Lucra
Alp455

Lietuvos Universiteto

Teisių Fakulteto Darbai

Redaguoja: **Prof. A. Janulaitis**

IV tomas

Université de Lithuanie

Mémoires de la Faculté de Droit

Directeur: **A. Janulaitis**, professeur à la Faculté de Droit.

Tome IV

Kaunas 1928

Turinys

Prof. *A. Janulaitis*

Užnemunė po Prūsais . . . . . p. XII — 404

Prof. *M. Römeris*

Administracinis Teismas . . . . . p. XIV — 359

Table des matières

Prof. *A. Janulaitis*

Transnemunie sous la domination prussienne . . . . . p. XII — 404

Prof. *M. Römer*

Justice Administrative . . . . . p. XIV — 359

LIETUVOS UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO DARBAI
IV TOMAS. Knygos 1.

MÉMOIRES de la FACULTÉ DE DROIT de L'UNIVERSITÉ de LITHUANIE
IV Tome. Livr. 1.

Augustinas Janulaitis: Transnemunie sous la domination prussienne.
(1795 — 1807).

Prof. Augustinas Janulaitis

Užnemunė po Prūsais

(1795 — 1807)

Istorinis teisės ir politikos tyrinėjimas.

Kaunas Valstybės Spaustuvė 1928

PRAKALBA.

Šis mano darbas apima mažą Lietuvos dalį, būtent Užnemunę kurią kiti kartais vodina Suvalkija, ir be to už trumpą laikotarpį, nuo 1795 m. iki 1807 m., kuomet ji priderėjo prie Prusų vaistybės. Šitas laikotarpis visai nėra žinomas mūsų visuomenei, niekur neminimas lietuvių raštijoj, o nėra ištirtas ir turtingoj vokiečių raštijoj, kurioj tik keli dalykai iš Užnemunės gyvenimo tėra sulaukę monografijų.

Vienai savo darbo dalei naudojaus spauzdintais raštais, kitai nespauzdintąja archyvine medžiaga. Aktai, palytintieji Užnemunę, yra sukrauti Berlyne, Slaptajame Valstybės Archyve, geriausioj tvarkoj laikomi ir mokslininkams tyrinėti prieinami. Ašai dirbau tenai žiemą 1921/1922 metais. Ir tik dabar po kelių metų darbo tegalėjau išleisti iš spaudos.

Kas del savo rašto turinio, tai randu reikalingu duoti keletą paaiškinimų. Pirmojoj dalyj nagrinėju politines apystovas, kuriomis Prūsai gavo Užnemunę, trečiojoj - kaip jos nustojo; tose dalyse komažiau liečiu kitą Lietuvos kaimyną, Rusus. Jeigu nebus kliūčių, tai jais teks užsiimti vėliau, kai imsiu nagrinėti Lietuvos likimą po Rusais, pradėjus nuo 1795 m. Antrojoj dalyj nagrinėju Prūsų viešpatavimą Užnemunėj. Prūsai buvo sudarę atskirą provinciją, į kurią įėjo ir lenkai. Įstatymai palytėjo ją visą, tai nebuvo nei reikalo nei galima išskirti iš ten Užnemunę. Šitoji provincija, vadinamoji Naujieji Rytų Prūsai, turėjo du Departamentu, iš jų vienas, būtent Plocko, yra anapus Vyslos, tai jį liečiau ko mažiau. Tuo būdu turėjau nagrinėti daug didesnį plotą, negu Užnemunę.

Buvo dalykų bendrųjų visai Prūsų karalystei, tai turėjau čionai minėti kai ką iš ten, ką radau būtinai reikalingu dalykui išaiškinti. Šiaip Prūsų visuomenės ir teisės istorija ketinu užsiimti kitoj vietoj.

Nenorėdamas darbo didinti, stengiaus susispausti ir del to kur galima kalbėjau dokumentų žodžiais.

Nėsant lietuvių kalba istorinių atlantų, pridėjau N. Rytų Prūsų žemlapį.

Už leidimą dirbti Archyve turiu išreikšti ačiū Vokietijos Respublikos vyriausybei, kuri maloniai teikėsi jį man duoti, Lietuvos atstovui Berlyne p. Gailiui už išrūpinimą gauti šį leidimą ir palengvinimą dirbti esant Berlyne, Slaptojo Valstybės Archyvo direktoriui prof. Klückenborgui ir Archyvo personalui už suteiktą patogumą darbe, pagaliau Aukštųjų Mokslų Kursams už komandiruotę į Berlyną tam darbui žiemą 1921/1922 m.

A. J.

Kaunas.
1927-IV.

Šaltiniai ir literatūra.

I.

Archyvai.

GSA. — Geheimes Staats Archiv — Slaptasis Prūsų Archyvas. Kataloge pavadintame „Repertorium von den Acten des Neuostpreussischen Departaments des ehemaligen General - Directorii", cituojama: a) titulai ir numeriai, kartais tomai; b) Repertorium 84 ir numeriai, c) Repertorium 7a ir numeriai, d) Repertorium NOP. ir numeriai.

VBD. — Vilniaus Bajorų Deputacijos Archyvas.

II.

Spausdintieji šaltiniai.

ALR. = V.Ž.T. — Allgemeines Landrecht für preussische Staaten, išleistas 1794 m.

d'Angeberg. Recueil des traités, conventions et des actes diplomatiques concernant la Pologne 1762 — 1862. Paris. 1862.

Gisevius. Briefe v. Timotheus Gisevius an Ludwig Ernst Borowski, mitgeteilt v. R. Reicke („Altpr. Monatsschrift" B. XXXVII — XXXX).

Materialien zur Geschichte polnischer Landesteile unter preussischer Verwaltung. I Heft. Leipzig. 1861.

Martens F. Sobranje traktatov i konvencii zakliučonnych Rossijeju s inostrannymi deržavami t. VI - VII.

Mylius. Novum Corpus Constitutionum Prussico - Brandenburgiensium, t. X, XI, XII. (1796 - 1807.)

Publicationen. Publicationen aus den K. Preussischen Staats-Archiven. B. 18, 24, 53, 56, 76, 77. (Katolische Kirche, Teile IV - IX. Teile IV - VII. herausg. v. *Lehmann* u. Teile VIII - IX v. *Granier*).

Rubinštein. Chronologičeskii ukazatiel ukazov i pravitielstvennych rasporiaženii po gubernijam Zapadnoj Rossii. Vilnius 1894.

III.

Literatūra.

Askenazy Sz. Dwa stulecia, t. II. 1910.

Askenazy Sz. Napoleon a Polska t. I. 1918.

Augustaitis P. (A. P.) Vygrių ir Seinų vyskupija. („Vadovas" 1909, Seinai, t. III.)

Beheim-Schwarzbach. Die Hohenzollernsche Colonisation. Leipzig 1874.

Blankenfeld Fritz. Jüdisches Gemeinderecht in Altpreussen. Diss. Greifswald. 1918.

v. Boyen Hermann. Erinnerungen aus dem Leben. t. I. Leipzig 1889.

Bornhak Conrad. Preussen unter der französischen Herrschaft. 1926.

Bornhak Conrad. Preussische Staats- u. Rechtsgeschichte, Berlin, 1903.

Bornhak Conrad. Geschichte der Preussischen Verwaltung. B. II. 1885. Berlin.

Bourgeois E. Manuel historique de politique etrangère t. 3.

Bujak Fr. Siły gospodarcze (rink. „Przyczyny upadku Polski" 1918 m. p. 79—116).

Cavaignac Godefroi. La formation de la Prusse contemporaine. Paris. 1891.

Czacki Tadeusz. O dziesięcinach (Dzieła t. III., red. E. Raczyński, Poznań 1845. p. 31--80).

Delbrück Hans. Geschichte der Kriegskunst. B. IV. Berlin. 1920.

Driault Ed. Tilsit. Paris. 1907.

Driault Ed. Austerlitz. Paris. 1912.

Dubnov S. M. Novieišaja istorija jevreiskavo naroda. t. I. Berlin. 1923.

Dživilėgov. Aleksandr I i Napoleon. Peterburg. 1912

Flakowski Curt. Beiträge zur Geschichte der Erbpacht unter dem König Friedrich I („Altpr. Monatsschrift", Band 47).

Grabe A. Gen.-leut. Freiherr v. Günther und das Günther Denkmal zu Lyck („Altpr. Monatsschrift". t. 28, p. 451—429).

Handelsman M. Napoleon et Pologne (1806 - 07). Paris 1909.

Handelsman M. Między Prusami a Rosyą. Warszawa 1922.

Handelsman M. Studya Historyczne. 1911.

Hasse Gustav Dr. Theodor v. Schön und die Steinsche Wirtschaftsreform. Leipzig. 1915.

Hegeman Ottomar. Friedrich der Grosse und die katolische Kirche in den reichsrechtlichen Territorien Preussens. Diss Heidelberg. 1901.

v. Heigel K. Th. Deutsche Geschichte von Tode Friedrichs des Grossen bis zur Auflösung des alten Reichs t. II. 1911. Stuttgart.

Heidrich K. Preussen im Kampfe gegen die französische Revolution bis zur 2 Teilung Polens. 1908.

Hertzberg Friedrich. Südpreussen und Neuostpreussen. Berlin. 1798.

v. Holsche A. E. Geographie und Statistik von West- Süd- und Neu-Ostpreussen. I/II Band. Berlin 1800.

Hryszkiewicz M. Šiaulių ekonomija, vert. M. Davainos Silvestravičiaus (rankraštyj).

Hübner Hans. Westpreussen im Polnischen Aufstand 1794. („Altpreuss. Forschungen" 1923 II. p. 69—122).

Hüffer H. Die Kabinetsregierung in Preussen und Johann Wilhelm Lombard. Leipzig. 1891.

Jacobson Jacob. Die Stellung der Juden in den 1793 u. 1795 von Preussen erworbenen polnischen Provinzen zur Zeit der Besitznahme („Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums". Breslau 1920—21).

Jarochowski. Opowiadania historyczne. Poznań. 1860.

Iwaszkiewicz Janusz. Litwa w roku 1812. Warszawa 1912.

Kurczewski ks. Jan. Biskupstwo Wileńskie. Wilno 1912.

Karpavičius. Kozonius K. Mykoła Karpawicias unt gaylinga atprowijma pagraba už tus abywatelius, kuryi dyino pasykielima musu ziames Wylniuw, tapogi yr gindamy neprietelus sawa ziwata atwožnia už walnasty yr sawa žiamy pabengi. Baznicio S. Jona sakitas Wylniuw Dyino 20. Karwela, 1794. O ysz prisakima Rodos Lituwu Ziamys i Druka paduwtas.

Karyšev N. Viečno-nasliedstviennyi najom zemiel na kontinentie Zapadnoj Jevropy. Peterburg. 1885.

Klewitz W. A. An die polnische Nation. Ueber die preussiche Verwaltung in den ehemaligen Süd- und Neuostpreussen. Berlin. 1812. (vokiečių ir lenkų kalba).

Korzon T. Zamknięcie dziejów wewnętrznych Polski za Stanisława Augusta. Lwòw. 1899.

Korzon T. Adam Skałkowski, Kościuszko i Litwini w roku 1807, laikr. „Kwartalnik Hist." 1911. Perspauzdinta „Listy otwarte, mowy, rozprawy, rozbory" t. IV. p. 134—136.

Koser R. Zur preussischen und deutschen Geschichte. Berlin - Stuttgart. 1921.

Kostomarov N. Posliednije gody Rieči - Pospolitoj t. I/II 1886.

Krause S. Der Preussische Provinzialminister Freiherr v. Schrötter und sein Anteil an der Steinschen Reformgesetzgebung. Teil I 1898. Königsberg i/Pr.

Krug Leopold. Beiträge zur Beschreibung von Süd- u. Neuostpreussen. I Band Heft. 1, 2. Berlin. 1803.

Krug Leopold. Abriss der neuesten Statistik des Preussischen Staates. Halle. 1805.

Kukiel M. Próby powstańcze po trzecim rozbiorze 1795 - 1797. Warszawa 1912.

Laurent M. Die Preussische Polenpolitik von 1772 - 1914. Berlin. 1920.

Lavisse et Rambaud. Histoire generale t. IX. Napoleon.

Lehmann M. Historische Aufsätze und Reden. Leipzig. 1911.

Lehmann M. Freiherr von Stein. 1921.

Loret. Między Jeną a Tylżą. Warszawa 1902.

Löning E.' Dr. Prof. Abhandlungen u. Aufsätze. 1914. t. I. Gerichte und Verwaltungsbehörden in Brandenburg u. Preussen. p. 108 - 128.

Martens. Mieždunarodnoje pravo t. I/II. 1898. Peterburg.

Maurenbrecher. Hohenzollernlegende. Berlin. t. I/II.

Mayer Clemens. Studien zur Verwaltungsgeschichte der 1793 und 1795 von Preussen erworbenen Polnischen Provinzen. Diss. Berlin 1912.

Mehring Fr. Jena und Tilsit. 1906.

Mehring Fr. Von Tilsit bis Tauroggen. 1912.

v. Meier Ernst. Die Reform der Verwaltungsorganisation unter Stein und Hardenberg. 1912.

v. Meier Ernst. Französische Einflüsse auf die Staats- und Rechtsentwickelung Preussens im XIX Jahrh. Leipzig. II Band. 1908.

Mościcki H. Dzieje porozbiorowe Litwy. t. I. Wilno.

Mościcki H. Jakob Jasiński i powstanie Kościuszkowskie. Warszawa. 1917.

Mościcki H. Pod znakiem Orła i Pogoni, 2 wyd. 1923. Warszawa.

v. Müller Berta. Luben von Wulffens Reformen 1700—1710. („Altpr. Monatsschrift", t. 55. Heft 1/2).

Noldė A. E. baron. Očerki po istoriji kodifikaciji miestnych graždanskich zakonov, vyp. I. 1906. Peterburg.

Oginski M. Memoires sur la Pologne et les Polonais depuis 1788 jusqu'à la fin de 1815 t. I — IV Paris 1826—27. (Yra dar lenkų ir vokiečių vertimai).

Peez A. u. Dehn. P. Englands Vorherrschaft. 1912.

Philippson M. Geschichte des preussischen Staatswesens t. I/II. 1882.

Prümers Rodger. Das Jahr 1793. Posen 1895.

Pytlak Antonius. Die deutschen Kolonisationsbestrebungen auf den Staatsdomänen im Königreich Polen von 1793—1864. Diss. Berlin. 1917.

Rambaud Alfr. L'Allemagne sous Napoleon I (1804—1811). Paris.

Rembowski A. Historya prawa wieczysto - czynszowego w guberniach Pułnocno i Południowo- Zachodnich cesarstwa Rossyjskiego. Warszawa. 1886. (tas pats rusiškai 1886.)

Ruprecht. Die Erbpacht. Göttingen 1882.

Seeley J. R. Stein. Sein Leben und seine Zeit, t. I—III, Gött. 1883.

Sevin. Das System der preussischen Geheimpolitik. Diss. Heidelberg. Berlin. 1903.

Skarbek Fryd. hr. Dzieje Księstwa Warszawskiego, t. I. 1897. Warszawa.

Smoleński W. Kukielio knygos recenzija laikr. „Przegląd Historyczny" 1912. t. XI p. 205—220.

Smoleński W. Pisma Historyczne. t. III. („Rządy Pruskie na ziemiach Polskich 1793—1807.)

Solovjov Sergiei. Istorija padenija Polši. Sobr. soč. t. 30, p 1—235.

Sorel A. L'Europe et la Revolution française. Paris. 1922

Sybel K. Geschichte der Revolutionszeit. 1898. t. 1—10. Stuttgart 1897—99.

Schmidt Robert. Städtewesen u. Bürgertum in Neuostpreussen. Königsberg. 1913

Schmidt Robert. Handel und Handwerk in Neuostpreussen. Diss. Göttingen 1910.

Schmoller. Umrisse und Untersuchungen. Leipzig. 1898

Schwartz Paul Dr. Prof. Die preussische Schulpolitik in den Provinzen Südpreussen und Neuostpreussen (1795—1806). (laikr. „Zeitschrift für die Geschichte der Erziehung und des Unterrichts", 3 Heft. 1911 p. 135—195).

Schottmüller. Der Polenaufstand 1806—7. Lissa. 1907.

Salomon F. Das politische System des jüngeren Pitt und die zweite Teilung Polens. 1895.

Salomon F. William Pitt, t. I—II.

Skałkowski. Kościuszko i Litwini w roku 1807. („Kwart. Historycz". 1911, t.—XXV p. 256—263.)

Skladny A. Ein schwarzes Register aus Napoleonischer Zeit („Zeitschrift der Hist. Gesellschaft für die Provinz Posen t. 22, 1907. p 277—309.)

Schulz Joachim. Reise eines Liefländers von Riga nach Warschau. 1796—1797. (Yra lenkų vertimas)

Stölzel Adolf. Carl Gottlieb Svarez. 1885. Berlin.

Totoraitis J. Dr. Vygrių ir Seinų vyskupijų steigimas. („Tiesos Kelias" II t. N. 7—8 1926 metų. VII-6. p. 1—7).

Totoraitis. Seinų vyskupijos vienuolynų naikinimas. („Tiesos Kelias" II t. N 9. 1926. IX. 4 p. 84—95.).

Vandal A. Napoleon et Alexandre. t. I. Paris.

Vivenot. Zur Genesis der zweiter Teilung Polens. Wien. 1874.

Vidal de la Blache. La régéneration de la Prusse après Jena. Paris - Nancy. 1910.

Zaleski Michał. Pamiętniki. Poznań. 1879.

Zymmermann Kazimierz Xiądz. Fryderyk Wielki i jego kolonizacja rolna na ziemiach Polskich. Poznań. 1915. t. I—II.

Užnemunė po Prūsais

(1795—1807)

PIRMOJI DALIS.

KAIP UŽNEMUNĖ ATITEKO PRŪSAMS.

I.

Lietuvos ir Lenkijos žlugimas.

1.

Žlugimo priežastys.

Lietuvos ir Lenkijos ūkis ir kultūra XVIII amž. visai puolė. Pradžios šitam reikia ieškoti jau XVII amž., kada tas pats atsitiko ne tik pas mus, bet ir vakaruose; tik vakaruose ūkis atsitaisė, o čionai krito dar žemiau, nes XVII amž. viduryje Lietuvą ištiko karo tvanas, kuris viską sunaikino. XVIII amž. pradžioj ištiko vėl naujas užplūdimas. Del to Lietuva XVIII amž. grįžta prie XII — XIII amž. tvarkos ir kultūros.

Tamsybė ir barbarizmas vyrauja visose kultūros šakose, o ūkio gyvenimas grįžta prie bemainės, arba uždarytosios, ūkio formos.

„Mainas ūkyje yra, ir dar gerokas, bet jis, be abejo, yra daug mažesnis, sulyginus su senesniais laikais, iš kitos pusės krypsta į blogąją pusę visuomenės atžvilgiu. Valstiečiai maino savo gaminius blogomis sąlygomis, nes dvarininkai iš jų pasiima juos dykai ar pigia kaina ir siunčia toli, svetur. Taip jie ardo visuomenės ūkį".[1]

Ūkyje vyrauja pasaulinės ir dvasinės latifundijos, o pati valstybė — tai keli šimtai ponų, kurių niekas niekur nevaržo. Karalius visai jų priklauso, nes neturi kuo kitu remtis. Miestiečiai nieko nereiškia, miestai nupuolę.

[1] *Bujak*, p. 83 („Przyczyny upadku Polski")

Javų išvežimas nedidelis; valstiečiai spaudžiami labiau negu pirmiau, sunki našta slėgia juos, ir nematyt geresnės ateities.

Pasaulio prekybos keliai jau senai buvo atsigręžę nuo Baltosios jūros. Portugalai atrado kelią į Indiją aplink Afriką, nebereikėjo gabenti rytų prekių per Lietuvą ar Lenkiją.

Karai sugriovė ūkį, išnaikino miestus, sodžius, iššudė ar išvaikė gyventojus. Karus lydėjo užkrečiamosios ligos, o ypatingai baisūs buvo marai. Iš 68 m. — tarp 1648 ir 1716 m. — per 56 metus ėjo naikiną karai, ir vis Lietuvos žemėje.

Karai sumažino ne tik gyventojų skaičių, bet ir jų kokybę. Po tų visų karų XVIII amž. pakilo bajorų pašveitimas, išbujojo apsirijimas, dykaduonių šėrimas. Pašveitimui ir brangioms prekėms iš užsienių gauti reikia daug pinigų, o sunkiai gautieji pinigai lengvai plaukia į užsienius. Ir visa tat slėgia valstiečius.

Visas valstybės išlaidas turi mokėti tik dalis gyventojų: nuo sunkios mokesčių naštos nuskuro miestai, sodžiai, o vyraują klodai, bajorai ir kunigai, nieko nemokėjo, o jeigu ir mokėjo, tai sugebėjo perkelti ant kitų.

Del karo valstybės finansai labai sumenkėjo. XVIII amž. pajamų buvo mažiau negu XVII amž. Del to tai ir negalima buvo išlaikyti tikros nuolatinės kariuomenės; ji visuomet iš tikrųjų būdavo daug mažesnė negu įstatymuose buvo nustatyta; o ir esamoji buvo menka.

Taip pat visame krašte buvo jaučiamas švietimo nupuolimas.

Kitaip atrodė gyvenimas pas kaimynus. Prūsai stovėjo daug aukščiau tvarkos atžvilgiu, finansai ir kariuomenė buvo geriau pastatyti. Ir kultūriškai žemai stovėjusioji Rusija ar Austrija kariškai ir finansiškai buvo galingesnės. Ir del to tai jos visos galėjo praryti Lietuvą ir Lenkiją.

Lengva buvo padaryti pirmąsias dalybas 1772 m. Lietuva ir Lenkija, del karų nuvargintos, nepajėgė spirtis. Valstiečių spaudimas Lietuvoj ir Lenkijoj buvo toks pat, kaip ir kitur, taigi jiems buvo vistiek valstybių likimas. O atsakomingieji vyraujantieji klodai neturėjo valios ją ginti ir del to leido daryti karpymus. Bet tos pirmosios dalybos sukėlė dabar reakciją, sujudino aukštuosius, toliau matančiuosius klodus. Pra-

sideda atgijimas. Jis reiškiasi taip pat ūkio ir kultūros gyvenime. Ukio politikoj ima įsigalėti merkantilizmas. Atsiranda pramonė, amatai. Pakyla ir sodžiaus ūkis, padidėja javų išvežimas. Kai kur, didesniuose dvaruose, naikinamos lažos, mokamos čyžės, o dvaro santykius su sodžiu nustatydavo sutartys. Miestai pradeda augti del prekybos ir amatų stiprėjimo. Dargi bajorai gali prekiauti, nebelaikoma tat žeminančiu bajorą darbu. Daroma pagerinimai finansuose, susisiekime; kyla švietimas, pripažįstama naudingu ūkio gyvenimui ir kultūrai. Naujais pamatais tvarkomas visas valstybės gyvenimas. Sudaryta nuolatinė, nors nedidelė, kariuomenė. Bet vis delto kiekvienas kaimynas buvo stipresnis savo karo jėgomis už Lietuvą ir Lenkiją. Prūsai vieni buvo 3-4 sykius stipresni, o ką jau kalbėti apie plačiąją Rusiją. Valdantieji Lietuvoj-Lenkijoj klodai, iki šiol užmiršusieji savo pareigas, dabar atsigavo ir sukruto rūpintis, bet jau buvo pervėlu. Plėšrieji kaimynai sudraskė atsigaunantį organizmą.[1]

Jeigu žiūrėti kultūrinių jėgų, sulyginus su Rusais, tai Lietuva stovėjo aukščiau. Lietuva-Lenkija kovoje išstatė 150.000 žmonių, berods, blogai ginkluotų ir menkai aprūpintų, sudėjo daug pinigų (25 mil. auks.), bet priešai medžiaginėmis jėgomis galingesni. Taigi smurtas sutrukdė išgijimą.[2]

2.

Prancūzų revoliucija. Antrosios dalybos (1793 m.).

Ištikusi Prancūzų revoliucija padarė atmainų ne tik pas save, bet ir visoj Europoj: ji kitaip suskaidė esamąsias jos valstybių sąjungas. Vienas valstybes Prancūzai palytėjo tiesiogiai, kitas tarpiškai. Prancūzų laimėjimas buvo pavojingas ypač anglams, kurie del to organizavo visą Europą prieš juos. Kiekviena valstybė turėjo savotiškų interesų eiti ar neiti į tą sąjungą.

Austrai. Austrai susidūrė su Prancūzais del savo Belgijos, kurią šie norėjo paimti. Berods, Austrai matė, kad Belgija neatneša jiems naudos, o ginti ją taip sunku, taigi sutiktų jos išsižadėti, o vieton jos velytų paimti kokią kitą žemę, arčiau esan-

[1] *Bujak*, p. 112—115 („Przyczyny upadku Polski").
[2] *Korzon*, Zamknięcie dziejów wewn. Polski, p. 42—43.

čią, pav., Bavariją. Šitoks mainas neparankus buvo Anglams, nes tat reikštų, kad Austrai nenori kariauti prieš Prancūzus, todel jie ir priešinos tokiam Austrų atsilyginimui. Iš kitos pusės užimti kova tolimam savo valdų krašte, Austrai turėjo geruoju sugyventi su Prūsais ir Rusais, nebepalaikydami reformos darbo Lietuvoj-Lenkijoj, kuris buvo taip pavojingas Prūsams ir Rusams.

Kancleris, senis Caunitz'as, palaikiusis Lenkiją-Lietuvą, atsistatydino 1792 m. rugp. 21 d. ir užleido vietą kitiems politikams, kurie kitaip galvojo ir dirbo. Jie leidžia Rusams ir Prūsams jas dalintis, o patys tuo tarpu užsiėmė, Caunitz'o nuomone, chimeromis: stengiasi pakeisti Nyderlandus Bavarais. Naujasis kancleris Cobenzlis sutinka su Prūsų sumanymais del dalybų, nes jis buvo susirūpinęs vienu planu: sujungti į vieną visas Austrų žemes, tai ant kito ko užmerkė akis. Cobenzlio nuolaidumas ėjo toliau: leidęs grobį kitiems, pats neėmė grobio dalies iš lenkų ir visai pralaimėjo. Ir iš tikro Austrai patys nieko negavo, o leido kaimynams dalintis Lenkiją ir Lietuvą. Del turkų ir Balkanų reikalų iširo rusų austrų santarvė, o įvyko prūsų bei austrų, bet ir čia neilgam.

Bendrame kare prieš Prancūzus Prūsai apleidžia Austrus, veikia skyrium, susižino su Prancūzais, daro paliaubas, nieko nesakę Austrams, nes Prūsų viršūnėse vyravo Austrų priešai.

Su Rusais Austrų santykiai taip pat atvėso. Prancūzams paėmus viršų kare, Prūsai gavo atlyginimą Rytuose, o Austrams nieko neteko.[1]

Prūsai. Prūsų valdžios vyrų uždavinys buvo praplėsti ir išlyginti savo valstybės sienas, atrėžus vieną kitą svetimą nepatogiai gulintį iškyšulį ar pleską; tam tikslui įsikišdavo į kaimynų gyvenimą, žadėjo nepatenkintiems pagalbą, o paskui apvildavo. Kai Belgai ruošėsi sukilti prieš Austrus, Prūsai kurstė juos prie šito, žadėjo savo pagalbą, o paskui jų išsižadėjo.

Taigi Prūsų diplomatams teko varyti gana painią savo valdžios politiką. O padėtis darėsi kebli ir kitu atžvilgiu: kartais už savo ministerio ar atstovų nugaros karalius turėjo kitą politiką, savąją, nuo anų nepareinamą, o galų gale abi išeidavo aikštėn. Oficialinę Prūsų politiką vedė Hertzberg'is, o nuo 1789 m. kitą politiką vedė slaptasis kabinetas, kuriame vyravo

[1] *Vivenot*, p. 1–21.

Bischoffwerder'is, kartais prie vienos kitos paslapties prileisdavo ir kitus politikus, kaip Lucchesini, Schlieffen. Vieni, kaip Hertzbergis, ieškojo sąjungos su vienais anglais, kiti žiūrėjo į Petrapilį, Paryžių ir Varšuvą. Paryžiuje ir Varšuvoje palaikė revoliuciją, be to, Paryžiuje dėjosi esą Austrų priešai, o Varšuvoj — Rusų, Vienoj — sakė: esą Austrų prieteliai, revoliucijos priešai, Petrapily — Austrų nevidonai.

Paryžiuj ta kryptimi veikė nuo 1789 m. atstovas Goltz'as. Jisai su savo karaliaus žinia užmezgė ryšius su prancūzų opozicija, o jų tarpe ypač palaikė pačius kraštutinius, duodavo jiems pinigų, žinių, per juos dėdavo straipsnius į prancūzų laikraščius. Tačiau ne viską galėjo pasiekti. Jakobinų klubas galėjo kartais pravesti seime naudingą Prūsams politiką, tik negalėjo palenkti visuomenės prie anglų, atvirkščiai, jiems priešingumas vis didėjo.

Del to tai, Prancūzams susidūrus su Austrais, demokratai laikė Prūsų karalių savo talkininku.

1790 m. baigiantis atsiranda slaptas karaliaus atstovas — apsukrus žydas Ephraim'as, kuris varė slaptąją karaliaus politiką. Tarp kitų darbų jisai pasižymėjo radikaliu kurstymu jakobinų prieš austrų Marę-Antaniną.[1]

Del ištikusios Prancūzų revoliucijos Prūsų vyriausybė apsidžiaugė, tarė, kad Prancūzai visai nusilpnėsią, ir dabar būsianti puiki proga savo valdoms išplėsti. Tam tikslui Prūsų valdžia palaikė pas visus savo kaimynus suirutes, turėjo ryšių su opozicijos veikėjais, nes rūpėjo per juos padaryti valdžiai sunkenybių — prancūzams, austrams, lietuviams, lenkams, del to buvo priešinga visoms rimtoms vidaus reformoms pas save ir pas kaimynus.

Rusų carė panašiai galvojo; ji norėjo įpinti vakarų valstybes į kovą su Prancūzų revoliucija, kad galėtų pati pelnyti pietuose ar vakaruose.

Bet Prancūzai del revoliucijos tik laikinai buvo nusilpę, greitai atsigavo, parodė didelę atsparumo energiją. Ir Prūsų vyriausybė negalėjo išsisukti nuo to karo su Prancūzais. Feodalai iš Elzaso prašo apginti nuo radikalių reformų, privažiavo į Prūsus prancūzų emigrantų; juos visus reikia šelpti. Prūsų iždas, šiaip tuščias, yra jiems davęs 5 mil., o savoji liau-

[1] *L. Sevin*, Das System der preussischen Geheimpolitik.

dis skursta. Bet į karą įsikišo nenoromis, visą laiką rūpėjo rytai — Lietuvos - Lenkijos žemės. Visgi anglų subsidijos prispyrė stoti į karą.

Prūsai, įsikišę į karą prieš Prancūzus, vistiek palengva vėsta, kad net anglų mokamoji subsidiją nebegali giliai įtraukti.

Prūsai norėtų rasti sau atlyginimo greta, Lenkų ar Lietuvos žemėse, o ne vakaruose. Iš pradžių jie nedaug tereikalavo, tik tų žemių, kurios jungia Prūsus su Šlezija, o Rusams pasiūlė imti iš Lenkų Ukrainą, kuri jungia Rusiją su žemėmis, ką tik (1792 m.) įgytomis iš Turkų.

Traukdami į karą prieš Prancūzus, Austrai ir Prūsai susitarė Moguntijoj (Mainz), kas ką tenai užgrobs.

Bet žygis į Prancūzus nebuvo koks linksmas, lengvas pasivaikščiojimas, kaip tarė iš pradžių prancūzų emigrantai, kurie visus kurstė į tą karą. Šitame kare jie turėjo savo egoistinių interesų, norėjo atgauti senąsias savo privilegijas, kurias kartu atėmė revoliucija. Rūsų imperatorė taip pat uoliai kurstė Austrus ir Prūsus eiti į tą karą, tuomet Rusija būtų laisvesnė kituose savo užgrobiamuose darbuose. Anglams rūpėjo Prancūzus suvaržyti ir parblokšti, del to davinėjo subsidijas ir Prūsams ir Austrams. Prancūzų emigrantai sakė, jog Prancūzų liaudis pasiduosianti lengvai, laukiant jų grįžtant. O iš tikrųjų buvo kitaip: ji niekur nepasiduodavo, visur spyrėsi ir atmušdavo visus puolimus. Emigrantai naudojo Prūsų, Austrų, Rusų iždą, eikvojo jų pinigus, o visa jų pačių surinktoji laisvanorių karjuomenė tai buvo sąvalkos ir svieto padaužos, netinką karui. Prancūzai ne tik atmušė Prūsus, bet dar įsiveržė į vokiečių žemes.

O dar nesenai, 1792 m. spalių mėn. Luxemburge Austrai, nenujausdami, kas darosi, kalbėjo apie užgrobimus: Austrai paimsią Bavarus, Elzaso ir Lotaringijos dalį, o Prūsai paimsią sau dalį iš Lenkų; dabar tai visa išnyko, lyg dūmas.

Pirmoji karo kompanija prieš Prancūzus Anglams nepavyko. Reikia galvoti apie antrąją. Prūsai nebenori dykai eiti į tą karą, nori turėti tikresnių laidų. Ir 1792 m. spalių 25 d. Prūsų vyriausybė praneša Austrams, jog sutinka ir toliau dalyvauti kare, jeigu gaus lenkų žemių. Rusai ir Austrai turi šitą laiduoti, dargi privalą leisti Prūsams toujau jas užimti. Ir Austrai davė sutikimą.

Dabar, turint Austrų pažadus, pirmas Prūsų vyriausybės rūpestis buvo gauti Rusų sutikimą. Ir Rusuose tasai pasiūlymas pateko į gerą dirvą, nes su baimė žiūrėjo į atbundančius kaimynus.

Lenkijoj ir Lietuvoj reformos darbas ėjo stipryn. Prancūzų laimėjimai tik pastiprino norą ginti savo nepriklausomybę, reformų šalininkai pasidarė drąsesni, ypač inirtimas ėjo stipryn prieš rusus, nenori jiems pasiduoti, dargi laukia ateinant prancūzų. Ir valstiečiai bruzda, laukdami iš jų atėjimo sau atmainų.

Atvėsę prie Austrų del Balkanų politikos Rusai artinas prie Prūsų.

Dalybos. Iš pradžių Kotryna II, girdėdama, kaip Austrai ir Prūsai buvo susitarę del grobių Prancūzų valdose, nors visur prancūzai juos atmušdavo, pajuokdama sakė: „po tokio labai puikaus karo žygio, padarytojo abiejų kiemų, dar jie išdrįsta kalbėti apie užkariavimus". Bet atmesti Prūsų pasiūlymus del dalybų Rusams vis delto buvo nepravartu. Derybos del to eina Berlyne ir Petrapilyje. Prūsų atstovas Petrapilyj, gr. Goltz'as, perėjęs iš Paryžiaus, pristatė Lenkų žemėlapį ir parodė, ką norėtų Prūsai paimti. Kotrynai II atrodo, jog jie nori perdaug, derėtis derasi, bet iš savo pusės nerodė, ką sau imtų Rusai.

Prūsai tuo tarpu paimtų iš lenkų žemių: Poznanę, Gniezną, Kaliszą, Sieradzį, Łęczycą, Częstochową, Toruni, Gedonis (Danzigą), bet dar jie neketino nieko imti iš Lietuvos žemių, nes, jų nuomone, turi likti užvaras tarp Rusų ir Prūsų. Jie tarė, kad del jo išvengtų kivirčių savitarpyje, o apkarpytieji Lietuviai ir Lenkai dabar nebedarytų bent kam painių. Šitokioj dvasioj padaryta sutartis ir pasirašyta.

Įėjus rusų kariuomenei į Lietuvos ir Lenkijos sienas „senosioms respublikinėms valdymo formoms atgaivinti", Rusų vyriausybė 1792 m. pradžioje pranešė Prūsų atstovui Petrapilyje Goltz'ui, kad imperatorė pritarianti Prūsų karaliaus sumanymui, kad jau dabar reikią dalintis, ir negalima jokiu būdu leisti, kad Lietuvoj ir Lenkijoj reformos įsigalėtų. Juo naujoji tvarka bus stipresnė, juo sunkiau bus dalybas pravesti, taigi reikia grąžinti senąją tvarką. Dargi įtikinėjo Prūsų valdžią, jog nenorėtų, kad Austrai ką nors pelnytų ar prancūzai nukentėtų.

nes Prancūzų apkarpymas tik sustiprintų Austrus, Rūsams būtų naudinga turėti vieną galingą sąjungininką — būtent Prūsus.

Del dalybų greitai susitarė. Į Lenkiją Prūsai nutarė nusiųsti dar keletą pulkų, ir tikrai 1793 m. pradžioj Prūsai užėmė tą teritoriją, kurią norėjo gauti ir del kurios buvo susitarę Petrapilyje.[1]

Kotryna II pavedė šitą padalinimą atlikti savo naujai paskirtam atstovui Sievers'ui, o Bulgakovą iš Varšavos atšaukė.

Prūsai apsidžiaugė del savo laimėjimų, o Austrai pamatė, jog kaimynai apvylė: Bavarų dar neturi, o Prancūzai jau užėmė jų Belgiją, nėra kuo mainytis. Dabar ir Austrai norėtų gauti dalį Lenkų žemės.

Prūsai siūlė Austrams atsilyginti kitaip: paimti bažnyčios žemes Imperijoj, jas sekuliarizavus; bet tai būtų abejotinos vertės laimėjimas. Austrai tuomet reikalauja, kad Rusai ir Prūsai bent aktingai dalyvautų kare prieš Prancūzus, tokiu būdu bent tenai atgautų, bet užsimena, kad norį šį tą gauti iš Lenkų žemių, tik dar nenustato tiksliai, ko norėtų. O tuo tarpu slapta trukdė Rusams ir Prūsams, ką tik užėmusiems naujas valdas. Del to tai Lenkijoj ir Lietuvoj jaučiama buvo pasipriešinimo ūpas, pasidarė kiek drąsesni reformos šalininkai.

Austrai buvo gana sunkioj būklėj; jie mato, jog turės apleisti Belgiją, ir jos mainyti ant Bavarijos negalima: Anglija neleidžia, be to, nesutinka ir Bavarų sosto įpėdinis. Ir Austrai nerimsta del Lenkijos dalybų. Paimti ką nors Vokietijoj sunku—susidaro naujos painiavos, taigi reikėtų ką nors gauti Lenkijoj, ima kalbėti, jog būtų galima pasidalinti visą Lenkiją ir Lietuvą, o jeigu to netektų daryti, tai Austrams reikėtų gauti bent Krokuvą ir Częstochową.

Ir pradėtosios dalybos neina sklandžiai. Susirinkę į seimą Gardine (1793) Lietuvos ir Lenkijos bajorai nenori pasiduoti, nenori užsileisti nei Rusams nei Prūsams. Tuomet Austrai siūlo padalinimą atidėti, bet kitu du dalyviu atranda, jog tas pasiūlymas pavėlavęs, nebesutinka peržiūrinėti ano nusistatymo.

Rusų atstovas Sievers'as ir Prūsų Buchholtz'as atliko dalybas. Su Rusais pasirašyta dalybų dermė 1793. VII. $^{11}/_{22}$. su Prūsais — 1793. IX. 25[2]. Taigi įvyko antrasis pasidalinimas.

[1] *Martens*, Recueil t. VI p. 154—163.
[2] *Angeberg*, 322, 342; *Vol. leg.* t. VIII.

Rusai paėmė žemes Lietuvoj į rytus nuo linijos Druja-Nesvižas-Pinskas per Naročės ežerą. Prūsai pasiėmė žemių iš Lenkų, Lietuvos dar nelytėdami. Rusai paėmė gana didelę dalį. Jie gavo žemės 4500 kv. mylių, 3 su viršum mil. gyv., Prūsai 1065 kv. m., ir 1.150.000 gyv.[1]

Prūsai grobimo darbe ėjo Rusų pėdomis: nenori, kad Rusai perdaug sustiprėtų, tai patys ėmė svetimų žemių. Prūsai davė progos ir padarė pradžią antrosioms dalyboms, įvesdami kariuomenę (1793 m.).

Bet nedaug telaimėjo Prūsai iš tų naujųjų grobių; gautasis kraštas buvo perdaug aptuštintas. Norėtų išspausti iš jų daug pinigų, bet nepajėgia, nes žmonės pavargę.

Prūsų tvarkos įvedimas, mokesčių pakėlimas nedavė tų vaisių, kurių tikėjosi. Ir apsivylė abudu: ir žmonės ir valdžia. Naujoji provincija pavadinta Pietų Prūsais (Süd-Preussen).

Dalybų laiku Austrai ir Anglai nori pasipelnyti iš Prancūzų. Bijodami šito, Prūsai kursto Rusus, kad jie neleistų Austrams perdaug pelnyti vakaruose. Austrai, jeigu laimėtų, ketino pasiimti Elzasą ir Lotaringiją, bet reikia, kad ir Prūsai kariautų, todel to iš Prūsų reikalauja. Prūsai gi, nenorėdami leisti Austrams pasipelnyti, nori iš to išsisukti, reikalauja karui pinigų, iš viso paprašė 22 milijonų: Anglai duotų 9 milijonus, Austrai — 3, o 10 mil. vokiečiai, o tuo tarpu tuos pinigus už juos išmoka Austrai ir Anglai. Prūsai vilkina, prašo Rūsų užtarimo, vis reikalauja pinigų karui (1794). Austrai patys gauna subsidiją pinigais iš Rusų, o 1794 m. kovo mėn. prašo iš jų duoti ir kariuomenės, atsiųsti bent vieną korpusą karui prieš Prancūzus. Rusai nenorėjo prisiųsti, o čia pasitaiko gera proga išsisukti: prireikė kariuomenės patiems prieš pradėjusius karą lietuvius ir lenkus.

3.

1794 m. karas ir sukilimas.

Karo pradžia. Rusai, susitarę su Prūsais, naujas dalybas veda per seimą Gardine (1793 m.), be to, tenai davė seimui naują konstituciją. Atrodė, kad tai nepriklausomos valstybės

[1] *Philippson*, II 117—118.

bet jau artinas laikas virsti Rusų provincija. Rusų vyriausybė laikė Lietuvoj ir Lenkijoj savo garnizonus, žiūrėjo seimelių rinkimų; su savo kariuomene prispyrė seimą pasirašyti dalybas.

Ponų dauguma buvo Rusų valdžios užlaikomi, gaudavo tai nuolatines algas, tai vienkartines dovanas, todel jie palaiko Rusų pusę, prašo jų užtarimo nuo priešginų. Taigi seimas padarė Gardine savižudybę.

Smulkieji bajorai jautė šitą pavojų, bet matė, jog kraštas nualintas, spirtis nepajėgs, ir spiriantis gali būti dar blogiau, gal sukilti valstiečiai, o to ypač bijojo.

Bet aukštesnieji, veiklesnieji patriotai nenori pasiduoti rusų prūsų smurtui, ruošiasi gintis. Dar prieš Gardino seimą susižinota su Prancūzų valdžia, o pas save steigiamos slaptos draugijos sukilimui daryti. Sukilimo galva buvo numatytas T. Kastiuška. Jis veda derybas su Paryžium, iš ten turi gauti pinigų ir karininkų. Paryžiuje atsirado principinių abejojimų: čionai sukilimo vadais turi būti kunigai ir bajorai, o Prancūzijoj jie yra persekiojami, tai negalima esą reikalauti iš jų nuosakios demokratijos politikos. Bet del akių Prancūzai sutiko šelpti, nes suirutėmis užpakalyj reikia ir galima atitraukti Vokiečius nuo Prancūzų sienų. Be to, Prancūzų laimei Austrai ir Prūsai tarp savęs vaidijos, nesusitaria, taigi jų rytų fronte gali palengvėti. Prancūzų valdžia jau girdėjo, kad Berlyne galvoja trauktis iš karo, o tik del visa ko prašo Anglų duoti dar subsidijos ginklams pirktis. Bet visa tai dar netikra. Prūsai gali vėl grįžti, reikia prie to jų neprileisti.

Rusai, tikėdamiesi užimtuose kraštuose suiručių, reikalauja Lietuvoj bei Lenkijoj sumažinti kariuomenę: lenkams iki 9.000, lietuviams — iki 6.000. O juk ir be to ten jos buvo nedaug, iš viso vos 30.000, o rusų sumanyta įvesti 40.000.

Politikai suprato to reikalavimo tikslą, kariuomenė jautė pažeminimą, negali pakęsti šito niekinimo. O buvo ir medžiaginių interesų: nemaža karių liktų be duonos, o čia ketina paleidę iš savo kariuomenės, įterpti juos į Rusų ar Prūsų karių eiles.[1].

Reikėjo tik kibirkšties. Prasideda nuginklavimas. Vienur praėjo ramiai, kitur ne. Madaliniškis, stovėjęs ties Pultusku, pirmas padarė maištą, puolė Ostrolęką, pritraukė bajorų iš

[1] *Sybel*, IV 211, 218.

apylinkės, kurie laukė ženklo sukilti. Jo tikslas buvo pulti Prūsus, padaryti ten sukilimą, eiti į Krokuvos pusę, kur turi būti sukilimo centras.

Madalińskis, eidamas per tą Prūsų dalį (Pietų Prūsus), kur daugumoj gyveno lenkai, turėjo geros kloties. Vokiečių įgulos nedidelės, ėmė jas puolinėti.[1]

Tuoj pasirodė sukilėlių raitelių būriai ir Pietų Prūsuose. Atsirado atsišaukimų, kurie šaukė bajorus ir valstiečius stoti į karą del tėvynės ir tikybos. Veltui oberprezidentas ir Poznanio vyskupas šaukė būti ramiems, būti ištikimiems naujam savo karaliui. Judėjimas buvo masinis, valdžia nepajėgė malšinti.[2]

Prūsų administracija pabūgo, sustabdė savo tvarkymo darbą, įstaigos ir kasos pabėgo.[3]

Prūsų vyriausybė, matydama pavojų, pasiuntė kariuomenės sienai saugoti, gyventojams malšinti, sudarė ilgą ištisą sargybų virtinę iki Ragainei (prie Nemuno).[4]

Ir Prūsų mozūrai išsigandę laukė, kaip toliau seksis sukilimui, ar prisidėti ar ramiai sėdėti.

Generolas Güntheris daboja sieną nuo lenkų, o nuo Lietuvos pusės nieko nepalikta. Del to konfederatai galėjo vyti iš savo žemės vokiečius, tie traukėsi atgal, dargi lenkai užpuolė Prūsų mozūrus.

Įėję jie kurstė žmones sukilti prieš Prūsų karalių prieš „savo nevidoną". Bet abi pusi plėšė kita kitos gyventojus, todel konfederatai nepaskleidė didelio užsidegimo gyventojų tarpe prie sukilimo, o keršydama užtat Prūsų kariuomenė dar labiau naikino lenkų sodžius ir miestus šiapus sienos.

Sunkūs buvo metai gyventojams. Javai neužderėjo, laukai ir pievos vasarą išdžiūvo, ėmė kristi gyvuliai. Taigi kariai įnirtę prieš žmones, plėšimai didėjo.[5]

Atėjo dar sunkesnė žiema 1794-95 m., sunku pramisti, duonos trūksta.

Sodžiuj epidemijos, valstiečių skurdas didelis, o greta, už sienos, taip pat ne geriau — badas.[6]

[1] *Boyen*, Denkwürdigkeiten I. 31.
[2] *Philippson*, II. 134.
[3] *Public.* VII nr. 143, 197.
[4] *Boyen*, I 1 - 41.
[5] *Gisevius* laiškai 1, 2, 3.
[6] *ten pat*, 7.

Günther is apgynė senąją Prūsų provinciją, už tą gavo medalį, kaipo Prūsų gelbėtojas 1794 m.[1]

O už tos jo saugojamos linijos, Prūsų kariuomenės užpakalyj, vis delto atsirado sukilėlių būriai. Pasiųsta 25.000 karių prieš lenkų raitelius ir dalgininkus. Bet tuo Pietų Prūsu neapsaugojo, tik išilgai sienos pastatytas ilgesnis kardonas. Nors Dombrowski, Madalińskі pasitraukė, nuėjo į Krokuvą, bet Pietų Prūsuose veikė partizanai ir laisvanoriai.[2]

Kovo 24 Krokuvoj paskelbtas sukilimas, išleistas apie tai manifestas, vadu apšauktas Kastiuška, jam padaryta priesaika.

Į tą manifestą išleido Varšuvoj savo deklaracijas pasiuntiniai — Rusų Igelströhm'as ir Prūsų Buchholtz'as. Tenai buvo paskelbta, jog Prūsai eisią išvien su Rusais, eisią malšinti jakobinų ir padarysią tvarką. O Austrų pasiuntinys pareiškė viena, jog neteisybė esant, kad Austrai palaiką maištininkus.

Ir karalius Stanislovas Augustas išleido manifestą prieš sukilimą, kuriame sako, jog sukilimas esąs betikslis, tai svajonės, ne laiku pradėta daryti. Rusai rado, jog permaža šitokių žodžių.[3]

Sukilo visoj Lietuvoj, dargi toj daly, kuri buvo Rusų užimta. Pradžią padarė Šiauliai — balandžio 16, iš ten sukilimo banga perėjo į visus Žemaičius ir Aukštaičius.[4] Vilniuje padarytas sukilimas naktį iš 22 į 23 bal., organizuota laikinoji Lietuvos valdžia, vadu išrinktas radikalas *Jasinskis*, priruošęs ši darbą. Tasai sąjūdis Lietuvoj buvo respublikinis, demokratinėj dvasioj, be to, separatistinis, nes skyrėsi ir nuo Lenkijos. Lenkijai nepatiko tasai Lietuvos radikalizmas, jos separatizmas, todel stengiasi Jasinskį pašalinti, vadovybę paimti į savo rankas, nėjo į talką, kada ji buvo reikalinga pagalbos, savo intrigomis pasistengė pakeisti Lietuvos Tarybą ir karo vadovybę sau tinkamesniais žmonėmis.[5] Lietuvoj netikėtai prisideda valstiečiai prieš ponų norą ir aktingai dalyvauja tose kovose.

Varšuvoj dar tebesėdi Rusų atstovas Igelströhm'as, kuris pasižymėjo bailumu ir žiaurumu: jis pakeitė Sieversą, kuri

[1] *ten pat*, 13
[2] *Philippson*, II 135—6
[3] *Kostomarov*, Posliednije gody Rieči Pospolitoi.
[4] *Mościcki*, Dzieje porozb. Litwy i Rusi. *Mościcki* Jasiński.
[5] *Sybel*, IV 224—5.

imperatorė laikė per minkštu. Jis neteko galvos, nedrįso daryti jokių rimtų žygių.

O čia ties Roclavicais (Lenkijoj) Kastiuška sumušė rusus (bal. 4 d.). Bajorai tame mūšyje pabėgo, visa laimėjimo garbė priderėjo valstiečiams.

Igelströhm'as ir jo generalkvartiermeisteris Pistoris ima derėtis su aristokratais, jų vyriausybe, kurie velijo rusus, negu revoliuciją. Jie apsiima padėti rusams numalšinti sukilėlius, bet jau buvo per vėlu.

Tuomet Igelströhm'as prašo Prūsų karaliaus pagelbos. Bet šis dar užimtas prancūzų karu, atsisako padėti. Tik Madalińskio žygis per Pietų Prūsus, jų sukilimas, išjudino Prūsų karalių, jis įsikiša į tą karą, užima Zakroczym'ą, kurio per antrąsias dalybas Rusai nenorėjo Prūsams atiduoti.[1]

Prūsams dabar buvo pravartu kebli Rusų padėtis, džiaugiasi del Igelströhm'o baimės.

Bal. 17 d. sukilo Varšuva, išvijo ar išmušo rusus, bet pats Igelströhm'as išsigelbėjo, išspruko ir pabėgo pas Prūsus.[2]

Greitai atėjo čionai žinių apie ką tik įvykusį Lietuvos sukilimą, ir pirmas Varšuvos dalykas pasirūpinti paimti jį į savo rankas.

Prūsų politika. Sukilimas Prūsuose. Įvykęs sukilimas iš karto pakeitė Prūsų planus, pabaigė jų svyravimą. Šitas sukilimas suriša ir Rusus; jie turi atkreipti savo ginklus į savo vakarų sieną, dabar negali traukti į pietus prieš Turkus; bet tenai del to paties negali laimėti prieš Turkus ir Austrai, Rusų sąjungininkai. Dabar reikėjo laukti, kad Rusai puls Lietuvą ir Lenkiją, nes pats sukilimas, o dar labiau rusų išvijimas, kurie pasirodė bailiais, iširusiais, turės įsiutinti Rusų vyriausybę. Be to, dabar ir Austrai panorės čionai gauti atlyginimą už prancūzų atimtąsias žemes. Prūsų pasiuntinys Vienoje Lucchesini nurodė, jog tai gali įvykti, todel ir siūlė savo vyriausybei, kad ji ypatingai žiūrėtų Lietuvos ir Lenkijos; dar pridėjo, kad gali sukilti Prūsų lenkai, todel Prūsams reikią skubėti, kad kiti neužbėgtų už akių;[3] todel Prūsų vyriausybei tuojau reikia mesti Prancūzų frontą, apleisti visai Reino liniją ir žiūrėti rytų.

[1] *Sybel*, IV 227—8.
[2] *ten pat.*
[3] *Sybel*, IV 234—5.

Lucchesini įtikinėjo karalių, jog tas sukilimas reikia laikyti patogiausia proga pasipelnyti, dabar galima lengvai užkariauti reikalingąsias žemes ir sau jas pasilikti.[1]

Prūsai skubinai mobilizuoja savo kariuomenę, greitai pastatė apie 50.000 vyrų, o Rusai Lietuvoj ir Lenkijoj teturėjo apie 12.000 ir tai dar visur išmėtytų.[2] Prūsų vyriausybė suprato, jog, kovodama Prancūzijoj, ji aukoja savo žmonėmis ne sau, o Austrų ir Anglų reikalams, o čionai gali tikrai pelnyti, juk Vysla jiems svarbiau, negu Reinas.

Kastiuška pasiūlė Prūsams derybas. Karalius sutiktų, bet jo politikos vedėjai atkalbėjo jį, patraukė karalių į savo pusę, į priešingą jam darbą, dargi jį patį išviliojo į Rytų frontą, nuo Reino fronto pareikalavo į rytus 20.000 karių, kad turėtų čionai didelę jėgą, su kuria visi skaitytųsi; akylai seka visus Rusų žygius. Prūsų atstovui Petrapilyj gr. Goltz'ui prisakyta susekti, ką žada daryti Rusų vyriausybė; iš pradžių jie nieko negali patirti. Berods, iš pradžių patiems Rusams buvo neaišku, ko jie nori: tai jie nori keršto, tai apimti baimės nerimsta del savo ateities, tai ketina dalintis, o kaip dalintis — nesako.

Prancūzų fronte nesiseka Austrams ir Anglams, reikia trauktis prieš Prancūzus, dargi turi apleisti Belgiją.

Austrai taip pat susirūpino, kas dabar bus, perdaug buvo įsitraukę į anas kovas, o čia greta Prūsai vis kyla ir kyla. Ir Austrai ima žiūrėti į Lenkus. Sumanė užbėgti už akių Prūsams ir daro Petrapily pastangas, kad Prūsai perdaug negautų. Rusų padėtis pasikeitė, tuo tarpu turi pasiųsti daugiau kariuomenės į Lietuvą ir Lenkiją, turi net atidėti pradėtąjį turkų karą. Jeigu Prūsai nesikištų, tai ir Austrai nieko didelio nereikalautų, būtų patogiau, o dabar reikia baigti.[3]

Rusų išvijimas iš Vilniaus ir Varšuvos parodė, jog jų kariuomenė menka, iširusi, be dvasios. Išvytieji, susirinkę didesniais būriais, užsidegė keršto noru, bet nėra jėgų kerštui daryti; Rusija vos surinko 30.000 tinkamų žmonių, o ir tų negali tuoj pasiųsti. Gabusis jų vadas Suvorovas turi pasilikti pietuose, negalima jo judinti, reikia laikyti prieš Turkus. Ir Švedų pusės taika taip pat netikra: juk jų atstovas Varšuvoj viešai palaikė naująją sukilėlių valdžią.

[1] *Heigel*, II 135—6.
[2] *Sybel*, IV 235—6
[3] *Sybel*, IV 239, 267—7.

Rusai pamaži koncentruoja savo kariuomenę prieš Lietuvą ir Lenkiją. O kai del politikos tikslų, Prūsų klausiami, nesako nieko apie savo sumanymus.

Berlyno politikai daro planus ateičiai, kaip padėjus mažai vargo, nerizikavus, o daug žemių laimėjus. Jų planais, turint Breslavą, Poznanę, Karaliaučių, būtų visai gera turėti sienomis upes Nemuną, Narevą, Vyslą, o esant geroms aplinkybėms, galima būsią paimti ir daugiau.

Negalėdama varžytis savo jėgomis su daug stipresniais Rusais ir Austrais, Prūsų valdžia negali padaryti griežtų žingsnių; jos viršūnėse svyravimas: įvairių kelių ieško. Vieni reikalauja veikti greitai, sako reikią laimėti kova su maištininkais, pergalėti juos, užimti visas norimas vietas ir laikyti jas savo rankose.[1] O iš kitos pusės ima baimė, kad bekovojant su sukilėliais pas save, svetur, Lietuvoj, Lenkijoj, galima įklimpti, susirišti, nebeturėti laisvų rankų, o kiti tuo laiku grobs žemes.[2]

Prūsų politikai svyruoja, mėtosi čia ir ten. Pabėgęs prie Prūsų rusų pasiuntinys Igelströhm'as prašo jų duoti jam pagalbos, nes jie ką tik buvo įėję į Lenkų žemę. Greitai valstiečiai pajuto sunkią prūsų koją. Kariuomenė pasižymėjo grobimu, naikinimu. Ypač del to slėgimo nirto ir nerimavo *valstiečiai. Bajorai* — dvarininkai — buvo daug ramesni; pikčiausi Prūsų priešai buvo katalikų *kunigai,* kurie matė juose kreivatikius, katalikystės priešus, kunigų naikintojus.[3]

Igelströhm'as reikalauja iš Prūsų karo vadovybės būtinai imti Varšuvą, bet Prūsai negali to daryti, turėjo nemaža pasiteisinimui kliūčių. Jų kariuomenė čionai minta, eiti toliau neleidžia iždo stovis, ir pavojinga pasitraukti nuo savo kamieno, tikrųjų Prūsų, o nuo Reino kariuomenė neatimta, be to, dar nerangieji biurokratai savo keliu negalėjo nieko lemto sugalvoti tokiam karštam darbe.[4]

Šitas nesutikimas tarp rusų ir prūsų vadų leido Kastiuškai šiek tiek sustiprėti. Prūsų politikams atrodė, jog rusų bei prūsų kivirčus būtų galima pašalinti, jeigu į karo lauką atvyktų pats karalius.[5]

---

[1] *Sybel.* 68—71.
[2] *ten pat.*
[3] *Boyen,* I 41—44.
[4] *ten pat.* 31—51
[5] *Heigel,* II 135—7.

Atvykęs pas ji Rusų kvieslys, kun. Nassau-Siegen'as, tyrinėja Prūsų planus. Iš savo pusės jis suteikė tariamąjį Rusų karo planą. Rusai turėtų užimti visą Lietuvą, Prūsai — visą Lenkiją, tik anapus Vyslos. Girdint šitokį pasiūlymą, Prūsams rodėsi, jog Rusai nori juos išvilioti, nuvesti į šalį, taigi tarė, jog kaip tik nereikią tuo sekti,[1] o geresnis jiems būtų kitas kelias — reikią pirma pergalėti Kastiuška, ir po to jau derėtis su Rusais del pasidalinimo. Dabar išvien su rusais (nors ir šnairuodami į kits kitą) puolė Kastiušką ties Ravka prie Pilicos. Valstiečiai ir čionai vėl kovoje pasižymėjo.

Prūsai užėmė Krokuvą (1794. VI. 5). Kastiuška norėjo, kad ji atitektų Austrams, bet tie pasivėlino atiduodamąji miesta užimti.[2]

Karo lauke stovi išblaškytosios 3 didelių valstybių kariuomenės, kits kita nepasitikėdamos; diplomatai mezga savo tinklus, o tuo tarpu Kastiuška tvarkosi ir rimtai ruošia gynimąsi, kol to darbo jam nesutrukdė bajorai.

Pačioj Varšuvoj neramu, prasidėjo aštrios kairiųjų ir dešiniųjų savitarpio kovos. Kastiuška palaiko visur saikiuosius, slaptus rusininkus, iš visur šalina radikalus, raudonuosius. I kariuomenę priima valstiečius, bet nedaro griežtų žygių jiems išvaduoti iš po ponų.[3]

Artinas lemiančioji kova. Tuo laiku atsimainė padėtis ir Rusų pusėje: jie susitaikė su Turkais, dabar gali visą savo kariuomenę mesti prieš Lietuvius ir Lenkus. Šitą atmainą pamatė ir Prūsai, jie pajuto, jog dabar tai gresia pavojus užgrobiamiems jų planams, jog Rusai dabar tai tikrai paims viršų. Ir tikrai Austrai ir Rusai įsiskverbia įvairiose vietose tarp Prūsų kariuomenės dalių ir stiprėja.

Prūsų pasiuntinys Lucchesini, tasai karštasis italas, šaukė savo valdžią prie offenzyvos, patarė imti Lietuvą, kiek galima daugiau, bet pas karalių persvėrė kita nuomonė: laikytis pasyviai, tegu rusai muša sukilėlius, o prūsai pažiūrės.[4]

Rusų generolas Fersenas buvo dar persilpnas, kad vienas pultų Varšuvą, be Prūsų pagalbos nenori, nedrįsta to daryti, o iš savo pusės jisai nori žinoti Prūsų karo planus, kitaip atsi-

[1] *Sybel*, V 74—82.
[2] *Boyen*, 38.
[3] *Sybel*, V. 85—90.
[4] *Sybel*, V. 93—5.

trauksiąs į Lietuvą, paliksiąs vienus prūsus. Prūsams buvo tat neparanku — nes jų užpakalyj visą laiką bruzda lenkai, o dabar jau ėmė puolinėti Prūsų būrius, naikinti vežamąjį maistą, atimlioti, tuštinti sandėlius[1].

„Tai šen, tai ten iškildavo būriai iš 80 - 100 žmonių, plėšdavo kasas, išvaikydavo mažesnius būrius ir išnykdavo prieš didesnes jėgas miškuose. Rugp. 22 d. jiems pavyko netikėtai užklupti prie Vroclavco didesnį parako transportą, kuris ėjo iš Graudenco (Grudziądz) Varšuvai apgulti, aukštyn Pavyslias, ir įmesti į vandenį. Sukilėliai tikriausiai nurimtų, jeigu būtų paimta Varšuva", taip tarė vieni... O čia Berlyno politikai vis vilkino[2].

Sukilimas ėjo platyn, vyriausybė baili, nerangi. Taigi Prūsams patiems grėsė pavojus[3].

O Petrapily ėjo derybos del dalybų. Į Berlyną atėjo žinia iš tenai, jog Austrai pareiškė savo norus del Lenkijos, ir dabar carė Kotrina, iki šiol tylėjusi į Prūsų atstovo užklausimą, galėtų duoti atsakymą.

Ir tikrai rugp. 19 d. rusų atstovas Alopeus Berlyne pasakė, jog dabar reikės baigti pradėtąsias Petrapilyje derybas, bet jau drauge su *Austrais*. Prūsų karalius nutarė pasiųsti savo įgaliotinį gr. Tauentzieną, o tuo tarpu Prūsų diplomatai visur ieško pinigų ir stengiasi daugiau valstybių įtraukti į karą prieš prancūzus, o patiems išeiti.

Lucchesini spiria savo vyriausybę, kad taikytųsi su prancūzais, nežiūrėdama į tat, kad kovai prieš juos ėmė pinigus iš Anglų. O iš kitos pusės jisai, nuvykęs į Vieną, reikalauja iš Austrų karo talkos Varšuvai imti. Austrai atsisako, Rusai taip pat neketina rimtai padėti prūsams, nors Varšuvos šturmas buvo paskirtas rugsėjo 1 d. Taigi dabar atrodo, kad visa karo našta turėtų kristi ant Prūsų, kurie nebuvo tenai tokie stiprūs, jų užpakalyje neramu, gresia didelis pavojus; kaimynai norėjo, kad Prūsus apipešiotų, tuomet bent sumažėtų jų apetitai prie dalybų. Rusai ne tik nėjo į talką, bet dargi pasitraukė nuo Varšuvos, todel liko vieni Prūsai, ir jie nedrįso jos imti. Ir paskirtojo rugp. 1 d. tenai šturmo nebuvo. Prūsai ne tik nepuolė, bet dar nutarė pasitraukti į sukilusią savo provinciją, į

[1] *Boyen*, I 64—67.
[2] *Sybel*, V. 95.
[3] *Philippson*, II 136.

LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka
28 18889
L 40001

Pietų Prūsus. O turėjo tikrai svarbių priežasčių tat daryti: jų užpakaly partizanai naikino Prūsų valdžią, kūrė savąją. Ir Prūsų kariuomenė jau rugs. 5-6 pasitraukė nuo Varšuvos.

Diplomatinės kaimynų kovos prieš Prūsus. Taip pat ir vakarų fronte, prieš Prancūzus, Prūsų reikalai pablogėjo. Austrai nutarė pasitraukti ir traukėsi iš Belgijos, palikdami vienus prūsus: dabar kelias į vokiečių Pareinę liko atdaras, ji gali būti užplūsta prancūzų. Austrai, berods, del to savo pasitraukimo turi teisintis prieš Anglus, iš kurių ir jie ėmė subsidiją. Negana to: naujas Austrų kancleris Thugut'as pradėjo diplomatinę kovą prieš Prūsus Londone ir Petrapilyje. Austrų politikos tikslas — suvaržyti Prūsus, ir šitame darbe Rusai turėtų padėti Thugut'o sumanymu, 30.000 prūsų turi būti prie Reino, o kitos jų karo jėgos privalėtų būti Anglų žinioje ir stovėti Belgijoj. Tuo planu norėjo apsilpninti Prūsus namie.

Toki planą pasiūlė Anglams Austrų atstovas Londone, kad įtrauktų Prūsus į karo operacijas Belgijoj, kur Austrai buvo jau apirę.

Prūsai nepasidavė tam austrų planui, ėjo savo keliu. Ir todel, Prūsams užėmus Krokuvą, Thugut'as prisakė padidinti Austrų armiją Galicijoj, užimti kuo daugiau lenkų žemių, kad jos netektų Prūsams[1].

Taika su prancūzais. Vakarų fronte Austrai apsilpo, o Prancūzai rodo vis daugiau energijos. Anglai siunčia į Vieną lordą Spenceri ir Grenvillę vėl sukurstyti austrus. Austrai prašo duoti tam karui naujų subsidijų pinigais ir, be to, apginti nuo Prūsų užmačių. Apie tuodu dalyku ir ėjo derybos Vienoj. Anglams nevyksta suinteresuoti Austrus prie kovos Belgijoj, norėta baigti ją, ypač kai atėjo iš Rusų jiems palankių žinių del dalybų, todel ieško progos patogiai išeiti iš Belgijos. Matydami, kad negali pergalėti, ir anglai sutinka, kad Belgijos frontas būtų likviduotas. Thugut'as dabar prašo pinigų lenkų karui. Anglų pasiuntiniai atsakė į tai, kad jie tam dalykui nėra įgalioti, ir pinigų nedavė.

Šitą pajutę, ir Prūsai skubinas išsipainioti iš Prancūzų fronto ir išsivaduoti iš Anglų tinklo. Prūsai iš senai buvo Anglų samdininkai. Jau Frederikas Did. ėmė pinigus iš Anglų, bent

[1] *Sybel*, V 113—5.

buvo išsiderėjęs, kad jis kariaus anglų interesams, bet Anglai nesikiš į karo operacijas. Dabar sąlygos atsimainė.

Nuo 1794 m. Anglų vyriausybė kišas į karo vedimą, nurodo, kur kas turi daryti, reikalauja iš Prūsų, kad užimtų jų nurodytas vietas Flandrijoj, nors Prūsai velytų būti prie Reino savo sienai ginti. Anglai graso atsiimsią subsidijas[1].

Iki šiol padarytasis jų ten darbas nedavė jokių vaisių; nes visą laiką vengė aiškių susidūrimų ir kovos pabaigos. Del to Pitt'as, matydamas, jog Prūsai be reikalo ima subsidiją, nuo spalių 1 d. nebemoka Prūsams pinigų.

Prūsų valdžia tuojau atšaukė iš ten 20.000 karių, kuriuos dabar bus galima pastatyti lenkų-lietuvių fronte.

O su Prancūzais kitais metais padarė atskirą taiką Basely (1795. IV. 5).

Lietuvoj vėl įsivyravo rusai. Visos ginkluotos Lietuvos jėgos paliko savo šalį, Lietuvą, ėjo Varšuvos ginti, kad galu gale tenai žūtų.

Nuo Varšuvos, kaip minėta, pasitraukė Prūsai, dabar iš čia galima buvo pasiųsti pagalbos partizanams į Pietų Prūsus. Vyko su 3.000 karių Dombrauskas ir Madalinskis. Tenai jie turi pasisekimo; partizanų dvasia pakilo, jų skaičius išaugo iki 4.000, taigi Dombrauskas savo jėgomis galėjo lygintis su menkučiais prūsų vadais Favratu, Schwerin'u ir kitais.

Iš prūsų vadų pasižymėjo savo apsukrumu, bet ir žiaurumu bei plėšrumu, pulkininkas Szekely, vengrų kilimo: berods, dalis kaltės už žiaurumus krinta karaliui, kuris, išsigandęs sukilimo, liepęs jam nesigailėti sukilėlių. Szekely plėšė jų turtą, kai ką korė, o grasino iškarti visus, ką pagaus. Kadangi ir sukilėliai ketino daryt tą patį su jo žmonėmis, prieš jį pavartoti tas pačias priemones, tai Szekely turėjo liautis koręs, kuo buvo nepatenkintas karalius.

X 2. Dombrauskas paėmė Brombergą (Bydgoszczą). Jo gynėjas Szekely sužeistas buvo paimtas į nelaisvę ir X. 2.mirė[2].

„Šiaip Dombrauskas stovėjo aukščiau kaip prūsų generolai savo drąsumu, apsukrumu, užklupdavo netikėtai ir išnykdavo iš ten, kur jo ieškodavo. Jis išnaikino Szekely'o būrelius, užėmė Brombergą, grasino Toruniui. Visi Pietų Prūsai

[1] *Koser*, 217—18.
[2] *Hübner*, m. veik. 85, 94; *Boyen* I, 67.

sujudo prasidėjo kovos visur, dargi sujudo Vakarų Prūsuose, pačiame Dancige (Gedonyse) jaučiami sąjūdžiai. Iš visų pusių gresia Prūsams pavojus — nuo Lietuvos sienos, nuo Austrų, nuo Varšuvos".

Prūsai išsigando, jų viršūnės nustojo galvos[1]. Išgelbėjo Rusų carė Kotryna, kuri galėjo pasiųsti nuo turkų fronto atlikusiąją kariuomenę, gabiausiojo vado vedamą.

Prieš Kastiušką ėjo Suvorovas su didelėmis jėgomis: Kastiuška prašo pagelbos, Dombrauskas skubiai apleidžia Prūsus. Kastiuška buvo sumuštas ties Maciejovicais, jis pats paimtas į nelaisvę. Liko tik Varšuva gelbėti. Suvorovas, ilgai nelaukdamas, puolė Varšuvą. Vieni rusai ėmė ją. Buvusioji kariuomenė spirias jam Pragoj, Varšuvos priemiestyje. Rusai, miestą paėmę, suruošė baisias skerdynes. Mūšyje žuvo ir gabusis Lietuvos vadas, Vilniaus gynėjas, Jasinskis, kurį Kastiuška buvo atstatęs nuo vadovybės del jo raudonumo, o gal ir pavydo XI. 8.[2].

Pietų Prūsuose. Prūsai atsigavo, jau 1795 m. sausio mėn. Pietų Prūsai taip pat nuraminti. Dabar Prūsų karalius ir jo vadai galėjo keršyti sukilėliams už tą baimę, kurią turėjo sukilimo laiku. Prasidėjo turto naikinimas, žmonių žudymas. Žmones gaudė, remdamiesi įtarimais, sekiojo jų dvasią, pažintis su emigrantais. Nuteistųjų turtas konfiskuotas, teismo sprendimai skelbė mirties dekretus[3].

Rusai ir Prūsai, pergalėję Lietuvą Lenkiją, galėjo užimti žiemos butus užkariautose provincijose. Rusai įsitaisė Lietuvoj, dešinėj Nemuno pusėj, Prūsai, vedami generolo Günthero, kairėj pusėj. Užnemunėj, o pirmiau jis buvo tarp Vyslos ir Narevo. Bet pradedant nuo Gardino rusai buvo ir kairėj Nemuno pusėj[4].

Prūsams reikėjo išspręsti, kas toliau daryti. Vieni tarė, jog reikią palikti barjerą tarp Rusų ir Prūsų, nes rusų pavojus būtų mažesnis. Kiti, tarp jų ir Prūsų viršūnės, žiūrėjo tuoj pasitaikančios naudos, puolė kuo greičiau, kol rusai ateis, kad tikriau užimtų savo būsimą grobį.

[1] *Sybel*, V, 141—2.
[2] *Sybel*, 151—4.
[3] *Philippson*, II. 137—143.
[4] *Boyen*, 156, 60.

Dabar Lietuvos Lenkijos kariuomenės neliko, tų kraštų likimas aiškus: turės būti padalinimas. Ir proga graži — baudė už tą, kad dėjosi su Prancūzais, esą pavojingi Europos taikai, reikią gintis nuo Prancūzų sąjungininkų[1].

4.

Prancūzų-anglų kovų atbalsiai Lietuvoje ir Lenkijoje.

Prie dalybų pagreitinimo ar jų užtęsimo, ar dalių nustatymo prisidėjo susidėjusieji tuomet politiniai Europos santykiai ir kiekvienos valstybės reikšmė ir jėga.

Kartais vakarai trukdydavo dalybas, o kartais net pagreitindavo. Šituo atžvilgiu turi reikšmės P r a n c ū z ų ir A n g l ų politiniai santykiai. Besirūpindami savais reikalais, leido savo priešams pasipelnyt Europos rytuose.

Prancūzų politika. Prancūzų valdžia lengvai praleido pirmąsias Lietuvos Lenkijos dalybas 1772 m., dargi kaip tik buvo pradėjus meilintis prie Austrų, o taipogi ir Rusų, kurie kuo daugiausia buvo užgrobę, nes jai buvo kitų rūpesčių — buvo priešingumų su Anglais, ir del to turėjo ieškoti anų paspirties[2]. Norėdami Anglams pakenkti, Prancūzai nesenai palaikė Amerikos kovas prieš juos del savo nepriklausomybės. Amerikos kariuomenės eilėse buvo entuziastų lietuvių ir lenkų tarp jų tokie, kaip Kastiuška, Pulaski ir kt.

Ir Prancūzai ir Anglai, besivaržydami tarp savęs, stengiasi prisiartinti prie rusų, kad gautų sau pagelbos toj kovoj. Šituo atžvilgiu prancūzams buvo lengviau prieiti prie rusų, nes eina aiškyn rusų-anglų antagonizmas, kuris, jų nuomone, turės dar paaštrėti. Taigi bendra anglų neapykanta turėjo suartinti rusus ir prancūzus, ir del to prancūzai rado galimu ir reikalingu apleisti senuosius savo šalininkus, atidavę juos rusams — turkus, lenkus-lietuvius, švedus. Prancūzai tuomet gautų Olandus prieš Anglus, o Rusai galėtų turėti laisvas rankas Europos rytuose.

Pasikeitus politiniams santykiams vakaruose, reformų atgijimo šalininkai Lietuvoje Lenkijoje turėjo nusigręžti nuo

[1] *Heigel*, II 135—7.
[2] *Askenazy*, Napoleon a Polska I, 1—71.

Prancūzų ir atsikreipti į Prūsus ir Anglus, kad gautų atramos prieš Rusus. Rusai, prancūzai, austrai savitarpyje artinas. Bet netikėtai jiems ištiko Prancūzų revoliucija. Ar naujoji Prancūzija eis senomis pėdomis? Ar eis senąja vaga? Bet greitai ir Prūsai ir Anglai apvylė (1791) Lietuvą ir Lenkiją: abeji artinas prie tos pačios Rusijos. Rusai dabar ramiai galėjo keršyti, pergalėję kare ir pravedę antrąsias dalybas.

Prancūzų revoliucijos pradžia ir gera jos klotis nedavė atmainų Lietuvos-Lenkijos būklėj. Bajorų daromosios reformos nerado gero aido prancūzų radikaluose, kurstančiuose prieš bajorus, jiems atrodė ten daromos reformos monarkinėmis, nes paliekama bajorų privilegijos, kurias prancūzai pas save naikina.

Austrams rūpėjo palaikyt senąją tvarką Prancūzijoj, todel naujoji Austrų valdžia bando susiartinti su Anglais, Prūsais, taigi Lenkija Lietuva yra prieš Austriją. Naujoji Prancūzų valdžia, atsiradusi žirondinių rankose, paskelbė Austrams karą (1792), o Rusai — Lietuvai ir Lenkijai.

Prancūzai laimėjo, nes jų priešai austrai patys buvo iširę, rusai užimti grobiu prie Dauguvos, Dniepro, Vyslos. Jie leido Prūsams būti dalybose ir del to, kad tikėjosi, jog Prūsai už tat bus sąjungininkai, jie leido Prūsams ramiai atsitraukti nuo Reino, nors būtų galėję juos sutruškinti.

Padarę dalybas rytuose (1793 m.), Prūsai ir Rusai tariasi apie naujas dabar prancūzų dalybas, nes del anų dalybų susirišusios galės eiti kartu ir prieš prancūzus.

Ar naujoji respublikinė Prancūzija, pergalėjusi monarkistų koaliciją, virto kitokia? Lietuvoje ir Lenkijoje tarė, jog jos politika bus kitokia, del to tikėjosi iš jų pagalbos savo kovose prieš rusus ir prūsus. Prancūzų laimėjimai ir Varšuvoj ir Vilniuje džiugino demokratų širdis.

Ir galėjo turėti tam tikro pagrindo taip galvoti. Paryžiuje jaučiama atmainos, seimas demonstratyviai padarė Kastiušką prancūzų garbės piliečiu.

Konventas prancūzų tautos vardu pareiškė, kad gelbėsiąs ir padėsiąs visoms tautoms, kurios norį atgauti savo nepriklausomybę, ir prisakė valdžiai, kad jos generolai neštų pagelbą toms tautoms. Bet Konventas iš anksto nustatė, jog visur ten bus steigiamos respublikos, luomai naikinami, nebebus

bajorų ir baudžiauninkų, išnyks valstiečių vergija; jis prižadėjo nepasirašyti taikos, kol naujai užimtoj žemėj nebus įvesta visos demokratijos laisvės.

Del to tai suprantama, kodel Lietuvos Lenkijos atgaivinimo veikėjai, ieškodami pagelbos, kreipiasi į Prancūzus, su jais užmezga ryšius. Tarp jų 1793 m. pradžioj buvo ir Kastiuška. Jisai turėjo paruošęs planą karo žygiams daryti ir vidaus atmainoms pravesti. Tuo sumanymu turėjo būti įvesta respublika, o naikinama monarkija, naikinama episkopato, bajorų privilegijos, vergija, baudžiavos, suteikiama asmens laisvės ir t.t. Prancūzai ruošiamam sukilimui padėti turį atsiųsti korpusą.

Prancūzų respublika atsisakė duoti pašalpos, nes, sako, anie (Lietuvoj, Lenkijoj) nepripažįstą tautos suverenumo.

Nors prancūzams buvo aišku, jog Lenkija Lietuva dirbo prancūzų respublikos darbą, bet nerado reikalo derėtis ir gelbėti ir tartis, lai daro patys vieni.

Aplinkybės pagreitino dalykų bėgį, sukilimas įvyko anksčiau, negu Kastiuška norėjo ir ruošėsi[1].

Bet greitai pasirodė, kad tie visi prancūzų skelbiamieji obalsiai buvo tik tušti šauksmai akims apdumti, o savo kabinetuose vadai varė kitą, visai blaivią, realią, priešingą tam politiką. Ne viešai, bet slaptai pripažino antrąsias (1793 m.) dalybas.

O ir tie politikos vyrai, deklamavusieji taip gražiai apie tautų laisvę, del nepasisekimų savo kare turėjo žlugti. Robespierre'as nori taikos su monarkininkais, nes karas trukdąs jų vidaus reformas, jau nebesako piktų žodžių apie absoliutinę Rusiją, apie jos carę Kotryną II; Dantonas nebeskelbia baisių dekretų, privalomų visai žmonijai, atvirai tesirūpina tik prancūzų interesais, nė neketina kištis į kitų valstybių reikalus.

Kastiuška grįžo iš Paryžiaus tuščiomis rankomis. Gardino seimo leistasis padalinimas išgelbėjo prancūzus, išvadavo nuo Prūsų puolimo.

Derėdamasis su Prūsais, Visuomenės Gelbėjimo Komitetas turėjo galvoj savo Respublikos interesus, del to jis aukojo Lietuvą Lenkiją.

---

[1] *Sorel*, IV 51.

Tribūnose nauji prancūzų vadai karštai kalbėjo apie prislėgtąsias tautas, bet niekuomet apie tat nekalbėjo taryboje Kitų tautų, bet ne prancūzų, nepriklausomybė ir suverenumas — jiems buvo tai pašalinis dalykas. Jeigu galima skaldyti Olandų respublika, tai ką kalbėti apie lenkų lietuvių revoliuciją, aristokratų pradėtą. Ji rūpėjo ne daugiau, kaip turkų imperija.

Del to dėdamiesi su Prūsais, prancūzų atstovai niekur nekėlė Lenkijos Lietuvos klausimo.

Bet Komitetas suprato, kad bruzdėjimas tenai būtų reikalingas ir naudingas Prancūzijai[1].

Juk pavojus prancūzams dar gali grįžti, taigi reikia už priešų nugarų sukelti revoliuciją. Prancūzų vyriausybė pati ir per agentus siūlo pagelbą, bet iš tikrųjų neketindama niekur jos teikti.

1794 m., ruošiant karą ir sukilimą, vėl ieškoma prancūzų pagalbos, ir jie vėl jos neduoda, tik vilioja.

1794 m. pavasarį įvyko sukilimas. Prašymai duoti pagalbos prancūzams įkyrėjo: jiems tuomet rūpėjo susitarti su Prūsais, del to neduoda sukilėliams nei žmonių nei pinigų. Šitam savo pasielgimui rado ir padorią priežastį. Visuomenės Gelbėjimo Komitetas pareiškė Saint-Just'o lūpomis: Prancūzų respublika neduosianti nė vieno grūdelio, nepaaukosianti nė vieno kareivio Lenkų revoliucijai, bajorų daromai.

Bet tas pats Robespierre'as nesenai galėjo palaikyti ir palaikė reakcinius oligarchus, vergininkus - monarkininkus amerikiečius jų kare prieš anglus ir t.t. Robespierre'o žlugimas nepadarė atmainų prancūzų užsienio politikoj: vyrauja griežti Prūsų šalininkai. Derėdamiesi Baselyj su Prūsais 1795 m., žlugus sukilimui, leido Prūsams paimti gautąjį grobį[2].

Visas prancūzų politikų rūpestis buvo — apsiginti nuo anglų.

Anglų politika. 1783 m. Anglai, Prancūzų pergalėti Amerikoj, pasirašė su Prancūzais Versalėj sutartį, kuriąja Žiemių Amerika virto nepriklausoma. Po to jie visur ieško talkininkų kovai prieš Prancūzus, kad atsigautų. 1784 m. nori susiartinti su austrais, su rusais, bet vieni ir kiti yra atsargūs, tačiau

[1] *Sorel*, IV 247—9.
[2] *Askenazy*, Napoleon a Polska, I p. 1—71; *Kukiel*, 47—57.

anglai nesiliauna, atkakliai varo savo pradėtąjį darbą, tuomet nuosakiai eidami susiartino bent su Prūsais.

Kadangi anglams pasirodė, jog del 1788 m. prasidėjusio revoliucijos sąjūdžio, prancūzai nebebaisūs, tai jie pradeda eiti prieš rusus. Dabar anglų politikai kalba apie savo sąjungą su Prūsais iš vienos ir su lietuviais bei lenkais iš kitos pusės. Prūsai, sutikdami įeiti į ją, norėtų vis delto paimti iš Lenkų Dancigą (Gedonis), Torunį ir kt.

Pablogėjus santykiams su rusais, anglų politikai apskaitė, kad tą pačią žaliavą, kurią gaudavo iki šiol iš rusų, dabar jie gali gauti iš kitų. Pitto įsitikinimu, Lietuva pilnai pavaduotų Rusiją, tuo atžvilgiu jį interesavo ypač Nemuno upynas; Anglai patarė Lenkams užleisti Prūsams Gedonis, Torūnį ir padaryti su jais gerą prekybinę sutarį. Už tat anglai apsiimtų juos ginti nuo rusų užpuolimo. Tuo reikalu Pitt'as kalbėjosi su nepaprastuoju pasiuntiniu M. Oginskiu. Jisai piešė planą atnaujinti seniesiems prekybos ryšiams, atkreipė akį į Palangą, Kauną, Merkinę. Pittas ketino eiti prieš rusus, ruošėsi palaikyt ir turkus.

Bet anglų opozicija, Rusų papirkta, prispyrė Pittą keisti politiką, jiems lengva buvo paleisti gražų obalsį nekariauti, laikytis taikos.

Prūsai negavo iš anglų žadėtosios paspirties prieš rusus, todel jie palengva traukias iš sąjungos su anglais, o artinas prie rusų, ir jau Lietuvos Lenkijos dalinimas nulemtas. 1791 m. varomoji Pitto politika žlugo. Anglai pritarė vedamai vidaus reformai, bet padėti negalėjo, nes jie patys ruošėsi į karą prieš Prancūzus, kurie atsigavo, sukaupė tiek daug energijos, ir anglams prancūzai pasidarė dar piktesni priešai, negu jie buvo monarkijos laikais.

Vakaruose eina anglų karas su prancūzais, o tuo tarpu rusai įžengė į Lietuvą ir Lenkiją. Dabar Anglų visuomenė buvo subruzdus prieš Rusus, bet vyriausybė jokių žingsnių jau nebedarė. Atėjus į Londoną žinioms apie antrąsias Lenkijos Lietuvos dalybas, Anglų vyriausybė sutikte nesutiko, bet ir nepadarė jokių rimtų žingsnių prieš tat. Susirūpinusi prancūzų karu, paliko nuošaliai Europos rytuose skaldomus kraštus[1]. O buvo kuo susirūpinti Prancūzų žygiais. Jie užkariavo Belgiją

[1] *Salomon*, Das politische System; *Oginski*, Memoires, I, p. 91 — 102.

priešais Anglijos, taigi atėjo pavojus jiems patiems. 1793. I. 21 prancūzai nužudė savo karalių Liudviką XVI nuteisę už išdavimą tėvynės, taigi griauna monarkijos pradus, bet nedaug tat jaudino anglų visuomenę.

Iš pradžių anglai dar šaltai žiūrėjo į visą tat, prisižiūrinėjo tiktai. Prancūzijos įvykiai atrodė naudingi: anglų prekyba nuo to tik didėjo.

Bet Anglai greitai pamatė, jog apsiriko. Europa suskaldyta, o Prancūzija vieninga jau 300 metų, taigi pavojinga buvo ją pulti, nors ir revoliucijai ištikus. Tik spiriant prancūzų emigrantų bajorams, kurie davė klaidingų žinių, ir prižadant rusų carei Kotrynai, kuri kurstė eiti į vakarus, kad turėtų laisvą lauką prieš turkus ir lietuvius-lenkus, susidarė monarkų sąjunga prieš prancūzus (1791 m.). Bet sąjungininkai buvo sumušti ties Valmy. Anglai ne labai tenusiminė.

Del to 1792. XI. 19. Konventas paskelbė obalsį vaduoti tautas[1]. Ir tas nejaudino.

Kas kita pasidarė, kai jauna prancūzų respublika užėmė Nyderlandus, praplėtė savo pajūrį, atsirado Šeldoj, grėsė Olandams.

1793. XII. 1. Pittas pasakė seime: Anglija neleis, kad prancūzai valdytų Nyderlandus, kad taptų visos Europos viešpačiais. Tik po to Londone ėmė kalbėti apie nedorą revoliuciją, pradeda piktintis, baisėtis karaliaus nudėjimu.

Ir 1793 m. anglai organizuoja visą Europą prieš prancūzus, sujudo diplomatai, nesigaili pinigų. Jie nori, kad Europos valstybės kontinente eitų kariauti anglų programa, o patys anglai tuo tarpu naikina Prancūzų laivyną. Prancūzai turį grįžti į savo ribas, negrasinti svetimai laisvei, nedaryti propagandos, kuri kursto tautas sukilti prieš savo valdžią.

Anglai, įtraukę kontinento valstybes į sąjungą, jūroj stengiasi įgyti sau galybės, paskelbė blokadą, badu marindami naikindami Prancūzų prekybą, nori prispirti pasiduoti. O kontinente turi kariauti žemės valstybės, ir tam organizuoja viena koaliciją po kitos.

Ir suprantama, kad trukdyti Lietuvos dalyboms Anglai negalėjo[2].

[1] *Peez-Dehn*, p. 39—40.

[2] *Peez-Dehn* 40—49.

5.

Trečiosios, galutinės dalybos.

1794 m. rugp. mėn. Rusija padarė senai laukiamą Prūsams pasiūlymą pradėti galutinai derėtis del Lietuvos Lenkijos likimo. Prūsų karalius jau turėjo apgalvojęs savo planą, ko jis reikalaus. Jisai, kaip minėta, tam reikalui pasiuntė naują pasiuntinį į Petrapilį — grapą Tauentzien'ą, davė jam plačią instrukciją, ko reikalauti ir kaip elgtis. Tenai buvo pasakyta, kad Prūsų karalius norįs gauti žemės plotą, esantį tarp Slezijos, Pietų Prūsų ir Vyslos, be to, būtų naudinga, jeigu tarp naujųjų Rusų ir Prūsų sienų būt siaura juosta, iš kurios būtų galima padaryti nedidelę kunigaikštiją. Ją reikėtų pasiūlyti Zubovui, Kotrynos mylimajam, kad už tą jisai gintų Prūsus prieš Austrų grobštumą ir išrūpintų Prūsams jų dalies padidinimą, pridėjus iš Lietuvos Žemaičių dalį, būtent rėžį, esantį tarp Baltosios jūros, Kuršo sienos ir Ventos upės, iš Lenkų likusią Plocko vaivadijos dalį ir mažą Mozūrų kąsnelį tarp dešiniojo Narevo krašto iki Pultuskui. Bet Tauentzien'as galįs šitą tarpinę kunigaikštiją pasiūlyti, žiūrint aplinkybių, ir Nassau-Siegen'ui. Kai del elgimosi, tai jam buvo nurodyta, jog turįs su savo programa slėptis, tik ištyręs rusų sumanymus tegalįs statyti savo reikalavimus.

Dar neprasidėjo derybos, dar nesusitarta, o jau kiekviena pusė stengėsi užimti kuo daugiau žemės, bent tas, į kurias turi pretenzijų. Tuomet, turint įkaitą, lengviau apginti savo reikalavimus.

Tauentzien'as išvyko į Petrapilį rugp. 19 d., tenai jį gerai priėmė, ir jam pasirodė, jog bus lengva pergalėti austrų įtaką. O buvo tai dar tas laikas, kada Prūsų kariuomenė buvo apgulus Varšuvą, ir buvo galima laukti, jog Prūsai paims ją. Bet Prūsai tik tūpčiojo apie Varšuvą, ir juo toliau, tuo šalčiau ėmė žiūrėti Rusų kiemas Petrapily į Prūsų pasiuntinį. Austrų įtaka didėja, Rusų ministeriai nesako nė žodžio apie savo planus del Lenkų ir Lietuvių žemių. O kai atėjo žinia, jog Prūsų kariuomenė pasitraukė nuo Varšuvos, tai neslėpiama ir šaltumo, dargi paniekos, ir daroma Prūsų valdžiai išmėtinėjimų. Vis delto Tauentzien'as įsitikino, jog Rusai nori visai išdalinti Lietuvių ir Lenkų žemes. Visi Rusų mi-

nisteriai ėmė balsu kalbėti, jog, palikus bent kąsnelį neišdalintą, atsirastų del jo tik naujų painiavų kaimynų tarpe.

Slenka diena po dienos. o Tauentzien'ui nesako nieko, kada pradės derybas. Su juo nesikalba, o judrus Austrų atstovas turi gero pasisekimo. Tuomet Tauentzien'as, norėdamas pralaužti ledus, tuo reikalu kreipiasi spalių 7 d. į Zubovą, kuriam išpasakoja savo karaliaus norus apdovanoti jį kunigaikštija. Bet mato, kad ir Zubovas neištirpo, tat nepadarė jam jokio įspūdžio, dargi pasisakė, jog nežinąs, kur ir kaip galėtų būti sudaryta tokia kunigaikštija, bet dar iš Tauentzien'o nesužinojo, ko sau nori Prūsai. Vėliau Rusų vyriausybė pati paprašė Prūsų pasiuntinio pasisakyti apie jo karaliaus planus del Lietuvos-Lenkijos.

Tauentzien'as tuo tarpu atsisakė tat padaryti, nes buvo tos nuomonės, kad Rusai nori jį apvilti, iš pradžių ištyrę Austrų ir Prūsų sumanymus, o paskui galės būti anų dviejų teisėju.

Nuvykus Tauentzien'ui pas Zubovą, tasai ėmė klausinėti apie Prūsų planus, negavęs reikalaujamo atsakymo į užklausimą, ėmė pats įrodinėti Tauentzien'ui, kad reikia aprūpinti žemėmis austrus, kurie tiek daug vargo padėję kare prieš prancūzų revoliuciją, o jie dabar tegalį gauti atlyginimą tik Lenkuose. Tauentzien'as į tat atsakė, jog austrai kare prieš lenkus nieko nepadarę, o Prūsai pirmieji puolę juos, taigi būtų neteisinga šitaip dalinti. Žinoma. Zubovas nesutiko priimti siūlomos kunigaikštijos.

Dabar Rusų vyriausybė diena po dienos bando patirti iš Tauentzien'o, kokie yra Prūsų reikalavimai, eina prie to visokiais būdais. Galų gale Tauentzien'as apie spalių 21 d. prasitarė apie juos, tik nuo savęs pridėjęs, pareikalavęs daugiau, negu buvo karaliaus įsakyta, panorėjęs gauti žemės tarp Pultusko ir Žemaičių, taigi visą plotą apie Narevą tarp Zakročymo ir Tykocyno ir dar Nemuno liniją tarp Gardino ir Kauno, iš viso apie 1300 kt. mylių.

Zubovas, visa tat išgirdęs, pasakė, jog tie reikalavimai per dideli, bet derėtis esą galima. O iš savęs pridėjo, kad eina kalba, būk Prūsai derasi su Prancūzais, tai būtų imperatorės įžeidimas, sutarties laužymas; Tauentzien'as, žinoma, užginčijo, užsigynė, tai esąs šmeižtas. Diplomatams besirūpinant sužinoti kits kito paslaptis, atėjo žinių, kad Rusai paėmę

Varšuvą. Rusų ūpas pakilo, savimeilė padidėjo. Prūsų valdžios gobšumas suartino Rusus ir Austrus, abu rūpinas neleisti Prūsams perdaug paimti. Rusų valdžia tuoj užklausė Austrų atstovo apie jų pageidavimus. Rusų manymu, Krokuvą ir Sandomierą reikią atiduoti Austrams, Prūsai turėtų jų išsižadėti, geriausia ir tinkamiausia tarp Rusų ir Prūsų siena — tai Bugas ir Nemunas, gamta pravedus tikrą liniją, Kuršo nė dalelės negalima esą atiduoti, nes Rusija nėra gavus uostų ir jūros miestų, o jai tat reikalinga.

Taigi Rusai gerokai (ant 600 kt. mylių) apkarpė Prūsų planus, ir tat padarė Austrų naudai, su jais susitarę. Prūsams užteksią 700 k. mylių (vieton 1300), Austrams 1000 k. m., Rusams 2000, nes iki šiol nieko negavo. Už tai Austrai galėtų padėti išvyti turkus.

Tauentzien'as nusiminė, buvo norėjęs lėkti į Vieną tenai kurstyti Austrų vyriausybę, kad reikalautų ką nors iš Rusų dalies, Lucchesini, žinoma, tik pajuokė jį. O čia dar atėjo žinia, kad Prūsai pasitraukė iš prancūzų fronto, taigi sulaužė Haagos sutartį. Rusų vyriausybė turėjo puikios progos daryti priekaištų ir darė juos Prūsams del jų nepastovumo, nedėkingumo, be to, gavę didelį atlyginimą 1793 m., dabar vėl renka Lenkuose ir Lietuvoj didelę kariuomenę, prieš kažką stiprinas.

Ir atsakomingieji Prūsų politikos vyrai ėmė galvoti, kas Prūsams geriau — ar leisti Austrams paimti perdidelę dalį, ar visai nesidalinti, gal tik šen ten ištaisyti sienas. O jeigu Rusija po Suvorovo laimėjimų pradės prieš juos karą? Tuomet reikėtų sudaryti Prancūzų - Prūsų - Lenkų sąjunga. Jeigu susitaikyti su prancūzais ir turėti laisvas rankas, tai Rusai-Austrai nedrįs pulti Prūsų. Prūsų ministeriai nutarė susitaikyti su Prancūzais, palaikyti savo reikalavimus del žemių Lietuvoj ir Lenkijoj, o jeigu negalėtų gauti, tai verčiau dalybų nedaryti.

Rusai velijo viską užgrobti ir su nieku nesidalinti. Juk neseniai dar Rusai rūpinos pakurstyti Prūsus ir Austrus prieš Prancūzus, kad turėtų laisvas rankas pietuose.

Dabar ir aplinkybės pasikeitė: Prūsai Varšuvos nepaėmė, nebuvo reikalo gerbti jų. Nenorėdami Prūsų, turi dėtis su Austrais[1].

[1] *Philippson*, II 187.

Austrų politikai pradėjo aktingai veikti Petrapily prieš Prūsų planus. Jų tikslas buvo pasistengti, kad Prūsai kuo mažiau gautų, tegu daugiau ima Rusai. Jie norėjo sau iš viso apie 1300 kt. mylių.

Čionai Rusai nurodė, jog Austrai negali eiti už Bugo, tai Rusų siena, taigi Voluinės negausią.

Tuomet Thugutas kombinuoja kitą planą. Rusų Kotryna žiūrėjo, kaip varžosi Prūsai ir Austrai, tarė, jog galės karpyti abiejų apetitus. Rusų ministeriai siūlo derėtis skyrium su vienais Austrais be Prūsų, bet jeigu perdaug nori, tai dėtis su Prūsais.

Gruodžio 16 d. Petrapily derasi Rusai su Tauentzien'u. Nepriėjus prie susitarimo, jisai pasiūlė visai nesidalinti; Rusai į tat atsakė, jog imperatorė laiko tat būtinu dalyku, todel derybos atidėtos.

Tauentzien'as bandė derėtis su austrų Cobentzliu. Žinoma, nieko ir čia nelaimėjo.

Gruodžio 18 d. Tauentzien'as vėl tarėsi su Rusais. Del Lietuvos sienos ginčų nebuvo, tik rusai griežtai pasipriešino atiduoti Kuršo dalį nuo Ventos iki jūrai, nes Kuršas norįs dėtis prie Rusijos, bet užtat Rusai galėtų pridėti truputį tarp Narevo ir Bugo.

Gruodžio 19 d. buvo bendra trijų šalių konferencija. Prūsai reikalauja sau Krokuvos, kurią jie užkariavę. Austrai pripažino Rusams jų reikalaujamas sienas, užtat Rusai palaikė Austrų reikalavimus. Tuomet, matydamas, jog nesutinka atiduoti Prūsams Krokuvos ir Sandomiero, Tauentzien'as vėl pasiūlė visai nesidalinti. Prieš tat užprotestavo šaukdami austrų Cobenzlis ir rusai (Ostermanas ir kiti).

Tauentzien'as nenusileido, ir diplomatai nesusitarę persiskyrė.

Ir po to vėl nutilo derybos. Rusai vėl pamažu pradeda užkalbinėti Tauentzien'ą, nieko nenusileisdami, o slapta padarė taip, kaip siūlė Cobenzlis: 1795. I. 3 pasirašė atskirą sutartį Rusai su Austrais, prie kurios gali, jeigu nori, prisidėti ir Prūsai, jiems dargi pasiūlyta. Austrai prisideda prie rusų ir prūsų dalybų dermės, 1793 m. padarytos, be to, slaptoj dermės dalyj susitarta išvien eiti prieš turkus, jeigu del to pultų ką nors Prūsai, tai išvien gintis.

Šitoji dermė pasirašyta 1795 m. sausio 3 d. (1794. XII. 23 sen. st.). Iš Rusų pusės pasirašė: Ostermanas, Bezborodko, Morkov, iš Austrų — Cobenzlis.

Austrai apsidžiaugė del šito savo laimėjimo. Dabar jie tarė galį turėti hegemoniją Vokietijoj ir net Italijoj.

Rusai po to priminė Prūsams, jog reikią būti saikesniams: ir jie galį prisidėti prie anos dermės[1].

Del to suprantama, kodel Prūsai skubinos padaryti taiką su Prancūzais Baselyje. Nepatiko tad Anglams, kurie liko vieni.

Austrai, turėdami tokią gerą sau sutartį, nebenorėjo nieko jau bepripažinti Prūsams, ar bent duotų visai mažai, bet su šituo pasiūlymu nesutiko Rusų valdžia.

Tuo reikalu vėl eina derybos tai Berlyne, tai Petrapilyje, galų gale pasirašyta Rusų Prūsų konvencija 1795. X. 13/24, pasirašė Tauentzien'as, visai neigaliotas, bet karalius su tuo sutiko[2].

II.

Naujieji valdiniai.

1.

Valdinybės priesaika.

Karo okkupacija. Prūsų valdžia kovoje su Lietuva-Lenkija jau 1794 m. buvo pastačius savo kariuomenę iš pradžių Lenkų žemėje, į Lietuvos pusę dar mažai tepaisė, kad net netolimais pro jų sieną galėjo nekliudoma praeiti Lietuvos kariuomenė į Lenkų pusę, dargi abi pusi buvo patenkinti, kad nedaėjo iki susidūrimų. Karo metu, aiškėjant Prūsų politikų tikslams ir pasikeitus padėčiai Prancūzų fronte, Prūsų kariuomenė įsispraudė ir į lietuvių žemę, pasistengė ją užimti iki Nemuno.

Įsitaisant Užnemunėj jau nustatyta ir tie organai — kariniai ir pilietiniai, kurie žiūrės ir dabos tvarkos okkupacijos metu, o tat reikėjo daryti. Juk išnyko visi vietos teismo ir administracijos organai, tai reikia jie naujai sutvarkyti ir sudaryti. Visa tat atliekant, pirmon galvon reikėjo gauti iš gyventojų,

[1] *Sybel*, V 159—192; *Solovjov*, Istorija padenija Polši; *Heigel*, 169—171.
[2] *Martens*, VI 163—170; *Angeberg*, 396, 399; *Heigel*, 266.

kas reikia kariuomenei, siekti platesnių tikslų, negu karo reikalų patenkinimas, buvo negalima.

Karo vadovybė priklausė gen. Günther'iui[1]. Buvo tai darbštus, kuklus žmogus, mažais sau reikalavimais. Jis rūpinos ir savo kareiviais ir vietos gyventojais, kuriuos laikė jau savo piliečiais.

Naujoji žemė plati, turi daug miestų, miestelių, sodžių, bet nėra kareivinių, taigi nėra kur kariuomenė talpinti; kariai statoma kur pasitaiko, kur yra vietos ir kur karo interesai to reikalauja. Šituo atžvilgiu tinkamų butų nebuvo. Prūsų kareiviai buvo jau pripratę prie geresnių sąlygų, prie didesnių patogumų. Dėliai karo nuovargio, nešvarumo, blogo maisto, kareivinių stokos atsirado ligų. Ir būdavo vietomis tiek daug ligonių, jog nebuvo net kas į sargybą stotų.

Güntheris, neturėdamas iždo lėšų, dažnai savo pinigais padėdavo ligoniams[2].

Tvarkai palaikyti reikėjo grąžinti senuosius tvarkos ir teismo organus, kurie buvo iškrikę.

Pilietiniais ir administracijos reikalais rūpintis buvo pavesta (1794. XI. 24) Rytų Prūsų ministeriui Schrötteriui[3].

Jisai buvo išleidęs drauge su Güntheriu skelbimą į vietos gyventojus, kuriame nurodo, ko jie nori, ko reikalauja iš gyventojų ir kaip turi elgtis.

Jisai organizavo mokesčių rinkimą, įkūręs iš pradžių 3, o paskui 4 kasas: Pultuske, Virbalyj, Ščučyne, o vėliau jo vietoj Lomžoj, ir Balstogėj. Karo būstinė keitėsi; buvo Virbalyj, kaip matyt iš raštų, 1794. XI. 30, 1796. I 10, vėliau Zakroczyme ir t. t. Rinko visus mokesčius, kuriais vardais jie būtų, surinkdavo nemažą sumą pinigų, kuriuos kas mėnuo siuntė į iždą. Pamatas, kuriuo remiantis reikalauta prievolių iš gyventojų, kurie dar nėra Prūsų valdiniai, buvo toks: Prūsų kareiviai gina vietos gyventojus, taigi turi atsilyginti už „apgynimą"[4].

Naujųjų valdinių priėmimas. Nustačius su Rusais sienas, turint savo karo valdžioj naujai užimtąsias sritis, beliko dabar padaryti naujus žmones tikrais Prūsų karaliaus valdiniais, tie

[1] *Güntheris* gyveno 1736—1803, žr. žemiau pusl. 158—9.
[2] *Boyen*, I 61—3, *Gisevius*, laiškai (daugiur)
[3] *Schmidt*, Städtewesen, apačioj 6—2.
[4] *Schmidt*, Städtewesen 6.

santykiai turi būti legalizuoti, gyventojai iš svetimųjų turi tapti savais žmonėmis su visomis teisėmis ir pareigomis, o tam turi būti atlikta iškilminga priesaika[1].

Iš pradžių buvo manyta tinkamomis priemonėmis naująsias žemes padalinti tarp 4 karaliaus komisarų, tarp kurių buvo atitinkamai padalintas visas naujasis plotas: K r u l l e'i turėjo atitekti — Žemaičiai (keletas pleskelių, buvusių kairėj Nemuno pusėj), Kauno, Prienų, Merkinės pavietai ir Gardino dalis; v. R o e b e l'iui — likusioji Gardino pavieto dalis, Bielsko pav.; S c h w a r z b a c h'ui — Viznos, Lomžos, Ostrolękos pav.; v. S c h i m m e l p f e n n i g'ui — Nuro, Roczano, Ciechanowo, Zakroczymo, Zawskros pav.

Taigi pirmuoju du turėjo prisaikdinti Lietuvą, kiti du — Lenkus. Kiek vėliau buvo pakeisti ir asmenys ir vykdymo planas.

Lenkams saikdinti ir priimti į valdinybę pakviesta iš Pietų Prūsų H o y m'as, o Lietuvai — v. S c h r ö t t e r'is, Rytų Prūsų ministeris.

Šita apeiga paskirtuoju laiku buvo iškilmingai atlikta, tik abiejose dalyse nevienoda buvo nuotaika.

Lietuvių saikdinimas. 1795 m. gruodžio 17 d. iš Berlyno išėjo įsakymas Rytų Prūsų ministeriui baronui Schrötteriui, kad jis yra paskirtas priimti valdinybės priesaiką (Einnehmung der Erbhuldigung in Pohlen).[2]

Pasirinko jį del to, kad tat arti jo valdomų Prūsų ir jam reikės valdyti. Jisai buvo paskirtas nesenai, būtent 1795 m. lapkr. 13 d., Rytų ir Vakarų Prūsų ministeriu ir generaldirektorijos viceprezidentu ir del to pasitarti pašauktas į Berlyną[3].

Jisai turės perimti naująsias žemes, skiriamas vyriausiuoju jų komisaru, o atliks tą darbą, kai ateis iš Petrapilio sutarties ratifikacija, taigi jisai jau dabar turi ruoštis. Tarp šitos ruošos dalykų nurodoma į tokius: bus reikalas parūpinti prideramą skaičių karaliaus ištisų portretų; bus reikalingi indai vaišinimui, tai turi jų paimti, kur gaus[4].

Vėliau jam suteikta daugiau smulkmenų, pav., 1795. XII. 26 d. jam rašoma, kad naujoj provincijoj turės primušti Prūsų

[1] Rašyta remiantis *GSA.* Tit 189 N 1 t. I. II Huldigungssachen.
[2] *GSA* Huldigungssachen, 1 1.
[3] *Krause.* Schrötter p. 16.
[4] *GSA* Huldigungs. I. t. (1795. XII. 17).

erelį, paskelbti karaliaus patentą (manifestą, skelbimą); visa tat turės skelbti ir atlikti kuo plačiau, visose valdžios įstaigose, per kunigus bažnyčiose, miestuose ir t.t.[1].

Žinoma, reikės nemaža pinigų, taigi turi surasti šaltinį. Schrötteris galvoja del plano, atsiranda vis naujų smulkmenų, keičiasi skaičiai, tai gauna nurodymų iš Berlyno, tai tuo reikalu susižino su Hoymu, kuris saikdys lenkus; darbas turi būti vienodai atliktas.

Skelbimų apie priėmimą į valdinybę (Erbhuldigungspatent) išspausdinta 12.000 egz., nes senoji 1793 m. praktika su Pietų Prūsais parodė, jog tenai reikėjo 10.000 egz.

Žmonių atminimui reikės išdalinti medaliai (Huldigungsmedaillen), todel įsakyta jie atmušti. Medalių buvo įvairių: a) aukso 12 dukatų skiriama vyskupams, vaivadoms, kunigaikščiams ir kitiems kilniesiems vasalams, naujųjų kolegijų prezidentams, generolams; b) aukso 5—6 dukatų — mažesniems kunigams ir bajorams; c) sidabro — 2 lotų — bajorams apskritai ir miestų bei kunigų deputatams; d) sidabro — ½ loto — mažesniems miestams, korporacijoms. Medalių skaičius dar nežinomas, reikės vėliau nustatyti, surinkus smulkesnių žinių. Schrötteris turės tat ištirti. Padėti jam gali Poznanės pavyzdys (1793 m.); tuomet reikėjo: 50 aukso did. med., 60 aukso maž., 1200 sidabro did., 2800 sid. mažesniųjų. Jis (Schrötter'is) turės duoti savo sumanymus (1796.I.4).[2]

Jis pradeda tyrinėjimus, sumetimus, skaitymus, vis mažina kiek gali. Pirmą sykį suskaitė, kiek reikėtų pagaminti medalių, būtent: reikalinga būsią 18 did. aukso, 60 mažųjų aukso, 400 did. sid., 500 žetonų ½ loto[3].

Po to greitai susigriebė, atrado, jog jų bus perdaug, galima būtų sumažinti skaičių, užtektų: 18 did. aukso, 196 sid. did., 220 mažųjų sid. Kai ką išbraukė iš sąrašo, pav., nereikią dalinti „miestelpalaikiams" (elende Flecken). Deja, negalima dar labiau piginti, taip pat negalima esą pasinaudoti medaliais, dalintais 1793 m.; nedaug jų teužsiliko, nes visi atliekamieji pinigų kalvėje ištirpyti.

[1] *ten pat.* l. 6. 7.
[2] *ten pat.* l.l. 6—16.
[3] *ten pat* t. II l. 7. (1796. V. 9.).

Skelbimų ir įvairių priesaikų žodžiai jau iš anksto turi būti nustatyti, priruošti, išspausdinti. Iš esmės žodžiai beveik vienodi, tik žiūrint luomo ir padėties šis tas pridėta ar pakeista: priesaikos pavadinime pažymėta, kokio kas luomo, pav.: turime priesaikas Romos katalikų kapitulos pralotams ir katedrų kanauninkams ir t. t., skyrium žymėta klebonams, kapelionams, administratoriams, kamendoriams ir t.t.

Priesaikos žodžiai buvo vokiški ir lenkiški, o parašo formula surašyta vokiškai ir lotyniškai[1]. Vokiškai ir lenkiškai priesaikos teksto žodžiai buvo parašyti mokytojams, bet parašo formula dar pridėta lotyniška greta lenkiškos.

O deputatams buvo priruošta priesaikos formula be pavadinimo.

Išspausdinta vokiškai ir lenkiškai naujojo viešpaties skelbimas:

„Prūsų karaliaus Patentas į visus luomus ir gyventojus iki šiol buvusiųjų lenkų vaivadijų ir pavietų žemiau aprašytose ribose. Duota Berlyne 1795 m. gruodžio 26 d." (Königlich Preussisches Patent an die sämmtliche Stände und Einwohner der bisherigen polnischen Woywodschaften und Districte innerhalb des nachstehend näher beschriebenen Gränz-Zuges. De dato Berlin den 26 Decem. 1795).

Tenai buvo parašyta, jog ima išvardytas žemes į savo valdymą, įjungia visus lenkus į savo valstybę, nurodomos sienos, įsakoma visa tat pripažinti, jo vyriausybei nesipriešinti. O kad būtų tikriau, jogei nesipriešins, turi paimti ištikimų valdinių (Erbhuldigung) ir klusnių vasalų priesaiką (Homagialeid).

Nurodoma dvi vieti, kur bus tat atliekama: Varšuvoj — priiminės Hoym'as ir Gumbinėje — priiminės Schrötter'is[2].

Skelbime smulkiai buvo išskaityta, kas pridera Gumbinei, o kas Varšuvai. Turi susirinkti atatinkamose vietose prieš 2 dieni, pasirodyti komisarams, parodyti įgaliojimus, pasirašyti, prisiekti ištikimybę. Vieni turi patys atvykti, kiti per atstovus.

Patys atvykti turi visi vyskupai, priorai, pralotai, vaivados, kastelanai, seniūnai, pakamariai (Cämmerer); teisėjai per tam tikrus įgaliotinius. Visi kiti žmonės ir luomai atvyksta per atstovus. O atstovų skaičius nustatoma šitaip: iš kiek-

[1] *ten pat*, l. 17—31.
[2] *ten pat*, 48—60.

vieno distrikto turi būti bent 4 nuo bajorų, 4 nuo kunigų ir pamokslininkų, 6 šaltyšiai iš sodžių; iš miestų nuo magistrato burmistras ir sindikas. Atstovai turi atsivežti su savim teismo patikrintąjį visų bajorų sąrašą.

O kas nenorės pripažinti Prūsų karaliaus ir neklausys jo vyriausybės, bus baudžiamas[1].

Schrötteris buvo susirūpinęs iškilme. Ar bus puota? — jis klausia. Jo nuomone, pavyzdžiu galėtų būti apeigos, kurios buvo daromos naujai prijungiant Vakarų Prūsus 1772 m. Marienburgo mieste. Tuomet puotos nebuvę, nes visi iš anksto buvę nusigėrę ir su triukšmu ėję namo, tai vakaro nebedarę; norint išvengti negražaus triukšmo, puotos visai nedaryta. Bet dabar vis delto priesaiką priėmus būtų galima puota iškelti, nes galima viską tvarkoj pravesti, ir kol eis visos priesaikos iškilmės, bus galima priruošti reikalingi atestatai. Tvarkai palaikyti ir šventei papuošti galima paimti lauko šauliai (Feldjäger), kurie tarnavo Marienburge, dabar jie tiktų ir Gumbinei; reikėtų paimti 1 vyriausiąjį šaulį (Oberjäger) ir 8—10 šaulių, ir tiek pat reikią jų paimti iš paleistųjų atostogoms. Žinoma, reikią parinkti gerų, jaunų vyrų. Pravartu būtų turėti truputį artilerijos ir kavalerijos, galima ją paimti iš Įsručio.[2]

Rengiant indus baliui, pasirodė, jog negalima bus gauti karaliaus sidabro servizo, tai reikės tenkintis porceliana, ją pristatys į Gumbinę[3].

Dėliai stokos atitinkamų trobesių Gumbinėje, reikės pastatyti tam tikrus laikinius rūmus, jiems paims rąstus iš specialiai nurodytojo miško iš Gumbinės apylinkės. Iš ten gaus ir malkų kurui[4].

24 skrynios su indais, smulkiai surašytais, išėjo iš Berlyno į Gumbinę[5].

Schrötteriui priminė iš centro, jog jis, darydamas sąrašus, kai ką praleidęs, pav.: graikų kunigus, žydus. Nors del žydų kyla abejonių. Iki šiol iš žydų niekas nereikalavo priesaikos, jie buvo tik toleruojama, pakenčiama tauta. O dabar kaip rei-

[1] *Mylius*, X t., 1 d.
[2] *GSA, Huldigungssachen* t. I. 69—71. (raš. 1796. I. 17).
[3] *ten pat*, t. II, l. 6 (1796 II. 6).
[4] *ten pat*, 61.
[5] *ten pat.*

kia padaryti su žydais? Šiaip visos apeigos turi būti kukliai atliktos, reikia rūpintis, kad kuo mažiau išlaidų būtų daroma.

Jau besiruošiant ir darant ponų sąrašus, atsirado kliūčių: nevisi ponai namie, yra jų užsieniuose, kiti serga. Ar jie gali prisiekti per įgaliotinį?

Minima buvo šitokie vardai.

Grapas Ignotas Potockis, vienas sukilimo vadų, buvo suimtas ir laikomas Petrapily kalėjime. Bet jo dvarų buvo ir Užnemunėj. Tais laikais, žiūrint valdomųjų dvarų vietos, buvo galima būti kelių viešpačių valdiniu ir jiems siekti. Bet dabar jis pats negali atvykti, o yra jo įgaliotasis v. Mühlbergis, kuris jo vardu valdo jo dvarus (Kidulių, Lesnictvos), ir jis dabar prašo leisti jį prisiekti Potockio vardu. Schrötteris ėmė abejoti, ar galima taip padaryti, nors ir norėtų prileisti, todel turėjo atsiklausti Berlyno. Iš ten jam atsakė, jog Potockis sukilimo vadas, už tą ir sėdžiąs Petrapilyje kalėjime, del to negalima esą leisti šventos priesaikos atlikti jo įgaliotinio v. Mühlbergio, taip pat reikią atmesti ir kitų ponų įgaliotinius[1]. Ir Mühlbergis gavo atsakymą, jog Potockiui per jį neleis čia siekti del to, kad jis turįs dvarų anoj Nemuno pusėje[2].

Bet pasirodo kitiems ponams buvo leista tat daryti. Iš Gardino rašo (1796. VI. 6) Aleksandras Brzostowski (prancūziškai), ar galįs jis atlikti priesaiką per prokuratorių (įgaliotinį), kol grįš iš Petrapilio? Gavo iš karaliaus sutikimą[3].

Dziekońskis Antanas del nesveikatos prašo (rašė prancūziškai) leisti už jį atlikti priesaiką jo sūnui Mykolui.

O Sapieha del sūnaus nesveikatos prašo leisti atlikti vėliau (rašyta menka prancūzų kalba, su klaidomis)[4].

Stryńskis iš Gardino praneša, jog nori palikti savo nuosavybę, klausia, kaip tat galima būtų padaryti[5].

Šalies perėmimas. Be apeiginės dalies, Schrötteriui labiau rūpi tikras visos šalies perėmimas, pervedimas iš okupacinės karinės valdžios į taikos pilietinę. Tam tikslui Schrötteris renka žinių apie teismus: kokie buvo, ar jie tebeveikia. Be to, reikia perimti archyvai. Kadangi knygos buvo rašomos lenkiškai, tai

[1] *ten pat*, l. 10, 11, 72, 73 (17 96. II. 12, 27).
[2] *ten pat*, l. 155. (1796 IV. 12.).
[3] *ten pat*, l. 149—150.
[4] *ten pat*, 200—201.
[5] *ten pat*, 202—203.

joms susekti ir tvarkyti turi būti žmonės moką lenkiškai; nurodoma 8 žmonės, o priesaiką atliekant jau nurodyta 10 žmonių, iš kurių Schrötteris galės pasirinkti sau tinkamus[1].

Perimti reikia vietoje, atliekant tam tikrus formalumus. Schrötteris atskiroj instrukcijoj išdirbo taisykles, kaip turi būti padaryta. Į pavietus siunčiami subdeleguotieji komisarai, kuriems nurodyta elgimosi būdas: 1) į kiekvieną distriktą (pavietą) siunčiami 2 žmonės, 2) visur turi nuimti „lenkų" ženklus (nes skirtumo nedarė tarp Lietuvos ir Lenkų erbų). 3) įteikti perėmimo patentus vyskupams ir t. t., 4) perimti magistratus ir t. t.[2].

Schrötteris turi išaiškinti, kur yra valdomas plotas, kur naujosios sienos, del to turėjo nemaža susirašinėjimo[3].

Ir komisarai periminėja naujas vietas. Darbas pradedamas nuo Virbalio. Pasiųsta buvo 9 komisarai. Važinėdami daro sąrašus vietų, žmonių, bajorų, kunigų, taip bent buvo padaryta Merkinėj, Prienuose ir t.t.[4].

Apeigų atlikimas. Priesaikai atlikti buvo nustatyta ta pati diena Varšuvoj ir Gumbinėj — būtent, 1796 m. liepos 6 d.[5]:

Nustatyta iš anksto ceremonialas, jo eilė, nurodyta vieta, nustatyta papuošimai, viskas iš anksto paruošta įsakymais.

Žmonės renkasi į Gumbinę daug anksčiau negu buvo pasakyta. Jau liepos 4—5 d. peržiūrimi įgaliojimai, 6 d. 8 val. ryto turi prasidėti pasidavimo priesaika (Huldigung). Susirenka visi reformatų bažnyčioj. Tenai bus išaiškinta, kas ką turi daryti. 9 val. eis į priesaikos salę (Huldigungs-Saal). Įeis tik su bilietais, kuriuos atiminės lauko šauliai. Tribunose, viršum, bus žiūrėtojai, moterys, bet ir ten teleis su bilietais. Salėje bus atliekamas pats pasidavimo priesaikos aktas. Po šitos apeigos apie 2 val. bus vaišinimas — duos valgyti. Dviejose vietose pastatys stalus, vieną ten pat salėje, kitą kitoj salėj. Valgant prašalaičių neįleis. 9 val. vakare, jeigu bus geras oras, bus promenada, šoks mazurką. 7 val. vakare bus viešas balius, visi „geresnieji" bus leidžiami tik su bilietais.

Kad nebūtų triukšmo mieste, vaikštinės sargyba, patruliai.

[1] *ten pat*, 77, 94—6.
[2] *ten pat*, 105—6.
[3] *ten pat*, 132—140.
[4] *ten pat*, 147—154, 175—195.
[5] *ten pat*, t. II l. 30.

Gyventojų dauguma buvo katalikai. Tai katalikų bažnyčioje buvo pamaldos, giedama „Te Deum laudamus“[1], buvo pasakytas atitinkamas tai dienai pamokslas. Bet buvo skirtumas pamokslo turiny ir dvasioj Varšuvoj ir Gumbinėj.

Varšuvoj kan. Pražmowski sakė pamokslą, kuriame išgyrė Prūsus, jų naują tvarką. Taip pat gyrė Prūsus kitoj vietoj bajorų kalbėtojai Drewnowski ir Młodzianowski.

Gumbinėje bažnyčioj sakė kun. Karpavičius, Prienų klebonas, garsus savo laiku pamokslininkas. Nebuvo to nusižeminimo; jisai nesilenkė vergiškai prieš naująją valdžią, gailėjos senosios tvarkos, liūdėjo del to visa, kas įvyko, jis tikėjosi, kad naujas viešpats supras suspaustas jų širdis[2]. Ir pasirodo, jog jis šituo geriau patiko naujiesiems viešpačiams.

2.

Atsidalinimas nuo Rusų.

Sienų nustatymas. Padarius sutartį apie padalinimą, užėmus kiekvienai valstybei savo sulygtą dalį, reikėjo tiksliau nustatyti ir natūroj padaryti siena, visa tad įvykdyti.

Pirmoji sutartis tarp Rusų ir Prūsų pasirašyta 1795. X. 13/24, o tarp Rusų ir Austrų 1794. XII 23/1795. I. 3.[3]. Tenai sienos buvo pažymėtos tik bendrais bruožais, o visiškai perimant reikėjo daryti naują sutartį joms pravesti, nustatyti jas galutinai.

Paskirti komisarai sienoms pravesti. Prūsų valdžia paskyrė 1795. XII. 28 d. tris žmones: Aleksandrą Indriką v. Thile, gen.-m. Samuelį-Fridriką Steiną, majorą Andrių Frid. Vetterį. Rusų valdžia 1795. XII. 27 d. tam darbui paskyrė du: Nikitą gr. Paniną ir Vladimirą Jakovleva[4].

Demarkacijos planas padarytas ir pasirašytas 1796. VI. 21/VII. 2, kuriame buvo pažymėti svarbieji išeinamieji punktai ir nurodyta pradai, kurių abi šali turi laikytis, pravesdamos sieną natūroj. Šitoji sutartis pasirašyta Gardine. Tasai aktas

[1] *GSA.* Huld. II I. 30, 194—5.
[2] *Jarochowski,* Opowiadania historyczne. Poznań. 1860.
[3] *Angeberg.* 396—8, 399—401.
[4] *GSA.* Rep. 7a Nr. 23.

turi būti ratifikuotas bent po 6 savaičių ir pasikeistas Gardine. Jis buvo tų pačių asmenų ir pasirašytas.

Tikrenybėje buvo kitoniškiau daroma. Jau pavasarį 1796 m. pradėta nustatinėti sienos, tik jas jau suradę ir nustatę, ėmė rašyti bendrus dėsnius sienai pravesti.

Bendrais bruožais buvo aptarę ir sutarę 1796. V. 4/15. pradėjo žymėti sienas katras sau, kasti stulpus išeidami iš Gardino nuo V. 8/19; pradžią imdami nuo tos vietos, kur Lososnos upė susieina su Nemunu. Įkalė stulpus su parašais: iš Prūsų pusės buvo Prūsų erelis, parašas vokiečių, lotynų, lenkų kalbomis. Katras sau pasistatė savo stulpus, kurie stovėjo toliau nuo kits kito ten, kur upė skyrė[1].

Atlikę tą darbą Gardine, nustatė ir pasirašė galutinį demarkacijos planą 1796 m. rugs. 2/13 d. Pasirašė tie patys asmenys[2].

Siena eina upėmis ir upeliais: Bugu, Narevu, Kamenka, Lososna, Nemunu. Dešinioji pusė pridera Rusams, kairioji — Prūsams. Drauge nustato kaimynų santykius. Abiejų pusių žmonės gali laisvai plaukyti Nemunu, laisvai gali apsistoti tik savo pusėj, o priešingoj pusėj tik nelaimei ištikus. Žvejyba yra laisva visur, kur upės sudaro sieną, bet upėmis galima naudotis tik iki pusei (§ 2). Salos, kurios yra upėje, žiūrint artumo krašto, dešinėj pusėj pridera Rusams, kairėj — Prūsams (§ 3). Kiekvienas gali įsteigti savo muitines, keltuvus, katras sau savaip dalija sieną (§ 4). Malūnai ir užtvankos, esančios upėse, kurios dabar virto sienomis, pasilieka tos valstybės, kur jos yra, nors užtvankos ir atsiremtų į priešingąją pusę, ana pusė negali trukdyti jų taisymo. O kas norėtų ateity pastatyti užtvankas, turi klaustis priešingosios pusės.

Jeigu kieno nors malūnas yra priešingoj pusėj, gali jį perkelti į savo pusę, o jeigu paliktų, tai gauna atlyginimą ar samdą iš to, kurio žemėj jis yra. Pasirenka žemės savininkas (§ 5).

Nemunui įėjus į senąsias Prūsų žemes, siena eina senąja Žemaičių Prūsų siena iki Palangai (§ 6).

Smulkiau viskas turi būti pažymėta atskiru aktu ir sudaryti būtinąją šios dermės dalį. (§ 7). Ant sienos paupiais, ar kur reikės, bus įkasti stulpai, iškastas griovys (§ 8).

---

[1] *GSA*. Rep. 7a Nr. 23 pusl. 1.
[2] *Martens*, Recueil VI, 184—243.

Šitas aktas bus ratifikuotas ir pasikeista raštais Gardine už 6 savaičių ar anksčiau (§ 9)[1].

Pabaigus darbą einant nuo Gardino žemyn, lengviau ėjo darbas Nemunu aukštyn, nes siena ėjo upe.

Žemaičių siena. Siena nuo Žemaičių pusės turėjo eiti senąja Lietuvos Prūsų siena, taigi reikėjo ji patikrinti ir pastatyti nauji stulpai.

Iš Prūsų pusės komisarai buvo rimtai prisirengę prie jų nustatymo.

Vienas Prūsų mokslininkų Karaliaučiuje tam tikslui yra parašęs didelį darbą (apie 100 pusl. didumo), kur nurodytos visos buvusios sutartys tarp Lietuvos iš vienos pusės ir Ordino bei Prūsų iš kitos pusės, pradėjus nuo 1328 m. ir baigiant — 1657 m. vedant šitą sieną. Užbaigtas šitas darbas 1797. IV. 8.

Praktikoj ne taip lengvai ėjo tos sienos nustatymas. Senoji siena ėjo kartais miškais, kurių prieš kelis šimtus metų visai nebrangindavo, o dabar toj vietoj buvo dirvos, pievos. Žemaičiai kartais buvo jau išskynę mišką ir tuo padidinę savo ūkį; sienos komisarams nurodydavo savo laukus didesniais, kadangi ūkių neskaldydavo; savo teisėms įrodyti pristatydavo įrašymo dokumentus, teismo sprendimus, ir komisijai tekdavo juos peržiūrėti. Taigi atskiri savininkai galėjo pakeisti valstybės sieną. Kartais komisarai pastebėdavo, kad tuo būdu būdavo perkelta siena 1—2 kilometrais. Reikėjo turėti žinių vietoj, kad nustatinėtų tiksliau, kartais tuos įrodymus atmesdavo, atradę, jog sprendimas ar raštai palyti visai kitus plotus[2].

Aktai iš Rusijos. Visi valdžios, teismų ir įstaigų raštai, o taip pat ir seimo aktai atsidūrė pas Rusus. Todel Prūsų valdžia susirūpino gauti juos tai daliai, kuri yra po jąja.

Did. kancleris Goldbeckas, surinkęs žinių, 1796 II. 27 praneša sekretoriui, kad seimo aktai nuvežti į Petrapilį, tenai juos jau skirsto ir prideramąją Prūsams dalį atiduos, todel dabar dar negalima gauti nuorašų[3].

[1] *Martens* VI, 175—181. *GSA*, Rep 7a Nr. 23 pusl. 6.
[2] Smulki Žemaičių siena: Fasc 7, t. I—II.
[3] *GSA*, Tit. 181 Nr. (l. 20—22).

Reikėjo pasiųsti tam tikrus žmones tų archyvų ir raštų ieškoti. Žinoma, kad buvo pasiųstas Geh. Kriegsrat Jackstein'as, padėti jam duotas iš Baltstogės Hambruch'as; jiedu buvo Petrapilyje, Vilniuje, ketina keliauti į Varšuvą, vis del archyvų. Tuo reikalu Hambruchas rašo 1799. X. 20, prašydamas palikti jam užimamąją vietą teisme[1].

Prūsų valdininkai nebuvo taip gerai susipažinę su archyvais, kad būtų galėję pareikalauti visko iš karto, todel prisimena dalimis apie vieną, apie kitą dalyką ir reikalauja jo iš Rusų. 1797 m. did. kancleris Goldbeckas praneša Užs. Reikalų Departamentui, jog pareikalauta iš Rusijos grąžinti Karūnos Metrika, išvežtoji iš Varšuvos į Rusus, bent turi grąžinti tuos aktus, kurie palyti naująsias Prūsų provincijas. Jis priduria, kad tas darbas nelengvas, sunku yra išskirti aktai, liečiantieji visą Lenkiją, pav., seimo konstitucijos, kurie svarbu turėti ir Rusams ir Prūsams. Gal geriau būtų grąžinti visą Metriką į Varšuvą, o rusams leisti naudotis tenai; o jeigu bus galima gauti, tai jau iš ten išskirti ir po to grąžinti prideramus Rusams originalus[2].

Taip siūlė Goldbeckas. Kiti ministeriai taip toli nėjo. Toksai Arnim'as randa, jog pervėlu reikalauti grąžinimo visko į Varšuvą. Reikia dabar tenkintis reikalavimu aktų originalų savo provincijai, o kitų aktų, svarbių abiem pusėm, užtektų tik nuorašų[3].

Petrapily reikalauta grąžinti aktus per gr. Tauentzien'ą, Prūsų pasiuntinį. Tuo tarpu maža naudos tepastebėta. Vėliau Rusai pasidarė nuolaidesni ir sutiko atskirti aktus ir atiduoti, tik sako, reikią pasiųsti žinovų, kurie padėtų suskirstyti[4].

Prasideda susirašinėjimas tarp įvairių vadybų, vėl nustatoma reikalavimai, ieškoma žmonių.

Hoym'as, Pietų Prūsų ministeris, Karūnos (Lenkijos) reikalams pasiūlė Kuševskį. O Schrötteris, kuriam rūpėjo Lietuvos reikalai, sužinojęs, kad jie yra skirtini nuo Lenkų, o naujosios jo valdomos provincijos dalis priderėjo Lietuvai, pasiuntė v. Jacksteiną ir v. Slavinskį.

[1] *GSA*. Tit. 191 Nr. 7 f. 2. l. 143–4.
[2] raštas 1797. II. 13. (*GSA*. Rep. 94 Nr. 534.)
[3] raštas 1797. II. 19. (*ten pat.*)
[4] raštas 1798 I. 18. (*ten pat.*)

Iš Varšuvos užprotestavo prieš Kuševski, nes neseniai Rusai buvo siūlę jam tarnybą pas save, tai dabar Prūsams būtų nepatogu, o visai tiktu Bohlendorf'as, tarnavęs savo laiku Varšuvos pasiuntinybėje. Su Jackstein'u sutinka, nes jisai jau yra turėjęs atlikti reikalus Vilniuje ir sugebėjęs juos atlikti.

Iš Varšuvos pranešė, kiek išvežta archyvinio turto: išvežę 9 skrynias, bet medžiagos buvę 13 skrynių. Varšuvos teismai ir administracija jau prašo jiems perduoti šituos aktus. Tą nuomonę palaiko ir Goldbeckas, bet tam priešinas Alvensleben'as, kuris nurodo, jog tenai yra ne tik justicijos aktų, be to, tenai gali būti aktai ir kitos provincijos.

Susitarus galutinai del grąžintinųjų Metrikos knygų, Rusų vyriausybė 1799 m. IV. 26 įsakė išskirti jos dalį ir atiduoti Prūsijai. Iš Prūsų pusės buvo jau tenai minėtasis Jackstein'as, o iš Rusų Aspelgrenas ir Kozelas. Iš Lietuvos Metrikos atiduota 29 tomai kopijų, padarytųjų 1778 m., ir 4 nuorašų. Iš teismų knygų atiduota 4 knygos, liečiančios Palenkę (Podlachia), vieną perrašų, 1556 metų aktai apie sienos pravedimą tarp Lietuvos ir Prūsų, iš viešųjų — diplomų aktai 1775—1792 m. ir tt.[1].

1799 m. pabaigoj Jackstein'as praneša vyriausybei, jog archyvai atvežti iš Rusijos; jam padėjęs dirbti protokolistas Hambruch'as; išleidęs tam dalykui 2404 dukatus.

Visi aktai nugabenti į Varšuvą, kur įsteigtas Vyriausiasis Archyvas (Hauptarchiv)[2].

Rodos, kito didesnio archyvo naujoj provincijoj nebuvo įkūrę.

3.

Santykiai su Rusija po dalybų.

Rusai, Prūsai ir Austrai pasidalino Lietuvą ir Lenkiją, bet dar ramūs būti negalėjo. Lietuvių Lenkų kariuomenės dalis išėjo į Europą, susidėjo su prancūzais ir tuo tarpu kariavo jiems, turėdami savo atskirus legionus. Už tai Prancūzų valdžia žadėjo atstatyti jų šalį. Kiti žmonės, nekariai politikai,

[1] *Ptašycki* p. 15–16.
[2] *GSA.* Rep. p. 84 Nr. 534 I. 36–74.

ieškojo užtarimo ir pagalbos tose valstybėse, kurių interesai buvo priešingi Lietuvos Lenkijos kaimynams. Ryšiai buvo palaikomi su esamomis ir kuriamomis organizacijomis, veikusiomis slaptą namie.

Šita jautė, numanė, girdėjo Rusų ir Prūsų vyriausybės, todel rūpinos nuslopinti abiejų tautų sąjūdį, kitą kitai padėdamos. Bet savo keliu dar nepasitikėjo kits kitu, o vėl jos vis norėjo kaip nors savo dalį padidinti. Rusai skersavo į Prūsų elgimąsi su naujais valdiniais, dargi įtarė, jog jie norį pradėti karą prieš Rusus ir gauti dar daugiau žemių, taigi tarė, kad Prūsų agentai galį kiršinti žmones, esančius Rusų valdžioje, tuos naujus Rusų valdinius.

Jau 1795 m. Rusų Prūsų santykiai atvėso. Rusijai reikėtų, kad Prūsai kariautų su Prancūzais, ji spyrė juos prie to, o čia Prūsai — 1795 m. bal. 5 d. padarė paliaubas su Prancūzais. Todel Rusija spėjo, kad Prūsai tikrai pereis visai į kitą pusę, atsigręš nuo Prancūzų ir atsikreips prieš Rusus. Kiekvienas Prūsų valdžios žodis, kiekvienas žingsnis Rusijai atrodė įtariamas; jau spėjo, kad Prūsai ir Prancūzai bus susitarę, nes iškilmingas paliaubų šventimas rodąs, jog turį būti kas nors daugiau, negu paliaubos. Riepninas, valdęs Lietuvą ir buvęs arti Prūsų, laukė viso pikto iš jų, bet Petrapilyj tos baimės dar neturėjo, galvojo kitaip: kad jeigu ir yra Rusijai pavojaus, tai tik iš Austrų pusės; tačiau del Austrų greitai nurimo, dabar ir Petrapily ėmė bijoti Prūsų, kurie būk ginkluojąsi ir, žinoma, eisią prieš Rusus. Del to tai vyriausybė prisakė karo vadybai ruoštis prie galimo su Prusais karo; jau rūpina maistą, pristato jį arčiau sienos. Bet iki karo nedaėjo, nesusipratimai išaiškinti diplomatiniu keliu, nes karas buvo pavojinga abiem pusėm: ką tik užgrobtosios Lietuva bei Lenkija galėjo pasinaudoti ir sukilti. Ir jau lapkr. 1795 m. Rusai atidavė Prūsams Varšuva, kurią vis laikė įkaitu.

O vis Rusų vyriausybė nerimsta del savo naujųjų valdinių nuotaikos. Kartais kas paleis gandų, kad užgrobtieji gyventotojai velytų Prūsus, negu Rusus; jei ir išsisklaidė kalbos, vis delto netiki pastovumu: gali Prūsai padaryti nuolaidų ir privilioti gyventojus, esančius Rusų pusėje. Girdėjo, kad Prūsų karalius ketinąs būti Lenkų karaliumi, ilgainiui patirta, kad visa tat esančios pasakos, bet vis delto neramu.

Vėliau Rusų vyriausybė pamatė, jog neramumų židinio ir kurstytojų lizdų reikia ieškoti Galicijoj, Moldavijoj, tik ne Prūsų ir ne Rusų užimtose žemėse. Visa tat iš svetur esą atnešta. Kiti netaip ramiai į tat žiūrėjo: jie tarė, jog ir čia esą galimi sąjūdžiai vietoj iš apačios: ištikus karui su turkais esąs galimas sukilimas, kiti bijojo kaimynų intervencijos, įtarė, kad Prūsų karalius pradėsiąs karą prieš Rusus ir išvaduosiąs Lietuvą ir Lenkiją.

Prūsų valdžia tokių planų neturėjo, kaip įtarinėjo Rusų agentai. Jie patys nebuvo tikri, susektas sąmokslas ir prieš Prūsus. Pasirodė, kad židinio reikėjo ieškoti daug toliau: Prancūzuose[1].

Ir Prūsų valdžia turėjo tokios pat baimės ir svyravimo į visas puses, ji taip pat nepasitikėjo naujaisiais valdiniais ir savo kaimynais, su kuriais buvo darę dalybas. Prūsų vyrausybė akylai seka visa, kas dedasi anapus Nemuno, nenori būti blogesnė už Rusus, norėtų patraukti anų gyventojų simpatiją į savo pusę.

Tik vėliau suprato Prūsų ir Rusų vyriausybės savo interesų bendrumą, ėmė veikti išvien, daryti sutartis, bet tik kartais, kits titų nepasitikėjimas buvo visą laiką.

Keleriopi valdiniai. Nemaža didžiųjų dvarininkų, turėjusių dvarų įvairiose Lietuvos ir Lenkijos dalyse, dabar po dalybų pasidarė iš karto kelių valstybių valdiniai. Prūsų valdžiai pasirodė, jog sunku tokius valdinius kontroliuoti, del jų gali būti painiavų ypač su Rusija, todel padarė su jąja konvenciją, pasirašytą Petrapily 1797 m. sausio 26 d., kuriąja maišytoji valdinybė pašalinta. Remiantis jos 11 ir 12 straipsniais, turintieji dvarus 2—3 valstybėse per 5 metus turi pasirinkti vieną valdinybę ir per tą patį laiką parduoti svetimoj valstybėj esamus dvarus.[2]

4.

Naujųjų valdinių nuotaika.

Tvarkos palaikymas. Okupacijos laiku tvarką palaikė karinė valdžia. Perėjus Užnemunei į pilietinį valdymą, vis dar

[1] Sbornik Imp. Ross. Ist. Obš. t. 16. pusl. XVIII—XXIII.
[2] *Public.* 1798. I, 31.—*Smoleński* III 178, 190—1.

ramumo ir tvarkos nebuvo. Vienur yra slankiojančių būrelių po miškus; kitur ūkiai tušti, o jų šeimininkai negrįžę, žmonės ramiai nesėdi, o tat gali būti pavojinga politikos atžvilgiu.

Dar 1796 m. nenurimo žmonės. Karalius stengėsi ir kaltės dovanojimais ir grasinimais nuraminti, bet įsisiūbavusių minių nuotaikos negalima buvo tuoj nutildyti. Reikia dar karo prie monių pavartoti norimai ramybei grąžinti. Karo vadovybė išdirba tokio skelbimo sumanymą, turėjo del to pasisakyti Schrötteris[1], bet, nesulaukę jo nuomonės, išleido skelbimą, kaipo karaliaus patentą, 1796. VIII. 9;[2] tas patentas išėjo be Schrötterio žinios, ir, rodos, neatitiko jo planams[3], nes jis buvo už taikesnes priemones.

Jo turinys buvo šitoks:

1. Visiems gyventojams privalomas Visuotinis Žemės Teisynas (A. L. R.); primenama, kad remiantis anais įstatymais skaudžiai baudžiamas maištas, sąmokslas prieš valstybę ir esamąją valdymo tvarką; jų palaikymas, pagelbos teikimas, nepranešimas taip pat yra baudžiami.

Tos bausmės buvo taikomos sukilimui Pietų Prūsuose, bet karalius iš savo malonės sumažinęs jas[4].

2. Dvarininkai turi žiūrėti savo valdinių, jie atsako už juos, o jeigu namie nebus, tai atsako jų užvaizdos, bet ir dvarininkus nubaus, kam jie blogai pasirinko tarnautojus.

3. Valstiečiai ne visame turi klausyti pono: negali klausyti ten, kur jis liepia ardyti viešąją tvarką, eiti į maištą. Jie turi apie tat pranešti vyriausybei, o nuo pono keršto bus apginti. O jeigu dalyvaus, kad ir pono liepiami, vistiek atsakys.

4. Dvarininkai (vasalai), kurie yra užsieniuose, turi grįžti per 2 mėn., iki XII. 1, jeigu negriš, tai jų turtas atimamas.

5. O kas grįžti negali, turi kreiptis per 4 savaites į provincijos ministerį, paaiškinęs priežastį. Apie tat bus pranešama karaliui, ir jis išspręs, pratęsti ar ne.

6. Tie vasalai, kurie gyvena Austruose ar Rusuose ir tenai turi dvarus, turi pristatyti liudymus, kad elgėsi ramiai, tai prieš tuos netaikys § 4 bausmių.

---

[1] *Public.* VII 348.
[2] *ten pat,* 358.
[3] *ten pat,* Nr. 367., *Mylius* X, 1796 Nr 83.
[4] Sulyginus su skelbimu 1794. IX. 14, šito švelnumo skelbime nematyti. (*Public.* VII Nr. 143).

7. Kas nori išvažiuoti svetur, turi prašyti leidimo, nurodęs priežastį, ko važiuoja. Tat yra visur, tas pat įvesta naujojoj 1793 m. okkupacijoj. Bajorai ir vyresnieji kunigai tuo reikalu turi kreiptis į provincijos ministerį, bet leidimus duoda karalius. Mažesnieji bajorai, kunigai ir miestėnai per viršininkus (Landes-u. Steuerrat) į Rūmų komisiją.

8. Bet jeigu miestėnai nori keliauti savo amato ar prekybos reikalais, tai tokio leidimo prašyti nereikia, o užtenka turėti kelionės pasą (Reisepas) iš vietos vyresnybės.

Karalius gali atleisti nuo formalumų tuos vasalus, kurie turi dvarų Austruose ir Rusuose.

9. Kas važiuos be leidimo ir ties siena jį sulaikys, tai tą nubaus. O kas slapta pereis sieną, tai to turtas atimamas, ir pats nustoja būti vasalu.

10. Kas ima pensiją ar atlyginimą (kompetenciją) už seniūnijas, turi įrodyti jas imdamas, jog čia gyvena. O jeigu jas suvartoja svetur, tai turi gauti tam tikrą leidimą.

11. Bajorai, neturį nei žemės nei amato, gyveną pas kitą bajorą ar sodžiuje be užsiėmimo, per 6 savaites turi pasirodyti pas pavieto viršininką (Landratą) legitimuotis, įrodyti, jog yra gero elgimosi, ir pareikšti, ar nori čia pasilikti ar laimės svetur ieškoti, leidžiama pasilikti ar išvažiuoti.

Kas neatvyks pasirodyti, jį pagaus ir neišsiteisins, tai toks išvejamas ar kitaip kaip pašalinamas.

12. Visi svetimieji atvykę turi pasirodyti policijai, ypač bajorai bežemiai (§ 11). Jeigu jie bus išvažiavę į kitą provinciją ir nori čionai grįžti, turi pristatyti gerą liudymą.

13. Viso to (§§ 7—12) žiūri valdininkai, jų turi klausyti, o šie turi būti mandagūs, neužgaulioti ir tt.

14. Visa tat liečia ir kunigus.

15. Vieni priorai, be vyriausybės žinios, negali nei siuntinėti nei priiminėti vienuolių.

16. Kunigai, kurie kursto žmones, bus baudžiami, nes jie turi raginti prie taikos. O buvo tokių, kurie dalyvavo sukilime. Perdėtiniai turi daboti savuosius. Už nusižengimus skiriamos įvairios bausmės. Vienuolynai turi atiduoti paraką, šviną, jeigu ras, tai už tai bus nubausti.

17. Kas suseks sąmokslą, praneš vyriausybei, tai dalyviui gali būti kaltė dovanota, dargi dovanos duotos, skundiko

vardas bus nutylėtas. O kas melagingai apskųs, tai jo vardą paskelbs ir dar nubaus už tai[1].

Nuginklavimas. Bet pirmas dalykas reikia nuginkluoti žmones, kad Rusai ar kas kitas nedarytų sąmokslų, neruoštų Prūsuose sukilimų. Atimama iš visų ginklai. Bet nedrįsta to daryti atvirai, griežtai.

Įvairūs žmonės duoda prūsų policijai žinių, kur kas turi ar gali turėti ginklų; daromi tyrinėjimai; suradę, susekę svarsto, kas toliau daryti: atimti ar ne? Ar nepuls tai į akį? Ar nepakenks valdžiai? Daugiau ginklų susekta Lenkų pusėje. Gauta žinių, kad apie Lomžą, Ostrolęką esą daug ginklų; esą jų sodžiuose, pamiškėse, po miškus sukinąsi miškų šauliai (kurie esą drauge girių vagys). Iš jų reikią atimti ginklai, bet visa tat turį būti daroma atsargiai. Toliau dar iš kitur gauta žinių, būk žydai turį daug supirkę ginklų, reikią surasti ir iš jų ramiai atimti[2]. Uosliai dirbo, pranešinėjo, tikėjosi uždarbio.

Palengva, sistemingai policija atiminėja ginklus. Bet buvo viena vieta, kur prūsų valdžia leido dargi valstiečiams turėti ginklus, tai buvo vadinamasis *neutralusis kordonas.* Ar dabar, nustačius sienas, atimti ginklus, iš Baltstogės klausia Schrötterio (1796. X. 10). Įėjus Prūsams į tas sritis, gen. Günther'is, įsakė visiems sodžiaus gyventojams atimti ginklus, visur tat padaryta, tik neatėmė iš tų, kurie buvo neutraliame kordone. Žmonės turi po 1, po 2 šautuvu. Ar atimti, klausia Schrötter'io? Vietos valdžios organai rašo iš Baltstogės, jog nėra baimės, kad kas sukiltų prieš kariuomenę ar prieš pasiųstuosius egzekutorius, bet gali kirsti sau mišką, medžioti, naikinti žvėris karaliaus giriose. Senosiose Prūsų provincijose sodiečiai negalį turėti šautuvo, tai ir čia reikėtų tą patį padaryti. Toliau reikėtų atimti ir iš bajorų, vis delto ginklai reikia atimti ir konfiskuoti. O praktikoj atiminėjo ne tik šautuvus, bet ir pikes[3].

Ieškojo didesnių sandėlių, kurie galėtų būti dvaruose. 1797 m. apskųsta buvo grapo Jabłonowskio užvaizda, kad turįs ginklų sandėlį. Pas jį padarė kratą, rado ginklų, bet nedaug[4].

[1] *Mylius* X. 1796 Nr. 83. (1796. VIII. 9.) *Public.* VII 348, 358, 367.
[2] Raštas 1796 IX. 5 (*GSA* NOP. Tit. 210 Nr. 1 l. 1.)
[3] *ten pat* l. 4—5.
[4] *ten pat* l. 13—20 (1797. II. 8.

Šiaip policija prisirinko daug pikių. Dabar kilo klausimas, kas gi daryti su tomis senomis pikėmis?[1]

Visa tat daroma planingai, pagal tam tikrą sistemą. Iš pradžių atimama viskas iš valstiečių ir smulkiųjų bajorų, bet didesniesiems bajorams dar paliekama medžioklės šautuvai. O jų yra daug, tai vietos policija taria, kad reikia ir iš jų atimti, o jeigu jau palikti, tai tik išimtinai vienam kitam davus leidimą. Visa tat darant nereikia erzinti, kad neimtų šnairuoti, primena, kad reikią atiminėti pamažu, ne iš karto. Tokį atsargumą pataria ministeris *Salis*.[2]

Žinios iš Varšuvos. Vyriausybė turi baimės ir vėlesniais laikais. Pavyzdžiui iš Varšuvos dar 1797 m. suteikiama į Berlyną neraminančių žinių. Berods, dabar tat pagamino naujosios valdžios politika. Lucchesini šitaip piešia būklę.

Bajorai, iki šiol pripratę valdyti valstybėje, o dabar to nustoję, greitai pamatę, jog stovį blogiau už Prūsų bajorus, senosiose provincijose, ima nerimauti. Mokesčiai labai dideli, teismai dirba pamažu ir perbrangūs, maža ligoninių, prieglaudų, kalėjimų, mokyklų ir tt. O čia atimtos seniūnijos, naikinamos be pamato sutartys del jų.

Kunigai nepatenkinti dvarų nustojimu ir mažu atlyginimu už juos ir slapta kursto gyventojus prieš valstybę ir karalių.

Miestėnai gyvena sunkius laikus, apsistojo prekyba ir amatai, tuo pat skundžiasi ir žydai.

Visi nepatenkinti, del to eina po bajorus memorandumas, kuriame išdėstoma visos skundos ir prašoma pastatyti juos lygiai su Brandenburgo valdiniais.

O kai kurie norėtų visai nusikratyti Prūsų valdžia.

Net liaudis, kareiviai nepatenkinti, priešinas savo viršininkams.

Lucchesini, rašydamas apie tat, siūlo ištremti jakobinus, o taip pat prancūzus ir kitus svetimšalius ir juos visus išvyti į provinciją iš Varšuvos ar ištremti į užsienius; reikėtų padidinti policija.[3]

[1] *ten pat.* l. 13—20 (1797. II. 8).
[2] *NOP.* T. 210 Nr. 2 l. 23.
[3] *Publicat.* VII Nr. 609 (1797. II. 6.)

Nevyksta nuginkluoti. 1798 m. pranešama, kad girininkai skundžiasi, jog vistiek visi valstiečiai turį ginklų ir po senovei naikiną miškų žvėris.

Tokios pat žinios ateina iš kitos dalies, iš mozūrų, iš Plocko. Vietos valdininkai vėl primena, jog reikią tikrai nuginkluoti, žinoma, reikią tat daryti atsargiai, nes sensacija pavojingesnė už pačius ginklus.[1]

Iš kur jie gali ateiti? Juk vis atimama, o jų vis yra. Ėmė tarti, jog ginklai galį ateiti iš užsienių, žemės ar jūros keliais. Taigi reikią daboti įvežimas iš užsienių. O žemės keliai — tai tik iš Rusijos.

Baltstogėje į padėtį žiūri ramiai, nelaukia riaušių, ramesni, negu Berlyne, kas matyti iš rašto 1798. XII. 20. Vietos policija iš Baltstogės sako, kad nors sodžiai medžioją, bet jie nepavojingi. Esą ištikimi girių sargai (Forstbediente), kurie apie viską Prūsų policijai pranešą. Taigi del tvarkos nebaisu, plėšimų negirdėti. Žinoma, reikėtų rūpintis, kad vyresnieji miškų tarnautojai nesibičiuliautų su vietos žmonėmis, nes dabar einą iš vieno, neskundžia, jeigu ką ir sužino. Tuo tarpu ramu, pavojaus nėra, bet atsargumas vis delto reikalingas. Prūsų vietos vyriausybė tiesiog kreipėsi į Rusų vyriausybę ir prašė uždrausti išvežti į jų kraštą paraką, bet anoji atsisakė tai padaryti, taigi padarė išvadą, jog vargu rusais visuomet galima pasitikėti.[2]

Žinios iš Rusų. Nemalonios Prūsų valdžiai atėjo žinios apie Rusų politikos pakeitimą. Naujasis jų caras Povilas paleido iš kalėjimo sukilėlius, kuriuos iki šiol Kotryna II laikė uždarius. Jisai geriau aprūpino karalių Stanislovą Augustą, katalikų kunigams įtiko leidęs užmegsti tiesioginius ryšius su Papa, atgaivino senosius Lietuvos teismus, dargi grąžino dvarus tiems, kuriems buvo atimti del sukilimo, ar atlygino jiems už tai. Lietuvos visuomenė pradeda kitaip žiūrėti į Rusų valdžią, o Prūsai tokios masės gerybių negali leisti, nuo savęs liūdnai prideda Lucchesini savo rašte 1797. II. 6.[3]

Emigrantai. Akylai sekama, ką daro Lietuvos ir Lenkijos e m i g r a n t a i. Ypač įtaria Austrų paimtąją Galiciją,

[1] *NOP.* T. 210 Nr. 2 1798. VIII. 16 XI. 15 (l. 39–43).
[2] *ten pat, l.* 39–43.
[3] *Publicat.* VII. Nr. 609.

kur viskas verda. Jeigu neramioji dvasia persikeltų iš ten į Pietų Prūsus, tai gali atsiliepti ir čionai, Prūsuose. Del to gaudomos žinios apie tat, kas dedasi Galicijoj.

Seka taip pat Dresdeną, kur sėdi tariamoji revoliucinė valdžia; stengiasi patirti dalyvių vardus; taip pat gaudo žinias apie Dambrauską, veikiantį Italijoj. Rūpinas tuo reikalu ir pilietiniai ir kariniai organai: Hoymas, Schrötteris, o ir gen. Güntheris. O už artimųjų kaimynų sienų akis nukreipta ypač į prancūzų pusę.

Artinimasis prie Rusų. Taigi dabar galima susiartinti su Rusais, nes abiem gresia bendras pavojus. Susiartinimas prasidėjo nuo to, kai pradėjo bruzdėti Lietuvos dalyj. Rusų užimtoje[1]. Susekę 1797 m. sąmokslą, Prūsai ir Rusai padeda kits kitam savo žiniomis. Suprato, kad dabar reikia padėti kits kitam, nors kituose dalykuose Rusais nepasitiki, visame matė sąmokslą.

1797 m. X. 1. ant Rusų sienos suimti 3 nežinomi vyrai, kurie iš tenai ėjo čionai. Rasta dokumentų. Vienas pasisakęs esąs majoras Jasinskis, kitas Deschardt, o trečias nežinia kas, nes nepasisakęs. Jie atvykę iš Vilniaus per Gardiną ir čionai ėję. Kadangi tie žmonės buvo nežinomi, o jų tikslas įtariamas, tai Prūsų valdžia užklausė Rusų. Rusai gana greitai, būtent 1797. X. 28, atsakė, jog suimtieji esą Jasinskis ir Cydzikas (ne Deschardt), rusų gen. gubern. Bulgakovas nieku blogu jų neįtaria. Šiuo atveju nieko pikto neradę vis delto nesiliauna. Prūsai akylai seka, kas dedasi Rusų Lietuvos dalyj. Apie mažmožius jiems pranešama. Žinios visokios: tenai esą neramu, esą suimtų ir sėdį Vilniuje, kaip antai Cikorskis, Dominikonų prioras, be to, Nagurskis. Vilniuje bajorai susimušę su kareiviais, tai esą del to suimtų bajorų ir t. t.

Riepninas pranešė gen. Güntheriui ir Wendessen'ui (Varšuvoj), jog Vilniuje tikrai buvę neramumų, esąs susektas sąmokslas. Pradėjo skelbti suimtųjų sąrašą, jų laiškus ir tt.[2]

Tuo reikalu Riepninas buvo išleidęs universalą Lietuvos gyventojams, kuriems išmetinėjęs ir nurodęs maištiškus jų

[1] *Kukiel*, 261—7, *Smoleńskio* recenzija del to darbo.
[2] *ten pat*, 73—74, 79—80.

darbus. Dabar rusai siunčia žinių ir į Varšuvą apie lenkų žygius, ten daromus.[1]

Karo atžvilgiu saugumo žiūrėjo gen. Güntheris. Kartais ir mažmožiai išpučiami; 1799 m. susekta Pultusko fuzelyrų batalione komplotą: ruošimąsi pabėgti.[2]

Vidaus neramumai. Prūsų policija stengėsi pavojų panaikinti, neramius gaivalus ar suimti ar pašalinti. Dar vėliau, 1801 m., gr. Dohna, apvažinėjęs provinciją, kada pamažu gyvenimas nusistovėjo, šitaip piešia gyventojų nuotaiką:

Viduje ne taip lengva ramybę padaryti.

Gyventojai per keletą metų skundžiasi, jog vis dar yra didelio pavojaus žmonių gyvybei ir jų nuosavybei, yra perdaug rimtos baimės, ir iš to matyti, kad policija dar menka, teismo organai blogai veikia, matyt šita ir iš to, kokios žinios ateina į Departamentą; atsitikimai, apie kuriuos pranešama, neramina, puola į akį. Šiek tiek prie šito prisideda blogas kalėjimų sutvarkymas, stoka kalėjimo fondo. Gėda, kad naujoji Prūsų valstybė nuo 1796 m. negalėjo nieko daugiau padaryti, ir kad vis dar daug kur paštą lydi kariuomenė. Šių metų pradžioj ant sienos tarp dviejų Rūmų padaryti apiplėšimai, sako buvę smulkiųjų bajorų darbas. Bet ir Mariampolės paviete, kur nėra smulkiųjų bajorų, visi skundėsi, kad nėsą ramumo, saugumo. Kiekvienas, rodos, bijosi formalumų, išlaidų ir įtariamų žmonių keršto, negali, nors norėtų griežtai eiti prieš juos.[3]

5.

Sekimas Rusų politikos Lietuvoje.

Prūsų karalius buvo įsakęs rinkti žinias apie tai, ką padarys Rusų valdžia naujai užimtose vietose, liepė pranešinėti apie visus jos įsakymus ir įstatymus.

Ir tikrai apie viską svarbesnįjį pranešama; pav., 1797 m. vas. 6 d. išėjo naujojo caro (Povilo) įsakymas, kad iš visos Lietuvos būtų padaryta viena gubernija (vieton pirmiau buvusių dviejų) ir sudaryti teismai senuoju būdu.[4]

[1] *ten pat*, 131—138.
[2] *GSA*. Rep. 7a, Nr. 40 pusl. 1.
[3] *Dohnos* raštas (*GSA* min. v.)
[4] *Rubinštein*, Chronol. 1797. Nr. 679 (Pil. Įst. Rink. Nr. 17.788.)

Šituo remdamasis, naujasis Lietuvos gubernatorius Bulgakovas išleido universalą (skelbimą) 1797 m. IV. 1/12 apie rinkimus į teismus. Tas spausdintas skelbimas persiųstas į Prūsų Užsienių Reikalų Departamentą.[1]

Rinkimai turi būti greitai padaryti, jau bal. 20 renka teisėjus į žemės teismą ir V. Tribunolą. Jau V. 15 jie susirenka Gardine.

Akylai seka ir kita — kaip elgiasi tenai su svetimšaliais. Atranda, jog jie yra skriaudžiami. Baltstogės Rūmai praneša Schrötteriui 1797. X. 12 apie tokį atsitikimą.

Laikr. „Kurjer Litewski" 1797. VII. 11 yra skelbimas apie paižděs Oginskio skolų likvidaciją (jame, tur būt, del spaustuvės klaidos praleista data). Tenai šaukiama atsiliepti kreditorius, rusų valdinius. Taigi reikia padaryti išvadą, jog svetimšaliai tegalės gauti tik iš to, kas liks. Nuo savęs jis priduria: juk Prūsų teismuose rusų valdiniai nerastų skriaudumo, visų pretenzijos eitų iš eilės, žiūrint p i r m e n y b ė s, jei bent Prūsuose yra įvestas vienas apsunkinimas svetimšaliams, būtent: išveždami turi užsimokėti paskirtąjį mokestį.

Taigi Rusų teismai darą neteisingai. Surinkus daugiau faktų (o tas darbas pavesta atlikti asesoriui ir fiskalui Labesiui), esant daugiau medžiagos, reikėtų nurodyti Rusų caro kiemui apie daromąją neteisybę, o jei tat negelbėtų, pavartoti retorsijos priemonių.[2]

Po to pristatytas Riepnino skelbimas (publicandum), kurie būtent Oginskio turtai parduodami 1797. XI. 12.

Parduodama: Čarnos sodžius, Vilniaus pav., Skaudaičių dvarelis, Telšių pav., malūnas prie Vilnės upės Vilniuje su jurisdikcija, bet tik tokių kreditorių pretenzijos pripažintos, kurie gyvena Lietuvoje ir yra prisiekę ištikimybę Rusų kiemui.[3]

Teisingumo ministeris Goldbeckas blaiviau ir kiek šalčiau, negu Baltstogėje, žiūri į tat, ramina N. R. Prūsų regentiją (teismą) X. 14. Publicandum tai dar nėsąs įrodymas. Reikią tylomis patyrinėti, ar lenkų bei lietuvių įstatymai leidžia da-

[1] *GSA*. Tit. 181. Nr. 4 l. 1–3.
[2] *GSA*. Tit. 191 Nr. 4 l. 8–9.
[3] *ten pat*, l. 10.

ryti išimtis čiabuvių naudai ir svetimųjų nenaudai (in odium peregrinorum), ar tą pradą dabar pastatė Rusų valdžia.[1]

Vėliau (1798. II. 25) Goldbeckas, surinkęs daugiau smulkesnių ir teisingesnių žinių, praneša Schrötteriui, kad Rusų valdžia neturi nusistovėjusių pradų, todel del vieno atsitikimo nėra reikalo imtis retorsijos priemonių.[2]

Prūsai seka rusų politiką Lietuvoj ir kitu grynai fiskiniu atžvilgiu: vilioja valstiečius, dezertėrus ir tuo daugina savo valdinių skaičių. Tarė, kad dabar jau sėdi stipriai, kad Rusai iš jų nieko neatimsią.

---

[1] *ten pat*, l. 11.
[2] *ten pat*, l 14—15.

ANTROJI DALIS.

UŽNEMUNĖ PO PRŪSAIS.

(1795–1807)

I.

Naujasis kraštas.

1.

Plotas. Gyventojai.

Žinių rinkimas. Pirmas naujos valdžios darbas, gavus tokį didelį žemės plotą, buvo tiksliai apskaityti naująsias valdas — koks jų plotas, kokios naujos provincijos gerybės, kiek gyventojų. Iš to krašto reikia turėti žmonių kariuomenei, pinigų iždui, naujų vietų prūsų valdininkams, žemės dvarininkams ir ūkininkams, taigi reikia tikrai žinoti, kiek ko galima gauti.

Vėliau ėmė smulkiau viską apskaitinėti ir matuoti.

Užėmus Prūsams kraštą iš pradžių jų valdininkai tenkinas žiniomis, ant greitųjų gautomis, paskui prasideda tikslesnis visko matavimas, skaičiavimas. Svarbu buvo tat žinoti ir kariuomenei ir iždui: reikia gauti kareivių ir mokesčių. Prūsų valdžia jau turėjo prityrimo, nes buvo gavus prieauglio 1772 ir 1793 m., ir del to greičiau galėjo apsiskaityti. Be to, gautuose archyvuose pasitaikydavo smulkių aprašymų, galėjo būti apytikrių žinių spausdintuose veikaluose, tuoj išėjusiuose. Teisybė, kartais tos žinios yra suteikiamos ne visai naujai provincijai, o tik vienai kuriai daliai, bet naudotis jomis buvo galima.

Tas visas žinias rinko valdininkai atsidėję; vis delto surinktosios žinios buvo apytikrės, o kai kur ir nepilnos; bet tai

jau ne jų kaltė, nes reikėjo atlikti greitai, per kokius 1 metus, o iš anksčiau priruoštos medžiagos žinių buvo visai maža.

Kai kurie valdininkai, pasinaudoję tomis žiniomis, pagamindavo iš to atskirus darbus ir išspausdindavo. Iš jų galima paminėti: Holsche, Krug, Hertzberg ir kitus. Vieni sėmė iš pirmųjų rankų, kiti iš antrųjų, pav., Baczko. Dažnai randame tenai trumpą naujojo krašto istoriją.

Šitos žinios davė pagrindo Prūsų vyriausybei nustatinėti savo politiką naujojo krašto ūkio ir visuomenės gyvenime.

Su visu tuo mums teks susipažinti, nagrinėjant atskirai kiekvieną gyvenimo šaką.

Plotas. Kai del šito krašto ploto, tai apie jo didumą nebuvo vienodų žinių. Vieni skaitė 915 kertuotų mylių, kiti 778. Paskutinį skaičių duoda Sotzmann'as, remdamasis ką tik padarytais karo inžinierių išmatavimais; rodos, vėlesnieji apskaitymai randa, kad jo skaičius bus teisingesnis. Taigi iš viso buvo apie 800 kert. mylių, arba dabar apie 44000 kert. kilometrų.[1]

Gyventojų skaičius. Kai del gyventojų skaičiaus, tai ir čia teikiamos žinios buvo nevienodos, vieni tarė, kad gyventojų esą 796.900, kiti — 806.735, treti 850.000, taigi apie 800.000, sakė visi, kad tiek buvę užimant tą kraštą.[2]

Iš karto vis delto nesant savo tikslių surinktų, patikrintų žinių, prūsų valdininkai bandė remtis senomis žiniomis. 1789 m. Lietuvos-Lenkijos seimas, tvarkydamas finansus p a d ū m e i gauti, surašinėjo vaivadijas, turėjo žinių apie jų plotą, gyventojų skaičių, iš to darė sąrašus, lenteles, t a r i f a i s vadinamas.

Tuomet visa Trakų vaivadija turėjus 675 kert. mylių, 109 miestus, 70.030 židinių (dūmų, šeimų), 327.018 sielų (asmenų, dūšių). Žemaičių kunigaikštija turėjusi 402 kert. mylių, 71 miestą, 43.518 židinių (dūmų), 238.200 sielų. Bet naudotis tomis žiniomis nebuvo galima, nes Prūsams atiteko visų šitų vienetų tik dalys.[3]

1796 m. prūsų valdininkai tuoj bandė patikrinti vietoj senuosius sąrašus (tarifus) ir gyventojų skaičių. Dirbo policijos komisarai.

[1] *Schmidt*, Städtewesen, p. 3.
[2] *ten pat*, p. 3.
[3] *Holsche*, I 137—8.

Jie rado naujojoj provincijoj, kuri buvo padalinta į 2 departamentu, nes buvo perdidelė vienam:

Plocko	Departamente[1]	—	48.975 židinių
Baltstogės	„	—	83.274 „
Iš viso naujojoj provincijoj			132.249 „

Skaitant 1 židiny (dūme) po 5 žmones, Plocko Dep. būtų — 244.875, Baltstogės Dep.—416.370, iš viso būtų 661.245 žmonės.

1797 m. naujai suskaitė gyventojus ir gavo tokių žinių:

Balstogės Dep. yra 92.022 dūmų (židinių), skaitant po 5 žmones viename dūme, iš viso būtų 475.110 asmenų.

Pas kai ką, pav., Holsche, belyginant 1796 ir 1797 m. skaičius, atsirado neaiškumų ir nustebimo, kodel toks didelis skirtumas per vienerius metus. Gal skaitė apleistas, tuščias triobas? Nes skaitant židinius ir žmones kareivystės (kantono) reikalams priskaityta Baltstogės Departamente:

1.	36 karaliaus miestuose	8.967	dūmų	50.412 žmonių
2.	30 bajorų „	4.312	„	27.853 „
3.	50 karaliaus valsčiuose	37.271	„	228.708 „
4.	2637 bajorų valdose	38.361	„	205.812 „
	iš viso apie	88.911	„	512.785 „

taigi dabar išeina apie 6 žmones vienam dūmui[2].

Vėlesniame sąraše, kurio išdavos sutvarkytos 1800 m., randame šiek tiek daugiau tikresnių žinių.

Baltstogės Dep. plotas užima 483 kert. mylių. Specialus matavimas buvo daromas, bet tebuvo atliktas karaliaus dvaruose. Karaliaus sodžiai, bajorų dvarai ir miestai bei miškai dar neišmatuoti. Taigi ir šitos žinios apytikrės, aplamai apskaitytos.

¾ viso žemės ploto — domėnai, perduoti karaliui, iždui.

¼ „ „ „ — bajorų.

[1] *Holsche*, I 137—8.

[2] Imu Baltstogės Dep., nes tenai buvo lietuvių pavietai.

Armenų karaliaus žemėse	—	$81\,^{1}/_{12}$	kert. mylių
„ kunigų „	—	$2\,^{4}/_{10}$	„ „
„ bajorų „	—	$67\,^{1}/_{2}$	„ „
miškų karaliaus „	—	$64^{29}/_{60}$	„ „
miškų bajorų „	—	$9^{14}/_{16}$	„ „
nedirbamos ir vandenų karaliaus žemėse	—	$169^{4}/_{5}$	„ „
nedirbamos ir vandenų bajorų žem.	—	$93^{1}/_{3}$	„ „
Gyventojų iš viso	—	520.729	asmenų
karių	—	6.911	„
su kariais	—	527.640	„
žydų	—	55.035	„

Taigi vienai kert. myliai tenka 1.605 žm., o atmetus nedirbamąją ir miškus — 2.334, gaunamas didelis skaičius, taigi šalis stangiai gyvenama.

Žiūrint lyties buvo: vyrų — 276.393,
moterų — 250.747.

Puola į akį, kad moterų buvo mažiau. Gal būti nerūpėjo tikslus jų surašymas, o vieni vyrai.

Karaliaus sodžiuose gyvena — 204.315.
bajorų „ „ — 205.812.

---

iš viso sodžiuose: 413.127.

Miestuose: karaliaus — 50.540.
bajorų — 28.947.
Priaugo 1798 m. — 11.011.
1799 m. — 10.218[1].

2.

Vardas ir sienos.

Vardas. Naujai įgytoji Prūsų provincija dar ne iš karto gavo vardą, pavadinimas kurį laiką nebuvo nusistovėjęs. Pirmuosiuose skelbimuose vadina kartais naujai įgytąją provinciją „buvusiais lenkų ir lietuvių pavietais anapus Vyslos, prie Bugo ir Nemuno“ (1796. III. 31), kitur sritimis, esančiomis

[1] Allgemeine Übersicht des Bialystockschen Kammerdepartaments in den Provinzen Neuostpreussens. (*G. S. A.* Tit 188 I. I.).

„tarp Vyslos, Narevo, Bugo ir Nemuno", arba „provincijomis prie Nemuno ir Bugo". Del kai kurių anuose varduose žodžių tuoj atsirado ginčų. Schrötteris dėliai išėjusio skelbimo 1796. III. 31 savo rašte (1796. V. 5) į did. kanclerį Goldbecką šituo reikalu sako, jog jam nepatinkąs tokio žodžio vartojimas, kaip buvusieji lenkiškieji pavietai (Districte), nes išnykus tautos nepriklausomybei, reikią pasirūpinti ir jos vardas panaikinti; geriausia būtų duoti jam užsimiršti.[1]

Kurį laiką svyravo, bet galų gale ir visai nesunkiai surado tinkamą vardą. Prūsuose jau buvo Rytų Prūsai (Ostpreussen), Vakarų Prūsai (Westpreussen), ką tik atsirado Pietų Prūsai (Südpreussen), liko dar vienas panašiai sudarytas vardas duoti. Kadangi naujos žemės buvo greta Rytų Prūsų, su jais valdymu buvo surišti, tai davė Naujųjų Rytų Prūsų (Neuostpreussen) vardą.

Pirmą syki tą vardą teko užtikti skelbime apie pašarų pristatymą N. R. Prūsuose 1796 m. geguž. 29 d.[2], nors po to dar kartais vadina „naujai įgytomis provincijomis", bet jau 1796 m. baigiantis (*22*-XI.)[3] tas vardas įsivyrauja, po to kito vardo jau nebeužtinkame. Kartais, kaip patente 1797. IV. *23*, naująją provinciją jau vadina Neuostpreussen, tik paaiškina, kad ji apima Lietuvą, Palenkę, Mozūriją, Plocką ir Dobrynių.[4]

Sienos. Trys upės sudarė jai prigimties sienas. Su Rusais buvo tik 30 mylių žemės sienos, šiaip vis ėjo upėmis.

Prūsų vyriausybė, turėdama po savim lenkų žemių, gautų 1793 m., padarė keletą pakeitimų. Visas tas žemes, kurios buvo kairiajame Vyslos krašte, jų tarpe ir Varšuvos miestą, pridėjo prie Pietų Prūsų (S. P.), užtat iš Pietų Prūsų atimta ir pridėta prie N. Rytų Prūsų visa, kas buvo dešiniame Vyslos krašte.

[1] „Im übrigens nun noch beiläufig, wie ich seinerseits in allen erlassenen Verfügungen den Ausdruck *polnisch* aus dem Grunde vermieden habe, weil mit der Selbständigkeit der Nation nunmehr auch gleichsam ihr Namen vertilgt zu sein scheint, und es gewissermassen auch unserem eigenen Interesse angemessen sein dürffte, dieselben sobald wie möglich in Vergessenheit zu bringen". (*NOP* Tit. 191 Nr. 2, l. 58)

[2] *Mylius*, X. 1796.

[3] ten pat. Nr. 117.

[4] *Public.* VII Nr 429.

Del krašto valdymo karalius 1795. XII. 14 išleido įsakymą R. Prūsų min. Schrötteriui apie tat, kaip turi būti valdomi „visi naujai gautieji iš Lenkų distriktai". Nurodo jo valdų plotą. Sieną nuo Rytų ir Vakarų Prūsų Departamento pusės sudaro: „Vysla iki Zakročymo, iš ten Narevas iki Sierocko, o iš čia Bugas iki Namierovo". Visa tat pridera jam valdyti, taigi įeina į tat Kujavų ir Plocko dalis, kuri iki šiol priderėjo prie Pietų Prūsų ir yra dešinėj Vyslos pusėj, o visa, kas yra kairėj jos pusėj iš naujųjų įgijimų, pereina prie Pietų Prūsų.

Sienoms pravesti, perleisti kai kam Pietų Prūsams, iš jų paimti visam, kas yra dešinėj Vyslos pusėj, ir sutvarkyti visam tam mokesčių ėmimo reikalui skiriama tam tikra komisija.[1]

Be to, pereinančiais laikais iš pradžių buvo kilęs noras perkelti truputį sieną, norėjo kai kurias vietas prijungti prie senųjų Prūsų, bet tat taip ir liko neįvykdytu sumanymu,[2] naujoji provincija pasiliko neapkarpyta senųjų Prūsų naudai.

3.

Prūsų politika N. R. P. ir jos vykdytojai.

Prūsų politika. Pačiuose Prūsuose valdė neribotai karalius, vyraujanti sistema — apšviestojo absoliutizmo, išdirbta vakarų Europoj. Einant jąja karalius su savo pastatytąja vyriausybė viską žinąs, nusimanąs, o valdiniai nieko nenusivokią. Tvarka esą galima iš aukšto nustatyti, galima viską savaip pakreipti; viešpats vedąs savo žmones, dirbąs jų gerovei. Taip sakė absoliutizmo teorininkai.

Nors galėtų būti del šito visoje valstybėje vienoda tvarka, vieni įstatymai, bet viešpats ir čia gali savo valia ir iš savo malonės daryti išimčių. Gyvenime jis turėjęs jas daryti. Prūsų karalystės sąrangoj atsispindėjo jos susidarymo istorija: ji susidarė iš atskirų provincijų, augo pamaži, tai kiekvienoj buvo savo ypatybių.

Ką tik gautoji naujoji provincija (N. R. P.) gali ir del to turi būti tokia prūsiška, kaip ir kitos senosios, ir joj valdys prūsų valdininkai, nes tai esą tobuliausi karaliaus valios vyk-

[1] *Public.* VII Nr. 291,
[2] *GSA* karaliaus raštas. 1795. XII. 14 (NOP. Tit. 207. Nr. 1).

dytojai, prūsiškos kultūros nešėjai. Tačiau išimčių gali būti padaryta, ypač tai šaliai: nes reikia palaukti, kol iš barbarų gadynės pereis į prūsų civilizacijos laipsnį.

Valdininkų dalykas naujojoj provincijoj — suprūsinti ją. Ji turi duoti karaliui tokios pat naudos, kaip ir senosios.

Bet kadangi ji yra nauja, tai ne visame ji gali būti lygi senosioms Prūsų provincijoms, bet turi prie to artintis.

Prūsų vyriausybė atnešė į naująją provinciją savo išdirbtą ir ištirtą valdymo sistemą, o tam turėjo būti išmokytas ir prityręs savo valdininkų aparatas; nuo jo parėjo Prūsų politikos įvykdymas. Taigi reikia su juo susipažinti.

Pilietinio valdymo administracijos pryšakyj stovėjo min. Schrötteris, keletą sykių jau minėtasis, karinio — gen. Güntheris, su kuriuo teks susipažinti kalbant apie kariuomenę.

Kitų vadybų vedėjai, kaip teisingumo min. Goldbeckas ir t. t., buvo bendri su kitomis provincijomis, todel skyrium jais neteks užsiimti.

Schrötteris. Žymią rolę R. Prūsų, taip pat ir N. R. Prūsų gyvenime, atliko Schrötteris, todel pravartu čionai apsistoti ties jo gyvenimu.

Friderikas Leopoldas baronas v. Schrötteris gimė turtingoj Prūsų dvarininkų šeimoj 1743. III. 1 d. 14 metų įstojo į kariuomenę, tarnavo dragonuose, dalyvavo tuomet siautusiame 7 metų kare. Praėjus karui tarnavo toliau; jo garnizonas stovėjo Karaliaučiuje, kuris tuo laiku buvo virtęs vokiečių švietimo židiniu. Tenai buvo Kantas, Hamannas, Hippelis ir Krausas, karštas A. Smitho pasekėjas. Schrötteris įsitraukė į tą kultūros darbą, įgijo teorijos žinių, o praktikos gavo dirbdamas kaipo karo ir pilietinis valdininkas. Jis pamažu, bet nuolatos, kilo savo tarnyboj. Paprastai gyveno Karaliaučiuje, bet del tarnybos kartais tekdavo jį apleisti.

1791 m. jis buvo Rytų ir Vakarų Prūsų Rūmų vyr. prezidentu, vėliau grįžo vėl į Karaliaučių.

Smitho mokslas, išplatintas Krauso, rado daug šalininkų tarp Prūsų valdininkų ir dvarininkų. Senoji tvarka su baudžiavomis, bajorų privilegijomis atrodė anachronizmu. Visa tai, tarė, trukdą ūkio pakilimą, reikią duoti laisvę asmeniui, reikią duoti jo iniciatyvai pasireikšti. Schrötteris virto Smitho mokslo šalininku.

1795. XI. 13 Schrötteris buvo paskirtas Rytų ir Vakarų Prūsų ministeriu ir Generaldirektorijos viceprezidentu ir pašauktas iš Karaliaučiaus į Berlyną.

Naujos provincijos, gautosios iš Lietuvos-Lenkijos trečiomis dalybomis, atiteko jo departamentui.

1796 VI. 6, kaip minėta, jisai karaliaus vardu priiminėjo Gumbinėj naujų valdinių priesaiką.

Ir jis pradėjo energingai veikti naujoje provincijoje, norėdamas pakelti kultūrą, viliodamas kolonistus, užvesdamas tvarką, kiek leido bendros Prūsų karalystės sąlygos.

4.

Nauji valdininkai.

Žmonių ieškojimas. Pradėjus organizuoti administraciją ir teismą naujojoj vietoj, reikėjo ieškoti žmonių, skelbti, prikalbinėti nurodyti sąlygas, duoti geresnes, negu buvo Prūsuose, del to nemaža žmonių patys siūlėsi į valdininkus naujojoj provincijoj.

Žinoma, būtų galima rasti žmonių vietoje, čiabuvių, bet. vyriausybės nuomone, jie netinką, esą svetimi Prūsų dvasiai ir kultūrai, jie negalėsią paskirtųjų tikslų vykdyti. Taigi jų vengė imti. Jeigu ėmė juos darbui, tai tik pačioj pradžioj, kol savo nesurado.

Ir beliko vilioti ir traukti iš senųjų Prūsų provincijų.

Pasitaikė visokių žmonių, vieni iš karto tiko darbui ir išliko čia iki galui, kitus reikėjo atstatyti.

Ieškojo vietų, vaduodamiesi įvairiais tikslais ir interesais. Tam dalykui nušviesti galima duoti keletą pavyzdžių. Johann Jakob Skowronski's prašo duoti jam vietą. Jis pasakoja apie save savo prašyme iš Naugardiškių (1796. IV. 6). Gimęs Prūsuose Reinweino bažnytkiemy. Jo tėvas — kunigas, mokslus ėjęs; Karaliaučiaus konsistorija nusiuntė jį, kaipo mokytoją, į Kauną. 17 metų buvo tenai mokyklos vedėju (rektorium). Paskui atsisakė, nes jo žmonai atiteko dvarelis. Gyveno keletą metų ramiai. Bet jis disidentas, tai nukentėjęs nuo rusų, kazokų, lenkų revoliucijos, dabar esąs visai nuvargęs, sunaikintas, todel norėtų išmėginti laimę tarnyboj kur netoli savo dvaro,

[1] *Krause*, m. v.

1 mylia nuo Kauno, pav., Panemunėj, kaip mokesčių ar akcizo rinkėjas ar kitoj kurioj tarnyboj.

Kitas, Skowronskis iš Elko, prašo duoti jam vietą. Prieš 13 metų mokęsis Karaliaučiuje teisės mokslų, metęs, turėjęs visokių vietų, norįs patekti į teismo aktuarus. 1796. IV. 30 nutarta padaryti jam kvotimus. Jis turįs parašyti skundą, protokolą ir t.t.[2]

Kitiem pati vyriausybė siūlydavo eiti čionai tarnauti.

Iš tarnautojų buvo reikalaujama mokėti lenkiškai. Del to ieškantieji vietų tarp kito ko pasisako, ar gerai ar menkai moka lenkiškai.

Kartais kyla tarnybų sutapimo klausimas. Olecko Justiz-bürgermeisteris Preuss'as buvo paskirtas ir nuvyko į Lomžą domėnų justicijos komisaru. Jisai norėtų palikti abi vieti. Olecko magistratas reikalauja, kad grįžtų, nes ir iš Olecko galįs inspektuoti savo plotus, kitaip turįs atsisakyti. Jo naujoji vyriausybė N. Rytų Prūsų Karo Ūkio Rūmai 1796. VII. 13 prašo Schrötterio palikti abi vieti.[3]

Visokių žmonių prašo vietų. Renkama žinios apie kandidatus. Puola į akį, kad prašosi jauni, visai nepritirę tarnyboje.

Veržimasis buvo nemažas, o žmonių trūksta, nėra mokančių abi kalbi — vokiečių ir lenkų, todel daro palengvinimų, tenkinas viena vokiečių kalba, o pagelbai duodami vertėjai, taigi del šito tarnautojų skaičius didesnis negu reikėtų. Todel nutarta, jog vertėjai bus reikalingi tik 2 metus, iki 1799 m., nes per tą laiką paskirtieji išmoks, vertėjai gi gali likti protokolistais.[4]

Į N. R. Prūsus daug ėjo iš artimų jiems sričių — iš Prūsų, iš L i e t u v o s, iš Mozūrų ir t. t.

Daug prūsų traukė į N. Rytų Prūsus. Tam buvo savo priežasčių: valdininkams sunku buvo gyventi, algos mažos, o kaitais didelės šeimos, o čia sąlygos daug geresnės.

Gausingos buvo kunigų šeimos. Jie galėjo duoti daug žmonių į mokytojus, į kunigus, valdininkus, savo ir gretimoms provincijoms. O vietoj taip sunku gauti uždarbio, reikia visur

[1] *GSA*, Tit. 101 Nr. 7. l. 23—24.
[2] *GSA*. Tit. 191 Nr. 7 25—26 137—8.
[3] *ten pat*, 115.
[4] *ten pat*, t. 2. l. 37.

jo ieškoti. Buvo statomi nemaži reikalavimai, reikėjo atlikti kvotimai, turėti protekcijos, stiprių pečių, pergalėti daugybę intrygų, o čionai darbo gaunama lengviau.

Kunigų šeimos gausingos. Jų giminių pilna visur. Toks Gisevius, būdamas pats 42—43 m., turėjo 12 vaikų, iš jų liko 8. taigi išlaikyti nelengva.[1]

Suprasime, kad visi, kurie neturėjo vietos savo tėviškėje, bėgo į naująją provinciją, nes ten siūlydavo geresnę vietą. Jau tarnauja Giseviaus brolis teisėju Seinuos, sūnus pateko į Baltstogę, pats Gisevius ruošė naujus mokytojus pasilikęs Elke, jo sesers sūnus Hambruch važiuoja derėtis į Petrapilį su rusais; ir senose provincijose pilna jo giminių.

Traukia, kas gali, laimės ieškodami, tuštėja senoji provincija, gal, taria, gyvens gerai ir nuneš „civilizaciją".[2]

1799. X. 2. Schrötteris skundžiasi iš Gumbinės, kad vieton išėjusio į Pultuską Dom.-Justiz-Komisaro Raddatz'o, ieškoma kito, bet surasti negali. „Naujųjų Rytų Prūsų organizacija tiek išrinko žmonių iš žemesnių savosios provincijos teisėjų, kurie moka lenkų kalbą, jog mes patys toms savo provincijos vietoms, kur reikalinga lenkų kalba, kaipo būtinas žemesniojo teisėjo rekvizitas, atsidūrėme kebliame padėjime. Daug miesto teisėjų ir aktuarų vietų iki šiol yra neužimtų, nes trūksta tinkamų žmonių, mokančių kalbas.

„Tie, kurie tas vietas pirmiau čia turėjo, tenai yra padarę netikėtą laimę. Miesto teisėjas daėjo iki Regierungsrato Baltstogėje, dauguma iškelti į Kreis-Justiz-ratus. O kas beliko ir moka kalbas, tai tik del to, kad taip yra pririštas prie savo vietos, jog neturi noro jos apleisti arba pakeisti ją su kita". O tokių dvikalbių maža, neužtenka[3].

[1] *Gisevius*, laiškai. Apie jį teks kalbėti skyriuj apie mokyklas.

[2] *Gisevius*, 19.

[3] *GSA*. Tit 191 Nr. t 2 l. 148—9 „Die Organisation von Neu-Ost-Preussen hat unter den Unterrichtern der hiesigen Provinz die der polnischen Sprache mächtig waren, der Gestalt aufgeräumt, dass wir selbst für diejenigen Gegenden der Provinz, wo die polnische Sprache ein unentbehrlicher Requisit für den Unterrichter ist, in Verlegenheit gesetzt sind. Mehrere Stadtrichter und Actuarienstellen sind bis dieser Stunde vacant, weil es an habilen der Sprache kundigen Leute fehlt.

„Die vorher solche bekleideten haben dort ein unerwartetes Fortun gemacht. Stadtrichter sind bis zu Regierungsräten im Bialystok, die mehresten zu Kreiz-Justiz-Räten befördert. Was zurück geblieben und der Sprache kundig ist, befindet sich so angebunden auf seinen Stellen, dass es keine Lust sie zu verlassen oder mit einer anderen zu vertauschen bezeigt".

Štai del ko Baltstogės Karo Ūkio Rūmai (1799 m. XI. 7) prašo karaliaus nebūtinai reikalauti iš Domain-Justiz-Komisarų lenkų kalbos: sunku gauti, o esantieji čionai apsieisią be vertėjų.[1]

Nusimanančių Prūsų teisę nebuvo nė vieno visoj provincijoj, tai naujieji teisės žinovai galėjo gerai verstis savo patarimais. Kai kurie valdininkai uždarbiavo tuo iš šalies, pav., nurodoma į Domėnų Justiz-Kom. Wrubelį.[2]

Važiuojantiems į N. R. Prūsus valdininkams duodama palengvinimų. Duodami dykai arkliai; jų skaičius pareina nuo rangos ar kalbos mokėjimo.

Vienas gauna 4 arklius, kitas daugiau; Holsche, pav., prašo 10 arklių 30 mylių kelionei. Jo vyriausybė svarsto, ar duoti, gal, sako, užteksią 6 arklių[3].

Valdininkų kokybė. Naujosios provincijos buvo įvairiai valdomos, bet viename supuolė su senosiomis: visi valdininkai vartojo vokiečių kalbą, Prūsų įstatymus. Priplūdo godžių, alkanų vokiečių valdininkų. Retai kas mokėjo dvi kalbi: vokiečių ir lenkų, o ką jau kalbėti apie lietuvių; apie jos buvimą ir reikalingumą tik vėliau tesužinojo. Vietos gyventojai nemokėjo vokiečių kalbos, taigi valdininkai ir gyventojai susiprasti negalėdavo. Senieji, prityrusieji valdininkai nenorėjo važiuoti, bijojo naujųjų provincijų, kartais negelbėdavo nei gąsdinimai, nei priedai. Užtat puolė jaunesni, o iš senesniųjų netikusieji valdininkai[4].

Užsiliko pasakų, kad vienas iš valdininkų, važinėjant Steinui ir teiraujantis apie krašto padėtį, norėdamas jam įtikti, ėmė girtis, jog jis nemokąs vietos žmonių kalbos. Steinas už tą jį išbaręs, išaiškinęs, jog jis privaląs tarnauti gyventojų interesams, tuo geriausiai patarnausiąs karaliui.

Senieji vietos valdininkai „netiko" naujajai tvarkai, reikėjo priauginti iš jų „tinkamus".

Bet paprastai jie ėjo tarnauti į justiciją, mažai tėjo į finansų žinybą, į policiją, bet ir tai maža tebuvo čionai[5].

[1] *ten pat.* I. 161—3.
[2] *ten pat.* I. 239 (raštas 1800. IX).
[3] *ten pat.* 70. I. 104—117, 130—131.
[4] *Materialien,* 201—4.
[5] *Klewitz,* 14—16.

„Valdininkų minios paplito po naujas provincijas, norėdami perdirbti visus prūsų piliečiais; kaip senose provincijose taip ir čia dirbo valdininkai su baisiu sąžiniškumu ir nesuvaldomu šiurkštumu. Jie tarė, kad taip geriausiai atliksią savo pareigą: duoti karaliui mokesčių ir pristatyti rekrutų. Iki šiol jie apsidirbo visose naujai gautose valdose; galėtų, jeigu taip jau būtų reikalas, trumpu laiku iš turkų ir totorių padaryti gerus prūsus. Valdininkai ėjo į naujai įgytąsias lenkų valdas tvirtai tikėdami, kad jie eina tenai kaipo geradėjai ir nešą tenai gyvenantiems barbarams sutvarkyto valstybės gyvenimo naudos...". Taip apibūdina anų laikų prūsų valdininkus vienas šios gadynės tyrinėtojas[1]. Kartais tikrai padarė naudos, tik sau.

Prūsų valdininkai žiūrėjo į naująją provinciją, kaip į laukinę šalį, tarnavimas ten — tai buvo skaistykla, kurioj išbuvus buvo galima pakilti aukščiau.

Valdininkai gyvena skyrium nuo vietos gyventojų, užsidarę, kadangi nemokėjo jie vietos kalbų.

Kartais vyriausybė stato reikalavimą, kad susiartintų.

Jie tarė esą kolonijoj tarp laukinių žmonių. Jie sekė anglų politiką Rytų Indijoj: taip atrodė Schön'ui, kuris buvo keliavęs po Europą ir studijavo ten administraciją.

Ir teisėjai ir valdininkai neturėjo žmonių pasitikėjimo, gyveno „lyg žmonės negyvenamoj saloj". Su kariuomene tarė padarysią tvarką, todel Schön'as galėjo pajuokti šitaip: „Jeigu mėnulis galėtų priimti Prūsų kariškius, tai Baltstogės provincijos valdžia taip pat valdytų mėnulio gyventojus"[2].

Atvažiavo nemaža ir advokatų ir teisininkų. Apie juos pikti liežuviai sakydavo, kad jie atvykdavo pliki, o grįždavo turtingi. Jie kurstė žydus, valstiečius prieš bajorus, o iš kitos pusės derėjosi su bajorais.

Advokatai greitai turtėję. Jie turėję savo ištikimų žmonių Tribunole Berlyne, kur gelbėdavę paparkai. Jie čionai įsigydavę dvarų. Prūsų valdininkai, iki šiol nepaperkami, čia virto kitais.

Taip rašė karo tarėjas v. Triebenfeld savo rašte, įteiktame Hardenbergui 1813 m.

---

[1] *Schwartz*, 135.
[2] *Hasse* T. v. Schön, p. 46—9.

Naujas karalius Friderikas Vilimas III, apvažiavęs savo provincijas, išleido į Vossą ir Schrötterį kabineto orderį 1798. VI. 10, kuriame jis sako, jog naujose provincijose žmonės labiau prispausti, nešvarūs, bet dabar, sudarius įstatymus, to negalį būti. Valdininkai savo valdžią naudoją savo pelnui. „Jų tarpe beveik virto priežodžiu, kad buvęs lenkas tegalima valdyti su botagu, ir aš dažnai girdėjau skundų, kad tikrai stumdė valdinius, ypač imant padvadas. Aš pats įsitikinau, kad Pietų ir Naujųjų Rytų Prūsų žmonės ramūs ir švelnūs, kad šitokio apsiėjimo jie neužsipelnė". Karalius uždraudė tat daryti ir liepė bausti tokius valdininkus[1].

Kraustydamiesi čionai valdininkai gaudavo daugiau atlyginimo, negu vietoje; čionai statė save didesniais, ėmė lėbauti, jų žmonos puoštis...

Valdininkai padėdavo apeiti mokesčių įstatymus, pas juos atsirado prabangos dalykų, brangių audeklų.

Pašveitimu pasižymėjo justicijos komisarai.

Daugelis jų atsidūrė skolose.

Žemesnieji valdininkai Plocko ir Baltstogės Departamente esą skolose paskendę, nupuolę ir doroviškai; pav., Plocke mokama palūkanų po 150%. Taip rašė revizorius Dohna[2].

Be valdininkų, priplūdo ir visokių v e r t e i v ų, kurie sukinos apie įstaigas, bet nebuvo valdininkais, dėjosi teisės žinovais, patarėjais, notarais.

Teismuose kildavo daugybė bylų del įstatymų neaiškumo, del ipotekos stokos. Jie galėjo krauti ir krovė pinigus. Nauji, nedamokytieji juristai, netinkami namie, čionai ėjo pasipelnyti. Jie nepatiko gyventojams.

Atėjus prancūzams ir rusams į N. R. Prūsus, beveik visi valdininkai pabėgo.

Baltstogės Departamente pabėgusių buvo 1381. Plocko pabėgo vos dalis, liko tie, kurie geresni, pramoko kalbos[3].

Dalis nespėjo išsprukti, tai žmonės žiauriai keršijo jiems.

Iš kitos pusės pati vyriausybė greitai pastebėjo valdininkų kliaudis, pasirodė, kad jie nemoka dirbti, paruošti medžiagos, ištirti. Dohna, apvažinėjęs naująją provinciją 1801 m., sako:

[1] *Materialien*, 216—19.
[2] *GSA*, Dohnos pranešimas (m. v.)
[3] *Materialien*, 229—231.

tiesa, kad jie neištyrė miestų santykių, tikybos, mokyklų klausimų, jiems išaiškinti mažai tepadarė; visai nieko nepadarė apsaugoti nuo gaisrų, nesirūpina apdraudimu, panaikinimu dešimtinės ir t. t.

Del jų nesugebėjimo miškai nyksta, neturi ir nemoka padaryti plano darbams ateityje, duoti apyskaitą, ruošti sąmatą būsimiems darbams[1]. Kai kur rašė per daug, gamino sumanymus, kurie, žinoma, liko neįvykdyti.

Minėtasis Dohna savo pranešime išgiria Amtmaną Pusch'ą Bokeninkėliuose, vyr. girininką Wobeserį, blogai atrodęs Kurella Kupiškiuose, bene esąs pusprotis[2].

---

[1] *GSA*. Tit. 207 Nr. 19.
[2] *GSA*. Tit. 207 Nr. 19.

II.

Veikiantieji įstatymai.

1.

Bendrieji Prūsų įstatymai.

Prūsų valdžia buvo nusistačiusi greitu laiku padaryti šitą naują provinciją tokia pat prūsiška, kaip ir kitas, kurias turėjo. Prūsų valdininkai tikėjo į savo galybę, gabumus, tarė, kad jų pagamintieji įstatymai tiks visiems kraštams ir žmonėms su tam tikromis mažomis išimtimis.

Prūsų įstatymai. Visoj naujojoj provincijoj veikia tie patys įstatymai, kaip ir kitose senųjų Prūsų provincijose. Šitie įstatymai — tai absoliutizmo švietimo gadynės padaras, kur feodalizmas išnyko viešame gyvenime, o sodžiuje dar daug jo liekanų. Vyriausybė viską žinanti ir išmananti, o valdiniai nieko nenuvokią; valstybė, o jos vardu viešpats, turįs teisės ir prievolės kištis į visas gyvenimo šakas, turįs viską nustatyti, kad padarytų juos laimingus ir patenkintus. Valdiniai nei tariasi, nei galvoja bendrai, už juos tą darbą atlieka valstybė per savo valdininkus. Įstatymai palyti valdinių santykius į valstybę, tvarkos palaikymą, ūkio vedimą, darbo sąlygas, gyvulių veisimą, šeimos dalykus; dargi jausmams išreikšti buvo leidžiamos taisyklės[1].

Bendrieji įstatymai. Naujojoj provincijoj veikia visi Prūsų įstatymai. Bet tenai vieningumo nebuvo. Vienodesni buvo teis-

[1] Pav., 1797. X. 7. ediktas nustato, kokiais drabužiais ir kiek laiko dėvėti gedulą ir t. t. Tenai pasakyta, jog našlys ar našlė, vaikai tėvams, bočiams ar uošviams mirus privalė: bajorai pirmas dvi savaiti dėvėti pleres, mieste —didžiuosius gedulus, kitas keturias savaites—juodais drabužiais dėvėti; universalis įpėdinis dėvi gedulą 6 savaites, legataras—1 savaitę. Mirus vaikams, patėviui, pamotei, dėdei, tetulei, svainiui, broliui, seseriai vyrams leista juodą krepą, paištą ant rankovės, moterims juodą kaspiną ant galvos; uždrausta gedulas vaikams iki 12 metų ir tarnams. Už nepildymą šito edikto skiriama baudos 5—50 dolerių.

miniai įstatymai, tai tokie, kurie vartojami teismuose, o ne administracijos organams taikyti skiriami.

Svarbiausieji teisminiai įstatymai buvo šie: 1) Visuotinis Žemės Teisynas Prūsų valstybėms (Allgemeines Landrecht für preussische Staaten), išleistas 1794 m. Jame buvo pilietiniai, baudžiamieji, vekselių, prekybos ir kai kurie administraciniai įstatymai. 2) Bylojimo srityje veikė: a) pilietinio bylojimo tvarka (Zivilprocessordnung), išleista 1793 m., b) baudžiamoji tvarka (Kriminalordnung), išleistoji 1717. VII. 8, o 1805. XII. 11 išėjo naujoji jos redakcija.

Buvo taip pat, be teisminių, ir kitų bendrųjų įstatymų administracijos sritį, bet su jais teks susidurti vėliau, nagrinėjant šią ar kitą tvarkomąją gyvenimo šaką.

A. L. R. vertimai. Visuotinis Prūsų Teisynas (A. L. R.), parašytas ir išleistas vokiškai, buvo išverstas į *lotynų* kalbą, taigi norintieji susipažinti galėjo kreiptis į tą vertimą. Nes prūsų valdininkai tarė, jog Lietuvoj ir Lenkijoj inteligentija moka lotyniškai, jeigu ne geriau, tai bent kaip prigimtąją kalbą. Be to, padaryta ištrauka *lenkų* kalba, išspausdinta ir pardavinėti išsiųsta į provinciją.

2.

N. R. Prūsų savi įstatymai.

Praeities įtaka. Išimčių turėjo ir kitos provincijos ir jų dalys. Visa Prūsų valstybė buvo sulipdyta iš daugelio dalių ir dalelių, kiekvienoj buvo savo išimčių. Taigi ir čionai galima tą pat padaryti, ir priešingumo esamai tvarkai nebus.

Berlyne kilo ginčų apie tai, kurie iš senųjų įstatymų reikia palikti, kurie ne. Žinoma, tegali pripažinti įstatymai teisėtai išleistieji.

Išimtys tegali būti padarytos pilietinei teisei, kur nustatoma privatieji interesai, ir šitos išimtys nei kiek nekenkia esamai Prūsų santvarkai, atvirkščiai, jų nepadarymas gal pagaminti kaikurių painiavų valdinių gyvenime.

Ginčų ir abejonių kyla, kai reikia nustatyti, iki kol galima ar reikia tas išimtis daryti. Čionai vadavos dviem žvilgsniais —

užsienio ir vidaus politikos, varžosi prusų absoliutizmo šalininkas ir pilietis - teisininkas.

Įgytąsias piliečių turtų teisės reikia pripažinti, kol jos neprieštarauja esamiems Prūsų socialiams ir politiniams įstatymams; reikia leisti spręsti ginčus del santykių, kurie įvyko ankščiau, prieš Prūsų valdymą, senaisiais įstatymais, o visame, kas po to įvyksta, reikia vaduotis V.Ž.T. (ALR). Bet šitą grynai teisininko galvojimą laužo politiko nusistatymas: ar reformų ir revoliucijos laikais išleistieji įstatymai galioja? O revoliucijos sąvoka buvo savotiška. Grobiant Lietuvos-Lenkijos žemes buvo sakoma, jog daroma del to, kad norima kariauti su revoliucijos, o ištikrųjų reformos, darbu. Pabaigus tą dalybų darbą, nepatogu būtų išsižadėti savo politinių pareiškimų ir pripažinti tą, ką tik neigė ir laikė baisiu dalyku.

Kokie įstatymai teisėti. Tuo buvo susirūpinę abu ministeriu Schrötteris ir Goldbeckas, o be to jų paskirtieji žinovai.

Schrötteris iškelia tą klausimą jau 1796. I. 16[1]. Jis nurodo, jog valdžios ten mainėsi, įvairių konstitucijų išleista paskutiniais laikais; išaiškinus tą dalyką, reikėtų pamokyti komisarai, kurie įstatymai teisėti, o kurie ne. Toliau: jau užėmus Prūsams tą provinciją buvo daromi aktai kitose jos dalyse, ar tie teismai padarė teisėtus aktus, ar privaloma čia?

Did. kancl. Goldbecko nuomone, reikėtų eiti priimtais keliais, nepripažinti „konstitucinio seimo", „sukilimo", „revoliucinių valdžių" įstatymų, o pripažinti vien išleistus Targovicos konfederacijos ir Gardino seimo įstatymus[2].

Ir tie senieji 1791 m. darbai, kuriuos panaikino teisėti Targovicos konfederacijos aktai, negali būti teisėti.

Goldbeckas tačiau nesutinka su viešpataujančia nuomone: nesupranta, kodel negali veikti įstatymai, padaryti iki 1791. V. 3. Juk tai buvęs teisėtas valdžios darbas, valdė teisėtoji valdžia, niekas šito neužginčijo; Rusai darė tat del politinių motyvų ir ėjo prieš, bet Prūsams šitų priežasčių nebuvo[3].

Schrötteris atrašė 1796. III. 24, jog jis, nustatinėdamas įstatymus, einąs šituo keliu: iš pradžių renka visus įstatymus ir nutarimus, surinkus iš jų bus galima matyti, kas gali veikti,

[1] *GSA.* Tit. 191 Nr. 2 l. 6—10.
[2] *ten pat.* Tit. 191 Nr. 2 l. 11—12.
[3] *ten pat.* l. 29—30 (raš. 1796 III. 19).

o kas ne, paskui bus galima išleisti apie tat tam tikrą įsakymą ar taisykles[1].

Vėliau, gavęs 1796. III. 31 išleistuosius vyriausybės raštus (skelbimą, instrukciją), Schrötteris taip nusistato: nereikia pripažinti tų Varšuvos seimo įstatymų (konstitucijų), kuriuos derogavo Gardino seimas.

Tačiau yra kai kurių reformų, 1788—1791 m. padarytųjų, kurios vis delto buvo naudingos, padarė pažangos. Pav., 1788 m. konstitucija kalba apie laisvus čyžininkus (freie Zinsbauer); jie įgijo teisės skųsti savo poną teisme ir „jeigu neklystu, šitam seime baisioji dvarininko (Gutsherr) gyvybės ir mirties teisė pirmą sykį buvo suvaržyta".

Nežinome tikrai, kokius įstatymus, naudingus tautai, panaikino ar patvirtino Gardino seimas.

Tačiau žinant, kokiomis sąlygomis jis dirbo (svetima įtaka, spaudimas, nepriklausomybės nustojimas), esą abejotina, ar būtų gera patikėti Gardino seimu. Tik tuomet galima būtų išspręsti, kas buvo pikta, o kas gera[2].

Šituo klausimu teko susirūpinti ir žinovams, kurie buvo paskirti Schrötterio ir Goldbecko teismų santvarkos įstatymui paruošti. Jie turėjo liesti ir turinčius veikti medžiaginius įstatymus.

Tuomet kilo sumanymas išleisti skyrium N. R. Prūsų Teisyną, kaip tat padaryta kitoms provincijoms. Bet toliau sumanymo ir klausimo iškėlimo nenuėjo.[3]

3.

Išimtiniai įstatymai N. R. Prūsams.

Po ilgų svarstymų, išėjo ne toks įstatymas, apie kurį galvojo Goldbeckas ir Schrötteris. Visus ginčus ir abejones išsprendė visai kita, ne politikos kryptimi, Karaliaus „Patentas apie įstatymus ir teises, kurie veikia ir turi būti laikomi (pildomi) Naujųjų Rytų Prūsų provincijoj", išleistas 1797. IV. 30.[4] Yra tai platus įstatymas; jame yra vienoj vietoj išdėstyti ir įstatymai ir jų motyvai.

[1] *ten pat.* l. 37.
[2] *GSA.* Tit. 191 Nr. 2 l. 60—60.
[3] Žr. žemiau skyriuje apie teismus, pusl. 110—114.
[4] „Patent wegen der Gesetze und Rechte welche in der Provinz Neuostpreussen gelten und beobachtet werden sollten„. (*Mylius* X 1797 Nr. 35).

1797 m. bal. 30 d. įstatymas.

Šitas įstatymas yra šitokio turinio:

Nuo 1797. IX. 1 d. veikia tie patys įstatymai, kaip ir kitose Prūsų valstybėse, būtent „Allgemeines Landrecht für preussische Staaten“ („Visuotinis Žemės Teisynas Prūsų valstybėms“), ir po IX. 1 visi atsitikimai reikia spręsti juo vadovaujantis.

Kadangi iki šiol tenai (N. Rytų Prūsuose) veikė lenkų ir lietuvių įstatymai, tai kartais ir jie bus taikomi kai kuriais atsitikimais, vadovaujantis šiais dėsniais:

§ 1. *Paveldėjimas ab intestato* (be testamento) pasilieka tuo tarpu sprendžiamas senaisiais įstatymais. Jie tikrai skiriasi nuo Allgemeines Landrecht, tat parėjo nuo tos šalies įtaisymų, ir tat padarė didelės įtakos šeimos santykiams.

Atmainos, jeigu ir bus padarytos, tai tik pasitarus su krašto žinovais, o dabar ir po 1797. IX. 1 visi atsitikimai apie paveldėjimą be testamento bus sprendžiami senaisiais įstatymais. Taigi, kas bijo neaiškumo, lai rašo testamentą. Bet jau del testamentų veiks A. L. R.

§ 2. *Moterystės (jungtuvių) dalykuose.* Jeigu jungtuvės padarytos po 1797. IX. 1, tai susijungusiųjų teisės ir pareigos sprendžiamos remiantis A.L.R., o jeigu įvyko prieš IX. 1, tai senaisiais, tuomet veikusiais įstatymais.

Del šito gali išeiti prieštaravimų ir neaiškumų, ir jų buvo, tai dabar paaiškinama žemiau §§ 3—7.

§ 3. a) *Žmonos asmens teisės:* su vyru ar be, darant dermes su kitais, vadovaujamasi A. L. R., vistiek, ar jungtuvės padarytos prieš ar po IX. 1.

§ 4. b) Kai del vyro ar žmonos *teisių į kits kito turtą,* kuriuos įgijo tarp gyvųjų, palieka galioje § 2, be to, atsižiūrima į įstatymus, veikusius įgyjant teises.

§ 5. c) *Kraičiai ir užrašai jaunosioms* davė perdaug teisių (vadinamosios *eviktinės sumos),* bet tat mažina dvarininko kreditą ir neatitinka čionai įvestinosios N. R. Prūsų ipotekos dėsnių. Šitokios sutartys laiko amžinai surištą kiekvieną pusę, ardo santarvę. Del to visos sutartys del kraičio ir eviktinių sumų naikinamos, nors ir būtų padarytos prieš 1797. IX. 1. Del žmonos įneštojo turto reikia spręsti einant A. L. R.

ir Allg. Gerichtsordnung. Tenai viskas aiškiai nustatyta (A. L. R. Th. II. Tit. I §§ 199—201, 231, 254, 341 ir tol. Allg. G. G. Th. I. Tit. 50 § 406 ir t.t.).

§ 6. d) *Del vyro ar žmonos kits kitam paveldėjimo:* jeigu nėra sutarties ar testamento, reikia vadovautis § 1.

Kol nebus išleista kito įstatymo, sprendžiama einant iki šiol buvusiais įstatymais, ar bus jungtuvės padarytos prieš ar po IX. 1.

§ 7. e) *Del užrašymo iki gyvos galvos.* Iki šiol užrašo kits kitam turtą valdyti iki gyvos galvos ar suteikia usufructum. Tai šičia palieka tie įstatymai, nes jie yra tinkami.

Kadangi yra ir gali atsirasti piktnaudžiojimų, tai prisakoma:

aa. tokios sutartys, kurios buvo padarytos iki IX. 1, pasilieka ištisai ir sprendžiama senais įstatymais;

bb. galima jas padaryti ir vėliau, jeigu pirmasis mirusis vyras ar žmona nepaliko vaikų;

cc. jeigu yra vaikų iš pirmųjų ar šitų jungtuvių, pasilikusioji gyva pusė naudojasi turtu iki gyvos galvos, nežiūrint, ar ves dar sykį ar ne, bet iki tol, kol yra esamasis sūnus, o jeigu jų keli, tai kol jauniausias įeis į pilnus metus;

dd. šituo atsitikimu leidžiama vaikams prašyti atiduoti jiems turtą valdyti, o tėvas ar motina gauna metinę rentą;

ee. nėsant susitarimo, renta apskaitoma taip, kad jiems atitektų, einant A. L. R., privalomoji dalis;

ff. apskaitant žemę, reikia imti gryną pelną, atskaičius mokesčius ir skolų palūkanas;

gg. galima reikalauti apsaugojimo šitos rentos, uždėjus apdraudimą ant nekilnojamojo turto ar kapitalo;

§ 8. Šiuo klausimu vėliau bus dar daugiau smulkmenų, o dabar tik nurodoma, jog, užrašius kam nors iki gyvos galvos, *nuosavai* galima užrašyti ir kitam.

§ 9. Apie *valstiečius* po ponais ir ponų miestų gyventojus bus vėliau įstatymas skyrium. Bet dabar jau nurodoma: neleidžiama asmens vergija ir baudžiava ir duodama valstiečiams teisė skųstis ant ponų į teismą.

O kai del lažos ir pono teisės spirti savo žmones prie darbo, veikia 1797 m. vas. 15 d. įsakymas.

§ 10. Įstatymai apie *dešimtines* peržiūrimi smulkiau, tuo tarpu veikia senieji.

§ 11. Aukščiau (§§ 1—10) minėta, jog *pasilieka senieji įstatymai*, tai jie ir kiti reikalingiausieji bus surinkti ir išleisti krašto kalba.

§ 12. Visi kiti šituo įstatymu ar pakeisti, ar panaikinti, taigi jie nustoja galios.

§ 13. Bet jeigu būtų *gerų ir senųjų* tarpe, o skirsis nuo A. L. R., tai jie bus išleisti kaipo atskiras įstatymas ir įdėtas į minėtąjį (§ 10) rinkinį.

§ 14. *Aiškinant* ir sprendžiant kokį įvykį, ar tai buvusį ar būsimą, reikia vadovautis A. L. R. §§ 14—20 ir jo skelbiamuoju patentu, išėjusiuoju 1794. II. 5.

Tik jeigu teisė įgyta prieš 1797 m. IX. 1, tai spręsti reikia senuoju įstatymu.

§ 15. Painiavai ir savivalei išvengti nustatoma, kaip reikia *įrodyti įstatymo buvimas*. Jeigu kas tvirtina, jog veikusi iki šiol konstitucija (įstatymas) skiriasi nuo A. L. R., tai turi nurodyti rinkinį, kuriame jis yra, jeigu lenkų ar *lietuvių* kalba,[1] tai pridėti jos vertimą vokiečių ar lotynų kalba.

§ 16. Galima naudotis *Trembickio* rinkiniu, išleistu Varšuvoj 1789 m. Jeigu kas sakys, kad toj vietoj ji neturi galios, turi įrodyti.

Jeigu kokio įstatymo nėra pas Trembickį, o būtų sakoma, jog jis vis delto yra, tai turi įrodyti raštu ar teismo praktika.

O kas sakytų, jog minimasis pas Trembickį įstatymas vėliau panaikintas, turi tat įrodyti.

§ 17. Ginčijantis del lenkų ar lietuvių įstatymo buvimo ar reikšmės, del įpročio, bylos instrukcija turi tą visa ištirti (Allg. G. O. I. §§ 10, 53, 55).

§ 18. *Miestuose* veikia steigiamos jų privilegijos, įsisenėjusieji papročiai, Magdeburgo ar Kulmo teisė, ir tinka atvejais, minimais § 1 del paveldėjimo, ir miestuose.

§ 19. Jeigu atsitikimo negalima išspręsti nei statutais, nei privilegijomis, tai taikoma *romėnų ar kanonų teisė*, nes jos turėjo čionai padedamosios reikšmės.

[1] Lietuvių kalba nebuvo nė vienos. Prūsuose nežinojo šito, tarė, kad turėjo būti.

§ 20. Aiškinant bendrąją ir statutų teisę, einama paskelbtojo 1794. II. 15 patento § 9; esant abejonėms imama prasmė, artimesnė A. L. R.

§ 21. *Baudžiamieji įstatymai.* Veikia paskelbtojo 1794. II. 5 patento § 18: jeigu nusidėjimas padarytas iki 1797. IX. 1, tai reikia imti minkštesnį A. L. R. nusistatymą.

§ 22. Jeigu senieji įstatymai ko nedrausdavo, o A. L. R. ir specialūs įstatymai draudžia, tai už nusidėjimus, padarytus iki IX. 1, tegalima tuomet bausti, jeigu būtų prieš tai skyrium uždrausta ir nusidėjėliai žinojo apie tat.

Visi teismai turi tat vykdyti ir klausyti.

Šis įstatymas išleistas buvo 1797. IV. 30. Pasirašė karalius Friderikas Vilimas, kontrasignavo did. kanc. v. Goldbeck'as.[1]

---

[1] *Mylius*, X. 1797. Nr. 35.

III

Administracija.

1.

Centro ir provincijos organai senose provincijose.

Prūsų valdininkai atsinešė tą pačią valdymo organizaciją, kurią jie turėjo pas save, tik šį tą keitė žemesniuose organuose.

A. Slaptoji Valstybės Taryba.

XVIII amž. centro valdymas priderėjo „Slaptajai Valstybės Tarybai“ („Geheimer Staatsrat“ arba „Geheimes Staatsministerium“). Į ją įeidavo visi ministeriai ir vyriausiųjų departamentų viršininkai.

Bet laikui bėgant keitėsi, plėtėsi darbas, pasikeitė vidaus santykiai, ir Taryboj iškilo trys jos departamentai, kurie tapo savarankiškomis įstaigomis, joms perėjo visi svarbieji darbai, būtent: a) užsienių reikalų departamentas arba kabineto ministerija (Kabinetsministerium), b) vidaus ir finansų departamentas arba generaldirektorija (Generaldirectorium) ir c) teisingumo departamentas arba ministerija (Justizdepartament arba Justizministerium)[1].

U ž s i e n i ų reikalai pirmiausia buvo išimti iš Tarybos kolegijos svarstymo, o buvo pavesta tam tikriems „ištikimiems“ Tarybos nariams, kurie rinkdavos karaliaus kabinete, del to ir vadinosi kabineto ministerija. Juo toliau tuo paprastesnė darėsi jos organizacija, ir jau nuo XVIII amž. vidurio būdavo joje tik 2 ministeriu[2].

Visi v i d a u s r e i k a l a i, ypatingai finansai ir policija, priderėjo g e n e r a l d i r e k t o r i j a i; jos sąstatas keitėsi:

[1] *E. v. Meier*, Die Reform der Verwaltungsorganisation, p. 3—5. Trumpiau: žinomieji *Gieses*, *Bornhako* kursai.

[2] *E. Meier*, m. v. 5—8.

nuo 1801 m. ji susideda iš 8 ministerių, o jie turėjo savo žinioje arba atskiras provincijas arba atskiras valstybės ūkio šakas.

Teisingumo departamentas žiūrėjo ne tik teisingumo (justicijos) dalykų, bet ir dvasinių 3 krikščionių tikybų dalykų, švietimo, universitetų, kolonijų, šalies viršenybės ir lėno reikalų. Darbas buvo padalintas tarp 4 teisingumo ministerių. Iš jų vienas vadinosi didžiuoju kancleriu ir vedė teisingumo ir įstatymų leidimo reikalus, prižiūrėjo teismus; kitas žiūrėjo viršenybės (Hoheit) ir luomų departamentą; trečias žiūrėjo reformatų bažnyčios dvasinį departamentą ir mokyklas; ketvirtasis žiūrėjo evangelikų bažnyčias ir mokyklas, dvasinį jų departamentą, katalikų kunigus ir t. t. Be to, kiekvienas iš jų žiūrėjo tam tikrą specialų departamentą kurioj nors provincijoj.

1806 m. Slaptoji Tarvba turėjo tokį sąstatą: 2 kabineto ministerių, 8 gen.-direktorijos ministeriai, 4 teisingumo ministeriai, 1 Šlezijos ministeris, 1 pasiuntinys Vokietijos imperijai Regensburge, iš viso 16 vietų, bet vienas turėjo dvi vieti, tai asmenų buvo 15.

Tikroji sprendžiamoji valdžia priderėjo Kabinetui. Vienas karalius berišo ministerijas. Bet kabinetas buvo persilpnas vėl, kad taptų vyriausiu centro organu.

B. Generaldirektorija.

Pilnas šitos direktorijos vardas buvo: „General-Ober Finanz- Kriegs- und Domainendirectorium“; ji atsirado 1723 m. iš vyr. finansų direktorijos ir vyr. karo komisariato.

Prūsų vyriausybė neturėjo vienodų bendrų įstatymų; kiekviena provincija turėjo savo įstatymus, taip pat jų viršūnių organizacijoj atsispindėjo istorinis Prūsų lipdymas. Valdymas buvo organizuotas ar žiūrint provincijų, ar žiūrint reikalų, kaip antai: domėnų, miškų, girių, mokesčių, regalijų, policijos, karo ir tt. Buvo 4 provinciniai departamentai: a) Kurmark, Neumark, Pommern, Pietų Prūsai; b) Ansbach, Bayreuth; c) Rytų, Vakarų, N. Rytų Prūsai; d) žem. Saksų ir Vestfalės provincijos. Taip pat buvo 4 daiktiniai (realiniai) departamentai: a) kasų, štempelių ir t.t. b) kalnų, c) karo, d) akcizų, muitų, pabrikų ir t.t.

Direktorijos prezidentu yra pats karalius, departamento — viceprezidentas, priklausąs valstybės ir karo ministerio

(Staats-u. Kriegsminister). Bylas priruošia valdininkai (tarėjai, Räte), o sprendžia direktorijos pilnatis. Sprendžia visi ministeriai ir to departamento tarėjas, kurį tas klausimas liečia.

Susidūrimai tarp provincijų departamentų ir daiktinių (dalykinių, realinių) turėjo būti ir būdavo, nes neaiškiai buvo pravestos sienos. Del to buvo ieškoma kelių tam pašalinti, smulkiau viską reglamentuojant. Plečiamos departamento teisės, siaurinamos generaldirektorijos, bet 1799 m. Pietų ir N. Rytų Prūsai, kaip naujai prijungtieji, pasiliko G.D. žinioj'.

C. Karo-Ūkio Rūmai.

Kiekvienos provincijos valdymo (administracijos) viršūnėje stovėjo nuo 1723 m. Karo-Ūkio Rūmai (Kriegs- und Domainen Kammer), kurie buvo sudaryti iš dviejų Rūmų—Karo komisariato ir Amtskammer.

Organizacija. Pryšaky stovėjo Rūmų prezidentas (Kammerpräsident ar Oberpräsident). Jį skyrė karalius, pasiūlius generaldirektorijai, bet būtinai ne iš šitos provincijos valdininkų. Rūmuose yra vienas ar keli direktoriai, keletas ar keliolika tarėjų (Räte), asesorių, auskultatorių ir referendarų.

Iš valdininkų buvo reikalaujama tam tikrų žinių, prityrimo. Taisyklės eiti tarnybai ir kvotimams buvo nustatyta 1748 m. ir 1770 m.

Veikimas. Darbai eina kolegialiai. Priruošia ir suteikia medžiagos tarėjai, visuma (pilnatis) sprendžia, balsuoja. Vidaus tvarką nustato ressorto reglamentas, išleistas 1749 m.

Kompetencija. Rūmams pridera tie patys dalykai kaip didesniame plote generaldirektorijai, būtent: valdymas vidaus ir finansų dalykuose. Žiūrint vietų ir laiko, viena ar kita šaka labiau vyraudavo.

Prideramieji Rūmų žiniai dalykai tai didėjo, tai mažėjo. XVIII amž. viduryje atimti akcizo ir muito dalykai, įsteigta sava direkcija. Tokie dalykai, kaip pilietybės, viršenybės, emigracijos ir t.t., iš kitos pusės bažnyčios, mokyklų, atiteko tei-

[1] *Meier*, 10—25.

siamoms kolegijoms (Regierung). Nors tai keitėsi žiūrint provincijos.

Bet teismai kišosi į administracijos dalykus, ir atvirkščiai, Rūmai turėjo savo teisiamus dalykus. Jeigu iždo (fisko) reikalai susidurdavo su privatiniais asmenimis, tai Rūmai patys išspręsdavo, net pilietinės ir baudžiamosios teisės dalykuose. Teismams, pagal 1749 reglamentą, priderėjo ginčai tarp privatinių asmenų, o kur liečiami iždo, valdžios interesai, tai ginčai ėjo į Rūmus, nes tardavo, jog apie iždo reikalus geriau nusimano Rūmai, ir antra — nedera, kad vyriausybė leistų spręsti apie valdžią kam kitam, negu ji pati.

Taigi Rūmų teismingumui pridera ginčai su domėnų valdytojais, tarp jų ir jų panuomininkų, del nuomos ir valdymo santykių, tarp domėnų valsčių del sienų, miškų, atsiskaitymų ir tt., del karališkųjų miestų. Bet jeigu bajorų dvaras ginčijas su miestu, iždu, — byla pridera teismui. Rūmams pridera visos skundos ant valdininkų veiksmų, net baudžiamųjų ir pilietinių.

Tatai painiojo ir sunkino administracijos darbą, buvo daug sunkumų. Bandė tat prašalinti; 1782 m. reglamentas šį tą įvedė, bet nieko iš esmės nepakeitė, tik įvesta buvo Rūmų teisiamos deputacijos, Kammerjustizdeputationen, bet tuo dar neužtikrinta teismo nepriklausomybė.

Šitų teisiamųjų Rūmų deputacijų sąstatas buvo šitoks: prezidentas ar direktorius pirmininkauja, dalyvauja keletas justiciarų ir 2 asesoriu (assistenzrat'u), be to, dar departamento tarėjai. Bet pas Rūmų žmones buvo stoka teisinių žinių. Tat numatė ir reglamentas; jie nusimaną finansuose, bet galį nenusivokti teisės dalykuose, todel reglamentas reikalavo, kad jeigu kas nenusimanąs, tegu nebalsuojąs, o justiciarais buvo skiriami tik tokie teisininkai, kurie jau dirbo Rūmuose. Taigi ir ta atmaina negelbėjo. Spragos yra, jos liko.

Nutarimus vykdo pačios teisiamosios deputacijos, bet Rūmai gali, reikalui esant, tam tikrais atsitikimais nutarimų vykdymą sustabdyti[1].

Įvairiose provincijose savaip tat buvo tvarkoma, modifikuojama, taigi vienodumo nebuvo. Tik naujų provincijų įgijimas privertė išlaikyti vienodumą ir suprastinti sistemą.

[1] *Meier*, Reform p. 26.

2.

Administracijos sudarymas N. Rytų Prūsuose.

Administracija perėjo trejopas gyvenimo formas: okkupacinę 1795 m., laikinę 1796 m. ir nuolatinę 1797 m.

A. Okkupacinė administracija.

Karinė okupacinė administracija buvo laikinė, ji turėjo išnykti padarius naują šalį Prūsų valdų dalim. Visa, ką buvo padaręs gen. Güntheris, turėjo išnykti, o priruošta per tą laiką sumanymas pastoviam pilietiniam valdymui[1].

B. Laikinė administracija.

Sumanymai. Karalius savo įsakymu jau 1795. XII. 14 buvo paskyręs naujam kraštui valdyti Schrötterį. Tai jo darbas buvo per tą laiką priruošti projektą, kas reikia padaryti.

Schrötteris tyrinėja.

1796 m. pradžioj Schrötteris, apsipažinęs per 1795—96 m. su naujuoju kraštu, kiek galėjo tat atlikti, jau duoda savo sumanymus tuo reikalu.

1796. III. 12 jis rašo, jog perėmus naująjį kraštą valdymą reikėtų taip sutvarkyti, kad būtų valstybei nauda; neturint tikslių žinių tuo tarpu reikia imti esamus mokesčius, o savo keliu jau dabar reikia ieškoti naujų pajamų, tam dalykui reikia gauti smulkių žinių apie tą kraštą; iš kitos pusės reikia sekti ir tirti to krašto ūpą. Šitą darbą turi atlikti 24 žemesniosios policijos komisijos (Unterpolizei-Kommissionen).

Jau dabar reikia rūpintis parinkti tinkami žmonės tam kraštui valdyti. Tuo tarpu iš jo padarytas vienas Departamentas. Jo viršūnėj stovi viena Karo-Ūkio Rūmų komisija (Kriegs- und Domainen- Kammer Komission). Jos pryšaky prezidentu paskirtas v. Knobloch'as, kuris yra įgijęs žinių ir prityrimo dirbdamas Pietų Prūsuose (1793 m.). Schrötteris juo patenkintas, o kitų valdininkų ieškąs.

Naująją Komisiją siūlo pasodinti tuo tarpu Baltstogėje, bet ateičiai tas miestas netinkąs, nes yra arti Rusų sienos, ir, be to, pridera ne karaliui, o ponui, būtent Branickienei, karaliaus Stanislovo Augusto žmonos seseriai, taigi tokiam mieste ne viską galima daryti, kaip namie.

[1] Su tąja Güntherio įvestąja organizacija teks susidurti vėliau skyriuose apie okkupacinius teismus ir mokesčius.

O ar apsimoka laikinai organizuoti šitą šalį? Geriausiai būtų, taria Schrötteris, prijungus ją visai prie Rytų Prūsų, senosios Prūsų provincijos, ir valdyti jos įstatymais. Taigi vyriausioji administracija tegali būti laikinė.

O darbas sunkus: organizuoti reikia visas administracijos šakas pinigams, kariams gauti, tvarkai palaikyti, be to, reikia naujai ir teismą sudaryti.

Schrötteris norėtų perkelti Prūsų valdymo sistemą ir organizaciją, bet negalėjo visa ko padaryti, kaip norėtų. Mat vyriausybė nepanorėjo jos įjungti organiškai į senuosius Prūsus. Taigi reikia išdirbti atskirą planą naujajai provincijai valdyti.

Laikinė organizacija. Surinkęs reikalingų žinių apie kraštą, Schrötteris išleido karaliaus vardu įsakymą apie tat, kaip bus organizuojama naujoji provincija, ir šitą paskelbė 1796. V. 18, prieš perimdamas ją iš karo žinybos į pilietinę valdžią.

Matyt, rašė jisai ant greitųjų, dar neturėjo visų žinių apie tikrą krašto padėtį. Del to jo skelbime randasi daug nereikalingų žodžių, yra pasikartojimų, ir kas blogiausia, neturi dar aiškaus plano, dar jo ieško, o pasisakyti reikia.

Jo skelbimas buvo šitokio turinio:

Visa šalis yra Schrötterio resorte (§ 1). Jos viršuje stovi viena Karo-Ūkio Rūmų komisija (Kriegs- und Domainen Kammer-Komission) (§ 2).

Jai pridera: a) policija, b) visi mokesčiai (išėmus tuos, kurie pavesti kitoms žinyboms, kaip antai: druska, paštas ir t.t.), c) karo reikalai: rinkti rekrutus, parūpinti jiems butus, maitinti, rekrutus išsiųsti ir t.t., d) parūpinimas pašaro, maisto kariuomenei, e) domėnų valdymas, atskirų komunų turto perėmimas (§ 3).

Jos žinioje yra visa policija ir atatinkami komisarai (§§ 5, 6, 8, 9). Karaliaus dvarams bus skiriami valdytojai, miškams žiūrėti girininkai, o aukščiau jų bus pastatytas vyriausias girininkas.

Kadangi komisarai gali nežinoti vietos teisių, bus jiems duota pagalbon teisės žinovai (§§ 10—12).

[1] *Mylius*, X—1796 m. Nr. 55.

Mokesčiams rinkti ir išmokėti bus įsteigtos mokesčių kasos (Steuerkasse) (§ 7).

Kad būtų lengviau ir patogiau valdyti, visas plotas dalinamas į 4 apygardas (Hauptkreise); apygardas valdys direktorijos; apygardos dalinamos į keletą pavietų (distriktų). Kiekviename paviete yra pavieto policijos komisija (Districtpolizeikomission) iš 2 narių. Vietą jiems nustatys ir paskelbs Baltstogės Rūmų komisija (§ 14).

Kur yra šalies mokesčių kasa (Landessteuerkasse), ten bus apygardos direktorija. Ji laikinai pavaduoja Landessteuerratą, kol ši nesusitvarkys. Ji tuo tarpu prižiūri kasą, magazinus, komunų turtą ir t.t. (§ 16).

Miestuose tvarkos žiūri policija ir magistratas, sodžiuose šaltyšiai (Schulzen), o prie jų yra suolininkai (Gerichtsmänner).

Iš tam tikro skaičiaus viensėdžių viename plote sudaroma bendruomenė (§ 17).

Policijos reikaluose magistratai, šaltyšiai bei suolininkai yra Rūmų komisijos žinioje.

Jeigu šaltyšiai nemoka skaityti, klebonai ar dvarininkai turi padėti išaiškinti įsakymus (§ 17).

Magistratai karaliaus miestuose (Immediatstädte) valdo savo vardu, o ponų miestuose (Mediatstädte) — policijos vyriausybės vardu (§ 18).

Tuose miestuose, kur nėra magistratų, nėra kasos apmokėti algoms, bet yra amatų varančiųjų, tai visą darbą atliks povieto policijos komisaras (§ 19).

Jeigu išėjo įsakymas kuriam dvarui, tai dvarininkai turi patys pildyti, žiūrėti, kad kiti pildytų, o jeigu jų nebūtų, tai tuomet turi būti pastatyti vitininkai (§ 20).

Tuo tarpu tai Pietų Prūsų daliai, kuri yra šiapus Vyslos, vieni reikalai bus atliekami Varšuvoj, kiti Plocke (§ 21).[1]

Naujosios provincijos vakarai buvo per toli nuo Baltstogės, sunku susisiekti, tai jau gegužės mėn. Baltstogės K. U. Rūmų Komisija pasiuntė iš savo tarpo keletą narių, kaipo savo deputaciją, ir kai kuriuos dalykus sprendė pati[2].

[1] *Mylius*, X 1796 Nr 55 (1796. V. 18).
[2] Schrötterio raštas 1796. V. 25 (*Schmidt*, Städtewesen).

Komisijos sąstatas numatytas buvo šitoks: 1 prezidentas, 1 direktorius, 1 vyresnysis girininkas, 14 tarėjų ir asesorių ir ištisa eilė mažesniųjų valdininkų.

Buvo duota programa organizuotis, o kai kurie dalykai pavesta nustatyti pačiai komisijai.

C. Nuolatinė administracija.

Naujas pertvarkymas. Laikinė organizacija praktikoj ne visai buvo tokia, kokios norėjo Schrötteris.

Ir kitais metais, 1797. V. 1, išleistas kitas jau geriau apdirbtas įstatymas, kuriuo daug dalykų kitaip nustatoma, tiksliai pravestas padalinimas. Jau buvo didesnė pilietinio (civilio) valdymo praktika.

Naujieji Rytų Prūsai išaugo, pridėta dalis Pietų Prūsų, pasirodė buvo perdideli vienam Departamentui, todel nutarta padalinti į dvi dali: vienai vidurkiu bus Baltstogė, kitai — Plockas.

Baltstogėj manyta pasilikti laikinai, o Plocke iš karto apsistoti, bet išėio atvirkščiai: Baltstogėj liko iki galui, o į Plocką teperkraustė dalį organų. Kiekvienai daliai buvo įvestas vienodas valdymas (administracija).

Įstaigų būstinė. Buvo manoma ir viešai skelbiama, kad Baltstogė nebus galutinė vieta; ji negalinti pasilikti vyresniųjų įstaigų būstine, nes turėjo nemaža nepatogumų, reikėjo atkelti arčiau prie senųjų Prūsų.

1797 m. kilo rimtų kalbų, jog žada išeiti iš Baltstogės, persikelti į Elką (Prūsų Mozūruose), ketino persikelti jau 1798 m. pavasarį[1]. Bet ir jis netinkąs, nes permažas miestas, reikią daug triobų statyti ir taip pat stovįs nuošaliai, kaip Baltstogė, tik kitoj pusėj.

1799 m. atsirado dar naujas planas — perkelti į Augustavą, ir čia ėmė jau kalbėti, kad tuoj pradės statytis, nes neturįs triobų[2]. Šituo atžvilgiu Baltstogė esanti patogiausia, są gerokai namų, nereikią jų statyti, tesanti viena kliūtis: jos šeimininkė Branickienė nenorinti miesto parduoti.

[1] *Gisevius*, 39.
[2] *Gisevius*, 57.

Ir Schrötteris veliau metė visus sumanymus kraustytis kur kitur, beliko galutinai susitarti del pirkimo, kitaip, sako, turėsiąs statytis Augustave.

Vieną laiką kai kurie siūlė įsteigti naujos provincijos vidurkį *Viznoj;* buvo pradėta matuoti, apskaitinėti, daryti reikalingų namų statymo planus[1] ir būtų pradėję statybą, jeigu derybos su Branickiene del Baltstogės nebūtų niekais pasibaigusios.

Galų gale pasiliko, statybai nebuvo lėšų, o su Branickiene susitarė.

1802 m. Branickienė išsižadėjo savo teisių dalies už tam tikrą metinę nuomą (11.367 dol. 87 g.). Pagaliau išpirko iš jos teises ir tą aktą sudarė 1802 m. XI. 18 d. už 217.970 dol. Prūsų valstybė, jai mirus, įgyja nuosavai, o gyvai tebesant nuomoja, nuomoja nuo 1802 m. VI. 1 d.[2].

Departamentai. Naujieji Rytų Prūsai, einant naujuoju skelbimu 1797. VI. 1, pridera prie Rytų Prūsų Departamento, kurio viršininku esąs ministeris Schrötteris. Visa provincija dalinama į du Rūmų departamentu.

Kiekvieno departamento viršūnėje stovi Karo-Ūkio Rūmai (Kriegs- und Domainen Kammer). Vieni yra Piocke, kiti, kaip pasakyta, t u o t a r p u Baltstogėje. (Taip ir iiko). K.-Ū. Rūmai turi teisės leisti įsakymus ir priiminėti pranešimus į karalių.

Sienos tarp abiejų departamentų (Baltstogės ir Plocko) nustatyta karaliaus patentu 1797. VI. 5.

Rūmų sąstatas. Baltstogės Rūmų Departamento centre buvo: 1 prezidentas, 2 direktoriu, 1 šaulių (policijos) viršininkas (Landjägermeister), vienas vyriausias girininkas, 12 Karo Ūkio Rūmų tarėjų (Rat), statybos tarėjas, kanceliarijos viršininkas, 6 sekretoriai, 1 domėnų registratorius su 3 asistentais, 1 dvasinis registratorius su 1 asistentu ir 1 aktų segėju; 1 ki ygvedys (Rechnungsrat), 6 kalkulatoriai ir 4 kalkulatūros asistentai, 4 vertėjai ir 1 lenkų kopistas, 2 kanceliarijos sekretoriu; 1 vyriausias pajamų iždininkas (Haupt-Revenue-Kassen-Rendant) su 1 kasininku, kontrolierius, buchhalteris ir

[1] *Holsche, I* 480—484.
[2] *Schmidt,* Städtewesen 8.

1 kasos raštininkas; 1 statybos ir melioracijos kasos rendantas su kontrolieriu; 1 provincijos pašaro ir butų kasos žiūrėtojas (Provincial - Fourage - und Haupt - Servis - Rendant) su kontrolieriu; raštinės mokesčių iždininkas (Kanzlei-Gebühren - Kassenrendant) su kontrolieriu; 1 štempeliu iždininkas (Haupt - Stempel - Kassenrendant), 2 kasos tarnu; 1 kanceliarijos inspektorius, 1 Rūmų raitas kvieslys (Ausreiter), 2 kanceliarijos tarnu, 2 Rūmų kviesliu, 1 pečkurys.

Kolegija paprastai daro posėdžius tris sykius per savaitę: pirmadieny, trečiadieny, penktadieny.

Baltstogėj *yra tikybos ir mokyklų komisija* viena visiems N. R. Prūsams, taigi ir Plocko Departamentui.

Ji veikia savarankiškai; galima būtų ją skaityti atskira kolegija, tik kad ji naudojas K.-Ū. Rūmų parašu[1].

Taip pat *provincijos kasa* (Haupt - Landes - Revenue-Kasse), yra viena, į Baltstogę susieina visos provincijos pajamos, taip pat iš ten eina išlaidos. Esantis kitose provincijose skirtumas tarp domėnų ir karo kasų čionai yra išnykęs. Plocko Departamentas savo kasos neturi, gauna lėšas iš Baltstogės.[1]

Prie Rūmų yra *Dvasinė Deputacija* (virbė, komisija). Jos žinioj tikybų ir mokyklų reikalai. Pirmininkauja antrasis direktorius. Be jo, yra ten 3 Rūmų tarėjai ir 2 iš regentijos (teismo), 1 asesorius ir 1 fiskalas.

Taip pat prie Rūmų yra *Medicinos ir Sveikatos kolegija*, kurioj pirmininkauja 1 Rūmų direktorius, ir dalyvauja kaipo nariai 2 medicinos asesoriu, 2 chirurgijos asesoriu, 2 farmacijos asesoriu ir 1 fiskalas. Reikalingus pildymo darbus atlieka Rūmų tarnautojai už tam tikrą pridedamąjį atlyginimą.

Iš pradžių prie Rūmų turėjo būti vienas vyriausias fiskalas (Generalfiskal), bet nepaskirta, jo vieton nutarta paskirti keletą fiskalų.

Be nuolatinių gali būti laikinai atsiunčiamų iš kitur asesorių su alga ar su dienpinigiais: tatai pareina nuo darbo daugumo.

Prie Rūmų buvo *teisės žinovų*, kurių darbas buvo išžiūrėti kiekvieną dalyką teisės atžvilgiu. Šitų teisės komisarų

[1] *Hertzberg* 182—3.

(Kammer - Justiz Kommisarai) buvo 5. Buvo dar atskirų valdininkų domėnuose, statyboje ir t. t.

Plocko departamente žmonių mažiau. Kai kurie valdininkai bendri, pav., vyriausias girininkas.[1] Šiaip buvo didelis valdininkų skaičius.

Kas pridera Rūmams (ressort'as), nustato kitas įsakymas, išleistas 1797. III. 3, kurį išnagrinėsime vėliau.

Pavietai. N. Rytų Prūsai padalinti į 16 pavietų (landrätliche Kreise).

Baltstogės daly — yra 10, Plocko — 6, būtent:

Baltstogės daliai pridera: Mariampolė, Kalvarija, Vygriai, Dombrava, Baltstogė, Bielskas, Dargukainas, Suražius, Gonionis ir Lomža; Plocko daliai pridera: Ostrolęka, Pultusk, Przasznysz, Mława, Wyszogród, Lipno.

Buvo sumanymų kitaip padalinti: pav., Holschės nuomone, būtų galima šitaip suskirstyti: Lomžos ir dalį Goniono pav. pridėti prie Mozūrų — prie Plocko, tuomet Baltstogei tektų Lietuva ir Palenkė, jos arčiau Baltstogės, patogiau[2].

Taigi dalindami į pavietus, Prūsų valdininkai stengėsi žiūrėti istorijos ir tautinio padalinimo.

Pavietai dalijos į parapijas.

Dalijant pavietus stengėsi parapijų neskaldyti.

Pavietų valdininkai ir įstaigos. Kiekvienas pavietas turi savo kasą, vadinama *Pavieto kasa* (Kreis - Kasse), per kurią eina pavieto pajamos ir išlaidos.

Pavietuose yra priderantieji nuo Rūmų ir dirbantieji pavieto tarėjai: viršininkai (Landrat), pavieto tarėjai (Kreisrat), rūmų tarėjai (Kommerrat), domėnų justicijos komisaras, eigūliai (Forstbediente).

Pavieto viršininkas (Landrat) turi policinę valdžią ant visų gyventojų; pavieto tarėjas, jo padėjėjas, yra pirmasis pavieto kasos vedėjas; be to, jo žinioje yra prievolių sąrašas ir kontrolė, skelbimų darymas ir t. t.

Rūmų tarėjas — atlieka pavestąjį departamentų tarėjų darbą, o ypatingai prižiūri domėnų[3].

[1] Jis etatuose numatytas, bet dar 1800 m. nebuvo paskirtas (*Holsche* I 349.)

[2] *Holsche*, I 349—352.

[3] *Holsche*, I 240—7.

Pavieto viršūnėje (sodžiaus ir miesto) stovi pavieto viršininkas (L a n d r a t'a s); jį tuo tarpu skiria karalius, o vėliau bus leista pavietui pasirinkti[1]. (Bet to taip ir nepadaryta).

Vyriausieji organai (K. Ū. Rūmai) jau veikia, tik reikia dar organizuoti pavietus ir jiems organus duoti. Del to šiuo naikinama veikusios iki šiol pavietuose „Kammer u. Polizei Komissionen"[2].

Kiekviename paviete yra pavieto kasa mokesčiams imti. Pavieto miestą, kur bus kasa, nurodys viršininkas.

Viršininkas visame pridera savo Rūmams, išėmus ūkio reikalus domėnuose, o vietoje jis yra vyriausybės pirmoji instancija. Į jį kreipiasi gyventojai, klauso jo įsakymų. Bet jo įsakymus galima apskųsti Karo-Ūkio Rūmams.

Pavietų seimeliai. Rytų Prūsų bajorai XVIII amž. viduryj reikalavo, kad pavieto viršininkas (Landrat) būtų jų renkamas ir būtų šaukiami pavietų seimeliai; jie tą teisę išgavo, berods, nepilnai: į viršininko vietą jie tiekdavo kelis kandidatus, o seimeliai turėjo patariamąjį balsą. Antroj XVIII amž. pusėj del 7 metų karo tat buvo panaikinta, bet grįžo prie to 1787 m.: viršininką skirdavo vieną iš trijų bajorų patiektųjų kandidatų, didesnieji dvarininkai renkasi į seimelį patariamuoju balsu[3].

O naujoj provincijoj, organizuojant N. R. Prūsus, pamatan dėta senųjų provincijų santvarka. Kartais buvo pažadėję daugiau, negu absoliutiškai monarkijai leistina, tai apsižiūrėję ėmė pažadus atgal. Pavyzdžiui, buvo žadėta N. R. P. pavietams duoti teisės rinkti seimelius, bet, kol Prūsai valdė, to nebuvo padaryta. Taip pat nešaukė nei seimelių, nei seimų, bijodami neramumų. Gyventojai neturi turėti balso „idealiai monarkiniam valdymo sutvarkyme".

Iš kitos pusės, kur absoliutizmui nekenkė, darė pažangių atmainų, pav., administracijos ribų nustatymo atžvilgiu naujoji provincija stovėjo senųjų provincijų pryšakyje. Joje norėjo išbandyti naujus valdymo sumanymus. Administracija buvo atskirta nuo teismo; jų santykius žiūrėsime, nagrinėdami teismų organizaciją ir priderėjimą.

---

[1] *Hertzberg*, 183—5.
[2] *Mylius*, X 1797 Nr. 47.
[3] *Bornhak*. Verwaltung II p. 289—290.

IV.

Teismai.

1.

Teismai okkupacijos laiku.

Teismas ir administracija. Kol ėjo kovos, kol neaiškus buvo naujųjų žemių likimas, tol negalima buvo rūpintis vietos reikalais. Vėliau, galutinai susitarus su Rusais, buvo galima duoti kariuomenei pasilsėti, užimti žiemos butus, o gyventojus, naujus savo valdinius, jau savaip tvarkyti. Del karo išnyko visi čionai buvusieji administracijos ir teismo organai. Iki šiol tvarkai palaikyti kiekvienam paviete, kaipo policijos organai, veikė „gerosios tvarkos komisijos (boni ordinis komisijos): buvo teismai, bajorų, miestų, dvaruose veikė patrimoniniai (ponų) teismai savo žmonėms, dabar to viso nebeliko. Neištyrus šalies, Prūsų įstatymų ir tvarkos įvesti negalima, o ir nėra laiko, tuo tarpu skundų prieš armiją gali būti, tai reikia kaip nors sutvarkyti laikinieji teismai.

Sunkioj būklėj atsirado Lietuvos gyventojai, užimant ją Prūsams ar net prieš užimant ir esant anapus Nemuno Rusams. Kairioji Nemuno pusė atsidūrė dabar Prūsų valdžioj, dešinioji — Rusų, o šioj pusėj buvo daugelis teismų, taigi viena Lietuvos dalis buvo atskirta nuo kitos. Be to, del karų visi teismai iškriko.

Kentė vietos gyventojai nuo įvairių didesnių ir mažesnių nusidėjėlių, nebuvo kas apgintų žmones nuo jų piktų darbų.

1795 m. baigiantis, paaiškėjus politinei būklei, pasibaigus karo žygiams, karo vadovybė turėjo susirūpinti tvarkos palaikymu naujai užimtoj šaly. Kaip minėta, karo vadovybė šitame fronte priderėjo Güntheriui, jam teko dabar ant greitųjų tvarkyti ir teismus. Neaišku buvo, kokia bus vyriausybės

programa ateičiai, ar bus čia prūsų įtaisymai, ar naujai sukurti kokiais kitais pamatais, bet ir pamanyti nenorėjo, kad grįžtų senoji tvarka. Praktikoj pasirinko vidurinį kelią: neturėdami savo, prūsų, valdininkų, nutarė pasinaudoti vietos žmonėmis, ėmė senas formas, tik davė joms kitą vardą, kad netartų, jog grąžinama senovė.

1795. XII. 22 išėjo skelbimas, kur buvo nurodyta taisyklės, kaip reikia organizuoti naujieji, laikinieji teismai ir policijos organai. Įsakyta buvo tai atlikti šituo būdu: reikia surinkti visi senieji vietos valdininkai ir teisėjai, o negalint jų surasti, reikia parinkti nauji; jie visi turi dirbti senąjį darbą; bet prie jų skiriamas vienas prūsų karininkas (Staboffizier); jis pirmininkauja; protokolą rašo prūsų valdininkai, moką lenkų ir lotynų kalbas.

Įstaigos turi būti tokios, kurios būtinai buvo reikalingos: žemės teismas pilietiniams ginčams spręsti, prie jo esanti raštinė daryti neginčo aktams (actus voluntariae jurisdictionis), surištiems su teismais, gerosios tvarkos komisija (boni ordinis) ramybei ir tvarkai palaikyti, daugiausia mažesnėms baudžiamoms byloms.

Šitų senųjų vardų nepaliko, visur prideda laikinumo požymį, duoda kitą vardą, nors turinyje tai tie patys organai, tais pačiais įstatymais, tąja pačia santvarka.

Teismas pavadintas Teisiamoji Komisija (Justizkomission), kartais pridedama laikinė (interimistische), gerosios tvarkos komisija — Tvarkomoji komisija (Ordnungskomission); jos nariai vadinosi komisarai (comissarii).

Šitai komisijai pridera baudžiamosios bylos iki 1500 auksinų[1].

Palenkėje ir Mozūruose galėjo tat sutvarkyti, nes buvo jau pirmiau tokios įstaigos. Mozūrams jos sudaryta Pultuske ir Lomžoj, Palenkei — Ščučine ir Branske[2].

Kitaip buvo lietuvių daly. Čionai pavietai buvo suskaldyti, įstaigos buvo už Nemuno. Naujasis padalinimas į pavietus nebuvo tinkamai ir galutinai atliktas: Žemaičių daliai — Raseiniuose, Trakų daliai — Trakuose ir Merkinėje, Vilniaus daliai — Kaune ir Prienuose.

[1] *GSA* Tit Nr. 191 Nr 1 l. 1—8.
[2] *Holsche*, I 280—2.

Lietuvių dalies bajorai prašė karo vadovybės duoti susirinkti ir išrinkti žmones į teisėjus. Leidimas buvo duotas. Gen. Güntheriui pristatė sąrašą, jisai iš jų pasirinko sau žmones ir paskyrė juos į laikinuosius teismus.

Būstinė parinkta Vilkaviškyje. Jam pridera visi trys distriktai, senųjų 3 pavietų skeveldros.

Iš patekusiųjų bene į tvarkom. komisiją žinomi tokie vardai: Valentinavičius, Visgirdas, Orlauskas, Zelionka, Zaleskis. Ypač pasižymėjo darbštumu Zaleskis, kuris buvo teisėju ir raštininku. Iš veikiančiųjų teisiamoj komisijoj minimas ir giriamas Bobeckis[3].

Prižiūri tuodu abudu teismu vienas majoras. Taigi, matyt, Prūsų vyriausybė savo žmonių nebuvo pastačiusi į patį teismą ar komisiją.

Žmonės padalinti į dvi sesiji (Ladungen, šaukimai), po 6 savaites kiekviena. Išsėdėjusi viena, užleidžia vietą kitai, taip ir dirba pakaitomis.

Kadencijoj dalyvauja po 4 žmones; kadangi kai kurie išvažiuoja į komisiją ar serga, tai nuolatos sėdi 3 teisėjai.

Teisėjai atlyginimo negauna, dirba dykai, atsidavę teismui, apleidžia savo dvarą, taigi kenčia jų ūkis.

Kai del sąstato, tai greitai jame įvyko atmainų: pasirodė, jog nemaža nurodytų kandidatų netinkami, kai kurie tuoj buvo atstatyti. Bet ūmai keisti negalima: žmonių maža, o bylų labai daug, tai turėjo tenkintis tuo, kas yra.

Tuo tarpu visa našta tvarkyti kraštą priderėjo gen. Güntheriui. Bet po sutarties su Rusais, esant tvirtam ir neginčijamam Prūsų valdymui, naujojo krašto valdymo reikaluose taria savo žodį Schrötteris ir iš Berlyno did. kanc. Goldbeckas, kurio žinioj buvo teisingumo reikalai. Dar nieko galutinai neduodami, savo nurodymais jie padeda organizuoti laikines įstaigas.

Prūsų valdininkai, atsiradę Užnemunėj, prisižiūrėję į atsiradusius del karo teismo ir tvarkos organus, įgijo neaukštos nuomonės apie bajorų teismus apskritai. Jiems svetimi buvo luominiai teismai, dargi renkamieji. Jie tarė, jog bajorų renkamieji teisėjai žiūrėjo tik savo ir savo prietelių interesų. Bajorai-dvarininkai gyvendavo savo dvaruose, toli nuo pavieto

[3] *GSA*. 191 Nr. 1 l. 17—16 Nr. 6 l. 16—18. (pranešimai paimioja abi įstaigi)

miesto, visus reikalus palikdavo raštininkams, kurie išnaudojo bylininkus ir pelnydavosi. Jeigu tat buvo nepriešinga jų interesams, visą darbą pavesdavo raštininkams, esą paperkami, sprendimai neatatinką teisybės, teisybės negalima surasti ir t.t. Jeigu kurie reikalai nerūpėjo, tai ilgai gulėjo; bylos dažnai atitekdavo į advokatų rankas, kurie buvę net blogesni už aukščiau minėtus teismo raštininkus. Jau jie iš anksto buvo įsitikinę, jog Lietuvos-Lenkijos bajorų įstaigos bus menkos. Bet, „nors šitie įtaisymai blogi, vis delto gen. Güntheriui nieko kito nebeliko, kaip juos atgaivinti. Pavietų komisijose joms prižiūrėti buvo paskirtas mokąs lenkiškai karininkas, kad nesinaudotų saviems tikslams, nesipelnytų“[1].

Atgaivinus pavieto teismus ir tvarkomąsias komisijas, reikėjo pagalvoti apie *apeliaciją* ant jų. Iš pradžių reikėjo tuo aprūpinti Mozūrus, nes jie atiteko pirmiau už Lietuvius. Čia atsirado painiavų dėl vietos: negalima buvo šito teismo steigti Varšuvoj, nes ji buvo dar Rusų užimta, tai Güntheris, susitaręs su Schrötteriu, parinko kitą vietą — Nowe-Miasto[2].

Güntheris 1796. I. 3 pranešė, jog jis įkursiąs apeliacinį teismą, ir kad jis turįs pradėti veikti 1796. I. 15 mozūrų Naumiesty (Nowe-Miasto). Tą darbą atlikti ir tuo rūpintis pavesta Schwarzbachui. Jis ėmėsi to darbo, klausia tikslesnių žinių jau iš Schrötterio: kokie įstatymai ir kokia teismų organizacija bus ten vartojama. Ketinama tas sritis prijungti prie Prūsų, tai gal reiks viskas prūsiškai daryti?[3].

Schrötteris, kuris oficialiai dar nebuvo perėmęs naujų sričių, duoda nurodymų, kaip reikia pasielgti, daro tat susitaręs su didž. kancleriu v. Goldbecku; jis praneša, jog turi pasilikti lenkų įstatymai ir teismai, tik šitą laikinąjį teismą prižiūrėsią Prūsų teisės mokytieji (Rechtsgelehrte), o dirbsią juose vietos bajorai.

Šį atšaukiamąjį teismą sudarė parinktieji iš pavietų teisėjų žmonės. Güntheris iškilmingai atidarė jo veikimą; nemokėdamas lenkiškai, jisai pasakė atitinkamą kalbą lotyniškai, išdėstė savo mintis apie teisingumo reikalavimus, švelnioj for-

[1] *Boyen*, I 87—90.
[2] *Boyen*, ten pat. *GSA*. Tit. 191 Nr. 1 I. 8.
[3] *GSA*, Tit. 191 Nr. 1 I. 8.

moj įpynė grasymą, jog šališkus teisėjus laikysiąs savo priešais.

Jis ypač teismu buvo susirūpinęs, kišdavosi į smulkmenas, reikalavo iš teisėjų darbo, kaip jis reikalavo iš savo tarnautojų, kad jie dirbtų'.

Šito apeliacinio teismo vardas susirašinėjimuose įvairiuoja; ji vadina tai „Interimistisches Tribunal", tai „Apellationsgericht"[2].

Iš jame dalyvavusių asmenų minimas vienas, būtent pirmininkas Frankowski, kuris turėjo pasitikėjimą ir vietos bajorų ir Prūsų valdžios[3].

Šitas apeliacinis teismas veikė neilgą laiką.

Matyt, jam priderėjo Mozūrų ir Palenkės pavietai, o lietuvių dalis jam nebuvo pavesta. Taigi Vilkaviškio teismo įstaigos bene neturėjo ant savęs atšaukiamojo teismo.

Trumpa naujųjų Güntherio suorganizuotų teismų praktika nepatenkino prūsų valdininkų ir teisės žinovų. Jau vasario mėn. 1796 m. pulk. Hansen'as praneša Schrötteriui, kad Güntheris surašęs narius į Teismo ir į Tvarkos komisijas. Jis randa, kad čionykštė justicija esanti bloga, bylos ilgai tęsiasi, brangi, advokatai vilkiną ir painioją. Nurodytieji kandidatai blogi, o tinkamų žmonių nėsą. Gerai būtų, kad pirmininkautų „Regierungs - ar Justizrat", juos suvaldytų. Teisėjai turi būti nuolatiniai ir apmokami, kai kuriuos jau atstatęs, nes tam darbui netinką.

Vienas majoras, kuris prižiūrėjo ši abi teismo įstaigi Vilkavišky, buvo pasiųstas į Karaliaučių pranešti žodžiu apie kliaudis, ten pastebėtas. Jis nurodė daromus apgavimus, suktybes, painiavas bylojime del raginimų, kvotų, tardymų, sako advokatams reikią paskirti mokesnį, nes šiaip imą kiek nori. Teisėjams reikią mokėti algas, kad nuolatos dirbtų[4].

Palengva aiškėja valdžios planas Berlyne. Karo valdžia liausis veikus. Tai turės dabar veikti pilietinė valdžia, pirmoj vietoj tuo rūpintis paskirtas Rytų Prūsų ministeris Schrötteris. Jisai susižino su visomis žinybomis ir ruošia planus

[1] *Boyen*, I. 87—90.
[2] *GŠA*, Tit. 191 Nr. 1 I. 8.
[3] *Boyen*, I. 90.
[4] *G. S. A.*, Tt. 191 N. 1 I. 20—21.

perimti valdžiai į savo rankas. Jau darė tat 1796 m. pradžioj, nors formaliai ir nebuvo pilnai perėmęs.

Išsprendus padalinimą, aptvarkius kraštą, buvo galima pereiti prie taikos laikų valdymo. Güntherio generalkomanda 1796 m. birželio 6 d. panaikinta, visi suorganizuotieji pilietiniai (civiliai) organai perėjo naujai įsteigtoms žemės įstaigoms Plocke ir Baltstogėje. Güntheris su garnizonu persikėlė į Tykociną[1].

2.

Teismai pereinamaisiais laikais.

A. Priruošiamieji darbai.

Tyrinėjimas. Teismai buvo did. kanclerio Goldbecko žinioj. Jis ir Schrötteris, naujosios šalies valdytojas, tarp savęs susitardavo ir pranešdavo karaliui savo sumanymus šitoj srityje. Judviejų nuomonės supuldavo.

Kaip ėjo tyrinėjimas, medžiagos rinkimas ir planų paruošimas, matyti iš raštų, kuriuos kits kitam rašė Goldbeckas ir Schrötteris.

Goldbeckas savo rašte į Schrötterį 1796 m. pradžioj (1796. I. 9) nurodo tuos pradus, kuriais, jo nuomone, reikią organizuoti teismai naujojoj provincijoj.

Tuo tarpu, sako jisai, turį palikti pilies ir kiti žemesnieji teismai. Reikią patirti, kas pasiliko iš teismų, jeigu jų esama, tai kaip jie veikią, kokios komisijos esą jų vietoje.

Jo nuomone, reikėtų taip elgtis:

1. Palikti pilies teismus (grod'us) ir kitus teismus;

2. Tribunolų nėsant (Liubline — Lenkijai, Vilniuje — Lietuvai[2], įkurti jų vietoj vieną Regentijos komisiją (Regierungskomission);

3. Ji nebus didelė; paskui, reikalams augant, bus galima ją padidinti;

4. Tuo tarpu naujoji provincija nepriskiriama nei prie Rytų nei prie Vakarų Prūsų, nei dalinama.

[1] *Boyen*, I 102.

[2] Klaidingai buvo pavartota Gardinas, vėliau šitą klaidą atitaisė.

Visu tuo turi rūpintis Schrötteris. Ateičiai galima bus dėti pamatan tuos pačius pradus, kurie taikomi Pietų Prūsuose[1].

Schrötteris, būdamas arčiau naujos provincijos, jau buvo surinkęs daugiau žinių, tad duoda savo projektą. Jisai sako, kad laikinosios komisijos, užimtos kariuomenės reikalais, vargu turės laiko rūpintis teisingumu. Karaliaus mitybiniuose (stalo) dvaruose, seniūnijose, bajorų ir kunigų dvaruose veikia patrimoniniai teismai valstiečiams, kitų teismų nėra, jei bent magdeburgijos miestuose. Dabar veikia Vilkaviškyje Teisiamoji Komisija (Justizkomission). Nenori naujai steigti bajorų teismų; bet palaikyti buvusius bajorų teismus reikia (Schrötteris juos vadina lenkų teismais), nes tuo tarpu yra tai vienintelė priemonė tvarkai palaikyti, netvarkai išvengti. Užtektų dabar dviejų Teisiamųjų Komisijų (Justizkomission) — Trakų vaivadijai ir Žemaičių kunigaikštijai. Be to, reikią įkurti vieną vyriausiąjį teismą, nes senasis dabar esąs anapus sienos.

Jam turi priderėti:

1. pilietinės bylos, kaipo 2 instancijai,
2. baudžiamosios bylos, jeigu nepridera žemesniems teismams,
3. ginčai del domėnų (karaliaus dvarų, seniūnijų ir t.t.),
4. priežiūra žemesniųjų teismų, pareiga padėti jiems susitvarkyti.

Jis bus laikinai. Bet vistiek reikia išdirbti jam instrukcija.

Painumų sudaro medžiaginiai įstatymai, kadangi buvo visokių valdžių išleista įvairių konstitucijų, tai reikėtų komisarus pamokyti, kurie įstatymai teisėti, o kurie ne.

Reikės išspręsti ir tas klausimas, ar, užėmus Prūsų valdžiai, teismai, esantieji kitose neužimtose dalyse, galėjo padaryti teisėtus aktus šitai daliai.

Kai del miestų, dabar sunku duoti nurodymų, kaip kas reikia padaryti; jie taip nuskurę, nuvargę[2].

Goldbeckas su kai kuriomis Schrötterio sumanymo dalimis nesutiko. Jis atsako 1796. I. 30:

1. Galima palikti magdeburgijas ir patrimoninius teismus, nes jie yra ir tebeveikia, bet pilies ir že-

[1] *GSA*, 191 Nr. 2 l. 5.
[2] *Ten pat*, l. 6—10 (rašyta 1796 I. 16).

mės teismų jau nebėra, jų atgaivinti jau nėra reikalo, geriau palikti naujai susidariusias teisiamąsias komisijas (Justizkomission). Sutinka su jo projektu įsteigti tokias komisijas: 3 lenkams ir 2 lietuviams (Trakų vaiv. ir Žemaičių kunig.). Kur jos bus įsteigtos, tenai ketina nusiųsti po vieną komisarą su asistentu joms prižiūrėti.

2. Teisiamąsias komisijas gali rinkti bajorai.

3. Kai dėl įstatymų (konstitucijų), tai reikėtų, einant jau priimtaisiais principais, nepripažinti įstatymų, išleistų konstitucinio Seimo, „sukilimo", „revoliucinių valdžių", tik pripažįstama Targovicos Konfederacijos (1792), Gardino Seimo (1793) išleistieji įstatymai.

4. Reikėtų išleisti publicandum (skelbimą), kad neginčo bylų aktai (freiwillige Gerichtsbarkeit), įkūrus tas Laikinąsias Komisijas, būtų daromi pas jas, kreiptis svetur negalima, tokie aktai neturėsią galios. Bet visa tai steigiama interimistiškai, laikinai.

Goldbeckas nurodė dar į vieną kliūtį, dėl kurios sunku parinkti žmonės: mokamos permažos algos, o be gerų algų negalima gauti kvalifikuotų žmonių. Jau Pietų Prūsai esą išvilioję daug gabių žmonių iš Rytų bei Vakarų Prūsų, dabar jau ten aptuštinta. Todėl neapsiimąs nurodyti tinkamų žmonių. Nors šiek tiek vis delto jų rastų esant tinkamoms sąlygoms[1]

Schrötteris, į tat atsakydamas, teikia naujų informacijų apie Lietuvos teismus. Pilies ir žemės teismų nebėra. Bajorus teisia laikinosios teisiamosios komisijos (Justizkomission). Jų jau yra įsteigta tiek, kiek buvo pasiūlyta: 3 lenkams (Mozūrams), 2 Trakų vaiv. ir Žemaičių kunig., šeštoji bus Palenkei (Podlachija) (yra ar dar turi būti). Tačiau būtų galima sumažinti jų skaičių iki 4, nes tiek tėra komisarų, būtų galima padaryti 4 Teisiamosios Komisijos, paskirsčius prideramus plotus: a) Virbalyje ar Vilkaviškyje — Žemaičių likučiams, ir pavietams: Kauno, Prienų, Merkinės, šiapus Nemuno ir Gardino pavieto daliai;

b) Baltstogėje — visą likusią Gardino pavieto dalį, Bielsko pav.;

c) Tykocine ar Lomžoj;

d) Pultuske ar mozūrų Naumiesty (Nowe-Miasto).

[1] 1796. I. 30. Nr. 853 (*ib.* l. 11—12).

Schrötteris priduria, kad žmonių ieškąs, bet dar neturįs. O kai del įstatymų, tai sako: „Nėra man abejonių, kad neturi vertės revoliucinių valdžių įstatymai, abejoju tačiau, ar, sekant mūsų kiemo politika, galima atmesti visi konstitucinio seimo nutarimai. Prašiau duoti nuorašą jo nutarimų (iš užsienio reikalų Departamento)". Tuose įstatymuose yra ir lemtų dalykų.[1]

Schrötteris pats teiravosi ir toliau del to, kaip veikia vietos teismai, kokia būtų tinkamiausia vieta.

Jisai tarė, jog reikią palikti vietos bajorų teis. komisijas, tik reikėtų papildyti 2 mokytais prūsų teisininkais.

Kai del vietos, tai lietuvių daliai svyruoja, kas pasirinkti, — Virbalį ar Vilkaviškį, pareinant nuo to, kur bus daugiau vietos.

Iš Virbalio atsakė Schrötteriui 1796. III. 14, jog Virbaly vietos nebus. Dabar tenai stovinti 2 grenadierių kuopi (Compagnie), paskui prisidėsiąs 1 usarų eskadronas, tai ir karininkai negalėsią sau rasti vietos. Šituo atžvilgiu geriau būsią Vilkaviškyje. Ten esą daug plačiau, nors jau stovinti 2 kuopi. Tenai galėsią sutilpti teisiamoji komisija, tvarkomoji komisija, advokatai, o išsikrausčius iš ten Hansen'o pulkui, bus vietos ir prūsų valdininkams.

Pasirodė dabar, kad nėra jokių kitų nei žemesnių, nei miestų teismų.[2]

Goldbeckas, atsakydamas Schrötteriui (II. 27), pranešė, jog sutinkąs, kad Baltstogėje būtų vyriausioji komisija (Obercomission) ir 4 žemesniosios komisijos (Untercomission); steigti teisiamos komisijos reikia tenai, kur Rūmai turi savo komisijas.

Kai del asmenų, tai į Baltstogę siūlo Beyerį būti prezidentu Vyr. Komisijoj, Holschę į jos direktorius.

Kai del konstitucinio seimo nutarimų, tai vis delto teismuose negalima tų pripažinti, kurie išleisti paskelbus 1791. V. 3, nes juos panaikino Targovicos konfederacija ir Gardino seimas.

[1] *Ten pat*; rašyta 1796. II. 10, išėjo II. 19.
[2] *GSA*. Tit. 191. Nr. 7, t. I l. 16—18.

Seimo aktai iš Varšuvos nuvežti į Petrapilį, tenai juos skirsto, todel dabar negalįs duoti nuorašų; jie būsią vėliau.

Sąmata ir sąstatas. Goldbeckas duoda sąmatą ir sąstatą organizuojamoms komisijoms. Jiems nurodoma alga. Alga skaitoma imant kasdien po tam tikrą skaičių dolerių (talerių), metams imama 365 dienos.

Jis duoda šitokį sumanymą.

Vyriausiosios Baltstogės Komisijos sąstatas ir algos:

	skaičius		alga
prezidentas	— 1	—	2190 dol.
direktorius	— 1	—	1490 „
tarėjai (Räte)	— 6	—	6570 „
asesoriai	— 2	—	1460 „
sekretorius	— 1	—	609 „
pasekretoris	— 1	—	548 „
registratorius	— 1	—	548 „
registr. asistentas	— 1	—	365 „
raštininkai	— 2	—	730 „
vertėjas vyresnysis	— 1	—	609 „
„ paprastas	— 2	—	730 „
raštinės tarnai	— 2	—	730 „
			16.349 dol.

4 Žemesniosios komisijos; kiekvienoj iš jų:

	skaičius		alga
Komisaras (Justizrat)	— 1	—	913 dol.
asesorius	— 1	—	730 „
aktuarius	— 1	—	548 „
raštininkas	— 1	—	365 „
vertėjas	— 1	—	508 „
kviesliai	— 2	—	508 „
Iš viso vienai		—	3.572 „
„ „ keturioms		—	14.288 „
O dar raštinės reikalams		—	3.000 „
iš viso			33.837 dol.

Schrötteris pritarė šitam planui, sutiko ir su tąja mintimi, kad teismas turi būti ten, kur yra kitos valdžios įstaigos (Landu. Stadt Räte). Vietos dar ieškomos, o tuo tarpu tebeveikia karo įstaigos.[1]

Jo nuomone, nėra ko gaišti su naujųjų teismų įsteigimu, nes esamieji bajorų teismai visai netikę, nėsą juose tvarkos.[2]

Goldbeckas sutinka, kad reikią jie panaikinti, bet dar negalįs to atlikti, nes pilietinė (civilė) valdžia nėra provincijos perėmus, vis užsitęsiąs viešas pripažinimas ir ištikimybės išreiškimas (Huldigung).

Kaip tik būsią galima, tuoj reikėsią paleisti dirbti Vyriausiąją Komisiją Baltstogėj, ji turėsianti prižiūrėti bajorų („lenkų") teisiamų komisijų (Justizkomission) veikimą, tuomet paaiškėsią, kaip reikėsią įvertinti jų sprendimus, ar pripažinti ar ne, ir kaip juos taisyti.

O dabar siūlomosios laikinosios komisijos pradės veikti, kada formaliai bus perimta valdžia, bet dalį personalo galima jau ir dabar siųsti.

Iki šiol nėra gavęs konstitucinio seimo raštų.[3]

Jo nuomone, sąmata galima būtų pakeisti: I Vyriaus. komisijai užtektų 16.429 dol., 4 žemesnėms komis. — 12.456 ir raštinei — 3000, iš viso būtų 31.885 dol.

Prūsų valdininkai, aukštesnieji ir žemesnieji, atidžiai, tiksliai galiau daikto apskaito išlaidas, nes priprato būti taupūs, skalsūs.

Galų gale susitarta, aptarta, pasirašyta ir 1796. III. 31 d. išleista skelbimas apie teismų santvarką.

Goldbeckas, išspausdinęs, siunčia jį Schrötteriui vos 1796. IV. 30 d.

Šito skelbimo turinys rašytas Schrötterio dvasioj, bet yra ir skirtumų. Yra pridėta dalykų, apie kuriuos pirmiau nekalbėjo, pav.: jeigu kokia žemės dalis bus pridėta prie Rytų ar Vakarų Prūsų, tai ji bus iš karto neatimama jų dalis. Naujosios kolegijos turi laikytis vidaus tvarkai Ressortsreglemento 1749 m. ir paaiškinimo „Westpreussiche Instruction" 1773 m.[4]

[1] *GSA. ten pat,* (l. 23—26) 1796. III. 6.
[2] *ten pat,* l. 23—26, 27.
[3] 1796. III. 19. (*ten pat,* l. 29—30).
[4] *GSA.* Tit. 191 Nr. 2 l. 44—5 (30. IV. 1796).

B. Laikinoji teismų santvarka 1796. III. 31.

Tuo reikalu yra išėję du raštu, abu vienos datos, 1796. III. 31.

a) Skelbimas apie laikinį teismų įtaisymą buvusiuose Lenkų ir Lietuvių pavietuose anapus Vyslos prie Bugo ir Nemuno. Spausdinta dviem kalbom: vokiškai ir lenkiškai. (Publicandum wegen vorläufigen Einrichtung des Justizwesens in den ehemaligen Polnischen und Litthauischen Districten jenseits der Weichsel am Bug und Niemen).

b) Laikinė Instrukcija įvestinosioms teisiamoms komisijoms provincijose prie Nemuno ir Bugo, taip pat spausdinta 2 kalbom. (Vorläufige Instruktion für die zur Verwaltung des Justizwesens in den Provinzen am Niemen und Bug angeordneten Comissionen).

a. Įstatymo turinys.

P i r m a s i s s k e l b i m a s išspausdintas Gedonyse (Dancige) 1500 egz. (kitur pažymėta, jog 500). Prezidentas Beyeris prašo Schrötterio paskelbti jį, nors jame esą klaidų, pav., vietoj Gardino turi būti Vilnius (1796. V. 27). Jau vietoje ruošiasi prie darbo. Schrötteris išsiuntinėjo tą skelbimą visur, apie tat rašo 1796. VI. 3.

Skelbimas buvo šitokio turinio:

§ 1. P l o t a s. Vieton pilies, žemės, pakamario teismų įvedama visam tam plotui 4 teisiamosios komisijos (Justizkomissionen), kurios apima šitokį plotą: 1-oji—Žemaičių, Kauno, Prienų, Merkinės ir Gardino pav. dalį. 2-ji — likusiąją Gardino dalį ir Bielsko pav., 3-oji — Mozūriją, būtent, Viznos, Lomžos, Ostrolękos pav., 4-oji — Nuro, Roczano, Ciechanowco, Zakroczymo, Zawskros pav.

§ 2. T e i s ė j a i palieka senieji, jeigu gi trūktų, tai reikia paimti iš kitur.

§ 3. T e i s m i n g u m a s (kompetencija). Visos bylos, kurios pirmiau priderėjo žemės, pilies ar pakamario teismui, dabar pavedama naujoms komisijoms, tik baudžiamos bylos pavestos P r ū s ų k o m i s i j o m s.

§ 4. Komisijos turi susidaryti, pagaminti sau i n s t r u k c i j a s ir t.t.

§ 5. Pilies, žemės teismų raštinės pasilieka, o jeigu nebeveikia, turi būti atnaujintos; jų darbas priimti transakcijas ir neginčijamos jurisdikcijos aktus.

§ 6. Miestų ir privatiniai teismai pasilieka veikti kaipo 1-os instancijos teismai.

§ 7. Komisija sprendžia „lenkų“ įstatymais, tik iš jų neveikia Revoliucinės vadžios įstatymai, taip pat Varšuvos seimo, jeigu juos derogavo Gardino seimas.

Jeigu kokiu klausimu nėra įstatymo, tai reikia vadovautis priimtais bendraisiais įstatymais.

§ 8. Teismai ir raštinės rūpinas privatiniais reikalais, o ne politikos ir vyriausybės, kitaip tokie aktai bus panaikinti, o valdininkai gali būti nubausti.

§ 9. Prižiūri visa tat Prūsų Apygardos Teisiamosios Komisijos (Kreis-Justizcomission) ir per jas susiriša su Vyriausiąja Teisiamąja Komisija (Haupt- Justiz-Comission).

Apygardos Komisaras (Kreis- Justiz-Rat) prižiūri tuos teismus, dalyvauja posėdžiuose.

Ant Lenkų teisiamųjų komisijų reikia skųstis Apygardos teisėjui. Jis ištirs, o paskui nusiųs išspręsti Vyriausiajai Komisijai.

Į bylų esmę Prūsų Apygardos Teisiamosios Komisijos nesikiša.

§ 10. Vyriausioji Teisiamoji Komisija sėdi Baltstogėj, ji pavaduoja Vilniaus ir Liublino Tribunolus. Ji nagrinėja antrojoj instancijoj. O pirmojoj instancijoj jai pridera tas, kas nepriderėjo pilies ar žemės teismui, o priderėjo stačiai seimui, maršalui, referendarams ir t. t. (vadinas: iudicia supremae instantiae).

Be to, kiekvienas, kuris skundžia bajorą ar kitą koki privilegijuotąjį, gali pasirinkti, ar kreiptis į minėtąjį 1 § teismą, ar, jį aplenkęs, kreiptis stačiai į Vyriausiąją Teisiamąją Komisiją, taigi aplenkęs bajorų, vietos teismus.

Be to, jau prasidėjusią bylą galima išimti iš 1 teismo instancijos (žemesniųjų teismų) del giminystės, šališkumo ir t.t., ir įrodžius tat, perduoti į Vyr. Teis. Komisiją.

Visas baudžiamąsias bylas sprendžia Prūsų Apygardos Teisiamoji Komisija, ištyrus Apygardos Komisaro padedama (Kreis-Justiz-Komissar).

Skundos del žemesniųjų teismų eina per Apygardos teisėją (Rat) į Vyr. Teis. Komisiją, bet į esmę jis nesikiša.

§ 11. Vyriausioji Teisiamoji Komisija, darydama instrukcijas bylose, eis taisyklėmis, nurodytomis Prūsų bylojimo įstatyme (Preuss. Allg. Gerichtsordnung), o sprendimai, nurodytieji § 7, eina lenkų įstatymais.

Kas nemoka vokiškai, gali rašyti į Vyriausiąsias Teisiamasias Komisijas lenkiškai ar lotyniškai. Sprendimai ir nutarimai bus skelbiami lenkų vertime.

Bylose gali stoti advokatai. Bet pridėta: „šitie teisės pagelbininkai turi laikytis nurodytosios tvarkos, būtent, laikytis padorumo ir kuklumo prieš teismus ir komisijas, to niekados neužmiršti, jų nurodymų ir pamokymų mielai klausyti ir vengti visokių rabulistinių suktybių, visokių šalių slėgimo ir visokių iškrypimų, kitaip gal būti atstatyti nuo praktikos, net nubausti“ [1].

§ 12. Teismuose turi būti vartojamas prūsų štempelinis popieris.

§ 13. Negalima kreiptis į svetimus teismus, nors tai būtų ir toj pačioj apygardoj, o tegali į savo teisiamąją komisiją.

Kas tat darys, už tai bus baudžiamas[2].

b. Instrukcijos turinys.

Plačiau ir smulkiau nagrinėja šiuos visus klausimus Instrukcija. Ji išleista tos pačios datos, išspausdinta, turi 51 §. Ji yra šitokio turinio:

aa. Lenkų teismai.

Jeigu yra kas užsilikę iš įsikūrusių lenkų teismų, tai tegali veikti kaipo I instancija (pilies, žemės, miestų).

Jie veikia senaisiais įstatymais, o jeigu iškriko, tai reikia atstatyti ir atgaivinti.

[1] „Nur müssten diese Rechtsbeistände sich in die vorgeschriebene Ordnung schicken; Anstand und Bescheidenheit vor den Gerichten und Komissionen niemals aus den Augen setzen, den Anweisungen und Belehrungen derselben willige Folge leisten, und sich aller rabulistischen Kunstgriffen, so wie aller Bedrückungen der Parteien und aller Praevaricationen gänzlich enthalten“.

[2] *GSA*. Tit. 191 Nr. 2 l. 75—80; *Mylius*, X. 1796 Nr. 25.

Jeigu anų vietoj įsikūrė Teisiamosios Komisijos, tai tų teismų nebegaivinti (§§ 1, 2, 3).

Iš viso bus įkurta 4 teisiamosios komisijos: Vilkaviškyj (Žemaičiai, Kauno, Prienų, Merkinės pav., Gardino pav. dalis, iki Gardino aukštumos), Baltstogėj — likusi Gardino pav. dalis, Bielsko pav. 3 ir 4 skiriamas Lenkų daliai (§ 5).

Komisijoj teisėjų bus 3—6, prie jų 1—2 notarų, 1—2 instigatoriu ar fiskalu, 2 teismo tarnu (Gerichtsboten) (§ 5).

Teisėjais bus tie, kur dabar yra ar buvo „pilyje" ar „žemėje". Jeigu jų perdaug, tai pasirenkama. Trūkstant darenkama iš kur kitur. Šitame darbe gali padėti Rūmų Komisarai, nes jie seniau sėdi, geriau pažįsta žmones.

Iš teisėjų reikalaujama, kad jie mokėtų lenkų teisę, būtų dori, neįtariami priešingumu Prūsų valdžiai. Taigi kas dalyvavo aktingai revoliucijoj, užėmė tenai vietas, tokių į teisėjus negalima leisti (§ 6).

Šitiems naujiems teismams pridera visos bylos, kurios priderėjo pilies ar žemės teismams, be jokio skirtumo, taip pat pakamarių bylos (del sienų), o nepridera baudžiamosios, jos pridera Prūsų teismams (§ 7).

Prižiūrint Prūsų komisarui, teismai susidaro ir pradeda veikti. Jie patys išsirenka prezidentą, išsidirba ordinaciją, bet ją turi įteikti Vyriausiajai Teisiamajai Komisijai patvirtinti (§ 8).

Ordinacijos nurodo, kaip ir kada sėdės teismai (sesijos), kokia tvarka ir t.t.

Prūsų Vyriausiosios Teisiam. Komisijos turi daboti, kad rakai būtų nustatyti, nesitenkintų neribotais šaukimais (pozew) ir „manifestais" (§ 9).

Teismas veda bylą ir sprendžia vadovaudamasis lenkų įstatymais. Iš įstatymų tik tokie tegalioja, kuriuos pripažino Gardino seimas. O kai del konstitucinio seimo įstatymų, tai apie jų galią bus nurodyta vėliau, skyrium (§ 10).

Posėdžiui vedamas žurnalas. Sesijai pasibaigus įteikiama jisai Vyr. Teis. Komisijai (§ 11).

Raštų kalba — lenkų ir lotynų (§ 12).

Iš anksto nustatomi mokesčiai. Iš surinktųjų pinigų apmokami žemesnieji valdininkai, o jau iš likusiųjų teisėjai (§ 13).

Buvusios prie pilies ir žemės teismų raštinės, kurios gamino „kontraktus“ ir „savo valios jurisdikcijos aktus“ (actus voluntariae jurisdictionis), jeigu iškriko, reikia atgaivinti.

Bet padaryta iš to išimtys:

1) pilies teismas registruoja privatinius dalykus, ne valstybės, ne politikos. Kas padaryta prieš tai — naikinama, o valdininkai bus baudžiami;

2) pirkimų ir transakcijų del nekilnojamo turto nuosavybės perleidimo be žinios Vyr. Teis. Komisijos negalima įnešti;

3) be jos žinios negalima įrašyti užtrauktųjų skolų (§ 14).

Teismuose ir raštinėse reikia vartoti prūsų štempelinis popieris (§ 15).

bb. Prūsų Apygardos Teisiamosios Komisijos.

Kur yra lenkų teismas, turi būti ten pat greta įkurta Prūsų komisija (§ 16).

Į tą komisiją įeina 6 žmonės: komisaras (tarėjas — Justizrat), asesorius, protokolistas, raštininkas, vertėjas, 2 tarnu ir 2 kalinių sargu (§ 17).

Jiems nustatyta alga su įvairiu dienos atlyginimu (§ 18).

Komisijos darbas: 1) ji prižiūri lenkų teismus, 2) priima ir svarsto skundas del jų elgimosi ir nutarimų, 3) paruošia apeliacijas del šitų teismų sprendimų, 4) priruošia bylas, kurios pridera Vyriausiai Teis. Komisijai I instancijoj, 5) paruošia baudžiamąją bylą savo apygardoje, 6) Vyriausios Komisijos nurodymais ruošia medžiagą būsimam, tikram teisingumo sutvarkymui (§ 19).

Komisaras (Justizrat) žiūri tvarkos, teisėtumo, daboja teisėjus, esti sesijose, bet į s p r e n d i m ą nesikiša, tai teisėjų darbas (§ 20, 19).

Taip pat jisai ar asesorius prižiūri ypatinguosius teismus, jeigu jie yra (§ 21).

Vyriausioji Teisiamoji Komisija visus savo pranešimus lenkų teismui ir raštinei įduoda per Apygardos Teisiamąją Komisiją (§ 22).

Komisaras, skundą ištyręs, siunčia Vyriausiajai Komisijai. Jisai paprastai jos nesprendžia, bet jeigu laukti negalima, tai turi padaryti savo reikalingus žygius (§ 23).

Apeliacijų instrukcijoj turi elgtis Prūsų Bylojimo įstatymu, ypatingai vadovautis bendrais 1780. XII. 18 reskripto dėsniais.

Specialiai turi laikytis: gavęs aktus, turi nustatyti, kokia skunda, koks skundėjas, ką pripažino, kas bėra ginčijama, kokie faktai padėti pamatan, kas ten ginčijama, ką pripažino teisėjas, kur skundžiasi ir t.t.

Instruentas, susipažinęs su byla, turi paklausti apelianto, kuo parems savo skundą, ar turi naujų faktų, gal teisėjas ką praleido ir t.t.

Paskui jis klausia apskųstojo (apeliato), kaip tat nurodyta Allg. Gerichtsordnung, ar nustatyta „status causae et controversiae", paskui bus matyti: 1) ar žiūrėti naujų įrodymų, 2) ar pritaikyti įstatymą prie fakto, 3) ar ginčijamas teisės klausimas.

Visa tat suteikiama Vyriausiajai Komisijai. Jeigu neaiškus sprendimas, kas būna lenkų teismuose, tai Vyriausioji Komisija sprendžia bylą kaipo pirmojoj instancijoj, o jeigu tat yra apeliacija, tai kaipo apeliaciją (§ 24, 19).

Jeigu Vyriaus. Komisija sprendžia bylą pirmojoj instancijoj, tai reikia jai elgtis vaduojantis Allg. Gerichtsordnung (§ 25, 19).

Priruošiant bylą apeliacinę arba pirmosios instancijos (§ 19, 3-4), vartojama lenkų ar lotynų kalba, jeigu šalys nemoka vokiškai. Aktai ir nutarimai rašomi vokiškai.

Vartojant lenkų kalbą reikią prisilaikyti taisyklių, išleistų Pietų Prūsams (publik. 1795. XI. 16 § 1 3—5) (§ 26).

Šalys gali ateiti su advokatais ar palestrantais. Bet teisme reikia juos pridaboti, nereikia jiems leisti šaukti, rėkauti, koliotis, įžeisti priešingą pusę, iš jų reikia reikalauti tikslumo, aiškumo, neleisti tuščių deklamacijų, del šito reikia jiems daryti pastabas. Jeigu negelbsti, tai pranešti Vyriausiajai Komisijai, kad tokius žalingus subjektus pašalintų nuo dalyvavimo teisme ar atstovavimo.

Jeigu instrukcija iš fakto pataisoma, tai advokatas gali žodžiu laikyti savo plaidoyers, į protokolą įrašoma lenkiškai ir išverčiama (§ 27).

Lenkų dokumentai verčiami vokiškai. Liudininkų parodymai užrašomi dviem kalbom (šituo atveju veikia išleistasis Pietų Prūsams Reguliatyvis Reskriptas) (§ 28).

Ten, kur patys bylininkai trumpai yra rašę bylos medžiagą, tai ir instrukcija turi būti trumpa (§ 29).

Kadangi ir vyriausiojoj instancijoj bus vartojami lenkų įstatymai, tai instrukcijos bylojimo daly nurodoma, jog reikia laikytis to ar kito teisės dėsnio, instruentas turi ištirti, ar tai teisinga. Jeigu nurodo kokią konstituciją, tai reikia gauti tikrą jos tekstą ir išvertus pridėti, jeigu šalis nurodo į įproti, paprastą darymą (observatio), tai reikia ar pristatyti liudymus apie tat iš žinomų ir patikimų lenkų teisės mokslininkų, arba nurodyti teisės žinovų vardus, kuriuos galima paklausti kaipo liudininkus (§ 30).

Nors Apygardos Komisijoms pridera instrukcijos naujose ir apeliacijos bylose, bet Vyr. Komisija gali kiekvieną bylą savo nuožiūra sau pasiimti ar pavesti kitam komisarui (§ 31).

Baudžiamos bylos sprendžiamos tik Prūsų įstatymais (§ 19). Dalis nurodymų yra Reglamente, išleistame apie „Inquisitores Publici", bus paskelbta (§ 32).

Komisijos privalo (§ 19) rinkti žinias apie gyventojų skaičių, miestų teismus esamus ir buvusius (§ 33).

cc. Vyriausioji arba Regentijos Komisija. (Haupt-oder Regierungs-Komission).

Jos būstinė Baltstogėje.

Į ją įeina: 1) prezidentas, 2) direktorius, 3) keli tarėjai (Rat'ai) ir asesoriai.

Prie jos yra raštinė (§ 34).

Jos uždavinys: a) vesti visą teisingumo darbą visoj provincijoj, b) prižiūrėti viršenybės, karaliaus ir dvasinių dalykų, c) teisti tam tikrais atsitikimais, d) priruošti tikrąją teismų organizaciją (§ 35).

Šitoji komisija vadinas: Königlich Preussische Haupt Justiz-Komission. Atlikus gyventojams valdinių priesaiką, ji, kaipo šalies Teisingumo Kollegija (Landes-Justiz-Kollegium), leidžia įsakymus karaliaus vardu (§ 36).

Prižiūri žemesnius teismus šituo būdu. Lenkų teismai pridera jai tarpiškai, Prūsų Apygardos Teisiamosios Komisijos tiesioginai (36a, 37).

Prižiūrėdama savo valios jurisdikcijos aktus, turi daboti, kad nebūtų karaliui skriaudos (38).

Ten, kur patys bylininkai trumpai yra rašę bylos medžiagą, tai ir instrukcija turi būti trumpa (§ 29).

Kadangi ir vyriausiojoj instancijoj bus vartojami lenkų įstatymai, tai instrukcijos bylojimo daly nurodoma, jog reikia laikytis to ar kito teisės dėsnio, instruentas turi ištirti, ar tai teisinga. Jeigu nurodo kokią konstituciją, tai reikia gauti tikrą jos tekstą ir išvertus pridėti, jeigu šalis nurodo į įproti, paprastą darymą (observatio), tai reikia ar pristatyti liudymus apie tat iš žinomų ir patikimų lenkų teisės mokslininkų, arba nurodyti teisės žinovų vardus, kuriuos galima paklausti kaipo liudininkus (§ 30).

Nors Apygardos Komisijoms pridera instrukcijos naujose ir apeliacijos bylose, bet Vyr. Komisija gali kiekvieną bylą savo nuožiūra sau pasiimti ar pavesti kitam komisarui (§ 31).

Baudžiamos bylos sprendžiamos tik Prūsų įstatymais (§ 19). Dalis nurodymų yra Reglamente, išleistame apie „Inquisitores Publici", bus paskelbta (§ 32).

Komisijos privalo (§ 19) rinkti žinias apie gyventojų skaičių, miestų teismus esamus ir buvusius (§ 33).

cc. Vyriausioji arba Regentijos Komisija. (Haupt-oder Regierungs-Komission).

Jos būstinė Baltstogėje.

Į ją įeina: 1) prezidentas, 2) direktorius, 3) keli tarėjai (Rat'ai) ir asesoriai.

Prie jos yra raštinė (§ 34).

Jos uždavinys: a) vesti visą teisingumo darbą visoj provincijoj, b) prižiūrėti viršenybės, karaliaus ir dvasinių dalykų, c) teisti tam tikrais atsitikimais, d) priruošti tikrąją teismų organizaciją (§ 35).

Šitoji komisija vadinas: Königlich Preussische Haupt Justiz-Komission. Atlikus gyventojams valdinių priesaiką, ji, kaipo šalies Teisingumo Kollegija (Landes-Justiz-Kollegium), leidžia įsakymus karaliaus vardu (§ 36).

Prižiūri žemesnius teismus šituo būdu. Lenkų teismai pridera jai tarpiškai, Prūsų Apygardos Teisiamosios Komisijos tiesioginai (36a, 37).

Prižiūrėdama savo valios jurisdikcijos aktus, turi daboti, kad nebūtų karaliui skriaudos (38).

Instrukcijos gale pridėti planai apie ateitį.

Tuo tarpu manoma taip padaryti: a) visą Panemunę iki Gardino priskirti prie Įsruties Kiemo Teismo Departamento. b) kita dalis, ne visa, sudarys atskirą savo teisiamąjį departamentą, c) visur bus įsteigtos apygardos teisiamosios komisijos, kaip tat yra Rytų, Vakarų, Pietų Prūsuose, d) bus įsteigti „inkvizitoriai", Šlezijos būdu įkurti, jų plotas didesnis, negu apygardų komisijų; e) miestai palaiko savo justiciją, jeigu turėjo: magistratai pasilieka renkami; tik pirmąjį sykį paskirs karalius; f) jeigu vienas miestas neišlaiko vieno teisėjo, tai keli tokie miestai sudedami į vieną, kaip tat yra Rytų ir Vakarų Prūsuose;

g) karaliaus ir dvasinių dvarų teismai sutraukiami į domėnų valsčiaus teismus (Domainen-Justiz-Amt);

h) bajorai palaiko savo patrimoninius (ant baudžiauninkų) teismus, bet juose turi teisti įstatymais išmanantieji ir priimtieji teisėjai;

i) rūpintis kalėjimais, ko Lenkuose nebuvo;

k) ginčai del ressortų santykių kompetencijos ir nuo to pareinantieji „fora specialia causae" eis Rytų Prūsų būdu (§ 46).

Pirmiau globos teismų nebuvo. Tai Vyriausioji Komisija gali nesikišti.

Bet jeigu būtų reikalas su mažamečiu, motina ar giminės paprašytų, tai reikia tokia globa įkurti, remiantis Prūsų Žemės Teisynu (Landrecht) (§ 47).

Apie ipotekas bus vėliau išspręsta (§ 48).

Visuose teismuose, taigi ir lenkų, reikia vartoti Prūsų štempelinį popierį. Bet už nevartojimą dar nebaudžiama, tik teismo pakeičiama; bylojimo išlaidų dar neimama. Bet už kai ką reikia imti, remiantis Pietų Prūsų pavyzdžiu, įsak. 1795. XII. 19.

Šitoji instrukcija laikinė[1].

C. Kritika ir svarstymas.

Kritika. Schrötteris, gavęs šituodu raštu, skelbimą ir instrukciją, nurodo esamas ten, jo nuomone, kliaudis. Nurodymų yra politinių ar įstatymų technikos.

[1] *GSA.* Tit. 191 Nr. 2 l. 46—53; *Mylius* X. 1796 Nr. 26.

Jau buvo minėta, jog jis tyčia vengiąs žodžio „lenkiškas, lenkas“, nes nesą reikalo priminti žuvusią Lenkiją, ji turinti išnykti.

Žiūrint teismų organizacijos, reikėtų įsteigti 4 komisijas:

1) Žemaičių, Trakų vaiv., linija Augustavas-Gardinas,

2) likusioji Gardino pav. dalis, į žiemius nuo Bugo (Palenkės vaiv.), Bielsko žemė, dalis Dargukaino-Melniko žemių.

3) ir 4) lenkų žemėms — Vizna, Lomža ir t. t.

Taip pat negali sutikti su kai kurių konstitucijų įvertinimu; nes ten buvo ir gerų įstatymų.[1]

Yra klaidų: pav., Lietuvos Tribunolas buvo Vilniuje.

Vieton „lenkų“ reikėtų rašyti ikišiolinis („bisherig“).[2]

D. Atmainos laikinėj santvarkoj.

Atmainos po priesaikos. Apsvarstymas Berlyne, vietos kritika, politikos motyvai liepė šį tą keisti ką tik išėjusiame įstatyme.

Jau yra tų atmainų 1796. VII. 3 karaliaus skelbime, pavadintame Patentu, apie teismų sutvarkymą pavietuose, esamuose prie Rytų Prūsų tarp Nemuno ir Bugo, Narvos ir Vyslos („Patent wegen Einrichtung des Justizwesens in den Ostpreussen gelegten neuen Districten zwischen dem Niemen und Bug, der Narew und Weichsel“).

Tenai žadama organizuoti teisingumą; tekste „lenkų“ vardo nebėra, bet del vietos ypatybių vis delto reikią Prūsų įstatymus modifikuoti, pritaikinti.

Tuo reikalu darbas atlikti pavesta didž. kancleriui ir teisingumo viršininkui v. Goldbeckui.

Ką jis padarysiąs, jis ar jo įstaigos, karaliaus vardu, karalius prisakė klausyti[3].

Laikinųjų įst. 1796. III. 31. įtaka. Prūsų vyriausybė norėjo šalinti vietos bajorų teismus, tik ėjo prie to pamaži. Bylininkams paliko electionem fori, t. r. teisę pasirinkti ar savo teisiamąją komisiją, ar kreiptis stačiai į prūsų teismą — į Vyr. Teis. Komisiją. Pasirodo, jog daugelis kreipėsi sta-

[1] Apie tat buvo minėta aukščiau.
[2] *GSA.* Tit. 191 Nr. 2 l. 62—66, 75—80.
[3] *GSA.* Tit. 191 Nr. 2 l. 84.

čiai į ją. Vyr. Komisijoj darbų išaugo tiek daug, jog ji per pusę metų turėjo prašyti duoti jai daugiau teisėjų. Del to buvo visai lengva eiti prie teisiamųjų komisijų panaikinimo.[1]

3.

Nuolatinių teismų santvarkos ruošimas.

Darbų planas. Veikusieji teismai, paremti 1796. III. 31 d. įstatymu, buvo įvesti laikinai, kas berods buvo paskelbta. O darbas del nuolatinių teismų sutvarkymo ėjo toliau, nesiliaudamas, nes anie buvo sudaryti ant greitųjų.

Reformos reikalu turėjo rūpintis dvi žinybi, kurioms vadovavo: teisingumo ministeris did. kancleris Goldbeckas ir provinc. minist. Schrötteris, kurio žinioj buvo Rytų Prūsai — senieji ir naujieji.

Goldbeckas pirmas grįžta prie to ir rašo į Schrötterį 1797. I. 5, siūlydamas pradėti šitą darbą; abiejų darbai susidurią, abiejų departamentai kits kitą liečią, todel bene geriausia būtų taip padarius: abudu pasiųsią iš savo tarpo tarėjus (Rat'us) iš atitinkamų departamentų, jie viską tuo reikalu išaiškinsią, prirengsią, tuomet juodu galėtų išdirbtąjį sumanymą patiekti karaliui užtvirtinti.

Goldbeckas iš savo pusės pasiūlė Svarez'ą, garsųjį teisininką.

Schrötteris sutiko su tuo sumanymu ir iš savo pusės pasiūlė v. Knoblochą ir v. Salis'ą[2].

Žinovų posėdis. Pirmas abiejų pusių žinovų posėdis įvyko 1797. I. 10. Iš jo protokolo matyti, kaip ėjo darbas, kuriomis mintimis jie vadovavos.

Teisingumo Departamento atstovas (Svarez) išdėstė savo nuomonę šituo klausimu. Jo pradai buvo šitokie:

a) N. Rytų Prūsai — yra atskiras vienetas, del to jų negalima nei jungti nei kombinuoti su kitomis provincijomis, nei ištisai nei dalimis.

[1] *Holsche*, I. 282—3.
[2] *GSA.* Tit. 191 Nr. 5 l. 1.

b) Tie Pietų Prūsų pavietai, kurie yra iš dešinės Vyslos pusės, teisingumo reikalais turi priklausyti N. R. Prūsams.[1]

Šitas pasiūlymas buvo priimtas. Vadovauja visam priruošiamam darbui Svarez'as. Dabar prasidėjo nagrinėjimas smulkmenų.

1) atsižiūrint asmenų ir p l o t o didumo reikėtų įsteigti 2 Vyriausieji Teismo Kolegiji (Landes-Justiz Kollegium).

Su tuo sutinka Finansų Departamento atstovai, nes ir pas juos yra sumanymas įsteigti 2 Karo-Ūkio Rūmai (Kriegs und Domainen Kammern); vieni Plocke, kiti Baltstogėj ar kur kitur. Siena tarp jų eitų iki Omulevo-Bugo.

Taigi su tuo sutinka visi dalyviai, nes reikia kad ir teismai (Justiz-Kolegijos) būtų tose pačiose vietose, kaip ir administracijos įstaigos.

2) Kai del įkūrimo l a i k o, tai Finansų Departamento atstovai taria, jog iki šių metų Trejybės šventės (Trinitatis) tie Rūmai jau bus įsteigti.

3) Del s ą s t a t o. Teis. Depart. atstovas pranešė, jog visuose N. Rytų Prūsuose (pridėjus prie jų kelis P. Prūsų pavietus) yra dabar 9 apygardos Teisiam. Komisijos (Kreis-Justiz-Komis.). Paaiškėjo, kad jų apyrubės perdidelės, kartais yra 10 mylių tolumo, reikėtų padaryti: N. Rytų Prūsuose — 11-12 teismų, Pietų Prūsuose — 18, o inkvizitoriatų Pietų Prūsams — 10, N. Rytų Prūsams bent 6.[2] Dabar tenai tėra 3: du veikia Baltstogėj ir Pultuske, o trečias dabar steigiamas Lietuvių daly".[3] Sulyginus su Pietų Prūsais, reikėtų N. R. Prūsuose bent 6 inkvizitoriatų.

Pačias kolegijas reikėtų padalinti į 2 senatu kiekvieną, nes su aktų ir apeliatorijos siuntinėjimu bus daug darbo ir painiavų. Pietų Prūsai apsieina, o N. Rytų Prūsams išeina bylų 31.835 ir 11.190.

Fin. Departamento atstovai sutinka.

[1] „Bei der heutigen Conferenz erklärte zuförderst Deputatus des Justiz-Departaments wie er als eine nicht mehr zu bezweifelnde Prämisse betrachtet:
Dass die Provinz Neu-Ost-Preussen in Rücksicht auf die Justizverwaltung als ein für sich bestehendes Ganzes angesehen und mit anderen benachbarten Provinzen weder ganz noch zum Teil combiniert werden sollte; ferner:
Dass die ehemaligen südpreussische Kreise am rechten Weichsel Ufer in Rücksicht der Justizpflege zu Neu-Ost-Preussen gehören sollen". (ib.)

[2] kiekviename inkvizitoriate 1 inkvizitorius, 1 asesorius Beisitzer), 1 akturius, keli kalėjimo sargai.

[3] „ein drittes welches eben im Litauischen errichtet wird".

4) Del abiejų vyriausiųjų žemės kolegijų (Teismo ir Rūmų) kompetencijos teisingumo atstovas davė tokį pasiūlymą (1797. I. 15 posėdy). Galima čionai dvejopai elgtis — dėti pamatan intermistinį reguliatyvą (1796. VIII 18 ir 27) ar jį pakeisti: pagal pirmąjį, visi karaliaus viršenybės ir dvasiniai dalykai, nors susiduria su teismu (Regentija), principialiter reikia pavesti Rūmams, šiaip visi justicijos dalykai ir procesai reikia atiduoti regentijai (teismui, Regierung).

Svarez buvo tos nuomonės, jog reikia padėti pamatan principium regulativum, šiai provincijai bus tat naudinga. Yra fisko (iždo) bylų, Rūmai (Kameros) turi ir be to darbo. Visos bylos, procesai turėtų priderėti teismui (Regierung), bet karaliaus viršenybės ir dvasiniai dalykai (Hoheits- u. Geistliche Sachen) palikti taip, kaip reikalauja intermistinis reguliatyvas.

Finansų Departamento atstovai atsakė: išėjęs įsakymas apie finansų organizaciją Pietų Prūsuose gal bus taikomas ir N. R. Prūsams. Paaiškindami jie nurodė, kaip ten įvesta: 1) Rūmams (Kammer) priklauso dvarininko valdžia visuose karaliaus ir jo valdomuose dvaruose mokesčiams rinkti; 2) jeigu eina ginčai apie viešas prievoles (Abgaben, mokesčius) ar samdos reikalavimus, tai Rūmai (Kamera) patys nutaria ir vykdo, palikdami skųstis teismui; 3) žemės policijos reikaluose, kurie yra skuboti, Rūmai gali daryti reikalingus, būtinus atitinkamus žygius ir imtis visų naudingų priemonių. 4) prasižengimuose finansų (regalių, druskos monopolio ir t.t.) reikalais prisako daryti pirmą sumarišką tardymą, bet galima skųstis. 5) byloje, einančioj teisme, kur yra suinteresuotas iždas, pranešama Rūmams, klausiama jų nuomonės; 6) net privatinėse bylose, kur kyla klausimai apie krašto įtaisymus, valstybės valdymą ir t.t., teismas turi prieš spręsdamas pasitarti, atsiklausti (pakonferuoti) Rūmų.

Visus karaliaus viršenybės (Hoheits Sachen) ir dvasinius dalykus reikia pavesti Rūmams, o tai, kas iš jų laikiniame reguliatyve pavesta teismams, reikia atimti.

Į tat atsakė Teisingumo Departamento atstovas. Jis nežino, kad darbų ir priklausomybės padalinimas tarp įstaigų (Ressortsreglement), veikiantis Pietų Prūsuose, ketinama ir čia įvesti, bet žino, kad karaliaus pasakyta, jog naujoj provincijoj ives tokius įstatymus, kokie yra ir Vakarų bei Rytų Prūsuose,

jeigu ir būtų organizuoti finansai Pietų Prūsų pavyzdžiu; dabar rūpi jiems justicijos reikalai, todel palaiko savo pasiūlymą.

Remiantis laikinuoju reguliatyvu, teismams (Regierung) pavesta dalykai, reikalaujantieji teisės mokėjimo, liečiantieji dvasinius dalykus, kunigus, jungtuves ir t.t., valdinybės, sienų, cenzūros ir t.t.

Jis palaiko savo pasiūlymą, bet gal būtų galima taip padalinti darbas: visas bylas pavesti teismui (Regierung), finansų klausimai — Rūmams, o maišyto turinio (mixtae qualitatis) — trečiajai kolegijai arba vienai iš tų dviejų sudarytajai.

Ginčai tarp teisingumo ir finansų atstovų eina ir kitame posėdyje (1797. I. 18). Finansų atstovai nesutinka nusileisti.

5) Rytojaus dieną (1797. I. 19) svarstomi kalėjimų klausimai. Čia sunkenybių ir nesutikimų nebuvo, darbas ėjo sklandžiai. Kalėjimai bus ten, kur yra inkvizitoriai. Visai provincijai reikia įsteigti vieną sunkųjį kalėjimą (Zucht- und Arbeitshaus).

6) Beveik nebuvo ginčų del žemesniųjų teismų skaičiaus.

7) Reikalas įsteigti ipotekas visų buvo atjaučiamas, nuspręsta, kad jos turi būti padarytos iki 1798. XII. 3.

8) Ta proga iškilo klausimas, jog reikės redaguoti provincijos teisyną, tai del to gali būti išlaidų, o jau pradėta svarstyti plačiau tas klausimas, tai kas padengs? Teisingumo Dep. atstovas randa, jog toks reikalas yra, reikėtų karaliui pasiūlyti išleisti atitinkamą ediktą, kuriame bus pasakyta, kokie įstatymai veikia N. Rytų Prūsuose[1].

Čionai reikėtų padaryti taip, kaip padarė 1794. III. 28 ediktas Pietų Prūsams, nors § 4 įneša „incertitudinem juris" (teisės netikrumą). Reikės surinkti tikrų žinių ir nustatyti, kokie yra skirtumai lenkų konstitucijose, pavyzdžiui, paveldėjimo, iki gyvos galvos, kraičio, dalies ir t.t. Tik į tuos dalykus tebus galima atsižiūrėti, šiaip turi būti vartojama „Allgemeines Landrecht".

[1] „wie es nötig sein werde S. Königl. Majestät ein Edict vorzulegen, welches die Gesetze wornach in der Provinz N. O. P. künftig verfahren und erkannt werden sollte näher bestimmen.

Tuomet bus aiški būklė. Teisybė, reikės atlyginti lenkų juristams, raštininkams, bet, tur būt, finansų departamentas duos lėšų.

Panašų klausimą iškėlė finansų departamento atstovas savo srityje. Jo nuomone, iždo, finansų reikaluose, valstybės ūkio srityje turi būti Prūsų įstatymai, į lenkų konstitucijas visai nereikia paisyti. O kituose dalykuose reikia į jas žiūrėti, jos veikia del to, kad karalius tat leidęs. Bet kokios jų veikia, reikia dar nustatyti. Nes ginčai, neaiškumai prasideda nuo 1788 m. Tas klausimas painesnis Pietų Prūsams, daug aiškesnis N. Rytų Prūsams. Visas tas žinias galima gauti iš Užsienių Reikalų Departamento.

9) Teisingumo Depart. atstovas siūlo įvairius ediktus, įsakymus, kaip antai: apie miestus, kalėjimus ir t.t., kurie jau yra paskelbti Pietų Prūsuose, tai jie reikėtų paskelbti ir N. Rytų Prūsuose, kaipo provincijos įstatymus.

1797. III. 1 žiūrėta Finansų Depart. atstovo atskiri raštai 3, 4, 5 ir 7 klausimais.

Dabar buvo pranešta, kad teismui (Regierung) nebus vietos Plocke, todel reikią prailginti jo buvimą Torunyje (Thorn). Teising. Depart. mano, kad bent teismo kolegijos įsitaisytų Plocke jau nuo VI. 1.

Finansų Depart. atstovas iškėlė pavadinimų klausimą: jam nepatinką tokie vardai, kaip „inkvizitoriatai" ir „fiskalai". Norint, kad nauji įstatymai geriau prigytų, reikią duoti žmoniški vardai. O šitie vardai nekenčiami. Tegu Teisingumo Departamentas išrasiąs tinkamesnius.

Teising. Depart. atstovas sutinka su tąja nuomone. Juk Vestfalijoj vadinamas „Baudžiamasis Teismas" (Criminalgericht), taigi ir čia galima būtų taip pavadinti[1].

Galų gale įstatymo sumanymas apdirbtas, išspausdintas ir išsiuntinėtas, galutinio pasirašymo data — 1797. IV. 23.

Resorto reglamentas. Tuo pačiu laiku buvo išleistas resorto reglamentas. Jisai nustato santykius tarp teismo ir rūmų, padalina tarp jų darbus. Tuo reikalu priruoštas tam tikras sumanymas. Išdirbtu buvo du tekstu. Goldbeckas siunčia juos Schrötteriui peržiūrėti (1797. II. 11). Paaiškinime

[1] *GSA.* Tit. 191 Nr. 5 l. 4—22.

nurodo, jog čionai laikosi visai naujų pradų, kuriais Rūmai nesirūpiną justicijos dalykais.

Šlezijoj ir Pietų Prūsuose teismai (Regierung) iš dalies dalyvavo viršenybės ir dvasiniuose (Hoheits- u. Geistlichten) dalykuose, čionai N. R. Prūsų teismai nuo to atstatyti, del to ir neišskaitinėjo.

Schrötteris peržiūrėjo 1 ir *2* redakciją, padarė savo pastabą. Galų gale priimta ir pasiųsta vykdyti į Baltstogę[1].

4.

Teismas ir administracija.

A. Priruošiamasis darbas.

Reikalas atskirti teismą nuo administracijos. Minėta buvo, kad K.-Ū. Rūmams priderėjo ne tik administracija, bet ir teismas, kad jie turėjo savo teisiamas deputacijas[1].

Bet baigiantis XVIII amž. gyvenimo praktika rodė, kad toks darbų sutapimas kenkia valstybei ir darbui, ir jau pradedama reikalauti atskirti vieną nuo kito. Organizuojant teismą ir administraciją Pietų Prūsams (1793 m.), tuo žvilgsniu padaryta keletas žingsnių, teismams mažai beliko administracijos dalykų, vis delto visiško atskyrimo teismo nuo administracijos nepadaryta, nes buvo dar daug priešininkų. Tuo rūpinęsis did. kancleris Carmeris 1793 m. XI. 25 rašė: regalijų valdymas turi priderėti Rūmams, apie tat niekas neabejoja; bet kai eina ginčas tarp iždo ir privačiojo asmens del privilegijos aiškinimo, regalių naudojimo, Rūmai, būdami kaltintoju ar kaltinamuoju, negali būti ir teisėju: iždas, kuris rūpinasi turtų padidinimu, būtų savo reikale teisėju (judices in propria causa); todel tikisi, kad tai bus pašalinta.

Jo įpėdinis Goldbeckas buvo tos pačios nuomonės, tik ką nuolaidesnis. Jo žodžiais, iždas savo bylose galįs ir turįs būti šališkas, nes pats savo dalyku rūpinas, kitokiu būti negalįs, del to ir visuomenė turi pamato nepasitikėti Rūmų justicija.

Pavyko sumažinti Rūmų teisminguma Pietų Prūsuose: jau kai kurie iždo dalykai atiteko teismui. Taigi 1795. XII. 15 išleistame jiems reglamente buvo didelė pažanga.

[1] *GSA.* Tit. 191 Nr. 5 l. 30—41, 82—9, 114—128. Žr. aukščiau pusl. 79-80

Tuo tarpu Prūsai gavo naujų valdų — Naujuosius Rytų Prūsus. Juos valdyti ir tvarkyti buvo pavesta did. kanclerriui Goldbeckui teismo dalykuose ir Rytų Prūsų prezidentui Schrötteriui administracijos dalykuose.

Perimdami valdyti, jiedu buvo išleidę laikinąjį regulatyvą 1796. VIII. 18 ir 27, ir ketino išleisti vėliau atskirą resorto reglamentą.

Resorto reglamento priruošimas. Dirbo aukščiau minėtieji Svarez, Knobloch ir Salis. Pirmame posėdyje 1797. I. 15 Svarez'as išdėstė savo nuomonę ir puolė Rūmų justiciją. „Esant rūmų justicijai, negalima iš mažiau apsišvietusių šalių laukti pasitikėjimo teisėjų bešališkumu, kuris yra taip reikalingas teisėjams. Justiciarus camerae, kuris iždo vardu iškelia bylą, drauge turi pasiimti prie sprendimo teisėjo functiones, del to yra neišvengiamos įvairių priemonių affectio ad causam ir kollizijos. Be to, prityrimas moko, kad, turint Rūmams daugybę visokių reikalų, į teismo dalyką žiūrima kaip į antraeilį, del to negalima laukti greito ir tvarkingo šitų dalykų sprendimo".

Svarez'as nurodė, jog laikinasis regulatyvas 1796. VIII. 18 ir 27 pripažįsta šitą atskyrimą. Dabar reikia eiti tuo keliu iki galui.

Principe sutiko su tuo ir Schrötterio komisarai, tik nurodė kai kurias, jų nuomone, reikalingas išimtis.

Knoblochas ir Salis iškėlė tuomet reikalavimą, kad visi administraciniai dalykai, kurie iki šiol prigulėjo teismams (regentijoms), atitektų rūmams, tikėjosi, kad Svarez'as su tuo be ginčo sutiks. O ėjo kalbų apie administracijos darbų likučius, kurie dar liko regentijoms, — tai buvo bažnyčių ir mokyklų dalykai. Svarez'as abejojo del praktikos priežasčių, priminė nelemtąją Wöllner'io politiką. Rūmai, gavę tuos dalykus, lengvai klausys vyriausybės spaudimo, bus bažnytinės ir dvasinės reakcijos įnagiu, del to norėtų pavesti juos maišytai iš Rūmų ir Regentijos atstovų sudarytajai komisijai.

Čionai nepavyko susitarti, Schrötterio atstovai nenusileido, sutiko su jais ir pats Schrötteris.

Bažnyčios ir mokyklų dalykai turį prideréti rūmams, dar sutiktų įsteigti tam tikrą komisiją tiems dalykams, į kurią įeitų regentijos atstovai.

Schrötteris norėjo palikti rūmams teisę tuojau vykdyti visus savo reikalavimus, ar tai būtų kilę del mokesčių ar sutarčių, pav., iždo turto nuomos. Žinoma, galėtų apskųsti. Čionai abi pusi po tam tikrų nuolaidų susitarė.

Goldbeckas, siųsdamas Schrötteriui reglamento sumanymą 1797. II. 11, sako: „naujasis reglamentas išeina iš visai kitų. esu įsitikinęs, teisingesnių ir tikslesnių pradų, negu visi iki šiol buvusieji".[1]

Goldbeckas išsiuntinėjo sumanymą kitiems trims teisingumo ministeriams (Reck, Wöllner ir Thulemeyer).

Įteikdamas karaliui, Goldbeckas nurodinėjo, kad tauta visiškai pasitikinti teismais, naujasis sutvarkymas pagreitinsiąs jų darbą, teisingumą, pašalinsiąs vienašališką iždo interesų palaikymą.

Karalius pasirašė 1797. III. 3.[2] Dabar naujuoju įstatymu teismas atskirtas nuo administracijos.

Prancūzų ir Prūsų sistemų skirtingumas. Prancūzų revoliucija, paskelbdama 1789. VIII. 26, „Žmogaus teises", jų § 16 sako:

„Visuomenė, kurioj valdžių atskyrimas nėra pravestas, neturi jokios tvarkos".

Ir ji atskyrė justiciją nuo administracijos, bet tąja prasme, kad teismai ne tik neturi jokių administratinių funkcijų (išėmus pačių teismų administraciją), bet negali nei tarti, nei aiškinti administracijos aktų. Kiek vėliau tą pat pasakė dar aiškiau:

„Teismai negali jokiu būdu trukdyti administracijos darbų nei traukti atsakomybėn už jos veiksmus, kitaip bus baudžiami už valdžios piktnaudžiojimą" (įst. 1790. VII. 16/24, konst. 1791. IX. 3 persk. 5 str. 3).

Teismams pridera tik pilietiniai ginčai tarp privatinių asmenų ir baudžiamosios bylos, ir tik ypatingi ginčai tarp iždo ir valdinių pavesta teismams spręsti. Administracija ne tik atskirta nuo teismų, bet dargi visai išimta iš teismų teisingumo. Taigi asmuo neras teisme savo teisių apgynimo prieš

[1] *GSA.* Justizsachen 400 VI. fol. 5 (*Loening*, 105.)
[2] *Löning'as* sako, jog pasirašė 1797. V. 6, bet Cl. *Meyer* pataiso Löningo tvirtinimą: tat buvo III. 3.

administracijos prasižengimus. Administracijos įstaigos vienos sprendžia visus teisės ginčus del administracijos žygių.

Ir dabar vienoj Prūsų karalystės provincijoj, N. R. Prūsuose, atskirta justicija nuo administracijos, visas administracijos teisingumas pavestas teismų teisingumui.

Prieš kiekvieną administracijos aktą, kuriuo žmogus jaučiasi įžeistu savo teisėse, jis gali apsiskųsti teismams. Galima įteikti skundą ne tik privatiniuose ginčuose tarp jų ir iždo, bet ir tuomet, jeigu rūmai išleido įsakymą savo srityje, bet jisai sutinka pasipriešinimą ir yra tinkamas apskųsti. Žinoma, leidžia ginčyti, abejoti ir persvarstyti ne visus aktus: absoliutiškoji monarkija neleido abejoti del monarko teisių atstovauti valstybei viduje ir svetur, leisti įstatymus, įsakymus, suteikti ir naikinti privilegijas, dėti mokesčius ir t. t. (A. L. R. II 13 §§ 5—15, įvadas §§ 70—72 ir t.t.). Visais kitais atvejais, tenai nepažymėtais, valstybės iždo (fiscus) reikalais galima skųstis, ir tuos ginčus sprendžia teismai. Bet esant skubotam reikalui, esant pavojui del vilkinimo, rūmai gali savo įsakymą įvykdyti. Tuomet teismas nuspręs ne įsakymo panaikinimą, bet nuostolių atlyginimą.

Ginčai gali kilti tarp teismo ir administracijos, tai tam pašalinti yra šitoks kelias: iš pradžių tarp savęs susirašinėja, aiškindami kits kitam, toliau departamentas nurodo, pagaliau jurisdikcijos komisija išsprendžia.

Bendroji teismo tvarka, kuri buvo įvesta N. Rytų Prūsuose 1797. IV. 23 patentu, naujai sutvarkė niekingumo skundas. Ir čionai galų gale pašalinti administracijos organai.

Buvo bandymų ir praktikoj daryta, kad įsakymus naikindavo kiti administracijos organai ar teismai be ginčo savo reskriptais, tai 1804. VI. 11 karaliaus kabineto įsakymas tat panaikino. Jis sako: „Kadangi gali eiti prie pavojingo savivaliavimo, kurio aplamai negali būti teismo darbuose, jeigu nutarimai būtų naikinami vienais reskriptais, tai šito ateityje neturi būti".

Taigi pavyko galų gale pravesti tą pradą, kad administracijos veiksmai pridera teisinei teismų kontrolei, kiek tat galima įvykdyti absoliutinėj monarkijoj, apsaugota teismų nepriklausomybė, esant ginčams del kompetencijos. Šitie ginčai buvo pavesta galutinai spręsti nuolatinei teismo įstaigai, juris-

dikcijos komisijai, taigi visi teismų sprendimai, autoritetas ir pastovumas buvo užtikrinti.[1]

Kodel tai naujojoj provincijoj padaryta. Šita buvo pravesta naujojoj provincijoj, Naujuose Rytų Prūsuose, gyvenamoj svetimų, priešingų žmonių; del to tai ir buvo tinkamesnė vieta bandymams padaryti, pravesti reformai.

Jos pradėtojai išėjo iš bendrų, atitrauktų pradų, nė kiek nesirūpindami ir neturėdami galvoje, kad tai ypatinga, svetima šalis, savais įstatymais, įpročiais. Tarė, jog to reikalauja teisinė valstybės tvarka, ypatybių nė nepaisė, o vis delto gerai padarė.

Svarezui pavyko pravesti savo idėją, nesipriešino generaldirektorija, del šito susitarė Godbeckas ir Schrötteris.

Svarezui mirus (1798. III), jiedu vykdė tą jo programą kitose provincijose.[2]

B. Darbo padalinimas tarp Rūmų ir Regentijos.

Drauge su pamatiniu įstatymu apie vyr. kolegijų įtaisymą tuo pačiu laiku išėjo reglamentas apie darbo padalinimą tarp dviejų vyriausybių N. Rytų Prūsų žemės kolegijų; spausdinta ten pat Baltstogėj dviem kalbom.

Šiam Ressorto Reglamentui paimta pamatan jau veikusis Pietų Prūsų. Bet jis suprastintas, „kiek to reikalauja dar visai laukinės, šiurkščios ir neapšviestos provincijos ypatybės ir reikalavimai“[3].

Reglamente kiaurai pravesta pamatinė mintis: teismas atskirtas nuo administracijos.

Naujųjų Rytų Prūsų viršūnėje stovi dvi kolegijos: Regentija ir Karo-Ūkio Rūmai, viena žiūri teismo, kita kitų krašto reikalų, taigi administracijos organas; vienos darbas atskirtas nuo kitos.

a. Regentija.

Regentijai pridera:

1. visos teisingumo ir bylojimo (proceso) bylos plačiausia prasme, kur gali būti teisės ginčas, ir net toksai, kuris kitose provincijose pridera Karo - Ūkio Rūmams.

[1] *Löning*, 117—124.
[2] *Mylius*, X 1797 Nr. 18; *G. S. A.* Tit. 191. Nr 5, l. 114—128.
[3] *Public.* VII. 416.

2. visos baudžiamos bylos be išimties,

3. neginčo bylos, ypač ipotekos bajorų ar jiems lygių dvarų,

4. asmenų ir turto globa (globotini mažamečiai ir t.t.),

5. priežiūra visų teismų, net kartais dvasinių; gali pašalinti jų kliaudis, daryti ten revizijas,

6. ediktų ir įsakymų skelbimas teisingumo dalykuose.

Savo darbą regentijos atlieka ar pačios ar per žemesniuosius teismus (§§ 1—3).

b. Karo-Ūkio Rūmai.

Kas neatiduota regentijoms ar kitoms įstaigoms, pridera Karo-Ūkio Rūmams (Kriegs-u. Domainen Kammern, Wojenno-Ekonomiczne Kamery.)

Jiems pridera:

1. dalykai juris majestatis, šalies sienų, pilietybės, turto įgijimo, išėjimas, persikėlimas, ediktų ir įsakymų skelbimas, jeigu išeina iš Finansų Departamento; apie tat kits kitam praneša;

2. karo reikalai (kraustymai, įkvartiravimai, tarnybos, provianto, magazinų, pastočių parūpinimas),

3. mokesčių rinkimas, jeigu nepavesta kam kitam,

4. visų r e g a l i j ų valdymas,

5. d o m ė n ų ir jiems lygių dvasinių dvarų valdymas,

6. visi ž e m ė s p o l i c i j o s dalykai plačiąja prasme—medicinos, pavargėlių, amatų, cechų, pabrikų, prekybos ir tie, kurie kitose provincijose pridera policijai,

7. vyriausioji priežiūra bendruomenėms, gminoms, miestams, žydams,

8. visi katalikų, graikų, protestantų bažnyčių ir mokyklų reikalai.

Kunigai pridera Rūmams, nes karaliui pridera jus circa sarca, visuose pilietiniuose dalykuose jie pridera regentijoms.

Kunigų ir mokyklų reikalams yra įsteigtos prie Rūmų atskiros deputacijos. Rūmai spręs patys ar paves tat deputacijai, prie jos pristatytajai.

Regentija negali kištis į dalykus, nurodytus p. 4, 5 ir 6, o jeigu kas kreiptųsi, tai turi perduoti Karo-Ūkio Rūmams.

Jeigu del Karo-Ūkio Rūmų elgimosi ar įsakymo kiltų ginčas del teisės ar nurodoma priešingumas įstatymui, jei bus ginčas su fisku, tai jį sprendžia regentija, ant kurios galima ir toliau skųstis.

Bet neleistinos skundos: majestoto reikaluose, visų mokamų mokesčių ir t.t. Visa tat nurodyta „Allg. Landrecht“: Įvadas §§ 70—72, 80, I dalis tit. XI §§ 4—11, II dalis tit. XIII § 5 ir t.t., II dalis tit. XIV §§ 78—84.

Šiaip galima skųstis visur, nors tai būtų ir iždas.

Bet ir iškilus ginčui, suirutėms išvengti, Rūmai gali vykdyti savo įsakymą, prisilaikydami šitokių taisyklių:

a) karaliaus ir jam pavestuose dvaruose žiūri, kad visi eitų savo pareigas, ima mokesčius, kaip ir dvarininkai, galima tat pavesti vykdyti ir dvaro valdytojui (Allg. LR. II tit. VII §§ 227 ir tol., § 469 ir tol., §§ 484—487);

b) jeigu eina ginčas del v i e š ų j ų mokesčių, ir tat tinka ginčui (Allg. LR d. II tit. XIV § 79), vis delto Rūmai gali juos paimti;

c) ištikus ginčui tarp iždo ir privatinio žmogaus del kontrakto (domėnai, regalija), o svarbu gauti pinigus, tai galima juos paimti aplamai apskaičius, tik paskui reikia galutinai atsiskaityti;

d) nesant ginčui del sutarties apie pristatymus kariuomenei, hidrotechnikos darbus (Wasserbauten) ir t. t., jei ginčo užtęsimas gali pakenkti iždui ir valstybei, gali tuoj išieškoti;

e) vietos policijos reikalu, jeigu ginčas jį tik pratęs ir jam pakenks, galima vykdyti, o nukentėjėlis gali gauti vėliau atlyginimą;

f) ir kitais, bet tik svarbiais atsitikimais.

Apie visus tuos reikalus sprendžia patys Rūmai. Bet Regentija, matydama tame priešingumą įstatymui, gali daryti nurodymų (remonstracijų), pranešti apie savo abejones Teisingumo Departamentui; o privatieji žmonės, kurie del to nukentėjo turtu ar garbe, gali teismo keliu bylinėtis su jais Regentijoj.

Už visus prasižengimus tose srityse, kurios pridera žinoti Rūmams (finansų, policijos, mokesčių nusukimas ir t.t.), jie patys traukia atsakomybėn, trumpai išklausinėja, daro rezoliuciją, bet apskųstasis gali reikalauti Regentijos sprendimo. Tas pats esti ir akcizo reikalais.

Rūmams pridera drausminės bylos ant visų jų valdininkų, gali dėti drausmės baudas (Ordnungsstrafen), Regentija į tat nesikiša.

Del valdininkų atstatymo veikia Allg. LR. dalis II tit. X §§ 98—102.

Bet jeigu būtų nusidėjimų, tai tardo ir baudžia Regentija.

Išieškojimas nuostolių už tarnybinius jų prasižengimus, taip pat „Injurien-Sachen", tarnyboj ar netarnyboj padarytos, pridera tyrinėti ir spręsti Regentijai.

Minėtiems tikslams pasiekti Rūmai gali duoti įsakymą Regentijos organams, ir atvirkščiai, Regentija savo srityj duoda įsakymus Rūmų organams tam tikroj formoj.[1]

Rūmams vedant bylą Regentijoj, prireikus ji gali pastatyti žinovų, deputatų, atsiklausti Rūmų nuomonės.

Ginče tarp privatinių žmonių, esant neaiškumams, jeigu tat gali turėti įtakos krašto ūkio reikalams, Regentija turi pasiklausti Rūmų nuomonės, bet byloj jos nuomonė yra „votum consultativum", taigi Regentijos neriša.

Savo ranga abi kolegiji yra lygi.

Taigi teisniai pridera Regentijoms, kiti krašto reikalai Rūmams, negalima daryti analogijų su kitų provincijų reglamentais. Jeigu būtų neaiškumų, netgi konfliktų tarp kolegijų, ar jų pačių viduje atsirastų neaiškumų, reikia kreiptis į „Immediat-Jurisdictions-Comission".[2]

[1] Baltstogės Dep. neteko rasti tarp tų aktų, kur aš dirbau, nurodymų į įvykusį konfliktą, bet Plocko Dep. buvo.

Plocko Kreis-Justiz-Komission atsisakė išpildyti Karo Ūkio Rūmų įsakymą, dargi po to atsakė gana šiurkščiai.

Užtat ją pabarė, Kreis-Justiz Rat'ui Schulz'ui nurodė, jog jis perkarštas, jeigu taip elgsis toliau, bus nubaustas.

(Goldbeckas rašo 1797. XI 9 į N. R. Pr. Regentiją Torunyje. *G S A.* Tit. 191 Nr. 5 l. 166—167.)

[2] *ten pat*, l. 114—128.

5.

Nuolatinė teismų santvarka.

Įstatymas. Patentas apie naujus teismus pasirašytas 1797. IV. 23 ir paskelbtas. Išėjo iš spaudos dviem kalbom — vokiečių ir lenkų.[1]

Pasirašė karalius ir did. kancleris v. Goldbeck'as.

Politiniai Schrötterio nurodymai padarė savo: jau nėra tenai „lenkų" vardo; čia padaryta taip, kaip siūlė Schrötteris.

Šituo patentu ir kitais vėlesniais teismų santvarka įgijo pastovią formą, ir vėliau pamatinių pakeitimų niekas jau nebedarė. Sutvarkė tačiau teismus aukštesniajam klodui, o kitiems klodams, žemesniems, gausingesniems, tą darbą buvo pradėję, bet taip ir neužbaigė.

Įsteigiami šitokie teismai ir prie jų pagelbinės įstaigos, einant šiais pradais:

a) yra 2 Vyriausi teisiami kolegiji (Landes-Justiz-Collegien), vadinami r e g e n t i j o m i s (vok. R e g i e r u n g, lenk. r e g e n c y a) — tiesioginei aukštajai jurisdikcijai daryti ir kitiems teismams prižiūrėti. Jų žinioj yra padedamieji organai: b) teisiamosios komisijos ir c) inkvizitoriatai.

d) Žemesnieji teismai — p a v i e t ų t e i s m a i (Kreisgerichte — sądy cyrkułowe).

e) Dvasiniai teismai palikti senieji, bet kitaip sutvarkyti.

f) Nors dar palikta, bet naikinami pamažu čiabuvių savieji teismai.

Greta šitų paprastųjų teismų yra keletas policinių teismų, atskirais įstatymais sudarytų, bet nevisuomet tat aiškiu planu pravesta.

---

[1] Patent wegen Einrichtung des Justizwesens in den unter der Regierung der Provinz Neu-Ost-Preussen begriffenen Districten von Litauen, Podlachien, Masovien, Plock und Dobrzyn am rechten Ufer der Weichsel. De dato Berlin den 23-sten April 1797.

Patent względem urządzenia Działa justicyi w powiatach Litewskich, Podlaskich, Mazowieckich, Płockich i Dobrzynskich na prawej stronie Wisły pod imieniem Prus Nowo Wschodnich będących.

Datowany w Berlinie dnia 23-go kwietnia 1797 roku.

W Białym Stoku, z drukarniji Jana Jakuba Daniela Kantera Jego Królewskiej Mości Nowo Wschodnich Pruss Nadwornego Drukarza.

A. Teismai.

a. Regentijos.

Regentija tai pamatinis, normalus teismas.

Skaičius. Visoj provincijoj yra dvi regentiji:

a) Baltstogėj, kuri tenai jau veikė ir buvo pasidarius iš vyriausiosios komisijos.

b) Plocke, kuri tuo tarpu veikia Torunyj.

Į Baltstogės regentijos plotą įeina visi Lietuvos ir Palenkės pavietai, Mozūrų dalis, o kiti į Plocko apygardą.

Teismingumas. Regentijai pridera: a) tiesioginė jurisdikcija pilietinėse ir baudžiamose bylose, prižiūrėti globos, ir b) iš dalies prižiūrėti kitus teismus.

Tiesioginei regentijos jurisdikcijai pridera aplamai asmenys ir daiktai, nurodytieji *2* t. 1 d. „Allg. Gerichtsordnung", o ypatingai šie:

a) visi b a j o r a i, išėmus karo tarnyboj esančius, nes jie pridera karo teismui;

b) visi karaliaus pilietiniai (civiliai) tarnautojai ar apdovanotieji titulais ir pažymėjimais („charakteriais");

c) visi vyresnieji ir žemesnieji visų tikybų kunigai.

Tai pačiai regentijai pridera visos tų asmenų ginčo ir neginčo bylos, be skirtumo, tuose dalykuose globos bylos (tenai nurodyta išimtis, kaip antai: Consumptionssteuer).

Regentijos teismingumui pridera bylos del dvarų, priklausančių bajorams ar kito luomo žmonėms, jeigu dvaras duotas bajoro teisėmis, karaliui, kunigams, jeigu tat gali būti teismo objektu (Justizverwaltung).

Joms pridera visos baudžiamosios bylos, išėmus tas, kurios paliktos miestų ir patrimoniniams teismams.

Regentija prižiūri žemesniuosius ir dvasinius teismus ir dar aukščiau minėtuosius miestų ir patrimoninius.

Regentija gali leisti įsakymus karaliaus vardu, kaip toji teisė priderėjo senųjų provincijų Ober-Landes-Justiz-Kollegijoms; ji išsprendžia skundas, duodamas karaliaus vardu. Jos sprendimai turi tokią pat galią, kaip ir paties karaliaus būtų.

Leidžiama kartais skųstis tais įsakymais ar nutarimais tik Teisingumo Departamentui ar pačiam karaliui.

Regentija vaduojas „Allg. Gerichtsordnung“ ir kitais išleistaisiais įstatymais.

Visur vartojama v o k i e č i ų kalba.

Palengvinti gyventojams padaryta ištrauka iš „Allg. GO“ lenkiškai, jau paimta vertėjų. Be to, prireikus bus daroma ir kitur lenkų ir lotynų vertimai bei ekstraktai.

Sąstatas. Baltstogėj buvo toks regentjos sąstatas: 1 prezidentas, 1 direktorius, 11 teisėjų (Räte — tarėjų), 1 mažamečių tarėjas (Pupillenrat). O referendarų skaičius gali būti įvairus.

Vidaus padalinimas. Kolegija padalinta į 2 senatu. I-am pridera I-sios instancijos bylos, II pridera apeliacijos bylos. I-jam pirmininkauja direktorius, II — prezidentas (iki 1800 m.).

Iš pradžių II senate tebuvo 3 teisėjai (tarėjai), nes darbo buvo nedaug, o I senate buvo 8 teisėjai (tarėjai)[1].

Vykdymas. Šitame įstatyme (1797. IV. 23) buvo palikta tuščių vietų, kurias reikėjo užpildyti bevykdant; jos palytėjo vietos padalinimų. Turėjo tat atlikti ir atliko vietos vyriausybė.

Vykdydama šitą patentą, Naujųjų Rytų Prūsų Regentijos komisija (Regierungs-Comission), kurios vardu Baltstogėje pasirašė v. Bayer, išleido 1797. V. 31 skelbimą dviem kalbom, vokiečių ir lenkų (publicandum, obwieszczenie), kuriame nustatė tiksliau sienas ir vietas.

Baltstogės r e g e n t i j o s departamentui pridera: visi Lietuvos, Palenkės (Podliachijos) pavietai, o Mozūrų — Kolno, Zambrowo, Lomžos, Viznos, Wąsocko, Radylavo sritys; jame yra 10 pavietų: Lomžos, Gonionio, Dargukaino, Suražo, Baltstogės, Bielsko, Dombravos, Vygrių, Kalvarijos, Mariampolės[1].

Nuo regentijos pareina kelios pagelbinės įstaigos, būtent: a) kelios pavietų teisiamosios komisijos ir b) inkvizitoriatai (§§ 1—13).

b. Teisiamosios pavietų komisijos.

TPK. veikia reglamentu, išleistuoju Rytų ir Vakarų Prūsams 1781. XII. 3.

Jos yra tik pagelbinės regentijos įstaigos, tik kaikur savarankiškai dirba tiesioginį teismo darbą.

Tai nėra teisėjai, o tik „deputati perpetui“ (nuolatiniai deputatai), kaip pas romėnus „judices pedanei“.

[1] *Holsche*, I 301—4.

Jos apžiūri vietoje, duoda patarimus, pildo regentijos įsakymus ir tt.

Paprastas jų darbas priimti šalių skundas, jeigu kas kreipiasi ar vyriausybė įsako[1]. Kartais atlieka teismo darbą, jeigu bylos yra mažos ar gaišti negalima.

Jų žinion įeina:

a) išpildyti visa, ką joms paves regentija,

b) pagaminti byloj instrukciją (referatą), kurio negalėjo padaryti pati kolegija del dalyko ypatingumo, tolumo šalims,

c) atlikti neginčo bylas ir pristatyti regentijai,

d) prižiūrėti žemesnius teismus,

e) bylos eigai pagreitinti priimti skundas, instrukcijas („wywód sprawy"),

f) spręsti mažesnėse bylose iki 50 dol., taip pat bylose apie posesiją (valdymą),

g) atstatyti valdymą (Spoliensachen, sprawy ekspulsyjne), jeigu varu ką išvarė, bylos apie skolas, paremtos raštu ir neginčijamos, kuriose šeimininkas teprašo palaukti mokėjimo ar išdalinti.

Skundėjas gali kreiptis į teisiamąją pavieto komisiją (§ 14).

Komisijoms duota teisė spręsti kai kuriais skubotais atsitikimais, jeigu skundėjas spiria, o mažai kas tedaroma.

Sąstatas. Joje yra: 1 komisaras (Kreis-Justiz Rat), 1 asesorius, 1 vertėjas, 1 raštininkas, 1 teismo tarnas, 1 tekūnas ar vykdytojas (Landreiter).

Vieta ir plotas. Vykdydama šitą įstatymą (1797. IV. 23) vietos vyriausybė nustatė teisiamoms komisijoms skaičių ir plotą, tat atlikta minėtu jau skelbimu 1797. V. 31, kuriame apie teisiamąsias komisijas pasakyta, jog įkuriamos 5 pavietų teisiamosios komisijos (Justizkomission): Seinuose Vilkaviškyje, Gonionyse, Bielske, Lomžoj.

Seinams pridera parapijos: Alinka, Gardinas, Terlinas, Ožė, Lipskas, Nowydwór (Naujadvaris), Indurkai — ir Dombravos pavietas ir visas Vygrių pavietas. Vilkaviškiui pridera Kalvarijos ir Mariampolės pavietai. Paskui perkėlė komisiją iš Vikaviškio į Naumiestį.

Vėliau ketino skaičių padidinti[2], bet nepadaryta.

[1] *Holsche*, I 315—18.
[2] *Holsche*, I 315—18.

c. Inkvizitoriatai.

Uždaviniai. Inkvizitoriatai veda visų areštantų tardymus, net miesto ir patrimoniniams teismams. Savo darbe prisilaiko reglamento, išleisto Pietų Prūsams 1796. IV. 16.

Gavęs žinią apie nusidėjimą, inkvizitorius daro kvotą, gaudo corpus delicti, nusidėjėlį ir tt. Viską turi atlikti per 8 dienas. Nusidėjėliams laikyti (per 8 dienas) yra įsteigti kalėjimai prie pavietų teisiamųjų komisijų, pavietų teismų.

Taigi inkvizitoriatų dalykas pravesti tardymą ir atiduoti kaltinamąjį prideramam teismui.

Sąstatas. Prie inkvizitoriato pridera: 1 inquisitor publicus arba baudžiamasis teisėjas (Criminalrichter), 1 baudž. asesorius (Criminalasessor), 1 protokolistas ir 1 vertėjas, 2 areštantų sargų.[1]

Vietos, kuriose bus inkvizatoriatai, ketino nurodyti vėliau (§§ 15—16).

Vykdymas. Vykdydama šį įstatymą Baltstogės Regentijos komisija užpildė paliktas spragas (§§ 15—16). Savo skelbimu 1797. V. 31, aukščiau minėtų ji nurodė vietas: inkvizitoriai esą Baltstogėj, Bielske ir Seinuose; prie Seinų pridera Seinų ir Vilkaviškio pavieto teisiamosios komisijos.

d. Čiabuviams teisti komisijos ir raštinės.

Jų naikinimas. Veikusieji einant 1796. III. 31 skelbimu, lenkų teismai pasilieka, taip pat ir jų raštinės, bet tik iki 1797 m. IV. 1., nes ketinama įvesti tvarka Prūsų įstatymais, o lenkų teismų komisijos tų žinių neturi, todel ten nagrinės atsitikimus, įvykusius iki VI. 1, ir tai, jeigu šalys to panorės.

Del to tai dabar nebeleis į teisėjus čiabuvių, nes Prūsuose teisėjai turi būti teisės žinovai ir mokytieji. Bet ateity įleis juos į tas kolegijas, pavieto teismus ir inkvizitoriatus, jeigu įgis reikalingų kvalifikacijų (§§ 17, 18).

Teisiamųjų komisijų veikimas pamaži naikinamas. Skundos jų sprendimais galėjo eiti į regentiją. Bet kad galėtų ji nagrinėti, reikėjo, kad byloje visi aktai, visi šalių pareiš-

[1] *Holsche*, 319—321.

kimai ir žygiai būtų išdėstyti raštu, kaip Prūsų tvarka reikalauja. Taigi šalims patogiau kreiptis į Prūsų teismą. O jeigu sprendimas buvo anksčiau, tai reikia visa reikalinga medžiaga surinkti referatui, o jeigu jos nėra, tai naikinamas jos sprendimas, grąžinamas į pirmąją instanciją.

Regentija žiūrėjo daugelio savo ir Lietuvos bylojimo formalumų, stengėsi atmesti skundą, kad nedaugėtų apeliacinių bylų.

Dabar toms komisijoms paliktos bylos, prąsidėjusios iki 1796. VI. 1.

Komisijose bylų skaičius sumažėjo. Vėliau duota teisė regentijoms panaikinti tokią komisiją, kuri neturi 10 einamųjų bylų.

Tat atsitiko Vilkaviškyje 1798 m. rudenį. Gyventojai nebesiskundė, niekas nėjo į ją teistis, visi ėjo į Pavieto Teisiamąją Komisiją (vokiečių) Seinuose ar Naumiesty; bylos iš ten perėjo į Naumiestį.

Taip pat panaikinta raštinė, jos knygos perėjo į Naumiestį.

Taigi visoj lietuvių daly 1798 m. beliko Prūsų teismai.

1799 m. atėjo eilė likusioms komisijoms (lenkų dalyje). Čionai rado prasižengimą prieš formą; nors ir buvo apie 300 nebaigtų bylų, vistiek uždarė, tik kitu pagrindu[1].

Raštinės. Nepriklasmomoj Lietuvoj bei Lenkijoj neginčo aktus darydavo visi teismai (žemės, pilies, V. Tribunolas), paprastai pilies ir žemės raštinės. XVIII amž baigiantis Mozūrai ir Palenkė turėjo 20 tokių raštinių, Lietuva, atitekusi Prūsams, nė vienos, nes visos liko Rusų pusėj. Prūsų pusėj, kaip minėta, iš pradžių jos buvo prie teisiamųjų komisijų, kaipo vyriausiosios raštinės nekilnojamojo turto perėjimams žymėti, o taipogi mažesnės vertės dalykams žymėti. Šitoms raštinėms buvo išleistas tam tikras reglamentas[2]. Vėliau jos pasidarė nereikalingos. Sutvarkius ipotekos dalykus, jos ir jų archyvai nebuvo reikalingi, o Lietuvių daly jų nebuvo iš senųjų laikų. Kai del neginčo aktų, tai juos darė taip regentija taip pavietų kimisijos.[3]

---

[1] *Holsche*, 282—5
[2] *Holsche*, 282—5.
[3] *Holsche*, I 339—340.

e. Pavietų arba žemesnieji teismai.

Pradai. Iš pradžių valdžia buvo žadėjus palikti ponų ir miestų teismus ant jų žmonių, o paskui pamaži atėmė šitą, paliko jiems teisiamąją teisę mažesniuose dalykuose, bet gaunamąją naudą turėjo dalintis su iždu.

1797. IV. 23 patentas pradžioj kalba apie miestų ir ponų teismus ant savo laisvųjų žmonių, kad teismai pasilieką, jiems atitenka gaunamoji garbė ir nauda. Bet daroma atmainų, būtent, įvedama į juos teisės žinovas, mokąs mūsų (t. r. Prūsų) įstatymus. O kadangi privatiems žmonėms teismą laikyti ir gauti yra persunku, tai sudedama į vieną keletas tokių teismų, prie šitų patrimoninių teismų pridedami dar karaliaus ir kunigų dvarai, o šitaip susidaro bendrieji p a v i e t o t e i s m a i (Kreisgerichte, sądy wydziałowe).

Bendrais ruožais nurodomas sąstatas.

Į pavieto teismą įeina: kvalifikuotas pavieto teisėjas, 1 aktuaras ir keli subalternai, pridedama prie jų keletas čiabuvių prisėdų (asesorių, Beisitzer) arba teismo suolininkų (Gerichtsschöppen). Vėliau, sako, tiksliau bus nurodytas sąstatas.

Pirmuosius teisėjus paskiria karalius, o paskui, atsiradus žinovų, galės juos pasirinkti susitarę ponai, turį teismą, miestai, valsčiai, didždvariai (Aemter, dwory).

Lėšas duoda visi interesantai nustatytais pradais.

Pavietų teismams pridera:

a) visos bylos, kurios nepridera regentijoms, dvasiniams teismams ar kitiems;

b) ypač bernai ir tarnai, tarnaujantieji pas bajorą, nors jie patys ir bajorai būtų;

c) skundos ant atskirų magistrato narių;

d) visų tikybų bažnyčių ir mokyklų tarnautojai (varpininkai, zakrastijonai, mokytojai);

e) smulkiųjų bajorų iškraustymo ir licitavimo bylos (Spolien u. Pfändungssachen — sprawy expulsyjne i grabieżne), apsaugos priemonės. Vėliau bus daugiau jiems bylų pavesta, nes smulkiųjų bajorų yra daug, tokių bylų užtęsimas gresia pavojum visuomenei, visa tik „in possessorio summarissimo", visais kitais atsitikimais ir tie smulkieji bajorai pridera regen-

tijos jurisdikcijai, bet ši, reikalui esant, gali pavesti kai ką ir pavieto teismams;

f) nors iždas (fiskas) turi privilegijų, kad jo bylas spręstų vyresnysis teismas, bet žmonėms palengvinti įvedama, kad fisko bylas spręs tas teismas, jeigu tie žmonės pridera jam (jų forum), bet fiskas gali, reikalui esant, paprašyti perkelti bylą į regentiją (§§ 20—24).

Šitame skelbime buvo pasakyta, jog vėliau bus nurodyta apie pavietų teismų įstatymą, veikimą ir tt. (§ 25).

Vykdymas. Leidžiant 1797. VI. 23 patentą apie teismus, buvo pasakyta (§ 25), jog apie pavietų teismų sutvarkymą bus vėliau smulkiau pranešta. Tokią santvarką (konstituciją) davė 1797. IX. 21 įstatymas ir 1798. III. 1 skelbimas (publicandum).

N. R. Prūsai turi iš viso 16 pavietų (Hauptkreis, dar kitur vadinama Landkreis); kiekviename steigiama po 2 pavieto teismu (Kreisgericht).

Vygrių pavietui bus įkurta Vygriuose ar Suvalkuose ir Seinuose; Kalvarijos pavietui — Virbalyje ir Kalvarijoj; Šakių pav.[1] — Šakiuose ir Mariampolėje § 1).

Dalinant pavietų teismų plotus reikia skirti ištisas parapijas, o esant reikalui skaldyti reikia palikti sveikus ir neliestus gyvenamuosius vienetus. Vėliau tai smulkiau bus nustatyta (§ 2). Bet neteko rasti įsakymų šituo reikalu. Taigi darbas nebuvo užbaigtas.

Dėliai darbų daugumo tasai pavietų padalinimas yra laikinis, paskui bus daugiau žmonių duota (§ 3).

Pavietų teismai sėdi paskirtoj vietoj. Išimtinais atsitikimais gali išvažiuoti teisti kitur, į kitą miestą.

Teismo namuose turi būti atskiri kambariai sesijoms, registratūrai (aktams), protokolams, ipotekos knygoms, 2 kalėjimu: pilietinis (civilis) ir baudžiamasis. Jeigu nėra jų, tai reikia pastatyti (§ 4).

Į pavieto teismą įeina: 1. pavieto teisėjas, 2. aktuaras, 3. jam į pagelbą gali būti duotas mokąs teisę asesorius, 4. protokolistas, mokąs lenkų kalbą, o reikalui esant lietuvių[2] kalbą, taigi jis bus ir vertėju, 5. kopistas, 6. tekūnas

[1] Kitur vadinama *Mariampolės* pavietu.
[2] Pirmą sykį čionai užtinkame *lietuvių* kalbos reikalavimą.

(Landreuter, woźny), 7. sargas, kuris daboja ir kalėjimą. Dar turi būti suolininkai (Gerichtschöppen, ławnicy); jais skiriami 3 žmonės iš tų vietų, kur yra teismas (§ 5).

Pavieto teisėjai dabar dar skiriami, o paskui rinks juos dvarininkai ir magistratai, turį jurisdikciją.

Jie rinks teisėją, aktuarą, asesorių, rendantą (bet šito nebuvo padaryta), subalternus rinks teismas iš tinkamų invalidų (§ 6).

Pavietų teismai vadinsis raštuose, parašuose ir t. t. „karališkasis bajorų ir miestų sujungtasis pavieto teismas“; prie kiekvieno turi būti pridėtas pavieto ir vietos vardas.

Jiems pridera: 1) pilietinė (civilė) ir policinė jurisdikcija; jie sprendžia: a) visas ginčo bylas; b) neginčo bylas (freiwillige Gerichtsbarkeit) c) ipotekos klausimus;

2) globos dalykai;

3) baudžiamosios bylos, bet tik pradžioj: kur reikia padaryti ant greitų pėdų kvota ar nustatymai (pav., obdukcija), šiaip viskas pridera inkvizitoriui.

Skirtumai tarp policijos ir teismo teisingumo nurodyti Resortų reglamente.

Pavieto teismui pridera visi žmonės ir dalykai, kurie, remiantis A. G. O. d. I tit. 2, pavesti žemesniesiems teismams ir 1797. IV. 23 patento § 24 pavesti pavieto teismams, taigi:

1) visi bajorai, kurie tarnauja pas kitą bajorą ar išimtąjį (egzimiruotąjį) žmogų;

2) sodžiaus bendruomenė (Dorfgemeinde), jeigu ją traukia kitas sodžius ar koks vienas atskiras asmuo; bet visos bylos tarp dvarininkų ir sodžių pridera regentijai, miestų amatų bendrovės (kaip cechai, gildės ir t.t.) pridera pavieto teismui, kapitulos, magistratai, miestiečiai (Stadtgemeine, obywatelstwa w miastach), žydų kahalai — regentijai, bet atskiri žydai — pavieto teismui;

3) be to, išimtos bylos, kurios pavestos atskiroms įstaigoms, kaip antai: akcizo, pašto ir t. t., taip pat: a) sutiktuvių ir vedybų dalykai (Sponsalia u. Ehesachen), bet šalių taikinimas pridera pavieto teismui (A. G. O. d. I tit. 40 § 21);

b) ginčai del patronato ir dešimtinės, bet dešimtinės išieškojimas pridera pavieto teismams.

Be to, dar:

4) bylose dėl užgrobimo, užvaldymo, kurios pridera regentijoms, pavedama pavieto teismams apsaugojimas nuo smurto; jeigu daiktas (objektas) yra ne daugiau kaip 10 dol. vertės, tai jis ir sprendžia, o jeigu daugiau, tai tik daro laikinį sprendimą (intermisticum).

Bylojimą nurodo A. G.-O. (Allgemeine Gerichtsordnung).

Be to, veikia: Kanzlei-Reglement, Depositalordnung, išleistieji 1783. IX. 15.

Officialistai (tarnautojai) gauna algą, be to, dar dienpinigius (dietas), vertėjai atlyginimą ir t. t.

Naudą iš jurisdikcijos (baudos ir t. t.) gauna dvarininkai bei magistratai ir iždas; dalį, kokia kam atitinka, nustato teismas, kita naudos dalis eina iždui.

Dėl to tai dvarininkai, magistratai ir dvėnai turi duoti lėšų teismui įtaisyti, apmokėti algas, duoti butą, kurą, raštinės reikmenas ir t.t.[1].

Papildymai. Iššiūrėtasis 1727. IX. 21. įstatymas dar paliko tuščių vietų, kurias žadėjo užpildyti vėliau. Ir 1798. III. 1 skelbime galutinai nustatyta teismų vieta, būtent: Vygrių pav. įsteigta Suvalkuose ir Veisėjuose; Kalvarijos pav. — Kalvarijoj ir Vilkaviškyje; Mariampolės pav. — Šakiuose ir Prienuose.

Kai dėl žmonių skaičiaus, tai 1 teismui tenka 4—5 tūks. židinių.

Prie pavieto teismo pridera: 1 teisėjas, 1 aktuaras, 1 vertėjas, kuris yra drauge ekspedientas, registratorius, 1 raštininkas, 1 kvieslys ar tekūnas (Landreuter), 1 tarnas; iš viso 6 žmonės. Apsieina išdui apie 1.400 dolerių[2].

Jeigu pavietai būtų per dideli ar darbo perdaug, tai galima ar pavietą padalinti ar personalą padidinti.

f. Dvasiniai teismai.

1797. IV. 23. įstat. palytėjo ir dvasinius teismus; žiūrint naujai sudarytųjų santykių tarp valstybės ir bažnyčios, kurta jie visai kitais pradais.

---

[1] *Mylius*, X 1797 Nr. 75 (1797. XI. 21).
[2] *Holsche*, 321—333.

Paliekama esamieji dvasiniai teismai, tik reikės jie tvarkyti naujai del įvykusiojo vyskupijų suskaldymo.

Jiems pridera tik causae vere ecclesiasticae, jie nesikiša į pasaulinius dalykus; taigi jiems nepridera ginčai ir bylos del patronato (kollacijų) teisių, dešimtinių, jokios baudžiamos bylos.

Šiaip visame kunigai pridera regentijoms, o jų tarnai pavietų teismams.

Reiškia, dvasiniams teismams pridera: sutiktuvių (sponsalia), jungtuvių (jeigu katalikai ar graikai), dvasinės bažnyčių ir vienuolynų bylos, bet šita kiek leidžia bendrieji įstatymai.

Išleistoji tuo reikalu bažnytinė konstitucija Pietų Prūsams 1796. VIII. 25 turi galios ir N. Rytų Prūsams (§§ 26—29).

B. Apskundimai ir atšaukimai.

Kas nepatenkintas I instancijos sprendimu, gali skųstis į II instanciją. Jeigu bylą nagrinėjo žemesnysis (pavieto) teismas (Kreisgericht) ir leista apeliacija, o tai esti, kai objectum litis (ginčo daiktas) yra daugiau kaip 10 dolerių, tai antrąja instancija (atšaukiamuoju teismu) bus I regentijos senatas.

Jeigu ginčo vertė yra daugiau kaip 200 dol., gali būti revizija, tai skundėjas pasirenka arba II regentijos senatą, arba Vyr. Tribunolą. Jeigu daikto vertė 100—200 dol., tai 3-ojoj instancijoj sprendžia II senatas[1].

Atšaukiamoji instancija paprastai yra regentija. Jeigu I instan. bus pavieto teismas, tai antrąja bus I regentijos senatas. O jeigu ir po to kas nepatenkintas, tai leistais atsitikimais revizijos keliu eina į II tos pačios regentijos senatą, jeigu ginčo dalykas 200 dolerių ar mažesnis, o jeigu aukščiau, tai revidentas gali pasirinkti:

a) ar II senatą,

b) ar Slaptąjį Vyriausiąjį Tribunolą Berlyne (Geheimer Ober-Tribunal).

Jeigu I instancija yra regentija, tai ant I senato skunda eina į II senatą, o revizija eina į Tribunolą Berlyne.

---

[1] *Holsche*, I 301—303.

Bet revidentas gali pasirinkti, esant ginčo daiktui 200 dol. vertės ar mažiau, kad tai būtų II kitos N. Rytų Prūsų regentijos senatas.

Baudžiamose bylose, kur yra tik 2 instanciji (1 instan. I senatas, 2 instan. bus II senatas), įeina į jį baudžiamieji teisėjai (Criminalräte), einant reglamentu 1796 m. IV. 16.[1] (§ 19).

Atskiro baudžiamojo Senato (Criminal-Senat) nebuvo ir vėliau įkurta, del stokos žmonių neskirta baudžiamųjų teisėjų. (Criminalräte); del to I senatas sprendžia ir baudžimąsias bylas. Tardymą daro inkvizitoriai arba baudžiamieji teisėjai (Criminalrichter), prižiūrint regentijai.[2].

C. Policiniai teismai.

a. Policiniai magistrato ir dvarininkų teismai.

Tame pačiame 1798. III. 1 skelbime nurodyta šitų teismų teismingumas ir sąstatas. Iš tikrųjų buvo tai policinis teismas, besivaržantis dažnai su policijos organais.

1. Jis gali traukti atsakomybėn ir teisti už prasižengimus prieš vietos policijos įsakymus, už mažas vagystes ir kitus mažus prasižengimus, kur daroma policinė kvota (A. L. R. d. II, tit. XVII §§ 62—64, tit. XIX § 607, 612, 629, 1122, 1124).

2. Mieste tuosius teismus sudaro: Polizeibürgermeister, paėmęs kitus Tarybos narius (Ratsmitglieder), o sodžiuje — dvarininkas ar jo vietininkas, pasikvietęs sodžiaus teismą (Dorfgericht).

3. Juose turi būti vedamas protokolas, šalių skaitomas ir pasirašomas, beraštis pažymi kryželiu.

4. Jeigu policijos vyriausybė randa, kad esamais įstatymais skiriama 5 doleriai baudos, 8 dienos kalėjimo darbo, plakimas iki 10 kančiukų ar rykščių, tai ji gali tat paskirti savo rezoliucija.

5. Tą rezoliuciją perskaito kaltinamajam: jis gali skųstis, esant policiniam prasižengimui, Karo - Ūkio Rūmams, kitais atsitikimais — regentijai.

6. Norįs skųstis turi pareikšti apie tat per 24 valandas.

[1] *GSA.* Tit. 191 Nr. 5 l. 106—9.
[2] *Holsche,* I 301—303.

7. Jeigu nesiskundžia ar skunda atmesta, tai polic. vyresnybė ir vykdo bausmę.

8. Jeigu paskirtoji bausmė yra didesnė negu nurodyta p. 4, tai dvarininkas ar magistratas turi pasiųsti § 3 nurodytąjį protokolą į pavieto teismą (Kreisgericht).

9. Policijos vyriausybė rūpinas, kad neištrūktų nusidėjėlis ir t.t., tai ji gali reikalui esant jį areštuoti.

10. Jeigu ko prideramai neatliks, tai pati atsakys prieš iždą (fiską) (pp. 2, 3, 5).

11. Dvarininkas ar magistratas veda sąrašą tardytiems, nusižengimams, kur užrašo vardus ir t.t. Visa tat pristatoma kas pusė metų į pavieto teismą.

Dvarininkas gali būti šitame teisme, jeigu teisiami jo baudžiauninkai.

Jeigu gali būti paskirta didesnė bausmė, negu ten nurodyta, tai byla eina į teismą.

b. Sodžiaus policija ir teismai.

Arti anų teismų stovi maišytieji administracijos teismo organai. Vyriausybė atsižvelgė į esamąjį luomų padalinimą, didelį bajorų skaičių, nes buvo bajorų ūkininkų ir bežemių, iš kitos pusės dvarininkų.

1799 m. V. 29 išėjo plati instrukcija apie tvarkos dabotojus (dozorca porządkowy, Gemeinde-Vorsteher). Tai policijos organas smulkiesiems bajorams. Jis gali turėti keletą sodžių.

Sodžiai turi sodžiaus vyresniuosius (Dorfvorsteher).

Sodžiai turi sueigas. Renkasi į sueigą ūkininkai.

Tvarkos dabotojas ir sodžiaus vyresnieji sudaro sodžiaus (gminos) teismą (Gemeindegericht).

Jam pridera maži policiniai prasižengimai, bauda ne daugiau kaip 1 dol.; bauda eina į gminos pavargėlių kasą. Skųstis galima vyr. policijos organams. Jis gali daryti policines kvotas, kur yra mažos vagystės, ne daugiau kaip 5 dol. vertės, įžeidimai ir t.t.[1] .

---

[1] *A. L. R.* XVII tit. 62–64 §§; XX tit. 607, 612 629 1122, 1124. §§

Apie kvotą rašoma protokolai, del bajorų siunčiamos į teismą, del valstiečių, jeigu bauda gali būti skiriama iki 5 dol. (ji eina į pavargėlių kasą) ar iki 8 dienų arešto, plakimas iki 10 botagų ar rykščių, tai nusprendimas daromas pasikvietus jo poną. Nuskriaustasis gali atsišaukti per 24 val. Jeigu neatsišauks, tai sprendimą vykdo gminos teismas.

Gminos teismas, reikalui esant, gali įtariamąjį suimti; jis daboja, kad pėdsakai neišnyktų.

Pavargėlių kasą prižiūri tvarkos dabotojai ir sodžiaus vyresnieji.

Sodžiaus vyresnysis dirba dykai. Už tat atleidžia jį nuo pašaro pristatymo kariuomenės reikalams.

Yra tą pačią dieną išėjusi kita instrukcija apie šaltyšius, suolininkus, jų funkcijas, apie jų sudaromąjį gminos teismą. Sulyginus su anąja atrodo, lyg anoji būtų skiriama bajorams, šita sodžiui. Toji mintis, rodos, nepravesta iki galui. Žadėjo nurodyti vietas, kurios pridera šaltyšiui, bet taip ir nebuvo šito priedo.

Matyt, tas darbas buvo neužbaigtas[1].

c. Drausminis dvarininko teismas.

Dvarininkui kartais pridera teisė bausti savo lažininką, kad jis gerbtų savo poną ir jo įsakymų klausytų. Bet didesnių bausmių jis skirti negali, tat turi atlikti teismas.

Dvarininkas gali saikiai plakti (züchtigen) tinginius, jam atžagarius lažininkus ir kumiečius. Jo teisės tokios pat, kaip ir Prūsuose; jos nurodytos Visuotiniame Žemės Teisyne (A. L. R.), būtent: d. II tit. VII §§ *227—237*.

5.

Kaip atrodė teismai praktikoj.

Bylų skaičius. Neteko užtikti apyskaitų apie bylų skaičių. Taigi duodu skaičius už keletą metų vienai įstaigai[2].

---

[1] *Mylius*, IX, 1799, Nr. Nr. 31, 32.

[2] *Holsche*, I 304—308.

Vyriausioji teisiamoji komisija turėjo:

metai:	1796—7	1797—8	1798—9
1. bendrųjų ir archyvo pranešimų	1.870	3.469	4.393
2. pilietinių, baudžiamųjų, likvidacinių konkursų	14.594	20.703	24.733
3. globos pranešimų	163	759	2.019
4. ipotekos „	—	307	1.174
iš viso	16.627	25.238	32.319
iš ekspedicijų	17.421	23.534	26.434

pilietinių bylų:

	1796 m. už pusmetį 15.VI – 31.XII	1797 m.	1798 m.	1799 m.
liko iš praėjusių metų . .	—	652	1476	1959
įstojo naujų	1322	12.678	2431	1741
užbaigta (sprendimai, taika ir t. t.)	670	1854	1948	1804
liko	652	1476	1959	1896
priruošta išspręsti . . .	172	623	605	545

Bylų susikrovimas. Nauji teisėjai pastebėjo, jog čionai ne taip greitai eina teisingumas, kaip jie manė, ir del šito turėjo teisintis.

Bajorai, sako, mėgsta bylinėtis, bylų yra daug, bylos bene eina greitai, greičiau leisti jau nebegalima, bet dar žmonėms atrodė permaža, todel Plocko Departamente kilo sumanymas ieškoti kelių bylų eigai suprastinti ir pagreitinti.

Esantis „Allg. Gerichts-Ord.“ neduoda galimumo to padaryti, todel reikėtų pakeisti keletą pamatinių dalykų bylojime.

Toliau, permaža esą teismų. Be to, kai kurios bylos kylančios del to, kad vos dešimtoji dvarų dalis teturinti nustatytas sienas, žmonės mėgsta patys vykdyti savo teises ir t. t.

Bene būtų galima iš Pietų Prūsų paimti įstatymą apie sienų reikalų komisiją („Grenz-Regulierungs-Komission“) ir ją čia įsteigti[1]. Bet tat teliko geru noru.

[1] Taip rašė Plocko Karo-Ūkio Rūmai Goldbeckui 1798 XI. 17. (*GSA.* Tit. 191 Nr. 5 II tomas).

Pastangos pagerinti teismus. Teisėjų kokybė buvo nė kiek negeresnė už kitus Prūsų valdininkus, su kuriąja teko susipažinti aukščiau. Skundos įvairiomis jų kliaudimis ir trūkumais pasiekė ir Berlyną. Susirūpino tuo Goldbeckas, Schrötteris; prieš pradėdami ką daryti, siunčia ištirti dalyką vietoje.

1801 m. apvažinėjęs valdžios įsakymu N. Rytų Prūsus gr. Dohna teikia šitokių žinių apie teismą ir jo kliaudis, kurių yra nemaža.

Ypač daug skundų, sako, susilaukė *pavietų teismai.* Blogiau jie yra pastatyti Baltstogės Dep., negu Plocko.

Skundų yra visokių rūšių. Sakoma, jog perdideli imami mokesčiai, ne pagal reikalą, darbo didumą, bylos svarbumą ir turtą. Taigi reikėtų tat pašalinti, ypač nuo to kenčia beturčiai ir nekaltieji.

Blogiausia yra su *teisėjais*[1].

[1] „Die Auswahl des Personals dieses ist gewiss nur zum kleinsten Teil den ungeheuer lästigen und schwierigen Geschäften gewachsen.

Zum Teil könnte es wohl nicht schlechter sein, — wir fanden auf der ganzen Reise nur 2 Kreisrichter welche nach rechtlichen Menschen aussahen und vernünftig über ihren Beruf sprachen, der eine von dieselben war in Wyszna.

Im Plockischen giebt es einige einstudierte Kreisrichter, ob diese wohl der lateinischer Sprache gehörig mächtig sein mögen? Wenn man gleich bei der ersten Auswahl durch Not gedrängt ward, manches Subject zu nehmen, von dessen Qualificationen nicht vollkommen überzeugt sein konnte, so sollte man jetzt desto strenger sein, und durch jährlich wiederholte zum Teil unerwartete Revisionen sich überzeugen, ob die Kreisrichter wenigstens im wesentlichsten ihre Bestimmung erfüllen, ob sie fleissig, rechtlich ordentlich und der deutschen, *polnischen* (im Mariampolschen der *lithauischen*) Sprache mächtig sind. Das einzige Mittel der gleichen in schwierigen, sehr geringen und über dies isolierten Posten stehendn Officianten, in Ordnung und in der so heilsamen möglichsten Auspannung zu erhalten, besteht ausser der Bewilligung von Praemien vorzüglich in häufig wiederholten strengen Revisionen. Sehr nützlich dürfte es sein, wenn die erste allgemeine Revision, durch ein angesehenes vorzüglich geschicktes rechtschaffenes und tätiges Mitglied einer auswärtigen Regierung gehalten würde, welchen den Auftrag dazu unmittelbar von Herrn Grosskanzler erhalten...

... Dieser Comissarius musste die Kreisgerichte nicht nur aufs vollständigste revidieren, sondern auch zur möglichsten sämmtlichen Beschwerden über dieselben sämmtlicher bisher verspürten Mangel und überhaupt zu deren möglichsten Vervollkommnung ganz erschöpfende Vorschläge abgeben. Ein ähnliches Revision dürfte diesem Commissario auch wohl in Rücksicht Inquisitoriate und Kreis-Justiz-Commissionen zu übertragen sein. Da bei dergleichen Revisionen und einen langen Aufenthalt im innersten der Provinz sich vielleicht auch manche Mängel und Missbräuche der Kameral. Behörden ausführen lassen, so durfte dem Commissario auch dringend zur Pflicht zu machen sein, sich deren Ausmittelung angelegen sein zu lassen, und deren sofort directe dem Generaldirectorio anzeigen zu machen.

Die Langsamkeit mit welcher die Geschäfte bei dem Kreisgerichte betrieben werden, desgleichen dass viele zu ihrem Geschäftskreis gehörige Arbeiten ganz unabgemacht bleiben... (*GSA. NOP.* Git. 207, Nr. 19).

„Personalo parinkimas yra netikęs: tik mažiausioji dalis tegali valioti tą sunkųjį darbą“; per visą kelionę Dohna radęs tik 2 pavieto teisėjų, kurie atrodę *tikrais žmonėmis* ir išmintingai kalbėję apie savo darbą, vienas iš jų buvo Viznoj.

„Plocko Dep. yra vos keletas mokytų pavieto teisėjų, o ar jie tikrai moka kaip reikiant lotynų kalbą? Jeigu iš pradžių paskubomis skiriant, vargu spiriant, teko imti ir tokį subjektą, apie kurio kvalifikacijas nebuvo galima visai įsitikinti, tai dabar tuo labiau reikia būti griežtesniems, ir darant kasmet revizijas, iš dalies netikėtai, būtų galima įsitikinti, ar pavieto teisėjai bent kiek atitinka savo uždavinį, ar jie stropūs, tikrai tvarkingi ir moka vokiečių, *lenkų* (o Mariampolės paviete *lietuvių*) kalbas. Vienintelė priemonė, kad tokie valdininkai, būdami sunkiose, labai menkose ir atkampiose vietose, tinkamai eitų savo pareigas, būtų sveikame įtempime, neduodant už tai jiems premijų, geriausia daryti, dažnai pakartojant, griežtas revizijas. Būtų labai naudinga, jeigu pirmąją visuotinę reviziją padarytų koks žymus, puikiai prityręs, doras ir tinkamas svetimos Regentijos narys, kuris būtų gavęs tam įgaliojimą stačiai iš paties pono didžiojo kanclerio...

„Šitas komisaras turėtų ne tik pilniausiai išreviduoti pavieto teismus, bet ir turėtų duoti visai išsemiančius sumanymus, kaip pašalinti visai (kiek galint) visas skundas iki šiol pastebėtomis kliaudimis ir apskritai apie jų galimą patobulinimą. Šitam komisarui reikėtų pavesti padaryti tokią pat reviziją ir inkvizitoriatams bei pavieto teisiamosioms komisijoms. Darant tokias revizijas ir gaištant ilgesnį laiką provincijos gilumoj, gal būt pavyktų patirti ir daugiau kliaudžių ir piktnaudžiojimų kameralėse įstaigose, tai reikėtų uždėti komisarui būtiną pareigą pasirūpinti jas susekti ir apie tat tuojau stačiai pranešti generaldirektorijai“.

Nuostabus pavietų teismų nerangumas, daugybė jiems prideramų darbų guli nepabaigtų.

Tatai kenkia tvarkai, kultūros kilimui. Teisėjai netikę; bet yra ir kitų priežasčių, pav., dažnai perdidelis pavietų plotas, o todel perdaug yra jų darbų.

Bet sunku paimti tinkamą saiką. Brangiai apsieina pavieto teismai. Reikėtų plotą didinti, kur maža žmonių, o tat neparanku gyventojams.

Galima būtų darbą sumažinti, pav., sumažinus skundų skaičių ant policijos į pavieto teismą.

Daugiausia skundėsi žmonės ant vieno pavieto teisėjo, von Keudel iš Gelgudiškių, gal būti Šakių pavieto teismas apkrautas darbu, nes toj Mariampolės pav. vietoj dauguma mažųjų savininkų.[1]

Iš puolusiųjų į akį netinkamų žmonių teismuose, Dohna mini dar keletą.

Tarp netinkamųjų teisėjų — reikia dar nurodyti: regentijos direktorius Holsche,[2] pavieto teisėjas Terpitz iš Vilkaviškio — visi jais biaurisi (ein Gegenstad allgemeiner Verabscheuung); pastarasis kaipo inkvizitorius Seinuose elgiasi neleistinai: netardė žmonių po kelias savaites, kalinių maitinimą pavedė 2 lenkams kalėjimo sargams, kurie kuo nenumarino kalinių. Tarp lenkų tarnautojų gerų teradęs vos keletą.[3]

Berlyne įvairios komisijos ieškojo kelių, kaip geriau sutvarkyti teismo ir administracijos įstaigas. Su paniekinimu žiūrėjo ir Berlyno ir provincijos žmonės į tat, kas buvo seniau Lietuvoje, jie tarė suteikę laimės šitai puslaukinei ir sugedusiai šaliai, o patys pasiekė atvirkščių rezultatų.

Kitaip atrodė tie visi išdirbtieji pradai praktikoj, nes trūko tinkamų žmonių tam dalykui įkūnyti, o ir pradai buvo nevisai tikę.

Vyriausybė bandė sutvarkyti reikalus, rūpinos, kad iždas nenukentėtų, atskaitomybė būtų tiksliai atliekama, išlaidos daromos pagal sąmatą, bet ir čia sunkiai ėjo. Pavyzdžiu gali būti toks atsitikimas.

Aktuaras Raasch (iš Raigardo) neįnešė prideramųjų iždui pinigų. Tai Rūmai užlaikė algą pavieto teisėjui Hambruch'ui ir pačiam Raasch'ui.

Pradžia to neatsiskaitymo buvo 1799—1801 m., tokia pat netvarka buvo ir toliau.[4]

Regentija, patyrus apie tat, dar 1804 m. protestuoja, sakydama, kad šito daryti negalima (1804. VIII. 2).

[1] *GSA*. NOP. Tit. 207 Nr. 19.
[2] *GSA*. Tit. 192 Nr. 1.
[3] Tai tas pat *Holsche* yra parašęs įdomią knygą apie N. Rytų ir Pietų Prūsus, kuriąja teko naudotis šiam darbui.
[4] *GSA*, Tit. 192 Nr. 2.

6.

Baudžiamosis vietos.

Baudžiamosios įstaigos ir vietos. Kalėjimai. Prūsų valdžia, įsitaisius naujojoj pravincijoj, pastebėjo, kad joje maža kalėjimų, ir tie patys, jos nuomone, esą menkos rūšies. Viename tuo reikalu rašte užtinkame sumanymų, kaip tos kliaudys reikėtų prašalinti.

Gerai tvarkai palaikyti, be abejo, reikėtų kuo greičiau įtaisyti geri kalėjmai, bet tuo tarpu reikia palaukti, kol atsiras reikalingi pinigai pagerinti; gaištama siuntinėjant kalinius, reikėtų pastatyti nauji sunkieji kalėjimai, o tat prarytų didelius pinigus. Galima tuo tarpu kitaip verstis: jeigu vyriausybė prisakytų, būtų galima panaikinti kai kuriuos vienuolynus ir paversti juos k a l ė j i m a i s, v a l k a t ų ir p a v a r g ė l i ų pataisos namais.

Tik kad neerzintų žmonių, reikėtų patyrinėti slapta, per žinovus, kurie apskaitys, kaip pigiau perdirbti.

Kalėjimo laikymas iki šiol buvo pasipelnymo šaltinis.

Sargų personalas parenkamas įvairus, randame kalėjimo sargais vienur usarų pulko invalidus, teismo kviesliais (Landreuter) iš ten pat paimtus.[1]

Ir tikrai padaryta atmainų kalėjimų reikalu.

Kalėjimų skaičius didinamas. Ketina pastatyti Baltstogės Depart. 3 „Frohnfeste“ (sunkieji kalėjimai) Kalvarijoj, Sokolkoj ir Branske ir 2 Plocko Depart., po 50 kalinių kiekvienas.

1800 m. buvo 5 inkvizitoriatai: Seinuose, Baltstogėj, Bielske, Pultuske, Torunyje. Kalinių visoj provincijoj kasmet būdavo apie 200.

Be sunkiųjų kalėjimų, kuriuos statys, dar bus 2 sunkiausi (Zucht-Corrections-Arbeitshäuser). O šiaip dabar siunčiami į Rytų Prūsus, tenai kaliniai pratinami prie darbo, o nusidėjėliai baudžiami.

Didieji nusidėjėliai eina į tvirtoves Friedrichsburge ir Pyliavoj. Lengvesni nusidėjėliai baudžiami vietoje.

Ištrėmimas į Sibirą. Prūsai neturėjo kasyklų dideliems nusidėjėliams prispirti dirbti, nė ištrėmimui atkampių, tuščių

[1] *GSA.* Tit. 192 Nr. 2.

vietų. Tuo rūpinantis Gedonių miesto teismui, susitarus su Rusais, išėjo kabineto įsakymas 1801. II. 28, kuriuo prisakyta, kad sunkiausius nusidėjėlius ištrems iš Prūsų ir atiduos Rusams, o šie trems į Sibirą.[1] 1802. VI. 17. buvo paskelbta, jog 58 žmonės tuo keliu ištremti, nusiųsti į Petrapilį, Narvą, atiduoti Rusams.[2] Bet Prūsų valdžia apsivylė. Išlaidos buvo didelės, o naudos nedaug. Gerokas skaičius ištremtųjų vėl grįžo į Prūsus, sudarė plėšikų gaują, kurią sunkiai tepergalėjo. Del to tai toliau nebesiuntinėjo į Rusus.[3]

Gal būt, jų tarpe buvo vienas kitas nusidėjėlis iš N. Rytų Prūsų[4].

7.

Budeliai ir rakaliai.

Svarstant įstatymus apie teismų santvarką nebuvo kalbėtą nė apie budelius nė rakalius, del to tai teismus liečiantieji įstatymai jų visai nemini. Bet atskira novellė riša budelį su teisiamuoju teisėju, del to šitame skyriuje reikia iššiūrėti budelių darbą, teises ir būklę.

Jų stoka. Įtaisyti nauji teismai ir administracija, atsivežta naujų žmonių, retai ką paėmė iš vietos, vis traukė atėjūnus. Bet nerado naujoj provincijoj vienos rūšies žmonių — b u d e l i ų ir r a k a l i ų, nes gyventojai buvo jiems priešingi.

Prūsų valdžiai teko tuo rūpintis, ir sunku buvo tą spragą užpildyti, o be jų, žiūrint savo kultūros laipsnio, apsieiti negalėjo ir nemokėjo.

Buvo tai du visai atskiru darbu, del to norėjo skyrium įtaisyti, bet sunku buvo įvykdyti.

R a k a l i a i (Abdecker) buvo reikalingi kritusiems gyvuliams sudoroti, nes jų kūnai mėtos, pūna, niekas jų nelupa, niekam nerūpi oda. Prūsuose gi akylai buvo į tat žiūrima, viską mokėjo sunaudoti. Tenai ne visiems buvo leista nusilupti gyvulį, nes rūpėjo gauti odos pabrikams. Taigi reikėtų padaryti tą pat ir čia, reikėtų pasirūpinti gauti rakalių. (Abdecker), nes jų čia nėra. Prūsų vyriausybė giliai tuo susi-

[1] „Publicandum wegen Deportation incorrigibilen Verbrecher in die Sibirische Bergwerke". Paskelbta 1802. VII. 2.
[2] *Mylius*, X 1802 m. Nr. 36.
[3] *Bornhak.* Preussische Staats. u. R. G. p. 272.
[4] *Holsche*, 319—321.

rūpino. Jos manymu, galima juos sujungti su budeliais. Apie tat rašo Baltstogės Karo-Ūkio Rūmų Komisija Schrötteriui 1797. VI. 10[1].

Nebuvo ir budelių žmonėms nužudyti ir kankinti, ir del tvarkos vyriausybė jau iš anksto jais rūpinas.

Greitai, berods, prireikė budelio ir praktikoj. 1797 m. buvo nuteistas mirti, įpynus į tekinį, Jokūbas Kazlauskas, bet vietoje negali sprendimo įvykdyti, nes neturi savo budelio.[2]

Apie tat gavo žinių Schrötteris ir pradėjo tuo rūpintis. Jis kreipėsi į Rytų ir Lietuvos Rūmus Karaliaučiuje, Marienverdere ir Gumbinėje, prašydamas patirti pas tenykščius budelius, ar nesutiks kas iš jų būti rakaliais ir budeliais N. Rytų Prūsuose, tenai visai įsikurti; pradžiai reikėtų bent po 1 departamentui. Apie tat praneša į Baltstogę, pridurdamas, kad tam vienam atsitikimui reikėtų paimti budelį iš kitos provincijos[3].

Del to Baltstogės Rūmai 1797. VII patys kreipėsi į atitinkamas įstaigas Karaliaučiuje, Gumbinėje, Marienverdere, prašydami duoti budelių ar nurodyti žmonių.

Pasirodo, kad ir čia negavo. Atsirado, berods, keletas, bet vis „abejotinų subjektų", keistomis sąlygomis, del to Naujieji Rytų Prūsai tai ir neturėjo savo budelio — „Scharf- u. Nachrichter". Dargi tuo reikalu rūpinos ir vėliau, vis tebeieško dar 1799, ką liudija I. 26 raštas[4].

Schrötteris kreipėsi į karalių, nurodydamas į šitą pastebėtą spragą naujosios provincijos tvarkoj.

Ir karalius įsako Karo Ūkio Rūmams išdirbti planą rakaliams bei budeliams aprūpinti ir įtaisyti.

Sąlygos. Plocko Departamentas rado pas save specialistą ir žinovą tuo klausimu, kuris pareiškė tokią nuomonę. Rakaliai esą naudingi kultūrai, jie pastūmėsią ją į pryšakį, nes būsią daugiau odų. Užtektų 3—4 žmonių vienam pavietui, ir po 2 budeliu vieniems Rūmams, o dabar užtektų ir vieno.

Santykius tarp rakalio ir budelio galima būsią vėliau nustatyti. Rūmai gali iš savo pusės duoti keletą nurodymų, pavyzdžiui, būtų galima išnuomoti budeliui visas rakalijas

[1] *GSA.* Tit. 215 Nr. 1 l. 1.
[2] *GSA.* Tit. 215 Nr. 1 l. 1—5.
[3] *GSA.* Tit. 215 Nr. 1 l 5—6.
[4] *ten pat.*

(Abdeckerei). O kol to nėra, reikia daryti įvairūs palengvinimai: pav. dabar reikėtų leisti gyventojams nusilupti gyvulius patiems ar per ką nori.

Plocko Rūmai neabejoja, kad čionai atsikrausčiusieji rakaliai nenukentės, nenuvargs, vis tai senųjų provincijų prietaras neiti į naująją, žmonės į juos kreipsis, kaip į žinovus. Tik reikia uždrausti pakasti gyvulius nenulupus, be to, reikia nurodyti ir paskirti užkasimo ir nulupimo vietas, duoti 4 dienas laiko nuo pastipimo užkasti. Būtų galima, be to, pavesti rakaliui žiūrėti švarumo mieste.

Jie privalėtų duoti dvėselienos girininkams, kurie verčiasi naikinimu žvėrių.

Reikėtų atskirti „b u d e l i s“ (Scharfrichter) ir „r a k a l i s“ (Halbmeister). Šitie jų siūlomi pradai (principai) skiriasi nuo tų, kurie yra senose provincijose.

Atlyginimas būtų toks. Budelis gauna 20 magdeburgiškų margų žemės, rakalis, — 3 magd. m. Žemę reikia duoti nedirbtą, tegu išsidirba. Malkos jiems eina iš girios. Iš pradžių nemokės nieko, neduos jokių mokesčių, o paskui mokės, kaip ir kiti kolonistai (naujakuriai).

Paskui tie sklypai tebus atiduodami budeliams ar rakaliams į paveldėjimą, amžiną nuomą (Erbpacht). Nurodoma vietos, kur tai galėtų būti jų Departamente[1].

Neranda budelių. Baltstogės Karo-Ūkio Rūmai, gavę Plocko nuomonę, nenorėdami atsilikti nuo savo kaimynų šitam „pažangos“ darbe, atsako Schrötteriui, jog tas dalykas jų seniau buvo keliamas, jau buvo 1797. IV. 10 rašę, prašydami įsteigti čia budelį. Tuomet jie siūlė tokias sąlygas: gauna 15—20 margų tuščios žemės, laisvi nuo mokesčių per kelerius metus (Freijahre), malkų gauna už pusę kainos. Bet nieko nepriviliojo. Čionai, toj provincijoj, esą daug prietarų prieš juos.

Taigi reikėtų duoti kitokias, geresnes sąlygas, užtikrinti pelną, kurį turi budelis su savo rakaliais visame pasaulyje. O čionai jo pelnas nežinomas, pripuolamas, o toksai nereiškia nieko, reikia garantuoti tikrą.

Kvalifikuotam budeliui būtų tinkamos šitokios sąlygos: a) duoti lengvai koncesijas, nedaryti sunkenybių, b) 100 do-

[1] *ten pat*, l. 10—18.

lerių algos bent pirmaisiais metais, c) 4 valakus žemės ūkiui, d) rąstų trioboms, e) 6 laisvus nuo mokesčių metus (Freijahre), f) malkų kurui.

Tuomet šitoj provincijoj atsiras budelių.

O rakaliui reikėtų duoti: a) laisva koncesija, b) bent 1 valakas žemės, c) rąstų trioboms pasistatyti, d) 6 laisvi metai (Freijahre), e) malkų kurui.[1]

Iš užklaustų Rūmų senosiose provincijose davė žinoti Lietuvos Karo-Ūkio Rūmai (Gumbinėje) 1799. III. 1/II. 19, jog jie senai ieško N. R. Prūsams budelių ir rakalių, bet tesuradę 3 žmonės rakalijoms, taigi toliau tebeieško budelių, pakartoję reikalavimą kad budelius surastų.[2]

Schrötteris sutiko su Baltstogės pasiūlymais ir, šį tą pakeitęs, prisakė įkurti budelijas N. R. Prūsuose (1799. IV. 13).

Iš Baltstogės atėjo (1799. VIII. 7) pasiteisinimas, jog ir dabar negalėjo įsitaisyti per 3 mėn. dviejų budelių: vieno Kalvarijoj, kito Baltstogėj. Teisybė, buvo pasisiūlęs ir atvykęs iš Torunio budelis Schesmer'is, jisai buvo padaręs kelias ekzekucijas, įvykdęs sprendimą tam pačiam Kazlauskui Naumiesty. Bet jo nepaliko. Vėliau atėjo apie jį žinių, jog pabėgęs iš Torunio, nes neužsimokėjęs prievolių, del to buvęs atstatytas nuo vietos, dar prisakyta išduoti jį Torunio magistratui. Jeigu negaus budelių gretimose provincijose, tai ieškos tolimose.

Rakalių dalykas geresnis, pasisiūlė į jų vietas 4, o turi būti 3—5 vienam pavietui. Paskirta visi, kas pasisiūlė.[3]

Plocke taip pat ieško. Bet eina sunkiai, kaip 1799. X. 8 rašo Schrötteriui. Jie viską darę, susirašinėję, skelbę laikraščiuose, nerandą, niekas neatsiliepiąs, taigi nebesitikį begauti. Rūmų nuomone, reikią geresnių sąlygų, negu siūlomosios, nes jau turėjo 4 rakalius, bet 2 iš jų pasitraukė del blogų sąlygų.[4]

Paleido vėl visur skelbimus, išspausdintus Plocke, jog ieškoma 2 budelių ir rakalių; berods tenai atsirado daugiau, negu Baltstogėj.[5]

[1] *ten pat*, l. 23–24.
[2] *ten pat*, l. 25.
[3] *ten pat*, l. 29—30.
[4] *ten pat*, l. 31.
[5] *ten pat*, l. 31, skelbimai. lap. 45, 46.

Gal būt, rakaliai ir budeliai ar jų prieteliai nepriderėjo prie tų, kurie laikraščius skaitė, tarė pasiteisindami Rūmai.

Susirūpino tąja kliaudimi ir Berlynas. Teisingumo ministeris Goldbeckas 1800. III. 17 rašo Schrötteriui greičiau pristatyti budelius, nes perilgai laukiant nusikaltėliai gali pabėgti, išvengti bausmės, atsiras pavojus provincijai, ir ilgai laukiant ekzekucijos ištuštinamos kaliniams laikyti „Criminalfondo" lėšos.

N. R. Prūsų regentija buvo jau rašius III. 5 apie vieną savo karštą reikalą, kuriuo reikia susirūpinti.

Dabulevičius ir Mažeika užpuolė paštą ir padarė žmogžudystę. I inst. pasmerkė juos įpinti į tekinį. Byla turės eiti į II instanciją. Regentija iš anksto rašo Rūmams, jog reikia jai budelio, o Rūmai atsakė, jog ji pati turi tuo pasirūpinti, o tai esąs nemenkas dalykas.

Jau su Kazlausku regentija turėjo daug darbo, rašė į visus Rūmus ir regentijas, niekas nenorėjo laisva valia apsiimti, nes anos įstaigos atsakydavo, jog esant vietų privilegijoms, jos negali prispirti daryti egzekucijas svetur.

Taip besiginčijant ir susirašinėjant, praėjo 1½ metų, kol pripuolamai atsirado vienas budelis iš Pietų Prūsų, jisai siūlėsi į čionykščią budeliją, tikėdamas ją gauti, apsiėmė padaryti ekzekuciją, ir „tikrai padarė ją puikiausiai" (untadelhaft verrichtete), bet su sąlygomis nesutikęs išėjęs į Austriją.

Užtęsimas mirties daro blogą įspūdį publikai, tai esą žiauru, kad nusidėjėlis taip ilgai laukia, iždui esą nuostoliai, išlaidos didėja, pav., Kazlausko ekzekucija atsiėjo apie 300 dol.

Budeliai pareina ne nuo Regentijos, o nuo Rūmų, jie turi pasirūpinti per Finansų Departamentą, šiaip ir čia prasitęs šitų pašto plėšikų ir žmogžudžių ekzekucija.[1] Matyt, regentija neabejojo del sprendimo.

Del šito priekaišto teisinas N. R. P. Karo-Ūkio Rūmai: jie viską darę, bet niekas nenorįs eiti šitomis sąlygomis, kaip tat buvę iki šiol.

Budelių ieškojimas. Budelių reikalu buvo susirūpinę Naujųjų R. Prūsų įstaigos ir Berlynas, nes nori turėti nuolatinius. Eina iš vienos pusės žmonių ieškojimas, iš kitos pusės tęsias jų padėties nustatymas, jų būvio aprūpinimas. Norinčių ir ga-

[1] *ten pat*, 1 52-53

linčių užimti tokias vietas tiek yra maža, jog jie gali statyti ir diktuoti savo sąlygas.

Teisingumo ministeris Goldbeckas 1800. IV. 15 kreipiasi į N. R. Prūsų Finansų Departamentą, nurodydamas, kokioj sunkioj padėty atsirado N. R. P. del Dabulevičiaus ir Mažeikos bylos; neturi jiems budelio, o reikia surasti, be to turi būti kuo pigiau padaryta, o vietos Rūmai negali gauti.

Gi teismui (regentijai) tas pats Goldbeckas siūlo šitaip atveju taip pasielgti: neturint savojo nuolatinio, reikia pasiskubinti gauti iš svetur. Jis turės atvykti, jei nusiųsti išlaidoms, pasą.[1]

Tiksliau ir labiau atsidėjęs ieškojo budelio Plocko Departamentas, jisai čia pat Toruny turėjo laikrašti, galėjo skelbtis ir, gal būti, labiau mėgo tatai. Pav. „Thorner Zeitung" Nr. 6, šeštadienį 1800. II. 8 randame skelbimą, kurį davė N. R. P. Karo-Ūkio R. Plocke 1799. XII. *22*, jog ieškoma budelių ir rakalių, nurodoma kiekvienam darbui sąlygos.

Pasiūlymai. Į tą skelbimą atsiliepė Schesmer'is iš Torunio, pavardė jau anksčiau minėta, bet tai ano brolis. Jis rašo 1800. III. *22*, jog velytų paimti rakaliją tam tikromis sąlygomis. Žemė turi būti atiduodama nuosavai. Jis tam darbui turįs prityrimų, visur lupąs gyvulius. Be to, jis nuo 1791 m. esąs prie budelio, galįs budeliją organizuoti, nes Vakarų Prūsų budeliai jo draugai, galįs gerus žmones parūpinti, ir, be to, jis pats tame darbe gerai nusimanąs.

Rakalijos reikaluose plačiai dirbąs, dargi kitiems rakaliams duodąs darbo.

Jo brolis esąs budeliu Torunyje, galįs pats apimti Pultusko pavietą, paskui galįs organizuoti kitus pavietus.[2]

Iškilo ir nauji vardai, dargi visai netikėti, iš svetur ir iš vietos: Zavierinskis (Sawierinski) ir eskadrono chirurgai Grube ir Lebewohl,[3] kaipo budeliai ir budelių organizatoriai; iš Trepowo (Brandenburge) budelis Liudvikas Meueris, senas, aklas žmogus, pasiūlė čionai į budelius savo antrąjį sūnų. Jo sąlygos priimtinos, bent taip randa Schrötteris,[4] jau seniai jis buvo siūlęsis, rašęs dar 1797. V. 18.

[1] *GSA.* Tit. 215 Nr. 1 l. 58—59.
[2] *ten pat,* 67–70.
[3] *ten pat,* l. 82 (raštas VI ar VII—1800).
[4] *ten pat,* l. 84—87.

Į Plocką stačiai pasisiūlė į budelius Gotthardas Bokkenhausen. Jis sakosi dirbęs Graudenėj (Grudiądz) 6 metus, vienerius metus turėjęs nuomoj Torunio budeliją, jau daręs ekzekucijas Włocławke ir Plocke. Jis nurodo savo sąlygas. Apie tat rašoma iš Plocko į Berlyną.[1]

Neatsiliko nuo ieškojimo, rodė uolumo ir Baltstogės Karo-Ūkio Rūmai. Jie rašo Schrötteriui 1800. IX. 16, jog seniai tuo reikalu esą susirūpinę, susirūpinusi ir regentija, stengiasi įkurti budeliją, nes reikės bausti Mariampolės pavieto plėšikus, vis nevyksta sudaryti budelijas. Dabar yra kandidatų vietoje. Chirurgas *Grube,* gyv. Naumiesty (Neustadt), sutiktų įkurti budeliją Mariampolės pav., bet stato sąlygą, kad Meištų dvarelis (palivarkas) prie Naumiesčio būtų budelio įstaiga ir jam atiduotų paveldėjamai nuomoti. Kitas chirurgas Lebewohl iš Raigardo, pirmiau atsišaukęs, dar nepasisiūlė tiksliau įkurti budelijos Dombravos paviete, taip pat neatėjo pasiūlymo iš buvusio budelio Zavierinskio (Sawierinski) Strassburge (Prūsuose). Tuo reikalu užklausta į Marienverderį.

Reikėtų Baltstogei 3 budelių: Mariampolės, Dombravos ir Suražo pavietams, taip taria Rūmai.

Budeliai ir rakaliai N. R. Prūsuose turi dirbti tais pačiais pamatais, kaip ir senose provincijose.[2]

Jau buvo suteikta privilegija vienam budeliui; ją gavo Johann Welpinsky iš Gratz'o, 1799. IV. 30. Tą siūlo padaryti Schrötteris ir Brockenhausenui.

Kiekvieno Departamento (Baltstogės ir Plocko) atatinkamos vadybos svarstė tą joms opųjį klausimą, kits kitam davinėjo medžiagos, patarimų, siuntinėjo į Berlyną. Žiūrint reikalo ir pasiūlymų keitėsi sąlygos.

Budelių ir rakalių sąlygos. 1801. IX. 32 svarstyta Baltstogėje budelių ir rakalių klausimas, sąlygos, kuriomis galima ar reikia juos imti.

Rakaliui užteksią 2—3 valakų žemės; kiekviename garnizono mieste gyventojai turį mokėti baudas už kiekvieną nenuluptą gyvulį.

[1] *ten pat,* l. 88—98.
[2] *ten pat,* l. 103, 104—9.

Budelio užtektų vieno; jisai turįs būti atskirtas nuo rakalio. Algos jam reikią duoti 150 dol. iš baudžiamojo fondo ir žemės amžinai nuomojamos su mažu kanonu (metiniu mokesčiu).

Daug buvo ginčų, ir Prūsų valdininkų tarpe nuomonės skyrėsi, ar galima taikinti tas pačias taisykles naujoj provincijoj, kaip ir senosiose. Taip pat ginčų iškėlė klausimas, ar galima leisti kiekvienam pačiam nusilupti gyvulį.

Visi sutiko, kad reikia atskirti rakalį nuo budelio, nes tarp jų nėra ryšių, pritarė Plocko Kriegsrato Schirmacher'io nuomonei, kuri visiems atrodė teisinga. Budelis esąs tik baudžiamojo teisėjo padėjėjas, jis nieko bendro neturįs su rakaliu, sveikatos policijos padėjėju. Žinoma, galima leisti budeliui organizuoti rakalijas, atlikti jų darbą su savo bernais.

Budelio ir rakalio uždaviniai. Apie budelio uždavinį ir jo darbo sąlygas randame tokių minčių, kurios yra jo profesijos išaukštinimu. Bus tai bene Schirmacherio žodžiai.

1. Budelis del savo uždavinio yra ne kas kitas, kaip baudžiamojo teisėjo padėjėjas, jis vienas vykdo, neprileisdamas kitų, visus reikalingus tam tikros apygardos ribose baudžiamojo teismo darbus už tam tikrą baudžiamųjų išlaidų taksoj nurodytą atlyginimą, bet jis privalo šitą atlikti, o susirgęs ar negalėdamas būti, turi pristatyti kitą kvalifikuotą asmenį[1].

2. Apygardą, kurioj jisai privalo ir turi teisės atlikti baudžiamus teismo aktus, nurodo jam šalies policijos vyriausybė, ji gali tą apygardą vėliau net sumažinti, ir budelis negali del to kelti priešinimosi[2].

3. 4. nustato atlyginimą (§§ 1—4).

Budelis neturi nieko bendro su rakaliais.

Rakaliams nustatyta taip pat teisės, pareigos, atlyginimas (§§ 1—6).

[1] Der Scharfrichter ist an und für sich seiner Bestimmung Zufolge nichts weiter als der Untergehülfe des peinlichen Richters, er vollzieht mit Ausschluss andrer alle innerhalb eines gewissen Districts vorfallende peinliche Gerichtshandlungen gegen die in der Criminalsporteltaxe seine festgelegten Gebühren, er ist aber schuldig diese zu vollstrecken und in Krankheits oder Abwesenheitsfällen eine andere qualifizierte Person an seine Stelle zu beschaffen.

[2] Der District, in welchem derselbe peinliche Gerichtsakten vorzunehmen schuldig ist und berechtigt ist, wird ihm von den Landespolizei-Behörde angewiesen, doch bleibt es dieser letzten überlassen dieselben in der Folge auch zu verkleinern ohne dass dem Scharfrichter dagegen ein Widerspruchsrecht zusteht.

Bet jam uždėta dar viena pareiga (§ 7): „rakalis taip pat turi prireikus daryti baudžiamąją ekzekuciją pareikalavus budeliui, eiti jam padėti už nustatytą Baudž. išlaidų taksoj atlyginimą“.[1]

Derybos del asmenų. Ten pat kolegija svarstė eskadrono chirurgo Grubės (iš Naumiesčio) pasiūlymą. Jis sutiko būti budeliu, bet pridėjo, jog neturįs lėšų trioboms pasistatyti, todel prašo užleisti jam Naumiesčio vaitystės triobesius. Baltstogės vyriausybė nesutiko, pasiūlė jam duoti 100 dol. pradžiai (Vorschuss). Jeigu Grube nesutiks, tai nutarė kreiptis į Šleziją, Magdeburgą, Halberstadtą, gal iš ten gaus.[2]

Schrötteris, gavęs tas Baltstogės ir Plocko Rūmų nuomones, padarė savo atitinkamų pastabų.

O del teisių ir sąlygų, žmonių ieškojimo darbas eina toliau. Iš Baltstogės K.-Ū. Rūmai rašo jam 1802. V. 12, jog vėl siūlęsis Zavierinskis (Sawierinski) iš Strassburgo, jau keletą metų yra tat padaręs, paskui pakartojo, pranešta jam sąlygos, bet jis neatsakęs. Paklaustas paskutinį kartą Grube.

Iš viso jau yra 4 rakalijos, dar 3 pasisiūliję.[3] Dabar ir Baltstogės K.-Ū. Rūmai siūlo daryti skelbimus (1802. IX. 9). kad ieškoma budelių ir rakalių.

Budeliui parinko vietą — Krosnos palivarką. Zavierinskis vis viliojąs, keletą kartų kreipęsis; lyg sutinkąs, tik vis kažin kodel susilaikąs. Rūmai paskyrė griežtą raką duoti galutinį atsakymą iki rugsėjo 15 d. Jeigu neatsakys, tai kreipsis į Grubę Naumiesty.[4]

Reglamentas. Schrötteris, surinkęs medžiagą, apsvarstęs ją, kaipo įstatymo sumanymą, įteikė Goldbeckui pavadinęs: „Reglamentas apie budelijos įsteigimą N. Rytų Prūsuose“ (Reglament wegen Einrichtung der Scharfrichterei Wesens in der Provinz Neu-Ost-Preussen).

Goldbeckas sutiko (1802. X. 9).[5]

Ir netrukus išėjo įstatymas, išspausdintas vokiškai (lotynų raidėmis) ir lenkiškai, pavadintas „Publicandum wegen Ein-

[1] Der Abdecker ist aber auch schuldig bei vorfallenden Criminalexecution gegen die in der Criminalsporteltaxe bestimmten Gebühre auf Erforderung der Scharfrichter Hülfe zu leisten.

[2] *ten pat*, 110—114, 162—167.

[3] *ten pat*, 193—4.

[4] *ten pat*, 1. 197.

[5] *ten pat*, 201.

richtung ir t.t.“. Lenkiškai: Obwieszczenie względem urządzenia Mistrzowstwa i Katowctwa w prowincii Prus Nowo-Wschodnich. Spausdinta Baltstogėj. Pasirašė karaliaus įsakymu Schrötterts, Berlyne 1802. XI. 7.

Įsakymo turinys. I. (§§ 1—10). Rakaliai (vok. Abdecker, lenk. kat). Kiekvienas gali nusilupti pastipusį gyvulį; užkasama tam tikroj vietoj. Užkasti reikia į 24 valandas. Jeigu to pats nepadarys, atliks rakalis. Jeigu kas nenori pats daryti, tai turės atlikti rakalis, kuriam reikia pranešti per 12 valandų.

Už darbą nustatyta tam tikrąja taksa atlyginimas.

Bet jeigu gyvulys būtų pastipęs nuo ligos ar epidemijos, negalima užkasti nenulupus.

II. (§§ 1—5). Priimta Baltstogės Rūmų projekto pradai, aukščiau minėti.

Alga: 6 magd. valakai, 6 laisvi metai, duodama rąstų.

Jo įtaisytasis ūkis pereina kitiems budeliams.

Ryšių su rakaliais visai nėra, toji profesija atskirta.

III. (§§ 1—7). Taisyklės apie rakalijų įsteigimą.[1]

Toliau neteko užtikti žinių apie budelijų įsteigimą, matyt, buvo suorganizuota. Prūsų valdžia sistematingai steigė šitą reikalingą, jos nuomone, naujajai provincijai įtaisymą, kurio ji neturėjo ir turėti nenorėjo: ji nešė Prūsų kultūrą.

---

[1] *ten pat* 110—15.

V.

Kariuomenė.

1.

Prūsų kariuomenė.

Nuolatinė kariuomenė. Prūsų valstybė, virtusi po 1660 m. suverėne, įsikūrė nedidelę nuolatinę kariuomenę, kuri pamaži augo. Baigiantis XVII amž., jos skaičius pasiekė iki 29.000 vyrų; o paskui juo toliau, juo labiau jis auga. Didėjant išlaidoms, reikėjo geriau organizuoti valstybės mokesčius ir neužtenkant jų rūpintis gauti subsidijų iš svetur. Pav. 1688—1697 m. Prūsų kariuomenės išlaidų trečdalį padengdavo prancūzų duodamoji pašalpa, o XVIII amž. — anglų, kuriems parsisamdęs buvo tarnauti Prūsų karalius.

Be pinigų, buvo dar ir kita sunkenybė — tai gauti žmonių[1]. Pereinant prie nuolatinės kariuomenės iš pradžių paliktas dar senasis kareivių rinkimo būdas: rekrutus pristatydavo samdytojai, liferantai, kurie samdydavo palaidus žmones, savo ir svetimus, o negaudami geruoju, paimdavo su prievarta ar su vyliais; kartais tam tikrą skaičių karių turėjo pristatyti kunigaikščiui luomai, pavietai, valsčiai ir t.t., o jų dalykas buvo patiems surasti tuos žmones.

Karių gaudymas. Jau 30 metų karui (1618—1648) pritrūkdavo karių, tai vadams tekdavo imti juos su prievarta. Dabar gi, organizuojant nuolatinę kariuomenę, reikėjo surasti ir išdirbti naują pastovią sistemą kariams gauti. Nebetiko seniau leistinasis būdas, kuriuo karininkai, neinant geruoju, gaudo žmones ir ima su prievarta, su mušimais prispiria eiti tarnauti. Greitai pasirodė, jog kai kurie karininkai ir rekrutų pristatytojai iš tokio gaudymo padarė naudingą verslą: gaudo sveikus vyrus, su prievarta ima ką pamato, o paskui už pinigus paleidžia, o kas jų neturi, tai tą prispiria tarnauti.

[1] *H. Delbrück*, Geschichte der Kriegskunst. IV. 282—283.

Del to tai sodiečiai slėpdavosi nuo tokių verbuotojų, neidavo į turgų, kad jų nepagautų į rekrutus. Jaunimas būriais eidavo į užsienius; del to kai kur pritrūko bernų laukams dirbti, liko silpnieji, nes niekas, kas buvo sveikas ir tvirtas, nebuvo tikras, kad jo nepaims, ir delto jau iš anksto bėgo į kitą šalį. Sodžiuose pritrūko sveikų darbininkų. 1714 m. karalius uždraudė imti rekrutus su prievarta, bet vylius vartoti dar leido ir net pats siūlė, nes be jų nesitikėjo gauti rekrutų: be to, leido su prievarta imti neklaužadas miestėnus ir valstiečius, išdykusius tarnus; kariuomenei jie praversią. Galų gale galima buvo vartoti ir prievartą, tik kad nebūtų didelio triukšmo, bet tam reikėjo turėti atitinkamas valdžios leidimas. O tatai buvo duodama gana dažnai, nes rekrutų reikia gauti.

Skundos padidėjo, valdiniai puolė į karalių. 1721. II. 26 karalius išleido ediktą, kuriuo uždraudė su prievarta imti čiabuvius, bet galima be baimės gaudyti visus svetimšalius, o iš savųjų leidžia gaudyti tokius, kurie dar nedirba ūkyje, prekyboje ir miestuose, tik nevartojant nei vylio nei prievartos.

Bet šitaip sudarytoji kariuomenė buvo menka, nepastoviu sąstatu, nes bėgo iš jos visi, kas ir kur gali; negelbėjo prieš tat nė žiaurios bausmės, skiriamos už pabėgimą.

Valdinių prievolė. Taigi vyriausybei teko ieškoti kito išėjimo kariuomenei papildyti. Iškyla mintis apie valdinių prievolę tarnauti valstybei, viešpačiui ir tėvynei, kad visi dabar turi tarnauti, kad tie, kurie pabėgo, bijodami paėmimo, turi būti paskelbti dezertėrais. Visi gyventojai tuo, kad gimė valdiniais, „Aukščiausiojo tvarka ir liepimu turi ir privalo jam (karaliui) tarnauti savo turtu ir krauju".

O atsirado toji mintis visai kitu tikslu.

1701 m. be nuolatinės kariuomenės buvo organizuotas visuotinis šaukimas, vadinamas *milicija,* į kurią visi turėjo stoti. Veikiai pasirodė, jog ji karo atžvilgiu nėra tikusi ir del to buvo panaikinta, bet privalomoji tarnyba liko, palikti daromieji sąrašai. Dabar karaliaus išleistame 1714. V. 9 edikte rado tam tikrą pagrindimą naujai minčiai: jaunimas savo gimimu ir tikriausia Aukščiausiojo Dievo tvarka ir įsakymu turi ir privalo tarnauti turtu ir krauju: „del amžino išganymo atsiteisi prieš Dievą, o del visa kita turi būti prieš mane".

Absoliutiškoji monarkija pareiškė savo neribotą valią ant valdinių; valdinių pareiga kariauti dėl karaliaus, valstybės[1], tėvynė skyrium neminima, nes viską užvaduoja viešpats.

Kantonai. Dabar, trūkstant kariuomenei rekrutų, reikėjo imti žmones valdžios liepimu, padarius iš anksto gyventojų sąrašus. Tuo versdavos nauji verteivos — kuopų viršininkai.

Sudaryti ir valdyti kuopą buvo taip pat verslas. Kapitonas gauna iš valdžios lėšų, o jau jo dalykas surinkti žmones, aprėdyti, valgydinti, apginkluoti; naujas viršininkas, perimdamas kuopą iš senojo, atperka šautuvus, durtuvus, šobles, kardus, būgnus, o ir pats atiduodamas kitam turi spragas užpildyti. Kuopai išlaikyti tvarkoj reikia daug pinigų turėti: samdydamas rekrutus verteiva moka rankpinigius, nes be jų nebus samdos. Kartais tekdavo perimti kuopa su skolomis.

Jiems būtų naudinga gauti tokius rekrutus, kuriems nemokami rankpinigiai, kurie retai pabėga, lengva pakeisti kitais.

Šita palengvina sąrašų sudarymas. Verteivos visus vyrus surašytų, ir iš jų tinkamus pasirinktų, išėmus bajorus. Ir tikrai, palengva eina prie tos sistemos. Gal būti verteivos patys pradėjo tat daryti; karalius tat leisdavo, tik kartais darydavo išimčių, pav., uždrausdavo imti tą ar kitą asmenį ar net ištisą klodą: turtinguosius miestuose atleisdavo, bet kartais leisdavo imti net savo Berlyno kurpius, siuvėjus ir t. t.; o jeigu darbininkai reikalingi pabrikui, tai juos atleisdavo (karaliaus įsak. 1722). Arba karalius nustato, kokius žmones galima ar negalima imti, pav., nusako, kokio ūgio negalima imti į kariuomenę (1733. V. 1).

Esant pelnui ištikdavo gana didelių varžytynių tarp verteivų.

Rekrutų gaudymui ir rinkimui sutvarkyti 1733 m. išėjo „kantono reglamentas". Reglamentas sutvarkė rinkimą, pašalino varžytynes.

Vistiek ir dabar pristatomoji medžiaga galėjo būti visokia. Kapitonais dažnai būdavo dvarininkai, tai jie į kuopas rinkdavo valstiečius iš dvarų. Tai teko smulkiau nustatinėti rekrutų kokybę. Dabar kapitonai nevienaime dalyke buvo

[1] *Delbrück*, m. v. IV. 284—5.

suvaržyti. Nustatoma, kokie turi būti rekrutai, ko negalima imti, kokie klodai išimti ir t. t.

Pavyzdžiui, prie Frideriko Vilimo I kareiviai turi būti augaloti vyrai, negali būti žemesni kaip 5 pėdos ir 6 coliai. Taigi vidutinio ar žemo ūgio vyrai buvo apsaugoti nuo kareiviavimo.

XVIII amž. pasikeitė karaliaus būklė ir kariuomenės sąstatas. Karalius nebepareina nuo luomų valios; tarnauti pasidarė visų pareiga, kariuomenė gauna geresnių rekrutų.[1]

Verteivos varžydavos savitarpyje ir toliau tik del svetimšalių, kits kitam pagaudami rekrutus; todel reikėjo karaliui nustatyti apygardas, kas kur gali imti rekrutus. Rytų Prūsuose tat įvedė 1733 m., o vakaruose kiek vėliau, 1735 m. Šitą apygardą, iš kurios imdavo rekrutus, po kai kurių svyravimų ėmė vadinti *kantonais*.

Taigi visi turi stoti į rekrutus. Algauninkai tarnavo neribotą laiką, kol buvo susitarę; o dabartiniai rekrutai tegali tarnauti ribotą laiką; be to, jį sutrumpindavo atleidimai, atostogos.

Rekrutus mokydavo kasmet keletą savaičių ar mėnesių, o daugumą kareivių paleisdavo namo savo darbų dirbti mieste ar sodžiuje. Kartais atleisdavo iš kariuomenės ketvirtąją dalį ar pusę.

Karalius palaiko šitą praktiką. Kuopą maitina kapitonas. Daugiau žmonių atleidęs, jisai gali atliekamus pinigus sunaudoti samdymui svetimųjų. O kapitonui naudingiau paleisti: atleistųjų pinigus jis sau ima, gali su jais išsiversti, šiaip bankrutuotų.

Kapitonas greičiau atleisdavo savo valstiečius, nes jie nepabėgdavo. Tos kuopos ir pulkai, kuriuose buvo dauguma svetimšalių, atsirasdavo blogesnėj būklėj. Tai karalius leido ir juos atleisti prie amatų darbo. Dabar ir iš jų eidavo į atostogas amatų dirbti, prekiauti, o sušaukdavo tik pasimokyti, pratimų daryti[2]. Po didesnės praktikos karininkai pramoko skalsinti mokymo laiką ir būdus.

Savieji ir svetimšaliai. Algauninkus rinkdavo iš visur, kur ir kas pasitaikydavo. Ir dabar tat pasiliko, tik savieji turėjo užpildyti spragas, jeigu anų trūko. Esant sveti-

[1] *Delbrück*, IV. 285–7.
[2] *M. Lehmann*, Histor. Aufsätze. Straipsnis „Werbung."

mųjų, savųjų daugiau atlieka darbui. Valdinys buvo naudingesnis, jeigu dirbdavo namie ir mokesčius mokėjo, negu tarnavo. Friderikas buvo vieną sykį (1742) nustatęs, kad ⅔ kariuomenės turi būti iš svetimšalių, ⅓ iš savųjų. 1768 m. Prūsų kariuomenėj buvo: 90.000 svetimųjų, 70.000 savųjų.

Rinkdavo ten, kur buvo atliekamų žmonių, kur savo kariuomenės neturėjo, pav., gretimose miestų respublikose, rankiojo pas kaimynus, daug gaudavo iš lenkų, lietuvių, šveicarų. Prūsų karininkai-verbuotojai nesigailėjo melo, prievartos, kad gautų aukštų kareivių, kartais net kaimynų kunigaikščių sargyba nebuvo tikra nuo prūsų gaudytojų.

Daug rekrutų duodavo kitų šalių dezertėrai, ir tai tokių būdavo dauguma svetimšalių.

Friderikas Did. mokėjo gaudyti rekrutų savo priešų žemėse, dargi karo belaisvius paimdavo į savo kariuomenę su prievarta. Bet šitame geros kloties neturėjo. Vieną sykį dalis batalijonų pakėlė maištą, prūsų karininkus išmušo ir perėjo prie savo sąjungininkų.

Į kariuomenę kartais ima už bausmę. 1780 m. buvo nustatyta, kad atbuvęs bausmę už neprideramą rašinėjimą, valdinių kurstymą, turi būti dar paimtas į kariuomenę.

Del to tai dezertija buvo labai didelė. Karaliaus įsakymai dažniausiai tuo reikalu leidžiami.

Kareiviai kits kitą daboja: karininkai, pakeitę garnizoną, pirm.a tyrinėja apylinkę, kad galėtų susekti bėgūnus; savo ruožtu žygiuojant kariuomenei ir jai apsistojus, buvo saugojama nuo pabėgimo.

Taigi kareivis savo valia netarnauja, mūšyje nesirūpina laimėjimu, žiūri tik, kad kaip išsprukus. Ir vienintelis būdas pajėgti kariauti — padaryti iš kareivių aklą vadų įrankį. Tam buvo reikalinga žiauri, aštri drausmė.

Iki šiol nebūdavo sąrašų būsimiems rekrutams: kapitonai gaudydavo svetimus ar imdavo savo suaugusius vyrus. Tai kapitonai patys savo reikalams gamino tokius sąrašus savo apylinkei; būdavo tokių atsitikimų, kad kapitonai pradėjo įrašinėti vaikus jau nuo 10 metų ir žymėdavo juos. XVIII amž. viduryje kapitonų valia buvo dar labiau suvaržyta: nebe jie priima, o tam tikros komisijos.[1]

[1] *Delbrück*, IV. 284—295.

Kai del kareivių amžiaus, tai dauguma jų buvo pusamžiai ar apyseniai žmonės, buvo net 60 m.[1]

Ieškojimas karių užsienyje kartais iššaukdavo painiavų ir susidurimų su kaimynų valstybėmis. Kiek turėjo būti ir buvo progų tiems konfliktams, galima matyti kad ir iš kelių skaičių: 1713 — 35 m. išleista samdymui svetur 12 mil. dolerių. Kartais būdavo 800—1000 prūsų karininkų-verbuotojų užsienyje.

Verbuotojai ieškodavo žmonių, kurie tiktų jų reikalavimams, o šie keitėsi žiūrint aplinkybių, o kartais net karaliaus pamėgimų. Vienas Prūsų karalius, Friderikas Vilimas I, mėgdavo aukštus kareivius, del to užsienyje aukšti kareiviai buvo brangūs. Karalius, pamatęs aukštus vyrus, imdavo pas save, brangiai užmokėjęs už perleidimą. Pav. 1731 m. už 60 žmonių jis užmokėjo 145.000 dolerių.

Tamsesnėse užsienių šalyse verteivos įtaisydavo medžioklę rekrutams. Bet tą pat darė kiti su Prūsų valdiniais. Austrų atstovas buvo pasiūlęs savo vyriausybei siuntinėti į Prūsus aukštus rekrutus, nes, sako, per juos esą galima prieiti prie karininkų, kurie 100—1000 dukatų dovaną atmeta, bet gavę aukštą kareivį patys gali daugiau gauti[2] ir del to sutiktų padaryti naudingus Austrams patarnavimus.

XVIII amž. baigiantis kiekviena Prūsų provincija padalinta į kantonus (apygardas); jo visi vyrai (su išimtimis) pridera į tam tikrą korpusą.

Neima: bajorų, kunigų, valdininkų ir t.t., be to dar: žydų, mennonitų, o nuo 1792 m. pabrikų darbininkų.

Žiūrint gyventojų skaičiaus vidutiniškai atsieina:

1 pėstininkų pulkui	. . . .	15.260 dūmų
1 dragonų „	. . . .	9.680 „
1 kirasyrų „	. . . .	7.083 „

2.

Kariuomenė N. Rytų Prūsuose.

Karo jėgų viršininku naujajai provincijai buvo paskirtas jau anksčiau minėtasis gen. Güntheris. Šita proga duodu keletą biografinių žinių apie jį.

[1] *Schmoller*, 276—7.
[2] *L. Krug*, Abriss 128—9.

Güntherio biografija. Indrikas Jonas Güntheris yra gimęs karo kunigo šeimoj 1736 m. Iš pradžių norėjo būti tai teologu, tai teisininku, nes tų mokslų yra mokęsis, bet karo laiku įstojo į kariuomenę, kur jisai gana greitai ėjo aukštyn: 1773 m. tapo majoru ir padarytas bajoru; 1789 m. — general-majoras, 1795 m. — generolas-leitenantas ir 1798 m. pakeltas į baronus.

Jisai pasižymėjo kare, parodė gabumų žvalgyboj, partizanų kovose. 1788 m. jis padarytas bosniakų pulko vadu. Buvo tai lengvoji kavalerija, ginkluota su pikėmis. Atsirado jie XVIII am. Prūsų kariuomenėje; tokį vardą davė jiems jų vadas Serkis, pats albanas (arnautas), bet jo kariai buvo surinkti iš visų kitų šalių — visokie svieto perėjūnai: buvo pas jį kazokai, totoriai, turkai, armėnai, kalmukai ir t.t.

Kariai buvo samdomi 20 metų. Güntherio pulkas stovėjo Širvintoj, Stalupėnuose, Goldapėj, Margrabove, Elke, Aryje ir t. t.

Güntheris savo būstinę paskyrė Elke (Lycke). Pats geras raitelis, mokėjo apsieiti su savaisiais, rūpinos karėivių išmokymu, medžiaginiu aprūpinimu, bet ir stengėsi pakelti karius kultūriškai, taisydamas jiems ir jų vaikams mokyklas.

1794 m. jisai saugojo Prūsų sienas; jam teko kovoti su lenkais, Lenkų žemėje ar Prūsuose. Jisai apsaugojo Rytų Prūsų sienas nuo užpuolimų. Karo laiku jisai buvo paskirtas vyriausiuoju vadu dešiniam Vyslos krašte vieton atstatytojo del negabumo Favrato.

Karas pasibaigė laimingai, gauta naujų žemių, Güntherį apdovanojo karalius, Prūsų bajorai išaukštino jį suteikę tėvynės gelbėtojo vardą.

Po 1795 m. į jo pulką įėjo dar totoriai iš naujos provincijos.

Iširus lietuvių - lenkų kariuomenei, totorių pulkininkas Baranauskas pasiūlė Prūsų valdžiai duoti jam organizuoti totorių korpusą ir leisti totoriams persikelti į naująją provinciją. Vieni jų, vyresnieji, vadinosi „towarzysze" (draugai), kiti prastieji. Visi jie muamediniai, totoriai; be to, karininkai ir draugai—bajorai. Ir tikrai jų tarpe yra Lietuvos totorių pavardės: Baranauskas, Achmetavičius, Melechas, Koryckis, Bučackis, Chaleckis ir t.t. 1799 m. jų buvo 291 vyras. Jie buvo viename pulke su bosniakais.

1799 m. del senatvės Güntheris atsisakė nuo pulko vedimo, bet paliko sau visos provincijos vadovybę ir kantonavimą.

1800 m. padaryta atmainų bosniakų ir draugų organizacijoj; bosniakų pulko vardas pasiliko, po senovei jį vedė Güntheris, tik tą pulką besudarė vieni draugai (towarzysze) iš bajorų totorių ir netotorių, o bosniakai, kaipo nebajorai, išdalinti tarp ulanų.

Pats Güntheris ne taip jau buvo užsidegęs del bajorų, į savo junkerių mokyklą priimdavo ir gabius kantonistus, norinčius iškilti, išsitarnauti. 1800 m. Fahnen-junkerių tarpe buvo kantonistų ir iš naujosios provincijos.

Kantonu Güntherio pulko draugams buvo mažieji bajorai.

Güntheris mirė ir palaidotas Tykocine (1803. IV. 26). 1839. X. 10 jo karstas perkeltas į Elką, šitame mieste pastatytas 1841. VI. 16 paminklas.[1]

Kariuomenė. Naujuose Rytų Prūsuose patalpinta prūsų kariuomenė, bet jos buvo mažiau negu iš pradžių buvo sumanyta ir reikėtų, nes trūko vietos jai sutalpinti.

Užtat Rytų Prūsuose ir Varšuvoj yra daug kariuomenės; jeigu būtų pavojus, galima būtų per keletą dienų surinkti geroką kariuomenę ir apginti provinciją.[2]

Apie 1799—1800 m. buvo išskirstyta po visą provinciją:

24 eskadronai usarų ir bosniakų,
5 „ dragonų,
1 pulkas (= 5 eskadr.) totorių,
4 batalijonai (= 16 kuopų) pėstininkų (fizilierių).

Eskadrone ar kuopoj skaitoma po 150 vyrų, tai iš viso buvo į 7.000 — 8.000 karių. Vyriausias jų vadas gen. *Güntheris*.

Kiekvienas pulkas turėjo savo eilinį numerį ir be to pridėdavo vado pavardę.

Bosniakų pulkas Nr. 9, iš 10 eskadronų, išdalintas Lietuvoj, Palenkėj ir Mozūruose.

Garnizonai stovėjo šiuose miestuose: Tykocine, Ostrolenkoj, Dargukeine, Knyšyne, Zabludave, Branske, Bockuose, Viškave, Astrovoj, Lomžoj.

Usarų pulkas Nr. 5, susidedąs iš 10 eskadronų, buvo visas išdalintas Lietuvoj. Garnizonai buvo: Virbalyj, Nau-

[1] *Grabe*, Günther (Altpr. Mon.)
[2] *Holsche*, I 408

miestyj, Vištytyj, Prienuose, Sokolkoj, Seirijuose, Prieraslyj, Vilkaviškyj, Suvalkuose, Kalvarijoj. Štabas buvo Virbalyj.

Usarų pulkas Nr. 10, iš 10 eskadronų, išdalintas tarp Pietų Prūsų ir N. Rytų Prūsų. Čionai teko 4 eskadronai; jie patalpinti lenkų dalyj, Plocko Depart., būtent: Biežune, Lipne, Rypine ir Raciąže.

Dragonų pulkas Nr. 10, iš 5 esk., išdalintas lenkų dalyj.

Totorių pulkas išdalintas Palenkėj ir lietuvių dalyj; turi garnizonus: Raigarde, Augustave, Suchovolėj, Janavoj, Gonionyj.

Keturi *Fizilierių* batalijonai išdalinta šitaip: Nr. 3 — Baltstogėj, Nr. 12 — Bielske, Nr. 9 — Pultuske, Nr. 17 — Plocke.

Garnizuonų miestuose buvo pastatytos kareivinės.[1]

Rekrutų ėmimas. Prisaikdinus naujus valdinius, Prūsų valdžia tuoj ėmė rūpintis kareivių ėmimu iš jų, tam daro gyventojų sąrašus, vietos policija teikia žinių, kiek kur yra kaimų, dūmų, kiek yra žydų, krikščionių[2].

[1] *Holsche*, I 408—410.

[2] *GSA.* NOP. Tit. 201. Nr. 1. Pavyzdžiui, Šakių policijos komisija yra davus 1797. V. 29 tokių žinių:

PARAPIJOS	Vietų	Dūmų iš viso	Žydų	Krikščionių
Zapyškis	57	342	14	328
Vilkija	21	229	3	226
Seredžius	20	218	8	210
Ilguva	33	282	10	272
Plokščiai	26	197	5	192
Gelgaudiškiai	29	324	6	318
Kaimelis	19	183	8	175
Sudargai	21	192	22	176
Slavikai	23	231	5	226
Šakiai	34	226	30	196
Lukšiai	67	610	51	559
Sintautai	50	516	8	508
Griškabūdis	72	592	10	582
Naumiestis	64	764	429	565
	536	4.906	379	4.527

Dauguma parapijos bažnyčių buvo dešinėj Nemuno pusėj, kairėj tik filijos, Seredžius — dešinėj, po Prūsais filija Panemunė.
Ilguva — Veliuonos filija
Kaimelis — Jurbarko „
Slavikai — „ „
Šakiai — Gelgaudiškio filija
Lukšiai — Veliuonos „
Griškabūdis — Naumieščio filija,

1796 m. buvo išdirbtas planas, kaip reikės į rekrutus imti. Nurodyta pulkai stovintieji Prūsuose, kantonistus ima iš čia ir siunčia tenai. Kartais pulkai pasikeičia savo kantonais. Pavyzdžiui, buvo nurodyta, kad tas ir tas pulkas gaus N. Rytų Prūsuose, kad tas ima visą, o kitas papildymą ir t.t.[1].

Savo *kantonus* turėjo (t. r. rinkdavos rektrutus) N. Rytų Prūsuose šitokie pulkai:

v. Hansen'o Nr. 11 — Gonionio ir Vygrių pavietuose,

v. Reinhard'o Nr. 52 — Vygrių, Dombravos ir Mariampolės pav.,

v. Courbière'o Nr. 58 — Kalvarijos pav.,

v. Ruits'o Nr. 8 — Ostrolękos, Przasnysz'o ir Pultusko,

v. Strachwitz'o Nr. 44 —Lomžos ir Ostrolękos, Suražo ir Bielsko pav. dalyje,

v. Anhalto Nr. 53 — Lipno, Mlawos ir Plocko,

v. Busch'o Nr. 10 — Baltstogės ir Suražo pav.,

v. Günther'io Nr. 9 Bosniakų p. — susidėjo iš smulkiųjų bajorų N. Rytų Pr. ir Pietų Prūsuose.

Pulkams buvo nurodyta jiems priderami sodžiai ir viensėdijos.[2] Bet jie turėjo žmonių ir iš senųjų Prūsų; iš kitos pusės iš čia siųsdavo tenai pulkams papildyti.

Iš pradžių rekrutų rinkimas nėjo sklandžiai. 1798 m. pirmą sykį ėmė kantonistus; jų nematavo, nežiūrėjo, ir pasirodė, jog vieni yra netinkami, kiti pasislėpę, taigi reikėjo gaudyti, kad būtų tinkamesnių.

3.

Kantonistų bėgimas ir priešinimasis.

Kantonistų bėgimas. Karo - Ūkio Rūmai iš Baltstogės savo rašte 1799. IV. 30 paduoda sumanymą, kaip apsisaugojus nuo kantonistų išbėgiojimo. Jų nuomone, reikėtų įvesti pasus ir nustatyti, kad įrašytieji be pasų negali persi-

[1] *ten pat* Nr. 2.
[2] *Holsche*, I 407—410.

kelti svetur, nors, prideda, tat nedaug padės, nes daugumai tat vistiek, jie baudžiauninkai, del to negali kraustytis. Be to, reikėtų įvesti bausmę už pasislėpusiųjų kantonistų laikymą: ponui, ekonomui, magistratui, šaltyšiui.[1]

Bet čia atsirado keleriopų sunkenybių.

Viena dalis iš pabėgusiųjų svetur grįžta namo, tai juos gaudo, kita išėjo netolimais, į miškus, slepias ir plėšikauja, sudarydami kartais didesnes šutves. Buvo dar vienas išėjimas: kantonistai traukia į Rusų užimtąją Lietuvos pusę. Antra vertus, buvo ir linksmių Prūsų valdžiai reiškinių: rusų kantonistai persikelia iš ten ir apsigyvena, tuo daugina gyventojų skaičių. — Vietos vyriausybė klausia Berlyno, ką su jais daryti?

Slapstymasis miškuose. Keletas pabėgusiųjų Mariampolės pavieto kantonistų sudarė plėšikų šutvę; atsirado tokių pat plėšikų gaujų Prienuose ir kitur. Jos veikia katra sau įvairiose vietose.

Mariampolės šutvės žinomi tokie vardai: Adomas Krušinskis, valstietis, pramintas Durnadomus (Durnadomis?), Kazys Alaburda, Andrius Rutkauskas, Petras Kėdžius, Povilas Malinauskas, Tomas Alaburda, Tomas Kapeckis, Simonas Straigys. Ypač pasižymėjo savo darbais Krušinskis, kuris buvo atėmęs girininkui šautuvą ir į jį iššovė, nuo jo smūgio krito šaltyšius Dombrauskas, prieš tai buvo jam pasakęs: spaviedokis, sakyk savo griekus. Mat, girininkas ir šaltyšius vis norėjo juos pagauti ir pristatyti Prūsų valdžiai. Šiaip jie neplėšikavo, tik maistą imdavo, taigi ir plėšikai buvo abejotini.

Galų gale vis delto visą šutvę išgaudė, gal ne visus, kiti gal pasislėpė.

Tardymą vedė Gisevius, kuris nagrinėjo ir kitų šios vietos kantonistų plėšimų bylas.

Karaliaus įsakymu buvo paskirtas nepaprastas teismas (Karo Pilietinė komisija), išnagrinėjo visą bylą ir nusmerkė šitaip: A. Krušinskį įpinti į tekinį nuo viršaus žemyn, Kazį Alaburdą, Andrių Rutkauskį, Petrą Kėdžių — nuplakti ir kalinti iki gyvos galvos, Povilą Malinauską, Tomą Alaburdą,

[1] *GSA.* NOP. Tit. 200 Nr. 9.

Tomą Kapecką nuplakti ir duoti 10 metų darbų tvirtovėje, Simoną Straigį — kalėti iki gyvos galvos.

Jie padavė skundą į Baltstogės regentijos II senatą, bet jis patvirtino aną sprendimą. Tik čia kai kuriems teisėjams atsirado abejonių: smurtas buvęs mažas, pagrobtieji daiktai menki, vargu būtų galima taip skaudžiai bausti, del to nutarė atsiklausti Baudž. Teismo Berlyne.

Nuomonės ir čionai pasiskirstė; referentas min. v. Arnim'as pasiūlė tokį išėjimą: palikti Krušinskiui įpynimą į ratą, tik reikia prieš viešąjį žudymą pasmaugti ir jau viešai del publikos akių šiaip įpinti į tekinį; 4 kiti teisėjai iš Baudžiamojo Departamento Rūmų Teisme (Kammergerichte) siūlė mažesnę bausmę. Kadangi, jų nuomone, kaltinamieji sudarė plėšikų gaują, gyveno miškuose, bet padarytieji jų nusidėjimai nėra tokie dideli, taigi galima duoti sulyginamai minkštesniu įnagiu (botagu) 100 smūgių. Kiti net abejojo, ar buvo sudaryta plėšikų gauja. Karalius paliko visą sprendimą, tik pakeitė jį, sutikdamas su Arnimo pasiūlymu, atmesdamas kitų teisėjų nuomonę (1801. VII. 21).

Pranešama, kaip turi įvykdyti sprendimą: „Krušinskis turi būti nudėtas, su ratu iš viršaus žemyn, ir jo kūnas turi būti įpintas į ratą". Visa tat turi būti atlikta Mariampolėj. Plakimas turi būti padarytas viešai, aikštėj.

Bet skyrium buvo prirašyta: Krušinskis, publikai nematant, turi būti pasmaugtas ekzekucijos pradžioj.

Kaip buvo minėta aukščiau rašant apie budelius, Prūsų valdžia ilgą laiką negalėjo nužudyti Krušinskio, nes negalėjo gauti žinovo budelio; kol ėjo susirašinėjimas, budelio ieškojimas, derybos, jį laikė kalėjime; suradę budelį galų gale nužudė. Budelis turėjo išplakti ir kitus. Atlikus egzekuciją reikėjo pasmerktuosius sodinti į kalėjimą, tai teismas rašo iš Baltstogės 1801. VIII. 4, jog Mariampolėj nėra kalėjimo, saugo juos kariuomenė, gen. Güntheris prašo, kad Mariampolės garnizonui neduotų saugoti kalinių.[1]

[1] *GSA.* Rep. 84 Nr. 542.

4.

Rusų vyriausybės kova prieš dezertiją.

Dezertijos priežastys. Nuolatinę kariuomenę buvo įtaisę pas save ne tik Prūsai, bet ir Austrai bei Rusai. Ir čia ir ten eilinius kareivius turėjo duoti valstiečiai. Galėjo jie pakęsti baudžiavų naštą, bet nepakeliama buvo artojui beveik amžina karo tarnyba, kurioj drausmė buvo palaikoma žiauriomis priemonėmis. Del to stengėsi išsisukti, o jiems čia tebuvo vienas kelias — pabėgti ar į kitą pavietą pas kokį dvarininką, kuris sutiks priimti, ar bėgti toli, svetur į kitą valstybę, kur jam leis apsigyventi ir į kariuomenę neims.

Šituo klausimu vienodai žiūrėjo ir elgėsi visos trys kaimynų valstybės: Prūsai, Rusai, Austrai, jos stengėsi visais būdais savus valstiečius ir kantonistus sulaikyti, svetimus vilioti, duodamos patogias sąlygas apsigyventi.

Kantonistų ėmimas. Rusų vyriausybė dar neturėjo prityrimo naujame, ką tik užimtame, krašte kai del rekrutų ėmimo. Bandė elgtis Lietuvoj taip, kaip elgėsi iki šiol Rusijoj, bet čia sulaukė ko kito: ėmė bėgti, nes arti Prūsai.

Kartais būdavo bėgimas dideliais būriais, kad Prūsų valdžia vietoje nežinodavo nė ką daryti, ypač tat atsitikdavo pačioj pradžioj. Sykį Prūsų vyriausybė gavo iš Baltstogės tokią žinią: Rusų Lietuvoje Riepinas pradėjo imti rekrutus po 3 žmones nuo 500. Apstoja sodžių, miestą ir gaudo rekrutus; atėjus žiniai, jog žada užpulti, žmonės bėga čionai; jų skaičius auga; į Kauną vieną kartą buvo atbėgę 170 žmonių, o per Nemuną lengvai gali pereiti čionai. Kas daryti, klausia Berlyno iš Baltstogės.

Prūsų vyriausybė atsakė, kad reikia priimti ir sunaudoti.[1].

Rusų vyriausybė tuoj suprato, kad taip elgtis negalima, ypač pradžioj naujajam krašte reikia griebtis kitokių priemonių. Be to tikėjosi, jog gausiant naudos iždui, daugiau pinigų įplauksią, masinį bėgimą sulaikysiant.

Bekantonė juosta. Ir caras išleido 1801. IX. 21. ukazą valstiečiams nuo pabėgimo sulaikyti.

[1] *GSA.* NOP. Tit. 210 Nr. 2 l. 78—4, 122—5.

Šitas ukazas del kantonistų buvo tokio turinio:

1. Kadangi sunku rinkti rekrutus pasienyje, tai nutarta padaryti juostą, 100 verstų platumo, nuo Juodųjų jurių iki Baltųjų išilgai sienos, kur gyventojai yra atleisti nuo pareigos pristatyti rekrutus žmonėmis.

2. Kadangi tuo keliu šitoji našta bus užkrauta neteisingai vieniems Rusijos vidurio gyventojams, o atleistos nuo jos bus pasienio tautos, tai prisakyta imti tenai pinigais, skaitant po 360 sid. rublių už vieną rekrutą.

3. Bet ir pasienio gyventojai gali vieton pinigų duoti rekrutus žmonėmis.

4. Iždas šitucs pinigus sunaudos laisviems žmonėms pasamdyti, iš kurių sudarys usarų pulką.

5. Įsakyta sužinoti, kiek rekrutų atsieina tiems žmonėms, skaitant 500 vyrų po 1 rekrutą, kiek būtų žmonėmis ir kiek pinigais.

Rusų Lietuvos bajorai ir caro ukazas. Caras, leisdamas savo ukazą, norėjo tuo sulaikyti valstiečius nuo išbėgiojimo, tarė, jog Lietuvos dvarininkai bus jam dėkingi. O dvarininkai kitaip žiūrėjo į tat, jie čia matė sau skriaudų.

Lietuvos dvarininkai ne visai buvo patenkinti minėtu caro ukazu (1801. IX. 21), kuris jiems leido pasirinkti: ar atsipirkti, ar pristatyti žmonės; dvarininkai velytų atiduoti valstiečius, galėtų atiduoti į rekrutus kokį netinkamą ir atžagarią pono valiai baudžiauninką, tik valstiečiai savo elgimusi visa tat ardydavo; jie bėga į Prūsus, dvarininkai nustoja žmonių 10 sykių daugiau negu reikia duoti į rekrutus. Pinigų gi jie mokėti nenori, sako esą perbrangu. Bandymo iš bajorų pusės išpirkti valstiečius nuo rekrutų iš rusų valdžios neteko rasti.

Del to tai bajorų seimeliai Vilniuje 1802 m. gegužės mėn. prašė savo vyriausybės pakeisti rekrutų ėmimo tvarką. Jie įrodinėja, jog reikia sumažinti rekruto kaina ir imti ją popieriniais pinigais, o ne sidabru. Be to, nereikėtų, sako, leisti gaudyti laisvus žmones, nes gyvenantieji pasienyje tuoj išbėgioja, „visuomet daug žmonių nyksta, kai prasideda rekrutų ėmimas, ir Lietuva, kaipo pasienio gubernija, kiekvienu rekrutų ėmimu turinti duoti paprastu laiku 1.300 ir kelias dešimtis rekrutų, gali nustoti 8—10 tūkstančių jaunimo. Su šitais dezertėrais, kaip ir su karo bėgūnais, Prūsai apsieina

su dideliu žmoniškumu ir palankumu — tam yra paskirtos tam tikros pasportų komisijos, kurios tuojau išduoda leidimus vykti į krašto gilumą ir verstis, kas kokiu nori darbu be jokios prevartos, dargi iki trečiai kartai atleidžia nuo ėmimo į kariuomenę. Čionai reikia šitoj vietoj pastebėti, jog po demarkacijos, 1795 m. įvykusios tarp Kiemų, iš pradžių gerokai Prūsų bėgdavo į mūsų pusę, bet po to beveik visai nustojo del tos priežasties, kad pagautasis ant sienos Prūsų dezertėras yra su sargyba vedamas iš pradžių į žemesnįjį teismą (policiją), o paskui kelioliką ar kelias dešimtis mylių į gubernijos miestą Vilnių, atgabentas taip pat laikomas sargyboj tarp kalinių, kol neįsirašys į valstiečius, o po to vis nebūdamas del savo likimo tikras, ar grįžta atgal į Prūsus, arba eina į valkatas ir patenka į teismą, o tada drauge su kaliniais ištremiamas į apsigyvenimą. Šita ir buvo didžiausioji priežastis, jog dezertija iš Prūsų beveik visai nustojo, o atvirkščiai, iš mūsų krašto padidėjo. Taigi tinkamiausia priemonė, bajorų nuomone, rodos būtų šitokia, kad su Prūsų dezertėrais ir bėgūnais pas mus kuo švelniau apsieitų ir kad tuoj ant sienos duotų jiems pasportus, ir tat atliktų ne žemesnieji teismai (policija), o pasienio komendantai, pasportus duotų metams, kol pasirinks darbą ar poną, ir kad ponams nereikėtų už tokius žmones iki naujai revizijai mokėti jokių mokesčių iždui, nes pridera gauti atlyginimą už tuos nuostolius, kuriuos turi dvarininkai del valstiečių bėgimo į Prūsus; juk jie bėgdami į užsienius ne tik palieka skolų, bet dar už juos, nors jau pabėgusius, dvarininkas turi mokėti mokesčius Viešpaties Iždui". Todel bajorai prašo suteikti lengvenybių Lietuvai, kaipo pasienio gubernijai, kurios kitoms buvo duodamos [1].

Caras buvo sutikęs padaryti nedidelę atmainą: leido pakeisti rekrutų ėmimo vietą.

1803 m. kovo mėn. bajorų maršalai priėjo prie tokių išvadų: rekrutus reikia atiduoti ne Vilniuje, bet pavietų miestuose. Kai del Kauno pavieto, tai Kauno mieste neparanku tat daryti, nes per arti prie Prūsų sienos, lengvai gali pabėgti, patogiausia būtų vieton Kauno paimti Jonavą [2].

[1] *VBD.* 1802 m. aktai.
[2] *ten pat*, 1803 m. aktai.

5.

Prūsų vyriausybės pastangos sutrukdyti dezertiją.

Bėgimas į Rusų pusę. Prūsų vyriausybė, kaip ir jos kaimynai, vilioja dezertėrus iš svetur, o savųjų neišleidžia. Geresnei to darbo kločiai tyrinėja bėgimo priežastis, seka kaimynų žygius rekrutams sugaudyti, viską pedantiškai nagrinėja; ji pati tegali pavartoti, berods, mažas priemones, nes negali daryti to, ką gali sau leisti plačioji Rusija . Kartais jos padarytieji žygiai yra tokio plataus masto, jog Prūsus apėmė baimė, ar ištesės atsispirti.

Bėga į Rusus rekrutai, baudžiauninkai, bėga tokie, kurie gali pasijudinti iš vietos, kurie po Rusais gali prigyti, taigi daugiausia lietuviai bėga pas lietuvius.

Skaičius. Prūsų valdžia buvo susirūpinus rekrutų nykimu, ji rankioja tikslesnių žinių, kas ir iš kur pabėgo, gal šitos žinios duos nurodymų, kas toliau reikia daryti.

Iš Gumbinės pranešama 1803. II. 2, kas yra pabėgęs į Rusiją, nurodoma pavardės, sodžiai: iš Busch'o pulko — 29, Senck'o — 41, Brünneck'o — 34, Dierke's — 1.[1]

Iš Plocko pranešama (1803. III. 1)[2], jog daug bėga, vieni išėję į Austrus, kiti pasislėpę vietoje, dauguma visi čia pasislėpę, tik perėję į kitus pavietus. Nesitiki, kad bėgtų į Rusus. Skaičius išsisukusių, kaip matyt iš sąrašo, nedidelis, ir ten bus sunku slapstytis. Plocko Departamente yra 39.820 dūmų, nestojo 781 kantonistas, tur būt. emigravusių yra — 19.

Iš Baltstogės pranešama (1803. III. 28) tikresnių žinių, kiek pabėgo 1802 m. Nestojo iš viso 429 kantonininkai, ir iš visų N. Rytų Prūsų — 488 žm. Prie bėgimo prisidėjo ne tik caro įsakymas, bet paveikė ir paplitusios vietoj žinios, kad tie pulkai grįšią į Senuosius Prūsus, tai kantonistai išbėgo, bet netoli: teko patirti, kad kantonistai norėtų grįžti namo.

Daugiausia pabėgusiųjų buvo iš Baltstogės ir Mariampolės pavietų, kur stovi v. Courbière's 13 dragonų pulkas: gyventojai „vis dar negali perlaužti savo karo tarnybos nemėgimo"[3].

[1] *GSA* NOP. Tit. 210 Nr. 2, l. 33—41
[2] *ten pat*, 45—47.
[3] seine Abneigung gegen den Militairdienst nicht unterdrücken kann.

Žiūrint pavietų, tai šituos 429 galima šitaip padalinti: Baltstogės p. — 86, Mariampolės — 114, Kalvarijos — 51. Vygrių — 13, iš viso — 429.[1]

Iš Plocko Dep. pabėgo vos 29, o pridėjus vėliau pažymėtus 1802 m., suskaityta pabėgusiųjų kantonistų iš N. Rytų Prūsų — 488, iš Gumbinės apie 40.[2]

Prūsai seka, ką Rusai daro. Pav., Alvensleben'as praneša Schrötteriui, jog caras išleidęs 1801. IX. 21 ukazą del kantonistų, kuris buvo anksčiau minėtas.

Berlyne, Karaliaučiuje, Naujuose Rytų Prūsuose susirūpino tuo caro ukazu; jau svarsto, kaip tas ukazas atsilieps į žmonių perėjimą iš vienos pusės į kitą, į kareivius ir t. t. Schrötteris turi pareikšti savo nuomonę 1802. II. 3.[3]

Susirūpino tuo ir Pietų Prūsai, kurie susiduria su Austrais. 1802. II. 12. Voss'as rašo tarp kita ko Schrötteriui: toksai atleidimas buvęs padarytas prieš keletą metų Paaustrėj, padaryta juosta kelioms mylioms platumo; jo nuomone, reikėtų tą pat padaryti, ką ir Rusai daro, tik ne tokią plačią bekantonę (kantonfreie) juostą; 1798 m. manyta tat padaryti Pietų Prūsuose, nes tuomet anose vietose perdaug valstiečių bėgdavo, apleisdavo savo ūkius, bet tuo tarpu nieko nepadaryta.

Tuomet valdžia susilaikė nuo tokios juostos padarymo, kariškiai pasipriešino, bijojo kollizijų, be to, prasidėjęs rekrutų ėmimas Naujojoj Galicijoj sulaikė emigravimą tenai; o dabar emigracija vėl ėmė didėti, aplinkybėms pasikeitus; reikia kas nors daryti, nes, pav., Radomo pavieto valdžios stačiai skundžiasi tuo.

O taip palikti negalima, jis pasiūlysiąs karaliui savo sumanymą, jeigu nėra ko nors tinkamesnio.

Vossas pridėjo prie to rašto savo įsakymo sumanymą Varšuvai ir Kališui; jis klausia, ar nereikėtų tą pat padaryti Naujuose Rytų Prūsuose?

O tenai tikrai siūloma: kadangi Rusai padarė 100 verstų bekantonę juostą, Austrai padarys tą pat, tai ir čia skiriama

[1] *ten pat*, 49—51 l. 27).
[2] *ten pat*, 52—53.
[3] *GSA*. NOP. Tit. 201 Nr. 3.

2—4 mylių juostą. Klausiama Varšuvos ir Kališo nuomonės, kiek žmonių del to atpultų?[1]

Iš Gumbinės rašo 1802. III. 6. Lietuvos Karo-Ūkio Rūmai Prūsų Departamentui, jog kantonistai bėgą iš Prūsų. Tenai rašo:

„Jau dabar mes negalime paslėpti savo susirūpinimo, kad šitas (caro) įsakymas, jeigu nebus šituo reikalu padaryta sutarties su Rusija del valdinių (valstiečių) išėjimo ir kareivių dezertijos, duos Prūsų valstybei, o ypač pasieniams, didžiausios žalos, ypač kad kraujo ryšiai del vedybų su kits kitu šiapus ir anapus sienos, del vienodos kalbos, panašių įpročių riša kaimynus abipus sienos, del to gali įkvėpti čionykščiams gyventojams dvejopų pagundų pereiti tenai. Jau dabar anoj vietoj stovintieji kariškiai taria, jog pastebėję dažniau, negu pirma, blogų padidėjusio dezertavimo padarinių. O dabar ar mūsų susirūpinimas pagrįstas ar ne, mes stengsimės apie tat toliau pranešinėti"[2].

Tuo klausimu Schrötteriui atsiuntė savo nuomonę Baltstogės Karo-Ūkio Rūmai 1802. V. 10, kuris buvo jų paklausęs II. 17.

Rūmai išsiuntinėjo raštą su užklausimu į pavietus ir, gavę iš ten atsakymus, atrašo Schrötteriui. Žinių yra visokių. Dombravos ir Suvalkų pavieto viršenybė, iš kurių gauna savo kantoną Reinhardo pulkas, praneša: paleistieji atostogų kareiviai bėga, iš Dombravos pabėgo 22, iš Suvalkų 30 vyrų, tai didelis skaičius, jie visi išspruko į Rusų užimtąją dalį. Gyventojai visi žino apie caro įsakymą, ir, be abejo, del to ir bėga tenai. Dau-

[1] *ib.* l. 5—7.

[2] Präsidium der Littauischen Kriegs- und Domainen Kammer rašo: „Wir können indessen schon jetz unsere Besorgnis nicht bergen, dass diese Verordnung, wenn nicht ein Cartel mit Russland geschlossen wird in Rücksicht der Austretung der Untertanen und Desertion der Soldaten für den preussischen Staat und vorzügliche für die Grenzgegende den grössten Nachteil mit sich führen dürfte, zumahl Bände des Blutes durch hin- und hinüber Heiraten, gleiche Sprache, ähnliche Sitten beiderseits Grenznachbaren verbinden und daher den hiesigen Einsassen einen zweifachen Reiz zum Übertritt einflössen; wie denn auch der in der Gegend stehende Militair schon jetzt auch die öfterer als vorher vorkommenden Desertionen den nachteiligen Einfluss davon zu verspüren glaubt. Indessen mag diese unsere Besorgnis realisiert werden oder nicht, so werden wir nicht verfehlen darüber weiterhin Bericht su erstatten. Gumbinnen, d. 6-ten März 1802 (G.S.A. NOP. Tit. 201 Nr. 3. I. 17.).

guma ūkininkų vaikai, kiti turi tenai giminių ir prietelių. Čionykščiai gyventojai priešingi karo tarnybai, nekenčia jos, o dabar galima laukti, kad dar daugiau bėgs. Iš Suvalkų pavieto ką tik atėjo baisesnių žinių. Apvažinėjęs tą pavietą viršininkas v. Hippel'is iš visur girdėjo skundų, kad labai daug jaunų vyrų, o ypač tokių, kuriuos būtų laikas imti į kariuomenę, išėjo anapus sienos į Rusų sritis. Susekta, jog, paskelbus caro įsakymą, į Vilniaus guberniją išėjo su viršum 400 vyrų.

O kai liepos mėn. darys kantonistų patikrinimą, tai dar geriau paaiškės caro ukazo padariniai...[1].

Nėsą žinių iš Lomžos, iš Kalvarijos[2], tai pareikalauta jų.

Iš Varšuvos atėjo (1802. XII. 12) labiau raminančių žinių. Caro įsakymas neturėjęs įtakos, nes siena per toli, žmonės dar nežino apie tat. Kas kita čia būtų, jeigu išleistų panašų skelbimą Austrų valdžia, tai būtų didelė įtaka, daug jaunimo pabėgtų, todel reikėtų iš Prūsų pusės padaryti bekantonę juostą 2 mylių platumo.

---

[1]. Kriegs- und Domainen Kammer iš Baltstogės rašo min. Schrötteriui 1802. V. 10.

...Diesem gemäss ermangeln wir nicht jetzt devotest zu berichten, dass nach Anzeige der Landrätlichen Officia zu Dombrowa und Suwalken die Desertion unter den beurlaubten Soldaten des Infanterie-Regiments v. Reinhardt, welches dort seinen Kanton hat, so sehr überkund gekommen, dass aus ersterem 22 und aus letzteren 30 Mann ausgetreten und über die Grenze in das russisch-kaiserliche Gebiet gegangen sind. Die obige Verordnung ist in gedachten Kreisen bereits überall bekannt, und es ist wohl unverkennbar, dass selbige die vorzügliche Veranlassung zu dem Austreten so vieler Beurlaubten gegeben, von denen überdem die meisten... Wirtssöhne sind, oder dort Verwandte und Freunde zurückgelassen haben.

Die tief gewurzelte Abneigung der hiesigen Einsassen gegen den Militärdienst, lässt uns mit Grunde fürchten, dass dieses Austreten noch immer mehr überhand nehmen wird und ein neuer Bericht des Landrätlichen officii zu Suwalken bestätigt dieses auch; indem der Landrat v. Hippel bei der Bereisung seines Kreises überall darüber Klagen gehört, dass sehr viele junge Leute und vorzüglich diejenigen welche nach ihrer Grösse ihre baldige Einziehung zum Militairdienste vermuthen können über die Grenze in das Russisch-Kaiserliche Gebiet übertreten sind, und so wie wir äusserlich in Erfahrung gebracht haben, beläuft sich die Anzahl der seit Bekanntmachung der Ukase blos in das Gouvernement von Wilna aus Ew.-Königlichen Majestät übergetretenen Untertanen bereits über 400 Mann.

Die in Monat Juli vorzunehmende Cantonrevision wird hirüber noch nähere Resultate liefern, und behalten wir uns vor, nach Beendigung derselben darüber ausführlichsten alleruntertänigsten Bericht zu erstatten... (*ten pat*, l. 20—21).

[2] *ten pat*, l. 31.

Prūsų valdžia nesiskubina skelbti bekantonę juostą, bando kitokiomis priemonėmis veikti prieš bėgimą. Iškilo sumanymas paskelbti dezertėrams visuotinį dovanojimą. Jau sykį buvo daroma, gal ir dabar padaryti?[1]

Matyt, karalius buvo nutaręs tat padaryti, nes gen. Güntheris, karaliaus įsakymu, vietoj išleido tokį visuotinį dovanojimą (General-pardon). Ir dabar ėmė laukti, kad kareiviai grįš.[2]

Tuo tarpu kantonistai vis bėga ir bėga, o valdininkai tik renka žinias, ieško priežasčių, ruošdamiesi tą bėgimą pašalinti.

Aiškus buvo ryšys tarp karo tarnybos ir pabėgimo. Bėga iš ten, kur daugiau imama žmonių.

Šitas ėmimas į Prūsų kariuomenę, jos tarnybos baisenybės atsispindėjo ir lietuvių liaudies dainose.[3]

Tas bėgimo pavojus palyti ne tik Naujuosius Rytų Prūsus, bet ir senąsias Prūsų valdas. Lietuvos Rūmai (Gumbinėj) tat pastebi, iš jo vieno teturime žinių, kad iš ten bėgdavo į Rusų Lietuvą.

1802 m. pabėgo iš 5 apygardų — 107.

1804. I. 16. jau rašoma iš ten, jog kantonistai bėga su visomis šeimynomis. 1804. XII. 17 suskaitė, jog pabėgo jau daugiau, negu pirmiau — 138 kantonistai, daugiausia iš pasienio.[4]

Pabėgėliai iš Rusų į Prūsus. Kaip jau buvo minėta, Prūsų vyriausybė visokiais būdais viliojo naujus žmones iš Rusų užimtųjų žemių, norėjo gyventojų daugiau turėti. Visiems naujai pribuvusiems daroma sąskaita, užrašoma vieta, kilimas, verslas, pabėgimo priežastis. O skaitmens buvo šitokios:

Nuo 1799. X. 1 iki 1800 m. pabaigos atbėgo į N. Rytų Prūsus 2095 vyrai, iš jų 732 karo dezertėrai ir 1363 pilietiniai, o tarp jų 391 amatninkai;

1801 m. — 3393;

---

[1] Rašo Haugwitz Voss'ui. 2. I. 1803.

[2] *ten pat*, 49—51 (raš. 1803 III 28).

[3] Vieną iš jų, gerokai iškraipytą, teko man užrašyti savo „Malavėnų dainose", Šiaulių pav., taigi ne Užnemunėje.

[4] *ten pat*, l. 52—53. 75, 80—89.

1802 m. — 1269; iš jų 406 bėgo nuo rekrutų, 863 — del kitų priežasčių. Gumbinės Rūmuose („Lietuvoj“) apsigyveno tais pačiais metais 115 ateivių.

1803 m. — 1892 vyru;

1804 m. — 2385 vyrai, iš jų 683 kariai, 1702 kitų, didžiausia dauguma be amato ir užsiėmimo;

1805 m. — 3289 vyrai, iš jų apsibuvo Baltstogės D-te — 2640, Plocko — 648.

Niekur neįskaitoma nei moterų nei vaikų. Jeigu paimta Prūsuose į rekrutus, tai taip pat jų neužrašyta į ateivių tarpą.

Žiūrint valdinystės, tai skyrium buvo užrašoma austrų-rusų valdiniai nuo kitų valdinių.

Žiūrint amžiaus pažymėti tokie dalykai:

Į Baltstogės Depart. atvyko karo dezertėrų 428 vyrai, iš jų tokiame amžiuje: iki 30 m. — 176
30 — 40 m. — 168
virš 40 m. — 84

Kitų pabėgėlių amžius: iki 30 m. — 818
30—40 m. — 298
virš po 40 m. — 181.

Vienas prūsų valdininkas, vedęs sąrašą, kiek kurių įkeliavo, apskaitė, jog per dvejus metus, 1799. X. 1 — 1801. X. 1. atvyko: į Baltstogės Dep. rusų-austrų — 2318, kitų 205; į Plocko Dep. rusų-austrų 689, kitų — 58.

Į Baltstogės Depart. bėgdavo iš Rusų užimtosios Lietuvos.

Į Plocko Dep. bėgdavo iš austrų, bet apskritai čionai mažiausia žmonių bėgdavo, bet taip pat mažai ir iš čia išeidavo.

Atvykusieji apsigyvendavo dažniausiai Baltstogės Depart., be to, dar viename Depart. iš senųjų Prūsų, vadinamoj „Lietuvoj“, Gumbinės apygardoj. Taigi ateiviai, daugiausia lietuviai, traukdavo į lietuvių gyvenamas vietas.

Pastebėtą 1802 m. sumažėjimą Schrötteris stengiasi išaiškinti tuo, kad 1802 m. rusų sieną apsodino naujais kazokais, saugojo ją akyliau, be to, ir caro įsakymas galėjo sumažinti, kaip tik dabar nesikrausto pasienio gyventojai. Bet apie tat, kaip ir kiek sumažino ateivystę caro įsakymas, būsią galima spręsti už keleto metų.

Caro įsakymas, Schrötterio nuomone, tik sustabdė ateivių atvykimą čionai, bet jis neviliojo emigrantų iš čia į aną pusę.

Puolė į akį ir ta aplinkybė, kad atvyksta daug tikrųjų rusų, taigi iš toliau nuo sienos. Bet jie ateina del nusidėjimų. Negera, kad naujai atvykusieji žmonės — nusidėjėliai, bet reikia, sako, priimti, tegu tuščioj šalyj, kaip N. Rytų Prūsai, apsigyvena nauji žmonės.

Matyt, nepatogūs buvo nusidėjėliai ateiviai. Visos vyriausybės rado reikalinga užvesti kalbą apie išdavimą kai kurių pabėgėlių [1].

Džiaugiasi karalius, gavęs iš Baltstogės linksmą žinią, kad rekrutai bėgą čionai iš Rusų užimtosios dalies, jog del to gyventojų skaičius didėjąs.

Del to karalius Friderikas Vilimas rašo patenkintą laišką Schrötteriui 1802. III. 9.[1]

„Mano brangusis valstybės ministeri barone v. Schrötteri!

„Aš esu labai patenkintas, gavęs raštą iš Tamstos 4 d., rašytą apie gyventojų padidėjimą atvykus taip karo dezertėrams taip kitiems pabėgėliams iš Rusų Imperatoriaus sričių į N. Rytų Prūsus, ir kadangi šita labai naudinga provincijai, nes atvykusiųjų tarpe yra amatninkų, tai aš ketinu Tamstai pavesti ir toliau rūpintis labiausiai šituo dalyku ir ypač išžiūrėti, kokių padarinių galės turėti atleidimas rusų pasienio pavietų nuo statymo rekrutų žmonėmis mano valstybėms".

Atrašydamas jis linksmino karalių šitomis žiniomis, bet negali paslėpti susirūpinimo, šiek tiek baimės jaučiama vietoj,

[1] *GSA.* Rep. 7a Nr. 40 pusl. 1.—*Schmidt,* Städtewesen, 42 Schrötterio pranešimai: 1801. IV. 8, 1803. IV. 18, 1806. VI. 27.

[2] Mein lieber Staats-Minister Freiherr von Schrötter!

Ich bin mit der von Euch unter dem 4-ten d. M. gemachten Anzeige, von der Zunahme der Einwanderungen sowohl militärischen als andere Flüchtlinge aus dem Russisch-kaiserlichen Gebiete nach Neuostpreussen sehr zufrieden, und da solches für die Provinz besonders wegen der sich angezeigtermassen einfindenden Handwerkern, allerdings von Nutzen ist, so will ich Euch hierdurch auftragien, auch fernerhin die grösste Aufmerksamkeit auf diesen Gegenstand zu verwenden und zugleich auf die Folgen, welche aus der Befreiung der russischen Grenz-districte von Anstellung der Rekruten in natura für meine Staaten entstehen können, aufmerksam zu sein. Ich bin Euer wohlaffectionister König. Berlin den 9-ten März 1802. *Friedrich Wilhelm.* An den Staatsminister Freiherr von Schrötter. (*GSA.* NOP. Tit. 201 Nr. 3. I. 14).

visuose pasienio pavietuose: Rytų ir Naujų Rytų Prūsai greitai pajuto caro ukazo vaisius.[1]

Santykiai su Austrais. Savo keliu greitai atsirado Prūsuose dezertėrų iš Galicijos (po Austrais), kai pasklydo gandų, jog ketina imti rekrutus, nes Austrams reikėjo žmonių karui prieš prancūzus; pradėjo nuo karo sukilėlių, kurie buvo pasislėpę pirmiau Prūsuose.

Imami kariai, kurie pasislėpė, o netinkami į karą būtų pašalinami tenai, iš kur buvo atvykę.

Vietos bajorai kartais nebalsiai padejuodavo del to, bet, rodos, nieko nedarydavo, nors iš tikrųjų nerimdavo.

Prasideda kits kitam žmonių viliojimas. Austrų agentai vilioja iš Prūsų, tai siūloma padaryti ir ten. Viliojimui iš ten reikią prižadėti tą pat, ką ir austrai: pabėgėliai laisvi nuo kareiviavimo, 10 metų nemokės mokesčių, tik čia reikėtų šį tą pakeisti, būtent: nemokės mokesčių 6 metus. O jeigu kolonistai turės sūnus, tai reikia duoti dar premija. Juk tuo būdu emigravo į Austrus apie 600 žmonių.[2]

6.

Tarpvalstybiniai santykiai dezertėrų reikalu.

Rusų ir Prūsų į kits kitą pretenzijos. Rusų ir Prūsų vyriausybės užgrobusios lietuvių ir lenkų žemes, ėjo išvien prieš galimus jų sukilimus, kita kitai padėjo, bet šiaip ėjo savais keliais ir nuolatos tarp savęs varžydavosi, kita kita stengėsi kuo daugiau žmonių pavilioti. Žmonės bėga tai nuo kareiviavimo, tai nuo baudžiavų, bėga iš Prūsų į Rusus, iš Rusų į Prūsus, dažniausiai rasdavo prieglaudą. Tos valstybės protestuodavo, reikalaudavo grąžinti bėgūnus, progai pasitaikius priimdavo kaimyno bėgūnus ir reikalaujant negrąžindavo.

Prūsų vyriausybė, pripratusi gaudyti visur kareivius, tą pat darė ir su Rusijos valdiniais; pirmiau nebūdavo progos, dabar galėjo tat daryti, nes Rusai ir Prūsai susieidavo siena su siena.

[1] *ten pat*, 15—16.
[1] *Kukiel*, 23—29

Taip pat Prūsų vyriausybė galėjo vilioti iš Rusų baudžiauninkus ir pas save sodinti, norėdama tuo padidinti gyventojų skaičių.

Su šitokiu žmonių viliojimu negalėjo sutikti Rusų vyriausybė, ji rūpinos savųjų žmonių neišleisti, o gauti bėgūnų iš Prūsų, nes ir čia bėgti buvo nemaža priežasčių.

1796 m. Rūsų vyriausybė per savo atstovą Berlyne pranešė, kad Karaliaučiaus ir apylinkės kareiviai su vyliais ir prievarta pagavo daugiau kaip 100 žmonių iš Lietuvos ir gretimų pavietų, kurie buvo atvykę į Karaliaučių savo ūkio padarų parduoti. Žinių apie tat suteikęs rusų konsulas Isakovas Karaliaučiuje.

Prūsų vyriausybė panorėjo gauti daugiau žinių ir liepė gauti iš Isakovo tikrą žmonių sąrašą, suteikti žinių, kaip tat buvo padaryta, kuriuose pulkuose išdalinta ir t. t. O savo karinei vyriausybei prisakė, kad pulkai nebeviliotų ir nebegaudytų.[1]

Vietos vyriausybė atsiuntė paaiškinimą, kur tenurodoma vienas atsitikimas su Savickiu, o kitų vardų Isakovas nenurodęs, taigi, gali būti, daugiau ir nebuvę[2].

Rusai norėtų padaryti konvenciją, kad būtų išduodami rekrutai ir baudžiauninkai; su šituo sutiktų Schrötteris, bet Berlyno politikai buvo kitos nuomonės. Tokia konvencija, jų nuomone, būtų žalinga Prūsų armijai ir gyventojams, ypač kad ir antra pusė negrąžina dezertėrų. Jų siūlymu, reikia stengtis mandagiai atmesti reikalavimus išduoti, jeigu bėgūnai nebus padarę nusidėjimo.

Del to buvo pranešta ir visoms Naujųjų Rytų Prūsų įstaigoms, kad negrąžintų Rusams pabėgusiųjų baudžiauninkų, nors ir būtų reikalavimai.[3]

Bet paskui ėmė bėgti valstiečiai ir iš Prūsų, kai pradėjo gaudyti kantonininkus. Jie bėga anapus Nemuno, Bugo, pas austrus į Galiciją (1798. V).

Sutartys del dezertėrų išdavimo. Valstiečių ir dezertėrų daugiausia bėgo iš Rusų pusės, todel Rusų valdžia kuo daugiausia turėjo intereso pradėti kalbą apie priemones jiems su-

[1] *GSA.* NOP. Tit. 129 Nr. 2 l. 1—4 (1796. XI. 17.)
[2] *ten pat,* l. 5 (1796. XII—10)
[3] *ten pat,* 13—14 (1797. IX. 11).

laikyti, o geriausia būtų, kad jų kaimynai, Austrai ir Prūsai, neįsileistų, o pabėgusius grąžintų.

Pradžią padarė Rusų valdžia. Caras Povilas 1797. X. 20 įsakė Riepninui susitarti tuo reikalu su Prūsais. Ir tuojau Riepninas kreipėsi į Rusų atstovą Berlyne, į Rytų Prūsų ministerį Schrötterį, siūlydamas pasiųsti du įgaliotiniu, kad galėtų susitarti tuo reikalu. Rusams rūpėjo atgauti ne tik dezertėrus, bet ir visus kitus pabėgėlius. Derybos ėjo pamaži. Prūsams visai nebuvo jokios naudos rašyti tokią sutartį, vos 1804. II. 13/25 tegalėjo susitarti: Prūsai sutiko grąžinti dezertėrus, jeigu Rusai leis pirktis arklių kavalerijai, kurių Prūsai neturi ir yra taip reikalingi. Rusų atstovas Alopeus sutiko pasirašyti, tardamas, jog Rusų valdžia tam pritars.

Pasirodo, jog nesenai del šitų arklių supirkinėjimo tarėsi Klaipėdoj Rusų caras ir Prūsų karalius, bet negalėjo caras sutikti, nes nepasitikėjo Prūsų politika. Del to Rusų valdžia nepanorėjo priimti savo atstovo nuolaidos. Iš kitos pusės Prūsų valdžia neturės naudos iš sutarties, jeigu už grąžinimą pabėgėlių neduos supirkinėti arklių. „Juk Rusija labai plati, rašo karalius, ji taip sutvarkyta, jog dažnai negalima surasti ir išgauti man reikalaujant savo kareivių ir kitų valdinių bei nusidėjėlių. Tat pareina nuo žemės ypatybių ir padėties, ir joks įstatymas negali nieko pakeisti. O Prūsų valdos kitokios, rūsų pirkliai dažnai ten keliauja prekybos reikalais, gali del to lengvai surasti rusus, kurie mano žemėse slepiasi, taigi Rusija turi daugiau naudos negu aš iš savo valdinių grąžinimo".

Taigi išbraukus carui punktą apie arklių pirkimą, ji neturėjo vertės ir galios. Vos buvo priimta be šito punkto 1809 m. Šitos konvencijos turinys buvo toks:

Išduos viena antrai pabėgusius iš kariuomenės, neims jų rekrutais į savo kariuomenę (§§ 3, 8). Išduoti tegalima tik tuos dezertėrius, kurie pabėgo po šios sutarties (§ 14); išduodami taip pat ir nusidėjėliai (§ 11).[1]

Padarius karinę sutartį 1806 m. vilioti karių nebuvo galima, o nusidėjėlius reikėjo išduoti, bet tat neliečia baudžiauninkų.

Ir dabar 1806 m. tikrai pradeda išduoti nusidėjėlius.

[1] *Martens*, Recueil t. VI p. 308—337.

Yra tokių pavyzdžių. 1806 m. VII. 28 Prūsai nutarė išduoti Stanislovą Giedraitį, nes jis, būdamas mokytoju Butrimonyse pas dvar. Jankevičių, pavogęs 14 rub. ir 1 raudonąjį ir pabėgęs. 1806. VII. 17 Balickis pavogė 2 jaučiu, vežimą ir pabėgo su jais; Bielske jis buvo išduotas. Pabėgo Danilovas, tarnavęs pas kapitoną Michalovičių, pavogęs šaukštus. Pabėgo panaktinis Vasilevski, — jis pats austras, pabėgęs pas Rusus, tai išduos jį Rusams. Pabėgo iš Butrimonių Jurgis Petkevičius, per Nemuną; jį paleista. 1806. V. 15 pabėgusieji Jan Sokołowski ir Ignas Parchimowicz atvažiavo su arkliais į Ciechanavičius, juos pardavė; žmones sulaikė policija; juodu teisinos tuo, kad jų ponas, kunigas (stačiatikių) Gajewski, apie Visokį Litevskį, išsiuntęs rasti kumeliukų, jie nesuradę kumeliukų, bijoję atsakomybės, pabėgę; bet nepatikėjo aiškinimu, suėmė abu, nori išduoti. Ir buvo didelė eilė kitų atsitikimų, kur išduota Rusams.

Puola į akį, kad daugiau išduodama gudų iš jų gyvenamos dalies; iš išduodamųjų del vagystės dauguma buvo gudai tarnai, kilę daugiausia iš Vilniaus gub.[1]

---

[1] *GSA.* Rep. 7a N. 9 Pusl. 32, 30, 29, 28, 24.

VI.

Paštas.

Paštas — yra regalė, tai reiškia: valstybė ją organizuoja, tvarko, privatiems neleidžia steigti; visa nauda, kuri atsiranda iš pašto, eina į iždą.

Buvo nustatyti tokie keliai (maršrutai):

1) Baltstogė—Knyšynas—Gonionis—Osoviec—Ščučinas—Elkas—Arys—Rein—Rastenburg—Karaliaučius.

Šituo keliu paštas ėjo du sykiu per savaitę: vieną sykį raitas, kitą sykį važiuojamas.

2) Du sykiu per savaitę važiuoja paštas tokiu keliu: Baltstogė—Bukstalis—Sokolka—Sydra—Dombrava—Alinka—Kapčiamiestis—Seinai—Mačkavas—Kalvarija—Vilkaviškis—Mariampolė—Uta—Prienai, iš ten per Nemuną į Rusų pusę, į Kauną, Vilnių ir t.t.

Iš tos linijos keliai šakojas, eina beveik į kiekvieną miestą.

Iš Vilkaviškio eina į Naumiestį, čia susieina su Rytų Prūsų paštu, kuris ateina į gretimą Širvintą.

Galima siųsti laiškai, paketai, pinigai; eina du sykiu ir grįžta du sykiu.

3) Trečias kelias eina du sykiu per Bielską, išilgai Bugo Varšuvos linkui.

4) Ketvirtas kelias eina per Tykociną, Lomžą, Pultuską, susieina su Karaliaučiaus paštu į Varšuvos pusę. Tuo keliu ateina Berlyno paštas.

Iš Berlyno laiškai eina per Varšuvą, Poznanį. 105 mylias padaro per 6 dienas, pakietai vežiojami paštu, ateina per 10 dienų.

Pašto valdybos (Postamt) buvo: Baltstogėj, Bielske, Lomžoj, Pultuske, Sokolkoj, Prienuose[1].

---

[1] *Holsche*, I 405—7.

VII.

Finansai.

1.

Mokesčiai. Regalės. Monopoliai.

Prūsų valdžia stengėsi sutvarkyti mokesčius ir jų kuo daugiau gauti. Bet iš karto savųjų dar neįvesdavo, neturėdama tikrų žinių apie turtą, savųjų žmonių jiems išrinkti, tik keldavo esamuosius mokesčius, atrasdama, jog senieji yra permaži.

Bajorų mokesčiai. Senovėje bajorai Lietuvoj mokesčių nemokėjo, bet reformų seimas (1788—1792) įvedė juos ir bajorams. Turėjo mokėti 10% nuo savo pelno. Kadangi bajorai patys savo valia juos užsidėjo, tai tie mokesčiai vadinosi *auka* („ofiara“).

Pelnui nustatyti buvo pasiųsta į visas provincijas tam tikri komisarai. Liustracijų darbui rėmėsi pačių dvarininkų pareiškimais, jų suteiktųjų žinių netikrino vietoj, iš tų pareiškimų ir sudarė rinkliavų lapus, vadinamus *tarifais*. Taigi šitie tarifai buvo abejotinos vertės, nes visur nurodytasis iš dvarų pelnas buvo daug mažesnis negu tikrumoje.

Prūsų valdžia, negalėdama tuoj padaryti katastro, paliko auką (ofiara), tik ją pakėlė: vieton 10% ėmė 24%. Šitą padidinimą aiškino tuo, kad senieji tarifai neatitinką tikrenybės, be to, viskas per tą laiką pabrangę, tai bajorams skriaudos negalį būti.

Smulkieji bajorai, kurie turi žemės ne daugiau kaip 10 šėpelių sėjimo, pirmiau nedavė aukos, o mokėjo padūmę; tas pats liko ir dabar.

Tuos mokesčius surenka pavieto kasos. Baltstogės Departamente aukų surenkama apie 80.000 dol.

Kunigai. Senovės Lietuvoj ir Lenkijoj jie nemokėjo jokių mokesčių, kartais tik apsiimdavo mokėti patys „subsidium charitativum“ kasmet 600.000 auksinų.

Reformų seimo laikais ir kunigai turėjo mokėti mokesčius aukos pavidale, kaip ir bajorai. Jie turėjo mokėti žiūrint gaunamo pelno: 10% moka tie, kurie turi pelno iki 2000 auks., o 20% — tie, kurie turi pelno daugiau kaip 2000 auks. Kunigų pelną nustatinėjo tuo pat būdu, kaip ir bajorų.

Dabar, užėmus Prūsams, kunigai moka nuo gaunamų pajamų, kartais tie mokeščiai siekia iki 50%.[1]

Padūmė (žemės mokesčiai). Tuos mokesčius senovėj imdavo padūmės pavidale, ir tai teimama karaliaus ir kunigų dvaruose; skaitoma 6 skatikai nuo dūmo (šeimos, dubos). Reformų seimas įvedė padūmę visur. Jai nustatyti įvertindavo dvarą, ir tam tikras nuošimtis sudarydavo padūmę. Padūmę sumoka patys valsčiai ar dvarininkai; tuomet jie išrenka iš žmonių dvigubai. Padūmė praktikoj buvo nelygi. Dabar, užėmus Prūsams, padūmė buvo dvigubai padidinta. Tą atmainą pajuto ypač nuvargusieji klodai.

Žydų pagalvė. Pirmiau mokėjo žydų šeima; dabar, užėmus Prūsams, palikta tas pats, tik imama iš jos dvigubai.

Akcizai. Akcizas, arba ančdėlis, ant prekių Lietuvos laikais nebuvo įvestas. Imdavo tik nuo svaigalų: alaus, degtinės, midaus — uolinę (czopowe), ir tai tik miestuose, sodžiuose to nebuvo. Taip pat miestuose mokama nuo papiautų gyvulių.

Prūsų valdžia paliko tuos pačius mokesčius, šiek tiek pakeitus, tik visur ėmė imti dvigubai.[2]

Štempelio mokesčiai. Palikta senasis įstatymas už žydų prekybos knygas, už kortas, už antspaudus privilegijoms ir t.t. Be to, įvesta veikiantysis Prūsuose „Stempeledikt“.

Druskos monopolis. Iki šiol druska buvo laisvai įvežama, tik mokama nedidelis muitas. Prūsuose druskos pardavinėjimas buvo karaliaus monopolis. Vykdyti pavesta „Jūros prekybos draugijai“ (Seehandlungssocietät), kuri superka druską, įveža ir parduoda nustatyta kaina. Ją laiko tam tikruose sandėliuose. Druskos dalis, įvežamoji iš Austrų, vežama upėmis,

[1] Žv. žemiau, pusl. 306—307.
[2] *Holsche*, I 155—160.

iš pajūrio į žemę, o taip pat iš Anglų. Sulyginus su senais laikais druska atsiėjo brangiau, svaras 2 pfen. Bačkai druskos, žiūrint gerumo, mokėjo 4 dol. 12 gr. iki 9 dol. Perkant tiesiai iš sandėlio atsieina pigiau.

Rusų dalyje druska buvo brangesnė, delto ją ėmė iš čia gabenti smukulio keliu.[1]

Taboka. Iki šiol ji buvo laisvai Prūsuose parduodama, o Lietuvoj nesenai buvo padarytas valstybės monopolis, tai Prūsai nuo 1797 m. įvedė ir pas save monopolį.

2.

Muitai.

Vidaus muitų siena. Provincijos padalinimas. Kaip ir kitose provincijose, Naujuose Rytų Prūsuose sienos muitų reikalai atskirti nuo Rūmų; tie visi reikalai buvo pavesti tam tikram departamentui, „General-Ober-Finanz-Kriegs- u. Domainen-Directorium" Berlyne. Jo priklausė „Zoll- und Konsumtions-Steuer Directionen" ir jų žemesnės įstaigos.

Senoji siena, kuri buvo pirmiau tarp senųjų ir dabar prijungtųjų provincijų, pasiliko, tik ėmė mažesnį muitą, negu už prekes, einančias iš užsienių. Su šitokia politika norėjo reguliuoti ir palaikyti senųjų provincijų pramonę ir prekybą, mažiau rūpindamasi naująja.

Muitų atžvilgiu buvo sudaryta kita organizacija, negu šiaip pravestas N. R. Prūsų padalinimas. Visoj provincijoj įsteigta viena Muitų Direkcija, būtent Ščucine. Be to, visą Plocko Departamentą ir Baltstogės dalį (kairiąją Narevo ir Bugo pusę) priskyrė prie Varšuvos Muitų Direkcijos.

N. Rytų Prūsų Departamentas padalintas į 4 provincines inspekcijas, kurių būstinės buvo Viznoj, Baltstogėj, Suvalkuose, Virbaly (o vėliau Širvintoje).

Inspekcijos dalinamos į muitines, kurias inspketoriai turi apvažinėti. Vis delto naujoji vidaus siena mažiau saugojama. Del to reikėjo kai kurias muitines senųjų provincijų pasieniuose perkelti; jas kilnoja ar net visai naikina, jeigu muitinė buvo be naudos ar neapsimokėdavo.

---

[1] *Holsche*, I 160, 402—3.

Muitų siena su Rusais. Sienai saugoti yra sudaryta tam tikra sienos sargyba (Grenz-Jäger Corps, sienos šaulių korpusas), kuri dalinas į 4 brigadas ar inspekcijas. Viršininkas vadinasi general-inspektorius, o po juo 4 sienų inspektoriai, kurie prižiūri apeinančią ar apjojančią sienas sargybą. Sargyba yra Ščucino direkcijos žinioje. Iš viso jų buvo 80 žmonių; daugiausia buvo tai atitarnavę žmonės. Jų darbas — žiūrėti sienų, gaudyti smukulninkus; už druskos smukulninkų gaudymą skyrium primoka Vyr. Druskos Administracija, kuri savo sargybos neturėjo.

Sienos sargyba padeda ir vidaus tvarkai palaikyti, nes visi naujai atvykusieji iš svetur eina per ją, patenka į jos rankas, čia rodo pasus; pagavus žmones ji pristato prideramoms įstaigoms[1].

3.

Miestų mokesčiai. Akcizas.

Senosios ir naujosios provincijos. Senose Prūsų provincijose miestai buvo apkrauti akcizais, sodžius temokėjo nuo žemės. Akcizų buvo visokeriopų, jie apimdavo 2775 daiktus! Esant tokiai jų įvairenybei, norint gerai sutvarkyti mokesčių rinkimą reikia turėti daug prityrusių valdininkų, o jų čia nebuvo.

Ministeriui Struensee buvo pavesta organizuoti mokesčiai Pietų Prūsuose, tai jam pavyko pravesti tokį nusistatymą, kad tuo tarpu neįvestų akcizų miestuose, o paliktų tik tuos, kurie čia buvo seniau — už svaigalus ir už gyvulių skerdimą. Karalius prisakė įvesti tą pačią mokesčių sistemą Naujuose Rytų Prūsuose, kuri buvo taikoma Pietų Prūsuose, taigi Lietuvos miestuose paliko svaigalų mokestį, 10% nuo išgertų daiktų, tokį pat kaip ir sodžiuje, ir grąžinta senieji skerdimo mokesčiai. Pelnas iš skerdimo įvairiavo: jis parėjo nuo miesto kokybės.

Mokesčius rinko valdininkai, kuriems mokėdavo algą, arba patys miestėnai, imdami 10% surinktosios sumos; bet visai panaikintas mokesčių išnuomojimas atpirkikams, kaip tat buvo padaryta ir Pietų Prūsuose.

[1] *Holsche.* I 394–402.

Naujosios provincijos tuo tarpu negavo prūsų akcizo, bet palikta senoji muitų siena tarp jų ir kitų provincijų, tik ta siena pavadinta kitaip, nebevadina jos Zollinie, o ima paprastą vidaus muitą (Landzoll).

1797 m. karalius paskyrė komisiją, kuri turėjo surasti būdus, kaip padaryti, kad naujose provincijose mokesčiai ir pajamos būtų aiškūs, vienodi, galutini. Ji veikė nuo I. 4 iki II. 11. Šitai komisijai karalius davė instrukciją, o jos autorius buvo „jakobinas" Mencken'as, to karalius, berods, ir nežinojo. Fr. Gentz'as, anų laikų politikas, sako, kad toji instrukcija esanti brangi, kiekviena jos eilutė turinti aukso vertę. Bet komisija, kuri turėjo vadovautis tąja instrukcija, nieko gera nedarė, o naikino tai, kas buvo gyvenime. Taip tarė Gentz'as, bet iš tikrųjų ji šį tą atliko iš duotosios instrukcijos, kaip taria vėlesnieji tyrinėtojai, pav.: a) suprastino iždinės organizaciją, b) „auka" (ofiara) sulyginta su Prūsų mokesčiu nuo žemės, tik čia tat padaryta bajorų nenaudai, nes Prūsų dvarininkai jų nemokėjo ar bent visai mažai, c) padūmė buvo kitaip sutvarkyta, suderinta su auka, išlyginta; ėmė ją ne nuo kaminų (dūmų), bet atsižiūrėjo turtų, amatų, taigi padūmė įvairiavo pagal vietas.

Senose liustracijose buvo kliaudžių ir klaidų, bet geresnių nebuvo, reikėjo jomis vadovautis ir naudotis. Gal būti bijojo daryti naujus sąrašus, kad nesukiršintų gyventojų, nesukeltų naujų valdinių, o pamato nerimauti buvo.

Miestai ir mokesčiai. Senosiose provincijose miestai mokėjo *„servis"* — mokesti kariuomenei laikyti, čionai to neįvedė, o tik pakėlė padūmę. O tie miestėnai, kurie buvo ūkininkai, turėjo pristatinėti, kaip ir sodžiaus ūkininkai, garnizonams pašarą ir arklių.

Įvesta visa eilė naujų mokesčių. Iš turtų, einančių į užsienius, imama gabella emigrationis et hereditaria.

Tiesioginių mokesčių pakėlimas, skerdimo rinkliavų atgaivinimas skaudžiai atsiliepė pavargusiems miestams ir miestėnams. Ypač skaudžiai atjautė miestai, esantieji ponų valdžioje, kurie neketino išsižadėti savo pelno.

Tuo reikalu pasipylė prašymai ir skundos į vyriausybę. Baltstogės Rūmai, betyrinėdami tą dalyką, pamatė, jog palikus esančius mokesčius, miestai gali visai žlugti.

Miestuose, kur buvo mokesčiai nuo svaigalų, juos pardavinėjo brangiau, negu sodžiuose, todel reikėjo iždui nuleisti iš samdos, mokamos smuklininkams karališkuose miestuose.

Bandyta surasti kokį išėjimą iš to. 1797. III. 28 Pietų Prūsuose išėjo ediktas, kuriuo smuklės, esančios priemiesčiuose ir už ¼ mylios nuo miesto, moka mokesčius ir pardavinėja gėrimus taip pat, kaip mieste. Autorium buvo Hoym'as.

Ėjo susirašinėjimai ir derybos, norėjo tat įvesti ir N. Rytų Prūsuose. Struensee buvo už tat, bet Schrötteris buvo priešingas, tardamas, kad šita atmaina miestų neišgelbės; iš savo pusės jis siūlė gilesnę, platesnę reformą; naudingiau būtų apdėti svaigalus lygiai visur mokesčiais, panaikinti sieną tarp miesto ir sodžiaus.

Jo kritika turėjo geros kloties. Karalius, pasiūlius pačiam Hoymui, sulaikė ano edikto veikimą ir Pietų Prūsuose.

Be to, lietuvių pavietuose žymesnės sodžiaus smuklės mokėdavo dešimtąjį skatiką nuo apyvartos, bet šitos sumos nebuvo didelės.

Manoma buvo vykdyti Schrötterio planą, bet biurokratai svarstė, susirašinėjo 1797, 1798, 1801 m. m., galų gale iš to dalyko išėjo sumanymas, panašus į Hoymo planą, atmetė ir vėl grįžo prie to jo plano dar 1802 m., bet rimtų atmainų nepadaryta.

4.

Domėnai.

Domėnai. N. Rytų Prūsuose suskaityta ir perimta į iždą dvarų: 160 seniūnijų, 191 dvasinis, 79 karaliaus mitybiniai (stalo, skobniniai), 88 miestai, 547 dvareliai, 3358 sodžiai, dar liko neįtraukta iždo ir bažnyčios dvarų — 253.

Mokant atlyginimą (kompetenciją) ligšioliniams tų dvarų naudotojams, kurie dabar perėjo į iždą, reikėjo remtis senaisiais, netikrais apskaitymais, tekdavo mokėti kasmet 142.898 dol., kaip rašo Schrötteris, pridurdamas, jog tėra perėmęs 192 karaliaus ir 115 bažnyčios dvarų.

Kai del gryno pelno, tai apskaitymas 1797/98 m. davė tokių žinių: aplamojo pelno buvo 580.906 dol., atlyginimo valdytojams 116.138 dol., valdymo išlaidų 180.997 dol., gryno

pelno lieka 283.871 dol. O kituose pranešimuose randama, jog tik 53 valsčiai Baltstogės Rūmų Dep. duodavo pajamų ir nuomos 556.951 dol.

Taigi reikėjo daryti nauji išmatavimai ir apskaitymai. Tas darbas turėjo būti padarytas iki Trejybės 1808 m. Iš viso sudaryta 76 domėnų valsčiai (Amt'ai), apimą bent pusę visos provincijos žemės. Tam darbui išleista 145 tūkst. dolerių. Atrasta klaidų senuose apskaitymuose, norma padidėjo, bet reikėjo duoti ir didesnė kompetencija (atlyginimas) nusavintiems valdytojams.

Domėnai, kaip minėta, duodavo geroką pinigų sumą; tečiau smulkiau jais užsiimti ir nagrinėti jų atsiradimą bei sutvarkymą teks vėliau tame skyriuje, kuriam bus kalbama apie žemės ūkį.

5.

Pajamų ir išlaidų santrauka.

Apie N. R. Prūsų pajamas ir išlaidas neturime tikrų žinių. Iki šiol dar niekas nėra ištyręs, kiek naudos yra davę N. Rytų Prūsai Prūsų iždui. Iš viso tėra vienas bandymas apginti Prūsų valdymą nuo priekaištų plėšimu ir naudojimu, būtent vieno aukšto Prūsų valdininko, W. A. v. Klewitz'o, kuris dirbo Pietų Prūsuose 1793—1806 m. Tas jo raštas yra išėjęs šitokiomis aplinkybėmis.

Lenkai, atsiradus Varšuvos kunigaikštijai, ėmė vyti laukan vokiečius, ypač vakaruose. Klewitz, puldamas lenkų politiką, savo rašte stengiasi įtikinti, jog Prūsai buvę geresni už dabartinius Lenkus, del to neteisingai jie dabar darą, persekiodami vokiečius. Ir ima ginti bei teisinti Prūsų politiką.

Žinoma, jo skaičiai tėra apytikriai. Bet kitų iki šiol nėra pagaminta, taigi reikia naudotis tuo, kas yra[1].

Vartojant reikia tarti, jog pajamų skaičių sumažino, o naudingų kraštui išlaidų padidino, kad atrodytų, jog Prūsų valdžia mažai pelnijo ir, ką gaudavo, atiduodavo kraštui.

Jis ne visur galėjo nustatyti, kiek kuriai provincijai skyrium tekdavo pajamų ir išlaidų.

[1] *Klewitz*, An die polnische Nation, 1812 (2 kalbom—vokiečių ir lenkų).

Rašiusis tarp kita ko apie Prūsų administracijos ir ūkio istoriją Schmoller'is nenuėjo toliau: jis tik išgiria Prūsų valdžios neieškojimą sau naudos.

„Naujosios provincijos, sako jisai, beveik nieko nedavė, iš dalies del to, kad ištaškė ir išdovanojo domėnus savo pakalikams, iš dalies del to, kad labai daug norėjo joms duoti"[1].

Iš tikrųjų naujosios provincijos davė Prūsų iždui daug naudos. Pavyzdžiui gali būti keletas skaitmenų, jo paties teikiamų. Vienas javų išvežimas į Angliją per Gedonis 1790 — 1801 m. ketveriopai padidėjo. Išveždavo į Angliją:

1790 m. — už 688.348 svarų
1800 „ „ 1.733.946 „
1805 „ „ 2.220.031 „ [2]

Klewitz'o žiniomis, 1806/07 m. buvo numatyta tokia sąmata.

PAJAMOS.

A. Netiesioginiai mokesčiai.

1. Muitai, vartojamųjų daikų mokesčiai .	176.116	dol.
2. Štempeliai ir kortos	30.963	„
3. Patentai	500	„
4. Loterija . . . . . apie	30.000	„[3]
5. Paštas	54.000	„
6. Druska . . . . . apie	30.000	„[4].
7. Kalnų pajamos	150	„
Iš viso, neskaitant 4 ir 5 p.,	260.729	dol.
B. Tiesioginiai mokesčiai	535.606	„
Domėnai	717.260	„
Girios	93.230	„
Įvairios pajamos	8.031	„
Iš viso . .	1.354.127	dol.
Visų pajamų . . .	1.614.856	„

[1] *Schmoller*, 188.
[2] *Schmoller*, 188—189.
[3] Kartu su Pietų Prūsais.
[4] taip pat.

IŠLAIDOS.

A. a) prie netiesioginių mokesčių 1—7 . .	149.325	dol.
b) kitose administracijos šakose:		
domėnai	259.191	„
girios	36.144	„
teisingumas.	111.770	„
dvasiniai ir bažnyčios dalykai . .	9.624	„
mokyklos	20.991	„
medicinos įtais.	3.400	„
kariuomenė	89.365	„
statyba miestuose	22.000	„
remisijos	17.000	„
bendrosios ir policijos išlaidos . .	214.140	„
Iš viso . .	783.625	„
Nenumatytų išlaidų . .	149.325	„
Iš viso vietoje sunaudoti . .	932.950	„
į Berlyną siųsti	681.906	„
Visų išlaidų . .	1.614.856	dol.

NEPAPRASTOSIOS PAJAMOS.

A. Tiesioginiai mok., domėnai, girios vidutiniškai	105.329	dol.
iš viso už 1797/8—1805/6 m., ...	947.915	„
B. Netiesioginiai mokesčiai iš Pietų ir N. Rytų Prūsų už 1797/8 — 1803 m.	97.188	„

Ėjo tatai į Berlyną.

NEPAPRASTOSIOS IŠLAIDOS 1797/8—1806/7 . .	935.269	„
taigi kasmet įvairiuojant išeidavo: 4.900 —	197.317	„

Specialiai išleista Naujiesiems Rytų Prūsams.

Topografinis matavimas.		
taisymas plukdymo upėmis	5.298	dol.
sausinimas	500	„
kolonistai	199.000	„
sveikatos reikalai	12.617	„

miestų atstatymas	2.110 „
garnizonų įrengimas	45.239 „
hidrotechnikos darbai	16.846 „
keliai	18.188 „
bažnyčių statymas	16.677 „
mokyklų statymas	12.201 „
kalėjimai	31.535 „
valsčių statymas	36.000 „
giriose statyba	91.755 „
valsčių matavimai	66.864 „
pavieto teismų įrengimas	14.036 „
įvairūs	288.736 „
Iš viso	856.736 dol.
proviantų magazinai	
karo įrengimai	2.700 „
įvairūs dalykai	75.833 „
N. Rytų Prūsams	935.299 „
O į Berlyną iš N. R. Prūsų atsiųstuosius pinigus išleisdavo:	
A. Kariuomenei	469.774 „
Lenkų valdininkų pensijoms	8.556 „
B. Nepaprastosioms išlaidoms	103.919 „

Sunku nustatyti, kiek gryno pelno gaudavo Berlyno valdžia.

Iš abiejų provincijų (Pietų ir N. Rytų Prūsų) eidavo į Berlyną 2.205.054 dol., iš kurių tenai likdavo 409.337 dol., o kariuomenei išleisdavo 1.442.845 dol.

---

[1] *Klewitz*, min. veik. 33—35.

VIII.

Miestai, prekyba ir pramonė. Miestų gyventojai.

1.

Miestų aprašymas.

A. Žinios pavietais.

Prūsų vyriausybė pirmiausia surinko žinių, kokia yra pramonė, kiek ir kurie yra miestai naujojoj provincijoj.

Pramonė. Naujoji provincija neturi metalų ir visai maža mineralų. Ieškojo apie Sudargus geležies rūdos, rodos, nerado[1].

Pabrikų beveik nėra; iš esamųjų galima paminėti stiklo pabriką U t o j e prie Prienų, kur dirba žaliąjį ir prastą baltąjį stiklą[2].

Miestai.

a. Mariampolės pav.

1. *Mariampolė,* arba Staropolė (parašyta Storpole), karaliaus miestas, 139 namai, 1178 gyv., Marijonų vienuolynas.

2. *Sudargai,* vokiškai — J o h a n n e s b u r g, karaliaus miestelis. Prie Nemuno, arti Senosios Lietuvos (Prūsuose). 24 namai, 315 gyv. Netolimais — *Smalininkai,* kur yra muitinė.

3. *Liudvinavas,* karaliaus miest., 131 namai, 312 gyv., dauguma žydai; prie Šešupės, nupuolęs.

4. *Naumiestis,* karaliaus miestas, 231 namai, 2320 gyv., du trečdaliu žydai — turtingi pirkliai, varo prekybą su Že-

[1] *Holsche,* I 404.
[2] *ten pat,* 412.

maičiais. Širvintos miestelis anapus sienos nori susidėti su Naumiesčiu. Krikščionys — artojai.

5. *Pilviškiai,* karaliaus miestas, 67 namai, 338 gyv.

6. *Prienai,* karaliaus miestas, 204 namai, 1224 gyventojai, daug žydų.

Netoli Prienų *Uta.* Arti miesto yra popierio malūnas.

7. *Zapyškis,* karaliaus miestas, 34 namai, 107 gyv.

8. *Balbieriškis,* pono miestas, savininkas Tiškevičius. Jame 107 namai, 920 gyv., iš dalies žydai, yra ir vokiečių. Negrįstas.

9. *Panemunė,* pono miestas, pridera pirkliui Frenzeliui, 51 namai, 480 gyv., dauguma žydai.

(Yra kita *Panemunė,* ne miestas, pridera Tiškevičiui).

10. *Šakiai,* pono miestas, 65 namai, 574 gyv., daug žydų.

Yra visai mažučių, kaip Gelgaudiškiai, Plokščiai (Blogoslavenstva)[1].

b. Kalvarijos pavietas.

1. *Kalvarija,* karaliaus miestas, platus, 440 namai, 2705 gyventojai, dauguma žydai. Vieta bloga, balos vanduo blogas. Miestas neišgrįstas, nešvarus, ypač nešvaru pas žydus. Krikščionys gyvena iš žemės.

2. *Liubavas,* karaliaus miestas, 84 namai, 425 gyv.

3. *Alytus,* karaliaus dvaras, kito Alytaus priemiestis, 33 namai, 219 gyv.

4. *Simnas,* karaliaus miestas, dabar pridera Holsteino kunigaikščiui, 103 namai, 703 gyv.

Simnas ir Meteliai (Vygrių pav.) buvo seniūnijos, dovanotos lenkų kar. 1796 m. Holsteinui.

5. *Vilkaviškis,* karaliaus miestas, 314 namų, 1804 gyv.

6. *Virbalis,* karaliaus miestas, 254 namai, 1630 gyv., Dominikonų vienuolynas.

7. *Vištytis,* karaliaus miestas, 287 namai, 1579 gyv. Paprūsėj miestai stovi geriau negu Panemunėj.

8. *Urdamina,* pono miestas, savininkas Turčinavičius, 50 namų, 259 gyv.

[1] *Holsche,* I. 424—431.

c. Vygrių pavietas.

1. *Beržininkiai,* karaliaus miestas, 69 namai, 304 gyv.

2. *Jeleniava,* karaliaus m., 49 namai, 346 gyv.

3. *Krasnopolis,* karaliaus m., 105 namai, 533 gyv. Pastatė jį mitybiniam karaliaus dvare prieš 30 su viršum metų Tyzenhauzas. Gyvena tenai kolonistai, bet yra daug tuščių namų.

4. *Liškeva,* karaliaus miestas, 43 namai, 249 gyv.

5. *Lazdijai,* karaliaus m., 217 namai, 1537 gyv., daug žydų.

6. *Meteliai,* karaliaus m., dabar priklauso Holsteino kunigaikščiui, 66 namai, 297 gyv.

7. *Pilypavas,* karaliaus m., 120 namų, 795 gyv.

8. *Prieraslis,* karaliaus miestas, 230 namų, 1166 gyv., miestas auga.

9. *Punskas,* karaliaus miestas, 59 namai, 583 gyv.

10. *Seirijai,* karaliaus miestas, 215 namų, 1094 gyv. Jau 10 metų kaip priklauso Prūsų karaliui, atiteko iš Radvilų, gyvena daug vokiečių.

11. *Seinai,* karaliaus miestas, 96 namai, 516 gyv. Dominikonų vienuolynas.

12. *Suvalkai,* karaliaus miestas, kadaise priderėjo Vygrių vienuolynui, 214 namų, 1184 gyv. Žydų nėra. Įkūrė jį prieš 30—40 metų Vygrių vienuolynas. Miestas statosi, matyti, pakils.

13. *Ščebra,* Ščebros girioj, 46 namai, 219 gyv.

14. *Vyžainiai,* karaliaus miestas, 205 namai, 946 gyv.

15. *Bakalariava,* pono Chlevinskio miestas, 67 namai, 405 gyventojai.

17. *Milvidavas,* pono miestas, 48 namai, 220 gyv.

18. *Veisėjai,* pono miestas, 85 namai, 518 gyv. Masalskis statė didelę bažnyčią, nepabaigė. Dabar griūna.

d. Dambravos pav.

1. *Dambrava,* karaliaus miestas, turi 123 namus su 737 gyv. Pastatė jį Tyzenhauzas mitybiniuose karaliaus dvaruose. Beveik visi namai karališki, vienu pavyzdžiu iš medžio pastatyti, bet jau apipuvę. Gyventojai turi mažai žemės. Už my-

lios žavėjančioj vietoj yra dominikonų vienuolynas Rožanystok.

2. *Korycinas,* karaliaus miestas, 52 namai, 252 gyv.

3. *Kuznica,* karaliaus miestas, 35 namai, 427 gyv. Yra bazilėnų vienuolynas.

4. *Lipskas,* karaliaus miestas, 256 namai, 945 gyv. Miestiečiai gyvena iš žemės ūkio. Tyzenhauzas norėjo padaryti prekybos miestą, turėjo būti mažasis Leipcigas, bet jokios kloties neturėjo.

5. *Nowy Dwór,* karaliaus miestas, 96 namai, 555 gyv.

6. *Suchowola,* arba Chodorówka, karaliaus miestas, 218 namų, 959 gyv. karaliaus dvare, miestiečiai gyvena iš žemės ūkio.

7. *Alinka,* gr. Jundzilo miestas, 45 namai, 225 gyventojai; dauguma žydai.

8. *Račkai,* Pociaus miestas, 165 namai, 776 gyv. Prekyba žydi. Vėliau prijungta prie Vygrių pavieto.

9. *Sidra,* gr. Potockio miestas, 137 namai, 507 gyv.

10. *Sapockinė,* Jelenskio miestas, 96 namai, 439 gyventojai, dauguma žydai.

11. *Stabinas,* Brzostowskio miestas, 55 namai, 272 gyv.

e. Baltstogės pav.

1. *Baltstogė* miestas, jisai pridera gr. Branickienei. Dabar jame sėdi daug vienų valdiškų įstaigų, 200 valdininkų, 459 namai, 3370 gyv.

2. *Jonava,* karaliaus miestas, 186 namai, 691 gyv., dabar stovi totorių pulko eskadronas.

3. *Knyšynas,* karaliaus miestas, 318 namai, 1099 gyv.

4. *Odelskas,* karaliaus miestas, 172 namai, 601 gyv. Beveik visi žydai.

5. *Sokolka,* karaliaus miestas, 225 namai, 1091 gyv. Tyzenhauzas pastatė miesto vidury gražią turgavietę, 17 mūrinių namų, blogai pastatyti — žada griūti. Stovi garnizonų juodųjų usarų eskadronas, statomas jam magazynas.

6. *Vasilkavas,* karaliaus miestas, 124 namai, 891 gyv.

7. *Chorošča,* gr. Potockio miestas, 122 namai, 519 gyv., daug žydų. Yra dominikonų vienuolynas.

8. *Grodekas,* kun. Radvilos miestas, 66 namai, 388 gyv.

9. *Jaseniówka,* Kučinskio miestas, 81 namai, 622 gyv.

10. *Zabludavas,* kun. Radvilos miestas, 297 namai, 1409 gyv., daug žydų, stovi garnizonu bosniokų eskadronas, o paskui persikėlė štabas.

f. Bielsko pav.

1. *Bielskas,* karaliaus miestas, 320 namų, 1773 gyv., žydų nėra, nes steigiamoji miesto privilecija neleido žydų. Sunykęs miestas.

2. *Kleščeliai,* 276 namai, 1088 gyv. Gyventojai pasiturintieji ūkininkai. Prekiauja apyniais.

3. *Narevas,* karaliaus miestas, 95 namai, 425 gyv. Menkas miestelis.

4. *Bockai,* Potockio miestas, 232 namai, 1462 gyv.

5. *Orla,* kun. Radvilos miestas, 214 namai, 486 gyv. Apylinkės gyv. dauguma graikų tikybos unitai ir neunitai.

g. Dargukaino (Drohiczyno) pav.

1. *Dargukainas,* karaliaus miestas, 173 namai, 934 gyv. Daugumai gyventojų laukai ir pievos atsidūrė einant konvenciją, anapus Bugo, turės jų išsižadėti. Yra 4 vienuolynai ir tiek pat bažnyčių.

2. *Melnikas,* karaliaus miestas, 141 namai, 822 gyv.

3. *Ciechanowiec,* gr. Jablonauskienės miestas, 340 namų, 2651 gyv. Dauguma žydai.

4. *Siemiatyce,* kun. Jablonauskienės miestas, 319 namai, 3556 gyv., dauguma žydai. Prekybos miestas. Miestiečiai buvo sumanę padaryti visa, kas reikia didelei prekybai, statė sandėlius, rotušę. Bet sunkūs mokesčiai pražudė miestą. Greta miesto puikus Jablonauskienės palocius su muzėjum ir biblioteka.

5. *Wysokie Mazowieckie,* Vengerskienės miestas, 134 namai, 864 gyv.

h. Suražo pav.

1. *Surażas,* karaliaus miestas, 133 namų, 709 gyv.

2. *Branskas,* karaliaus miestas, 114 namų, 1026 gyv.

3. *Tykocinas,* Potockio miestas, 172 namai, 2783 gyv., prekybos miestas.

i. Gonionio pav.

1. *Gonionis,* karaliaus miestas, 210 namų, 1373 gyv., nupuolęs miestas, kadaise turėjęs 600 namų.

2. *Augustavas,* karaliaus miestas, 304 namai, 1987 gyv., iš viso 1 žydų šeima.

3. *Radilavas,* karaliaus miestas, 85 namai, 435 gyv.

4. *Raigardas,* karaliaus miestas, 195 namai, 889 gyv. Senovės piliakalnis.

5. *Wąsocz,* karaliaus miestas, 167 namai, 731 gyv.

6. *Vizna,* karaliaus miestas, 179 namai, 1098 gyv.

7. *Grajavas,* Rydzevskio miestas, 23 namai, 218 gyv.

8. *Jedvabna,* Rembielinskio miestas, 52 namai, 481 gyv.

9. *Osovcas,* gr. Łączynskio miestas, 38 namai, 212 gyv.

10. *Ščučinas,* gr. Łączynskio miestas, 261 namai, 1849 gyv. Prekybos miestas.

k. Lomžos pav.

1. *Lomža,* karaliaus miestas, 200 namų, 1166 gyv. Prieš 200 metų buvo keturis sykius didesnis.

2. *Kolno,* karaliaus miestas. 171 namai, 995 gyv.

3. *Nowogród,* karaliaus miestas, 189 namai, 966 gyv.

4. *Zambrów,* karaliaus miestas, 81 namai, 564 gyv.

5. *Sniadów,* Dobrovolskio miestas, 198 namai, 1705 gyv.

6. *Staviškiai,* Kranchovskio miestas, 175 namai, 1212 gyv.

2.

Statistinių žinių santrauka miestams.

A. Baltstogės Dep.

a. Mariampolės pav.

Nr.	Karaliaus	Pono	Karaliaus Dūmų	Karaliaus Žmonių	Ponų Dūmų	Ponų Žmonių	Iš viso Dūmų	Iš viso Žmonių
1.	Mariampolė	—	159	1.178	—	—	159	1.178
2.	Sudargai	—	48	215	—	—	48	215
3.	Liudvinavas	—	131	312	—	—	131	312
4.	Naumiestis	—	231	2.320	—	—	231	2.320
5.	Pilviškiai	—	67	333	—	—	67	333

Nr.	Karaliaus	Pono	Karaliaus Dūmų	Karaliaus Žmonių	Ponų Dūmų	Ponų Žmonių	Iš viso Dūmų	Iš viso Žmonių
6.	Prienai	—	204	1.224	—	—	204	1.224
7.	Zapyškis	—	32	107	—	—	32	107
8.	—	Balbieriškis	—	—	107	920	107	920
9.	—	Panemunė	—	—	57	480	57	480
10.	—	Šakiai	—	—	65	574	65	574
		b. Kalvarijos pavietas.						
11.	Kalvarija	—	440	2.705	—	—	440	2.705
12.	Liubavas	—	84	425	—	—	84	425
13.	Alytus	—	33	219	—	—	33	219
14.	Simnas	—	103	703	—	—	103	703
15.	Vilkaviškis	—	314	1.804	—	—	314	1.804
16.	Virbalis	—	245	1.630	—	—	245	1.630
17.	Vištytis	—	187	1.579	—	—	187	1.579
18.	—	Urdamina	—	—	50	269	50	269
		c. Vygrių pavietas.						
19.	Beržininkai	—	68	304	—	—	68	304
20.	Jeleniava	—	49	346	—	—	49	346
21.	Krosna	—	105	533	—	—	105	533
22.	Liškeva	—	43	249	—	—	43	249
23.	Lazdijai	—	217	1.537	—	—	217	1.537
24.	Meteliai	—	66	297	—	—	66	297
25.	Pilipavas	—	120	795	—	—	120	795
26.	Prieraslis	—	230	1.166	—	—	230	1.166
27.	Punskas	—	59	583	—	—	59	583
28.	Seirijai	—	215	1.094	—	—	215	1.094
29.	Seinai	—	96	516	—	—	96	516
30.	Suvalkai	—	214	1.184	—	—	214	1.184
31.	Ščebra	—	46	219	—	—	46	219
32.	Vyžainiai	—	205	946	—	—	205	946
33.	—	Bakalareva	—	—	67	405	67	405
34.	—	Leipūnai	—	—	42	233	42	233
35.	—	Miroslavas	—	—	48	220	48	220
36.	—	Veisėjai	—	—	85	518	85	518

d. Dambravos pav.

Nr.	Karaliaus	Pono	Karaliaus Dūmų	Karaliaus Žmonių	Ponų Dūmų	Ponų Žmonių	Iš viso Dūmų	Iš viso Žmonių
37.	Dambrava	—	123	737	—	—	123	737
38.	Koryczin	—	52	252	—	—	52	252
39.	Kuznica	—	35	427	—	—	35	427
40.	Lipsk	—	256	945	—	—	256	945
41.	Nowy Dwór	—	96	555	—	—	96	555
42.	Suchowola (Chodorówka)		48	959	—	—	218	959
43.	—	Alinka	—	—	45	225	45	225
44.	—	Račkai	—	—	105	766	105	766
45.	—	Sidra	—	—	137	507	137	507
46.	—	Sapockinė	—	—	96	439	96	439
47.	—	Stabinas	—	—	55	272	55	272

e. Baltstogės pav.

48.	—	Baltstogė	—	—	459	3.370	459	3.370
49.	Jonava	—	186	691	—	—	186	691
50.	Knyšynas	—	318	1.899	—	—	318	1.899
51.	Odelskas	—	172	601	—	—	172	601
52.	Sokolka	—	225	1.091	—	—	225	1.091
53.	Vasilkavas	—	184	891	—	—	184	891
54.	—	Chorošča	—	—	122	579	122	579
55.	—	Grodekas	—	—	66	388	55	388
56.	—	Jaseniówka	—	—	82	622	43	622
57.	—	Zabludavas	—	—	297	1.409	297	1.409

f. Bielsko pav.

58.	Bielskas	—	320	1.733	—	—		
59.	Kleščeliai	—	276	1.088	—	—		
60.	Narevas	—	95	425	—	—		
61.	—	Bockai	—	—	232	1.462		
62.	—	Orla	—	—	241	1.486		

g. Dargukaino pav.

63.	Dargukainas	—	173	884	—	—	173	884
64.	Melnikas	—	141	822	—	—	141	822

Nr.	Karaliaus	Pono	Karaliaus Dūmų	Karaliaus Žmonių	Ponų Dūmų	Ponų Žmonių	Iš viso Dūmų	Iš viso Žmonių
65.	—	Ciechanowiec	—	—	340	2.551	340	2.651
66.	—	Siemiatyce	—	—	319	2.724	319	2.734
67.	—	Wysokie Mazowieckie	—	—	134	854	134	854
		h. Suražo pav.						
68.	Suražas	—	133	709	—	—	133	709
69.	Branskas	—	114	1.026	—	—	114	1.026
70.	—	Tykocinas	—	—	372	2.783	372	2.783
		i. Gonionio pav.						
71.	Gonionis	—	210	1.373	—	—	210	1.373
72.	Augustavas	—	304	1.087	—	—	304	1.087
73.	Radylavas	—	85	455	—	—	85	455
74.	Raigardas	—	195	889	—	—	195	889
75.	Wąsocz	—	167	731	—	—	167	731
76.	Vizna	—	197	1.098	—	—	197	1.098
77	—	Grajavas	—	—	23	218	23	218
78.	—	Jedwabna	—	—	52	281	52	281
79.	—	Osovcas	—	—	38	212	38	212
80.	—	Ščučinas	—	—	261	1.849	216	1.849
		k. Lomžos pav.						
81.	Lomža	—	194	1.166	—	—	194	1.166
82.	Kolno	—	171	945	—	—	171	945
83.	Nowogród	—	189	966	—	—	189	966
84.	Zambravas	—	84	564	—	—	84	564
85.	—	Sniadów	—	—	98	705	98	705
86.	—	Staviškiai	—	—	173	1.212	193	1.212

Iš viso Baltstogės dep. buvo 86 miestai, iš jų 56 — karaliaus, 30 — ponų. Karaliaus miestuose buvo 9.361 dūmas su 53.160 gyventojų, ponų miestuose — 3.854 dūmai su 25.915 gyventojų, o iš viso miestuose buvo 13.215 dūmų su 79.075 gyventojais.

B. Plocko Dep.

43 miestai: 26 — karaliaus, 17 — ponų; juose yra 4.603 dūmų ir 16.115 žmonių[1].

3.

Miestų tyrinėjimas.

Naujoji valdžia, užėmus ką tik įgytąsias valdas, stengėsi tuojau gauti iš jų naudos. Miestai taip pat turėjo tą pat daryti: tenkinti kariuomenės reikalus, taisyti apirusius valstybės finansus. O pasirodė, kad imti nėra iš ko: miestai nuvargę, nuskurę. Miestai turėtų būti administracijos vidurkis, o tapti juo negali, nes iki šiol juose permaža triobesių įstaigoms ir kareiviams talpinti ir t.t. Todel norint sunaudoti miestus, reikėjo rūpintis jų statyba, o pelnui didinti reikėjo kelti prekybą ir pramonę, tvarkyti mokesčius. Bet pirmiau reikia ištirti miestus.

Tyrinėjant miestus pasirodė, kad jų yra perdaug, kad jie nėra miestai, o tik taip vadinas ir turi miesto teises. Paprasčiausias darbas būtų juos panaikinti, padarius iš jų sodžius. Pietų Prūsuose taip ir buvo padaryta su daugybe miestelių ir miestų.

Tą pat norėjo padaryti ir Naujuose Rytų Prūsuose, kur buvo daug miestų ir miestelių, kur visas miestas — tai bažnyčia, keletas smuklių ir triobelių.

Schrötteris buvo tokios pat nuomonės del miestų naikinimo, tik tarė, jog reikią pirmiau ištirti ir panagrinėti jų teises ir tinkamumą. Juk būdavo tokių miestų, kur mokesčių rinkėjai surenka mažiau pinigų, negu atsieina jų išlaikymas.

Jau Prūsams užėjus, vienas kitas miestas pats ar jų ponas prašo panaikinti miesto privilegiją (pav., Urdamina).

Miestų degradacija daroma Pietų Prūsuose. Reikia pradėti daryti tą pat ir N. Rytų Prūsuose. Bet tyrinėjant miestų būklę pastebėta keletas naujų dalykų. Pakeitus būklę, gali pasikeisti mokesčių pajamos, iždas gali nukentėti; darant iš pono miesto paprastą sodžių, gali laimėti tik dvarininkas ar jo gyventojai. Žinoma, galima būtų karaliaus teisės praplėsti, nes šitas užėmimas buvo „occupatio bellica in bello punitivo", taigi teisės atžvilgiu kliūčių nebūtų, tik reikia bajorams duoti galimybės ištesėti mokėti mokesčius.

[1] *Holsche*, 144—7.

Schrötteris tarė, naikinant miestus reikia vadovautis visuomenės labu, dvarininkų palaikyti netenka, jei bent galima būtų juos kartais vilioti.

1797. III. 29 Schrötteris pavedė Rūmų komisijai paskirti tinkamus žmones miestams ištirti.

O tuo tarpu buvo rengiama visuomenė prie būsimų atmainų; sakė, išeisią nauji įstatymai apie baudžiauninkus, bajoriškųjų miestų miestėnus, o sodžiams buvo žadamas apgynimas.

1797 m. vidury prirengtas projektas, kaip turi eiti šitie tyrinėjimo darbai.

Juo einant, miestų tyrinėjimą turėjo daryti administracijos ir finansų vadybos valdininkai.

Iš pradžių komisarai tyrinėja išorinius dalykus: kam priklauso, koks plotas, būklė, skaičių namų, bažnyčių, vienuolynų, gyventojų verslą, turtą (§ 4 instr. projekto), paskui valdymo teises (ponų ir t.t.) ir ar dera miestui ar sodžiui.

Pagal projektą, kiekvienas miestas gali turėti magistratą, burmistrą, jeigu gali „Kämmerer" ir vieną ar keletą tarybos narių atskiroms valdymo šakoms. O jeigu miestely bus burmistras netinkamas ir nemokąs *vokiečių* kalbos, tai jis priklausys didesniojo miesto vyr. burmistro. Miestėnai turi savo atstovybę.

Komisarai turėjo rūpintis, kad algos, mokamos magistrato nariams, būtų kuo mažiausios; miestai savo išlaidas turi padengti iš mokesčių; pritrūkus, karališkiesiems miestams prideda iždas, o bajoriškiesiems — jų ponai.

Tyrinėdami amatus ir prekybą, komisarai neturėjo noro įvesdinti esančiųjų senosiose provincijose amato bendrovių (cechai, Zünfte), kurios, sakė, esančios ne naudingos, bet žalingos: o amatų reikalu ketino vadovautis A. L. R. d. II tit. 8 §§ 180 ir 181, gi tenai pasakyta, kad norint būti amatninku, užtenka užsirašyti magistrate.

Buvo nurodyta komisijai, kaip ir kokias ji turi rinkti žinias, aktus, kad kiekviena privilegija turi būti pamatuota. O jeigu atsiranda abejonių, tai reikia ištirti.

Jeigu prieis prie išvados, kad pono pretenzijos nepamatuotos, tai reikia prikalbėti, kad geruoju išsižadėtų savo rei-

kalavimų. Geruoju ponams nesutikus to padaryti, galutinai tą klausimą sprendžia Rūmų Komisija. Keliarodžiu tuos dalykus sprendžiant turi būti visuomenės tvarka ir gerovė.

Komisija turėjo dar išspręsti, kas varžo miesto augimą, ar buvo pirmiau miestu prie savo valdžios ir t.t.

Rūmų Komisija pakeitė savo nuomonę del mokesčių dėjimo, nenorėjo ir bijojo užginčyti tą teisę ponams, padarė tat miestų nenaudai, gal būti, del to, kad sumanytąjį projektą įvykdžius ponai žlugtų.

Tyrinėjimo darbai eina visai pamažu. Iki 1798. VIII. įėjo į Baltstogės Rūmus vieno miesto aktai, o metų pabaigoj — kito miesto.

Schrötteris papeikė Rūmus, kad pamažu dirba. Siūlo greičiau tyrinėti garnizonų miestus, iš jų pavietų miestus ištirs pavieto tarėjai (Kreisräte), o kitur tuo reikalu priruoš medžiagą burmistrai. Komisija suprastino savo darbą: ėmė dirbti iš karto mažiau žmonių.

Iki 1799. V. apklausinėta 3 miestai, tarp kurių buvo ir Baltstogė.

Plocko Rūmai darė savo darbą greičiau. Del to Schrötteris dar labiau suprastino darbą ir Baltstogės Rūmuose. Bet greitai darbas vistiek nėjo. Keičiasi žmonės, keičiasi atstovai, bet ir 1800 m. darbas nebuvo pabaigtas. Schrötteris bara, ragina skubintis, graso valdininkus bausmėmis. Visa tat nieko nepadeda, nes darbas sunkus; santykiai neaiškūs, ponai priešinas, o valdininkai, dirbę tą darbą, svetimi, nepažįsta vietos sąlygų.

Plocko Rūmai iš pradžių dirbo pamaži, 1802 m. pasitaisė ir 1803 m. VII turėjo surašytus visus, be vieno, miestus, o Baltstogės Rūmai dar 1806 m. bal. m. nebuvo baigę savo darbų, trūko 10 miestų, tur būt, taip ir neištyrė.

Iš pradžių manyta, surinkus visą medžiagą, daryti bendras išvadas, paskui nutarė kiekvieną miestą peržiūrėti skyrium.

Iki 1806. IV Baltstogės Depart. buvo ištirta ir organizuota 21 miestas, 12 dar tyrinėjo, 17 jau buvo priruošta Rūmams nagrinėti.

Nemaža miestų paversta sodžiais jau 1800. XII. 1. Pirmasis buvo degraduotas Jeleniavo miestas Vygrių paviete; o 1801 m. spalių m. degraduota 11 miestų; šituo atžvilgiu Plocko Depart. mažiau skubinos. Jis tarė, jog miestų nesą perdaug, kai kurie dar galėsią pakilti ir tarpti, nes esančios tam geros sąlygos. Baltstogėj valdininkai darė griežčiau: iš viso degraduota 17 miestų, viename Vygrių paviete 9 miestai, bet kitų likimas taip ir pasiliko neišspręstas.

Vyriausybė to viso nedarė varu, o stengėsi įtikinti pačius gyventojus, kad jie patys prašytųsi. Pasirodė, kad ponai tame darbe palaikė. Dabar ponai velijo turėti sodžius, o ne miestus, kad pelnas iš svaigalų būtų didesnis; jie naikino miestus ir miestelius taip pat uoliai, kaip pirmiau tat darė, besteigdami miestus.

Gyventojai nesipriešino, buvo vos du atsitikimu, kada jie pasisakė norį likti miestu, nes iki šiol buvo ir pasiliko artojais.

4.

Miestėnai.

Miestėnai sudaro atskirą luomą. Į jį pridera tie, kurie nėra nei bajorai, nei valstiečiai; paprastai jie gyvena mieste, tenai turi būti įsirašę, verčiasi amatais ar prekyba.

Jų gyvenimas mieste ir už miesto tiksliai nustatytas Vis. Teisyne II d. VIII d. § 1 — 178, taigi čionai smulkiau neteks nagrinėti.

Be to, skyrium dar yra nuostatų kiekvienai miestėnų daliai — amatninkams, įvairių rūšių pirkliams, pabrikantams, makleriams ir t. t. (§§ 179 — 712, 1305 — 1388); Vis. Ž. T. skyrium nustatomi vekseliai, jūros ir upių plaukyba ir t. t.

Neįtraukta į bendrąjį įstatymą apie miestėnus — *žydai*, nors jie turi gyventi miestuose ir verčiasi miestėnų darbais. Del tikybinių sumetimų, jiems veikia savi išimtini įstatymai, del to tai prie jų reikės vėliau apsistoti.

5

Miestų organizacija.

Organizuojant Pietų Prūsus, karalius buvo ketinęs leisti daryti rinkimus, bet pirmieji magistrato žmonės, sako, turį

būti paskirti, paskirsiąs jis pats, karalius (1795 m.). O kai del N. Rytų Prūsų, tai Rūmų komisija savo raštu 1796. VIII. prašė karaliaus, kad magistrato skyrimą ponų miestuose paliktų sau ir tat paliktų visados, o ponams tos teisės neduotų.

Schrötteris nesutiko su tuo pasiūlymu, rasdamas, jog tat būtų neteisinga ir be naudos. Bet Rūmų ediktas, išleistas 1798 m., veikiąs ir N. Rytų Prūsuose, laikėsi to pagrindo, jog magistratą skiria vyriausybė.

Po ilgų ginčų 1800. III. 20 tuo reikalu išėjo įstatymas. Juo palikta Rūmų paskirtieji miesto valdininkai; pirmą sykį statant magistratą, karaliui duodama teisė skirti valdininkus visuose miestuose, nes reikėjo šitam darbui turėti „tinkami subjektai", bet algas ponų miestuose moka ponai ar patys miestai. Šiaip paprastai miestas pats pasirenka magistratą.

Šitas įstatymas, pasirašytas 1800 m. kovo 20 d., buvo paskelbtas 1800 m. rugpiūčio mėn.

Panašiai buvo išspręstas klausimas apie paskyrimą sodžiaus šaltyšių ir suolininkų.

Kiekvienas sodžius, kuriame yra daugiau kaip 3 židiniai, gauna šaltyšių (Schulze). Jeigu turi po savim 10—15 židinių, tai gauna pagalbon vieną suolininką (Schöffen), o esant daugiau kaip 15 židinių, gauna 2 suolininku.

Domėnų valsčiuose Baltstogės Rūmai davė šaltyšiams „raituosius šaltyšius".

Šaltyšius skiria ponai, domėnuose — valdytojai, o bajorų sodžiuose ir tų valstiečių, kur palikta teisė rinkti, renka bendruomenės, be jokio tvirtinimo, o po valdinybės priesaikos nebegalima jų pašalinti. Jie vadinasi sodžiaus ar bendruomenės viršininkai (Gemeinde-, Dorf-vorsteher)[1].

Miestų lėšos ir pajamos nebuvo didelės. Miestai savo nekilnojamojo turto neturėjo, visoj provincijoj miestams priderėjo 2 dvareliu ir 35 sodžiai. Miškų turėjo taip pat maža: Baltstogės Departamente miestai turėjo 968 valakus, iš jų tik 11 priderėjo 30 bajorų miestams.

Taigi pajamas sudarydavo mokesčiai, kurių vardai ir ėmimo pagrindai įvairiuoja: už svaigalus, krautuves, rinkos

[1] Įstatymas apie tat 1805. II. 15, o Baltstogės Rūmai buvo davę instrukcijas šaltyšiams 1799. V. 29 (*Mylius*, X 1445 ir tol., 1495 ir tol.).

vietas, tiltus, grindinį, gyvulių pervarymą, už įsileidimą į miestiečių tarpą ir t.t.

Turtus paprastai išnuomoja, bet nuomon neima ir imti negali nei magistrato žmonės, nei žydai.

1799—1800 m. visi Baltstogės Departamento miestai turėjo 11.576 dol. pajamų, 8441 išlaidų, tai kasoje lieka 3.851 dol., bet skolų turi išmokėti 6.326 dol.

Neturint daug lėšų, o apmokant magistratą, nes pirmiau algų nemokėdavo, nebuvo galima turėti daug žmonių magistrate. Taigi miestai dažniausiai stato vieną subjektą (asmenį), o jam padėti ar kontroliuoti prireikus duoda iš savo tarpo tarėją, vieną ar kelis.

Algos buvo skiriamos kuo mažiausios: 8—15 dol. į metus; burmistras geriau apmokamas: gaudavo 70, 100—120 dol. Pridėdavo algos dar už kitus, pridedamuosius, darbus.

Valstybė turėjo duoti lėšų kalėjimams statyti, sveikatai palaikyti ir t.t. Rodos, valstybė niekur nestatė miestuose valdžios triobesių, kaip buvo siūlęs Schrötteris. Valstybės organai prižiūrėjo miestus, taigi miestų laisvė buvo labai ribota. Bet ne laisvesni buvo miestai ir senosiose Prūsų provincijose.

Savi teismai išgelbėjo senųjų Prūsų miestus; turėjo teismus, nors ribotus, karaliaus miestai Pietų Prūsuose, bet N. R. Prūsuose 1797 m. tat buvo atimta.

1796. III. 31 bajorams buvo žadėta, kad miestų ponams paliks teisminės jų teisės ant miestų ir valsčių, bet 1797. IV. 23 ir 1797. IX. 21[1] įstatymuose padaryta priešingai: miestai savąja ar ponų teise ir domėnai visi sudaro kartu *pavieto* teismą, kiekviename paviete jų yra po du. Panaikinti privilegijuotieji teismai, bet kartais varde, antspaude atspindėdavo to viso liekanos.

Į pavieto teismo darbus nesikišo nei ponas nei magistratas.

6.

Sumanymai ponų miestų būviui pagerinti.

Miestų globojimas senosiose provincijose buvo piktas ir sunkus, bet naujosiose buvo tat reikalinga, čionai dar reikėjo

[1] *Mylius*, 1795 X. ir tol., 1371 ir tol.

sudaryti miestėnų luomas, globa buvo reikalinga apsaugoti jiems nuo ponų galybės ir savivalės.

Pirmiausia reikėjo padėti ponų miestams. Schrötteris tuo dalyku rūpindamasis ir įsitikinęs, jog einamos jų *lažos* kenkia miestams, rado reikalingu jas panaikinti dykai, nes sodžiaus darbams dirbti yra pakankamai valstiečių. Iš senųjų prievolių galima palikti kelių, tiltų, šulnių taisymą ir tai tik pačiame mieste. O iš valstybinių prievolių miestėnai artojai turės duoti pastotis, pašarą.

Reikėtų panaikinti ponams skiriamuosius mokesčius nuo vartojimo ir amatų, nuo žydų tikybos, o palikti mokesčius už žemę, pievą, ganyklas, sklypus; provincijos mokesčius reikėtų palikti miestams.

Galutinis organizacijos projektas išėjo šiek tiek kitoks, negu iš pradžių buvo sumanyta.

Schrötterio manymu, karalius įgysiąs miestėnų prielankumą, užtardamas juos, ponai seksią karalių, jeigu nenorėsią miestų ištuštėjimo. Bet karalius neketino sekti Schrötterio programa. Jis norėjo N. Rytų Prūsuose elgtis taip pat, kaip ir Pietų Prūsuose, kitaip elgtis nenorėjo del to, kad bijojo pajamų sumažėjimo.

Tas sumanymas vėl reikėjo perdirbinėti, laikantis nurodymų, duotų karaliaus 1802. II. 4 atsakyme, kad turi būti bendros normos abiem provincijom (Pietų ir N. Rytų Pr.), be to, prisakyta pasirūpinti, kad naujųjų provincijų miestai būtų pakelti iki senųjų provincijų miestų būklės.

Ir dabar, žiūrint šitų nurodymų, ruošiama įstatymas apie miestus. Be to, Schrötteris 1802 m. gamino įstatymo sumanymą išspręsti tiems santykiams, kurie buvo tarp miestų ir jų ponų. Tenai, senojoj tvarkoj, buvo nurodomos tokios kliaudys: ponai galėję spausti savo miestus, nebuvę galima tuo skųstis, amatai buvę nelaisvi. Ar palikti įrodytąsias pono teises ar panaikinti?

Aukštų valdininkų tarpe komisijose eina karšti ginčai; ginčijos del to dar 1804 m.

Galutinį projektą žiūrėjo Komisija, vadinamoji Įstatymų Komisija, įkurtoji 1781. V. 29 esamiems įsatymams aiškinti ir naujiems peržiūrėti. Ji žiūrėjo tą sumanymą vos 1805 m.

Šitoji komisija buvo prieš atskirus provincijų įstatymus, norėjo vienodų visoms. Svarstė sumanymą dar 1806 m. Eina visą laiką kovos tarp dvarininkų šalininkų ir jų priešininkų. O čia bręsta politinės atmainos Prūsuose. Artinas audra, jaučiamas kovos pavojus.

Įstatymas taip ir nesusilaukė karaliaus parašo.

7.

Sumanymai akcizui įvesti.

Miestams palaikyti buvo atsiradęs sumanymas įvesti akcizą, nes iš to būtų tikresnės ir vienodesnės pajamos. Akcizas buvo imamas prie miesto vartų už įvežamus ir įnešamus daiktus. Bet tam darbui daryti reikia miestai aptverti, arba bent pastatyti vartai, ir laikyti prie jų žmones.

Nauja Baltstogės prezidija (1802) pasisakė prieš tat. Jinai nurodė šitokių priežasčių. Tik užėmus naująją provinciją buvo pakelti mokesčiai, įvesta naujų. O krašto būklė labai sunki. Per Prūsų viešpatavimo 6 metus 2 sykiu javai neužderėjo, baisi epidemija išnaikino gyvulius. Bene ⅔ gyventojų skursta, prasimuša šiaip bei taip. Įvedimas akcizo neduos laukiamos naudos nei miestams nei valstybei. Nuvargę miestai nedaug tepakils, o pastatytieji valdininkai prarys daug gautųjų pajamų. Miestėnai nepajėgs imti svetimų, brangių įvežamų prekių. Dabartiniai miestai atdari, tai daug eis smukuliu. Būtų galima apkrauti mokesčiais užsienių prekes, tarp jų druską, bet nebus galima perkontroliuoti. Norint saugoti miestus reikėtų apdėti mokesčiais ir sodžiaus smukles.

Kiti valdininkai siūlė kitus dalykus apkrauti mokesčiais, o akcizo nesą galima dėti. Kartais nurodoma, kad tokie ir tokie mokesčiai bus nekenčiami.

Valdininkų sąstato pasikeitimas atsiliepdavo į svarstymą. Bet taip ir nepriėjo prie jokio galo, iki Prūsų viešpatavimas nutrūko.

8.

Statyba miestuose.

Prūsai, užėmę didelį plotą, atrado daug miestų, bet jų triobos menkutės, dažnai atrodė blogiau negu Prūsų sodžiai. Na-

mai mediniai, žagarų tvoros, stogai šiaudiniai, o greta tvartai, daržinės. Dažnai ištikdavo gaisras ir viską sunaikindavo, o priemonių gaisrams gesinti nebuvo, žmonės gynėsi su šventaisiais paveikslais, užkeikimais ir t.t. Sudegus trioboms gyventojai kartais visai neatsistatydavo. 1798 m. visoj provincijoj buvo 4468 tuščių vietų.[1]

Karaliui parūpo miestai geriau apstatyti, nes turėjo galvoje vien kariuomenės patalpinimą. Jai reikia užtektinai vietos, tam tikro švarumo, sveikumo, nes nuo ligų kentėjo ir gyventojai ir kariuomenė.

Jau ir pirmiau, prieš formaliai užimant šitą šalį, buvo reikalas patyrinėti miestus butų atžvilgiu. Ir tada gautosios išvados pasirodė gana liūdnos: karininkams butai rasti nedaugely vietų, o nėra kur patalpinti kareivių, arba triobos kartais yra, bet nėra lovų, visai trūko arklidžių, nes N. Rytų Prūsai del jų sodietiškumo buvo užimti kavalerijos, o nėsant arklidžių, nebuvo kur dėti arklių, iš 7.000 arklių tegalima buvo sutalpinti 4.000. Pašarui sukrauti reikėjo ieškoti daržinių. Todel valstybei reikėjo statyti kareivines, magazinus, ligonines, dabokles, mokyklas piliečių ir kareivių vaikams.

Iš pradžių mokyklos turėjo būti samdytuose namuose, o paskui savo pastatytuose. Mokyklų turėjo būti 37 garnizonų miestuose. Jos neturėjo geros kloties piliečių tarpe.

Schrötteris buvo prieš statymą kareivinių, nes per brangiai apsieinąs, o miestams atsigauti tik mažai tepadėsiąs, ir be to, šita atskirtų kareivius nuo miestiečių, todel jis siūlė patalpinti juos gyventojų butuose, kas buvo daroma senuosiuose Prūsuose, o padėti tik gyventojams statyti namus, suteikus pašalpos. Karalius 1796 m. tam darbui paskyrė 5 metams po 40.000 dol. (po 5 metų tai buvo pratęsiama dar penkeriems metams, taigi iki 1806).

Vyriausybė, teikdama statybai pašalpos, stato reikalavimus, kad triobesys turi tikti kareiviams talpinti; tie reikalavimai liečia medžiagą (plytos, molis ir t.t.), didumą ir t.t. Duodant paskolą pirmenybė suteikiama krikščionims, o žydai jos tuomet tegauna, jeigu jie stato naujus, masyvinius namus ant savo tuščio sklypo, kurio nenori apstatyti krikščionys. Duodant pašalpą, pirmenybė suteikiama mažesniems namams, ma-

[1] *Schmidt*, Städtewesen.

žiau pasiturintiems statytojams. O tokiais namais buvo laikoma 50—70 pėdų ilgumo, 36—40 gilumo, 1—2 aukštų didumo: tuose namuose turi būti vienas didelis šviesus kambarys bent 9 pėdų. Planą prieš statant peržiūri Rūmai.

Visi statantieji naujai namus gauna dar kitų palengvinimų: 3 metus laisvi nuo viešųjų mokesčių, apgyvendinimo ir t.t. Statant miestuose reikia laikytis nustatytos tvarkos gatvių atstumo ir kt. atžvilgiais. Neleista statyti ištisai medinių namų, stogus dengti gontais. Net masyvius namus reikia dengti plytelėmis; tarp namų turi būti pastatyta mūro siena (Brandmauer) nuo gaisro apsisaugoti, neužsidegąs kaminas ir t. t.

Bet miestėnai pavargę, neturtingi, neištesėjo statomų reikalavimų, todel greitai vyriausybė atsiėmė uždraudimą statyti medinius namus, leido statyti juos tam tikromis sąlygomis: duoda leidimą išimtinais atsitikimais, visuomet turi būti masyviai pamatai, kaminas, plytelių stogas, skiriamas mūras, bent 80 pėdų atstumo nuo kaimyno, duodama mažai medžio statybai.

Taupydama miškus, vyriausybė protegavo mūro ir molio namus, jų statytojams ir darbininkams skyrė premijas. Taip pat stengėsi visokiomis priemonėmis privilioti domėnų valstiečius, kad statytų namus iš molio ar iš plytų.

Premijos buvo skiriamos už įvairius darbus; tarp jų randame premiją ir už viešbučio pastatymą didesnio judėjimo miestuose.

Kas gi pasiekta per 10 metų? Išleista 400.000 dol., paimta iš kitur 7.968 dol., o 43 miestuose, beveik vien tokiuose, kur stovėjo garnizonai, pastatyta mūriniai 341 gyv. namai, 5 pristatyta, 29 arklidės; maišyti: 72 gyven. namai, 9 pristatyti, 10 arklidžių ir 34 gyven. namai pataisyti.

Pirmojoj pusėj (1796—1801) išleista 163.969 dol., pastatyta 163 namai ir 34 pataisyti, antrojoj pusėj (1801—6) išleista 243.999 dol., pastatyta 303 triobesiai.[1]

Taigi Prūsų valdžia nedaug tepasiekė. Pašalpą gaudavo garnizonų miestai — Baltstogė, Suvalkai, Virbalis, Vištytis, Tykocinas ir t.t. O noras statytis buvo didelis, reikėjo atsakyti pašalpa, nes norinčių buvo daugiau. Kartais netikėti gais-

[1] *Schmidt*, m. v.

rai sunaikindavo vieną kitą miestą, tai jie reikėdavo pirmiausia gelbėti. Pav. 1803 m. rugp. ir rugsėjo mėn. *Naumiestis* degė 4 sykius, gavo pašalpos 49.000 dol. O buvo tai greta Baltstogės žymiausia vieta visame departamente: 87 gyv. namai, 112 ūkio triobesių paversti į pelenus, 217 šeimų nukentėjo.

Gal būti del Naumiesčio gaisro atkreiptas dėmesys į apsisaugojimą nuo gaisro.

Nuo 1806 m. Trejybės turėjo eiti statybos reikalams mažiau: skiriama 22.000 vieton 40.000 dol. Schrötteris prašė palikti senąją normą, bet vyriausybė atmetė, sakydama, kad pinigų trūksta, jei bent pajamos iš akcizo padidėtų.

9

Prekyba ir amatai.

Kėlimas į miestus. Senųjų Prūsų mokesčių sistema ir amatų bei pramonės organizacija buvo tarp savęs surišta. Tokie mokesčiai buvo galima skirti ir imti tik surinkus pramonę ir prekybą į miestų mūrus, uždraudus sodžiaus gyventojams verstis tais darbais; sodžius turėjo būti atskirtas nuo miesto, ir čia turėjo būti jo gerovė.

Naujuosiuose Rytų Prūsuose prekyba ir pramonė buvo dar ir sodžiuje. Smuklininkas, dažniausiai žydas, mažai pakenčiamas mieste, varė prekybą sodžiuje, parūpindavo kas reikia sodiečiui. Didesnieji bajorai javus supirkinėdavo iš mažesniųjų bajorų ir ūkininkų, o paskui upėmis siųsdavo į užsienius, prikrovę vitines javų.

1797 m. Baltstogės Rūmai pareiškė sumanymą, kad reikėtų ir Nr. R. Prūsuose suvaryti amatai ir prekyba į miestus. Sekdami Ad. Smith'o mokslu, kuris sakė, jog tarpstantieji miestai pakelią ir sodžių, tarė, jog norint pakelti nupuolusį ūkį, reikią pradėti nuo miestų, duoti jiems kai kurių pirmenybių, leidus vien mieste verstis prekyba ir pramone. Reikia amatninkus iš sodžių sutraukti į miestą, viliojant visokiais palengvinimais, kaip atleidimu nuo kantono ir t. t.

Karaliaučiuje ypač tyrinėjo ir taikė Smitho mokslą; ten rado, jog vyriausybė ne iš to galo pradeda kelti miestus, pirma reikia pataisyti ūkininkų reikalai, o tarpstantis sodžius

atgaivins miestus; tačiau ir jis tarė, kad prekyba ir amatai priderą miestui, o sodžiuje tegalima palikti būtiniausius amatninkus.

Ir jau prasideda atitinkami skelbimai ir ediktai. Tuojau ėmė drausti žydams varyti tą ar kitą darbą. Visiems žydų amatninkams, artojams, darbininkams ir t. t. uždrausta varyti prekybą per šalį.

Sodžiaus amatninkams Schrötteris paskelbė 1797. VIII, jog tuo tarpu dar gali varyti savo amatą, bet dabar jau reikia užsirašyti sodžiaus įstaigoj ir gauti leidimą. Audimas, verpimas — darbas visiems leistas ir palaikomas, nelaikomas amatu.

O paskui prasideda leidimas taisyklių atskiriems amatams. Pirmasis jų skelbimas buvo mėsininkams. Dabartiniai mėsininkai gali varyti savo amatą iki gyvos galvos, o mirus kam nors, nauji tegali atsirasti esant toj vietoj ypatingam reikalui.

Schrötteris nesutinka su Rūmų siūlymu vilioti amatninkus į miestą, atleidus juos nuo kantono. Iš esmės sutinka, tik nepatinka forma. Stoti į kariuomenę tėvynės ginti nereiškia pažeminimo, atleidimas tai ne dovana, bet vis delto norint ir reikiant atleisti galima tat padaryti kitaip: neimti į kareivius žmonių, reikalingų kokiam verslui.

Del sodžiaus pirklių išėjo skelbimas 1798 m. Baltstogės Depart. tuomet buvo jų: 76 žydai ir 6 krikščionys. Kadangi norėjo žydus suvaržyti, tai uždraudė sodžiuje naujiems žmonėms prekiauti ir leidimų tokiems neduoti. O supirkinėti javus dvarininkams taip ir neuždraudė, ėjo tik tokio draudimo svarstymas. Tačiau buvo amatų, kurie tegalėjo būti tik sodžiuose, kaip antai: malūnai, bravarai ir t.t. Visiems jiems leidžiama eiti, tik registruojama.

Kartais prisakoma amatninkams, kad prekes jie turi įsigyti miestuose, bet toks nustatymas taip ir neįsigalėjo.

Galų gale krikščionims buvo leista varyti savo amatai, o žydams 1805. IV. 8 prisakyta iki 1806. VI. 1 persikelti į miestus, bet ir tai tik krautuvininkams.

Prekyba ir amatai miestuose. Miesto pirklių skaičius buvo visai mažas. Visuose 86 Baltstogės Departamento miestuose, iš kurių tik 28 teturėjo gyventojų daugiau kaip 1.000,

1800 m. buvo vos 405 amatininkai ir pirkliai, dauguma žydų, o juose visuose iš viso buvo 4 padėjėjai ir 3 mokiniai.

Iš to, kokią kas prekybą varė, galima spręsti apie gyventojų kultūros reikalavimus: jų tarpe buvo 119 krautuvininkų, kurie pardavinėjo valgio dalykus, 224 — šilką ir drobę, 25 — šilką, 63 — gelumbę, 36 — geležį, 22 — vyną, 9 — galanteriją, 3 — turkų prekes. Be to, buvo dar 1 bankininkas ir 3 knygininkai.

Varančiųjų amatą („profesionalų"), prie kurių priderėjo 10 aptiekininkų, barzdaskučių, chirurgų ir t.t., buvo iš viso 5689: 5000 meistrų, 401 darbininkas, 228 mokiniai. Nedaug tebuvo statybos amatninkų: 33 skardžiai, 68 šaltkalviai, 89 stikliai, 127 mūrininkai, 138 dailidės, 12 teplioriių. Užtat daugiau buvo kai kuriose kitose šakose: 906 kurpiai, 897 siuvėjai, 315 bravarininkų, 311 balnių, 269 puodžiai, 247 duonkepiai, 213 mėsininkų; reikia neužmiršti pridėti: 1 spaustuvininką, 1 graverį, 1 instrumentų dirbėją, 1 vargonų meistrą ir 38 auksakalius.

Amato bendrovių tąja prasme, kaip Prūsuose, nebuvo. Buvo dar amatų, kurie turėjo privilegijų, kad priimdami į savo tarpą imdavo mokesčius, vaišes ir t.t., bet ir tas teises atėmė Prūsų valdžia. Todel visai teisingai galėjo rašyti Schrötteris: „N. R. Prūsuose aš neturiu jokių amato bendrovių".

Šitaip dalykams stovint, tinkamas meistras negalėjo persikraustyti į šitą provinciją, jeigu kiekvienas šunmeisteris galėjo su juo varžytis, nes nebuvo užtenkamai darbo, o N. R. Prūsuose dirbę darbininkai ir mokiniai negalėtų gauti darbo senosiose provincijose, nes nenusimanė gerame darbe.

Schrötteris, kuris Prūsuose naikino amato bendroves (Zunft), žinoma, neketino kurti ar gaivinti jas čionai; jo nuomone, jos tik varžo ir trukdo pramonę.

Amato bendrovės nepriiminėjo į savo tarpą žydų, o jų Taigi reikia sudaryti visišką amato laisvę (Gewerbefreiheit). buvo daug, jie taip pat reikėjo padaryti naudingais piliečiais.

Palikti amatus neorganizuotus negalima. Schrötteris įsako Plocko Rūmams tuo reikalu paruošti įsakymą, ir tuo pačiu laiku pagamino projektą savo iniciatyva iš Baltstogės Teodoras v. Schön'as (1797 m.). Tas projektas ėjo prie vieno tikslo — amatų laisvės.

Esantieji Vis. Prūsų Teisyno (A. L. R.) dėsniai neleido varyti amato visiems, kas norėjo[1].

Pav., tenai randame tokių kliūčių: kas buvo rakaliu, negalėjo būti priimtas į amatninkus; pavainikiai vaikai negali būti priimti mokiniais[2] ir t.t., todel galėjo juokauti, kad pavainikiai gali tapti lauko maršalais, ministeriais, tik negali būti kurpiais, siuvėjais.

Schön'o sumanymu, ir tokie suvaržymai yra nereikalingi. liktų tik vien valstiečiams suvaržymas, kad be savo pono žinios negali mokytis amato.

Bet visa liko čia tik sumanymu. Vėliau, 1810 m., tai davė Hardenbergas senosioms provincijoms.

Amatninkų kolonizacija. Prūsų vyriausybė stengėsi privilioti amatninkų iš kitur, bet tik ne iš Prūsų karaliaus valdų, o iš jo valdų su tam tikrais leidimais, be kurių vietos gyventojams uždrausta buvo juos priiminėti. Bet jeigu Prūsuose buvo kokiam amatui sunku, tai vyriausybė svarsto priežastį, ar nelengviau jam būtų perkėlus į naująją provinciją, pav., gelumbės ar drobės audėjams.

Vyriausybė ypač viliojo svetimšalius, iš jų laukė daug sau naudos, del to jiems suteikdavo palengvinimų, šalino esamas kliūtis, duodavo pašalpą.

Bet esant dideliam reikalui, jeigu kokių amatninkų vietoje nebuvo, vyriausybė leisdavo, nors sunkia širdim, atvykti iš senųjų provincijų ir suteikdavo jiems lengvatų. Pav., norint pradėti statybos darbus, ypač Baltstogėj, buvo prireikę daug darbininkų. Šiaip išleistos nedidelės sumos amatninkams privilioti. 1801 — 3 m., pav., Baltstogės Dep. išleido tam reikalui 3609 dol.

Taigi nedaug amatninkų teparsikraustė. Iki 1799. III persikėlė iš viso 97 meistrai, o su mokiniais, šeimomis — 368 asmens. Dauguma buvo iš Würtembergo ir Mecklenburgo, bet nemaža buvo iš šiapus Nemuno, iš po Rusų valdų. O 1805 metais vietos vyriausybės apskaitymais trūko: 48 račių, 40 dailidžių, 32 mūrininkų, 23 stalių, 22 šaltkalvių, 22 puodžių, 16 vinių kalvių, 15 kalvių, 14 stiklių, 14 šulnių kasėjų, 11 statinių dirbėjų, 10 tekintojų, 10 plytininkų, 7 skardi-

[1] *ALR*, d. 2. tit. 8 per. 3 (§§ 179—400).

ninkų, 7 vininininkų, 6 vielininkų, 6 tepliorių, 5 varkalių, 4 šikšnių, 1 laikrodininko.[1]

10

Išvados del miestų politikos.

Prūsų valdžios, berods, trumpu laiku pasiektieji vaisiai buvo menki. Buvo visokių jos įvertinimų, buvo siūlymų pakeisti esamąją politiką kita. Dohna, apvažiavęs N. Rytų Prūsus tyrinėjimo reikalu, savo pranešime prieina prie šitokių išvadų.

Tinkamai ir tiksliai sutvarkytoji mokesčių sistema, be abejo, geriau veikia, negu koks vyriausybės įsakymas, amatų plėtojimuisi, del to šituo atžvilgiu reikia pasigailėti, kad čionai, N. Rytų Prūsuose, rado reikalingu, vieton sudarius naują tobulą mokesčių sistemą, tik padaugino senosios sistemos kliaudis, ir palikę jas, dar klaidingai pakeitė netiesioginius mokesčius, ypatingai įvedę ir šitoj provincijoj visiems matomą skirtumą tarp miesto ir sodžiaus amato, šitą pamatinį tokios daugybės kliaudžių šaltinį[2]... Kitokių kliaudžių nematė.

Prekybai ir pramonei pakelti reikia turėti geresni žemės ir vandens keliai. Dohna nurodo į tat; šiuo reikalu jis sako: reikėtų pagerinti *žemės ir vandens kelius*, pasirūpinti, kad upės būtų plaukomos; tat būtų, jeigu jas išvalytų; balas reikia sutvarkyti. Narevo upė labiau apleista negu prie Lenkų.

11.

Žydai.

A.

Žydai Prūsuose ir Užnemunėj.

Prūsų vyriausybė, atėjus į Užnemunę, radus geroką skaičių žydų, turėjo paisyti esamosios būklės, nors ir buvo čionai atsinešę savo, Prūsų, dvasią ir nusistatymą.

Žydai Prūsuose. Prūsuose žydai buvo tik pakenčiami, tai esant „krikščionims priešinga, svetima tauta valstybėje". Jie

[1] Skyr. 3—9 rėmiaus *Schmidto* tyrinėjimais.
[2] *Dohna* min. r.

laikomi svetimais žmonėmis, bet už pinigus gali gauti valstybės pakentimą ir nevejami, lyg kokie valkatos. Įstatymai nustato, kur jie varžomi, kokius mokesčius moka. Ediktai, reglamentai labai mažai rūpinasi tikybiniais žydų reikalais, bet liečia pilietinę ir valdinišką jų būklę valstybėje.

Kai viliojami jie į valstybę prekybai pakelti, tai duodamos plačios teisės ir uždedamos mažos pareigos. Augant jų skaičiui, pradėjus imtis amatų, varžytis ūkio srityje su krikščionimis, prasideda jų teisių varžymas. Visame spaudžia ir ima, kur tik gali, daugiau naudos[1].

Šitą dvasią atsinešė su savim naujoji valdžia į Užnemunę. Jinai žydų reikalu turėjo savo nusistatymą, savo programą. Taigi reikia susipažinti su tuo, kokia buvo žydų būklė Prūsuose.

Švietimo laikais, Frideriko II gadynėj, žydų suvaržymas turėjo baisiausių formų. Tat atsispindėjo „Žydų Reglamente" 1750 m.

Einant juo žydų buvo du ardu: ginamųjų (Schutzjuden) ir pakenčiamųjų žydų (geduldeten Juden).

Ginamieji savo ruožtu dalinosi į 3 grupes: 1) privilegijuotieji (generalprivilegierte), kurie, remdamiesi bendrąja karaliaus privilegija, patys ir jų šeimos nariai galėjo gyventi ir varyti verslus visose žydams leistose vietose; 2) paprastieji (ordentliche Schutzjuden) galėjo gyventi, gavę ginamąjį lapą (Schutzbrief), tik nurodytoj jiems vietoj, varyti leistąjį jiems verslą, ir palikti savo turtą tegalėjo vienam sūnui, uždrausta jiisai skaldyti, turtingiems kartais leista dar dviem sūnum palikti; 3) nepaprastieji (ausserordentliche Schutzjuden), kurie turėjo asmeniškai gautąsias teises gyventi tam tikrose vietose ir verstis verslu, neperduodami savo teisių įpėdiniams. Čionai priderėjo inteligentų darbo žmonės — gydytojai, dailininkai ir t.t.

Prie pakenčiamųjų priderėjo rabinai, kantoriai ir kiti, prie paprastųjų visi vaikai, be pirmųjų dviejų, tarnai ir t.t. Jie ne-

[1] *F. Blankfeld*, įvairiose vietose.

galėjo verstis amatu, prekyba ir t.t., tekėti ir vestis savųjų tarpe, tik galėjo susituokti su kuo nors iš privilegijuotųjų.

Ant žydų guli daugybė sunkių naštų. Jie moka ginamuosius pinigus (Schutzgeld) — sudeda visi esantieji Prūsuose žydai, iš jų sumokama rekrutų pinigai ir t.t. Kiekvienas jų veiksmas turi būti apmokėtas, pav., už vedybas moka įvairaus didumo mokesčius, žiūrint į kokią kategoriją jie pridera, už leidimą vesti, už vedybų liudymą, už gimusį vaiką prirašant ir t.t. Keliaujant iš vienos Prūsų provincijos į kitą, mokama „Leitzoll" arba „Geleit", moka savieji ir svetimieji žydai.

XVIII amž. baigiantis mokesčių ir suvaržymų našta mažėja. Nors kartais dar įvedama ir naujų: nuo 1769 m. reikalaujama, kad žydai, vesdami ar ką nors pirkdami, turi pirkti porcelanos iš karaliaus fabriko, kartais net už 300 dolerių, ir parduoti užsieniuose, nors ir su nuostoliais.

Žydams neleista verstis žemės ūkiu, nors atliekamų žemių buvo, pirkti ir nuomoti žemę, laikyti degtinės ir alaus bravarus. Miestuose amatninkai negalėjo mokyti amato žydų vaikų, dargi juos suvaržė prekybos srityje, kai kurios prekybos rūšys buvo jiems uždraustos, pav., valgomųjų daiktų, vaikščioti su prekėmis po sodžius ir t.t.

Buvo miestų, kur jiems buvo uždrausta gyventi. Nė vienam nebuvo leista turėti prie savęs daugiau kaip du suaugusiu vaiku, o kiti vaikai turėjo kur kitur kraustytis.

Buvo ir tokių reikalavimų: nuo 1737 m. visi vedę žydai turėjo nešioti barzdas, kad skirtųsi nuo krikščionių, ir karalius Friderikas II net ir prašant neleido jos nusiskusti[1].

Žydus prižiūrėjo „General-Directorium".

Bet vyriausybė neturėjo naudos iš tų visų suvaržymų.

1789 m. įsteigta komisija žydų teisei pakeisti. Paryžiaus sąjūdžiai ir čia iššaukė aidą.

Paruoštas projektas žydų būklei pagerinti. Šis tas nauja įvesta, pav., panaikinta bendra visų žydų atsakomybė už kiekvieno žydo mokesčius; dabar moka kiekvienas už save. Leista varyti prekybą ir amatus tiems, kurie nekenkia krikščionims, palikta kai kur žydų šeimų skaičiaus suvaržymas, gali dirbti žemę, bet negali jos pirkti. Už visus tuos palengvinimus jie

[1] *Dubnov*, Nov. istorija jevrėjev, t. I p. 11—14.

turėjo suvokietėti: vartoti vokiečių kalbą viešai, laikyti vokiečius mokytojus ir t.t. Po to jaunimas jau galės stoti į kariuomenę. O tik 2—3 kartoje būsią galima panaikinti suvaržymus.

Žydų atstovai Berlyne atmetė tą sumanymą: jų nuomone, naujos naštos neatitinka siūlomos naudos.

Bet Paryžiuje po ilgų svyravimų paskelbta 1791. IX. žydų emancipacija.

Tuoj po to 1791. Prūsų karalius įsakė vėl peržiūrėti jau palaidotą žydų klausimą.

Užėjo atmainos rytuose (naujos žemės gauta), vakaruose ėjo kovos su Prancūzais, ir žydų klausimas vėl atidėtas.[1]

Skaičius ir verslas. Tikrų žinių del žydų skaičiaus nėra, yra tiktai apytikrės. Naujuose Rytų Prūsuose 1802 m. vyriausybės žiniomis buvo 76.088, iš jų daugiau negu 54.000 buvo Baltstogės Departamente, be to, daugiau negu du trečdaliu gyveno sodžiuose. Plocko Dep. 1804/05 m. priskaitė 28.873.[2] Taigi žydai sudarydavo 11 dalį visų gyventojų,[3] o miestuose sudarydavo beveik trečdalį visų miesto gyventojų, bet būdavo miestų, kur jie sudarydavo daugumą.

Miestuose jie verčiasi amatų darbais, prekyba, o sodžiuose prekiauja, supirkinėja žaliavą, verčiasi kaip keliaują prekybininkai, smuklininkai, ištisų dvarų ar jų dalių nuomotojai, makleriai, faktoriai.

Žydai buvo reikalingi dvarininkui, jie vieni galėjo padėti jam paversti ūkio gaminius į pinigus. Jie padėjo naudoti valstiečius, nugirdyti juos, patys mažai tepelnydami.

Lietuvos ir Lenkijos dvarininkai, remdamies senu įpročiu, negalėjo apsieiti be žydų tarpininkų visuose reikaluose, kurie lietė pardavimą, pirkimą, pinigų gavimą, samdymą ir t.t.

Tačiau žydai turtingumu nepasižymėjo, dauguma gyveno nuskurę. Kaipo ypatingai turtingus randame vos atskirus asmenis, pav., keletą žydų Naumiesty (prie Širvintos).[4]

---

[1] *ten pat*, I 157—161.

[2] Schrötterio pranešimas 1802. 2. 22. (*Jacobson* 7 9 p. 218).

[3] *Holsche*, I 176 ne visai teisingai sako — 9 dalį.

[4] *Jacobson*, I 430.

Miestuose žydai versdavosi prekyba, o krikščionys, nors ir skaitėsi miesto gyventojais, bet gyveno jų pakraščiuose, daugumoj buvo ūkininkai.

Žydai savo darbu ir judrumu prisidėdavo prie miestų atgaivinimo. Pravažiuodami keliauninkai pastebėdavo, jog ten, kur būdavo žydų, ten būdavo dideli turgai, jomarkai, o kur jų neįsileisdavo, rinkos būdavo tuščios. Galimas dalykas, kad tenai žydai ir nesiveržė, nebuvo tinkamų sąlygų gerai prekybai; tie miestai stovėjo toliau nuo gerų prekybos kelių, pav., buvo apmirę Suvalkai, Vygriai, į kuriuos žydų neįsileisdavo; Vygriai turėjo plačią rinkos vietą, tik tuščią.

Žydai versdavos jiems prieinamais amatais, bet ne visais: tenai, kur reikėjo vartoti daugiau kūno jėgų, jie tokių darbų vengė; kitur neprileisdavo susiorganizavę krikščionys. Tada jie eidavo į sodžių, pav., užtinkame keliaujančių žydų siuvėjų. Beveik nebuvo žydų kurpių, užtat randame vežėjų. Del to prūsų valdininkams atsirado mintis paimti juos į kavaleriją ar į gurguoles. Žemės ūkyje beveik jų nematyti. Vėliau Prūsų vyriausybė buvo sumanius juos sunaudoti tenai, skirdama premijas, bet geros kloties nesulaukė.

Iš viso Baltstogės Dep. Prūsai užtiko 4 šeimas valdant didesnius ūkius ir 26 mažus žemės sklypus, be samdomos šeimynos dirbant.

Randame taip pat verčiantis ir gydymu; visi žydai šundaktariai savo gerumu nesiskyrė nuo krikščionių, vieni ir antri tenkino tik visai menkus žmonių reikalavimus.

Švietimas buvo grynai tikybinis, bet jis stovėjo aukščiau negu krikščionių: vyrų tarpe beveik nebuvo beraščių. Tik gal bajorai, ir tai pasiturintieji, šituo atžvilgiu galėjo stovėti aukščiau už žydus.

Naujose provincijose. Į naująją šalį Prūsų vyriausybė atsinešė savo nusistatymą, bet negalėjo visko taikyti. Nauji žmonės ne vokiečiai, kiti gyventojų santykiai, ekonominė struktūra ne visai ta pati.

Iš kitos pusės čia ir tegalėjo parodyti savo pažangumą, nes nesavi žmonės ir su jais galima bandyti reformą.

Pietų ir N. Rytų Prūsams išleistas visuotinis žydų reglamentas 1797. IV. 17, kurį ir išnagrinėsime.

B.

Žydų reglamentas 1797. IV. 17.

Reglamente yra ir teisiniai dėsniai ir motyvai.

Pačioj pradžioj pasakyta, kokia bus reglamento dvasia: reikią rūpintis savo valdiniais, o žydai spaudžią juos, perdaug jų atsiradę, be apgavimo gyventi negalį.

Pats reglamentas turi 5 skyrius (Capitel), kiekviename po 7—*22* §§.

Pirmasis skyrius.

Visi žydai, kurie teisėtai gyveno Pietų ir N. Rytų Prūsuose, pasilieka, jie visi yra pakenčiami (§ 1).

O tie, kurie yra svetimi, gyvena laikinai, turi palikti tą žemę iki 1797. X. 1; žinoma, išimčių gali būti padaryta.

Jeigu neišeis, arba grįš be leidimo, tai gaus pusę metų kalėjimo, o jeigu tat dar pakartos, tai bus uždaryti iki gyvos galvos (§ *2*).

Ginamiesiems žydams atskirti nuo svetimųjų sudaromas pavietuose sąrašas, Rūmai sudaro „General-Juden-Tabelle".

Sekamos visos atmainos šeimoj ar gyvenime, tuo būdu yra tiksli žydų lenta.

Kiekvienas žydas, sulaukęs 10 metų amžiaus, gauna ginamąjį lapą (Schutzbrief) ir visur jį su savim nešiojas; kas jo su savim neturi, moka baudos, o kas visai lapo neturi, išvejamas (§§ *3,4*).

Svetimieji žydai gali atvykti laikinai, bet eina per muitines ir turi turėti senos vietos liudymą, gyvais pinigais 50 dol., ar tiek pat prekių, nurodyti, kur ir ko keliauja, ir t.t., o be muitinės leidimo atsiradę arba važiuoją ne ten, kur yra leidimas, išvejami (§§ 5, 6, 7).

Leidimai įvažiuoti duodami tik 4—6 sav. ir tai aiškiam tikslui, kaip antai: aplankyti gimines, gydytis, įvežti ar išvežti prekių ir t.t., ir atėjęs žydas gali tik tai daryti, kas parašyta muitinės leidime (§§ 8, 9).

Taigi svetimi žydai prižiūrimi; visi jie, painiavoms išvengti, turi susirašyti iki X. 1 pas savo vietos vyriausybę. Apie tat turi būti paskelbta sinagogose (§§ 10, 11).

Žydai turi turėti pavardę, kaip krikščionys. Iki šiol apipiaustant gaudavo sau vardą, turėdavo tėvo vardą, o šiaip pramindavo, žiūrint amato ar vietos, o nuo dabar turi įgyti paveldėjamąją, į sūnus pereinamąją, pavardę (§ 12).

Žydai, norį savarankiškai gyventi, turi imtis leisto amato, o ne būti faktoriais, kitaip bus išvyti (§ 13).

Prižiūrima žydų vedybų. Be leidimo vesti negali. O leidimą gali gauti tik tokie, kurie turi 25 metus amžiaus, varo amatą, gali išmaitinti šeimą; gali būti padaryta išimtis ir jaunesniam, jeigu per tai gali įgyt naudingą verslą; kad neskriaustų savųjų žydžių, negali vesti svetimų, jei bent ji įneštų 500 dol. kraičio ar dalies (§§ 14—17).

Antrasis skyrius.

Žydai turi tam tikrą gyvenamąją vietą, mainyti ją gali tik Rūmams leidus. Be jos leidimo negali įsigyti nekilnojamo turto. Žydai turi gyventi mieste, o tie, kur dar pasiliko sodžiuje, tebus tenai laikinai. Mieste jie gali turėti namus, verstis verslais.

Žydai mieste palaikomi. Jeigu sudega ar sugriūna namai, tai gali atsistatyti toj pačioj vietoj, gauna dargi pašalpos, kaip ir krikščionys. O jeigu ant tuščio sklypo nebus norinčių statytis iš krikščionių tarpo, tai tokiomis pat teisėmis gali statytis žydas; jie gauna pašalpą ir t.t. Tuomet laikomi savininkais.

Žydo statomuose namuose turi būti kareiviams butas.

Jeigu žydams pavesta gyventi kokiame kvartale, tai ten ir tegali statytis. Bet krikščionys gali leisti statytis ir kitose tuščiose vietose, jeigu ten nebus norinčiųjų statytis krikščionių (§§ 1—7).

Trečiasis skyrius.

Žydai gali imtis verslo Rūmams leidus. Sodžiuje prekiaujantieji persikels į miestus, bet tam bus nurodytas laikas, o tuo tarpu žydai sodžiuje tegali: a) prekiauti vietoje žemės produktais, kuriuos atgabens vietos gyventojai, b) pardavinėti geležies, ūkio padargus, o uždrausta jiems verstis gelumbe, audeklų, šilkų, vynų pardavinėjimu, c) valstiečiams negali skolinti nei alaus, nei degtinės, nei mainyti už palūkanas, d) ne-

siversti lupimu (Wucher), e) nevaikštinėti po sodžius, tegali pardavinėti vienoj vietoj, namie.

Jeigu bus duota valstiečiui skolon, tai toji skola grąžinama iždui, žydas moka baudos 5—10 dol., antrą sykį moka baudos dvigubai, o trečią sykį tat padarius — išvejamas.

Jeigu skolininkas negali išsimokėti iždui, tai moka žydas, bet anoji bauda jam pasilieka.

Pusė iždo pretenzijos iš žydo tenka skundikui, kad paragintų skundimą (§§ 1—2).

Be prekybos žydams leista verstis menu ir amatais, žemės ūkiu, gyvulių auginimu, vežiojimu ir t.t.

Miestuose yra pirklių krikščionių, tai kad aniems nepakenktų, žydų pirklių skaičius yra ribotas. O kas prekiaus be leidimo, prekės atimamos, o trečią sykį tai pakartojus — išvejamas (§§ 3—5).

Gavęs leidimą prekybai, žydas negali varyti amato. Knygos turi būti vedamos vokiečių ar lenkų kalba, bet ne žydų.

Su prekėmis negalima vaikščioti po sodžius, tik gali pardavinėti per jomarkus (§§ 6—9).

Žydas, norįs tapti amatninku, turi atidirbti pas krikščionį amatninko darbą (§§ 10—11).

Žydas tegali mokyti amato žydą čiabuvį, o laikyti krikščionis mokinius ar darbininkus tik Rūmams leidus.

Žydai gali būti *kolonistai;* jie įsitaiso tokiomis pat teisėmis, kaip ir krikščionys. Per pirmus trejus metus pas juos gali būti bernai krikščionys, o po to vieni žydai (§§ 15—17).

Smuklės gali būti žydų rankose, bet negali smuklininkai varyti kitos prekybos. Tarnautojai tegali būti ne krikščionys, bet žydai (§ 18).

Kadangi žydai gali plėšti palūkanas, tai jiems teleidžiama skolinti per teismą, kuris žiūri, ar nėra skriaudos del tokios paskolos skolininkui.

Jeigu skolinimo sąlygos blogos, tai skola atitenka iždui, žydas moka tiek pat baudos, o jeigu palūkanų ėmimas bus dar nedoras, tai toksai žydas išvejamas. Skundikas gauna pusę atimtų daiktų (§ 22).

Ketvirtasis skyrius.

Pripažinta tikybos laisvė, galima ją išpažinti viešai ir namie. Bet tos laisvės vardan reikia apginti mases nuo išnaudojimo, kurį varo rabinai. (Taip bent pasakyta pačiame įstatyme: priemonės ir draudimai tam pasiekti kartais turi kitą tikslą).

Rabinai tikrai naudojo tamsiąją žydų minią. Jie iš varžytynių pirkdavo ar samdydavo rabinų vietas, o paskui atsiimdavo su dideliu uždarbiu įdėtus pinigus.

Bet miesto ponui palikta senoji teisė, kurią jis iki šiol turėjo, statyti rabinus ir imti iš jų pinigus už pripažinimą (recognitio), tik dabar ponai negali imti daug ir turi atiduoti vietą ne tam, kas duos daugiau, o kas bus tinkamesnis kandidatas.

Miestuose esą perdaug sinagogų, tai reikią jų skaičių sumažinti, palikti tik tiek, kiek reikią žmonėms.

Dabar karaliaus miestuose Rūmai skiria rabinus ir kitus sinagogų tarnus: 1 giesmininką (kantorių — Vorsänger) ir 1 tarną, daugiau jų negali būti. Paskyrimas atliekamas be pirkimo, samdymo, dykai, dargi jiems, kaipo šalies tarnautojams (officiantams), iždas moka algą; jiems uždrausta prekiauti (§§ 2—8, 10, 11). Negali būti officialių skerdikų, jeigu yra žydas skerdikas. Nėsant gali būti vienas 30 šeimų ir t.t. (§ 9).

Rabinais tegali būti paskirti dori, tinkami žmonės, be to, moką vokiečių ir lenkų kalbas žodžiu ir raštu; jeigu bendruomenė skundžiasi juo, tai reikia ištirti (§ 2).

Rabinai nuo šių metų (1797) birželio 1 d. neturi jokios teisiamos valdžios ant žydų dvasiniuose, ritualiniuose ar pasauliniuose dalykuose. Esant tikybos laisvei, jeigu koks žydas nusižengtų prieš ją namie, tai jo bausti negalima, palieka ma jo sąžinei, o jeigu kas viešai sutrukdytų pamaldas, veikimu pasipriešintų, tai už tą galima bausti bendrame krikščionių teisme.

Visi ginčai žydų tarpe turi būti tenai sprendžiami. Bet jeigu byloj kiltų klausimas apie tikybą, tai kviečiamas į teismą asesorium (į teisėjų tarpą) rabinas (§§ 3, 4).

Todel dabar rabinai, jų susirinkimai, mokytieji ir t.t. negali mesti žydams didžiųjų ar mažųjų prakeikimų, pašalinti iš pamaldų, neduoti košerinės mėsos, velykinių miltų ir t.t., o

jeigu vis delto tat darys, tai skiriama bauda pirmą sykį 50 dol., antrą sykį atimama vieta ir išvejama (§ 5).

Karaliaus ir kunigų miestuose bus mokama alga, bet kol tat bus padaryta, gali imti atlyginimą už įvairias atliktas pareigas nustatytąja taksa (§ 6).

Sinagogos turi *skolų* ar žydui ar ponui, visi solidariai atsako prieš skolintoją. Ta našta gana sunki, tai reikia, ištyrus jų dydį ir esmę, panaikinti: a) skolą saviškiams reikia padalinti tarp narių ir amortizuoti, išdirbus planą, rinkliavos tam tikslui turi būti skyrium žymimos; b) del skolų ponui reikia susitarti apie atsilyginimą ir greičiau užsimokėti, o jeigu negalima susitarti geruoju, tai reikia eiti į teismą (§ 7).

Panaikinus skolas, nebebus reikalo rinkti žydų vyresniųjų. Žydai, dalyvaują magistrate, siunčia tenai savo atstovus.

Žydų jaunimo švietimas iki šiol blogai pastatytas. Tėvai daugiausiai moko namie tik rašto ir teologijos, tolimesnis mokslas esąs taip pat tik iš teologijos, visuomenei esanti menka iš to nauda, todel reikalinga įsteigti viešos žydų mokyklos, tenai turi mokyti valstybės pastatytieji mokytojai, jie patys turi mokėti vokiečių ir lenkų kalbas, skaityti, rašyti, aritmetikos, ir to jie mokys vaikus; jeigu nebus tokių žydų mokytojų vietoje ar kitose provincijose, tai mokys krikščionys mokytojai ar vienus žydus ar drauge su krikščionimis.

Tose mokyklose tikybos reikės mokyti iš naujų vadovėlių, kur bus įdėta tikybos mokslas, gyvenimo taisyklės, pareigos sau, vyriausybei, visiems žmonėms. Reikės dar jie parašyti, kalba bus vokiška, tai pramoks ir vokiškai. Kur bus mokyklos, tenai turės siųsti į jas, o vietoj jų nėsant, galima mokyti namie; negalint to padaryti tinkamai pas save, galima mokyti svetimame mieste, atidavus vaikus į mitybas (§ 13).

Žydų mokyklas prižiūri rabinai, magistrato žydų atstovai ir t.t. ir dar, kaip ir visur, vyriausybė (§ 14).

Dukterys turi mokytis naudingų dalykų: siūti, verpti ir t.t., galės padėti tėvams, vyrui, vaikams, galės net tuo uždarbiauti.

Penktasis skyrius.

Žydai neina į kariuomenę. Del to jų mokesčiai didesni, negu krikščionių, be to, brangiau atsieina priežiūra ant žydų (§ 1).

Visi žydai 14—60 m. moka, be esamų bendrų mokesčių, po 5 prūsų fl. (= 1 dol. 16 skat.) rekrutų ir gynimo pinigų (§§ 1, 2).

Mokesčiai reikia pradėti mokėti nuo 1797 m. birž. 1 d. Kas bus sulaukęs 14—60 metų amžiaus ar mirs per tą laiką, tai mokėti reikia už ištisus metus.

Už sūnų užmoka tėvas, už berną šeimininkas, o paskui gali iš jo atsiimti ar išsiderėti (§§ 3, 4), jie moka taip pat sinagogai ir mokyklai (§ 7).

Kas laiku neįmokės mokesčių ar pasislėps, moka dvigubai, antrą sykį — ketveriopai, trečią sykį išvejamas (§ 5).

O jeigu žydas įstojo į kariuomenę, tai tų mokesčių nemoka, nebemoka jų ir atitarnavęs (§ 6).

Žydai moka tuos mokesčius katras sau, solidariai neatsako, kaip tat yra kitose provincijose.

Be to, žydai vesdami moka mokesčius Potsdamo „Militärwaisenhaus" (karo našlaičių prieglaudai Potsdame). Mokestis pareina nuo turto didumo:

1 d. moka, jeigu jo turtas siekia 100—300 dol.
3 „ „ „ „ „ „ 300—800 „
5 „ „ „ „ „ „ daugiau 800 „

be to, antra tiek moka vietos reikalams, iš kurių pusė eina į Karo Ūkio Rūmus, kita mokyklų kasai, 5 dol. štempelio (§ 9).

Kas nori vesti, neturėdamas 24 m., tai už leidimą (dispensą) turi mokėti 30 dol.

* *
*

Baltstogės Rūmai už rekrutus iš 12941 mokančiųjų tą mokestį žmonių kasmet surinkdavo 21.568 dol. 30 sk.[1]

Bet žemės pirkti iš krikščionių žydai negalėjo, leista tik naujus ūkius įsisteigti, naujakuriais būti. Norinčių atsirado gana daug. 1803 m. Baltstogės Depart. 33 valsčiuose 341 žydų šeima pasiprašė į kolonistus[2].

Prūsų valdžia per trumpą savo viešpatavimą mažai tebuvo padarius rimtų atmainų, reglamentas liko tuščiu įstatymu.

---

[1] *Schmidt*, 41 ap.
[2] *ten pat*, 42 ap.

IX.

Žemės ūkis. Sodžiaus luomai.

1.

Žemės ir ūkio aprašymas.

A. Žemės rūšys.

Tokia plati provincija, apie 8 mylių ilgumo ir 10 — 18 mylių platumo, turėjo žemę įvairiu gerumu ir įvairiu derlingumu, taip pat girių skaičius sviruoja. Neturėdami tikslių žinių, valdininkai suteikia bendrus bruožus.

Jų žiniomis naujoji provincija bendrais ruožais atrodė šitaip. *Dobrinio* pavietas prie Drevencos upės ir *Plocko* pav. prie Vyslos daugumoj turi derlingą žemę, daugiausiai išdirbtą, nors Dobrynio paviete yra daug smiltynų. Gyventojams patogu išvežant gabenti javus Vyslos upe.

Mozūrijoj o ypatingai Pultusko ir Ostrolękos pavietuose žemė netokia naši: turi daug smiltynų, ypač tarp Narevo ir Būgo, užtat tenai yra didelių girių.

Ciechanovo pav. prie Mlavos upės turi pusėtiną žemę.

Lomžos pav. kairėj Narevo pusėje smiltinga, dešinėj — akmeninga, šiaip žemė vidutinė, yra miškų.

Palenkės vaivadija kalnuota, turi lengvą, smiltingą žemę, bet gaunama nemaža rugių.

Dargukeino (Drohičyno) pav. yra didelių bajoriškų girių, *Sieradžio* pav. vienos smiltys, *Bielsko* pav. gerai dera javai, neturi didelių miškų. *Baltstogės* pav. yra mišrus, turi daug miškų, gerą žemę javams, žemė išdirbta, ir stangiai gyvenamas. *Dambravos* pavieto pusė išdirbta, kita pusė miškais apaugusi. Greta esantis *Gonionio* pav. turi vidutinę žemę[1].

[1] *Holsche* I 191—3.

Vygrių pavietas. Jame daug miškų, smiltynų, bet stangiai gyvenamas.

Pusė pavieto — girios. Plotas apie 80 kert. mylių, 916 židinių, 70.217 gyv.

Kalvarijos pavietas. Geriausia žemė visoj provincijoj, ypač prie Vištyčio, Virbalio, Vilkaviškio; miškų mažai, viskas apdirbta. Derlius — puikiausias, nepaprastas, uždera kviečiai, rugiai. Stangiai gyvenamas. Pusėj pavieto galima rasti 1.500 žmonių 1 kert. mylioj, yra tai gana daug kaip nepramonės sričiai. Žemė lygi, ūkininkai turtingi.

Girių nedaug, tik Alytuj ir Buktoj. Jo plotas — 45 kert. mylios. Jame yra 8 miestai .

Mariampolės pavietas. Žemė derlinga, bet netaip išdirbta. Yra miškų. Gyventojų per pusę mažiau, negu Kalvarijos paviete. Čionai buvo didelės seniūnijos: Jurbarkas, Veliuona, Prienai, kelių dvarininkų valdos, padaryta iš to 10 gražių, pelningų didždvarių. Gyventojai turtingi, dažnai neina lažų, o moka dideles čyžes[1].

Plotas apie 90 kert. mylių, 8000 židinių, 72.115 žmonių. Iš jų pridera karaliaus valsčiams 5.608 židiniai ir 50.973 žmonių; bajorų dvarams pridera — 1.922 žid. su 13.379 žm., karaliaus miestams — 848 žid. su 5.789 žmonėmis, bajorų miestams — 223 žid. su 1.974 žmonėmis.

B. Žemės ūkis ir pramonė.

Žemės ūkis. Užtiktasis dvarų ūkis — trilaukis. Ponų dvarų laukus daugumoj dirba baudžiauninkai; maža yra dvarų, kurie turi savo darbinių gyvulių. Dar dvarininkams neaišku, kas jiems geriau: ar savo ūkis vesti, ar sodžiaus jėgomis išdirbti.

Augalai, daržovės. Daržuose tesėjama savo reikalams. Vaisiniai medžiai retai kur auga, žmonės nesodina, prie namų retai juos tepamatysi; net medžių prie jų nėra. Laukinių vaisinių medžių vietomis pasitaiko. Todel sumanyta įsteigti daigynus, medelius gyventojams pardavinėti, raginti so-

[1] *Holsche*, I. 193–5.

dinti. Klimatas vaisiniams medžiams tinka. Pas lenkus daugiau pastebima medžių, negu pas lietuvius.

Apinojų pirmiau buvo daugiau, negu dabar, apleistas jų auginimas.

Kai del gyvulių, tai arkliai geri, maži, patvarūs, greiti.

Karvės menkos, maža naudos. Vienai vietos karvei kaina 10—12 dolerių[1].

Niekur nėra didelių avių bandų, be to, jų vilna menka, stora, reta.

Bravarų yra nemaža, bet iš jų nepeni gyvulių, nemoka jų atmatų sunaudoti. Dvarininkai velija išnuomoti smukles žydams, paimti pinigus iš jų, o kitu kuo nesirūpina. Nuomos už smuklę imama po 1 dukatą nuo 1 gyvenamo valako (dubos).

Javus kartais superka turtingieji dvarininkai iš savo kaimynų, kartais net neiškultus, sudeda į klojimus paupy, gabena pavasarį savo laivais į Karaliaučių, Gedonis. Jie ir pirkliauja javais. Laivai — vitinos. Nuveža valstiečiai. Jiems ponai prisako, kas ką turi parūpinti[2]; tat įeina į lažą.

Sodžiaus pramonė. Vienintelė sodžiaus pramonė — tai degtinės ir alaus varymas. Domėnuose yra 1347 smuklės, suvartojama 13.723 statinių alaus ir 9466 kvortų degtinės. Padalinus iš 31.688 valstiečių vienam tenka apie 36 kvortų alaus ir 36 degtinės.

Pastebėta, kad degtinės daug išgeria. Daromasis alus yra menkas[3].

2.

Žemės knygos. Ipotekų įstatymas.

Žemės knygos. Naujose valdose nebuvo žemės knygų. Jas pavaduodavo žemės ir pilies teismų knygos, bet iš jų buvo gana sunku susekti, kas yra savininkas, kokios jo skolos ir t. t.

Del to tai Prūsų valdžia iš karto susirūpino tuo reikalu: jai reikėjo žinoti, kas kam pridera, todel nutarė įvesti žemės knygas.

[1] *Holsche*, I. 195—204.
[2] *ten pat.*
[3] *GSA*, Tit. 188 Nr. 1. 1 t.

Tuo reikalu išėjo įstatymas (Patent) 1797. IV. 12 d., kuriuo liepta jas įvesti, prisilaikant veikiančiojo Prūsuose įstatymo.

Išleistasis 1797. IV. 12 įstatymas (Patent) buvo šitokio turinio:

1. Visi savininkai iki 1798 m. pabaigos turi pareikšti ir įtraukti į knygas savo teises ir žemes, kurias savinas.

2. Kas turi pretenzijų ar reikalavimų į svetimą žemę, tai privalo tat pareikšti iki 1798 m. XII. 31 tos vietos teismams, kurioj yra toji žemė, kad įrašytų į knygas.

3. Į jas turi būti įrašytos visos daiktinės teisės.

4. Neįnešamos savininko asmens skolos ar iš vekselių kilusios teisės.

5. Pretenzijos įrašomos taip, kaip jos bus pareikštos. Jeigu skolų yra daug, tai užrašoma toj eilėj, kaip jos atsirado.

6. Jeigu kas savo laiku nebus pranešęs (iki 1798 m. pab.), tai, perėjus dvarui į kitas rankas, jo skolų negali perkelti naujam savininkui, bet pasilieka prie senojo.

7. Del to jis negali vindikuoti žemės (dvaro) iš trečiųjų asmenų, bet palaiko teises prieš senąjį savininką.

8. Kol dvaras pasilieka tose pačiose rankose, priimama įrašyti pretenzijos ir po 1798 m., bet užrašoma jau gale.

9. Jeigu turtas perleistas į kitas rankas, tai skolintojai tegali atsikreipti į savo skolininką, jo asmenį ar į jo turtą.

10. Jeigu bus atsiradęs reikalavimas po 1798 m., tai apie jo įrašymą į knygas sprendžia teisėjas.

11. Savininkas ar skolininkas asmeniškai ar per įgaliotinius pareiškia teisėjui ar jo paskirtosioms komisijoms.

Kartais galima tą atlikti ir raštu, jeigu nereikia kokių paaiškinimų.

12. Darbui palengvinti sudaromi visokie patogumai ir papiginimai. Pilių knygos (pilies teismo, jeigu jos yra) pasilieka vietoje. Iš ten galima pasiimti išrašai.

Ipotekos įstatymo vykdymas. Pradėjus darbą netaip lengvai ėjo įrašinėjimas, kaip buvo manyta. Ypač sunku buvo pačioj pradžioj: reikėjo išdirbti įrašinėjimo sistemą, nustatyti knygų skaičių, žiūrėti pristatytų įrodymų.

Ipotekos įstatymą vykdė *teismai* (regentijos); tat atlikdami, vadovavos instrukcijomis, išleistomis Pietų Prūsams 1795. VIII. 10, X. 10 ir k.

Išlaidoms duota Baltstogės Dep. — 19.000, Plocko D-tui — 11.000, iš viso 30.000 dolerių.

Išleistieji pinigai reikėjo surinkti iš dvarininkų, skaitant po 2 auks. nuo 1000 pareikštos vertės.

Pabaigus priruošiamąjį darbą, Baltstogėj įkurta Baltstogės Dep. *Ipotekos Komisija.*

Jos sąstate buvo 14 žmonių. Be to, buvo dar 20 komisarų iš vietinių žmonių vietoj tvarkai daryti.

Darbas ėjo šitaip. Iš pradžių surinko bajorų dvarų ir jų dalių vardus — iš tarifų, pavieto žinių, padūmės sąrašų. Tuos vardus rankiojo ir juos patikrinėjo vietoje komisarai, kurių kiekvienam tekdavo po 3 pavietus, vėliau po 4.

Žinodami vardus, patikrinėjo vietoj vardą, plotą, vertybę, titulą. Nežinant daiktinių pretendentų, šaukdavo juos viešai.

1798 m. kaikur sudaryta ipotekos knygos, jau savininkai turi iš jų paliudymus. Dabar keisti valdymą leidžiama buvo tik per regentiją.

Jeigu savininkai būtų mažamečiai, tai pranešama Mažamečių Globos Kolegijai.

Iš Baltstogės nusiskundžia (1799. II. 21), kad darbas nebaigtas, jis brangiai atsieinąs.

Ir kitais metais (1800. X. 21) girdėtis ta pati skunda. Komisija dirbo 3 metus, dar savo darbo nepabaigė, vis įrašoma į knygas, bet Schrötteris randa, jog vis delto pažanga padaryta (1801. III. 23).

Darbą bedirbant, šen ten reikėjo pakeisti užvestoji tvarka; pav., skolos įrašomos vietoj, kiekviename paviete (Kreis'e). Dar ir 1801 m. baigiantis darbas nepabaigtas; kaipo priežastį nurodo, kad trūkstą lėšų, reikią, kad valdžia daugiau jų duotų (1802. XI. 7).

Galų gale kilo klausimas apie Ipotekos Komisijos panaikinimą; apie tat buvo skelbiama 1801 m. IX. 18, XI. 18, o panaikinimas padarytas 1802. V. 31, po to veikė paprastoji ipotekų organizacija, kuri buvo įvesta Prūsuose.[1]

[1] *Holsche*, I. 340—8.

Aktai buvo rašomi *lotyniškai*. Aktų buvo į 26.000.

Miestų ir valstiečių žemė surašyti pavesta buvo Pavieto teismams. Bet tas darbas neatliktas[1].

Ipotekinio sąrašo išdavos. Dabar buvo galima susekti, kiek ko yra Baltstogės Depart. Iš viso bajorų dvarų ir valdų apie 500, 1129 bajorų sodžiai, kiekviename apie 25 gyvenimus, taigi iš viso apie 29.000 bajorų ūkių, savininkų bent 22.000.

Patys bajorai įvertino savo dubas į 14 mil. dolerių, tat galima drąsiai skaityti į 15 mil. dol., taip tarė valdininkai.

Jeigu skaityti kunigų ir bajorų turto tiek pat ir dar pridėti trečią dalį miestams ir atskiriems žmonėms, tai iš viso Departamente žemės buvo bent į 35 mil. dol.[2].

3.

Sodžiaus luomai.

Sodžiuje buvo du dideliu luomu: įprivilegintieji bajorai ir valstiečiai baudžiauninkai. Jų tarpe buvo gerokas skaičius laisvųjų valstiečių. Ūkio atžvilgiu buvo dvarininkų, ūkininkų ir bežemių. Į dvarininkų tarpą reikės įdėti iždą su plačiausiais domėnais.

A. Bajorai.

Skaičius. Prūsai rado čionai geroką skaičių bajorų. Tam tikro jų surašinėjimo nebuvo padaryta, taigi tos žinios nėra tikslios, tik apytikrės.

Jau minėtasis Holsche[3], gyvenęs Baltstogėj, duoda nedaug žinių: bajorų esą daugiau Baltstogės Dep., negu Plocko ir negu kitose provincijose, bet apie Plocko Dep. neturįs tikslių žinių. Esą apie 500 dvarų ir dvarelių, 1129 bajorų sodžių, po 5—100 kiemų, vidutiniškai po 22 kiemu. Bajorų šeimynų Baltstogės Dep. apie 25.000, taigi iš viso apie 150.000 bajorų.

---

[1] *GSA.* Rep. 84. Nr. 528.

[2] *Holsche,* I. 340. 8.

[3] *Holsche* I. 161—172.

Turtas. Šiuo atžvilgiu jų tarpe yra didžiausias skirtumas: dvarininkai, kiti smulkūs ūkininkai, nuomininkai, treti tarnautojai - bežemiai.

Didžiųjų dvarų Baltstogės Dep. priskaitoma 64, iš jų Mariampolės, Kalvarijos ir Vygrių paviete 23 dvarai.

Bajorai bežemiai. Bajorų bežemių buvo didelis skaičius. Iki šiol jie mito prie magnatų, dabar, pasikeitus sąlygoms, turi ieškoti duonos kur kitur, nes aniems nebereikalingi. Vyriausybei liko ar aprūpinti juos žeme, atidavus mažus ūkius, ar kitų darbų davus[1]: ji stengėsi juos pritraukti į kariuomenę, žemės gi nedalinėjo, nes atliekamąją skirdavo vokiečiams kolonistams.

Bajorų teisės. Sulyginus su tuo, kas buvo pirmiau neprikląusomoj Lietuvoj, jie nustojo kai kurių teisių, nustojo visai politinių. Absoliutiškoj Prūsų monarkijoj jie tapo valdiniais, kurių teises ir pareigas nustatė pati vyriausybė, jie kaip ir kiti prūsai pasidarė valdymo objektu. Iš karto įgijo tą, ką turėjo Prūsų bajorai, o tos jų teisės nebuvo plačios.

Jų teisės yra išdėstytos Vis. Ž. Teisine (Allg. L.-R. II d. 9 tit. §§ 1 — 100). Bet tenai yra pažymėtos ir įvairios bajorų rūšys.

Prūsų valdžia padarė lygius visus piliečius prieš absoliutiškąjį karalių, bet luominių skirtumų liko, paliko atskiras visuomenės klodas su savo atskira organizacija. Aukščiausieji klodai, pripratę valdyti kitus, o nieko kito neklausyti, turėjo dabar atsidurti visagalinčios valstybės globoje[2].

B. Valstiečiai.

Prūsų teisė. Apie valstiečius, jų teises ir priedermes sako Visuotinis Žemės Teisynas II d. VII tit. §§ 1 — 548.

Asmens būklė nustatyta §§ 147 — 152, kuri šitaip atrodo. Valstiečiai yra asmeniškai laisvi, jie laikomi laisvais valstybės piliečiais (§ 147), taigi nebėra tos baudžiavos, vergijos prasme (§ 148). Jie gali įsigyti turtą nuosavybės teisėmis ir ginti jas teisme prieš kiekvieną (§ 149). Bet jie yra prirašyti prie tam

[1] *Klewitz*, 19.
[2] *Smoleński*, III, 195.

tikro dvaro ir be savininko žinios negali pasitraukti. Dvarininkas vis delto negali be jų sutikimo jų perleisti kam kitam, jei bent kartu su dvaru (§ 150, 151). Gali būti padaryta iš to išimtis tose provincijose, jeigu jose iki šiol buvo tat daroma; tačiau jū būklė negali būti pabloginta (§ 152 — 4).

Taigi atmainų nedaug tepadaryta, tik suvaržytos kai kurios nesvarbios pono teisės.

Būklė. Prūsai, atėję į Užnemunę, rado valstiečių įvairiais vardais ir būkle, tai ima šita visa tyrinėti. Yra visai *laisvų*, keleriopai vadinamų; jų skaičius buvo gerokas, nors tiksliai nenustatytas. Jie moka dvarui čyžę pinigais ir natūra (pyliavas bei mezliavas duoda), prie žemės nepririšti, turi teisės išsikraustyti iš valdomosios žemės.

Karališkieji valstiečiai gyvena nustatytomis prievolėmis; jie ne baudžiauninkai. Neaišku dar buvo Prūsų valdininkams, ar jie gali išsikraustyti.

Žiūrint valstiečių būvio, tai geriau buvo seniūnijose. Jiems pridera triobos, lažos mažesnės, dirba 2 dieni per savaitę, o mitybiniuose, karaliaus ir bajorų dvaruose — ėjo lažų 6 dienas.

Daugiau žemės turėjo karališkieji valstiečiai Mariampolės ir Kalvarijos pavietuose[1].

Blogiausioj būklėj yra *bajorų* žmonės, jie baudžiauninkai. Bajoriškieji pririšti prie žemės (glebae adscripti), jie gali būti vindikuoti, iš visur surasti ir grąžinti; jie nieko savo neturi, negali stoti teisme, neturi facultatem standi in judicio. Žemė jų dirbamoji — pono nuosavybė, teisia juos visame kame ponas.

Taigi bajoriškųjų valstiečių būklė buvo daug blogesnė negu Prūsuose. Todel jų likimu ir susirūpino naujoji valdžia, nes reikėjo gauti naudos ir iš jų.

Schrötteris iškelia tą klausimą savo rašte į Goldbecką, rašytame 1796 m. liepos 18 d., kuriame sako, jog jie perdaug prispausti, reikią jie apginti, tik jis būtų prieš, jei tai būtų daroma ūmai.[2]

Ir tikrai pradeda daryti kai kurias reformas, artina juos prie to, kas buvo Prūsuose, bet ne daugiau, ir kiek tat naudinga iždui ir kariuomenei.

---

[1] *Holsche*, I 177—183.
[2] *G. S. A.* Tit. 188. I.

Skelbime apie įstatymus, kurie veiks N. R. Prūsuose, nurodyta, jog reikia vadovautis Vis. Teisynu (Allg. L.-R.), o tenai asmens nelaisvė, vergija, buvo panaikinta, jie pripažinti laisvais, bet šita nelietė jų santykių su dvaru del žemės ir lažų.

Kai kuriose vietose valstiečiai nustojo eiti dirbti į dvarą. Dvarininkai subruzdo, ėmė nerimauti. Tuo reikalu turėjo pasisakyti vietos valdžios organai. N. R. Prūsų Regentija (teismas) išleido 1797. II. 15 skelbimą (publicandum) — *vokiškai ir lotyniškai* (taigi nesuprantamomis kalbomis), kuriame kreipdamasi į valstiečius nurodo, jog jie turį klausyti savo ponų, jų būvį reikėsią pagerinti, o kreipdamasi į ponus, sako, jog neturį reikalauti iš valstiečių daugiau, negu pridera ir reikia, ir jų teisė bausti valstiečius varžoma.

Kitame skelbime, 1797. II. 15 išleistame, vokiečių ir *lenkų* kalba rašoma vėl apie valstiečius, kuriems įsakoma, jog jie turį dirbti ir negalį atsisakyti nuo darbo. Jeigu jiems daroma skriauda, tai galį skųstis[1], bet negalį patys mesti darbą.

Baudžiavų ir lažų klausimas. Jų naikinimas pasidarė jau gyvu dalyku Senųjų Prūsų karalystėj. N. R. Prūsams pranešama apie tat, kas tuo reikalu daroma Senuose Prūsuose.

1798. VII. rašoma, jog „karalius *beveik* nutaręs panaikinti baudžiavas", visa tat pavedęs apdirbti Įstatymų Komisijai.

Į šitą komisiją eina visokia medžiaga. Tarp kita, Baltstogės Karo-Ūkio Rūmai siunčia daug istorinės, juridinės medžiagos apie valstiečius pirmiau ir dabar[2], iškelia įvairius klausimus, nors ne visuomet gauna į juos atsakymą.

Tenai randame tokį naujųjų santykių nustatymą, jų įvertinimą ir eilę sumanymų valstiečių būklei pagerinti.

Panaikinus vergiją, rodos, ponui tepridėtų ius usufructuarium, nepriderėtų mėtyti žmonės. Dabar del savo teisių gynimo valstiečiai galėtų stoti į teismą.

Valstiečių pareigos dvarui naujoj provincijoj nenustatytos, reikėtų tam įstatymo. Rodos, geras šeimininkas neturėtų perdaug skausti žmonių, nes sau tuo kenktų.

[1] *GSA.* NOP. Tit. 128 Nr. 7 vol. I—II.
[2] *ten pat,* l. 72—164, 167—171—220.

Lažų praktika įvairiuoja. Vieni dirba savaitėje 3, 4, 5, 6, 7 dienas, net sekmadieniais nelaisvi, pav., veža į turgų, kiti siunčiami į tolimus žygius, už 10—30 mylių, del to žmonės neturi laiko savo ūkiui.

Taigi reikėtų reguliuoti tas prievoles, suvienodinti ir nustatyti jas pagal ūkio didumą.

Jau seniau, prieš užimant Prūsams, buvo suvaržyta teisiamoji ponų teisė beskiriant bausmes, dabar gi naujais įstatymais jie patys nebeteisia, darbą atlieka tam tikri teisėjai, kurie priklauso pavieto teismų (Kreisgerichte).[1]

Dabar ponai teturi galios priversti prie darbo, už neklausymą ar nestojimą į darbą gali saikiai bausti. Taigi ponas pats tegali bausti del darbo ir prie darbo[2].

Kai del lažų, tai Baltstogės Rūmai randa reikalingu jas panaikinti[3].

Bet panaikinti lažas staiga negalima. Nuo to nukentėtų dvaras, dvariškiai nuvargtų ir valstietis nelaimėtų. Nėra reikalo šito daryti tuojau: bent ši provincija dar nėra prie to priaugus ir pribrendus. Dvaras nustotų darbininkų, o valstietis žemės, ir grįžtų senasis santykis tarp dvaro ir sodžiaus, nes valstietis velytų už lažą naudotis žeme.

Jeigu dabar panaikintų lažas ir dvaro žemes išdalintų, tai žmonės virstų čyžininkais (Hochzinser), kaip yra Žemaičiuose, o tatai būtų skriauda ponams. Taigi šita būtų dar ir neteisinga.

Geriau daryti pamažu, atsargiai, kitaip galima ūkiui pakenkti. Geras buvo dalykas baudžiavų, asmens vergijos panaikinamas, bet ne lažų, darbo dvarui; jų naikinti tuoj negalima.

Čionykštis valstietis netaupo, neskalsina, nesigaili nei triobų, nei gyvulių, nes viskas ne jo. Panaikinus vergiją viskas turės kitaip susitvarkyti.

Taip galvojo Holsche[4]. Tokias pat mintis dėstė Baltstogės K.-Ū. Rūmai.

Berlyne taip pat trukdė norą tuoj baudžiavas naikinti. Pav., Goldbeckas, atsakydamas Schrötteriui 1802. X. 21 rašo, jog nereikia skubintis. Rytų Prūsuose einą derybos, kalbos, svarstymai

[1] *Holsche*, I. 177—183. Šio rašto pusl. 134—136.
[2] *GSA*. Tit. 128 Nr. 7 v. I. l. 221—3.
[3] *ten pat*.
[4] *Holsche*, I 218—223.

tuo reikalu, o N. Rytų Prūsai dar negreitai galėsią naudotis laisve, pirma reikią žmonės pripratinti prie tvarkos, išvaduoti iš ponų savivalės, tuomet galėsią pravesti reformą, tat, pavyzdžiui, jau esą daroma Pietų Prūsuose. N. R. Prūsai stovį žemiau, negu Pietų Prūsai, taigi čia negalima eiti toliau, negu tenai.

Dabar valstiečių būvis čionai pagerėjo, nebeemigruoja; Rusai jų nevilioja, nors yra išėjęs naujas caro ukazas, kuriuo svetimšaliai, atvykę į Rusus, yra asmeniškai laisvi. Todel tegu N. R. Prūsai palaukia, kol tą klausimą bendrai išspręs Įstatymų Komisija ir pabaigs savo darbą[1].

Baltstogėj vis delto rimtai buvo susirūpinę tuo reikalu, valdžia sukvietė dvarininkus, kurie davė savo atstovus. Bet Rūmai netiki jais ir jų pasiūlymais[2], vieni posėdžiauja, svarsto, rašo sumanymus.

N. R. Prūsų vyriausybė dirbo 1802 ir 1803 m. savo surinktąją medžiagą ir paruoštą sumanymą išsiuntė į Berlyną. Ten tą medžiagą sutvarkė, įsistemino. Vos 1804 m. I. 21 Goldbeckas tegalėjo siųsti savo skelbimo projektą Pietų ir N. Rytų Prūsams, prašydamas pareikšti savo nuomonę.

Tenai padėti į pamatą tokie pradai: 1) laisvasis negali pereiti į nelaisvę, dargi moteris, ištekėjusi už baudžiauninko, nenustoja laisvės; 2 galima perleisti žmonės tik su turtu; 3) ponas neturi teisių į jų turtą; 4) galima žmones atleisti; 5) galima atsipirkti, už atsipirkimą imama 5 dol. Viskas suderinama su Visuotiniu Prūsų Teisynu (A. L. R.).

Schrötteris tuo atžvilgiu ėjo toliau, negu Goldbeckas, jisai reikalavo, kad visų teisių gynimas būtų leistas teisme.

Gavę tokį projektą, kuris nieko naujo neduoda, Baltstogės K.-Ū. Rūmai atsakė 1804.II.20, jog nieko nereikia nė skelbti, užtektų palikti A. L. R. dėsnius. Čionai jie nuo pat pradžios stengėsi pagerinti valstiečių ūkio būklę raginimu, pavyzdžiu, premijomis, bet *gerų vaisių nematyti.* Reikia pripažinti valstiečiams paveldėjamąją teisę į *dubas,* būtų nauda žmonėms, kiltų kultūra, kareiviai būtų geresni, be to, dar tuo priviliotų iš Rusų žmonių[3].

[1] *GSA.* NOP. Tit. 128 Nr. 7 t. I l. 223—4.

[2] *ten pat* (raštas 1802. XII. 20).

[3] *ten pat* (Betreffend die Verfassung der Untertanen in den neuen Acquisition und deren Verbesserung. V. I—II. 1796—1804).

Taip ir nebuvo baigtas tas darbas. Nutrūko menkučiai vos pradėtieji N. R. Prūsuose darbai; parašyta daug ilgų, painių įsakymų, bet gerų vaisių nesulaukė.

Dvarininkams nepatiko, kad Prūsų valdžia jų baudžiauninkus laikė žmonėmis, įtarė, kad norinti palengva juos atleisti iš baudžiavos.[1]

Iš tikrųjų Prūsų valdžia griežtų atmainų nepadarė, ir dvarininkų baimė buvo nepagrįsta, tik vyriausybė suvaržė kai kur teisiamąją pono teisę.

Seniau minėtasis Dohna, apvažinėjęs N. R. Prūsus, sako, kad reikės palikti s e n o j i t e i s i n ė v a l s t i e č i ų b ū k l ė, tačiau reikia nurodinėti, kad ji pasikeis, viskas turi būti priruošta visai naujam santykių sutvarkymui.[2]

Veliau įvertino šitą pažangieji Bielsko pavieto bajorai, kurie savo seimelyj 1819 m. bal. 16/28 d. buvo padarę valstiečių klausimu nutarimą ir tarp kita ko pasisakė apie prūsų laikus.

„Buvusioji Prūsų valdžia nedavė mūsų valstiečiams laisvės, kaip jos nėra davusi kitose savo šalyse, bet davė jiems pigiausią teisingumą ir teismus, davė jiems apsaugą namie, kad niekas nelies jiems ramybės ir nuosavybės, nė kareiviai to nedarys, o pasižyminčius ūkyje apdovanos“.[3]

4.

Domėnai.

A.

Girių akis.

Senovės miškai. Senovėj Užnemunėj buvo begaliniai miškai. Ordinas XIV amž. dažnai darydavo žygius, ir gana tolimus, į Žemaičius, o čionai to nebuvo, retai tesirodydavo vyčiai.

Miškai priklausė didž. kunigaikščiui, kuris galėjo medžioti begalinėse giriose. Kartais iš tų girių dalindavo žemes vienuolynams, pasauliniams žmonėms; atsirado privatūs dvarai. Kas neišdalinta, tai kunigaikščio. Del to čionai buvo tiek daug seniūnijų ir mitybinių (stalo) dvarų.

[1] *Klewitz*, 25.
[2] *GSA*. Tit. 207 Nr. 19. Dohnos raštas.
[3] *Mościcki*. Pod znakiem, p. 90.

Šitąją Lietuvos dalį vėliausiai pasiekė žmogaus kultūros ranka. Tat matyti ir iš įkuriamųjų raštų vienuolynams. Seniausias buvo Seinuose; tenai 1570 m. buvo dar miškai.

Vygrių vienuolynas — kameldulų — atsirado miške apie 1650 m. Yra užsilikusi pasaka, kad vienas vienuolis, lošdamas kortomis, aplošė savininką, tagi dykai išgavo girią.[1]

Girių ūkis. Dabar girių gerokai išnaikinta, tat Prūsų valdžia numanė, kad toliau naikinti jų negalima, nes miškai duoda naudos. Del to tai pradėta tvarkyti girių ūkis. Baltstogės departamente padaryta 15 miško urėdijų (Forstamt).

Iš jų Mariampolės pav. yra *2*: GrišKabūdyje ir Prienuose; Kalvarijos pav. — 1: Buktoj; Vygrių pav. — 4: Bakščiuose, Pamarėj, Seirijuose, Ščebroj[2].

Dambravos pav. — *2*: Novinkoj ir Perstume; Baltstogės pav. — *2*: Knyšyne ir Sokolkoj; Bielsko pav. — 1: Liadoj; Gonionio pav. — 1: Raigrade; Lomžos pav. — *2*: Lomžoj ir Kupiškiuose, o Dargukaino ir Suražo — nė vienos.

B.

Dvarai.

Prūsų valdžia susirūpino gauti daugiausia naudos finansinės ir politinės iš domėnų.

Karališkieji dvarai Lietuvoj buvo dviejų rūšių: 1) mitybiniai (stalo, skobnio) ar ekonomijos ir *2*) seniūnijos bei tenutos, kurios ėjo valdininkų reikalams ir pensijoms patenkinti.

Dabar jie visi, perėję į Prūsų valdžią, atiteko į iždą, virto domėnais. Prūsų valdžia tuoj stengiasi ištirti, ar nepridera jai dar daugiau dvarų.

Pasirodė, jog nemaža jų visokiais būdais ir keliais atsidūrė ponų ir bajorų rankose. Tai Prūsų valdžia pradėjo tat tyrinėti, atiminėti, ir po keleto metų gerokai padidino domėnų skaičių; jos rankose atsirado daugiau negu iš pradžių buvo perėmus.

Mitybiniai (skobniniai, stalo) dvarai daugumoje buvo Lietuvoje. Juose buvo daug miškų, bet vėliau išskynė, padarė armenis, dabar išdygo tenai gerokai dvarų.

[1] *Holsche*, I 421—4.
[2] *ten pat*, I 224—7.

Užėmus Prūsams Užnemunę padaryta štai kaip: 1796 m. skelbimu dvaras paliekamas valdytojui nuomon, padarius sutartį; 1797 m. įsakyta ištirti pajamas, visas seniūnijas paimti ir 3 metams išnuomoti tiems patiems valdytojams ar kitiems, jeigu nebus sutarties su senaisiais, jeigu jie atitinka reikalavimus ir sutinka mokėti sulygtąją sumą.

Be to, dabar prisidėjo *dvasiniai* dvarai, jie atimti ir virto domėnais, ir jie taip pat įsakyta išnuomoti.[1]

C.

Domėnų statistika.

1800 m. padaryta N. R. Prūsuose 53 domėnų valsčiai (didždvariai, Amt'ai); prisakyta elgtis su jais taip pat, kaip senose provincijose.

Tuo tarpu tyrinėja, matuoja žemes, girias, ketina atiduoti į nuomą 6 metams.

Baltstogės Departamentas.

1. Mariampolės pavietas.

Nr.	Valsčiaus vardas	dvarelių	sodžių	viensėdijų	vietų	dūmų	žmonių
1.	Antanavas	2	105	42	149		
2.	Bačkininkėliai	6	15	4	25		
3.	Klebiškiai	2	39	17	58		
4.	Dobrovalia	4	24	14	42		
5.	Kvietiškiai	4	92	15	111		
6.	Kiduliai	2	88	4	94		
7.	Lesnitstva	4	176	15	195		
8.	Pažaisliai	2	11	3	16		
9.	Prienai	3	26	6	35		
10.	Zypliai	1	155	9	165		
	Iš viso	30	731	129	890	5.608	50.973

2. Kalvarijos pavietas.

11.	Bartninkai	8	21	1	30		
12.	Kalvarija	8	67	—	75		
13.	Karalynai	4	13	—	17		

[1] Apie tat žiūr. žemiau, 319—327 pusl.

Nr.	Valsčiaus vardas	dvarelių	sodžių	viensėdijų	vietų	dūmų	žmonių
14.	Karalių krėslas	9	23	—	32		
15.	Krakopolė	3	12	1	16		
16.	Lankeliškiai	1	7	—	8		
17.	Liudvinavas	3	25	2	40		
18.	Igliškiai	5	94	4	103		
19.	Oniškiai	6	24	3	33		
20.	Rudaukiai	12	35	5	52		
21.	Udrija	4	19	—	23		
22.	Vilkaviškis	6	123	—	129		
23.	Vištytis	9	25	1	35		
	Iš viso	78	488	17	593	5.835	27.944
	3. Vygrių pavietas.						
24.	Šestakavas	6	30	5	41		
25.	Kadariškiai	16	98	1	115		
26.	Kukava	6	45	9	60		
27.	Mačkuva	8	39	4	51		
28.	Seinai	6	72	4	82		
29.	Seirijai	15	59	2	76		
30.	Vygriai	9	73	3	85		
	Iš viso	66	416	28	510	5.908	46.280
	4. Dambravos pavietas.						
31.	Chodorówka	4	35	1	40		
32.	Dubnica	7	23	—	30		
33.	Grodziskas	3	41	—	44		
34.	Kalnynas	9	25	—	34		
35.	Labna	8	39	1	48		
36.	Nowa - Wola	7	26	6	39		
	Iš viso	38	189	8	235	4.620	25.153
	5. Baltstogės pavietas.						
37.	Fastai	9	19	4	32		
38.	Jonava	8	46	2	56		

[1] *Holsche*, I 153—155.

Nr.	Valsčiaus vardas	dvarelių	sodžių	viensėdijų	vietų	dūmų	žmonių
39.	Kryšynas	11	51	1	63		
40.	Sloikovas	14	42	17	73		
41.	Sokolka	8	36	15	59		
	Iš viso	50	194	39	283	4.376	20.723
	6. Bielsko pavietas.						
42.	Bielskas	8	27	—	25		
43.	Stolovičiai	14	31	1	26		
44.	Kleininkai	13	64	—	77		
	Iš viso	15	112	1	128	4.651	20.974
	7. Dargukaino pavietas.						
45.	Žuravicai	9	18	1	23	399	462
	8. Suražo pavietas.						
46.	Buinavas	5	27	—	32		
47.	Surażas	10	27	—	37		
	Iš viso	15	54	—	69	1.259	6.442
	9. Gonionio pavietas.						
48.	Raigardas	12	29	—	41		
49.	Gonionis	8	29	3	40		
50.	Vizna	13	24	1	38		
	Iš viso	33	82	4	120	1.700	11.410
	10. Lomžos pavietas.						
51.	Lomža	11	26	1	38		
52.	Nowy Gród	2	43	7	49		
53.	Mały Płock	5	46	7	58		
	Iš viso	18	115	12	145	2.909	16.647
	Iš viso	362	2.409	240	2.811	37.271	228.708

Visame Baltstogės Dep. domėnuose buvo: 362 dvareliai, 2.409 sodžiai, 240 viensėdijų, iš viso 2811 vietų, kuriose buvo

37.271 židinys su 228.708 sielomis. Taigi atsieina vienam židiniui daugiau negu 6 sielos, vadinas, šeimos didesnės ar labiau susispaudę[1].

Puola į akį taip pat, kad domėnų yra daugiau lietuvių gyvenamoj dalyj negu lenkų ir gudų.

D.

Dvarų ir dubų kommassacija.

Nustačius teisinę valdos pusę, reikėjo tinkamesniam naudojimui padaryti iš jos ūkinį vienetą, o čionai iki šiol to nebuvo padaryta. Tam dalykui reikėjo pravesti sienas nuo kitų savininkų valdų, o painiausia buvo kita — žemės naudojimo bendrybė su savo valstiečiais, be to, reikia užvesti savo inventorius, nes iki šiol beveik visi iždo dvarai ir dvareliai apdirbami ne dvaro jėgomis ir padarine, bet valstiečių *lažomis.*

Žemės bendrybės buvo keliose formose. Dažnai *rėžiai* sodžiaus ir dvaro susimaišę, išmėtyti po kits kito laukus, ūkio vedime dvaras ir sodžius nuo kits kito priklauso, turi į kits kitą atsižiūrėti. Kita bendrybės rūšis — tai *ganyklos.*

Apie ganyklas buvo surinktos tokios žinios. Yra bendros atskiros ganyklos, bendros ganiavos kits kito laukuose. Atrodė, kad šitame krašte perdaug ganyklų, o permaža galvijų, puolė į akį, kad permažai yra avių, reikėtų jų daugiau auginti, kad gautų daugiau vilnų. Tiktų tam domėnai. Bet ganyklų bendrybės tam trukdytų, nes ganyti dvaro avių bandos kartu su sodžiaus negalima, kadangi sodiečių avys užkrėstos niežais (Räude), tai būtinai reikia atskirti.

Toliau ganoma dvaro ir sodžiaus laukuose, nuvalius javus, ar pūdymuose. Berods, šita esti retai. Laikas nenustatytas. Del šito ganymo negalima sėti dobilų.

Dvarų ir dubų atskyrimu iš bendrybės buvo susirūpinę abiejų provincijų Rūmai — ir Plocko ir Baltstogės. Kiekvieni darė savo žygius vietoje, kiekvieni davinėjo savo išdirbtus sumanymus, kaip geriau būtų tai padarius.

Plocko Rūmai norėjo greitai tat padaryti, Baltstogės pamažiau, bandė įtikinti valstiečius, kad sutiktų panaikinti bendrybę.

---

[1] *Holsche.* I, 153–5.

Įstatymams išleisti ir bendroms taisyklėms nustatyti reikėjo kreiptis į Berlyną, o iš ten nesiskubino palaikyti to greitumo, su kuriuo ėjo Plocko Rūmai. Berlyne iškėlė visą eilę abejonių.

Juk atidalinant žemes valstiečiai gali įtarti, jog juos nuskriaudė, tai bus nepatenkinti. Be to, pasitaikydavo keletas rūšių bendrybės — laukai, atskiros ganyklos, ganiavos bendrai kits kito laukuose, kiekviename reikia skyrium daryti.

Yra rėžių susimaišiusių — dvaro ir viso sodžiaus. Tai sunku ramiai panaikinti, valstiečiai įtars, kad juos nuskriaudė.

„Paskutinis nerimastis buvusiuose Lenkuose sužadino juose tam tikrą neaiškų netikrosios laisvės pajautimą. Jie norėtų būti atleisti nuo visų naštų ir lažų, ir kadangi nuomininkas pats stačiai iš jų reikalauja, tai jie taria, kad jis ir esąs tiesioginė priežastis, del kurios jiems neduota dar daugiau palengvinimų. Be to, nuomininkai Lenkų laikais tikrai su jais žiauriai ir savavališkai elgdavos, ir jie tuomet turėjo savo pagiežą savyje uždaryti, bet ji del to pasidarė dar kartesnė, ir reikia dabar dar vieno naujo matomojo įrodymo, būk nuomininkai norį gauti sau naudos ar jau esą jos gavę, su jų skriauda, tai šita rūstybė, be abejo, turės išeiti aikštėn, pratrūks, ir po to reikės padėti begalės darbo blogiems padariniams išnaikinti ir jiems laikyti prideramoj subordinacijoj. Bent jie įgys pasitikėjimą ir meilę savo nuomininkams, o tatai yra daugeliu atžvilgių taip pageidaujama"...[1].

Sodiečiai nemato naudos iš ruošiamųjų atmainų. Reikia dar pasirūpinti, kad jie norėtų turėti geresnius arklius, arklus ir tt.

Taigi nėra ko skubintis atskirti. Austrai ir Rusai visai to nedaro. Reikia neužmiršti, kad darant ūkyje kokį bandymą,

---

[1] „Die letzen Unruhen in den ehemaligen Polen haben ein gewisses dumpfes Gefühl von Afterfreiheit in ihnen wach gemacht. Sie möchten gern von allen Lasten und Diensten befreit sein, und da der Pächter diese unmittelbar von ihnen fordert, so halten sie ihn auch für die unmittelbare Ursache, dass ihnen noch mehrere Erleichterungen ausgeblieben sind. Zu dem sind sie von den Pächtern zu polnischen Zeit auch wirklich zu hart, zu willkührlich behandelt; und wenn sie damals ihren Groll in sich verschliessen mussten, so ist er eben darum um so bitterer geworden, und es bedarf jetzt bloss noch eines neuen anscheinenden Beweises, dass die Pächter sich auf ihre Kosten Vorteile verschaffen wollten und verschafft haben, so wird dieser Groll gewis laut ausbrechen und es wird die äusserste Mühe kosten um nachteilige Folgen zu verhüten und sie in der notwendigen Subordination zu erhalten. Wenigstens aber werden sie Zutrauen und Liebe zu ihren Pächtern gewinnen und gleichwohl ist dieses doch in unendlich vielen Rücksichten so sehr wünschenswert".

griežtą atmainą, kurios valstietis nelaiko sau naudinga, tik juos sujudina, daro nemalonumų, ypač jeigu to nedaro kaimynai[1].

Vykdant būtų galima šį tą paimti iš Prūsų įstatymo apie atidalinimą, išleisto 1769. X. 21.

Plocko Dep. rimčiau ėjo laukų dalinimo darbas, ūkio planas, apskaitytas domėnų pelnas ir t.t.

Jo nurodymais ir praktika remiantis, išdirbtas planas 1805. VIII. 5, kaip tas pats reikia daryti ir visuose N. R. Prūsuose.

Bet, rodos, tas darbas taip ir liko nepabaigtas[2].

E. Domėnų naudojimas.

Prūsų vyriausybė, gavus tokią daugybę žemės turtų, nori užvesti planingą ūkį, kad gautų didelės naudos iždui, kariuomenei. Ji nori pakelti krašto gerovę, priauginti daugiau gyventojų, sunaudodama domėnų žemę. Naujojoj provincijoj darė tą pat, kas jos buvo išbandyta senosiose provincijose.

Taigi vieni dvarai ir dubos liko laikinai senųjų valdytojų rankose, kitus valdė prūsų valdininkai, trečius stengėsi paleisti į nuomą, kaip apsižiūrėjo ir ištyrė sąlygas vietoje.

a. Paveldėjamoji nuoma.

Teisiniai santykiai. Ūkiui pakelti, nenorint naudotis lažininkų darbu, Prūsuose buvo vartojama ilgalaikė ar amžinoji paveldėjamoji nuoma. Berods, tai senas dalykas. Įvairios jos formos yra žinomos iš romėnų laikų, atsirado jų ir germanuose. Kartais yra keletas vardų, o reiškia tą pati arba visai artimą dalyką, kaip antai: emfyteusis, paveldėjamoji čyžė, paveldėjamoji nuoma ir t.t.

Emfyteusis (emphyteusis) — graikų žodis. Pas *romėnus* tat reiškė tokį svetimos žemės valdymą, kur valdytojas vaisius ima, lyg būtų savininkas, gali perleisti įpėdiniams,

[1] „und da in dieser Provinz jede staatswirtschaftliche Operation, welche der Untertan nich aufs seinen Vorteil berechnet glaubt, eine doppelt unangenehme Sensation bei ihnen erregt, wenn solche in den erwähnten benachbarten Staaten noch nicht erfolgt ist".

[1] *GSA.* NOP. Tit. 181. Nr. 1.

daryti dermes tarp gyvųjų, gali įkeisti ir t.t., visur elgiasi lyg būtų savininkas, tik negali daikto bloginti; visa tat daroma, kol trunka, kol yra jo teisė; tik kasmet moka savininkui tam tikrą mokestį[1], vadinamą kanonu, vectigal.

Atsiranda emfyteusis iš dermės tarp savininko ir norinčio-jo tat įsigyti (emfyteuto), iš savininko palikimo ir t. t.

Perleidžiant žemę, mokama savininkui už sutikimą „laudemium" (2% parduodamos kainos).

Kai del laiko, tai emfyteusis daroma ar ribotam, bet ilgam laikui (pav. 50—100 metų), ar amžinai.

Vokiečiuose tas pats dalykas, liečiąs valstiečių dubas, turi įvairius vardus, kaip antai: Erbgüter, Erbpachtgüter, Bauerlehen, Meiergüter ir t. t.

Tokie turtai atsirado įvairiais keliais, bet savo esme artinas prie vienodų santykių: emfiteutas yra valdytojas, moka čyžę, veda ūkį kaip nori, tik negali jo stovio pabloginti, negali dubos skaldyti, del to paveldėjimas pereina vienam, paprastai vyresniajam sūnui ir t. t.

Pažiūrėję į Visuotinąjį Žemės Teisyną (A. L. R.), tenai rasime dvi rūši: Erbpachtgüter ir Erbzinsgüter[2].

Skirtumai yra visai nedideli, išoriniai, neturį praktikos vertės, jie visi tik istorinio pobūdžio.

O praktikoj skirdavo vieną dalyką nuo kito tik taip, kad jeigu moka mažą čyžę, tai duba vadinas „Erbzinsgut", o jeigu moka didesnę, atsižiūrint dubos vertybės ir duodamojo pelno, bus „Erbpachtgut". Žinoma, tat bus visai pripuolamas dalykas[3].

Ekonominė reikšmė. Paveldėjamoji nuoma (vis tiek, kokiu vardu), turėjo didelės reikšmės ūkiui. Ji žinoma jau viduramžiais. Tatai leido dideliems dvarininkams (kunigaikščiams, bajorams, bažnyčiai) pelningai naudoti savo turtus: jie gauna naudos iš žemės, turi valios ant gyventojų; o gyventojai valstiečiai turi pono apsaugą. Ypač paplito šita naudojimo forma kolonizacijos žemėse, kada reikėjo pritraukti daug naujakurių. Del šito tuščios vietos, balos, miškai pavirto stangiai gyvenamomis, naudingomis, derlingomis žemėmis. Tas pats buvo padaryta ir Prūsuose XIII — XIV amž.

[1] *Windscheid*, Pandekten I §§ 218—222, *Sohm*, Institutionen § 70.
[2] *ALR.* I d. Tit. 21 § 187.
[3] *Ruprecht*, p. 10.

Atsigavo šita naudojimo forma vėliau, ypač tat daroma XVII—XVIII amž. viešpaties dvaruose. Tikslai buvo įvairūs — tai norėjo gauti daugiau pelno iš domėnų, tai pakelti gyventojų skaičių, juos priviliojus, pakelti valstiečių luomo gerovę. Valstietis, gavęs žemę į amžina nuomą, geriau ją dirbs, taigi duos iždui daugiau naudos, negu pastatytasis valdininkas, administratorius ar laikinasis nuomininkas. Gyventojų skaičius padidinti parūpo absoliutizmo laikais, nes reikėjo gauti kareivių, o jų teduoda valstiečiai. Be to, valstybei reikėjo savo aparatui išlaikyti daugiau pinigų, o dar padidėjo prabangos troškimas, taigi nevisuomet tas reikmenas patenkino duodamieji mokesčiai. Todel atsirado mintis, kad tinkamiausia ir naudingiausia bus domėnus išdalinti ir išnuomoti.

Su šituo buvo galima pavilioti kolonistų ir iš svetur. Pagaliau tuo keliu galima pereiti prie baudžiavų panaikinimo, sudaryti laisvų, pasiturinčių ir darbščių valstiečių luomą. Šitaip darant, dvarai palengva apsieina be lažininkų, o šie virsta laisvais ūkininkais.

Vokiečių žemėse pradėjo tat daryti XVII amž. Bent žinomas atsitikimas domėnuose Nassau - Siegen, kur jau XV amž. baudžiavos buvo visai išnykusios.

Šiaip iki XVII amž. vidurio visoj Vokietijoj domėnus valdė valdininkai, kurie turėjo pristatyti į iždą visą gautąjį pelną. Berods, ir nebuvo norinčių imti nuomon didelius dvarus, domėnai varė ūkį patys, bet jau nuo 1650 m. dažnai išduodami domėnai į laikinąją nuomą, ima juos skaldyti ir paskui atiduoda į paveldėjamąją nuomą[1].

Prūsuose apie tą laiką darė pirmą bandymą Didysis kunigaikštis (kurfürstas) 1650 m., bet išnuomotieji plotai nebuvo dar dideli.

Daugiau ir iš karto daug paleista į nuomą Frideriko III laikais. Šiam padarė pradžią ir vykdė Luben'as.

Iki šiol domėnai buvo išnuomojami trumpam laikui, pav., 6 metams. 1700 m. padaryta griežtų atmainų. Karaliui būtinai reikėjo pinigų, tai Luben'as žadėjo jų parūpinti, ir tikrai jisai galėjo turėti geros kloties. Luben'ui pavyko įtikinti karalių ir keletą artimiausių jo tarėjų, jog amžinoji nuoma iždui naudingesnė, pajamos bus pastovios, tikros, galima iš anksto

[1] *Ruprecht*, 14—19.

numatyti, kiek ir kaip jas apversti. Valstiečių būklė bloga, sunki, jie nuvargę, nusilpnę; pakeitus naudojimo formą, iždas laimėtų, gyventojai atsigautų, geriau jaustųsi, — nauda tektų iždui. Šiaip dabar visą naudą pasiima tarpininkai.

Be to, priėmus tokį ūkio planą, padidės valstiečių skaičius, nes nuoma privilios jų iš svetur, lengviau bus pririnkti kareivių. Žemės kultūrai pagerėjus, žmonėms įdėjus daugiau darbo į žemę, ji pabrangs, kaina pakils.

Karaliui visais atžvilgiais patiko šitas sumanymas; jis ėmė laukti iš to naujos klestėjimo gadynės.

Bet tai visai nauja mintis, ji reiškia perėjimą nuo feodalinės monarkijos prie absoliutinės, naujosios gadynės, kada pradedama kalbėti, kad reikia bajorų privilegijos panaikinti, pakelti pramonė.

Ar bus žmonių, norinčių apsigyventi, ar bus jėgų tai reformai pravesti?[1] Luben'as tvirtino, kad užteksią vienų ir antrų.

Ėmė daryti bandymus ir pasirodė, kad pasisekimas buvo netikėtas (Magdeburg, Halberstadt).

Daryta viskas vakarų pusėj, o paskui pradėjo tat daryti ir rytuose, kur buvo apie 70 valsčių su 180 dvarų;[2] nors čionai mažiau tiko šitas planas: gyventojų maža, daug tuščių vietų, skurdas ir vargas spaudė žmones, skystai gyvena, nėra lėšų. Tačiau daroma ir čionai: 1706 m. įsakyta įvesti naujoji ūkio forma.

O čia netikėta kliūtis: 1706—7 metais ištiko badas. Taigi praktikoj tepradėjo daryti vos 1708 m., tuomet buvo paskelbtos taisyklės. Norinčių vietoje atsirado visai nedaug, tai ėmė šaukti gyventojų iš svetur (1708); laukė, kad daug atvyks iš Lietuvos ir Lenkijos, bet ir čia apsivylė: ištiko maras, delto iš Lietuvos ir Lenkijos nieko neįsileido. Ir tik 1711 m. vos keletas domėnų ūkių tebuvo išnuomota[3].

Dvarininkų, o ypač valdininkų dalis buvo opozicijoj tam ūkio sumanymui, jie viską darė, kad sugriautų pradėtąji darbą. O čia buvo neramūs karo laikai. Be to, pergreitai

[1] *Flakowski*, 1—14.
[2] *Flakowski*, 225—6.
[3] *ib.* § 20. p. 225—230.

pradėtasis darbas nedavė tos naudos, kurios iždas laukė, trūkdavo kartais tinkamų nuomininkų.

1710 m. Luben von Wullfen'as atstatytas, jo visas darbas panaikintas.

Ir vėliau tik pamažu šį tą tedarydavo[1]. Lubeno pradėtosios reformos darė perversmą socialiuose santykiuose: atleido žmones nuo lažų, jie galėjo tapti laisvi, jeigu norėjo ir pajėgė[2].

Buvo daromi pažadai atleisti nuo baudžiavų, jeigu ištesės savo prievolę; buvo skelbiama, jog įmokėję tam tikrus pinigus gali išsipirkti. Bet reikalaujamoji suma buvo didelė, ne visi galėjo atlikti, tai iždas iš to nedaug tepelnė. Valdininkai teip uoliai ėmėsi darbo, jog ragindami išsipirkti vartojo grasymus[3], kad tik eitų į nuomininkus.

Paveldėjamoji nuoma, greitai varomoji, neturėjo geros klo-ties. Kai kurie pabūgo, jog iždo turtai bus išeikvoti, neliks iždui nieko. Ir sustabdė. Ir vos nuo 1763 m. prie Frideriko Didžiojo vėl grįžo prie to paties sumanymo. Tečiau iš pradžių vengė baisaus vardo „Erbpacht", vartoja „Erbzinsleute", o nuo 1764 m. nesibijo to žodžio. Friderikui ypač rūpėjo gyventojų skaičius padidinti. Daugelis jo vedamų karų prarijo begales gyventojų, daug vietų buvo tuščių, apleistų, todel jis daugino valstiečius: nenoromis išnuomoja dvarus, o vis dubas, o jeigu ir išleidžia dvarą, tai būtinai prideda, kad turi pas save apgyvendinti triobelninkus.

Ir dabar bajorai buvo opozicijoj. Jie bijojo, kad ir jų valstiečiai panorės būti tokiais pat, kaip ir domėnų, ir jie nenoromis turėsią eiti karaliaus pėdomis. O gal baugino juos dar baisesnė mintis, jog gali atsirasti tarp jų ir karaliaus naujas laisvų žemininkų klodas. Bet darba ėjo. Vaisiai tik vėliau pasirodė.

Ir tik del to vėliau XIX amž. Prūsai galėjo pakelti ištikusias nelaimes: karą, priešų atplūdimą.

1767—1801 m. visuose Prūsuose išnuomota domėnų žemės 358,146 margai[4].

[1] *ib.* §§ 24—28, p. 242—261.
[2] *Moeller,* 38—39.
[3] *Moeller* ten pat.
[4] *Ruprecht,* 30—32.

Atėjus į Lietuvą Prūsų valdžia jau rado, berods, nedaug čyžininkų[1].

b. Paveldėjamoji nuoma N. Rytų Prūsuose.

Domėnų naudojimas. Gavus tiek daug žemės, valdžiai reikėjo nustatyti, kas gi daryti su tais dvarais ir turtais, kaip šeimininkauti. Galima pačiai per valdininkus valdyti ir savo ūkį vesti ar atiduoti tam tikromis sąlygomis kitiems.

Čionai susidurdavo dvi krypti: iš vienos pusės veikė iždo interesai, o iš kitos vokiečių valdininkų noras patiems gauti tuos dvarelius geromis sąlygomis.

Pirmieji planai. Iš Baltstogės tuo reikalu 1799 m. II. 25 rašte buvo patiektas šitoks del domėnų ūkio sumanymas.

Kai kurie domėnų ūkiai netinka valdyti pačiam iždui: bloga žemė, toli, triobos sugriuvusios; geriausia išduoti juos į paveldėjamą nuomą (Erbpacht); dauguma valdininkų pasiskubintų juos paimti. Rūmų pirmininkas taria, jog būtų geriau atiduoti į laikinę nuomą, pav., 30 metų (emphyteusis).

Jeigu nustatyti nuomos pinigus dabartinėmis kainomis, tai iždas, pakilus kainoms, mažai telaimėtų; per tą laiką kultūra pakils, tai ir nuomos kaina pakils.

Jeigu išleisti į laikinę nuomą, galima nuomininkas prispirti kelti ūkį, ir visuomet bus akstinas, kuris spirs dirbti ir toliau tą ūkį nuomoti. Čionai paveldėjamoji nuoma skaitoma 50 metų, o būtų galima pasiūlyti paimti 30 metų. Bet prieš tai reikia išmatuoti žemė ir atskirti dvaro laukai nuo sodžiaus.

Lažos reikėtų palikti, tik ne visur. Be jų dar negalės apsieiti emfiteutai. Toliau reikės daryti skirtumas tarp didelių ir mažų dvarų. Mažuose dvaruose, kur maža kumečių ir arklių, reikėtų leisti per pirmus 12 metų naudotis valstiečių darbu laukams valyti, nes čionai žmonės nerangūs, bežemių žmonių maža, tai negalima pasisamdyti padienių laukams valyti. Didesniuose dvaruose emfiteutai jau iš karto galėtų patys apsidirbti savo dalį, būtent trečdalį armenų ir šeštą dalį pievų, o likusiai daliai leisti per 12 metų imti žmones į lažą su arkliais ir be arklių (Cespann-und Hand-Dienst).

[1] *A. Rembowski*, Historya prawa wieczysto-czynszowego 1886.

Šitas darbas reikia taip sutvarkyti, kad šiems atsisakius dirbti, panorėjus išeiti, jie galėtų nusisamdyti kitur. Įmokėjęs šitą sumą lažininkas gali būti atleistas nuo priverstino darbo.

Emfiteutas gauna ūkį šitokiomis sąlygomis: jis pats moka *kanoną* kas ¼ metų. Po juo esantieji valstiečiai (Einsassen) moka jam nustatytąsias duokles; o jeigu jisai reikalaus daugiau, tai ūkis iš jo atimamas. Jeigu žmonėms neužderėjo, jis turi duoti aniems javų maistui ir pasėliui. Žmonėms padauginti sodina daržininkus, vieną pusę iš savo žmonių, kitą iš svetimųjų.

Bravarai, jeigu bus įkurti, perleidžiami.

Jis atsako už žmonių ūkį; veda ūkių ir lažų sąrašą. Sodžiaus policija priklauso nuomininkui.

Ūkis turi būti apdraustas. Neužmokėjęs ko nors per 1 metus, neišpildęs bent kokios vienos svarbios sąlygos, nustoja emfiteuzies. Galima dar įrašyti, kad užvestų sodnus, veistų bites, apinojus, sėtų dobilus, kanapes ir t. t.

Kanoną galima mokėti pinigais ar javais[1].

Politiniai - tautiniai tikslai. Palengva paaiškėjo tikslas ir kelias tiems dvarams išnuomoti.

Majoras v. Proeckas, dar karo tarnyboje būdamas ir gyvendamas N. R. Prūsuose, pareiškė noro gauti nuomon Žebriškių dvarą (Seirijų valsčiuje). Baltstogės Rūmai klausia Berlyno 1799. VI. 8, ar galima atiduoti domėnus ir ar gali juos nuomoti kariai?

Rūmų nuomone, visa tat galima, ir visa tat reikią, žinoma, padaryti viešai, iš varžytynių. Be abejo, daugiau pasiūlysią vokiečių dvarininkai; bus galima tuo būdu greitu laiku privilioti į šį kraštą geroką skaičių vokiečių, o neatrodys, kad norima čiabuvius tyčia šalinti, nustumti...[2].

Kai del karių, tai, Rūmų nuomone, tat galima padaryti, todel prašo leisti atiduoti dvarą Proeck'ui[3].

[1] *GSA* NOP. Tit. 131 Erbpachtsachen I p. 28—38.

[2]) „Gewöhnlich werden daher tüchtige deutsche Oeconomien plus-licitanti bleiben, und wir werden sonach im Kurzem eine bedeutende Anzahl der letzteren in die Provinz ziehen, ohne dass es aber den Anschein gewinnt, als ob man die Eingeborenen gefliessentlich zu verdrüngen suchte..."

[3] *ten pat,* I. 85—88.

Kai del tikslų ir priemonių, tai tarp Plocko ir Baltstogės Rūmų atsirado daug skirtumų nuomonėse, kas naudingiau valstybei — ūkininkas ar dvarininkas; nekelia ginčo vienas dalykas, — kad geriausi yra vokiečiai.

Baltstogė, gindama savo sumanymą, kad reikia pridaryti dvarų ir dvarelių ir atiduoti į nuomą, rašo 1800. I. 16.:

Be minėtųjų motyvų, kodel reikia įvesti šita nuoma, yra dar kitų, politinių, tautinės kolonizacijos; naujieji žmonės įneštų geresnį ūkį, deja, iki šiol tik maža žmonių tėra atsiliepusių į pasiūlymus, iš dalies kaltos esančios politikos aplinkybės, klaidingos žinios, paskleistos apie krašto kultūrą, jos ir sulaiko iš svetur plaukiančius pasiturinčius ūkininkus. Jeigu tuojau dalinti, tai daugumoj būtų vidutiniai ūkininkai, čiabuviai ar iš Prūsų, o būtų pageidaujami iš Magdeburgo ir kitų vokiečių provincijų [1].

Plocko Rūmai siūlytų mažus dvarus išdalinti kolonistams ūkininkams. Baltstogė su tuo nesutinka, ji siūlo neskaldžius išduoti nuomon. Taigi Plocko Rūmai nori padauginti kolonistų ūkininkų, o Baltstogė — dvarininkų skaičių, žinoma, abieji būtų vokiečių tautybės [2].

Tyrinėjimas vietoje. Tuo ir kitais reikalais buvo atvažiavęs į N. R. Prūsus min. Schrötteris. Jisai vietoje žiūrėjo, tarėsi su valdininkais, ties kuo apsistoti. Rodos, lyg būtų jis priėmęs Baltstogės Rūmų nuomonę.

Kartais buvo siunčiami tam tikri žmonės patikrinti, kaip dirba savo darbą Prūsų valdininkai.

---

[1] „Ausser den schon angeführten Gründen haben wir noch einen, uns wenigstens gegen die schleunige Erbverpachtung der gn. Güter zu erklären. Wir wünschen nämlich die Domainen successive in die Hände auswärtiger Wirthe zu bringen, welche mit den besseren oeconomischen Systemen vertraut sind und auch Vermögen genug besitzen, solche mit Erfolg anzuwenden. Bis jetzt haben sich nur noch sehr wenige Wirte dieser Gattung bei uns gemeldet. Die politischen Verhältnisse und die zum Teil begründeten, zum Teil überspannten Begriffe die man sich im Auslande von der hier herrschenden Unkultur und abstechenden Lebenweise macht, halten den fremden begüterten Oeconom noch zu sehr zurück. Wollte man jetzt schon auch Erbverpachtungen bedeutender Güter denken, so würden grösstenteils nur Eingeborene oder mittelmässige Wirte aus dem Königereich Preussen, entweder directe oder wenigstens in der dritten Hand zu deren Besitz gelangen, von denen man sich bis weitem nicht eine so vorzügliche Cultur versprechen darf als von den besseren Oeconomen, aus Magdeburg, Schleisien und anderen deutschen Provinzen". *(ib.* I. 92—99.).

[2] *ten pat,* 92—99.

Vienas iš didesniųjų Prūsų dvarininkų ir valdininkų, grafas *Dohna*, buvo pasiųstas pažiūrėti vietoje, kas ten dedas, ir duoti savo nuomonę; jis apvažiavo tą šalį, vedė dienyną 1801. VII. 7 — 29. Iš ten turime žinių, kuo rėmė jisai savo išvadas, vertindamas domėnų sutvarkymą. Šitas darbas esąs blogai pastatytas Baltstogės Dep.; čia esant didelė painiava. Tam darbui pastatyta yra įvairių komisarų, kiekvienas jų dirba darbą katras sau; geriau būtų sumažinti jų skaičių, paimti keletą vyresniųjų komisarų, apsieitų pigiau, darbas eitų lengviau, greičiau, jeigu dirbtų jų priklausomais žmonėmis, tuomet darbą atliktų geriau. Esant tokiam įvairumui ir painumui, daug gaištama, kol susitars komisarai, kol susipažins su pirmtakūnų darbais, nes jau jie nebereikalingi. Dažnai del akių nurodoma, kas reikia padaryti, kad tik ilgiau būtų prie darbo, gautų dienpinigių.

Geriausia būtų davus tas dalykas vesti *Hufnageliui*, gal išvengtų esamojo chaoso.

Kai del pakėlimo naudos, gaunamos iš domėnų, tai galima būtų šito pasiekti geriau juos naudojant, ir nuosakiai, per 50 metų, išleidus visai į paveldėjamąją nuomą, tai tada jų kultūra pakiltų[1].

Šitas būtų galima tuojau padaryti, pav., parūpinus provincijos įstatymus, aiškiau sutvarkius tenai ūkininkų santykius.

Perėjus prie domėnų valstiečių, galima ir reikia jų būklę pagerinti, tai galima atlikti sutvarkius pačius domėnus ir valsčius.

Dohna pareiškė savo pastabų ir apie *valstiečius* domėnuose.

Baltstogės Rūmai, deja, nieko nėra pradėję daryti valdinių santykiams sutvarkyti, o patiekdami dvarų ūkių sumanymus pateko į dideles painiavas. Reikėtų spirti greičiau tuos darbus atlikti; pavyzdžiu gali būti Plocko Dep. darbai ir planai, reikėtų jie paskelbti. Reikia pasiskubinti atskirti dvarų laukus nuo sodžių, jeigu mitybiniuose dvaruose dar nepadaryta, tai reikia padaryti.

Teisybė, dar reikės palikti *senoji teisinė valstiečių būklė*, bet jau buvo nurodyta, kad turi palengvinti ją, ir taip turi viską

[1] *GSA*. Tit. 207 Nr. 19.

padaryti, kad būtų priruošta visai naujam santykių sutvarkymui.

Baltstogės Rūmai turėjo ir pateisinimų, savo laiku jie buvo užklausę karaliaus, kaip reikia elgtis su valstiečiais.

Baltstogės Rūmai patenkinti, kad karalius 1798. VIII. 22 aprobavęs jų pasiūlymą, jog nereikią taip ūmai ir griežtai reikalauti lažų, nustačius jas galutinai, kad reikia vengti viso, kas prastus ir neramius valdinius kiršintų, duotų progos nerimauti, nepasitenkinti, o santykius tarp nuomininkų dar gadintų ir aštrintų...

Biurokratų darbai. Aptarę, pririnkę medžiagos, Baltstogės Rūmai, nedrįsdami patys spręsti, reikalauja aiškesnių nurodymų, ir tuo reikalu rašo Schrötteriui 1801. VIII. 28.

Primena jo žodžius, pasakytus apsilankant, jog reikią atiduoti tuos domėnus į paveldėjamą nuomą, kurie netinką laikinei nuomai, nors būtų nemaži, bet toli nuo vyriausybės vietų, triobos sugriuvusios, negalima padaryti žymių melioracijų. Jie pritaria tam sumanymui, nes prižiūrėti vidutinius ir mažus dvarus keblu, atitraukia dėmesį nuo didesnių puikių domėnų. Geriau leisti sudėti keletą mažesnių į didesnius dvarus. Visam valdžios darbui trūksta pinigų, bet išnuomojus paveldėtinai nemaža dvarelių, būtų galima gauti iždan pinigų, nes kiekvienas mokės įsiperkamuosius pinigus. Tuos pinigus turint bus galima likusią žemę išmatuoti, sutvarkyti valstiečių santykius, atskirti dvarų ir sodžių laukus[1].

Yra nuomonių, kad pirma reikia pagerinti ūkis, paskui paveldėtinai išnuomoti, tuomet iždas turėsiąs pelno. Iždas pajėgtų tat padaryti, įdėjęs nemaža pinigų. Jeigu eiti šita nuomone, gerai būtų tat atlikus dabar. Betgi reikės daryti ir išimčių: kai kurie dvarai ir dubos jau dabar reikia nuomoti, yra šitam darbui ir tinkamų žmonių.

Atsirado ir vietoje šiek tiek kandidatų. Daugelis žmonių, buvusių seniūnijose, gubernatorių, ekonomų del nemokėjimo kalbos ir kitų priežasčių nustojo vietų, ieško dabar užtikrinti

[1] Endlich aber würde uns das von einer bedeutender Anzahl zu vererbpachtenden Vorwerke zu erwarten sogenannte Einkaufsgeld ein willkommenen Mittel zu baldigen Regulierung einer besseren und festen Einrichtung der bäuerlichen Verhältnisse und zu Aussernandersetzung der bäuerlichen Ländereien unter sich und mit dem Vorwerkslande liefern. *ten pat,* (121 — 7).

savo būvį. Jie ims dvarus, mokės kanoną, įsipirks (mokės Einkaufsgeld), gaus iš varžytynių, priėmę pastatytąsias sąlygas.

Norint jau pradėti daryti šitą darbą, reikia turėti nustatytus pradus (Grundsätze), o iki šiol, nežiūrint prašymų (l. 16), dar nieko nepadaryta.

Tuo tarpu jau ketinama išnuomoti ar amžinai ar laikinai.

Kai del kanono didumo, tai galima jį vėliau nustatyti. Reikia ištirti, kokios melioracijos jau yra, kokios dar reikia padaryti, kas galima padaryti. Reikės išaiškinti, kas yra ūkyje, kiek gal jis duoti, kokios pareigos dvarui (pav., del miško, ganyklų ir t. t.).

Jeigu dvarelis toli nuo valdžios vietos, pav., dvi myli ir toliau, ypač arti prie kitos valstybės sienos, nedidelis (pav., 15—20 magd. valakų), menkos triobos, ir del viso to negalima tuoj ūkio pagerinti, tai, ištyrus sąlygas ir nustačius, jog tinka amžinajai nuomai, tuojau ir išnuomoti. Nes jeigu daryti varžytynes, tai padarius jas reikės laukti, kol užtvirtins karalius, išklausyti kai kurių įstaigų nuomonių vietoje, visa tat užims daug laiko. Nepavykus vienoms varžytynėms, reikės daryti antrąsias, taigi vėl būtų gaištis. Todel reikia gauti leidimą išnuomoti amžinai tuojau. Žmonėms privilioti būtų galima paskelbti svetimuose laikraščiuose („Intelligenzblätter"). Tą idėją yra ištaręs ir Schrötteris.

Vaitystės, karaliui sutikus, paliktos jų valdytojams. Jas reikėtų atiduoti tuojau į paveldėtinę nuomą (Erbpacht).

Darbui padėti būtų čia geras Höppen'as, kuris iki šiol veikė Petrakove, dabar yra Karaliaučiuje, reikėtų parsikviesti, peržiūrės projektus, ištirs[1].

Tuo klausimu pareiškė savo nuomonę ir *Dohna*, pasiųstas patyrinėti, kaip eina darbas vietoje. Jisai palaiko Baltstogės nuomonę — reikia kuo daugiau dvarelių ir dubų atiduoti amžinon nuomon. Nustatant kanoną reikia žiūrėti ūkio vertės ir duodamos naudos. Išperkamuosius pinigus paskirti ūkiui pagerinti ir valstiečiams, taip buvo padaryta Vakarų Prūsuose; bet jeigu reikalauti didesnės sumos, tikrai gausis daugiau, o iš kitur lėšų tam dalykui nebus.

[1] *ib.* l. 121—127.

Iš esamųjų praktikoj nuomos kliaudžių, Dohna nurodo vieną: domėnų nuomotojai skundžiąsi, kad sunkinančios juos rugių pyliavos į magazinus, norėtų jas panaikinti ar kuo kitu pakeisti.

Išnuomojant reikėtų padaryti šitokius dalykus: a) atskirti dvarelio laukus nuo sodžiaus, sutvarkyti jo valstiečių santykius į jį, b) į nuomą neduoti lažų ir jokių prievolių, daugiausia ir tik išimtinai galima prileisti jas tik per 3 metus, c) negalima perleisti į paveldėjamąją nuomą propinacijų, keltuvų ir t. t. ir didesniųjų miškų; d) nuomininkas turi perimti ir jurisdikciją bei patronato naštas; e) vaitystes gauna, kiek galint, tie patys asmenys, kurie valdė iki šiol, o ir ten turi būti atskirtos dvarų žemės nuo sodžiaus laukų.

Norint išnuomoti reikia sudominti tuo dalyku kuo daugiau žmonių, taigi reikia skelbti. Žinoma, gerai būtų, jeigu provincijoj atsirastų žmonių, kurie turi pažangesnį ūkį, pradėjo šerti galvijus tvartuose, tai geriau tokiems išduoti nuomon[1].

Turėdamas surinktą smulkią ir apdirbtą medžiagą iš abiejų Rūmų (Baltstogės ir Plocko), pats vietoj patyrinėjęs, gavęs jos iš pasiųstojo patikrinti Dohnos, Schrötteris galėjo paruošti galutinas nuomos sąlygas.

Savo raštu į Baltstogę 1803 m. gegužės mėn. Schrötteris jau nustato sąlygas, kuriomis galima nustatyti kanoną. Pamatan reikia dėti ne pinigus, bet javus; prideramojo javų skaičiaus reikia paimti vieną pusę rugiais, kitą miežiais, o jau juos paversti į pinigus. Jau tokį precedentą yra sudaręs karaliaus įsakymas (Cabinet-Ordre) 1800. VI. 28 del vieno atsitikimo Plocko Departamente. Sekant juo, reikia imti rugiai ir miežiai, o ne kiti javai. Kviečiai tam dalykui netinką, tai esanti aukštųjų klodų reikmena, prabangos dalykas, jiems kainą nustatą užsieniai, ne tautos reikalas, del to kviečių kaina svyruoja. Labiausiai tam tinką, del savo pastovios kainos, rugiai, miežiai, avižos.

Tinkamiausia būtų nustatyti pusę kanono rugiais, kitą pusę miežiais. Tuomet nepultų tikroji nuomos vertybė.

---

[1] *ib.* l. 128—131.

Miežiai reikalingi alui daryti, čionai savo vyno nėra, alaus gamyba augs, kylant turtui daugiau jo suvartos.

Tačiau mokėti reikės ne javais, bet pinigais, kaina reikės nustatyti, žiūrint to, kokia ji buvo artimiausiame prekybos mieste per paskutiniuos 30 metų, kaina reikia imti vidutinė: ji bus gera kitiems 30 metų. Trumpesnį laikotarpį neverta imti. Taigi reikia surinkti žinių ir ištirti apie kainas. Tokiais prekybos miestais bus: Karaliaučius, Klaipėda, Elbinga, Gedonys (Dancigas); prisakyta gauti iš ten kainas, buvusias 1773—1802 m., didžiausias ir mažiausias.

Triobesiai turi būti apdrausti ugnies draugijoj „Feuersocietät".

Bet tai buvo tik Schrötterio paaiškinimai, duodamas tik tokios amžinos nuomos dermės pavyzdys; priėmus ją, bus išspausdinta. Pasirašant reikės konkretizuoti prievolės.

Bet greitai po to įsikišo karalius ir savo rašte 1803 m. VIII. 13 į Schrötterį prisakė jam, kad visus savo sumanymus apie žemės pavedimą kolonistams, valstiečių kiemų atidavimą, dvarelių perleidimą į paveldėjamą nuomą patiektų jam, ir jis duosiąs specialų įsakymą[1].

Matyt kaikurie suinteresuotieji valdininkai priėjo prie karaliaus ir įtikino jį įsikišti jiems pageidaujamoj kryptyj.

Ir jau 1803. XI. 24 išdirbti nauji pradai apie paveldėjamąją nuomą, prisilaikant karaliaus noro.

Schrötteris vis delto 1804. VI. 16. prašo karaliaus duoti dar aiškesnių nurodymų. Daug šeimų prašė karaliaus atiduoti dvarelius be varžytynių. Jie seniau gyveno, jau senai valdo, pirko, įdėjo kapitalą, švelniai apsieina su valstiečiais, prideretų tat padaryti, ypač jeigu tai nedidelis dvarelis su 200 — 250 dol. pelno. Kaip dabar suderinti karaliaus interesą su jų teisėmis[2].

Nerandame karaliaus atsakymo į tą užklausimą.

Baltstogės Departamentas tuo atžvilgiu mažai yra padaręs, daug judresnis buvo Plocko D-tas. Baltstogės Dep. plote išduota vis mažučiai plotai, vos keletas dvarelių[3].

[1] *ib.* 173—176, 184—9, 199.
[2] *ib.* t. II. 35—39, 49—72.
[3] *ib.* 153.

Apskaitymui suteikiamos javų kainos Elbingoj, Gedonyse (Danzigo), bet normalėmis virto Gedonių kainos.

Baltstogės Dep. medžiaga suruošta, jau padarytas sąrašas dvarams ir dvareliams, tinkamiems į paveldėjamąją nuomą[1].

Taigi Baltstogėj ne skubiai, bet sistematingai dirbo.

Medžioklė. Dabar iškilo dar naujas — *medžioklės* klausimas. Plocko Rūmai siūlė su dvaru išnuomoti ir teisę medžioti.

Karalius, turėdamas akyse Prūsų gyvenimą, sako, kad tai esąs atskiras dalykas, medžiojamoji teisė išnuomojama skyrium nuo žemės.

Nuomos sąlygos. Kaip minėta, šituo reikalu kuo daugiau buvo padaręs Plocko Departamentas, tai jo sumanymai dedami pamatan visai provincijai, Baltstogė tik seka Plocką, darydama savo pastabų. Jau Berlyne tiek išdirbo taisykles, jog Plockas gali daryti sutartis. Bet pridėtasis formuliaras (išsiųstas 1804. I. 7 dviem kalbom: vokiečių ir lenkų) nelaiko siūlomų sąlygų galutinėmis, esąs tik sumanymas, galima esą išnuomojant keisti nurodytąsias ten sąlygas.

Jame yra 15 paragrafų. Jo dėsniai šitokie.

Sutartį daro K.-Ūkio Rūmai, karalius ją tvirtina.

1. Dvarai išduodami nuo Trejybės bajoro teisėmis, bet juos gali įsigyti bei perduoti ir kito luomo žmogus.

2. Nuomininkas įmoka įsiperkamuosius pinigus.

3. Moka kasmet paveldėjamos sumos mokestį (čyžę), kuri susidaro iš nustatyto kiekio rugių ir miežių. Imama vidutinė 30 metų kaina artimiausiame mieste, tinka 30 būsimų metų. Mokama auksu.

4. Už privalomą pristatymą javų valstybės reikalams į magaziną kaina nustatoma skyrium.

5. Negalima reikalauti čyžės sumažinimo. Jeigu ir būtų nelaimių, negalima atleisti nuo pareigų.

6. Alų ir degtinę ima kur kas nori; gali alaus namie pasidaryti tik sau, ar savo šeimynai, ar dykai kitiems duoti. Bravaro laikyti negalima, taip pat negalima svaigalų pardavineti.

7. Triobos reikia laikyti tvarkoj, turi jas apdrausti nuo ugnies.

[1] *ten pat* l. 172--3.

8. Malūno negali laikyti, tai karaliaus teisė.

9. Moka mokesčius valstybei, mokyklai, bažnyčiai.

10. Jurisdikcija (baudžiamoji, pilietinė, policinė) savo žmonių priklauso jam, bet einant N. Rytų Prūsų įstatymais. Jis pats, kaip ir bajorai, pridera pavieto teismui. Rinkimuose į ji dalyvauja lygiai su bajorais.

11. Jis pats teismo dalykuose pridera pavieto teismui, policijos dalykuose — pavieto viršininko žiniai (Landrat) ir Karo-Ūkio Rūmams.

12. Nedaryti kliūčių, dargi turi padėti valdžiai atskirti dvaro laukus, pievas, ganyklas nuo sodžiaus.

13. Iš savo valstiečių tarpo gali imti žmones dienomis ir lažomis. Už kiekvieną dalyką turi atlyginti nustatytąja taksa. Valstiečius tegali vartoti paskirtam tikslui, negali atsisakyti mokėti ir dienų išsižadėti. Bet Rūmai gali kartais atleisti nuo lažų (nelaimei atsitikus, naujas triobas statant), nuomininkas turi sutikti.

14. Jeigu neištesi visų sąlygų, dvarą galima kitam atiduoti iš varžytynių.

Pataisos. Dabar tam projektui eina pataisos; iš Berlyno 1805. IV. 27 ir iš Plocko; iš jo didesnės. Plockas išdirbo savo sumanymą sodžiaus paveldėjamos nuomos reikalu. Baltstogės Rūmai, gavę Plocko sumanymą, suteikia savo nuomonę (1805. VII. 17). Jaučiama, kad eina varžytynės tarp dviejų Rūmų.

Baltstogės Rūmai primena, jog jie esą įteikę karaliui du sumanymu: a) apie sutvarkymą valstiečių santykių, b) instrukciją lažoms panaikinti, bet iki šiol negavę pritarimo.

O su pasiūlytuoju Plocko Rūmų sumanymu sutikti negali. „Berods, jeigu Plocko Dep-te ne tik tiems gyventojams, kurie tuojau bus pasodinti ant čyžių, o ir tokiems, kurie tuo tarpu turi pasilikti lažininkais, ketinama perleisti į paveldėjamąją nuomą, tai čionai nebus reikalo tai daryti, kadangi čionai lažų naikinimas visur turi būti surištas su valstiečių santykių sutvarkymu, taigi paveldėjama nuoma turi būti suteikta ne anksčiau, kaip abu dalyku bus įvykdytu"[1].

[1] „Wenn übrigens in Plockeschen Dep. nicht allein denjenigen Einsassen welche gleich auf Zins gesetzt werden, sondern auch solche, welche noch vorläufig dienstpflichtig bleiben, Erbverschreibungen erteilt werden sollen, so würde

Berlyne nepriėmė pataisų, tik *pavedė* ištirti valstiečių santykius[1].

Valstiečių dubos. Visa, kas pirmiau buvo minėta, palytėjo tik dvarus ir dvarelius, kurie sudaro atskirą ūkio vienetą. Ilgainiui perėjo prie karališkųjų valstiečių. Pagrindai sodžiaus dubų nuomai liko tie patys, ką ir dvarams, reikėjo tik nusistatyti tokiuose klausimuose, kurie ten nebuvo paliesti.

Savotiškos sąlygos. Valstiečių klausime išėjo karaliaus įsakymas Schrötteriui 1804. XII. 27 apie tai, kaip galima išnuomoti paveldėtinai valstiečių dubos domėnuose.

Šito įsakymo turinys buvo toksai.

1. Galima paveldėtinai išnuomoti valstiečių dubas, išskyrus jas iš sodžiaus į viensėdijas. Ūkininkas turi gyventi savo žemės viduryje. Jungiama į nedidelės sodžiaus bendruomenės, po 6—8 kiemus. Gali būti padaryta ir išimčių, tuo tarpu gali gyventi sodžiuje, net dabar dar gali būti neišskirtas, bet išsiskirs vėliau.

Kas išsikels į viensėdžius, gaus premijas: per 5 metus nemokės mokesčių.

2. Visa sodžiaus žemė išmatuojama ar permatuojama, įvertinamas žemės gerumas, našumas, vieton ganyklos duodami armenys, apskaitomos triobos ir t. t.

3. Nustačius kainą, moka į domėnų didždvarį (Domainenamt) nuo ⅛ iki ½ apskaitytojo pelno rugiais į magaziną.

Parduodamas ar palikdamas kitam, valstietis moka pripažinimą (laudemium). Lažos naikinamos, bet malkas reikės vežti į dvarą.

Svaigalus galės imti kur nori, alų galės daryti namie, tik nelaikyti bravaro.

Jie, žinoma, turi atlikti valstybės prievoles, kaip ir kiti, pav., pašarą statyti kariuomenei. Kurą gauna iš girių, gali prisikasti torpų, bet už pinigus.

Bet tat nebuvo galutinis sąlygų nustatymas, o veikiau pradų nurodymas; del to tai Rūmai duoda savo sumanymą, kur smulkiau apskaitytos sąlygos ūkininkams.

dieses hier nicht nötig sein, indem hier die Dienstaufhebung mit Regulierung der Untertanenverhältnisse überall verbunden werden sollen, mithin die Erbverschreibungen nicht eher zu erteilen sein würden, bis beide realisiert werden"

[1] *ten pat, GSA.* N. O. P. Tit. 131. Nr. 2.

Baltstogės K.-Ū. Rūmai 1806. I. 8 nusiuntė į Finansų Departamentą savo sumanymą apie sąlygas, kuriomis žemė domėnuose būtų perleidžiama valstiečiams į paveldėjamąją nuomą.

Jo turinys toks:

Išnuomojamieji paveldėtinai ūkiai atskirti nuo dvarų laukų. Be Rūmų žinios negalima nei parduoti nei perleisti. Laukai atskirti nuo dvaro ir nuo kaimynų sodiečių, taigi sudaroma viensėdijos, ir tat pravesti vyriausybės bus leista. Nuomotojas įmoka įsiperkamuosius pinigus, o jeigu apsiima atstatyti triobas, tai laisvas nuo tų mokesčių.

Čyžė pastovi, mokama pinigais, mokama 2 sykiu: per Velykas ir per Kalėdas. Tos pyliavos (Abgaben) nustatytos. Be to, $^1/_{16}$ samdos mokama rugiais į magaziną, po 60 skatikų šefelis (§ 3).

Jeigu tie žmonės čyžę mokėjo ir pirmiau (Zinsbauer), tai tokiais pasilieka ir į dvarą neina darbų dirbti, bet naujieji eina lažų į dvarą (dvarų raktus) javų valyti, malkų vežti, triobų statyti. Bet užtat jiems mokama; už malūną dienas taip pat reikia atidirbti (§ 7).

Svaigalus ima iš paskirtos vietos[1].

Taigi viskas palieka po senovei, kaip buvo išdirbta Schrötterio, tik kad apskaitoma tiksliau.

Baltstogėj taisė tą sumanymą, pataisė paskutinį sykį 1806. VI. 8, bet ir dabar esminių atmainų maža tepadarė.

Taip Rūmai ir nesulaukė savo sumanytų darbų galo.

5.

Dvarininkai.

Bajorų buvo visokių: pradedant nuo didžiausių dvarininkų, o baigiant plikbajoriais. Čionai teks iššiūrėti tik dvarininkų būklė ir prūsų valdžios poltika į juos.

[1] *ten pat.*

A. Didžiųjų dvarininkų valdų sąrašas.

1. Mariampolės pav.

Dvaras ar valda	savininkas	vietų skaičius	įkainojimas doleriais
1. Plokščiai ir Kiduliai	Karpis	33	95.000
2. Balbieriškis	Tiškevičius	32	68.500
3. Freda	Kauno miestas	34	300.000
4. Žem. Gelgaudiškiai	Keudelis	62	225.000
5. Panemunė	Tiškevičius	15	100.000
6. Promėčiai	Buttleris	17	57.000
7. Sabuliškiai	Vyšniauskas	9	40.000
8. Sviatožinas	Renno	16	20.000

2. Kalvarijos pavietas.

9. Alvita	Visgirdas	4	90.000
10. Kirsna, Ostrov	Karenga	14	50.000
11. Paežeris	Zabiela	6	67.000
12. Šikniava	Terebečius	4	40.000
13. Semenoliškiai	Fergis	4	60.000
14. Urdomina	Turčinavičius	16	50.000

3. Vygrių pavietas.

15. Holny A.	Volmeris	21	92.000
16. Holny B.	Meieris	8	45.000
17. Bakalareva	Chlevinskis	7	67.000
18. Ančia	Grabauskas	14	33.000
19. Šventežeris	kun. Radvila	32	666.000
20. Justinianavas	Tiškevičius	16	27.000
21. Krasnikruda	Eismantas	12	45.000
22. Leipūnai	Kruczewski	17	50.000
23. Aukštadvaris arba Veisėjai	Žyniew	19	58.000

4. Dambravos pav.

24. Bala	Dziekonskis	15	20.000
25. Dauspudė ir Mozurkai	Pocius	21	333.000
26. Račkai	Pocius	8	100.000
27. Alinka	Jundzilas	16	100.000
28. Krasny bór ar Stabinas	Brzostowski	16	200.000

Dvaras ar valda	savininkas	vietų skaičius	įkainojimas doleriais
29. Sidra	Potockis	23	100.000
30. Sveckas	Valavičius	10	30.000
31. Paulavičiai	Daunoravičius	9	30.000
32. Sapockinė	Jelenskis	—?	50.000
	5. Balstogės pav.		
33. Balstogė, Chorošča ir Tykocinas	Potockis	69	1.333.000
34. Grodekas	kun. Radvila	17	133.000
35. Sabalevas	„ „	?	50.000
36. Zabludavas	„ „	51	500.000
37. Jasionówka	Kučinskis	10	68.000
38. Turoczyn	Grap. Ossolinskienė	14	33.000
	6. Bielsko pav.		
39. Bockai	Potockis	16	116.000
40. Dzięciłowo	Węgierski	3	33.000
41. Dubiczyn ir Dolubavas	Karwacki	?	75.000
42. Orla	kun. Radvila	17	116.000
	7. Dargukeino pav.		
43. Ciechanowice	Gr. Jaslonauskienė	19	167.000
44. Kuligai	Urbanski	13	67.000
45. Klukava	Kuczynski	15	50.000
46. Lysava	Gr. Ossolinskis	4	55.000
47. Nemiravas	kun. Čartoryskis	3	67.000
48. Astrėnai	Ciecerskis	11	50.000
49. Piątkowo	Gr. Starzeńskis	14	62.500
50. Rutka	„ Ossolinski's	36	167.000
51. Siemiatyce	Kun. Jablonauskienė	19	400.000
52. Semėnai	Gr. Ossolinskienė	?	30.000
53. Wysokie Mazowieckie	Węgierskienė	7	70.000
	8. Suražo pav.		
54. Kowalewczyzna	Orsetti	6	120.000
55. Sliwno	Stanišauskas	6	83.500
56. Strabla	Gr. Starzeński's	5	67.000
57. Topczewo	Bartachowski's	3	40.000

9. Gonionio pav.

Dvaras ar valda	savininkas	vietų skaičius	įkainojimas doleriais
58. Ščučinas, Glinkai, Ławki, Osovcas	Gr. Łączynski	—	250.000
59. Dzięcielowo	Taduam	3	47.000
60. Grabów	Heybowicz	—	30.000
61. Jedwabna	Rembieliński's	—	50.000
62. Jurice	Kramkowski	—	50.000

10. Lomžos pav.

63. Mężenin	Gr. Opacki's	—	33.000
64. Staviškiai	Kramkowski	—	30.000

Šitų 64 dvarai ir valdos įvertinti į 7.589.500 dol.; mažesniųjų dvarų bus daugiau kaip 400, tai vertybė perviršija 4 mil. Jeigu vienam bajorų sodžiui paskaityti 1500 dol., tai prisidės 2 mil. Taigi visa bajorų žemių masė siekia į 14 mil.[1]

B. Vyriausybės politika į dvarininkus.

Vyriausybė dirbo dviem kryptim: palaikyti dvarininkus, pakelti juos ūkiškai ir gauti iš jų daugiau naudos, iš kitos pusės stengtis, kad tie dvarininkai būtų vokiečiai.

Dvarų saugojimas. Prūsų vyriausybė ūkio ir politikos atžvilgiu palaikė didelius dvarus, buvo priešinga jų skaldymui Naujuose Rytų Prūsuose, remdama tat ūkio sumetimais, bet buvo ir politinių-socialinių motyvų: nenorėjo leisti dvarininkams išvykti, bet buvo noras kaikurias latifundijas, kurių savininkai gali išdrįsti priešintis valdžiai, suskaldyti, taigi palaiko vidutinius, ūkiškai stiprius dvarininkus.

Tuo reikalu 1798. VI. 29 išėjo įstatymas, kuriuo draudžiamas dvarų skaldymas.

Jisai buvo šitokio turinio.

Pastebėta, kad perdaug dalinami bajorų dvarai. Tat kenkia ūkiui sodžiuje ir miesto pramonei. Susmulkėjus dvarams, sodžiuje atsiranda daug tuščių dubų.

---

[1] *Holsche*, 169 — 171.

Tam apsaugoti įvedamos kai kurios atmainos.

1. Dvarai palieka taip, kaip jie yra dabar. Be Karo-Ūkio Rūmų leidimo negalima jų dalinti. Žinoma, tat neliečia didelių dvarų ir jų kompleksų, betgi Rūmai turi žinoti. Dvareliai nedalinami, galima tačiau ir čia tat padaryti, jeigu jie atiteks kelioms šeimynoms ir jeigu lažos bus panaikintos.

2. Bajorų dvarai, jeigu juose bus ne daugiau kaip 5 valakai (Magdeb. hufų), nedalinami. Jeigu atiteko kam palikimo keliu, tai vienas ima visą ir išmoka kitiems jų dalis. Jeigu dvaras bus didesnis, tai dalintis galima, bet dalis turi būti ne mažesnė kaip 5 valakai (hufos).

3. Jeigu kas neturi 5 val., o kaimynas koks parduoda kąsnelį, tai jis turi pirmenybės pirkti.

Tas pats esti palikimą dalinant.

Jeigu yra keli pretendentai, tai turi pirmenybę tasai, kas turi mažesnę dalį, kas arčiau ir t.t. Vienodoms sąlygoms esant, traukiama burtos.

Savo pirmenybę reikia pareikšti, kol dar neįtraukta į ipotekos knygas.

4. Dalinant dvarą į dalis po 5 ir daugiau magd. valakų, priderantieji prie jo miškai, smuklės, bravarai, medžioklės ir t.t. negali būti padalinti.

5. O žemės, užimtos valstiečių, pasilieka jiems, nors dvarai ir būtų dalinami, iš jų imti negalima. Tokie darbai baustini.

Iki šiol daromoji bajorų praktika su valstiečiais kenkia kultūrai.

Kai kurie dvarininkai, dirbdami laukus baudžiauninkų arkliais ir jėgomis, pririnko pas save daug žmonių, o užkrautos naštos neatitinka žemę. Dienininkai turi perdaug žemės, o ūkininkai lažininkai permažai, neturi arklių, pakinktų, nuskurę, nuvargę, o turi daug vaikų, tat vargas visuomenei.

Į bajorų reikalus valdžia nesikiša, bet bajorai, gerindami dvaro ūkį, negali skriausti valstiečio.

6. Tuščias dubas dvarininkai turi apsodinti žmonėmis. Komisarai surašinės tas tuštynes. Reikės rūpintis gyventojų sodinimu.

Tam tikslui įsakyta:

a) nuo 1799. I. 1 per 5 metus tuščia duba turi būti apsodinta. Po to, jeigu dar liko tuščia, mokės 100 dol. baudos ir per 3 mėn. ji bus varu apgyvendinta;

b) sodinti galima taip, kaip ras dvaras geriau, bet naujieji negali gauti žemės mažiau ir blogesnės, negu senieji turėjo;

c) reikia daryti didesnius ūkius, sudėjus kelias dubas ar jų dalis į vieną, vietoj skaldžius; reikia verstis dienininkais, triobelninkais, bet visa tat darant reikia atsiklausti Rūmų;

d) valstiečiai naujakuriai laisvi nuo mokesčių valstybei per 5 metus;

e) jiems dargi gali būti duodama pašalpa melioracijoms.

Tautinė valdžios politika. Prūsų valdžia jau turėjo tuo reikalu praktiką su lenkų bajorais, pradėjus nuo Frideriko Didžiojo; jo įpėdiniai perkėlė tas pažiūras į naujai gautus Lietuvos bajorus.

Friderikas Did., gavęs naujų valdinių, lenkų bajorų, atradęs, jog absoliutiškai monarkijai tai svetimas gaivalas, kurį bus sunku pervirškinti, stengiasi jais atsikratyti visose gyvenimo srityse.

Kun. Jabłonowskis pasiūlė įsteigti fondą raštams leisti, tai Friderikas 1773. I. 31 pasakė į tat, jog reikią atmesti jo ir visų kitų lenkų ponų propozicijas, geriau esą jie šalinti, o ne traukti[1].

Brombergo (Bydgoszcza) Rūmams buvo įsakinėta supirkinėti dvarus iš tų lenkų, kurie patys vietoj negyvena ir ūkio neveda, nors tat ir prieš įstatymus, bet čia reikia leisti, kad tik atsikratytų lenkais, „nes jums tenai geras pilietis yra malonesnis, negu ta visa lenkų tauta“[2], rašo karalius.

Iš tikrųjų jų ūkis skyrėsi nuo vokiečių: nesirūpina dvarais, nedaro melioracijų, naudą kitur suvartoja[3].

Arba del žadėjusios įvykti dvikovės tarp gen.-m. v. Lossow'o ir kunig. Sułkowskio Friderikas Did. vieną sykį taip parašė: „Mano generolai perdaug turėtų darbo, jeigu jie turėtų paisyti kiekvieno tokio lenkų pusgalvio ir vėjavaikio

[1] *Materialien*, 50, *Zymmermann* I 212 ir 7.

[2] „Um nur die Polen los zu werden, weil Ihnen dorten ein guter Bürger lieber ist, wie alles das polnische Volk“.

[3] *Materialien*, 50—51.

ir šaudytųsi“[1] (1773. XI. 19). Arba kitą sykį (1773. XII. 2): — „man būtų skaudu del tokio lenkų pašlemėko rizikuoti narsiu generolu“[2].

Svetimas jam ir priešingas buvo lenkų dvarininkų galvojimas. Instrukcijoj, išleistoj 1782. I. 4, Friderikas pataria nenusileisti lenkams ir nepataikauti del mokesčių, nes jie del nusileidimų labai gendą[3].

Laiškuose į D'Alembert'ą jis su paniekinimu kalba apie lenkus, žinoma, turėdamas galvoje bajorus dvarininkus.

„Neapgalvoją darbuose, bailūs kovoje, jie tesugeba daryti paprastus nusidėjimus.

„... Bajorai tironiškai valdo savo vergus; trumpai sakant, iš visų Europos valdžių (dargi išėmus turkų) lenkų yra kuo blogiausia.

„... Lenkai yra tušti, išdidūs laimėje, šliaužo nelaimėje, viską padarys del pinigų, kuriuos po to patys švaistys, lengvi, be nuovokos, visuomet pasiryžę palaikyti kieno nors pusę ar ją apleisti ir del nenuosakumo savo elgimesi atsidurti pikčiausioj būklėj“[4].

Kadangi vis sunkiau prieiti prie turtingų dvarininkų, vis sunkiau palenkti savo politikai, tai nori atimti dvarus. Negali to stačiai parodyti, nes reikėtų paliesti ir savus dvarininkus vokiečius, tai eina kitais keliais. Buvo sumanymas padaryti jiems malonę, duoti kapitalą ir, neištesėjus skolas grąžinti, atimti dvarus. Paskolą duotų Prūsų Bankas.

Prūsų Bankas, tasai Frideriko Did. kūrinys, taupus ir pastovus, prie jo įpėdinių ėmė svyruoti, nes karalius pasiimdavo savo reikalams, o skolos negrąžindavo, ir bankas nebegalėjo duoti paskolos reikalingiems dvarininkams. Tai šitas bankas staiga virto dosnus, sumanė paskolinti 11½ mil. už dideles palūkanas įkaitu už Pietų ir N. Rytų Prūsų dvarus: sako norįs, skolindamas dvarininkams, duoti jiems kapitalo; iš tikrųjų rūpėjo kas kita: atimti dvarus, nes buvo įsitikinęs, kad lenkai dvarinin-

[1] „Meine Generals würden viel zu schaffen, wenn sie sich mit jedem dergleichen polnischen Narren und Windbeutel wollten zu tun machen und herum schiessen“.

[2] „es sollte mir leid sein, umb solch einer polnischen Canaille wegen einen braven General zu riskieren“.

[3] *ten pat*, 53.

[4] *ten pat*, 53.

kai netesės skolų grąžinti, ūkių nepastatys, nustos dvarų, ir šie atiteks vokiečiams.

Del šito vieno pasiūlymo dvarų kainos pakilo 3 — 4 sykius[1].

Bet tat liko sumanymu. Tačiau buvo dar kitas būdas dvarams išvilioti.

Prūsų valdžia nemėgo, nekentė laisvo žodžio, užtat palaikė visa, kas gali atitraukti nuo to ir vesti prie turto eikvojimo.

Turtingiausieji dvarininkai nori pasirodyti, jog jie nenupuolę dvasia ir turtu, kėlė puotas, rodėsi prieš Prūsų valdininkus, rodė savo rasės kilnumą. Miestuose renkasi jie, ūžia, puotauja. Prūsų valdininkams tai patiko: linksminas ir ūžia sau ponai, tai reiškia užmiršo savo nepriklausomybės nustojimą.

O yra ir kita nauda: praleidžia dvarus; valdžia kartais padeda skolos gauti; o jei neišsimoka laiku, tai dvarai gali patekti į vokiečių rankas[2].

Jų įtakai perlaužti reikėjo pavartoti kitos priemonės — prisodinti vokiečių dvarininkų. Atsirado jie ar įsigiję savų dvarų ar nuomodami, pagaliau, domėnuose—karališkuose dvaruose. Tuo būdu atsirado, be vokiečių valdininkų, dar vokiečių dvarininkų.

Vokiečių dvarininkų sodinimas. Naujai įgytosios provincijos davė progos dvarininkams ir valdininkams pasipelnyti vokietybės ar civilizacijos vardu.

Ypač pasižymėjo tatai Pietų Prūsuose. Ministeris Hoymas viską išeikvojo, moraliai ištvirkino gyventojus. Išnyko vokiečių dorumas, nepaperkamumas. Veikė būrelis neva vokiečių interesų naudai. Hoymas 1794—98 m. išdalino 52 žmonėms 241 dvarą, paimtą iš karaliaus ar bažnyčios; ir vis buvo tai gerieji dvarai, menkieji liko domėnais, o apdovanotieji nieko nebuvo padarę nei valstybei, nei visuomenei.

Priešinos tam Zerboni ir Held, pakėlė triukšmą, ėmė rašyti skundas, ir jie atsidūrė del šito kalėjime. Held'as yra lenkų priešas, niekino juos, bet menkais pasirodė ir jo tautiečiai vokiečiai.

---

[1] *Lehmann*, Stein 1921 p. 105—6.
[2] *Smoleński*, III 112—3, 217—8.

Dovanų gavo ir Goldbeckas. Jo sūnus gavo dvarą apie Kališą, nes tėvas pasistengė numarinti Früson'o bylą prieš Jūros Prekybos Draugiją (Seehandlungssocietät).

Dovanodavo karalius, dalindavo kaipo mažos vertės dalyką, o pagrindas — ištikima tarnyba ir nuopelnai karaliui. Kartais duodamą dvarą valdininkai įvertindavo kelis sykius mažiau.

Karaliaus įsakymu 1796. XII. 19 Hoym'as paskelbė visiems apdovanotiesiems, kad jie negalį parduoti dovanų čiabuviams lenkams, bet galį perleisti atvykusiems iš senųjų provincijų ar net ir svetimiems kultūrai pakelti.

Bet tas įsakymas nepadėjo. Dar buvo išėjęs 1800. II 24 aplinkraštis, po kuriuo pasirašė Voss'as, Goldbeckas, Alvensleben'as, kur sakoma, jog uždraudimas neparduoti čiabuviams nepildomas, tai primenama, jog ir naujai įgijusieji negalį parduoti čiabuviams, jei bent gautų leidimą.

Tuo remdamiesi 1801. I. 28 Karo - Ūkio Rūmai Poznanyj išleido įsakymą, kur sakoma, kad duotųjų dvarų ne tik negalima pardavinėti Pietų Prūsų čiabuviams, bet ir atiduoti į amžinąją nuomą (Erbpacht)[1].

Ar eikvojo dvarus N. R. Prūsuose? Visai kitaip atsiliepia apie Schrötterį tas pats Held'as.

Jis randa, jog daug nuopelnų N. R. Prūsams yra padarę Schrötteris ir Knoblauch'as, bet ir čia taip pat turėjo dalinti. Tik, sako, buvę tai blogiausieji dvarai, įvertintieji teisingai, pav., pulk. v. Hund[2].

6.

Kolonizacija.

Gyventojų dauginimas. Jau pačioj pradžioj vyriausybė susirūpino žemės fondo padidinimu, del to uždraudė žemės perleisti. Teisybė, įstatymo nebuvo išleista, bet buvo paskelbta instrukcija 1796 m. laikiniems teismams, kad perleidimų nedarytų. Vėliau kiek liovėsi varžę, nes žemės buvo užtektinai, o esamosios dar negalėjo sunaudoti, nes daug buvo domėnų dvarų.

Užėmus naujas vietas buvo jaučiama gyventojų stoka; o jeigu jų pritraukus daugiau, galvojo prūsų politikai, tai būtų

[1] *Materialien*, 103—4, 151—8, 172—7.
[2] *Materialien*, 124—5.

valstybei nauda, nes būtų daugiau mokesčių, daugiau žmonių kariuomenei.

Pradėjo traukti į naujas vietas žmones iš gretimųjų Prūsų, ypač lietuviškos jų dalies. Valdžia netokių laukė.

Tuojau prieš tat subruzdo Prūsų dvarininkai ir valdininkai. Ir iš Karaliaučiaus Schrötteris veikiai išleido 1796. III. 10. raštą, kuriame nurodo, kad tai ne labai pageidaujama, nes senose vietose del to išeis painiavų su kareiviavimu (kantungomis), senosios provincijos gali nuvargti, be to, naujakuriai gali apsigyventi netinkamose tam vietose, del to tai visą persikraustymo dalyką reikėtų vyriausybei sutvarkyti, o tuo tarpu buvo uždrausta N. R. P. priiminėti naujakurius iš senųjų provincijų be jo, Schrötterio, leidimo[1]. Kitaip vyriausybė žiūrėjo į naujakurių traukimą iš kitų, svetimų žemių; dargi pati ieškojo, kad atvyktų nauji, nebuvę Prūsuose žmonės, nes del to valstybei bus tik nauda.

Jeigu Prūsų valdiniai, kurie neatliko kareiviavimo, norėdavo apsigyventi — neleisdavo kraustytis; be to, iš visų naujakurių reikalavo šiek tiek turto; o jeigu tai buvo baudžiauninkai, tai turėjo pristatyti savo pono liudymą arba raštą, jog jie nepridera prie Prūsų valdinių.

Taip pat vyriausybė viliojo svetimus amatninkus[1].

Jų visų ieškojo skelbimais per agentus, nurodinėjo, kokiomis sąlygomis gali apsigyventi. Buvo žadama jiems duoti keliapinigių, skaitant nuo mylios, ir dykai arkliai nuvežti.

Taip pat vyriausybė viliojo svetimus amatninkus[2].

v. Willemer buvo gavęs tokį įsakymą vilioti žmones. Pasirodo laikraščiuose gražūs skelbimai[3]. Traukiami kolonistai svetimi, ne Prūsai, nes šitie turi likti vietoje.

Toliau kolonistų reikalas vis didėja. Karalius 1798. VIII. 18 prisakė Schrötteriui ir Vossui pasirūpinti Pietų ir N. Rytų Prūsams naujakurių iš Würtembergo, be to, 1798. IX. 1 įsakė paruošti jam tokios kolonizacijos projektą ateityje, nes ją reikėsią plačiau varyti. Proga buvo gera. Vakarų Vokiečiuose, pagal Reiną, daug gyventojų nukentėjo del karo, ar dar ten einąs karas, tai „daugybė darbščių ir ne visai beturčių Parei-

[1] *GSA* Gen. Dir. Tit. 131 v. 1—3; *Philippson* II p. 195—6.
[2] *Pytlak*, p. 10.
[3] *Philippson*, II. p. 195—6.

nės gyventojų tikrai gal norėtų pasislėpti, o šitos klasės kolonistai būtų visai geras laimikis"[1]. Geri būtų naujakuriai iš Badų (Baden).

Bet juos tuo tarpu ketina siųsti į Pietų Prūsus, o vėliau jau žadama siųsti ir į N. R. Prūsus. Karalius įsako ministeriams daugiau rūpintis tuo darbu; įsakydamas pasiųsti K.-Ū. patarėją Weiss'ą į Pareinę ieškoti kolonistų, nurodo, kodel tat reikia daryti: „Reikia pasinaudoti tąja proga, kad dabartiniai laikai, kurie spiria išsikelti nevieną dorą ir pasiturintį tų vietų gyventoją, kuris šiaip niekuomet nebūtų manęs palikti savo tėvynės, o taip pat ta proga pasiuntus apsukrų kameralistą vietoj pasirinkti geriausius ir tinkamiausius subjektus ir juos parsikviesti — visa tat yra svarbu privilioti svetimiems kolonistams, ir būtinai reikia tąja proga pasinaudoti". Reikia išdirbti taisyklės, sąlygos, kuriomis galima kviesti ir kur...[2]

Schrötteris, siųsdamas Weiss'ą 1799. V. 3, praneša apie tą savo darbą užsienių ministeriui, nurodo, kaip reikės vilioti kolonistų iš kitu vokiečių šalių į N. R. Prūsus, kurie yra taip jų reikalingi.

Weissas turįs pasirinkti tinkamus, dorus, pasiturinčius žmones. Jų viliojimą reikia daryti neviešai. Sunkiausias darbas tai padaryti, kad kolonistai eitų be traukimo. Geriausiai imti iš Badų (Baden), Würtembergo, Pfalzo. Žinoma, tat bus galima daryti, sutikus jų viešpačiams[3].

Norintieji persikraustyti teiraujas apie sąlygas. Iš Kasselio kelios šeimos klausia, kaip jos galėtų apsigyventi Pietų ar N. Rytų Prūsuose.

Iš Frankfurto prie Maino pareina žinių, jog ruošiasi persikelti iš čia ir anapus Reino į Prūsus.

1801 m. karaliui įsakius, Schrötteris išdirbo, paskelbė ir išspausdino 1801. VI. 27 „Bendras taisykles, kuriomis sodinami kolonistai N. R. Prūsuose taip miestuose, taip sodžiuose".

Miestuose reikalingi statybos amatninkai: mūrininkai, dailidės, staliai, kalviai ir šaltkalviai, kiti amatninkai tik su geromis kvalifikacijomis.

[1] *Pytlak*, 11—12.
[2] *Pytlak*, 17; *Beheim Schwarzzbach*. p. 452.
[3] *GSA*. Rep. 7a Nr. 13. t. 2.

Jie turi tokių lengvatų: per 3 metus laisvi nuo mokesčių ir naštų, gauna pašalpą.

Sodžiuje reikalingi geri ūkininkai, turį turto. Turto didumas pareina nuo to, kiek žemės nori gauti.

Jeigu naujakurys nori gauti ūkį: a) 3 magd. valakų (1 m. v. = 30 margų, 1 m. = 180 kert. prentų), tai turi turėti bent 300 dolerių (Thaler);

b) 4 valaku — 400 dolerių;

c) 5—6 ir daugiau — daugiau kaip 500 dol., dar po 200 dol. nuo 1 valako, jei bus daugiau kaip 3 valakai;

d) gali būti ir daržininkas (Büdner), gauna 3 margus daržo, kapitalo turi turėti 60—100 dol.;

e) kas neturi tiek kapitalo, ir nepridera prie anų amatninkų, negali apsigyventi nei Vakarų nei N. R. Prūsuose.

Naujakuriai gaus žemės dykai, bet negali būti reiklūs, tikrai bus rugių žemė; tegu nelaukia, kad ji būtų išdirbta.

Naujakūriai gauna pašalpos nuo valako 100 dol., bet iš viso ne daugiau kaip 400 dol.

Malkos duodamos dykai. Keliapinigiai mokami iki vietos.

Duodama laisvieji metai; jų skaičius pareina nuo to, ar daug krūmų reikia išskinti. Įsiveždami kokius daiktus nemoka muitų.

Nedaug žmonių teatsiliepė, ir tie visi nori kraustytis į Pietų Prūsus[1].

Einant Schrötterio pranešimu 1805. III. 18, negyvenamose dykumose įkurti 333 gyvenimai, apsigyveno 505 šeimos, iš viso 2662 žmonės.

Šitie nausėdžiai daugiausia iš Mecklenburgo ir Würtembergo šalių.

Valstybei iš jų esanti didelė nauda, ypač jų reikalinga N. R. Prūsams[2].

Žiūrint ūkių didumo, visur matyti kiaurai pereinančioji mintis: daugiau sodinti valstiečių.

Naujakurių t e i s e s nustato bendrosios taisyklės ir specialūs nuostatai, bet šitie liečia tik paveldėjimą.

Naujakurys daro paveldėjamos nuomos sutartį su Karo-Ūkio Rūmais. Jų valdymas panašus į nuosavybę. Jis vis-

[1] *GSA.* Rep. 7a Nr. 13 t. 2.
[2] *Pytlak,* 19—20.

ką daro, tik negali be Rūmų žinios perleisti kitiems, skaldyti, užtraukti skolų ir t.t.

Naujakurių tarpe buvo visokių žmonių, tai kai kur buvo suvaržyti: pav., negali kada nori persikraustyti, laisvųjų metų laiku negali dubos perleisti, o tik po jų gali tat daryti, Rūmams leidus, bet pardavėjas gautuosius pinigus turi kur nors įdėti čia pat krašte, o pirkėjas turi atlikti visas kolonisto pareigas, kaip ir senasis valdytojas. Jis taip pat gali būti svetimšalis[1].

Kolonistas negali duotojo ūkio skaldyti. Rodos, tokių atsitikimų nebuvo, bet buvo kartais priešingų — padidinimų.

Skolą užtraukti tegalima tik Rūmams leidus, o leisdavo ją imti tik ūkio reikalams.

Čyžė ar kanonas nustatomas 20 metų, žiūrint rugių kainos, jeigu po to rugių kaina bus pakilus, tai ir kanonas didėja.

Jeigu naujakurys nemoka kanono per 2 metus, nustoja teisių, Rūmai jo dubą gali atiduoti kitiems.

Dubos nustoja dar tuo atveju, jeigu paskirtuoju laiku neįsitaisė, žemės neišdirbo[2].

Naujakurių bylos del asmens ir turto pridera Domėnų patrimoniniam teismui[3].

Naujakurys turi mokėti kanoną, triobas pasistatyti, o esamas tvarkoj laikyti, be to, turi jas apdrausti nuo ugnies.

Čyžės mokama 12 skatikų nuo 1 magd. margo (praėjus laisviesiems metams). Šiaip atlieka visas kitas naturalias naštas, drauge su kitais.

N. R. Prūsuose naujakuriai gaudavo lengvesnėmis sąlygomis, nebuvo to suvaržymo, kuris yra Pietų Prūsuose (skolon parduoti, skaldyti).

Kadangi naujakuriai N. R. Prūsuose turėjo daugiau teisių į žemę, negu Pietų Prūsuose, tai ir iš jų reikalaujamas atsiteisimas buvo didesnis. Jie turi jau per laisvamečius pasistatyti triobas, nuskinti krūmus, išarti, įtaisyti pilną ūkį. Iš pradžių čyžė nedidelė, praėjus laisvamečiams kanonas mokamas didesnis tam tikra progresija. Už vieną valaką paskirta čyžės 60 lenk. auksinų paprastai, o iš pradžių skaitoma šitaip: 1 metai

[1] *ib.* 52—53.
[2] *ib.* 52—55.
[3] *ib.* 55—7.

— 2 auks., 2 m. — 6 auks., 3 — 12 auks., 4 — 18 auks., 5 — 24 auks., 6 — 30 auks., 7 — 30 auks., 8 — 36 a., 9 — 42 a., 10 — 48 a., 11 — 54 a., 12 — 60 a.

Bet moka praslinkus 6 metams, o iš viso per 12 pirmųjų metų sumoka 360, o jau po to po 60 auks. nuo valako.

Mokama pinigais, bet dalis javais: kasmet po 2 šepeliu rugių į magazinus, ne toliau kaip 6 mylias vežti. Pradeda javais mokėti nuo 4 metų, nuo 1 šepelio, paskui skaičius vis kyla.

Kiti mokesčiai mokami lygiai su kitais gyventojais, tik iš pradžių mažiau, paskui eina didyn. Naujakuriai turi apdrausti nuo kriušos ir ugnies visą savo turtą.

Ūkio atžvilgiu prisakyta užvesti sodnus, laikyti bites, gerus gyvulius.

Turi įsirašyti į žemės knygas (ipotekas). Parduodami moka „laudemium" — dvyliktą dalį kanono. Už pildymą apsiimtųjų sąlygų atsako visas kolonisto turtas[1].

Iš kolonizuotų N. R. Prūsuose vietų, lietuvių gyvenamoj dalyj, yra žinoma K i d u l i a i[2].

Kolonizacijos tikslas — pakelti žemės ūkio kultūrą ir gyventojų, ypač svetimųjų, skaičių[3]. Kviečia svetimus, pasiturinčius, savųjų provincijų nenori tuštinti.

Tačiau kolonizacija didelės kloties neturėjo. Tam buvo keleriopų priežasčių — viena parėjo nuo naujakurių dorovės, kita nuo ūkio ypatybių.

Traukė visokių žmonių į rytus. Tais laikais vyravo maksima — dauginti gyventojų skaičių. Tai kai kurie kolonistai tarė, jog jie čia atvyko vaikų gaminti, ne darbo girbti. Traukė žmonės, kurie del ko nors namie neprigijo. Del to galėjo atsirasti visokių svieto parėjūnų, nuskurėlių.

Valdžia nesigailėjo pinigų aniems privilioti, o tuo tarpu vietos žmonės būtų geriau tikę, apsieitų daug pigiau.

---

[1] *ib.* 56—59.

[2] *ib.* 75, 79. Kiduliai ir po Prūsų buvo sodinami po keletą sykių; naujakuriai vis nykdavo, išsisklaidydavo. Kolonizavo ir atskiri ponai vokiečius, bet neturime žinių, kas ir kokie tat darė lietuvių pavietuose, bet tat buvo daroma

[3] *ib.* 91;

Atsirado vokiečių malūninninkų; jie gaudavo malūną į paveldėjamą nuomą; bet tuo jie skriaudė dvarininką.

Kas kita būtų, jeigu vyktų amatininkai, pabrikantai, taip taria Holsche apie šitą kolonizaciją[1].

Kita priežastis — naujos žemės buvo tuščios, apleistos, žmonių privilioti negali, o saviesiems iš Senprūsių uždrausta kraustytis. Buvo ir politinė priežastis — blaškė ir mėtė domėnus vokiečių valdininkams, kurie buvo „nusipelnę".

Schrötteris ne visur ėjo kitų pėdomis: jis ieškojo stiprių kolonistų, daug būti negalėjo, užtat stipriau pasodino atvykusius[2].

Dvarininkų kolonizacija. Kaip minėta, Prūsų vyriausybė buvo pradėjus daryti kolonizaciją ne tik ūkininkų, bet ir dvarininkų, didesnių ir mažesnių; užėmus naujas valdas, išdalinta domėnų (iždo dvarų) dalis nusipelniusiems žmonėms, iš viso paimta 241 dvaras, tik Pietų Prūsuose daugiau, N. R. Prūsuose mažiau. Taigi nemaža tos žemės atiteko ne ūkininkams kolonistams, o abejotinos vertės žmonėms, tuo būdu iš pradžių jų sodinimas neturėjo geros kloties[3].

Domėnų skaičių padidino ir atimtieji bažnyčių dvarai. Bet ir iš šito teturėjo naudos valdininkai ir spekuliantai. Kaipo vokiečiai, jie galėjo gauti dvarą už pigią kainą, bet jo nepasilikdavo, paskui tik brangiau vėl parduodavo. Taigi vokiečių dvarininkų kolonizacija geros kloties neturėjo.

Naujam karaliui užėjus (Friedrich Wilhelm III) nebeeikvojama domėnų.

7.

Priemonės ūkiui, kultūrai ir žmonių darbingumui pakelti.

Kliūtys ūkiui pakelti. Prūsų vyriausybė, norėdama kuo daugiau naudos gauti iš savo žemių, rūpinos susisiekimo pagerinimu, kėlė klausimą apie žemės ir vandens kelių pataisymą, upių vagos pagilinimą ir nustatymą.

Bet visa tat reikalauja pinigų, o ji jų negali ir nenori įdėti: senosios provincijos labiau rūpi.

---

[1] *Holsche*, Geographie I p. 480.
[2] *Pytlak* 91—5.
[3] *Pytlak*, 40—41.

Taigi iš to viso tebūdavo tik kalbų, jog reikia kas padaryti.

Ir Dohna, siųstas valdžios apžiūrėti kraštą 1801 m., galėjo pastebėti, jog Narevo upė dabar prie Prūsų labiau apleista, negu Lenkų laikais, jog apskritai upės apleistos[1]...

Kas kita, jeigu nereikia pinigų įdėti, arba jeigu galima mažmožius pažadėti, čionai Prūsų valdžia buvo darbštesnė, daugiau kalbėjo ir darė visokių kombinacijų ir sumanymų.

Premijos. Absoliutiškoji monarkija stengėsi reguliuoti visus gyvenimo klausimus; ji tarė, jog viską žinanti, o valdiniai nieko neišmaną, jiems reikią įsakinėti. Už nepildymą skiria bausmes. Ūkio srityje randame tokių, kaip draudimas prie šakalio kulti javus, minti linus ir t. t.

Kita priemonė eiti į valdinius — pagirti, apdovanoti pinigais, kur vienas draudimas nieko negelbsti, kur reikia sužadinti žmonių darbštumą. Šitos dovanos, premijos liečia mažuosius ūkininkus, o gyvenime gali tat daryti valstiečiai, karališkieji ir laisvieji.

Nurodomieji ir giriamieji darbai turi tarnauti pažangai ūkio gyvenime.

O tokių darbų, kurie buvo apdovanojami, buvo labai daug. Jeigu pažiūrėti į premijų sąrašą, pasirašytą Schrötterio nuo 1802 m. birž. 1 d. iki 1808 m., tai pamatysime, kokie buvo įvairūs pageidaujamieji darbai. Skiriama premijos už vaisinių medžių sodinimą, sodnų užvedimą, dirvonų išplėšimą bulbėms sėti, už sėjamas pievas, javų piovimą su dalgiu, o ne su piautuvu, smiltynų apželdinimą medžiais, bičių kelmų priauginimą, naujakuriams už tvirtų molio triobų pasistatymą; pirmam pasistačiusiam plytinę nurodytuoju planu ir gaminančiam nurodytąjį skaičių plytų; be to, skyrium bus mokama kas vartos durpes; pastačiusiam tiltą ar pylimą per balą; gaus premijas audėjai, kurie kasmet pagamins audeklo bent po 10 ritulių parduoti, kur kiekvienam yra po 40 berlyniškų mąstų; kas pirmiau linų nėra nei sėjęs nei verpęs, dabar išaus 6 audeklus drobės, kurios užteks šeimai apsivilkti; moterys, kurios pramoks austi; moterys, kurios nusipirks naujas stakles ir dabar išaus 3 audeklus; kurios suverps iš svetimų linų ir nemokė-

[1] *GSA.* Minėtasis Dohnos pranešimas.

jusios išaus; kas sės linus; kas sugaus žmogų, padegusį mišką; krikščionys meistrai, kurie išmokys amato žydus mokinius; žydų vaikiukai, kurie mokosi žemdirbystės pas krikščionis, žydai mokiniai, kurie mokosi mūrininkų, dailidžių, kalvių amato; žydas, pristojęs bernu pas krikščionį ūkininką; žydas mokytojas, prikalbinęs 10 žydų ūkininkauti; žydas, kitų žydų padedamas, išskynęs krūmus, išaręs, apsėjęs; dvarininkas ar valdininkas, laikęs pas save bent 3 žydus bernus per 3 metus; žydai, dirbę prie nusausinimo; kas apsodins miškelį su topoliais; sodžiai, užvedę sodnus; kunigai, kurie ragino prie to visc ir kurių parapijoj buvo žmonių, apdovanotų premijomis. O buvo dar daugiau tokių darbų darbelių, už kuriuos vyriausybė skyrė dovanas.

Tos premijos nustatytos, nurodoma suma; berods, nedaug jų teskiriama: kiekviename departamente gali gauti dovaną už tam tikrą pasižymėjimą 3, 10, 20 žmonių.

Kiek ir kaip išdalinta premijų ir ar buvo aplamai davinėjama, neteko susekti[1].

---

[1] *Krug*, 24—33.

X.

Sveikatos reikalai.

Ligos. Mirtingumas. Prūsų vyriausybei reikėjo iš naujo pradėti sveikatos reikalų tvarkymą N. R. Prūsuose, nes iki šiol tuo atžvilgiu nieko nebuvo daroma.

Prūsų valdininkams rūpėjo gyventojų padaugėjimas, taigi reikėjo pasirūpinti sustabdyti jų mirtingumą, o šitas reikalas buvo karštas. Čionai jie pastebėjo, kad Naujuose Rytų Prūsuose mirštama žmonių labai daug, daugiau negu kitose provincijose. Miršta labiausiai kūdikiai iki 5 metų; kitą gyventojų dalį papiauna ligos. Iš jų puola į akį rauplės, tymai, visokie skauduliai, išbėrimai ir t.t. Taip pat pastebėjo ir venerinių ligų.

Kai del priežasčių, tai rado, jog ne orovė kalta, o nemaža prisideda svaigalų vartojimas, negydymas, nenusimanymas higienoj ir t. t.[1].

Pastebėta, kad naujojoj provincijoj yra išsiplatinusios lytinės ligos. Įdomių buvo aiškinimų, kaip ir kada jos atsirado, kas platino sodžiuose ir dvaruose. Buvo kalbų, kad jas atnešęs apie 1780 m. lenkų karaliaus brolis — kardinolas primas. Taip bent buvo kalbama Varmės vysk. Krasickio tarpe, bene jis pats kalbėjęs[2].

Tas ligas išnešiojo Varšuva[3], todel žmonės provincijoj vadindavo Varšuvos piktlige (Warschauer Uebel)[4].

Sveikatos Deputacija. Prūsų valdininkai rūpinosi sveikatos ir medicinos reikalais.

Prie Karo-Ūkio Rūmų buvo įsteigta Rūmų Medicinos bei Sveikatos Deputacija (Kammer-Medicinal- und Sanitäts-

[1] *GSA.* Tit. 188 1. I Allgemeine Übersicht.
[2] *Zymmermann,* Fryderyk W. I 231. *Herztberg* SP. ir NOP. p. 135.
[3] Kaip galėjo išnešiot Varšuva ligas, matyti iš *Schulzo* atsiminimų apie jo kelionę į Varšuva XVIII amž.
[4] *Hertzberg,* 135.

Deputation, trumpai Collegium Medicum). Jos pryšaky stovi direktorius, Rūmų Kolegijos narys, du gydytoju, du chirurgu ir du vaistininku. Prie jos buvo priskirtas medicinos fiskalas. Šita kolegija veikia eidama tam tikra instrukcija.

Kiekvienam paviete turi būti vienas pavieto fizikas (Kreis-Physikus) ir pavieto chirurgas (Kreis-Chirurgus). Brastoje pavieto gydytojas ir chirurgas įeina į sveikatos deputaciją. Kiekviename paviete yra privilegijuotas vaistininkas. Bet gali paviete laisvu noru apsigyventi bei dirbti ir daugiau gydytojų, chirurgų ir vaistininkų, tik jie turi būti tos deputacijos priežiūroj.

Fizikai turi būti mokinęsi medicinos, išlaikę kvotimus ir pripažinti Vyriausios Collegium Medicum Berlyne.

Pavieto fizikai ir chirurgai gauna algą, daro vyriausybės pavestus darbus dykai, tik vaistininkui užmokama už vaistus.

Vienur yra paskirti gydytojai, chirurgai, vaistininkai, o kitur jų trūksta visai. Bene visur būta vaistininkų.

Kalbama, jog turėtų būti organizuotos ligoninės[1], bet tas nebuvo padaryta; daug rašyta, bet neįvykdyta.

Kas buvo tikrenybėje. Aukščiau minėtasis Dohna, apvažinėdamas naująją provincija, ir apie sveikatos reikalus yra padaręs keletą pastabų, tik jos liečia daugiausia lenkų gyvenamąją dalį, bet galima tarti, kad negeriau buvo ir lietuvių dalyj.

„Sveikatos policijai, rašo Dohna, tai beveik nieko nepadaryta. Tinkamai suvartojus, praplėtus ir parengus gailestingųjų seserų institutus, kurie yra taip pat svarbūs, kaip ligoninės ir mokyklos, galima būtų greitu laiku ką nors padaryti. Gal būti, tos seserys yra atsilikusios medicinos teorijoj, bet ar jos mažiau išmano, negu kai kurie gydytojai, ypač tenykščiai, tai dar klausimas. Šitą kliaudį galėtų pašalinti pavieto fizikas, draugiškai įsikišdamas į tą reikalą.

„Vienu tik savo atsidavimu ir tikybiniu uolumu, kurį parodo vienuolės, beslaugydamos ligonius, išgelbėjo ne vieną ligonį".

„Deja, pavieto fizikai yra nusistatę prieš tokius institutus. Trūksta čionai pribuvėjų"[2].

---

[1] *Holsche*, I 391—2.

[2] *GSA*, Dohnos pranešimas (l. c.).

XI.

Švietimas. Spauda.

1.

Prūsų valdžios politika tikybos ir kalbos reikalu mokyklose.

Prūsų mokyklų politika tikybos ir kalbos dalykuose. Tik XVIII amž. baigiantis teiškilo tikybos ir tautybės klausimai taip valstybės, taip mokyklos gyvenime; jie galėjo valstybę skaldyti ar vienyti. Bet dar nesenai Prūsų valstybėj to nebuvo: Prūsų vyriausybė, turėjusi po savim valdinių tik vienos protestantų tikybos, galėjo protestantizmą laikyti valstybine tikyba, per tą vieną bažnyčią turėti įtakos valdiniams; bet XVIII amž., įgyjant kaskart daugiau katalikų, lipdant plačią valstybę, o norint, kad ji būtų stipri, nebuvo galima remtis viena protestantų tikyba, reikėjo parodyti daugiau pakantumo. Tautinis gaivalas eina stipryn, ir dabar į jį reikėjo labiau paisyti. Aiškiai formulavo naująją politiką Friderikas Didysis: kiekvienas valdinys gali ieškot savo išganymo kur ir kaip nori, bet valstybei ir jam turi dirbti ir mokėti mokesčius. Ir tikrai tat buvo daroma praktikoj. Prūsų vyriausybė *tikybos* atžvilgiu pasižymėjo pakantumu, pripažino visas bažnyčias ir tikybas, iš visų kunigų reikalavo vieno: tarnauti valstybei, mokyti savo žmones būti ištikimais Prūsų karaliaus piliečiais.

Friderikas Did. uoliai steigė mokyklas; mokytojai turi būti tos tikybos ir kalbos, kurios yra mokiniai. Pav. 1776. I. 20, įsakęs prigaminti apie 170 mokytojų, pritrūkus leido imti iš karaliaus kareivius ir puskarininkius.

Friderikas Did. nemėgo vokiečių literatūros, žemai ją statė, bet ir jam rūpėjo varyti germanizaciją; bet tai buvo

priemonė liaudies kultūrai pakelti, o nebuvo tikslas: germanizacija kaipo tokia jam nerūpėjo.

Pav., 1771. IV. 1 d. jis savo įsakyme rašo, jog tinkamiausia priemonė žmonių kultūrai pakelti — primaišyti vokiečių į lenkų sodžius, paėmus po 2—3 vokiečius į vieną sodžių, arba sodinti vokiečių mokytojų miesteliuose ir sodžiuose, nes lenkus laikė atsilikusia rase.

Pakantumu tikybos dalykuose pasižymėjo ir Frideriko Did. įpėdiniai.

Kitaip elgėsi Prūsų valdžioj Frideriko įpėdiniai *kalbos* dalykuose. Jie tarė, jog visi jų valdiniai turį būti geri vokiečiai, kitos kokios, nevokiečių, kalbos ir kultūros kėlimas nepageidaujamas, nes galį sužadinti gyventojuose norą skirtis nuo Prūsų, todel reikią rūpintis, kad valstybėje tebūtų viena kalba, o visi valdiniai turį virsti gerais vokiečiais[1] (kartais dar sako: prūsais).

Breslavos Karo-Ūkio Rūmai 1795. VIII. 8 (taigi po Frideriko) išleido premijų planą, kurio § 21 yra šitoks: „Tam mokytojui Aukštojoj Silezijoj, grynai lenkų vietoj, kai galės nurodyti 12 vaikų, kurie gali gerai kalbėti ir skaityti vokiškai, pirmaisiais metais duodama 10 dol., antraisiais — 20, trečiaisiais — 30.

„Kur visi vaikai moka vokiškai, kunigas, kuriam tat rūpi ir tat yra padaręs, gali gauti 50 dol. ir, be to, turėdamas tinkamus gabumas, gali gauti geresnę vietą“[2].

Taip galvojo Prūsų vyriausybė. Tačiau praktikoj ji rado kliūčių savųjų vokiečių tarpe, dargi ten, kur visai to nesitikėjo, būtent — tarp mokytojų. Jie, nevarydami jokios politikos, buvo kitos nuomonės negu vyriausybė, jie buvo įsitikinę, jog liaudžiai reikia ir galima duoti mokslą tik prigimtąja jos kalba.

Svetimųjų kalbų klausimas paaštrėjo Prūsuose dabar dar ir del to, kad staiga atsirado daug nevokiečių, daug lenkų

[1] *Schwartz.* 195.

[2] Demjenigen Schulmeister in Oberschlesien in einem ganz polnischen Orte, welcher jährlich 12 Kinder anzeigen kann, welche fertig deutsch sprechen und lesen können, das 1 Jahr — 10 Th., 2 Jahr — 20 Th., 3 Jahr — 30 Th. Wo die Kinder alle deutsch können, soll der Geistliche, welcher darauf hält und es Zustande bringt, erhalten 50 Thlr. Auch bei sonstiger Fähigkeit su einer besseren Stelle promovirt werden“. *Materialien* 44—49.

ir maža dalis lietuvių. Mokytojai prisidėjo prie lenkų kultūros kėlimo, mokydami naująją kartą tąja kalba.

Mokyklų fondas. Naujose valdose buvo dar mažiau mokyklų, nors lėšų tam dalykui buvo. 1773 m. įsteigtoji Tautos Švietimo Komisija (Komisja Edukacji Narodowej) turėjo plačius planus švietimui kelti, jau buvo pradėjus gaminti mokytojų, ir lėšų ji turėjo užtektinai, nes visi išvytųjų jėzavitų turtai perėjo į tą Komisiją ir tam tikslui buvo pavesti. Nors gerokai jų išeikvota, bet daug jų dar liko. Tik kad politinės priežastys sutrukdė vykdyti visą švietimo planą. Vis delto šis tas padaryta.

Užėjus Prūsams, kai kurios mokyklos veikė, nors Užnemunėj jų buvo nedaug. Prūsų valdžia iškėlė klausimą, kas daryti su Švietimo Komisijos turtais — ar reikia suvartoti visoms mokykloms be tikybos skirtumo, ar tik vienai katalikų?

Prūsų vyriausybė tarė, jog dalinti mokyklas pagal mokinių tikybą negalima, tat kenkia mokslui, mokyklos turi būti bendros, o tikybos gali visi mokytis, tik lai katras sau mokosi tikybos iš savojo kunigo. Bendras mokymasis esant geriausia priemonė tikybiniam fanatizmui naikinti[1].

Valdžia nori perkelti į naująją vietą savo mokyklų sistemą. Tuo tarpu palieka senąsias, jeigu jos yra, o jau ruošiasi prie savųjų įsteigimo. Nesant savųjų mokytojų, turi prisigaminti. Nebuvo namų mokykloms, tai stato juos.

Prūsų karalystėje buvo tokios bendrosios mokyklos: sodžiaus, miesto, garnizono, aukštoji (gelehrte — mokytoji), universitetas. Kiekvienos rūšies mokyklų reikia prigaminti ir naujojoj provincijoj, taip nutarė švietimo politikai.

2.

Mokyklos N. Rytų Prūsuose.

Mokytojų seminarija. Mokyklomis buvo susirūpinęs jau gen. Güntheris, užėmusis Užnemunę; iš pradžių steigė jas kareivių vaikams, o jau paskui gyventojams. Matydamas mokytojų stoką, po to perėjo prie mokytojų seminarijos kūrimo. Kai del vietos, tai atrado jisai ir kiti, jog patogiausia bus steigti ne naujojoj provincijoj, o pas save, se-

[1] *Schwartz*, 156—162.

nojoj. Tokia vieta buvo numatyta Elko miestas (Lyck) Prūsų Mozūruose, kur buvo klebonu ir dekanu kun. Timotiejus *Gisevius*. Jį pažino Güntheris, apie jį girdėjo Schrötteris, palaikė evang. vyskupas Borowski Karaliaučiuje. Taigi atrasta vieta tinkama ir asmuo galįs tą darbą dirbti.

Pačioj pradžioj eina svarstymas programos, ieškojimas lėšų, mokinių skaičiaus nustatymas.

Nauji mokytojai turį mokėti dvi kalbi — lenkų ir vokiečių, abi kalbi—rašomąja, o ne liaudies tarme. Katalikų šalyje turi būti mokytojai katalikų tikybos, nes protestantai galėtų atbaidyti vaikus nuo mokslo.

Del vietos iš pradžių svyruota, galų gale apsistota ties Elku. Tasai miestas buvo mozūrų šaly; gyventojai maišyti — lenkai ir vokiečiai, tarp savęs gerai sugyvena, taigi pavyzdys tautiniam pakantumui. Gisevius turįs visus gero kunigo privalumus.

Mokinių nutarta priimti 20, vieton 10, kaip buvo tarta iš pradžių. Vieną pusę (10) turėjo duoti Rytų Prūsai, kitą 10 — Naujieji Rytų Prūsai. Seminarija buvo įsteigta, pradėjo darbą 1799. XI. 12. Pasirodė, kad iš naujosios provincijos niekas taip ir neatvyko mokytis, reikėjo tenkintis vietiniais[1]. Bene susidarė iš viso 11 žm.

Išmokius pasiųsta 1801 m. į garnizono mokyklas. Nuvyko tik 10, nes 11-asis prigėrė važiuodamas[2].

Šitie mokytojai, jeigu negautų vietos mokyklose, tiktų kitam darbui, nes nėra žmonių mokančių vokiškai; tiktų domėnams tarnautojais, ekonomais ir t. t.

Gisevius. Reikia susipažinti ir su Giseviaus asmeniu. Tai Elko klebonas. Jo gyvenimas buvo sunkus; turėjo daug ir įvairaus darbo: ne tik dirbo savo bažnyčioj, lankė kitas parapijas, prižiūrėjo kitus klebonus, bet ir turėjo mokytojauti vietos mokyklose.

Apylinkė neturtinga, pajamos menkos, o turi prasimušti. Ir kvalifikuotų žmonių skaičius, norinčių užimti klebonų vietas, buvo gana didelis.

Gisevius atrodo nuvargęs, nukankintas žmogus, apsikrovęs didele šeimyna. Sulaukęs tuo laiku 42 metų turėjo jau

[1] *Gisevius*, 57, 60, 61, 63, 65, 70, 75.
[1] *Public.*, VIII Nr. 376 (Schrötteris rašo 1801. X. 10).

12 vaikų, bet iš jų liko gyvi 8; kunigauti pradėjo vos 21 metus turėdamas.

Turint didelę šeimyną, norint vaikus išmokyti, reikėjo rūpintis gauti daugiau pajamų, o pačiam kukliai gyventi, galiau skatiko skalsinti.

Turi jisai nemažą ūkį, 100 šepelių sėjimo. Norėtų dar daugiau turėti, rūpinas gauti, jeigu tik galima. Besirausdamas aktuose, susekė, jog Elko bažnyčiai dar Ordino laikais XV amž. buvęs užrašytas vienas sodžius. Nuo to laiko daug kas atsimainė. Ordinas išnyko, tikyba virto kita, sodžius per keletą amžių mainė valdytojus, išsprukęs iš klebono rankų į pasaulines. Dabar Gisevius sumanė suieškoti sodžių per teismą. Teismas buvo įsrutėj; teismas atmetė jo skundą, sodžiaus nedavė. Ir Gisevius taria, jog tas teismas priešingas kunigams (priesterfeindlich). Ir apskritai jam nepatinka naujoji, bedieviškoji švietimo dvasia[1].

O nelengva buvo išlaikyti pusiausvyra — dorinę ir medžiaginę.

Aukštesnieji pasauliniai klodai žiūri iš aukšto į kunigą. Sykį buvo toks atsitikimas. Per pamokslą įėjo į bažnyčią keletas karininkų-bajorų; jie neprideramai elgėsi bažnyčioj, tai Gisevius čia pat viešai išbarė juos. Už tą Gisevių papeikė jo vyresnybė.

Sunkus gyvenimas savųjų tarpe. Eina sunkios varžytynės del vietos. Kandidatams kartais tenka ilgai laukti, kol mirs esantis kunigas, užleis vietą vienam iš jų. O kartais perilgai gyvena, turi ieškoti vietos kitame darbe. Klebonija gaunama įvairiai: vieni ateina užkuriomis ant pirmatako našlės ar jo dukters; reikia rūpintis, kad ir tuomet būtų užtikrinta vieta. Kitur reikia gauti tą vietą intrigomis, melais, protekcija[2].

Buvo kilęs sumanymas perkelti Gisevių į Baltstogę, kad jisai ten organizuotų evangelikų bažnyčią. Derėjosi, tarėsi del sąlygų; jis sakė turįs gauti ne mažiau negu čia turįs, o daugiau. Aną sumanymą vyriausybė metė, tai Gisevius liko čionai.

Pasklydus gandams, jog Gisevius žada kraustytis į Baltstogę, tuoj atsirado kandidatų į Elko klebono vietą, prasideda protekcijų ieškojimas.

[1] *Gisevius*, 19. 29, 32.
[2] *Gisevius*, daugiur.

Gisevius pasilieka Elke, kraustytis nereikėjo. Seminarija įkurta čionai, už tą darbą Giseviui primokama skyrium. Taigi medžiaginė jo būklė pagerėjo.

Berods Gisevius įvairiais reikalais važinėjo į naująją provinciją, vietoj teiravos: jo sunus, keletas giminaičių buvo radę ten tarnybą.

Gisevius tiko visais žvilgsniais seminarijai vesti. Apšviestas žmogus, turįs prityrimo, mokąs vietos kalbų, atsižymįs tautiniu ir tikybiniu pakantumu, ir ištikimas, atsidavęs vyriausybei, taigi galįs įkvėpti prisirišimą[1].

Veikiančios mokyklos. Valdžia rado reikalinga patirti, kas padaryta. 1802 m. rudenį išvažiavo į Naujuosius R. Prūsus tam tikras valdininkas, Zöllneris vardu. Buvo jisai Širvintoj, Kalvarijoj, Seinuose, Vygriuose, Suvalkuose, Augustave, Baltstogėj. Jis buvo aplankęs Naumiesčio, Virbalio, Vilkaviškio, Seinų, Vygrių, Augustavo mokyklas. Virbalio miesto mokykloj jis buvo radęs vaikų: iš miesto — 15, kareivių — 60.

Kai kurie mokytojai buvo išėję Elko ir Karaliaučiaus seminarijas. Buvo ir tokių, kurie jokio mokslo neturėjo, o mokė geriau.

Teko susidurti su nepasitikėjimu del tikybos. Tat buvo iš katalikų ir iš protestantų pusės. Pav., Naumiesčio prioras patarė eiti į mokyklą, kur mokė evangelikas. Atvirkščiai, Vilkaviškyj evangelikas nenori siųsti vaikų į mokyklą, nes mokytojas katalikas, nors ir vokietys.

Lankydamas mokyklas, Zöllneris laiko už bloga, jeigu mokytojas vokietys neišmokė savo žmonos vokiškai.

Aukštosios mokyklos buvo: Lomžoj — piarų, Baltstogėje — gimnazija.

Neteko niekur užtikti, kad mokytų lietuvių kalba[2].

3.

Universiteto klausimas.

Gavus iš karto tiek daug naujų žmonių kitos kalbos ir kultūros, atsirado universiteto reikalingumas; kilo tik klau-

[1] *Gisevius*, laiškai įvairiose vietose.
[2] *Schwartz*, 186—191.

simas, kur jį steigti: tenai ar senosiose vietose. Pamatinė to galvojimo mintis buvo: padaryti greitu laiku gerus prūsus, pakenčiančius katalikus, kad sugyventų dvi didžioji tikybi — protestantų ir katalikų, ir kad taptų vokiečiais.

Paėmė viršų tokia nuomonė, kad steigti universitetą naujose vietose nepravartu ir pavojinga, o reikia steigti senosiose Prūsų provincijose, kur yra stipri Prūsų vokiečių dvasia. Pradėjo ieškoti tokios vietos.

Iš pradžių atkreipė dėmesį į katalikų universitetą Breslavos mieste. Todel Pietų ir Naujųjų Rytų Prūsų ministeriams Hoym'ui ir Schrötteriui bendrai buvo pavesta praplatinti esantįjį Breslavos universitetą ir surasti lėšų, o kol bus šitas įsteigtas, nedrausti mokytis Vilniuje, Rusijoj, bet kiekviename atsitikime, žiūrint aplinkybių, galima duoti ar neduoti leidimas mokytis Rusijoj[1].

Tuo reikalu labiau buvo užsiėmęs Hoymas, kurio žinioj buvo Pietų Prūsai. Hoymas buvo priešingas tam sumanymui, kad ką nors atskiro sukurtų N. R. Prūsams, jau Schrötteris tuo atžvilgiu buvo dosnesnis. Bet jeigu jau kurti, sako Hoymas, tai tik senosiose provincijose. O ir nėra tokio didelio reikalo, kaip kartais atrodo. Krokuvos ir Vilniaus universitetuose visai nemoko ar mažai moko praktikai naudingų dalykų. Teologai mokosi vienuolynuose ir vyskupų seminarijose, be reikalo iškelia anas ir panašias įstaigas. Tik davinėjo mokslo laipsnius. Teisininkai mokos teisės, teisingiau praktikos, teismuose, ne universitete, praktikuojantieji Lietuvoj tai buvo ar čiabuviai mokiusieji svetur ar svetimtaučiai, kurie ten laimės ieškojo, taip pat svetur mokslus ėję.

„Breslavoj jau yra katalikų universitetas, tačiau skiriamas tik teologijai ir filosofijai, tai čia galėtų Pietų Prūsų kunigai mokytis ir be vyskupijos seminarijų ir gauti akademinius laipsnius. Juristams ir gydytojams tai arti Karaliaučiaus ir Frankfurtas prie Oderio, ir aš tikiuosi galėsiąs ir šitiems mokslams pastatyti keletą mokytojų prie anų universitetų. Taigi šitaip esant, nebūtų visai reikalo steigti naują unversitetą, galutinis tikslas būtų geriau pasiektas, negu lenkų laikais... O kad jie būtų prieinami ir Pietų Prūsams, tai reikia, kad tenykštės paskaitos iš teisės ir medicinos būtų lotynų

[1] *Public.*, VII. Nr. 403 (protokolas 1797. I. 7).

kalba, nes didesnioji besimokančio jaunimo dalis iš Pietų Prūsų dar ne tuojau galės suprasti paskaitas apie mokslo dalykus vokiškai".

Prūsų vaidininkai buvo įsitikinę, kad Lietuvos-Lenkijos jaunimas labai gerai supranta lotyniškai, todel rūpinas pridėti, kad jie tęstų mokslą tąja kalba[1].

Ministeris Finckensteinas (raštu 1797. VII. 29) palaikė tą nuomonę pas švietimo ministerį. Ir jam patinka lotynų kalbos padidinimas, todel pritarė Hoymo sumanymui. Be to, esant kita nauda: „Mes matome joje tą priemonę, kuri padės didįjį tikslą pasiekti, kad buvusius lenkus palengva perdirbtų ir pakeistų į prūsus; tikslas, del kurio reikia pavartoti kiekvieną tinkamą, nepavojingą ir tikrą priemonę"...[2]

Bet mokslo įstaigos, kurios turėjo įvykdyti taip gražų, lengvą planą su lotynų kalba, praktikoj rado sunkenybių pačioje priemonėje.

Visuose universitetuose apskritai vartojama lotynų kalba, yra paskaitų, eina darbai. O Karaliaučiaus ir Frankfurto universitetai turėjo dar kitą uždavinį: priglausti ir mokyti mokinius iš Pietų ir N. Rytų Prūsų. Jie turėtų suartinti tautas, jie turi palengvinti mokslą naujiesiems valdiniams.

Naujai atvykusieji studentai pradėjo jau mokytis, profesoriai viską daro, kad jiems palengvintų darbą, moko juos lotynų kalba. Tat daro juristai, medikai, dargi eina lotyniškos paskaitos iš istorijos ir filosofijos.

Kilo net klausimas, ar negalima v i s ų dalykų dėstyti lotynų kalba. Bet šitam atsirado kliūčių iš profesorių tarpo Jie nurodė, kad profesoriai daugiausia gyvena iš klausytojų honorarų, klausytojų lotynų kalba maža, vokiečių gi daugiau; jie nesitiki, kad už tą pridėtų jiems algos, negali mesti vokiečių paskaitų ar dvigubai jas skaityti. Skaičius gi žmonių iš Pietų Prūsų visai nedidelis, neapsimoka jiems paskaitų laikyti, geriausia būtų atlikti namie „privatissime".

Profesoriai rado kitų sunkenybių. Žiūrint išsilavinimo, tai šitie iš Pietų Prūsų studentai neturi bendro išsilavinimo, yra atsilikę, dargi menkai moka lotynų kalbą. Jie turi jos mokytis, jų lotynų kalba menka, negali suprasti paskaitų tąja kalba.

[1] *Public.*, VII. Nr. 445.
[2] *Public.*, VII Nr. 457.

Dauguma gi mokosi „cameralia“ (visuomenės mokslų), nori pramokti vokiečių, nori dalyvauti vietos darbe, ir jie greitai pramoksta.

Taigi galima padidinti lotynų kalba paskaitos iš teisės, medicinos ir istorijos, jeigu bus daugiau klausytojų, bet dabar reikia palaukti. O kai del matematikos, fizikos ir t. t., naujosios filosofijos ir dailiosios literatūros, tai pati lotynų kalba tiems dalykams netinkanti.

Lotynų kalba skiriama kam reikia, tik reikia priruošti jaunimą prie jos, duoti geresnį išsilavinimą „in humanioribus“, reikia atkreipt dėmesį į mokyklą, pašalinti darkytąją nesuprantamą lotynų kalbą, kurios mokė Lenkuose.

Universitetai dabar del Pietų Prūsų jaunimo negali mesti vokiečių paskaitų, ir pereiti prie lotynų. Jei bent naujosios provincijos iš savo lėšų atlygintų už pridedamąjį darbą. Tuomet būtų galima patenkinti ir šitą reikalavimą[1].

Praslinko metai, dar vis ieškoma kelių, kaip patogiau būtų organizavus naujai provincijai universitetą.

Ir Pietų Prūsų provincijos ministeris Voss nesutinka su siūlomais projektais. Jis prieš tat, kad steigtų atskirą universitetą Breslavoj. Geriau pasirinkti Frankfurtą ar Karaliaučių. Patogesnis būtų Frankfurtas, nes arti, nemaža Pietų Prūsų jaunimo mokosi jau dabar, gyventojams būtų naudos. Tenai būtų galima pridėti keletą katalikų teologų, jaunimas atvykęs iš P. ir N. R. Prūsų susietų, susipažintų su senųjų provincijų kalba, religija, kultūra ir įtaisymais, užmegstų ryšius su kita tikyba, grįžtų šviesesni ir pakantesni.

O Breslavoj kaip tik šio tikslo nepasieks. Tas universitetas mažas, kad ir pridėtų keletą naujų profesorių, negalės lygintis su senaisiais universitetais. Teologija bus katalikų, protestantų negirdės, nepramoks pakantumo. Jeigu įvesti vieną lotynų kalbą, tai nukentės vokiečių kalba, jos nepramoks, o ji turi išstumti lenkų kalbą, net atminimą apie lenkų kalbą. Ir reikalingieji papildymai apsieis pigiau Frankfurte ar Karaliaučiuje, negu Breslavoj papildomos patedros[2]. Taip galvojo Vossas.

[1] *Public.* VII. Nr. 471 (1797. XI. 14.)
[2] *Public.* VIII Nr. 82.

O už Breslavą agitavo Hoymas, jis rašė karaliui[1].

Karalius sutinka su Hoymu, sutinka, kad pridėtų keletą gydytojų ir juristų į Breslavą.

Del lėšų reikia jam susitarti su Schrötteriu ir Vossu. Be to, ar negeriau būtų pripratinti katalikus neteologus mokytis protestantų universitetuose? Mokyklose reikia artinti gyventojus, ne tolinti[2].

Greta mokslo planų, jėgų ir vietos kilo klausimas, kuo studentai *maitinti.*

Tą klausimą iškėlė Karaliaučiaus universitetas. Jame ir pirmiau mokėsi katalikų jaunimas iš šitų kraštų. Bet anie buvo pasiturį, ar gaudavo pašalpos iš giminaičių, ir nereikalavo pašalpos.

Dabar kas kita. Pasikeitė studentų sąstatas. Į Karaliaučių iš Pietų Prūsų atvyko 14, iš N. R. Prūsų 12, taigi 26 studentai. Medžiaginė jų padėtis kitokia, yra beturčių. Kitų provincijų studentai gauna pašalpos ar uždarbiauja. Bet šitie ir to neturi. Patys permaža turi mokslo, nemoka gerai vokiečių kalbos, negali verstis pamokomis. Lieka maitintis konviktuose ir studentų valgyklose, bet tenai visa tat surišta su viena kuria tikybine organizacija. Vieni išdrįsta valgyti ir svetimos bažnyčios valgykloj, kiti gi ne.

O kai kurie gerai ir stropiai mokosi. Tai prašo karaliaus pareikšti savo valią: ar jiems vieniems įtaisys atskirą konviktą ar išmėtys po įvairius ir tik pridės kiek aniems pašalpos. Iki šiol nežiūrėta tikybos, fakulteto, tautos, kokybės...[3]

Hoymo planas įsteigti katalikų universitetą Breslavoj, radęs karaliaus pritarimo, nepatiko kitiems ministeriams, tai jie stengėsi perkalbėti karalių ir 1800 m. VIII. 31 rašytame rašte karaliui plačiai įrodinėja, kodel anas Hoymo planas netinkąs

Norint pagerinti katalikų mokyklas, reikia iš pamatų pakelti katalikų kunigus — duoti jiems daugiau apšvietimo, žinių apie savo naująją tėvynę ir meilės prie jos. Jie geriau apšvies žemesnius gyventojų klodus. Dabartinės vyskupijų seminarijos to neduoda: vienašališkas mokslas, kartais su

[1] *ib.* Nr. 77 (1799. III. 3).
[2] *ib.* Nr. 85 (1799. III—23.
[3] *Public.* VIII—102 (1799. V. 19).

prietarais, vienašališkas siauras galvojimas, del to kunigai mažai linkę dalyvauti dvasiniame tautos gyvenime.

Katalikų universiteto įkūrimas šitoj provincijoj savo tikslo nepasieks, dar bus atvirkščiai: jis padidins sieną tarp senųjų ir naujųjų valdinių, į vieną tautą nesutirpdys.

Jaunimo mokytojai kunigai turi mokytis senose provincijose, greta protestantų, pramokti vokiškai, priimti prūsų kultūrą, įtaisymus, praeitį.

Tam tikslui tiktų Karaliaučius — N. R. Prūsams, Frankfurtas — Pietų Prūsams. Katalikų teologams turėtų būti įstaiga, surišta su universitetu.

Jie nesutinka su karaliaus sumanymu įkurti katalikų universitetą Breslavoj. Karaliaučiaus ir Frankfurto miestai sutinka viską daryti, kas yra reikalinga, kad palengvintų įsteigimą. Breslava toli nuo N. R. Prūsų. O juk jų gyventojai neturtingi. Breslavos universitetas nepilnas. Breslavos kunigai negali būti krikščionių pakantumo pavyzdžiu, juk tenykščiai profesoriai — jėzavitai.

Taigi reikia pastatyti po 2 nauju teologijos profesoriu Frankfurte ir Karaliaučiuje ir prašyti karaliaus paskirti pašalpos beturčiams teologams maitinti, daryti rinkliavų. Iš viso numatoma ne mažiau kaip 30 studentų[1].

Karalius priėmė ir tą pasiūlymą be jokių atmainų (1800. X 21.), bet bijo iš kitos pusės katalikų propagandos, kad neišvestų iš kelio protestantų; todel reikalauja, kad šitie katalikų teol. profesoriai neįeitų į senatą, nelaistų jų į rektorius, dekanus, neturėtų universiteto privilegijų, nebūtų su juo surišti, mokytų vien teologijos ir tik katalikus[2].

1803. VII. 22 karaliaus ministeriai parūpino profesorius, nurodė vardus, taip pat pasižadėjo rūpintis neduoti katalikų profesoriams išsiplėsti, bet stačiai uždrausti nekatalikams lankyti jų paskaitų nepriderėtų, tat panaikintų pasitikėjimą, o paslėpti šito negalima, nes vistiek reikės paskelbti. Ir Breslavoj nėra tokių draudimų, todel prašo panaikinti tokį reikalavimą.

Schrötteris surado lėšas.

[1] *Public.*, VIII Nr. 242.
[2] *Public.*, VIII Nr. 261.

Nebuvo karaliaus atsakymo į tat nė 1804 m., visa tat padėta gulėti į aktus ir 1806 m.[1] Iš daugelio sumanymų, debatų ir prirašyto popierio krūvos neišėjo nieko.

4.

Spauda.

Cenzūra. Naujieji Rytų Prūsai neturėjo kitos spaudos, kaip valdišką; ir mažos čionai atsiradusios spaustuvėlės mažai teturėjo darbo, taigi priežiūra buvo lengva; knygų krautuvėse tepardavinėjo tik tai, kas kitur buvo išspausdinta ir peržiūrėta.

Apie cenzūrą N. Rytų Prūsams nebuvo išleista atskiro įstatymo, nes visi spaudiniai buvo ar valdžios ar įvežtiniai. Taigi pravartu susipažinti su cenzūra gretimoj Pietų Prūsų provincijoj. Tenai 1794. VII. 12 išėjo įsakymas, kuriuo visi spaudiniai prieš išeinant valdžios organų žiūrimi.

Visa, kas liečia administraciją, policiją, mediciną ir ūkį, pridera cenzūruoti Rūmams, o visa kita tenka Regentijoms. Nepatenkintieji gali skųstis.

Cenzūrai praleidus kokį raštą, leidėjas ar spaustuvininkas neatsako, o galėjo atsakyti tik autorius, ypač jeigu mokėjo apeiti ar apvilti cenzorių.

O jeigu spaudinio autorius nenurodytas, tai leidėjas turi pasakyti, kas rašė, kitaip leidėjas bus baudžiamas kaip už nusidėjėlio slėpimą ar neapsižiūrėjimą.

Už spaudinio išleidimą be cenzūros leidėjas ar spaustuvininkas moka baudos 5—50 dolerių, o jeigu turinys neleistinas, tai moka dar daugiau: dvigubas spaudos ar leidimo išlaidas.

Cenzoriai gaudavo už darbą 1 egz. spaudinio ir po 2 grašiu nuo lanko.

Knygininkai tegali pardavinėti tik tai, kas cenzūros leista spausdinti ar įvežti iš užsienių.

Uždraustųjų raštų platintojai, jeigu tai žinojo, baudžiami iki 16 savaičių kalėjimo[2].

---

[1] *Public*, IX Nr. 619, 620.
[2] *Smoleński*, III, 208—9.

Vyriausybės laikraštis. Prūsų vyriausybė pradėjo leisti laikraštį, kuriame skelbė savo įsakymus, kartais jame būdavo ir straipsnių. Jis ėjo Baltstogėj dviem kalbom — vokiečių ir lenkų. Vardas jo buvo toks: *Neu-Ostpreussisches Intelligenz-Blatt zur nützlichen Bequemlichkeit des Publici,* o lenkiškai: *Nowo-Wschodnich Prus Doniesienia ku wygodzie publicznej.*

Pavyzdžiui imu 1802 m. gruodžio 13 d. Nr. (pirmadienio); tenai randame tokį turinį: publicandum apie gyvulių karantiną (nuo maro); jis dar nesuskubta įtaisyti, todel uždrausta įvežti gyvuliai, kurie iki šiol eidavo tokiais punktais: Nemirovas, Kleščeliai, Lososna. Dabar visa tat uždrausta įvežti. Už nepildymą paskirta bauda po 2 dukatu nuo gyvulio, iš kurios tam, kas apskųs, duodama pusė baudos. Gyvuliai konfiskuojami (1802. XII. 6).

Yra įvairių skelbimų. Vienas skelbiasi, jog norįs atiduoti į paveldėjamą nuomą iš varžytynių malūną prie Jonavos-Augustavo kelio, prie malūno esą ½ valako (hufos) lietuvių mastu žemės. Galima tam pačiam gauti ir smuklė. Svaigalai reiksią imti iš Jonavos amto (valsčiaus).

Užtinkame skelbimą apie atlyginimą, kas suras tokį ir tokį arklį, kitur duodama žinoti, kur bus daroma pardavimas, licitacijos; pranešama, kad ieškoma nusidėjėlių; pav., Güntheris skelbia, jog 2 rusų užmušę juos vijusį puskarininkį. Vieną jau pagavę, ieška dar kito, ir t.t.

XII.

Tikybos ir bažnyčios reikalai.

1.

Tikybos reikalai Prūsų valstybėje.

Pakantumas Prūsuose. Prūsų valdžios politika tikybos reikaluose turi savo praeitį; užėmus Užnemunę, jau ji turėjo gerokai šitoje srityje prityrimo.

Prūsų karalystė iki 1742 m. buvo išimtinai protestantų valstybė, teturėjo vos apie 100.000 katalikų, o 1742 m., įgijus Šlėziją, iš karto gavo jų 800.000. Dabar ji pasidarė tikybiškai mišri valstybė, vėliau ėjo dar mišryn. 1772 m. gavo iš Lenkų Pavyslį, pramintą Vakarų Prūsais. Frideriko Didžiojo karaliavimo pradžioj nebuvo nė vieno katalikų vyskupo, o jam baigiantis buvo jau 4 vyskupai.

Užimdamas Šlėziją, Vakarų Prūsus, Friderikas garantavo bažnyčiai senąją būklę. Friderikas pats buvo netikėlis; į bažnyčią žiūrėjo valstybės stiprinimo atžvilgiu, palaikė bažnyčią, kiek ji padėjo jam tvarkytis valstybėje.

Pavyzdžiu gali būti toks jo pasakymas. 1740 m. jisai, prašomas vieno katalikų tikybos italo pirklio leisti jam tapti piliečiu Frankfurte prie Odero, parašė šia proga garsųjį savo pasakymą (1740. VII. 15): „Visos tikybos yra lygios ir geros, jeigu žmonės, kurie jos laikosi, yra dori, ir jeigu turkai ar pagonys ateitų ir norėtų mūsų šalį apgyvendinti, tai mes tikrai statytume mečetes ir maldyklas“[1].

Tokia pat aiškia forma pasakė jisai tą mintį ir kita proga tuo pat laiku. Prie vienų kareivinių atsirado katalikų mokykla, kurią buvo pastatę katalikų kunigai, norėdami patraukti karių vaikus į katalikus. Fiskalas, matydamas čia pavojų protestantams, pranešė karaliui, o jis į tat atrašė 1740. VI. 22: „Visos

[1] *Hegemann*, 5; *Public.* X—1.

religijos turi būti leistos, o fiskalas tegali turėti akį tik į tą, kad kits kitam nekenktų, nes čia kiekvienas turi būti išganytas ant savo kurpaliaus“[1].

Friderikas griežtai atmetė protestantų bažnyčios teritorinį viešpatavimą. Jis buvo švietėjas, didelis Voltaire'o užtarytojas, bet visai neketino sekti jo obalsiu „Ecraser l'infâme“. Jis mokėjo atskirti savo asmens įsitikinimus, kaipo filosofo, nuo viešpaties, gal būti del to geriau mokėjo atskirti valstybės reikalus nuo bažnyčios, rūpindamasis valstybe, visai nesikišdamas į bažnyčios reikalus.

Tas pats Friderikas rūpinas protestantų būkle kitur, užtaria juos, bet del to, kad tai davė progos įsikišti į svetimos valstybės reikalus. Bet ir čia visuomet buvo tikybinių kovų priešininkas.

Jisai yra indiferentas, nevartojo retorsijų ar represalijų prieš kitas tikybas, kurios buvo pripažintos tuomet kaipo tikybinės politikos kovos priemonė. Jis užtaria persekiojamus protestantus Lenkuose, kvietė juos apsigyventi pas save, bet tat daro ne norėdamas protestantus palaikyti, tik vadovaudamasis merkantiliais motyvais, kadangi norėjo, juos pas save apgyvendinęs, turėti daugiau gyventojų, karių, mokesčių. Viliojo protestantus ir iš Austrų, naudodamasis persekiojimais. Del to kraustosi į Frideriko valdas moravų broliai, husitai, herrhutiniai ir t.t., vis tai neevangelikai.

Bet kai Vilniaus protestantai darė rinkliavą sudegusiai bažnyčiai ir paprašė Frideriko ką nors paaukoti, jis atmetė jų prašymą ir nieko nedavė[2].

Kai Paryžiaus atstovas prašo jo įkurti koplyčią prie atstovybės, jis pasipiktinęs atmetė.

Sustačius greta protestantų ir katalikų bažnyčias, Friderikas artimesnis buvo pirmaaji, nes buvo pripratęs, jam suprantamesnė, valstybės atžvilgiu ji buvo patogesnė.

Jo kovose su kaimynais priešai paleido katalikybės obalsį, pasirodė, kad kai kas iš jo kunigų buvo neištikimi. Friderikas priėjo prie įsitikinimo, jog jisai iš tikrųjų negali remtis katalikais, tačiau stengėsi neparodyti šito skirtumo[3].

[1] *Ten pat.*
[2] *Hegemann*, 7; *Public.* X. 622.
[3] *Hegemann*, 11; *Public.* VIII, 407.

Jo tėvas savo instrukcijoj, kaip reikia mokyti įpėdinį, rašo apie katalikų religiją: „ji tokia pat kenksminga ir daro piktą pražūtį, tokia pat klaidinga, kaip bedievių, arinių ir socininių sektos", tai esą „nuodai, kurie taip lengvai gali pagauti švelnius jausmus, suteršti ir prigauti, todel reikia įkvėpti kiek galint daugiau pasibaisėjimo katalikų religija" [1]. Taip mokė tėvas; kitaip sako elgtis pats Friderikas Didysis panašioj instrukcijoj 1751. IX. 24, jis čia atsižymi pakentimu visų tikybų.

Ir vėliau jis pats taip formulavo savo nuomonę tuo reikalu: „Suverenas neturi jokios teisės į valdinių galvojimo būdą", žiūri tik vieno, kad tat būtų naudinga valstybei.

Žinoma, įvairius atsitikimus nevienodai spręsdavo, žiūrėdavo daugiau ypatumų.

Popiežius Klementas XIV panaikino jėzavitų ordiną. Friderikas, didžiausias to ordino priešas, palaikė jį pas save, paliko jiems jaunimo mokymą. Tačiau įvesti atskyrimą bažnyčios nuo valstybės nesugebėjo, vis dar ir pas jį pinasi tuodu dalyku.

Bandyta tat įvykdyti jo laikais Cocceji'o paruoštame teisyne „Corpus juris Fridericiani", bet tai taip ir pasiliko projektu.

Friderikas pakentė visokias tikybas, taip skelbė ir stengėsi elgtis, bet iš tikrųjų nemėgdavo priiminėti į valstybės tarnybą katalikų; taigi jis ne viską vertino merkantelisto akimis. Ir pas jį nuosakumo nematyti, kaip paprastai būna absoliutizmo laikais[2].

Jo įpėdiniai nebuvo netikėliai, buvo dideli protestantizmo užtarytojai, bet jau prigijo daug pakantumo gyvenime, be to, gyveno per didelis katalikų skaičius, kad būtų galima atimti tas, kas jiems buvo jau duota ar žadėta.

Tikybos laisvė XVIII amž. baigiantis. Prūsų valdžia XVIII amž. baigiantis turėjo reikalų ir su kitų, ne tik su protestantų tikybų žmonėmis, kada pirmiau vyravo viena evangelikų. Prūsai, gavę iš Austrų Šlėziją, iš Lenkijos Pavyslį, kurį pavadino Vakarų Prūsais, plotus, gyvenamus katalikų, turėjo griežtai atstoti nuo senojo iki šiol viešpatavusio prado

[1] *Hegemann*, 11; *Public.* VIII p. 407.
[2] *Hegemann*, 136.

„cujus regio, ejus religio“, reikėjo plėtoti toliau Frideriko Didž. pradus, kad kiekvienas gali ieškoti išganymo savo „fasonu“.

Išleistoji 1773. IX. 21 Vakarų Prūsams Instrukcija § 10 p. a ir b smulkiau nusistato tuo klausimu.

Kiekvienam leidžiama išpažinti savo tikybą, galima ją keisti, galima protestantams priimti katalikybę ir jos mokslo mokytis, tas pats leidžiama atvirkščiai daryti, ir jokie teismai, pasauliniai ar dvasiniai, negali čia trukdyti. Bet keisti tikybą tegali žmogus jau sulaukęs tam tikro subrendimo; tatai leidžiama tiems, kuriems yra jau suėję 14 metų amžiaus.

Vaikai mokomi tėvų tikybos, bet tik tos, kurią jie išpažino visą gyvenimą, o nėra pakeitę in articulo mortis ar paskutiniais gyvenimo mėnesiais (čionai bijojo katalikų). Jeigu tėvai yra įvairių tikybų, tai sūnūs seka tėvo tikyba, dukterys — motinos tikyba, ir padarytosios tarp tėvų sutartys, tam priešingos, neturi galios[1].

Tačiau tose senosiose provincijose, kur atmainų gyventojų sąstate tikybos atžvilgiu neįvyko, buvo palaikoma protestantų tikybos pirmenybė. Gyvenime, praktikoj sudarydavo šitų skirtumų vietos politikai. Ir čia matyti skirtumas tarp Berlyno plačios, pakančios valstybinės politikos ir vietos provincijos politikos, kur palaikoma evangelikų bažnyčia.

Tas pats, kas buvo paskelbta Vakarų Prūsuose, pakartota su mažomis atmainomis Rytų Prūsuose 1774. VII. 30. O jau pati vietos valdžia išleido cirkuliarus 1785. II. 25 ir 1786. VII. 27, kur suvaržė tikybos keitimą, uždraudė katalikų kunigams priimti mokyti katalikų tikybos protestantus, kol protestantų konsistorija to dalyko neištirs ir neduos savo sutikimo pereiti į katalikų tikybą.

Vietos valdžia, pildydama evangelikų kunigų reikalavimą, taria, kad ir ateityje reikės taip palikti; o priežastys tam, jos nuomone, esančios štai kokios:

„Labai dažnai pas mus esančios liuterių kunigų skundos parodė, kaip yra sunku sulaikyti katalikų kunigus nuo prozelitų darymo. Jie mato savo nuopelną tame, kad kiek galint daugiau protestantų nuvestų į savo bažnyčią, ir jeigu

[1] *Public.* IV—Nr. 523 (1773—IX—21)

jau nebando protestantų atvesti į ją visokiais viliojimais, tai bent netyrinėja priežasčių, del kurių nusistato keisti savo religiją į kitą. Dabar vis retesni tokie atsitikimai, kad prasčiokai iš tikro įsitikinimo pereitų į katalikų tikybą; paprastai tat atsitinka del žinojimo stokos arba del kitų šalutinių tikslų. Prie šių pridera ir sodiečių palinkimas neleisti vaikų į mokyklą, nežiūrint įvestųjų bausmių ir prispiriamųjų priemonių. Šitaip darydami, sutaupo mokyklos pinigus ir dar gali sunaudoti vaikus kitiems darbams, o ir neužaugusiam jaunimui yra taip pat malonu būti laisviems nuo privalomo mokyklos lankymo ir mokymosi. Jau del to prasčiokai turi noro pereiti prie Romos-katalikų tikybos, ir jeigu prieš tai nieko nedaryti, tai katalikų kunigai tuo tikrai pasinaudotų ir pritrauktų prie savęs ištisas šeimas, del ko sustiprėtų tamsumas ir prietarai, šviesa būtų nustelbta ir visur praplistų šeimų vaidai ir prozelitų ieškojimas... Del to turime prašyti palikti — kaip buvo iki šiol... ir įnešti tat į laukiamąjį provincijos teisyną"...[1]

Kitaip galvojo akylesnis Schrötteris, kuris 1798. I. 19. pranešdamas į Berlyną did. kancleriui Goldbeckui apie vieną tokį atsivertimą (Kaiko iš Elko), nurodė vietos valdininkų esamąjį nusistatymą, matyti, nevisai su juo sutikdamas.

Kaikas iš Elko perėjo į katalikus. Protestantų kunigai pakėlė triukšmą, reikėjo įsikišti pasaulinei vyriausybei ir išspręsti klausimą, ar tuo reikalu reikia atsiklausti protestantų konsistorijos? O dabar ar galima tą taisyklę apie tikybos laisvę perkelti į Naujuosius Rytų Prūsus? Schrötteris randa, kad tenai tokios nepakančios politikos varyti negalima.

Goldbeckas, atsakydamas į tai, išnagrinėjo tuodu abudu klausimu. Jis abejoja, ar yra apskritai Prūsuose toks nepakantus įstatymas, o jeigu yra, tai nežinia, kuo jis galėjo būti pateisintas; jeigu ir buvo, tai dabar, įvedus „Teisyną", kuris baigiamas ruošti, visa tat turės išnykti.

Jis negali sutikti su Schrötterio nuomone, kad N. R. Prūsuose pakeisti tikybą tebūtų galima su Rūmų žinia, tat atrodo jam abejotina. „Tamsta sutiksi, kad toksai įstatymas mūsų dabartinę gadynę, kur žmonės yra linkę visur matyti nepakantą ir dvasios spaudimą, gali duoti pagrindo daryti atrodan-

[1] *Public.* VIII. Nr. 22 (1798. V. 14 Karaliaučius).

čias teisingomis, nors ir nepagrįstas, kritikas. Aš esu visai tos nuomonės, kad nėra reikalo paisyti tokios nerimtos (nekompetentės) kritikos, jeigu veikiamasis įsakymas yra paremtas tikrais ir teisingais pamatais ir juo galima pasiekti daug naudos visumai arba išvengti nemaža žalos. Bet jeigu galima to tikslo pasiekti, neiškeliant įstatymo leidėjams papeikimo, nors ir niekuo nepateisinto, bet panašaus į teisybę, ir jeigu iš kalbamojo įsakymo vis delto darys, ko negalima užginčyti, dažnai blogas išvadas, tai, mano nuomone, geriausiai būtų padarius visai jo neleisti. Man rodos, gali būti abu atsitikimu. Kadangi Rūmai patys betarpiškai negalės ištirti perėjimo motyvų, tai viskas pareis nuo komisaro parinkimo. Jeigu tai būtų toksai žmogus, kuris, nebūdamas visai atšalusiu religijai apskritai, turės užtektinai šalto proto ir apšviestos nuovokos, kad nesivaduotų nei iš anksto priimtąja nuomone, nei slaptomis, gal būt jo paties nesuvokiamomis sektų dvasios įtakomis, tai tikslas visiškai bus pasiektas. Bet Tamsta, be abejo, man pritarsi, kad ypatingai tokioj provincijoj, kaip Naujieji Rytų Prūsai, tokios rūšies vyrų, žinoma, yra labai sunku rasti, ir kad Rūmai pasirinks mažiau tinkamą subjektą, jo padarytasis tyrinėjimas jų rankose lengvai gali išsigimti į nepakantą ir religijos spaudimą. O iš esmės man atrodo toksai įsakymas, jeigu rimtai atsitikimus išnagrinėti, nereikalingas. Jeigu eina kalba apie žmogų, kuris yra visiškai sui juris, tai reiškia neturi nei tėvų nei globėjų valios, tai galima ir reikia tarti, kad jis padarys tokį žingsnį ne be apgalvojimo, lengva širdimi ar del nežinojimo. Negalima suderinti su tikrosios pilietinės laisvės dėsniais, jeigu valstybė savo suaugusį valdinį nori patraukti į savo globą tokiais privačiais asmens reikalais, kur eina apie nuomones ir įsitikinimus. Jeigu bus kalba apie tokį žmogų, kuris yra tėvo valdžioj, ir tėvas sutinka su sumanytuoju perėjimu, tai vėl valstybė, mano nuomone, neturi jokios teisės kištis į vidaus šeimos reikalus. Ji gali ir privalo pasitikėti tėvu, kad jisai ne be ištyrimo ir priežasčių yra leidęs padaryti žingsnį, kurį nori padaryti jo vaikas. Jeigu tėvas prieštarautų sumanytajam perėjimui, tai jam, be abejo, pridera teisė paprašyti tiksliau ištirti, o tai priderėtų globos teismui, einant Vis. Ž. T. dėsniais, analogišku atveju Tit. II d. II. § 112 ir k. Čionai valstybė elgiasi visiškai išlaikydama bešališkumą, lyg teisėjas

tarp tėvo ir sūnaus, ir jos tikslas, iš vienos pusės palaikyti tėvo teises, bet iš kitos pusės paremti ir vaiko sąžinės laisvę, tai negalima daryti nė mažiausio priekaišto. Jeigu eina kalba apie žmogų, kuris dar tebėra globoje, tai globėjas, eidamas Vis. Ž. T. dėsniais d. II tit. XVIII §§ 326, 327, 328, turi pranešti globos teismui šitą svarbią, jos globotinį liečiančią atmainą, kuris del šito gaus padaryti ištyrimą. Taigi aš esu tos nuomonės, kad šituo dalyku visai nėra reikalo leisti naujų įsakymų, o užtektų, jeigu skelbime, kuris ketinamas išleisti kaip į kunigus, taip ir į kolegijas bei teismus, bus atkreiptas dėmesys į aukščiau išdėstytą atsitikimų skirtumą ir į atitinkamai taikintinus įstatymo dėsnius".[1]

Dvasiniame Departamente tuo laiku įvyko atmainų: vieton reakcinio Wöllnerio, išėjusiojo 1798. III. 11, paskirtas Massow 1798. IV. 2; jis išleido raštą į Rytų Prūsų ministeriją, kuriame nurodo, kad jos išleistieji aplinkraščiai 1786. VI. 27 aiškiai priešingi jos pačios instrukcijai, išleistai 1774. VII. 30, taigi negali būti palikti. „Žinoma, jeigu kas paduotų pagrįstą skundą, jog katalikų kunigas drįsta vilioti neleistinomis priemonėmis evangelikų parapiečius prie perėjimo, už tą būtų traukiamas atsakomybėn...[2]

Bet vistiek kai kurios vadybos nenori pasiduoti; senajai savo politikai paremti jos iškasė dar daugiau įsakymų, būtent: 1693. XI. 15 ir 1696. VII. 25 reskriptus, o be to, did. kanclerio Cocceji'o nuomonę, pareikštą 1733. V. 26.

Priešininkai randa, jog išleidus 1764. IV. 8 ediktą aplinkybės pasikeitė, įsileista apsigyventi svetimų pasiturinčių šeimų ar asmenų, ir jų tikybos visai nevaržė.

Bet Užsienių Departamentas stengiasi apginti senąją praktiką. Jam vis dar stovi akyse katalikų pavojaus šmėkla: katalikai galį įsigalėti miestuose, viešai darysią pamaldas, viliosią kitus, visa tat tyčia darysią protestantams gaudyti. O juk kitose vokiečių žemėse katalikai nenori visai įsileisti protestantų, todel nesą reikalo lengvinti gyvenimo katalikams Prūsuose[3].

Bet geros kloties neturėjo.

---

[1] *Public.* VIII. Nr. 2 (1798—II. 3)
[2] *Public.* VIII—Nr. 25 (1798. VI—II)
[3] *ten pat,* VIII—Nr. 41 (1798 X. 24 ir XI. 15).

Tačiau protestantų kunigai nenurimo ir vėliau: norėjo būti varžytynėse del tikybos geresnėj būklėj negu katalikų.

Visa tat aštrioj formoj iškildavo naujose provincijose vakaruose ir rytuose.

Kartais tose šalyse, vienų katalikų gyvenamose, evangelikai, neturėdami vietoje savo kunigo, atlikdavo jungtuves ir krikštą pas artimiausią katalikų kunigą. Atlikę tą aktą, katalikų kunigai įrašydavo į savo knygas ir nepranešdavo evangelikų kunigams. Kurios tikybos tie žmonės? Prasidėjo 1805—1806 m. ginčai teorijos ir praktikos atžvilgiu tarp atskirų departamentų. Galų gale priėjo prie tokios išvados: tas pamokslininkas (kunigas), kuris atlieka aktą ir įneša į savo bažnyčios knygas, liudija, kad tat buvo atlikta taip, kaip tat daroma iki šiol Berlyne[1].

Mišriosios jungtuvės. Apie jungtuves, kaip kas turi būti padaryta, nustatė V. Ž. T. Bet tenai buvo vietų, kurios liečia vien katalikų kunigus. Pav., § 442 sako: „jeigu katalikų klebonas atsisako atlikti jungtuves, kurios yra leistinos šalies įstatymais, ar del to, kad neieškojo dispenso iš dvasinės vyriausybės arba aplamai atsisakytų, tai jis turi sutikti, kad jas padarytų kitas klebonas".

§ 433 sako: „Žemės Teisingumo kolegija šituo atveju, o taip pat ir tuo, jeigu katalikų klebonas del tos priežasties nepriima užsakų, turi teisės abudu dalyku pavesti kitam klebonui, dargi visai kitos tikybos"[2].

Bet katalikų kunigai visai neklausė šito, buvo tokių atsitikimų, jog stačiai priešinos. Vienas valdininkas, Mercy (bene Berlyne), norėjo vesti persiskyrėlę evangelikę, tai klebonas nepriėmė užsakų, dargi pagrasė jam ekskomunika...[3]

Kartais kunigas neduoda moteriškei išrišimo del to, kad ištekėjo už protestanto; vyriausybė skiria jam baudas, bet galų gale ji priėjo prie tos išvados, jog tat neduoda jokios naudos: jeigu kunigas neturtingas, tai sumes baudą kiti, o jeigu turtingas, tai ji jam nieko nereiškia[4].

---

[1] *Public.* IX — Nr. 862:1805. VIII. 26, 1806. II 8, 23, IV 9.
[2] *ALR.* II d. 2 t., XI tit. §§ 442—443.
[3] *Public.* VII—Nr. 352 (1796. VII. 11).
[4] *Public.* VIII Nr. 365 (1801. IV 13, V. 21).

Bandė vietos valdžia klausimą kitaip pastatyti: ar nereikia gauti dispenso įeinant į mišrias jungtuves. Vyriausybė paskelbė visur, kad negali būti ir kalbos apie dispenso reikalingumą[1].

Ar visuomet buvo galima bausti, jeigu kunigas persiskyrusiems, kitoj tikyboj vedusiems, neduoda išrišimo? Pasirodo, jog V. Ž. T. nematė čia jokio nesidėjimo[2].

Persiskyrimo bylos priderėjo dvasiniam teismui, bet tenai perilgai tęsdavo bylas. Tai leista šalim susitarus vesti bylą pasauliniame teisme (regentijoj).

Plocko, Breslavos vyskupai protestavo, bet vyriausybė rado, jog čia nėra kišimosi į dvasinius dalykus, juk ir kitose šalyse tat sprendžia pasauliniai teismai. O jų dalykas išspręsti, ar eiti į kitas jungtuves[3].

Vyskupai vis tiek nenusileido, tuomet vyriausybė ketino dar pagalvoti[4].

Bet ir dabar, naujai iššiūrėjus, išspręsta, kaip ir pirmiau. Tat buvo svarbu ir katalikams mišriose jungtuvėse[5]. Tolesni ginčai nepadarė atmainų[6]. Prūsų vyriausybė tarė, kad persiskyrimas pasauliniame teisme neliečia dalyvių tikybinių santykių, o turi tik pilietinių padarinių[7].

Vaikų tikyba mišriose jungtuvėse. Įstatyme buvo tokios taisyklės: vaikai krikštijami sekant tėvų tikyba, o jeigu jos įvairios, tai vaikai eina tėvo, dukterys eina motinos, jeigu tėvas kariškis, tai visuomet eina tėvo[8].

Bet kai kam atsirado abejonių: vienoj šeimoj įvairios tikybos nepatogu, tai ar negeriau būtų priimti tokį įstatymą, kad augintų visus vaikus vienoj tikyboj, būtent tėvo[9]. Karalius prašė kanclerio ištirti tą klausimą. Kancleris, ištyręs, atrado, jog keisti esamojo įstatymo negalima. Esamuoju įstatymu (II d. 2 tit. 76 §), sūnus mokosi tėvo tikybos, dukterys — motinos, dargi tuo reikalu negalima susitarti (§ 77). O jeigu

[1] *Public.* VIII. Nr. 358 (1801. VIII. 25.).
[2] *ten pat* VIII. Nr. 469 (1802. VIII. 16).
[3] *Public.* VIII Nr. 307 (1801. IV. 18)
[4] *ten pat* VIII Nr. 335. (1801. VII. 11).
[5] *ten pat* VIII 253 (1801. VIII. 17).
[6] *ten pat* Nr. 365 (1801. IX. 8)
[7] *ten pat* IX Nr. 700 (1804. III. 30).
[8] *ALR* II, d. 2, XIX, §§ 446—452.
[9] *Public.* IX 649 (1803. X—13).

tenai del tikybos mokymo tarp savęs sutinka, niekas iš jų dviejų ginčo nekelia, tai niekas trečias į tat kištis negali (§ 78).

Kancleris pripažino, kad tikrai yra nepatogumų šeimoje del tikybos įvairumo, vis delto, jo nuomone, keisti įstatymo nereikėtų.

Ir pirmiau, sako, turėta galvoje tokie atsitikimai. Pasirodė, kad katalikų kunigai daro prozelitus, daro pressiją į protestantus, tai tam ir buvo įvesta § 77, kuris draudžia sutartis ir pasižadėjimus tuo reikalu, bet jeigu tėvai sutinka ir geruoju vykdo, tai tat galima padaryti.

Iš katalikų pusės, jis taria, mes negalime laukti nuolaidų, protestantai kentės, todel keisti įstatymą nėra reikalo[1].

Karalius rado, jog tat jo neįtikina, ir prisako priruošti naują įstatymą[2].

O karaliui parūpęs buvo ir žinomas vienas atsitikimas: Grapas d'Haussonville persiskyrė su savo žmona evangelike, dukteris jis augino, mokė jas katalikų tikyboj. Vietos vyriausybė darė jam čia kliūtis, del to tuo karalius ir susirūpino.

Ir tikrai po to 1803. XI. 21 išėjo įstatymas, kuriuo visi vaikai auga ir mokosi tėvo tikyboje. Tas lietė taip pat krikštą ir laidotuves[3].

Ar tinka tas įstatymas visoms jungtuvėms? Kanclerio Goldbecko aiškinimu (1804. I. 24), jisai tinka tik toms, kurios padarytos jau šį įstatymą išleidus[4].

2.

Kunigų teisės ir pareigos.

V. Ž. Teisynas ir bažnyčios reikalai. Bažnyčios ir kunigų būklė, jų santykiai su valstybe buvo nustatyti V. Ž. T. (Allg. Landrecht), II d. XI tit., §§ 1—1232, kuris veikė ir naujojoj provincijoj, bet nebuvo užtektinas nei Prūsuose nei čia, todel vykdant reikėjo ne vieną dėsnį kitaip taikyti: plėsti, siaurinti ar keisti.

Absoliutiškoji monarkija turėjo pajungti sau visus gyventojų klodus, visi turi jai tarnauti, nuo tos naštos nė vieno negali būti laisvo. Nepripratę prie valstybės globos Lietuvos

[1] *Public.* IX Nr. 651 (1803. X—26).
[2] *Ten pat* (1803 X. 31).
[3] *Ten pat* IX Nr. 658.
[4] *Ten pat* 1804. I. 28.

kunigai atsirado dabar jos rankose. Jų gyvenimas taip pat reglamentuojamas kaip ir kitų klodų.

Tą patį nori atsiekti su visomis bažnytinėmis organizacijomis ir su atskirais kunigais. Keliai tam parenkami įvairiausi; vienur atleidžia juos nuo kai kurių naštų ir pareigų, kitur uždeda pareigas tik jiems vieniems. Ir viskas tat turi būti įrašyta, į knygas įtraukta, jie turi būti padaryti valdininkais.

Kunigų konstitucija. Žiemą 1796/7 m. Schrötteris iškėlė mintį, kad reikia išdirbti skelbimą, kuriame būtų išdėstyti katalikų kunigų teisės ir pareigos. Matyt, toji mintis buvo priimta, kad jis 1797. IV. 26 pasiūlė savo sumanymą, kaipo medžiagą, o did. kancler. Goldbeckas turėjo prirengti tą skelbimą; ir jis ruošia ji, tik nesutinka su kai kuriomis Schrötterio mintimis. Ar tai bus nauji įstatymai, ar išrinkti iš kitų, tik visi į vieną vietą suvesti ir sutraukti? Goldbeckas taria, kad naujų pradų ir dėsnių neturi būti, dargi patogiau būtų pakartoti tat kokio įsakymo žodžius.

Iš kitos pusės reikėtų vengti smulkmenų, detalių „quoad modum procedendi", tat tik apsunkintų, pav., nereikėtų į bažnyčios knygų vedimą dėti daugiau, negu yra V. Ž. T. Geriau peržiūrėti smulkmenas atskiruose įsakymuose. Leidžiant N. R. Prūsams skelbimą medžiaga galėtų būti įsakymai, kitoms provincijoms duotieji, kurie pasirodytų naudingi[1].

Kai del kalbos, tai, Schrötterio nuomone, skelbimas turi būti parašytas lotynų kalba[2].

Tuo dalyku reikėjo atsiklausti ir Hoymo, Pietų Prūsų ministerio, kuriam buvo nurodyta šitokia atsiklausimo priežastis: kunigai del tikro ar tariamo įstatymo nežinojimo, peržengdami juos, kenkia karaliaus interesams. Goldbeckas buvo jau besiruošiąs rengti tą konstituciją, kai išgirdo ir priešingą tam nuomonę. Hoymas siūlė leisti ją dalimis, pamaži ir nuosakiai; esmėje palaikąs jis Schrötterio pusę. Schrötteris siūlė viską iš karto pagaminti. Teisybė, yra užsienių politikoj kliūčių del Šlezijos, bet jų nėra Pietų ir N. R. Prūsams. Laukti iš dabartinių kunigų gero ūpo ir nuotaikos nėra ko. Vieton leidus įsakymus dalimis, kad išerzintų juos laukimu naujų, geriau iš karto duoti pamatinę konstituciją, kad jie žinotų, kokia ji yra, ir blogesnių ar geresnių

[1] *Public.* VII. Nr. 441 (Goldbeckas—Schrötteriui 1797. V. 11).
[2] *Ten pat* VII. Nr. 456.

jau nebelauktų, žinos, kad jie jų teisių „in spiritualibus“ neliečia, nekliudo tikybos ir sąžinės dalykų.

Goldbeckas laukė atsakymo iš užsienių ministerijos[1]. Bet taip ir nebuvo priruošta ištisa kunigų konstitucija. Reikėjo viskas dalimis nustatinėti.

Vyriausybės programa keliais bruožais buvo išdėstyta bendrojoj instrukcijoj 1797 m.

Bendroji instrukcija 1797 m. Reglamente apie Karo Ūkio rūmų ressortą buvo nustatyta, jog jiems pridera visų tikybų bažnyčios ir mokyklos reikalai[2]. Tai Schrötteris duoda savo instrukciją katalikų ir graikų bažnyčioms, palikdamas protestantų bažnyčios dalykus kitai įstaigai.

Jos turinys — tam tikri bendri posakiai, nes dar neturi tikrų žinių apie jų būklę, tik nustato būsimą politiką.

O dėsniai, nustatytieji šitoj instrukcijoj, buvo šitokie:

1. Valstybės santykį su bažnyčia nustato V. Ž. T. d. 2 tit. XI, taigi visame ir reikės tuo vadovautis. Tačiau gyvenime Rūmai bus atsargūs, atsižiūrės į viešpataujančius prietarus, įpročius, kad nesukeltų ir be to skersuojančių į vyriausybę kunigų.

2. Valdžios priežiūrai pridera viešosios pamaldos, nes kartais būna tokių, kurios neparemtos dogmos reikalavimais ir nėra būtinai reikalingos.

3. Esminiai tikybiniai veiksmai tegalima sulaikyti tik esant didžiausiam reikalui, jeigu tat kenktų tvarkai. Tat gali būti per misijas, atlaidus, kur susirenka daug žmonių. Tuomet reikia bent padvigubinti policijos priežiūra. Reikia neužmiršti žiūrėti ir išpažinties, nes kartais kai kurie nedori kunigai išnaudoja ją ir gali sėti neramumą.

4. Yra tikybinių veiksmų, kurie labai mažai surišti su tikybos esme. Jie reikia prižiūrėti. Prie jų pridera perdidelis švenčių skaičius. Ketinama jį sumažinti.

5. Reikėtų uždrausti kelionės į tolimas vietas su atlaidais, nes vieta maldai nesvarbu. Bet atsižiūrint į įpročius, pavedama nuožiūrai, kaip tat pravesti — ar leisti ar drausti: pav. gali padėti dezertijai. Reikia patirti, kaip tat padaryta su ke-

[1] *ten pat* VII Nr. 456 (1797. VII. 29 Goldbecko raštas Užs. Depart.)
[2] *Mylius* X, 1797 Nr. 18; *Publtc.* VII 416, 417.

lionėmis į svetimas vietas, su atlaidais Rusuose ir Austruose — ar leidžiama keliauti į šventąsias vietas į užsienius.

6. Reikia pasirūpinti sumažinti bažnytinius pasnikus, nes liaudis nuvargsta, nedavalgo, reikėtų rūpintis per vyskupus, kad būtų duodami dispensai.

7. Į kunigus tegalima priimti su vyriausybės leidimu. Žinoma, dabar dar negalima reikalauti iš jų didelio mokslo, bet būtinai reikia paisyti jų įsitikinimo, jų ištikimumo vyriausybei.

8. Be leidimo kunigai negali išvažiuoti į užsienius. Tatai paremta karaliaus patentu 1796. VIII. 9.[1]

9. Kunigams reikia atiduoti tam tikra pagarba, reikia tat įsakyti žemesniems valdininkams; rodant pagarbą reikia mokėti atskirti rangas.

10. Bažnyčios vietos laikymas kartais surištas su beneficija, tat apie įvykusias atmainas, mirusius ir tt. reikia pranešti (jei tat bus vyskupas, prioras, pralotas, kanauninkas, klebonas ir t.t.).

11. Tat reikalinga tam, kad neatitektų dvasinis turtas (Pfründe) tokiems, kurie gali pakenkti vyriausybei. Todel reikia turėti iš anksto žinių apie tuos žmones.

12. Į beneficijas (Pfründe) paprastai reikia siūlyti čiabuvius, paskui iš kitų provincijų, o svetimšalius skirti tik išimtinais atsitikimais.

13. Beneficija tegali būti suteikta tiems, kurie prisiekė ištikimybę, o jeigu kas neprisieks, bent neįrodys, tai atlieka tat suteikiant jam beneficiją ar tvirtinant.

14. Jeigu į beneficiją kas patenka iš rinkimų, tai komisarai turi žiūrėti rinkimų, vaduotis imper. Karoliaus VI 1724. IX. 27. taisyklėmis, būtent, liepti išrinkti 3 tinkamus asmenis; o jeigu menka beneficija, tai vieną.

15. Jeigu šitoji beneficija pareina nuo patronato, tai esant karaliaus kollatijai, parinkus tinkamą žmogų, reikia pasirūpinti, kad jis, o ne kitas, būtų vyskupo paskirtas, jei bent jisai nurodys tinkamas atmetimo priežastis.

16. Jeigu patronatas pridera kam kitam, tai reikia žiūrėti, kad tat būtų išpildyta, ir kad nepatektų netinkami karaliui asmenys.

---

[1] *Public.* VII. Nr. 358.

17. Jeigu beneficijos didesnės, o ypač jeigu duoda dvasinių teisių, tai tvirtina Finansų Departamentas, o jeigu mažesnės — tai Rūmai.

18. Del to ir turi būti pranešta Finansų Departamentui apie perleistas didesnes beneficijas ir, kur pridera karaliui potronatas, surinkti žinių apie turtą ir visa kita, kas reikia žinoti paskyrimui.

19. Įvedimas, investitūra, atliekamas dvasinės vyriausybės, rečiau teks daryti įvedimas į turtus.

20. Kadangi tebėra ryšys ir dar jis nepanaikinta su dvasimėmis vyriausybėmis, kurios yra užsieniuose, tai reikia atidžiai sekti jų įsakymus, tat tinka ir vyskupų įsakymams (VŽT. d. II, tit. XI § 107). Esant abejonėms, ar leistinas toks įsakymas, reikia pranešti Finansų Departamentui, ir šiaip gauti karaliaus exequatur.

21. Svetimiems perdėtiniams negalima leisti vizituoti čionykščių vienuolynų (V. Ž. T. d. II. t. XI § 1063) be leidimo, o jeigu vietos perdėtiniai, tai paskirti komisarą, kuris pridabotų, kad karaliaus teisės nenukentėtų.

22. Žiūrėti, kad dvasinis teismingumas nebūtų praplėstas ir išnaudotas blogiems reikalams. Jeigu dvasinei vyriausybei ir palikti teisę skirti saikias kalėjimo bausmes, tai reikia vizitacijos laiku ir prie kitų progų prižiūrėti kalėjimus, kad nekenktų sveikatai, taip pat neleisti, kad vienuolius perdaug plaktų ar kalintų.

23. Bažnyčios valdininkai turi vesti bažnyčios knygas, o kur dar jų nėra, turi būti jos įvestos.

24. Žmonių, kurie pasiskiria tikybos praktikai ir gyvena kaip anachoretai (atsiskyrėliai), pasitaiko dabar vis mažiau. O ar yra tokių N. R. Rrūsuose, tai dar reikia tinkamai ištirti. Jeigu pasitaikytų, tai reikia pasirūpinti jų skaičių sumažinti. Praktika parodė, jog tokie žmonės, padarę apžadus pasitraukti nuo pasaulio, iš tikrųjų to nedaro, nuduoda esą atsiskyrėliai ir kaipo šnipai kare gali būti pavojingi. Jeigu jie nenorėtų keisti gyvenimo, tai reikia juos pavesti policijos priežiūrai, o ateity naujų visai nebeleisti.

25. Akylai reikia žiūrėti į vienuolynus. Kai kame iš vienuolių reikalaujama pasiaukojimo, jie atimama pasauliui ir valstybei, todel reikia žiūrėti, kad į vienuolynų novicijais neįsto-

tų žmonės didelėmis dvasios ir kūno jėgomis. Reikia patirti įstojimo motyvus, juos išaiškinti, jų valia turi būti laisva, ir viską ištyrus, spręsti ar duoti leidimą ar ne. Ypač mažai laisvės pasirinkime galima pastebėti pas vienuoles, prie to daug prisideda mokymas vienuolynuose; jeigu pasirodytų blogi vienuolynų mokymo vaisiai, tai reikėtų pavartoti prieš tat atitinkamų priemonių.

26. Reikėtų, kad vienuolynai būtų, kaip senovėje būdavo, vyskupo žinioje, bet dabar to pravesti negalima, jų generolai yra užsienyje, ir visai uždrausti susižinojimo negalima. Todel, einant V. Ž. T. d. II. tit. XI. § 142, galima leisti išvažiuoti į susirinkimą, kai gaus leidimą, turės pasą ir t. t. Padidėjus išlaidoms, be reikalo nevažinės.

27. Norint žinoti, ar be karaliaus leidimo nepriima novicijų, ar neperkelia, ar nešalina vienuolių, reikia pareikalauti kasmet narių sąrašo, sulyginti jį su praeitais, pastebėjus atmainas ištirti priežastį, pareikalauti žinių.

28. Paėmus bažnytines žemes į iždą, mažiau yra darbo su jų ūkių priežiūra, tačiau kai kur dar palikta, tai reikia reikalauti kasmet apyskaitos iš žemės, kapitalų, namų valdymo[1].

Karo tarnyba. Karo Departamentas nenori atleisti nuo karo tarnybos klierikų, bet sutinka atleisti lygtinai: reikia prašyti vyriausybės neimti į kantonistus; jeigu pasitaikytų didelio ūgio, kuriuos taip mėgdavo karalius, ir jeigu jų perdaug būtų, tai atleisti negalima. Jeigu blogai elgiasi, tai juos ima į kantonistus. Taip darė senosiose provincijose[2], tur būt, buvo tas pats ir čia, N. R. Prūsuose, nors praktikos reikšmės tat neturėjo, o tik teorinę, kadangi nebuvo suorganizuota klierikams seminarija.

Išpažinties paslaptis. Vis. Ž. T., nagrinėdamas kunigų pareigas, pripažįsta išpažinties paslaptį. Kunigas tokius dalykus, kurie jam patikėti per išpažinti, turi paslėpti (§ 80). Ir teismas negali išreikalauti iš jo tos paslapties (§ 81). „Bet jeigu tokios paslapties pareiškimas yra reikalingas, kad prašalintų gresiantį valstybei pavojų arba perspėtų nusidėjimą

[1] *Public.* VII—Nr. 342 (1797. IV. 26).
[2] *ten pat* VII Nr. 399 (Karo Depart. raštai Plocko vyskupui 1797. XII. 29)

ar sulaikytų žalingus jau padarytojo nusidėjimo padarinius, tai dvasininkas turi šitą pranešti vyriausybei“ (§ 82).

Plocko vyskupas Szembeckas, laikinai valdęs Užnemunę, išleido į savo kunigus raštą, kuriame nurodo, jog reikalavimas išduoti paslaptis, sužinotas per išpažintį, negali būti išpildytas. N. R. Pr. Rūmai, gavę tą raštą, nedavė savo sutikimo jį skelbti, dargi pranešė apie tat į Berlyną. Iš ten Teisingumo, Užsienių ir N. Rytų Prūsų Departamentai pranešė, jog gerai padaryta: „Prisakome mes jums duoti suprasti minėtam vyskupui, nors labai mandagiai, bet tvirčiausiai, kad ne tik minėtasis straipsnis riša taip pat ir katalikų kunigus, kurie privalo pranešti vyriausybei apie paslaptis, jiems suteiktas per išpažintį minėtomis tenai aplinkybėmis, bet ir negali būti iš to dėsnio jokio dispenso ar išimties. Jam jūs turite pridėti, kad anas § 82 įstatymo reikalavimas atitinka visai pačių kanonų teisės reikalavimus ir prireikus gali būti įrodytas ištraukomis iš geriausiųjų rašytojų. Sakysime, nors visai nesutinkame, kad čia būtų kitaip, tai vis delto apie tokį dalyką, kaip šitas, kur taip labai eina apie viešą apsaugą, tvarką ir ramybę, tik vienas pasaulinis žemės įstatymas yra kompetentingas ir nulemiąs, juk jisai, o ypač nurodytasis § 82, visai suderinamas su užtikrintąja ir leistąja mūsų žemių katalikų vadliniams ir niekados nekarpoma ir užlaikoma tikybos ir sąžinės laisve“[1].

Atlaidų ir misijų suvaržymas. Valdžia negalėjo kęsti, kad kas rinktų be jos žinios žmones į krūvą. Todel visokius susibūrimus reglamentuoja, ima savo globon, už taisyklių nepildymą deda atsakomybę kunigams. Del to tai susirūpino misijomis ir atlaidais.

Pastebėjo, kad įvairiose vietose ruošiamos misijos. Vietos vyriausybė tuo buvo susirūpinusi, nes jos perdaug jaudiną žmones. Pamokslai, atlaidai, žmonių daugybė — tuomet gali viską atsirasti. Paprastai misijoms vartojami elgetaujantieji vienuoliai, kurių elgimasis ir nusiteikimas ir be to esą įtariami ir dviprasmiai. „Aš tariu, sako Schrötteris, kad misijos yra reikalingos ypatingos policijos priežiūros, ir be jos žinios ir leidimo nereikėtų niekuomet jų daryti; būtent: reikėtų visuomet tikriausiai

[1] *Public.* VIII. 27 (1798. VII. 15).

nurodyt jų tikslą, taip pat vietas, kur bus laikomi misijų pamokslai, ir laikas; iš anksto prašyti vyriausybės leidimo, kad išvengtų areštų del teisės peržengimo".

Schrötteris teiraujas pas Hoymą, ką jis tuo reikalu manąs daryti. Tasai atsakė, jog ketinąs padaryti tą pat, ką ir jis[1].

Dvasinis teismas. Kunigai už nusidėjimus grynai dvasiniuose dalykuose pridera savo teismui, o visuose kituose dalykuose bendram teismui.

Tačiau kartais del to abejoja, velytų viską atiduoti pasauliniam teismui.

Vienas klebonas (Rembeliński) del blogo gyvenimo buvo atstatytas nuo vietos; šitą nutarė padaryti konsistorija.

Kam skųstis del tokio nutarimo? Kilo mintis, ar negalima pavesti pilietiniam teismui? Bet iš kitos pusės žiūrint, čionai nėra peržengta jokio pilietinio įstatymo.

Nepatogu del to pradėti derybas su Kurija, nepravartu pavesti kokiam oficialatui, nes gali skundą atmesti, „tai mūsų patarimas būtų toks: visą tą reikalą del kokios nors priežasties (o jų ne taip jau sunku surasti) pripažinti prideramu pasauliniam teismui ir tuo būdu iš tikrųjų antroji instancija būtų regentija"[2].

Kunigai - bastūnai. Užėmus naujas valdas, Prūsų vyriausybė turėjo žinoti visus gyventojus, ypač kunigus; visi turi būti jai žinomi, sėslūs. Dargi pačioj pradžioj del šitų bastūnų pajuto nepatogumų ir net pavojų.

Ir Schrötteris savo rašte 1796. X. 12 praneša valdininkams apie savo susirūpinimą tuo reikalu: „Man suteikta žinių, būk naujai įgytose srityse, ypatingai išilgai Nemuno, sukinąsi daugybė pasaulinių kunigų ir dominikonų vienuolių, esą atėjusių iš anapus rusų valdų, neturėdami išlaikymo, apsistoją pas sodiečius ir juos kurstą priešintis ir be reikalo skųstis".

Gavus tokius paakinimus, Rūmų Komisija Baltstogėj tuo tarpu įsakė valdžios įstaigoms turėti saugią akį šitiems besitrankantiems dvasininkams, ir kiekvieną, kas negali pasiremdamas čiabuvių ir patikimų asmenų pripažinimu arba kitu kokiu būdu įrodyti, sulaikyti ir tiksliai iškvosti ir paskui po to spręsti, ar tokį dvasininką reikia atiduoti į gretimąjį čio-

[1] *Public.* VII Nr. 390 (1796. XI. 29, 1796. 12. XII.)
[2] *Public.* VIII Nr. 60 (1799. I. 17) (Atsitikimas ne N. R. Prūsuose).

nykštį vienuolyną maitinti ir prižiūrėti arba pabandyti išsiųsti atgal už sienos.

Berods, jau padaryta esą priemonių svetimiems dvasininkams sutvarkyti, neleidžiant jiems pereiti, bet reikia padaryti galą jų bastinėjimuisi.

Schrötteris taria, kad reikėtų taip pasielgti:

„Kiekvienas dvasininkas, kuris važinėja po kraštą, ar tai rinkdamas išmaldas, ar kitais leidžiamais reikalais, turi turėti pasą, išduotą pasauliniams oficialo ar šiaip kito kurio gerbiamo dvasininko, o kunigai-vienuoliai turėti pasą iš abato, priioro ar šiaip kito vienuolyno perdėtinio savo provincijoj, paliudytą artimiausioj policijos įstaigoj.

„Čionai savaime suprantama, kad kiekvieną, kuris negalėtų užtektinai šituo būdu legimituotis, reikėtų tuojau sulaikyti, ir tiktai kyla klausimas, kas reikia toliau su juo daryti, ypač jeigu tat būtų svetimas dvasininkas.

„Kadangi šios šalies dvasinei vyriausybei uždėta minėtojo patento § 16 atsakomybė už esančiųjų jos priežiūroje žmonių elgimąsi, jai pačiai turi rūpėti, juos žinoti ir neleisti valkiotis po kraštą be duonos ir maisto, tai pasirūpinau pareikalauti sąrašą pavardžių jų žinioje esančių dvasiškių ir duoti pareiškimą, ar ketina apsiimti aprūpinti tuos, kurie iš tikrųjų neturi nei duonos nei maisto vienuolynuose ar kitoj vietoj, ar ne".

Schrötteris tarė, jog ir Hoymui (Pietų Prūsų) tas klausimas taip pat rūpįs, panorės išleisti tuo reikalu vienodas taisykles, tai pranešė, jog ruošias skelbimo sumanymą, ir klausė jo nuomonės.

Mokesčiai. Prūsų vyriausybei reikėjo gauti naujų lėšų mokesčiais, taigi reikėjo imti ir iš kunigų.

Karaliaus patentu 1796. VII. 7. paskelbta apie įvedamus mokesčius: kadangi esamųjų mokesčių neužtekdavo kariuomenei išlaikyti, o tvarka palaikyti reikia, tai juos padidino, tik padidino nelygiai. Visi bajorai už žemę, už amatus, miestus vieton įvestųjų 10% „aukos" (ofiara) moka 24%, o kunigai už dvasinius turtus ir naudojimus vieton paskirtųjų 20% — moka 50%. Tik kai kur padaryta išimčių ir palengvinimų: nemoka nieko tik tie (asmenys ir įstaigos), kurie teturi 500 lenk.

auksinų pajamų, 10% moka tie, kurie jų turi ne daugiau kaip 2000 auksinų, visos labdarybės įstaigos ir ligoninės moka 10%[1].

Kai kam, dar berašant patentą, o daugeliui vykdant jį praktikoj, puolė į akį prieštaravimai; gauna ne tą, ką norėjo pasiekti. Pav. iki 500 auks. neima mokesčių, o jeigu kas turi 510 auks., tai moka 51 auks., lieka jam pačiam 459 auks., taigi mažiau negu tam, kuris turi 500 auks.; arba, jeigu kas turi pajamų 2500, tai skaitant mokesčių 50%, jis turi užmokėti iš jų 1250 auks., liktų mažiau negu tam, kuris turi tik 2000 auks., nes atidavęs 10% palaiko 1800.

Taigi reikėjo šitie prieštaravimai pašalinti.

Norint privilioti kunigus, valdžiai reikėjo mažiau juos spausti su mokesčiais, ypač pačioj pradžioj. Nauju, vėlesniu įsakymu, išl. 1797. IV. 27., Baltstogės Karo-Ūkio Rūmai savo aplinkraščiu („Circulare") 1798 metams įvedė tokias atmainas:

1) už pajamas iki 500 auks. nieko nemokama,

2) už pajamas tarp 500—2000 auks. mokama 10%, bet turi likti laisvų 500,

3) už pajamas daugiau kaip 2000 a. mokama 50%, bet turi likti grynų 1800, ir tik nuo 3600 auks. pelno mokama pilnų 50%.

Rūmai, leisdami tą aplinkraštį, pareiškė, jog tikisi dėkingumo iš kunigų Prūsų karaliui, nes jie dabar yra geresnėj padėtyj negu savo valdžios laikais, jiems mokesčiai nesunkūs, del to bus ištikimi naujai valdžiai[2].

Taigi turi būti mokėtojams aišku, jog daromi palengvinimai: moka už žemę, kurios beliko maža, o iš tikrųjų moka didesnį nuošimtį negu kiti klodai, pav., negu bajorai.

Bet pasikeitus sąlygoms nieko nebuvo padaryta[3].

3.

Vyskupai, jų teisės ir pareigos.

Naujos santvarkos reikalas. Atskirą didesnį vienetą organizacijos atžvilgiu sudaro vyskupija. Jos pryšakyj stovi

[1] *Public.* VII Nr. 35[1] (1796. VII. 7.)
[2] *Public.* VII Nr. 433 (1797. IV. 27.)
[3] *Public.* VII. Nr. 373 (Schrötteris 1796. X. 12, Hoymas 1796. XI. 9).

vyskupas. Naujojoj provincijoj, kaip ir Prūsuose, jis turi būti valdininkas, vykdyti gyvenime savo srityj Prūsų valdžios sumanymus.

Vyskupijos organizacija turi būti suprastinta, suvienodinta ir subiurokratinta, tačiau negali tapti tokia jėga, kad būtų pavojinga prūsų biurokratijai.

Esamoji senuose Prūsuose santvarka, kaip pastebėjo po kelių metų praktikos, nebeatitiko tų reikalavimų, reikėjo išdirbti naują.

Vyskupijos tarp savęs negali būti sujungtos; jos turi reikalų su Prūsų vyriausybe ir su kurija, bet anai prižiūrint. Taigi iš visų katalikų vyskupijų negali būti sudaryta viena ar kelios metropolijos.

Keturių departamentų viršininkai, pasitarę bendrai 1801 m., paruošė įstatymo pradus ir juos patiekė karaliui, ir jeigu jisai sutiktų priimti, tai paruoštų juo remdamiesi atatinkamą įstatymą. Jie kreipėsi į karalių, siūlydami naujojoj provincijoj kitaip sutvarkyti bažnyčios reikalus[1].

Pamatinės jų mintys buvo šitokios:

1. Senas, labai kenkiąs katalikų bažnyčioj dalykas — tai atskira vienuolių hierarchija. Kai kurie ordinai ir vienuolynai neklauso vietos vyskupo, ypač vidaus reikaluose, o klauso savo perdėtinio, paskui provincijolo ir pagaliau ordino generolo, kurie paprastai esti Romoje.

Negalima išvengti popežiaus kišimosi į vidaus reikalus, bet valstybė visa tat gali išmintingai suvaržyti; vyskupas, kaipo vietos žmogus, yra valstybės priežiūroj, o negalima tinkamai prižiūrėti ordinų, jeigu jų provincijolai ir generolai yra svetimšaliai ir gyvena svetur.

Seniai pradėda rūpintis svetimųjų kraštų įtakos pašalinimu, sudarant įvairių ordinų provincijas valstybės ribose, tuomet provincijolas būtų vietinis žmogus, čionai renkamas.

Čia tik žingsnis geron pusėn, bet šito neužtenka. Provincijolai taria, jog jie nepareiną nuo vyskupo, del to tai vienuoliai yra atsilikę, kultūros atžvilgiu stovi žemiau, negu pasauliniai kunigai, netinka sieloms ganyti, jie dykaduoniai, nesugeba dirbti visuomenei naudingo darbo.

[1] *ten pat* VIII Nr. 340 (1801. VII. 20).

Dabar sumažintas novicijų skaičius, nes negali stoti į vienuolyną be leidimo, nuo to laimėjo valstybė: palikti kantonistai.

Lieka padaryti dar tokie naudingi žingsniai. Reikia pasirūpinti, kad Vakarų, Pietų, N. Rytų Prūsuose ir Varmėj, kuri dabar priklauso Rytų Prūsų, visi vienuolynai atsipalaiduotų nuo svetimų ordino generolų autoriteto, reikia pastatyti provincijolus, kurie turi priklausyti tos vietos vyskupo, kieno vyskupijoj yra vienuolynas.

Nėra naudos vesti tuo reikalu derybų Romoj arba vietoje su vyskupais, todel karaliui lieka savo valia įsakyti.

Žinoma, bus skundų, prašymų susilaikyti, ar padaryti išimtis, bet nusileisti negalima, tuomet geriau visai nepradėti. O jeigu priešintųsi vienuolynai, tai būtų galima juos uždaryti, vyskupus nubausti medžiagiškai, o tuos, kurie tinkamai elgsis, galima kuo nors pažymėti.

2. Su šitais darbais surištas tolimesnis planas: einant pamažu, galima bus visai uždaryti vienuolynus. Praktika davė gerų vaisių: iš vienuolynų padaryti kalėjimai. Reikia tačiau taip padaryti, kad uždarytinųjų vienuolynų vienuoliai būtų geresnėj būklėj, kad jiems atrodytų jog vienuolyno uždarymas esąs geras dalykas.

3. Duodamoji vyskupų priesaika, atsiradusioji kitais laikais, netinkama dabartinei gadynei. Joje įtraukti tokie santykiai, kurie galėjo būti pas italų vyskupus, popežiaus vasalus, o tat yra nepriimtina kitai pasaulinei valdžiai. Vysk. Albertrandi padedant pavyko sudaryti nauja, dabartinė priesaika, ir ją yra davę Varšuvos, Vygrių ir Supraslio vyskupai. Kurija pradėjo derybas, sutinka išleisti tik tą vietą, kuri liečia pareigą persekioti eretikus, kaip tat padaryta Anglijoj Airijos vyskupams ir Rusijoj.

Nėra reikalo daryti derybas su Kurija, karaliui nepridėrėtų jų pradėti.

4. Jungtuvių reikalais kartais tenka gauti dispensai, kuriuos duoti Kurija suteikė teisę vyskupams, bet tos teisės yra gana siauros. O kiekvieną sykį naujai prašant reikia gaišti ir išleisti pinigai, be to, duotieji dispensai kartais įsikiša į pasaulinės valdžios reikalus.

Kurija, matyt, norėtų būtinai įsteigti nunciatūrą, o tat protestantų šaly nereikalinga, dargi kenksminga.

5. Dvasinis teismas jau organizuotas, ir jokia byla dabar negali patekti į Romą.

6. Nevartoti prievartos, leidžiant protestantams naudotis katalikų bažnyčiomis.

7. Reikia panaikinti protestantų prievolė mokėti duoklę katalikų kunigams.

8. Reikia Pietų ir N. Rytų Prūsams prisidėti prie išlaidų padengimų Romoj po 400 dol.[1]

Schrötteris rado, jog paskutinieji reikalavimai neturi didelės reikšmės N. Rytų Prūsams, nes tenai protestantų beveik nėra. Kiti į tat atsakė, jog protestantų bus daugiau ir daugiau, atvyks valdininkų, kolonistų ir t.t.,[2] taigi turės didesnės reikšmės.

Karalius, kaip minėta, sutiko su tuo pasiūlymu[3]. Taigi reikia dabar pagaminti pats įstatymas.

Pats įstatymas nebuvo parašytas, nebuvo užbaigta kunigų konstitucija, bet minėtoji viršuje programa buvo vykdoma ir įvykdyta dalimis ir iki galui ištisai pravesta.

Vyskupo laiškų priežiūra. Ir senesnėse provincijose, kaip naujesnėse, dabar reikalaujama iš vyskupų, kad jie prieš siųsdami į vyskupiją laiškus, duotų juos peržiūrėti Rūmams. To reikalavo Hoymas Pietų Prūsuose, tas pat buvo daroma ir N. R. Prūsuose[4]. Pav., 1796. XI. 29.

Schrötteris praneša Baltstogės Rūmų Komisijai, jog sutinkąs praleisti Plocko vyskupo ganytojo laišką ir prie jo pridėtąją popežiaus bullę, kurių tikslas—žmones pamokyti ir nuraminti, tai „prieš jų skelbimą nieko negalima pasakyti ir galima praleisti"[5].

Vyskupo teisės dispensuose. Prūsų valdžia, norėdama pasilpninti ryšius tarp vyskupų ir Kūrijos, rūpinos praplėsti vyskupų teises. Ypač reikdavo kreiptis į Kuriją, prašant duoti dispensą jungtuvių reikalu. Mirus popežiui, esant vakansui, pasitaikė proga vėl iškelti tą klausimą ir praplėsti vyskupų teises. Prūsų valdžia skubinas tat atlikti kuo greičiau, nori gyvenime

[1] *Public.* VIII — Nr. 338 (1801. VII. 15).
[2] *Ten pat* Nr. 343.
[3] *Ten pat* Nr. 340 (1801. VII. 23).
[4] *Public.* VII. Nr. 322 (1796. III. 25).
[5] *ten pat* Nr. 388 (1796. XI. 29).

įvykdyti, tikisi, kad padarytieji dispensai bus „Kurijos pripažinti[1].

Ir tikrai Prūsų vyskupams duota lengvatos, bet kitokios, negu norėjo Prūsų valdžia[2]. Vygrių vyskupas prašė išrūpinti lengvatas, bet ji dabar atsakė, jog praplėsti dar labiau lengvatas dabar esąs nepatogus laikas, o kai del vienuolynų, tai jų tvarka — esąs valstybės dalykas[3].

Prūsų vyriausybė del politikos motyvų norėjo sulaikyti ir visai nepranešti vyskupams apie jau suteiktasias lengvatas, bet vėliau apsižiūrėjo, jog sulaikymas gali duoti valstybei daugiau žalos, negu naudos, todel paskelbė[4].

Gniezno metropolitas. Prūsų valdžios žiniomis Gniezno metropolitas turįs didelių planų, norįs praplėsti savo valdžią ir būti primu. Tai jau geriau būtų leisti popežiaus įtaką praplėsti, nes jisai yra toli, toliau negu čionykštis kunigas, taigi pavojinga būtų turėti tokį primą. Del to būtų painiavų ir užsieniuose: jis norėtų turėti įtakos ir toms Lenkijos dalims, kurios nebuvo po Prūsų skeptru. Plėsti nebūtų reikalo, juk naujieji vyskupai Varšuvoj ir Vygriuose visai nėra arkivyskupo valdžioj. O steigti primo garbę ir jo teismą nei reikėtų nei priderėtų.

Savo nuožtu reikia, sako, sudaryti dvasiniuose dalykuose tris teismo instancijas. Sumanyta šitaip jas organizuoti:

1) oficialatas kiekvienoj vyskupijoj — bus 1-oji instancija,

2) antroji instancija — metropolito teismas Gniezne, o toms vyskupijoms, kurios nėra Gniezno arkivyskupo valdžioj, kitos kurios vyskupijos oficialatas,

3) Roma negali būti trečioji instancija, bet reikia, kad Kurija pripažintų „iudices delegatos in partibus", skiriamus tam tikra tvarka metropolito ir nepareinamų nuo jo vyskupų.

Delegatai būtų tik kurį laiką[5]. Tačiau šita taip ir liko projektu.

---

[1] *ten pat* VIII. Nr. 153 (1799. XII. 16)
[2] *Public.* VIII. Nr. 317 (1801. V. 13).
[3] *ten pat* Nr. 318 (1801. V. 13).
[4] *ten pat* VIII — Nr. 324 (1801. VI. 4, V. 13).
[5] *Public.* VII—Nr. 419 (1797. III. 16).

4.

Vienuolynai ir vienuoliai.

Skaičius. Naujojoj provincijoj Prūsų vyriausybė rado geroką skaičių vienuolių ir vienuolynų.

Iš viso N. Rytų Prūsuose buvo:

katalikų vienuolynų — 45, vienuolių — 672,

graikų unitų vienuolynų — 3, vienuolių — 20,

graikų neunitų vienuolynų 3, vienuolių — 7.

Iš viso vienuolynų — 51, vienuolių 699, iš jų 576 vyrai, 123 moterys[1].

Skaičiaus mažinimas. Vyriausybė, kišdamasi į visus reikalus, negalėjo nepažvelgti savo „apšviestom" akim pro vienuolynų sienas, pasiryžo ir čionai suvaržyti perdėtinių valią, dargi sumažinti vienuolynų skaičių. Šitam vartojama keleriopų primonių, būtent: draudimas įstoti be leidimo, amžiaus nustatymas, svetimšalių suvaržymas, sukuliarizacija ir t. t.

Įstojimas į vienuolyną. Įstoti į vienuolyną noviciju tegalima turint leidimą. Sprendžia tat Rūmai, ar reikalingas novicijus[2].

Amžius. Pirmiausia nustatomas amžius stojantiems į vienuolynus. Ministeriai savo rašte šitaip pagrindžia mintis.

„Sumažinimas elgetaujančių vienuolių Pietų ir N. Rytų Prūsuose yra visais atžvilgiais pageidaujamas valstybės gerovei ir tautos dorovei, kurioms anie savo klajūnų gyvenimu padaro tikrai blogos įtakos. Tarp priemonių, kuriomis jie naudojas, norėdami daryti kliūčių tam sumažinimui, yra viena tikriausia, būtent, kad jie leidžia apsivilkti ordino rūbais ne tik novicijus, bet dar ir vadinamuosius aspirantus, su tuo jie prirīša juos ne tik stipriau prie vienuolyno gyvenimo, bet dar trukdo grįžti atgal į pasaulį.

Suvaržyti šitą laisvę vienuolių ordinams būtų leista ir sveika.

Viešpats (karalius) gali savo įsakymu uždrausti apvilkti novicijus rūbais iki apžadų, tai sutinka ir su kanonu.

---

[1] *Public.* VIII —Nr. 479 (raštas 1802. IX. 13).
[2] *Public.* VII —Nr. 450 (1797. VI. 14)

O tat ir sveika būtų, nes ankstybas apvilkimas rūbais labai sunkina novicijams grįžti į pasaulį, jie nedrįs tat daryti, nes už tą juos niekins kiti. Kartais apvelka rūbais jaunuolius 16 metų, anksti pripratina prie nedarbo, elgetavimo, prie to pratina iš pat pradžios, jie žūna pasauliui, o uždraudimas tapti novicijais prieš 24 m. nustoja reikšmės".

Reikia uždrausti vilkti rūbais prieš 24 m. visiems ordinams visose 3 provincijose (Vakarų, Pietų, N. Rytų), o del sulaukusiųjų 24 m. reikia dar gauti Rūmų leidimą.

Karalius sutiko su tuo ministerių pasiūlymu[1].

Tik kilo klausimas, ar taikomas jisai N. Rytų Prūsams, del to apie tat Schrötteris užklausė karaliaus 1801. V. 13. Karalius savo atsakyme nurodė, jog be vyriausybės leidimo apskritai negalima priimti nei į kunigus nei į vienuolius, o į novicijus dar be 24 metų amžiaus.

Praktikoj nebuvo daroma išimčių; ir pasirodė, jog per vienerius (1800) metus vienuolių-kunigų sumažėjo šešta dalim[2].

Pakartotas uždraudimas anksti apvilkti rūbais 1801. VIII. 12[3].

Pas save Pietų Prūsuose Hoym'as atsisakė tat įvesti gyvenime, del to iškėlę eilę abejonių, ar naudingi draudimai[4].

Svetimšalių suvaržymas. Pasirodė, jog kai kur priimdavo į vienuolyną svetimšalius, atėjusius iš tolimos šalies. Kitur atsitikdavo, kad novicijais būdavo tik svetimšaliai. Tai 1801. III. 30. įsakymu uždrausta priminėti svetimšalius[5]. Išimtį tegali padaryti karalius, jeigu tam būtų svarbių politinių priežasčių[6].

Veikimo suvaržymas. Reikia rūpintis sumažinimu misijų, kurias daro atskiri vienuolynai; vyskupai turi neleisti, turi ištirti, ar tat reikalinga. Be to, reikės imti Rūmų leidimą[7].

Vienuolynų uždarymas. Kai kurie vienuolių ordinai iš karto nepatiko Prūsų vyriausybei, ir ji buvo nusistačiusi prieš juos Prie tokių priderėjo kamaldulai; jie iš visų vienuolių pripažinti

[1] *Public.* VIII—Nr. 272. (1800. XII. 13 ir 22, karalius sutiko 30. XII).
[2] *Public.* VIII. Nr. 319 (1801. V. 30).
[3] *Public.* VIII. Nr. 352
[4] *Public.* VIII Nr. 382.
[5] *ten pat* VIII—Nr. 296.
[6] *ten pat* (1802. V. 30).
[7] *ten pat* Nr. 451 (1797 VII. 10).

nenaudingais, todel nutarė naujų neįsileisti. Vygrių kamaldulai perkelti į Bielanus (Pietų Prūsuose), jie turėjo užleisti savo mūrus vyskupo būstinei įtaisyti.

Dar 1797 m. Prūsų vyriausybė ketino išdirbti taisykles, kaip vienuoliai bus priimami, kaip vienuolynai uždaromi ir t. t.[1].

Bendro plano sumanymą turime vos iš 1801 m.

Norėdami sumažinti vienuolynų skaičių, ministeriai buvo išdirbę tam tinkamas priemones; susitarė tarp savęs, kad jos būtų vienodos Prūsams. Ir karalius sutiko su jomis, bet ne su visomis.

1. Jisai sutinka, kad reikia nutraukti vienuolynų ryšius su perdėtiniais provincijolais, esančiais svetur, bet dabar dar negalima tuojau to pasiekti, tuo tarpu užtektų, kad čionykščiai įvairių ordinų vienuolynai darytų savo provincijas, rinktų provincijolus, dabar tegu palaiko ryšius su užsieniais, nepatogu pavesti anuos vyskupams, kurie gali sustiprėti.

2. Reikia uždarinėti vienuolynus, sujungus kelis į vieną, bet prie to reikia eiti pamažu, atsargiai, be triukšmo[2].

Kitokios nuomonės buvo Schrötteris, nors negriežtai ją tepareiškė. Surinkęs žinių apie vienuolynus, Schrötteris priėjo prie išvados, jog Naujuose Rytų Prūsuose, sulyginus su kitomis katalikų šalimis, visai mažai vienuolynų, o esantieji nuvargę ir neturtingi. Ir jeigu jie išnyktų ar vienuoliai išmirtų, tai mokykloms ir kunigams maža tetektų naudos. Be to, priorai dar naudingi, delto dar reikią juos palikti ir nenaikinti, taip galvoja Schrötteris[3].

Kunigų - vienuolių sekuliarizacija. Trūkstant vyskupijai kunigų, naujas Vygrių vyskupas Karpavičius daug vienuolių-kunigų padarė savo vyskupijos kunigais, atleidęs juos nuo ordino apžadų. Tam reikalui jisai kreipėsi į popežių per Prūsų vyriausybę. Ji buvo tuo labai patenkinta, nurodinėjo kelius, kaip būtų galima pigiau padaryti tuos formalumus Romoj, nes rūpėjo neleisti pinigų išvežti. 29 prašymai buvo pasiųsti į Romą 1803. V. 14, už kiekvieną reikėjo mokėti po 2 scudi 40 bijocchi. Berlyne reikėjo užmokėti žyminės ir raštinės išlaidos; nuo jų

[1] *Public.* VII Nr. 852 (1797. VII. 13).
[2] *Public.* VIII. Nr. 340 (1801. VII—23).
[3] *Public.* VIII—Nr. 479.

Karpavičius prašė atleisti, nes vienuoliai neturį nieko, bet kiti ministeriai atmetė sakydami, kad nors dabar neturį, bet paskiau galėsią užsidirbti[1].

Vienuolių sekuliarizacija eina dideliais žingsniais, dažnai atsitinka, kad patys prašosi; vyriausybė randa, kad iš to esanti didelė nauda, nes žmonės ištraukiami iš nenaudingo vienuolyno gyvenimo į pasaulį. Popiežius, kaip praneša iš Romos ministeris, „lengvai sutinka padaryti tokias sekuliarizacijas ir habilitacijas už visai menkus raštinės bei ekspedicijos mokesčius. Tik jis reikalauja vyskupo liudijimo apie šitų subjektų vertybę, taip pat uždeda jiems esminių jų, vienuolių, apžadų, esant nebe vienuolyne, vis delto laikytis, vyskupui prižiūrint, ir tuo būdu nemaža dalis Pietų ir Naujųjų Prūsų kunigų yra paimta iš šitų sekuliarizuotųjų ordino dvasininkų, kurie dabar, kaipo pasauliniai kunigai, atlieka labai naudingą darbą"[2].

Vienuolynų sunaudojimas. Kas daryti su uždarytųjų vienuolynų triobesiais? Vienur paverčia mokyklomis, kitur kalėjimu, dar kitur kareivinėmis. Bielske vietos bajorai prašė vyriausybės, atiduoti jiems karmelitų vienuolyną ir bažnyčią, kad galėtų įsteigti labdaringą seserų įstaigą, o jai išlaikyti suvartosią jiems būk prideramas palūkanas nuo kapitalų.

Vyriausybė pritaria tam norui, žada palaikyti, nes randa, kad padarytų naudingą įtaką ypač moterų kultūrai, tik, sako, negalima atiduoti Bielsko mūrų, nes jau atiduota kalėjimui, perdirbta ir priruošta, o reikės paieškoti kito kokio vienuolyno.

Karalius sutiko su šituo Schrötterio pasiūlymu[3]. Taigi Bielsko bajorai negavo prašomųjų vienuolyno mūrų.

Vyskupas ir vienuolynai. Nors karaliaus įsakymu vienuolynų jurisdikcija pavesta vyskupams, tačiau vienuoliai kartais neklauso savo perdėtinių, o vyskupai taria neturį teisės kištis, nes tat būtų priešinga suteiktosioms privilegijoms. Taigi reikia gauti popežiaus lengvata. Prūsų valdžia pradeda rūpintis per savo atstovą, prašo duoti vyskupams teises vizituoti visus vienuolynus ir kištis į jų vidaus reikalus[4]. Ir Prūsų

[1] *Public.* VIII—Nr 475 (1802. VIII. 30; 1803. IX. 15).
[2] *Public.* IX. Nr.—686 (1804. II. 18).
[3] *Public.* IX—Nr. 693 (1804. III. 21, III. 27).
[4] *Public.* VIII Nr. 408 (1802, III—3)

atstovas Romoj kreipės 1802. V. 20 tuo reikalu su nota[1]. Pati Prūsų vyriausybė tuo dalyku svyravo, neturėjo aiškaus nusistatymo, todel nedarė griežtų žygių: bijojo, kad pati prieš savo norą gali prisidėti prie katalikų vyskupų sustiprėjimo, tačiau kito kelio nematė, ir del to vis dvejojo, koks kelias pasirinkti.

Ar gali vienuolis vesti? Paėmus pagrindu visam gyventojų gyvenimui tvarkyti Vis. Žemės Teis., reikėjo išspręsti klausimas, ar visame jis taikomas ir vienuolių gyvenime. Prūsų biurokratai - teisininkai susipainiojo jo dėsniuose ir darė kartais keistų išvadų.

Vienas vienuolis pabėgo iš Alyvos vienuolyno (Vakarų Prūsuose) ir apsigyveno Gedonyse, panorėjo vesti, prašo regentijos duoti leidimą, nepareikšdamas, kad norįs mesti vienuolystę.

Regentija ėmė dvejoti, kas daryti, ir savo spekuliacijose nukeliavo iki juokingų išvadų. Vieni rado, jog vienuolystė, skaistybės apžadas, įstatymų leidžiama, bet kaipo vienašalis pasižadėjimas, nėra privalomas (All. L. R. d. I tit. 5 § 5), ir pagal d. 2 tit. 11 § 1179 vienuolyno vyriausybė negali jo išreikalauti. Kiti randa, jog tokie apžadai rišą, su tuo esąs surištas turtų išsižadėjimas (d. 2 tit. 11 § 1172 ir 1179), negalima savivališkai griauti, jei bent pakeistų tikybą.

Teisingumo departamentas išsprendė šitaip: įstojęs į katalikų kunigų luomą tuo yra pasiaždėjęs laikytis celibato, turįs apžadą pildyti, tik išėjęs iš to luomo, *formoj įstatymų leistoj*, tegali teisėtai vesti žmoną[2].

5.

Medžiaginė kunigų būklė.

Kunigų pajamos. Medžiaginė katalikų kunigų būklė dabar pablogėjo. Iki šiol jie turėjo šitokias pajamas: a) iš atlyginimo už darbą (iura stolae), b) iš bažnyčios ūkių, dvarų, kurie priderėjo bažnyčiai ir jais naudojos klebonas, c) iš mezliavų, kurias duodavo parapija, vadinamų dešimtine. Tikru pajamų šaltiniu liko atlyginimas už darbą.

[1] *ib.* VIII—Nr. 431.
[2] *Public.* VII — Nr. 440 (1797. V. 5, V. 15).

Atlyginimas už darbą. Kunigas už nustatytąjį dvasinį patarnavimą, apeigų atlikimą ar aktų sudarymą imdavo tam tikrą atlyginimą. Lietuvoje kartais jį nustatinėjo sinodai, vyskupai, o net bandydavo tat padaryti bajorai per seimus, sakydami, kad kunigai perbrangiai imą. Nematyt, kad būtų tie bandymai turėję geros kloties, gyvenimas pats nustatinėjo kainas, tik jos įvairiavo, žiūrint vietos, atsitikimo ir asmens. Prūsų vyriausybė negalėjo palikti to viso dalyko žmonių nuožiūrai, ji įsikiša ir nustato taksas.

Tuo reikalu buvo 1801. VI. 13 išėjęs skelbimas, kuris smulkiai nustato atlyginimą.

Gyventojai padalinti į tris ardus, žiūrint luomo ir turto:

bajorai, turį turto: 1) daugiau kaip 10.000 dolerių, 2) 2000—10.000, 3) iki 2000;

miestiečiai: 1) vardingieji žmonės, artistai, didesnieji pirkliai, pabrikantai, rentier'ai; 2) amatninkai, viešbutininkai, pirkliai ir oficiantai, turį pensijos iki 50 dol.; 3) krautuvininkai, prekybos tarnautojai ir tarnai;

sodiečiai: 1) dvarų nuomotojai, ekonomai, šaltyšiai, malūninkai ir t.t., 2) ūkininkai, 3) daržininkai, 4) įnamiai ir kumečiai bei bernai dvaruose.

Už jungtuves bajorai moka klebonui: N 1 — 30 auks., N 2 — 12, N 3 — 3 auks.; miestiečiai N 1 — 4 auks. 24 skat., N 2 — 3 auks. 6 skat., N 3 — 2 auks.; sodiečiai N 1 — 4 auks., N 2 — 2 auks. 12 sk., N 3 — 1 auks. 6 skat., N 4 — 18 sk.

Už laidojimą bajoras moka: 60, 36, 24 auks.; miestietis: 10, 6, 4; sodietis moka: 4 a. 24 sk., 1 a. 24 sk., 1 a. 18 sk.

Skyrium mokama nustatytąja taksa už pamokslą laidojant, giedotines mišias, vigilijas, varpus ir šviesą. Nustatyta, kiek reikia mokėti už aktų kopijas, duobkasiams už darbą ir t.t.

Kas paims ne pagal taksą, turi grąžinti ką paėmė viršaus, o iždui sumoka baudos ketveriopai permokėtąją sumą; ji eina į Rūmų bažnytinį iždą. Del kontrolės klebonai turėjo išduoti kvitą[1].

[1] *Smoleński*, III, 197—8.

Bažnyčių dvarai. Naujojoj provincijoj buvo turtingų klebonijų ir vienuolynų, jie turėjo nemaža dvarų ir sodžių. Dabar visi bažnyčios turtai sekuliarizuoti, paimti į iždą. Perimta 1796—97 m. Palikta, kaipo išimtis, vos keletas dvarų, neliesti mažieji klebonijų ūkiai, iš kurių negalima sudaryti atskirų dubų[1].

Dešimtinė. Prūsų valdžia pradėjo naikinti dešimtines, šituo taip pat mažino kunigų pajamas, bet jų visai nepanaikino, nes sau atsiimti negalėjo[2].

Išvados. Dabar galima padaryti išvada apie kunigų būklę. Pajamų jie gauna mažiau. Turtų atėmimas skaudžiai juos palietė. Teisybė, esama prie bažnyčių žeme gali naudotis, bet vis tai buvo maži daržai ar laukai. Iš jų naudos buvo nedaug.

Dešimtinė, kuri pirmiau nemaža duodavo naudos, dabar sumažėjo ar visai išnyko. Vienur kultūros labui pakeista pinigais, kitur, kur duodavo daiktais (natūroj), žmonės mažina patys; ir, be to, reikalauti iš žmonių prisispyrus — negalima.

Pagaliau ir atlyginimą už bažnytinį patarnavimą Prūsų valdžia sumažino, kitur del įvairių priežasčių parapijos žmonės mažiau bedavė, jų dosnumas sumažėjo.

Prūsų valdžios politika kunigų žvilgsniu buvo pilna vingių ir prieštaravimų.

Prūsų vyriausybė negali pakęsti laisvo, nepriklausomo luomo, atima turtus, jį patį ima savo globon, visaip suvaržo, o iš kitos pusės laiko jį įtakingą, ir būtų labai naudingas, jeigu savo galybę atiduotų Prūsų valdžios reikalams.

Del to tai Schrötteris nori įtikinti savo vyriausybę, kad reikia kunigams kuo nors atlyginti. Nepatogu, kad klebonai susirūpintų pramitimu, jie turi būti prideramai aprūpinti, tuomet bus naudingi vyriausybei, darys prideramą įtaką liaudžiai, kitaip nebus mokytų ir apšviestų kunigų, o jų nuotaika, santykiai negali nerūpėti vyriausybei, nes „vyriausybė yra izoliuota nuo žmonių svetima kalba, į juos tegali veikti per šituos tarpininkus“[3].

Ir prie liaudies Prūsų vyriausybė nepriėjo, ji nepritraukė prie savęs ir šitų tarpininkų.

[1] Apie tat smulkesnių žinių tiekiu žemiau skir. 6., pusl. 319—327.
[2] Apie tat plačiau, skir. 7., pusl. 328—333.
[3] *Public.*, VIII Nr. 479 (1802. IX. 13).

6.

Bažnyčios ir karališkųjų dvarų perėmimas.

Bažnyčių dvarai. Atėjus į naująją provinciją Prūsų valdžia jau žinojo, ką darys su bažnyčios turtais, t. r. juos visus paims į iždą. Buvo apie tat pranešta Schrötteriui; už nusavintus bažnyčios turtus bus duodamas atlyginimas, bet nebus imama į iždą labdarybės įstaigų turtas, — juk taip pat buvo padaryta Pietų Prūsuose.

Teisybė, 1793. IV. 29 Pietų Prūsuose buvo žadėta neimti bažnyčios turtų, dabar ir ten bus galima tat padaryti, nes buvo sukilimas, kunigai ir bajorai jame dalyvavę, o jeigu kas pats ir nedalyvavo, tai kaltas tuo, kad nieko nedarė maištui sulaikyti, nors eidami priesaika jie turėjo tat daryti. Tai bus bausmė kunigams, o karaliui atlyginimas, nors menkas, už padarytus nuostolius, — taip aiškino Goldbeckas savo rašte 1795. XII. 19 reikalingumą paimti bažnyčios dvarus šaly, kuri maišto nekėlė[1].

Reikėjo visuomenei išaiškinti, kodel imami bažnyčios dvarai.

1796. II. 2 karalius įsakė Hoymui ir Schrötteriui viską priruošti, paskelbti, kaip tik atliks valdinybės priesaiką. Tat ir buvo padaryta. Valdinybės priesaika atlikta VII. 6, deklaracija buvo atspausdinta ir paskelbta VII. 28[2].

Hoymas, kunigų užtarytojas, negalėjo sutikti su griežtu bažnytinių dvarų atėmimu. Jisai mato čia karaliaus klaidą, jis galįs apsirikti, nes jį suklaidinę, todel stengėsi jį perkalbėti kol dar nevėlu.

Ypač tat esą pavojinga politikos atžvilgiu. Austrai rūpinos pridaryti Prūsams painių, taigi reikia būtinai pritraukti gyventojai, reikia stiprinti vidaus sandarumas, ypač tat svarbu Prūsų valstybei, kuri staiga išaugo į platumą, įsigijo ilgesnę ginamąją liniją[3].

Kitais sumetimais priešingas buvo bažnytinių turtų atėmimui Schrötteris. Prie jų dviejų buvo prisidėjusi ir užsienių mi-

[1] *Public.* VII-295
[2] *Public.* VII-295, 297.
[3] *Public.* VII—Nr. 324 (1796. VI. 6).

nisterija, kuri priėjo prie šito, žiūrėdama į tai, kaip tas darbas atsilieps į užsienių Prūsų santykius. Reikia, sako, pirmiausia padaryti skirtumą tarp grynai teisės atžvilgio ir to, kas reikia daryti iš dalies atsižiūrint vidaus krašto gerovės, iš dalies ypatingai užsienių santykių.

Dar galima, sako, sutikti su teisine puse, bet kitaip atrodo *politinė* pusė. Negalima su karališkais ir bažnyčios turtais apsieiti pikčiau, negu Rusai ir Austrai, nes del to gali prasidėti bėgimas iš Prūsų, dargi gali ištikti painiavų su kaimynais. Be to, šitas klausimas reikia plačiau imti, atsižvelgti į padarinius. Atimtųjų turtų yra perdaug, jeigu iš karto atimti, gali nupulti krašto ūkis. Juk vistiek atėmus bažnyčios turtus reikės mokėti dabar duodamąją jų naudą, negalima bus liesti turtų, paskirtų mokykloms ir labdarybėms. Sodžiaus kunigai bus dėkingi naujai vyriausybei, nes jų padėtis sunki; todel mažųjų dvarų nereikia visai atiminėti.

Žinoma, reikia viskas daryti karaliaus valia, nesiderėti, nesitarti su kunigais[1].

Besiruošiant vykdyti karaliaus įsakymą apie bažnyčios turtų paėmimą, ministeriams atsirado abejonių, ar ramiai praeis. Jie tarė, jog čionykščiai žmonės yra prisirišę prie kunigų, gali aklai jų klausyti, del bažnyčios turtų atėmimo gali kilti sąjūdis; todel pasiūlė karaliui, kad jisai įdėtų į aną deklaraciją keletą naujų žodžių, kur būtų pasakyta, jog daromas skirtumas tarp didelių ir mažų klebonijos turtų. Yra tokių klebonijų, kur pats klebonas šeimininkauja savo ūkyje, o žemę atėmus reikės jį patį užlaikyti.

Bet did. kancleris, pasirašydamas po tuo raštu, pridėjo nuo savęs, jog nepatogu skyrium minėti klebonijas, daryti del jų išimtis; juk yra ir tokių, kurios turi didelius žemės plotus, todel neverta susirišti rankas, geriau praktikoj elgtis kitaip: vykdant bus galima neimti mažų klebonijos žemių, o palikti jas klebonams valdyti.

Karalius sutiko su šituo did. kanclerio pasiūlymu, todel niekur nepakeitė pasirašytosios deklaracijos[2], taigi savo su-

[1] *Public.*, VII—Nr. 323 (1796. IV. 2).
[2] *Public.* VII Nr. 319, 320 (1796. II. 18, III. 13)

manymo negalėjo pravesti nei Schrötteris nei Hoymas, kurie čionai dirbo išvien[1].

Negalėdamas sustabdyti paties įsakymo paskelbimo, Schrötteris rūpinosi pakeisit jį bevykdant gyvenime, del to tai prašė duoti jam instrukcijų. Ir tikrai ji buvo išdirbta 1796. V. 23.

Dabar ne viskas iš bažnyčios imama, tik didesni laukai ir ūkiai, o tokie laukai, kur negalima užvesti atskiro ūkio, paliekami altarijai, bažnyčiai.

Didesni žemės plotai atimami į iždą, padaromi domėnais, valdomi kaip ir šie, už juos atlyginimas mokamas amžinai.

O ir didesnieji nereikia skubinti atimti, nereikia atimti iš dvasinių įstaigų visko, gali palikti po vieną dvarą, kiekvienam klebonui juk reikia palikti pragyvenimui[2].

Minėtoji 1796. VII. 28 deklaracija vis delto išėjo nepakeista, pakeista instrukcijų kelių jos įvykdymas.

Tenai karaliaus vardu Hoymas ir Schrötteris skelbia, jog iš pradžių karalius norėjęs kunigams palikti tuos turtus, tikėdamasis, jog jie gerai valdys, ir bus iš to visuomenei ir kraštui nauda, pakels ūkį, ypač pagerins valstiečių būvį.

Tačiau pasirodė, jog Pietų Prūsuose tokių vaisių nebuvo, o ir buvo tam gilių priežasčių, ką įrodė visų šalių prityrimas, — kad tie, kurie verčiasi mokslo ar bažnyčios dalykais, jeigu nori sąžiningai atlikti savo darbą, neturi laiko ir nesugeba tvarkyti ūkį, ypač neturi noro tie, kurie niekam savo turtų pavesti negali.

O bažnyčios dvarų yra daug, jie negali stovėti dirvonais ar būti apleisti, todel karalius įsakęs visus juos laikyti valstybės nuosavybe, valdyti juos, kaip ir kitus domėnus. Bet iš tų visų turtų tam tikra gryno pelno dalis eis bažnyčios, kunigų ir kitiems reikalams[3].

Vis delto nemaža rado dvasininkų turtų. Baltstogės Departamente 60 dvarų, Plocko Dep. — 55; o jeigu žiūrėti dvarelių ir sodžių, tai jų yra 411; neėmė mažųjų sklypelių, jie palikti sodžiaus kunigams.

Ramiai ir tyliai praėjo dvasinių turtų atėmimas, niekas nesujudo.

---

[1] *Public.* VII Nr. 311.
[2] *ten pat* Nr. 356 (1796. VII. 281).
[3] *Public.* VII Nr. 311.

Prūsų valdžia nors mokėjo kunigams algas, bet užsidirbo, gavo daugiau turtų, negu išleisdavo atlyginimui.[1]

Schrötteris dar ir vėliau grįžo prie to paties klausimo prie kitos progos. 1802. IX. 13 pasirašytame rašte įrodinėjo vyriausybei, kad, norint išvengti visokių blogų įtarimų ir kaltinimų, reikėtų gautieji turtai sunaudoti labdarybei ir bažnyčios reikalams — kunigų luomui ir ypač vyskupams palaikyti, tuomet jie būsią palankesni valdžiai, nedarysią kliūčių sekuliarizuojant vienuolynus ir vienuolius kunigus. Del to jis siūlė visus šituos kapitalus suvartoti kunigams ir mokykloms.

Karaliaus dvarai. Dar Prūsų vyriausybė nebuvo perėmus naujojo krašto, o jau turėjo paruošusi planą, ką darys su karaliaus dvarais ir seniūnijomis. Iš pradžių karalius buvo žodžiu pasakęs Schrötteriui, kad juos visus, taip pat kaip ir bažnyčios turtus, paimtų į karaliaus valdymą. Bet seniūnijų valdytojams, kad turėtų iš ko gyventi, bus mokamos pensijos.

Schrötteriui, ruošiantis tat įvykdyti, reikėjo keletas dalykų išaiškinti, todel prašo karaliaus duoti aiškią instrukciją kai kuriais klausimais, pav.: kas daryti su tais karaliaus dvarais, kurie atiteko į atskirų žmonių rankas, buvo jiems atiduoti; jeigu jiems palikti , tai, ar iki jų gyvos galvos, ar iki karaliaus galvos ar dar ilgiau? ar galima atimti? ar reikia ir kaip reikia atlyginti už nedavaldytąjį laiką, jeigu atimti?

Jau dabar, sako Schrötteris, reikia ruoštis tas klausimas išspręsti, nes pristatys raštus, dargi dabar rengiami tam tikri dokumentai savo teisėms įrodyti, todel reikėtų parinkti keletas žmonių iš Vakarų Prūsų, kurie pažįsta lenkų teisę.

Karalius išleido tais klausiamis 1795. XII. 23 įsakymą, taigi prieš perimant kraštą[2].

Karaliaus įsakymu dvarų perėmimas į iždą turi eiti vienodais pagrindais naujojoj provincijoj, kaip ir Pietų Prūsuose.

Taigi del to turi susitarti Hoymas ir Schrötteris[3]. Hoymas rodė ikišiol atsargumo, kad nesudaryti painiavų. Schrötteris laikėsi tokio pat nusistatymo. Nenorėdamas ardyti ūkio ir kiršinti žmonių, jis buvo tos nuomonės, kad visi išnuomotieji

---

[1] Keletas žinių apie vienuolynų turtų perėmimą suteikia Dr. *J. Totoraitis* m. v.
[2] *Public*, VII—Nr. 293, 298.
[3] *Public.* VII Nr. 324 (1796. IV. 6.)

dvarai ir ūkiai reikia palikti nuomoj tiems asmenims kuriam laikui, o per tą laiką ištirs, kokį pelną gali tie turtai duoti.

Į kaikurius savo užklausimus Schrötteris greitai buvo gavęs atsakymą, pav., del seniūnijų.

Kas įrodys savo teises į seniūnijas ir į kitus karaliaus dvarus, palieka valdyti iki gyvos galvos, jeigu nesibaigia privilegija anksčiau, šiaip visa bus imama į iždą[1].

Darbui suvienodinti Hoymas ir Schrötteris prašė karaliaus, kad jiems patiems leistų išdirbti bendrą instrukciją[2].

Hoymas ir Schrötteris dar nežinodami, ar bus instrukcija, ar ne, remdamiesi ankstesniu įsakymu, apdirbinėjo valdymo planus naujoms provincijoms, norėdami pasiekti vienodumo, nes nuomonių skirtumas buvo nemažas. Schrötteris tiesiog susirašinėjo su Hoymu. Hoymas siūlė padidinti kompetenciją katalikų kunigams, žiūrint į tat, kad ateity dvarai pabrangs, Schrötteris siūlė nustatyti kompetenciją vieną, nedidelę, pastovią, nuolatinę; be to, jų tarpe kilo ginčų del to, kas turės teisių į kompetenciją. Galėtų tuo reikalu asmeniškai susieiti, susitarti, bet Hoymas tuo laiku buvo iškeliavęs, sutarties nebuvo, tarė gal padėtų atlikti did. kancl. Goldbeckas.

Bet dabar nebebuvo jau reikalo derintis, instrukcija buvo be jų pagaminta[3], buvo privaloma Hoymui ir Schrötteriui. Ji palytėjo bažnytinių ir karališkųjų dvarų perėmimą.

Instrukcija. Šita instrukcija buvo išdirbta 1796. V. 23. Vadovaujamoji jo mintis — tai aprūpinti valstybės interesus, bet reikia atsižiūrėti ir į privačiųjų reikalus. Ir del to griežtumas buvo sumažintas. Šitoji instrukcija buvo šitokio turinio.

1. Visi karališkieji ir bažnytiniai turtai, kokiais vardais jie būtų vadinami, reikia paimti į iždą, jei bent kas įrodytų, kad tą turtą yra įgijęs nuosavai; bet šita aplinkybė reikia nuodugniai ištirti.

2. Paimama viskas, bet vykdant žiūrima atskirų atsitikimų, reikia elgtis taip, kad būtų nauda valstybei.

Todel mažus ūkius, kolonistų ir kitų dirbamus einant sutartimis ir kitomis sąlygomis, palikti jiems; bažnyčios laukus,

[1] *Public.* VII—Nr. 311.
[2] *Public.*, VII Nr. 327 (1796. IV. 17).
[3] *ib.* VII—Nr. 342 (1796. V. 2 , Karaliaučius).

kur negalima sudaryti atskiro ūkio, palikti bažnyčiai, altarijai; mažus, karališkus ir dvasinius žemės plotus, išmėtytus po įvairias vietas, jeigu negalima jų sujungti ir sutraukti į vieną, išnuomoti paveldėtinai, pirmenybę duoti valdytojams, jeigu tai buvo valstiečiai ar smulkieji bajorai, gerai dirbo ir yra tvarkingi.

Šiaip visus turtus reikia valdyti, kaip valdoma visi domėnai.

3. Senaisiais silpnos valdžios laikais daug plotų buvo užimta ar užgrobta, reikia jie atsiimti, bet tik tiksliai ištyrus reikia varyti darbas.

4. Imamojo turto nauda apskaitoma, žiūrint dabartinės būklės; reikia imti vidutinį mastą. Ten, kur reikės mokėti iki gyvos galvos, galima del greitumo ir patogumo dėti pamatan nuomos sutartis.

5. Apskaičius gaunamąją naudą, reikia iš jos atimti visų rūšių mokesčiai, iždui valdymo išlaidos, 5% nuo kapitalo, kurį reikia įdėti trioboms taisyti ir inventoriui įgyti, o kas liks, tai ir bus atlyginimas arba *kompetencija.*

6. Šitoji kompetencija paprastai turi būti mokama pinigais, tik kai kurioms įstaigoms, kaip pavargėlių, ligonių, bus duodama daiktais, pav., javais.

7. Kompetencija nesikeičia, bet visam kam kainoms pakilus, bus nurodyta, kaip reikia atatinkamai pakelti.

8. Kompetencija išmokama tam, kam pridera šitą turtą valdyti ir naudotis, o atimama tik tam, kas neteisėtai bus įgijęs teisę į tas gerybes, kilus gi susidūrimui, atiduodama tam, kieno teisė geresnė.

9. Kompetencija iš bažnytinių turtų mokama amžinai, iš karališkųjų iki gyvos galvos, o įpėdiniai gauna „Sterbe-Quartal".

Jeigu teisė naudotis priderėjo keliems solidariai (jure communicativo), tai mokama, kol numirs paskutinis. O jeigu kas yra gavęs naudotis už nuomą keleriems metams, bus užsimokėjęs, o mirs dar neišėjus nuomos rakui, tai gali dar naudotis įpėdiniai arba jiems nesinaudojant bus atitinkamai grąžinti įmokėtieji pinigai.

10. Visuomenė reikia iš anksto prirengti prie ruošiamojo turtų paėmimo, reikia paskelbti tokioj formoj, kad neiškiltų jokių neramumų.

O periminėti reikia pradėti nuo 1796 m. liepos 1 d.

Šitą darbą atlieka komisijos iš ūkio ir teisės žinovų, kurie patikrinės žinias, eidami nuo vietos prie vietos, nagrinės, ar tas turtas reikia paimti ar ne.

Laikinieji nuomininkai gali savo sutartąjį laiką išgyventi, tik reikia patikrinti, bene bus iš anksto parašę kvitą, jog yra įmokėję nuomą.

Ginčams išspręsti, kurių gali iškilti, reikia įsteigti Vyriausiąją komisiją, kuri peržiūrinės skundas, komisijų nutarimus, ar nurodys, kur skundėjai gali kreiptis[1].

Goldbeckas davė nurodymų, kaip reikia instrukcija vykdyti: iš pradžių reikia dalykas ištirti, paskui kurti komisijos, ypač del atėmimo įvairių dalių, o paskui perimti.

Graikų ir unitų bažnyčios turtai reikėtų, jo nuomone, taip pat imti, tik nepatogu karaliui dabar įdėti apie tat, nežinant, kokie Rusų kiemo santykiai[2].

Vykdymas. Turėdami ir instrukcijų ir nurodymų jas vykdynti, vis delto Hoymas ir Schrötteris rado neaiškumų, raštu jų prašalinti negalėjo, tai turėjo dabar susieiti ir asmeniškai aptarti.

Pietų Prūsų atstovas atvyko į Karaliaučių pas Schrötterį susitarti del bendrųjų linijų, surašė apie tat protokolą. Tarėsi 1796. VII. 28, 29 d. Rado prieštaravimų keliuose karaliaus raštuose, tai norėjo tas vietas pakeisti. Nuo liepos 1 d. turi prasidėti turtų perėmimas, žinoma, nereikia tuojau nusavinti; komisarai pareikš apie perėmimą, o paskui nustatys, ar pratęsti esamąją nuomą, ar padaryti naują nuomą su laikytojais.

Nuomon leis tik žemę, o alaus ir degtinės bravarus, jeigu kur bus, reikia išskirti iš dvarų, juos ves pati vyriausybė, kaip tat yra padaryta Pietų Prūsuose. Tos pačios nuomonės būtų ir Schrötteris, nes bravarus laiką žydai, jie išnaudoją žmones, del to žmonės nuvargę, reikėtų pagalvoti, norint apsaugoti nuo išnaudojimo.

[1] *Public.* VII—Nr. 340 (1796. V. 23).
[2] *Public.* VII Nr. 344 (1796. VI. 4).

Tiksliau susitarta, kaip įkainoti, apskaityti pelnas, kas ir kaip reikia atmušti.

Negalima prie pelno priskaityti miškų, tik visokiems reikalams reikės duoti malkų, jeigu turi teisės[1].

Paruošę savo darbą, apsižiūrėję, Schrötteris ir Hoymas prašo dar labiau nutęsti vykdymą, jie nori pradėti periminėti pamažu 1796 m. tik tokius dvarus, kur nėra jokių painiavų, nereikės didelių kapitalų atsipirkti nuo dabartinių valdytojų. Taigi jie ketina nejudinti tokių, kurie neturi lėšų, o yra ištikimi, tik reikės iš naujo prižiūrėti ir nustatyti nuomos mokestis.

Su dvasininkų dvarais eis lengviau: tačiau dvasinės įstaigos, staiga jų turtus paėmus, gali nustoti visų lėšų, todel kiekvienam kunigui, vienuolynui reikia palikti nuomon po vieną dvarą už 50% kontribucijos, kaip tat padaryta Pietų Prūsuose. be to, palikti kiekvienam ganytojui, kol bus parūpintas kitoks užlaikymas.

1796 m. ėjo perėmimo darbas. Schrötteris, rašydamas apie tat 1797. I. 12, tikisi, kad per 8 savaites būsią perimti visi karališki ir dvasininkų dvarai, nereikėsią judinti valdytojų, iki ateinančių metų Trejybės nuomos sutartys būsią padarytos.

Taigi iždui jau galima tikėtis pajamų.

O dabar greitai paaiškės dalykų stovis, nurims del visokių nepamatuotų gandų[2].

Jau 1797 m. liepos 13 d. Schrötteris praneša, kad iki birželio pabaigai dvasininkų ir karališkų (seniūnijų) dvarų perėmimas pabaigtas.

Visuose N. Rytų Prūsuose perimta dvarų, tinkamų skyrium valdyti:

Baltstogės Dep. 163 karal., 60 bažnytinių (dvasinių)
Plocko „ 29 „ 55 „

Viename Baltstogės Departamente yra dvasininkų dvarelių ir sodžių — 411 ir seniūnijų — 1723, taigi iš viso 2134. Mažieji klebonijų ir kunigų žemės plotai ir smulkesniųjų

[1] *Public.* VII. Nr. 355 (1796. VII. 28. 29).
[2] *ib.* VII—Nr. 407 (1797 I. 12).

bajorų ir šaltyšių valakai, kurių Baltstogės Departamente buvo į 289, — nepaimti, kaip buvo karaliaus rašte įsakyta 1796. III. 23.

Pirmieji palikti sodžių kunigams, o antrieji smulkiesiems bajorams.

Iš visų nuomininkų gauta naudos 473.266 doleriai. Dalis išnuomota senesniesiems valdytojams, dauguma naujiems iš smulkiųjų vietos bajorų. Taigi gerokas skaičius atiteks iždui. Be to, iš ten bus lėšų užlaikyti teismams ir administracijai bei kariuomenei.

Be to, perėmus numatoma tokia iždui nauda: 1) bus galima sausinti didžiąsias pelkes, kurios visos yra domėnuose, 2) bus galima del to paversti plukdomomis visas upes, 3) vokiečių nuomininkai savo pavyzdžiu pakels ūkį ir 4) tuo pašalins blogą ponų (didžiųjų seniūnijų) ir kunigų įtaką bajorams ir liaudžiai.

Perėmimas praėjo ramiai, be triukšmo. O dabar apskaitoma prideramoji seniūnams ir kunigams kompetencija.

Iš perėmimo karaliui yra didelės politinės ir finansinės naudos[1].

Lengviau ir be painių ėjo perėmimas tų turtų, kurių valdytojai ir savininkai nebebuvo vietoje. Taigi pirmiau perėmę tų įstaigų turtas, kurios liko už sienos, Rusijoj ar Austrijoj. Tuo reikalu teko tartis su Rusais, padaryta sutartis (konvencija). Einant jąja visi dvasinių įstaigų turtai atitenka iždui be jokio atlyginimo jų savininkams. Prūsų vyriausybė atrašydama, jog iš tų pajamų reikės padengti išlaidas, surištas su senųjų santykių nutraukimu ir naujųjų vyskupijų įsteigimu, norėjo parodyti, jog nieko nepelnys.

Prūsų iždas čia pelnijo. Jis gaudavo 1802 m. 7.400 dol., (tiksliau: 7402 dol. 26 grašius 1 sk.) tikisi, kad pajamos padidės, o vyskupams paskirta 8000 dol. algos.

Sunkiau buvo su nustatymu išskolintų kapitalų. Iždas ima iš skolininkų prideramas palūkanas. O kai del atsiėmimo, tai vos dalį skolų (6508 d.) bus tegalima išieškoti, o visai negalima išieškoti 9499 dol.: kai kurie skolininkai gyvena svetur, užsieniuose, be to kartais buvo tai labdarybės įstaigos.

[1] *Public* VII Nr. 453 (1797. VII—13).

7.

Dešimtinės

Tyrinėjimas. Iš pradžių Prūsų valdžia nekliudė ir netyrinėjo kai kurių medžiaginių dalykų, liečiančių kunigų gyvenimą, nes iš karto tvarkė politinę pusę; apsižiūrėjus, apsitvarkius ji ėjo ir prie kitų reikalų, stengdamasi įvesti ir čia vienodumą ir panašumą į Prūsų tvarką.

Prie jų priderėjo *dešimtinė.* Pirmą sykį randame tą klausimą keliant 1798. VIII. 2 rašte, kuriame min. Massow klausia Schrötterio, kaip sutvarkyti reikalai, liečią parapijos santykius su kunigais[1].

Tikybiniai skirtumai spyrė greičiau išspręsti tą klausimą, nes buvo tokių nesąmonių: protestantai turi duoti dešimtinę katalikų klebonui, ir atvirkščiai.

Pav. iš Gumbinės 1801. VII. 5 skundžiasi, kad katalikų kunigai naudoją protestantus, tat daroma esą Pietų ir N. R. Prūsuose, taigi reikią apsaugoti protestantų vaikus nuo katalikų, reikią, kad protestantai nebemokėtų katalikų kunigams. Tam dalykui reikėtų išleisti bendras įstatymas, kuriuo būtų panaikintos protestantų jura stolae, protestantų dešimtinės katalikų klebonams; be to, prideramą dešimtinę reikėtų mokėti daiktais (Realabgaben in natura)[2].

Bet Berlyne did. kancl. Goldbeckas tarė, kad tuo dalyku būsią tiksliau ne įstatymą išleisti, o paruošti instrukciją[3]. O prieš ją paruošiant reikia surinkti tikresnių ir tikslesnių žinių, kaip buvo imama dešimtinė pirmiau. Todel jis paklausė Baltstogės Rūmų (1802. II. 20): ar teisybė, kad Lenkų laikais dešimtinė buvusi pakeista pinigais net prieš lenkų norą?[4].

Baltstogės Karo-Ūkio Rūmai greitai davė atsakymą (III. 24), paskui metams baigiantis atsiuntė dar papildomųjų žinių (1802. XI. 3, 1802. XII. 8).

Dešimtinė Lietuvoj. Jos suteiktos žinios buvo šitokios. Jau senai ėjo kovos prieš dešimtinę tokiu būdu: buvo noras pakeisti duodamąją dešimtinę pinigais. Tuo reikalu buvo pa-

[1] *GSA.* Tit. 233, Nr. 1[2], l. 4.
[2] *ten pat* l. 5.
[3] *ten pat* l. 7—11 (1803. XII 20).
[4] *ten pat* l. 20 (raštas 1802. II. 20.).

daryta žygių ir vietoj ir Romoj, daryta pastangų jas pakeisti. Papa Urbonas VIII 1634. XI. 28 išleido bullę, kurioj nurodė apie dešimtinės pakeitimą. Atsiradęs tam reikalas, nes kancleris Ossolińskis nurodęs į ginčus ir vaidus, kilusius tarp kunigų ir bajorų Lenkijoj. Jiems pakeisti pranešama arkivyskupui ir vyskupams, kad tuo reikalu galima daryti sutartis, jas tvirtina dvasinis teismas, o ginčams iškilus galima šauktis į nuncijų[1].

Ir, remiantis tąja bulle, išėjo seime 1635 m. konstitucija, kur nurodoma, kaip galima naikinti dešimtines, duodamas daiktais[2]. Pasaulininkas susitaria su kunigu, tą dermę tvirtina vyskupas. Jeigu kunigas nenori imti pinigais, dvarininkas sudeda pilies teisme. Bet praktikoj ne taip ėjo. Buvo tai dvasininko teisė, kunigai turėję perstiprios įtakos, dešimtinė beveik visur pasiliko natūroj.

Tas klausimas buvęs svarstomas ir toliau, būtent 1678, 1775, 1788 m., bet tik apie paskutinįjį pranešama papildomai. (1802. XI. 3); rašoma, jog 1788 m. Varšuvos seime tat nagrinėta, bet tuomet iki konstitucijos surašymo ir skelbimo nedaėjo. Tik Gardino seimas 1793 m. tat buvo padaręs, bet ištiko revoliucija, taip nieko ir nepadaryta. O Gardine 1793 m. buvo nutarta ir tos konst. § 3 prisakyta policijos komisijai susitarus su collegia episcoporum pakeisti dešimtinę nedideliais pinigų mokesčiais. Visa tat turi įvykdyti tvarkomosios komisijos[3].

Naikinimas. Esant surinktai medžiagai, svarsto sumanymus, kaip reikia dešimtines naikinti. Voss'o nuomonės skyrėsi nuo Massow'o, Schrötterio ir Alvenslebeno. O reikia išdirbti tuo dalyku vienokius pradus Pietų ir N. Rytų Prūsams[4].

Tuo tarpu vietoj prasidėjo derybos tarp kunigų ir dvarininkų, iš kitos pusės Rūmai kalbasi su vyskupais ir pralotais.

Apie šitų derybų eigą rašo iš Baltstogės Karo-Ūkio Rūmai 1802. XII. 8 (pasirašė Stein v. Kaminski).

Iš surinktųjų žinių šitų Rūmų ribose duodama bažnyčiai 12.647 kapų (Schock), 30 pėdų už 16.936 dol. 79 grašius. Kiek

[1] *ten pat* l. 24.
[2] *VL.* III, f. 857, *Czacki* 49—66.
[3] *ib. GSA. Tit L33, Nr. 1 l.* 60.
[4] *ten pat* l 27—58.

žino Rūmai, jau 1800 m. ėjo derybos su vyskupais ir vyresniais kunigais. Jos sutiko su tais pradais, kurie buvo pažymėti bullėj ir seimo konstitucijoj. Bet kunigai velytų dešimtines ne pinigais, o daiktais ir nustatytu javų kiekiu (Maaskorn), kaip tat yra Vakarų Prūsuose ar Varmėj.

Rūmai nesutiko su pasiūlymu del grūdų gerumo ir saiko, nes būsiąs spaudimas į žmones, kilsią ginčų, galį būti bylų. Todel Rūmai siūlė dešimtinę pakeisti pinigais. Rašydami į Berlyną, jie siūlo su dešimtine pasielgti taip, kaip tat daroma su kanonu (čyže) paveldėjamoj nuomoj (Erbpachtkanon), tik šį tą pakeitus. Pakeičiant reikia dėti pamatan javų taksą per 6 paskutiniuosius metus artimiausiame sodžiuje. Kas 20 metų tat peržiūrima ir imama paskutinių 10 metų vidutinė kaina. Tą padarius, kunigai nesikišią į ūkį, netrukdysią.

Toj konferencijoj, kuri susidėjo iš vyskupų ir deputatų, nutarta, kad kiekviename paviete bus paskirta tam dalykui komisija, į kurią įeis: 1) pavieto viršininkas (Landrat), 2) domėnų Justiz-Comisarius, 3) ūkio komisaras, 4) vietos dekanas, 5) vyskupo dvasinis komisaras.

Vyskupai nieko neprisiminė priešingai A. L. R., dalis II, Tit. XI Absch. XI §§ 857—938[1].

Tyrinėjant klausimą, kaip bus imama dešimtinė, puolė į akį tas, kad visa tat liečia lenkų pavietus, dešimtinė javais atėjo iš ten, o jos nebuvo Kalvarijos ir Mariampolės pav. Bet rašydami iš Balstogės apie Vygrius, pranešėjai paliko tuščią vietą, nebuvo pažymėta, kad neduodama, taigi matyt dar neturėjo žinių, ar buvo duodama ar ne[2].

Kunigų atstovai, gindami savo dešimtines, nurodinėjo esamojo pasiūlymo netinkamumą, tarp kita ko atstovas iš Kališo nurodinėjo ir kitus seimo įstatymus, ne tik tuos, kurie buvo iki šiol nurodyti.

1804 m. Berlyne buvo išdirbtas instrukcijos projektas[3]; kiekvieni Rūmai pareiškė savo nuomonę del šito sumanymo. Baltstogė ją išsiuntė 1804. VIII. 16[4].

[1] *ten pat* l. 85—87.
[2] *ten pat* 88—89.
[3] *ten pat* 169—191.
[4] *ten pat* l. 161—8.

Goldbeckas, rašydamas apie tą sumanymą Schrötteriui (1804. VI. 1), sako, jog karalius 1804. IV. 5 įsakęs pakeisti dešimtines pinigais, dydį nustatinėti imant vidutinišką kainą ir peržiūrint kas 10 metų.

Tą mintį jis supranta šitaip: nebus *pilno* atlyginimo, kainos bus saikios, vidutinės (mässige), ir tai skaitoma javų kainos, ne šiaudų. Jeigu po 10 metų pakils javų kainos, ir kunigai prašys pakelti dešimtinę, parenkama mažiausia kaina.

Bet vykdymas ėjo sunkiau; 1805. IX. 2 iš Pietų Prūsų rašoma tuo reikalu Schrötteriui, jog bus įsakyta paversti daiktinę dešimtinę į piniginę. Reikėtų vis delto paruošti įstatymą. Tas pats turi būti ir Pietų Prūsams[1].

Dabar teko svarstyti pirmiau neliesti klausimai.

Iki šiol kalbėta apie dvarininkus, o kas daryti su domėnais (karaliaus dvarais)? Ar iš domėnų imti tiek pat, kaip ir iš kitų? Kaip skaityti šiaudai? Iš kitos pusės neleistina būtų, kad ponai iš valstiečių imtų sau visa, kas buvo paskirta dešimtinei.

Daugelis domėnų valdytojų prašo pakeisti dešimtinę pinigais.

Kai užkliudė domėnus, tai vyriausybė tuoj rado nenugalimų kliūčių. Sunku esą apskaityti, nesą žinių, kiek kuris dvaras esąs davęs, kiek iškūlęs, nesą žinių ir klebonijose, kiek jos gavusios per 10 metų. O nuomininkui mokant dešimtinę pinigais brangiai apsieitų, jeigu tektų jais paversti[2].

Vos tik dabar Schrötteris galėjo patiekti daugiau žinių apie dešimtinę, kurios liečia istorinę, teisinę ir faktinę pusę, labiau susidomėjo jos veikimu ūkiui dabar, kaip tad reikėjo ją mokėti domėnams. Dabar atsiranda kitas tonas, prasideda aiškus ir griežtas dešimtinės puolimas.

Jau pirmiau buvo minėta 1634 m. bullė, 1635 m. seimo konst., kurios nurodo, kaip dešimtinė pakeičiama pinigais, „Compositionsgeld“. Dešimtinė natūroj pasiliko Vakarų, Pietų ir N. Rytų Prūsuose. Jinai buvo duodama pasauliniams kunigams ir vienuolynams. Bet vienas dalykas krito į akį, kuris reikėtų pašalinti, tai kad dešimtinė duodama ir svetimos tikybos kunigams. Dešimtinė trukdo kultūros kilimą, neleidžia vesti pažangaus ūkio.

[1] *ten pat* l. 1.
[2] *ten pat* l. 2—20.

Juk esą neteisinga išlaikyti kunigus, kurie yra ne savo tikybos, del to karalius, priėmęs siūlomą nuomonę, įsakė naikinant dešimtinę vadovautis tuo:

I. 1. dešimtinė natūroj naikinama, jeigu *kas nori;*

2. tat liečia visus;

3. jeigu dešimtinę duoda bendruomenės, tai užtenka vieno jos nario noro;

4. kunigai turi su pakeitimu sutikti;

5. pakeitimui nustatyti kiekviename Rūmų Depart. renkama komisija, jos savo darbui gauna instrukcijas;

6. komisijai nustačius ir tos provincijos dvasinių reikalų vyriausybei patvirtinus, dešimtinė palieka amžinai. ji nesikeičia;

7. bet pakeičiant pinigais nustatoma vietos kainomis;

8. kas 10 metų nustatoma piniginė javų vertybė;

9. esant ginčams, leidžiama iškelti bylą (nors tat apsunkinta vesti);

10. mokama kas XI. 1 ir II. 1 po pusę prievolės;

11. jeigu buvo anksčiau susitarta (pinigais ar pyliava), tai pasilieka priimtasis skaičius, o į pinigus galima pereiti tik abiem pusėm sutikus;

12. *Neleistina,* kad baudžiauninkai duotų natūroj ponui, o jis pinigais mokėtų kunigams; nuo žmonių pareina. kaip jie tat velija.

Jeigu dabar iškirsti miškai, išdžiovintos pievos, balos, tat paversta armenimis, ir jeigu iš jų iki šiol neimta dešimtinės, tai negalima imti už tą plotą, o už kitą savininkai turi duoti.

II. 1. Kunigai negali nieko rinkti savo naudai iš parapijoj esančiųjų kitatikių;

2. jeigu dešimtinė pasidarė daiktinė našta (pyliava), guli ant kitatikio dvaro, žemės, tai tuo tarpu dar turi duoti, nes taip sutarta.

Karalius palieka sau teisę pervesti tą mokestį tos tikybos kunigui, kurios yra dvarininkas[1].

[1] *ten pat* l. 21—23.

Buvo paruošta instrukcija Rūmams, kaip jie sudaro komisijas.

I. 1. Į jas įeina: a) pavieto viršininkas, mokesčių ar Departamento tarėjas, b) mokąs lenkų kalbą teismo tarnautojas, c) nusimanantis taksatorius, d) vyskupo atstovas. Be to, pritraukiama tos srities dvarininkas, domėnų valdininkas, burmistras.

2. Komisija stengiasi, pasiūlius kam panaikinti dešimtinę, abi pusi sutaikinti, nesutikus, ginčas eina į teismą („Landes-Justizkolegium"), taigi šiame atsitikime bus Regentija (§ 2, 5).

3. Jeigu kunigai pristatė aiškius įrodymus del dešimtinės didumo per 10 metų, tai reikia imti vidutiniškų metų kainas, o nesusitariant, remtis įkainojimu. O įkainojant, skaitoma ne viskas, o tik svarbiausieji javai; taip pat žiūrint žemės, pūdymas neskaitomas, ir t. t.[1].

Dešimtinių klausimas liko taip pat neužbaigtas, jei bent kur patys būtų geruoju susitarę.

8.

Naujų vyskupijų organizacija.

Katalikų vyskupija.

Prūsų vyriausybė, Kurija ir vyskupo teisės. Prūsų vyriausybė, skaitydamasi su esamąja katalikų bažnyčios organizacija, stengėsi taip ją sunaudoti, kad jeigu nepadėtų absoliutizmui, tai bent nekenktų jam.

Santykius su Kurija ji stengėsi taip nustatyti, kad ji nesikištų į vidaus Prūsų reikalus, kad kuo mažiau būtų organizacijų ir kad jų struktūra būtų kuo paprasčiausia.

Kaipo aukščiausią bažnytinį vienetą ji pripažįsta vyskupiją, nenori leisti keliems jų susijungti į didesnį vienetą, daug patogiau būtų valdžiai skaitytis su atskirais vyskupais. Iš kitos pusės stengiasi pravesti, kad vyskupijos ribose dvasinius reikalus valdytų vienas vyskupas su nieku kitu nesivaržydamas.

[1] ten pat 24—30.

nieko kito nepripažindamas. Taigi rūpinas praplėsti vyskupo teises, neprileisti metropolito atsiradimo; beto vyskupu tegali būti žmogus, tinkamas Prūsų valdžiai.

Savo vyskupijų reikalai. Jau užėmus naująsias valdas, Prūsų valdžia rūpinos taip organizuoti bažnyčios reikalus, kad jie būtų suderinti su valstybės. Pamatiniai pradai, kuriais vadovavos, buvo šie: atskirti nuo užsienių, vyskupijų ir parapijų sienos turi baigtis valstybės sienomis; ir tuo reikalu norint šitą padalinimą pravesti, reikia susitarti su Kurija.

Schrötteris ruošia medžiagą ir, surinkęs jos, duoda savo planą.

Susirinktomis ir patikrintomis žiniomis apie faktinę bažnyčios būklę naujose valdose administracijos atžvilgiu pasirodė, jog N. Rytų Prūsų plote yra 5 vyskupijų likučiai: Žemaičių, Vilniaus, Palenkės (Lucko vysk.), Plocko, Poznanio.

Du paskutiniu gabalu, kaipo esančiu jau Prūsų daly, nėra reikalo įterpti į naują organizaciją, belieka sutvarkyti anų trijų vyskupijų skeveldras. Būtų galima, nesteigiant naujos vyskupijos, prijungti stačiai jas prie Plocko ir Varmės vysk., ypač to norėtų Varmės vyskupas, kuris tuo klausimu yra taip susirūpinęs.

Bet patogiausia būtų, Schrötterio nuomone, sukurti atskirą vyskupiją; yra tai nemažas plotas, jame apie 500—600 ketv. mylių ir apsieitų tat nebrangiai. Juk Varmės vyskupas, padidinus vyskupiją, prašė pridėti jam algos 12.000 dolerių, o dar gaunąs nepaprastąsias vyskupijos pajamas; už tą sumą esą galima aprūpinti 2 vyskupiji; be to, Varmė per toli, vyskupai neatliks savo darbo, daug patogiau būtų pasirinkti vietinį žmogų; jis prisiriš prie Prūsų valdžios del asmens interesų, del garbės ir pažibo. Ypač nesukels naujojoj provincijoj tos meilės Varmės vyskupas, nes jis vokietys, nemoka lenkiškai. Taigi verčiau įkurti 1—2 nauji vyskupiji.

Kol eis derybos su Kurija, kol bus pravestas tvarkymas, parinkta vieta, praeis daug laiko, o tuo tarpu valdyti kam nors reikia, tai patogiausia būtų laikinai pavesti (interimistice) Plocko vyskupui, bet ir šitam darbui jis turi gauti popežiaus paskyrimą[1].

---

[1] *Public.*, VII—Nr. 359 (1796. VIII. 9, anksčiau yra rašęs III. 12 ir 29).

Varmės vyskupas tikrai buvo sukrutęs del šito reikalo, kreipėsi į aukštesniąją vyriausybę, į kunigus, agituodamas jų tarpe už save, savo kelių prašė valdžios duoti didesnę algą, nes ketinąs turėti platų kiemą, kaip tikras bažnyčios kunigaikštis. Visa tat nepatiko Prūsų vyriausybei, neatatiko jos planų.

Prūsų valdžia turi savo programą ir ją vykdo: atskiria naujas valdas nuo Rusų, užmezga derybas su Roma, o tuo tarpu priima Schrötterio pasiūlymą[1] — naujojoj provincijoj laikinai eina vyskupo pareigas Plocko vyskupas Szembekas[2].

1796. IX. 10 karalius įsakė pradėti derybas su Roma[3]. Tenai Prūsų atstovui reikės pravesti nurodytąją jam programą.

Be naujų vyskupijų, reikėtų susitarti Romoj dar kitu reikalu: apsieiti be „vicarii generales", nėra reikalo duoti jiems plačių teisių, geriau būtų praplėsti atskirų vyskupų teises. Ir tat reikės pravesti kalbant Romoj apie naujų vyskupijų steigimą[4]. Vyskupai turi tiesiog Popežiaus priklausyti[5].

Apvažinėjęs N. R. Prūsus, Schrötteris pasiūlė jau smulkesnį planą. Jo nuomone, užtektų vienos naujos vyskupijos, dviejų būtų perdaug, juk Varšuvoj ir be to turi būti įsteigta; dvi perbrangiai apsieitų, be to, yra unitų. Taigi užtektų vienos katalikų vyskupijos. Kai del vietos, tai vyskupijos būstinė gali būti *Tykocinas:* ten yra graži bažnyčia, vienuolynas, tik ką pertoli nuo Žemaičių dalies, stovi nuošaliai. Taigi daug patogiau būtų *Vygriai:* ten yra vienuolynas, yra vyskupijos vidurky, miestelis — karališkas, triobų užtenka, graži bažnyčia.

Besiderant Romoj, sako, reikia išspręsti, ar ji priderės stačiai Romai, kaip Varmės vyskupas, ar dar ir metropolitui, Gniezno arkivyskupui. Vyskupui ir kapitulai užlaikyti užtektų 3—4000 dolerių. Bet yra tokių žmonių, kurie sutiktų, kaip sakėsi, būti kanauninkais be algos, už karaliaus duotąją garbę. Šituos galima aprūpinti geromis klebonijomis[6].

---

[1] *ten pat* (1796. IX. 1).
[2] *ten pat* Nr. 361 (1796. IX. 23, X. 30).
[3] *ten pat* Nr. 364.
[4] *ten pat* VII—Nr. 384 (1796. XII. 31).
[5] *ten pat* VII—Nr. 608 (1797—I).
[6] *ten pat* VII Nr. 393 (196. XII. 5).

Berlyne tą pasiūlymą priėmė. Nauja vyskupija turi būti *Vygriuose;* vadinti ją reikia to miestelio, o ne krašto vardu.

Kai del metropolito, tai būtų pavojinga padaryti Gniezno arkivyskupą Krasickį naujo vyskupo metropolitu, jis ir be to save per aukštai keliąs, lengvai galima apsieiti be metropolito.

Karalius sutinka su ministerių sumanymais. Romoj reikią iš karto kalbėti apie naujų vyskupijų įsteigimą, vyskupų paskyrimą ir t. t.[1].

Vyskupų priesaika. Kandidatas. Duodamų popežiui priesaikų įvairumas iššaukė Prūsuose gana daug svarstymų ir susirašinėjimų. Toj priesaikoj įtariami atrodė dvi vieti: 1) pilnas Popežiaus klausymas, 2) pareiga persekioti atskalūnus ir kreivatikius. Valdžios nuomone, Popežiaus klausymas tegali liesti tikybos dalykus, o kai del antros pareigos, tai ji priešinga valstybės įstatymams, kurie laidavo pilną pakantumą visoms tikyboms[2]. Šita viduramžinė formula neatitinkant dabarties reikalavimų, suvereno teisių, valdinių ištikimybės, pakantumo[3].

Iš kandidatų į vyskupus pasirinkta pralotas Karpavičius iš Gražiškių[4], kuris, be to, esąs Prūsų valdžiai ištikimas.

Karo-Ūkio Rūmai Baltstogėj paskelbė 1797. IV. 27, jog, sutikus Popežiui, pavesta prižiūrėti naują provinciją Plocko vyskupui, jisai oficialais paskyrė: Žemaičių ir Vilniaus daliai prižiūrėti Prienų kleboną pralotą Karpavičių, o Lucko daliai — Szyjkowskį, Synopės vyskupą ir Bielsko kleboną[5].

Derybos su Rusais. Užsienio ministerija Berlyne ne viską tinkamai žinojo iš katalikų kanonų teisės, padarė klaidų, del to iš Romos gavo nelauktą atsakymą, jog Kurija dar negalinti patenkinti Prūsų valdžios reikalavimo. Einant kanonais, kurti naują vyskupiją iš kitų vyskupijų dalių tegalima gavus jos tikrųjų vyskupų sutikimą[6].

Prūsų valdžia pasipiktino tokiu Kurijos atsakymu, tai esąs gaišinimas, formalumai, traktatas su Rusija padarytas visai nesivaduojant kanonais, juk vyskupijos turį prisitaikyti prie

[1] *ten pat*
[2] *Public.* VII Nr. 394 (1796 XII—7—14).
[3] *Public.* VII—Nr. 400 (1796. XII. 31).
[4] *Public.* VII Nr. 403, 404 (1797. I. 7).
[5] *Public.* VII Nr. 1434.
[6] *Public.* VII Nr. 436 (iš Romos 1797. IV. 29).

valstybės sienų ir t.t. Pykti pyko, bet elgėsi atitinkamai Kurijos atsakymui. Todėl Prūsų valdžia pareikalavo iš savo atstovo Petrapily, kad jis išgautų kuo greičiausiai atitinkamų vyskupų atsisakymą nuo tų jų dalių, kurios pateko Prūsų valdžiai[1].

Plocko vyskupo, laikinai valdančiojo naująją provinciją, priesaika neiškėlė ginčų Prūsų valdžioje[2].

Bet veikiai turėjo pastebėti, kad nenaudingų dalykų jis panorėjęs, elgiasi ne taip, kaip Prūsų valdininkui priderėtų, rodo savitumo, reiškia įvairių pretenzijų ir t. t.[3].

Kurija daro procesą. Prieš įkuriant naujas vyskupijas katalikams Vygriuose, o unitams Supraslyje, kurija prisakė atlikti reikalingą procesą — surinkti žinių apie jos gyvavimo sąlygas ir tam įgaliojo Plocko vyskupą.

Prūsų vyriausybė norėtų palenkti ji į savo pusę, sako, būtų galima asignuoti pinigų jo kelionei, kad geriau ir sklandžiau padarytų. Iš kitos pusės duoda nurodymų savo valdininkams, kaip turi elgtis. Vietos valdininkams reikės duoti informacijų įvairiais klausimais, tai, sako, reikia būti atsargiems, pataria Schrötteriui ne į viską duoti aiškius atsakymus. Pavyzdžiui, apie vyskupo išlaikymą būtų galima pasakyti, jog būvis visai užtikrintas, bet nereikia sakyti, kiek ir kaip tat padaryta; taip pat kunigų seminarijos nepageidaujamos, nes jos platiną prietarus ir vienuolišką būdą, bet šito pasakyti esą taip pat negalima: užteksią pasakyti, kad kunigų mokslą kuo geriausiai aprūpinsianti valdžia. Bet kai del sodžių, parapijų, vietų ir kitų skaičiaus, tai galima duoti kuo tiksliausių žinių, kad kurija netrukdytų vyskupijos steigimo[4].

Prūsų valdžiai rodėsi, kad popiežius mažmožiuose jos prašymus ir pasiūlymus patenkinąs, o svarbesniuose tęsiąs, bet dabar ne tokie laikai, kad būtų galima taip elgtis. Ypač Prūsų valdžiai rūpi atskirti katalikus nuo Rusų vyskupų ir turėti savus[5].

Gniezno arkivyskupas. Gniezno arkivyskupas turėjo teisių, kaipo metropolitas, į visos Lietuvos bažnyčias. 1793 m. jis turėjo išsižadėti, ir tikrai išsižadėjo, teisių į dalį, atitekusią

[1] *Public.* VII 1797. V. 27.
[2] *Public.* VII 438 (1797. V. 2, 4).
[3] *Public.* VIII Nr. 91 (1799. IV. 25., VI. 8)
[4] *ten pat* VII — Nr. 470 (1797. XI. 10).
[5] *ten pat* VIII—Nr. 92 (1799. IV. 17).

Rusams. dabar reikėjo toliau pratęsti šitą atsisakymą. Petrapily (1797. I. 26/15) buvo susitarę trys valstybės, kaip tą klausimą sutvarkyti. Popiežiaus nuncijus Litta Petrapily nurodė Gniezno arkivyskupui Krasickiui, kad jis turi ir tolesnį atsisakymą pareikšti. Prūsų vyriausybė pranešė jam apie tat 1798. VIII. 29, neabejodama, kad jis padarysiąs: juk tai esąs tuščias formalumas[1].

1797. I. 15/26 Rusai ir Prūsai susitarė taip pat ir tuo klausimu, kad dvasiniai turtai turi atitekti tai vyriausybei, kurios valdžioj yra anie turtai[2], taigi Prūsuose jie visi atiteko iždui.

Karpavičius vyskupu. Prūsų vyriausybė teturėjo vieną sau tinkamą kandidatą į Vygrių vyskupus — tai pralotą Karpavičių.

Trumpa jo biografija šitokia.

Mykolas Pranas Karpavičus yra gimęs 1744. IX. 24 netoli Lietuvos Brastos neturtingoj bajorų šeimoj. Iš pradžių mokėsi Brastos mokykloj, paskui Varšuvos seminarijoj, 1767 m. įšventintas kunigu, kurį laiką buvo mokytoju Krokuvoj, paskui Vilniuje kunigų seminarijoj. Vilniuje jisai pragarsėjo savo pamokslais, kuriuos dažniausiai spausdindavo. Savo turiniu atitikdavo daugumos nuotaiką. Net vienas jo pamokslas išspausdintas lietuviškai[3].

Netrukus pateko į Vilniaus universitetą profesorium. Kai kurie prikaišiojo, jog mėgstąs linksmai pagyventi, gerai pavalgyti, menkai einąs savo pareigas, esąs apsileidęs, užtat ateidavęs visur, kur buvo progos parodyti savo iškalbą.

Jo gudrus, liūdnumo pilnas, bet be nusiminimo, pamokslas Gumbinėje patiko Prūsų vyriausybei. Ir po to jisai turėjo progos parodyti jai savo palankumą[4].

Del to tai jis atrodė vienintelis kandidatas į Vygrių vyskupus[5].

Už paskyrimą vyskupu Karpavičius atitinkamai padėkojo Prūsų vyriausybei.

Karalius paskyrė vyskupu Karpavičių 1797. I. 19, popiežius davė bullę ir brevę vyskupijai įsteigti 1798. IV. 17. Buvo dar

[1] *ten, pat* VIII. Nr. 32.
[2] *Public* VIII—Nr. 34.
[3] *P. Augustaitis*, Vygrių ir Seinų vysk. istorija („Vadovas" t. III. p. 272—278. Seinai, 1909). Trumpai rašo dr. *Totoraitis*: Seinų ir Vygrių vysk. steigimas.
[4] *Public.* VIII, Nr. 208 (1800. IV. 25).

susirašinėjimų ir derybų del vyskupo priesaikos. Prūsų valdžia darė priekaištų del jos teksto; vieni jų lietė esmę, kiti formą. Nemaža ginčų iškėlė savo forma popiežiaus reikalavimai, jog jis skiriąs vyskupus. Po derybų ištaisyta priesaikos tekstas[1]. Užsitęsė tos derybos ir del suiručių Italijoj, del popiežiaus Pijaus VI mirties.

Įšventinimas į vyskupus turėjo būti Pultuske 1800. III. 30. Bet vyskupas nesutiko pakeisti priesaikos žodžių, tai pasiūlius Karpavičiui, ji padaryta Varšuvoj III. 3 vyskupo Albertrandi.

Albentrandies politinis nuolaidumas patiko Prūsų valdžiai, už tą ji ketino apdovanoti jį pelninga prelatūra[2].

Ryšiai su kurija. Susižinoti su popiežiumi vyskupams galima tik per savo Rūmus, jie rašys į Prūsų vyriausybę, o ši kreipsis į rezidentą prie popiežiaus. Žinoma, kaipo priežastį nurodė į neramius laikus, o iš tikrųjų tat darė norėdama viską kontroliuoti[3].

Karpavičius paskirtas Vygrių vyskupu, rūpinos praplėsti savo teises, ypač dispenso reikaluose, prašo tat išrūpinti Romoje. Tat atitiko ir vyriausybės norų, todel palaikė jį[4].

Prūsų valdžia apskritai skersavo į visokius, ypač katalikų, kunigų prašymus, jų nepaisė. Tik su Karpavičium dar skaitės: tas esąs išsilavinęs žmogus žiemių daly, atsidavęs Prūsų vyriausybei[5].

Santykiai su vyriausybe. Pačioj pradžioj Karpavičiaus santykiai buvo geri, bet paskui sugedo, kai atsirado interesų priešingumas.

Karpavičius ypač pradžioj rodė savo norą jai įtikti, tik ne visuomet pataikydavo.

Pavyzdžiui, norėdamas jai įtikti, siūlė panaikinti šv. Kazimiero ir šv. Stanislovo šventes, o įvesti šv. Adalberto, bendro Prūsų ir Lenkų patrono[6]. Bet vietos valdžia pikčiau žiūrėjo, suprato jo norą įtikti, tad šitų švenčių, naujų nedarbo dienų įvesti nenorėjo, bet buvo juo patenkinta.

[1] *Public.* VIII—168—169.
[2] *Ten pat* 222.
[3] *Public.* VIII. Nr. 87. (1799. III. 27), Nr. 288, 297.
[4] *Public.* VIII Nr. 88 (1799. IV. 1).
[5] *Public.* VIII—Nr. 209 (1800. IV—30).

Mirus popiežiui Pijui VI, Vygrių vysk. liepė atlaikyti atitinkamas ekzekvijas. Vietos vyriausybei atsirado įtarimų, ar nėra peržengta įstatymo, nes daręs tat be leidimo, ir apie tat pranešė į Berlyną[1].

Bet čia dar netikėjo piktoms policijos žinioms, į gerą pusę aiškino.

Iš Berlyno nuramino vietos policiją, jog egzekvijos tai grynai tikybinis dalykas, leidimas visai nereikalingas.

Rimtesnis buvo kitas įtarimas, kad Karpavičius tat yra daręs Gniezno arkivyskupui įsakius, lyg būtų jis ano viršininkas, o tuo jis nėra, tai šita reikėjo ištirti[2].

Ištyrimas nedavė įrodymų, jog Gniezno arkivyskupas turi pretenzijų būti pirmu ir ant Vygrių vyskupo[3].

Vėliau santykiai pasikeitė į blogą pusę. Jau ne visur taip jau džiaugėsi Prūsų vyriausybė iš savo paskirto žmogaus, nes ir jis neleido kištis į savo asmens reikalus vietos valdžiai.

Pirmą progą konfliktui davė įsitaisymas būstinės. Vygrių vienuolyno vienuoliai kameldulai turėjo iš čia išsikraustyti, tai Karpavičius sumanė palaikyti rakandus ir t.t. Į tą gincą įsikišo Baltstogės Rūmai, bet Karpavičius neįsileido, tai jie ištaria jam papeikimą, nurodo, jog taip elgtis negalima, yra kitų kelių skųstis, dargi graso represijomis ateityje[4]. Prūsų valdininkams atrodė neleistinu, kad kas jiems priešintųsi. Bet vietoj del politikos aprimsta, o iš tikrųjų vietos vyriausybė negalėjo perdaug daryti kliūčių vyskupui, jei bent galėjo įgilti iš šalies, kibti prie vyskupo pajamų. O čia tikrai buvo opių vietų ir tuo galėjo turėti jam įtakos.

Karpavičius turėjo dvi kleboniji — Prienų ir Gražiškių, tai vyriausybė galėjo atimti prideramas joms žemes ir, be to, dar neleisti jam, kaipo vyskupui, jų turėti. Tuo susirūpino Karpavičius ir prašo jas palikti (1800. VIII. 25). Prūsų vyriausybė aiškina, jog jo dvasiniams reikalams naudingiau ir labiau atitiks bažnyčios įstatymus, jeigu tų dvarų neturės, pats ūkio neves, bet valdžia sutiktų, jeigu jis nori, jam palikti, tik jeigu bus ištikimas. Taigi tuo tarpu klausimo apie žemės

[1] *Public.* 187 (1800. II. 9).
[2] *Ten pat* 190 (1800. II. 19).
[3] *Ten pat* 194.
[4] *Public.* VIII—Nr. 239 (raštas 1800. VIII. 20).

atėmimą ji nekelia. Bet prie šitos progos dar sykį priminė, kad būtų ramesnis, ir jeigu vietos valdžia ką pikto jam daro, tai gali apsiskųsti vyriausybei, o jau ji pažiūrės, pats gi savivaliauti negali[1].

Bet juo toliau, juo pikčiau Prūsų valdžia žiūri į vysk. Karpavičių. Tuomet tesurinko žinių ir apie jo praeitį, nes iki šiol ji vis laikė atsidavusiu Prūsų valdžiai žmogumi.

Schrötteris, į kurį kreipėsi su skundomis vietos vyriausybė, surinkęs žinių, suteikia jas vyriausybei ir šitaip ją apibūdina.

Karpavičius mokėjęs surinkti daug pelningų vietų, tarp jų svetur turėjęs Smolensko kanoniją, o čia dvi kleboniji Prienuose ir Gražiškiuose. Sukilimo metu jis buvęs Rusų priešininku; Rusams paėmus Varšuvą, pasitraukė į užsienius, o paskui grįžo į šią šalį, į Gražiškių kleboniją. Tenai susipažino su juo Schrötteris, puolė į akį jo pamokslas, pasakytas saikdinimo laiku (Huldigung), kuriame ragino būti ištikimais naujai valdžiai; tasai pamokslas atitiko tą dieną. Atrodė, kad tiktų į vyskupus naujai vyskupijai valdyti. Jisai buvo žymiausias iš visų kunigų savo protu, mokslu, iškalba. O dabar paaiškėjo, jog po nusižeminimu paslėpta hierarkinė didybė, pretenzijos, tapęs vyskupu pasidarė nebe nuolaidus, kaip buvo iki paskyrimo.

Jis turėjo susidūrimų su Prūsų vyriausybe, su Baltstogės Rūmais, už tą buvo pabartas, o po to jo įkirumas padidėjo, del to tai jis negavo prižadėjimo, jog abi klebonij jam paliekami.

Juk jam ir be to daroma malonė, jeigu neatimama. Gražiškiai toli nuo Vygrių, pats ūkio neves, neves nė Prienuose. O Vygriuose patogi jam vieta gyventi[2].

Vis delto Karpavičius nesusilaikydavo neužgavęs Prūsų vietos valdžios; pav., vieną sykį pajuokė vieną jos reikalavimą; ta įsižeidė ir rado reikalingu uždėti jam baudos 50 dukatų. Tarė išieškosią paėmę iš jo algos, pridėjo grasymą, jog Gražiškių dvarelį atimsią ir t.t. Bet išieškoti taip ir neteko, nes jis sirgo, o po to 1803. XI. 5 mirė[3]. Mirė Beržininkuose po skanių

[1] *Public.* VIII—245 (1800. IX. 10).
[2] *Public.* VIII—Nr. 254 (1800. IX. 26).
[3] *Public.* VIII—Nr. 585 (1803. IV. 27).

pietų. Kūną vežė karietoj į Vygrius, o žmonės tarė, jog jis gyvas, nes kažin kas juos laiminęs pro langą[1].

Vygrių vyskupijos plotas ir sienos. Vygrių vyskupija buvo sudaryta iš 3 vyskupijų skeveldrų.

1. Iš Žemaičių vysk. atiteko visas Virbalio dekanatas, į kurį įėjo Virbalis, Naumiestis, Slavikai, Sudargai (Jansborgas), Kiduliai (Kaimelis), Plokščiai, Ilguva, Panemunė (Tiškevičiaus), Zapyškis, Lukšiai, Griškabūdis, Sintautai su jų parapijomis.

2. Iš Vilniaus vysk. atiteko:

a) Kauno dekanatas su šiomis bažnyčiomis: Prienai, Janučiai, Panemunė (Frendzelio), Pakuonis, Plutiškiai ir Skriaudžiai;

b) Trakų dekanato dalis: Liškeva, Rumbonys, Alytus, Slabada (Miroslavas);

c) Gardino dek. dalis: Ožiai, Lipskas, Adomavičiai;

d) Knyšyno dekanatas: Knyšynas, Krypna, Kalinovka, Choroščia, Nievodnica, Turosna, Jachnovice, Zabludavas, Baltstogė, Jonava, Vasilkavas, Horycinas, Chodorovka;

e) Alvito dekanatas: Alvitas, Bartininkai, Gražiškiai, Liubavas, Liudvinavas, Lankeliškiai, Kalvarija, Keturvalakiai, Pajevonys, Vištytis, Pilypavas, Prieraslis, Bakalareva, Jelenevas, Račkai, Janovka, Vilkaviškis, Pilviškiai, Suvalkai, Vyžainis ir Šunskai;

f) Simno dekanatas: Simnas, Rudamina (šiandien Urdaminas), Udrija, Daukšiai, Meteliai, Seirijai, Šventežeris, Veisėjai, Beržininkai, Balbieriškis, Seinai, Krasnopolis, Kapčiamiestis, Punskas ir Kalietninkas;

g) Augustavo dekanatas: Barglava, Neta, Grabava, Ščebra, Raigardas Gonionys, Karpavičiai, Trzciana, Dobrynevas, Jasionovka, Brzozova, Dolistavas.

3. Lucko vyskupijos — Tykocino dekanatas.

Karpavičius iš to padarė 14 dekanatų su 154 parapijos bažnyčiomis. Tautinių atžvilgiu buvo: lietuviai, gudai, lenkai, bet pastarųjų labai maža. Dekanatai buvo: Augustavo, Baltstogės, Bielsko, Bransko, Dargukeino, Knyšyno, Alvito, Prienų,

[1] *P. Augustaitis*, min. raštas.

Zapyškio, Simno, Sokolkos, Tikocino, Virbalio, Vygrių. Jisai turėjo 2 oficialu: Palenkei (per Podlachiam) — Joną Klementą Golaševskį, Lietuvai (per Lithuaniam) — Baltazarą Paškevičių, Vilkaviškio kleboną[1].

Karpavičiui mirus. Mirė jisai Beržininkuose. Vyskupijos reikalus valdė du oficialu: Golaševskis ir Paškevičius, o ūkio reikalų žiūrėjo trečias — Konopka. Už tą darbą jiems mokėjo algas iš vyskupui skiriamos pensijos. Iškilo klausimas, kas bus nauju Vygrių vyskupu.

Ministeriai Schrötteris ir Reck'as pasiūlė savo kandidatus į vyskupus: kanauninką Mathy iš Frauenburgo (Prūsuose): sako, tai esąs vertingas žmogus, geras ūkininkas, ištikimas valstybei žmogus; kitas kandidatas buvo Golaševskis, vietinis, iš N. R. Prūsų. Baltstogės Rūmai giria jį: esąs mokytas, doras, labdarys, pakantus ir vyriausybei atsidavęs. Del mokyklos ir įtakos būtų jisai naudingesnis, todel siūlo jį, o ne kitą; kai del Mathy, tai būtų galima jam prie progos suteikti kita vakansija N. Rytų Prūsuose.

Karalius dar nenutarė, ką pasirinkti, nes tuo laiku buvo keičiamos Varšuvos vysk. sienos[2].

Ministeriai Schrötteris ir Reckas grįžta prie to paties klausimo kiek vėliau, sakydami, kad, jų nuomone, Varšuvos vyskupijos sienų klausimas nieko negalįs sverti skiriant Vygrių vyskupą. Juk anam nebūsianti pavesta Vygrių vyskupija, kur kunigai daugumoj esą nemokyti, jos vyskupai turi būti vietoje. Varšuvos vyskupas nevažiuosiąs į Vygrius, net jeigu daugiau pinigų gautų, Vygriai — ne linksmoji Varšuva, jie tarp miškų, balų, ežerų salų, visai nuošali vieta, nuo žmonių toli; gerai, kad atsiranda norinčių čia gyventi, reikia iš tų ir pasirinkti ką nors. Siūlo dabar tą patį Golaševskį. Karalius dabar jau sutiko[3].

Golaševskis neturėjo turtų, tai prašė vyriausybės atleisti jam konsekracijos išlaidas, nes pateksiąs į skolas, negalėsiąs išsimokėti (1804. VIII. 23). Ir tikrai vyriausybė pripažino jo

[1] *PA.* Vygrių ir Seinų vysk. („Vadovas" III, p. 272—8), *Kurczewski*, Biskupstwo Wileńskie, p. 178—182. *Totoraitis*, m. v.
[2] *Public.* IX—Nr. 665 (1803. XI. 116, XII. 22).
[3] *Public.* IX—Nr. 692 (1804. III, 19. III. 24).

neturtą. Jam pavyko sumažinti šitas išlaidas, vietoje 1040 scudi turėjo mokėti 700[1].

Romoj in consistorio secreto Golaševskis 1805. IV. 26 buvo paskelbtas vyskupu. Del jo nebuvo jokios gaišties. Kurija ir karalius skubinos įvykdyti, ką buvo sutarę.

Paskyrimas Golaševskio vyskupu, Prūsų valdžios apskaitymu, apsiėjo keli tūkstančiai dolerių, siūloma tuos pinigus jam paskolinti ir paskui išskaityti kas ¼ metų iš algos, užlaikant po 500 dolerių[2].

Paskirtasis vyskupu Golaševskis iškėlė klausimą kunigų seminarijos, nes neturįs kunigų. Baltstogės Rūmai palaikė tą mintį, kadangi esamųjų kunigų per maža ir tie esą nemokyti.

Bet Schrötteris, pritardamas iškeltam klausimui, randa, kad reikia švietimu kitaip rūpintis. Seminarijos tam dalykui netinką, o be to, jos brangiai apsieiną, todel reikėtų mokyti katalikų kunigus universitete, katalikų teologų skyriuje, Frankfurte prie Oderio ar Karaliaučiuje[3].

Karalius į tą pasiūlymą nieko neatsakė. Gal būti, tas planas ir nebuvo įteiktas.

Baltstogės Rūmai grįžo prie to klausimo 1806. VIII. 26 su smulkiai išdirbtu atskiros Vygrių seminarijos planu. Šitas sumanymas liko neįvykdytas, nes greitai Prūsai nustojo šitos provincijos[4].

9.

Graikų bažnyčia.

Imdama Lietuvos dalį, Prūsų vyriausybė visai nebuvo susipažinusi su tikybiniu naujosios provincijos sąstatu, tarė, kad esą ten vieni katalikai. Taigi karaliaus deklaracijoj, 1796. II. 2 išleistoj, kurioj buvo paskelbta, jog katalikų kunigų ir vienuolynų turtai paimami į iždą, visai nebuvo užsiminta apie graikų (rytų) bažnyčios turtus.

Pradėjus vykdyti šitą įstatymą, min. Schrötteris pastebėjo jo spragą ir paklausė, kas daryti. Jeigu aiškiai kalbama

[1] *ten pat* Nr. 748 (1806. V. 26).
[2] *ten pat* IX—Nr. 859.
[3] *ten pat* Nr. 831.
[4] *Public*, IX—Nr. 738 (1804. VII. 24).

apie katalikus, tai negalima esą taikinti šito įstatymo prie graikų (rytų) bažnyčios, ar tai bus unitų ar neunitų. O pasirodo, kad turtų jie turi, tik nenustatyta kiek, vis delto esama jų gerokai; jo nuomone, daryti privilegijas, išimtis nepriderėtų. Būtų galima išleisti ano įstatymo papildymą, bet tat perdaug pultų į akį. Tai Schrötteris ir Hoymas siūlo karaliui tokį išėjimą: spausdinant jo 1796. II. 6 skelbimą, praleisti žodžius „Romos katalikų", tuomet bus suprantama, jog jis liečia visų tikybų dvasinius turtus[1].

Karalius į tai atrašė 1796. VI. 11, jog deklaracijoj nėra reikalo minėti graikų kunigų; jeigu tikrai būtų dideli (ypač neunitų) turtai, tai pravartu būtų taikinti šį įstatymą[2]. Taigi reikia žinoti, kiek yra tų turtų.

Dabar prasideda žinių rinkimas vietoje apie vienus ir kitus, iš to kyla įvairūs sumanymai apie graikų bažnyčios sutvarkymą naujose provincijose.

A. Unitai.

Schrötteris N. Rytų Prūsuose yra daugiau gavęs graikų-unitų, negu Hoymas Pietų Prūsuose, todel jis labiau rūpinas tuo reikalu, negu anas; jis renka savo provincijoj medžiagos, skaitmenų, nori pažinti rytiečių organizaciją, nes iki šiol ji Prūsų vyriausybei buvo nežinoma, kadangi nebuvo turėję reikalų; tai dabar Prūsų valdininkai turi tat ištirti. O kai del būsimos organizacijos, tai reikės pasistengti savo ribose neleisti svetimoms valstybėms kištis į dvasinius reikalus, taria Schrötteris.

Lengviau buvo gauti žinių apie unitus, ir greitai pririnko tokių žinių. Unitai priderėję prie Kijevo metropolito ir Brastos vyskupo, abu dabar esą užsieniuose. Dabartinis metropolitas Teodozius Rostockis gyvenąs Petrapilyj, jį prispyrė tat padaryti, taigi esąs svetimoj įtakoj. Antra vertus, nepatogu, dargi negalima pavesti unitus vietos katalikų vyskupui, nes unitų hierarchija kitaip organizuota, tos tikybos išpažintojai turį savo apeigas, prisirišę prie jų, tai nepriderėtų pavesti juos lotynų vyskupui, nors pirmiau jis (Schrötteris) buvo taręs, jog

[1] *Public.* VII—Nr. 346.
[2] *ten pat* Nr. 347.

tat galima būsią padaryti . Taigi reikia organizuoti atskira unitų vyskupija[1].

Surinkęs žinias per Baltstogės Rūmus, rado, kad:

a) *Metropolito vyskupijoj:*

Gardino dek. yra 14 parapijų
Palenkės „ „ 17 „

b) *Brastos vyskupijoj:*

Bielsko dek. yra 27 parapijos
Melniko „ „ 3 „
Dargukaino dek. yra 7 parapijos
Iš viso unitų yra 68 parapijos

Šiek tiek unitų atsirastų Varšuvos parapijoj[2], Pietų Prūsuose. Iš jų visų reikia sudaryti viena vyskupija, o ji būtų nemaža savo plotu.

Deja, visi unitų vyskupijų turtai yra už valstybės sienos, nebus iš ko aprūpinti naują vyskupiją. Bet galima rasti tokį išėjimą. Netoli Baltstogės, Supraslyje, yra bazylėnų vienuolynas, kuris tiktų vyskupo būstinei. Jo prioras Teodozius Vislockis pasižymi doriniais privalumais, įtaka, pagarba; jeigu jį padarytų ir vyskupu, tai nekiltų jokių medžiaginių sunkenybių ir painiavų.

Jeigu šitoji mintis nebūtų priimta, tai galima būtų dar pasikalbėti tuo reikalu su juo pačiu ir pasitarti.

Bet kai del pačios vyskupijos, tai vistiek del politikos priežasčių reikia sudaryti atskira unitų vyskupija. Ateina iš Rusijos žinių, ir tos žinios teisingos, jog Rusų valdžia yra sumanius unitus padaryti stačiatikiais, jau ji tat daro su prievarta; tai iššaukė unitų pasipriešinimą. Dabar galima tikėtis, jog iš ten unitai kraustysis čionai ir bus jų gana daug. Iš šito valstybei bus nauda, vyskupijos įkūrimas padės vilioti žmones. Todel reikia skubintis įsteigti vyskupija, padaryti, kad unitai čionai būtų pakenčiami, turėtų pilną tikybos laisvę ir Prūsų būtų ginami. Be to, Kurija išgirdus apie tat, ką daro Rusų valdžia, mielai pritars tam Prūsų sumanymui įsteigti at-

[1] *ten pat* VII—Nr. 359. (1796. VIII. 9).
[2] Varšuvos par.—292 žmonės (*ib.* Nr. 469—1797. XI. 7).

skirą unitų vyskupiją. Jinai turėtų būti ir kitoms naujoms provincijoms[1].

Užsienių ministerija pritarė šitam Schrötterio sumanymui[2]. Sutinkant pagrinde reikėjo tik ištirti vykdymo smulkmenas.

Schrötteris lapkričio pabaigoj (1796 m.) buvo Baltstogėj, Supraslyj, aptarė vyskupijos įsteigimo planą, nors, jo nuomone, dar ne viską žinąs, kas būtų reikalinga, bet svarbiausieji dalykai esą ištirti.

Paaiškėjo, kad unitų tėra Lietuvos kunigaikštijoj, pačioj Varšuvoj yra tik viena parapija. Supraslis būtų naujos vyskupijos vidurkyje. Ten užtektų triobesių ir vyskupo buveinei įtaisyti. Nepriimtiniau būtų suderinti Supraslio priorą ir vyskupą vienam asmenyje.

Gal būti būtų kitos rūšies painiavų: vienuoliai, rinkdami savo priorą, bus suvaržyti, arba turės išrinkti paskirtąjį vyskupu. Be to, Chodkevičių (Katkų) šeima, kuri yra Supraslio fundatorius, turi teisės pati priimti ir patiekti kandidatą metropolitui. Jeigu daryti vyskupu priorą, tai tik šiam sykiui, nesusirišus ateičiai.

Esamųjų lėšų užtektų, personalas gali būti nedidelis. Abbato nuomone, užtektų dviejų: auditoriaus ir sekretoriaus (notarius actorum curialium).

Painesnis dalykas su seminarija. Abbatas norėtų ją įsteigti, bet Schrötteris pasisakė prieš ją. Dabar į Vilniaus Sapiegos Aliumnatą siųsti nebegalima, tenai jų nebepriima. Jis gi (Schrötteris) velytų siųsti unitų klierikus mokytis į universitetą, kur prižiūri valstybė, nebūtų tokie fanatikai, nepakantūs.

Žinoma, įsteigus vyskupiją, turėtų ir visi vienuolynai nutraukti ryšius su savo vyriausybe užsieniuose ir priderėti vyskupo priežiūrai.

Sienos išvedimas padarė painumų parapijų padalinime, siena jas suskaldė; pav. Krinkų parapija yra Rusuose, o jos filija (duktė) Ostrovcy šioj pusėj. Kaip tat reikia sutvarkyti, pasirūpins kita įstaiga[3].

[1] *Public.* VII—Nr. 362 (1796. IX. 5).
[2] *ib.* VII 1796. IX. 13.
[3] *Public.* VII. Nr. 392 (1796. XII. 5).

Užsienių ministerija pritarė tam Schrötterio planui. Tik ji pati iškėlė jo dar neminėtą klausimą: kaip pavadinti vyskupiją. Vyskupija reikia vadinti pagal v i e t ą, o ne pagal šalį, nes tai gali vesti prie išdidumo.

Ir jai abejonių kelia sujungimas vyskupo ir abbato (prioro) viename asmenyje: vyskupą skiria karalius, o priorą renka vienuoliai tam tikromis taisyklėmis; taigi geriau būtų, kad tai būtų du asmeniu. Kai del vyskupo, tai juo gali būti ir nurodytasis prioras[1].

1797 m. sausio 7 d. Prūsų ministerių konferencija nutarė pasiūlyti Supraslio abatą, o leisti rinkti į prioro vietą naują[2].

Prūsų valdžia jau paskyrė vyskupų minėtą Supraslio priorą, kuomet — data nenustatyta[3], padarė viską, kad jį pašventintų; jis tiesiog priklausytų nuo Romos, visi ryšiai su arkivyskupais, esančiais užsieniuose, nutrūktų[4]. Ji nenori ilgų derybų su Roma, nori iš karto įsteigti, paskirti, įvesti ir t.t.

Naujas būsimas vyskupas yra vienintelis unitams visoj valstybėje. Kyla eilė naujų, antraeilių Prūsų valdžiai klausimų. Kas jį įšventins? Ar gali tat atlikti katalikų vyskupas? Tie klausimai reikia išaiškinti ir Prūsų valdžiai.

Pats Vislockis, užklaustas tais reikalais, pareiškė nuomonę, jog tat turįs padaryti graikų (unitų) vyskupas. Reikėtų gauti leidimą iš popiežiaus, kad galėtų tą įšventinimą atlikti katalikų vyskupas. Vyskupų unitų esą, bet užsieniuose: Chelme. Brastoje ar Pinske[5].

Prūsų vyriausybė turėjo daug darbo, vis delto greitai pasiekė savo Romoje. Apie tat pranešama 1797 m. lapkričio mėn.[6].

Vislocki įšventino į vyskupus Albertrandi Suprasly 1800. IV. 27[7].

Jisai nepasižymėjo drąsumu, buvo valdžios pataikūnu, kaip ir Karpavičius. Pav., jisai ir Vygrių vyskupas Karpavičius pasisiūlė švęsti drauge protestantų šventę (Bettag), jeigu bus valdžios prisakyta.

[1] *Public.* Nr. 392 (1796. XII. 31).
[2] *Public.* VII 403 ir 404.
[3] Jis siūlomas dar 1797. I. 7.
[4] *Public.* VII 392.
[5] *Public.* VII. Nr. 459 (1797. VIII. 14).
[6] *Public.* Nr. 470 (1797. XI. 10).
[7] *Public,* VIII. Nr. 169.

Bet Baltstogės Rūmai tarė, kad tat esą visai nereikalinga[1].

Berlyno valdžia buvo tokios pat nuomonės; jai atrodė nesąmonė, kad kitų apeigų žmones kas verstų švęsti kartu ir protestantų šventes[2]. Ji velijo, kad žmonės dirbtų.

Vislockis buvo trumpą laiką vyskupu, greitai mirė (1801. V. 10)[3]. Po to buvo paskirtas (1802. IV. 10) naujas — Mikalojus Duchnovski, del kurio taip pat teko susirašinėti su popiežiu priesaikos reikalu. Ypač Prūsų valdžia norėjo surasti tokią priesaikos rotą, kad negalėtų apeiti ištikimybės jai, o ji visame bijojo intrigų, vylių. Tik 1804 m. susitarė su Roma, aptarė formalumus. Įšventino jį 1804. IV. 29; jo duotoji priesaika nebuvo nusiųsta į Romą.

Ir Duchnovski neilgai gyveno: mirė 1805. VI. 21. Po jo į Supraslio vyskupo vietą atsirado 2 kandidatu: Supraslio vienuolyno perdėtinis Leonas Javorauskas ir vysk. seminarijos regentas Mykolas Danilavičius.

Javorauskas yra gimęs katalikų šeimoj, toj tikyboj krikštytas ir išaugintas, vėliau tik perėjo prie graikų-katalikų (unitų), vienuolis kunigas, be talento, politiškai ištikimas, padorus — šitaip apie jį rašė vietos valdžia.

Danilavičius gi esąs iš senos unitų šeimos, perėjęs prie katalikų, per 20 metų mokęs piarų mokykloj Lomžoj, gabus, padorus žmogus, mokytas, mokąs svetimų kalbų, taigi reikėtų jis pasirinkti. Kliūčių unitai nedarysią, reikią gauti popiežiaus leidimas ir tuoj jį paskirti.

Karaliui ir keliems ministeriams kilo abejonių, ar gi galima skirti kataliką unitų vyskupu, velytų kitą (1806. II. 17).

Kandidatūra svarstoma ir toliau, vieni palaiko vis Danilavičių, kiti, matyt, Javorauską. Karalius palaiko Javorauską (1806. III. 18)[4].

Bet galų gale karaliaus buvo paskirtas ir pristatytas į Romą Danilavičius, kuris tačiau nebuvo įšventintas, ir liko vyskupu nominatu, nes greitai mirė[5].

Nesisekdavo unitų vyskupams: įšventintas ar paskirtas tuoj miršta.

---

[1] *Public.* VIII—Nr. 209 (1800. IV—30).
[2] *Public.* VIII—219 (1800. VI. 26).
[3] „Vossische Zeitung" įdėjo nekrologą, parašytp *Schrötterio.*
[4] *Public.* IX. Nr. 897.
[5] *Nolde,* p. 90.

B. Stačiatikiai (graikai neunitai).

Kai del stačiatikių (neunitų), tai naujojoj provincijoj ir jų rado, bet visai nedidelį skaičių. Nesusipažinus dar su organizacija, vietos valdžia duoda įvairių pasiūlymų, tai Pietų Prūsų protopopo valdžiai pavesti, tai kitaip sutvarkyti[1].

Patyrinėjęs daugiau, Schrötteris teikia vyriausybei tikresnių žinių. Šitų žinių gavo jisai daugiausia iš unitų prioro Supraslyje, nes neturėjo kito tiesioginio informatoriaus.

Kurį laiką buvo galvojęs, ar negalės stačiatikių likučius, atskirtus nuo Rusų, perkalbėti prisidėti prie unitų, jų vienuolynus, berods, visai negausingus, panaikinti, leidus vienuoliams išmirti.

Stačiatikių esą visai mažai, jų turtai nedideli[2].

Berlyne skeptiškiau į tai žiūrėjo. Ten vadovavos tąja mintimi, jog negalima sulieti stačiatikių ir unitų, reikia stačiatikius atskirti nuo užsienių įtakos, nėra reikalo nė bandyti jungti stačiatikius su unitais. Kitaip stačiatikiai, darant mažiausiąjį bandymą varžyti jų tikybą, ieškos atramos Rusuose, taigi nereikia eiti Rusų pėdomis, kurie atvirkščiai elgiasi: nori padaryti unitus stačiatikiais.

O tuo tarpu reikėtų ištirti, ar stačiatikių bažnyčia organiškai surišta su Maskva ar su Konstantinopolio patriarku; jeigu su šiuo, tai lengva būtų per tenykštę atstovybę užmegsti ryšius ir sutvarkyti santykius[3].

Nelengvai ėjo tyrinėjimas. Net aukštesnieji valdininkai negalėjo susivokti, kas tai yra unitai, kas graikai, su kuo buvo daroma unija, su katalikais ar graikais ir t.t.

O tuo tarpu reikia vadovautis senaisiais valstybės politikos pradais: reikia jie visi prižiūrėti, kaip ir katalikai, kad neskraustų savųjų, neišvežtų pinigų ir t. t.[4].

Patyrinėję vietoj, priėjo prie išvados, jog lieka vienas kelias — užmegsti ryšius su Konstantinopoliu. Šitą mintį palaikė ir esantieji stačiatikių vienuoliai; jie randa, kad galima stačiai susižinoti su Konstantinopoliu.

---

[1] *Public.* VII—Nr. 359 (1796. VIII—9).
[2] *Public.* VII - Nr. 370 (1796. X. 4).
[3] *Public.* VII Nr. 377 1796. X. 25.
[4] *Ten pat* Nr. 377 (1796. X. 25).

Staiga sužinojo užsieniuose, kad Pietų Prūsuose esąs stačiatikių dekanas, cartophylax, tai renka žinių apie jį, nori smulkiau ištirti, kas jis[1].

Palengva išsiaiškino, jog tasai dekanas, cartophylax, yra tikras, neapsimetėlis, susižinąs su Konstantinopoliu[2], nuo jo pareinąs ir gyvenąs Poznanyje.

Dabar jam pavedė susižinoti su patriarchu, tik saugojas, kad del to nepraplistų jo įtaka[3].

Konstantinopolio patriarkas, užklausus Prūsų pasiuntinybei, pareiškė tokią nuomonę iškeltuoju klausimu: vienintelis kelias esąs, kad jis bažnyčiai tvarkyti atsiųsiąs atskirą vyskupą ar net arkivyskupą, tuomet jis, patriarkas, turėsiąs tiesioginių ryšių su savo tikinčiaisiais, be rusų ar austrų vyskupų tarpininkavimo. Tik atstovas abejojąs, ar del mažo stačiatikių skaičiaus bus tat pravartu, ar ne perbrangiai apsieis. Iš kitos pusės patriarkas negalįs pavesti anam dekanui vyskupo teisių be vyskupiškų šventimų. Tai ar negalima padaryti vyskupu šito dekano, gal nedaug tereikės pridėti pinigais, juk jis šį tą turi, kaipo dekanas, jis apsieitų pigiau, negu siųsti vyskupą iš Konstantinopolio? Politikos atžvilgiu būtų naudingiau turėti tiesioginių ryšių su patriarku[4].

Palengva Prūsų valdžia atvėso prie šito sumanymo. Esant Pietų Prūsuose permažai stačiatikių, neberado reikalo organizuoti atskiros vyskupijos[5], o ir N. R. Prūsuose tebuvo vos 3 parapijos ir vienuolynai. Gi toms parapijoms nepavyko užmegsti tiesioginių ryšių su Konstantinopoliu, be to, buvo sunkumų del kalbos: vietiniai kunigai nemoka naujosios graikų kalbos[6], kuri tenai vyrauja. Bandymai gauti iš Austrų vyskupų šventinimus neturėjo geros kloties.

Karalius nepalaikė to reikalo, mažai tepaisė, o ir finansiniai motyvai čia nusvėrė. Graikų (stačiatikių) vyskupija nebuvo įsteigta.

[1] *Ten pat* Nr. 389 (1796. XI. 29).
[2] *Ten pat* Nr. 403 (1797. I. 7).
[3] *Ten pat* Nr. 425 (1797. IV. 6).
[4] *Ten pat* Nr. 469 (1797. XI. 7).
[5] *Ten pat* VIII Nr. 40 (1802. II. 23).
[6] *Ten pat* 1804. III. 14.

10.

Protestantai N. Rytų Prūsuose.

A. Evangelikų-liuterių tikyba.

Iki šiol visoj provincijoj tebuvo viena bažnyčia sodžiuj prie Virbalio[1]. Dabar evangelikų skaičius ėmė didėti: traukė valdininkai, buvo ir kareivių protestantų, persikėlė ūkininkų kolonistų.

Prūsų valdininkams 1797 m. kilo sumanymas pakelti protestantų tikybą šitoj katalikų šalyj, suteikti jai daugiau pagarbos žmonių akyse. Reikia, jų manymu, organizuoti protestantų bažnyčia, reikia pastatyti bažnyčias bent ten, kur yra vyresniųjų valdininkų, o kariuomenės reikalams patenkinti turi važinėti dažniau protestantų kunigai. Protestantų bažnyčia ir kunigai pavesta Berlyno konsistorijai[2].

1798 m. pradžioj pasiūlyta Giseviui tapti vedėju ir organizatoriu, nes jį palaikė gen. Güntheris.

Gisevius sutinka. Prasidėjo derybos su Giseviu del algos ir sąlygų. Jis teiravos vietoje, važinėjo, žiūrinėjo, buvo Seinuose, Baltstogėje ir t. t. Jis rimtai ir smulkiai derasi del sąlygų: turi gauti daugiau negu Elke, nes turįs šeimyną ir t. t.[3]

Bet valdžia metė visai tą mintį: permaža evangelikų. Gisevius taip ir nepersikraustė į naująją provinciją.

B. Evangelikų-reformatų tikyba.

Evangelikų-reformatų yra Lietuvos dalyje; bažnyčios yra kelios: Seirijuose, Sidroj ir Zabludave.

Reformatų kunigai iki šiol priklausė nuo Vilniaus sinodo, dabar pavesta jie Berlyno vyriausiosios konsistorijos žiniai[4].

11.

Švenčių naikinimas. Kalendorius.

Švenčių daromoji žala. Prūsų valdžia pastebėjo, jog nauji valdiniai mažai dirba, jog jų darbas nėra našus. Tarp tų priežasčių susekė, jog N. R. Prūsuose žmonės perdaug *švenčia.*

---

[1] *Hertzberg'as* savo veik. p. 143 surado vienintelę parapiją, bet kitoj vietoj, būtent Vygriuose.

[2] *Holsche*, I. 258—9.

[3] *Gisevius*, 42, 43, 45, 53, 58, 59.

[4] *Holsche*, I. 259—260.

Keliavęs tyrinėjimo tikslais po šitą šalį Dohna rašė savo pranešime:

Nors ne taip daug kalbama ir šnekama, bet nemažiau trukdo kultūrai pakilti ištvirkimas del perdaug didelio švenčių skaičiaus. Daugybė vietos atlaidų, bažnyčios švenčių, graikų švenčių, kurias švenčia taip pat, kaip sekmadienius, visai pertraukia darbą ir pripratina gyventojus nuolatos tinginiauti ir lėbauti, tuo labiau, kad žmonės jau vakare prieš tai dažnai gana anksti nustoja dirbę.

Del šito iš dalies kenčia amatų tarpimas; mažam plote gyventojų tikybos yra susimaišę, pasitaiko kelių tikybų giminių; pavyzdžiui, Bielske ir jo apylinkėse yra katalikų, unitų, stačiatikių, žydų švenčių.

Ar nebūtų galima šitų švenčių dalį *visai* panaikinti? Ar nebūtų galima likusią švenčių dalį katalikų ir abiejų graikų (unitų ir stačiatikių) perkelti į tas pačias dienas, kad išvengtų dvigubo darbo pertraukimo?

O ar nebūtų galima tokiomis dienomis truputį apsunkinti viešąjį girtuokliavimą?

Kiekvienas doras ūkininkas, o ypač vokiečių valdininkai, labai nemaloniai jaučia šitų kliaudžių padarinius. Ypač skundėsi tuo Bielsko ir Opinaguros valdininkai.

Labai kenkia taip pat *griežti pasnikai.* Del nuolatinio vartojimo blogos alyvos per kiauras 7 gavėnios savaites atsiranda gyventojų tarpe daugybė ligų; o esti dar blogiau, kaip tvirtina keletas asmenų, jų tarpe valdininkas Neumann'as Opinaguroj: gavėnia labai retai praeina be to, kad daugelis žmonių del jos galo negautų, tikriau sakant, del laikymosi šitos labai kenksmingos dietos. Dar labiau, negu keleto individų mirtis, kenkia valstybei gyventojų nusilpimas: perdaug alyvos vartoja kaip tik žmonės vadinamosios dirbančios, gamindančios klasės; sako, kad šitie visi žmonės per gavėnią ir po jos atrodą lyg šešėliai ir netinką nė jokiam ilgesniam ir sunkesniam darbui; dargi tvirtina, kad del šito kenksmingo gavėnios pasniko žmonės nusilpstą ir dažnai atsirandanti kyla, kurią taip dažnai galima rasti valstiečių tarpe, nors jie šiaip mažai kiek yra nesveikesni už smulkiuosius bajorus ir ne taip labai serga venerinėmis ligomis ir niežais.

Ypač sunkiai pasnikauja Plocko Departamente[1].

Švenčių naikinimas Vakarų Europoj ir Prūsuose. Su tuo reikalu Prūsų valdžia buvo susidūrusi ir pas save pirmiau, turėjo jau šiokio tokio prityrimo. Šventes naikino ir Vakarų Europa. Klausimas paaštrėjo pradėjus augti ir stiprėti kapitalizmui. Pramonė reikalavo daugiau darbo dienų, o čia trukdė šventės. Prasideda spaudoj agitacija; ieškoma, kas tą kliūtį pašalintų.

Prūsų vyriausybė 1754 m. buvo iškėlus klausimą apie švenčių sumažinimą. Bet tai buvo protestantų valdžia, taigi sunkiau gauti sutikimas iš katalikų vyskupų.

Pagerėjo būklė, kai tą patį klausimą iškėlė katalikų viešpačiai, dargi dvasiniai kunigaikščiai. Popiežius ėmė šventes mažinti. Tat įvesta 1772 m. Šlėzijoj, 1788 Vakarų Prūsuose.

Bevykdydama praktikoj naują nusistatymą švenčių reikalu, Prūsų valdžia susitardavo su katalikų vyskupais, kurias šventes panaikinti, kurias perkelti.

Pasiekta gerų rezultatų[2].

Pirmą kartą sumažino šventes pop. Benediktas XIV 1754 metais, kuris keliose šventėse leido dirbti, bet užtat prisakė mišių išklausyti.

Klementas XIV 1772 m. Šlėzijoj ir 1774 m. Vakarų Prūsuose keletą švenčių visai panaikino.

Pijus VI, Prūsų valdžios prašomas, 1788. IV. 19 išleido brevę, kuriąja dalį švenčių panaikino, kitas perkėlė į sekmadienius[3].

Bet praktikoj tik ten jos tepaisė, kur vietos valdžia rūpinos.

Rytų Prūsų vyriausybė pati išvertė brevę į vokiečių kalbą, išplatino pas save domėnų mokyklose, valdininkai visur aiškino žmonėms[4]. Rodos, kunigai nenorėjo to daryti, tat reikėjo juos spirti šitą brevę išaiškinti, statoma tat jiems kaip pareiga; kartais pateisinimui prideda, kad ir jiems būsią naudingiau; nes tuo geriau žmonės melsis per kitas šventes[5]. Reikėjo rasti įtikinimų, bet vargu ar įtikino.

---

[1] *GSA.* Tit. 207 Nr. 19 Einige Allg. Bemerkungen.
[2] *Public.* VIII — Nr. 157 (1799. XII. 9).
[3] *Public.* VI. — Nr. 204, VIII—Nr. 108.
[4] *Public.* VIII — Nr. 108 (raštas 1799. V. 27).
[5] *Public.* VIII — Nr. 158 (1799. VII. 9).

Prūsų valdžia tiki, jog reikia naikinti šventes: dirbs daugiau, o mažiau išgers.

Prancūzų revoliucija atsiliepė ir šitame reikale. Įvyko asmens atmainų ir Kurijoj—reikia laukti naujojo popiežiaus. Be to, katalikų viešpačiai kitaip ėmė žiūrėti į tą klausimą: pirmiau jie stovėjo to judėjimo pryšaky, dabar to nėra, taigi Prūsams reiksią palaukti. Taip rašė 1800 m. iš Berlyno Prūsų vyriausybė savo atstovui į Romą[1].

Naujuose Rytų Prūsuose. Schrötteris palaiko švenčių naikinimą. Tik reikia žiūrėti, kad naikinant šventes nenukentėtų lažininkai, kad tas dienas jų nespirtų dirbti dvarui. Šiaip visa atmaina nieko gero neduos, ir vaisiai bus blogi. N. R. Prūsuose valstiečių našta ir be to didelė, reikia ją nustatyti, o leidus dirbti tas dienas dvarui, valstiečių būklė pablogėtų.

Berlyne pritarė tam sumanymui: panaikintoji šventė tegali, sako, atitekti valstiečiams[2].

Be to, Prūsų valdžia stengėsi ištirti, ar nebuvo pirmiau tokių precedentų, kad nepriklausomoj Lietuvoj ir Lenkijoj būtų naikinamos šventės.

Turėjo tokių neaiškių žinių.

„Iš žinių mūsų aktuose matyti, kad buv. Lenkijoj taip pat apie tą laiką šventės buvo naikinamos ar perkeltos į pastoviąsias šventes ar į sekmadienius".

Reikia ištirti, ar tikrai taip buvo, ar dirbo? Svarbu, kad dirbtų. Reikia atleisti nuo pasniko prieš tat ir nuo mišių klausymo[3].

Žinių susirinko. Pasirodo, kad Vilniaus sinodas 1744 m. nutarė mažinti šventes, remdamasis Benedikto XIV 1743 m. bulle.

Be to, Pijus VI 1775. V. 20 buvo išleidęs bullę į visus Lenkų vyskupas, kur sumažino šventes[4], kad tomis dienomis galima dirbti ir mišių neklausyti[5].

Turint dabar reikalingų davinių, Prūsų valdžia rado galimu eiti prie darbo N. Rytų Prūsuose.

[1] *Public.* VIII — Nr. 176 (1800. I. 10).
[2] *Public.* VIII. Nr. 170.
[3] *Public.* VIII — Nr. 157 (1799. XII. 9).
[4] *Public.* VIII — Nr. 209.
[5] *Public.* VIII — Nr. 164

Šventės ir Vygrių vyskupas. Reikėjo ištirti, ne tik kurie bažnyčios įstatymai, bet kurios šventės praktikoj būdavo, nes šventės įvairiuodavo pagal vietą, pagal parapiją. Tuo reikalu turėjo duoti informacijų ką tik pakeltasis Vygrių vyskupas. Atėjus žinioms, del kiekvienos šventės reikėjo kalbėti skyrium — ką reiškia ji darbui, ar galima ją perkelti. Pavyzdžiui, Panelės Šv. Dangun Ėmimo ir Gimimo šventės reikėtų perkelti, nes jos išpuola per patį laukų valymą. O jeigu valstiečiai galės tas dienas savo laukus dirbti, tai bus patenkinti.

Tuo dalyku rūpinas Schrötteris, dirba valdininkai. Bet čia paabejojo Prūsų valdiža: ar vyskupas galįs tat daryti. Jeigu būtų gauta Popiežiaus bullė, tai reikėtų ją ir šitai vyskupijai praplėsti.

Vyskupas, palaikydamas vyriausybės norą, pasiūlė valdžiai įvesti protestantų šventes ir įsakyti jas švęsti, būtent: Atgailos ir Maldos dienas (Buss- u. Bettag), galįs tat įsakyti karalius (A. L. R. Th. 2, Tit. XI § 34). Ir protestantas Schrötteris paabejojo, ar reikia katalikams jas švęsti. Juk pripuola jos per sėjimą, tat didinti katalikų švenčių skaičių — perdaug būtų. Ir pašiepdamas priduria: ar nereikėtų geriau protestantų šventes švęsti jiems vieniems palikti?

Vygrių vyskupas pats pasiūlė panaikinti šv. Stanislovo ir šv. Kazimiero šventes, o vieton jų švęsti Adalberto dieną IV. 24, kuris buvęs bendras Prūsų ir Lenkų patronas.

Prie katalikų vyskupo pasiūlymo prisidėjo ir unitų vyskupas.

Schrötteris nepritaria vyskupo sumanymui: „Šitam nerandame jokios rimtos priežasties, nes jeigu jau reikia švęsti did. patrono užtarytojo šventę, tai juk vistiek, ar tas patronas vadinsis šv. Adalbertas ar šv. Kazimieras, man rodos, šv. Kazimiero diena geresnė šventei švęsti, negu šv. Adalberto, nes anoj išpuola tada, kada daržų ir laukų darbai vos prasideda, o del paskutiniojo to nėra, o kad visos bažnyčios švęstų tą dieną, taip pat nėra reikalo".

Šitoji naujovė, jo nuomone, neturinti jokios naudos[1].

Vygrių vyskupas nesuprato, kam šventės naikinamos, nori vis įtikti pataikavimais.

[1] *Public.* VIII — Nr. 209 (1800. IV. 30).

O dar labiau pasipiktino protestantų ministeriai, kai katalikų ir unitų vyskupai pasiūlė švęsti katalikams protestantų šventes (pav., Bettag), jeigu bus valdžios prisakyta[1].

Unitai. Schrötteris rūpinos sumažinti švenčių skaičių ir pas u n i t u s. Unitų sinodas 1720 m. buvo nustatęs šventes ir nuo to laiko nebuvo padaryta jokių atmainų, nes Popiežiaus bullės jų nelietė.

Dabartinis unitų vyskupas 1797. VI. 21 rašte nurodė, jog jau galima mažinti švenčių skaičių: Velykų, Kalėdų Sekminių, vietoj 3 švęsti 2 dieni, kitas reikia palikti. Vėliau jis rado galimu ir daugiau panaikinti, bet tik Popiežiui leidus. Tokių naikintinų švenčių būtų 15, kitų naikinti negalima, nes prasčiokai tuomet imtų abejoti del savo kunigų tikėjimo, nueitų prie graikų ar kreiptųsi į užsienius.

Prūsų valdininkai randa, kad tuo tarpu būtų galima sutikti, nes tat būtų jau didelis laimėjimas pramonei, prisidėtų 15 darbo dienų. Tik nuo savęs priduria keletą pastabų del unitų vyskupo svyravimų. Abejotina, kad Popiežiaus bullė iššauktų prasčiokų nepasitikėjimą, nes jie esą per tamsūs, klausą vyskupo, o jeigu valstiečiai tas dienas suvartos sau, tai vargu nerimaus.

Ar daroma kas gretimuose Prūsuose, nėra žinios, galima patirti[2].

Schrötteris palaiko tą Baltstogės sumanymą, prisideda prie to, kad nėra reikalo švęsti protestantų švenčių, nors abu vyskupu sutinką[3].

Bet Berlyno vyriausybė siūlo su švenčių reformomis dar palaukti, reikia derybų su Roma, o dabar yra kitų ten reikalų[4].

Atlaidai. Atitraukia nuo darbo ir atlaidai. Jie turi žmonėms negeros įtakos. Kelias dienas nedirba, o paprastai daug lėbauja ir geria, susirenka daug iš apylinkės už kokių 6—8 mylių. Paprastai žiūrima kalendoriaus, kurią dieną kur atlaidai išpuola, lankosi savos ir gretimų parapijų žmonės. Žinoma, atlaidai pasiliks. Bet ūkiui daug būtų naudos, jeigu atlaidai būtų perkelti į sekmadienį, ir vyskupui būtų duota tokia teisė[5].

[1] *Public.* VIII. 219 (1800. VI. 26).
[2] *Public.* VIII. Nr. 209 (1800. IV. 30 Baltstogė į Schrötteri p. 283 - 290)
[3] *ten pat* Nr. 215.
[4] *ten pat* Nr. 219.
[5] *Public.* VIII Nr. 393 (Baltstogė 1800. XII. 23).

Schrötteris palaikė tą nuomonę, nuo savęs dar pridėjo, kad šituo skundėsi jam dvarininkai ir valdininkai. Teisybė, jau 1799 m. buvo iškelta abejonė, ar pergalėsią kliūtis, nes ponai ir klebonai, turintieji smukles, nukentėtų nuo to. Dabar toji kliūtis išnyko: paėmus bažnyčios dvarus į iždą, klebonai nustoja ir propinacijų. O dvarininkams skundžiantis galima atsakyti, jog ir karalius, kuris turi domėnus, nuo to taip pat kenčiąs. O vis dar buvo abejonių, ar tinkamas laikas parinktas tatai išspręsti[1]. Bet karštai palaikė atlaidų perkėlimą, nes sumažės girtuokliavimas. Vis prideda, kad panaikintosios šventės negali pasunkinti valstiečių, o turi jiems į gerą išeiti[2].

Prūsų valdžios atsargumas. Užsienių ministerija atrado, jog nepatogu dabar tas klausimas kelti: viduje neramumas padidėtų, kiltų sensacija, o ir Romoj nieko nebūtų galima gauti, sąlygos tenai atsimainė, ne tos, kas buvo 1799 m. Reikia palaukti[3]. Taip pat rašo iš Berlyno ir 1802—03 m.

Tas sumanymas panaikinti šventes ir atlaidus kildavo ir Prūsų vakaruose. Iš tenai atėjo sumanymas panaikinti 72 katalikų šventi!

Karalius atsakė: — palaukti[4].

Iš kitų dalių (Pietų Prūsų) ateina žinių, jog žmonės švenčia daugiau, negu leista, švenčia ir panaikintąsias šventes[5].

Berlyne priėjo prie išvados 1803—04 m., jog visa tat reikia daryti atsargiai, prikalbėti kunigus, kad nebešvęstų ir duotų žmonėms dirbti[6].

Protestantai ir katalikų šventės. Katalikų šventės buvo neprivalomos protestantams, todel lengvai ėjo jų naikinimas.

Ir tikrai, Teisingumo Departamentas jau 1796. XI. 26. buvo išleidęs raštą, kuriuo sumažino švenčių skaičių[7], atleido protestantus nuo prievolės švęsti katalikų šventes[8], kad jiems dirbti netrukdytų.

Kalendorius. Del kalendoriaus painiavų nebuvo, nes visur veikia Grigo (naujasis), tik pas graikus tebeveikia

[1] *Public.* VII Nr. 399 (Berlyne 1802. I. 27).
[2] *Ten pat* Nr. 403 (1802. II. 15).
[3] *Public.* VII Nr. 406 (1802—III).
[4] *Public.* IX. Nr. 645 (1803. IX. 28).
[5] *Public.* IX. Nr. 749 (1804. VIII. 28).
[6] *Public.* IX. Nr. 768.
[7] *Public.* VII. N 390 (1796. XI. 29, XII. 28).
[8] *Public.* VII N 374

Juliaus (senasis), ar tai būtų unitai ar neunitai. Skirtumas švenčių per 11—12 dienų sudaro painiavų, reikėtų suvienodinti.

Prūsų valdžia rūpinos susitarti su Supraslio vyskupu. Jisai sutiktų, bet šitą tegalįs padaryti Popiežius, išleidęs atitinkamą bullę, kurioj nustatytų kai kurias šventes.

Atmainos, Schrötterio nuomone, vargu iššauks painiavų, Popiežius naujojoj Rusų provincijoj įvedė senąjį kalendorių ir jokių sunkenybių katalikams tat nesudarė.

Baltstogės Rūmai siūlė naująjį kalendorių pradėti nuo 1800. X. 20[1]. Berlyno vyriausybė kitaip galvojo. Naujasis kalendorius švenčių nepanaikinsiąs, o tik pakeisiąs. Taigi iš to tebus maža naudos, o sudarys sensaciją. Leisti gi Popiežiui kištis į tą dalyką nėra reikalo. Gyvenime senasis kalendorius pamaži išnyksiąs, o kai del švenčių, kaip jos bus švenčiamos, tai viestiek pagal kurį kalendorių[2].

---

[1] *Public.* VIII 209 (1800. IV. 30).
[2] *Public.* VIII—219 (1800. VI. 26).

TREČIOJI DALIS.

KAIP PRŪSAI NETEKO UŽNEMUNĖS.

1.

Vidaus ir užsienio santykiai.

(1795—1804 m.).

Ko neteko Prūsai gavę lietuvių ir lenkų žemes 1795 m. Prūsai, gavę 1795 m. lenkų-lietuvių žemių įsigijo šitokių sunkenybių: jos tiek padidino jų nevokiečių valdinių skaičių, kad vidujinis naujųjų provincijų prisitaikymas prie Prūsų tvarkos ar net jų germanizavimas, kaip to buvo norėjęs naujosioms valdoms Friderikas Didysis (viešp. 1740—1786 m.), dabar jau buvo nebegalimas. Tat pablogino ir užsienių santykius: pailgino Prūsų sieną nuo Austrų pusės dvigubai, kuri, be to, buvo nepatogi, ji užsilenkus buvo pusiauračiu; gi rytuose dabar pirmą sykį Prūsai suėjo sienomis su Rusija, o toji siena buvo ilga.

Kad Lenkija - Lietuva buvo reikalinga savo kaimynams, kaipo tarpo valstybė, iki šiol šita pripažindavo, kaip pamatinį dalyką, visi; tat 1792 m. sakė Frideriko Vilimo II ministeris, grapas Schulenberg'as, o Berlyne tuomet buvo tvirtinama, jog ta nuomonė esanti kilusi iš paties Frideriko Didžiojo.

Prancūzų atstovas Caillard'as 1796. XII. 9 rašė iš Berlyno į Paryžių: „Nėra Berlyne nė vieno išmintingo žmogaus, kuris nesakytų, kad paskutinės dalybos buvo kenksminga operacija".

Tas pats diplomatas kitame savo rašte sako, jog dabar visų Prūsų karo jėgų našta ir vidurkis persikėlė į Lenkų pusę,

Prūsų Varšuva yra reikalinga 12.000 karių; jeigu Prūsai tinkamai gintų rytų sieną, neužtektų jėgų kovai prieš prancūzus...

Panašiai galvojo ir vienas Prūsų ministeris, Alvensleben'as, kuris savo rašte 1798 m. sako, kad Pietų Prūsai ir Naujieji Rytų Prūsai tuojau sukilsią, kaip tik ištiksiąs karas su prancūzais. Iš tikrųjų tat ir įvyko 1806—1807 m. Apytikriais apskaitymais 1806 m. $^{2}/_{5}$ Prūsų kariuomenės sudarė lenkai ir lietuviai[1].

Prūsams galėjo būti vienas grobimo pateisinimas, kad Rusai ir Austrai vistiek būtų tarp savęs pasidalinę Lietuvą ir Lenkiją, o susipynusieji interesai spyrė Prūsų vyriausybę grobti ten, kur buvo lengviau.

1792 m. Prūsai, nepajėgdami kariauti prieš prancūzus, metė vakarus, kompensatos ieškojo kitur, ir jiems rodėsi, jog atsigavo rytuose. Iš tikrųjų gi per tą laiką Prancūzai sustiprėjo, o Prūsų vidaus būklė pablogėjo. Ir keliems metams praslinkus, kaip susidūrė Prūsai ir Prancūzai, jėgų santykiai buvo visai kitoki: tautinės vienybės stoka skaudžiai atsiliepė šitame susidūrime, o dar skaudžiau atsiliepė ir dar labiau kenkė Prūsams atgyvenusi savo amžių jų vidaus sąranga.

Prūsų militarizmas. Prūsų militarizmas, pasiekusis viršūnių XVIII amž. pradžioj, buvo paremtas bajorais dvarininkais. Jiems buvo atiduota visa valia ant žmonių, visa jų žemė jiems pavesta, dargi įvestoji nuolatinė kariuomenė turėjo duoti jiems naudos. Iš kitos pusės, kariuomenei laikyti dvarininkai nemoka mokesčių, moka juos miestiečiai, o daugiausia jų moka valstiečiai, visos valdančios vietos administracijoj ir kariuomenėj pridera dvarininkams.

Eiliniai kareiviai pirmiau buvo algauninkai, dabar, nebegalint iš kur kitur jų begauti, dvarininkai apsiima pristatyti savo valstiečius; iš iždo jie gauna pinigų kareiviams išlaikyti ir maitinti; prie šito jie uždirbą. Ir vyriausybei tat yra patogiau: dvarininkai prižiūrės, kad jų žmonės nepabėgtų, o jeigu pabėgs, tai ponas visuomet suras. O kad dvarininkai galėtų savo laukus apdirbti, tai karininkai atleisdavo savo žmones namo laukų darbams.

---

[1] *Grube*, Günther, 489.

Kareivių maitinimas ir aprengimas buvo menkas. Del to „Prūsų kariuomenė atrodė visai nuplyšusi, nuvargusi. Ilgi, sublogę kareiviai, pečiais sulenktais nuo mušimo, veikiau buvo panašūs į pašauktus galėrų vergus, negu į karius. Kažkas sulyginęs jų rūbus su drabužiais bezdžionių, kurioms meškininkai liepia šokti gatvėse". Taip aprašinėjo vienas olandas Frideriko Did. kariuomenę į metus po jo mirties.

Karalius, berods, stengėsi perlaužti dvarininkus, norėdamas turėti kariuomenę visiškai savo rankose, bet tat jam nevyko.

Palaikyti drausmę tokioj kariuomenėj tegailma buvo tik su prievarta, žiauriomis priemonėmis, kankinimu. Kareiviuose užmušama valia, savoji iniciatyva. Kankinimas buvo laikomas tinkamiausia priemone kariškam auklėjimui.

Karininkai — bajorų vaikai, jie aukštai nestovėjo savo darbu ir žiniomis.

Jau baigiantis XVIII amž. šitoji kariuomenė irsta. Ji netiko rimtam mūšiui ir karui. Bajorai tat nujautė, bijojo karo, kad nenustotų to pelno, kurį duodavo kariuomenės laikymas. Baimė juos ėmė, kad kas jos neimtų ardyti, o ji pati jau negalėjo laikytis, gi pas prancūzus pradėta organizuoti kariuomenė kitais pagrindais.

Prūsų ir Prancūzų karo vedimas. Dar 1798 m. Prūsų ministeris Alvenslebenas patarė sekti Prancūzų kariuomenės organizaciją; žinių jis gavo, bet dar nesuprato visos ir tikrosios jos esmės. Jam atrodė, jog pagrindiniai dalykai buvo šitie: „Jokių magazinų, jokių gurguolių, gyvena iš rekvizicijų, rūpinasi gauti visa, kas reikia, ir gauna daugiau, negu reikia, visur, kur ateina; norint gauti pinigų, reikėtų padaryti taip, kaip darė Prancūzija, kai ji apiplėšė visas šalis: reikia padėti ranka ant visų gyvųjų pinigų; norint rekrutų gauti reikia pritraukti visus dabar neįeinančius į kantonus žmones, taigi visi iki šiol išimtieji miestai, kaip Berlynas, turėtų statyti rekrutus; kad padarytum puikią, judrią armiją, kaip prancūzų, kur nė vienas karininkas, be generolo ir adjutanto, neturi arklių, reikėtų atleisti visą mūsų štabą, mūsų kapitonus ir mūsų vyr. leitenantus; nes be dalies leitenantų ir kariūnų, mūsų karininkai prie

geriausių norų, nepajėgtų pėsti žygiuoti ir kartu neštis savo daiktus (Gepäck)“[1] .

Pastebėjo teisingai, kad karininkai ir kareiviai neturi būti atskirti.

Ir Haugwitz'as manė tą patį, jog karininkai turi eiti pėsti su savo būriais. Bet tokios griežtos, kaip jiems rodėsi, atmainos kariuomenėje nedrįso padaryti.

Politinė santvarka. Frideriką Didįjį statydavo kaipo apšviestojo absoliutininko pavyzdį. Iš tikrųjų jisai nebuvo nei apsišvietęs, nei neribotas.

Rodėsi, jis valdė valstybę visai vienas, niekieno nevaržomas, su keliais raštininkais, kurie pildė jo įsakymus. Savo ministerių nematydavo; savo darbuose vadovaudavos ūpu. Jis suspaudė žmones į tam tikras dėžes, iš kurių niekam neleido išeiti, ir visas jo apsišvietimas — buvo daboti, kad niekas iš jų neišspruktų. Skyrėsi nuo kitų tik tuo, kad jį valdė ne ministeriai, o keli žemesnieji valdininkai.

Jis buvo labiau žemažiūris, negu jo tėvas, kurį kai kurie laikė pusgalviu. Šisai daug nuosakiau plėtė savo valdžią, siaurindamas bajorų teises, sudarydamas tvarkingą valdininkų aparatą, negu jo didysis sūnus. Sūnus temokėjo palaikyti kietą surambėjusią luominę valstybę.

Tik teisingumo srityje Friderikui Did. pavyko padaryti tinkamesnį darbą. Cocceji, miestėnas, sugebėjo pravesti reformas, bet Friderikas nedrįso eiti iki galui, jis neleido Coccejui liesti patrimoninių dvarininkų teismų.

Užsienių politikoj Friderikas pildė dvarininkų reikalavimus: ieško naujų žemių jiems naudoti.

Mintis, žodis neturėjo laisvės. Jei bent viename dalyke buvo leista laisvai rašyti, net pajuokti — tai apie bažnyčią, tikybą ir kunigus, nes jie tuo tarpu buvo reikalingi pajungti valstybės interesams ir tarė, kad šituo keliu greičiau to pasieksiąs.

Frideriko Didžiojo įpėdiniai. Friderikas Vilimas II (1786 — 1797) buvo negabus, silpnos valios žmogus; moterys jį valdė, jos vyravo. Pasileidęs, ištvirkęs, nusivaręs del orgijų, pamėgęs misticizmo žaislą, ima davatkauti, įstoja į slaptą ro-

[1] *Koser*, p. 259; (*Public.* VIII—200; XXIX 248).

zenkreicerių ordiną, vieną iš begalės jėzavitų ordinų karikatūrų, kurių taip daug atsirado XVIII amž. pabaigoje tik tam, kad pagautų viešpačius, ministerius į savo rankas. Kaip iliuminatų ordinas tarnavo sekliam „švietimui", taip rozenkreicerių — sekliai davatkystei. Tūli tarė, visai be pamato, kad rozenkreicerių ordinas esąnti protestantiškų jėzavitų šaka: tenai varė velniavas, kratėsi mokslu.

Tai į šitą ordiną pagavo Frideriką Vilimą II, dar jam esant karalaičiu, du apsukriu apgaviku, tapusiu ministeriais, Bischofswerder'is ir Wöllner'is, vienas — dvarininkas, kitas — kunigas. Wöllneris ypatingai palaikė protestantizmą, ortodoksus. Pajuto smūgių iš jų ir filosofas Kantas; prieš jį 1794. X. 1 buvo išleistas smerkiantis ediktas.

Tačiau negalima sakyti, kad metressos ir jų bei išsigimėlio karaliaus viešpatavimas yra pražudęs Prūsus; jau prieš jam pradedant viešpatauti, prie Frideriko Didžiojo Prūsuose viskas buvo apipuvę, dabar tik pasirodė to puvimo reiškiniai, o ne priežastys[1].

Neatitaisė valstybės reikalų Friderikas Vilimas III (1797—1840), pasileidusio karaliaus dorasis sūnus, pavyzdingas tėvas ir vyras, bet menkos galvos žmogus.

Valstybė iro, vis iro.

Kartais buvo kalbama, kad jis pataisęs iširusius Prūsų finansus. Bet pilnai to priimti negalima, nes trūko tam reikalingų privalumų. Jisai neturėjo tos pagarbos valstybės nuosavybei, kurią laikė reikalinga ir griežtai reikalavo iš kitų min. Steinas.

Karalius nesivaržydamas pasiimdavo iždo pinigus, nes laikė save savo valstybės finansų ministeriu, išleisdavo savo reikalams, o į iždą negrąžindavo. Ir prireikus karui nebebuvo visų sutaupytų taikos metu pinigų, nes jau buvo išeikvoti[2].

Reformų reikalas. Reformų reikalas buvo jaučiamas visose valstybės gyvenimo šakose. Jų reikalą suprato tokie apsišvietusieji feodalai, kaip Hardenbergas, Steinas, Schön ir kiti, nekalbant apie išėjusius iš miestėnų ar valstiečių tarpo apšviestūnus.

[1] *Mehring*, Von Jena bis Tilsit.
[2] *Lehmann*, Stein 106, 109.

Jų nuomone, reikia reformuoti visas valstybės aparatas, o kariškiai sakė, kad reikia pertaisyti kariuomenė. Šituo rūpinos Scharnhorst'as, valstiečio sūnus, kuris buvo supratęs, kad naujoji prancūzų kariuomenė stovi daug aukščiau už Prūsų; jisai suprato, jog dabar kareivių samdyti ar gaudyti nebegalima, kad kareivius reikia laikyti žmonėmis, reikia pakelti karininkų tarpe mokslą, savo pareigų pajautimą, nedaryti dvarininkams jokių privilegijų.

Darant atmainas valstybės aparate negalima apsieiti be socialių pertvarkymų, be valstiečių reformos. Rytų Prūsai — ūkio šalis, išveža javus, reikia, kad kainos būtų didelės, taigi Prūsai buvo už laisvą prekybą, kurią palaikė Adomas Smith'as anglams. Ir del to čionai, Karaliaučiuje, agrarų šaly, jisai turėjo šalininkų savo mokslui, pramonės šaliai tinkamam.

Pakelti ūkiui reikia pakelti asmens sąmonę, panaikinti baudžiavas, o tat pagerintų ir kariuomenę. Bet dvarininkai čia negali nusileisti, nes tuo visur kliudomi jų interesai, todel jie negali palaikyti ir nepalaikė reformų, atvirkščiai, jie visur, kur tik gali, jas trukdo.

Prūsai ir Prancūzija. Nors Europos monarkijos buvo priešingos revoliucinei Prancūzijai, bet pačių monarkijų tarpe buvo taip pat priešingumų: tarp Rusų ir Austrų, tarp Prūsų ir Austrų, tarp Rusų ir Anglų, dargi kartais tarp Prūsų ir Rusų. O revoliucinė Prancūzija sugebėjo susijungti, sustiprėti, pritaikė revoliucinius obalsius prie agresingumo ir pasikeitė. Naujoji Parncūzija, visai ramiai neigdama tautų išvadavimo obalsį, apleido Lietuvių ir Lenkų reikalą 1801 m., kad susiartintų su Rusais. Pirmasis konsulas (Napoleonas) liovėsi gynęs Lenkus, metė priešrusinę savo politikos tendenciją, neketino nieko iš po caro jungo vaduoti, metė iki šiol bent del akių taip laikomą politiką. Ir dabar principinio skirtumo tarp Rusų ir Prancūzų jau nebebuvo.

Užtat, atsilygindamas prancūzams, caras metė prancūzų emigrantų reikalą, legitimizmo pradą; ir jis ryžosi taip pat prisitaikinti prie naujų aplinkybių, pripažino įvykusį Prancūzijoj faktą. Taikėsi ir visi kiti, taip pat grobė svetur kur ir kas galėjo: dabar visi buvo panašūs į kits kitą. O kai Napoleonas įkūrė monarkinę tvarką Prancūzijoj, esminiai ir forminiai skirtumai sumažėjo.

Tik Prancūzų įsivyravimas kontinente, baimė prieš jų įsigalėjimą sujungė senąsias Europos monarkijas prieš Prancūzų Napoleoną.

Didžiausias jo priešas — Anglija. Negalėdamas pulti stačiai, jisai glemžė Europoje visus, kas bent kuo dėjosi su Anglija, o ne su juo. Jis pasiryžo pravesti kontinento blokadą, kad sunaikintų anglų prekybą ir jos vyravimą.

Prūsų politikai nesuprato prancūzų tikslų, jie tarė, jog Vokiečių žiemius paliks valdyti Prūsams, o prancūzams politikams Sieyès'ui, Talleyrand'ui rūpėjo nustumti Prūsus už Elbos (Labos), gi vidury sudaryti naują vokiečių sąjungą, sau palankią[1]. Prancūzų politikai nuosakiai traukė į rytus, prie Prūsų ir toliau. Susidūrimas buvo neišvengiamas.

2.

Prūsų pastangos išlaikyti neutralitetą. Karas.

Koalicijos. Monarkinė Europa ir toliau kariavo prieš Prancūziją; sykį nepavykus karo žygiui, ji vėl imdavo už ginklo; tų koalicijų sąstatas keitėsi, jų išvidinė jėga įvairiavo, o Prancūzija buvo vieninga, jos viršūnėse buvo gabių vadų, o atsiradus jų tarpe Nopoleonui, Prancūzija eina nuo vieno laimėjimo prie kito.

Prūsai, neturėję pasisekimo kare prie Reino, nebedrįsta prisidėti prie bet kurio karo vakaruose, tenkinos virškinimu užgrobtųjų žemių rytuose; ypač kad Prancūzijos valdžia leido tat daryti. Gavus kokį pasiūlymą ar reikalavimą eiti į karą prieš Prancūziją, nori išsisukti nuo tokio pavojingo darbo, žinodama Prūsų padėtį imperijoj.

Vokietijos imperija ir Prūsai. Imperija nebuvo gyvas organizmas, tai palaida valstybių sąjunga, kurioj del hegemonijos varžėsi Austrai ir Prūsai. Tiedvi valstybi negali eiti išvien, vienos laimėjimas buvo laikomas kitos pralaimėjimu. Ir jeigu kariaudavo su Prancūzais, tai labiau atsižiūrėdavo į savo talkininką, negu į prancūzus, jėgas laikė atsargiai, kad apsigintų nuo savo imperijos narių. Nėsant vienybės nebepaisydavo imperijos interesų, rūpinos tik savimi.

[1] *Koser*, 236—244.

Prūsams padarius taiką 1795 m. su prancūzais, tuoj susitaikė ir Austrai 1797 m. Campo-Formio. Mažieji imperijos viešpačiai, bijodami, kad jų neprarytų didesnieji, prašo naujosios Prancūzijos užtarimo, bėga į Paryžių, su savim nešas dovanas ir pinigus paparkams.

Susidarius 1798 ir 1799 m. naujai koalicijai (Rusai-Anglai-Austrai) prieš Prancūziją, Prūsai stengėsi pasilikti neutralūs, nors koalicija ir rūpintųsi įtraukti juos. Prūsų viršūnėse svyravimas. Ministeris Haugwitz'as, virtęs dabar Prancūzų priešu, stengėsi įtikinti karalių prisidėti prie koalicijos ir siųsti kariuomenę į Olandus prieš prancūzus. Karalius vis dvejojo, vis nesutiko pakelti ginklo, kol Prancūzai nesulaužys vokiečių žiemių neutraliteto, nes nebuvo tikras laimėjimu; karą velijo palikti kitiems, o pats laukti tinkamo grobio.

Šitame koalicijos kare susikivirčijo sąjungininkai — Rusai ir Austrai. Tai Prūsai galėjo pasirinkti vieną iš jų, kad ką nors laimėtų. Prūsai pasirinko Rusus, susiartino su jais, padarė sąjungą. Prūsų reikalavimai buvo tokie: gauti daugiau žemių prie Reino, kad išlaikytų imperijoj pusiausvyrą prieš Austrus. Priešinos tam Austrai ir Bavarai. Rusai, o ir Prancūzai iš kitos pusės, kad supykdytų su anglais, pasiūlė tuomet paimti Hannoverį, Anglų karaliaus tėviškę, bet baimė susidurti su Anglų karalium tuo tarpu sulaikė Prūsus nuo to žingsnio, tai jie ėmė ieškoti atlyginimo sau kitur, gal kiek mažesnio, negu pirmiau užsiprašė, gal vokiečių pietuose, ir iš jų gavo. Hannoverį užėmė vėliau, 1801 m.

Ištikus Anglų Prancūzų karui, Prūsai 1801 m., reikalaujant Rusams, sutikus Prancūzams, o Anglams rimtai nesipriešinant, užėmė Hannoverį, priklaususį Anglų karaliaus.

Nors šitie teritoriniai Prūsų laimėjimai buvo geroki, bet savo politikos planuose nesulaukė to, ko tikėjosi: negavo laukiamos hegemonijos vokiečių pietuose, o žiemiuose taip tikėtasis vyravimas greitai išspruko Prūsams iš rankų, nes, prasidėjus kalboms dabar del taikos su Prancūzais, mažosios vokiečių valstybės žiūrėjo nebe Berlyno, bet Paryžiaus. Taigi dabar Prūsai negali vadovauti žiemių vokiečiams. Kiek vėliau vėl atgavo vilties. Padarę taiką su Prancūzais Amiens'e (1802. III.), Prūsai tarė, jog dabar galėsią vadovauti žiemiuose. Jų vyriausybė tarė, jog Prancūzai Vokiečių žiemiuose nieko

nedrįs daryti be Prūsų žinios. O 1803 m. įvyko ne taip: Prancūzai, kovodami su Anglais, užėmė Hannoverį be Prūsų žinios. Prūsų vyriausybė tylėjo, į tat nesikišo, dabojo neutraliteto, lyg nelaikydama Hannoverį savo interesų sfera. Taigi Prūsai patys parodė, jog nesijautė stiprūs, kad galėtų rūpintis savo vyravimu žiemiuose.

Napoleonas jau 1804 m. pareikalavo iš Prūsų, kad pasisakytų, katrą pusę laiko, kad liautųsi būti neutralūs, o taptų Prancūzų sąjungininku, kitaip visai nustosią reikšmės Vokiečių imperijoj. Napoleonas, tapęs imperatorium, pasiūlė griežčiau tą patį Prūsų karaliui, bet šis atmetė[1], nes nebuvo tikras del savo padėties Imperijoj.

Daromos Europos monarkų koalicijos irsta, Prancūzai gali mušti juos paskirai. Ir vėl daroma taika. Tik po kiekvienos taikos dermių vis giliau ir giliau įsibriauna prancūzų ginklai, vedami Napoleono, į Imperijos valdas. Reino upė sudaro jau sieną tarp Prancūzų ir Vokiečių.

Ir vėl mažiukai viešpačiai bėga į Paryžių, prašo užtarimo, ne visuomet jį gauna, nes Napoleonas kartais leidžia didiesiems atsigauti jų valdose, pav., leido atimti dvasinių valstybių turtus.

Prūsai, pasisavindami mažučių viešpačių žemes, gauna tuo būdu atlyginimą už prakištąsias žemes anapus Reino.

Imperija jau žlugo. Vokietijos seimui bereikia tat patvirtinti.

Svyravimas (1804—06 m.). Rusai ir Prancūzai pavasarį 1804 m. katras sau traukė Prūsus į savo sąjungą, šie, kaip minėta, atmetė, norėdami likti neutralūs. Tatai nepatiko abiem. Rusų caras, susiartinęs asmeniškai su Prūsų karalium lankydamasis Klaipėdoj 1802. VI., tarė,jog pagaliau jie susitars, patrauks į savo pusę. Bet rusų politikai greitai pamatė Prūsų valdžios elgimesi veidmainystę, pastebėjo, kad Prūsai slapta artinasi prie prancūzų (1804), kurie buvo padarę kai kurių pasiūlymų ir net grasinimų. Prancūzai, besiruošdami kariauti su Anglais, labiau ir labiau skverbėsi į Vokiečių žemes. Kaip minėta, 1803 m. jie užėmė Hannoverį, Anglų karaliaus tėviškę,

[1] *Koser*, 244—252.

atsirado dar labiau Prūsų pašonėj, ir Prūsams sunku beišlaikyti neutralitetą, o dar sunkiau eiti prieš Prancūzus.

Trečioji koalicija 1805 m. Anglų politikai (Pittas) sudarė 1805 m. trečiąją koaliciją prieš Napoleoną. Į ją įėjo Anglija, Austrija, Rusija, Neapolis ir Švedai, o su Prancūzais buvo viena Vokietijos imperija, ir tai dalis; tai Anglai tarė, kad jie gali dalimis gnaibyti jos laivyną ir kolonijas. Napoleonas, negalėdamas pulti Anglijos stačiai, galėjo pulti jos sąjungininkus Vokiečiuose, todel Vokiečių žemės virto karo lauku. Tik dabar jo padėtis pagerėjo: dalis vokiečių ėjo su juo prieš kitus vokiečius.

Anglai tuo tarpu naikino Prūsų laivyną, savo sąjungininkais nesirūpindami, o stiprindami tuo savo viešpatavimą jūroj. 1805. XII. 2 Austrai sumušti ties Austerlitzu ir padarė taiką Pressburge.

Prūsai dar ir dabar stovi nuošaliai, neprisidėjo nei prie Austrų nei prie Rusų.

Napoleonas norėtų taikos su Rusais, rūpi įtraukti Rusus į savo kovą prieš Anglus: Ispanai uždarytų jiems Vidužemio jūrą, Rusai — Baltąją, būtų pravesta visame kontinente blokada Anglų prekybai[1], bet susiartinti Napoleonui nepavyko, o tuo tarpu terado kelią į rusų carą tik anglai.

Ginkluotas Prūsų neutralumas. 1805 m. Rusai jau reikalauja iš Prūsų būtinai prisidėti prie jų koalicijos. Karalius atmetė tą reikalavimą, bet pridėjo, jog prieš tuos, kas peržengs Prūsų teritoriją, gali atsakyti karu; tam parodyti rytų pasienyje prieš Rusus pastatė kariuomenės daugiau negu iki šiol buvo. Prūsai taip pat griežtai atmetė ir Napoleono sąjungos pasiūlymą. Prancūzai 1805. IX nepaisė tų Prūsų žodžių, eidami į karą prieš Austrus, ėmė žengti per Prūsų teritoriją.

Prūsų vyriausybė pamatė, jog reikia pasisakyti, nustoti svyravus; iš pradžių įpykus norėjo išvyti iš Berlyno Prancūzų pasiuntinius, bet vėl susilaikė. Iš kitos pusės dabar rado naudingu prisidėti prie Rusų Austrų koalicijos, bet ne visiškai: pasirašė Potsdame 1805. XI. 3 sutartį, nenorėdami visai dalyvauti kare, o tik su ginklais tarpininkauti tarp kariaujančiųjų. Dar vis nesuprato susidariusios būklės. Prūsai dar nebuvo

[1] *Peetz-Dehn* p. 48—112.

pradėję šitos savo diplomatinės akcijos, nes jų kariuomenė nebuvc tam paruošta, o Rusai Austrai skubėjo į karą, tikėdamiesi vieni laimėti, ir žlugo ties Austerlitzu. Austrai padarė taiką. Tą patį darė ir Prūsai, pasirašę 1805. XII. 15 Schönbrune pasidavimą. Derybas vedė Haugwitz'as.

Vėliau Prūsai Paryžiuje stengėsi suminkštinti sąlygas, kuriomis jų kariuomenė turi būti paleista, į taikos stovį pervesta, o pasiekė ko kito—tik jos buvo apsunkintos (1806. II. 15): turėjo apsiimti uždaryti Elbą ir Veserį Anglų prekybai, užtat gavo svetimą žemę — anglų Hannoverį.

Napoleonas gnaibo iš imperijos dalį po dalies, sudarė jis vakaruose Reino sąjungą 1806. VII. Ir jau 1806. VIII. 6 Vokietijos imperatorius paskelbė, jog imperija iširusi.

Prancūzai net padavė mintį Prūsams, kad jie organizuotų naują Žiemių Vokiečių imperiją. Prūsai rimtai priėmė tą Prancūzų pajuokimą.

Prancūzai Prūsų nepuolė, bet galėjo tat padaryti, jeigu išdrįstų nepildyti taikos sąlygų. Baimė apėmė Prūsų valdžią, kad gali Hannoverį atimti. Artinas vėl prie Rusų, renka kariuomenę, pradeda būti drąsesnė su prancūzais, reikalauja išvesti kariuomenę iš Vokiečių žemių, dar neturėdama tikrų prižadų nei iš Rusų nei iš Austrų[1].

Prūsų valdžia perlengvai ėjo į naujas sąjungas, perdaug pasitikėjo kaimynais, peraukštai vertino savo kariuomenę ir jos jėgą, savo valstybės galybę. 1806. IX Prūsai svajojo apie karą Prancūzų valdose, kad tenai eis rusai ir prūsai. Prieš pat savo sumušimą karo vadovybė gyrėsi, jog Napoleono kariuomenė negalinti nė lygintis su Prūsų, kad būsianti nugalėta. Kitų, priešingų, nuomonių valdžia neklausė.

Pastangos būtinai išlaikyti neutralumą, nepasisakyti už tą ar kitą pusę, sudarė sunkią, negalimą padėtį.

Nuo 1804 m. Prūsai, belaviruodami, vis stengėsi užgrobti naujų teritorijų, ypač viliojo gretimasis Hannoveris, kuris reikia įsigyti, net išsižadėjus vakaruose vienos kitos srities. Vistiek iš ko reikės paimti Hannoverį, iš Rusų Austrų rankų, ar Napoleono. Galų gale paėmė iš Prancūzų.

[1] *Koser*, 252—8.

Tasai Prūsų valdžios svyravimas buvo paremtas baime. Jau 1803. VI. 7 Prancūzų atstovas Laforest rašo Napoleonui: „Jo majestatas yra bailus, apsuptas bailiųjų žmonių“. Prūsų vyriausybė mažiau žiūrėjo karo jėgų, o labiau pasitikėjo savo diplomatija, jąja rėmėsi.

Bet karo išvengti vistiek negali.

Napoleonas kartais norėjo taikos su anglais, sutiktų tą patį Hannoverį atimti iš Prūsų ir grąžinti anglams, jeigu anie susitaikytų. Anglų valdžia apie tat pranešė Prūsų vyriausybei, ir ji pamatė, jog Napoleonas tik ją vilioja, žaidžia su jąja.

Karas-katastrofa. Prasidėjo naujas anglų varomas kurstymas prie karo prieš Prancūzus.

Susidarė ketvirtoji koalicija (1806. IX). Prūsų karalius pasiuntė Napoleonui ultimatum, kur reikalavo apleisti vokiečių žemes, grįžti į savo sienas, išsižadėti Reino sąjungos. Napoleonas nepaisė visai to reikalavimo.

Prancūzai eina arčiau ir arčiau prie Prūsų valdų. Jau mobilizuota VIII. 9. Prūsų kariuomenė. Nerimsta viršūnės, karininkai, kaip žinoma, iš dvarininkų, nenori karo, nes nustos turtų, kareiviai taip pat nesupranta kas dedas. Dabar tik pasirodė tikrumoje, kaip supuvęs valstybinis aparatas. Pirmiausia pasirodė netvarka mobilizuojant. Kareiviai blogai aprūpinti, o karininkai — viskuo, visokiais patogumais. O veiksmų metu pasirodė, jog vadovybė nenusimano savo darbo. Prūsų generolai, stodami kovon su Napoleonu, nežino kas ir kur veikti, vis teiraujas pas kits kitą ir vyriausybę, o Napoleonas visuomet turėjo iniciatyvą savo rankose, pradėjo veikti kai buvo prisiruošęs, išėjo veikti žinodamas, ką darysiąs (X. 7). Pradėjo mušti Prūsus X. 9. Prūsai traukias, karių dezertija didelė; Prūsai sumušti ties Jena ir Auerstädtu: iškriko baudžiauninkų ir svetimšalių kariuomenė.

1806. X. 25 prancūzai Berlyne. Pasiduoda vadai, 7 ministeriai prisiekė Napoleonui. Karalius pabėgo į Rytus, atsidūrė Klaipėdoj.

Prancūzai okupavo Prūsus, kitoj dalyj Rytų Prūsuose stovi Rusai, nenori išeiti. Jie turėjo pagrindo: N. Rytų ir Pietų Prūsuose buvo sukilimas, Rusai bijo to paties pas save, patogiau svetimoj žemėj sėdėti, todel trauktis neketina.

Napoleonas rengias į tolesnį karą prieš Anglus, Rusus, ima Prūsų pilis, stiprinas, daboja, kad jo neapsuptų, nepultų.

Austrai, Prūsai sumušti, Imperija — tai pasirodė senovės šešėlis, bejėgis vaizdas.

Vokiečių kunigaikščiai, matydami Napoleono pergalę, už kits kito šliaužiojo prieš jį, tikėdami, kad paliks jų sostus. Saksų kunigaikštis dargi nukreipė ginklus prieš Prūsus.

Reikėjo Prūsų vyriausybei galutinai nusistatyti: kariauti toliau ar pasiduoti. Prie Prūsų karaliaus tarybos dauguma stovi už pasidavimą, už taiką, bet karalius bijo to žygio ir atmetė: juk čia pat stovi Rusai, jų išvesti negali, tuomet jie dar labiau naikins Prūsus. Dedasi dabar su Rusais.

Prūsų žemėse eina Prancūzų Rusų kovos. Abu naikina juos, Prūsai tuštinami, o apsiginti neturi kur ir kuo. Ir be to nualinta del karo šalis, o dar reikia užlaikyti visą prancūzų kariuomenę, Rytuose sėdi Rusai, kurių ateina vis didesnės masės, ir jos plėšia gyventojus; jų žemėse apsistoję Prancūzai daro karo žygius prieš Rusus. Reikia užkirsti kelią jiems, atsigauti ir atsispirti. 1806. XI. 28 Maratas užėmė Varšuvą. XII. 19 atvyko pats Napoleonas. Varšuva prancūzų rankose, bet 1807 m. pradžioj į N. R. P. įėjo Rusų generolas Essenas[1]. Susidaro pavojus prancūzams, pavojus Varšuvos magazinams. Mažai tepadeda organizuotas Prūsų lenkų sukilimas.

Rusų armija apsistojo prie Narevo, išsitiesus nuo Čarnovo iki Ostrolękos. XII. 26 prancūzams pavyko pergalėti rusus, suvaržyti Prūsus. Kariuomenė galėjo pasilsėti tarp Varšuvos, Modlino, Ostrolękos. Ruošėsi dabar paimti Gedonis.

Prancūzų armija jau buvo besitaisanti žiemoti, bet rusai sugalvojo pulti. Ištiko mūšis 1807. II. 8 prie Prūsų Eiliavos. Šitame mūšyje pasižymėjo totorių kariai[2]: „draugai" mušėsi narsiai.

Tai buvo skerdynės: prancūzai nelaimėjo, jie stovi svetur, pagalbos iš šalies nėra, o priešai atsigauna. Lenkų Prūsai sukilę nusiminė, nes pamatė, kad ir prancūzai ne viską gali.

---

[1] *Schotmüller*, p. 55.
[2] *Grabe*, Günther 493.

Ir Napoleonas nori būtinai išardyti Rusų-Prūsų sąjungą, nori atitraukti silpnesnįjį. Siunčia Bertrandą į Prūsų karalių[1] kuris buvo pabėgęs į Klaipėdą, siūlydamas taiką.

Sąlygos buvo tokios: Prūsų sąjunga su juo; kairiojo Palabio negrąžins, bet lenkų jis klausimo nekels, dargi siūlė karaliui Lenkų karūną.

Taigi sunki buvo ir Napoleono būklė. Prūsų karalius atmetė, atvirkščiai, dar labiau susiartino su rusais: padaryta nauja sutartis Bartiškiuose (Bartenstein) 1807. IV. 27. Pagal ją Rusai nieko nelaimėtų, o tik Prūsai[2].

Greitai po to, 1807. VI. 14, ties Friedlandu Napoleonas sumušė rusus, dabar rusai siūlo jam taiką.

Būklei pasikeitus Napoleonas galėjo užimti kitą svarbų punktą — Karaliaučių.

3.

Lenkijos ir Lietuvos klausimas.

Jo iškilimas. Susidūrus Rusų, Prūsų ir Prancūzų interesams, turėjo iškilti Lenkijos ir Lietuvos klausimas, nes užima didelį žemės plotą, ten eina kovos, nenori kęsti svetimų jungų, ir gali šį tą nusverti iškilusiame kare.

Kiekviena iš tų trijų valstybių savo politikos apskaitymuose nagrinėja tą klausimą, savaip įvertina ir sveria. Savo keliu iš tų šalių visuomenės tarpo atsiranda sumanymai, kurie duoda šioki ar tokį nepriklausomybės, pilnos ar nepilnos, atstatymą, bet riša jos likimą su tos valstybės viešpačiu, kur gyvena.

Žiūrint tų trijų valstybių, buvo ir trejopi keliai nepriklausomybei įgyti. Vienos ar kitos krypties stiprėjimas ar silpnėjimas pareidavo nuo politinės ar karinės pusės persvaros.

A. Pas Rusus.

Rusų orientacija. Vienu iž žymiausių veikėjų buvo A. Čartoryskis, buvęs tuo laiku Rusų užsienių ministeris, artimas carui draugas. Dar 1805 m. jis buvo įteikęs carui sumanymą

[1] *Loret*, 33—4, 5, 7.
[2] *ten pat*, 37.

atstatyti Lenkiją, nurodė kelius: jis siūlė atimti iš Prūsų lenkų žemes, išderėti iš Austrų Galiciją, pats caras pasiskelbtų Lenkijos karalium. Caras tylėjo, nieko neatsakė. Ypač Čartoryskiui trukdė Dolgorukis, jo politinis priešas, kuris, atvirkščiai, siūlė dėtis su Prūsais ir padaryti su jais sąjungą. Čartoryskio vieton tapo ministeriu Budbergas. Ir tikrai tuo tarpu jo įtaka pas carą persvėrė, caras susidėjo su Prūsais.

Napoleono laimėjimas buvo pertraukęs Rusų Prūsų sąjungą, buvo rusų generolų padaryta taika su Napoleonu 1806. VII. 20, bet caras neratifikavo, dargi pradėjo karą del Prūsų. Rusų užsienio ministeris Budbergas nekėlė nei Lenkijos nei Lietuvos klausimo[1].

Vėliau, kai kilo Prūsuose nepasitenkinimas Rusais, kai Rusų valdžia pamatė prancūzų agentų veikimą jų valdomose žemėse, turėjo nenoromis jį iškelti ir duoti savo sprendimą.

Rusų kariuomenė įsitaisė Prūsuose. Rusų vyriausybė, bijodama riaušių savo užpakalyje, ieško kelių tam apsaugoti; ji tarė, jog bus geriausia atsikreipti į Lietuvos bajorus, kad organizuotų konfederaciją rusų naudai, stengdamos juos įtikinti, kad prancūzai vistiek juos apvilsią. Napoleonui sekantis kare, stiprėjant jo vardui, rusų agentai, norėdami išblaškyti pasitikėjimą juo, įrodinėjo, jog Napoleonas apgausiąs, o jeigu ir būsianti Lenkija atstatyta, tai tik rusų caro. Buvo kalbų, kad rusų valdžia pasiūliusi Chominskiui organizuoti šitą konfederaciją[2].

1807 m. pavasarį caras buvo pasikvietęs į Tauragę Wawrzeckį ir Kniazevičių ir siūlė sudaryti lenkų armiją Lenkijai atstatyti.

Kniazevičius atsisakė[3].

Bet Rusų vyriausybė tik viliojo, nieko rimto nedarė; greitai ji pamatė, jog tušti žodžiai neturi geros kloties, nutarė, kad reikia kas nors daryti, nes prancūzų įtaka esanti stipri, tai rusų vadas Bennigsenas iš Prūsų pasiūlė Rusų carui pasiskelbti lenkų karalium, bet buvo per vėlu tat daryti.

---

[1] *Loret*, 5—6, 22.
[2] *Skałkowski*, m. r.
[3] *Iwaszkiewicz*, Litwa, p. 5.

B. Pas Prancūzus.

Prancūzų orientacija. Napoleonas ir Lenkija. Eidamas į Prūsus, norėdamas juos pergalėti, Napoleonas nori tam pasinaudoti Lenkais ir Lietuviais, ypač gi Prūsų lenkais. Čia norėtų pasirodyti Lenkų išgelbėtoju iš po Prūsų valdžios; jeigu pavyktų juos sukelti, tai greičiau padarytų spaudimą į Prūsus, jų vyriausybė būtų nuolaidesnė.

Tuo reikalu Napoleonas kreipiasi į gen. Dombrauską, iššaukia jį iš Italų; apie tą patį laiką kreipiasi į T. Kastiušką, norėdamas jį patraukti sau į pagalbą, prie savo planų kare prieš Prūsus, tik tuo tarpu nerodydamas jų.

Plano atgaivinti Lenkiją Napoleonas neturėjo, jam tik rūpėjo už neaiškius pažadus gauti lenkų pagalbą, jie stotų į karą, darytų sukilimus, kur jam reikia.

Tam dalykui 1806 m. Napoleonas kreipiasi į Kastiušką, gyvenusį emigracijoj, Šveicarijoj, visą laiką skersavusį į Napoleoną, kaip į laisvės ir revoliucijos naikintoją. Dabar Kastiuška nustoja skersavęs į jį, 1807 m. pradžioj įteikė projektą kovai su Prūsais, sutinka prisidėti prie ruošiamojo sukilimo, bet nurodo ir savo sąlygas, kurios turi būti išpildytos. Dar einant deryboms, prancūzų valdžia išleido atsišaukimą Kastiuškos vardu, jo nepasiklausus, raginantį sukilti, tačiau Napoleonas vėliau papeikė tokį elgesį, berods po to, kai tie atsišaukimai savo tikslą jau buvo pasieke[1].

Vėliau Kastiuška raštu, pasirašytu 1807. I. 22, į Prancūzų valdžią pakartojo sąlygas, kuriomis jis gali stoti karan: 1) Lenkijos valdžios forma yra tokia, kokia yra Anglijoj, 2) valstiečai bus paleisti ir gaus sau jų valdomąją žemę, 3) rytų sienos eis nuo Rygos iki Odesos, vakarų sienos nuo Gedonių (Dancigo) iki Vengrų. Napoleonas pasijuokė iš tokių svajonių, ir pasakė į tat keletą paniekos žodžių[2].

Napoleonas tarė, jog jam nėra reikalo dėtis su tuščiais svajotojais, nes rado lenkų tarpe tokių žmonių, kurie aklai juo tiki, tiki jo žvaigžde, bus patenkinti visu tuo, ką jis duos. Dombrauskas be derybų ir sąlygų sutinka organizuoti ir atvykęs iš

[1] *Loret*, 27, 28.
[2] *Loret*, 28—31.

Italijos tikrai organizuoja sukilimą Poznanyj Prūsų lenkų tarpe. Jau 1806 m. lapkr. 3 d. atsiranda pirmas atsišaukimas į lenkus, raginąs sukilti, tuoj po to platinami netikrieji Kastiuškos atsišaukimai, kurie šaukia stoti į legijonus.

Nuo karo likimo pareidavo tas ar kitas politinis Napoleono žygis ir planas; turėdamas geros kloties, stato plačius reikalavimus, nesisekant turi apsistoti ir derėtis su Prūsais ar su Rusais. Bet lenkams jokių pažadų nedaro.

Napoleonas 1806. XI. 27 su triumfu įžengė į Poznanį, XI. 28 prancūzų kariuomenė įėjo į Varšuvą. Napoleonas nori patraukti visuomenę pažibais, iškilmėmis, išpučia savo laimėjimus; bažnyčiose giedama triumfo giesmė „Te Deum laudamus", kalbamos už jį maldos, miestai iliuminuoti. Jis Lenkams nieko nežada, o reikalauja iš jų kuo daugiausia pinigų, visokių rekvizicijų ir kareivių.

Napoleonas nieko aiškaus nežadėjo lenkams, tik statė jiems įvairius reikalavimus už miglotus pažadus. Įsivyravęs Poznanyj, Varšuvoj, turi ką nors padaryti, turi aiškiau pasisakyti, bet kuriamojo darbo nedaro, neskelbia nepriklausomybės, dargi esant Varšuvoj Laikinajai valdžiai, nesiskaito su jąja, kaipo su valdžia; matyt, kad kiekvienai progai atsitikus juos apleistų, tik jų žmones ir turtą vis ima.

Nelaimėjęs mūšio ties Prūsų Eiliava (1807. II), jis siūlo taiką Prūsams, atiduodamas jiems įgytąsias žemes į rytus nuo Labos, bet apie lenkus nieko Prūsams neužsimena. Del to tai suprasime, kodel vokiečių tautininkai, tai matydami, galėjo rodyti savo įnirtimą ant Poznanio lenkų ir keršyti už sukilimą.

Prancūzai dalina saviškiams dvarus. Kaip buvo minėta, Hoymas Pietų Prūsuose dalino vokiečiams dvarus lenkų žemėje, o Užnemunėje prie Schrötterio tat buvo taip pat daroma, tik kiek mažiau.

Tą pat darė, tik didesniu mastu, Napoleonas, vos tik užėmęs lenkų žemes. Tuo laiku Užnemunė buvo dar Rusų rankose, tai dvarų imti negalėjo.

1807. birž. 4 d., būdamas Finkensteine, Napoleonas išleido skelbimą, jog domėnų (iždo turtai) dalis už 20 milijonų frankų pavedama jam, viskas turi būti atlikta per 5 dienas; iš tų dvarų vos keletą ketino išdalinti lenkų karininkams, o

daugumą jų išdalino prancūzams. Esantieji Užnemunėj ir prideranteji prie Veliuonos dvarai atimti iš Prūsų valdžios ir grąžinti buvusiam jų savininkui Juozui Poniatauskiui, nors tos dalies dar nebuvo užėmęs.

Napoleonas tat darė dar už 9 dienų prieš Tilžės taiką.

Prancūzai karininkai žiūrėjo į tat, kaip į savo turtus, svetimoj priešų šalyj užkariautus[1].

Napoleonas ir Lietuva. Ruošiantis į kovą su Rusų caru, prancūzams būtų pravartu, kad ištiktų sukilimas Rusų užpakaly: rusai buvo nuėję per toli į vokiečių žemes, sukilimas užpakaly atkirstų juos nuo tikrai rusų žemių, rusų caras būtų sukalbamesnis. O tat būtų ir nesunku.

Iš kitos pusės apie tat kai kas galvojo ir Lietuvoj: padarius sukilimą būtų galima atsistoti ant savo kojų.

Savo sumanyme, paduotam Napoleonui, apie kovą prieš rusus, Kastiuška mini apie sukilimą Lietuvoje.

Galvojo apie tat ir kiti veikėjai, kaip Feliksas Potockis. Jis taip pat siūlė Napoleonui organizuoti sukilimą, rašė apie tat pačiam Napoleonui, to rašto nuorašą buvo pasiuntęs marš. Davout'ui.

Potockio nuomone, Lietuvoj galįs ištikti sukilimas po mūšio ties Eiliava. Rusų kariuomenė esant visa Prūsuose, jos užpakalyje visai maža belikę. Bajorai, girininkai, medinčiai lengvai sudarytų pėstininkų korpusą, kuris pultų rusus, perkirstų susisiekimą.

Apsivylus del rusų caro, Lietuvos delegacija slapta kreipėsi į Napoleoną, kai jis buvo Tilžėje; į ją įėjo Sierakovskis, T. Tiškevičius ir Plateris, siūlydami padaryti sukilimą Lietuvoje, jeigu Napoleonas tat paremtų.

Berthier, štabo šefas, deputaciją grąžino, nieko nesakydamas. Kreipėsi ji į Muret'ą, sekretorių. Ir čia be geros kloties.

[1] Po Tilžės taikos Varšuvos kunig., Saksų karalius, pripažino tokį dalinimą, dargi davė privilegijų: atleido nuo mokesčių ir t. t. Dvarus gavo iš viso 28 žmonės. Ištikus Napoleono katastrofai Rusuose 1812 m., jie visi pabėgo. Bėgdami prancūzai dvarininkai išsivežė dvarų raštus. 1807—1813 m. vokiečiai dvarininkai išvyti. Tie dvarai, kurie buvo atitekę prancūzams, žlugus Napoleonui buvo konfiskuoti ir atiduoti iždui. (*Skladny* — Ein schwarzes Register).

Persilpni jie ir jau buvo pervėlu: tuo laiku ką tik buvo atvykęs į Tilžę galingesnis varžytojas, rusų caro pasiuntinys Lobanovas, gali būti, del to nieko neišėjo, nepradėta nė derėtis[1].

Buvo sumanymų sukelti Voluinę, bet toliau svarstymo nėjo, jokių politikos reikalavimų del jo nebuvo statoma.

Bet šiaip Lietuva buvo atsargi su Napoleono garbinimu, buvo šaltesnė, ramesnė negu Lenkai.

1806 m. Lietuvos bajorai abipus Nemuno, skaitydami leidžiamus Napoleono, Wybickio, Dambrausko, suklastotus Kastiuškos atsišaukimus, abejodami žiūrėjo į Napoleono planus. Jie matė, jog nenori atstatyti didžiosios Lenkijos, kuri apimtų ir Lietuvą ir Valuinę, matė, jog dedasi su caru; jeigu ir atimtų iš rusų Lietuvą bei Valuinę, tai sudarytų kitą kunigaikštiją, tik nežinia su kuo ją sujungtų.

Vis delto kai kas iš Lietuvos bajorų stojo į Napoleono kariuomenę. Be abejo, buvo perdėta, tat buvo pasakos, kad 12.000 vyrų buvo nuėję pas jį iš Valuinės ir Lietuvos. Bajorai tarė, kad Napoleonui užėjus ir įsivyravus, Lietuva gal rimtai prisidėtų prie karo[2].

Tilžės taika apvylė lietuvius, buvo sukompromituota nemaža šeimų, kurių sūnūs dalyvavo Napoleono kare[3].

Organizuojama nauja valstybė. Napoleonas neketino iš pradžių daryti bent kokią valstybę nei iš lietuvių nei iš lenkų, nedarė jokių žygių, kurie pakenktų jam susitarti su Rusų caru ar su Prūsų karalium. Jam tebuvo naudingi sukilimai, kariai ir pinigai priešų užpakaly ar jų eilėse. Ir tikrai atsirado sukilimų Užnemunėj, ruošė sukilimą visoj Lietuvoj, Valuinėj, Podolėj, — tenai laukė prancūzų ateinant.

Napoleonas sukilimui organizuoti Poznanyje ir N. Rytų Prūsuose buvo pakvietęs gen. Dombrauską. Jam pavyko surinkti geroką jėgą, greitai jisai galėjo dalyvauti ir mūšiuose prieš Prūsus.

1806 m. baigiantis (XI. 24) Dombrauskas, būdamas Poznanyj, paskyrė Gelgudą, Karvovskį, Krasinskį, kurie suruoštų sukilimą N. Rytų Prūsuose[4]. Nedarė dar naujo administra-

[1] *Skałkowski*, Kościuszko a Litwini 1807 r.
[2] *Oginski*. Atsiminimai, lenk. II 263—4, vok. II 276—9, pranc. II 335—349.
[3] *Iwaszkiewicz*, Litwa p. 5.
[4] *Handelsman*, Napoleon et Pologne 239.

tinio padalinimo, o pasinaudojo esamuoju. Iš Baltstogės Dep., jo apskaitymu, turėjo būti 8.200 pėsčiųjų, 2.000 raitųjų, 150 šaulių[1].

Kai del pinigų, tai Napoleonas, reikalaudamas gyvų pinigų, o jų negaudamas, prisakė išleisti popierinių 33.400.000 auksinų, jų padengimu turėjo būti iždo turtai[2].

Politinių įvykių eiga reikalavo pasisakyti aiškiau, ką mano daryti su atkariautais kraštais, ypač reikėjo pasisakyti del Prūsų valdų.

1807 m. sausio 14 d. įsteigta valdomoji komisija. Jos būstinei paskirta Varšuva. Vykdomąją valdžią sudarė 5 direktoriai. Visa šalis padalinta į 6 Departamentus, iš kurių 6-uoju buvo Baltstogė.

Varšuvoj prie Valdomosios Komisijos buvo prancūzų komisaras Vincent'as, be to, čionai buvo atsiųstas Talleyrand'as, geriausias Napoleono diplomatas. Taigi Varšuva pasidarė svarbi vieta Napoleono politikai. O iš Valdomosios Komisijos pusės Napoleono stovykloj buvo Batovskis.

Tuo būdu buvo organizuota laikinoji valdžia. Bet valstybė dar nesutvarkytą, apie ją neužsiminta.

Prancūzai įžengė į Varšuvą 1806. XI. 28, Napoleonas pats atvyko naktį 1806. XII. 18/19, organizuojama kariuomenė, bet apie valstybę ir jis nieko nesako, steigdamas Valdomąją Komisiją, tyli apie nepriklausomybę, dargi rašte, išleistame 1807. V. 18, Napoleonas draudžia kalbėti apie Lenkiją, būk jis jai vadavęs, atgaivinęs, nes niekur nėra del to pasisakęs: tuo laiku jis norėjo susitarti su Rusais ir Prūsais[3].

C. Pas Prūsus.

Prūsų orientacija. Lenkų bajorų tarpe atsirado ir tokių, kurie velijo pasilikti po Prūsais. Tai buvo turtingieji dvarininkai, šiokiu ar tokiu būdu priderą prie valdžios ir biją bent kuo rizikuoti; jie savo tautinių reikalų patenkinimo laukė iš Prūsų karaliaus. Kaip rusų orientacijos vadu buvo kun. Čartoryskis, taip čionai, Prūsuose, buvo kunig. Antanas *Radvila,* susigiminiavęs su Hohenzollernais. Lenkų aristokratai nedrįso

[1] *Loret,* 53—61.
[2] *Loret,* 52—61.
[3] *Handelsmann,* Pomiędzy Prusami a Rosją, p. 3—8·

nė svajoti apie savo valstybę. Jie nežinojo, ką duos ateitis, nebuvo tikri, ar laimės prancūzai, veikiausiai neabejojo del Prūsų kariuomenės laimėjimų, o nustoti dvarų ir turtų prie jokių kombinacijų nenorėtų[1]. Savųjų tarpe aristokratai ragino nepasiduoti Prancūzų ar Rusų agentų vyliams.

Antanas Radvila dar 1806 m. buvo pasiūlęs Prūsų karaliui tapti Lenkų viešpačiu, pasiskelbti „Didlenkių" karaliumi, suformuoti lenkų korpusą, kitaip Napoleonas priviliosiąs lenkus, ypač jų bajorus. „Lai Prūsų karalius, rašo jisai, priims L e n k ų karaliaus titulą, o lai Rusų caras pridės prie savo titulo L i e t u v o s karaliaus titulą"[2]. Tuo keliu būsią lengva išblaškyti Napoleono įtaką. Radvilos memorialas geros klotics neturėjo, kai kur dargi sukėlė pasipiktinimo. Berods, vieną kitą vokietį jisai įtikino. Pav., Stein'as kiek vėliau (1807. VI) pats siūlė tą patį Radvilos sumanymą, nurodė naujos valstybės ribas: Pietų ir Naujieji Rytų Prūsai sudarytų „Lenkiją"[3].

Rodos, tos pačios nuomonės buvo ir Užnemunės dvarininkai. Del to Prūsų kariuomenės eilėse buvo karių, paimtų iš Naujųjų Rytų Prūsų, jie dalyvavo mūšiuose prieš prancūzus.

Kol dar nebuvo aiškus Prūsų likimas, Užnemunės dvarininkai siūlė organizuoti šalies gynimą, „ir jeigu ne vienašališkos karinės vyriausybės pažiūros nebūtų sutrukdžiusios, šitie vyrai būtų stipriai už mus pasirodę", taip spėja, vėliau vienas žymus prūsų karininkas, gen. Boyen'as[4]. Tik vargu ar rimtai buvo pagrįstas šitas įsitikinimas.

Greitai po to, kai Radvila buvo įteikęs savo memorialą, ištiko Poznanyj sukilimas, Dombrausko organizuotas ir vedamas; sukilėliai ėmė vokiečius vyti. Vokiečiai Prūsuose įnirto ant lenkų, šaukė į karalių, kad nuolaidų nedarytų, o keršytų lenkams. Šituo atžvilgiu pasižymėjo vienas vokiečių veikėjas, Gruner'is, kuris buvo įteikęs karaliui keletą raštų tuo reikalu. Jisai siūlo lenkų kalbą persekioti, jų žemę kolonizuoti vokiečiais, neduoti jokios amnestijos ir t. t.[5].

---

[1] *Handelsmann*, Pomiędzy Prusami a Rosją, 22–29.
[2] *Loret*, 22–24.
[3] *Loret* 26.
[4] *Boyen*, I 196.
[5] *Schotmüller*, 55—61.

Prūsų karalius, būdamas Klaipėdoj, gavęs tokį raštą svyravo, nežinojo, kas daryti.

Gruneris įdėjo dar vieną mintį, kaip lengviau būtų lenkus nugalėti, jau socialio pobūdžio — pasiūlė išvaduoti miestėnus ir valstiečius iš po bajorų įtakos, išdalinus jiems žemes ir atleidus nuo baudžiavų.

Radvilos ir Grunerio nuomonės buvo kits kitai priešingos, karalius turėjo su abiem skaitytis ir nežinojo, kaip jas suderinti. Del to jis atsiklausė Hardenbergo[1]. Šis linko prie Radvilos projekto, o vėliau prie to prisidėjo, berods, su rezervomis, ir Steinas. Bet karalius nieko tuo klausimu nepadarė, niekaip jo neišsprendė.

Amnestijos reikalu. Sukilėlių bylos. Kitaip galvojo karalius amnestijos reikalu: jo nuomone, sukilėliai reikią bausti.

Sukilėlių bylose, jų kvotime, gaudyme pasižymėjo Mosqua, ką tik pabėgęs iš Varšuvos, kurioj buvęs oberfiskalu ir turėjęs gerą prityrimą, kaipo inkvizitorius. Jisai pats pasisiūlė valdžiai dirbti komisijoj sukilėliams kvosti, jeigu ji atsirastų; pasiūlė kancleriui, kai jis buvo Klaipėdoje, įsteigti tokią komisiją (1807. II. 20).

Kancleris tikrai pasiūlė karaliui ją įsteigti, karalius sutiko su tuo sumanymu[2], ir ji buvo įsteigta. Jos būstinė turėjo būti Marienwerdere. Mosqua uoliai pradėjo dirbti, rinkti medžiagą. Tačiau greitai reikėjo ieškoti kitos vietos; del karo Mosqua pasiūlė perkelti komisiją į Karaliaučių.

Greta šitos numatytosios komisijos Karaliaučiuje ten pat turėjo būti kita, kuri spręstų bylas kalinių, rusų pristatytų, paimtų tikrųjų ar tariamųjų sukilėlių N. Rytų Prūsuose.

1807. III. 10 Baltstogės Regentija (teismas) pranešė, kad rusų generolas Essen'as suiminėjąs Naujuose Rytų Prūsuose kaltinamus ar įtariamus del sukilimo, pavedąs regentijai teisti kaipo savo piliečius. Dažniausiai jie sėdi surakinti. Regentija taria, kad reikėtų prie rusų karo būstinės sudaryti tokią komisiją ir greitai spręsti šitas bylas.

Min. Schrötteris, gavęs tą raštą, greitai ištyrė jį, persiuntė karaliui kovo 23 d. ir siūlė organizuoti naują komisiją.

---

[1] *ib.* p. 61—5.
[2] *ib.* 66, II d. 158—80, I—67—71.

Karalius dar nespėjo apsižiūrėti, nespėjo liepti organizuoti komisiją, o rusų gen. Bennigsenas ragino skubinti. Karalius kovo 26 d. prisakė ateity suorganizuoti mišrią komisiją Baltstogėje, o dabar tuojau ją sudaryti Karaliaučiuje, nes Benningsenas siunčiąs imtinių transportą. Ji buvo tuojau organizuota. Bent žinoma, kad kovo 26 d. Mosqua kvotė belaisvius.

Po ilgų svarstymų apie komisijos organizaciją, apie instrukciją jai, vos balandžio 20 d. karalius priėmė sumanymą, būdamas Bartiškiuose (Bartensteine), o į Baltstogę kancleris pranešė bal. 26 d., kad N. Rytų Prūsuose atskiros komisijos nebūsią, tardymą darysiąs I regentijos senatas.

Mosqua dirbo dvi savaiti (III. 28—IV. 11); jisai, kaip pats praneša, apklausinėjęs 545 belaisvius, iš jų 13 karininkų ir 91 kareivį iš Prūsų kariuomenės.

Komisija negali ramiai savo darbo dirbti, arti prancūzai, o birž. 13 d. (1807.) komisija visai sustabdė savo darbą, ji tik pasiėmė aktus, kalinius ir persikėlė į rytus. Mosqua pats vienas atsidūrė Klaipėdoj. Prasidėjo suirutė, iškilo panika, komisija metė darbą, nes jinai jau buvo ir nebereikalinga. Įvykusioji Tilžėj taikos sutartis padarė visą komisijos darbą bergždžiu.

Sukilėliai skleidė piktų žinių apie komisijos darbus, jos žiaurumus, norėtų įtikinti žmones, kad nepasiduotų. Iš Prūsų valdžios pusės buvo ruošiami skelbimai į gyventojus, kurie turėjo išskiaidyti pasakas, būk Prūsų vyriausybė Pietų ir N. Rytų Prūsų sukilėlius (insurgentus) apgaudinėjanti, nes norinčius geruoju pasiduoti ir pasidavusius vistiek sušaudanti. Prūsų valdžia rašo, jog visa tat neteisybė, kad visi suklaidintieji galį grįžti, nurodoma keliai pasiduoti ir kaip pažinti paklydėliai. Tik nežinia, ar bespėjo išspausdinti ir išplatinti, taip greitai viskas užgriuvo ant Prūsų valdžios[1].

4.

Rusai ir prancūzai Užnemunėje.

Svetimoji okupacija. Naujieji Rytų Prūsai pasidarė pereinamoji žemė. Rusai, eidami prieš prancūzus — esančius Aust-

[1] *Schottmüller*, II d. Nr. Nr. 67—15, p. 185—196.

ruose ir Prūsuose, traukė per lietuvių ir lenkų žemes. Pasibaigus karo operacijoms Austruose, prancūzai traukė prieš Prūsus, ir rusai prancūzų spiriami taip pat palieka lenkų pietus, eina į Lietuvos žemes abiem Nemuno pusėm ir renka savo jėgas Prūsuose, ten ruošdamiesi susiremti su prancūzais.

Užnemunė daug nukentėjo nuo šitos praeinančios kariuomenės. Prūsai išėjo, atėjo rusai ir apsistojo trumpesnį ar ilgesnį laiką. Kartais iš pietų pasirodo prancūzai, vienur pasilieka, kitur tik praeina.

Prūsų valdininkai, palikdami rytų sritis, pasiimdavo pinigus, brangenybes, sidabrą, turtus, jie pasiėmė ir žemės knygas, o su tuo ir nuosavybės įrodymus.

Prūsai plėšė sistemingai, planingai, ramiai, o po jų atėjo rusų lupikai.

Daug kur sodžiai nustojo visko, besitraukdami rusai atėmė galvijus, javus, maistą. Be to, dar ėmė jaunimą ir statė į savo kariuomenę.

Rusai tat darė, turėdami tam tikrą planą: apiplėšti Prūsams priklausantį kraštą, kad tuštumos, tyrai gintų juos nuo prancūzų užplūdimo. Tą pat darė rusai, atėję į Užnemunę ir 1807 m., tyčia naikindami tą vietą, kurią palikdavo[1].

Rusai, eidami į Prūsus ar gindami Nemuno liniją, išsiplėtė po visą Lietuvą. Dar atrodė tvarkingiau, kol Prūsuose buvo karo laukas. Iš Prūsų veždavo į Lietuvą (abiem Nemuno pusėm) ligonis, sužeistuosius, kurie nerado vietos Prūsuose.

Nepavykus Rusams laimėti pirmaisiais mūšiais, ėmė siųsti į Užnemunę iš rytų dar daugiau karių, vis naujų rekrutų, o ligonis iš vakarų. Visur, kur pasirodė rusai, jie skleidė badą ir užkrečiamas ligas.

Traukdamiesi atgal iš Prūsų, Rusai ruošėsi gintis Nemuno linijoj, del to per Rygą, per Žemaičius gabenas Prūsų patrankas.

Del nepavykusių mūšių, del taikos Tilžėje padidėjo plūstančių į Lietuvą rusų masės. Gyventojai mato badą, epidemijas, miršta žmonės, nyksta maistas, pilna dezertėrų, žmonės miršta karštinėmis, krūvinąja.

Daug tuščių namų, laukai guli dirvonais[2].

---

[1] *Handelsman.* Między Prusami, p. 9—22.
[2] *Zaleski,* Pamiętniki, 257, 299.

Rusų kariuomenė menkai buvo aprūpinta; jos kareiviai apdriskę, alkani, kur gali, maitinas iš gyventojų. Rusų iždas buvo atleidęs pinigų ir maisto kariuomenei maitinti, bet apsiėmusieji pristatyti maistą, kiek galėjo suko. Pav., pas Bennigseną buvo visagalintis liferentas Lietuvos žydas Mejeravičius, jis maitino blogai, daugiau sau palikdavo ir vadovybei duodavo[1].

Rusų kariuomenėje buvo visokių tautų, ir visokiais ginklais, pav., tarp jų buvo baškirų, kurių ginklu buvo ilgas durtuvas, saidokas ir vilyčios. Jie negali gyventi be arklienos, taigi pritrūkus kartais pasivogdavo iš gyventojų. Nežiūrėjo, kieno tai būtų. Sykį naktį pavogė vieną arklį prūsų valdininkui ir suvalgė[2].

Rusai, traukdamiesi iš N. Rytų Prūsų, naikino sandėlius, degino juos, kartais padegdavo išeikvotus ir tuščius, kad paslėptų vagystes. Vyriausybė tat matė ir tylėjo[3].

Toks Rusų ir Prūsų viešpatavimas Užnemunėje sukėlė žmonėse neapykantą. Muša, kur gali kareivius, Prūsų valdininkus. Turi geriausio pasisekimo propaganda prancūzų ir visų tų, kurie skelbė neapykantą ir Prūsų ir Rusų. Šaukiami nenori stoti į kariuomenę. Valstiečiai pradėjo bruzdėti Rusų užfrontėje. Del to tai gen. Essenas rado reikalingu gaudyti nenuoramas, kalinti ir drauge su prūsų valdininkais teisti tuos maištininkus.

Prancūzai. Prancūzų žodžiai buvo tol geri, kol jie peikė Prūsus ir Rusus. Greitai atėjusieji prancūzų kariuomenės būriai pasirodė negeresni, gyventojai nebuvo jiems palankūs, norėtų juos išvyti. Prūsų valdžia vis delto nedrįso iš jų organizuoti ginkluotus būrius prancūzams mušti, nes galėtų atsikreipti ir prieš Prūsus[4].

1807 m. vasarą pasirodė nemaža prancūzų ir bavarų būrių. Tuoj tai pajuto gyventojai. Praeinančios ar apsistojusios svetimos laimėjusios kariuomenės savivaliavimas ir išdykavimas siautė visur. Žymu tat N. R. Prūsų pietuose ir rytuose;

[1] *Boyen*, I 199—200.
[2] *Boyen*, I 203.
[3] *ib.* I. 201—3.
[4] *ib.* 196.

Plėšė be pasigailėjimo, neatsižiūrėjo į tat, ar gyventojai turi kuo misti ar ne, ar užderėjo javai, ar turi jų pasėliui.

Šituo atžvilgiu daugiausia jautė ūkininkai, prieš kuriuos kareiviai darydavo tikras karo ekspedicijas, ieškodami maisto. Daugiau kentėjo tie sodžiai, kurie stovėjo arčiau trakto, kur ėjo kareiviai.

Apsistoję ilgesnį laiką prancūzai stengėsi sudaryti ar naują valdžią ar esamąją pajungti savo reikalams. Prie jų prisišliejo visokie laimės ieškotojai iš svetur atvykę ar vietos žmonės, kurie tarnaudami okkupantams traukė sau naudą. Jie stengėsi padėti prancūzams paimti ir rinkti pyliavas, mokesčius, baudas, iš ko geroką dalį sau pasiimdavo, nes kvitų remėgo duoti. Buvo galima įskųsti prancūzams nedorus prūsų valdininkus, kurie buvo užsilikę.

Del tokio naikinimo javų ir gyvulių kartais nebuvo pavasarį ar rudenį kuo apsėti laukai. Miestuose spaudė pinigų baudomis, butais.

Baltstogės Depart. 1807 m. birž. mėn. perleido visas tris kariuomenes: prancūzų, rusų ir prūsų, pasitraukė vieni atgal, atėjo kiti[1].

5.

Tilžės taika. Prūsai netenka N. Rytų Prūsų.

Rusai ir Prūsai sumušti. Rusai, būdami Prūsų sąjungininkais, įsitaisę Prūsų valdose, naikino kraštą, visai nesiskaitydami su Prūsų valdžia.

Rusų karo būstinė ir caro buvainė įtaisyta prie sienos Tauragėj. Caras važinėjo po visą Lietuvą, Prūsus, pas jį reikalui esant vykdavo Prūsų karalius, kartais jis lankydavos pačiuose Prūsuose.

Nesisekant kare, abiejų sąjungininkų santykiai pasidarė įtempti, abu muša Napoleonas, kits kitą kaltina nepasisekimu.

Jau ir seniau pas rusus buvo prasidėjęs nepasitenkinimas Prūsais, nes rusai, sako, kariauja vien del Prūsų; vieni tarp

[1] *Handelsman.* Między Prusami a Rosją, p. 9—22.

savęs slaptai taip kalbėjo, o caro brolis Konstantinas, galėjęs laisviau pasisakyti, viešai keikęs Prūsus ir jų karalių, kad tai del jų jie vargstą ir kraują lieją. Iš tikrųjų rusai gynė save, stovėdami svetimoj žemėj.

Įdomus buvo susikirtimas Konstantino su Aleksandru Tilžėje, kurią pirmą sykį aplankė caras 1807 m. gegužės 21 d. ir nuo šios dienos čia gyveno, tik laiks nuo laiko išvažiuodamas, nes netolimais buvo Tauragė, karo būstinė. Susidūrimas įvyko birž. 13 d. prieš pat Friedlando mūšį. Konstantinas įrodinėjo carui, jog armija norint taikos, reikalavo tuojau daryti paliaubas.

Kitą dieną, birž. 14., caras apleido Tilžę, išvyko į Jurbarką, iš ten į Alytų, o Konstantinas, išbuvęs dar dieną, nuvyko į armiją. Ji buvo sumušta ties Friedlandu. Po to mūšio pergalėta rusų armija turėjo pasitraukti už Nemuno, persikelti į dešiniąją jo pusę.

Birželio 16 d., būdamas Alytuje, caras gavo žinią apie tai, kad jo armija sumušta; karo vadas Bennigsenas, pranešdamas carui apie tą mūšį, prasitarė, jog dabar reikią daryti paliaubas; o iš kitų šaltinių caras sužinojo apie baisią rusų armijos būklę, tai jis tarė, kad reikia kuo greičiau daryti taika. Prūsais jo įsitikinimu galima ir nesirūpinti, tik jis dar nenori viešai to pasakyti. Todel tuo tarpu leido Bennigsenui daryti paliaubas, bet tik savo vardu. Parlamentėru pasiuntė kunig. Lobanovą-Rostovskį.

Nuvarginti prancūzai apsidžiaugė, gavę paliaubų pasiūlymą, ir jie to taip laukė. Paliaubos greitai buvo pasirašytos birž. 22 d. Tą pačią dieną atvyko į Tilžę prie Napoleono, kuris dabar čionai sau įsitaisė būstinę, Lobanovas siūlyti taikos.

Napoleonas priėmė Lobanovą ne kaipo nugalėto priešo, bet kaip būsimo sąjungininko kviestį. Lobanovas apie tokį priėmimą ir galimą taiką tuojau pats pranešė carui, kuris laukė Tauragėje, savo būstinėje. Caras pareiškė noro pats pasimatyti su Napoleonu ir pranešė jam per Lobanovą, kuris tuojau grįžo į Tilžę (naktį VI. 23.). Napoleonas nekantraudamas laukė, už kelių valandų vėl priėmė Lobanovą, o iš savo pusės pasiuntė Duroc'ą į netolimus Piktupėnus, kur buvo ca-

ras nuvykęs pas Prūsų karalių[1], kad susitartų del abiejų viešpačių pasimatymo[2].

Ant Nemuno keltuvo. Pirmą sykį susiėjo ant Nemuno keltuvo VI. 25 du viešpačiu — vakarų ir rytų, kalbėjosi be tarpininkų, be ministerių, patys vieni. Caras apsiėjo taip pat be savo ministerių: jisai pasitikėjo savo vylinguoju talentu, kaip jam iki šiol sekdavos žavėti moteris ir kai kuriuos vyrus-politikus; jis tarė, kad to paties pasieksiąs dabar ir su Napoleonu.

Bendras derybų pamatas — pasaulio viešpatavimo padalinimas, sąjunga kovai prieš bendrąjį priešą — anglus, nes dabar jais ir caras buvo nusivylęs.

Po to dar sykį matėsi ant keltuvo, o šeip susieidavo ir tardavos pačiame mieste. Derybų laiku Tilžė buvo neutralizuota, padalinta į Rusų ir Prancūzų dalis, bet tikruoju šeimininku buvo Napoleonas, caras ir rusai — tai tik jo svečiai. Buvo rimtų darbų, kalbų, derybų, o iš kitos pusės keliamos vaišės, pietūs, puotos.

Aleksandro ir Napoleono planai. Aleksandras ir Napoleonas turėjo katras sau atskirus tikslus, rūpinos savo plačių planų įkūnijimu ir, žinoma, stengėsi vienas antrą apvilti.

Napoleonas siūlė Rusams politinių jų sapnų išpildymą tik Rytuose, leido jiems įsivyrauti Konstantinopolyje. Tuo laiku Turkuose įvyko perversmas, tai Napoleonas, ką tik gavęs žinią apie tat, pasiūlė rusams išvyti turkus, arba bent padalinti jų valdas ir išvaduoti graikus. Carui patiko tas planas, užsisvajojo apie būsimą galybę, tikėjosi, kad jis galėtų tapti tikrenybe.

Napoleonas iš tikrųjų varė kitą, savo tikrąją, politiką. Norėdamas įkurti savo hegemoniją Europoj, užtikrinti Europos

---

[1] Prūsų karalius pabėgo iš Berlyno ir slapstėsi rytų provincijose, tai Karaliaučiuje, ilgiausiai Klaipėdoj, ar tai Pietų Prūsuose. Visą turtą su savim vežės ar buvo nusiuntęs.

Iš tų laikų galima paminėti šį epizodą. Prūsų karalius, besislapstydamas nuo prancūzų, dalį turto siunčia į Lietuvą (Rusų pusėje). Zubovas, Šiaulių Ekonomijos valdytojas, pasiūlė priimti į mitybas jo žirgyną, patalpino Saugeliškiuose ir Kairių dvaruose. 1807 m. sausio mėn. buvo 191 arklių ir keletas mulų bei asilų. Už tai jam turi mokėti.

Karalius parašė jam padėkos laišką iš Klaipėdos 1807 m. I. 11. (Hryszkiewicz. Ekon. Szawelska p. 53 — 54.).

[2] *Loret*, 61—5.

kontinente taiką, laikinai sutinka valdyti pasaulį bendrai su rusais, tik vargu norėjo lygybės; rusai, jo manymu, turėtų tarnauti jo politikai. Napoleonas per rusus skynė sau kelią į tolimus rytus; leido rusus į Konstantinopolį, bet rūpinos atstumti juos nuo Vidužemio jūros.

Sutiko abu viešpačiu, kad Europa turi būti padalinta tarp jų dviejų. Bet tuoj kilo klausimas. Ar jų valdos turi susieiti ar turi būti padarytas užvaras? Caras norėjo užvaro, o Napoleonas ne; del to jisai visai norėjo išnaikinti Prūsus. Carui reikalaujant sudaryta užvaras — palikta Prūsų karalystė, sukurta nauja Varšuvos kunigaikštija.

Prūsų valdžia derybų laiku. Ant keltuvo Nemune buvo susiėję Napoleonas ir Aleksandras, kalbėjo apie taiką, apie Prūsų likimą, o Prūsų karalius rimojo ant arklio prie Nemuno, žiūrėjo į keltuvą ir laukė, kol jį pakvies, žiūrėjo ten, kur sprendė jo likimą, bet sprendė be jo.

Tik kitą dieną caras tepristatė jį Napoleonui. Šis su panieka priėmė jį, su panieka žiūrėjo ir toliau, rodė tat viešai ir paskui dargi nekvietė į pietus, kvietė vieną tik carą.

Prūsų valdžia dar nesuprato savo būklės, tarė, jog jų nesunaikinsią, atvirkščiai, stengėsi uždirbti.

Kancleris Hardenbergas iš Kidulių atsiuntė savo išdirbtą sumanymą taikos reikalu; tenai jis rodo prancūzams, kaip reikėtų teisingai išspręsti lenkų ir rytų klausimas. Hardenbergas siūlė apkarpyti turkus, būtų padarytos naujos jų dalybos, o Prūsai gautų Saksoniją, saksų karalius už tat taptų Lenkų karaliumi.

Napoleonas neįsileido į derybas Prūsų karaliaus, o Hardenbergo nė matyti nenorėjo, dargi pareiškė reikalavimą, kad Prūsų karalius nuo jo atstotų[1]. Napoleono nurodymais derybom buvo paskirtas Kalckreuth'as. Jisai ir savo karaliui patiko: buvo tai pikčiausias Prūsų junkeris, menkos galvos, todel karaliaus mylimas. Kalckreuth'as pasitikėjo savim, tarė, jog šį tą padarysiąs, bandė duoti nurodymų, kaip turėtų elgtis karalius, kuris diplomato darbui netiko; berods, su juo, kaip ir su kitais Prūsų atstovais, Napoleonas nė kalbėti nenorėjo. Tai savo iniciatyva, tai Kalckreutho nurodymais, o iš dalies

Loret, 66—8, *Handelsmann*, Studyja Hist., 134.

ir Napoleonui pareiškus norą, įsikišo į diplomatinį darbą Prūsų karalienė Luizė. Gavus žinią, jog gali būti priimta, ji tuojau atvyko į Tilžę (VII. 4), kreipėsi į Napoleoną su graudingais prašymais pasigailėti jos ir Prūsų. Napoleonas žiūrėjo į tat kaip į teitrą, į Luizł, kaip į artistę (VII. 6). Ji tarė ką nors padarysianti. Iš tikrųjų nepadarė nieko, nors jai rodėsi, jog jos kokietavimas, gražumas paveiks. kad ji padarius įtakos Napoleonui; iš tikrųjų jau kitą dieną (VII. 7) taikos sąlygos buvo išdirbtos, nustatytos[1].

Prūsų likimas. Abu viešpačiu, Aleksandras ir Napoleonas, norėjo vienas antrą apgauti. Įvairūs abiejų pusių buvo planai del Prūsų. Napoleonas norėjo galutinai juos išnaikinti, caras būtinai reikalavo užvaro, tuo užvaru turi būti Prūsai. Galų gale Napoleonas sutinka palikti Prūsus, bet stengiasi sumažinti plotą, o Aleksandras — padidinti ir tai tik vakaruose, o iš rytų ramiai karpo savo naudai. Palikdamas Prūsus, Napoleonas norėjo juos tik sumažinti, kad negalėtų nieko sverti Europos politikos gyvenime.

Greta šito užvaro atsirado kitas, — tai nauja Lenkų valstybė, apie kurią Napoleonas dar nebuvo aiškiai pasisakęs. Lenkų valstybė būtų prancūzų, Prūsai — Rusų caro įtakoj.

Prancūzų - rusų Tilžės dermė. Taikos dermė tarp Prancūzų ir Rusų pasirašyta 1807 m. liepos 7 d. (sen. st. birž. 25 d.). Ji susidaro iš 3 dalių: 1) viešosios, 2) slaptosios ir 3) dalies apie sąjungą.

Pirmoji, tarp kitko, be rusų - prancūzų taikos santykių, nustato Prūsų karalystės sienas, lenkams skelbia Varšuvos kunigaikštijos įkūrimą po Saksų karaliumi. Derybose del naujųjų Prūsų sienų, del Varšuvos kunigaikštijos įsteigimo tedalyvavo rusai ir prancūzai, nesiklausė nei Prūsų, nei lenkų, nei lietuvių.

Prancūzų - prūsų dermė. Napoleono tikslas buvo sustiprinti prancūzų būklę Vokietijoj, Europos rytuose. Prūsams neturi nė vieno gero žodžio. Viešojoj sutarty aiškiai pažymėta, jog apskritai Prūsai palikti „tik atsižvelgiant į Jo Majestotą visų Rusijų Imperatorių".

---

[1] *Driault*, Tilsit 196–7; *Dživilegov*, 89—124.

Prūsai gavo tas pačias valdas, kurias turėjo iki 1772 m. Berods, šiur tur buvo padaryta išimčių; abipus šis tas atimta ar pridėta, sulyginus su anomis sienomis[1].

Dabar buvo sugriautas Frideriko Didž. darbas. „Juodasis Prūsų erelis, tariant istoriko M. Vandalio žodžiais, turi aplaužytu abu sparnu". Vieną sparną gavo Saksų karalius pietuose, kitą Vestfalijos kunigaikštis. O kas liko, tai priminė griuvėsius.

Per Šlėziją eina karo kelias iš Saksų į Varšuvos kunigaikštiją. Iš visų pusių galima prieiti prie Prūsų. Caras pripažino visą tą, ką Napoleonas įgijo Europoj. Prancūzų įtaka Europos centre siekia nuo Reino per Saksus iki Nemuno. Napoleonas valdė visą senovės Vokiečių Imperiją, bet nepadarė caro Rytų Imperijos viešpačiu[2].

Prūsams Tilžės taikos sąlygos padiktuotos po to, kai buvo pasirašyta su rusais. Prūsus liečia straipsnis pamatinis 4, tik iš dalies mini 5, 6, 7, 8.

Napoleonas pasikvietė Prūsų užsienių ministerį grapą v. Goltz'ą, Hardenbergo įpėdinį, ir pasakė: „Pabaigęs savo darbus su imperatorium Aleksandru, visai nebeturiu noro derėtis su Prūsais. Jūsų karalius, jeigu ką turi, tai visa tat turi iš Rusų Imperatoriaus Aleksandro prisirišimo, be jo karaliaus dinastija būtų pražudžius sostą, ir aš būčiau atidavęs Prūsus savo broliui Jeronimui. Šitokioms aplinkybėms esant, Tamstos suverėnas privalo priimti, kaipo mano malonę, jeigu aš dar palieku šį tą jam valdyti".

Goltz'as, išklausęs tokį Napoleono paskelbimą, nuėjo prie Talleyrand'o, kuris davė jam paskaityti dermės tekstą, padiktuotą imperatoriaus. „Jo Majestotas, pridėjo Talleyrand'as, nepadarys jokių nuolaidų. Jisai ketina grįžti į Paryžių kiek galint greičiau, ir dermė turi būti pasirašyta poryt"[3].

Ir tikrai, liepos 9 d. pasirašyta taikos dermė tarp Prancūzų ir Prūsų. Pasirašė iš Prūsų pusės Kalckreuth, A. Goltz, iš Prancūzų pusės C. M. Talleyrand'as. Tenai nustatyta politinės Prūsų sienos. Iš tų visų žemių, kurias yra gavę Prūsai po 1772 m., sudaroma atskira Varšuvos kuni-

[1] *Martens*, XIII. p. 276—331.
[2] *Driault* Tilsit. 196—7; *Vandal* I; *Bourgeois* III, 118.
[3] *Driault*. Tilsit. 196—7.

gaikštija. Gedonys (Dancigas) daromi savarankišku miestu Prūsų ir Saksų protektorate. Varmės sritis palikta Prūsams, rytuose Baltstogės apyg. atimta ir atiduota Rusijai. Atitinkami archyvai grąžinami prideramoms valstybėms[1].

Skyrium dar liepos 12 d. pasirašyta konvencija, paremta 28 dermės str. apie laikinę prancūzų okkupaciją, apie mokėtiną kontribuciją. Pasirašė iš Prūsų pusės gr. Kalckreuth ir iš Prancūzų pusės Neufchatelio kunigaikštis (Berthier).

Šitąja konvencija prancūzai apsiėmė išeiti iš Prūsų, ketino dargi pradėti tuojau ir pabaigti evakuaciją iki 1807 m. XI. 1. Bet trukdė šitą išpildyti viena sąlyga, prancūzų įnešta: kol išmokės kontribuciją. O iki tol visos valstybės pajamos eis į prancūzų kasą, prancūzų kariuomenė bus maitinama ir čia pasiliks. Kariuomenės skaičius dermės nenustatytas, jis pareis nuo Napoleono valios. Taip pat nebuvo iš karto nustatyta, kokio didumo bus kontribucija. Iš pradžių, rašydamas konvencijos punktus, Napoleonas buvo taręs pareikalauti 73 mil. frankų, paskui pastatė 80, vėliau pakėlė iki 120, o įgaliotiniams prisakė reikalauti 200 mil., jeigu galima gauti, o jeigu ne, tai bent 154 mil. Šitą sumą Prūsai vėliau išmokėjo[2].

Lenkų ir lietuvių klausimas Tilžėje. Rusų ministerio Čartoryskio planas Lenkijai atstatyti einant su Rusų caru prieš Napoleoną, buvo šitoks: iš pradžių reikia sumušti Prūsus, po to susitarti su Austrais, išderėti Galiciją ir po to atstatyti Lenkiją po Rusų caru. Taip manė Čartoryskis, įteikdamas carui Pulavuose šitą savo planą. Bet, kaip minėta anksčiau, caras pakeitė tarytum jo jau pasirinktąjį kelią: jis nuėjo į Berlyną.

Kelias pasirodė klaidingas: Napoleonas sumušo Prūsus. Reikėjo grįžti prie plano, kurį nesenai jam buvo siūlęs priimti Čartoryskis. Dabar caras pats įgyja noro tapti Lenkų karaliumi, ir pavedė tam pačiam Čartoryskiui derėtis tuo reikalu su Lenkais, o pats kreipėsi į legionininkų emigrantų vadą gen. Kniazevičių ir Wawrzecki ir pakvietė pas save į Tauragę tartis.

[1] *Mylius*, t. XII., d. 2. 1807 m.
[2] *Mehring*, Tilsit, 18—19. *Bornhak*, Preussen, p. 55—58.

Del to tai Bartiškiuose (Bartenstein) Bennigsenas jau buvo besiruošiąs pats paskelbti carą Aleksandrą Lenkų karalium[1].

Caras tuomet dar nesutiko.

Napoleonas, kaip minėta, taip pat neketino kurti Lenkijos, nei didelės nei mažos.

Susitikęs su Lobanovu, kalbėdamas apie paliaubas, Napoleonas sakė, kad Vysla turėtų skirti abiejų valdas, vadinasi, visi Rytų Prūsai dešinėj Vyslos pusėj atitektų Rusams. Bendrų sienų caras nenorėjo, reikalavo plataus užvaro. Reikėjo tuomet palikti apkarpytus Prūsus ir sukurti Lenkiją.

Napoleonas tikrai, besiderėdamas su caru del taikos, staiga pasiūlė jam netikėtą dalyką: visą Lenkų dalį (taigi ir Užnemunę) atimti iš Prūsų, padaryti valstybę ir atiduoti ją carui, ji bus unijoj su Rusija, caras priimtų Lenkų karaliaus titulą.

Napoleonas, be abejo, neketino tuo stiprinti Rusijos. Tai buvo nemažas plotas, reikia jis organizuoti naujai; naujoji valstybė veiktų rusų politikos nustatymą, varžytų ją daugely dalykų, be abejo, trukdytų Rusų ekspansiją. Rusai del šito tuojau susikivirčytų su Prūsais, o vėliau su Austrais. Taigi Napoleonas laimėtų[2].

Aleksandras suprato Napoleono dosnumą, atrodė tat pavojinga danajų dovana, del to ją atmetė. Iš savo pusės caras pasiūlė, atėmus lenkų žemės iš Prūsų, padaryti Saksų-Varšuvos viešpačiu Jeronimą, Napoleono brolį.

Šitas atrodė nepatogu Napoleonui, tektų susikivirčyti su ištikimu vasalu Saksų karalium, o savo broliui turėjo numatęs kitą vietą, tai ir jis atmetė caro dovaną.

Išsprendė klausimą kitaip. Aleksandro pasiūlymu sukurta Varšuvos kunigaikštija, bet neminimas nei Lietuvos nei Lenkijos vardas. Tas dar aiškiau matyti iš Tilžės traktato § 5 pirmojoj redakcijoj. Taigi ne Napoleonas sukūrė Lenkiją, o rusų caras[3], norėdamas turėti gerą pylimą nuo jo.

[1] *Loret*, 72—5.
[2] *Loret*, 69—75.
[3] *Loret*, 75—77.

Rusija apkarpė Varšuvos kunigaikštiją, atsiėmus Balstogės apygardą[1].

Einant deryboms tarp Napoleono ir Aleksandro, kalbant apie N. Rytų Prūsų likimą, apie lenkų ir lietuvių žemes, nepasiklausta nė sykio tų šalių atstovų, dargi jų neinformuota. Nežinojo apie tat nei Lenkų valdomosios Komisijos atstovai, Batovskis ir Potockis, nei Lietuvos atstovas Sierakauskas, atvykęs į Tilžę. Be lenkų, be lietuvių sprendė jų likimą. Naujoj valstybėje nesurinkti visi lenkai: dalis liko Prūsuose, kita Austruose, trečia Rusuose, Lietuvių vieną dalį valdė rusai, kitą Prūsai, o trečią — Užnemunę atidavė lenkams, iš jos atėmė rusų carui Baltstogės apygardą[2].

Tilžės dermės įvertinimas. Rodos, gautieji Tilžėje laimėjimai liudija, kad Napoleonas yra pasiekęs savo galybės viršūnių, rodos, iš čia eis dar toliau, bus pasaulio viešpačiu. Bet taika su despotu pražudė jį. Revoliucijos laimėjimų aureolė, apsupusi Napoleoną, nyksta, jo galybė ir įtaka slinksta žemyn. Iš šitos dermės susidarė lizdai naujoms kovoms. Rusai negalėjo eiti prieš anglus; nes negali apsieiti be anglų prekybos ar turi žūti. Ir greitai vėl iškilo kovos su rusais, kuriose galų gale pražuvo Napoleonas[3].

Atsisveikinimas. Prūsų karalius, atsisveikindamas su savo valdiniais, išleido keletą atsisveikinimo raštų. Tarp jų 1) 1807. VII. 24 atsišaukime į gyventojus sako, jog juos atleidžiąs nuo valdinių pareigų; 2) VII. 24. — į karininkus ir kariūnus, jog atleidžiąs nuo tarnybinių pareigų; 3) VII. 29. paskutiniame, jog atleidžiąs visus valdininkus, kurie buvo tose provincijose. Juose visuose skamba graudūs tonai, jaučiamas liūdnumas[4].

---

[1] *Martens*, XIII— Tilžės traktato str. 9.
[2] *Handelsmann*, Pomiędzy Prusami a Rosją, p. 7—9.
[3] *Mehring*, Tilsit.
[4] *Mylius*. XII—2 pusė Nr. Nr. 9, 12 13, 14.

TURINYS.

Pusl.

Prakalba III
Šaltiniai ir literatūra V

PIRMOJI DALIS.

Kaip Užnemunė atiteko Prūsams.

I. Lietuvos ir Lenkijos žlugimas.

1. *Žlugimo priežastys* 1
2. *Prancūzų revoliucija. Antrosios dalybos (1793 m.)* 3
   - Austrai 3
   - Prūsai 4
   - Dalybos 7
3. *1794 m. karas ir sukilimas* 9
   - Karo pradžia 9
   - Prūsų politika. Sukilimas Prūsuose 13
   - Diplomatinės kaimynų kovos prieš Prūsus 18
   - Taika su prancūzais 18
   - Pietų Prūsuose 20
4. *Prancūzų-anglų kovų atbalsiai Lietuvoje ir Lenkijoje* 21
   - Prancūzų politika 21
   - Anglų politika 24
5. *Trečiosios, galutinės dalybos* 27

II. Naujieji valdiniai 31

1. *Valdinybės priesaika* 31
   - Karo okkupacija 31
   - Naujųjų valdinių priėmimas 32
   - Lietuvių saikdinimas 33
   - Šalies perėmimas 37
   - Apeigų atlikimas 38
2. *Atsidalinimas nuo Rusų* 39
   - Sienų nustatymas 39
   - Žemaičių siena 41
   - Aktai iš Rusijos 41
3. *Santykiai su Rusija po dalybų* 43
   - Keleriopi valdiniai 45
4. *Naujųjų valdinių nuotaika* 45
   - Tvarkos palaikymas 45
   - Nuginklavimas 48
   - Žinios iš Varšuvos 49
   - Nevyksta nuginkluoti 50
   - Žinios iš Rusų 50
   - Emigrantai 50

Pusl.
Artinimasis prie Rusų 51
Vidaus neramumai 52
5. *Sekimas Rusų politikos Lietuvoje* 52

ANTROJI DALIS.

Užnemunė po Prūsais. (1795 — 1807.)

I. Naujasis kraštas.
1. *Plotas. Gyventojai* 55
Žinių rinkimas 55
Plotas 56
Gyventojų skaičius 56
2. *Vardas ir sienos* 58
Vardas 58
Sienos 59
4. *Prūsų politika N. R. P. ir jos vykdytojai* 60
Prūsų politika 60
Schrötteris 61
4. *Nauji valdininkai* 62
Žmonių ieškojimas 62
Valdininkų kokybė 65
II. Veikiantieji įstatymai 69
1. *Bendrieji Prūsų įstatymai* 69
Prūsų įstatymai 69
Bendrieji įstatymai 69
A. L. R. vertimai 70
2 *N. R. Prūsų savi įstatymai* 70
Praeities įtaka 70
Kokie įstatymai teisėti 71
3. *Išimtiniai įstatymai N. R. Prūsams* 72
4. *1797 m. bal. 30 d. įstatymas* 73
III. Administracija 77
1. *Centro ir provincijos organai senose provincijose* 77
A. Slaptoji valstybės taryba 77
B. Generaldirektorija 78
C. Karo-Ūkio Rūmai 79
Organizacija 79
Veikimas 79
Kompetencija 79
2. *Administracijos sudarymas N. Rytų Prūsuose* 81
A. Okkupacinė administracija 81
B. Laikinė administracija 81
Sumanymai 82
Laikinė organizacija 82
C. Nuolatinė administracija 84
Naujas pertvarkymas 84
Įstaigų būstinė 84
Departamentai. Naujieji Rytų Prūsai 85

Pusl.
Rūmų sąstatas 85
Pavietų valdininkai ir įstaigos 87
Pavietų seimeliai 88
IV. Teismai.
1. *Teismai okkupacijos laiku* 89
Teismas ir administracija 89
2. *Teismai pereinamaisiais laikais* 94
A. Priruošiamieji darbai 94
Tyrinėjimas 94
Sąmata ir sąstatas 98
B. Laikinoji teismų santvarka 1796-III-31 . . . 100
a. Įstatymo turinys 100
b. Instrukcijos turinys 102
aa. Lenkų teismai 102
bb. Prūsų Apygardos Teisiamosios Komisijos 104
cc. Vyriausioji arba Regentijos Komisija (Haupt oder Regierungs Kommission) 106
C. Kritika ir svarstymas 108
Kritika 108
D. Atmainos laikinoj santvarkoj 109
Atmainos po priesaikos 109
Laikinųjų įst. 1796-III-31 įtaka 109
3. *Nuolatinių teismų santvarkos ruošimas* 110
Darbų planas 110
Žinovų posėdis 110
Resorto reglamentas 114
4. *Teismas ir administracija* 115
A. Priruošiamasis darbas 115
Reikalas atskirti teismą nuo administracijos 115
Resorto reglamento priruošimas 116
Prancūzų ir Prūsų sistemų skirtingumas 117
Kodel tai naujojoj provincijoj padaryta 119
B. Darbo padalinimas tarp Rūmų ir Regentijos 119
a. Regentija 119
b. Karo-Ūkio Rūmai. 120
5. *Nuolatinė teismų santvarka* 123
Įstatymas 123
A. Teismai 124
a. *Regentijos* 124
Skaičius 124
Sąstatas 125
Vidaus padalinimas 125
Vykdymas 125
b. *Teisiamosios pavietų komisijos* 125
Sąstatas 126
Vieta ir plotas 126
c. *Inkvizitoriatai* 127
Uždaviniai 127

Pusl.
Sąstatas 127
Vykdymas 127
d. *Čiabuviams teisti komisijos ir raštinės* 127
Jų naikinimas 127
Raštinės 128
e. *Pavietų arba žemesnieji teismai* 129
Pradai 129
Vykdymas 130
Papildymai 132
f. *Dvasiniai teismai* 132
B. Apskundimai ir atšaukimai 133
C. Policiniai teismai 134
a. Policiniai magistrato ir dvarininkų teismai 134
b. Sodžiaus policija ir teismai 135
c. Drausminis dvarininko teismas 136
5. *Kaip atrodė teismai praktikoj* 136
Bylų skaičius 136
Bylų susikrovimas 137
Pastangos pagerinti teismus 138
6. *Baudžiamosios vietos* 141
Baudžiamosios įstaigos ir vietos. Kalėjimai 141
Ištrėmimas į Sibirą 141
7. *Budeliai ir rakaliai* 142
Jų stoka 142
Sąlygos 143
Neranda budelių 144
Budelių ieškojimas 146
Pasiūlymai 147
Budelių ir rakalių sąlygos 148
Budelio ir rakalio uždaviniai 149
Derybos del asmenų 150
Reglamentas 150
Įsakymo turinys 151
V. Kariuomenė 152
1. *Prūsų kariuomenė* 152
Nuolatinė kariuomenė 152
Karių gaudymas 152
Valdinių prievolė 153
Kantonai 154
Savieji ir svetimšaliai 156
2. *Kariuomenė N. Rytų Prūsuose* 158
Güntherio biografija 158
Kariuomenė 159
Rekrutų ėmimas 160
3. *Kantonistų bėgimas ir priešinimasis* 162
Kantonistų bėgimas 162
Slapstymasis miškuose 162
4. *Rusų vyriausybės kova prieš dezertiją* 164

Pusl.
Dezertijos priežastys 164
Kantonistų ėmimas 164
Bekantonė juosta 164
Rusų Lietuvos bajorai ir caro ukazas 165
5. *Prūsų vyriausybės pastangos sutrukdyti dezertiją* 167
Bėgimas į Rusų pusę 167
Skaičius 167
Pabėgėliai iš Rusų į Prūsus 171
Santykiai su Austrais 174
6. *Tarpvalstybiniai santykiai dezertėrų reikalu* 174
Rusų ir Prūsų į kits kitą pretenzijos 174
Sutartys del dezertėrų išdavimo 175
VI. Paštas 178
VII. Finansai 179
1. *Mokesčiai. Regalės. Monopoliai* 179
Bajorų mokesčiai 179
Kunigai 180
Padūmė (žemės mokesčiai) 180
Žydų pagalvė 180
Štempelio mokesčiai 180
Druskos monopolis 180
Taboka 181
2. *Muitai* 181
Vidaus muitų siena. Provincijos padalinimas 181
Muitų siena su Rusais 182
3. *Miestų mokesčiai. Akcizas* 182
Senosios ir naujosios provincijos 182
Miestai ir mokesčiai 183
4. *Domėnai* 184
Domėnai 184
5. *Pajamų ir išlaidų santrauka* 185
VIII. Miestai, prekyba ir pramonė. Miestų gyventojai 189
1. *Miestų aprašymas* 189
A. Žinios pavietais 189
Pramonė 189
B. Miestai 189
a. Mariampolės pav. 189
b. Kalvarijos pav. 190
c. Vygrių pav. 191
d. Dambravos pav. 191
e. Baltstogės pav. 192
f. Bielsko pav. 193
g. Dargukaino pav. 193
h. Suražo pav. 193
i. Gonionio pav. 194
k. Lomžos pav. 194
2. *Statistinių žinių santrauka miestams* 194
A. Baltstogės Dep. 194

Pusl.

a. Mariampolės pav. 194
b. Kalvarijos pav. 195
c. Vygrių pavietas 195
d. Dambravos pav. 196
e. Baltstogės pav. 196
f. Bielsko pav. 196
g. Dargukaino pav. 196
h. Suražo pav. 197
i. Gonionio pav. 197
k. Lomžos pav. 197
B. Plocko Dep. 198
2. *Miestų tyrinėjimas* 198
3. *Miestėnai* 201
4. *Miestų organizacija* 201
5. *Sumanymai ponų miestų būviui pagerinti* 203
6. *Sumanymai akcizui įvesti* 205
7. *Statyba miestuose* 205
8. *Prekyba ir amatai* 208
Kėlimas į miestus 208
Prekyba ir amatai miestuose 209
Amatninkų kolonizacija 211
9. *Išvados del miestų politikos* 212
10. *Žydai* 212
A. Žydai Prūsuos ir Užnemunėj 213
Žydai Prūsuose 215
Skaičius ir verslas 215
Švietimas 216
Naujose provincijose 216
B. Žydų reglamentas 1797-IV-17 217
Pirmasis skyrius 217
Antrasis skyrius 218
Trečiasis skyrius 218
Ketvirtasis skyrius 220
Penktasis skyrius 221
IX. Žemės Ūkis. Sodžiaus luomai 223
1. *Žemės ir ūkio aprašymas* 223
A. Žemės rūšys 223
B. Žemės ūkis ir pramonė 224
Sodžiaus pramonė 225
2. *Žemės knygos. Ipotekų įstatymas* 225
Žemės knygos 225
Ipotekos įstatymo vykdymas 226
Ipotekos sąrašo išdavos 228
3. *Sodžiaus luomai* 228
A. Bajorai 228
Skaičius 228
Turtas 229
Bajorai bežemiai 229

Pusl.

Bajorų teisės 229
B. Valstiečiai 229
Prūsų teisė 229
Būklė 230
Karališkieji 230
Baudžiavų ir lažų klausimas 231
4. *Domėnai* 234
A. Girių ūkis 234
Senovės miškai 234
Girių ūkis 235
B. Dvarai 235
C. Domėnų statistika 236
D. Dvarų ir darbų kommassacija 239
E. Domėnų naudojimas 241
a. *Paveldėjamoji nuoma* 241
Teisiniai santykiai 241
Emfyteusis 241
Ekonominė reikšmė 242
b. *Paveldėjamoji nuoma N. Rytų Prūsuose* 246
Domėnų naudojimas 246
Pirmieji planai 246
Lažos 246
Politiniai-tautiniai tikslai 247
Tyrinėjimas vietoje 248
Biurokratų darbai 250
Medžioklė 254
Dvarų išnuomojimas 254
Pataisos 255
Valstiečių dubos 256
5. *Dvarininkai* 257
A. Didžiųjų dvarininkų valdų sąrašas 258
B. Vyriausybės politika į dvarininkus 260
Dvarų saugojimas 260
Tautinė valdžios politika 262
Vokiečių dvarininkų sodinimas 264
Ar eikvojo dvarus N. R. Prūsuose? 265
Gyventojų dauginimas 265
6. *Kolonizacija* 265
Miestuose 267
Sodžiuose 268
Dvarininkų kolonizacija 271
7. *Priemonės ūkiui, kultūrai ir žmonių darbingumui pakelti* . . . 271
Kliūtys ūkiui pakelti 271
Premijos 272
X. Sveikatos reikalai 274
Ligos. Mirtingumas 274
Sveikatos Deputacija 274
Kas buvo tikrenybėje 275

Pusl.

XI. Švietimas. Spauda 276
1. *Prūsų valdžios politika tikybos ir kalbos dalykuose* 276
Prūsų mokyklų politika tikybos ir kalbos dalykuose . . . 276
Mokyklų fondas 278
2. *Mokyklos N. Rytų Prūsuose* 278
Mokytojų seminarija 278
Gisevius 279
Veikiančios mokyklos 281
3. *Universitetas* 281
4. *Spauda* 287
Cenzūra 287
Vyriausybės laikraštis 288

XII. Tikybos ir bažnyčios reikalai 289
1. *Tikybos reikalai Prūsų valstybėje* 289
Pakantumas Prūsuose 289
Tikybos laisvė XVIII amž. baigiantis 291
Mišrios jungtuvės 296
Vaikų tikyba mišriose jungtuvėse 297
V. Ž. Teisynas ir bažnyčios reikalai 298
2. *Kunigų teisės ir pareigos* 298
Kunigų konstitucija 299
Bendroji instrukcija 1797 m. 300
Karo tarnyba 303
Išpažinties paslaptis 303
Atlaidų ir misijų suvaržymas 304
Dvasinis teismas 305
Kunigai-bastūnai 305
Mokesčiai 306
3. *Vyskupai, jų teisės ir pareigos* 307
Naujos santvarkos reikalas 307
Vyskupo laiškų priežiūra 310
Vyskupo teisės dispensuose 310
Gniezno metropolitas 311
4. *Vienuolynai ir vienuoliai* 312
Skaičius 312
Skaičiaus mažinimas 312
Įstojimas į vienolyną 312
Amžius 312
Svetimšalių suvaržymas 313
Veikimo suvaržymas 313
Vienuolynų uždarymas 313
Kunigų-vienuolių sekuliarizacija 314
Vienuolynų sunaudojimas 315
Vyskupas ir vienuolynai 315
Ar gali vienuolis vesti? 316
5. *Medžiaginė kunigų būklė* 316
Kunigų pajamos 316
Atlyginimas už darbą 317

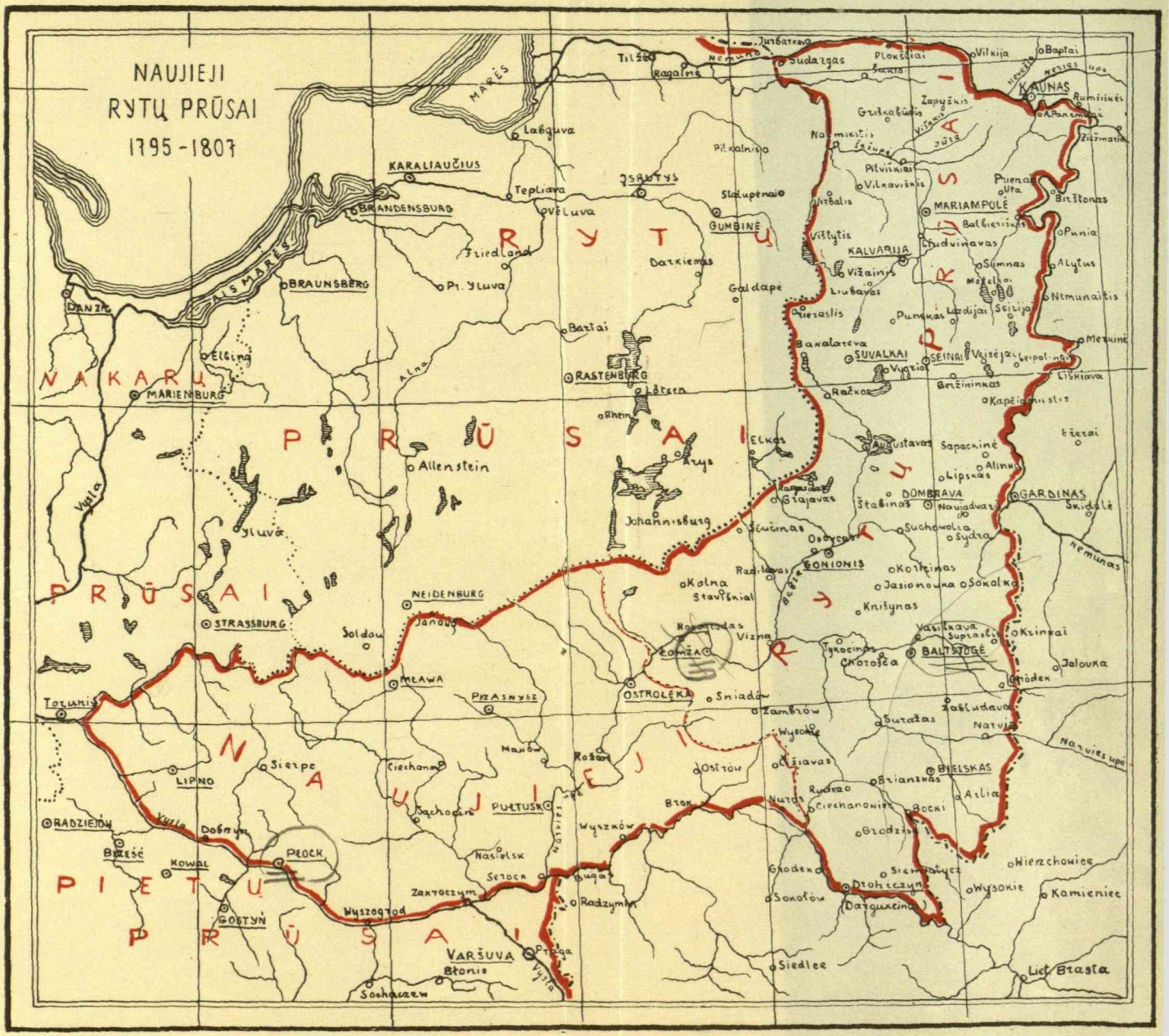
Pusl.
Bažnyčios dvarai 317
Dešimtinė 317
Išvados 318
6. *Bažnyčios ir karališkųjų dvarų perėmimas* 319
Bažnyčios dvarai 319
Karaliaus dvarai 322
Instrukcija 323
Vykdymas 325
7. *Dešimtinė* 328
Tyrinėjimas 328
Dešimtinė Lietuvoj 328
Sumanymai jai naikinti 329
8. *Naujų vyskupijų organizacija* 333
Katalikų vyskupija 333
Prūsų vyriausybė, Kurija ir vyskupo teisės 333
Savo vyskupijų reikalai 334
Vyskupų priesaika. Kandidatas 336
Derybos su Rusais 339
Kurija daro procesą 337
Gniezno arkivyskupas 337
Karpavičius vyskupu 338
Santykiai su vyriausybe 339
Ryšiai su Kurija 339
Vygrių vyskupijos plotas ir sienos 342
Karpavičiui mirus 343
9. *Graikų bažnyčia* 344
A. Unitai 345
B. Stačiatikiai (graikai-neunitai) 350
10. *Protestantai N. Rytų Prūsuose* 352
A. Evangelikų liuterių tikyba 352
B. Evangelikų reformatų tikyba 352
11. *Švenčių naikinimas. Kalendorius* 352
Švenčių daromoji žala 352
Švenčių naikinimas vakarų Europoj ir Prūsuose 354
Naujuosiuose Rytų Prūsuose 355
Šventės ir Vygrių vyskupas 356
Unitai 357
Atlaidai 357
Prūsų valdžios atsargumas 358
Kalendorius 358

TREČIOJI DALIS.

Kaip Prūsai neteko Užnemunės.

1. *Vidaus ir užsienio santykiai (1795 — 1804 m.)* 360
Ko neteko Prūsai gavę lietuvių ir lenkų žemės 1795 m. 360
Prūsų militarizmas 362
Prūsų ir Prancuzų karo vedimas 362

Pusl.
Politinė santvarka 363
Frideriko Didžiojo įpėdiniai 363
Reformų reikalas 364
Prūsai ir Prancuzija 365
2. *Prūsų pastangos išlaikyti neutralitetą. Karas* 366
Koalicijos 366
Vokietijos imperija ir Prūsai 366
Svyravimas (1804-06 m.) 368
Trečioji koalicija 1805 m. 369
Ginkluotas Prūsų neutralumas 369
Karas - katastrofa 371
3. *Lenkijos ir Lietuvos klausimas* 373
Jo iškilimas 373
A. Pas Rusus 373
Rusų orientacija 373
B. Pas Prancūzus 375
Prancūzų orientacija. Napoleonas ir Lenkija 375
Prancūzai dalina saviškiams dvarus 376
Napoleonas ir Lietuva 377
Organizuojama nauja valstybė 378
C. Pas Prūsus 379
Prūsų orientacija 379
Amnestijos reikalu. Sukilėlių bylos 381
4. *Rusai ir prancūzai Užnemunėje* 382
Svetimoji okkupacija 382
Prancūzai 384
5. *Tilžės taika. Prūsai netenka N. Rytų Prūsų* 385
Rusai ir Prūsai sumušti 385
Ant Nemuno keltuvo 387
Aleksandro ir Napoleono planai 387
Prūsų valdžia derybų laiku 388
Prūsų likimas 389
Prancūzų-rusų Tilžės dermė 389
Prancūzų-prūsų dermė 389
Lenkų ir lietuvių klausimas Tilžėje 391
Tilžės dermės įvertinimas 393
Atsisveikinimas 393

NAUJIEJI
RYTŲ PRŪSAI
1795 - 1807
MARĖS
NEMUNAS
Tilžė
Ragainė
Jurbarkas
Šakiai
Vilkija
Baptai
KAUNAS
Rumšiškės
Zapyškis
Gritkabūdis
Naumiestis
Šešupė
Pilviškiai
Vilkaviškis
Puena
Ulta
Virbalis
MARIAMPOLĖ
Balbieriškis
Punia
Alytus
Nemunaitis
Meškinė
Lazdijai
Seirijai
Liepalingis
Veisėjai
Vištytis
KALVARIJA
Vilkaviškis
Šimnas
Liubavas
Gudavinavas
Pilviškiai
Kudirkos Naumiestis
Sasnava
Žiežmariai
Jurbarkas
Plokščiai
Sudargas
Karaliaučius
Tepliava
Įsrutys
Stakupėnai
Gumbinė
Pilkalnio
Gaidapė
Darkiemas
Pr. Eylau
Friedland
Braunsberg
Brandenburg
Danzig
Elbing
Marienburg
Nerija
Baltijos
Baltarė
Bartai
Rastenburg
Lötzen
Rhein
Allenstein
Vyga
Johannisburg
Elkas
Augustavas
Sapackinė
Alinka
Lipskas
Dombrava
Štabinas
Naujadvaris
Gardinas
Skidelė
Grajevas
Sevčinas
Suchowolia
Sydra
Osowiec
Bonionis
Radikiai
Kalna
Staviškiai
Kaltinas
Jasionowka
Sokalka
Knišynas
Neidenburg
Strassburg
Soldau
Janowo
Nasielsk
Vizna
Zambrow
Tykocinas
Choroszcz
Baltstogė
Jalowka
Ksinkai
Mława
Przasnysz
Ostrolęka
Sniadė
Zambrów
Suražas
Zabludava
Naturlė
Toruniu
Sierpc
Lipno
Mawa
Ciechanow
Rožan
Ostrów
Wysokie
Čižiavas
Briansmas
Bielskas
Rudka
Ciechanowiec
Nutas
Bocki
Arlia
Radzejów
Dobrzyn
Płock
Brześć
Kowal
Pułtusk
Sochocin
Wyszków
Brok
Nasielsk
Serock
Zakroczym
Wyszogrod
Gostyń
Radzymin
Grodzisk
Grodno
Sokołów
Drohiczyn
Siemiatycze
Wysokie
Kamieniec
Wierzchowice
Siedlce
Varšuva
Praga
Błonie
Sochaczew
Lietuva
Prūsai
Prūsai
Prūsai

LIETUVOS UNIVERSITETO TEISIŲ FAKULTETO DARBAI.
IV Tomas. Knygos 2.

MÉMOIRES de la FACULTÉ DE DROIT de L'UNIVERSITÉ de LITHUANIE.
Tome IV. Livr. 2.
Ord. Prof. Mykolas Römer: Justice Administrative.

Ord. Prof. Mykolas Römer'is

Administracinis Teismas

KAUNAS VALSTYBĖS SPAUSTUVĖ 1928

PRAKALBA.

Patiekdamas spaudai šį mano antrąjį stambesnį mokslo rašinį Lietuvos Universitete (pirmasis — „Reprezentacija ir mandatas" — pasirodė 1926 m. „Teisių Fakulteto Darbuose") — aš skiriu jį ne tiktai mūsų studentijai, kaipo mokymosi priemonę, bet ir valdantiems mūsų valstybę, nuo kurių pareina teisėtumo ir teisinės tvarkos organizavimas Lietuvoje.

Formalinė įstatymų iniciatyva priklauso valstybėje ne mokslui, bet tam tikroms valdančioms socialinėms grupėms. Jos turi spręsti, ar valstybės tvarkomas ir vedamas socialinis bendravimas yra, ir kiek yra, reikalingas stiprios ir pastovios teisinės tvarkos; jos tai savarankiškai savo nusistatymu išspręs ir padarys taip, kaip ras reikalinga. Bet mokslas gali ir turi joms padėti orientuotis socialinėse ir teisės problemose, suteikti žinių ir medžiagos sprendimo formuloms bei nušviesti atatinkamas sąvokas.

Aš tikiuos, kad šis mano darbas kaip tik atatinka šį reikalą šiuo svarbiuoju valstybiniu Lietuvos tvarkymosi klausimu. Gal jis nėra tobulas, gal jis turi ydų ir spragų, — ne man, jį atliksiam, pačiam apie tai spręsti. Kaip teisingai sakoma, kad gražiausia mergina negalinti duoti daugiau, negu save pačią, taip ir mokslininkas negali savo mokslo darbe duoti daugiau, negu visas savo žinias ir visą savo sugebėjimą išdėstyti, apsvarstyti ir suformuluoti išvadomis. Kiek mokėjau ir ką galėjau — tiek padariau, o kiti — tegu vertina darbą ir sprendžia. Bet klausimas mano darbe yra, rodos, plačiai ir aiškiai iškeltas ir gana smulkiai ir tiksliai apibūdintas. Šiuo atžvilgiu jis, mano supratimu, atatinka savo reikalą.

Tiesa — darbas yra teoriškas, jis turi labiau mokslo monografijos, negu praktikos vadovėlio pobūdžio. Gal kuriam praktikos veikėjui labiau rūpėtų, kad rašinyje apie administracinį teismą butų ne tiek moksliškai apibūdinta pati problema, kiek patiekta konkreti detališka kelių valstybių atatinkamų įstatymų nuostatų palyginamoji schema arba platus motyvuotas de lege

ferenda memorialas. Gal ir toks darbas būtų naudingas, bet tai nebūtų mokslo darbas. O vis delto ir jis turėtų remtis mokslu, tad ir jis yra reikalingas mokslo monografijos, kaipo pagrindo. Tad pradėti reikia nuo mokslo, o tai ir yra mokslininkų, o ne įstatymų leidėjų ir įstatymų redaktorių darbo sritis. Universitetas ir jojo profesūra, nebūdami pakviesti, negali ir neprivalo imtis įstatymų projektų redagavimo ir siūlymo darbo. Kas turės redaguoti įstatymo projektą, tas, žinoma, be mokslo monografijų skaitymo, turės surinkti pozityvinės įvairių šalių teisės nuostatus, liečiančius administracinį teismą, ir sistematiškai peržiūrėti juos ir įvertinti. Mano mokslo darbas, be abejo, nepaleidžia būsimojo įstatymo projekto redaktoriaus nuo šio paruošiamojo darbo. O kad jis mano darbe ras tiktai mokslo sąvokas, o ne paruoštą projekto redakcijai medžiagą, — tai, aš manau, bus pačiam jo darbui sveika. Projekto redaktorių tarpe bus žmonių, kurie mokės svetimas kalbas ir kurie patys sugebės skaityti svetimų įstatymų tekstus. Ne mokslo darbo uždavinys išversti į lietuvių kalbą kelis arba keliolika įstatymų tekstų.

Svarbiausia yra pati problema ir josios sprendimo metodai. Čia turi pasisakyti mokslas. Administracinis teismas — tai yra tiktai vienas, kad ir svarbus, teisinės tvarkos organizacijos elementas. Jis neapima ir neaprūpina šio klausimo visumos.

Dalykas toks, kad yra trys esminės stambios teismo funkcijos kategorijos. Pirmosios dvi yra gerai žinomos ir iš senų laikų nusistojusios. Jos yra klasikiškos mūsų civilizacijos valstybėse. Tai yra: *a.* civilinis teismas ir *b.* baudžiamasis teismas. Trečioji kategorija yra jauniausioji ir mažiau žinoma. Ji nėra pilnai nusistojusi ir iki šiol nėra savo visumoje teoriškai pilnai nušviesta. Aš ją pavadinsiu: *c.* valdžios organų darbų teismas.

Pastarasis teismas yra taikytinas visų valdininkų ir tų pagrindinių valdžios organų darbams, kurie veikia valstybės konstitucijos ribose ir neturi diktatūros pobūdžio; nes ten, kur ima reikštis pats valdžios suverenumas, ten jau nėra ir negali būti valdžios darbo teisėtumo saiko, ir tuo pačiu šio darbo atžvilgiu negali būti vietos funkcijai, vadinamai teismu.

Valdžios funkcija yra skirstoma trimis hierarchiškomis organų sistemomis: įstatymų leidimas, administracija (valdymas) ir teismas (civilinis ir baudžiamasis). Tad atatinkamai šiai klasifikacijai valdžios darbų teismas bus skiriamas arba *a.* teismo (baudžiamojo ir civilinio) organų (kitaip sakant — teismų) darbų teisėtumui spręsti, arba *b.* administracijos darbų teisėtumui spręsti, arba *c.* įstatymų leidėjo darbų teisėtumui (ypač įstatymų konstitucingumui) spręsti. Visais atsitikimais jis turi eiti klasikišku teismo metodu — skundais ir ginčų arba, kitaip sakant, arbitražu.

Pirmoji šios teismo kategorijos rūšis vadinama *kasacinių teismu.* Antroji rūšis — *administracinių teismu.* Trečioji rūšis — *konstitucinių teismu.* Tad administracinis teismas — tai dar toli gražu nėra viskas, kas šioje srity būtų galima pasakyti. Tai yra vienas plačiosios teisėtumo ir teisinės tvarkos problemos elementas.

Mes iki šiol Lietuvoje konstitucinio teismo neturime (jis aplamai mažai tėra žinomas ir, išskyrus federacines valstybes, kur jis turi dar tam tikrų ypatingų žymių, jis tėra įsteigtas Čekoslovakijoje ir Austrijoje). Mes neturime ir administracinio teismo (šiuo atžvilgiu mes, nesekdami ypatinga Anglijos teisinio tvarkymosi sistema, sudarome kontinentinėje sistemoje išimtį). Pagaliau, kad ir turime nuo 1921 m. kasacinį teismą, bet labai netobulai sutvarkytą (tas pats organas — Vyriausiasis Tribunolas — kasacinei ir baudžiamajai bei civilinei apecialinei funkcijai) ir neapimantį visą baudžiamąjį ir civilinį teismo darbą.

Šių spragų dėliai mes turime rimtai susirūpinti teisinės tvarkos klausimais ir rasti kantrybės ir laiko išstudijuoti juos tiek politiniais sumetimais tiek mokslo šviesoje.

Bet aš manau, kad šis mano darbas bus naudingas ne tiktai mūsų valstybes vyrams bei teisininkams, jei jie rastų reikalo susidomėti teisinės tvarkos klausimu ir gal padaryti kurias nors realias išvadas de lege ferenda, — bet ir mūsų studentijai. Jos mokymosi reikalai man yra už visus kitus brangiausi. Šioje monografijoje mūsų studentai teisininkai ras medžiagos savo žinioms praplėsti tiek atministracinės, tiek mano dėstomos Uni-

versitete konstitucinės teisės srity. Žiūrėdamas aplamai teismo funkcijos organizaciją ir ypač administracinio teismo instituciją sąryšy su bendrais įvairių valstybės teisinio tvarkymosi metodų pagrindais, — aš šiame rašiny gana plačiai paliečiau kai kurias svarbias konstitucinės teisės problemas, nepaliestas iki šiol teisinėje lietuvių mokslo literatūroje.

Šis mano rašinys buvo patiektas Lietuvos Teisininkų Draugijos 1926 m. paskelbtajam šiąja tema konkursui ir konkurso jury yra pripažintas tinkamas konkurso reikalavimams. Aš spausdinu jį „Teisių Fakulteto Darbuose“, drįsdamas tikėti, jog kiekvienas indėlis į neperturtingą tuo tarpu lietuvių mokslo literatūrą, kad jis ir turėtų ydų ar spragų, yra vis dėlto pageidaujamas ir naudingas.

1927. IV. 12.

LITERATŪRA.

Šiame darbe paminėti ir autoriaus panaudoti raštai:

„Ankieta o konstytucji z 17 marca 1921", Krokuva, 1924 m., įvairių autorių straipsnių rinkinys, prof. W. L. Jaworski'o redaguotas.

Artur — „Séparation des pouvoirs et séparation des fonctions", 1905 m.

James M. Back — „La Constitution des Etats-Unis", 1923 m., vertimas iš anglų kalbos.

J. Berthelemy — „Traité élémentaire de Droit Administratif", 1926 m.

Blackstone — „Commentaries on the Laws of England", pirmoji laida anglų kalba 1765 m.

J. Bodin — „Les six livres de la République", pirmoji laida 1576 m.

Roger Bonnard — „De la responsabilité civile des personnes publiques et de leurs agents en Angleterre, aux Etats-Unis et en Allemagne", 1914 m.

Roger Bonnard — „La responsabilité de l'État et des fonctionnaires dans le droit anglais et dans le droit allemand", 1914 m.

Roger Bonnard — „Précis élémentaire de droit administratif", 1926 m.

Cournot — „Considération sur la marche des idées et des événements dans les temps modernes".

A. Dicey — „Osnovy Gosudarstvennogo prava Anglii" („Introduction to the study of the law of the Constitution"), 1905 m., vertimas iš anglų kalbos.

idem — vertimas į prancūzų kalbą.

Duguit — „L'Etat, les gouvernants et les agents", 1903 m.

Duguit — „Manuel de Droit Constitutionnel“, 1923 m.

L. Duguit — „Traité de Droit Constitutionnel“, 1921—1924 m.

A. Esmein — „Eléments de Droit Constitutionnel“, 1921 m.

A. Esmein — „Cours élémentaire d'histoire du Droit Français“, 1925 m.

James W. Garner — „Idées et institutions politiques Americaines“, 1921 m.

Gierke — „Die Genossenschaftstheorie und die deutche Rechtssprechung“, 1887 m.

Gierke — „Johannes Althusius und die Entwickelung der naturrechtlichen Staatstheorien“.

Goodnow — „Les principes du droit administratif des Etats-Unis“, 1907 m., vertimas iš anglų kalbos.

Hugo Grotius — „De jure belli et pacis“, pirmoji laida 1625 m.

Hanotaux — „Histoire du Cardinal de Richelieu“.

M. Hauriou — „Précis élémentaire de Droit administratif“, 1926 m.

M. Hauriou — „Précis de Droit Constitutionnel“, 1923 m.

Hobbes — „Elementa philosophica de cive“, 1646 m., ir „Leviathan“, 1651 m.

A. I. Jelistratov — „Očerk administrativnogo prava“, 1922 m.

Georg Jellinek — „L'Etat moderne et son droit“, 1911—1913 m., vertimas iš vokiečių kalbos, ir tas pats veikalas į rusų kalbą išverstas: „Obščeje učenije o gosudarstve“, 1908 m.

Jenks — „An outline of Englisch local government“, 1894 m.

Gaston Jéze — „Les principes généraux du Droit Administratif“ 1914 m.

Gaston Jéze — „Cours de Droit public“, 1926 m.

Laferièrre — „Traité de la juridiction administrative et des recours contentieux“, 1887 m.

Sidney Law — „Gosudarstvennyj stroj Angliji“, 1910 m., vertimas iš anglų kalbos, prof. Jaščenko redaguotas.

Lantenois — „La jurisprudence administrative“, 1923 m.

Locke — „Two treatises on government“, pirmoji laida, 1690 m.

de Lolme — Constitution de l'Angleterre“, pirmoji laida, 1771 m.

Lawrence Lowell — „Le gouvernement de l'Angleterre“, 1910 m., vertimas iš anglų kalbos.

Marcq — „La responsabilité de la puissance publique“. 1911 m.

Michoud — „Etude sur le pouvoir discrétionnaire de l'administration“, 1913 m.

Montesquieu — „De l'Esprit des lois“, 1816 m. laida.

Nesmes-Desmarets — „De la responsabilité civile des fonctionnaires de l'ordre administratif et judiciaire“. 1910 m.

Henry Nèzard — „Eléments de Droit Public“. 1922 m.

F. Ochimovski — „Prawo Administracyjne“, 1923 m.

Prancūzijos įstatymų novelos, kodeksai ir konstitucijos, pradedant nuo 1789 m.

Puffendorf — „De jure naturae et gentium libri octo“, pirmoji laida 1673 m.

„Revue du Droit Public et de la Science politique en France et à l'Etranger“, Paris, periodique.

Mykolas Römeris — „Reprezentacija ir mandatas“ („Teisių Fakulteto Darbų“ III tomo I knygos), 1926 m.

J. J. Rousseau — „Du Contrat Social“ ir „Lettres écrites de la montagne“ ir „Considérations sur le gouvernement de la Pologne“.

Georges Sorel — „Les illusions du progrès“, 1921 m.

William Stubbs — „Histoire Constitutionnelle de l'Angleterre", 1907 ir 1913 m., vertimas iš anglų kalbos, ir įdėtas į Stubbs'o knygos vertimą Ch. Petit-Dutaillis straipsnis „La Grande Charte".

H. Taine — „Ancien régime".

„Teisė" — teisės mokslų ir praktikos laikraštis. Lietuvos Teisininkų Draugijos leidinys.

Teissier — „La responsabilité de la puissance publique", 1906 m.

„Teisių Fakulteto Darbai", Kaunas.

de Tocqueville — „Souvenirs", 1893 m.

de Tocqueville — „Démocratie en Amérique", 1850 m.

A. Todd — „Le gouvernement parlamentaire en Angleterre", 1900 m., vertimas iš anglų kalbos.

E. de Vattel — „Droit des gens ou principes de la loi naturelle", 1785 m.

Chr. Wolff — „Jus naturae metoda scientifica pertractatum", 1740—1748 m.

Administracinis Teismas

ADMINISTRACINIS TEISMAS.

I. Įžanga.

1. Teisėtumo ir teisinės valstybės problema. Šio rašinio metodai.

Administracijos organų bei valdininkų darbų teisėtumo problema, nuo kurios teigiamojo išsprendimo ryškiausiai pareina pasiekimas to valstybinio bendravimo tipo, kuris yra vadinamas teisine valstybe, — sudaro rimtą ir labai įdomų viešosios teisės klausimą. Šis klausimas paliečia visą valstybės valdžios konstrukciją ir kartu jis sudaro vieną svarbiausiųjų elementų to mechanizmo, kuriuo organizuojami valstybėje teisės veikimo keliai, arba teisės funkcija. Ypač gi jis yra tampriai surištas su bendru klausimu apie dviejų svarbių valstybės valdžios šakų — administracijos ir teismo — santykiavimą funkcionalinėje valdžios konstrukcijoje.

Pirmu žvilgsniu šis klausimas gali pasirodyti profanui paprastas ir lengvas išspręsti. Rodos, užtektų pavesti teismui, kaipo teisės normų veikimo kontrolės organui, spręsti, be civilinių ir baudžiamųjų bylų, liečiančių atskirų asmenų — piliečių, arba valstybės pavaldinių — teisinius santykius bei darbus, taip pat valdininkų tarnybinių darbų sprendimą jų teisėtumo atžvilgiu, maždaug taip, kaip tas daroma Anglijoje arba Amerikos Jungtinėse Valstybėse. Mes turėsime progos įsitikinti, kad problema yra painesnė, negu ji išrodo pirmuoju žvilgsniu, ir kad pasirinkimas šio arba kito metodo jai išspręsti nepareina tiktai nuo „sveiko proto“ arba nuo geresnių ar blogesnių vieno arba kito metodo ypatybių; jis pareina ypač nuo visos esamos valdžios konstrukcijos, nuo visos valstybinio aparato organizacijos, su kuria jis yra logiškai surištas.

Todel aš manau, kad geriausiai aš atliksiu savo uždavinį — peržiūrėti šią problemą ir populiarizuoti ją Lietuvos teisininkų, o gal ir platesnės visuomenės — ypač mūsų įstatymų leidėjų — sąmonėje, jei aš ją išdėstysiu taip, kaip ji konkrečiai reiškiasi įvairiais savo organizaciniais metodais įvairiose valstybėse. Man rodos, kad aš šiuo geriau pasieksiu tikslo, negu akademiškais samprotavimais apie tai, kuris įvairių vartojamų metodų yra „savaime" geresnis ir tikslesnis.

Bet kalbėdamas apie administracijos organų darbų teisėtumo organizaciją konkrečiai, kaip ji yra nustatyta ir kaip ji veikia realiose tam tikrose valstybėse, vadinasi, — de lege lata, o ne de lege ferenda, — aš vis delto vengsiu kazuistikos. Man rūpės ne išnagrinėti ir patiekti skaitytojams kuo daugiau pavyzdžių iš įvairių atskirų valstybių, bet ypač susekti ir išdėstyti tam tikras tipiškas šios problemos išsprendimo sistemas.

2. Dvi teisėtumo problemos sprendimo sistemos; a. Anglų-Amerikos — bendrojo teismo — sistema; b. Europos kontinentinė — administracinio teismo — sistema. Šio rašinio planas.

Šiuo atžvilgiu ypač yra žymios dvi stambios sistemos, kurių kiekviena, kitokiu metodu spręsdama šią teisėtumo problemą, logiškai išsirutuliojo iš kitokių bendros valstybės valdžios ir teisinės tvarkos konstrukcijos pagrindų. Viena šių dviejų sistemų, kuri galima pavadinti bendro teismo sistema, įsigyveno anglų-saksų įsteigtose valstybėse, sugyvendama taip su Anglijos parlamentarizmu, taip su Amerikos Jungtinių Valstybių demokratiniu, vadinamuoju prezidentinio valdymo, režimu. Antrosios šaknys glūdi toje valstybinio bendravimo ir jo organizuojamos teisinės tvarkos reformoje, kuri buvo Didžiosios Prancūzų Revoliucijos įvykdyta arba bent apibrėžta. Ši antroji sistema, iki šiol tebekuriama ir galutinai dar nebaigta organizuoti, plėčiasi tose valstybėse, kurios pergyveno šios Didžiosios Prancūzų Revoliucijos pagamintų teisinių sąvokų arba institucijų įtaką. Ši įtaka buvo žymi ir gili visame Europos kontinente; jos skleidžiamieji naujos visuomeniškos ir valstybinės teisinės tvarkos elementai, jei jie kartais ir nebuvo įgyvendinti tam tikrų Europos kontinento valstybių ar kraštų teisi-

nėse institucijose, vis delto įsibrovė į žmonių ir įvairių socialinių grupių sąmonę bei į socialinių santykių konstrukciją ir todel, maždaug visame Europos kontinente — gal mažiausia paliesdami Rusiją — jie yra įgyvendinami ir valstybės konstrukcijoje, kai naujiems socialiniams veiksniams pavyksta atpalaiduoti ji nuo senų atsigyvenusių teisinių formų. Ši Europos kontinento sistema, liečianti mūsų žiūrimą teisėtumo problemą, sudaro tai, kas yra vadinama administracinis teismas.

Ši dviejų sistemų klasifikacija yra stambiausia bei žymiausia. Jos aš ir laikysiuos dėstydamas šį dalyką. O kadangi mūsų teisinė kultūra priklauso kontinentiniam tipui, remiamam Didžiosios Prancūzų Revoliucijos padarais, ir kadangi pati šio rašinio tema liečia kaip tik administracinį teismą, vadinasi — liečia ypač kontinentinę administracijos darbų teisėtumo sistemą, tai aš Anglų-Amerikos sistemą paliesiu kiek trumpiau. Visai ji nutylėti negalima. Kad ir neigia ji administracinį teismą ir tuo pačiu lyg neįeina į šio rašto temą, bet vis delto negalima nenurodyti, kad administracinio teismo sistema nesudaro vienintelio administracijos organų bei valdininkų darbų teisėtumo apsaugos būdo, ir kad mūsų laikais, greta šio metodo, veikia tam tikroje valdžios ir teisinės tvarkos konstrukcijoje ir kitoks metodas, kurio išvados savaime nėra menkesnės, negu kitur administracinio teismo vaisiai.

Kontinentinę administracinio teismo sistemą, kuriai aš pavesiu svarbiausią šio mano rašinio vietą, aš peržiūrėsiu ypač Prancūzijos administracinio teismo institucijos analizu. Jos puikus ir tikslus išsirutuliojimas šioje valstybėje yra visoms kitoms šios sistemos valstybėms pavyzdingas. Kiek šis pavyzdys yra kitoms sektinas, — apie tai jų kiekviena pati sau sprendžia, bet mokslas, kuriam rūpi išstudijuoti administracinio teismo institucija, negali nepaliesti visų jos formų ir elementų, kuriais ji šiandien reiškiasi Prancūzijoje. Ji ir ten tebėra pilnoje kūrybos stadijoje. Kaipo jauna tebekuriama viešosios teisės institucija, ji turi savyje daug elementų, kurie dar nėra visai nusistovėję ir dažnai keičia atskirus savo veikimo dėsnius. Ji yra panaši į jauną upę, kuri dar nėra galutinai išraususi savo srovei vagos, o vietomis nėra jos dar nustačiusi, keis-

dama savo tekmę. Bet šis administracinio teismo kūrybos darbas vis delto eina nuosekliai tam tikra evoliucijos linija; institucija tobulinasi, ir jos vaisinga funkcija gali jau šiandien — ypač Prancūzijoje — pasigirti žymiais teisėtumo garantijos atsiekimais. Šis darbas Prancūzijoje nužengė pirmyn toliau negu kurioje nors kitoje šios sistemos valstybėje. Mes rasime jame drąsios iniciatyvos ir naujų minčių, kurios jau virto veikiančiais teisiniais administracinio teismo elementais.

Kadangi jauna administracinio teismo institucija tebėra kuriama ir nepasiekė dar savo galutinės klasikinės formos, tai įvairiose valstybėse ji ne visai vienodai yra konstruojama, kartais yra įvairiuose savo elementuose iškreipiama; vietomis veikia ją tam tikros teisinės sąvokos, kurios sulaiko jos nuoseklų rutuliojimąsi, varžo ją arba palaiko jos pasenusias formas; kitais atžvilgiais ji yra vietomis pastumiama pirmyn ir atskirais savo elementais ištobulinama net prašokant Prancūzijos pažangiausią evoliuciją. Todel aš nepasitenkinsiu josios analizu Prancūzijoje, bet pasistengsiu paliesti jos konstrukciją ir kai kuriose kitose valstybėse — ypač Vokietijos ir Austrijos bei gretimose Lietuvai valstybėse. Rašinio gi pradžioje aš išdėstysiu visą eilę sąvokų ir bendrųjų konstitucinių dėsnių, be kurių, mano supratimu, negalima tinkamai išaiškinti administracinio teismo problemos. Tiek aš norėjau pasakyti dėliai šio rašinio sumanymo. Toliau tekalba pats rašinys savo turiniu už arba prieš save. Ar aš sugebėsiu tinkamai atlikti savo uždavinį, — kurį laikau sunkiu ir atsakomingu, nes tai yra, kiek aš žinau, pirmas lietuvių teisės mokslo literatūroje bandymas sistematingai išdėstyti administracinio teismo esmę ir funkciją, — tesprendžia mano skaitytojai, ypač Lietuvos teisininkai, kuriems šis klausimas nėra svetimas.

II. Bendrosios sąvokos ir bendrieji dėsniai.

1. Teisės funkcija socialiniame bendravime ir valstybėje. Įpročių teisė ir statutinė (įstatymų) teisė. Įprotis ir įstatymas valstybėje. Įstatymų leidžiamoji valstybės valdžios funkcija.

Kiekviename socialiniame bendravime, kiekviename socialiniame junginy kyla teisės normų veikimo arba, kitaip sakant, teisinės tvarkos problema. Joks pastovus socialinis bendravimas, kuriuo yra vykdoma tam tikrų grupinių reikalų tenkinimo funkcija, negali plėstis be teisės normų, kristalizuojančių ir tvarkančių tiek pačią šią pagrindinę funkciją, tiek bendravimo dalyvių — socialinio junginio narių — elgimąsi jos atžvilgiu. Todel kiekvienas socialinis junginys gamina savo teisę, kuri reiškiasi bent įpročių normomis, o organizuotame socialiniame junginy reiškiasi, be to, vadinamąja statutine teise (statutu, įstatymu), kuri tuo pačiu yra reikalinga tam tikros specializuotos įstatymų leidimo funkcijos, vykstančios greta pagrindinės ir vadų atliekamos valdymo arba administracijos — paties socialinių reikalų tenkinimo — funkcijos. Organizuotame socialiniame junginy mes randame abi šias funkcijas ryškiai diferencijuotas. Jų paralelus išsirutuliojimas ir sprendžia, ar socialinis junginys priklauso organizuotų junginių ar gaivališkų grupių tipui. Pirmojo tipo junginiai remiasi dirbtiniu ir tiksliu darbo suskirstymu šiomis funkcijomis, antrojo tipo arba žemesniojo organizacinio laipsnio junginiai remiasi ypač solidarumo pajautimu ir, taip sakant, automatišku teisės kūrybos (įpročių) funkcijos vykdymu; pastaroji funkcija — įpročių kristalizacija — kad ir yra atliekama, neturi tam tikrų savo organų.

Jei tas vyksta visuose socialiniuose junginiuose, tai tuo labiau tas vyksta viešpataujančiame teritoriniame socialiniame junginy, kurį vadiname valstybe ir kuris apima taip visus tam

tikros teritorijos žmones, taip kitus veikiančius šioje teritorijoje, šių žmonių tarpe, junginius. Dėliai tos viešpataujančios ypatingos būklės, kurią užima valstybinio junginio teisė, o iš dalies gal ir dėliai to, kad mes mūsų laikais visur randame valstybę, o avalstybinio (anarchinio) socialinio bendravimo, nesutikdami jo, neturime progos analizuoti, o pagaliau ir nesidomime juo, — teisės mokslas nekreipia užtenkamai dėmesio į avalstybinę socialinių junginių gaminamą teisę; teisininkų-mokslininkų dauguma linksta būtinai jungti socialinį teisės fenomeną ne su kiekvienu, o tiktai su vienu valstybiniu socialiniu bendravimu. Bet apie tai plačiau mums čion kalbėti netenka. Ir mums patiems čion rūpi teisės veikimo ir teisėtumo problema kaip tik valstybėje.

Tai, kas aukščiau mano pasakyta del įvairių socialinių junginių rūšių, liečia lygiai ir valstybę. Valstybė, žinoma, ne gimė iškarto pilnai išsirutuliojus visomis savo funkcijomis tokia, kokią mes šiandien pažįstame ir esame pripratę regėti. Valdymo funkcija yra valstybėje senesnė už įstatymų leidimą. Jauna gimstanti valstybė, steigiama teritorinių vadų pastangomis, neturėjo iš karto pastarosios organizuotos funkcijos. Jos teisė buvo reiškiama įpročiais bei valdžios (vadų) darbų precedentais. Jei steigiamas valstybinis bendravimas apimdavo kelis pagrindinius socialinius junginius, jei, žodžiu, jis buvo steigiamas diferencijuotoje visuomenėje, kurios atskiri grupiniai elementai turėjo įvairių, nevienodų, o gal kartais priešingų įpročių, tai gimstančios valstybės valdžia turėjo tarp šių įpročių pasirinkti tuos, kurie tarė įgysią veikiančių valstybėje teisės normų galios. Tas galėjo būti atlikta keliais metodais. Teisės normų galia valstybei, — ypač kiek tai liečia santykius tarp pavaldinių bei apskritai pavaldinių darbus, — galėjo būti suskirstyta tarp įvairių, kad ir priešingų, įpročių — teritoriniu (vietos normos) arba personaliniu (atskiros atskiroms pavaldinių grupėms normos) statutu arba ji galėjo būti monopolizuota vieno kurio nors pagrindinių junginių įpročiams — ypač galingesnių junginių ir apskritai tų, kuriais rėmėsi valstybės vadai (valdovai).

Įstatymų leidimo funkcija paprastai atsirasdavo daug vėliau. Jos atsiradimas ir išsirutuliojimas, kaipo atskiros valstybės valdžios funkcijos, parėjo ne tiktai nuo organizacinio valstybės aparato tobulinimosi, bet gal dar labiau nuo kurio nors

pergyvento socialinio vidaus krizio, suardžiusio teisinę senų įpročių drausmę. Jei, pavyzdžiui, del kurių nors nepaprastų priežasčių — revoliucijų, karų, imigracijų, svetimų gaivalų įsiveržimų (kaip antai, normanų įsiveržimas Anglijon), nepaprastų technikos išradimų arba kitokių įvykių, giliai keičiančių socialinius ūkio gamybos santykius, — senoje socialinėje diferenciacijoje įvyksta didelių atmainų, iškyla ir įgyja galios nauji socialiniai veiksniai, o senieji nyksta, žodžiu — irsta senoji socialinė visuomenės veiksnių lygsvara, — tai tuo pačiu ir senieji įpročiai ima svyruoti; žmonės linksta nesilaikyti jų, apeiti juos; jie nebetenkina naujų reikalų, kartais būna net kenksmingi, nustoja pagarbos; jų nuostatai yra užmirštami, lieka ginčytini, jų interpretacija, jų aiškinimas pasidaro kazuistinis, kiekvienos grupės kitaip suprantamas, iškreipiamas, ardomas; gyvieji nauji socialiniai reikalai, naujosios socialinės jėgos, nauji veiksniai, — kėsinasi susprogdinti netikusią seną teisinę konstrukciją. Tada paprastai gimsta valstybinė įstatymų leidimo funkcija, atliekama valstybės valdžios jėgomis. Juo painesnė yra socialinė visuomenės diferenciacija, juo valstybinės įstatymų leidimo funkcijos reikalas yra gyvesnis. Kad perėjimas nuo įpročių teisės į įstatymų leidimą yra jungiamas su socialiniais vidaus kriziais, ardančiais teisinę įpročių tvarką, rodo ir tai, kad dažniausiai ši nauja įstatymų leidimo funkcija prasideda ne iš karto nuo naujų įstatymų (naujų teisės normų) kūrimo, bet nuo senų įpročių kodifikacijos, su kuria yra kartais jungiamas ir kai kurių pasenusių įpročių nuostatų keitimas. Jau tas, kad atsirado reikalas kodifikuoti įpročiai, rodo, kad įpročių teisinė drausmė yra pasvirusi ir reikalinga tam tikros viešosios valdžios paramos pačiuose teisės imperatyvuose, vadinasi, pačioje konstruktyvinėje, o ne tiktai funkcionalinėje, savo funkcijos esmėje (plg. Hauriou — „Précis de Droit Constitutionnel", Paris, 1923 m., 29—32 pusl. ir 253—256 pusl. pastaba; Duguit — „Traité de Droit Constitutionnel", Paris, 1921 m., I t., 72 — 99 pusl.).

2. Teismas kaipo valstybės valdžios funkcija ir bendrojo valdymo elementas.

Bet teisė, kaipo socialinio bendravimo tam tikroji funkcija, nėra tiktai kristalizuota socialinių reikalų tenkinimo tezė —

tvarkos ideja. Tai yra kartu imperatyvinė žmonių elgimosi ar veikimo norma — vykdytinas veiklus įsakymas žmonių valiai. Jei kiekvienas socialinis bendravimas, kiekvienas žmonių junginys, tuo pačiu ir juo labiau kiekvienas viešpataująs teritorinis junginys — valstybė — yra reikalingi teisės funkcjos, tai tas reiškia, kad kiekviename jų turi veikti kurios nors jėgos, kurios saugos teisės normų imperatyvų vykdymą ir reaguos tam tikromis sankcijomis į jų peržengimą — į neteisę. Tarp socialinio bendravimo dalyvių kils ginčai del teisės, be to, atsiras reikalas konstatuoti teisės peržengimo faktus ir taikinti peržengusiems teisės sankcijas, kurių svarbiausios rūšys yra dvi — restitutionis, arba teisėtos būklės atstatymo sankcijos, ir poenae, arba bausmės, represijos, atlyginimo — sankcijos. Tas reikalauja tam tikro socialinio darbo, tam tikro tikslaus socialinio veikimo, kuriuo vyksta socialinė teisės funkcija. Be šito darbo, be šių priemonių, teisė nustotų savo esminio imperatyvinio pobūdžio, ir jos normos virstų patarimais ar pasiūlymais tinkamai elgtis, bet ne kategoriškais įsakymais ar draudimais.

Gaivališko tipo socialiniuose junginiuose šis socialinis teisės apsaugos darbas reiškiasi neorganizuotu masiniu reagavimu į neteisę, o organizuotame junginy, ir tuo pačiu valstybėje, — jis virsta viena ryškiausių vadų-vadovų — valstybės valdžios — funkcijų (plg. Duguit — op. cit. I t. 26—46 pusl.).

Ar teisė bus valstybėje reiškiama įpročiais ar įstatymu, tas šiuo atžvilgiu reikšmės neturi. Visuomet ji bus reikalinga savo veikimo apsaugos, savo imperatyvų vykdymo kontrolės. Šis darbas, ši funkcija yra vadinama teismu. Kaip aš sakiau, teisės normų tikslios kūrybos arba tikslaus formulavimo, kitaip sakant, įstatymų leidimo funkcija atsiranda valstybėje vėliau, ji visuomet yra jaunesnė, negu pagrindinė valdymo funkcija. Teisės funkcijai jaunoji valstybė iš pradžių gali pasinaudoti esamais įpročiais. Įstatymų leidimas sudaro visai atskirą iš esmės valstybės valdžios funkciją, neįeinančią į valdymo funkcijos sąvoką. Valdyti ir leisti įstatymus — tai dvi savarankiškos paralelios valdžios funkcijos. Jų kiekviena turi savo aiškios atskiros srities ir viena — ypač valdymas — gali būti atliekama be kitos — be įstatymų leidimo, pasiremiant valstybės valdžios, kad ir kartais pasirenkamais, bet ne kuriamais.

ne steigiamais įpročiais. Už tai teismo funkcija yra valstybėje taip sena ir pagrindinė, kaip pats valdymas. Iš tikrųjų, valdymas be jos nėra įmanomas, o ji pati sudaro jo esminį elementą ir šia prasme pilnai įeina į valdymo sąvoką.

3. Teismas ir valdymas. Teismas materialinėje ir formalinėje valdžios funkcijų klasifikacijoje.

Bet ne tiktai šia siaura teismo ir valdymo tampraus bendradarbiavimo ir tarpusavės priklausomybės prasme teismas, kaipo valstybės valdžios funkcija, negali būti išskirtas iš valdymo sąvokos. Teismo funkcija įeina į valstybės valdymo sąvoką tiesiog savo esme; teisti — spręsti ginčas del teisės, taikinti teisės normų sankcijos neteisei, organizuoti teisės normų veikimą ir šio veikimo apsaugą, tai iš tikrųjų yra valdyti; tai nėra visas valdymas, bet tai yra viena valdymo sritis, viena jos svarbioji šaka. Aš dar turėsiu progos grįžti į šitą problemą ir paliesti skirtumą tarp formalinio ir materialinio valdžios funkcijų suskirstymo sąvokų. Mes tada pamatysime, kad formalinio suskirstymo atžvilgiu teismo funkcijos kategoriškas atskyrimas nuo kitų valdymo sričių, kurioms pavedama administracijos funkcijos vardas, yra pilnai priimtinas ir teisinei valstybei organizuoti naudingas, bet materialinio arba esminio valdžios funkcijų suskirstymo atžvilgiu tebėra, bent mano supratimu, valdymas ir įstatymų leidimas. Šiuo atžvilgiu aš bent laikaus vadinamosios dvilypės, o ne trilypės esminės valdžios funkcijų klasifikacijos teorijos. Viešosios teisės moksle ginčas del dvilypės ar trilypės klasifikacijos tęsiasi nuo XVIII amžiaus ir vis dar nėra galutinai išspręstas. Bet mūsų laikais jis virsta grynai akademišku, taip sakant, mokyklos (scholastiniu) ginču, nes iš tikrųjų svarbus ir gyvas yra tik formalinio valdžios funkcijų suskirstymo klausimas, kuris liečia ne funkcijų esmės, bet jų organizacijos ir valstybės valdžios konstrukcijos problemą ir turi gyvos reikšmės teisinei valstybei ir, tarp kita ko, šio rašinio temos — administracinio teismo — problemai.

Bet ir formaliniu valdžios funkcijų suskirstymu — į atskirą teismo funkciją, kuriai sudaroma atskira valdžios organų sistema, nepareinanti nuo administracijos organų, išskiriama

iš bendro valdymo tiktai toji teisės veikimo apsaugos dalis, kuri sudaro šio veikimo kontrolę ir reiškiasi ginčų del teisės sprendimu bei sankcijos neteisei skyrimu, o pati šių sankcijų ar sprendimų vykdymo galia, pats materialinis teisės imperatyvų įgyvendinimas — išskyrus kai kurias nežymias išimtis — paliekamas administracijai.

Formalinis, dirbtinis valdžios funkcijų suskirstymas atskiromis nepriklausomomis kita nuo kitos valdžios organų sistemomis kiekvienai suskirstytai funkcijų kategorijai ar šakai atsiranda valstybėje ne iš karto. Tai jau yra tam tikros valstybinės organizacijos ir kultūros padaras, kuris gimsta tam tikrame šios kultūros ir organizacijos laipsny. Pirminėje valstybėje ši valdžios konstrukcija nėra žinoma arba bent neturi jokių ypatingų principinių žymių. Teismas ten ne tik iš esmės, bet ir formaliniu atžvilgiu nėra nuo bendrojo valdymo ir administracijos diferencijuotas. Pirminis valstybinis teisėjas yra kartu ir valdytojas. Jei ir yra atskiri teisėjai, kurie neatlieka kartu įvairių administracijos funkcijų, tai vis delto jie tebėra priklausomais agentais tos pačios vyriausybės, kuri stovi viso valstybės valdymo viršūnėje, būdama viena ir bendra administracijai ir teismui. Visas teismas atliekamas jos, kaipo valstybės valdžios, vardu ir valia.

4. Teismo sprendimų precedentai, arba teisėjų teisė. Teisėjų teisė įpročių režime.

Čion tenka paminėti dar viena svarbi pirminio teismo ypatybė, kuri mums bus naudinga pažinti, nes ją mes tebe-randame Anglijos ir Amerikos teisinėje tvarkoje. Anksčiau aš nurodžiau į dvi tipiškas teisės normų kūrybos ir reiškimosi formas, į įprotį ir įstatymą. Kalbėdamas apie įprotį, aš turėjau galvoj įvairių socialinių junginių gaminamus įpročius, kylančius iš pačios socialinio bendravimo žmonių masės. Iš tikrųjų, greta šių formų, ypač gi tuo laiku, kada dar nepradėjo veikti įstatymas, vadinasi, įpročių viešpatavimo metu, atsiranda ir įgyja didelės svarbos dar trečioji teisės formulavimo ir reiškimosi forma, kuri galima pavadinti teismo arba teisėjų teisė. Iš dalies tai yra sui generis įpročių teisė, bet įpročių, kurie yra nustatomi tam tikru būdu, būtent — teisėjų sprendimu precedentais.

Teisėjas, spręsdamas bylas, konstatuoja teisės normas; nesant įstatymo, nesant pastovios teisės formulos, teisėjas arba konstatuoja įpročio normą arba nustato ją teisingumo pajautimu, į kurį, be jo grynai subjektyvinių jausmų bei sąvokų, įeina ir jausmai bei sąvokos to socialinio tarpo, kuriam jis priklauso. Bet ir įpročio konstatavime reiškiasi teisėjo iniciatyva bei kūryba; įpročiai nėra užfiksuoti, jų daugybė turi įvairių variantų, jie keičiasi; jeigu net rašyto įstatymo tekstas nepajėgia pilnai garantuoti imperatyvo pastovumo ir nuolat yra reikalingas aiškinimo, kuris dažnai nėra vienodas dviejų teismų praktikoje, tai juo labiau tas liečia įpročio normą, turinčią daug mažiau ryškumo. Įpročio norma įgyja ryškumo tiktai perecedente, kada ji yra pritaikinta ir įsikūnyja darbe, nutarime, teisėjo sprendime. Taikindamas įprotį, teisėjas modifikuoja jį, apdirba, tobulina jį savo subjektyvėmis arba socialinėmis pažiūromis, palinkimais, savo siekimais valstybės valdymo ar kitokiais tikslais. Taip gimsta teismo arba teisėjų teisė, kurios pagrinduose kartais glūdi įpročių normos, kaipo josios šaltiniai, bet ir tai ne vieninteliai; bet kartais ji yra visai savarankiška, nesiremianti įpročiais. Tokiu būdu teisėjas yra svarbus įpročių bendradarbis. Jo darbas fiksuoja teisę. Sprendimų precedentai virsta teisės normų reiškiniais. Šis teisėjų vaidmuo teisinėje tvarkoje yra be galo svarbus įpročių režimo metu; sprendimų precedentai orientuoja visą tolimesnį teismų darbą, visą teisėtumo kontrolę (plg. Hauriou — op. cit., 254—255 pusl.), bet ypač į tai kreipia dėmesį anglų mokslas, apie ką aš dar turėsiu progos kalbėti, nes Anglijoje ir Amerikoje ši teismo arba teisėjų teisė tebėra gyva net rašyto įstatymo metu; ji sudaro žymiausią garsiosios „Commun law" viešpatavimo sistemos.

5. Teisėtumo problema valdžios organų veikimo atžvilgiu.

Pagaliau, dar viena svarbi pastaba del ankstyvos valstybinės teisės tvarkos stadijos. Apskritai, kristalizuojanti teisės funkcija stengiasi apimti visą socialinį reikalų tenkinimo darbą, vadinasi, valstybėje visą josios veikimą, jos konstrukcijos ir jos siekiamų tikslų ribose. Ne tiktai tarpusavių pavaldinių ir įvairių socialinių grupių santykių tvarkymas ir pavaldinių el-

gimasis valstybės atžvilgiu, bet ir pačios valstybės organizacija, jos valdžios ir josios organų konstrukcija, kompetencija, veikimas, taip pat gauna valstybėje savo tam tikrą juridinę kristalizaciją. Be civilinės ir viešosios baudžiamosios teisės, steigiasi ir viešoji konstitucinė (valstybinės konstrukcijos) teisė ir viešoji piliečių bei socialinių grupių teisė ir kitos teisės šakos. Tad teisėtumo problema apima ne tiktai pavaldinių, bet ir valdžios organų, ypač gi valdininkų, veikimą. Vis delto, iš pradžios, ankstyvose valstybės teisinės evoliucijos stadijose, teismo ar teisėjų darbas apima tiktai pavaldinių santykius, jų ginčus del teisės bei žymesnius nusikalstamus darbus, kuriais peržengiamos teisės normos, apdraustos bausmės sankcijomis. Tai yra civilinis ir baudžiamasis teismas. Šiose ribose teisėtumo kontrolės darbui yra organizuojama tam tikra teismo tarnyba, kuri pamažu specializuojasi, kaipo ypatinga valdymo šaka. Šiose ribose veikia įpročių ir mūsų peržiūrėta teismo arba teisėjų (sprendimų precedentų) teisė.

Kaip gi daroma valdžios organų, tarp kita ko valdininkų, darbų teisėtumo kontrolė, kuria apsaugojama ypač viešoji teisė, taip pat teisės globojamieji pavaldinių privatiniai reikalai, kostruojamieji, kaipo jų vadinamosios subjektyvinės teisės, jei jie yra valdininkų, valdžios įžeidžiami? Čion tenka tiksliai nustatyti kelios teisinės sąvokos, ypač gi sąvokos valdančiųjų ir valdininkų (valdžios agentų), kvalifikuotos baudžiamosios ir šiaip neteisės, tikslingumo ir teisėtumo tiksli diferenciacija.

6. Valdantieji ir valdžios agentai, arba valdininkai. Hierarchinė valdžios organų sistema. Valdančiųjų kompromisas ir valdininkų tarnybinė drausmė.

Skirtumas tarp valdančiųjų ir priklausomų agentų, arba valdininkų, yra išaiškintas kitame mano darbe (žr. mano „Reprezentacija ir mandatas", „Lietuvos Universiteto Teisių Fakulteto darbų" III tomo, I knygos, Kaunas 1926 met., 15, 33—34, 46—54 pusl.), bet vis delto aš jį čion vėl paliesi ir nušviesiu. Vis tiek, ar mes laikysimes individualistinės Prancūzų mokslo koncepcijos, kuri apskritai yra linkusi žiūrėti į valstybę, kaipo į tam tikrą žmonių, tau-

tos, padėtį (status) arba, kitaip sakant, kaipo į tam tikrą teisinį santykį, ir valdžią nustato valdančiųjų sąvoka, ar mes laikysimės korporatyvinės Vokiečių mokslo koncepcijos, kuri remiasi juridine valstybės personifikacija ir konstruoja ją, kaipo asmenį ir suvereninį teisės subjektą (ypač Jellinek'o konstrukcija), o valstybės valdžią nustato šio asmens organų sąvoka, — mes kad ir kitokioje teisinėje konstrukcijoje rasime šiose abejose koncepcijose tą pačią esminę valdžios veiksnių klasifikaciją. Prancūzų moksle tai bus valdančiųjų ir valdžios agentų (valdininkų), vokiečių moksle tai bus pagrindinių ar betarpiškų (kartais sakoma, konstitucinių) ir priklausomų organų klasifikacija. Iš esmės šių dviejų konstrukcijų skirtumas nėra šiuo atžvilgiu žymus.

Abejose yra tvirtai nustatyta tas pats charakteringas fenomenas: kad ir būtų kažin koki daugybė valdžios vykdytojų ar valdžios organų, jie visi sudaro sistematizuotą vienetą, kurio atskiri veiksniai yra taip tarp savęs tam tikra hierarchija surišti, kad jie visi tegali solidariai veikti, lyg per visą šitą daugybės žmonių ar organų kūną eitų viena psichinė sąmonė ir viena valia. Tas kaip tik ir suteikia vokiečiams korporantininkams progos bei pagrindo konstruoti valstybė kaipo valios ir teisės subjektas-asmuo.

Žinoma, kitaip ir būti negali. Jei visa šita daugybė valdininkų arba valdžios organų imtų veikti ir vykdyti viešąją galią, valdžios imperium'ą, kiekvienas sau, tai tuo pačiu tuojau pranyktų pats viešpataująs valstybinis junginys ir jo vietoje kiltų baisi anarchija. Kad to išvengtų, kad viešpatavimas (valdžia, imperium'as) būtų realus, — visi įsakymai turi būti suderinti ir negali vieni kitiems prieštarauti, nes priešingai jie būtų paralizuojami. Kadangi valdymo ir apskritai valdžios funkcijos yra labai komplikuotos ir gausingos, tai yra negalimas daiktas, kad jos visos būtų aprūpinamos ir atliekamos vieno fizinio žmogaus valios; tad visur ir visuomet, neišskiriant absoliutinės monarchijos, šis darbas yra suskirstytas tarp daugybės žmonių arba grupių (kolegijų) ir juridiškai reiškiasi tam tikromis jų kompetencijomis (reikalų ir veikimo sritimis), kurių ribose jie vykdo valdžios imperium'ą. Šios daugybės veikimo vienumas yra pasiekiama tuo, kad visi šitie valdžios vykdytojai sudaro lyg milžiniškus laiptus arba iššakotą laiptų siste-

mą, kurioje kiekvienas žemesnis laitpas yra savo veikime prižiūrimas ir šiokiu ar kitokiu būdu vedamas atatinkamo aukštesnio laipsnio, kol, pagaliau, pačioje laiptų viršūnėje prieiname tą aukščiausiąjį veiksnį, kuris jau prieš nieką neatsako, niekieno nėra prižiūrimas, jokių nurodymų nei įsakymų savo veikimui negauna ir kuriame koncentruojasi visa viešoji galia. Tai gali būti vienas asmuo, kelios grupės ar veiksniai, kurių santykis viešosios galios atžvilgiu tegali būti tada kompromisinis, nes jie vienas kito neklauso ir neturi tarp savęs hierarchijos ryšio, o jei nesudarys tarp savęs kompromiso (koalicijos), tai arba vienas kitą užkariaus, užvaldys ir įkinkys į tarnybą hierarchinės priklausomybės santykiu arba paskęs anarchijoje ir paskandins joje visą konstrukciją.

Aiškiausią šios vienumo konstrukcijos pavyzdį sudaro absoliutinė monarchija, nors iš tikrųjų reta yra ir monarchija, kurioje valdovas būtų visai savarankiškas, nereikalingas jokių valdžios kompromisų su jokiais galingais socialiniais veiksniais tautos gyvenime. Šiaip mes beveik visuomet užtinkame viršūnėje kelių socialinių veiksnių arba bent asmenų valdžios kompromisą — koalicinę galią, paremta tam tikra realia tų veiksnių jėgų lygsvara. Šita ar šitų viršūnių veiksnių rankose yra visa viešoji galia, kuri kompetencijų laiptais eina žemyn ir pasiekia žemiausių valdininkų darbus. Galima konstatuoti, kad kompetencijų suskirstymas sudaro tiktai šios pagrindinės galios išrutuliojimą; tai nėra josios suskaldymas paritetiniais dėsniais, bet jos funkcionalis išsišakojimas, palaikąs vienumą hierarchiniu metodu.

Apie jokią lygybę arba kompromisą tarp atskirų valdžios vykdytojų arba jos organų, išskyrus pačią viršūnę, netenka kalbėti. Nuo viršūnės iki žemiausių laipsnių viskas eina įsakymais ir pasidavimu, priežiūra ir atsakomybe, viskas nustatyta ir sujungta tarnybine drausme. Šiuo remiasi visos šitos valdžios vykdytojų armijos klasifikacija į valdančius ir jųjų tarnybinius agentus-valdininkus. Valdančius sudaro tiktai pati viršūnė, kur baigiasi priklausomybė, atsakomybė ir priežiūra ir kur viešpatauja kompromisas. Visi kiti — prižiūrimieji, atsakomingi, tai agentai, veikią ne savo valia ir ne savo nusistatymu; tai tam tikram darbui, tam tikroms pareigoms skirtieji

atstovai, veikią imperatyviniu mandatu. Šia prasme jie yra apibūdinami, kaip organai, kurie patys neturi savo atskiros asmenybės, o tuo pačiu nei valios nei teisių ir tirpsta asmenybėje bei valioje tos korporacijos arba juridinio asmens, kurio funkciją jie atlieka.

7. Įvairios valdančiųjų ir valdininkų, arba valdžios organų, klasifikacijos konstrukcijos. Ši konstrukcija pagal Duguit'o mokslą.

Vieni priklausomus valdininkus laiko pačių valdančiųjų agentais, kiti (korporatyvinė teorija) laiko taip juos, taip valdančius valstybės (eventualiai tautos) organais. Tų tarpe, kurie laiko valdininkus valdančiųjų agentais, vieni laiko valdančius pačiais suverenais (Bodin'o ir vadinamasis legistų mokslas apie valdovą absoliutinėje monarchijoje, valdančioji tauta arba visi piliečiai Rousseau tiesioginėje demokratijoje), kiti — pagrindiniais abstraktinio suvereno, arba valstybės arba tautos reprezentantais, pavaduojančiais atstovaujamąjį suverenį, valstybę, tautą, ir veikiančios už jį jo vardu, bet savo nevaržoma valia (demokratinė konstrukcija, ypač gi Didžiosios Prancūzų Revoliucijos koncepcija, teisinės tautos sąvoka Esmein'o moksle, dviejų laipsnių valdantieji reprezentacinio mandato koncepcijoje); dar kiti laiko juos tam tikros objektyvinės „socialinės normos" saugotojais, viso socialinio bendravimo sprendėjas, veikiančiais šios normos vardu ir galia (Duguit). Korporatyvinės teorijos dėsniais, valdantieji kad ir esą, kaip ir valdininkai, valstybės organais, vis delto sudarą kitokios rūšies organus, būtent tiesioginius, kuriais betarpiškai reiškiąsis pats juridinis asmuo, pastarasis lyg įsikūnijęs į juos ir jais tegalįs reikštis, o visi žemesnieji, pereinantieji nuo šių betarpiškų, organai (valdininkai, valdininkų kolegijos, agentai), esą tik anųjų funkcionalinėmis (kompetencinėmis) kategorijomis, lyg įterptomis į atatinkamus tiesioginius organus ir veikiančiomis jųjų iniciatyva, jųjų impulsu.

Nors šių įvairių konstrukcijų skirtumas yra gana žymus, vis delto joms visoms (gal tiktai su tam tikromis rezervomis del Duguit teorijos) bendra yra tas, kad valdantieji (tiesioginiai organai korporatyvinėje teorijoje) tai esą tie veiksniai, kurie

turi pilnos iniciatyvos valdžios (imperium'o) atžvilgiu, ir kurių valia sudaro sprendžiamąjį veiksnį valstybiniame bendravime; visi gi kiti valdžios vykdomojo aparato agentai-valdininkai — esą tik anųjų valios dėstytojais, besinaudojančiais imperium'u pavestam jiems darbui ne savo nuožiūra. Duguit'o mokslu tai atrodo šiek tiek kitaip, nes ir patys valdantieji esą objektyvinės socialinės normos priklausomieji agentai, josios imperatyvo dėstytojai, negalį išsilaužti iš šios socialinės tarnybos ir bet ką nuveikti prieš šios normos imperatyvą. Bet tada valdančiųjų pobūdis pareitų nuo tų, kuriuos Duguit vadina valdančiais, į tuos, kuriuos jis vadina valdomais, nes jo mokslu pasirodo, kad ši socialinio (arba, kas pagal Duguit'o mokslą esą vistiek, valstybinio) bendravimo dievaitė, objektyvinė socialinė norma, gyvuojanti bendravimo dalyvių (valdžios valdomų, jų — valstybės pavaldinių) masinėje sąmonėje ir veikianti prieš „valdančius", jei jie pabandytų pasipriešinti jai, — valdomųjų masiniu reagavimu, kitaip sakant — revoliuciniu aktu. Tiesa, tada išnyktų svarbiausias skirtumas tarp Duguit'o ir demokratinio Esmein'o mokslo, nes pastaruoju taip pat gyvos tautos kartos sukilimo galia arba pasidavimas valdžiai sudarą kaip tik ryškiausį „reprezentacinį" tautos suverenumo, taigi ir valdančios galios, reiškinį. Tiktai šie Duguit'o valdžios galios sprendėjai, valdomoji socialinio bendravimo masė, nesudaro tų, kurie stovi valdžios vykdytojų hierarchijos viršūnėje su tam tikra teisine kompetencija. Jų vaidmuo grynai gaiviališkas.

Bet ir besilaikant Duguit'o konstrukcijos, valdantieji, kad ir suvaržyti socialinės normos imperatyvu, vis delto bent tol, kol jie tuo imperatyvu eina ir organizuoja savo valdymu jo vykdymą ir apsaugą, sudarą galingą visos valdžios iniciatyvos veiksnį ir šiuo skiriąsi nuo agentų, valdininkų masės, kurios veikimas suskirstytas teisinėmis kompetencijų kategorijomis, esąs nuo valdančiųjų iniciatyvos priklausomas ir vykstąs tarnybinės hierarchinės drausmės vaga.

Duguit skiria norminę socialinę funkciją nuo konstruktyvinės. Norminė funkcija, kuri esą nustato patį socialinio bendravimo plėtojimąsi, jo pačius pagrindus, esmę ir logiką, — nesanti valdančiųjų kuriama nei keičiama; ji esanti socialinės objektyvinės normos reiškiama ir, kaip sui generis „geležies įstatymas", esanti be jokių rezervų valdantiems pri-

valoma. Konstruktyvinė funkcija tai esąs organizacinis darbas, kuriuo esą dėstomi ir vykdomi anosios normos imperatyvai. Šioje konstruktyvinės funkcijos srity valdantieji esą tikrieji galiūnai ir ponai, valstybinio bendravimo šeimininkai. Šiose, kad ir siauresnėse ribose, ir Duguit pilnai valdančiųjų galią pripažįsta. Jis iš vienos pusės susiaurindamas ją, iš kitos už tai kelia ir didina. Jis remia valdančiųjų galią jųjų jėga ir šiąja jėga jis atremia bet kurį pasikėsinimą suvaržyti jų padėtį valstybėje kuriomis nors teisinėmis institucijomis, bet tiktai šios „konstruktyvinės", o ne „norminės" funkcijos ribose.

Valdžios vykdytojų ryški klasifikacija į valdančius ir valdininkus turi būti papildyta pačių valdininkų gradacija. Gausinga valdininkų-agentų armija pati yra suskirstyta laipsniais. Jie visi pareina nuo valdančiųjų, bet, be to, kiekvienas žemesnysis (valdininkas, valdininkų kolegija) organas pareina nuo vyresniojo, kuris, pats atsakydamas prieš dar vyresniuosius, prižiūri žemesnįjį. Be bendro priklausymo valdantiems, kiekvienas dar turi savo betarpišką vyresnybę ir kartu pats gali būti vyresnybe žemesniesiems.

Šitoki valdžios organizacija yra visuotinė visose valstybėse ir visokiuose režimuose. Ji garantuoja valdžios vienumą, be kurio nebūtų nei valdžios nei valstybės.

8. Valdančiųjų ir teisinės valdžios problema. Tiesioginio suvereno valdymo sąvoka: legistų (Bodin'o) doktrina. Rousseau doktrina. Anglijos suvereninio parlamento konstitucinė koncepcija.

Sąryšy su valdančiųjų ir valdžios agentų klasifikacijos problema, gali kilti dar keli klausimai, kuriuos mes turime paliesti. Jų pirmas yra šis: kaip gi galima suderinti išdėstytą valdančiųjų sąvoką su vadinamuoju valdžios funkcionaliniu suskirstymu, apie kurį mes aukščiau buvome kalbėję, o toliau: kaip suderinti šitą sąvoką su tąja valstybės valdžios konstrukcija, kurią mes mūsų laikais visur užtinkame ir kuri ypač reiškiasi tuo, kad visi, kad ir aukščiausieji nuolatiniai valdžios organai, yra sutvarkyti, įsteigti tam tikrais konstitucinės teisės nuostatais, tegali veikti tam tikra kompetencija, iš kurios ribų jie išeiti negali.

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO BIBLIOTEKA
Inv. Nr. A 2155 1162

Abu klausimu yra kitas kitam artimi. Nors jie palyti labai plačias, pačios valstybės esmės problemas, bet vis delto aš bent trumpai pasistengsiu į juos atsakyti. Pradėsiu nuo antrojo, nes jis iš dalies išsprendžia ir pirmąjį.

Tiesa, jeigu valdantieji stovi visos valstybės valdžios viršūnėje, jei jiems priklauso visa imperium'o iniciatyva, jei jie niekieno nėra kontroliuojami ir prieš nieką neatsako, tai rodos, kaip jie galėtų būti įvesti į tam tikrą veikimo vagą, į tam tikras galios ribas? Jei tas įvyksta, tai, matyti, esanti toki jėga, kuri viešpataujanti ir jiems ir galinti juos suvaldyti, galinti juos sulaikyti nuo įsteigtų ribų peržengimo? Jei jos nebūtų, tai visa konstitucinė aukščiausios valdžios konstrukcija būtų fiktyvi ir nieko rimto nereikštų? Bet tokiu būdu mes būtume priversti konstatuoti, kad tie veiksniai, kurie valdžios vykdytojų hierarchijoje stovi pačioje jos viršūnėje ir kuriuos mes kvalifikavome kaipo valdančius, iš tikrųjų nesą vyriausieji, nes esą kiti galingesni ir dar vyresni už juos veiksniai, kurie pačią hierarchiją įsteigę ir juos josios viršūnėje pastatę, pavesdami jiems valdžios iniciatyvą ir agentų veikimo priežiūrą.

Mano supratimu, pastarojoje tezėje, be abėjo, glūdi tikrenybės bent dalis, ir ji nėra griežtai nesuderinama su mūsų išdėstyta valdančiųjų, kaipo funkcionalinės valdžios iniciatyvos veiksnio, sąvoka. Bet tai yra reikalinga paaiškinimų.

Legistų absoliutinės monarchijos ir Rousseau tiesioginės demokratijos teorijoje, kur valdovas arba visi piliečiai yra laikomi suverenais, veiklių funkcionalinių valdančių sąvoka pilnai sutampa su galios šaltinio sąvoka. Valdovo valia monarchijoje būtų neaprėžta, jo galia negalėtų būti įsteigta; ji būtų gaivalas, o ne teisinė konstitucinė kategorija. Rosseau jau numato konstituciją, bet jo tiesioginėje demokratijoje konstitucija būtų daugybės suverenų — šiuo mokslu suverenų esąs iš tikrųjų kiekvienas žmogus, kaipo neperleidžiamos valios ir įgimtų teisių subjektas, — kompromisu, jų sutarties paktu. Anglijos valdžios konstrukcijos sąvokomis valstybės konstitucija, kuri ten neturi rašytos formos ir remiasi precedentų normomis, taip pat esanti kelių suvereninių veiksnių kompromisu. Kompromisas, kuris visuomet turi sutarties pobūdžio, savaime aprėžia kiekvieno jo dalyvio galią ir nu-

stato kiekvienam jų veikimo ir kompetencijos ribas pareigų ir galios kategorijomis. Suvereninis esąs Anglijos parlamentas, kuriame dalyvauja visi konstitucinio kompromiso veiksniai. bet kiekvienas šių dalyvių esąs skyrium kompromiso suvaržytas ir turįs savo kompetenciją. Parlamentas neturįs savo galios ribų, bet Karūna ir abieji Rūmai dalinąsi šia suvereninę galia tam tikromis konstitucinėmis veikimo kategorijomis.

9. Valdančiųjų ir teisinės valdžios problema viešpataujančios demokratinės doktrinos mokslu. Steigiamosios suvereninės ir įsteigtosios konstitucinės galios tezė; reprezentacinių valdančiųjų ir suvereninio pasidavimo (sukilimo) sąvokos.

Viešpataujančiose konstitucinės teisės doktrinose ir valstybėse, kuriose veikia rašytos konstitucijos sistema, išskyrus gal tik Sovietų režimą, šis klausimas statomas ir aiškinamas kitaip. Aš jau nurodžiau, kaip jį stato ir sprendžia Duguit, o viešpataujanti demokratinė doktrina skiria įsteigtąją konstitucinę nuo steigiamos suvereninės galios. Steigiamąją suvereninę galią ji paveda tautai, kuri tegalinti reikštis gyvosios tautos kartos sukilimu arba pasidavimu faktiniams valdantiems, laikinajai vyriausybei ir piliečiams-rinkikams bei eventualiai jų išrinktajam Steigiamajam Seimui, nustatantiems valstybės konstituciją ir šiuo įsteigiantiems nuolatinę funkcionalinę valdžią josios aukščiausiais valdančiais organais. Suvereninė tauta arba josios gyvoji karta, kaipo jos suverenumo reprezentantė, sukilimu vykdanti šią gaivališką absoliutinę galią, o pasidavimu įteisinanti faktinųjų valdančiųjų ir jų padarinio, konstitucijos bei įsteigtosios valdžios, galią. Suvereniniu tautos pasidavimu įteisėta įsteigtoji konstitucinė valdžia, bent iki artimiausiam tautos sukilimui arba iki būsimam kurių nors veiksnių įvykdytam perversmui, įteisėtam tautos pasidavimu, pilnai pavaduojanti patį suverenį ir veikianti jo vardu ir jo vietoj. Šios įsteigtosios valdžios viršūnė, vyresnysis arba vyresnieji josios organai iš tikrųjų šia prasme esą valdantieji, nes, gavę suvereno pasidavimo „placet", jie jokių konkurentų nei formalių prižiūrėtojų neturi ir veikia savo valia. Jie esą reprezentaciniai valdantieji, valdą ne savo vardu, bet vis delto savo nuožiūra. Ar aukščiausiuoju

veikliu organu bus renkamasis parlamentas ir prezidentas, veikią reprezentaciniu mandatu, ar bus juos patys piliečiai-rinkikai, veikią ne tiktai periodiškai kartojamais rinkimais, bet ir tiesiog liaudies iniciatyva, referendumu, liaudies vetu, atstovų atšaukimo galia, nuo šio, einant šia konstrukcija, reprezentacinis konstitucinių valdančiųjų pobūdis nesikeičia. Pirmuoju atveju bus dvi paralelių reprezentacinių valdančiųjų eilės — piliečiai-rinkikai ir išrinktieji organai, antruoju — vieni piliečiai-rinkikai, kurie vis delto esą reprezentaciniais įsteigtosios valdžios valdančiais, nes ir jie tą savo galią esą iš konstitucijos gavę tautos pasidavimu ir vykdą ją konstitucinės kategoriškos kompetencijos pagrindais, o jų išrinktieji, jei jie veiksią imperatyviniu mandatu, nustosią valdančiųjų pobūdžio ir virsią valdžios agentais.

Vadinasi, reprezentaciniai įsteigtosios valdžios valdantieji, kad ir neturį demokratiniu mokslu suvereninės galios, vis delto turį pilnos funkcionalinės galios. Tiesa, jie jos turį konstitucinių kategorijų ribose ir todel jų funkcionalinė galia virstanti jų teisine kompetencija, bet vienintelė tikra šios kompetencijos sankcija esanti tautos sukilimo galia. Jeigu jie yra tikri del gyvosios tautos kartos pasidavimo, jie gali net išeiti iš konstitucinės kompetencijos ribų: tai būtų teisinės padėties nugriovimas, bet pasidavimu tai būtų įteisinta ir sudarytų naują konstitucinę tvarką. Toki yra naujoji demokratinė valstybės valdžios teorija, nustatyta Didžiosios Prancūzų Revoliucijos ir palaikoma demokratinės mokslo doktrinos, kurios geriausiu reiškėju yra Esmein. Reprezentacinių valdančiųjų suvaržymas gyvos tautos kartos, o iš tikrųjų valstybės pavaldinių pasidavimu, nėra perdaug griežtas, ypač kad reprezentaciniai valdantieji turi savo rankose galingų priemonių palaikyti šį pasidavimą ir numalšinti „suvereninį“ sukilimą. Tiesa, visuotinio balsavimo praplėtimas naujoje demokratijoje, žymus išsiplėtimas tiesioginio pačių piliečių-rinkikų valdymo institucijų, parlamento mandato laiko sutrumpinimas ir t. t., — padarė, kad įsteigtasis piliečių-rinkikų konstitucinis organas savo personaline sudėtimi mažai besiskiria nuo gyvų piliečių kartos ir įgyja vis didesnės galios visam funkcionalinės valdžios aparatui, perimdamas į savo rankas valdžios iniciatyvą ir aukščiausią priežiūrą. Tuo pačiu lyg

nyksta skirtumas tarp suvereninės sukilimo galios ir funkcionalinės konstitucinės reprezentacinių valdančiųjų galios. Šie valdantieji piliečiai-rinkikai jau be masinio gaivališko sukilimo dažnai gali sulaikyti kitus aukštesnius nuolatinius organus, pamažu virstančius prižiūrimųjų valdininkų kolegijomis, nuo išsiveržimo iš konstitucinės drausmės. Iš kitos pusės demokratinė valdžios konstrukcija, nepasitikėdama gyvos tautos kartos sukilimo galia, pasirūpino apdrausti konstitucinę tvarką ir įsteigtosios valdžios ribas nuo reprezentacinių antros eilės valdančiųjų pasikėsinimų pasisavinti suvereninę galią, dar kitu metodu, būtent, funkcionalinės valdžios suskirstymu keliais paraleliais kitas nuo kito nepriklausomais reprezentacinių valdančiųjų organais atskiroms funkcijų kategorijoms. Šiuo pasiekta konstrukcija iš dalies panaši į kompromisinę kelių suvereninių valdančiųjų veiksnių lygsvarą, nusistačiusią Anglijos precedentinėje konstitucijoje. Konstrukcijos metodas yra kitoks, bet išdavos kai kuriais atžvilgiais panašios.

10. Demokratinės suverenumo ir valdžios konstrukcijos kritika. Ne suverenas ir ne suvereninė subjektyvinė teisė į valdžią, bet valstybės valdžios suverenumas, kaipo tam tikra josios žymė (Jellinek).

Mano supratimu, demokratinės teorijos pažiūra į valstybės valdžios veiksnius ir į santykį tarp konstitucinių valdančiųjų, kuriuos ji laiko reprezentaciniais funkcionaliniais valdančiais, ir „suvereno“ arba tikro valstybinės funkcijos sprendėjo, ne visai atitinka tikrenybę. Aš manau, kad „suvereno“, teisės į valdžią subjekto arba, kaip jį apibūdina Hauriou, valdžios savininko, apskritai, nėra. Socialinis bendravimas ir valstybė, kaipo vienas šio bendravimo reiškinių, kaip tam tikras teritorinis socialinis junginys, negali niekam priklausyti. O valdžia yra tiktai metodas, kuriuo tvarkoma šio bendravimo funkcija.

Aš iš dalies sutinku su Jellineku, kada jis suverenumą apibūdina kaipo tam tikrą valstybės valdžios žymę, kurią mes galėtume lietuviškai pavadinti viešpatavimu, viešpataujančia valdžia. Tai reikštų, kad ši valdžia nepriklausanti jokios

aukštesnės valdžios, kad ji esanti pirminė ir aukščiausia, ir kartu, kad ji valstybinės funkcijos srity esanti teisės normų šaltinis, vadinasi, kad joki teisės norma be valdžios sankcijos arba prieš valstybės valdžią valstybėje veikti negali. Tas eina iš pačios valdžios bei valstybės, kaipo vyriausio teritorinio junginio, sąvokos. Žinoma, tas, kas šiuo laiku valstybėje valdžią vykdo ir stovi jos organų sistemos viršūnėje, nustatydamas jos kryptį ir vadovaudamas visam jos darbui, pajėgdamas visą tvarką keisti ir valstybės funkciją savo siekiamais tikslais tvarkyti, tas naudojasi suverenine valdžia ir yra faktiškas imperium'o galiūnas, galingiausias valstybinio bendravimo sprendėjas. Bet kad jis būtų suverenu, kad ši galia priklausytų jam, kaip jo daiktas, kaip jo subjektyvinės teisės objektas, tą aš kartu su Jellineku ir Duguit neigiu.

Tiesa, ir demokratinis mokslas ar tai klasiškoje Esmein'o ir Nézard'o ar savotiškoje ir labai įdomioje Hauriou interpretacijoje, nebepalaiko tos tesioginės suvereno personifikacijos, kurią buvo pradėjęs skelbti Bodin, o galutinai, pakeisdamas suvereno asmenį, buvo suformulavęs savo suvereninio žmogaus, visuomenės sutarties ir bendrosios visuotinės valios moksle demokratijos rimčiausias pirmtakūnas — Rousseau. Šios gadynės demokratinis mokslas suvereno pobūdžiu apdovanoja idealinį asmenį — tautą, kaipo valstybinio bendravimo dalyvių vienetą, tegalintį reikštis visų valstybės teritorijos gyventojų (gyvos tautos kartos) daugumos nusistatymu. Bet ir šioje konstrukcijoje, dirbtinėje ir konvencionalinėje, suverenumo subjektivizacija, suvereno asmens paruošimas — man atrodo, ir netikslus, ir nenaudingas, ir pricštarauja socialinei tikrenybei.

11. Visuomenė valstybėje. Socialinis jungimasis ir skirstymasis. Socialiniai junginiai; jų varžymasis del valdžios valstybėje. Valdantieji socialiniai veiksniai; vadai. Konstituciniai arba teisiniai valdantieji.

Dalykas, mano supratimu, toks, kad valstybinis bendravimas—valstybė—nenaikina ir neslopina visuomenės. Pastaroji, kaipo socialinio jungimosi ir skirstymosi padaras, susideda iš daugybės socialinių junginių. Kadangi socialinio jungimosi ir

skirstymosi procesas vyksta ne kuria nors tiktai viena socialinių reikalų kategorija, bet įvairiomis gausingomis, tai ir tų socialinių junginių yra labai daug; ne tiktai kad daug, bet ir tokioje kombinacijoje, kad jie ne būtinai visi kitas kitam prieštarauja ir reiškia kiekvienas priešingą nusistatymą. Kiekvienas žmogus gali dalyvauti ir iš tikrųjų dalyvauja įvairiuose socialiniuose junginiuose; vienos socialinio skirstymosi (diferenciacijos) kategorijos junginiai dažniausiai tarp savęs varžosi ir kartais labai griežtai kovoja, bet ir jų du ar keli kartais solidarizuojasi ir bendradarbiauja kovoje su trečiu, abiem lygiai kenksmingu ir priešingu; įvairių gi diferenciacijų junginiai nuolat stengiasi paveikti kitas į kitą, įgyti tam tikros įtakos kitas kitam, pasinaudoti kito jėgomis ir funkcija savo tikslams. Tai yra nuolatinis ir paprastas apsireiškimas. Socialinių junginių jėgos, įtaka ir galia nėra vienodos. Žinoma, socialinio junginio dalyvių skaičius, jų kiekybinė masė turi didelės reikšmės jo galiai, bet tai nėra vienintelis josios veiksnys: narių psichinės ypatybės, ūpas, tam tikros tradicijos, kartais net legendos, įvairios išorinės aplinkybės, apsunkinančios ar lengvinančios jų reiškimąsi, pagaliau jo vadų gabumas, sumanumas ir t. t., vidujinė drausmė, sugebėjimas susisolidarizuoti su kitais žymios reikšmės ir galios junginiais ir naudotis jų įtaka bei funkcija ir daugybė kitų veiksnių spręndžia apie tam tikro socialinio junginio svarbą ir reikšmę bei galią visuomenėje.

Šie procesai vyksta visur, kur yra socialinis bendravimas; jie vyksta ir valstybėje. Klaidinga būtų manyti, kad valstybėje jie visi tirpstą vienlypėje teritorinėje tautoje (kaipo tam tikros teritorijos žmonių, valstybės narių, pavaldinių-piliečių, visumoje). Tai buvo viena didžiausių XVIII amžiaus ir Didžiosios Prancūzų Revoliucijos žmonių iliuzija, kad suskirstyta įvairiais socialiniais veiksniais (junginiais) visuomenė galinti ir turinti būti paaukota vienlypei tautai ir panaikinta, nes greta bendrosios arba tautos valios nesą vietos atskiroms grupinėms valioms. Vienalypės tautos vardu buvo naikinami luomai, korporacijos, cechai, bendruomenės, kaipo neteisėti sąmokslai prieš tautos valią; socialiniai junginiai buvo laikomi nekenčiamos aristokratijos padarais. Išsigyvenusių, žūstančių, naikinamų senosios visuomenės socialinių padarų vietoj išaugo nauji, ir visuomenė liko gyva. Iš tikrųjų ji yra amžina, bent

tiek, kiek amžinas yra pats „soon politikon“ — žmogus. Pačios demokratijos priimta antrojoje XIX amžiaus pusėje proporcinė rinkimų sistema ar proporcinis įvairių socialinių veiksnių atstovavimas parlamentuose, keičiąs jos pasenusią teorinę tautos valios konstrukciją, besireiškiančią mažoritariniu rinkimų dėsniu, — sankcionuoja visuomenės ir josios veiksnių įsileidimą valstybės valdžion.

Bet ar būtų priimta ši arba ta konstitucinė valdžios konstrukcijos schema, vistiek visuomenė nenustotų reikštis valstybiniame bendrabarbiavime ir veikti valdžią. Valstibiniame bendravime visi šie socialiniai veiksniai ir junginiai, veikdami kits kitą, šiaip ar taip orientuojasi ir į valstybės valdžią. Savo vadovybės (valdžios) teritorine galia, savo galingomis veikimo ir drausmės teisinėmis ir medžiaginėmis priemonėmis, savo tiksliu funkcionalinių tobulumu valstybė yra jiems visiems be galo svarbi. Nė vienas socialinių veiksnių nėra indeferentiškas valstybės atžvilgiu. Kiekvienam jų rūpėtų gauti įtaką valdžiai, kad josios metodu būtų galima suvalstybinti savo siekiamieji socialiniai tikslai, sunaudoti jiems valstybinė funkcija, nustatyti valstybės įstatymai arba apskritai teisės normos savo socialiniais reikalais. Jie varžosi dėliai šio ir ginčijasi, sudaro vieni prieš kitus koalicijas, o tie, kurie neturi vilties pasiekti valdžios arba bent gauti kurios nors įtakos, stengiasi bent įvairiais būdais apsidrausti nuo baisaus pavojaus, gresiančio jų reiškiamiems reikalams iš valstybės valdžios esančios jų priešų rankose.

Galingiausieji ir žymiausieji socialiniai junginiai, kurių įtaka į valstybę mūsų laikais yra ryškiausi ir kurie naudojasi jąja savo tikslams, kartais visiškai pavergę valstybę ir padarę iš jos savo įrankį, priklauso ypač šioms socialinėms visuomenės kategorijoms: socialinėms klasėms, ekonominėms, ypač profesinėms, organizacijoms, nacionalinėms tautoms, iš dalies bažnyčioms ir luomams, politinėms partijoms (nors pastarosios kategorijos socialiniai junginiai vargu ar galima laikyti pagrindiniais, — aš linkęs laikyti juos tam tikrais reprezentaciniais įvairių pagrindinių socialinių, klasinių, profesinių, nacionalinių, bažnytinių ir kitų junginių organais, skiriamais jų politiniam veikimui į valstybės valdžią) ir kitoms.

Ir štai tikrais valdančiais, valstybinės funkcijos sprendėjais yra tie socialiniai junginiai, kuriems pasisekė paimti į savo rankas valdžią arba laikyti ją savo įtakoje. Šitie kovos del valdžios laimėtojai virsta valdančiais socialiniais veiksniais, bet ne suverenais, ne teisinės valdžios „savininkais", ne kurios nors „teisės į valdžią" subjektais. Šių gi socialinių junginių tarpe ypač įgyja žymios galios ir valdančiųjų būklės jųjų vadai, jųjų vyresnieji veiksniai. Kaip retas būtų atsitikimas, kad visa socialinio junginio galia ir vadovybė koncentruotųsi viename vieno vado asmeny, taip retas yra taip pat tas atsitikimas, kad visa valstybės valdymo galia, visa politinė ir socialinė įtaka valstybės funkcijai būtų monopolizuota kurio nors vieno vienintelio socialinio junginio. Tarp daugybės besivaržančių socialinių junginių, iš kurių susideda visuomenė, valdančios padėties paprastai pasiekia ne kuris nors vienas, bet jų kelių koalicija. Valdančiųjų socialinių junginių koalicijoje nusistato jų tarpe kompromisas tam tikros tarpusavės lygsvaros dėsniais; ši lygsvara nėra būtinai paritetinė lygiomis įtakos ir galios proporcijomis. Šitos proporcijos tai yra politinis fakto, o ne teisinis klausimas.

Bet ši įtaka, ši politinė galia, ši valdančių socialinių veiksnių pajėga likviduojama teisinėmis ir, tarp kita ko, konstitucinėmis tiek normų — įstatymų, tiek imperium'o kategorijomis. Faktinieji valdantieji, laimėjusių socialinių junginių vadai, gali kartais patys įeiti į esamą konstitucinę valdžios konstrukciją arba pasinaudoti savo galia pačiai konstitucijai pakeisti, jei senoji konstitucija nėra jų įtakos teisiniam reiškimuisi patogi — ir, būtent, gali tai padaryti konstituciniu keliu, jei keičiamoji konstitucija yra lanksti, arba, kitais atvejais, konstitucinio perversmo keliu, bet jie gali patys ir neįeiti į konstitucinių valdančiųjų eiles. Mes matome labai dažnai, kad konstituciniai valdantieji, tie valstybės valdžios aukščiausiųjų veiklių organų dalyviai, kuriems konstitucinių nuostatų ir konstitucinio valdžios funkcijų suskirstymo ribose priklauso aukščiausioji imperium'o iniciatyva bei aukščiausioji visų valdžios agentų darbų priežiūra, yra antros eilės žmonės, o tikrieji galiūnai lieka už konstitucinių kulisų, pusiau pasislėpę, neprasistūmę į priekį; tai gali būti partijų lyderiai, kartais bankininkai, trustininkai arba kitokios formalės padėties žmonės.

Tad šia prasme, kaip aš čion stengiaus išdėstyti, be tų valdančiųjų, kurie stovi teisinės valdžios konstrukcijos viršūnėje, kaipo aukščiausieji jos organai, kurių tarpe mes demokratinėse valstybėse užtinkame piliečių-rinkikų corpus'ą, vienerių arba dviejų rūmų parlamentą, valdovą arba respublikos prezidentą, eventualiai ministerių kabinetą, pagaliau, teisėjus, mes randame dar sui generis „super-valdančius", kuriuos mes galime klasifikuoti valdančius socialinius junginius ir valdančius jųjų vadus. Pastarieji nėra suverenai, bet politiniai suvereninės galios (ne teisės į galią) subjektai. Jeigu pastarieji yra kartu ir teisiniai valdantieji, vadinasi, jei jie sudaro konstitucinės valdžios viršūnę, tai jų galia yra diktatoriška: jei konstitucija yra jiems patogi — jie jos laikosi, jei ji neatatinka jų reikalavimų — jie ją keičia, o keičia arba teisiniu keliu, jei tai padaryti gali, arba perversmu ar suvereniniais konstituciniais precedentais, jei kitaip tas nėra pasiekiama. Tikra tokios padėties konstitucija, tai ne iš anksto duota ir varžanti juos aukštesnės teisės norma, bet jų tarpusavis kompromisas, kurio jie peržengti negali del jų jėgų lygsvaros, reiškiančiosios kompromise.

12. Valdančiųjų socialinių veiksnių teisinė būklė kompromisinės konstitucijos klasikiškame pavyzdyje — Anglijoje.

Panaši konstitucinė padėtis yra kaip tik Anglijoje, kur ji būtent veikia kaipo sistema. Anglija neturi jokios užfiksuotos konstitucijos; josios ypatingos konstrukcijos parlamentas, į kurį įeina Karūna su ministerių kabinetu, kurio pryšaky stovi galingas premjeras, virtęs plebiscitiniu svarbiausiu visos konstrukcijos veiksniu, lordai (Lordų Rūmai) ir piliečių-rinkikų renkamieji Bendruomenių Rūmai (apie teismą ir teisėjus tuo tarpu nekalbu) — yra suvereninis pačios konstitucijos sprendėjas; Anglijos parlamentas yra diktatūros organas, jis visa padaryti ir pakeisti gali; tas nereiškia, kad Anglija neturėtų savo konstitucijos arba kad ji nebūtų gerbiama arba kad suvereninis parlamentas neturėtų savo konstitucinės konstrukcijos; kiekvieno atskiro parlamento veiksnio galia ir veikimo kompetencija ir veikimo forma yra tiksliai nustatyta jų tarpusaviame santyky ir turi savo teisinių ribų; tas viskas yra

sutvarkyta ryškiomis teisinėmis kategorijomis, kurios yra visų veiksnių saugojamos gal sąžiningiau ir griežčiau, negu valstybėse, tvarkomose rašytomis konstitucijomis; bet tai nėra įsteigtoji konstitucija, kaipo iš anksto aukštesniosios galios nustatyta pačiam parlamentui teisė; tai yra jų visų tarpusavis kompromisas, kuris tam tikromis jų kiekvieno galios ir kompetencijos kategorijomis užfiksavo jų socialinę ir politinę lygsvarą. Parlamentas, besikeičiant šiai lygsvarai, gali keisti konstitucinį kompromisą savo nuožiūra; jis nuolat jį keičia konstituciniais precedentais, sutartiniais visų veiksnių, vadinasi parlamento žygiais; bet joks vienas veiksnys be kitų — šių suvereninių precedentų padaryti negali. Tai yra kompromiso, sutarties tipo, konstitucija: sutartis varžo kiekvieną josios dalyvį, bet jie visi, susitarę ją pakeisti gali. Jų kiekvieno galia kompromise, kaip ir politinėje lygsvaroje, nuolat keičiasi; jų vieni yra labai savo galios atžvilgiu parlamente sumenkėję, kiti iškilę; jų vieniems, pav. Lordams, jau kelis kartus grėsė pavojus tiesiog pašalinimo iš parlamento, visiško išstūmimo iš kompromiso. Per pastaruosius šimtmečius sumenkėjo Karūna, dar labiau nusmuko Lordai, pastaruoju laiku pradėjo eiti silpnyn ir Bendruomenių Rūmai, o už tai žymiai augti pradėjo konstitucinė galia iš vienos pusės kabineto su premjeru, iš kitos — piliečių-rinkikų corpus'o. Tiek premjeras ir kabinetas, tiek piliečių-rinkikų corpus, tiek Rūmai — tėra organizacinės formos, kuriomis reiškiasi valdantieji socialiniai junginiai bei galingieji pastarųjų vadai.

Be socialinių junginių, valstybės vadovybėje gali dalyvauti ir kitoki, taip pat, be abejo, socialinio pobūdžio veiksniai, kaip štai Anglijos Karūna, arba apskritai, valdovo, karūnos, dinastijos — veiksnys konstitucinėse monarchijose. Šis veiksnys negalima laikyti tam tikru socialiniu junginiu arba organizacine forma, į kurią gali įsikūnyti kurių nors socialinių junginių vadai. Tai yra veiksnys pastovus ir fiksuotas tiek savo organiniu pobūdžiu, tiek teisine galios kategorija (kompetencija), tiek savo personaliniu pobūdžiu, kaipo tam tikras privilegijuotas asmuo, tam tikros šeimos narys. Tai yra lyg suakmenėjęs senos socialinės ir valstybinės vadovybės likutis, praeities kristalizuota liekana, kurios politinė padėtis galios atžvilgiu yra artimiausia suvereno, kaipo teisės į galią

subjekto, sąvokai. Bet iš tikrųjų, jos paveldėtinė privilegija, kartais tebekonstruojamoji, kaipo Dievo malonės padaras, neturi savarankiškos absoliutinės, suvereninės, subjektyvinės teisės į valdžią pobūdžio. Ji taip pat yra aiškiai socialinė ir politinė, nes ji iš tikrųjų laikosi ne kokia savo suverenine esme, bet tam tikru autoritetu, tam tikra legenda, kurią žmonės yra pripratę jungti su praeities dalykais ir senais simbolais ir kuri del tam tikrų motyvų yra viešpataujantiems junginiams bei jųjų vadams naudinga palaikyti. Jie ją ir palaiko tam tikru kompromisu su josios subjektais.

13. Valdančiųjų problema rašytos konstitucijos valstybėse.

Rašytos konstitucijos valstybėse, priėmusiose šią teisinę konstrukciją pabaigoje XVIII-jo ir XIX-me amžiuose, valdančiųjų būklė yra kitoki, negu Anglijoje. Čion, pagal demokratinę koncepciją, kaip esanti steigiamoji, arba suvereninė, ir įsteigtoji, arba funkcionalinė, galia, taip esanti ir steigiamoji, arba pagrindinė, ir įsteigtoji, arba paprastoji, teisė (konstitucija ir įstatymas). Steigiamoji, neva „tautos", galia nustatanti per savo ypatingus organus konstituciją, kuria yra steigiama visa nuolatinė teisinė valdžia, sukoncentruota aiškiomis konstitucinėmis kategorijomis pagrindiniuose organuose visos agentų hierarchijos viršūnėje. Atsižvelgdamas į tai, kas mano aukščiau pasakyta del visuomenės ir del politinės galios valstybėje, aš i šią konstrukciją siūlau įnešti tiktai tas pataisas, kurios pakeičia tautos suverenumą viešpataujančių socialinių junginių sąvokos atžvilgiu.

Kaip Anglijos suvereninių precedentų konstitucijoje, taip ir rašytoje konstitucijoje reiškiasi valdančiųjų socialinių veiksnių kompromisas; bet organizacinis metodas yra kitoks: čion kompromisas yra fiksuotas ir juo yra sudaroma nuolatinė valdžia, kaipo tam tikra funkcionalinė kompromiso sistema; šiai įsteigtajai valdžiai, neišskiriant josios valdančios funkcionalinės viršūnės, konstitucija yra imperatyvinis pagrindas, yra įstatymas, o ne sutartis; įsteigtoji valdžia jo keisti savo veikimo precedentais negali; pati konstitucija nustato tam tikrą formalinę jos keitimo tvarką. Politiniai valdantieji gali ir nedalyvauti betarpiškai įsteigtosios valdžios organuose; jie per

politines partijas, per savo ištikimus žmones valdžios organuose saugo, kad valdžios aparatas, ir, būtent, jojo viršūnės nenukryptų nuo konstitucinės vagos, kiek pastaroji jų iš tikrųjų yra palaikoma, ir savo darbe laikytųsi viešpataujančių veiksnių nusistatymo.

Konstitucija nustato tiktai stambiausius valstybinės konstrukcijos bruožus. Visa kita teisinė valstybinės organizacijos ir funkcijos konstrukcija yra reiškiama vadinamosios paprastosios teisės, kuri yra funkcionalinės valdžios vyriausiųjų organų nustatoma. O jei viešpataujančių socialinių junginių lygsvaroje įvyko svarbūs pakeitimai, kurie yra reikalingi paties konstitucinio kompromiso pakeitimo, tai yra keičiama ir konstitucija ar numatytu teisiniu keliu, ar, jei to kitaip nepasiekiama, perversmu. Tiesa, perversmas ir yra suverenines konstitucinis precedentas. Jis iš esmės nesiskiria konstitucijos keitimo precedentais nuo diktatorinio Anglijos parlamento. Bet ten jis yra įvestas į teisinę sistemą, paremtą parlamento diktatūra, ir yra vykdomas atsargiais sutartiniais žygiais; šiuo būdu buvo Anglijoje organizuotas visas vadinamasis parlamentinis režimas, kuriuo yra nustatyta veikianti jos konstitucija. Rašytos gi konstitucijos valstybėse perversmas laužo pačius teisinės tvarkos dėsnius ir šiuo yra pavojingas ir kenksmingas teisinei drausmei.

Del valdančiųjų ir valdžios agentų klasifikacijos, suverenumo, steigiamosios ir įsteigtosios galios, Anglijos parlamento diktatūros ir rašytos konstitucijos sistemos palygink: Bodin — „Les six livres de la Republique"; Jean Jacques Rousseau — „Du Contrat Social" ir „Lettres écrites de la montagne"; Esmein — „Eléments de Droit Constitutionnel, Paris, 1921 m., I t., 284 ir tol., 299 ir tol., 402 ir tol., 564—598 pusl.; Nézard — Eléments de Droit Public", Paris, 1922 m., 10—13 pusl.; Hauriou op. cit. 276—300 pusl.; Duguit — op. cit., I t. 11—47, 400 ir tol., 494—522 pusl., II t. 20—46, 404—440 pusl.; Todd — „Le Gouvernement parlamentaire en Angleterre", prancūzų vertimas, Paris, 1900 m. I tomas; pagaliau mano „Reprezentacija ir mandatas", be aukščiau nurodytų vietų, žiūrėk 10—18, 24—35, 36 ir tol., 56—87, 121—129 pusl.

Nors tokiu būdu aš esu linkęs tvirtinti, kad rašytos konstitucijos valstybėse konstitucinės valdžios viršūnės, neišskiriant piliečių-rinkikų corpus'o, nesutampa pilnai su politiniais valdančiais, viešpataujančiais visai valstybinei funkcijai ir jos konstitucinei konstrukcijai, o iš kitos pusės atmetu demokratinę reprezentacinę tezę, laikančią visus šiuos funkcionalinius veiksnius suvereno — tautos reprezentantais, pavaduojančiais jį konstitucijos ribose savo reprezentacine nuožiūra, aprėžta tiktai gyventojų sukilimo galia; vis delto aš šiems viršūnės organams teisinį valdančiųjų pobūdį pripažįstu. Teisinės valdžios hierarchijos sistemoje juose koncentruojasi visa valdžios iniciatyva ir juose baigiasi visa valdžios atsakomybė. Iniciatyva, kurią jie patys gauna iš viešpataujančių socialinių visuomenės veiksnių per pastarųjų vadus ir jųjų atsakomybė prieš šiuos veiksnius, yra grynai faktinė arba politinė, kuri jokios teisinės kategorijos nesudaro.

Šita teisinė valdžios hierarchijos konstrukcija, kuri prasideda nuo vyriausiųjų valdančiųjų organų, vistiek, ar jie bus diktatoriškos ar konstitucinės galios organais, ir baigiasi žemiausiais, mums teks toliau turėti galvoj.

14. Ginčo teismas, kaipo viena teismo funkcijos kategorijų. Ginčas del teisės. Ginčo teismo sritys ir ribos. Civilinis teismas, kaipo viena ginčo teismo sritis.

Aš sakiau, kad besisteigiant valstybės valdyme tam tikrai teisės veikimo kontrolės funkcijai, vadinamai teismu, ir jai besiskiriant iš bendro valdymo į atskirą jojo šaką, kuriai pamažu sudaroma tam tikri tikslios kompetencijos organai, teismai ir teisėjai, ši funkcija pasireiškia ypač dviem kategorijom, vadinamom civiliniu ir baudžiamuoju teismu. Tas yra reikalinga kelių paaiškinimų del kiekvienos šių kategorijų. Kai del tos, kurią mes pavadinome civiliniu teismu, tai tenka turėti galvoj, kad ji savo esme yra platesnė, negu tas, ką mes šiandien Europos kontinento valstybėse šiuo vardu apimame. Gal būtų tiksliau pavadinti ši teismo kategorija ginčo teismu („contentieux"). Teisės veikimo kontrolės reikalas atsiranda visumet, kada kyla ginčas del teisės. Jei toks ginčas kyla, jei iš teisės imperatyvo daromos dvi priešingos išvados, tai kadangi abi negali būti kartu teisėtos, nes imperatyvas yra

kategoriškas ir negali pats sau prieštarauti. kitaip jis pats save naikintų, o tai būtų nesąmonė ir teisės neigimas, tai ginčas tenka išspręsti. Viena dviejų daromų priešingų išvadų bus teisėta, o tuo pačiu antroji sudarys neteisę; tai ir tenka konstatuoti ir, paremiant šiuo pirmąją, paremti ir suteikti pagalbos teisei, o sudrausti neteisę; šis darbas gali būti kartais sunkus, gali reikalauti tam tikrų žinių ir sugebėjimo galvoti bei orientuotis teisės srity; pats teisės normos imperatyvas gali būti neaiškus, jis reikalinga kategoriškai nustatyti, ir, būtent, taip, kad jis neprieštarautų kitų normų imperatyvams ir būtų logiškai suderintas su visomis kitomis teisinėmis kategorijomis, kurios sudaro ne palaidas tezes, bet logišką teisės sistemą; be to, tenka tiksliai nustatyti visos faktiškos ginčo aplinkybės, nes teisės imperatyvo veikimas gyvenime yra reliatyvus, skiriamas tam tikromis vietos bei laiko sąlygomis. Tas viskas sudaro sprendimo problemą.

Ginčai del teisės valstybėje gali, žinoma, kilti ne tiktai tarp pavaldinių, bet ir tarp pavaldinių iš vienos pusės ir valstybės arba jos organų — iš kitos. Tarp pavaldinių ir valstybės jie negali kilti tiktai del tokio valstybės valdžios veikimo, kuriame reiškiasi valdžios suverenumas, josios galia arbitrališkai nustatyti pačią valstybės funkciją, vadinasi, ypač del įstatymų leidimo, o ten, kur vyriausias valdžios organas yra laikomas suverenu ir kur pati valstybės konstitucija yra nustatoma diktatoriškos valdžios aktų precedentais, ginčai tarp pavaldinių ir šių „suverenų", dėliai jokių pastarųjų aktų taip pat nėra galimi. Rašytos konstitucijos valstybėse ginčai del teisės tarp pavaldinių ir valdžios organų gali liesti net įstatymų leidžiamąją funkciją, bent įstatymų konstitucingumo klausimu. Kieno pastarieji ginčai turi būti sprendžiami ir ar yra patogu pavesti jie įsteigtiems teismo organams, ar šiuo nebūtų užgaunami kurie nors svarbūs valstybinės drausmės reikalai, o gal ir bendrai, ar tokie ginčai bus leidžiama pavaldiniams kelti reikalaujant jų išsprendimo — tai jau kitas dalykas; svarbu, kad pats ginčas yra galimas; yra valstybių, kur jo sprendimas yra tiksliai organizuotas kaip tik formalinės teismo funkcijos keliu (Amerikos Jungtinių Valstybių įstatymų konstitucingumo kontrolės sistema, Austrijos ir Čekoslovakijos konstitucinis teismas...).

Jei ginčai tarp pavaldinių ir valstybės valdžios organų del įstatymų leidžiamosios funkcijos daugybėje rašytos konstitucijos valstybių nėra leistini arba, tiksliau sakant, nėra sprėstini, tai ne todel, kad jie iš valdžios sąvokos esmės nebūtų galimi, bet del apdraudimo ypatingos quasi-suvereninės įstatymų leidžiamojo organo, parlamento būklės, nustatomos daugybėje šios rūšies valstybių, ypač priklausančių vadinamajam kontinentiniam parlamentiniam režimui, pakeičiančiam įsteigtosios valdžios funkcionalinį suskirstymą parlamento hegemonija, o vietomis net jojo diktatūra (Seimokratija).

Ryškų ir paprastą pavyzdį ginčo del teisės, kurio objektu yra kaip tik įstatymų leidžiamosios funkcijos aktas, teikia mums ginčai del įvairių administracijos bei savivaldybių organų leidžiamųjų vadinamųjų privalomųjų įsakymų teisėtumo; pastarieji įsakymai, kiek jie formuluoja tam tikrus bendrus nuostatus, arba taisykles, iš tikrųjų nustato tam tikras teisės normas. Esminio funkcionalinio skirtumo tarp Seimo leidžiamojo įstatymo ir kurių nors, pavyzdžiui, Sveikatos Departamento išleistų „taisyklių kirpykloms" — nėra. Skirtumas tarp jų yra tiktai dirbtinis, formalus. Jis reiškiasi pirma tuo, kad juos leidžia ne tie patys valdžios organai, ir, antra, tuo, kad vieni jų yra kvalifikuojami, kaipo aukštesnė, o kiti — kaipo žemesnė teisė. Tiktai tos teisės normos, kurios yra leidžiamos aukščiausiojo tam tikro įstatymų leidžiamo organo (parlamento, seimo), turi įstatymo vardą, tos gi normos, kurios yra leidžiamos dekretų, privalomųjų įsakymų, nuostatų, taisyklių vardais įvairių administracijos organų, yra formaliniu atžvilgiu laikomos administracijos aktais ir negali prieštarauti įstatymams. Šių administracijos privalomųjų įsakymų ir panašių administracinių aktų — normų leidimas yra aprėžtas tam tikrais įgaliojimais ir formaliniais įstatyminiais pagrindais, kurių privalo laikytis leidžiantieji juos administracijos organai. Šie administracijos privalomieji įsakymai ir panašios rūšies normos gali veikti ir turėti galios tik įstatymų ribose taip pat, kaip rašytos konstitucijos sistemoje paprastieji įstatymai yra suvaržyti konstitucija ir negali jai prieštarauti nei jos keisti.

Tai yra įvairūs formalinės teisės gradacijos pavyzdžiai: konstitucija, įstatymas, administracijos privalomas įsakymas...

Žemesniosios kategorijos norma gali tik išplėsti aukštesniosios normos nuostatus, bet negali nieko nustatyti prieš ją. Ši teisės klasifikacija nelygios galios teisės rūšimis gali būti nustatyta arba sudarant kiekvienai teisės rūšiai kitokią jo leidimo ir keitimo tvarką arba pavedant kiekvienos rūšies teisės leidimą bei keitimą kitokios kategorijos ir laipsnio organams. Pavyzdžiui, yra valstybių, kur konstituciją keisti tegali tam tikri organai (Tautinis Susirinkimas Prancūzijoje, Lenkijoje; Amerikos štatų konventai), už tai kitose konstituciją keisti gali tie patys įstatymų leidžiamieji organai, tiktai kitokia, painesne, kvalifikuota tvarka (tarp kitų ir Lietuva). Kartais klasifikacija yra dar painesnė: neužtenka trijų kategorijų — konstitucijos, paprastojo įstatymo, administracijos privalomojo įsakymo; aukščiau rašytos konstitucijos statoma dar iškilmingos, vadovaujančios visai teisei — teisės deklaracijos (Amerikos štatų deklaracijos, Prancūzų Revoliucijos garsiosios Žmogaus ir Piliečio Teisių deklaracijos, ypač 1789 m. Deklaracija, kuri iki šiol yra laikoma Prancūzijoje aukščiausiąja superkonstitucine teise), arba iš pačios konstitucijos išskiriama jos dalis arba keli straipsniai, kurie skelbiami pagrindiniais ir svarbiausiais ir sudaroma jiems keisti sunkesnė tvarka, negu kitiems konstitucijos straipsniams (pav. Latvijoje), arba pavedami jie keisti tiktai aukščiausiajam iš kelių įstatymų leidimo ir konstitucijos keitimo organų (pav. SSSR, RSFSR); kartais, be paprastų parlamento leidžiamųjų įstatymų, numatoma dar žemesnieji taip pat įstatymai, leidžiamieji tam tikrų žemesnių įstatymų leidimo organų ir negalintieji prieštarauti paprastiems įstatymams, leidžiamiems aukštesniųjų organų (pav. SSSR-o Cik'o daromieji konstitucijos pakeitimai, arba Cik'o ir Cik'o Prezidiumo leidžiamieji paprastieji įstatymai) arba reikalingi aukštesniojo organo (parlamento) patvirtinimo (parlamento vadinamojo nuolatinio Komiteto leidžiamieji įstatymai Čekoslovakijoje). Pagaliau, tarp įstatymų ir administracijos privalomųjų įsakymų (taisyklių, nuostatų) kai kuriose valstybėse sudaroma dar ypatinga respublikos prezidento dekretų arba kita panašių žemesniųjų normų rūšis (pav., Suomijoje).

Taigi visur ten, kur teisės normos klasifikuojamos keliomis nelygios galios, lyg hierachinėmis, rūšimis, del žemesniųjų rūšių normų gali kilti ginčas del teisės tarp pavaldinių (taip

Kauno Vieš. II BIBLIOTEKA Каунская Публичн. БИБЛИОТЕКА 54052

pat juridinių asmenų) ir valstybės, atstovaujamos josios valdžios organų; tai yra galima todel, kad žemesniųjų laipsnių teisės normos, negalėdamos prieštarauti aukštesniosios teisės normoms, turi pastarosiose savo teisėtumo kriteriumo. Jos gali būti neteisėtos, vadinasi, čion ginčas del teisės yra galimas, žinoma, aukštesniosios teisės imperatyvų ribose.

Už tai ginčas del teisės nėra ne tiktai leistinas, bet nėra ir galimas tarp atskirų valstybės valdžios organų, įeinančių į vieną valdžios hierachijos sistemą. Teisinėje valstybės personifikacijoje, kaipo juridinio asmens (tas, mano supratimu, moksle yra geriausiai suformuluota Jellineko: žr. Georg Jellinek — „Obščeje učenije o gosudarstvie", rusų vertimas, S. Hesseno redakcija, Petrapilis, 1908 m., 397—416 pusl.), valstybės valdžios organai neturi jokios savo asmenybės ir visi tirpsta vienoje jiems visiems bendroje valstybės asmenybėje; jais visais reiškiasi ta pati valstybė. Tad jie ir ginčytis tarp savęs negali. Jellineko tezėmis, valstybės valdžios organai esą tiktai kompetencijos kategorijos; tad yra galimi tarp jų kompetencijos konfliktai, bet ne ginčai del teisės, kurie numatą atskirus ginčo subjektus.

Teisiniai kompetencijos konfliktai vienos hierachinės organų sistemos ribose nėra spręstini teismo (arbitražo) metodu, bet yra likviduotini hierachinės drausmės dėsniu, tarnybinės vyresnybės priežiūros tvarka, tarnybiniais įsakymais bei sankcijomis. Bet ginčas del teisės yra pilnai galimas tarp valstybės (valstybės valdžios organų) ir savivaldybių (savivaldybių organų), taip pat tarp centro valdžios ir autonominės krašto valdžios, pagaliau, federacinėje valstybėje tarp atskirų federacijos narių (atskirų sufederuotų valstybių), arba tarp sufederuotos pagrindinės valstybės ir pačios federacijos. Jie čion yra galimi, nes tiek federacija, tiek autonomija, tiek savivaldybė yra sukonstruota atskiromis sufederuotų valstybių, autonominių ar besivaldančių vienetų teisinėmis asmenybėmis. Autonominių kraštų arba autonominių viešosios teisės socialinių junginių (autonominės tautinės mažumos, autonominės bažnyčios, autonominės arba besivaldančios profesinės organizacijos ir t. t.), taip pat vietos ir kitų savivaldybių organai yra jųjų, o ne valstybės centro

organai, nors tarp valstybės centro ir šių vienetų yra kategoriškai suskirstyta vieno valstybinio bendravimo funkcija.

Aš būčiau linkęs manyti, kad ginčas del teisės (o ne tiktai kompetencijos konfliktas) gali kilti ir tarp vienos valstybinės valdžios organų, kurie formalinio valdžios funkcijų suskirstymo režime priklauso įvairioms aiškiai suskirstytoms funkcionalinėms organų sistemoms. Iš tikrųjų, jei kiekviena suskirstytu funkcijų kategorija yra sudaryta jos atskira organų sistema su atskirais ar atskiru jos pagrindiniu organu, nepriklausančiu (neatsakančių, nekontroliuojamu) kitų sistemų pagrindinių organų, tai visa funkcionalinė — kompetencinė šios organizacijos hierarchija baigiasi kiekvienoje organų sistemoje ir sudaro kiekviena savarankišką, užbaigtą vienetą. Tiesa, toki valdžios konstrukcija yra galima tiktai rašytos konstitucijos valstybėse ir tiktai įsteigtosios valdžios atžvilgiu, o pastaroji neturi pripažintos jai suvereninės galios, visi gi šie organizaciniai vienetai kad ir reiškiami savo kits nuo kito nepriklausomais pagrindiniais organais, vis delto turi savo rašytoje konstitucijoje savo bendrą jiems visiems teisinį pagrindą, be kurio jie iškryptų į anarchiją ir, be to, savo bendrą bent idealinį „suvereną", kuriuo demokratinio mokslo yra laikoma tauta, jei ir nekontroliuojanti jų teisiniais tarnybinės priežiūros metodais, tai bent savo gyvos kartos sukilimo galia ir savo reprezentaciniu piliečių-rinkikų corpus'u veikianti jų personalinę sudėtį. Dar ryškiau šis jų bendras politinės galios šaltinis, jungiąs juos visus į vieną valdžią, yra numatomas mano išdėstytoje visuomeniškoje viešpataujančių socialinių veiksnių konstrukcijoje. Bet vis delto teisinės ir bendros priežiūros ir teisinio hierarchinio vienumo ši organizacija neturėtų, o jos bendras tiesinis rašytos konstitucijos pagrindas. kaipo negalįs savaime be personalinės sudėties organų veikti, negalėtų pavaduoti hierarchinio tarp kelių atskirų pagrindinių organų ryšio. Tas būtų ypač ryšku, jei ši organizacija būtų įvesta konstitucinėje monarchijoje, kur ir personalinė suskirstytų pagrindinių organų sudėtis neranda jokio bendro aukštesnio teisinio veiksnio.

Tarp taip pat sudarytų kelių atskirų vienos valstybės valdžios hierarchinių organų sistemų ginčai del teisės būtų galima įsivaizduoti, nes kiekviena šių organų sistema, sudary-

dama užbaigtą vienetą, gauna tam tikros teisinės personifikacijos. Tiesa, šis valdžios funkcionalinis suskirstymas, ypač dviem svarbiausiom šio suskirstymo kategorijom, įstatymų leidimu ir valdymu, niekur nėra taip griežtas, kad jame nebūtų palikta absoliučiai jokių tarnybinės priežiūros ir hierarchijos ryšių tarp atskirų sistemų pagrindinių organų, nes tai jau būtų įžengimas į anarchiją, bet vis delto yra valstybių, kur šis formalinis suskirstymas yra labai ryškiai nustatytas, (jis yra ryškiausias Amerikoje; Europos kontinente jis yra mažiau palaikomas, bet skirtumai šiuo atžvilgiu tarp įvairių valstybių yra žymūs, ypač tarp valdymo bei įstatymų leidimo iš vienos pusės ir teismo — iš kitos).

Taigi šių įvairių ginčų sprendimo funkcija, kuria yra vykdoma teisės veikimo (teisėtumo) kontrolė, sudaro tą teismo kategoriją, kurią mes bendrai pavadinome ginčo teismu. Tas gi civilinis teismas arba teismas del civilinės teisės, kuris šiuo vardu yra pas mus žinomas ir vykdomas ir kuris, kaipo bendra taisyklė, apima ginčus tarp pavaldinių (ir juridinių asmenų) ir, be to, tuos ginčus tarp pavaldinių ir valstybės, kurie šiaip ar taip palyti jų tarpusavius teisinius turto santykius ir kuriuose valstybė, kaipo fiskas, — iždas, — yra prezumuojama ne viešpataujančiu junginiu, veikiančiu valdžios imperium'u, bet lygiu su savo pavaldiniais asmenimi, ir sudaro tiktai vieną ginčo teismo funkcijos sritį. Tai yra toji sritis, kuri visur yra organizuota ir šiais laikais išskirta į autonominę valstybės valdžios kompetenciją, pavestą tam tikrai josios organų sistemai.

Ginčų del teisės sprendimas sudaro, kaip aš esu aukščiau sakęs, vieną dviejų teismo fukcijos kategorijų. Ir kaip esu sakęs, visumet viena dviejų ginčo tezių sudaro neteisę, t. y., prieštarauja teisės imperatyvui. Ši neteisė gali būti tiktai objektyvinė, bet gali būti kartu ir subjektyvinė, vadinasi, normos imperatyvo peržengimas bei neigimas gali būti ir sąmoningas, tikslus, norimas. Šioje teismo funkcijos kategorijoje subjektyvinis arba objektyvinis neteisės pobūdis neturi lemiančios reikšmės. Abiejų pobūdžių neteisei teisėtumo atstatymo sankcija yra taikoma lygiai (yra išimčių, bet jos yra nežymios ir turi tam tikro baudžiamojo pobūdžio), Del pačios savo konstrukcijos, kaipo ginčų sprendimo, ši teismo funkcijos katego-

rija yra reikalinga privatinės iniciatyvos. Ji pradeda veikti, kada ginčas jai yra pareikštas ieškiniu, skundu. Kol jis nėra pareikštas, kol tuo pačiu formaliai ginčo nėra, tol, kad ir būtų neteisė, teismo organai kištis į ją sprendimais ir sankcijomis negali.

15. Baudžiamasis teismas, kaipo antroji dviejų stambiųjų teismo funkcijos kategorijų. Kvalifikuotoji neteisė — nusikalstamasis darbas: jojo žymės. Baudžamojo tesmo sąlygos ir organizacija.

Bet kartais teisės normų peržengimai gali būti tiek pavojingi viešajai tvarkai ir saugumui, tiek kenksmingi socialiniam bendravimui ir valstybei arba viešpataujančių socialinių veiksnių reikalams ir interesui, gali tiek ardyti visą teisinę santykių ir bendravimo konstrukciją, jog valstybės valdžia randa reikalingu pati imtis iniciatyvos sudrausti neteisę, nelaukdama ginčo pareiškimo, nes jis galėtų būti ir visiškai nepareikštas, ir skirti šios rūšies neteisei griežtesnes represijos - bausmės sankcijas. Ši teisės veikimo (teisėtumo) kontrolė, besireiškianti neteisės sekimu ir bausmės sankcijos taikinimu jos autoriams ex officio, pačios valdžios iniciatyva, be ginčų ir skundų, sudaro antrą teismo funkcijos kategoriją, vadinamą baudžiamuoju (kriminaliniu) teismu. Neteisė. kuri sudaro šių sankcijų objektą, yra vadinama nusikalstamuoju darbu. Ji tegali būti subjektyvinio pobūdžio (sąmoningi neteisės darbai, padaryti tyčia arba per indiferentiškumą, eventualiai per apsileidimą, neatsargumą), nes socialinis jos pavojingumas, kuris kaip tik pateisina valdžios kišimąsi ex officio, pareina ne tiek nuo paties neteisės įvykio, kiek nuo subjektyvinio kaltės momento. Mūsų teisinėje kultūroje šis subjektyvinis baudžiamosios ar nusikalstamosios neteisės momentas yra tvirtai laikomas esminiu josios momentu, įeinančių į pačią josios (nusikalstamojo darbo) sąvoką. Be to, šiais laikais ir apskritai mūsų teisinėje kultūroje šios kvalifikuotos neteisės sąvoka apima tiktai tuos teisės peržengimus, kurie buvo iš anksto (prieš nusikalstamąjį darbą padarant) valstybės valdžios įkvalifikuoti į šią neteisės rūšį, paskelbti baustiniais nusikalstamaisiais darbais („nulla poena, nullum crimen sine lege"). Vadinasi, kiekviena neteisė galėtų

virsti nusikalstamuoju darbu; tai pareina nuo valstybės valdžios paskelbimo, daromo įstatymų leidimo keliu.

Ši dvi baudžiamosios neteisės žymės, — a. josios subjektyvinis kaltės momentas ir b. josios įkvalifikavimas valdžios aktu padarytas įstatymo keliu, mūsų laikais tvirtai nustatytos, ne visuomet buvo lygiai gerbiamos ir pripažįstamos. Išimčių pėdsakai, ypač antrosios žymės atžvilgiu, tebegalima mūsų laikais kai kur rasti respublikos prezidento ir ministerių baudžiamoje atsakomybėje ir valdininkų drausmės (disciplinarinėje) atsakomybėje. Bet plačiau apie tai nekalbėsim.

Yra taip pat išimčių iš tos bendrosios tezės, kad baudžiamasis teismas vyksta ex officio — be ginčo ir skundo (del kai kurių smulkesnių tam tikrų nusikalstamųjų darbų nukentėjusiojo skundas sudaro esminę baudžiamojo teismo sąlygą). Šita išimtis man čion taip pat ne labai rūpi; ji yra visai ypatingo pobūdžio, kuris su šio rašto tema neturi jokio ryšio. Laikysimės bendrų dėsnių ir bendrų formų.

Pagaliau, tenka pareikšti, kad baudžiamoji teismo funkcija liečia pavaldinius ir, būtent, fizinius asmenis. Valdžios vykdytojus ji tegali liesti asmeniškai. Nei valstybė per savo valdžios organus, nei juridiniai asmenys, kurie gali būti ginčo del teisės subjektais, negali būti teisiamaisiais nusikaltėliais (kaltinamaisiais). Tas eina iš subjektyvinio neteisės momento (kaltės), kaip baudžiamosios sankcijos taikinimo sąlygos. Nusikalsti tegali reali psichinė valia ir sąmonė, bet ne dirbtinė teisinė juridinių asmenų valia, pripažįstama tiktai tam tikrame statutiniame, vadinasi, teisėtame, tam tikrų žmonių grupių ir jų atstovų veikime; kas šių žmonių bei atstovų darbuose išeina iš šių statutinių teisėtų veikimo kategorijų ir eventualiai turi nusikalstamojo darbo žymių, tas sudaro asmeniską tam tikrų žmonių, bet ne juridinio asmens, kaltę. Valstybės valdžios organai, kaipo tokie, nusikalsti negali, nes neteisė jokiu būdu negali sudaryti jų teisinės kompetencijos elemento, o subjektyvinis kaltės momentas čion taip pat nėra taikintinas, kaip ir apskritai juridinių asmenų atžvilgiu. Gali būti nusikaltę valdininkai, tarnautojai, net aukščiausiųjų organų kompetencijos vykdytojai, — respublikos prezidentas, ministeriai, parlamento atstovai, teisėjai, — bet jų nusikaltimas yra asmeniškas; jis gali būti net išskirtas į atskirą kvalifikuotą nusikaltimų rūšį

kaip tik dėliai tarnybinės kaltininko padėties, bet jis šiuo nevirs tarnybiniu valdžios aktu, kuris yra visumet teisėtas; iš vienos pusės išėjimas iš teisinės kompetencijos ribų, darant nusikalstamąjį darbą, savaime atima iš šio darbo valdžios akto pobūdį, bet iš kitos — jei tai, pavyzdžiui, būtų kurio nors aukštesniųjų konstitucinių valdžios organų padarytas ir laimėtas perversmas, laužąs veikusius konstitucinius imperatyvus ir kuriuo jam pavyktų nustatyti naujas konstitucinis precedentas, — šis darbas nebebūtų nusikaltimu, bet, remdamasis valdžios suverenumu, jis virstų teisiniu ir teisėtu valdžios aktu. Ginčų del teisės sprendimu ir baudžiamųjų sankcijų taikinimu ex officio kvalifikuotai neteisei reiškiasi teismo funkcija valstybėje. Mes minėjome, kad teismui, organizuotam kaipo atskira funkcionalinė organų sistema, išskirta iš bendrojo valdymo sistemos, visur yra pavedami, bent mūsų laikais, vadinamieji civilinio teismo ginčai; bet pastarieji, kaip esame matę, neapima visos teismo kategorijos, mūsų pavadintos ginčo teismu. Lieka jos žymi dalis, liečianti ypač ginčus tarp pavaldinių (čion įeina ir jūridiniai asmenys) ir valstybės, veikiančios savo valdžios organais, dėliai šių organų (valdininkų) beeinant tarnybą padarytų darbų teisėtumo. Mes pamatysime, kad šios ginčo teismo „liekanos" sutvarkyme kaip tik glūdi vadinamoji administracinio teismo institucija.

Bet ir baudžiamojo teismo atžvilgiu ne visur viskas yra pavesta bendriesiems teismo organams, išskirtiems iš bendro valdymo arba administracijos. Tam tikrais motyvais yra išskiriama iš bendrojo teismo vadinamieji tarnybiniai, ypač aukščiausiųjų valdžios vykdytojų, nusikaltimai (tarnybiniai, žinoma, ne tąja prasme, kad nusikaltime būtų tarnybos arba valdžios momentas, bet tąja, kad nusikaltimas yra padarytas sąryšy su tarnyba ir prieš jąją), be to, yra ypatingais dėsniais konstruojama ir iš bendrojo teismo išskiriama ypatingoji nusižengimų prieš tarnybą rūšis, vadinama drausmės nusižengimais ir pavedama ypatingam drausmės teismui, sudarytam tarnybinės hierarchijos ribose. Bet ypatingos domės yra reikalinga toji baudžiamosios teisiamosios funkcijos sritis, kuri kartais yra pavedama administracijos organams; šioje srity atatinkamieji administracijos organai nustato kaltę ir uždeda bausmę, atlikdami baudžiamojo teismo funkciją. Ši sritis liečia jau ne vadinamuosius tarnybinius, bet kai kuriuos bendrus

nusikalstamus darbus, kurių kaltininkais yra šiaip pavaldiniai. Šios baudžiamojo teismo srities klausimas taip pat yra artimas administracinio teismo problemai.

16. Teismo skyrimasis nuo bendro valdymo. Prancūzijos monarchijos administracinis režimas. Jo konstitucinis pobūdis. Teisėjų valdžios įsigalėjimas senuose Prancūzijos parlamentuose.

Po šių bendrų pastabų dėliai teismo funkcijos abiem josios kategorijom, mes paliesime svarbų klausimą mūsų temai. klausimą apie tarnybinę valdininkų darbų priežiūrą ir apie ypatingą dviejų teismo funkcijos formų sąvoką; šios dvi teismo funkcijos formos yra vadinamos: viena — „deleguotas teisingumas“ („justice déléguée“), antra — „rezervuotas teisingumas“ („justice retenue“).

Kaip aš esu sakęs, teismas iš pradžių įeidavo į bendrojo valdymo funkciją. Nebuvo ne tiktai atskiros teismo organizacijos su atskirais, nepriklausomais nuo administracijos organais, bet nebuvo net ir tikslaus administracijos ir teismo kompetencijų suskirstymo tarp įvairių vienos valdymo hierarchijos organų. Tie patys organai, kuriems buvo skiriamos tam tikros administracijos kompetencijos, turėjo ir teismo kompetencijos. Vyriausioji teismo instancija sutapdavo su vyriausiuoju valdymu. Tiesa, feodalizmo klestėjimo metu, tiek visas teritorinis valdymas, tiek teismas, kaip jojo elementas, buvo suskaldyti tam tikromis autonominėmis teritorinėmis ir socialinėmis kategorijomis. Valdovas, feodaliniai ponai, bažnyčia, bendruomenės, net ir korporacijos turėjo savo autonomines administracijos, policijos, teismo sritis. Ši konstrukcija rodo ne vien tik teismo ir administracijos, bet ir viso valstybinio bendravimo suskaldymą.

Įsigalėjus valstybei, nusistovėjus Vakarų Europoje vienai viešpataujančiai teritorinei valdžiai absoliutinės monarchijos (ypač Prancūzija) arba karūnos prerogatyvos (Anglija) formoje — valdymas, o kartu su juo ir teismas, kaipo jo elementas, pasiekė vienumo.

Absoliutinėje monarchijoje, kadangi ten valdovas buvo laikomas suverenu, o valdymas buvo tiesioginis, ne tiktai jam

priklausąs, bet ir jo vykdomas betarpiškai arba per priklausomus ir veikiančius imperatyviniu mandatu jo agentus-tarnus, visos valdžios funkcijos buvo valdovo-suvereno funkcijomis. Valdovui priklausė ir teismas. Bet kada besitvarkant valstybei ir augant valdymo centralizacijai teismo funkcija susikoncentravo tam tikros kompetencijos organuose (Prancūzijoje ypač vadinamieji parlamentai) ir kada Prancūzijos karalių bei jų ministerių (ypač žymus Prancūzijos valdžios organizatorius kardinolas Richelieu) politika, naikindama luomų įtaką valdžiai ir pakeisdama senų socialinių veiksnių viešąją galią tam tikru stipriu organizuotu ir išplėstu karaliaus valdininkų aparatu, apimančiu kiek galint visas valstybinio bendravimo funkcijas, įsteigė vadinamąją administracinę monarchiją, tai dalykai pradėjo keistis. Šio režimo steigėjų sumanymu, administracinis tikslus valdininkų aparatas turėjęs sudaryti lankstų karaliaus suvereninės valios vykdymo įrankį, karaliaus bendradarbių agentų organizuotą armiją; iš tikrųjų virto kitaip. Valdininkų ir teisėjų aparatas, — nusistovėjęs ir įgijęs savo svarbaus vaidmens sąmonės, pasijutęs esąs svarbus viešosios galios veiksnys, kuriuo remiantis pati karaliaus funkcionalinė galia ir be kurio valdovo suverenitetas kabėtų bejėgis ore, — pradėjo pats tvarkytis ir konstituotis, kaipo sui generis luomas, kaipo socialinė jėga, reiškianti pretenzijų į savarankišką įtaką valdžiai, į karaliaus bendrininkų padėjimą viešosios valstybinės galios atžvilgiu. Prancūzijos monarchijos administracinė biurokratija ir magistratūra, virtusi paveldėtiniu, kad ir griežtai neužfiksuotu luomu, stipriu savo pajautimu ir drausme, galinga savo būkle valstybės valdžios funkcionalinėje konstrukcijoje, turinti ryšių su stiprėjančia buržuazijos klase, ėmė rimtai varžytis su karaliaus galia.

Absoliutinis valdovas, suverenas, galingas Prancūzijos karalius, pradėjo jaustis esąs savo agentų-tarnų nelaisvėje. „Karalius-Saulė", Liudvikas XIV, galingiausias absoliutinis valdovas Vakarų Europoje, klasikiškas suvereno pavyzdys, kuris savo galios valstybėje formulą apibūdino puikiais žodžiais: „Valstybė — tai aš", — pasirodė esąs tas, kuris daugiausia pasidarbavo karaliaus galiai pažeminti ir suvaržyti administracinio režimo metodu. Jo įpėdinis Liudvikas XV turėjo jau kelti griežtą kovą prieš parlamentus, kurie virto įsteigtosios biurokratijos ir magistratūros tvirtovėmis ir kėlė

pretenzijas į valdžią. Bet ir priešingoji pusė sugebėjo energingai kovoti. Karalius kategoriškai laimėti kovos negalėjo, nes jis be šios biurokratijos ir magistratūros pats valdyti negalėtų. Jis jos buvo reikalingas. Karaliai patys atstūmė nuo valstybės valdžios seną bajoriją, bijodami josios feodalinių tradicijų, varžiusių jųjų galią ir suverenumą. Jie funkcionaliniame valdžios aparate nebeturėjo veiksnio, kuriuo galėtų pasiremti prieš įsigalėjusią biurokratiją.

Prancūzijos monarchija prieš Didžiąją Revoliuciją jau iš tikrųjų nebebuvo absoliutinė. Tai jau nebuvo galingo karaliaus suvereno valios ir jojo neaprėžtos teisės valdymas, kaip kadaise mokė absoliutizmo teorijos steigėjai — legistai. Tiesa, karaliai dar mėgdavo iškilmingai skelbti senąją savo suverenumo tezę. „Tiktai viename mano asmeny", — sakė Liudvikas XV vieno parlamento nariams jo iškilmingame posėdyje, vadinamame „teisingumo lova" („lit de justice"), kuriame dalyvavo pats „suverenas", — „tiktai viename mano asmeny „glūdi suvereninė galia, kurios tikrąjį pobūdį sudaro sumetimų „(„conseil"), teisingumo bei išminties („raison") dvasia; iš „manęs vieno mano kiemai (teismai — „cours") gauna savo „gyvybę ir autoritetą; šio autoriteto, kurį jie mano vardu „vykdo, pilnuma visumet glūdi many; man vienam be jokio „varžymosi ir dalinimosi priklauso įstatymų leidimo ga„lia... Mano tauta (peuple) sudaro su manimi neskaldo„mąjį vienetą, ir tautos teisės bei interesai, iš kurių kai kas „drįsta daryti nuo valdovo atskirą vienetą, yra neišskiria„mai sujungti su manaisiais ir randasi tiktai mano rankose"... Taip kalbėjo karalius, norėdamas šiais žodžiais sudrausti parlamentų opoziciją ir jų kišimąsi į jojo galią, siekiantį net įstatymų leidimo funkcijų; bet ne tas jau buvo tikrenybėje. Prancūzijos monarchija jau turėjo savo konstituciją. Tai nebuvo rašytoji konstitucija, bet tai buvo nusistatančios socialinių jėgų lygsvaros kompromisas, įgyjąs teisinio pobūdžio valdžios santykiuose.

Administracinė buržuazija ir ypač teisėjų magistratūra, kurių žymiausiais organais buvo parlamentai, buvo pasiekusios valdančiųjų būklės. Kova dar nebuvo baigta ir jos išdavos dar nebuvo galutinai fiksuotos, buvęs suverenas dar kėlė ginčus, dar mėgino atimti pralaimėtas pozicijas, dar tebeskelbė savo galios obalsius, dar kartais skaudžiai sudrausda-

vo atskirus savo priešo ir kartu bendradarbio narius, bet laimėti savo suvereninio absoliutizmo nebepajėgė.

Naujųjų valdančiųjų galia, nors ji reiškėsi plačiau ir varžė valdovą visa administracijos sistema bei biurokratijos korporatyviniu solidarumu, betgi ryškiausiai susikoncentravo parlamentuose, buvusiose iš esmės ypač karaliaus teismo organais, bet virtusiais ir administracijos bei įstatymų leidimo veiksniais, pasisavinusiais tam tikrą galią į šias karaliaus valdžios funkcijas. Parlamentai kišėsi į bendrą administraciją bei policiją, traukė atsakomybėn karaliaus valdininkus, vykdančius jo norus bei nusistatymą, imdavosi ex officio valdininkų darbų teisėtumo kontrolės, aiškino bei dėstė įstatymus ne tiktai ad hoc bylų sprendimais, kas sudaro teismo funkcijos esminį elementą, bet ir bendrais reglamentais, plečiančiais, dėstančiais ir nukreipiančiais įstatymų imperatyvus tam tikra parlamento nustatoma vaga, o gaudami karaliaus įsakymus, vadinasi — įstatymus, registruoti, svarstė jų „teisėtumą" ir pasisavindavo veto galios, pasipriešindami kai kuriems jųjų.

Del Prancūzijos administracinės monarchijos ir del senųjų parlamentų galios, žiūr.: Georges Sorel — „Les illusions du progrès", Paris, 1921, 65— 92 pusl.; Hauriou — op. cit., 123 ir sek. ir 313 pusl.; Esmein — op. cit. 536 pusl. ir „Cours élémentaire d'histoire du droit français", VIII l., 530 pusl.; apie tai taip pat rašė H. Taine — „Ancien Régime", Cournot — „Considérations sur la marche des idées et desévenements dans les temps modernes"; Hanotaux „Histoire du cardinal de Richelieu", ir daug kitų autorių teisininkų bei politikų.

17. Kompetencinis ir formalinis teismo ir administracijos suskirstymas. „Deleguoto teisingumo" („justice déléguée") institucija Prancūzijos monarchijoje; reprezentacinis karaliaus teismas.

Ypač teismo funkcijos srity karaliaus suvereninės galios suvaržymas konstituciniu, kad ir neužfiksuotu įvairių valdančių veiksnių kompromisu, reiškėsi tuo, kas yra vadinama „deleguotu teisingumu" („justice déléguée"). Pirmas rimtas žingsnis teismo funkcijai sutvarkyti ir ištobulinti buvo padarytas jau tada, kada šiai funkcijai buvo sudaryti tam tikros tikslios kompetencijos organai, teismo organai. Tai buvo kompetencinis

teismo ir administracijos suskirstymas. Teismo funkcija, kuri turi remtis vieninteliu kriteriumu — teisės normomis, kuri jokio kito dievaičio turėti neprivalo, nes kitaip ji būtų iškreipiama, be abejo, šiuo kompetenciniu išsiskyrimu iš bendro valdymo (administracijos) daug laimėjo. Valdymas, administracija, policija turi atsižiūrėti į daugybę įvairių reikalų, kurie nėra užfiksuoti teisės normomis; jų politinis jautrumas nėra sveikas teismui, nes dažnai gali jo veikimą suklastoti ir versti teisėjus paaukoti teisinį kriteriumą politiniam. Sunku reikalauti, kad tas pats žmogus, remdamasis, kaip administratorius, politiniais tikslingumo sumetimais, užmirštų šiuos motyvus, kaip teisėjas, ir laikytųsi vienos nuoseklios teisės drausmės. Teisėjo ir administratoriaus darbo sąlygos, nors viena ir kita funkcija įeina į valdymo sąvoką plačiąja prasme, yra labai skirtingos. Iš kitos pusės ir administracijos bei policijos pavedimas profesiniam teisėjui — formalistui, nėra visai sveika, nors, be abejo, ne taip pavojinga, kaip pavojinga yra teismo darbui administracijos ir policijos metodų įtaka.

Bet kompentencinis teismo ir administracijos suskirstymas tai dar nėra šių dviejų funkcijų autonomizacija, kuri yra pasiekiama, pavyzdžiui, vadinamuoju formaliniu valdžios funkcijų suskirstymu. Kompetencijos suskirstymas nustato tiktai atskirus teismo ir atskirus administracijos organus, bet nereiškia, kad kiekviena šių organų kategorija jau sudaro atskirą hierarchinę sistemą su savo autonominiu organu priešaky. Iš karto absoliutinėje monarchijoje vieniems ir kitiems — administracijos ir teismo — tiksliems kompetenciniams organams buvo numatoma viena bendra hierarchinė viršūnė, viena bendra galva — valdovas. Teisėjai buvo tokiais pat jo agentais teismo funkcijos srity, kaip kiti valdininkai administracijos srity. Teismo sprendimas buvo tik tada ir tiek nejudomas, nekeistinas, įteisėtas, kaipo teisės norma ad hoc išspręstajam santykiui, kada ir kiek jis buvo paties suvereno, valdovo, sprendimas. Kadangi teisėjai sprendė valdovo vardu, tai pavaldiniams rezervuojant tiktai apeliaciją į valdovą, karaliaus teisėjų ir teismų sprendimai buvo privalomi ir lygūs paties karaliaus aktui. Bet pats valdovas, tiek apeliacijos, tiek tarnybinės priežiūros tvarka galėjo, žinoma, teismų sprendimus keisti; jo tarnų — agentų darbai negalėjo jo varžyti ir turėti jo galiai teisės normos galios.

Bet kaip tik dėliai to, kad teismo sprendimai yra reikalingi teisės normos galios jų išspręstiesiems santykiams bei dalykams, teko jų pastovumas apdrausti net nuo paties valdovo — suvereno įsikišimo. Pradėta tvarkyti apeliacijos į valdovą klausimas, pagaliau išsirutuliojo „deleguoto teisingumo“ sąvoka ir teorija. Valdovų galios teisinis aprėžimas kitų valdančių socialinių veiksnių galia, randąs sau vietos vykstančiuose konstituciniuose kompromisuose, kaip kad mūsų žiūrėtasis Prancūzijos Burbonų monarchijoje, sustiprino ir fiksavo šį teismo apdraudimą.

Nusistovėjo tam tikra doktrina, kuria teismo funkcija arba teisingumo vykdymas („justice“) esąs valdovo deleguotas tam tikriems teisėjams arba teismo organams. Šis teisingumas priklausąs valdovui, jis savo esmėje, kaipo vienas suverenumo elementų, negalįs būti valdovo perleistas nei išsižadėtas; deleguojamas esąs tiktai jo vykdymas; bet jau šis vykdymas, kaipo valdovo deleguotas teisėjams, esąs autonominis; pats valdovas negalįs keisti sprendimų nei kištis į deleguotą teismo funkcijos vykdymą, kad ir daromą jojo, valdovo, vardu. Šiuo teisėjai (teismo organai) virstą savo kompetencinėje funkcijoje valdovo reprezentantais, veikiančiais jojo vardu, bet savo valia, pavaduojančiais jį, nekontroliuojamais paties sprendimo atžvilgiu ir neatsakingais prieš valdovą.

„Deleguoto teisingumo“ sąvoka ir teisinė institucija žymiai ir ryškiai pakeitė teisėjų ir teismo padėtį valdžios organų sistemoje. Teisėjai nustojo karaliaus agentų — valdininkų — pobūdžio ir virto, kad ir neva reprezentaciniais, bet vis delto valdančiais, visiškai autonominiais ir nevaržomais savo funkcijos srity; tuo pačiu teisės veikimo kontrolė, bent tiek, kiek ji reiškėsi „deleguotu teisingumu“, buvo atpalaiduota nuo administracinių bei politinių metodų įtakos, nuvalyta nuo politinių motyvų, klastojančių jos funkciją. Šios kontrolės kriteriumu nebegalėjo būti suvereno valia, karaliaus nuožiūra („bon plaisir“), jo politiniai valdymo motyvai; vieninteliu kriteriumu turėjo būti norma, įstatymas, teisės imperatyvas.

Kad Prancūzijos monarchijos teismai, kaip esame sakę, ėjo toliau ir, nepasitenkindami savo valdančiųjų būkle teismo funkcijos srity, savindavosi tam tikrą priežiūros galią dar administracijos ir net įstatymų leidimo atžvilgiu, stengdamiesi praplės-

18. „Rezervuoto teisingumo“ („justice retenue“) institucija Prancūzijos monarchijoj; tiesioginis karaliaus ir jojo agentų teismas.

Bet deleguotas teisingumas neapėmė Prancūzijoje visos teismo funkcijos; greta jojo užsiliko vadinamojo „rezervuoto teisingumo“ (justice retenue“) sritis. Tai buvo toji teismo funkcijos sritis ar dalis, kuri liko tiesioginėje valdovo ir jojo priklausomų agentų, bet ne reprezentacinių teisėjų galioje. Šios dalies vykdymo „suverenas“ niekam nesąs „delegavęs“, bet esąs „rezervavęs“ sau pačiam.

Tokiu būdu „deleguoto“ ir „rezervuoto teisingumo“ sąvokos turi aiškaus konstitucinio pobūdžio pačių viešpataujančiųjų valdančių socialinių veiksnių kompromiso atžvilgiu. Bet jos turi jo ir kitokiu atžvilgiu, kuris mums taip pat tenka iššiūrėti.

Bet dar pora žodžių del mano vartojamojo čion termino „teisingumas“ („deleguotas teisingumas“, „rezervuotas teisingumas“). Aš jį vartoju išvertęs iš prancūzų kalbos termino „justice“, bet duodu jam, žinoma, ne materialinio teisingumo prasmės, o grynai formalinio teisingumo, kaip ir priimtame pas mus „teisingumo ministerijos“, kaipo teismų administracijos termine. Čion žodžiu „teisingumu“ reiškiama ne tas, kas turima galvoj, kada kalbama apie teisingą žmogų, apie teisingą Dievą, apie kurį nors šiaip teisingą darbą arba pasielgimą, bet apie teisinį teisingumą, grynai formalinį, turintį objektyvaus kriteriumo teisės normose ir jųjų imperatyvuose. Gal kas kartais randa pačią teisės normą arba įstatymą „neteisinga“ ar „neteisingu“, bet vis delto formalinio teisingumo atžvilgiu teisinga bus tas, kas atatinka šios „neteisingos“ normos imperatyvui, o neteisinga tas, kas jam prieštarauja (neteisė). Toks formalinis teisingumas, kaipo valdžios aktas, tai bus teisėto, atatinkančio teisės normai, darbo, buklės, įvykio—parėmimas, o neteisėto—neteisės — sudraudimas. Tai ir yra teismo funkcijos esmė.

19. „Deleguoto“ ir „rezervuoto teisingumo“ klasifikacija administracijos atžvilgiu.

Teismo funkcijos skirstymas į „deleguotąjį“ ir „rezervuotąjį teisingumą“ turi, kaip sakiau, dar kitokios prasmės. Aš jau esu sakęs, kad teismas pradžioje apsireiškia kaipo bendrojo val-

dymo epizodas. Ar jis yra esminis bendrojo valdymo elementas, ar jis, kad ir sudarydamas iš esmės atskirą nuo valdymo funkciją, yra įjungiamas į valdymą dėliai pirminės valdžios organizacinio netobulumo, tas čion svarbos neturi. Faktas, bent kaip bendra taisyklė, lieka faktu. Valdovas, kunigaikštis, karalius su savo taryba, su savo artimaisiais bendradarbiais ir prityrusiais tarnais, tariasi del įvairių valdymo ir administracijos klausimų ir kartu šioje taryboje sprendžia tarp pavaldinių ginčus, žiūri ir sprendžia pavaldinių skundus prieš savo valdininkus, nagrinėja baudžiamas bylas ir skiria kaltininkams bausmes. Anglijos karalių Didžioji („Magnum Concilium") ir privatinė („Concilium privatum") Tarybos, — iš kurių pirmosios išsirutuliojo Lordų Rūmai, o iš antrosios — bendros administracijos kolegija, ir kaipo jos dalis, dabartinis ministerių kabinetas,—be kitų, turėjo ir teismo funkcijų. Tą patį mes matome beveik visur pradžioje. Pas mus, senoje Lietuvos valstybėje, taip pat atskiri administracijos organai turėjo kartu ir teismo funkcijų.

Pamažu teismas ir administracija pradėjo skirtis. Pirma šis skyrimasis buvo tiktai kompetencinis, toliau pradėta eiti į formalinį abiejų funkcijų suskirstymą ne tiktai atskirais kompetenciniais organais, bet ir atskiromis autonominėmis vienos ir kitos funkcijų organų sistemomis su atskirais nepriklausomais kits nuo kito pagrindiniais organais kiekvienos sistemos viršūnėje.

Bet šitame teismo funkcijos skyrimesi nuo administracijos (valdymo), šitame jos atsipalaidavime, kuris reiškė kartu ir teismo metodų pakeitimą, ne visuomet dalyvavo visa teismo funkcija, visos josios sritys. Kai kurios, labiau surištos su valdymu, buvo išskiriamos iš teismo autonomijos ir jungiamos su administracija arba, tiksliau sakant, paliekamos bendrojo valdymo organų kompetencijoje. Pastarosios tai ir buvo „rezervuotas teisingumas", vadinasi, administracijos organų vykdomas teismas. Autonomizuotas gi teismas — tai „deleguotas teismas".

Senosiose monarchijose abi mūsų nurodytos taip „deleguoto" taip „rezervuoto" teismo prasmės tikrenybėje sutapdavo. „Rezervuotas" karaliaus teismas priklausė tiesioginiam „suvereno" valdymui, o kadangi šis tiesioginis valdymas lietė ypač administraciją, tai „rezervuotas teismas" buvo tampriai su ad-

ministracija sujungtas. „Deleguotas“ gi teismas, neva naudojęsis autonomija iš karaliaus, buvo išskirtas iš jojo valdymo.

Bet „deleguoto“ ir „rezervuoto“ teisingumo klasifikacija galėjo turėti ir tiktai antros prasmės, būtent, tenai, kur valdžios teisinė konstitucija buvo sudaryta remiantis steigiamosios suvereninės ir įsteigtosios konstitucinės galios mokslu ir rašytos konstitucijos tarpininkavimu tarp šių dviejų galių. Šioje konstrukcijoje visi veiklūs nuolatiniai pagrindiniai valdžios organai, veikią ne savo, bet pavestąja arba „deleguota“ jiems suvereno galia konstitucijos ribose. Jei šioje konstrukcijoje teismas ir administracija buvo suskirstyti savo atskirais konstituciniais organais, tai tiek teismas („teisingumas“), tiek administracija buvę „deleguoti“. Tada sąvoka „rezervuoto teisingumo“, kaipo tos teismo funkcijos dalies, kuri nėra pavesta autonominei teismo organų sistemai, veikiančiai atskira nuo administracijos „delegacija“, reiškia jau, žinoma, ne tai, kad šis „teisingumas“ esąs suvereno pasiliktas savo tiesioginei dispozicijai, bet tai, kad, „delegaciją“ suskirstymu, šis „teisingumas“ esąs paliktas bendro valdymo ribose, esąs rezervuotas jam kaipo jojo privilegija.

20. Tarnybinė valdininkų darbų priežiūra, arba kontrolė. Josios metodas, kuriuo ji skiriasi nuo abiejų teismo kontrolės kategorijų (ginčo teismo ir baudžiamojo teismo): vyresnybės nuožiūra — valdančiųjų oportunistiniai sumetimai.

Tos teismo funkcijos kategorijos, kurią mes pavadinome ginčo teismu, rezervuotam teisingumui priklausė ypač toji jos dalis ar sritis, kuri liečia ginčus tarp pavaldinių ir valstybės del valdžios organų (valdininkų ir teisinių valdančiųjų) darbų teisėtumo. Šiuo atžvilgiu mums tenka dar sykį grįžti į mūsų išžiūrėtą teisinį valdžios sutvarkymą organais hierarchinėje pastarųjų konstrukcijoje. Tai, kaip mes jau žinome, reiškia, kad išskiriant vyriausiąjį pagrindinį organų (arba valdančius), kuris neturi jokios tarnybinės vyresnybės, kiekvienas žemesnysis organas atsako prieš atatinkamą vyresnįjį arba vyresniuosius, kurie sudaro jo vyresnybę, ir kartu kiekvienas, išskyrus pačius žemiausiuosius, prižiūri atatinakmų žemesniųjų (jo priklausomų) organų darbus (aktus). Ši atsakomybė ir priežiūra jungia visus organus į vieną veikimo tinklą ir daro, kad visas šios

daugybės organų darbas vyksta lyg viena valia, lyg vienu nusistatymu, lyg vieno asmens — valstybės — siela. O kur veikia griežtas valdžios funkcijų suskirstymas, ten šių tinklų yra tiek, kiek yra suskirstytų organų, o valdžios ir pačios valstybės juridinio asmens vienumas yra palaikomas jų visų konstitucine drausme; jei ši drausmė kartais suirtų, tai kiltų anarchijos pavojus arba tarpusavė šių kelių sistemų pagrindinių organų kova, vedanti į anarchiją arba į perversmą.

Priežiūrą ar kontrolę, kuri priklauso vyresniesiems organams del žemesniųjų darbų, mes vadinsime tarnybine, šiuo terminu atskirdami ją nuo kitos kontrolės, sudarančios teismo funkciją ir vykstančios jau žinomu mums ginčų sprendimo metodu arba bausmių skyrimu neteisei ex officio; pastarąją mes vadinsime teismo kontrole. Tarnybinė valdininkų (valdančiųjų ji neliečia) darbų kontrolė vyksta kitokiu metodu — ji nėra reikalinga ginčo, ji yra vyresnybės vykdoma josios iniciatyva ir nuožiūra; ginčo čion nėra ir negali būti del mūsų jau išaiškintos priežasties: prižiūrėtojas ir prižiūrimas, vyresnysis ir priklausomas organai nesudaro dviejų atskirų juridinių asmenų, dviejų priešingų šalių; kadangi čion negali būti dviejų ginčo subjektų, be kurių nėra galimas pats ginčas, tai jis ir nekyla; be to, ginčas ir jo sprendimas numato be dviejų ginčo subjektų dar trečiąjį veiksnį — arbitrą, ginčo sprendėją — tuo tarpu čion vyresnysis organas pats kelia klausimus del žemesniojo darbų, pats juos ir sprendžia; nėra ginčo subjektų, nėra ir jojo sprendėjų.

Bet tarnybinės kontrolės metodas skiriasi ir nuo antrosios teismo funkcijos kategorijos, baudžiamojo teismo kontrolės metodo. Tenai kvalifikuotos neteisės sekimas ir josios baudžiamasis persekiojimas vyksta ex officio, nelaukiant ginčo pareiškimo; tiesa, kartais pats procesas baudžiamame teisme yra konstruojamas ginčo formomis: kaltinimas ir gynimas, kaipo dvi funkcijos su atskirais subjektais (prokuratūra ir kaltinamasis su savo gynėju, kaipo dvi besivaržančios šalys, turinčios tam tikrų procesinių teisių, o teisėjas, arba teismas, kaipo trečiasis veiksnys, bešališkas sprendėjas), bet tai yra tiktai techniško teismo darbo konstrukcija, ne būtina ir ne esminė baudžiamajai teismo funkcijai, kuri net ir ten, kur ji yra įvesta, dažnai

neapima visų šios funkcijos stadijų (pav., įžengiamojo tardymo); tikro ginčo del teisės čion nėra, klausimas liečia tiktai patį neteisės faktą (padarė ar nepadarė, kaltas ar nekaltas) ir neteisės kvalifikaciją bei sankciją (kuriuo įstatymu ir kaip turi būti nubaustas); pagaliau, kaltinimas nėra ginčo kėlimas, bet yra tam tikras šios teismo funkcijos kategorijos elementas, kuris gali būti atskiram organui pavestas, bet vis delto yra teismo darbo sąvokos apimamas. Čion ginčo yra tiktai forma, bet ne esmė. Baudžiamoji teismo funkcija, apimanti ir kaltinimo iškėlimą, vyksta ex officio, bet ne teismo nuožiūra; baudžiamasis teismas privalo būti „fatum", kategoriškas neišvengiamas padarinys, bet ne eventualybė, pareinanti nuo oportunistinių sumetimų.

Tarnybinės gi priežiūros metodas tai vyresnybės nuožiūros, oportunistinių sumetimų metodas. Šiuo jis ryškiausiai skiriasi nuo baudžiamojo teismo metodo. Vyresnybė kontroliuoja priklausomų organų darbą, kada jai patinka ir kaip jai patinka, atsižiūrėdama į jos atstovaujamąjį tarnybos labą ir viešuosius reikalus; šioje savo nuožiūroje ji yra aprėžta tiktai savo atsakomybę prieš savo aukštesnę vyresnybę, pagaliau, prieš valdančius, kurių rankose visa šita tarnybinė priežiūra pasiekia savo aukščiausiojo laipsnio, koncentruojasi ir baigiasi. Šiame laipsnyje vyresnybės nuožiūra neturi kito varžančio veiksnio, kaip valdančiųjų sąmonės drausmė ir jų socialiniai suvaržymai.

21. Tarnybinė valdininkų darbų tikslingumo kontrolė.

Tiek del tarnybinės priežiūros metodo. Bet koks gi yra jos būdas? Kuriuo kriteriumu ji matuoja kontroliuojamųjų organų darbus? Mes pamatysime, kad ir šiuo ji labai ryškiai skiriasi nuo teismo kontrolės, kuri yra organizuojama teisės imperatyvų veikimui paremti ir kuri kontroliuoja vien tik teisėtumą. Tarnybinė kontrolė yra vykdoma valdininkų darbų: *a)* tikslingumo ir *b)* teisėtumo atžvilgiu. Tai yra lyg dvi šios kontrolės kategorijos, bet iš tikrųjų, kaip pamatysime, jos griežtų ribų tarp savęs neturi ir todel kategoriškai klasifikacijai netinka. Tikslingumo momentas, kaipo pagrindinis ir esminis tarnybinei kontrolei, turi labai žymios įtakos ir tarnybinei teisėtumo kontrolei; tenka net pasakyti, kad jis niekuomet negali būti visiškai iš pastaro-

sios pašalintas. Šiuo, kaip aš pasistengsiu įrodyti, tarnybinė kontrolė net tada, kada ji yra kreipiama į teisėtumą, lieka savotiška ir neturi teismo kontrolės žymių. Tiesa, tikslingumo momentai atsiranda kartais ir teismo darbe, bet visai išimtinai ir tiktai, taip sakant, kontrabandos keliu arba kaip kai kurių nepaprastų ir netikėtų įstatymų išvadų korektyvai, be kurių pagalbos susidarytų absurdas, reiškiamas devizu: „fiat justitia — pereat mundus"; teisėjai turi naudotis jais didžiausiu atsargumu ir tiktai iš tikrųjų iš paskutiniosios. kada kitų būdų socialinei nesąmonei išvengti nėra, o nesąmonė „pereat mundus", kurios, žinoma, įstatymų leidėjas negalėjo turėti galvoj ir siekti, nes įstatymų leidėjas negali būti prezumuojamas kvailas esąs, yra aiški ir svarbi. Šiaip jau, išskyrus šiuos nepaprastus atsitikimus, kurie negali sudaryti taisyklės, tikslingumo kriteriumui teismo kontrolėje vietos nėra.

Tarnybinė kontrolė, ir tai yra josios seniausias ir esminis elementas, vertina kontroliuojamųjų organų (valdininkų) darbų tikslingumą, žiūri ir svarsto, ar šie darbai atatinka vyresnybės (kaipo galutinė instancija — valdančiųjų) nusistatymą ir jųjų siekiamus socialinius valstybės valdžios tikslus. Jei hierarchinis valdžios aparatas iš tikrųjų privalo turėti valdžios vienumo ir būti lankstus, tai kaip tik tikslingumo ar oportunizmo atžvilgiu negali kiekvienas organas eiti sau. Tas ypač yra svarbu administracijos funkcijai, bet gali, žinoma, liesti ir įstatymų leidimą ten, kur ši funkcija, kaip pavyzdžiui SSSR-e arba iš dalies Čekoslovakijoje, yra atliekama paraleliai kelių organų, leidžiančių įstatymus: šių organų vyresnysis gali kontroliuoti ir naikinti žemesniojo išleistus įstatymus ne tiktai teisėtumo motyvais, kada, pavyzdžiui, žemesnysis yra peržengęs savo įstatymų leidžiamosios kompetencijos ribas, bet ir tikslingumo motyvais, kada jis randa, kad išleistas įstatymas nesąs pageidaujamas arba prieštaraująs valdančiųjų nusistatymui ir t.t.

22. Tarnybinė valdininkų darbų teisėtumo kontrolė; tikslingumo motyvų įtaka šiai kontrolei.

Vyresnybei ir valdantiems turi rūpėti ir, be abejo, rūpi ir priklausomųjų valdininkų darbų teisėtumas. Jei valstybės valdžia rado reikalingu susitvarkyti kompetencijų kategorijomis ir užfiksuoti daugybę reikalų bei valdininkų veikimo tvarką tam

tikromis pastoviomis teisės normomis, tai, žinoma, ji tai padarė tam, kad šie imperatyvai veiktų, ir kad ne tiktai pavaldiniai, bet ir valdininkai, kiek šie imperatyvai jų veikimą liečia, laikytųsi jųjų. Taigi, be abejo, valdžia yra suinteresuota teisėtumu, kuriame reiškiasi ir užfiksuotas tikslingumas. Tarp veikiančios teisės normų gali būti ir tokių, kurios neatatinka dabartinių valdančiųjų nusistatymo. Žinoma, valdžia gali netinkamas valdantiems teisės normas pakeisti ar panaikinti. Bet kartais tai gali būti del įvairių motyvų valdantiems nepatogu ar negeistina. Dažnai tenka skaitytis su kai kuriais socialiniais veiksniais, neerzinti jų, šiuo tuo jiems nusileisti, įvesti arba palaikyti teisės normos, kurios ne visai atatinka valdančiųjų nusistatymui ir jų siekiamiems tiesioginiams socialiniams tikslams. Kartais tai tenka padaryti net del užsienio, kad išvengtų tam tikrų įtarimų, atremtų kuriuos nors tarptautinius kaltinimus ar nusileistų tam tikriems plačiai priimtiems dėsniams. Iš kitos pusės kartais tenka išsižadėti fiksuoti įstatymu kai kurie dalykai, kurie labai rūpėtų valdantiems ir kurie yra labai svarbūs jų siekiamiems tikslams, arba pridengti jie įstatyme įvairių priedų ir pastabų balastu, kuris sudaro lyg pažadą, visiškai valdantiems nereikalingą, bet be kurio būtų sunku įgyvendinti tas, kas rūpi.

Žodžiu, yra tam tikra įstatymų leidimo ir apskritai teisės politika. Ne visa veikianti teisė turi valdantiems vienodos svarbos. Jei, pavyzdžiui, valdantieji būtų nacionalistai, tai jiems, žinoma, labai mažai rūpėtų visa toji konstitucinės ir paprastos teisės dalis, kuri apsaugoja tautines mažumas valstybėje; bet vis delto galėtų būti labai daug ir labai rimtų motyvų tam, kad ši teisė nebūtų išbraukta, kad ji pasiliktų kaip papuošalas ir ginklas prieš įvairius kaltinimus Tautų Sąjungoje ir t.t.

Tai, ką valdantieji iš savo nusistatymo ir savo siekiamųjų socialinių tikslų negali suformuluoti teisės normomis (įstatymais,) jie, turėdami galios valdyme, ypač administracijoje, gali žymioje dalyje įgyvendinti ir daryti tiesioginiu valdymu, nes pastarasis yra daug platesnis, negu „įstatymų vykdymas", nors jis kartais yra klaidingai šiuo terminu vadinamas. Taip vadinamoji diskrecinė galia, kuria naudojasi valdžios organai savo kompetencijos ribose ir kuri sudaro nesuvaržytą teisės imperatyvais jų veikimo sritį, yra visuomet plati. Šioje srity valdininkai veikia tiktai tikslingumu, nustatomu jų vyresnybės, valdančiųjų, ir tik-

tai tikslingumo atžvilgiu jie čion ir yra kontroliuojami. Tad tie socialiniai tikslai (reikalai, interesai), kurie yra valdančiųjų siekiami ar atstovaujami, randa plačios galimybės reikštis valdžios darbe, valdyme, administracijoje ir be jų suformulavimo tam tikrais įstatymais.

O kai del tos valdžios organų darbų srities, kuri yra kategoriškai teisės normų tvarkoma ir del kurios ypač kyla teisėtumo kontrolės klausimas, tai čion tarnybinė šio teisėtumo kontrolė, kuri, kaip esu sakęs, vyksta vyresnybės (valdančiųjų) nuožiūros metodu ir todel yra labai lanksti, duoda administracijai galimumo vengti teisėtumo kelio, jei tas liečia tas teisės normas, kurios valdančiųjų nusistatymui neatatinka. Valdantieji, nebūdami suinteresuoti kai kurių teisės normų veikimu, gali nesirūpinti tuo, ar jų priklausomieji valdininkai šių įstatymų atžvilgiu elgiasi teisėtai ar neteisėtai, ar jie šių įstatymų uždedamas jiems pareigas atlieka uoliai ar ne, arba, jei negali šito visai nežiūrėti, jei vis delto kartais privalo šiuo pasisakyti, jei, pavyzdžiui, Seime kurios nors opozicinės frakcijos atstovai duoda vyriausybei paklausimą del tam tikrų aktų teisėtumo, ir vyriausybė turi atsakymą suteikti, tai jie pasitenkina paviršutiniu šio teisėtumo palaikymu; valdininkai labai gerai supranta ir jaučia, kas jų vyresnybei yra pageidaujama, ir žino, kurioje srity teisėtumas turi būti rimtai palaikomas, o kurioje užtenka tiktai šioks toks išorinis teisėtumo pavidalas.

Jei tiktai nesilaikymas griežto teisėtumo arba aiškiai neteisėti valdininkų darbai neįeina į nusikalstamųjų darbų rūšį, tai viena tarnybinė šio teisėtumo kontrolė apdrausti jo nepajėgia, jei jis del kurių nors priežasčių nerūpi valdantiems kartu ir tikslingumo atžvilgiu. Vadinasi, ten, kur valdininkų darbų teisėtumą nepasiekia teisino kontrolė, ten teisėtumas turi pasiduoti tikslingumui. Tarnybinė teisėtumo kontrolė visuomet turi savy tikslingumo, įvairių oportunistinių valdančiųjų sumetimų momentą ir pastarajam priklauso lemiantis vaidmuo; jis yra neišskiriamas iš tarnybinės kontrolės, ir būtų klaidinga iliuzija manyti, kad sukoncentravimas aukščiausios tarnybinės kontrolės parlamente, politinės ministerių atsakomybės pavidale, galėtų pajėgti nuvalyti ją nuo oportunistinio tikslingumo veiksnio. Tiesa—parlamentinė tarnybinė kontrolė tuo yra rimtesnė už kitą, kad parlamente, be valdančiųjų veiksnių, randasi ir įvairūs opozici-

jos veiksniai, kurie gali naudotis parlamentinėmis institucijomis, kaip interpeliacijos, paklausimai, komisijos, ir versti valdininkų vyresnybę vertinti jų darbų teisėtumą; bet sprendimas priklauso valdančiai daugumai, o valdantieji tiek parlamento daugumoje tiek ministerių kabinete bus linkę vadovautis tikslingumo motyvais, kurie labai dažnai pajėgs persverti kategoriškus teisės drausmės motyvus. Jie griežtai ir nuosekliai palaikys teisėtumą tada, kada jis sutampa su jų tikslingumu.

Žinoma, vieni valdantieji tai darys daugiau, kiti mažiau. Vieni labiau gerbs teisėtumą, tiksliau supras jo svarbą valstybiniam bendravimui ir todel nebus taip linkę aukoti jį kuriems nors laikiniams politikos tikslams, kiti — šių ceremonijų su „teisėtumu" nedarys. Bet tenka turėti galvoj, kad apskritai žmoniška yra pasiduoti ūpui ir imti tai, kas šiuo laiku yra pasiekiama ir imtina. Politinės gi kovos ir politinės aistros atmosferoje yra nemaža pagunda paaukoti teisėtumą, kuris kartais atrodo esąs tuščia formalybė, gyvam kurių nors šios valandos tikslų tikslingumui; ji veikia žmones ir jai lengvai gali pasiduoti valdantieji, kurie yra žmonės ir kurie turi galingų valdžios priemonių savo nusistatymui vykdyti. Jie gali šią veikimo kryptį bona fide teisinti garsiu devizu: „salus reipublicae suprema lex esto", bet labai dažnai šio neva „salutis reipublicae" analizas rodo jį turint kurį nors vienašališką grynai partinį pobūdį. Tad nėra patartina per daug pasitikėti valdančių politinio valdymo veiksnių teisine drausme, kaipo pakankama teisėtumo apsauga tarnybinės valdininkų kontrolės formoje.

23. Suvaržytos kompetencijos ir diskrecinės galios klasifikacija. Teisėtumo problema liečia ir diskrecinės galios sritį.

Teisėtumo momentas tarnybinėje valdininkų darbų kontrolėje ryškesnis yra toje šių darbų srity, kuri yra kategoriškai teisės normų, ypač įstatymų, tvarkoma. Bet vis delto ji reiškiasi ir toje jų srity, kurią mes apibūdinome diskrecinės galios vardu (diskrecinės, žinoma, bendrose tam tikro organo kompetencijos ribose). Valdžios organų kompetencijos klasifikacija šiom dviem rūšim—diskrecinės galios kompetencija ir vadinamąja suvaržyta kompetencija („compétence liée"), kuri seniau buvo administracinės teisės moksle nustatoma sąryšy su valdininkų darbų teisėtumo kontrolės problema, šiandien jau yra mokslininkų

ir praktikų daugumos atmesta. Gal mes dar turėsime progos šitą dalyką paliesti žemiau, kada kalbėsime apie Prancūzų administracinio teismo evoliuciją. Čion aš pasitenkinsiu bent trumpu nurodymu į tai, kad ir ši vadinamoji diskrecinės galios kompetencija, nors ji sudaro veikimo sritį, kuri nėra kategoriškai įstatymo formuluojama, vis delto bent šiais keliais atžvilgiais yra teisėtumo liečiama: *a)* ir dėliai šios kategorijos darbų, kaip ir del kitų valdininkų darbų, kyla bendras teisinių kompetencijos ribų klausimas (jie negali išeiti iš šių ribų, nes kitaip bus neteisėti), *b)* jie kad ir nėra smulkiai įstatymo tvarkomi, vis delto negali prieštarauti teisės normoms, tad ir šiuo atžvilgiu bus teisėti ar neteisėti, vadinasi, priklauso teisėtumo kontrolei, *c)* jie turi laikytis bendro teisinio įsteigtosios valdžios funkcijų tikslo; šitą aš paaiškinsiu šitokiu pavyzdžiu: pavyzdžiui, ministeris ar departamento direktorius gali skirti valdininką tam tikrai vietai, įstatymas nustato tam tikras kvalifikacijas (pavyzdžiui, pilietybės, mokslo, amžiaus stažo cenzą), kurių privalo turėti skiriamas kandidatas. Šių kvalifikacijų ribose paskyrimo galia yra diskrecinė: ministeris ar direktorius iš kelių kvalifikuotų kandidatų tarpo gali pasirinkti ir paskirti vieną (poną A, B, C, X, Y, Z) savo diskrecine nuožiūra; eventualiai paskyrimas galėtų būti tarnybiniu metodu kontroliuojamas tikslingumo atžvilgiu; bet ar jis galėtų būti kontroliuojamas teisėtumo atžvilgiu? naujoji doktrina ir praktika atsako: taip, gali: būtent, teisinė įsteigtosios valdžios konstrukcija numato valdžios vykdymą *funkcionalinį*, o tas reiškia, kad visi valdininkų, o net ir teisinių valdančiųjų, darbai turi būti tarnybinio, o ne asmeniško tikslo pobūdžio; ir štai jeigu pasirodytų, kad ministeris ar direktorius paskyrė kvalifikuotą valdininką A ne tarnybiniu, o savo asmeniškų tikslu, pavyzdžiui, šiuo paskyrimu atsilygindamas jam už kokį nors asmenišką patarnavimą arba kitokiu grynai asmeniško jų dviejų santykio motyvu, tai jis būtų šiuo padaręs vadinamąjį galios iškreipimą („détournement de pouvoir"), ir paskyrimo aktas būtų *neteisėtas* ir eventualiai naikintinas kaip tik teisėtumo atžvilgiu (plg. „Revue de Droit public et de la science politique", 1923 m., Roger — Bonnard'o straipsnis „Le pouvoir discrétionnaire des autorités administratives et le recours pour excès de pouvoir", 363 — 392 pusl.; Nézard — „Eléments de Droit public", 1922 m., 375 pusl.).

24. Teisėtumo svarba valdantiems ir opoziciniams socialiniams veiksniams.

Tad valdininkų darbų teisėtumo kontrolė, jei ji yra vykdoma tarnybiniu būdu, negali atsipalaiduoti nuo ryškios tikslingumo momento įtakos. Vis delto nereikia manyti, kad teisėtumo kontrolė pati savaime neturinti valdantiems jokios rimtos vertės ir visumet esanti jų vykdoma tiktai dėl akių arba tiktai tiek, kiek teisėtumas sutampa ad hoc su jųjų tikslingumu. Yra motyvų, dėliai kurių valdantieji gali būti suinteresuoti teisėtumu, kaipo tokiu, neatsižvelgiant į tai, ar jis daromas naudai tų teisės normų, kurios reiškia dabartinių valdančiųjų nusistatymą, ar tų, kurios tiesiog šio nusistatymo nereiškia.

Dabartinių valdančiųjų nusistatymas, jų reiškiamieji socialiniai reikalai, jų siekiamieji socialiniai tikslai, yra užfiksuojami jų leidžiamuose įstatymuose, kurių bent iš dalies, bet labai žymioje dalyje, yra nustatoma valstybės funkcija. Socialinių veiksnių lygsvara gali pasikeisti ir iš tikrųjų nuolat keičiasi, ypač kultūringoje ir ryškiai diferencijuotoje visuomenėje. Dabartiniai valdantieji gali būti priversti užleisti vietas kitiems arba bent pasidalinti viešąja valstybės galia su naujais valdančiais veiksniais. Jie gali nustoti įtakos socialinei bei politinei valstybės funkcijai ir įstatymų leidimui, arba ši įtaka gali žymiai sumažėti. Bet jų išleistieji įstatymai liks, kol nebus naujų valdančiųjų pakeisti arba panaikinti. Jie liks ir tebetvarkys valstybės funkciją. Išskyrus nepaprastus labai griežtos socialinės revoliucijos atsitikimus, visa veikianti teisė nėra iš karto, taip sakant, urmu pakeičiama. Josios keitimas eina pamažu sritinėmis teisinėmis reformomis.

Eilinis viešpataujančiųjų socialinių veiksnių lygsvaros pakeitimas, net įvairūs politiniai ir konstituciniai perversmai, nors jie visumet apsireiškia ir tam tikrais teisės pakeitimais, nenaikina ir nekeičia jos visos. Žymi teisės dalis, buvusiųjų valdančiųjų išleista, liks ir veiks toliau, pratęsdama, taip sakant, jųjų viešpatavimą ir jųjų teisinį valstybinės funkcijos valdymą. Gal naujieji valdantieji šiek tiek pakeis senosios teisės interpretaciją, jos, taip sakant, funkcionalinę kryptį, bet vis delto pasiliks joje dar daug senojo.

Šiuo laiku kuone visur valdantieji turi būti pasiruošę eiti į įvairius kompromisus su daugybe dygstančiųjų naujų socialinių

veiksnių arba užleisti vietą kitiems ir pereiti į opoziciją, kur jiems teks kovoti su naujais valdančiais ir laukti, kol vėl pasiseks (ir dargi nežinia, ar pasiseks) atgauti pralaimėtas viešosios galios pozicijas. Išmintingieji ir kultūringieji valdantieji tai nusimano, ir todel jiems rūpi ne tiktai valdymo ir įstatymų leidimo laikymas šią valandą, kada jie yra galingi, bet ir tiksli teisėtumo organizacija, kuri pajėgtų pakelti teisinę drausmę ir garantuoti pastovų teisės veikimą, kuris jiems patiems bus naudingas tada, kada jie bus kitų socialinių veiksnių nustumti nuo valdžios vairo. Tiktai trumparegiai valdantieji to nemato ir pasitenkina naudojimusi savo galia, tą valandą pakeisdami teisėtumą tikslingumu.

Todel yra akstinų, kurie verčia valdančius gerbti teisėtumą ir palaikyti jų vykdomoje tarnybinėje valdininkų kontrolėje bent šiokią tokią lygsvarą tarp teisėtumo ir tikslingumo, neaukojant viso vienam tikslingumui. Bet tas, kaip dar pasakysime, turi versti juos kreipti rimtesnį dėmesį į tokią šio teisėtumo organizaciją, kuri tikrai pajėgtų emancipuoti jį nuo tikslingumo hegemonijos, o tas vienais tarnybinės kontrolės metodais būtų nepasiekiama: čion tikslingumo momentas yra ir bus visuomet perdaug ryškus.

Tiksli teisėtumo organizacija turi didelės svarbos ne tiktai valdantiems, bet ir valdiniams, arba, geriau sakant, opoziciniams socialiniams veiksniams, nes valstybės valdiniai, priklausą viešpataujantiems veiksniams, yra solidarūs su valdančiais ir negali būti jiems priešstatomi. Opoziciniams veiksniams teisėtumas gali rūpėti kitais motyvais, negu valdantiems. Žinoma, jų tarpe gali būti vakarykščiai valdantieji, kuriems tas rūpi todel, kad veikiančioje teisėje daug tebėra jų buvusios galios ir jų socialinio nusistatymo liekanų, kurių sistematingas veikimas valstybinėje funkcijoje jiems yra savaime naudingas.

Bet tas rūpi net ir tiems opoziciniams veiksniams, kurie dar niekuomet valdančios būklės nebuvo pasiekę ir kurie apskritai nesitiki jos pasiekti arba mano ją pasiekti revoliuciniu keliu, kaip tik nuversdami visą esamąją teisę. Jie gali patys esamos teisės negerbti ir iš esmės dėliai jos turinio jos nebranginti; jie gali būti patys labai griežtai nusistatę prieš visą esamąją teisinę (ir konstitucinę) tvarką, kuri jųjų socialinių reikalų neatvaizduoja ir jų socialiniam nusistatymui kenkia. Bet norėdami nu-

griauti veikiančiąją teisę ir gal net ruošdamiesi revoliucijai, jie vis delto bus suinteresuoti valdžios darbų teisėtumu, bent tiek, kiek valdžia yra jų socialinių priešų rankose.

Tas jiems rūpi todel, kad teisėtumas savaime varžo valdančiųjų galią, sulaiko josios griežtumą, įveda ją į tam tikrą kategorišką funkcionalinę vagą ir tuo pačiu mažina josios pavojų jų reikalams; kartu jis duoda jiems galimybės šiek tiek apsidrausti nuo viešosios valdančiųjų galios slėgimo, kuris būtų jiems ypač baisus tada, kada ji galėtų veikti palaidais nuožiūros įsakymais, niekuo nevaržomais ir besireiškiančiais visai netikėtomis formomis ir imperatyvais ad hoc; jiems yra patogiau prisitaikinti prie esamos, kad ir nenaudingos jiems socialinių jėgų lygsvaros atžvilgiu būklės, kada pastaroji yra sutvarkyta tam tikromis pastoviomis teisinėmis kategorijomis, iš anksto žinomomis ir pasiduodančiomis tam tikriems išskaičiavimams. Pagaliau tinkama tiksli teisėtumo organizacija, apimanti ne tiktai valdinių, bet ir valdininkų bei apskritai valdžios organų (ir pačių teisinių valdančiųjų) darbus, leidžia opoziciniams socialiniams veiksniams patiems veikti viešąją galią bent teisės normų ribose, kontroliuojant valdžios aktų teisėtumą, vadinasi, varžant valdančius.

Jau parlamentinė, panaši į tarnybinę, valdininkų ir aplamai visos administracijos darbų teisėtumo kontrolės forma, kurią nustato vadinamasis parlamentarizmas, ypač kada parlamentas yra sudaromas proporciniu atstovavimu, suteikia šiuo atžvilgiu opoziciniams socialiniams veiksniams didelės ir žymios naudos. Patekę į parlamentą, opoziciniai veiksniai turi teisinės galimybės veikti šią kontrolę. Bet, kaip aš jau esu nurodęs, net ir parlamentarizmas nepajėgia išvaduoti jo tvarkomos quasi-tarnybinės administracijos teisėtumo kontrolės nuo aiškios ir galų gale nulemiančios tikslingumo įtakos, neatskiriamos nuo tarnybinės kontrolės. Ši įtaka gali būti griežtesnė arba švelnesnė, bet ji yra tarnybinei kontrolei esminė. Tikėtis, kad ji būtų galima iš šios kontrolės visiškai pašalinti — būtų naivi svajonė.

Tad ši tiksli teisėtumo organizacija, kiek ji liečia valdininkų arba, plačiai imant, valdžios organų ir ypač administracijos darbų teisėtumą, tenka ieškoti ne tarnybinėje, bet antrojoje kontrolės formoje, būtent, teismo kontrolės formoje. Kiek

tarnybinėje kontrolėje esminis yra tikslingumo momentas, tiek teismo kontrolėje esminis yra kaip tik teisėtumo momentas.

25. Valdininkų darbų teismo kontrolė (ginčo teismo ir baudžiamojo teismo formoje). Palikimas šios teismo kontrolės valdininkų vyresnybės rankose ir apskritai jos pavedimas „rezervuotam teisingumui". Šios sistemos kritika.

Tarnybinė kontrolė sudaro valdymo—administracijos—funkcijos elementą. Tą, ką mes vadiname teismo kontrole, įeina į mūsų iššiūrėtą teismo funkciją. Pastaroji, kaip mes žinome, reiškiasi dviem pagrindinėm savo kategorijom, ginčo teismu ir baudžiamuoju teismu, kurių kiekviena turi savo metodą. Iš mūsų išnagrinėtos teismo klasifikacijos į deleguotą teisingumą ir rezervuotą teisingumą, o taip pat iš to, ką mes esame sakę apie pirminę teismo priklausomybę bendram valdymui, mes žinome taip pat, kad teismo funkcijos sąvoka nereiškia savaime to, kad jai būtų būtinai sudaryti atskiri kompetenciniai valdžios organai, o juo labiau atskira šios funkcijos organų sistema, kuri nuo žemesniųjų ligi aukščiausiųjų savo organų būtų bendros valstybės konstitucijos ribose nepareinama nuo kitų (įstatymų leidimo ir ypač administracijos) funkcijų organų sistemų, vadinasi, būtų autonominė (formalinis valdžios funkcijų suskirstymas). Tai gali būti, bet to gali ir nebūti. Tai pareina nuo organizacinės valdžios konstrukcijos.

Teismo sąvoka gali būti formuluojama, kaip: **a.** teismo funkcija (abiem savo kategorijom), **b.** tam tikri teismo (teismo funkcijos) kompetenciniai organai ir **c.** teismo organų autonominė funkcionalinė sistema.

Teismo funkcija arba kuri nors jos sritis (dalis) gali būti, kaip mes žinome, pavesta ir ne autonominiams arba kompetenciniams teismo organams, ji gali būti pavesta ir administracijos (rezervuotas teisingumas) arba net ir įstatymų leidimo organams. Ta pati valdininkų vyresnybė, kurios aukščiausią hierarchinę instanciją sudaro valdantieji (arba pagrindiniai konstituciniai organai) ir kuriai priklauso tarnybinė tų valdininkų darbų kontrolė, gali turėti ir teismo kontrolės kompetencijos šiems valdininkų darbams. Tas reiškia, kad valdininkų vyres-

nybei gali būti pavesta spręsti ginčai del teisės tarp valdinių ir šiai vyresnybei priklausomųjų valdininkų, kylantieji del valdininkų tarnybinių aktų, ir taip pat bausti valdininkai už tarnybinius nusikalstamus darbus. Žinoma, galėtų būti administracijai pavesta ir paprastieji civiliniai ginčai del teisės tarp valdinių, o taip pat bendrieji valdininkų ir valdinių nusikalstomieji darbai, žodžiu, visas teismas, kaip tai ir būdavo valstybėje iš pradžių, kol susidarė teismo organų išskyrimas iš bendro valdymo, bet to jau mūsų laikais, išskyrus gal vietomis kai kurias liekanas, — nėra; o pagaliau tas į mūsų temą tiksliai neįeina. Kalbėsime tik apie ginčo teismą tarp valdinių ir valdžios organų (valstybės ar valstybės valdžios), o apie baudžiamąjį teismą ypač del tarnybinių valdininkų nusikaltimų.

Ši pavesta (arba rezervuota) vyresnybei valdininkų darbų teismo kontrolė skirsis nuo tarnybinės kontrolės tiek savo metodu, tiek savo uždaviniu. Jei ji lies ginčo teismą, ji turės vykti ne vyresnybės iniciatyva bei nuožiūra, kaip kad vyksta tarnybinė kontrolė, bet ginčo pareiškimu, kitaip sakant, skundu (administraciniu ieškiniu). Žinoma, ir tarnybinė kontrolė gali kartais remtis skundais. Bet teisinis skundo vaidmuo ir reikšmė tarnybinėje ir teismo kontrolėje yra visai kitoks. Tarnybinėje kontrolėje skundas neturi ginčo iškėlimo pobūdžio, jis yra pranešimas, įskundimas (denunciacija) vyresnybei; jis tiktai kreipia vyresnybės dėmesį į tam tikrus faktus, įvykius, veiksmus, bet vyresnybė nėra juo suvaržyta, gali į tai dėmesio ir nekreipti, jei neranda reikalo, gali tokio priežiūros skundo visai nežiūrėti; ji viena yra tarnybinės kontrolės šeimininkė, viena jos iniciatorė bei iniciatyvos sprendėja; įskundimas nesudaro jokio teisinio pagrindo tarnybinės kontrolės aktui; toks įskundimas yra visai laisvas, kiekvienas valdinys gali tai daryti, jam nėra jokių terminų nei formų, bet jis ir nesuteikia skundikui jokios galios, jokios teisės ko nors reikalauti; tarnybinei kontrolei esant grynai valdžios dalyku, valdiniai, neturį jokios teisės į valdžią arba į tam tikrų josios organų kompetenciją, nesikiša savo skundais į valdžios darbą.

Visai kitoks yra teisinis skundo pobūdis teismo kontrolės atžvilgiu. Tai ne priežiūros, bet spręstino ginčio skundas. Skundas čion sudaro formalų teisinį pagrindą iškeltam ginčui del teisės spręsti; jis sudaro teisinį iniciatyvos aktą. Gavusi

ginčo skundą vyresnybė privalo ginčą išspręsti; ji gali ginčą patenkinti arba atmesti, bet turi padaryti teismo kontrolės aktą. Ginčo skundas, kaipo teisinis iniciatyvos aktas, yra tvarkomas formos ir įvairių ginčo kėlimo sąlygų atžvilgiu: jam yra nustatoma tam tikras teisinis pagrindas, terminai, padavimo tvarka, instancijų eilė ir t. t. Skundas suteikia skundikui tam tikros subjektyvinės teisės (galios) reikalauti sprendimo. Procesinis nuožiūros momentas, tipingas tarnybinei kontrolei, čion atkrinta.

Bet teismo kontrolė skiriasi nuo tarnybinės ne tiktai metodu; ji skiriasi ir uždaviniu, pobūdžiu. Kadangi čion eina klausimas del teisės (ginčas del teisės), tai ši kontrolės forma tegali turėti kriteriumu teisės imperatyvus, bet ne palaidus tikslus; ji todel liečia teisėtumą, bet ne tikslingumą, kuris, kaip matėme, viešpatauja tarnybinėje kontrolėje.

Teisėtumo momentas yra lygiai lemiantis ir antrojoje teismo funkcijos kategorijoje — baudžiamajame teisme. Tiktai čion, kaip mes žinome, procesinis metodas yra kitoks; ne ginčas del teisės, bet neteisės sekimas ex officio, kuris, kaip matėme, aiškiai skiriasi ir nuo tarnybinės kontrolės procesinio metodo — vyresnybės nuožiūros.

Palikimas ginčo teismo, kiek jis liečia administracijos valdininkų aktus, šių valdininkų vyresnybės, vadinasi, administracijos organų — rankose gali šiai vyresnybei ir valdantiems rūpėti įvairiais motyvais. Ypač administracijai būna svarbu tai, kad visa valdymo aktų sritis, be jokių išimčių, kaipo logiškas vienetas, būtų visais atžvilgiais sukoncentruota vienoje hierarchinėje ir autonominėje administracijos organų sistemoje. Be abejo, josios suskirstymas kontrolės atžvilgiu į tarnybinę ir teismo kontrolę, kuris nekenkia vienumui, jei abi kontrolės formos lieka administracijos ribose, skaldo ir kenkia šiam vienumui, jei viena šių kontrolės formų, teismo kontrolė, yra pavedama autonominiams teismo funkcijos organams. Be abejo, tai varžo administraciją, sudaro pavojų valdymo lankstumui, įveda į ji pašalinę įtaką, išeinančią iš hierarchinės konstrukcijos ribų, šiek tiek ardo visą konstrukciją, lyg anarchizuoja kiek tarnybinę valdininkų drausmę, nes, be abejo, teismo kontrolės veikimu ir teisėtumo sprendimais autonominiai, vadinasi, pašа-

liniai teismo organai gali kištis į valdymą ir šiek tiek keisti jojo eigą ir jojo plėtojimąsi bei paralizuoti hierarchinį valdymo nuoseklumą.

Negalima įtarti, kad šalininkai rezervavimo teismo kontrolės, jų vyresnybės rankose, vadinasi, administracijos ribose, bent kiek tai liečia administracijos valdininkų darbus ginčo teismo formoje, būtų būtinai tuo pačiu norėję paskandinti teisėtumą tikslingume. Jie galėjo ir gali būti bona fide nusistatę palaikyti teisėtumą ir organizuoti šią teismo kontrolę josios esminiais metodais ir uždaviniais greta tarnybinės kontrolės, kaipo dvi paralėles formas, bet tiktai vienos administracijos, vienos hierarchijos ribose, kad nebūtų skaldomas valdymas.

Bet vis delto tokiame abiejų kontrolės formų sukoncentravime administracijoje, ir dargi ne atskiruose kompetenciniuose administracijos organuose, bet atatinkamai kontroliuojamųjų vyresnybės rankose, kad ir geriau apsaugoja valdymo lankstumą bei funkcionalinį vienumą, už tai turi savy kito pavojaus. Būtent, tokioje konstrukcijoje vargu ar būtų galima išvengti pavojaus teisėtumui ir teismo kontrolės iškreipimo. Kad ir kažin kaip tiksliai ir tobulai būtų nustatytos šios teismo kontrolės formos, vis delto, jei ją vykdys tie patys veiksniai, kurie vykdo tarnybinę kontrolę, nustatomą ypač tikslingumui, ir kurie dargi patys vykdo tiesioginį materialinį valdymą, eidami įvairiais politiniais sumetimais ir įstatymo neužfiksuotais laikinaisiais ir besikeičiančiais šios valandos tikslais, tai visuomet tenka laukti, kad tikslingumo motyvai ir oportunistiniai sumetimai veiks ir šią teismo kontrolę bei keis arba klastos teisėtumą tikslingumu. Tai yra neišvengiama. Administracijos politinis jautrumas yra perdaug ryškus, o tie patys žmonės ar organai negali suskilti ir dvejuose savo darbuose turėti dvi atskiras kitokias psichikas ir du atskiru palinkimu: vykdydami tiesioginį valdymą bei tarnybinę kontrolę, siekti vieno ir vadovautis vienais motyvais bei sumetimais, o vykdydami teismo kontrolę, spręsdami ginčus del teisės, užmiršti visa tai, kas jiems aname darbe rūpėjo, dargi užmiršti savo vyresnybės politinį nusistatymą, nesirūpinti josios pageidavimais ir pažiūromis ir virsti griežtais, nuosekliais, kategoriškais teisėjais, nežinančiais kitokio pono, kitokio įsakymo, kitokios tiesos bei saiko, kaip teisės imperatyvas.

Tad teismo kontrolė, pavesta arba rezervuota administracijai, negali išvengti klastojančios ją tikslingumo įtakos; ji nuosekliai ir kategoriškai savo uždavinio atlikti nepajėgia. Del tų pačių priežasčių, del kurių tarnybinė teisėtumo kontrolė, kaip mes buvome aiškinę, niekuomet negali išsivaduoti nuo tikslingumo slėgimo ir virsti kategoriška, ir ši teismo kontrolės organizacija teisėtumo rimtai aprūpinti ir garantuoti negalės. Juo aukščiau kyla teisinės valstybės sąvoka, juo labiau didėja kategoriškas teisinės tvarkos reikalas, juo mažau tinka ši teismo kontrolės organizacija.

Ši teismo kontrolės organizacija, be to, turi vidujinio prieštaravimo, ypač ginčo teismo atžvilgiu. Teismo funkcija, kuri priklauso ginčo teismo kategorijai, numato ginčo dalyvius, šalis ir trečiąjį ginčo arbitrą, ginčo sprendėją, teisėją. Jei sprendimas priklausytų vienai šaliai, vienam kuriam bylininkui, tai būtų ne ginčas ir teismo sprendimas, bet malonės prašymas ir nuožiūros įsakymas. Administracija gi del savo hierarchinės konstrukcijos sudaro vieną juridinę asmenybę; valdininkai ir valdininkų kolegijos tai tebėra teisiniai šios asmenybės organai. Jei ginčas del administracijos valdininkų darbų spręstų šių valdininkų vyresnybė, tai, iš tikrųjų, ginčo sprendimo, vadinasi, teismo sąvoka būtų iškreipta, nes valdiniui keliant tokį ginčą, ginčo subjektai būtų valdinys ir administracija t. y. ne užginčyto akto autorius, valdininkas, bet kaip tik administracija, nes valdininko tarnybinis asmuo ir jo tarnybiniai veiksmai tirpsta administracijoje, tai yra administracijos organo funkcijos. O šiuos ginčus tarp valdinių ir administracijos „spręstų"... ta pati administracija per kitus savo organus. Vadinasi, ji pati spręstų savo ginčus, o tai jau nebebūtų tikrąja prasme teismas — arbitražas.

Žodžiu, tarnybinė kontrolė sudaro esminį ir logišką hierarchinės organų sistemos elementą; bet valdininkų darbų teismo kontrolė sudaro šioje konstrukcijoje svetimą elementą.

Jeigu ta, kas valdinio skunde keliama prieš valdininko darbą teisėtumo vardu, iš tikrųjų rūpės valdininko vyresnybei, tai ji sudraus valdininką ir atitaisys jo padarytąją teisinę klaidą tarnybinės kontrolės keliu, be ginčo sprendimo, jeigu gi nerūpi, jei vyresnybė neranda reikalo reaguoti į tą tarnybinės kontro-

lės keliu, tai sunku tikėtis, kad ji patenkintų skundą teismo kontrolės keliu, išsižadėdama savo nusistatymo.

Tokiu būdu mes prieiname išvados, kad iš vienos pusės teismo kontrolės, liečiančios ginčus del valdininkų darbų, pavedimas ar „rezervavimas" pačiai administracijai (valdininkų vyresnybei) turi neabejotinos teigiamos vertės tuo, kad apsaugoja administracijos vienumą bei lankstumą, bet už tai iš kitos — tas negali tikrai garantuoti teisėtumo ir nesudaro rimtos kategoriškos teisinės apsaugos. Be to viso, kas pasakyta, ši pavesta vyresnybei valdininkų darbų teismo kontrolė niekumet nepasiekia darbų tų administracijos organų, kurie patys stovi hierarchijos viršūnėje ir jokios vyresnybės neturi.

Rimtą kliūtį teismo funkcijai sudaro ir ta aplinkybė, kad sprendžiąs ginčą organas pats nėra vyriausias ir tarnybinės kontrolės atžvilgiu pareina nuo kito aukštesniojo. Į jo darbus, į jo sprendimus visuomet įsipins sprendžiančiojo organo vyresnybės nusistatymas, į kurį turi atsižiūrėti kontroliuojamas priklausomas organas. Kada ginčą sprendžia pats valdovas, „suverenas", šio pavojaus, žinoma, nėra, bet tada teisėtumui gresia suvereno nuožiūra, įvairūs tikslingumo sumetimai; „suverenas", teisės šaltinis, nėra „savo" teisės tarnas: teisės imperatyvai nėra jam privalomi; galėdamas juos keisti savo nuožiūra, jis jų ir taikinti neprivalo: spręsdamas ginčą, jis gali kurti normą ad hoc.

26. Valdininkų darbų teismo kontrolės sutvarkymas „deleguotu teisingumu". Autonominio „deleguoto" teismo konstrukcijos ypatybė: kiekvienas šio teismo organas paties sprendimo atžvilgiu yra pagrindinis reprezentacinis. Tarnybinės hierarchijos tvarkos pakeitimas instancijų tvarka. Šios tvarkos išvados ir svarba.

Šių ydų neturi „deleguotas teisingumas". Autonominis reprezentacinis teismas neturi tarnybinio pono net tada, kada jis sprendimą daro „suvereno" vardu. Atskirtas nuo valdymo ir administracijos, neturįs kitų rūpesčių, neįpainiotas į bėgamąją politiką su josios aistra ir šios valandos tikslais, nejautrus arba bent ne perdaug jautrus socialinės kovos obalsiams, specializavęsis teisės analize ir išlavinęs savy profesinę teisės

drausmę, jis geriau už bet kuriuos kitus valdžios veiksnius tinka teisinei kultūrai palaikyti socialiniame bendravime ir vykdyti teisėtumą, atpalaiduotą nuo tikslingumo įtakos. Bet kas dar ypač ryšku ir svarbu šioje teismo kontrolės organizacijoje — tai tas, kad čion yra pasistengta pašalinti bet koks tarnybinio ierarchinio spaudimo momentas teismo sprendimo darbe. Autonominio „deleguoto" teismo organizacija yra tiksli ir pritaikinta ypatingiems teisėtumo apsaugos reikalams. Todel ji yra kitaip konstruojama, negu administracijos organizacija. Pastaroji yra labai nuosekliai sutvarkyta hierarchijos dėsniu, jungiančiu ją visą visais josios išsišakojusiais organais į vieną lankstų vienos teisinės valios tinklą; viskas ten tarp savęs surišta vyresnybės ir priklausomybės santykiu ir per visą daugybės organų tinklą eina viena visuotinė tarnybinė drausmė, viena sukoncentruota tarnybinė kontrolė, tikslingumo vadovaujama.

Mes jau matėme, kuriais atžvilgiais ši griežta hierarchinė organizacija, taip naudinga politinei valdymo funkcijai, taip tiksli šios funkcijos reikalais, yra netinkama, kartais tiesiog kenksminga teismo kontrolės darbui. Tarp kita ko teismo sprendimui pavojinga yra kaip tik sprendėjų vyresnybės nusistatymo spaudimas. Ten, kur šis spaudimas veikia, — o administracijoje jo veikimas yra žymiausias ir tiksliai organizuotas, taigi ten šio spaudimo išvengimas yra neįmanomas, — ten teismo sprendimas negali būti teisėjo autonominio darbo išdava.

Tikslioje autonominio teismo organizacijoje turi būti to išvengta; tarnybinis vyresnybės spaudimas, kaipo sprendimo veiksnys, turi būti iš teisėjo darbo pašalintas. Neužtenka, kad teismo organų sistema būtų atskirta nuo administracijos sistemos. Ji pati negali reikštis, kaip kad daugybėje valstybių reiškiasi įstatymų leidimo funkcija, vienu vieninteliu visai valstybei šios funkcijos organu (įstatymus leidžia parlamentas, seimas). Ji yra reikalinga kelių, net viso tinklo, organų, nes ji yra plati, apima dvi atskiras teisėtumo apsaugos kategorijas—ginčo teismą ir baudžiamąjį teismą. — kurių kiekviena susideda iš daugybės veiksnių, apima begalinę daugybę ginčų ir nusikaltimų, yra reikalinga įvairių apeliacinių bei kasacinių pataisų sprendimo darbui, apie kurias mes čion plačiau nekalbėsime, žodžiu,

negali pasitenkinti vienu vieninteliu ir visuotiniu autonominiu teismo organu.

Bet jei autonominio teismo organų bus daug, tai funkcijos vienumui turi būti jų tarpe tam tikras ryšys. Jie negali būti visi paralelus pilno pariteto pagrindu, nes tada išnyktų jųjų bendra organizacija. Koks gi yra šis ryšys autonominėje teismo organizacijoje ir kuo jis skiriasi nuo ryšio administracijos organizacijoje? Administracijoje viskas sutvarkyta vyresnybės ir priklausomybės santykiu ir viska galų gale suvesta į vieną pagrindinį arba į kelius, sudarančius vieną sudėtinį pagrindinį organą (vyriausybę). Autonominio gi teismo organizacijoje ryšys yra nustatomas dvejopas: **a.** paties sprendimo atžvilgiu jis reiškiasi ne vyresnybės ir priklausomybės dėsniu, bet ypatinga forma, vadinama instancijomis, ir **b.** visais kitais teismo organų kompetencijos atžvilgiais —bendru hierarchiniu dėsniu. Čion yra įdomus ir svarbus kaip tik pirmas. Antrasis nieko naujo ir nepaprasto nesudaro.

Vadinasi, pačiu sprendimo darbu atskiri teismo organai nėra kitas nuo kito priklausomi ir nėra kitas kito kontroliuojami tarnybinės kontrolės metodu. Jų kiekvienas sprendimo ribose yra pats sau pagrindinis, pilnai reprezentacinis; autonominio „deleguoto" teismo sprendimas, vistiek, ar tai bus „aukščiausiojo" ar „žemesniųjų" teismų, — Vyriausiojo Tribunolo, Apygardos Teismo, taikos teisėjo — sprendimas, turi visas suvereninės valdžios akto žymes; jis yra nejudomas, nekeičiamas, privalomas, galingas, bet, žinoma, tiktai išspręsto ginčo ar išspręstos baudžiamosios bylos ribose. Darydamas sprendimą, kiekvienas teisėjas ar teisėjų kolegija, kiekvienas taikos teisėjas — yra savo galia lygus Seimui, Respublikos Prezidentui, piliečiams — rinkikams. Sprendimo darbu teisėjo galia neturi sau jokio ponо, jokios vyresnybės, jokios tarnybinės atsakomybės ir jokios kontrolės; ji yra vykdoma „suvereno" ar valstybės vardu be jokių tarpininkų, be jokių prižiūrėtojų. Bet tiktai pačiu sprendimo darbu, paties sprendimo ribose. Už šių ribų teisėjas del kitų savo kompetencijos elementų yra prižiūrimas ir įvestas į tarnybinės hierarchinės drausmės bei priklausomybės vagą ir savo vyresnybės kontroliuojamas; šiuo atžvilgiu jis net nėra griežtai atskirtas nuo administracijos, nes pastaroji per teisingumo ministeriją dalyvauja tarnybinėje teisėjų kontrolėje. Bet

kad jo pagrindinė reprezentacinė galia sprendimo funkcijos atžvilgiu būtų tikra ir nevirstų tuščiu žodžiu, nebūtų fikcija, naikinama jo kontroliuojamąja priklausoma tarnybine būkle kitais atžvilgiais, ji yra apdraudžiama tam tikromis teisėjų padėties garantijos institucijomis (teisėjai nepašalinami, nekeičiami, neperkeliami be baudžiamojo arba drausmės sprendimo: kur šios institucijos nėra nustatytos arba nėra saugojamos, ten nėra ir negali būti teismo sprendimų reprezentacinės nepriklausomybės; ten teisėjai virsta administracijos agentais; šis pavojus gręsė teismui Lietuvoje ponų teisingumo ministerių Karoblio bei Tumėno metu).

Teismo organų organizacijos ryšys sprendimo atžvilgiu yra palaikomas, kaip sakiau, ne hierarchinės vyresnybės ir priklausomybės bei tarnybinės kontrolės metodais, bet ypatingu organizaciniu metodu — instancijomis. Tas nieko neturi bendro su tarnybine hierarchija ir tarnybine nuožiūros kontrole. Tai yra procesinė ginčo dalyvių arba baudžiamosios bylos kaltinimo ir gynimo veiksnių galia perkelti tam tikra tvarka ginčą arba bylą iš vieno — žemesniosios instancijos — teismo organo, išsprendusio ginčą ar bylą, į kitą—aukštesniosios instancijos — teismo organą naujam sprendimui skundo ribose (apeliacija) arba iškeltų skunde žemesniosios instancijos veiksmų teisiniam pobūdžiui patikrinti (eventualiai kasuoti sprendimą— kasacija). Apeliacijos ir kasacijos skundas sudaro aukštesniosios instancijos veikimo titulą, o nesant laiku pareikšto skundo, pagrindinis žemesniosios instancijos sprendimas įsiteisėja, ir šiuo suvereninis teismo darbas ginčui ar baudžiamajai bylai galutinai fiksuojasi ir įsikūnija įvykusiame įsiteisėjusiame sprendime.

Šia autonomine „deleguoto“ teismo konstrukcija teismo kontrolė visiškai atsipalaiduoja nuo pavojingo teisėtumui tarnybinio vyresnybės spaudimo. Būdami visi sprendimo atžvilgiu pagrindiniais, šie teismo organai turi maximum galimybės veikti teisės imperatyvais. Šios galimybės neturi arba turi daug mažesniame laipsny administracijos organai, kuriems pavedamas „rezervuotas teisingumas“.

Del visų šitų priežasčių — ten, kur valdantiems tikrai rūpi teisėtumas ir teisinė valstybė, negali būti pasitenkinta tarnybine valdininkų darbų teisėtumo kontrole bei „rezervuotu

teisingumu" teisės ginčams spręsti tarp valdinių ir administracijos. Turi kilti tendencija perkelti šių ginčų sprendimo arba teismo kontrolės funkciją iš administracijos į autonominį teismą, organizuotą ir veikiantį „deleguoto teisingumo" dėsniais. Šiuo į „deleguotąjį teisingumą" patektų visa ginčo teismo kategorija. Tarnybinės kontrolės tas nepaliestų. Tikslingumo momentas, kuris jai priklauso, liktų pilnoje josios galioje, tiktai būtų įvestas į bendrą teisėtumo vagą ir nebegalėtų savo išvadomis teisėtumo nutraukti; pagaliau, tarnybinė kontrolė galėtų liesti ir teisėtumą, kiek pastarasis rūpi kontroliuojamųjų valdininkų vyresnybei ir kiek jis yra suderinamas su josios tikslingumo sumetimais, bet šis vyresnybės nuožiūra palaikomas teisėtumas negalėtų nustatyti ribų bei suvaržymų kategoriškam teisėtumui, besireiškiančiam rimtame ginčų del teisės sprendime.

27. Administracijos teismo problema.

Tokiu būdu mes radome dvi valdininkų darbų (administracijos aktų) teismo kontrolės formas: jų viena reiškiasi šios kontrolės pavedimu pačiai administracijai (hierarchinei kontroliuojamųjų vyresnybei), antra — šios kontrolės sujungimu su civiliniu teismu, autonominio teismo rankose. Mes matėme, kad pirmoji forma nepakankamai apsaugoja teisėtumą ir todel teisinei valstybei netinka; bet ji yra patogi valdymo lankstumui ir administracijos vienumui. Už tai antroji tikrai garantuoja teisėtumą, bet kenkia valdymo lankstumui ir turi dezorganizuojančios įtakos administracijai. Todel turėjo kilti mėginimai surasti ir sudaryti tam tikrą trečią — kompromisinę tarp šių dviejų — šios kontrolės formą, kuri pajėgtų teisėtumą apdrausti, bet kartu ir valdymui nekenkti. Ši trečioji kompromisinė forma — tai ir yra vadinamasis administracinis teismas. Kaip jis yra organizuojamas, mes tai pamatysime žemiau.

28. Administracijos aktų teisinis vertinimas teismo darbe sprendžiant bylas: atsitiktinė valdininkų darbų teisėtumo quasi — kontrolė.

Bet kad pati problema mums būtų visai aiški ir nekeltų jokių nesusipratimų dėliai kurių nors atsitiktinių dalykų, kurie

lyg kad yra panašūs į mūsų analizuojamą teismo kontrolę, mes turime, kalbėdami apie valdininkų darbų teismo kontrolę, kategoriškai atskirti nuo jos tą quasi-kontrolę, kuri reiškiasi administracijos aktų teisėtumo vertinimu jų teisinių išvadų atžvilgiu. Kas tai yra, mes tuojau paaiškinsime. Pavyzdžiui, teismas sprendžia civilinį ginčą, kuriame vienas bylininkų remia savo reikalavimus arba atsikirtimus tam tikru administracijos įsakymu ar kitokiu aktu, o priešingoji pusė nurodo į šio įsakymo neteisėtumą; arba — kurio nors santykio, veiksmo, įvykio, turinčio ginčui reikšmės, įvertinimas pareina nuo administracijos akto teisinės galios, — ir t. t. Šiais atvejais teisėjas turi nustatyti teisinę šio administracinio akto ar įsakymo galią, nes jam tenka padaryti iš jo tam tikrą logišką išvadą; savaime administracinis aktas, kaipo valdžios aktas, kuriame reiškiasi imperium'as — viešoji galia — turi būti laikomas privalomas, reikalingas pavaldinių pasidavimo, tad teisėjas, kaipo tos pačios valstybės valdžios organas, privalėtų administracijos aktą ar įsakymą palaikyti ar padaryti iš jojo tinkamą išvadą. Bet jeigu kita pusė nurodo į kitą valdžios aktą, ypač gi į įstatymą, priešingą anam aktui ar įsakymui, arba kad ir pats teisėjas konstatuotų prieštaravimą tarp administracijos akto ir įstatymo, tai ką jis turi daryti? Aišku, kad jis jais remtis, jų abiejų pritaikinti negalėtų, nes vieno išvada griauna ir naikina kit išvadą; pagaliau, valdžios imperium'as negali pats sau prieštarauti, nes tai būtų jo paties ir valdžios neigimas: kaip viena yra valstybės valdžia, taip vienas yra ir tegali būti jos imperium'as. Jeigu du valdžios aktu yra kitas kitam priešingu, tai tiktai vienas jųjų gali turėti galios. Kuris gi? Jeigu tai bus iš vienos pusės administracinis aktas, o iš kitos įstatymas, tai kadangi administracija negali laisvai veikti (valdyti) įstatymų ribose ir kadangi ji įstatymų nei keisti nei naikinti negali, tai taikintinas bus tiktai įstatymas, o ne administracijos įsakymas arba apskritai administracijos aktas, kuris, kaipo priešingas įstatymui ir neteisėtas, neturi teisinės galios. Tad teisėjas jo ir netaikins, jokios išvados iš jo ir nepadarys, o remsis ir pritaikins įstatymą. Kadangi jis sprendžia civilinį ginčą, tai jis šio netaikintino neteisėto administracijos įsakymo nepanaikins, apskritai savo sprendimo rezoliutyvinėje dalyje, kurioje formuluojama galutinė sprendi-

mo išvada, įkūnijanti valdžios imperium'ą (teismo sprendimas, kaipo imperatyvas), jo visai neminės; jis to ir padaryti negalėtų, nes išeitų iš pareikšto ginčo del teisės ribų. Jis pasitenkins nurodymu sprendimo motyvuose, kad bylininko rėmimasis šiuo administracijos įsakymu atkrinta ir kad įsakymo jis netaikina ir kodel netaikina (del jo neteisėtumo, del jo teisinės galios stokos).

Žinoma, toks administracinio akto ir įsakymo paneigimas teismo sprendimo motyvuose, ypač jei tas yra pareikšta aukščiausio kasacinio teismo, turinčio didžiausio autoriteto teisėtumo srity, kompromituoja šį aktą ar įsakymą ir ne tiktai atima iš jo galią šiam atsitikimui, bet ir kenkia jo galiai apskritai. Bet vis delto aktas ar įsakymas nėra dėliai šio panaikintas; sprendimo apie jo panaikinimą nėra; kitame atsitikime, kitu atžvilgiu — jis galės veikti, jis galės būti net to paties teismo taikinamas; o jei jį šitaip atmes savo sprendimo motyvuose kuris nors žemesnysis teismas, tai tas ir apskritai jam gali nekenkti; kiti teismai gali jį kitaip teisėtumo atžvilgiu vertinti ir daryti iš jo teisines išvadas.

Šį administracijos aktų ar įsakymų teisinį vertinimą teismo funkciją bevykdant aš pavadinsiu jųjų atsitiktine quasi-kontrole. Be abejo, ji palyti šių aktų teisėtumą, bet čion iš tikrųjų jie nėra kontroliuojami, tiktai svarstomi ir vertinami ad hoc — kitiems bėgamiems teismo funkcijos darbams.

Ši atsitiktinė quasi — kontrolė neturi iš esmės nieko bendro su tikslia administracijos aktų (valdininkų darbų) teismo kontrole, kuri numato ginčus kaip tik del pačių šių aktų teisėtumo ir kuri reiškiasi šių ginčų sprendimu. Tokio ginčo sprendimas yra reikalingas rezoliucijos kaip tik apie akto teisinę galią: apie jo panaikinimą, jeigu jis bus rastas neteisėtas, arba apie skundo (administracinio ieškinio) atmetimą, jei jis bus rastas teisėtas; čion teismas ginčo metodu jį kontroliuoja ir nustato jam imperatyvinę sankciją, nulemiančią jojo teisinį likimą.

Atsitiktinė valdininkų darbų arba administarcinių aktų teisėtumo quasi-kontrolė tebėra paprastas epizodinis bet kurios teismo funkcijos reiškinys, kuris nesudaro tam tikro nei „rezervuoto" arba „deleguoto" teisingumo formos arba ka-

tegorijos, nei administracinio teismo sąvokos bei elemento. Jeigu šis reiškinys kartais yra varžomas arba tiesiog išskiriamas iš teismo funkcijos, kaipo uždraustoji teismams jų veikimo sritis, — o tai kartais atsitinka (žiūr. žemiau Didžiosios Prancūzų Revoliucijos nustatytą teismo funkcijos konstrukciją), tai šiuo pati teismo funkcija yra iškreipiama.

Atsitiktinė quasi-kontrolė yra tiek paprasta ir naturali, kaipo teismo funkcijos reiškinys, kad jeigu ji tik nėra tiesiog ir įsakmiai uždrausta, kaip kad ji buvo uždrausta Didžiosios Prancūzų Revoliucijos metu, ji yra savaime suprantama ir visų teismų vykdoma be jokio ypatingo jos pavedimo teismams įstatymu. Nes kaip gi teismai galėtų spręsti teisės imperatyvais ginčus del teisės ar baudžiamąsias bylas, jei jie privalėtų daryti teisines išvadas iš kiekvieno net ir prieštaraujančio aiškiam teisės (įstatymo) imperatyvui administracinio akto (įsakymo)? Teismai virstų nebe teisėtumo organais, bet administracijos nuožiūros agentūromis. Taigi ši atsitiktinė administracijos aktų teisėtumo quasi-kontrolė pilnai veikia ir pas mus, nors mes iki šiol (1926 m. liepos mėn.) valdininkų darbų teismo kontrolei visiškai neturime „deleguoto teisingumo“ nei autonominėje teismo organizacijoje, nei administracinio teismo pavidale (išskyrus kelias išimtis), ir visa šita kontrolė kartu su tarnybine sutampa pas mus administracijos rankose.

29. „Deleguoto“ ir „rezervuoto teisingumo“ problema baudžiamajame teisme. Prokuratūra; vadinamoji „administracinių garantijų“ institucija. Disciplinarinė valdininkų atsakomybė.

Tai, ką aš aukščiau esu sakęs del teismo kontrolės valdininkų darbų, liečia ypač ginčo teismą. Baudžiamojo teismo srity tas atrodo šiek tiek kitaip ir ypač šioje srity administracinio teismo kompromisinė institucija arba visiškai nėra išsiplėtojusi arba, kur ji reiškiasi ir šioje srity, ji neturi tokios svarbos, kaip ginčo teismo srity.

Ir šioje srity įvyksta diferenciacija tarp „rezervuoto“ ir „deleguoto teisingumo“. Bet tarp šių dviejų organizacinių „teisingumo“ formų sienos čion yra šiek tiek kitaip nustato-

mos, bent tendencija joms nustatyti yra kitoki, negu ginčo teismo srity. Ginčo teismo srity deleguotam teisingumui pavedamas, kaipo jo klasikinė žinyba, — civilinis teismas — santykiai ir ginčai del teisės tarp valdinių (iš dalies taip pat tarp valdinių ir valstybės fisko, kiek jie liečia turto santykius, nors del pastarųjų pradeda reikštis tendencija perkelti juos į administracinį teismą). Ginčo teismo srity rezervuotas teisingumas yra palaikomas ypač ginčuose tarp valdinių ir valdžios organų (valstybės) del pastarųjų aktų teisėtumo, ir todel kaip tik šioje žinyboje išsirutuliojo kompromisinis administracinis teismas.

Baudžiamoje gi srity didžiausia nusikalstamųjų darbų masė priklauso deleguotam teisingumui, sutvarkytam autonominio teismo pagrindais, išskyrus tik viešojo kaltinimo funkciją (prokuratūrą), kuri yra tvarkoma organų, įvestų į tarnybinę administracijos hierarchiją. Kaipo bendra taisyklė — neatsižvelgiama į tai, ar nusikalstamieji darbai yra padaryti šiaip valdinių ar valdininkų (neišskiriant vadinamųjų tarnybinių nusikalstamųjų darbų). Tai išeina iš to, kad iš tikrųjų nusikalstamasis darbas niekuomet negali būti valdžios aktu; jis visuomet, neišskiriant tarnybinio nusikalstamojo darbo, sudaro asmenišką valdininko darbą; vadinasi, čion valdininkas sutampa su valdiniu ir, žinoma, jis, o ne valdžios organas, yra smerkiamas ir baudžiamas.

Kai kurias paprastai daromas išimtis aukščiausiųjų valdininkų arba teisinių valdančiųjų atžvilgiu del jų baudžiamosios atsakomybės (ypač respublikos prezidento ir ministerių) aš jau buvau nurodęs. Bet čion išimtys paties sprendimo atžvilgiu paprastai nesudaro rezervuoto teisingumo, nes tas organas, kuris juos teisia, vis delto veikia deleguoto teisingumo pagrindais; rezervacijos momentas liečia tik jų ypatingą kaltinimo iškėlimą.

Rezervuoto teisingumo pėdsakai valdininkų nusikalstamųjų darbų atžvilgiu yra užsilikę tiktai ten, kur veikia vadinamųjų „administracinių garantijų“ institucija, kuri reiškiasi tuo, kad kaltinimo iškėlimas valdininkui pareina nuo jo tarnybinės vyresnybės leidimo. Bet ši institucija apskritai nyksta. Iš esmės analogiška jai, kad ir remiama kitokiais samprotavimais, yra parlamento ar seimo narių vadinamoji imuniteto

institucija, kuri stipriai laikosi ir kurioje taip pat ryškus yra rezervuoto teisingumo momentas bent — svarbiausiuoju baudžiamojo teismo elementu — formaliu kaltinimo iškėlimu.

Aiškaus rezervuoto teisingumo pobūdžio turi baudžiamojo teismo srity, ypač drausmės (disciplinarinė) valdininkų atsakomybė, į kurią jau buvau nurodęs. Rezervuotam teisingumui priklauso taip pat administracinio baudimo institucija t. y. kada administracijos organai gali patys bausti valdinius už kai kuriuos smulkius nusižengimus. Pastarajai institucijai būną taikintini administracijos teismo korektyvai.

Šiuo aš baigiu mano rašto bendrąją dalį, kurioje man rūpėjo tiksliai nustatyti visa eilė pagrindinių sąvokų bei klasifikacijų, reikalingų administracinio teismo institucijai išaiškinti. Šitas sąvokas bei klasifikacijas mes toliau turėsime galvoj ir ne kartą grįšime į jas. Tada, sąryšy su realiomis administracinio teismo problemomis, aš patieksiu ir tam tikrus nurodymus šių sąvokų literatūros, kiek ji mums bus reikalinga.

III. Teisėtumo organizacija Anglijoje.

1. Statutinė (įstatymo) ir precedentinė konstitucinė teisė. Kontrabandinė konstitucinių precedentų teisė rašytos konstitucijos valstybėse.

Teisėtumo aprūpinimų ir įgyvendinimu Anglija ir Amerika nustatė sau tvarką, be abejo, labai nuoseklią ir įdomią, labai tikslią, kad ir sukonstruotą įvairiomis teisinėmis fikcijomis, žymiai besiskiriančią nuo Europos kontinento atatinkamos tvarkos. Ši tvarka sudaro tam tikrą logišką sistemą, kurioje mes administracinio teismo institucijos visiškai nerandame.

Iššiūrėsime šios sistemos konstrukciją visų pirmą Anglijoje.

Aš esu sakęs, kad Anglijos konstitucinė konstrukcija yra grynai kompromisinė, steigiama ne statutinėmis normomis (įstatymais), bet suverininiais precedentais. Tai, žinoma, nereiškia, kad Anglijoje nebūtų ir negalėtų būti įstatymų, kurie iš esmės būtų konstitucinio pobūdžio. Suvereninis Anglijos parlamentas, kaipo konstitucinio sutartinio kompromiso šeimininkas, nes jame tam tikromis tiesioginėmis ar reprezentacinėmis formomis dalyvauja visi viešpataujantieji socialiniai veiksniai, visi kompromiso dalyviai tam tikra jų galios lygsvara, — be abejo, gali keisti, taisyti ir tvarkyti savo kompromisą, kaip jiems visiems, arba, vadinasi, jam, parlamentui, patinka. Jis gali tai daryti įstatymais, gali ir palaidais aktais (veiksmais), virstančiais konstituciniais precedentais.

Jis tai ir daro abiem šiais metodais, įstatymu ir precedentu. Šis darbas turi visų laisvos kūrybos žymių, ryškiai skirdamasis šiuo nuo konstitucinės kitų mūsų gadynės valstybių evoliucijos kelio (gal tik išskyrus vieną SSSR-ą, kuris surado savotišką kelią). Viešpataujantieji socialiniai veiksniai, įsigalėję suvereniniame Anglijos parlamente, nėra savo konstituciniame darbe jokių taisyklių, jokios teisinės galios varžomi. Vienintelis vedantis jų darbo dėsnis, iš kurio galios jie iš-

sisukti negali, tai yra jų galių tarpusavis santykiavimas — jų besikeičianti reali lygsvara. Tai nėra teisinis dėsnis.

Visose valstybėse aukščiausiųjų veiklios valdžios organų darbų precedentai papildo ir iš dalies keičia arba nukreipia konstituciją, kuri niekuomet negali visa reikštis nejudomu, suakmenėjusiu tekstu; pagaliau ir teksto turinys arba prasmė turi lankstumo ir gali būti tam tikrose ribose aiškinama ir nušviečiama nevisai vienodai. Ir rašytos fiksuotos konstitucijos valstybėse pasitaiko konstituciniai precedentai. Bet kadangi šioje konstitucijoje valdžios konstrukcijoje konstitucija, kaipo suverininės steigiamosios galios padaras, yra laikoma visos veikliosios funkcionalinės įsteigtosios valdžios teisinis pagrindas bei titulas ir tegali būti keičiama tam tikra gana painia tvarka, tai pastarosios valdžios organų, kad ir aukščiausiųjų, aktai, kiek jie nėra padaryti tam tikra konstitucijai keisti tvarka, negali jos pakeisti. Tokiu būdu, rašytos konstitucijos ir įsteigtosios valdžios valstybėse konstitucinių precedentų teisė kad ir yra, vis delto ji sudaro ypatingą sui generis, kontrabandinę konstitucinę teisę, negaunančią formalės legalizacijos. Legalizuotis ji tegali arba formaliu konstitucijos veikimo keliu arba perversmu. Bet perversmas, kuris aiškiai griautų rašytos konstitucijos tekstą, yra patiems valdantiems nepatogus ir vengtinas. Per dažnai praktikuojamas jis apskritai ardytų teisėtumo pajautimą ir teisinę drausmę ir virstų pavojingu socialiniam bendravimui dėsniu. Todel, vengdami atskiriems atsitikimams perversmo, valdantieji bus linkę apeiti konstituciją ad hoc, palaidais aktais šiam sykiui, pateisindami apėjimą aiškiai dirbtiniais konstitucijos nuostatų neva „aiškinimais". Jie darys tai, pasitikėdami savo nekontroliuojama būkle bei savo realia galia. Aš nesakau, kad jie tai daro visuomet ir kad todel rašytoji konstitucija yra bejėgė fikcija, svarbi gal tiktai valdinių minios akims apdumti. Tai būtų netiesa. Jei tai būtų faktas, tai rašytosios konstitucijos sistema būtų jau seniai nugriauta, nes gyventi ir tvarkytis tokiu melu, tokiu nesamos teisės pavidalu, joks socialinis bendravimas nesutiktų; o faktas būtų senai pastebėtas ir išaiškintas. Yra pakankamai rimtų ir galingų motyvų, dėliai kurių valdantieji ne visuomet drįs veikti palaidais prieškonstituciniais aktais, apeinančiais teisinį savo galios titulą ir pasiduos kad ir ne visai patogiam,

kad ir ne visai atatinkančiam jų nusistatymą konstitucinio nuostato imperatyvui. Aš pats esu kitoje vietoje nurodęs į kai kuriuos šių motyvų.

Bet vis delto bus momentų ir atsitikimų, kada pagunda eiti šiuo kontrabandinių precedentų keliu bus labai stipri ir kada tas bus daroma. Tas, iš tikrųjų, ir yra daroma visur — daugiau ar mažiau, nors ir ne visuomet, nors ir kiek galint išimtiniais atsitikimais. Pilnai ir griežtai išvengti šio konstitucinio netobulumo rašytos konstitucijos valstybėse nėra galima. Pats gyvenimas ir pati socialinės kovos, socialinės galios realybė daro šiuos atsitikimus neišvengiamus. Teisinė formalinė, iš anksto užfiksuota, konstrukcija jokiu savo keitimu negali pilnai padengti socialinių jėgų reiškimosi ir pilnai išlaikyti visų jų procesų savo nustatomoje vagoje. Ir valdantieji, numatydami šių precedentinių konstitucijos apėjimų būtinumą, bus linkę palikti sau tam tikrus vartelius, kuriais, reikalui atsitikus, jie galės tai padaryti, žinoma, ne perversmu, bet konstitucijos aiškinimo metodu. Ar, tarp ko kita, ne šiuo iš tikrųjų motyvu daugybėje rašytos konstitucijos valstybių yra palaikoma formalus draudimas teismui svarstyti leidžiamųjų paprastų įstatymų konstitucingumą?

Todel šios tvarkos valstybėse greta formalinės ar oficialinės konstitucinių įstatymų teisės pamažu steigiasi ir auga paraleli kontrabandinė konstitucinių precedentų teisė. Bet ši teisė yra interpretacinė, komentarinė ir aiškiai kazuistinė. Jos normos laikosi tam tikrų pirmosios teisės normų aiškumo, daromo atskiriems atsitikimams. Todel kiekvienu nauju atsitikimu iš naujo daromas aiškinimas gali aną kontrabandinę buvusio precedento normą pakeisti. Kontrabandinė teisė auga ir plečiasi, bet neturi jokio normatyvinio pastovumo, jokios, taip sakant, stabilizacijos. Ji sudaro sui generis kaprizo teisę, laikinojo veikimo teisę. Mokyklos populiariuose vadovėliuose bus dėstoma tiktai formalinė rašytoji konstitucinė teisė, nes ji viena yra laikoma realia, nekeičiama atsitiktiniais jos aiškinimais ad hoc. Tokiu būdu nusistato dvi teisės: oficialinė pastovi ir kontrabandinė veikli, bet veikti ne savo vidujiniu imperatyvu, ne savo pripažinta precedentų galia, o aiškinimo logika, aiškinimo nepastoviu subjektyvumu, negalinčiu sukietėti ir objektyvizuotis aiškinimo kazuistika.

2. Kuriamoji suvereninių konstitucinių precedentų galia lanksčioje kompromisinėje Anglijos konstitucijoje. Pozityvinė statutinė teisė kaipo konstitucinės teisės elementas Anglijoje. Teisinės konstitucinės fikcijos ir konstitucinė Anglijos „Commun law".

Visai kitaip tas daroma Anglijoje. Ten suvereninis konstitucinis precedentas kuria teisę, keičia veikusiąją buvusio precedento arba įstatymo normą, neišauga greta senų normų, kaipo kontrabandinė paraleli kazuistinė teisė, bet suauga su jąja į vieną imperatyvinį teisės kūną. Kąs įdomiausia, jis nenaikina senosios keičiamos teisės, bet papildo ją ir suteikia jai naujos reikšmės. Senoji norma bus interpretuojama ne kiekvieną sykį kazuistiškai iš naujo savo pirminiu imperatyvu, bet anuoju precedentu, su kuriuo ji sudaro vieną neskaldomą imperatyvinį vienetą.

Šios konstitucinės ir apskritai teisinės konstrukcijos pastovumas yra labai įdomus ir pabrėžtinas, visai nepaprastas ir ypatingas Anglijai, o del teismo sprendimų precedentų, — ir Amerikai.

Anglijos konstitucinė teisė yra del formalinės teisės stokos, dėliai visiško neskyrimo steigiamosios ir įsteigtosios galių, dėliai aiškios neslepiamos suvereninės valdžios galios, įsikūnijančios į kompromisinį parlamentą be jokių dirbtinių rezervų, — lanksčiausia ir grynai evoliucinė. Ji yra kuriama ne steigiamaisiais aktais, ne naikinimu vienų tezių ir jų pakeitimu naujomis, bet jų plėtojimu ir modifikavimu, jų tobulinimu ir vidujiniu keitimu naujais konstitucinių kompromisų precedentais. Galima sakyti, kad precedentais auga ir plėtojasi visa teisė. Tai nėra eilė atskirų normų, kurių vienos žudo ir naikina kitas, bet nuolatinis tęstinės teisės normų lavinimasis.

Seni įstatymai, seni tekstai nėra Anglijoje precedentais naikinami, bet jie ir nepasilieka greta precedentų, kaipo skirtingos nuo pastarųjų normos. Jie įsikūnija į precedentus ir gyvena juose. Kartu su šiais precedentais, jų, taip sakant, glėby, jų šviesoje, jie sudaro veikiančią teisę. Jų senos formos ir sąvokos pamažu virsta tam tikros reikšmės fikcijomis, — lyg algebrinėmis tam tikro precedentinio turinio formulomis.

Kartais į šį kompromisinį konstitucinį kūrinį įsikiša ir pozityvinė statutinių novelų teisė, parlamento bill'iais, kurie,

virsdami materialiniu konstituciniu įstatymu — statut'u — ir veikdami bendru kategorišku įstatyminiu metodu, perkerta kurio nors konstitucinės institucijos evoliucinį procesą, panaikina arba griežtai pakeičia ją, arba įsteigia naują instituciją. Tokie yra, pavyzdžiui, naujausiųjų laikų garsieji 1911 m. „Parliament Act" arba 1918 m. „Representation of the people Act". Bet svarbiausia Anglijos veikusios ir veikiančios konstitucinės teisės dalis plėtojosi evoliuciniu kompromisinių precedentų keliu. Šiaip iš dalies (prieš 6—5 amžius) išsiplėtojo ir nusistovėjo vadinamasis karūnos prerogatyvos konstitucinis režimas, šiaip dar ryškiau plėtojosi XVIII ir XIX amžiaus parlamentinis režimas, neturėjęs ir neturįs pozityvinės statutinės teisės tekstuose jokių tiesioginių reiškinių, šiaip pagaliau XX amžiuje keičiasi išsigyvenęs parlamentarizmas, virsdamas nauju režimu, kuris galima apibūdinti plebiscitinio kabineto režimo vardu.

Šių režimų evoliucija keitė visą funkcionalinę Anglijos valdžios santvarką, nekeisdama tačiau senų teisinių formulų, pasiskolintų arba tiesiog be pertraukos tęsiamų iš giliausios valstybinės senovės ir bereiškiančių tam tikromis teisinėmis fikcijomis naujo kompromisinio turinio konstitucinius imperatyvus. Tokių formulų tarpe užtenka nurodyti, pavyzdžiui, į Karūnos instituciją, kuri tebėra galingas svarbus konstruktyvinis Anglijos konstitucinis veiksnys, lyg teisinis raktas visai eilei sąvokų ir institucijų, nors funkcionalinė karaliaus galia tiek įstatymo leidimo, tiek valdymo, tiek teismo srity yra iš tikrųjų labai menka.

Anglijos kompromisinis konstitucinių precedentų veikalas sudaro ypatingąjį konstitucinį „Commun law" — pastovią įpročių konstituciją, kurioje viskas yra tęstina ir kurios didelis lankstumas jungiasi su puikiu senovės gerbimu ir rimtumu, darančiu šią konstrukciją daug artimesnę gyvenimui ir veiklesnę, negu nuoseklios racionalistinės daugybės kontinento valstybių rašytosios konstitucijos. Bet profanui ji nėra taip patogi suprasti, kaip rašytųjų konstitucijų aktai. Ji yra konstitucinio meno nepaprastas kūrinys. Reikia jos formulos derinti su precedentais, reikia jos teisinės fikcijos jungti su gyvų realių socialinių veiksnių kompromisine lygsvara.

Kaip teisingai sako Sidney Law („Gosudarstvennyj stroj Angliji" — rusų vertimas, prof. Jaščenko redakcija, Maskva,

1910 m., 59 pusl.), jeigu dabartinė Europos civilizacija žūtų ir jeigu koks ateities mokslininkas imtų rekonstruoti Anglijos valstybinę santvarką, pasiremdams rašytais statutiniais Anglijos teisės paminklais, tai jis nepajėgtų pastebėti ir nustatyti skirtumo Britų monarchijos konstitucijoje tarp XX ir XVIII, o gal ir XVI amžiaus; jis turėtų konstatuoti, kad įstatymų aktai, leidžiamieji karalienės Viktorijos ir karalių Edvardo VII ir Jurgio V metu, yra redaguojami tais pačiais sakramentaliais žodžiais, bei išsireiškimais, kaip Stiuartų ir Tiudorų metu. Tokios svarbios ir galingos institucijos, kaip ministerių kabinetas ir ministeris premjeras, — visiškai nėra minimos statutinėje teisėje, o už tai yra minimos kitos, kurios atvaizduoja valdžios konstrukcijos elementus prieš kelis amžius (plg. taip pat A. Todd „Le gouvernement parlementaire en Angleterre", prancūzų vertimas, Paris, 1900 m. I tomas).

3. Anglijos konstitucijos pradžia. Valdovo ir visuomenės teisinis dualizmas viduramžy. Valstybinis bendradarbiavimas, kaipo valdovo ir visuomenės teisių išdava; sutarties pradas. Anglijos karaliaus tarybos; tarybos kaipo derybų ir kompromiso veiksniai. Rūmai ir parlamentas, kaipo valstybės suvereninės valdžios galios organas.

Viduramžio laikais charakteringa buvo tiek Anglijai tiek kitiems Europos Vakarų kraštams ryškus valdovo ir visuomenės teisinis dualizmas. Teritorinis viešpatavimas, teritorinė kategoriška valdžia, valstybinė socialinio bendravimo forma — dar nebuvo pilnai išsirutulioję ir nusistovėję. Valstybė, kaip kad mes ją dabar regime ir suprantame, vos buvo steigiama vietos valdovų pastangomis ir turėjo nugalėti daug rimtų kliūčių bei priešų. Bet stipri buvo visuomenė, platus buvo socialinis bendravimas, išsišakojęs galingais socialiniais junginiais — luomais, korporacijomis, bendruomenėmis, Bažnyčia, pagaliau, painia feodalizmo ir feodalinių teisių konstrukcija. Valdovai, kovodami prieš anarchiją del valdžios, turėjo remtis kuriais nors socialiniais veiksniais, turėjo jungtis su jais, pagaliau, jie patys, valdovai, buvo kilę iš tam tikrų socialinių veiksnių vadovybės. Rudimentarinio (nepilnai išplėsto) teritorinio valdymo ir teismo funkciją valdovai turėjo vykdyti su tam

tikrų socialinių veiksnių pagalba — jiems bendradarbiaujant su valdovu. Anglijoje šį bendradarbiavimą reiškė karaliaus tarybos — „Concilium magnum“ ir „Concilium privatum“.

Bet stiprūs socialiniai junginiai nepasitenkindavo valdovų patarėjų vaidmeniu. Jie santykiuose su valdovo valdžia nėjo vien tik valdinių pasidavimu imperium'ui, bet rėmėsi savo atskiromis teisėmis, nepareinamomis nuo valdovo valdžios, esminėmis, ne iš valdovo gautomis. Jie šiuos santykius stengėsi nustatyti „do ut des“ dėsniu, teisių kompromisu — sutarties pradu. Valdovų įsteigtas valdymui tarybas jie stengėsi paverstĩ derybų organais ir sutarčių—kompromisų garantavimo ir priežiūros įstaigomis. Ypač pasižymėjo šiuo atžvilgiu Magnum Concilium, nes antroji taryba — Concilium privatum — susidėdavo iš artimesnių karaliui žmonių, jo skiriamų ir turinčių jo pasitikėjimą; jos pobūdis buvo labiau personalinis ir tarnybinis, negu socialinis, ji buvo labiau valdovo tarnų kolegija, negu socialinių veiksnių reprezentacija.

Jei nebuvo galima derybomis ir kompromisais, tai sukilimais ir karu galingieji socialiniai veiksniai versdavo valdovą gerbti jų teises ir iškovodavo sau jųjų pripažinimą ir patvirtinimą privilegijų ir „kortų“ („charta“) aktais (žymiausios iškovotos privilegijos aktas, garsioji „Magna Charta Libertatum“, 1215 m. karaliaus Jono Bežemio pasirašyta, virtusi vienu svarbiausiųjų kosntitucinių Anglijos aktų).

Vienas svarbiausiųjų šių socialinių veiksnių galios įrankių buvo jų iškovota iš valdovų privilegija teikti valdovui lėšų valdymo reikalams bei ginkluotos pagalbos jojo kariniams sumanymams. Dėliai šios privilegijos buvo ilgai ir nuosekliai kovota. Valdovas buvo reikalingas taip šios pagalbos taip lėšų. Jis stengėsi imti tą, kas jam buvo reikalinga, savo tiesiogine galia, priverstinėmis rinkliavomis ir vertimu eiti jo karo žygius. Verčiamieji priešinosi ir, pasiremdami savo stipria socialine organizacija, reikalavo, kad būtų imama tiktai tas, kam buvo iš anksto gautas duodančiųjų sutikimas. Laimėję šią kovą ir užfiksavę laimėjimą privilegijų aktais bei tam tikromis jų vykdymo ir priežiūros institucijomis, socialiniai visuomenės veiksniai tuo pačiu įsteigė savo reprezentacijos organus karaliaus tarybose ir virto organizuotais besikuriančios valstybės valdžios veiksniais, įgijusiais valdančiųjų būklę

kompromisiniame bendradarbiavime su valdovu. Lėšų ir pagalbos teikti valdovui, be Didžiosios Tarybos (Magnum Concilium), į kurią įeidavo galingesnieji asmenys — būsimoji aristokratija,—taip pat aukščiausieji karaliaus valdininkai, o iškarto ir dvasiškija, buvo šaukiama ir bendroji „Bendruomenių Taryba" (Commune Concilium), kurioje dalyvavo visų valstybės žemių, visų laisvųjų žmonių, visos liaudies atstovai; ši atstovybė nebuvo iš karto sutvarkyta rinkimais, ji buvo grynai reprezentacinė, atstovai buvo dažniausiai parenkami pačių karaliaus vietos valdininkų iš įtakingų ir ištikimų vietos žmonių tarpo, o net ir tada, kada ji virto renkama, rinkimai dar ilgą laiką nebuvo kategoriški ir neturėjo pastovių teisinių formų.

Didžioji ir Bendruomenių Tarybos, kurių pirmoji buvo kartu ir karaliaus patariamuoju ir pagalbiniu valdymo bei teismo organu, virtusios socialinių veiksnių reprezentacijos organais jų kovai ir kompromisui su karaliaus valstybės valdžia, pamažu, kaip sakiau, kompromisui nusistovėjus, iš neigiamojo valdžios stabdymo ir varžymo politinio veiksnio virto veikliu teigiamu politiniu valdžios veiksniu. Laikui einant ir šiai pirminei konstrukcijai besiplėtojant ir besilavinant bei besikristalizuojant — iš „Magni Concilii" išaugo Lordų Rūmai, o iš bendrosios ar Bendruomenių Tarybos — Bendruomenių Rūmai, kurie abieji su karaliumi sudarė vadinamąjį suverenini parlamentą, koncentruojantį savy visą valstybės valdžios galią.

Pirminis anarchinis valdovo ar valdžios ir besiginančios nuo jo visuomenės dualizmas, charakteringas Europos Viduramžiui, liko nugalėtas. Valstybės valdžia įsisteigė, teritorinis valstybinis bendradarbiavimas įgijo viešpataujančio pobūdžio, įsikūnijusio į kompromisinį parlamentą. Ko Prancūzijoje buvo pasietka karaliaus laimėjimu ir absoliutinės monarchijos įsteigimu ir suvereniteto doktrinos (Bodin ir legistai) užfiksuota, tas Anglijoje įvyko parlamento nusistovėjimu.

4. Anglijos parlamento veiksniai. Rūmai ir karalius. Valdžios funkcijų suskirstymo tarp Rūmų ir karaliaus pobūdis; visų veiksnių visomis funkcijomis bendradarbiavimas.

Tarp atskirų parlamento veiksnių nusistatė tam tikras kompromisinis valdžios funkcijų suskirstymas, Rūmai pasiėmė

ypač valdymo finansavimą (biudžetas) ir įstatymų leidimą, karalius arba karūna su priklausomais jai valdininkais bei su privatine karaliaus Taryba — labiau patį valdymą. Bet šis suskirstymas nebuvo kategoriškas ir griežtas. Tai nebuvo tas, kas naujausiais laikais buvo demokratinėje reprezentacinėje konstrukcijoje nustatyta valdžios suskirstymu atskirais pagrindiniais valdymo ir įstatymų leidimo (ir teismo) organais, nepriklausomais kits kito ir veikiančiais kiekvienas savarankiškai savo srity. Toki suskirstymo konstrukcija, kurią mes vadiname formaliniu valdžios suskirstymu, numato visiems pagrindiniams suskirstytų funkcijų organams bendrą teisinį titulą, bendrą jų galios šaltinį: jei jie visi yra kits kito nepriklausomi, tai už tai jie visi turi priklausyti kam nors vienam aukštesniam ir bendram; kitaip būtų anarchija. Todel demokratinėje konstrukcijoje šis suskirstymas, kaip mes žinome, buvo pritaikintas nesuvereninei „įsteigtajai" valdžiai, kurios visi pagrindiniai organai turėjo bendrą rašytos konstitucijos, kaip užfiksuotos steigiamosios suvereno valios, pagrindą; jie turėjo veikti kiekvienas savarankiškai savo srity, bet tos sritys buvo jiems konstitucijos nustatytos ir kartu konstitucija nustatydavo jiems įvairius kitus suvaržymus ir imperatyvus jų darbui.

Nieko panašaus nebuvo Anglijoje. Ten tokio suskirstymo niekuomet nebūta; jo ir būti negalėjo, nes Anglijos parlamento veiksniai bendro imperatyvinio pagrindo neturėjo, o jų bendras pagrindas buvo, kaip mes žimome, grynai kompromisinis. Nors Montesquieu, kuris XVIII amžiuje supopuliarino Europoje formalinio valdžios funkcijų arba galių (pouvoirs) suskirstymo ideją, dėstė ją, kaip neva veiklią konstitucinę Anglijos instituciją (Montesquieu — „Esprit de Lois"), bet tas toli gražu neatatinka tikrenybės(bent taip, kaip ją suprato Montesquieu mokiniai).

Tas kompromisinis funkcijų suskirstymas, kurį nuo senų laikų randame nusistovėjusį Anglijoje tarp įvairių parlamento veiksnių, buvo kitokio pobūdžio. Funkcijos buvo tarp jų suskirstytos kompetencijomis ne taip, kad jų kiekviena galėtų savo srity laisvai veikti, neatsižiūrėdama į kitus veiksnius, tokiu pat būdu veikiančius savo srityse, bet taip, kad jų kiekviena turėjo kurį nors esminį kitos funkcijos elementą; tokiu bū-

du nė vienas nebuvo pilnas savo funkcijos šeimininkas ir kits kitą galėjo stabdyti bei varžyti, o tuo pačiu iš tikrųjų jie visi, kad ir turėdami savo funkcionalines sritis, priklausė vieni kitų ir turėjo veikti tarpusaviu kompromisiniu bendradarbiavimu. Montesquieu tai buvo supratęs, jis kaip tik į šį organų ar galių suskirstytą tarpusavį stabdymą kreipė didžiausio dėmesio, bet Montesquieu mokiniai ir Europos šviesuomenė, kuri pasinaudojo jo mokslu, suderindama jį su gimstančios demokratijos sąvokomis, iškreipė šią instituciją ir sunaudojo ją savo konstruktyviniams tikslams; bet ir pats Montesquieu iš dalies ją iškreipė, nesiorientuodamas užtektinai suvereniniame Anglijos parlamento, kaipo vieneto, galios pobūdy.

Parlamento Rūmams (Lordams ir Bendruomenės Rūmams) priklausė ypač įstatymų leidimas; bet įstatymų iniciatyva priklausė ir karaliui, o kas svarbiausia — karaliui priklausė įstatymų sankcija. Vadinasi, be karaliaus sutikimo joks abiejų rūmų priimtas įstatymo sumanymas negalėjo tapti įstatymu. Tuo pačiu karalius kategoriškai dalyvavo ir įstatymų leidime, kaipo vienas esminių šios funkcijos veiksnių. Be to, karalius gali skirti lordus ir gali paleisti Bendruomenės Rūmus. Iš kitos pusės karaliui priklausė ypač valdymas, kuris buvo laikomas jo prerogatyvos sritimi. Todel ir visi valdymo agentai — nuo aukščiausiųjų ministerių iki žemiausiųjų valdininkų ir tarnautojų — buvo laikomi karaliaus agentais—tarnais, veikiančiais jojo imperatyvais ir jo vieno kontroliuojamais, visai nepriklausomais kitų parlamento veiksnių — Rūmų. Bet, kaip žinome, Rūmai teikdavo valdymui lėšų, be kurių pats valdymas būtų neįmanomas. Be Rūmų sutikimo karalius negalėjo jokių mokesčių nei rinkliavų nustatyti, o pamažu liko nacionalizuoti ir karūnos domenai. Valdymas, savo svarbiausiojo lėšų elemento atžvilgiu, ėmė priklausyti Rūmų sprendimo.

5. Rūmų ir karaliaus varžymasis del valdymo funkcijos. Karaliaus prerogatyvinis valdymas. Reprezentacinės karaliaus galios ir karaliaus (karūnos) prerogatyvos sąvokos.

Žinoma, finansinis karaliaus valdymo pareinamumas nuo Rūmų rimtai varžė karalių in darė patį valdymą sutartinį bent valdymo iniciatyvos atžvilgiu. Bet Rūmams to neužteko. Jie

tuojau pradėjo reikalauti sau bent tokios galios valdymo atžvilgiu, koki priklausė karūnai įstatymų leidimo atžvilgiu. Ši galia yra kontrolės galia, kontrolės iš esmės, kontrolės ypač tikslingumo atžvilgiu, analogiškos žinomai mums tarnybinei kontrolei. Savo įstatymų sankcijos galia karalius galėjo kontroliuoti Rūmų įstatymų sumanymus. Rūmai panašios galios neturėjo, — bent ji nebuvo sutvarkyta, neturėjo jokios teisinės formos, jokios šios rūšies institucijos. Kol tas nebuvo pasiekta, tol negalima buvo kalbėti apie tikrą kompromisinių parlamento veiksnių paritetą.

Faktiškai jėgų ir galios lygsvara tarp atskirų parlamento veiksnių veikia šiuo atžvilgiu Rūmų naudai. Stipriai laikydami lėšų tiekimo galią ir besinaudodami dar kai kuriomis kitomis teisės institucijomis, kurių tarpe ypač žymus buvo šiuo atžvilgiu tam tikras teismo funkcijos elementas, besireiškiąs vadinamąją „impeachment" institucija (apie ją bus žemiau), — Rūmai iš tikrųjų turėjo gana daug progos kištis į karaliaus valdymą ir kontroliuoti jį iš esmės. Bet ši grynai faktiška galimybė nebuvo užfiksuota, kaip jų konstitucinė galia ir nesusikristalizavo atatinkamomis teisinėmis institucijomis.

(Apie charakteringą Viduramžiui anarchinį valdovo ir visuomenės santykiavimą ir apie Anglijos konstitucinės konstrukcijos atsiradimą žiūr.: Jellinek — „Obščeje učenije o gosudarstvie", rusų vertimas iš vokiečių kalbos, Petrapilis, 1908 m., 232—237, 373, 420 pusl.; Gierke — „Die Genossenschaftstheorie und die deutsche Rechtssprechung", 1887 m.; Willam Stubbs — „Histoire Constitutionnelle de l'Angleterre", prancūzų vertimas iš anglų kalbos, I tomas, Paryžius, 1907 m., ir II tomas, Paryžius, 1913 m.; Ch. Petit -Dutaillis — „La grande Charte", straipsnis, įdėtas į minėtos Stubbs'o knygos prancūzų vertimo I tomą, 879—895 pusl.; A. Todd — op. cit. I tomas).

Rūmų pretenzijos kontroliuoti karaliaus valdymą niekuomet nesiekė patį valdovą paversti priklausomu kontroliuojamu administracijos organu. Santykis tarp rūmų ir karaliaus (karūnos) buvo kompromisinio, o ne hierarchinio bendradarbiavimo santykis. Rūmai nesisavino aktyvaus valdymo, kuris buvo laikomas karaliaus prerogatyva, jojo galios kategoriška

sritimi, ir nereikalavo paties karaliaus atsakomybės, bet reikalavo leisti jiems karaliaus valdininkus — jojo „patarėjus" — kontroliuoti.

Kad ir pasikeitė valstybinio bendravimo konstrukcija, kad ir virto rūmai karaliaus bendrininkais valstybės valdžioje, vis delto buvo laikoma karaliaus, kaipo valdovo, o visų kitų veiksnių, neišskiriant rūmų, kaipo valdinių, teisinė fikcija. Karaliaus asmeny, o vėliau karūnos institucijoje buvo įkūnyta reprezentacinė visos valstybės valdžios tvarka. Bet jau tiktai reprezentacinė. Ši valdžios monopolizacija karaliaus (karūnos) asmeny, grynai reprezentacinė ir neatatinkanti funkcionalinės konstitucinės tikrenybės, — buvo viena tų teisinių fikcijų, į kurias aukščiau buvau nurodęs ir kurios virto lyg algebrinėmis Anglijos konstitucinio kompromiso formulomis, kurių realus turinys tegalėjo būti išaiškintas įsigalėjusiais konstituciniais precedentais.

Išdėstyta konstituciniais precedentais ši karaliaus — valdovo — reprezentacinė valstybės valdžios formula iš tikrųjų reiškė tai, kad karaliui priklauso galios atžvilgiu viskas, kas nėra privilegijomis arba konstituciniais jo santykių su visuomene įpročiais pavesta kuriems nors kitiems veiksniams, kad, žodžiu, jo asmeny glūdy teritorinės galios visuma; jo prerogatyva, tai viskas minus tas, kas yra kitų veiksnių įgyta. Pagal šią formulą, reprezentaciniu atžvilgiu karaliaus galios sąvoka yra nesuvaržoma ir neaprėžiama, kaipo suvereninio teritorinio bendravimo (valstybės) reprezentacinis reiškinys, bet funkcionaliniu atžvilgiu, kaipo prerogatyva, ji galinti būti mažinama ir siaurinama. Ji mažinama visu tuo, kas yra iš jos atimama rūmams arba kas yra karaliaus kompromisu su rūmais nustatoma. Tad tuo pačiu karalius negali išeiti iš įstatymų ribu, jis nėra realios teisės šaltinis, nėra suverenas, nes įstatymai yra jo su rūmais priimami ir į jo prerogatyvą neįeina. Šiuo atžvilgiu Anglijos karaliai niekuomet neturėjo absoliutinės galios, kylančios aukščiau įstatymo.

Šiomis konstitucinėmis fikcijomis-formulomis, labai pastoviomis teisinėje anglų sąmonėje ir visų socialinių veiksnių gerbiamomis, rūmai savo ilgoje, kelis amžius tęsiamoje, kompromisinėje kovoje del valdymo funkcijos įgijimo visai nelietė

reprezentacinės karaliaus galios, nesikėsino išplėšti iš karaliaus jo aukščiausio nepriklausomo veiksnio būklės ir nustatyti jo kontroliuojamą priklausomybę, nes tai prieštarautų šiai reprezentacinei galiai, bet veikė į prerogatyvos sritį, stengdamiesi ją susiaurinti savo naudai, vadinasi, išimti iš jos tam tikrus funkcionalinius elementus ir pasisavinti juos sau. O kaip tik bendrojo valdymo funkcija, valdžios funkcijų seniausioji, sudarė tą sritį, kurioje karaliaus prerogatyva, kaipo jo pirminės teritorinės vadybos tęsinys, — buvo plačiausia; iš karto jie apimdavo visą valdymą su teismu, išskyrus tiktai svarbus lėšų ir karinės valdinių prievolės elementus, pirmiausia iš karaliaus vadybos srities išimtus.

6. Karalius ir karūna.

Čion bus ne pro šalį paminėti dar keliais žodžiais vieną svarbią Anglijos karaliaus institucijos evoliuciją, gal vieninte-lę, kuri palietė ją ir pakeitė jos konstrukciją, nes visais kitais atžvilgiais ji liko savo formulose nepakeista nuo žilos senovės iki šių laikų. Tai yra karaliaus asmens pakeitimas teisiniu karūnos asmenimi. Pirmuoju žvilgsniu tai galėtų pasirodyti ne perdaug svarbu. Iš tikrųjų tai yra labai svarbus pakeitimas, kuris turėjo didelės reikšmės funkcionalinės karaliaus galios aprėžimui.

Iš pradžių valdovu buvo laikomas fizinis karaliaus asmuo. Tai jis pats, kaipo karalius, tvarkęs savo santykius su viuomenė, nustatydavęs kompromisus, teikdavęs arba pripažindavęs privilegijas. Kiekvienas naujas karalius, įžengdamas į sostą, turėjo iš naujo tvirtinti buvusiųjų karalių pasižadėjimus. Mirštant karaliui — nustodavo galios jo paskirtieji valdininkai, sustodavo jo teismų ir teisėjų darbas, lyg žūstant teisiniam titului savaime turėjo nukristi visos teisinės jo išvados. Karaliaus valdymas ir teismas tai buvęs „pax regis", — karaliaus taika, jo daroma socialinė tvarka. Išdžiūvus galios versmei nustoja tekėti ir galios upė.

Kiekvieno naujo karaliaus asmeny įvykdavo lyg valdžios ir valstybės „novatio", naujas, taip sakant, valstybinio bendravimo ir visų jojo teisinių institucijų įsteigimas.

Ši fizinio valdovo sąvoka pamažu ima jau Viduramžy Anglijoje keistis. Ji aiškiai neatatinka nusistovėjusio teritorinio valstybinio bendravimo ir įsigalėjusio konstitucinio socialinių veiksnių kompromiso bei svarbaus teisinės tvarkos pastovumo reikalo. Karalius iš tam tikro fizinio mirštamo žmogaus virsta nemirštama būtybe, neįsikūnijančia į jokį fizinį tam tikro karaliaus asmenį. Tai jau nebe kažkoks karalius Edvardas, Ričardas ar Enrikas, kuris gali susirgti, būti nužudytas, pašalintas, mirti ir t.t., bet tai jau pastovus nuolatinis teisinis asmuo arba teisinė institucija — Karūna. Ričardas, Enrikas, Edvardas — Karūnos atstovai — reprezentantai, veikią nebe jų pačių, bet jų atstovaujamos karūnos galia. Ne kažkoks karalius, bet karūna esanti galinga, reprezentuojanti valdžios visumą, besinaudojanti šia valdžia prerogatyvos ribose ir vykdanti ją kompromisiniu bendradarbiavimu su įsileistais į valdžią visuomenės veiksniais, susitvarkiusiais parlamento rūmais. Prerogatyva esanti ne karaliaus, bet karūnos veiklios galios sritis. Karalius, kaipo karūnos atstovas, veikiąs josios vardu, neturįs savo asmeniškos subjektyvinės teisės į valdžią — net prerogatyvos ribose. Jo asmeniška galia esanti grynai funkcionalinė.

Šita karūnos konstrukcija žymiai palengvino tolimesnį kompromisinį Anglijos konstitucijos rutuliojimąsi. Ji iš dalies atidengė teisinį kelią gilesniam socialinių veiksnių įsiveržimui į prerogatyvos sritį senų konstitucinių formų nelaužant. Ji padėjo ir teismui išsiskirti iš karaliaus ir bendrojo valdymo (administracijos) funkcijos. Nes jeigu bendras prerogatyvinis valdymas, apimąs administraciją ir teismą, priklauso ne pačiam karaliui, bet karūnai, o karalius yra tik karūnos reprezentantas, tai esą galima be jokios skriaudos teisiniam prerogatyvos subjektui — karūnai, be jokio prerogatyvos ardymo ir be josios išplėšimo įsteigti greta karaliaus kiti reprezentantai atskiriems prerogatyvos elementams vykdyti. Tai būtų funkcionaliniai karūnos prerogatyvos reprezentantai — deleguotas teismas, vykdąs prerogatyvinį karūnos teisingumą, ir ministerių kabinetas, vykdąs karaliaus valdymą...

Karaliaus ir karūnos teisinei santykio konstrukcijai išaiškinti Jellinek (op. cit. 415 pusl.), cituodamas Blackstone'ą ir

Hatschek'ą, nurodo į ypatingą anglų mokslo sudarytą vadinamąją „sole — corporation" sąvoką. Tai būtų nepaprasta sui generis tęstinė korporacija (karalių korporacija — karūna), susidedanti kiekvienu momentu iš vieno vienintelio gyvo nario (valdančiojo karaliaus), sudarančio vieną korporatyvinį vienetą su visais buvusiais josios nariais (valdžiusiais mirusiais karaliais). Ši dirbtinė quasi-korporacinė „sole-corporation" teisinė konstrukcija, kad ir neatatinka kolektyvinės korporacijos sąvokos, numatančios visuomet bent kelis ir būtinai gyvus josios narius, vis delto gana gerai mums vaizduoja tą ideją, kuri yra anglų dedama į teisinę karūnos instituciją.

Dar ryškiau mums piešia teisinę karūnos instituciją ir josios teisinį vaidmenį konstitucinėje Anglijos konstrukcijoje — Sidney Law. Anglijos karūna tai esąs mitas, teisinė legenda, jungianti visą Anglijos valdžią. Šis mitas esą galėtų būti lygiai taip pat pavadintas bet kuriuo kitu vardu, kaip tas ir esą įvairiose kitose valstybėse: Tauta, Tautos Valia arba bet kuri kitoki abstrakcija. Tai esanti liaudies sąmonės fikcija. To, kas kategoriškai esą laikoma arba apibūdinama, kaipo karūnos prerogatyva, to Anglijos karalius anaiptol daryti negalįs. Taip antai, fizinis realus Anglijos karalius nevaldąs bažnyčios, kaipo pastarosios galva, jis nesąs teisingumo šaltinis nei „vienintelis garbių šaltinis", juo visai nesiremianti visa vykdomoji (valdymo administracinė) valdžia, ne jis daraąs visus paskyrimus į visas kariuomenės bei laivyno vietas, jis netvarkąs ginkluotų pajėgų judėjimo ir dislokacijos, jis nevedąs sutarčių derybų ir nesudaraąs tarptautinių sąjungų, jis nevykdąs baudžiamojo bei civilinio teismo priežiūros. O tačiau tas viskas esą vadinamosios karūnos prerogatyvos. Šios prerogatyvos esančios kitų valdžios veiksnių naudojamos karūnos vardu, ypač gi prerogatyvos aktais disponuojąs ministerių kabinetas (Sidney Law — op. cit. 383—386 pusl.), o teismo funkcijos srity, pridėsime nuo savęs, disponuoja prerogatyvos aktais autonominis Anglijos teismas.

Pastaroji — Sidney Law'o — konstrukcija man rodosi labiau įtikinanti ir atatinkanti karūnos instituciją, negu „sole corporation" konstrukcija, nes jeigu tai būtų korporacija, kurios vienintelių universalių narių bei reprezentacinių organų būtų

pats karalius, tai ir visa korporatyvinės karūnos prerogatyvos funkcija tegalėtų tekti jam vienam; iš tikrųjų gi ji tenka ir ministerių kabinetui ir juo labiau teismo srity autonominiam teismui, kurie šiuo būdu taip pat virsta tiesioginiais reprezentaciniais, nes reprezentanto — karaliaus nekontroliuojamais karūnos organais, vykdančiais josios prerogatyvą.

Ši karūnos konstrukcija, pakeitusi valstybės valdžioje karaliaus asmenį, tebėra ir dabar. Ji pergyveno jau kelis pasikeitusius Anglijos konstitucinius režimus.

7. Rūmų kišimasis į karaliaus valdymo sritį vadinamojo prerogatyvos režimo metu. Kazuistinis šio kišimosi pobūdis. Rūmų peticijos ir derybos del lėšų valdymui. „Impeachment'o" teismas.

Tame pirmame režime, kuris buvo nusistatęs nusistovėjus kompromisiniam konstituciniam bendradarbiavimui karaliaus su rūmais ir kartais vadinamas prerogatyvos režimu, visa karūnos prerogatyvos sritis, apimanti visą valdymą (išskyrus lėšų ir karinės prievolės elementus) ir teismą (išskyrus ypatingą baudžiamojo teismo „Impeachment" formą), priklausė pačiam pagrindiniam karūnos reprezentantui, pačiam karaliui: ji įeidavo į jo ir, būtent, į jo vieno tiesioginę kompetenciją, kurią jis vykdydavo pats, arba per savo priklausomus agentus. Joks kitas veiksnys kištis į šią sritį negalėjo. Bet per visą šio režimo laiką, kuris tęsėsi maždaug nuo XIV — XV amžiaus iki XVIII, o dalinai net iki XIX amžiaus, net iki karalienės Viktorijos „viešpatavimo" — ėjo nuolatinis rūmų ir karaliaus varžymasis del prerogatyvinio valdymo konstrukcijos. Išskyrus kai kuriuos revoliucinius momentus, nieks iš tikrųjų nereikalavo karūnos prerogatyvos panaikinimo, nieks pačios formulos nelietė. Karalius, susitaikęs su savo suvaržyta būkle įstatymų leidimo ir biudžeto atžvilgiu ir pasidavęs įstatymo viešpatavimui, kaipo konstitucinio kompromiso išdavai, stengėsi bent palaikyti status quo prerogatyvinio valdymo bei teismo atžvilgiu įstatymų ribose. Už tai rūmai, nekeldami jokio ginčo del paties karūnos prerogatyvos dėsnio ir neliesdami karaliaus, kaipo ne atsakingo karūnos reprezentanto, stengėsi įgyti forma-

linės teisinės įtakos prerogatyvinio valdymo vykdymui, dalyvaudami kartu su karaliumi valdininkų kontrolėje arba perkeldami šią kontrolę iš karaliaus į rūmus arba bent išskirdami kai kurias prerogatyvos funkcijas (ypač teismą) iš tiesioginio karaliaus valdymo ir organizuodami jas autonomiškai, kaipo atskirą reprezentacinę karūnos prerogatyvos funkcionalinę sritį.

Savo kišimąsi į prerogatyvinį valdymą rūmai faktiškai visuomet realizavo sui generis derybomis su karaliumi del jų teikiamų šiam valdymui lėšų. Kiekviena rūmų sesija prasidėdavo rūmų „peticijomis" karūnai, kuriose buvo dėstomi įvairūs skundai del valdymo ir del karaliaus patarėjų asmenų, nurodymai ir reikalavimai pataisų ir reformų, tam tikrų valdininkų pašalinimo ir pasirinkimo tokių karaliaus patarėjų, kurie elgtųsi teisingai, atsižiūrėdami į gyvus viešuosius reikalus ir turėtų visuomenės pasitikėjimo. Iš savo pusės karalius patiekdavo rūmams lėšų reikalavimus, skųsdamasis svarbiais reikalais ir varginga iždo būkle ir, kiek galėdamas, girdamasis savo valdymo politiniais ir administraciniais pasisekimais. Kada taip abi pusės buvo pasisakiusios ir pareiškusios, taip sakant, tarpusavius pasiūlymus ir sužinojusios jų vertę, tai prasidėdavo derybos ir ginčai. Do ut des. Tatai paprastai baigdavosi kompromisu, šiokiais tokiais abiejų pusių nusileidimais, bet ir, žinoma, laimėjimais.

Rūmai pavartodavo ir kitokias priemones, kartais daug griežtesnes. Prisimindami senosios Didžiosios Tarybos (Magni Concilii) teismo kompetenciją, jie keldavo formalius kaltinimus ir imdavo teisti bei smerkti karaliaus Privatinės Tarybos narius, jo patarėjus, ministerius bei valdininkus. Pamažu galutinai nusistovėjo ši nauja baudžiamojo rūmų teismo forma, reniama Magni Concilii teismo funkcija. Ji buvo skiriama tarnybiniams nusikalstamiesiems darbams, bet vyko ne ex officio, kaip vyksta baudžiamasis teismas, bet kaltintojo nuožiūra, kaip kad vyksta žinoma mums tarnybinė valdininkų kontrolė (žiūr. šio rašto II skyriaus 20 skyrelį). Kaltinimo funkciją šioje teismo formoje pasisavino Bendruomenių Rūmai, o paties sprendimo funkcija pasiliko Lordų Rūmams, kaipo Magni Concilii įpėdiniams. Ši teismo forma ir yra vadinama „impeachment".

Šiomis priemonėmis rūmai kišdavosi į prerogatyvinį karaliaus valdymą, į jo administraciją, darydami įtakos ir kontroliuodami šią valdžios sritį (plg. Stubbs — op. cit. II t., Todd — op. cit. I t.).

Bet vis delto šis rūmų kišimasis į karaliaus valdymą buvo kazuistinis, jis nebuvo suformuluotas tam tikromis teisinėmis institucijomis, išskyrus „impeachment" teismą, bet pastarasis kai kuriais atžvilgiais taip pat nebuvo tikslus. Baudžiamoji „impeachment" kontrolės tvarka nebuvo lanksti; reikėjo įrodyti teisiamojo kaltė, aiškus peržengimas kurių nors teisinių imperatyvų, reikėjo įrodyti, kad tai būtent teisiamasis patarė karaliui šį ar tą įsakymą, laikomą neteisėtu ir kenksmingu. Kad būtų galima nubausti, reikia vis delto konstatuoti konkretus nusikalstamasis darbas. Valdymo tikslingumo kontrolei baudžiamasis teismas netinka; negalima taip pat bausti ministeris ar valdininkas tiktai už tai, kad rūmų narių dauguma arba tie socialiniai veiksniai, kurie ją sudaro arba „visuomenė" juo nepasitiki. Rūmų gi pastangos kištis į karaliaus valdymą siekė ne tiktai to, kad būtų saugojamas valdymo teisėtumas, kad būtų gerbiami įstatymai ir visa konstitucinė bei teisinė „Commun law", aprėžianti net prerogatyvinę funkciją, ir kad šio teisėtumo apsauga baudžiamojo teismo formoje būtų perkelta iš karaliaus nuožiūros į pačių rūmų nuožiūrą, bet ypač to, kad prerogatyvinis karaliaus valdymas tiktų politiniam rūmų nusistatymui. Šiuo atžvilgiu „impeachment'o" institucija buvo netiksli. Tai būtų pasiekiama tiktai tikslingumo priežiūra, vadinasi, tarnybinės arba bent panašios jai kontrolės keliu (ž. šio rašto II skyriaus 21, 22 ir 24 skyrelius). O kadangi del konstitucinės karaliaus padėties, kaipo karūnos reprezentanto ir tuo pačiu paties konstitucinio kompromiso dalyvio bei prerogatyvos reiškėjo, šios tarnybinės kontrolės negalima buvo uždėti pačiam karaliui, nes tai jau būtų ne konstitucinės santvarkos keitimas, bet pačių konstitucijos pagrindų griovimas, tai reikėjo ieškoti būdo nustatyti ši tarnybinė ar bent quasi-tarnybinė kontrolė karaliaus valdininkams — valdymo agentams.

8. Anglijos parlamentarizmas. Parlamentinis ministerių kabinetas. Pasitikėjimo ir parlamentinės valdymo kontrolės institucija. Alternatyvinė nepasitikėjimo sankcija — aut-aut: arba kabineto atsistatydinimas arba Bendruomenių Rūmų paleidimas.

Panaši konstrukcija pagaliau ir buvo pasiekta vadinamuoju parlamentiniu režimu, kuris kategoriškai pakeitė ypač kaip tik prerogatyvinę valdymo funkcionalinę konstrukciją. Pradžią šiam naujam režimui padarė kaip tik pats karalius tam tikru precedentu, būtent, karalius Vilhelmas III, įkurdamas parlamentinį ministerių kabinetą (A. Todd — op. cit., I tomas, 385 — 388 pusl.).

Per XVIII ir ypač XIX amžius šis precedentas nusistovėjo ir išsirutuliojo į tam tikrą didžiausios svarbos konstitucinę instituciją. Tai yra pati centrinė viso parlamentinio režimo institucija. Ji numato viso veiklaus valdymo tarnybinės hierarchijos pryšaky tam tikrą solidarią ministerių kolegiją, susidedančią iš žmonių, paimtų iš abiejų rūmų sąstato, bet priklausančių Bendruomenių Rūmų daugumos partijai, ir jungiamą vieno politinio vado, vadinamo ministeriu - premjeru, iš šios partijos lyderių tarpo.

Ši institucija, pakeitusi prerogatyvos režimą, įsivyravo ne iš karto pirmu savo precedentu. Nors precedentas buvo paties karaliaus įkurtas, bet Vilhelmo III įpėdiniai (ypač karalius Jurgis III), supratę jo logiką, keičiančią valdymo režimą karaliaus nenaudai, mėgino precedentą arba bent jo išdavas sulaikyti ir grįžti į seną vagą arba bent aiškinti ši precedentą seno prerogatyvos valdymo dėsniais. Bet tai jiems nepavyko, rūmai precedentą išgelbėjo ir kabineto institucijoje įgyjo stiprią teisinę savo ilgų pastangų laimėjimo kristalizaciją bei paramą.

Kas gi šiuo buvo pasiekta ir kokios yra šios institucijos konstitucinės išdavos? Jos yra labai žymios ir svarbios. Premjeras ir kabinetas, priklausydami rūmų (Bendruomenių Rūmų) daugumai, iš dalies net sudaro lyg partinę šios daugumos komisiją valdymo funkcijai. Visas veiklus valdymas faktiškai priklauso jiems, nes jie skirsto tarp savęs visas jo šakas ir kiekvienas ministerių stovi tam tikros šakos hierarchijos

viršūnėje, apimąs savo kompetencija (įsakymu ir tarnybinės priežiūros keliu) visa šios šakos organų aparatą, o pačioje ministerių kolegijoje, kabinete, visos atskirų valdymo šakų viršūnės sueina į kontaktą ir tirpsta vienoje bendroje valdymo politikoje. Jau tuo pačiu, kad ministeriai priklauso Bendruomenių Rūmų daugumos partijai ir yra skiriami iš josios leaderių, valdime turi reikštis šios partijos—rūmų (arba bent Bendruomenių Rūmų) — daugumos nusistatymas. Tas jau pašalina konfliktą tarp įstatymų leidimo ir valdymo, bent tol, kol daugumos sąntykiai Bendruomenių Rūmuose nepasikeitė ir kol ministeriai lieka ištikimi savo partijai.

Bet to dar maža. Tiesa, ministerių kabinetas nėra Bendruomenių Rūmų daugumos partijos komitetu tikra šio žodžio prasme, kadangi ministeriai yra karaliaus skiriami; nors atskiri ministeriai yra skiriami premjero pristatymu ir pats karalius tegali pristatytus patvirtinti, o ne pasirinkti savo nuožiūra, bet pats premjeras yra karaliaus kviečiamas sudaryti kabinetą; Rūmų dauguma negali nei pati paskirti premjero ir ministerių nei siūlyti karaliui kandidatų į premjerą. Be to, tiktai šiuo beveik ir baigiasi karaliaus galia kabineto atžvilgiu, o kadangi kabinete koncentruojasi visas veiklus valdymas, tai ir į patį valdymą. Lieka tiktai asmeniška karaliaus įtaka, jo asmeniškas autoritetas, labiau fakto, negu teisės dalykas, kuris nėra kategoriškas ir negali būti užfiksuotas.

Svarbiausia šioje konstrukcijoje yra tezė, kad kabinetas turi būti p a r l a m e n t i n i s, vadinasi, kilęs iš parlamento rūmų ir solidarus su rūmais, t. y. su viešpataujančia rūmuose dauguma (kadangi rūmai yra dveji ir jų kiekvienuose gali būti kitokios partijos ir kitokio nusistatymo dauguma, o solidarumas tegalimas su kuriuo nors vienu nusistatymu, tai iš tikrųjų solidarumas yra reikalaujamas tiktai Bendruomenių Rūmų daugumos atžvilgiu). Iš parlamentinio kabineto tezės išplaukia ta svarbi išvada, kad kabinetas privalo turėti rūmų (Bendruomenių Rūmų) daugumos pasitikėjimo, nes jei jis jo neturės, tai nebus to reikalaujamo solidarumo, tos harmonijos,

kuri yra padėta į konstrukcijos pamatą. Vadinasi, jai pasikeis Bendruomenių Rūmuose daugumos santykiai ir kabineto partija atsidurs mažumoje arba jei kabinetas padarytų ką nors, kas neatatiktu remiančios jį daugumos nusistatymo, tai solidarumo ir pasitikėjimo ryšys būtų tuo pačiu nutrauktas. Kadangi kabinetas privalo būti nurodyta prasme pagrindinis, turi įvykti viena iš dviejų: arba kabinetas turi atsistatydinti, arba Bendruomenių Rūmai turi būti paleisti: pirmuoju atveju turi būti atsistatydinusio vieton sudarytas naujas parlamentinis kabinetas, o antroju atveju kabinetas lieka, nes nesant Bendruomenių Rūmų, netenka kalbėti apie solidarumą su jų, nesamų rūmų, nesamos daugumos nusistatymu, bet turi būti išrinkti naujieji Bendruomenės Rūmai (naujas jųjų sastatas), ir tada kabinetas arba, jei jis turės išrinktosios daugumos pasitikėjimo, pasiliks, kaipo parlamentinis, arba, jei jis šio pasitikėjimo neturės, atsistatydins, kad užleistų vietą kitam — parlamentiniam.

Pasitikėjimo institucija, būdama kategoriška ir teisinė besireiškianti šioje konstrukcijoje tam tikromis Bendruomenių Rūmų balsavimo išdavomis ir nutarimais (votumais) ir veikianti tam tikrais formaliais padariniais, savaime paveda rūmams (ypač, žinoma, Bendruomenių Rūmams) kabineto vykdomo valdymo kontrolę, — ir, būtent, kontrolę esminę, liečiančią tikslingumą, visai panašią į mūsų iššiūrėtą (žr. šio rašinio II skyriaus 20 — 22 skyrelius) tarnybinę kontrolę. Tai nebe vienpusiška ir nelanksti „impeachment'o" kontrolė. Pasitikėjimo sąvoka turi apimti visą darbą to, kuriuo pasitikima arba nepasitikima, visus šio darbo elementus, atskirų aktų teisėtumą ir tikslingumą ir viso veikimo kryptį. Kontrolė, vykdoma šiam pasitikėjimui arba nepasitikėjimui reikšti, turi visų tarnybinės kontrolės privalumų, tiek metodo tiek būdo atžvilgiu. Ir iš tikrųjų — pasitikėjimo institucija pagamino visą eilę pagalbinių šios kontrolės institucijų, kuriomis pastaroji vadovaujasi ir kurių mes čion nežiūrėsime; jų svarbiausios: interpeliacijos, paklausimai; revizijos komisijos, o pastarasiais laikais — ypač didelės nuolatinės parlamento komisijos, atatinkančios stambias valdymo šakas — maždaug ministerijas.

9. Parlamentinės kontrolės pobūdis klasikiškame Anglijos parlamentarizme; tai nėra tarnybinė kontrolė, bet kategoriško bendradarbiavimo institucija. Bendruomenių Rūmų ir ministerių kabineto santykis ne hierarchinis, bet paritetinis.

Vis delto, bent klasikiškame parlamentarizme, kurio tipingą pavyzdį sudaro kaip tik Anglijos XIX amžiaus parlamentinis režimas (iškreiptajam kontinentiniam parlamentarizmui tas netinka) — ši parlamento rūmams priklausanti ir jų vykdoma ministerių kabineto valdymo kontrolė, kad ir labai panaši į tarnybinę, nera tarnybinė kontrolė tikrąja šio termino prasme. Ji nėra jąja ne tiktai todel, kad parlamento rūmams nepriklauso ministerių skyrimas ir atleidimas, rezervuojamas formalinei karaliaus, kaipo karūnos reiškėjo, galiai; nors, kaip tuojau pamatysime, ši karaliaus galia nėra perdaug ryški ir taip pat nepajėgia paversti kabineto priklausomu organu — karaliaus valdininkų kolegija, bet rūmai net ir tokios galios neturi; kilus konfliktui tarp jų ir kabineto ir nebūdami paleisti, jie galėtų priversti kabinetą atsistatydinti tiktai biudžeto keliu, biudžeto galia; tai yra vienintelė teisinė priemonė, kuria jie galėtų naudotis, vienintelė netiesioginė šios jų kontrolės sankcija, toji pati, kuri jiems priklausė dar prerogatyvos režimo metu.

Tiesa, ši priemonė yra rimta ir galinga, ji yra baisi visam valdymui, bet teisiniu atžvilgiu ji nesuteikia šiai kontrolei tarnybinės kontrolės pobūdžio, o Bendruomenių Rūmams nesuteikia kabineto vyresnybės pobūdžio. Bet svarbiausia kas kita, būtent tas, kad nepasitikėjimo pareiškimo padarinys gali būti, kaip sakiau, pačių Bendruomenių Rūmų paleidimas. Ši nepaprasta kontrolės išvada, ši netikėta nepasitikėjimo sankcija, kuri teikia smūgį ne kontroliuojamam, kuriuo nepasitikima, bet kontroliuojančiam, kuris nepasitiki, — būtų tiesiog nesuderinama su tarnybinės kontrolės sąvoka; tas aiškiai rodo, kad šioje konstrukcijoje Bendruomenių Rūmai nėra ministerių kabineto vyresnybė; jie gali kontroliuoti kabinetą ir reikšti jam savo pasitikėjimą ar nepasitikėjimą, bet del neigiamųjų šios kontrolės išvadų jie lygiai taip pat gali patys nukentėti, kaip ir ministerių kabinetas: vienas jų dviejų turės pasišalinti, nes jie abu kartu be tarpusavės harmonijos (pasitikėjimo) funk-

cionuoti negali. O kas dar labiau pabrėžtina — apie tai, ar kabinetas atsistatydins ar Bendruomenių Rūmai bus paleisti iš tikrųjų spręs kaip tik kabinetas. Vadinasi, pareikšdami kabinetui nepasitikėjimą, kaipo savo kontrolės išvadą, Bendruomenių Rūmai tuo pačiu atiduoda savo likimą į jų kontroliuojamojo kabineto rankas. Aišku, kad jie neturi jokių kabineto vyresnybės žymių ir kad jų kontrolė nėra tikra tarnybinė, nors ji vyksta tarnybinės kontrolės metodais ir būdu.

Aukščiau išdėstyta rodo, kad tarp Bendruomenių Rūmų ir ministerių kabineto santykis yra ne hierarchinis, bet paritetinis. Kontrolės ir pasitikėjimo institucija sudaro ne imperatyvo ir priklausomybės, bet bendradarbiavimo priemonę. Tas yra labai svarbu Anglijos parlamentarizmui suprasti. Šiuo jis ryškiausiai skiriasi nuo kontinentinio Europos parlamentarizmo, kuriame yra aiški tendencija paversti kabinetą pareinamu nuo parlamento (seimo) organu.

10. Ministerių kabinetas ir karalius; jųjų paritetinis bendradarbiavimas. Dvilypė vyriausybė „karalius taryboje". Karalius ir kabinetas, kaipo dvi karūnos reprezentacijos prerogatyvinio valdymo srity.

Paritetas tarp bendruomenių Rūmų ir ministerių kabineto klasikiškame Anglijos parlamentarizme yra visai suprantamas ir nuoseklus, jei mes turėsime galvoj, kad valdymas, kurį vykdo kabinetas, sudaro karūnos prerogatyvos sritį. Kol nėra panaikinta karūnos prerogatyva, tol valdymo organai, o tuo pačiu ir kabinetas, yra karūnos organai ir negali virsti rūmų agentais.

Bet jei kabinetas, kaip ir visi kiti valdymo organai, yra karūnos organas, tai ar jis yra priklausomas ar pagrindinis organas? Žinoma, priklausomas jis galėtų būti tiktai karaliaus, kaipo betarpiško karūnos atstovo — reprezentanto. Mes sakėme, kad karalius skiria premjero pristatytus ministerius, atleidžia juos, kviečia premjerą, pavesdamas jam sudaryti kabinetą; taip pat karalius paleidžia Bendruomenių Rūmus, karalius skiria naujus lordus...

Skyrimas ir atleidimas duotų pagrindo manyti, kad kabinetas yra priklausomas organas, yra karaliaus valdininkų kolegija. Konstitucinėmis fikcijomis ministeriai iš tikrųjų yra vadinami karaliaus tarnais, yra laikomi jo agentais. O tačiau jų funkcionalinio santykio su karaliumi analizas rodo mums, kad jie nėra priklausomi karaliaus valdininkai, bet iš tikrųjų jo bendradarbiai, aš drįstu pasakyti, paritetiniai su karaliumi karūnos reprezentantai ir josios prerogatyvos vykdytojai valdymo srity.

Dalykas yra toks, kad nusistovėjus parlamentinio kabineto ir pasitikėjimo institucijai, teko ši naujo veiksnio, kabineto, bendradarbiavimas su rūmais suderinti su karaliaus funkcionaline būkle. Jei ministerių kabinetas, būdamas priklausomas karaliaus organas, turėtų vykdyti prerogatyvinį valdymą imperatyviniais karaliaus įsakymais ir karaliaus vykdomos tarnybinės kabineto darbų tikslingumo kontrolės išvadomis, tai arba kategoriškas kabineto bendradarbiavimas su rūmais, einas aukščiau nurodyta tvarka, turėtų būti nutrauktas, nes nėra galima kartu ir bendradarbiauti paritetiniu dėsniu su vienu nepriklausomu organu ir klausyti įsakymų kito, kuris nėra su anuoju surištas organizuotu bendradarbiavimu valdymo srity, arba šis paritetinis bendradarbiavimo ryšys, kuris yra nustatytas tarp rūmų ir kabineto, turėtų būti perkeltas nuo kabineto į karalių; bet kontroliuoti karalius, reikšti jam pasitikėjimas ar nepasitikėjimas, tai prieštarautų tradicinei karaliaus, kaipo karūnos paveldėtinio, taip sakant—esminio ir įgimtojo reprezentanto. konstitucinei būklei. O pagaliau būtų visai negalima daryti bet kurios nepasitikėjimo išvados karaliaus atžvilgiu, pavyzdžiui, reikalauti alternatyvinio jo „atsistatydinimo".

Todel nebuvo kitos išeities, kaip arba išsižadėti visos parlamentinio kabineto konstrukcijos su visomis nustatyto rūmų ir karūnos valdymo bendradarbiavimo intitucijomis, arba emancipuoti ministerių kabinetas nuo karaliaus. Nueita antruoju keliu, bet vėl nepaprastu būdu. Ministerių kabinetas, tiesa — atpalaiduotas nuo tarnybinės priklausomybės karaliui, bet ne tiesiog, o ypatingu paritetiniu sukombinavimu šių dviejų karūnos organų, karaliaus ir kabineto, į vieną sudėtinę dvilypę vyriausybę, veikiančią solidariai. To buvo pasiekta ypač kontrasignacijos institucija; ministerių kabinetas, laikomas karaliaus patarėjų kolegija (kabinetas, sudaręs senos „Privatinės Tarybos"

dalį, ministeriai eo ipso yra šios Tarybos nariai), privaląs kiekvieną karaliaus aktą padengti savo atsakomybe parlamentinės kontrolės atžvilgiu; tas yra nustatoma premjero arba tam tikro ministerio parašu po karaliaus aktu, t. y. kontrasignavimu; karaliaus aktas įgyja teisinės galios šiuo kontrasignavimu, kuris yra šiam aktui būtinas, virsdamas šiuo parlamentinės kontroiės objektu, kaipo pasirašiusio ministerio (kabineto) aktas; bet tuo pačiu karalius negali padaryti jokio akto, kitaip sakant, negali vykdyti valdymo, be ministerių sutikimo ir parašo. Šiuo ministeriai ar jųjų kabinetas virsta karaliaus funkcijų sprendėju, jos paritetiniu bendrininku. Karalius vienas yra bejėgis. O kadangi kabinetas yra parlamentinis, solidarus su rūmų (Bendruomenių Rūmų) dauguma, tai šios daugumos nusistatymas iš tikrųjų veiks karaliaus aktus; o tais momentais, kada del pareikšto kabinetui nepasitikėjimo kabineto ir Bendruomenių Rūmų harmonija irsta ir tarp jųjų kyla konfliktas, karaliaus aktai yra sprendžiami nebe rūmų, bet paties ministerių kabineto nusistatymu (ypač Bendruomenių Rūmų paleidimo atžvilgiu). Šiuo paritetiniu kabineto ir karaliaus vyriausybės bendradarbiavimu karalius iš tikrųjų yra nustojęs veiklios valdymo galios ir virtęs tituliariniu karūnos reprezentantu; veiklus gi valdymas arba karūnos prerogatyvos funkcionalinis ir taip pat reprezentacinis vykdymas perėjo į kabinetą. Karaliui liko asmeniška įtaka, kuri, be abejo, gali būti rimta ir svarbi, bet nėra kategoriška ir nesudaro teisinės institucijos.

Kadangi parlamentinis kabinetas, stovįs visos hierarchinės administracijos viršūnėje, nepriklauso imperatyvinei karaliaus galiai ir, kad ir neturėdamas pats imperatyvinės galios į karalių, vis delto sprendžia karaliaus aktus, suteikdamas jiems kontrasignavimu teisinės galios, tai jo teisinė būklė prerogatyviniame karaliaus valdyme turi būti apibūdinta kaipo autonominio karūnos reprezentanto galia.

Tokiu būdu parlamentarizmas suskirstė karūnos reprezentaciją prerogatyvinio valdymo srity tarp dviejų valdžios organų, dalyvaujančių pačiame suvereniniame parlamente, kaipo konstitucinio kompromiso šeimininke,—tarp karaliaus ir kabineto. Vadinamosios prerogatyvos režime parlamento nariais — organais buvo abieji rūmai ir karalius, o klasiškame parlamentiniame režime — abieji rūmai ir karalius su ministerių kabinetu

arba, kaip sakoma Anglijoje, „karalius taryboje"; bet ši rekonstrukcija palietė tiktai organus, patys gi teisiniai konstitucinio kompromiso veiksniai liko, einant konstitucinėmis formulomis, tie patys: „karūna", „lordai" ir „liaudis" (seniau trečiasis veiksnys — „žemės ir miestai").

Apie naujausią Anglijos konstitucinę evoliuciją, keičiančią jos parlamentinį režimą, labai įdomią, bet dar neužbaigtą, aš čion nekalbėsiu.

Man rūpėjo nurodyti į administracijos išslydimo iš valdovo rankų reprezentacinės delegacijos dėsniais įdomų teisinį procesą, analogišką deleguoto teisingumo procesui; teisėtumo kontrolės, vadinasi — teismo organizacijos dėsniai ėjo Anglijoje tais pačiais evoliucijos keliais ir pasiekė konstrukcijos, kurioje, kaip pamatysime, administracinio teismo institucijai, besiplečiančiai Europos kontinente, vietos nėra. Mums taip pat, manau, naudinga yra matyti, kokiu nepaprastu būdu Anglijos teisinė kultūra sugeba pinti tikslią teisinių institucijų tikrenybę su teisinėmis fikcijomis ir algebrinėmis teisės formulomis, kurių turinys, jautrus ir gyvas, nuolat keičiasi ir pasiekia lankstumo, kurio neturi kontinentinė teisinė kultūra, persisunkusi racionalizmu ir ieškanti kategoriškų ne tiktai imperatyvų, bet ir formulų, o vengianti algebrinės formulų konstrukcijos. Mes tai pastebėsime ir teismo organizacijos problemoje. O jeigu aš prie šios progos, ypač parlamentarizmo problemos atžvilgiu, esu perdaug įsigilinęs į jojo analizą, gal išeidamas iš šio rašto programos ribų, tai tebūna man tai dovanota, nes klasikiško parlamentarizmo problema yra labai įdomi, o lietuvių teisinėje literatūroje, bent kiek man yra žinoma, ji niekur nėra tiksliai išdėstyta; ir aš ją čion vos keliais bruožais išdėsčiau, bet šio rašinio programai ir tai jau yra perdaug. Naujausia Anglijos konstitucinio režimo evoliucija, kuri rodo palinkimą sukoncentruoti kabineto ir ypač plebiscitinio premjero rankose abi esmines ir iki šiol suskirstytas savo atskirais elementais tarp kelių paritetinių organų valdžios funkcijas — įstatymų leidimą ir valdymą (išskyrus, bent iki šiol, teismą) yra gal dar įdomesnė, negu klasikiškas parlamentarizmas, užbaigęs kelių amžių evoliuciją; naujausioje evoliucijoje, vos prasidėjusioje, yra žymių pasukimų į visai kitokią konstitucinio plėtojimosi vagą; bet mes šio

nežiūrėsime: tai jau visai kitoki problema. Gal tai aš kitame darbe padarysiu.

11. Karaliaus teismas, kaipo karaliaus valdymo elementas. Teismo tvarkymas jo emancipacijos kryptimi.

Kai del teismo funkcijos, tai pastaroji, kaipo bendrojo valdymo elementas, iš pradžių priklausė karaliui. Jis ją vykdydavo betarpiškai, savo tarnybose ir per savo valdininkus; įvairūs administracijos organai kartu turėjo ir vykdydavo tam tikras teismo funkcijas, o, be to, buvo steigiami ir tam tikri kompetenciniai teismo organai tiktai vienai teismo funkcijai; visi šitie teisėjai, kompetenciniai teismo organai ir administracijos organai su teismo funkcijomis, buvo priklausomi; tai buvo karaliaus valdininkai arba valdininkų kolegijos. Viduramžy ir dar kurį laiką vėliau, greta karaliaus teismo ar teisingumo, gyvavo ir įvairūs privatiniai teismai, ypač feodalinių ponų privatinis teisingumas jų valdomose žemėse, kuris buvo pamažu valstybės valdžios aprėžiamas ir vėliau buvo galutinai nugalėtas.

Visą prerogatyvos režimo kelių amžių laikotarpį eina valstybinės teismo funkcijos tvarkymas. Šiame darbe labai žymi ir sėkminga yra rūmų intervencija į karaliaus prerogatyvos sritį; kiek administracijos srity ji buvo, beveik iki parlamentarizmo įsikūrimui, kazuistinė ir nevaisinga, tiek už tai teismo srity rūmų intervencija labai daug pajėgė sutvarkyti ir organizuoti. Peticijomis, derybomis, karaliaus nusileidimais ir įstatymais, karūnos teismas ne tiktai galutinai buvo sutvarkytas pastoviais kompetenciniais organais, bet ir daug anksčiau už valdymą ir administraciją gavo autonominę ir teisinę, dargi statutinę, konstrukciją, išskiriančią šią teisėtumo apsaugos funkciją iš vienos pusės iš bendrojo valdymo į atskirą funkcionalinę valdžios šaką, tvarkomą atskirų organų, o iš kitos — iš tiesioginės karaliaus kompetencijos — iš hierarchinės teisėjų priklausomybės karaliaus priežiūrai ir karaliaus įsakymams.

12. Teisės hegemonija ir rūmų pastangos suvaržyti karaliaus valdininkus, kaipo teismo autonomijos veiksniai.

Pasiekimas šios kategoriškos tvirtos autonominio teismo organizacijos valstybės valdžios konstrukcijoje buvo, be abejo,

pagrįstas ypatinga teisės ir įstatymo būkle Anglijos valstybiniame bendravime. Kompromisinė konstitucinė sistema, nusistačiusi Anglijoje nuo senų laikų, buvo reikalinga kategoriško kiekvieno kompromiso dalyvių pasidavimo imperatyvinėms kompromiso išdavoms ir įstatymui, visų kompromiso veiksnių priimtam ir paskelbtam. Joks vienas atskiras kompromiso veiksnys neturėjo išsisukti iš šios aprėžiančios jo galią teisės galios, nes be to būtų suardyta pati kompromiso sistema. Kurio nors vieno veiksnio suvereniniam absoliutizmui, kuris galėtų savo nuožiūra stoti aukščiau įstatymo, — Anglijos sistemoje vietos nebuvo. Pati karaliaus ir karūnos prerogatyva tegalėjo reikštis teisės ar įstatymo ribose. „Karalius parlamente", vadinasi, karalius bendradarbiaująs su rūmais, buvo galingas, bet karalius savo prerogatyvoje buvo aprėžtas konstitucinės „Commun law" ir įstatymų, vadinasi, teisės.. Tai buvo stiprus ir ryškus teisinės drausmės veiksnys.

Tad ir teisės apsaugos, teisėtumo kontrolės funkcija, sudaranti imperatyvinio teisės veikimo aparatą, kitaip sakant, teismas neturėjo pasilikti vieno konstitucinio kompromiso dalyvių rankose, priklausomas jo nuožiūros, pasiduodąs jo tarnybinei kontrolei su jos oportunistiniais tikslingumo sumetimais.

Todel teismo išskyrimas iš karaliaus kompetencijos buvo tiesioginė nuosekli prerogatyvos aprėžimo teise ir įstatymu išvada. Priėmęs šį aprėžimą, karalius negalėjo išvengti ir šios išvados.

Be šito buvo ir antras motyvas, kuriuo ypač rūpėjo rūmams išskirti teismas iš karaliaus kompetencijos galios. Tai buvo karaliaus administracijos, jojo valdininkų laikymas teisės ir įstatymo drausmės ribose. Vienas buvo svarbus dalykas, kad karalius negalėtų savo tiesioginiu teismu keisti teisės imperetyvų veikimo ir nukreipti jo atskirais sprendžiamais atsitikimais į tikslingumo vagą. Antras (ar nemažesnės svarbos) dalykas, kad karaliaus valdininkų darbai administracijos srity, jei jie išeitų iš teisėtumo vagos, negalėtų būti niekuomet karaliaus autoriteto padengti, kas būtų įvykę, jei karaliaus asmeny būtų jungiama valdininkų tarnybinė priežiūra su teismu arba net su teisėjų tarnybine priežiūra, ir jei karaliui del kurių nors jo oportunistinių sumetimų būtų parūpę valdininkų neteisėtas aktas

palaikyti. Rūmams, kurie ilgą laiką nepajėgė išplėšti administracijos iš tiesioginio karaliaus prerogatyvinio valdymo ir organizuoti ją autonominiais reprezentaciniais dėsniais bei nustatyti jos kategorišką bendradarbiavimą su rūmais, kas pagaliau tiktai parlamentarizmu buvo pasiekta (parlamentinis kabinetas, parlamentinė kontrolė ir pasitikėjimo institucija), buvo labai svarbu, kad ši išsisukanti iš jų kontrolės ir bendradarbiavimo prerogatyvinė karaliaus administracija, kurios organai tiktai nelanksčios „impeachment'o" institucijos metodu arba kazuistinėmis ad hoc derybų išdavomis galėjo būti sulaikomi ir į šiokio tokio bendradarbiavimo su rūmais vagą įvedami, — būtų rimtai ir kategoriškai varžoma bent teisėtumo atžvilgiu ir kad todel teisėtumo garantijos būtų stipriai organizuotos ir turėtų pastovų veikimą, nepriklausomą administracijos nei paties karaliaus.

Tad teismo atžvilgiu rūmų politika buvo iš esmės panaši į jųjų siekiamus tikslus karaliaus valdymo atžvilgiu: autonomizuoti teismas, paversti jis, — iki šiol priklausomas ir įeinąs į tiesioginį karaliaus prerogatyvos sritį, — autonomine reprezentacine karūnos prerogatyvos sritimi ir, be to, išskirti į šią autonominę sritį administracijos darbų teisėtumo kontrolę bendrais teismo funkcijos metodais ir abiem šios funkcijos kategorijom — tiek ginčo tiek baudžiamuoju teismu (pastaruoju atžvilgiu nepaliestas liko tiktai „impeachment" teismas, užsilikęs greta autonomizuoto bendro teismo). Išskyrimas teismo iš karaliaus kompetencijos ir pavedimas jam visos valdininkų darbų teisėtumo kontrolės buvo juo labiau svarbus todel, kad pačiam karaliui nebuvo galima, nepalietus jo ypatingos konstitucinės būklės, uždėti joki, nei tarnybinė nei teismo, kontrolė; tad palikus tam pačiam karaliui administracijos valdininkų darbų teismo kontrolę, teisinio valdymo tezę, vadinasi, tezę, jog prerogatyvos vykdymas esąs aprėžtas įstatymo ir apskritai teisės imperatyvais, būtų tuščias žodis, kurio tikrenybė pareitų nuo karaliaus nuožiūros arba nuo perversmo, naikinančio pačias esmines monarchijos sąvokas (karaliaus neatsakingumas).

Šitie teisinės tvarkos reikalai ir išsprendė teismo problemą Anglijoje; jie reikalavo, kad visa teismo funkcija būtų organizuota „deleguoto teisingumo" dėsniais, ir kad joki šios funkcijos sritis, ypač gi administracijos valdininkų darbų tei-

sėtumo kontrolė, nebūtų palikta „rezervuotam teisingumui“, kuris apskritai turėtų visiškai išnykti.

13. Teismas — autonominė karūnos prerogatyvos sritis. Teisėjai — karūnos reprezentantai. Teismas ir karalius. Statutinis teismo reformos pobūdis.

Kad teismas būtų išimtas iš karūnos prerogatyvos, tas visai nebuvo svarbu; jo laikymas karūnos autoriteto glėby, jo vykdymas galingu karūnos vardu, buvo visiems veiksniams ne tiktai priimtinas, bet ir pageidaujamas; reikėjo tiktai, kad jis sudarytų savarankišką autonominį karūnos prerogatyvos sritį, paralelią karaliaus vykdomai valdymo sričiai, sutvarkytą reprezentaciniais tiesioginiais karūnos organais, vykdančiais prerogatyvinę karūnos funkciją kaip tik karūnos vardu be jokių tarpininkų tarp karūnos ir jų, be jokios hierarchinės vyresnybės, paritetinė su karaliumi, kaipo taip pat karūnos reprezentantu ir reiškėju, būkle. Tiesa, paritetas tarp karaliaus ir teismų ar teisėjų, kaip dviejų karūnos reprezentantų rūšių, — nėra pilnas ir kategoriškas, lygiai taip pat, kaip jis nėra pilnas ir kategoriškas tarp karaliaus ir ministerių kabineto valdymo srity parlamentiniame režime. Karalius skiria ir atleidžia teisėjus, kai kuriais atvejais jis juos gali pašalinti, teisėjai prisiekia ištikimybę karaliui (ir tautai). Vadinasi, teisėjai lyg kad gauna mandatą iš karaliaus, bet šis mandatas yra reprezentacinis (žiūr. mano „Reprezentacija ir mandatas“, 78—86 pusl., kur tiksliai išdėstyta „reprezentacinio mandato“ sąvoka); karalius, būdamas pats karūnos reprezentantas, paveda, deleguoja teisėjams ne savo, bet karūnos atstovavimą, jis neskiria priklausomų savo kompetencijos agentų, bet steigia karūnos reprezentaciją teismo funkcijai. Čion yra dviejų eilių ar laipsnių reprezentantai (karalius ir teisėjai), tarp kurių jokio imperatyvinio hierarchinio santykio nėra. Tas teisėjų skyrimas, atleidimas, šalinimas yra tiksliai tvarkomas įstatymo, yra kategoriškas, nesudaręs paprastos tarnybinės priežiūros elemento.

Ši Anglijos prerogatyvinio karūnos teismo reforma, labai iš esmės panaši į prerogatyvinio karūnos valdymo reformą, apsireiškusią parlamentarizmu, buvo nustatyta ir įgyvendinta daug anksčiau, negu parlamentarizmas. Jos stambiausieji dės-

niai buvo nustatyti jau XIV amžiuje, karaliaus Edvardo III metu. Vadinasi, ji yra bent 4 amžiais senesnė už analoginę valdymo reformą (parlamentinį valdymo režimą). Įdomu ir pabrėžtina, kad teismo reforma yra sutvarkyta ir įgyvendinta įstatymais, ir tokiu būdu teismo reprezentacinė autonomija yra statutinė, tebetvarkoma įstatymais (primenu, kad valdymo reforma yra grynai precedentinė).

14. Teisėjų reprezentacinės neatsakomybės ribos. „During good behaviour" institucija.

Karalius nei bendrai vyriausybė (ministerių kabinetas) negali savo aktu, be tam tikro įstatymo, nei įsteigti naujo teismo organo, nei pakeisti kurio nors esamųjų teismų kompetencijos, bylų priklausomybės ir jų vedimo tvarkos, nei paliesti teisėjų skaičiaus, jų skyrimo tvarkos ir jų mandato laiko. Tas viskas tvarkoma įstatymo. Karalius (vyriausybė) negali pats valdyti teismo, kuriuo nors būdu kištis į jo darbą, negali pats jokiu būdu atlikti teismo darbo, negali jokių ginčų dėl teisės spręsti nei bausti ir negali tai niekam pavesti, negali jokios bylos iš teismo išimti, negali leisti jokių išimčių iš kategoriško teisės veikimo, negali savo autoritetu padengti jokios teisės pažeidimo, atleisti bet ką nuo teismo, įgalioti padaryti bet ką prieš įstatymą. Jis, kaipo neatsakingas, už tokius savo darbus pats, žinoma, neatsakytų, bet niekas negalėtų šiuo aiškintis ir teisintis ir reikalauti sau už tai šiuo titulu atleisti nuo atsakomybės. Jei karalius tai padarytų, tai toks jo veiksmas būtų tiesiog laikomas nesamu, nes anglų konstituciniu devizu „karalius negali blogo daryti" — jis esąs tobulas, kaip pati karūna, su karaliaus vardu joks blogas, neteisėtas darbas negali būti niekuomet jungiamas.

Kaipo karūnos tiesioginiai atstovai reprezentantai, kurių darbe reiškiantisi pati karūnos prerogatyva, — teisėjai nėra savo darbe kontroliuojami, neatsako už savo padarytus teismo aktus; prieš teisėją del jo teisminio darbo negali būti keliamas joks ginčas, joks ieškinys, joks skundas, joks kaltinimas. Mes pamatysime, kad del visų administracijos aktų valdininkai atsako už juos teisėtumo atžvilgiu teismo tvarka visai taip pat, kaip kiekvienas pavaldinys už kiekvieną savo darbą — ir tai

tiek ginčo teismo, tiek baudžiamojo teismo tvarka; o teisėjai, kaip karalius, kaip rūmai, — neatsako už savo teismo aktus prieš teismą niekuomet.

Vis delto yra viena tam tikra teisėjų atsakomybė, kuri turi disciplinarinės atsakomybės pobūdžio ir yra kategoriškai jungiama su karaliaus galia pašalinti arba atšaukti teisėją.

Pagrindinė bet kurio organo nepriklausomybė ir kartu reprezentacinis jo mandato pobūdis yra, žinoma, rimčiausia ir tiksliausia apsauga, kad nepašalintų šio organo dalyvio ar dalyvių. Šis nepašalinamumas yra visur teisėjams taikomas, kur norima sudaryti rimtas autonominis, nepareinamas nuo administracijos ir įstatymų leidėjo teismas. Iš tikrųjų, tas ir Anglijoje yra nustatyta. Toji teisėjų šalinimo galia, kuri yra palikta Anglijos karaliui, iš tikrųjų šiam dėsniui nepriešstarauja, nes tai yra tiktai disciplinarinės teisėjų atsakomybės formali sankcija, kurios pritaikinimas nepriklauso karaliaus nuožiūrai; o teisėjo pašalinimas baudžiamojo teismo arba drausmės (disciplinariniu) sprendimu yra leistinas visur, kur teisėjų nepašalinamumas veikia.

Seniau Anglijos teisėjai automatiškai nustodavo vietos karaliui mirus arba apskritai kuriuo nors kitokiu būdu pasikeitus karaliaus asmeniui; tai buvo senos karaliaus sąvokos liekana, kada dar karalius nebuvo skiriamas nuo karūnos. Tiktai karaliaus Jurgio III metu (XVIII amžiaus pabaigoj ir XIX amžiaus pradžioje iki 1820 metų) šis nuostatas buvo pakeistas. Naujuoju įstatymu teisėjai užima savo vietas tol, „kol jie gerai elgias“ („during their good behaviour“).

Blogas elgimasis apima šiuos atsitikimus: *a.* netinkamas teismo funkcijos vykdymas, *b.* teisėjo tarnybinis apsileidimas, *c.* teisėjo pasmerkimas už žeminantį garbę nusikaltimą, kad ir neturintį ryšio su jo pareigų ėjimu, bet griaunantį visuomenės pasitikėjimą žmogumi ir tuo pačiu teisėju. Šis blogas teisėjo elgimasis sudaro sąlygą, kuria karalius gali pašalinti teisėją. Bet ši sąlyga turi būti tam tikru būdu konstatuota ir ji turi būti užfiksuota abiejų parlamento rūmų pasiūlyme (adrese) karaliui, norint pašalinti kurį nors teisėją. Tiktai šių abiejų rūmų peticija teisėjas gali būti karaliaus pašalintas už blogą elgimąsi. Peticija karaliui, norint pašalinti teisėją del jo blogo elgimosi, negali būti parlamen-

to rūmų nutarta savo nuožiūra be tam tikro formalinio proceso, privalančio nustatyti blogo elgimosi faktą. Gavę skundą del blogo teisėjo elgimosi —rūmai, jei jie randa, kad yra pagrindo įtarti teisėją — privalo patys plenume arba per tam tikrą komisiją padaryti pilną ir formalų dalyko tardymą; nuo šio tardymo neatleidžia rūmų net ir tas atsitikimas, kada teisėjas yra teismo sprendimu pasmerktas už nusikaltimą, kuriame numatoma jo biogas elgimasis; teisėjas, prieš kurį yra iškeltas kaltinimas del blogo elgimosi, yra apie tai perspėjamas; jam pranešamas jo kaltinimas, ir jis gali gintis ar patsai ar per įgaliotinį (gynėją). Tardymas turi būti padarytas abiejuose rūmuose, ir jei abieji rūmai pasmerks teisėją, nutardami priimti adresą apie teisėjo pašalinimą, — tiktai tada teisėjas bus pašalintas iš vietos.

Toks formalus blogo elgimosi, kaipo teisėjo pašalinimo sąlygos, konstatavimas turi visas rimto drausmės (disciplinarinio) teismo žymes ir iš tikrųjų teisėjų nepašalinimo dėsnio neužgauna, teisėjų nepriklausomybei pavojaus nesudaro. Šiose formalinėse ribose karaliaus galia pašalinti teisėją nesudaro jokios hierarchinės karaliaus galios ir nesuteikia karaliui tarnybinės teisėjų vyresnybės pobūdžio, tarnybinės kontrolės teismo funkcijai nepaveda jam. Šioje karaliaus galioje nėra nuožiūros elemento įvertinant teisėjų „good behaviour". (ž. A. Todd-op. cit., I t., 298—316 pusl.; palygink taip pat Stubbs — op. cit., I ir II tomo įvairias vietas, kur paliečiama teismo funkcijos plėtojimasis ir organizavimas senovės Anglijoje).

Ir ištikrųjų teisėjų nepriklausomybė bei teismo funkcijos neliečiamybė yra Anglijoje labai aukštai gerbiama ir rimtai saugojama. Tai liečia ne tiktai formalinės teismo nepriklausomybės teisykles, kurių neperžengiama, bet ir visą, kas galėtų teismą žeminti arba ardyti pasitikėjimą teismu ir teisėjais. Taip antai, parlamento rūmų debatuose vengiama bet kuriuo būdu kištis į teismų darbus arba liesti tai, kas įeina į teismo kompetenciją, arba kritikuoti teismo sprendimai. Šio ypač griežtai laikosi vyriausybė, o jei kuris ministeris būtų ėmęs kalbėti parlamente prieš teismą ar teisėjus arba ginčytis su teismu arba liesti kuriuos dalykus, priklausančius teismo funkcijai, kaip tas kartais atsitinka kontinento parlamentuose (pavyzdžių toli ieškoti netenka), tai tas būtų laikoma skandališku ne-

taktu, kurio gal parlamentas nepakęstų. Bet tas ir neatsitinka Anglijoje. Tai liudyja visi Anglijos viešosios teisės rašytojai.

Kai kuriais atžvilgiais šiek tiek kitoki yra Anglijos kolonijų teisėjų ir teismo konstitucinė būklė, bet mes jos nežiūrėsime, nes apskritai kolonijų valdymo konstrukcija — ypač gi toji šio valdymo sritis, kuria reiškiasi metropolijos hegemonija ir josios suvereninės galios prerogatyva, tvarkosi ypatingais dėsniais. Vis delto tenka pastebėti, kad iš esmės Anglijos teisinės tvarkos išdavos, kad ir šiek tiek kitokioje valdančiųjų veiksnių konstrukcijoje, — yra praplėčiamos ir kolonijų socialiniam valstybiniam bendravimui.

15. Kai kurios ypatingos teismo formos. „Magni Concilii" teismo liekanos: „impeachment" ir „Lordų Rūmų apeliacija"; naujausia pastarosios formos konstrukcija. „Privatinės Tarybos" teismas. „Equity".

Del Anglijos teismo organizacijos tenka peržiūrėti dar vienas klausimas, kuris pirmuoju žvilgsniu galėtų lyg priešta-rauti tam, ką mes esame pareiškę apie prerogatyvinio karūnos teismo autonomiją ir organizacinį nepareinamumą nuo vyriausybės ir įstatymų leidėjo. Mes žinome, kaip pastovios yra Anglijoje teisinės fikcijos, įkūnijančios senas nusigyvenusias teisines institucijas ir naujais konstituciniais precedentais ar įstatymais paverčiamos sui generis algebrinėmis teisinėmis formulomis, padengiančiomis naują gyvą teisinį turinį. Mes ką tik matėme, kaip autonomizuotas teismas, išskirtas iš karaliaus galios ir iš bendrojo valdymo srities, tebėra karūnos reprezentacijos sąvokomis laikomas karūnos prerogatyvos elementu. Kyla klausimas, ar jis yra lygiai taip pat išskirtas iš rūmų, ar nėra kurių nors veiksnių, kurie darytų teismo organus arba teismo funkciją rūmų kompetencijos elementu.

Tiesa, galima būtų manyti, kad mes jau savaime davėme į tai neigiamą atsakymą, apibūdindami teismą reprezentaciniu autonominiu karūnos prerogatyviniu teismu. Kaip žinome, karūnos prerogatyva sudaro visa tai, kas neįeina į rūmų kompetenciją. Vadinasi, jei teismas yra prerogatyvinis, kad jis ir būtų reprezentacinis autonominis, tai tuo pačiu, rodos, jis negalįs būti rūmų teismu. Bet neužmirškime, kad patys rūmai išsirutuliojo iš karaliaus tarybų, — vadinasi, iš pamatinių karaliaus

valdymo organų, o nors jų tikras konstitucinis pobūdis giliai pasikeitė, nors jie virto tam tikrų socialinių veiksnių atstovavimo organais ir valstybės valdžios sistemoje galingais paties konstitucinio kompromiso veiksniais, — vis delto, kadangi tas viskas įvyko charakteringais Anglijai precedentais, o ne radikalinėmis reformomis, laužiančiomis status quo, — jų tarybinė kilmė nėra visiškai užmiršta. Kai kuriais atžvilgiais, kaip mes jau matėme del „impeachment'o" teismo, patys rūmai pasistengė neišleisti iš savo rankų tam tikrų senų tarybų kompetencijų elementų. Teismo atžvilgiu tas ypač svarbu Lordų Rūmams. Jų kilminė organizacija — Didžioji Taryba („Magnum Concilium") — turėjo tarp kita ko ir teismo funkcijų, „Commune Concilium", iš kurių išaugo Bendruomenių Rūmai, šių funkcijų neturėjo, tad del jų nieko čion pareikšti netenka. Kaltinimo fukcija „impeachment'o" teismo atžvilgiu, kuri dabar priklauso Bendruomenių Rūmams, buvo jų pasisavinta daug vėliau: iš savo tarybinės kilmės jie jokios teismo funkcijos neturėjo ir neturi jos dabar.

Bet „Magnum Concilium" turėjo teismo funkciją, kurią iš jo paveldėjo Lordų Rūmai. Be baudžiamosios „impeachment'o" teismo kompetencijos, Lordų Rūmams priklausė ir tam tikra aukščiausio apeliacinio teismo funkcijos galia. Apeliacija į Lordų Rūmus pergyveno ir kategorišką prerogatyvinio teismo reformą. Formaliniu atžvilgiu ši apeliacinio teismo kompetencija tebepriklausanti Lordų Rūmams ir dabar; tat Lordų Rūmai lyg ir esą kartu ir teismo organas.

Bet iš tikrųjų senu nusistovėjusiu teisiniu precedentu Lordų Rūmai, butent Lordų Rūmų plenumas, šios funkcijos vykdyti negali. Ji priklauso siaurai grupei lordų-teisininkų, vadinamų apeliacijos lordais. Pirmiau apeliacijos lordais, kurie eidavo šias teismo pareigas Lordų Rūmų vietoje, buvo ex officio tie lordai, kurie buvo užėmę tam tikras vietas arba turėjo tam tikrą teisėjo stažą. Pagaliau du naujausieji įstatymai sutvarkė šią „Lordų Rūmų apeliaciją" (1876 ir 1887 m. įstatymai) ir įsteigė ypatingą vadinamąją „paprastų apeliacijos lordų" kategoriją; tai yra teisėjai, kurie kartu yra Lordų Rūmų nariai ligi gyvos galvos; šie įstatymai leido apeliacijos lordams posėdžiauti ir eiti savo Lordų Rūmų teismo teisėjų pareigas net ir tuomet, kada visiškai nėra Lordų Rūmų sesijos arba kada Ben-

druomenių Rūmai yra paleisti ir Lordų Rūmai posėdžiauti negali.

Todel iš tikrųjų šis Lordų Rūmų teismas nebepriklauso patiems Lordų Rūmams ir nesudaro jųjų kompetencijos; tebėra tam tikras teismo organas, kurio teisėjai kartu yra lordais ir kuris sprendžia bylas Lordų Rūmų vardu. Tad ir jis yra autonominis, nors teisinėmis fikcijomis ir formulomis jis esąs Lordų Rūmų teismas (ž. Esmein — „Elements de Droit Constitutionnel", 1921 m., 1 t., 111—113 pusl.).

Šiaip gi visi Anglijos teismai yra aiškiai prerogatyviniai reprezentaciniai ir veikia karūnos „deleguoto teisingumo" pagrindais.

Tiesa, yra dar karaliaus „Privatinės Tarybos" teismas. Bet pastarasis liečia kolonijų teismą.

Pagaliau aš neliesiu vadinamosios „equity" arba „teisingumo" institucijos, kuri veikia Anglijoje greta teismo funkcijos. Tai buvo ne formalinio, kitaip sakant, teisinio teisingumo vykdymas, ne teisės veikimo kontrolės arba teisėtumo apsaugos funkcija, bet, taip sakant, materialinio teisingumo įgyvendinimas ten, kur teisės imperatyvai to pasiekti nepajėgia, bet tiktai ne prieš teisės imperatyvus, ne contra legem. Ši institucija reiškiasi karaliaus, kaipo teisingumo šaltinio, aktais ir savo esme buvo panaši į malonės ar pasigailėjimo galią, tebeveikiančią baudžiamųjų sankcijų ažvilgiu; ji turėjo savo kompetencinę organizaciją — savo organus, savo quasi-teismą, bet pagaliau buvo panaikinta. Tai nėra kategoriškos teismo funkcijos sritis.

16. Trys išskyrimai iš teismo kontrolės visuotinumo: a. parlamento aktai, b. karaliaus veiksmai ir c. paties teismo aktai.

Taip sutvarkytam autonominiam bendram teismui priklauso Anglijoje visa ginčo ir baudžiamojo teismo funkcijos sritis. Teismo atžvilgiu nėra jokio skirtumo tarp valdininkų ir valdinių ir taip pat jokio skirtumo tarp darbų ir aktų, dėliai kurių kyla ginčas del teisės arba baudžiamas kaltinimas. Administracinės valdžios organų aktai nesudaro šiuo atžvilgiu jokios išimties, bet tiktai administracinės valdžios.

Išskiriami yra savaime suvereninio parlamento aktai, vadinasi visi rūmų ir karaliaus aktai, kurie pačiu suverenumu, — savo teisės šaltinio pobūdžiu, negali būti teisės mastu matuojami ir dėliai kurių todel pats teisėtumo ar neteisėtumo klausimas kilti negali; juo labiau yra išskiriami iš teismo kontrolės įstatymai ne tiktai todel, kad jie yra suvereninio parlamento aktai, bet ir todel, kad nesant Anglijoje rašytos konstitucijos ir nesant jokios įstatymų gradacijos į aukštesnios ir žemesnios rūšies teisę, visi įstatymai turi lygios galios: tad vienas įstatymas negali būti kito įstatymo galios kriteriumu, o jei jų vienas kitam prieštarauja, tai tas jųjų, kuris yra naujesnis, keičia senesniąjį. O kai del karaliaus, tai jo darbai yra išskiriami iš teismo funkcijos ne tiktai kaipo parlamento nario aktai. Del ypatingos karaliaus, kaipo karūnos veiksnio, konstitucinės būklės ne tiktai karaliaus valdžios aktai, bet ir apskritai visi jo veiksmai, kad ir nebūtų juose jokios valdžios imperium'o žymės, yra neliečiami ir nesvarstytini: devizas „karalius negali blogo daryti" — neturi jokios išimties; jei kas negali paklysti, jei jis yra tobulas, tai netenka kalbėti apie jo darbų teisėtumo kontrolę, nes arba jo darbai yra teisėti arba teisiniu atžvilgiu jų visai nėra. Kaip sako Dicey, jei karalius savo ranka nužudytų ministerį premjerą, joks teismas negalėtų šio darbo tardyti: jis tai negalėtų, nes joks teismas negali karaliaus teisti, kadangi blogas darbas negali būti karaliaus padarytas.

Siuo atžvilgiu yra kategoriškas skirtumas tarp karaliaus aktų ir kitų parlamento veiksnių aktų neteismingumo. Karalius — žmogus ir karalius — asmuo nėra skiriamas nuo karaliaus — organo arba karaliaus konstitucinio veiksnio; karalius yra vienas ir neskaldomas, jis esąs tobulas ir neteismingas. Parlamento gi rūmai ir šių rūmų narių privatinė asmenybė — yra du atskiru dalyku. Rūmų aktai ir darbai yra neteismingi, bet rūmų narių privatiniai darbai yra teisingi, kaip valdinių darbai; rūmų nariai — lordai ir atstovai — valdinių pobūdžio nenustoja. Imunitetas, kuriuo jie naudojasi, apsaugoja tiktai jų funkcionalinį veikimą rūmuose ir suteikia jiems kai kurių procesinių privilegijų bei garantijų, bet neišskiria jų, kaip valdinių, iš bendros atsakomybės prieš teismą, kaip kad yra iš jos griežtai ir kategoriškai išskirtas karalius; be karaliaus, kurio būklė, kaipo karūnos reiškėjo, yra privilegijuota, ir be par-

lamento, kaipo teisės šaltinio, aktų, kurie pačiu savo asmeniniu suverenumu nepasiduoda teisiniam matavimui ir todel negali būti teisėtumo atžvilgiu pavesti teismo kontrolei (tai būtų nesąmonė), — išskirti yra iš teismo kontrolės dar, kaip esu kitoje vietoje sakęs, paties teismo aktai. Dėliai šių aktų joks ginčas del teisės ir joks kaltinimas nėra leistinas. Tai galima išaiškinti ne tiktai ir gal ne tiek tuo, kad šiais aktais teisėjai veikia, kaip karūnos reprezentantai, nes mes matėme, kad vis delto jie dėliai šio darbo gali būti asmeniškai traukiami drausmės atsakomybėn ir net šalinami, bet ypač tuo, kad šie aktai — o jau ypač teismo sprendimai — yra savo imperatyviniu pobūdžiu lygūs teisės normoms ir tuo pačiu turi privalomos ir priverstinės galios sprendžiamajam dalykui. Dėliai šio savo arbitralinio imperatyvinio pobūdžio joks teisinis ginčas del jų negali būti keliamas ir apskritai jų teisėtumo klausimas atkrinta. Tai bus dar ryškiau matyti, kada mes atsižvelgsime į nepaprastą Anglijos teisėjų funkcionalinę padėtį sąryšy su veikiančiu ten „commun law" režimu, kuris sankcionuoja vadinamąją teisėjų teisę (ž. šio rašinio II skyriaus 4 skyrelį): Anglijos teisėjas ne tiktai taiko įstatymą, bet ir konstatuoja įproti, konstatuodamas kartu jo normalinį precedentą, kas iš esmės yra analogiška įstatymų leidimui (ž. žemiau). Pagaliau jei dar ir teismo aktas būtų teisėtumo atžvilgiu svarstytinas ir kontroliuojamas naujo teismo keliu, tai sykį kilęs teisėtumo klausimas niekuomet nebūtų baigtas; pati arbitražo ir sprendimo sąvoka numato kategorišką nebeginčytiną ginčo išsprendimą ar neteisės sudraudimo galutinumą. Teismo atžvilgiu veikia ne nauja — tolimesnė teismo kontrolė, bet instancijų ir kai kuriais atvejais revizijos tvarka. Tad ir Anglijoje teko teismo aktai iš teismo kontrolės išskirti. Šis išskyrimas Anglijoje yra net griežtesnis negu kontinente.

Išskyrus šias tris išimtis (visi karaliaus veiksmai, parlamento aktai ir teismo aktai), visiems kitiems valdžios aktams teismo kontrolė veikia Anglijoje bendromis taisyklėmis, kaip ir valdinių darbams. Tai yra dalykas nepaprastas šios dienos kontinentinei teisinei sąmonei. Jis yra reikalingas tam tikrų paaiškinimų, kurie mums leis suprasti šią Anglijos teisėtumo apsaugos konstrukciją.

17. Administracinis aktas, kaipo ginčo del teisės objektas Anglijoje.

Jei mes šias tris anksčiau pažymėtas kategoriškas išimtis iš valdžios aktų visumos išskirsime, tai mums liks valdymo siauresnė prasmė, arba administracijos, aktai. Vadinasi, ši bendroji teismo kontrolė apima valdinių darbą ir administracijos aktus, vadinasi — visus tuos valdžios aktus, kurie yra daromi administracijos organų, pradedant ministeriais ir baigiant administracijos valdininkais. Tiesa, yra kai kurių ypatingų išimčių ir del administracijos aktų, bet jos yra įsakmiai numatytos ir bendrosios taisyklės negriauna, mums gi bendroji taisyklė rūpi (būtent, yra išskirtini iš teismo kontrolės ir josios taikomų sankcijų, pavyzdžiui, kai kurie policininkų darbai, įeiną į kriminalinės policijos funkciją, padaryti teisėjo įsakymu, net ir tada, kada šis įsakymas pats būtų neteisėtas, arba padarytieji kad ir be tokio įsakymo bet bona fide ir rimtu pagrindu, besekant didelį nusikalstamąjį darbą arba nusikaltėlį; panašia išimtimi naudojasi karo vyresnybės darbai santykiuose su priklausomais žemesniaisiais kariuomenės laipsniais, ir t.t.).

Tenka pabrėžti, kad ši bendroji taisyklė, jog visi administracijos aktai yra pavedami bendrai teismo kontrolei lygiais dėsniais su valdinių darbų kontrole, liečia arba bent yra įdomi tiktai ginčo teismo atžvilgiu. Kai del baudžiamojo teismo, tai, kaip aš jau turėjau progos nurodyti (ž. šio rašto II skyriaus 15 ir 29 skyrelius), nusikalstamasis darbas niekuomet nėra ir negali būti nei administracinis nei kitoks valdžios aktas — jis visuomet yra asmeniškas pavaldinio darbas, ir jei tai būtų vadinamasis „tarnybinis" nusikaltimas, kurį padaryti tegali valdininkas, tai vis delto jis šiuo nevirs tarnybiniu kompetenciniu valdininko darbu, turinčiu valdžios akto pobūdžio, ir liks neteisėtu asmenišku šio valdininko darbu; bus baudžiamas ne valdžios organais, bet valdinys, kuris yra arba buvo valdininku, vadinasi, — kuris eina arba ėjo tam tikras valdžios pareigas; vadinasi — baudžiamasis teismas nėra skiriamas valdžios aktams, ir baudžiamojo teismo atžvilgiu vadin. „tarnybiniai" valdininkų darbai yra pavedami bendram teismui ne tiktai Anglijoje, bet ir kontinente, o vadin. „administracinių garantijų" institucija visur yra maždaug panaikinama; ir kaip tik šiuo

baudžiamojo teismo atžvilgiu, kuriuo mažiausia kyla abejonių del valdininkų darbų priklausomybės bendram teismui, Anglijoje greta šios priklausomybės tebėra užsilikusi, kad ir mirštanti praktikoje, bet vis delto nepanaikinta „impeachment'o" teismo institucija, prieštaraujanti bendrojo teismo dėsniui ir dalinai Europos kontinento kaip tik iš Anglijos pasiskolinta. Vadinasi — tojo teismo kategorijoje, kurioje bendras teismas valdininkų atžvilgiu kelia mažiausia abejonių, ten jo dėsnis Anglijoje kaip tik nėra taip aiškiai išlaikytas, kaip jis yra išlaikytas ginčo teismo srity, kurioje Europos kontinentas jo tinkamumu abejoja.

Tokiu būdu del kiekvieno administracijos akto kiekvienas suinteresuotas pilietis gali Anglijoje kelti bendrame teisme ginčą del teisės, lygiai taip pat, kaip jis jį gali kelti del kiekvieno kito piliečio (valdinio) darbo, ir teismas, gavęs ginčo pareiškimą, spręs apie šio akto teisėtumą ir — radęs jį neteisėtą — padarys tam tikras išvadas del sankcijos, kuria bus sudrausta apsireiškusi akte neteisė.

Kas čion? Ar tai yra ginčas del teisės tarp valdinio ir valstybės arba valdžios? Ne, Anglijoje taip į šį ginčą nežiūrima.

18. Anglijoje administraciniai aktai teisėtumo atžvilgiu priklauso ginčo teismo kontrolei ne kaip valdžios aktai, o kaip valdininkų darbai; tai yra visuotinės teismo kontrolės, liečiančios visus visų asmenų darbus, išvada.

Dalykas toks, kad valdžios aktai reiškiasi ir tegali reikštis valdininkų (arba valdančiųjų) darbais. Tad kiekvienas valdžios aktas yra tuo pačiu ir valdininko (arba valdančiojo) darbas. Bet kyla klausimas, ar ir priešingu atveju kiekvienas valdininko (arba valdančiojo) darbas tuo pačiu yra ir valdžios aktas. Žinoma, kad valgydamas, šokdamas ir t. t. — valdininkas jokio valdžios akto nedaro. Kaip mes išaiškinome, jis nedaro jo ir nusikalstomuoju darbu, kad ir būtų šis darbas padarytas tarnybą beeinant ir sąryšy su tarnybos pareigomis (tarnybinis nusikaltimas).

Kiekviename ginče del teisės, sako anglai, kylančiame del administracinio akto, ginčas, liesdamas aktą, liečiąs kartu ir valdininko darbą. Valdininkas, kaip žmogus, kaip valdinys,

kuris nesinaudoja karaliaus teisinio tobulumo privilegija, gali tyčia ar netyčia padaryti blogą darbą, piktą darbą, neteisėtą darbą. Tad kiekvienas jo darbas galįs iškelti iš kieno nors pusės ginčą del teisės, ir jei pasirodytų, kad užginčytas valdininko darbas iš tikrųjų yra neteisėtas, tai šis darbas jokiu būdu negalėtų būti laikomas valdžios aktu, nes valdžia negalinti pati sau prieštarauti ir reikštis darbais, kuriuos ji pati savo nustatytomis teisės normomis draudžianti. Tokiu būdu neteisė, kurią teisėjas konstatuotų, spręsdamas iškeltą ginčą del valdininko darbo teisėtumo, būtų asmeniško valdininko darbo neteisė, o ne neįmanoma valdžios neteisė. Tad šis keliamas teisės ginčas esąs iš tikrųjų ginčas del administracijos valdininkų darbų, o ne del administracijos valdžios aktų; jei teismas, spręsdamas ginčą, ras valdininko darbe visas žymes valdžios akto, kuris yra savaime teisėtas ir kuris negali būti kitoks, tai jis iškėlusiojo ginčo pretenziją atmesiąs, bet jei jis nustatys valdininko darbe neteisę, tai jis sudrausiąs ją, kaipo asmeniską neteisėtą einančio valdžios pareigas žmogaus darbą, peržengiantį teisės imperatyvą, ir priteisiąs nukentėjusiam nuostolių atlyginimą arba nuspręsiąs kitokį teisėto status quo atstatymo būdą. Čion valdžia ir josios teisiniai aktai nebūsią užgauti; atvirkščiai — valdžia būsianti nuvalyta nuo neteisėtų darbų, teisinės kontrabandos kelių pakišamų jai, lyg tai būtų josios aktai. Teismas konstatuosiąs, ar tai yra valdžios aktas ar asmeniškas neteisėtas valdininko darbas, kuris iš esmės esąs lygiai draustinas, kaip bet kuris neteisėtas valdinio darbas. Asmeniškas valdininko darbas esąs iš esmės valdinio darbas, o ne valdžios aktas, o neteisėtas darbas, kad jis ir nebūtų baustinas nusikalstamuoju darbu, niekuomet nesąs valdžios, bet visuomet esąs asmeniškas darbas.

Tokiu būdu, anglų pažiūromis ginčo teismas iš tikrųjų liečiąs ne administracinius valdžios aktus, bet tiktai pavaldinių arba, kitaip sakant, asmenų darbus ir, būtent, visų asmenų visus darbus (rezervuojant aukščiau nurodytas išimtis), neatsižvelgiant į tai, ar šie asmenys yra valdininkai ar ne. Del kiekvieno asmens darbo galįs būti iškeltas teisės ginčas, o jei kas del šio savo užginčyto darbo ims tvirtinti, kad tai esąs jo, kaipo valdininko, padarytas valdžios aktas, tai teismas, kuriam teks spręsti ginčas, patikrinsiąs šį atsikirtimą ir, radęs,

kad tai iš tikrųjų yra teisinis kategoriškas valdžios aktas, ginčią išspręsiąs valdininko ir valdžios akto naudai, bet už tai joks neteisėtas darbas negalėsiąs išsisukti iš kontrolės dėliai jo pavadinimo valdžios aktu arba dėliai to, kad padaręs jį žmogus yra valdininkas.

Tai nesanti joki administracinių valdžios aktų, bet esanti visuotinė asmenų, jų tarpe ir valdininkų, darbų teismo kontrolė ginčo metodu.

19. Anglų teisinėmis sąvokomis — imperatyvinė esanti valdžia, bet valdininkas „imperii" neturįs. Administracijos valdžios funkcija esanti teisinė, o ne arbitrališka; valdininkų darbai virsta valdžios aktais ne del kategoriškų valdininkų ypatybių, bet teisės imperatyvais, besireiškiančiais tam tikruose kategoriškuose valdininkų darbuose.

Šis bendro visiems žmonių darbams ginčo teismo pagrindas yra, be abejo, nuoseklus ir, bent teoriškai, nė kiek neužgaunąs teisinio valdžios dėsnio. Nuo viešpataujančių Europos kontinento teisinių pažiūrų ir jo palaikomos administracinio režimo teorijos, įgyvendintos iš dalies vadinamosios policinės valstybės, o iš dalies Didžiosios Prancūzų Revoliucijos, — šie pagrindai skiriasi ypač valdininko teisinės būklės konstrukcija. Anglijos viešosios teisės sąvokomis, valdininkas esąs toks pat pilietis ir pavaldinys, kaip kiti žmonės valstybėje; jis pats jokio „imperii" neturįs; imperatyvinė esanti valdžia, bet ne valdininkai, tad jokios iš anksto prezumpcijos del imperatyvinio kurio nors darbo pobūdžio, dėliai to, kad šis darbas yra padarytas valdininko, nedaroma; jei šis darbas pasirodys esąs valdžios aktas, jis būsiąs imperatyvinis, bet ne todel, kad jis yra valdininko, kaipo tokio, padarytas, o todel, kad jis atatinka ar įeina į tam tikros teisinės valdžios (valdymo, administracijos) aktų kategorijas. Europos gi kontinento administraciniame režime imperium'o sąvoka jungiama ne tiek su kategoriškais valdžios aktais, kiek su pačiu valdininko poelgiu. Valdininko darbas, jau kaipo toks, yra šiame administraciniame režime prezumuojamas imperatyviniu, kadangi valdininko, kaipo valdžios organo, esmėje jau esąs paslėptas valdžios autoritetas, valdžios imperatyvinės galios dalelė.

Anglijos teisinė kultūra šią kontinentinę pažiūrą į valdininką griežtai atmeta: administracijos valdininkų darbai virsta valdžios aktais ne tuo, kad jie yra šių asmenų padaryti, vadinasi, ne del kurių nors kategoriškų šių asmenų ypatybių, bet teisės imperatyvais, įsikūnijančiais į kai kuriuos kategoriškus šių asmenų darbus ir paverčiančiais juos teisiniais valdžios darbais.

Vadinasi, Anglijos teisinėmis koncepcijomis, administracijos funkcija esanti teisinė, o ne arbitrališka. Arbitrališkas esąs tiktai teismas bei įstatymų leidimas.

Už savo darbus Anglijos valdininkai atsako prieš bendrąjį teismą ginčo teismo formoje net tada, kada jie šiuos darbus yra padarę savo tarnybinės vyresnybės įsakymu; toks įsakymas, jei jis liečia neteisėtą darbą, neatleidžia padariusiojo nuo asmeniškos atsakomybės už padarytą neteisę ir nuo visų teisminių neteisės padarinių.

20. Anglų rašytojų Jenks'o ir prof. Dicey'o teikiamoji Anglijos administracijos valdininkų bei ministerių teisingumo charakteristika.

Esmein'o („Elements de Droit Constitutionnel", I t., 145 — 146 pusl.) cituojamas anglų autorius Jenks šiaip apibūdina savo knygoje („An outline of English local government", London, 1894 m., 14 pusl.) Anglijos bendrojo teismo sistemą administracijos valdininkų darbams: „Joks vietos valdininkas „negali veikti nebūdamas įsakmiai įstatymo įgaliotas. Jei „kas tvirtina, kad kuri kolegija ar valdininkas esą padarę dar„bą, kuris, jei jis būtų šiaip valdinio padarytas, būtų neteisė„tas, tai apskųstasis turi nustatyti savo pasiteisinimui tam tikrą „konkretų teisės autoritetą. Jokios bendros diskrecinės ga„lios idejos, kaipo pasiteisinimo, neužtenka. Ir apskųstasis bus „teisiamas tų pačių teismo organų ir lygiai taja pačia tvarka, „kaip būtų dėliai šio skundo teisiamas šiaip pilietis. Jei kaltė „bus nustatyta, tai, be abejo, apskųstojo valdininko hierar„chinė vyresnybė sudraus jį arba atstatys nuo vietos, bet tai „neturės jokios įtakos teismo nuspręstos neteisės padariniams. „Šita taisyklė, kuri liečia net ir centralinio valdymo organus „ir kuri žino labai maža išimčių, — yra teisingai laikoma vie-

„na iš anglų politinės sistemos ypatybių. Suvereninės kole-
„gijos, vadinasi, Karalienės Parlamente, aktai negali būti, ži-
„noma, niekuomet užginčyti teisėtumo atžvilgiu, bet kiekvieno
„kito asmens ar oficialinės kolegijos aktai gali būti užginčyti
„šiuo atžvilgiu lygiai tuo pat būdu, kaip ir šiaip privatinio žmo-
„gaus aktai. Sakysime, kad kuris nors ministeris, vadovau-
„damasis kuriais nors aukštais didžiausios valstybinės svar-
„bos motyvais, bet neturėdamas teisinio pagrindo, būtų įsi-
„veržęs į butą pono X, norėdamas padaryti jo popieriuose
„kratą: nukentėjusiojo skundas galėtų jį liesti lygiai taip pat,
„kaip kad tai būtų padaręs kaminkrėtys".

O to paties Esmein'o toje pačioje vietoje cituojamas gar-susis prof. Dicey savo knygoje „Introduction to the law of the Constitution" (prancūzų vertimo iš anglų kalbos 181 pusl.) šiaip aprašo šią sistemą: „Anglijoje, sako jis, ideja lygybės
„prieš įstatymą arba visuotinės visų klasių pavaldinybės vie-
„nai ir tai pačiai, bendru teismų valdomai, teisei—buvo praplėsta
„iki galutinių josios ribų. Pas mus kiekvienas viešasis valdi-
„ninkas — pradedant nuo ministerio premjero ir baigiant poli-ci-
„jos „konstebliu" arba mokesčių rinkėju—yra del savo padary-
„tų ir neparemtų įstatymu aktų pavestas tai pačiai atsakomy-
„bei, kaip ir kiekvienas šiaip pilietis. Teismų sprendimų rinki-
„niai („Reports"?) yra pilni bylų, kur valdininkai buvo ap-
„skųsti teisman ir, kaip privatūs asmens, nuteisti bauda arba
„nuostolių atlyginimui už jų padarytus tarnybinio pobūdžio
„aktus, bet peržengiančius jų teisinį autoritetą. Kolonijos gu-
„bernatorius, stats-sekretorius, karininkas ir visi žemesnieji
„jų priklausomieji agentai, — net tada, kai jie būtų įrodę vei-
„kę savo hierarchinių vyresniųjų įsakymu, — yra del bet ku-
„rio savo akto, kuris nėra įstatymo leidžiamas, lygiai taip pat
„atsakingi, kaip ir privatinis asmuo, neturįs jokio oficiali-
„nio pobūdžio".

Ši kategoriškai teisminga visų administracijos vykdytojų būklė Anglijoje, kuri, taip sakant, įėjo į Anglijos teisinę kultū-rą, kaipo esminės josios teisinės tvarkos elementas, buvo, be abejo, paruošta tosios parlamento rūmų kovos del įtakos kara-liaus prerogatyviniam valdymui prerogatyvos režimo metu, apie kurią mes aukščiau esame kalbėję (žr. šio rašto III sky-riaus 5 ir 7 skyrelius). Jei ilgą laiką, net iki paties parlamen-

tinio režimo įsigalėjimo, rūmams tepavykdavo kazuistiškai, bet ne kategoriškai šią įtaką reikšti, tai už tai jiems pavyko rimtai ir kategoriškai šį karaliaus valdymą suvaržyti jo administracinių valdininkų nuosekliu ir griežtu teisingumu.

21. Valstybės neteisingumas ir neatsakingumas už valdininkų darbus Anglijoje. Teisiniai šio dėsnio pagrindai. Motyvai, kurių dėliai ginčas del teisės tarp valstybės ir valdinio esąs neįmanomas: a. viešpatavimo santykis, išskyriąs bet kurio ginčo galimybę; b. valstybės valdžios aktams esant kategoriškiems ir teisiniams, jų teisėtumo klausimas savaime atkrintąs; c. karūnos teisingas negalįs karūnos aktų teisti, nes teisėjas ir teisiamasis tirpsta vename teisiniame asmeny; d. karūna esanti tobula ir negalinti blogo daryti.

Bet jei bendras ginčo teisingas apima Anglijoje visus visų asmenų — vistiek ar šiaip pavaldinių ar valdininkų — darbus, atskirdamas neteisę nuo teisėtų darbų ir tuo pačiu nuo teisinių valdžios aktų, kurie gali reikštis ne visokiais ir bet kuriais, bet tiktai teisėtais ir kategoriškais valdininkų darbais, ir jei šiuo administraciniai valdžios aktai yra nuvalomi nuo kontrabandinio neteisėtų valdininkų darbų balasto, o visos konstatuotos neteisės pasekmės — sankcijos — teisingo sprendimais tenka padariusiems neteisėtus darbus valdininkams, kaipo asmeniškai atsakingiems, nes neteisė visuomet esanti tiktai asmeniškas, o ne valdžios darbas, — tai tuo pačiu, remiantis paprastos logikos samprotavimais, valstybė neturėtų niekuomet atsakyti už neteisėtus savo valdininkų darbus; ji neturėtų ir negalėtų atsakyti, nes tai nesą josios valdžios, bet josios nusižengusių ir draustinų valdinių darbai. Teisingui išnagrinėjus iškeltą teisės ginčą del administracijos vykdytojo (ministerio ar valdininko) darbo — valdžios darbu liksiąs tiktai aktas, kvalifikuotas, kaip teisėtas, o del tokio akto negalinčios būti taikomos jokios sankcijos. O už neteisėtus svetimus darbus niekas — tai gi ir valstybė — atsakyti negalįs.

Ir iš tikrųjų, Anglijos teisinėmis sąvokomis ir josios teisės tvarka, valstybė niekuomet neatsako už savo valdininkų darbus; iš jos negali būti ieškomi jokie nuostoliai, joks atlygini-

mas už valdininko padarytas skriaudas. Del užginčytų administracijos aktų už tai atsako tam tikri valdininkai, jei bus konstatuota jų asmeniška kaltė ar klaida (subjektyvinė ar objektyvinė neteisė), ir ši neteisė išskiria valstybės atsakomybę, o jei valdininkų kaltė ar klaida nebus konstatuota ir aktas liks teisiniu valdžios aktu, tai jokio pagrindo sankcijai nebus, ir todel valstybė taip pat bus laisva nuo bet kurių pareigų kam nors ir ką nors atlyginti.

Bet Anglų teisinėmis sąvokomis apskritai ginčas del teisės tarp valstybės ir pavaldinio esąs neįmanomas. Tai nėra tiktai tas, kad asmeniška valdininkų atsakomybė už jų padarytąją neteisę nepalieckanti šioje konstrukcijoje vietos paralelinei valstibės atsakomybei todel, kad visa šita atsakomybė jau esanti tekusi valdininkui. Toks ginčas esąs negalimas iš esmės, nes ginčas apskritai esąs galimas tiktai tarp lygių paritetinių subjektų. Tarp valstibės gi ir valdinio lygybės ir pariteto nesą. Ypač gi, kad tradicinėmis, mūsų iššiūrėtomis (žr. šio rašto III skyriaus 5 ir 6 skyrelius) teisinėmis formulomis valstybė yra Anglijoje karūnos simbolizuojama. Santykis gi tarp karūnos ir josios valdinių esąs galios ir pasidavimo santykis. Tad koks gi galėtų būti „ginčas" tarp dviejų subjektų, kurių vienas esąs kito valdinys ir pasiduodąs jam? Aišku, kad apie g i n č ą čion netenka kalbėti.

Toliau, kad ir būtų galimas tarp valstybės (karūnos) ir valdinio ar valdinių ginčas, o net kartais ir kova, tai tas galėtų būti tiktai fakto ginčas arba faktiška kova, pavyzdžiui, revoliucija, sukilimas, valdinių maištas, bet ar tai būtų ginčas „del teisės"? Valstybė esanti teisės steigėja, visi jos aktai esą kategoriški ir teisiniai, ir kad ji ginčytųsi su valdiniu del teisės, tai esą neįmanoma, tai būtų nesąmonė.

Toliau, kad ir būtų šis teisės ginčas galimas, tai ar įmanomas yra t e i s m i n i s šio ginčo pobūdis tarp valstybės (karūnos) ir valdinio? Teisminis, vadinasi, teisme spręstinas? O pats teismas esąs valstybinis ar karūnos! Tai esanti valstybės (karūnos) funkcija, valstybės (karūnos) organas, jis esąs vykdomas valstybės (karūnos) vardu, valstybės (karūnos) atstovų. Del valstybės (karūnos) tai nesą joks tretysis asmuo, joks pašalinis arbitras. Jei teismas spręstų ginčą, kur vienas subjektas būtų valstybė, tai iš tikrųjų valstybė per tam tikrą

savo organą pati spręstų savo ginčą, bet toks arbitrališkas savo ginčo sprendimas esąs vadinamas įsakymu, o ne teismu.

Pagaliau, paskutinis motyvas, kuriuo atmetama Angilioje teisės ginčo galimybė tarp valstybės ir valdinio:. karūna esanti tobula, karūna negalinti nieko blogo daryti. Ginčas del teisės numato vieną iš dviejų ginčo subjektų padarius arba palaikius neteisę; bet karūna del savo tobulumo negalinti nei norėti, nei padaryti, nei palaikyti neteisės; o ten, kur iš anksto žinoma, kad vienas iš dviejų subjektų negalįs būti neteisus, ten negalį būti ir ginčo del teisės, o pagaliau nesą kas ir spręsti; viskas esą neginčytina ir aišku.

Tokiu būdu Anglijoje veikia bendras teisinis nuostatas, liečiąs teismo funkciją, kuriuo valstybė negalinti būti ginčo del teisės subjektu, ir todel teismas jos neveikiąs. Teismo kontrolei priklausą tiktai pavaldinių darbai, bet už tai visų pavaldinių, neišskiriant valdininkų, ir visi darbai, neišskiriant tų, kuriais yra daromi valdžios aktai, su išimtimis del perlamento aktų ir teisėjų atliekamų teismo aktų (karaliaus veiksmų išimtis nėra tikra, nes karalius nesąs valdinys). Tai liečia taip ginčo, taip baudžiamąją teismo kategorijas.

Tai yra garsi Anglijos teisinės tvarkos, sistema, kurią pavadinome bendro teismo sistema.

22. Tam tikros rūšies „actio popularis" Anglijos teisinėje sistemoje: teisės ginčai del valdininkų neveiklumo.

Dar pora esminių pastabų del šios anglų bendro teismo sistemos veikimo. Kaip matėme, ginčo teismas yra Anglijoje visas sukoncentruotas bendrajame teisme del visų teisės ginčų tarp visų asmenų, liečiančių visus tų asmenų darbus, neišskiriant visų administracijos valdininkų (ir ministerių) darbų. Kai kuriais atžvilgiais nueita Anglijoje dar toliau. Būtent, kartais valdininkas gali būti teismo keliu (būtent, ginčo teismo metodu) priverstas padaryti tarnybinį darbą — valdžios aktą. Pavaldinys — pilietis — gali nukentėti ne tiktai del neteisėto valdininko darbo (jei jis kenčia del teisėto valdžios akto, tai kad jis ir gali iškelti ginčą, vis delto jis turės pralaimėti, nes tada jis privalo kentėti), bet jis gali nukentėti ir dėliai to, kad valdžios aktas, kurio jis yra reikalingas, neįvyko; bet jei jis neįvyko, tai todel, kad tam tikras valdininkas, į kurio kompetenciją šis

aktas įeina, nėra jo padaręs, nėra atlikęs tam tikro darbo. Jei tas įeina į valdininko pareigas, tai šis nepadarymas darbo, kuriuo apsireikštų valdžios aktas, šitas valdininko neveiklumas, apsileidimas — sudaro neteisę. Be abejo. dabojimas, kad valdininkai neapsileistų tarnyboje, kad jie atliktų visas savo tarnybines pareigas, priklauso tarnybinei valdininkų darbų kontrolei, jų vyresnybės priežiūrai. Bet kadangi šiuo gali būti suinteresuoti ir piliečiai, kadangi ir jiems gali rūpėti šie neįvykę valdžios aktai ir kadangi šiame neveiklume ar apsileidime yra neteisės elementas, tai kartais leidžiama ir bendras teisės ginčas del valdininko jau ne darbo, bet neveiklumo, ginčas, kuris siekia to, kad teismo sprendimu būtų valdininkui įsakyta padaryti tam tikras tarnybinis darbas, atlikti valdžios aktas.

Tai yra tam tikra „actionis popularis" forma, spręstina ginčo teismo tvarka. Ji yra leistina del tokių valdžios aktu, kurie, remiantis tam tikra statutinės ar įpročių teisės norma, įeina į valdininkų pareigas ne tiktai prieš karūną, bet ir prieš visuomenę. Šiuo privatiniai asmenys, piliečiai, virsta kategoriškais valdžios pagalbininkais, josios sui generis agentais, galinčiais per valstybės teismą veikti valdžią.

23. Turto nuosavybės ir sutarčių santykių tarp valstybės ir valdinių tvarkymas Anglijoje. „Petition of Right" institucija.

Aukščiau išdėstytos Anglijos teisinės tvarkos sistemos formulos, išskiriančios bet kurį ginčą del teisės tarp valdinių ir valstybės, ne visai atatinka kontinentinių teisinių pažiūrų ir teisinės praktikos, mano iš dalies jau nurodytų (žr. II skyriaus 14 skyrelį) ir leidžiančių bent tam tikra prasme šios rūšies ginčus. Šios anglų formulos gal yra nuoseklios, bet vis delto jos palieka tam takrą spragą teisėtumo organizacijoje ir galėtų kartais skriausti valdinius ypač turto atžvilgiu. Ypač tai liečia tąją ginčo teismo sritį, kuri kad ir liečia valstybę, kaipo ginčo subjektą, vis delto Europos kontinente tiesiog yra įtraukta į civilinį teismą ir iki šiol nebuvo perkelta į administracinį teismą, nors to jau pradedama reikalauti. Vadinasi, tai yra sritis, kuri net Europos kontinente rasta galima pavesti bendrajam teismui; tuo tarpu Anglijoje, klasikiškoje bendro-

jo teismo sistemos šalyje, ji del aukščiau nurodytų sąvokų yra visai iš teismo funkcijos išskirta.

Tai yra toji sritis, kurioje tarp valstybės fisko ir pavaldinių yra susidarę turto santykiai panašiais į paritetą dėsniais: valstybė valdo turtą, valstybė daro sutartis su piliečiais del turto arba darbo, pasižada ir priima pasižadėjimus... Del šių pasižadėjimų ir sutarčių vykdymo gali kilti įvairūs nesusipratimai, klausimai, į valstybės valdomąjį turtą tam tikri valdiniai gali reikšti tam tikras teisines pretenzijas, gali turėti tam tikrų teisinių titulų... Bet Anglijoje negalėdami ginčytis su valstybe, šie valdiniai šiais atvejais savo turto atžvigiu pareitų nuo valstybės nuožiūros; jei valstybė laikytų jų turtą arba nevykdytų savo pasižadėjimų, jie turėtų kęsti. Gali būti daug tokių atsitikimų, kad tai būtų įvykę be jokios asmeniškos kurio nors valdininko ės, kuri leistų nuskriaustajam valdiniui ieškoti savo nuostolių tiesiog iš valdininko bendrais valdininkų teisminės atsakomybės dėsniais.

Tiesa, net ir tada, kada yra valdininko kaltė, valdiniui galėtų būti svarbu ieškoti savo nuostolių iš valstybės, o ne iš valdininko, iš kurio dažnai nieko išieškoti negalima, jei jis asmeniškai jokio turto neturi. Europos administracinis, o net ir bendras civilinis teismas žino daug tokių atsitikimų, kada leidžiama nuskriaustajam ieškoti atlyginimo kaip tik iš valstybės, kaipo savo agento — valdininko — šeimininkės, net ir tada, kada galima nustatyti valdininko kaltė ar apsileidimas; juo labiau tais atsitikimais, kada apie jokio valdininko kaltę netenka kalbėti

Anglijoje tai neleidžiama. Valstybės (karūnos) neatsakingumas prieš teismą yra griežtas.

Vis delto ir anglams buvo aišku, kad toki griežta būklė nėra pakenčiama, nes ji kartais užgauna elementarinį teisingumo jausmą, visiems žmonėms suprantamą: valdinys gali būti priverstas ieškoti kaltininko tarp karūnos valdininkų ir jojo visai nesurasti, o tuo tarpu valstybė (karūna) be jokio teisinio pagrindo valdysianti jo turtą ir nesąžiningai naudosiantis jojo gerove, nevykdysianti savo sudarytos su piliečiu sutarties, išsisuksianti nuo teisinių pasižadėjimų padarinių... Ir štai šitokiai nenormalei ir nepakenčiamai būklei išvengti arba pašа-

linti buvo rasta išeitis tokioje formoje, kuri neprieštarauja bendroms karūnos ir valdinių santykio tezėms. Tai yra tam tikra teisinė institucija, žinoma vardu „Petition of Right“ („teisės peticija“).

Savo išdavomis ši „Petition of Right“ institucija yra panaši į teismą; kai kuriais savo elementais ji turi „rezervuoto teisingumo“ pobūdžio, bet tomis teisinėmis sąvokomis bei formulomis, kuriomis ji yra nustatyta, ji ryškiai skiriasi nuo teismo ir sudaro grynai administracinį materialinio teisingumo aktą. Taigi ji yra quasi-teismo institucija.

Šios institucijos veikimo sritis yra aprėžta. Ji yra taikintina tiktai nekilnojamo turto nuosavybei (valdymui) ir santykiams, kilusiems iš sutarties; ji visiškai neliečia tų atsitikimų, kada nuostoliai yra padaryti del aiškios valdininko kaltės, už kurią valstybė neatsako.

Jos pagrindan yra dedama toji mūsų aukščiau nurodyta mintis, kad karūna esanti tobūla, teisinga ir visais savo aktais kategoriškai teisinė; ji negalinti norėti pavaldinio skriaudos, ji nemananti šiąja skriauda pasipelnyti ir praturtėti; tai esą del karūnos tobulumo neįmanoma; karūna pačia savo esme siekianti teisingumo ir teisės viešpatavimo jos organizuojamame teritoriniame (valstybiniame) socialiniame bendravime. Jei kas nors yra neteisinga josios darbuose, jei kas yra jos nuskriaustas arba jei koki teisės išvada yra jos veikimu paneigta, tai tas tegalėjęs įvykti del informacijos stokos arba del jos suklaidinimo netikromis žiniomis ar netinkamais patarimais. Tad reikią leisti nuskriaustiesiems kreipti karūnos (karaliaus asmenų) domę į tai, kas esą skriaudinga ir neteisinga jos aktuose ir kas negalį būti teismo keliu atitaisyta. Šis kreipimasis į karalių ir sudaro „Petition of Right“; tai ne ginčas del teisės, nes ginčui nesą antro subjekto, bet peticija (prašymas) del teisės. Gavusi peticiją ir ištyrusi dalyką, jei ji įsitikins, kad ji iš tikrųjų buvusi paklydusi ir kad petento prašymas esąs teisingas ir teisėtas, patenkinsianti ji savo laisvu imperatyviniu nusistatymu.

Tokios yra teisinės šios institucijos formulos. Ji yra labai sena Anglijos viešosios teisės institucija, kurios pradžia siekia karaliaus Edvardo I laikų (1272 — 1307 m.), o kai kurie jungia ją su „Magnae Chartae“ nuostatais.

Šių gi teisinių formulų vykdymas yra sutvarkytas veikiančiu įstatymu (1860 m. įstatymas) šitaip. Paduodama karaliui peticija, kurioje išdėstomas skundas ir prašoma atitaisyti teisinė skriauda. Ne formos atžvilgiu, bet iš esmės peticija yra panaši į ieškinį, kuris yra paduodamas teismui, tiktai čion šis sui generis „ieškinys" — peticija paduodama pačiam atsakovui. Ši peticija patenka į vidaus reikalų stats-sekretoriaus rankas; ji yra iš karto žiūrima tam tikrų valdininkų ir juriskonsultų, kurie pareiškia savo nuomonę apie tai, ar ji apskritai yra rimta ir verta svarstyti; tada ji pristatoma karaliui su pasiūlymu atmesti ją arba patenkinti, ir karalius uždeda atatinkamą rezoliuciją. Ji karaliaus rezoliucija yra atmetama be jokio tikslaus svarstymo tiktai tada, kada ji tiek yra nerimta, jog „prima facie" iš karto yra aišku, kad reikalavimas neturi jokių pagrindų.

Karaliaus rezoliucija apie peticijos patenkinimą dar nesudaro jos patenkinimo iš esmės, tiktai nustato jos svarstytinumą; tai reiškia, kad ji turėsianti būti patenkinta iš esmės tąja sąlyga, kai atitinkamas teismas ją persižiūrėsiąs ir nuspręsiąs ją patenkinti.

Vadinasi, karūna pati peticijos iš esmės nesprendžia, tiktai arbitrališkai pasisako jos rimtumo atžvilgiu ir šiuo rimtumu klasifikuoja arba į nesvarstytinas, kurias tuojau tuo pačiu ir atmeta, arba į svarstytinas, kurias paveda išspręsti tam tikram teismui bendrąja tvarka, kaip kad yra sprendžiami ginčai dėl teisės tarp valdinių, ir pareiškia iš anksto placet būsimam teismo sprendimui, įsakydama, kad būtų padaryta tai, ką teismas nuspręs.

Pirmoje šio proceso stadijoje, kuri baigiasi karaliaus rezoliucija ir peticijos atmetimu arba jos pavedimu teismui išspręsti, o taip pat šitame pasidavime būsimam teismo sprendimui ne paties teismo galia, bet pačios karūnos laisvu nutarimu, yra visos žymės rezervuoto teisingumo, kurios matyti tarp kitko ir tame, kad už šias karaliaus rezoliucijas, kaip ir už visus kitus valdymo aktus, atsako prieš parlamentą pasiūlę jas ministeriai; faktiškai gi, išskyrus tuos atsitikimus, kada peticija yra aiškiai nerimta, byla, kilusi dėl „petition of right", toliau eina paprasta autonominio bendro ginčo teismo tvarka, kaip visi kiti ginčai. Bet, žinoma, formaliai, aukščiau nurody-

tomis teisinėmis formulomis, teismas veikiąs čion ne kaip arbitrališkas ginčo sprendėjas, bet kaip karūnos pasirinktas teisės ekspertas, ir ne formaliniu ginčo iškėlimo pagrindu ir ne savo autonomine galia, bet imperatyviniu karūnos įsakymu ad hoc, pareikštu karaliaus rezoliucija. Formaliniu pagrindu, ieškiniu, jis ginčo prieš karūną (valstybę) spręsti negalėtų, nes tas išeiną iš jo reprezentacinės galios ribų, kaipo karūnos prerogatyvinės funkcijos organo. Vis delto šiame savo darbe, veikdamas neva kaip ekspertas, jis lieka nekontruoliuojamas nei karaliaus vyriausybės nei parlamento rūmų, visai taip pat, kaip ginčo sprendimo darbe; tas jam karūnos garantuojama pareikštu iš anksto priėmimu jo būsimojo sprendimo.

Šiaip atrodo ši įdomi ir tiksli „Petition of Right" institucija, kuria užpildoma viena rimto Anglijos teisinės tvarkos spraga.

Šiuo aš baigiu Anglijos bendrojo teismo sistemos išdėstymą. Plg. A. Todd „Le gouvernement parlamentaire en Angleterre", I t., 188 — 192 pusl.; Esmein „Eléments de Droit Constitutionnel", I t., 144 — 149 ir 529 — 530 pusl.; Hauriou „Précis de Droit Constitutionnel", 125 — 127 pusl.; prof. A. Jelistratov „Očerk administrativnago prava", Maskva, 1922 m., 179 — 180 pusl.; James W. Garner „Idées et institutions politiques Américaines", Paris, 1921 m., 214 — 218 pusl.

24. Bendrojo teismo sistema Šiaurės Amerikos Jungtinėse Valstybėse; josios suderinimas su veikiančia konstitucine konstrukcija. Autonominės teismo konstrukcijos iškreipimo veiksniai Amerikoje; tiesioginis demokratijos plėtimasis.

Anglų organizacinė teisinės tvarkos sistema, kurią aš pavadinau bendrojo teismo sistema, veikia tiek Anglijoje ir josios (Didžiosios Britanijos) Dominionų Imperijoje, tiek Šiaurės Amerikos Jungtinėse Valstybėse. Mes jos skyrium, Amerikoje, tiksliai nežiūrėsime. Kadangi ši sistema gimė ir išaugo Anglijoje, kur ji yra logiškai sujungta su visa organiška Anglijos konstitucine evoliucija ir su visomis tebelaikomomis senomis teisinėmis formulomis, sudarydama su jomis logišką teisinį vienetą, tai ji patogiausia yra išdėstyti kaip tik toje konstrukcijoje, kurioje ji apsireiškia Anglijoje.

Amerikos Jungtinėse Valstybėse ji buvo paskolinta iš Anglijos, arba tiksliau sakant, ne paskolinta, nes tai nebuvo jos dirbtinis perkėlimas, bet tęsiama ir kartu derinama su kitokia konstitucine konstrukcija, kuri, kad ir pasiskolino kelias konstruktyvines institucijas iš pasenusio Anglijos prerogatyvos režimo, vis delto yra savotiška — demokratinė, sudaryta tautos suverenumo, steigiamosios ir įsteigtosios galios (valdžios), rašytosios nelanksčios (ypač federacinės) konstitucijos ir formalinio įsteigtosios valdžios funkcijų suskirstymo teisiniais dėsniais, kurių mes Anglijoje nerandame.

Bet kad ir remiama kitokiais metodais ir kitokiomis teisinėmis formulomis, vis delto bendrojo teismo sistema stipriai įsigalėjo ir laikosi Amerikos Jungtinių Valstybių tvarkomoje teisėtumo organizacijoje. Kategoriškas formalinis valdžios funkcijų suskirstymas, kuris Didžiojoje Amerikos Demokratijoje yra daug ryškesnis, negu Europos kontinento demokratinėse valstybėse, pasiskolinusiose iš Anglijos parlamentinį režimą ir dargi iškreipusiose pastaraji parlamento rūmų (seimo) diktatūros kryptimi, aiškiai ir rimtai palaiko „deleguoto teisingumo“ instituciją, kuria remiasi Anglijos bendrojo teismo sistema; „deleguoto teisingumo“ teismas yra Amerikoje kategoriškai išskirtas iš bendrojo valdymo ir kartu, žinoma, jis nėra suvereninis, bet reprezentacinis; tiktai šią deleguotą reprezentaciją jis ten esąs gavęs ne iš karūnos suvereninio Parlamento aktais, kaip Anglijoje, bet iš tautos rašytosios konstitucijos nuostatais. Dalyko esmės tas nekeičia.

Jeigu šiuo atžvilgiu veikiančioje Amerikoje sistemoje kas nors apsireiškia iš esmės kitaip, negu Anglijoje, tai ne del šių klasikiškų reprezentacinės demokratijos institucijų, bet del kai kurių naujausiųjų konstitucinių tendencijų, smarkiai besiplėčiančių Amerikoje, ypač atskirų štatų, o ne pačios federacijos, konstituciniame režime. Būtent, demokratinio tiesioginio valdymo padarai ima štatuose labai griežtai plėtotis, perkeldami suskirstytas įsteigtosios valdžios funkcijas iš atskirų pagrindinių konstitucinių šių funkcijų organų į vieną pirmosios reprezentacinės eilės organą, į piliečius-rinkikus (teisinę tautą). Tas, be abejo, keičia „deleguoto teisingumo“ pobūdį, besireiškiantį štatų teismuose; teismai ir teisėjai tuose štatuose, kur tas vyksta, gauna palinkimą virsti valdininkų kolegijomis ir valdininkais,

priklausomais piliečių-rinkikų ir jų kontroliuojamais tarnybiniu metodu — tikslingumo atžvilgiu.

Šia prasme ypač ryškiai veikia kai kur įvedamas renkamųjų teisėjų imperatyvinis mandatas recall'o institucijos ir kituose pavidaluose (ž. Esmein — op. cit., I tomas Nézard'o prierašas, 453 — 456 pusl. idem 520 — 521 pusl.; Garner — op. cit., 174 — 188 pusl., mano — „Reprezentacija ir mandatas". 295 — 297 pusl.); kadangi šis tiesioginis valdymas perkelia į piliečių-rinkikų corpus'ą taip teismo, taip administracijos, taip įstatymų leidimo pagrindinę funkcionalinę vadovybę, tai šiuo priklausomas teismas vėl tirpsta bendrame valdyme, kaip kad tas buvo pirminėse rudimentarinės valstybės evoliucijos stadijose bei absoliutinėje monarchijoje, ir į teismingumo kontrolę įgyja įtakos politika bei oportunistiniai valdančiųjų sumetimai.

Tačiau šis autonominės teismo konstrukcijos demokratinis iškreipimas Amerikoje neliečia iki šiol federacinių teismų, pagaliau, dar nėra taip jau galutinai nusistovėjęs, kad jau būtų galima laikyti jis užbaigtu teisiniu faktu; be to, jis nėra pakeitęs tų svarbiausiųjų bendrojo teismo sistemos elementų, kurie reiškiasi: *a. visos* ginčo teismo srities sutalpinimu teismo organų kompetencijoje ir *b.* išskyrimu teisminės valdininkų atsakomybės už visus jų darbus iš neteismingos teisinės valstybės privilegijos.

25. Atsitiktinė įstatymų konstitucingumo quasi-kontrolė Amerikoje.

Be to, pažymėtina yra, kad angliškoji bendrojo teismo sistema, suderinta su Amerikos Jungtinių Valstybių konstrukcija, apsireiškė ten dar vienu nauju elementu, kurio ji, kaip tai nesunku bus suprasti, negalėjo turėti Anglijoje.

Būtent Anglijoje, kurioje įstatymas yra suvereninio parlamento aktas, teisėtumo kontrolės problema įstatymo visiškai neliečia ir liesti negali. Tai yra savaime aišku, nes tas, kas eina iš paties teisės šaltinio, jau tuo pačiu visuomet yra teisėta. Ten nėra aukštesnio kriteriumo, kuriuo būtų galima matuoti suvereninės galios aktų teisėtumas ir skirstyti tie aktai į teisėtų ir neteisėtų rūšis.

Amerikoje gi, kaip rašytosios konstitucijos valstybėje, įstatymų leidėjas (Kongresas) esąs įsteigtosios valdžios organas, neturįs suvereninės galios, bet turįs aprėžtą konstitucinį įgaliojimą šiai funkcijai vykdyti: šis įgaliojimas, arba „delegacija", — tai esanti jo funkcionalinė kompetencija, konstitucijos imperatyvų nustatyta; jis jos peržengti negalįs, o darbas, kuriuo jis ją peržengtų, vadinasi, kuris eitų prieš konstitucijos įmperatyvus neteisės keliu, sudarytų neteisę. Tuo pačiu įstatymas, kaipo įstatymų leidėjo darbas, — čion galįs būti teisėtas arba neteisėtas, konstitucingas arba nekonstitucingas. Žinoma, tai liečia tiktai vadinamuosius paprastus įstatymus, t. y. tokius, kurie yra leidžiami ne numatyta konstitucijai keisti tvarka. Paprastas įstatymas esąs žemesniosios teisės norma, turinti teisinio pobūdžio ir galios tiktai aukštesniojo laipsnio teisės normos—konstitucinio akto—kategoriškų imperatyvų ribose. Pastarieji imperatyvai sudarą paprastųjų įstatymų teisėtumo kriteriumą.

Šitoki yra paprastųjų įstatymų teisėtumo (konstitucingumo) konstrukcija rašytosios konstitucijos valstybėse, jų tarpe ir Jungtinėse Valstybėse. Ten gi, kur kyla teisėtumo problema, kur yra teisėtumo kriteriumas, — ten, žinoma, gali kilti ir teisėtumo (teismo) kontrolės klausimas (žr. šio rašto II skyriaus 14 skyrelį). Jis del įstatymų negali kilti Anglijoje, bet gali kilti Amerikos Jungtinėse Valstybėse. Pavedimas teismui parlamento leidžiamųjų įstatymų teisėtumo kontrolės būtų Anglijoje neįmanomas, o Amerikoje jis būtų galimas: ar iš tikrųjų tai yra padaryta ar nėra, tas pareina nuo įvairių kitų valdžios organizacijos sumetimų, bet ne nuo to, ar tai yra galima ar negalima. Amerikoje ši tiksli valdžios vykdytojų (valdininkų ir teisinių valdančiųjų) darbų teismo kontrolė, kuri, pagal anglų sistemą, liečia visus administracijos funkcijos valdininkus ir ministerius, pasiekia net respublikos prezidentą („impeachmento" tvarka baudžiamosios atsakomybės srity), bet vis delto nepasiekia Kongreso leidžiamųjų įstatymų jų konstitucingumo atžvilgiu.

Šios išvados Amerikos valdžios organizatoriai padaryti nedrįso, jie teismą sustabdė prieš Kongreso įstatymus ir nenuėjo taip toli, kaip mūsų laikais drįso nueiti Austrijos respublikos ir Čekoslovakijos valdžios steigėjai, sudarę šiai kontrolei ypatingąjį „konstitucinį teismą".

Tačiau jie vis delto drįso leisti reikštis ir kategoriškai išsiplėtoti mūsų pavadintai „atsitiktinei“ įstatymų konstitucingumo „quasi-kontrolei“ (žr. II skyriaus 28 skyrelį), kuri daugybėje Europos kontinento rašytos konstitucijos valstybėse yra varžoma arba net kartais draudžiama, kaipo nesuderinama su besiplečiančia kontinente parlamento rūmų (seimo) diktatūra.

Ši atsitiktinė įstatymų konstitucingumo quasi-kontrolė, labai įdomi ir svarbi Amerikos teisinėje tvarkoje, sudaro pastarosios ypatybę, savaime neužtinkamą šios tvarkos sistemoje, veikiančioje Anglijoje. Bet tenka pažymėti, kad kaip Europos kontinente šią instituciją stengiasi nuslopinti besiplečianti parlamento rūmų diktatūra, taip pastaraisiais laikais Amerikos štatuose prieš ją yra nusistačiusi ir net pradeda ją naikinti arba paralizuoti besiplečianti tiesioginė demokratija, tiesioginis diktatoriškas piliečių—rinkikų, o jų tarpe jųjų daugumos, valdymas. Vis delto ji ten tebėra gyva ir veikli, ypač federacinėje, o ne atskirų štatų teisinės tvarkos organizacijoje.

Plg. Duguit „Traité de Droit Constitutionnel“, 1923 m., III tomas, 659 ir toliau ir ypač 674—681 pusl.; Hauriou op. cit., 302—322 pusl.; Esmein op. cit. I t. 537—536 ir 586—600 pusl.; Garner — op. cit. 46—56, 177 ir 186—187 pusl.; mano „Reprezentacija ir mandatas“ 76—77 pusl.; Lietuvos Teisininkų Draugijos žurnalas „Teisė“, 1924 m. Nr. 6, A. Suginto straipsnis „Įstatymų konstitucingumas“, ir 1925 m. Nr. 7 tuo pat vardu mano straipsnis.

Šiaip kitais atžvilgiais Amerikos teisinės tvarkos sistema seka Anglijos sistemą. Aš jos skyrium nežiūrėsiu ir į smulkmenas neįsileisiu.

26. Teisėjų teisė Anglijos ir Amerikos teisiniame režime. Josios pagrindai. Teismo sprendimų precedentai; jų imperatyvinė galia.

Bet aš norėčiau padaryti dar vieną svarbią pastabą del vienos Anglijos ir Amerikos teismo kontrolės ypatybės, kuria ši kontrolė žymiai skiriasi nuo Europos kontinento organizuojamos teismo kontrolės. Ši ypatybė yra bendra, charakteringa visai Anglijos ir Amerikos teismo funkcijai, ne tiktai tai josios daliai, kuri liečia administracijos aktų arba valdininkų darbų kontrolę. Vis delto aš randu reikalinga ji čion išdėstyti,

nes be šio mes neturėtume pilno šios įdomios teisinės tvarkos vaizdo.

Aš jau esu apibūdinęs Anglijos konstitucinio „commun law" sąvoką ir esu pasistengęs išaiškinti, kaip veikia suverenino parlamento aktų precedentai senąją statutinę Anglijos konstitucinę teisę bei šios teisės nuostatus, virstančius sui generis algebrinėmis teisės formulomis, kurių tikrasis veiklus imperatyvas tegalima sužinoti sąryšy su įvykusiais konstituciniais precedentais, susiliejusiais su senomis teisės normomis į vieną teisinį kūną (žr. šio rašto III skyriaus 2 skyrelį). Panašiu būdu veikia Anglijoje ir teismo sprendimų precedentai įvairiose teisės srityse, kuriose reiškiasi ir kurias palyti teismo funkcija.

Anglijos teisės režime greta rašyto įstatymo tebeveikia įpročių teisė, o kaip aš jau turėjau progos nurodyti, tuose kraštuose, kuriuose tebeveikia įpročių režimas, teismo funkcija ar teisėjų darbas įgyja kai kurių teisės kūrybos arba bent teisės reiškimo žymių, dėliai kurių ten atsiranda ypatinga ir svarbi įpročių teisės forma, vadinama teismo ar teisėjų teise (žr. šio rašto II skyriaus 4 skyrelį). Įpročių normos, įsikūnydamos į teismo sprendimus ir gaudamos juose tam tikrą imperatyvinę formulą, taip sakant, apdirbamos teisėjų darbu, kaip būna amatininko apdirbama ir tobulinama žalioji medžiaga, veikia toliau nebe savo pirminiu autoritetu, nebe savo esmine galia, bet sprendimo, kitaip sakant, precedento autoritetu.

Kaip žalioji medžiaga tirpsta amatininko kūriny, kuris ją pakeičia ir kartu ją apima, taip šiame režime įpročių norma tirpsta teismo sprendime, kuris ją pakeičia ir veikia jos vietoje ne tiktai išspręstajam dalykui, bet ir ateičiai, kaipo precedentinis šios normos užfiksavimas, josios konkretus reiškinys. Žinoma, kūrinys apima medžiagą, sprendimas turi savyje arba bent yra laikomas turinčiu savy įpročio normą, kaip savo teisinį branduolį; jis nekuriąs, bet reiškiąs įprotį, jis turįs autoriteto, ne teisėjo nuožiūros, bet teisėjo nustatyto įpročio vardu; bet vis delto be medžiagos, be įpročio, amatininko kūriny ir teisėjo sprendime atsiranda ir tam tikras subjektyvinis amatininko ar precedento autoriaus elementas.

Rašytojo įstatymo atsiradimas žymiai keičia teisėjo vaidmenį ir precedentinį teismo sprendimo autoritetą. Be abejo, ir

rašytojo įstatymo režime teismo sprendimas pakeičia ar pavaduoja įstatymo teisės normą išspręstajam dalykui. Pastaroji teisės norma veik ne savaime savo tiesioginiu imperatyvu, bet įvykusiu ir įsigalėjusiu teismo sprendimu, kaip jo sios išdėstymu, į kurį ji įsikūnijo. Teismo sprendimas perima įstatymo galią ir yra vykdytinas neatsižiūrint į tai, ar jis gerai išdėstė įstatymo imperatyvą. Niekas tų asmenų, kuriuos liečia įsiteisėjęs teismo sprendimas, negalės ginčytis prieš jį ir laikyti jį sau neprivalomu todel, kad teismas esąs klaidingai išaiškinęs įstatymą; ir joki valstybės valdžios įstaiga negalės neigti nei griauti įsiteisėjusio sprendimo tuo motyvu, jog jis neatatinkąs įstatymo imperatyvui. Imperatyvinis įsiteisėjusiojo sprendimo pobūdis yra kategoriškas ir griežtas, jis ne tiktai fakto, bet ir teisės atžvilgiu — „pro veritate habetur".

Bet greta įsiteisėjusio sprendimo, kuris savo imperatyvu pavaduoja šiam sykiui tiesioginį įstatymo imperatyvą, vis delto liks įstatymo tekstas, kaipo sprendimo nepakeistas ir nepakeičiamas objektyvus teisės normos reiškinys. Įstatymo teisės norma tai nėra įpročio norma, kuri objektyviai tesireiškia savo pritaikymais, vadinasi, dėstančiais jąją teismo sprendimais, ir kuri tiktai iš šių sprendimų — precedentų tegali būti pažinta. Del įpročio turinio, del pačios jo formulos, kol jis nėra autoritetingai pareikštas, gali kilti ginčai, kuriuos pašalina esamas precedentas, bet del įstatymo šiems ginčams nėra vietos; galima ginčytis del įstatymo interpretacijos, bet ne del jo formulos, nustatytos tam tikru tekstu. Tad teismo sprendimas, aiškinąs įstatymą ir taikinąs jį šiam atvejui, neturi jam tos teisės materializacijos reikšmės, kurios jis turi įpročiui. Sykį išaiškinus įstatymą šitaip, kitą sykį galima jis išaiškinti ir kitaip: naujas aiškinimas gal prieštaraus pirmajam, bet už tai gal tiksliau aiškins ir tuo pačiu labiau atatiks pačią normą — pastaroji gi yra įkūnyta tekste.

Todel su įstatymo viešpatavimu paprastai yra jungiama griežtoji tezė, jog teismo sprendimas, turįs įstatymo galios sprendžiamajam dalykui, neturi jokios imperatyvinės galios už šio dalyko ribų. Tai reiškia, kad kiekvienoje byloje teismas privalo iš naujo daryti sprendimą ir remti jį pačiu įstatymu; jis turi kiekvieną sykį iš naujo apsvarstyti įstatymo tekstą ir padaryti iš jo patics tam tikrą išvadą; įsitesėjęs kitos, kad ir to-

kios pat bylos, to paties arba kito teismo sprendimas neatpalaiduoja sprendžiančio naują bylą teismo nuo to paties syki jau atlikto anoje byloje darbo ir neleidžia jam padaryti tokio pat sprendimo tiktai todel, kad syki jau šiaip buvo išspręsta. Teismas gali pakartoti sprendimą, gali taip pat išaiškinti įstatymą, kaip buvo pirma išaiškinta, gali prieiti tos pačios išvados, bet ne tuo motyvu, kad tai esanti „res judicata", o tuo, kad teismo nuomone, teismo patikrintu samprotavimu, ši išvada iš tikrųjų atatinkanti pačiam įstatymui ir kad todel netenką jos keisti.

Žodžiu, buvęs teismo sprendimas čion precedentu tikrąja prasme nevirsta niekuomet. Jis bent nevirsta privalomu imperatyviniu precedentu. Jo precedentinė reikšmė tegali remtis jo motyvais. vadinasi, tais samprotavimais, kuriais jis laikosi. Jei jis yra rimtai ir įtikinančiai motyvuotas, jis turės įtakos teismų praktikai, bet ši įtaka remiasi kaip tik prezumcija, kad jis iš tikrųjų dėstąs įstatymo mintį.

Šis precedentinės imperatyvinės teismo sprendimų galios neigimas rašytojo įstatymo režime yra kategoriškai nusistovėjęs Europos kontinento teisinėje tvarkoje, kurioje apskritai nuo XVIII amžiaus žymi buvo tendencija visiškai pakeisti įproti rašytuoju įstatymu, suteikti pastarajam teisės reiškimo monopolio ir pagaliau griežtai atskirti teismo funkciją ne tiktai nuo administracijos, bet ir nuo įstatymų leidimo funkcijos, kad teisėjai negalėtų virsti įstatymų leidėjų bendradarbiais, dalyvaujančiais pačioje teisės kūryboje, pačiame teisės steigime. Ši tendencija buvo aiškiausiai apsireiškusi Didžiosios Prancūzų Revoliucijos metu ir šios Revoliucijos įsteigtajame valdžios sutvarkyme. Nuo to laiko daug kas pasikeitė, įpročių neigimo griežtumas nebėra taip nuoseklus, kaip kad buvo iš karto, tačiau šios tendencijos įgyvendintoji sistema stambiais bruožais užsiliko. Teisėjų teisė Europos kontinente apskritai yra neigiama.

Kitaip yra Anglijoje. Ten įstatymas išsirutuliojo greta įpročio, kaipo paraleli teisės reiškimosi forma. Įstatymo monopolis nebuvo bandyta nustatyti. Vadinamoji teisėjų teisė arba imperatyvinė teismo sprendimų precedentinė galia, kaipo vienas iš įpročių režimo elementų, buvo ne tiktai palaikyta, bet net iš dalies praplėsta į statutinės teisės sritį. Tiek įprotis, tiek, bent iš dalies, įstatymas, pasidarė ta žalia teisės medžiaga,

kuri galutinai apdirbama precedentiniame darbe, besireiškiančiame teismo sprendimais. Pastarieji suteikia statutinėms normoms galutinės imperatyvinės reikšmės.

Teisės režime, kuriame greta įstatymo veikia įpročių teisė, teisėjas, spręsdamas ginčus del teisės, aiškina įstatymus įpročiais. Teismo sprendimai sudaro tą teisės kristalizacijos formą, kurioje abu pagrindiniu teisės veiksniu, įstatymas ir įprotis, susilieja į vieną teisės formulą, virstančią imperatyviniu precedentu. Padaręs vieną antrą sprendimą ir nustatęs šią formulą, Anglijos teismas toliau jau vadovausis šia formula, vadinasi, jis darys teisines išvadas sprendžiamajam dalykui nebe iš paties įstatymo teksto, bet iš jojo precedentinės sprendimo formulos, jis aiškins įstatymo tekstą precedentinio sprendimo išvadomis.

Šis jungiančios įstatymą su įpročiu „teisėjų teisės" režimas buvo iš Anglijos ir amerikiečių pasiskolintas. Jis liečia ypač ginčo teismo sritį. Nors Amerikos Jungtinėse Valstybėse rašytasis įstatymas turi daug platesnės dirvos, negu jis jos turi Anglijoje (tas yra ypač žymu konstitucinės teisės atžvilgiu, kuri Amerikoje priklauso griežtam rašytos konstitucijos režimui), bet vis delto beveik visuose štatuose (išskyrusVirginiją) palaikyta ir „commun law", kaipo visos teisės pagrindo dėsnis, kurio vienas reiškinys yra precedentinė teismo sprendimų galia arba teisėjų teisė.

Štai kaip aprašo šį režimą Amerikos prof. Garner (op. cit. 202 ir sek. pusl.): „Įstatymai numato bendrosios teisės („commun law" — įpročių ar bendroji teisė) buvimą; jie yra lyg bendrosios teisės „addenda" (priedai) ir dažnai be šios teisės, nuo kurios jie pareina, jie savaime neturi nei reikšmės nei galios... Kai kuris nors teisinis klausimas bus teismo išspręstas, tai sprendimas pasidaro geriausias įrodymas to, ko reikalauja nerašytoji teisė...

„Amerikos teisėjo akyse precedentinė įvykusio sprendimo galia remiasi ne tiek jo įtikinančių motyvų rimtumu, kiek tuo faktu, kad tai yra iškilmingas teismo nutarimas („decision") išspręstoje ir analoginėje byloje...

„Įvykus sprendimui, nustatančiam tam tikrą teisinį precedentą, — advokatūra ir šiaip žmonės žiūri į jį, kaipo į jurisprudenciją, net ir tada, kada jo reiškiamas teisinis dėsnis yra klai-

dingas. Pasiremdami jo autoritetu advokatai teikia patarimus savo klientams, žmonės daro prekybines sutartis ir įeina į teisinius santykius, pasitikėdami, kad tai esanti tikrai nustatyta teisė, kuri ir būsianti, kaipo toki, taikoma. Vadinasi, šio sprendimo tezių pakeitimas kitomis, gal ir tobulesnėmis, tezėmis — tai būtų priimtų pasižadėjimų griovimas, o gal ir didelės žalos padarymas daugybei žmonių. Amerikiečių pažiūromis, — teisės pastovumas dažnai esąs svarbesnis, negu josios tobulumas. Jei sprendimo precedentas yra klaidingas, tai vaistas prieš šią klaidą esąs ne tame, kad teismas pats atmestų ar pakeistų savo pirmutinį nusistatymą, bet kad precedento klaida būtų atitaisyta nauju įstatymu, nes šiuo keliu įvestas naujas teisinis nuostatas teveiktų ateiti, o jei jis būtų teismo pareikštas naujų sprendimu, laužiančiu precedentinį sprendimą, tai jis, šis naujas nuostatas, veiktų atgal ir griautų nustatytus santykius bei įgytas subjektyvines teises. Ši yra anglų ir Amerikos teisminių precedentų doktrina, kuria remdamies teismai kuone vergiškai seka įvykusių sprendimų nustatytais dėsniais bet nuostatais.

„Prancūzijoje ir Europos kontinente apskritai viešpatauja kitokia teorija. Pas jus — sako prof. Garner prancūzams — teismo sprendimas už išspręstojo dalyko ribų neturi privalomos galios kitiems teismo organams ir nevaržo net to paties teismo, kuris yra šį sprendimą paskelbęs... (Prancūzijoje ir kontinente) sprendimo vertė glūdi ne tiek tame, kad jis steigiąs precedentą, kuris — ar jis būtų geras ar blogas — turėsiąs būti sekamas, kiek remiančio jį samprotavimo galioje ar vertėje.

„Anglijoje ir Amerikoje galima byloje nurodyti (cituoti — „citer") įvykęs sprendimas tuo pačiu autoritetu, kaip cituojamas įstatymo tekstas; bet pas jus (Prancūzijoje ir kontinente) sprendimas yra cituojamas tiktai kaip tam tikra padariusio jį teisėjo nuomonė; tai gali padėti teismui orientuotis, bet negali jo varžyti arba bent nevaržo jo tokiame laipsny, kaip tas yra Anglijoje arba Amerikoje"...

Štoks yra šis labai charakteringas Anglijos ir Amerikos teisinės tvarkos elementas, kuris turi didelės reikšmės visam teismo funkcijos pobūdžiui.

Šiuo aš baigiu šio rašinio skyrių, pavestą teisėtumo organizacijai Anglijoje ir Amerikoje. Administraciniam teismui jame vietos nėra.

IV. Teisėtumo organizacija Prancūzijoje.

1. Demokratinė Prancūzijos konstitucinė kūryba. Prancūzijos įtaka naujajai Europos kontinento konstitucinei teisei.

Prancūzija dalinasi su Šiaurės Amerikos Jungtinėmis Valstybėmis demokratinės konstitucinės tvarkos ir demokratinių institucijų steigėjos garbe. Konstitucinės teisės atžvilgiu XVIII ir XIX amžiaus Prancūzija — tai tikra naujų demokratinių institucijų laboratorija, kurioje nuolat buvo kalami naujos konstitucinės tvarkos elementai bei teisiniai įrankiai, pamažu iš ten išsiplėtė visame Europos kontinente ir įėję į beveik visų kontinento valstybių konstitucinę konstrukciją. Net ir tie Anglijos konstituciniai padarai, kaip pats garsusis parlamentarizmas, kurių įtaka Europos kontinento konstitucinei teisei yra labai žymi, veikia kitas Europos valstybes ne betarpiškai ir buvo jų skolinami bei pasisavinami ne tiesiog iš Anglijos, bet Prancūzijai tarpininkaujant, veikė tomis formomis ar tomis kategorijomis, kuriomis jie buvo Prancūzijoje perdirbti ir, taip sakant, paruošti kontinentinei konstitucinei asimiliacijai.

Abi stambiosios konstitucinės kontinentinio parlamentarizmo kategorijos — parlamentinė konstitucinė monarchija ir parlamentinė respublika — gavo savo pirmą išreiškimą, pirmą konstitucinę formulą. Prancūzijoje: pirmoji — Burbonų „suteiktojoje“ 1814 m. konstitucijoje („La Charte Octroyée“) ir antroji — tebeveikiančioje Prancūzų Trečiosios Respublikos 1875 m. konstitucijoje. Naujos gadynės parlamentarizmas, kaipo vaisius kompromisinio bandymo sutaikinti monarchistinį dėsnį su demokratiniu dėsniu, turėjo gimti ten, kur pirmiausia buvo pradėta įgyvendinti demokratinė konstrukcija ir kur kilo griežčiausi kova tarp šių dviejų priešingų pradų, vadinasi, Prancūzijoje. Nei Amerika, kurioje demokratinė konstrukcija neužtiko jokios monarchistinės reakcijos, nei Europos kontinente Šveicarija, neturėjusi monarchistinio veiksnio ir nepaty-

rusi šios kovos, — neturėjo progos nei pagrindo bandyti parlamentarizmo, kuris ten niekuomet ir neatsirado.

Tiek grynai demokratiniai konstituciniai padarai, pagaminti Didžiosios Prancūzų Revoliucijos ir nudažyti ypatinga kovos su feodalizmo liekanomis bei su monarchijos („ancien régime'o) institucija spalva, kuria jie skiriasi nuo Amerikos demokratijos, tiek demokratijos ir „ancien regime'o ' kompromiso padarai — plėtėsi Europos kontinente iš Prancūzijos ir per Prancūziją. Ir tiktai naujausiais laikais kontinento demokratinė konstitucinė tvarka, bent kai kuriose valstybėse, pradeda šiek tiek emancipuotis nuo Prancūzijos konstitucinių pavyzdžių hegemonijos ir bandyti eiti kitokiais keliais. Tačiau ši emancipacija toli gražu nėra baigta. Galima sakyti, kad ji yra vos pradėta.

Tiesa, nuo 1875 metų Prancūzų konstitucinė kūryba lyg apmiršta. Prancūzija nebėra panaši į laboratoriją, kurioje nervingai kalama naujos konstitucinės formos. Paskutinis jos padaras — reprezentacinė parlamentinė respublika, sudaryta atsitiktiniu būdu (žiūr. mano „Reprezentacija ir mandatas", 72—74 pusl.), — pagaliau nusistovi ir per paskutinius dešimt metų virsta klasikišku Prancūzijos konstituciniu režimu. Per šį laiką steigiamasis konstitucinis darbas Prancūzijoje nesustoja, bet jis eina ne tiek kūrybos, kiek konstrukcijos keliu, — jis tobulina ir plėtoja konstrukciją, jis ją apdirba ir gamina jai funkcionalinių institucijų, kuriomis ji reiškiasi ir sudaro logišką lanksčią sistemą.

Kontinentinę konstitucinę teisę greta Prancūzijos padarų pradeda veikti ir kitų pavyzdžių įtaka, jų tarpe ypač Šveicarijos tiesioginio ir pusiau tiesioginio demokratinio valdymo padarai. Naujausioji kontinentinė konstitucinė teisė, iš vienos pusės gilindama vieną ryškiausių parlamentarizmo iškreipimų pastebimą kaip tik Prancūzijos režime, būtent, parlamento (kitur ypač vienerių rūmų seimo) diktatūrą (tas labai ryškiai matyti kaip tik naujosiose Pabaltijos valstybėse, ryškiausiai gi — Estijoje), iš kitos ima sekti Šveicarijos tvarka, pasiskolindama iš jos pusiau tiesioginio valdymo padarus ir šiuo keisdama klasikišką Prancūzijos reprezentacinį valdymą, nuosekliai tęsiamą nuo pat Didžiosios Revoliucijos. Pagaliau atsiranda įdomus savarankiškos originalios konstitucinės kūrybos bandymai, lie-

čią visą konstitucinę konstrukciją (ypač vokiečių respublikos Reichas) arba bent žymias atskiras konstrukcijos vietas (Austrija, Čekoslovakija, Suomija). Be to, neliko be įtakos jai ir naujosios konstitucinės kūrybos bandymas, įgyvendintas sovietinėse SSSR-o respublikose, kurio įtaka galima kai kuriais atžvilgiais konstatuoti Vokiečių Reicho, Čekoslovakijos ir kai kurių kitų valstybių naujose konstitucijose.

Vis delto prancūzų konstitucinė įtaka tebėra labai stipri ir žymi visame Europos kontinente. Yra valstybių, kaip pavyzdžiui, Lenkija iki savo 1926 met. konstitucinės reformos, kurios tiesiog buvo beveik nurašiusios savo konstituciją iš Prancūzijos konstitucinio režimo, pakeisdamos tiktai kai kurias smulkesnes institucijas. Ir Lietuvos konstitucinis režimas turi daug pasiskolinęs iš Prancūzijos. Bendrai, prancūzų konstitucinė įtaka reiškiasi ne tiktai dabartinio konstitucinio Prancūzijos režimo plėtimusi, bet ir įvairių kitų prancūzų sukurtų ir jų iš dalies pergyventų formų bei institucijų įsigalėjimu kitų kontinento valstybių konstitucinėje teisėje.

Administracinio teisėmo institucija yra viena tų, kurios plėtėsi sąryšy su bendrąja Prancūzijos konstitucine evoliucija ir kurios todel kartu su pastaraja turėjo veikti ir iš tikrųjų giliai veikė visą Europos kontinento teisinę tvarką. Ji sudaro vieną žymių konstruktyvinių Prancūzijos konstitucinio režimo elementą, kuris ypač buvo ištobulintas veikianičame Prancūzijos Trečiosios respublikos režime, kada buvo rimtai imtasi galutinai apdirbti ir ištobulinti visa pastarojo konstrukcija. Ši institucija tebėra steigiama, ji dar tebesiplėtoja ir tobulinasi, bet jau pasiekė aukšto konstrukcijos laipsnio ir ryškiai artinasi prie tų formų, kurios galima bus laikyti klasikiškosios institucijos sistema.

2. Viduramžio anarchijos nugalėjimo forma Prancūzijoje. Absoliutinė monarchija. Valdovo galia pagal legistų ir Bažnyčios mokslą; socialinis funkcionalinis momentas šių abiejų mokslų sąvokose.

Viduramžio anarchijos nugalėjimas buvo pasiektas Prancūzijoje kitokiomis valstybinio bendravimo konstitucinėmis formomis, negu mūsų iššiūrėtas Anglijos konstitucinis režimas. Prancūzijoje laimėjo valdovas — Prancūzijos karalius. Įsikūrė

absoliutinė monarchija. Vadinamoji legistų doktrina apie suverenitetą nustatė karaliaus suverenumo dėsnį. Joje gyvas buvo vadinamosios patrimonialinės valstybės (karaliaus) valdžios sąvokos pobūdis, pasiskolintas iš nugalėtos feodalinės tvarkos. Karaliaus valdžios sąvoka buvo jungiama su vyriausiąja suverenine feodalinio pobūdžio žemės valdymo teise, kurioje nuosavybės („dominii") elementai pynėsi su aukščiausios teritorinės galios į gyventojus („imperii") elementais. Viešoji valstybinė karaliaus galia buvo remiama subjektyviniu žemės savininko, — žemės (teritorijos) ir jos gyventojų pono, — pobūdžiu.

Subjektyvinės teisės momentas, dedamas karaliaus galios (valstybės valdžios) pagrindan ir atleistas nuo bet kurios objektyvinės teisės sankcijos, nuo bet kurios priklausomybės objektyvinei socialinei tvarkai, darė karalių pilną valstybinio bendravimo šeimininką, jojo socialinės funkcijos ir jojo teisės vieninteli sprendėją — suvereną, kurio nuožiūra esanti viso ko šaltinis.

Ši teisinė valdžios konstrukcija ėjo despotizmo keliu daug toliau, negu leidžia Bažnyčios mokslas, remiąs valdovo galią Dievo malone ar Dievo įsakymu. Pastaruoju mokslu valdovas, kad jis ir būtų absoliutinis monarchas, nesąs suverenas legistų doktrinos prasme: jis esąs Dievo skirtas žmonėms teisingai valdyti ministeris, privaląs vesti jos Bažnyčios nustatomais keliais, ginti silpnuosius nuo stiprųjų skriaudos, tvarkyti socialinį gyvenimą šiame pasaulyje ir teikti pagalbos Bažnyčiai, valdančiai žmonių sąžines ir vedančiai juos į amžinąją laimę aname Dievo karalystės pasaulyje. Jis esąs ne suverenas, kuris naudojasi valdžia, kaip savo subjektyvine teise, bet atsakomingas Dievo tarnas, veikiąs Dievo mandatu. Kad jis ir gautų patepimu lyg Dievo reprezentanto pobūdį savo būsimam valdymui, jis vis delto turėtų po mirties prieš Dievo teismą už visus savo, kaipo valdovo, darbus atsiskaityti iš viso gero ir blogo, kas jo bus padaryta, ir pasiduoti Dievo paskirtoms jam šio teismo sankcijoms, liečiančioms jo būsimąjį amžinąjį gyvenimą. Joki klaida, jos neteisingas darbas, joki valdymo nuodėmė nebūsianti Dievo užmiršta ir nebūsianti dovanota be atsilyginimo kuriuo nors geru darbu arba, jei jų nebūtų, bausme.

Vadinasi, šiuo mokslu valdovas nesąs despotas, — jis esąs Dievo kontroliuojamas socialinio bendravimo tvarkytojas ir

valdytojas, jis esąs jo organas. Ši valdovo atsakomybės sąvoka turėjo jį rimtai varžyti; ji jo galią nustatydavo ne kaip jo teisę, bet kaip jo funkciją — jo pareigą. Krikščionių Dievas, kurio ministeriu esąs valdovas, tai nesąs asmeniškų privilegijų ir apskritai poniškos jėgos Dievas, bet žmonių meilės ir jųjų socialinio solidarumo Dievas, o todel ir jo ministeris turįs veikti šios meilės ir solidarumo įsakymais. Šiuo valdovo valdymas virsdavo socialinio bendravimo funkcija — socialine tarnyba.

Viduramžy buvo Bažnyčios mokslo stengtasi dar tiksliau nustatyti ši valdovo atsakomybė ir padaryti iš šių tezių ryškesnes išvadas. Šv. Tomas Akvinietis ir visa eilė kitų teologų bei filosofų-scholastikų pavesdavo tiesiog valdiniams teisėto sukilimo galią prieš vadovus, kurie mėgintų tiraniškai valdyti ir naudotis piktam Dievo pavestą jiems galią; iš kitos pusės Romos popiežiai, kaip Bažnyčios valdytojai ir reiškėjai, kaip Dievo pastatytieji tiesioginiai žmonių darbų sprendėjai, imdavo savintis valdovų valdymo priežiūrą ir reikalauti, kad valdovai pasiduotų jų sprendimams ir vykdytų savo tarnybinę galią Bažnyčios valdžios nurodymais. Vadinasi, valdovo galia turėjusi būti aprėžta ne tiktai Dievo mandatu, bet ir valdinių bei Bažnyčios kontrole.

Ir nors valdovai, pajėgę išsivaduoti iš Bažnyčios pretenzijų kontroliuoti jų valdymą ir varžyti jį šios kontrolės sankcijomis, ir nors Bažnyčia, iš dalies jų pavergta, iš dalies vėliau suskaldyta ir susilpninta Reformacijos judėjimo padarinių, nusileido ir ėmė ieškoti valdovų globos, remdama už tai jųjų valstybinį imperium'ą, bet vis delto Bažnyčios mokslo sąvoka apie funkcionalinį, o ne suverenini valdovo valdžios pobūdį veikia ir toliau, veikia ir tada, kada legistų doktrina ėmė kelti jų suvereninės galios sąvoką.

Iš tikrųjų ir patiems legistams rūpėjo ne tiek asmeniškas valdovų tiranijos išplėtimas, kiek įstatymo viešpatavimo parėmimas, — suteikimas jam tvirtų teorinių pagrindų. Kad valstybinis, josios valdžios leidžiamas, įstatymas turėtų absoliutinės visiems privalomos galios, kad jis negalėtų būti jokių kitų veiksnių paralizuojamas, kad su juo nesivaržytų jokios savarankiškos vietos ponų ar kitokių socialinių padarų „teisės", kad nutiltų bet kuri teisinė opozicija valstybinio įstatymo imperatyvui, — reikėjo iškelti šio įstatymo šaltinis ir aprūpinti

pastarasis tokia teisine galia, tokia nepaprasta subjektyvine valdovo teise, prieš kurią turėtų nusilenkti bet kuri kitokia teisė. Legistų nustatytoji valdovo suvereniteto — valdovo suvereninės teritorinės teisės — sąvoka buvo priemonė užfiksuoti teisinį valdovo (valstybės valdžios) leidžiamųjų įstatymų viešpatavimą. Šia prasme legistų doktrina apie suverenitetą buvo teisinis socialinis anarchijos ir įvairių nepriklausomų „teisių" konkurencijos likvidavimas. Tai buvo kartu galutinis teisinis įsteigtojo valstybinio bendravimo apdraudimas. Šia prasme šitame ir legistų moksle „suvereninė" valdovo teisė į valstybę ir jos valdžią turėjo socialinio funkcionalinio pobūdžio, nes ji buvo skiriama tam tikrai socialinio bendravimo formai palaikyti. O giliai įkvėptos žmonių sąmonei aukščiau nurodytos Bažnyčios mokslo sąvokos apie valdovo galios, kaipo Dievo ministerio funkcijos pobūdį, ir apie valdovo atsakomybę už naudojimąsi šia „savo", o iš tikrųjų Dievo jam pavesta galia, — dar ryškiau aprėždavo teisinę absoliutinę monarchijos konstrukciją, suteikdamos pastarajai tam tikrą konstitucinį pagrindą. Europos, o jos tarpe kaipo viena griežčiausių ir Prancūzijos naujų laikų absoliutinė monarchija, tai buvo ne išimtinai valdovo nuožiūros, bet tam tikros socialinės konstitucinės kategorijos teisinė konstrukcija.

3. Kiti absoliutinės monarchijos suvaržymo veiksniai. Karūna. Administracinė monarchija. „Trečiasis luomas".

Bet be aukščiau nurodytų valdovo galios aprėžimų, absoliutinėje monarchijoje buvo ir kitų varžančių šią galią tiesioginiais teisiniais nuostatais. Prancūzijos suvereninė karaliaus galia, kaipo teisės šaltinis valstybėje, nebuvo iš karto įpainiota į konstitucinį kompromisą su kitais socialiniais veiksniais, kaip Anglijos „karalius parlamente", ir todel pati nebuvo suvaržyta savo padaru — įstatymu, kuris neturėjo kompromisinio padaro pobūdžio. Tačiau Prancūzijoje išsiplėtojo karaliaus ir karūnos diferenciacijos sąvoka, iš esmės panaši į mūsų iššiūrėtą Anglijos karūnos sąvoką (žr. šio rašto III skyriaus 6 skyrelį), nors ir negavusi tokios plačios ir tikslios interpretacijos bei tokios konstitucinės svarbos, kaip Anglijoje. Karūnos institucija savaime aprėždavo karaliaus galią, virtusią reprezentaciniu karūnos veiksniu. Tuo pačiu kai kurie pagrindiniai Prancūzijos

įstatymai arba teisiniai nuostatai, liečią pačią karūną ir dėstą josios konstrukciją, iš tikrųjų varžė karaliaus galią ir buvo laikomi nepakeičiamais, vadinas: nepareinamais nuo karaliaus nuožiūros, sudarančiais lyg konstitucinį karaliaus galios pagrindą. Tokiais buvo ypač įstatymai, nustatą sosto paveldėjimo tvarką, ir kategoriškai nustatytas teisinis dėsnis apie Prancūzijos karūnos domėnų (nejudomųjų turtų) neperleidžiamumą.

Apie tolimesnę Prancūzijos monarchijos konstitucinę evoliuciją, apie pavertimą absoliutinės monarchijos vadinamąja administracine monarchija, kurioje karaliaus galią buvo suvaržyta stipria nusistovėjusia teisinių įpročių ir teisinės praktikos sistema, liečiančia valdymo institucijų ir jų funkcionalinio veikimo organizaciją, — aš jau esu kitoje vietoje pasakęs ir čion šio nekartosiu (žr. šio rašto II skyriaus 16 skyrelį). Į šią organizaciją įsiveržė tam tikri socialiniai veiksniai, kurie, sunaudodami ypač teisėjų magistratūrą „senojo režimo" parlamentuose, taip sugebėjo įsipinti į karaliaus valdymo sistemą, kad iš tikrųjų iš karaliaus tarnų, jo valdžios agentų, jie virto pačios karaliaus galios bendrininkais, su kuriais karalius buvo verčiamas dalintis valdančiųjų būkle. Prancūzija buvo įgijusi kompromisinės konstitucijos, sudarytos konstituciniais įpročiais ir precedentais. Mes jau žinome, koki buvo teisėjų magistratūros ir jųjų parlamentų galia šioje kompromisinėje konstitucinėje konstrukcijoje. Didžioji Prancūzų Revoliucija perdirbo iš pamatų visą konstitucinę valstybės valdžios konstrukciją. Tasai socialinis veiksnys, kuris buvo revoliucijoje veikliausias ir kuris ją laimėjo — vadinamasis „trečiasis luomas" arba buržuaziją, buvo tas pats, kuris jau buvo pradėjęs veržtis į karaliaus valdžią administracinės monarchijos metu. Vadinasi, jis jau turėjo valdžioje stiprią poziciją ir nebuvo taip jau prislėgtas ir bejėgis, kaip butų galima spręsti iš jo pareikštos Revoliucijoje neapykantos griaunamai monarchijai ir jo skleidžiamos legendos apie karalių despotiją.

Tačiau „trečiajam luomui" rūpėjo visiškas išsivadavimas iš pančių, kuriais jį varžė senieji socialiniai veiksniai. Jam rūpėjo būti nebe karaliaus bendrininku valstybės valdžioje, dargi bendrininku, taip sakant, kontrabandiniu, privalančiu slėpti savo dalyvavimą valdžioje ir kovoti del jo su neaprėžtos absoliutinės monarchijos obalsiais ir karalių pastangomis atgaivinti

šiuos obalsius gyvenime, pasitenkinant neoficialine, neviešąja įtaka ir kenčiant įvairias įvairių kitų nusigyvenusių socialinių veiksnių teisines privilegijas, bet tapti tikrais valdovais, pasisavinti visą viešąją galią valstybėje. „Trečiasis luomas" juto savo socialinį bei politinį subrendimą, savo jėgas pakelti visą viešosios galios naštą ir pertvarkyti valstybinio bendravimo konstrukciją, pritaikinant ją savo siekiamiems socialiniams tikslams.

4. „Trečiojo luomo" ruošimasis prie revoliucijos; racionalizmas, drąsa, pasitikėjimas savimi, naujienų pamėgimas, paradoksų skleidimas.

Per visą XVIII amžių „trečiasis luomas" ruošėsi šiam didžiajam konstituciniam perversmui. Jis atidžiai sekė visas keliamas naujas idejas bei obalsius anos gadynės moksle, rėmė filosofus ir jų doktrinas, skelbiančias naujas socialinio bendravimo bei valstybinės santvarkos sąvokas, gaudė viską, kas buvo mintyse ir raštuose naujo, neigiančio esamąją tvarką, revoliucinio, griaunančio senus nusistovėjusius socialinius autoritetus, skelbiančio naujas tiesas ir naujus idealus. Beribė, bekraštė drąsa, kuria tiesiog stebėtis galima, reiškiasi šiame pamėgime viso, kas nauja ir neištirta, ir šiame idejiniame ardyme viso, kas sena ir nusistovėję. Taine, de Toqueville, Cournot, Brunetière, Jurgis Sorel ir kiti, kurie studijavo anų laikų visuomenės ūpą Prancūzijoje ir rašė apie idejinį judėjimą, paruošusį Didžiosios Revoliucijos įvykdytą socialinę bei valstybinę reformą, savo raštuose vaizdžiai rodo, koks nepaprastas buvo anos gadynės žmonių pasitikėjimas bet kuriais revoliuciniais obalsiais visose socialinio gyvenimo srityse, visiškas senų autoritetų nupuolimas, o už tai pamėgimas drąsiausių idejinių naujienų ir griežčiausių paradoksų, nukreiptų prieš visą socialinį bei valstybinį status quo. Rodos, visa, kas nauja, kas užsimanyta, yra pasiekiama vienu valios įtempimu, vienu pasiryžimu tai pasiekti. Anos gadynės racionalizmas, kuris visuomet lydi revoliucinį įtempimą ir verčia žmones matuoti savo pajėgas savo užsimanymais, o ne atvirkščiai, buvo pasiekęs aukščiausiojo laipsnio. Viskas atrodydavo šiems reformos šalininkams pasiekiama, lengva ir įvykdoma, jei tik tas atatinka jų „proto" („raison") kategorijų sąvokas.

Šita nuostabi ardymo ir griovimo drąsa, šitas nuoseklus ir griežtas racionalizmas, nežinąs abejojimų nei rezervų, — tikrai rodė, kad tas veiksnys arba tie veiksniai, kurie be baimės buvo įsivarę į šią idejinę griežtos reformos spekuliaciją, turi gana jėgos milžiniškos reformos darbui; gal ne viskas iš sumanyto bus pasiekta, gal darbas bus kai kuriose savo išvadose sustabdytas arba iškreiptas kurių nors trečiųjų veiksnių, gal jis užtiks savo kely iš anksto nenumatomų kliūčių, bet tas, kuris besvyruodamas drįsta įžengti į šio darbo kelią, tegali būti jaunas ir stiprus: jis žino, kad suvaldys visas jėgas, kurios pamėgintų jo darbo vaisius iš jo išplėšti; ir todel jis nebijo griauti bei ardyti, jis drįsta skelbti griežčiausius, gal ir neįvykdomus, obalsius, kuriais galima paraginti visos svajonės, įsigyti visų skriaudžiamųjų simpatijos ir pasitikėjimo, įkaitrinti visi socialinės aistros elementai ir patraukti revoliucinio griovimo darban kuo daugiau bendrininkų, ne tik iš savo eilių, bet ir iš plačiausios liaudies, kurioje gali glūdėti instinktai, toli gražu nesutampą su ruošiamu buržuazijos socialiniu ponavimu. „Trečiasis luomas" juto, kad revoliucinis rytojus tikrai priklausys jam ir kad jokie paradoksai nebus jam baisūs; jis visas jų išdavas suvaldys ir visą atliktąjį judėjimą sunaudos savo realiems socialiniams tikslams. Taip ir atsitiko: Revoliucijos banga vietomis peršoko „trečiojo luomo" socialinį nusistatymą ir jojo socialinius tikslus, kartais liaudies aistroje ėmė naikinti šio „luomo" šulus, neskirdama jų nuo „aristokratų", iššudė jų daugybę giljotina; vėliau dar kuriam laikui grįžo, kad ir sušvelnintoje formoje, „senojo režimo" reakcija, monarchijos ir senų socialinių veiksnių „restauracija", bet vis delto Revoliucijos laimėtoju buvo jis, trečiasis luomas, ir Revoliucijos nuveiktas darbas, Revoliucijos įsteigtoji teisinė konstrukcija — ėjo buržuazijos socialinės hegemonijos ir buržuazijos siekiamų socialinių tikslų keliais. XVIII amžiuje jai rūpėjo pirmon eilėn senosios visuomenės suardymas, senosios valstybinės konstitucinės konstrukcijos nugriovimas — Revoliucija.

Tiesa, filosofų ir socialinės bei valstybinės reformos pranašų skelbiamieji obalsiai buvo mėgiami ir prancūzų XVIII amžiaus bajorijos, kuri jau tiesiog nieko Revoliucijoje laimėti negalėjo ir kuri turėjo kaip tik tapti ruošiamojo judėjimo auka. Aristokratų salonuose buvo girdėti drąsiausieji socialiniai pa-

radoksai, kartais net tokie, kurių būtų nusigandę ir mūsų gadynės pažangieji veiksniai. Bet ten buvo tik žaidimas, tai buvo sui generis salonų mada; tai nebuvo rimta. Už tai „trečiojo luomo“ žmonių šie obalsiai bei paradoksai kartu su naujomis socialinio ir konstitucinio mokslo doktrinomis buvo uoliai skleidžiami į liaudį ir populiarizuojami brošiurose ir leidiniuose, buvo visai rimtai ir planingai dėstomi. Ir šiame darbe bendradarbiavo pati karaliaus administracija, patys karaliaus administracijos valdininkai, susiorganizavę irgi į sui generis „luomą“, turintį daug bendro su ruošiančiu didįjį perversmą „trečiuoju luomu“. Šiems artimiems socialiniams veiksniams, kurie kits kitu buvo persisunkę ir kits kitą rėmė, lygiai rūpėjo išsivaduoti iš senų veiksnių kompromiso jungo.

5. Senosios monarchijos nelankstumas; parazitinių socialinių veiksnių koncentracija po monarchijos vėliava.

Prancūzijos monarchija jau buvo aprėžta, bet jos karaliai laikėsi absoliutinės monarchijos titulų bei formulų. Nejaugi tik del šių formulų kilo Didžioji Revoliucija? Žinoma, ne; ji kilo del visiško socialinio bendravimo nuvalymo nuo senų nusigyvenusių socialinių veiksnių, kurie buvo prisišlieję prie šios monarchijos ir gyveno savo privilegijomis be jokio atsilyginimo sociališkai naudingu darbu, tuo pačiu virtę parazitais ir savo privilegijuotomis teisėmis užgulę ekonominio plėtimosi ir laisvosios iniciatyvos dirvą; podraug ji buvo skiriama visiškam monarchijos pašalinimui, nes buržuazija, pasiekdama ekonominės ir socialinės hegemonijos ir pertvarkydama teisinę socialinio bendravimo konstrukciją, siekė ir politinio viešpatavimo, kuris turėjo būti užfiksuotas naująja konstitucine teritorinės viešpataujančios valdžios konstrukcija, ir nebuvo reikalinga dalintis šiuo viešpatavimu su buvusiais valdovais, organizuotais karūnos institucijoje. Jei buvę valdovai būtų turėję užtenkamai lankstumo, jei jie būtų sugebėję prisitaikinti ruošiamai, o vėliau jau vykstančiai, reformai ir būtų pasitenkinę tam tikra buržuazijos viešpatavimo organo būkle, kuri jiems buvo iš karto mėginama paskirti (karaliaus, kaipo administracinės arba „vykdomosios“ funkcijos konstitucinio organo, būklė pirmojoje 1791 m. konstitucijoje), tai gal naujos socialinės ir teisinės tvarkos steigėjai nebūtų perdaug nusistatę prieš

pačią šiaip pertvarkytą karaliaus ar karūnos instituciją. Vėliau, XIX amžiuje, mes galėtume rasti nemaža pavyzdžių tokio karaliaus, kaipo konstitucinio organo, institucijos suderinimo su demokratine konstitucine konstrukcija ir šios institucijos ramaus sugyvenimo su klasiškomis demokratinės tvarkos institucijomis. Bet Prancūzijos karūnos institucijos nepavyko atskirti nuo jos kilminio prado, ir ji turėjo žūti arba atgimti kompromisu, restauracija, bet ne nusileidimu ir pasidavimu naujajai tvarkai. Absoliutinės monarchijos pradas, senas monarchistinis suverenitetas perdaug giliai buvo į ją įsikūnijęs ir sudaręs jos esminį elementą. Ir kovoje naujojo socialinio bei konstitucinio režimo su senuoju, monarchija, ir jos pagrindinė karūnos ar karaliaus, kaipo suvereninio valdovo, institucija, virto visų senų nusigyvenusių socialinių veiksnių organizaciniu centru bei būrimosi ir rikiuotės vėliava. Ir todel net visa šių dviejų socialinių tvarkų kova, kuri prasidėjo Didžiąja Prancūzų Revoliucija ir tęsėsi per visą XIX amžių ir galutinai buvo baigta tiktai mūsų akyse XX amžiuje naujos tvarkos galutiniu laimėjimu, gali būti konstitucinės teisės atžvilgiu pareikšta šia konstitucine formula: kova del monarchistinio ar demokratinio (tautos) suvereniteto.

6. Mokslo ginčas prieš legistų doktrinos tezes. Įgimtosios teisės ir įgimtųjų individualinių teisių doktrina. Hugo Grotius, Locke, Puffendorf. Suvereninio žmogaus suvereninės sutarties—sąvokos. Vienalypės suvereninės tautos formula.

XVII ir XVIII amžiaus mokslas buvo senai, dar prieš Revoliuciją, iškėlęs ginčą prieš legistų doktrinos tezes apie monarchistinį suverenitetą. Ryškiausia ir, mano supratimu, svarbiausia šio ginčo žymė — tai reakcija prieš absoliutinių valdovų pastangas iškreipti socialinę funkcionalinę savo galios ir paties valstybinio bendravimo bei valstybės valdžios esmę. Nors tiek Bažnyčios mokslas tiek legistų doktrina, kaip aš stengiausi aukščiau išaiškinti, rėmė valdovų galią tam tikrais sumetimais apie funkcionalinį josios vaidmenį ir, vadinasi, nustatydavo šį valdovų „suverenumą“ arba jųjų viešpatavimą socialinio bendravimo reikalais, kaipo vieną svarbiųjų šio bendravimo elementą, — tai patys valdovai, o vėliau ir kai kurie ištikimi monarchistinei idejai socialiniai veiksniai buvo linkę

visiškai atpalaiduoti valdovo galią nuo bet kurios priklausomybės socialiniam bendravimui ir žiūrėti į valstybę ir josios valdžia. kaip į valdovo daiktą, kaip į jojo teisės objektą, kaip į jojo privatišką ar asmeniška dalyką.

Suvereninės objektyvinės valdovo teisės ar socialinės valdovo funkcijos dilema pasidarė viena iš svarbiųjų viešosios teisės problemų. Monarchistai gynė pirmąją tezę, mokslas ėmė kelti antrąją tezę. Tiesa, netruko moksle, ypač ankstyvesnę gadynę, ir pirmosios tezės gynėjų. Socialinės funkcijos ir socialinio bendravimo hegemonijos gynėjai moksle atgaivino senąją dar Bažnyčios moksle ir scholastiškoje viduramžio filosofijoje glūdančią idėją apie žmogaus—individo—esminę autonomiją, panašią į suverenumo sąvoką, ir apie neperleidžiamąją žmogaus laisvę, apie kiekvieno individo autonominę žmonišką vertę, apie valdomųjų žmonių ir tautos „teisę" aprėžiančią valdovų nuožiūra ir sudarančią viešosios galios pagrindą.

Šios idejos buvo atgaivintos ir išrutuliotos, apdirbtos ir išplėstos tam tikrose mokslo sistemose. Kilo stipra ir įtakinga įgimtųjų subjektyvinių žmogaus teisių ir įgimtosios objektyvinės teisės doktrina arba gal filosofiška srovė — mokykla. Valstybės ir valdžios klausimuose buvo ryškiai pabrėžiama socialinis bendravimo momentas, kuris negali būti nuslopintas valdymo ir viešpatavimo momento, nes pastarasis esąs tiktai pirmojo funkcionalinis reiškinys. Minties galiūnai, kaip Hugo Grotius („De jure belli et pacis", 1625 m.), Locke („Two treatises on government" — 1690 m.), Puffendorf („De jure naturae et gentium libri octo" — 1673 m.) sudaro šioms idejoms bei sąvokoms tam tikras konstrukcijas.

Tiesa, šiose konstrukcijose pamažu nyksta vienas iš svarbiausiųjų socialinio bendravimo elementų, būtent, organizuotos socialinių junginių visuomenės tarpas ir žmonės — individai — jungiami tiesiog į valstybę, kurios sąvokoje tirpsta visa visuomenės sąvoka, kas sudaro, be abejo, silpniausią teorinį visų šių konstrukcijų momentą. Šią spragą turėjo užpildyti tiktai XIX amžiaus mokslas, atkreipęs tikslaus dėmesio į visuomenės tarpą tarp individų ir valstybės (ypač socialistų doktrinos ir sociologų nuopelnas).

Kai rodo Gierke savo knygoje apie jos atgaivintąjį įdomų vokiečių filosofą Althusius'ą, pastarasis, kurio moksle Gier-

ke randa pirmus garsiosios doktrinos apie visuomenės sutartį pėdsakus, dar buvęs kreipęs dėmesį į diferencijuotus socialinius veiksnius, vadinasi, į visuomenę, kad ir rudimentarinėje formoje, nes pas jį šios sutarties subjektais esą ne individai, bet miestai ir atskiros žemės; bet labiau išplėtotose ir tobulesnėse šios idejos konstrukcijose šis visuomenės momentas jau išnyksta. Lieka individai, kaipo suvereniniai atomai ir esminiai viso socialinio bendravimo veiksniai,steigėjai, ir jųjų sudaryta „tauta", juos visus apimanti, bei valstybė, kaip tautos organizacinė forma, josios funkcionalinis padaras, josios taip sakant aparatas arba ekspozitūra.

Visos šios konstrukcijos ieško socialiniam bendravimui, tautai, eventualiai valstybei ir jos valdžiai, tam tikro teisinio rakto ir randa jį — žmonių suvereninių individų sutartyje. Svarbiausi jų tarpe yra anglo Locke'o teorinė konstrukcija, kuri galima laikyti naujosios demokratijos ir josios kilminės doktrinos — vadinamosios visuomenės sutarties doktrinos — pagrindu. Joje sutartinis „tautos suverenitetas" nuosekliai remia visą valstybinį bendravimą ir visą valstybės valdžią, kaipo šio suvereniteto funkcionalinį aparatą.

Ir pats šis diferenciuotos visuomenės pakeitimas vienalype tauta, žymus visose šiose konstrukcijose ir sudaręs jųjų visų klaidą, bet nuoseklus pagal įgimtųjų suvereninių žmogaus individualinių teisių sąvokas — turėjo politinio pagrindo. Esamomis socialinėmis sąlygomis jis buvo tikslus kovoje prieš monarchistinį socialinio bendravimo iškreipimą, nes, iš vienos pusės, nustatydamas valdžios, kaipo žmonių socialinės sutarties funkcijos, socialinį pobūdį, iš kitos pusės, jis vienalypės tautos formuloje palaikydavo viešpataujančio valstybinio bendravimo vienumą, apsaugodamas jį nuo anarchijos, kurios dvasia tebuvo gyva anos gadynės socialiniuose veiksniuose, kilusiuose iš feodalinės bei korporacinės viduramžio tvarkos ir valdovų valdžios įjungtuose į vienalypį viešpataujantį valstybinį junginį. Pastaroji monarchijos išdava buvo brangintina, nes mokslui ir naujiems socialiniams veiksniams, kovojantiems už socialinį valstybės pobūdį prieš monarchistinį jojo iškreipimą, visai nerūpėjo tas, kad kartu su monarchistiniu dėsniu būtų užgauta ir pati valstybė; rūpėjo ne reakcija į anarchiją, bet socialinio valstybės pobūdžio gelbėjimas, išvadavimas valstybės

nuo valdovų privatinės teisės, nuo valdovų asmeniško savinimosi šio svarbaus socialinio padaro. Šis judėjimas galima laikyti valstybės socializacijos judėjimu, sudarančiu vieną rimčiausių gimstančios naujosios demokratijos garbės titulą. Be abejo, savo laiku ir patys valdovai turėjo didžiausių nuopelnų valstybės įsteigime; naujoji valstybė yra iš dalies jų kuriamųjų darbų vaisius. Bet kaip viskas viešoje socialinėje srity — ir šis vaisius turėjo būti socializuotas, kada jam pradėjo grėsti pavojus iš tų, kurie patys buvo nusipelnę jo gamybos metu.

Vienalypės tautos ir josios suvereniteto formula, slopinanti visuomenės veiksnį, kad ir ne visai tobula, buvo politiškai tiksli. Ji buvo patogi dar tuo, kad ji padėdavo raginti kovon už valstybės socializaciją ir tuos plačius liaudies sluoksnius, kuriems dar tuo tarpu nelemta buvo betarpiškai pasinaudoti būsimuoju laimėjimu, ruošiančiu buržuazijos socialinį viešpatavimą.

Tad naujas XVII ir XVIII amžiaus mokslas padėjo stiprius idejinius valstybės socializacijos pamatus. Jis giliai pasikasė po absoliutinės monarchijos pagrindais ir suteikė valstybės valdžiai naują aiškų teisinį žmonių sutarties titulą. Šis teisinio valdžios titulo keitimas buvo jungiamas ir su valdžios konstrukcijos keitimu, jei iš karto ne praktikoje, tai bent teorijoje — konstitucinių reformų de lege ferenda srity.

7. Mėginimas sunaudoti įgimtųjų teisių ir suvereninės žmonių sutarties sąvokas absoliutinei monarchijai paremti. Hobbes.

Tiesa, netrūko bandymų sunaudoti net ir šį socialinį valdžios titulą ne valstybės konstrukcijos socializacijai, bet kaip tik griežčiausiai absoliutinei monarchijai paremti. Ryškiausia šios rūšies bandymą moksle mes randame, būtent, žymaus ir garsaus filosofo Hobbes'o konstrukcijoje. Savo garsiosiose knygose apie valstybę, kurią jis vadina „Leviathanu", — baisiu gyviu, praryjančiu visas laisves ir pavergiančiu visus žmones savo tarnybai, — Hobbes labai nuodugniai analizuoja pagrindinę ir esminę žmogaus individualinę laisvę, tikrai suvereninę, gautąją iš gamtos be jokios socialinės sankcijos. Šią suvereninę žmonių būklę, nepaliestą socialinio bendravimo, besireiš-

kiančią neaprėžtu egoizmu, jis nustato, kaipo žmonių „gamtos būklę" — „status naturalis"; iš šios padėties žmonės pereiną į „civilinę" arba socialinę padėtį suverenine tarpusavia sutartimi, kuria jie, sutarties subjektai, išsižadą savo neaprėžtojo laisvo egoizmo, nustatą sau ribas, susivaržą ir steigią valdovą, kurio valdžion įsikūniįąs visas gamtinis žmogaus suverenumas, visa esminė žmonių galia ir laisvė. Valdovas nesąs sutarties dalyvis, josios subjektas ir šalis, — jis esąs sutarties padaras, — visuotinio suverenumo kristalizacija. Joks pasipriešinimas valdovui nesąs galimas, nes tai esą užgautų gamtišką suverenumo dėsnį. Absoliutinė monarchija, be jokių valdovo valdžios ribų, esanti vienintelė teisinė socialinio bendravimo forma; ji ir sudaranti šią galingą valstybę — Leviathaną, kuriam viskas privalą nusileisti ir pasiduoti. Čion socialinis tebėra absoliutinės monarchijos titulas, bet apie valdžios konstrukcijos socializaciją netenką kalbėti nė svajoti.

Hobbes'o doktrinos konstruktyvinėmis sąvokomis, liečiančiomis „gamtos padėtį" ir „socialinę padėtį", identifikuojamą su valstybiniu bendravimu, plačiai pasinaudojo tolimesne sutarties teorijos evoliucija; bet jo išvados, skiriamos absoliutinei monarchijai palaikyti, ne tiktai neįsigalėjo moksle ir nesuteikė paramos monarchijai, bet liko griežtai atmestos.

8. Visuomenės sutarties doktrina. Rousseau.

XVIII amžiaus mokslas, tęsdamas ir apdirbdamas savo XVII amžiaus pirmatakų idėjas, eidamas labiau Locke'o, negu Hobbes'o, mintimis — suformulavo tikslią vadinamosios visuomenės sutarties doktriną, kuri virto tiesiogine gimstančios demokratijos įkvėpėja. Visa eilė naujų rašytojų ir filosofų, kurių žymesniųjų tarpe tenka paminėti Wolff („Jus naturae metodo scientifica pertractatum"), Vattel („Droit des gens ou principes de la loi naturelle"), ir kiti, ruošia dirvą besiartinančiai demokratinei konstitucinei reformai. Bet ypatingos svarbos turi Ženevos filosofas, šveicarietis Jonas Jokūbas Rousseau, kuris savo raštais („Contrat social", „Lettres de la montagne", „Considérations sur le gouvernement de la Pologne") galutinai nustatė visuomenės sutarties doktriną, virtusią kuriam laikui lyg demokratijos mokslo evangelija.

Svarbiausia šiuo atžvilgiu naujos doktrinos mintis, kuria ji radikališkai skiriasi nuo Hobbes'o siūlomos konstrukcijos, yra ta, kad žmogaus įgimtasis suverenumas esąs neperleidžiamas, kuris jokia sutartimi nei jokiu smurtu negalįs būti nei paties žmogaus išsižadėtas arba kam kitam pavestas (deleguotas) nei iš žmogaus išplėštas, lygiai taip pat, kaip žmogus negali išsižadėti arba pavesti kitam savo būdo, savo jausmų, įvairių savo individualinių psichinių ypatybių, žymių, organų, kūno dalių ir t. t. Tad jokia sutartimi ir apskritai jokiu būdu valdovas negalėjęs šio žmonių suverenumo įsigyti arba paveldėti. Viskas, kas prieštarauja pačių žmonių suverenumui ir suvereniniam valdymuisi, esą despotiška ir neteisėta. Savo socialine sutartimi žmonės nesą sukūrę jokio sau valdovo, nes tai apskritai nesą galima, bet jie esą susidėję bendram valdymuisi, jie esą suvieniję visas atskiras suverenines savo valias į bendrąją arba visuotinę suvereninę valią, kurioje tebedalyvaujanti ir kiekviena individualinė sutarties subjektų valia. Tad valdymas, arba valdžia, esanti jų visų valdžia, bendrosios arba visuotinės valios subjektu esanti suvereninė tauta — jųjų, piliečių, visuma, — valstybė esanti bendrosios valios funkcionalinė konstrukcija.

Šiuo Rousseau mokslu valstybės konstitucija esanti visuomenės sutarties išdėstymas, valdžia tegalinti vykti tiesioginiu paties suvereno — tautos, piliečių visumos, valdymu, atliekamu arba jų pačių betarpiškai (įstatymų leidimo srity, nes tai kaip tik esanti klasikiška bendros valios reiškimosi bei kristalizavimosi sritis) arba per priklausomus ir veikiančius imperatyviniu mandatu agentus — valdininkus (valdymo ar administracijos) arba — Rousseau sąvokomis ir terminologija — „vykdomosios" funkcijos srity, į kurią jis įjungdavo ir teismo funkciją.

9. Publicistų raštų įtaka; Montesquieu, Blackstone, de Lolme, Mably. Prancūzų XVIII amžiaus rašytojai: Voltaire, Diderot, Enciklopedistai.

Be šitų doktrinos sąvokų, giliai veikiančių besirengiančių prie perversmo — Revoliucijos — žmonių sąmonę, kita rašytojų ir pozityvių konstitucinės teisės mokslininkų grupė tuo pačiu laiku dėstė savo raštuose svarbias „pavyzdingas" konstitucines institucijas, esamas ypač Anglijos valstybinėje santvarkoje, pa-

siekusioje tam tikro kompromisinio išsirutuliojimo, garantuojančio aiškiai socialinę valstybės valdžios funkcionalinę konstrukciją, kuri mūsų buvo išžiūrėta. Žymiausiais šios grupės rašytojais, kurių įtaka buvo žymi, buvo mūsų jau sykį cituoti Montesquieu, Blackstone, de Lolme, taipgi Mably ir kiti. Jų kiekvienas, ypač gi Montesquieu, nepasitenkino dėstymu, bet kartu sistematizavo ir, taip sakant, dogmatizavo savo dėstomąją konstrukciją. Jis ne tiktai informavo, bet ir mokė. Jis ne tiktai aiškino tam tikrą istorišką konstitucinę kategoriją, bet ir stengėsi tvirtai nustatyti klasikišką tobulą konstitucinę santvarką.

Ir šių raštų įtaka buvo labai žymi ir be galo svarbi. Montesquieu išdėstyta jo garsioje knygoje („Esprit des lois") „valdžių suskirstymo" („séparation des pouvoirs") tezė virto tikrąja ir iš tiesų klasikiškąja šios konstitucinės problemos doktrina, kuria nemažiau, jei ne daugiau, buvo Didžiosios Prancūzų Revoliucijos pasinaudota, negu Rousseau visuomenės sutarties ir tautos suvereniteto doktrinos sąvokomis, žymiai pertvarkytomis tos pačios Revoliucijos.

Žmonės tuo laiku, ypač Prancūzijoje, kur naujoji socialinė klasė, buržuazija, buvo stipriausia, šviesiausia ir pažangiausia— buvo linkę ieškoti ir domėtis tuo, kas tobula. Jie daug daugiau domėjosi „tobulomis" konstitucinėmis konstrukcijomis, vis tiek, ar teorinėmis ar iš kur kitur pasirinktomis ir atrodančiomis pavyzdingesnėmis negu savo esamomis konstitucinėmis institucijomis. Nors ir pastarosios būtų įdomu studijuoti, nors ir jųjų analizas būtų parodęs, kad tos monarchinės tiranijos iš tikrųjų jau nesama, bet šis analizas maža terūpėjo anos gadynės žmonėms. Galima tvirtinti, kad tie žmonės mažiau pažinojo savo konstitucinę santvarką, kurioje jie gyveno ir patys dalyvavo, negu įvairias idealines ir dirbtines santvarkas, beveikiančias publicistų raštuose. Jie mažiau pažinojo, negu pažįsta ją jų ainiai ir negu pažįstame ją mes. Jie nenorėjo jos žinoti. Šiuo reiškėsi įdomus didžiosios istoriškos konstitucinės Reformos instinktas.

Be to, ištisa eilė kitokių rašytojų Prancūzijoje, gvildenančių jau nebe ypatingai konstitucines problemas, bet apskritai socialinės kultūros, socialinių įpročių, socialinių santykių ir institucijų ir kitus klausimus, — veikė tąja pačia kryptimi, ati-

traukdama žmonių sąmonę nuo esamų dalykų, keisdama visas socialinio bendravimo sąvokas ir vesdama juos į idealinio bendravimo sritį. Tokie žodžio galiūnai, kaip Voltaire, tokie šviesūs racionalistai ir diletantai, kaip Diderot ir visa vadinamųjų enciklopedistų eilė, popularizuodavo tikrų filosofų darbą ir skleisdavo panašias mintis bei troškimus įvairiomis formomis ir įvairiais įvairių sąvokų keliais.

10. Įkurtosios Amerikos demokratijos įtaka. Prancūzų revoliucija ir anglų evoliucija.

Tad ne tiktai vienais paradoksais gyveno ir mito prancūzų „trečiojo luomo" sąmonė, besiruošdama Didžiajai Revoliucijai. Ji visa persisunkė didžiomis kategoriškomis socialinio ir valstybinio bendravimo bei konstitucinėmis idealinėmis konstrukcijomis. Ji tapo turtinga idejiniu ir konstruktyviniu sąvokų bagažu. Ji nekantriai degė noru visa tai įgyvendinti, paversti idealą tikrenybe. Dar labiau įkaitrino šį troškimą Amerikos įvykiai, kuriuose dalyvavo ir daugybė prancūzų. Anglų kolonistų sukilimas Šiaurės Amerikoje, jų epiškoji kova del nepriklausomybės, jų laisvės laimėjimas, jų paskelbtos „žmogaus ir piliečio teisių" deklaracijos, jų įgyvendintos įkurtose valstybėse grynai demokratinės, konstitucinės konstrukcijos su visomis stambiausiomis naujosios idealinės tvarkos institucijomis, tautos suverenitetu, rašytąja konstitucija, formaliniu „valdžių suskirstymu" ir t. t. — tas viskas buvo sutikta Prancūzijoje didžiausiu entuziazmu, ir sveikinama, kaip kuone apreikštoji tiesa, kaip revoliucija, kaip geriausias įrodymas, jog viskas, kas buvo del naujos tvarkos skelbiama, tai nesą tiktai svajonė ir žodžiai, bet esanti gyva imperatyvinė tikrenybė.

Stambiųjų, ypač XVII amžiaus, naujos tvarkos doktrinų įtaka buvo žymi ir Anglijoje. Ne tiktai Hobbes, bet ir Locke buvo anglai ir rašė ypač Anglijai. Jų kontinentiniai XVIII amžiaus mokiniai tiktai plėtojo, sistematizavo ir tobulino jų pagrindines tezes. Iš Anglijos konstitucinių institucijų buvo dažnai kaip tik imami tie pavyzdžiai, kurie kontinentinių publicistų (ypač Mantesquieu) raštuose virsdavo klasikiškomis doktrinomis, įsipinančiomis į naujos demokratinės tvarkos idealinę konstrukciją. XVII amžiuje, vadinasi, prieš patį Anglijos parlamen-

tarizmo gimimą, suvereninio Anglijos parlamento veiksnių, rūmų ir karūnos konfliktas del prerogatyvinio valdymo suderinimo su rūmų atstovaujamų veiksnių veržimusi į valdymo funkcijos sritį buvo priėjęs tokios stadijos, kurioje nebebuvo matyti kompromisinių tolimesnės konstitucinės eigos kelių; kilo griežta kova, abi pusi — karalius ir rūmai — sukilo kits prieš kitą karan; ištiko dvi viena po kitos revoliucijos; buvo pakeista karūnos dinastija. Bet pagaliau netikėtai precedentiniame parlamentarizme buvo rastas takas, kuriuo išsiliejo konstitucinės evoliucijos srovė, ir konstitucinis konfliktas bei karas pamažu likvidavosi taikingu būdu naujoje konstitucinėje konstrukcijoje. Prancūzijai XVIII amžiuje nebuvo lemta rasti toks kompromisinės evoliucijos metodas. Ten visas idejinis konstitucinis fermentas sujudo vienoje didžiausių pasaulio revoliucijų. Konfliktas buvo Prancūzijoje griežtesnis; laikas buvo visu amžiu vėlesnis; reformos įtempimas žmonių sąmonėje buvo daug daugiau kategoriškas; sąvokų metodas buvo labiau racionalistinis; senoji monarchija buvo kietesnė, visa konstitucinė konstrukcija turėjo daug mažiau lankstumo, dinastija nebuvo pasikeitusi. Pagaliau gal anglų ir prancūzų būdo, temperamento, psichikos skirtumas taip pat kiek šiuo atžvilgiu nusvėrė.

11. Didžiosios Revoliucijos konstitucinio darbo tęstinumas. Idealinių konstitucinių sąvokų pertvarkymas praktiškai konstitucinei konstrukcijai. Siéyès. Klasikiškos demokratinės konstrukcijos kertinės konstitucinės institucijos: a. esminės žmogaus ir piliečio individualinės teisės; b. Tautos suverenumas; c. steigiamoji ir įsteigtoji valdžia; d. rašytoji konstitucija; e. valdžios funkcijų suskirstymas. Reprezentacinis pradas.

Aš nemanau smulkiai dėstyti visos konstitucinės Didžiosios Revoliucijos kūrybos ir tiksliai nagrinėti tų visų besikeičiančių konstitucinių stadijų, kuriomis Revoliucijos eiga žengė nuo 1789 m., ir Tautinio Susirinkimo („Ansemblée Nationale") paruoštos 1791 m. konstitucijos per Konvento diktatūrą ir III metų fruktidoro 5 d. bei VIII metų frimero 22 d. konstitucijas į cezaristinę Napoleono Didžiojo Imperiją, nuvedusią pagaliau Prancūziją į 1814 — 1815 m. Burbonų Restauraciją ir parlamenta-

rizmą. Gal tiktai prie progos šį tą iš šių konstitucinių stadijų paliesiu. Svarbiausias ir pagrindinis yra 1789 — 1791 m. Tautinio Susirinkimo nuveiktas konstitucinės reformos darbas, kuris nustatė tam tikrus naujosios konstrukcijos dėsnius ir tam tikrą liniją, savo stambiaisiais bruožais neišnykusią ir po šiai dienai, kad ir pertvarkytą savotiško kontinentinio, kuris galima pavadinti ir prancūzišku, parlamentarizmo. Pagaliau visos atskiros Revoliucijos eigos stadijos, kad ir įdomios bei reikšmingos ir, be abejo, pasižymėjusios kiekviena savo tam tikru konstituciniu savotiškumu, vis delto tęsė vieną esminį demokratinės konstitucinės konstrukcijos darbą. Nuo 1789 m. iki 1875 m. konstitucinė Prancūzijos konstrukcija iš tikrųjų ne šokinėja, bet evoliucionuoja. Kaip jūros bangos, jei mes žiūrėsime į jas iš arti, mums rodysis kiekviena viena kitai svetima bei atskira, individuali ir nykstanti, bet vis delto visos tebėra vienos jūros reiškiniai, o regimos iš tolo ir iš viršaus, iš orlaivio, jos virsta pastovios ir logiškai dėsto jūros paviršiaus padėtį atmosferos ir vėjo įtakoje, — taip ir šios atskiros konstitucinės stadijos, lyg didelio istorinio proceso bangos, dėsto ne savo besikeičiančių smulkmenų individualumu, bet savo dėsnio, savo socialinio gaivalo pastovumu, vieną didelį judėjimą, vieną esminę nuoseklią kūrybą.

Prancūzų revoliucijai teko ne tiktai mechaniškai įgyvendinti tas viskas, kas jau buvo sąmonėje visų idealinių konstitucinių sąvokų paruošta, bet ir pasidarbuoti taip pasirinkimu jų tarpe tinkamesnių bei tikslesnių, taip pasirinktų pertvarkymu ir galutiniu paruošimu praktikai. Kas kita buvo savintis jos idealiniam vartojimui minties srity, o kas kita — taikinti jos socialiniam bei valstybiniam gyvenimui, kaip veikiančios imperatyvinės teisinės institucijos.

Svarbiausią šio uždavinio darbą atliko kaip tik pirmieji vadinamieji „1789 metų žmonės“, o žymiausiu naujų institucijų teisiniu konstruktorium, kurio minčių dauguma, bet, žinoma, ne visos, laimėjo šiuose kelerių metų konstituciniuose debatuose ir buvo užfiksuotos įkurtoje konstitucijoje, buvo jų tarpe ypač Siėyès, buvęs kunigas, nepaprastų gabumų, didžiausio proto lankstumo ir energijos veiklios orientacijos žmogus.

Aš jau kitoje vietoje (ž. šio rašto II skyriaus 9 skyrelį) turėjau progos, rodos, pakankamai aiškiai apibrėžti tą klasikišką

demokratinę konstitucinę konstrukciją, kurią nustatė Didžioji Prancūzų Revoliucija kaip tik 1789 m. žmonių darbu. Aš čion turiu galvoj ne smulkesnes, kad ir svarbias šios tvarkos institucijas, dėstančias konstrukciją, bet pačius tvarkos dėsnius, pačias kertines jos pamatų institucijas, kuriomis remiasi ir laikosi visa konstrukcija. Šios kertinės visos klasikiškos demokratinės konstrukcijos institucijos yra šios: *a.* žmogaus ir piliečio esminės ir individualinės teisės; *b.* tautos suverenumas; *c.* suvereninė *steigiamoji* ir funkcionalinė *įsteigtoji* arba konstitucinė valdžia (galia); *d.* rašytoji konstitucija, kaipo steigiamosios galios padaras ir įsteigtosios galios teisinis pagrindas ir *e.* valdžių (galių, tiksliau — valdžios funkcijų) suskirstymas.

Gal šitas penkių kertinių konstitucinių institucijų sąrašas tektų papildyti dar vienu teisiniu šios konstrukcijos dėsniu, kuris taip pat yra šioje klasikiškoje prancūziškoje konstrukcijoje esminis: tai yra reprezentacinis pradas, liečiąs visą valdžios konstrukciją nuo paties suvereninio tautos veiksnio iki pagrindinių įsteigtosios valdžios organų. Kaip tik šiuo reprezentaciniu pradu visa Didžiosios Revoliucijos konstitucinė konstrukcija nutolsta nuo Rousseau mokslo ir įgyja to ypatingo pobūdžio, kuris yra charakteringas prancūziškai demokratinei sistemai: jis turėjo didelės reikšmės ir administracinio teismo institucijos atsiradimui. Tai yra tas pradas, kuris glūdi jau Montesquieu koncepcijoje ir kurio žymiausiu įkūrėju buvo kaip tik Siéyès.

12. Žmogaus ir Piliečio Teisių Deklaracija; josios idealinis pobūdis; Rousseau sąvokų įtaka. Deklaracijos tezės. Jųjų nesuderinimas su Revoliucijos įkurtosios reprezentacinės demokratinės konstrukcijos tezėmis.

Naturali savaiminga, ne reprezentacinė—yra šioje konstrukcijoje tiktai žmogaus individo teisinė būklė, besireiškianti jo individualinėmis subjektyvinėmis teisėmis valstybėje. Šios teisės esančios esminės. Jų konstrukciją, jų klasikišką „katalogą" nustatė garsioji 1789 m. „Žmogaus ir piliečio Teisių Deklaracija". Šioje „žmogaus teisių" institucijoje yra palaikyta klasikiška prademokratinė suvereninio žmogaus-individo ir jojo įgimtųjų teisių sąvoka, ta pagrindinė sąvoka, kuri XVII ir XVIII amžių mokslo buvo dedama ne tiktai valstybės, bet ir pačios

suvereninės tautos, viso apskritai socialinio bendravimo ir pačios pastarojo steigiamosios „visuomenės sutarties“ pamatan.

Deklaracija šių teisių nesteigianti, ji jas tiktai konstatuojanti ir skelbianti. Ji vadina jas įgimtomis, neperleidžiamomis, nenustojamomis ir šventomis. Ji konstatuoja, kad žmonės gimstą ir lieką laisvi ir lygūs teisių atžvilgiu (Deklaracijos 1 str.). Šias teises ji klasifikuoja keturiomis stambiomis kategorijomis: *a.* laisvė, *b.* nuosavybė, *c.* saugumas, ir *d.* pasipriešinimas smurtui (2 str.).

Iš tikrųjų tarp šitos pirmos kertinės konstitucinės institucijos ir visų kitų, mano aukščiau nurodytų, yra žymus prieštaravimas. Aš jį aiškinu tuo, kad Teisių Deklaracija, budama priimta ir paskelbta 1789 m., kada dar naujoji pozityvinė konstitucinė konstrukcija nebuvo sudaryta ir kada jaunas Tautinis Susirinkimas dar vedė kovą su senais veiksniais del pačios savo galios sudaryti ją, neturėjo jokio organiško ryšio su tais konstituciniais debatais, kurie vėliau kilo ir tęsėsi del konstitucijos akto ir kurių išvadomis ir buvo pagaliau nustatyta naujoji pozityvinė demokratinė konstitucinė konstrukcija, užfiksuota 1791 m. konstitucijoje. Šiais debatais ir jų išvadomis buvo pagaminta naujoji konstrukcija; tuo tarpu 1789 m. Deklaracija nėra to darbo vaisium; ji dar yra tiesioginis reiškinys tų idealinių naujos tvarkos sąvokų, kurios gana chaotiškoje ir nepritaikintoje tikrajam valstybiniam gyvenimui formoje buvo persunkusios susirinkusių valstybės tvarkytojų sąmonę. Šis josios idealinis pobūdis, šis naivumas, šis betarpiškas tikybinis jos ūpas sudaro jos nepaprastą grožį.

Vis delto ji nėra logiškai suderinta su Revoliucijos nustatyta pozityvine naujos konstitucinės konstrukcijos sistema. Ji tebėra pilna Rousseau sąvokų. Tauta joje tebėra laikoma visų žmonių-individų visuma — visais žmonėmis. Tuo tarpu pozityvinėje Revoliucijos konstrukcijoje tauta esanti tam tikras tęstinis socialinis junginys, apimąs ne tiktai šios valandos gyventojus. Pagal šią pozityvinę konstrukciją ši tęstinė tauta pati betarpiškai reikštis ir veikti negalinti: ji reiškiantisi šios gadynės gyventojų, vadinasi, šios kartos savo narių nusistatymu; šie gyventojai arba gyvoji karta esanti tautos atstovė - reprezentantė.

Deklaracijos dėsniais žmogus esąs savaime tuo pačiu pilietis, tautos suverenumas esąs bendrąja ar visuotine visų suverenumų žmonių-piliečių valia; įstatymas esąs šios bendrosios valios reiškinys; kiekvienas žmogus-pilietis savaime, kaipo toks, savo pagrindiniu suverenumu ir savo dalyvavimu bendrojoje valioje galįs veikti valdžią, kurios visi vykdytojai esą bendrosios valios priklausomieji agentai, atsakingi, kontroliuojami ir veikią imperatyviniu mandatu; vadinasi, Deklaracijos tezėmis valstybės valdymas tegalįs būti tiesioginis pačios tautos, pačių piliečių visumos; net ir valdžios funkcijų klasifikacijos atžvilgiu Deklaracija laikosi Rousseau sąvokų: jos įžangoje, kur kalbama apie valstybės valdžios aktus, minima tiktai dvi „Galios" — „įstatymų leidžiamoji Galia" („Pouvoir législatif") ir „vykdomoji Galia" (Pouvoir exécutif"), — „teismo Galia" ir josios aktai visai nepaminėti, matyti — jie, pagal Rousseau doktriną, apimami „vykdomosios Galios" sąvokos. Pagaliau ir pasipriešinimo smurtui arba sukilimo teisė, kaipo logiška individo suverenumo išvada ir jojo teisinė sankcija, priklauso tai pačiai idealinės konstrukcijos rūšiai; pabrėžiama, kad Deklaracijos tezėmis ši teisė taip pat esanti kaip tik individualinė — kiekvieno žmogaus įgimtoji — teisė: tai yra nuosekli Rousseau tiesioginės demokratijos tezė — visi žmonės savo visuotine sutartine suverenine valia valdą arba valdąsi, valdomųjų gi ar pavaldinių — nesą.

Visose šitose Deklaracijos tezėse aiški yra Rousseau doktrinos konstrukcija (del Rousseau doktrinos tezių žiūr. lietuvių kalba mano „Reprezentacija ir mandatas", 10 — 17 ir 48 — 49 pusl.).

Pozityvinės revoliucinės demokratinės konstrukcijos dėsniais, visos šitos tezės turėtų būti kategoriškai perdirbtos, o kai kurios visiškai atmestos. Šiais dėsniais žmogus nesąs savaime pilnas pilietis; šiais dėsniais nustatoma dvejopa pilietybė: viena vadinama pasyvi, iš tikrųjų savaime priklausanti visiems valstybinės tautos nariams; ji kaip tik reiškiantisi šiuo dalyvavimu tautoje ir būtent atstovaujančioje tautą reprezentacinėje gyvoje tautos kartoje; bet gyvos tautos reprezentacinė galia nesanti teisinė, ji esanti gaivališka, gamtinė; teisinis reprezentacinis tautos atstovavimas, teisinis veikimas tautos vardu, kitaip sakant, politinė suvereninės galios teisė priklausanti tiktai

piliečių daliai — „veikliems piliečiams“ arba piliečiams-rinkikams; i šią kategoriją patenka tiktai tie piliečiai, kurie del tam tikrų savo kvalifikacijų tinką šiai tautos funkcijai; vadinasi, pasyvi pilietybė suteikianti jos turėtojams visas individualines teises, be politinių teisių, ir tiktai veikli pilietybė suteikianti kvalifikuotiems piliečiams pastarųjų (politinių) teisių; tokiu būdu politinės teisės nebesančios įgimtos, jos nesančios tiesioginė žmogaus ir tautos nario pobūdžio išvada, jos esančios *pavedamos* — deleguojamos — kuriai nors vienai piliečių daliai.

Suvereninė esanti ne bendroji ar visuotinė visų piliečių valia, bet tautos valia, kuri gaivališkai esanti reiškiama gyvos tautos kartos masiniu nusistatymu (eventualiai viešąja nuomone), teisiškai gi esanti reiškiama veiklių piliečių balsavimu ir, būtent, daugumos balsų išdavomis. Įstatymas esąs skirstomas į dvi rūši — į konstitucijos aktą ir į paprastuosius įstatymus: konstitucijos aktas esąs steigiamosios suvereninės galios reprezentaciniu būdu nustatomas, paprastieji gi įstatymai esą įsteigtosios valdžios funkcionaliniai padarai. Kadangi patys piliečiai nesą suverenai (pozityvinė Didžiosios Revoliucijos demokratinė konstrukcija nustato tautą nebe žmonių sutartimi, o tautos suverenumą nebe bendrąja suvereninių žmonių valia), tai jie neturi būtinai patys valdyti; ar jie patys valdys ar tiktai rinks valdančius, kurie galės tuo pat reprezentaciniu būdu tautos valdžią vykdyti, — tai esąs ne principo, o politinio oportunizmo klausimas: Revoliucijos žmonės pasirinko antrąjį metodą, jie nustatė reprezentacinę įsteigtąją valdžią atskiroms suskirstytoms valdžios funkcijoms; šios įsteigtosios valdžios pagrindiniai atskirų funkcijų organai gavo ne imperatyvinį mandatą, bet deleguotą konstitucinę galią. Tiesioginis pačios tautos valdymas šioje pozityvinėje demokratinėje konstrukcijoje apskritai visiškai pranyko.

Apie individualinę kiekvieno žmogaus-piliečio priešinimosi teisę šioje konstrukcijoje netenka kalbėti, nes ši konstrukcija aiškiai nustatė žmonių pavaldinybę suvereninei tautos galiai, besireiškiančiai konstitucijoj, ir šios konstitucijos sudarytai valdžiai. Reprezentacinė sukilimo galia, bet ne teisė, šioje konstrukcijoje pripažįstama ne atskiriems piliečiams, bet gyvai tautos kartai.

Pagaliau formalinis įsteigtosios konstitucinės valdžios funkcionalinis suskirstymas buvo nustatytas ne dviem, bet trims klasifikacijos kategorijomis: *a.* įstatymų leidimas, *b.* „vykdomoji galia" (administracija) ir *c.* teismas.

(Tikslus lietuvių kalba išdėstymas pozityvinės demokratinės konstitucinės konstrukcijos, nustatytos Didžiosios Prancūzų Revoliucijos — žr. mano knygoje „Reprezentacija ir mandatas" — 36—45, 60—70 ir 78—87 pusl.).

Tad Žmogaus ir Piliečio Teisių Deklaracija daugeliu atžvilgių neatatinka Revoliucijos nustatytos pozityvinės demokratinės konstitucinės konstrukcijos. Jos reiškiamoji žmogaus individualinių teisių konstitucinė institucija gali būti šioje konstrukcijoje palaikyta tik su rimtomis rezervomis, išplaukiančiomis iš aukščiau išdėstytų šios konstrukcijos nuostatų, taip sakant, — „cum beneficio inventarii". Deklaracija savo tiesiogine prasme, neiškreipta šiomis rezervomis, priklauso dar Rousseau konstitucinėms sąvokoms, kurias Revoliucija žymioje ir kaip tik esminėje josios dalyje kategoriškai pakeitė . Tiesa, viena iš revoliucinių konstitucijų, būtent 1793 m. konstitucija, buvo grįžusi į Rousseau doktrinos vagą, bet tai buvo kaip tik toji konstitucija, kuri liko neįgyvendinta del Konvento diktatūros; pakeitusi gi ją III metų fruktidoro 5 d. konstitucija Rousseau koncepcijos vėl nesilaiko.

13. Funkcionalinio valdžios suskirstymo tezės: suskirstytos organų sistemos ir kompetencinė kiekvienos sistemos autonomija. Suskirstymas teliečia „įsteigtąją valdžią". Piliečių - rinkikų „corpus", kaip įsteigtosios valdžios organas; ypatingoji pastarojo organo konstitucinė būklė.

Likusios keturios kertinės naujos konstitucinės konstrukcijos institucijos — suvereninė tauta, steigiamoji ir įsteigtoji valdžia, rašytoji konstitucija ir įsteigtosios valdžios funkcionalinis suskirstymas — sudaro nuoseklią logišką konstitucinę sistemą, nustatytą aiškiu ir kategorišku reprezentacinių pradu, kuris kaip tik padėjo pritaikinti naują demokratinę tvarką buržuazijos politiniam nusistatymui ir josios socialiniams tikslams. Mes šitų institucijų, ypač trijų pirmųjų, skyrium ir tiksliai nežiūrėsime; iš dalies mes tai jau esame čion pat ką tik padarę

ir II šio rašto skyriuje kiek tiksliau paanalizavę, be to, mes tai galime rasti nurodytose mano knygos „Reprezentacija ir mandatas“ vietose.

Mums teks ilgiau sustoti tik ties įsteigtosios valdžios funkcionaliniu suskirstymu sąryšy, žinoma, su bendru šios konstrukcijos reprezentaciniu pradu. Kaip tik šis valdžios funkcijų suskirstymas nustatė tą teisinę tvarką, kurioje vėliau išsiplėtė ir nusistovėjo kontinentinė administracinio teismo institucija. Tad jis mums reikia atidžiai iššiūrėti.

Sekdami šiuo atžvilgiu Montesquieu siūlomąją konstrukciją ir Amerikos pavyzdį, Revoliucijos žmonės buvo pasiryžę labai griežtai ir kategoriškai šį suskirstymą įvykdyti. Šis suskirstymas turėjo reikštis dviem stambiais momentais, būtent: *a.* kiekvienai trijų suskirstytų funkcijų ar „galių“ („pouvoir“) turėjo būti nustatyta atskira kompetencinių organų sistema su atskiru ar atskirais kiekvienai funkcijai pagrindiniais vyriausiais organais, visiškai nepriklausomais nuo kitų funkcijų vyriausiųjų organų, ir *b.* funkcijų suskirstymas tarp šių trijų organų sistemų turėjo būti toks, kad jokie vienos funkcionalinės sistemos organai negalėtų savo kompetencijos elementais kištis į kitos funkcionalinės sistemos organų kompetenciją.

Žinoma, suskirstymas lietė tiktai įsteigtąją valdžią, vadinasi, tą, kuri buvo rašytos konstitucijos nustatyta, josios steigiamųjų nuostatų aprėžta ir tuo pačiu ne suvereninė, bet deleguota. Kiekvienos trijų funkcionalinių sistemų pagrindiniai organai buvo gavę iš suvereninės galios atskirą reprezentacinę tam tikros funkcijos (galios) „delegaciją“, užfiksuotą konstitucijos akte, ir šios delegacijos teisinėse ribose turėjo vykdyti valdžią tautos vardu. Bet jei mes sakome, kad suskirstymas lietė tiktai įsteigtąją valdžią, tai mums tuojau kartu tenka pareikšti, kad greta šitos įsteigtosios valdžios jokių kitų nuolatinių teisinių valdžios organų, kurie būtų turėję steigiamosios ar suvereninės galios, išskyrus tam tikra prasme piliečių-rinkikų „corpus'ą“, šioje konstrukcijoje nepalikta. Visa suvereninė steigiamoji galia liko sukoncentruota konstitucijos akte, bet ne kuriame nors organe. Be paties konstitucijos akto, suvereninė galia jokių organų nepasiliko. Ji tegalėjo veikti įsteigtaisiais konstituciniais organais. Vienintelė pačios konstitucijos saugotoja, galinti reaguoti prieš įsteigtosios valdžios organų pasikėsi-

nimus išeiti iš savo konstitucinės delegacijos ribų, bet kartu ir josios šciminikė, galėjusi pačią konstituciją suardyti, pakeisti, panaikinti, — tai buvusi suvereninės tautos naturali reprezentantė, gyvoji tautos karta (valstybinės teritorijos gyventojai). Ji tai būtų galėjusi padaryti masiniu sukilimu arba pasyviu pasidavimu kieno nors padarytam perversmui. Bet, žinoma, ši gaivališka gyventojų galia nesudarydavo jokios teisinės kategorijos nei valdžios organo nei valdžios funkcijos atžvilgiu.

O net ir pats piliečių-rinkikų „corpus", kuris turėjo kategorišką teisinio tautos valios reiškimo funkciją ir kuris tuo pačiu šioje konstrukcijoje buvo kategorišku valdžios organu, — iš tikrųjų turėjo būti įtrauktas į įsteigtosios valdžios ribas, nes ir savo personaline sudėtimi ir savo kompetencija ir savo veikimo tvarka jis buvo tos pačios konstitucijos apibrėžtas, josios nustatytas. Vis delto šio išimties organo konstitucinė padėtis tuo ryškiai skiriasi nuo visų kitų įsteigtosios valdžios organų, kad jis vienas liko valdžios funkcionalinio suskirstymo nepaliestas, o, be to, jo funkcijoje buvo tam tikras elementas, kuris bent iš dalies gali būti laikomas steigiamosios galios veiksniu. Būtent, kaip tautos valios reiškėjas įsteigtosios valdžios tarpe, jis tiesiog bendradarbiavo su konstitucija kitus organus steigiant: konstitucijos aktas nustatydavo visų organų funkcionalinę delegaciją, bet piliečių-rinkikų corpus nustatydavo jų personalinę delegaciją, jis tautos vardu skirdavo, „deleguodavo" (balsavimu, masiniais rinkimais), žmones konstitucijos deleguotam darbui. Šiuo atžvilgiu jis, kaip ir pati konstitucija, buvęs tarpininku tarp suskirstytos įsteigtosios valdžios ir suvereninės tautos. Šiame galima numatyti lyg steigiamosios piliečių-rinkikų galios pėdsakai.

14. Įstatymų leidimas — parlamentas; administracija („vykdomoji galia", valdymas) — vyriausybė; teismas (funkcija) — teismai (organai).

Pagrindiniai organai, stovėję suskirstytų funkcionalinių „galių" priešaky, laikui einant ir įvairioms konstitucijoms besikeičiant, turėjo įvairių vardų. Mes šiame konstrukcijos išdėstyme laikysimės ne besikeičiančių individualinių jų pavadinimų, bet, taip sakant, rūšinių pavadinimų. Įstatymų leidimo funkcijai atatinka priešakinis organas, kurį vadinsime parla-

mentu, administracijos funkcijai — vyriausybė, teismo funkcijai—teismas (pastarieji, kaip mūsų buvo kitoje vietoje išaiškinta, visi yra pagrindiniai — ž. šio rašto II skyriaus 26 skyrelį).

Del „parlamento" termino, paskolinto iš Anglijos, tenka pareikšti du dalyku: šis terminas ne iš karto įsigalėjo Europos kontinente; Didžiosios Revoliucijos metu jo nevartota; „senajame režime" vadinasi, Prancūzijos priešrevoliucinės monarchijos metu, parlamentais vadindavosi tam tikri teismo organai; terminas „parlamentas", taikomas įstatymų leidimo organui kontinentinėje demokratinėje konstrukcijoje, įsigalėjo tiktai nuo to laiko, kada pradėta skolintis iš Anglijos parlamentinis režimas, vadinasi, XIX amžiaus pirmoje dalyje, maždaug nuo vadinamosios „Restauracijos" laikų; antroji pastaba, liečianti terminą „parlamentas" Europos kontinente, yra ši: parlamento vardas čion, net parlamentiniame režime, apima *tiktai* įstatymų leidžiamąjį arba įstatymų leidžiamuosius organus (parlamento rūmus); jis niekuomet neapima, kaip kad Anglijoje, kur šiuo terminu apimami visi suvereninio kompromiso veiksniai („karalius parlamente" — vadinasi, abieji rūmai, ir „karalius taryboje", kitaip sakant, rūmai ir karalius su ministerių kabinetu), taigi jis niekuomet kontinente neapima kitos funkcijos ar „galios", būtent administracijos, vyriausiųjų veiksnių-organų, vadinamų vyriausybe; kontinentinis parlamentas gali būti vienerių ar dviejų rūmų, bet į jį niekuomet neįtraukiamas nei karalius, nei respublikos prezidentas, nei ministerių kabinetas.

Vadinasi, laikysimės šios kategoriškos terminologijos: įstatymų leidimas — parlamentas; administracija ar „vykdomoji galia" (valdymas) — vyriausybė; teismas (funkcija) — teismas arba teismai (teismo funkcijos organas ar organai).

15. Funkcionalinis suskirstymas parlamento, vyriausybės ir teismų personalo atžvilgiu. Rinkimų dėsnis Didžiosios Revoliucijos pradžioje. Išimtis — paveldėtinio karaliaus, kaip tautos reprezentanto, vyriausybė. Renkamasis vienerių rūmų parlamentas. Teisėjų ir šiaip valdininkų vietų patrimonizacija senojoje monarchijoje. Renkamieji teisėjai.

Pilnas ir kategoriškas funkcionalinis valdžios suskirstymas buvo organizuotas Tautinio Susirinkimo išleistais įstaty-

mais ir dviem konstitucijom — 1791 ir III (1795) m. konstitucijom. Pradėsime nuo suskirstymo personalinės parlamento, vyriausybės ir teismų sudėties atžvilgiu.

Konstrukcijos steigėjų pažiūromis, nuoseklumas reikalautų, kad visų trijų pagrindinių veiksnių dalyviai būtų piliečių-rinkikų renkami. Tačiau del vieno veiksnio — vyriausybės — tas iš karto buvo neįvykdoma, nes vyriausybė buvo palikta karaliaus rankose. Tiesa, karalius (ir karūna, eventualiai dinastija) buvo nustojęs suverenumo, kuris visas buvo perkeltas į tautą. Karaliaus galia buvo „deleguota" (iš tautos) lygiai taip pat, kaip parlamento ir teismų galia; bet kadangi karaliaus asmuo ir pati dinastija nebuvo pakeisti, tai personalinė delegacija negalėjo vykti rinkimais; einant 1791 m. konstitucija (II skyrius) delegacija buvusi suteikta dinastijai, kurios nariai tapdavo karaliais tam tikra paveldėjimo tvarka. Deleguotas karaliaus galios pobūdis turėjo reikštis karaliaus titulo pakeitimu („prancūzų", o ne „Prancūzijos" karalius), karaliaus priklausomybe įstatymui ir karaliaus priesaika būti ištikimam tautai, konstitucijai ir įstatymui. Visa vyriausybė sutapdavo viename karaliaus asmeny: ministeriai buvo jo priklausomi ir jo skiriami agentai.

Parlamentas, iš karto vienerių rūmų, buvo periodiškai dvejiems metams piliečių-rinkikų renkamas.

Kai del teismų arba teisėjų, tai senoje priešrevoiiucinėje administracinėje monarchijoje jųjų vietos, kaip ir daugybė administracijos valdininkų vietų, buvo nustatomos patrimonialiniu dėsniu. Tai reiškia, kad vieta *priklausė* tam tikram valdininkui ar teisėjui, kuris tuo pačiu buvo jos *savininku:* jis galėjo ją parduoti arba perleisti savo įpėdiniams. Šiuo administracinėje monarchijoje buvo pasiekta toji kai kurių administracijos valdininkų rūšių ir teisėjų aukšta kompromisinio konstitucinio veiksnio būklė, apie kurią aš kitoje vietoje kalbėjau (ž. šio rašto II skyriaus 16 skyrelį). Vietų patrimonizacija darė jų savininkus neprilausomus nuo paties karaliaus ir aprėždavo pastarojo absoliutinę galią.

Šitoki tvarka negalėjo būti demokratinėje konstrukcijoje palikta. Ne tiktai todel, kad patrimonizuotų vietų savininkai, pirkę tas vietas, stengėsi, žinoma, išnaudoti jas kainos amortizacijai ir savo pelnui, o atlyginimo ėmimas už pareigų atliki-

mą (pavyzdžiui, teisėjai imdavo honorarus iš bylininkų) paversdavo viešąją tarnybą tam tikra privatine pelno spekuliacija, kas, žinoma, buvo nesuderinama su socialine valdžios funkcijos sąvoka, bet ir todel, kad patrimonizuota tarnyba ar patrimonizuotos teisėjų vietos prieštarautų visai demokratinei konstrukcijai, neleidžiančiai jokiam įsteigtosios valdžios veiksniui turėti asmeniškų teisių į suverenės tautos galią, pavestą jam tiktai funkcionalinės delegacijos pagrindais.

1790 m. įstatymu Tautinis Susirinkimas panaikino tarnybinių vietų patrimonizaciją ir nustatė teisėjų renkamumą. Teisėjai buvo renkami piliečių-rinkikų. Šių rinkimų tvarka, teisinės kandidatų kvalifiacijos, teisėjų reprezentacinių mandatų terminas, buvo kelis sykius keičiamas kol veikė teisėjų renkamumas (ligi VIII m. konstitucijos, bet tikrenybėje ši sistema buvo per tą laiką daug sykių laužoma — Konvento diktatūros metu teisėjai iš tikrųjų buvo virtę priklausomais Konvento agentais, teismo sprendimai buvo laužomi, teisėjai pašalinami; diktatūros režimas savaime buvo suardęs funkcionalinio suskirstymo konstrukciją ir sukoncentravęs visas funkcijas arba bent visų funkcijų tarnybinę priežiūrą diktatoriaus galioje; Direktorijos metu taip pat buvo dažnai praktikuojamas teisėjų skyrimas vietoj rinkimų).

16. Tiesioginių vyriausybės ir teisėjų rinkimų panaikinimas. Vyriausybės ir teismų personalo sudarymo evoliucija. Skiriamieji reprezentaciniai teisėjai. Vyriausybės sudarymo tvarka. Kontinentinio parlamentarizmo šiuo atžvilgiu tendencijos. Dvi vyriausybės personalo konstrukcijos stadijos; pirmoji stadija — a. plebiscitinė arba quasi-plebiscitinė abiejų imperijų vyriausybė, b. renkamoji antrosios respublikos vyriausybė; antroji stadija — parlamentinio režimo vyriausybė: a. pirmasis šios vyriausybės veiksnys — Restauracijos ir Orleaniečių monarchijos karalius ir trečiosios respublikos prezidentas, b. antrasis šios vyriausybės veiksnys — konstitucinės monarchijos ir trečiosios respublikos ministerių kabinetas. Vyriausybė konstituciniame 1871—1875 metų režime.

Visų įsteigtosios valdžios pagrindinių organų rinkimų dėsnis, kuris iš karto liko nepritaikintas tiktai vyriausybei (ka-

raliui), pamažu išnyko Revoliucijos sudarytoje konstitucinėje tvarkoje. Jis išnyko ne tiktai del prasidėjusios reakcijos prieš demokratinių tezių griežtumą,bet ir grynai praktiškais sumetimais, neužgaunančiais šių tezių. Buvo patirta daug įvairių renkamosios sistemos nepatogumu ir kartu pricita nuomonė, kad ši sistema visai nesanti būtina reprezentacinei šių funkcionalinių organų autonomijai palaikyti; tam tikromis sąlygomis šiai autonomijai ir reprezentaciniam jųjų pobūdžiui visai nekenksiąs šių organų personalo skyrimas, kuris būtų pavestas kitiems funkcionaliniams organams. Sąlygos, turinčios apdrausti demokratinį reprezentacinį skiriamųjų organų pobūdį ir jųjų funkcionalinę autonomiją (demokratinę delegaciją), esančios šios: **a.** reikią, kad bent vienas pagrindinių funkcionalinių organų būtų piliečių-rinkikų balsavimu renkamas ir kad visi kitų funkcionalinių organų skyrimai eitų iš jo arba per jį ir **b.** reikią, kad skiriamieji būtų skiriami arba tam tikram iš anksto numatytam ir nepriklausomam nuo skiriančiųjų nuožiūros laikotarpiui (mandato terminui) arba ligi gyvos galvos ir, kad jie būtų nepašalinami, tuo pačiu nepriklausydami skiriančiųjų kontrolei.

Šiuo keliu ir nucita tolimesnėje konstrukcijos evoliucijoje. Jau III metų konstitucijoje, nustačiusioje dviejų rūmų parlamentą (nuo to laiko dviejų parlamento rūmų sistema nusistovėjo Prancūzijoje ir pasiliko iki šiai dienai, su dviem išimtim, būtent: vadinamoji „Antroji" 1848 — 1852 m. Respublika turėjo vienerių rūmų parlamentą ir nuo 1871 — 1875 m. veikė vienerių rūmų „Tautinis Susirinkimas", bet pastarasis buvo ne įsteigtuoju parlamentu, bet steigiamosios galios organu), kada jai, III metų konstitucijai, teko organizuoti respublikos vyriausybė, kuri, nesant jau tada karaliui, buvo sudaryta kolegialinės Direktorijos pavidale, pastarosios personalas buvo pavestas skirti parlamentui. Direktorijos nariai buvo skiriami tam tikram konstitucijos nustatytam laikui.

Panašu būdu buvo VIII metų konstitucijos suorganizuotas teismas. Skirtumas buvo toks, kad teisėjai buvo pavesta skirti ne parlamentui, o vyriausybei. Vis delto VIII metų konstitucijoje, kuri su tam tikrais priedais ir pakeitimais (vadinamaisiais „Senatuskonsultais") veikė ir Pirmosios, Napoleono Didžiojo, Imperijos metu, buvo dar žymių renkamosios siste-

mos pėdsakų. Skiriamieji teisėjai buvo nepašalinami (nepašalinamumo atžvilgiu buvo tam tikros rezervos).

Kategoriškai gi renkamas organas buvo parlamentas arba laikinai, vėlesnių kompromisinės konstitucinės monarchijos metu, bent žemesnieji ir iš tikrųjų svarbesnieji jojo rūmai.

Ši personalinė demokratinių pagrindinių įsteigtosios konstitucinės valdžios organų konstrukcija, įkurta 1790 — 1791 m. ir pertvarkyta III ir VIII m. konstitucijų, nusistovėjo ir užsiliko. Žinoma, įvairių konstitucinių stadijų eigoje ji buvo kartais iškreipiama ar dalinai ardoma, bet stambiais bruožais ji vis delto tebeveikia. Ypatingai teismo atžvilgiu ši personalinė konstrukcija buvo dažnai ardoma Imperijos metu, būtent, teisėjų nepašalinamumo negerbimu, del ko teisėjai buvo žeminami ir faktiškai verčiami priklausomais imperatoriaus galios agentais; ji buvo iškreipta ir konstitucinės monarchijos metu, nors kitokia prasme; būtent, tos monarchijos (Burbonų Restauracijos) režime, paremtame monarchizmo ir demokratijos kompromisu, teismas buvo paskelbtas karaliaus (nebe tautos) suverenines galios funkcija ir teisėjai buvo skiriami karaliaus, kaip suvereno (arba suvereninės karūnos reprezentanto), nustoję tuo pačiu bet kurio personalinio organizacinio ryšio su piliečiais-rinkikais arba jų renkamu parlamentu (žemesniaisiais rūmais), nes pats teisėjų skyrėjas—karalius—nebuvo, žinoma, nei piliečių renkamas, nei parlamento (rūmų) skiriamas; bet vis delto ir šis teisėjų delegacijos šaltinio nukreipimas iš tautos į karūną, aiškus ir kategoriškas Restauracijos metu, išstūmęs teismo organizaciją iš demokratinės vagos, nekenkė reprezentaciniam autonominiam teismo organizacijos pobūdžiui („deleguotam teisingumui“) ir nenaikino įgyvendintos teismo ir kitų esminių valdžios funkcijų suskirstymo konstrukcijos, nes teisėjų nepašalinamumo dėsnis buvo palaikomas ir gerbiamas.

Už tai administracijos („vykdomosios galios“, valdymo) arba vyriausybės atžvilgiu tolimesnė konstitucinė Prancūzijos evoliucija, nukrypusi į parlamentarizmą, gana žymiai paveikė josios personalo konstrukciją. Parlamentarizmo dėsniais, kaip žinome, vyriausybė susideda iš dviejų veiksnių: **a.** valdovo ar respublikos prezidento ir **b.** ministerių kabineto. Šių veiksnių pirmasis reiškiąs visą administracijos ar valdymo („vykdomosios galios“) funkcionalinę reprezentacinę autonomiją ir todel

esąs neatsakingas ir nepašalinamas, bet už tai jis iš tikrųjų jokios veiklios galios neturi ir nieko savo nuožiūra padaryti negali (kontrasignacijos institucija). Antrasis gi veiksnys, kabinetas, reiškiąs organizuotą administracijos bendradarbiavimą su įstatymų leidimu; jis iš tikrųjų yra veiklus, jame koncentruojasi visas administracijos darbas; jis sudaro tikrąją iniciatyvinę vyriausybę, vedančią valstybės valdymo politiką, bet už tai jis yra parlamento kontroliuojamas ir yra reikalingas parlamento (bent žemesniųjų rūmų) pasitikėjimo. Pasiektomis gi kontinentinio parlamentarizmo konstitucinėmis išvadomis, galutinai nusistovėjusiomis XIX amžiaus pabaigoje ir ypač XX amžiuje, šis antrasis veiklus vyriausybės veiksnys, ministerių kabinetas, kuris Anglijoje, kaip mes matėme, net klasikiškame josios perlamentarizme, nebuvo nustojęs reprezentacinio autonominio pobūdžio (žr. šio rašto III skyriaus 8 — 10 skyrelius), o naujausioje XX amžiaus konstitucinių precedentų evoliucijoje dar labiau įsigalėjo, pasirėmęs nauju plebiscitiniu savo premjero pobūdžiu, — čion kontinente virto pusiau arba ir visiškai priklausoma aukščiausiųjų administracijos valdininkų kolegija, kurią parlamentas (žemesnieji rūmai) gali šalinti savo nuožiūra, pareikšdamas jam nepasitikėjimą ir pats veikliai kištis į kabineto vykdomąjį valdymą ir jojo vedamąją politiką (ne tiktai kontrolės metodu, bet iš dalies net tiesioginiais nurodymais, ypač per didžiasias nuolatines parlamento komisijas). Šiomis išdavomis valdymas (administracija) virsta kontinente iš tikrųjų tiesioginiu parlamentiniu valdymu, — bent ten, kur yra palaikoma klasikiška prancūziško reprezentacinio parlamentarizmo konstrukcija (o ji yra palaikoma valstybių daugumoje, o kai kuriose yra net dar toliau, negu Prancūzijoje, šia vaga pastumta).

Konstitucinė Prancūzijos evoliucija, kiek ji liečia personalinę vyriausybės konstrukciją, gali būti suskirstyta į dvi stadijas. Pirmajai stadijai priklauso abi imperijos ir „antroji respublika"; antrajai stadijai — abu konstitucinės monarchijos režimu (Restauracija ir Orleaniečių monarchija) bei „trečioji respublika"; skyrium stovi 1871 — 1875 m. Tautinio Susirinkimo režimas. Kai del pirmosios šių dviejų stadijų, nepažinojusios parlamentarizmo, vyriausybė, pilnai autonominė ir paritetinė parlamentui (antrosios respublikos metu) arba net besi-

naudojanti hegemonija prieš parlamentą (imperijos metu), buvo sudaroma arba piliečių rinkimais (renkamas antrosios respublikos prezidentas), arba plebiscitu ar quasi-plebiscitu (ypač plebiscitinė antroji Napoleono III imperija). Vadinasi, čion personalinė vyriausybės delegacija ėjo tiesiog iš teisinės tautos (iš piliečių-rinkikų).

Kai del antrosios parlamentarizmo stadijos, tai pirmasis parlamentinės vyriausybės veiksnys, karalius, Restauracijos metu jokios „delegacijos" iš tautos nebuvo reikalingas, nes jis pats turėjęs šios galios savo suvereniniu vardu, savo arba dinastijos (karūnos) teise („jure proprio"), kurią jis sau pats rezervavęs savo suteiktąja tautos konstitucija („la Charte Octroyée"). Orleaniečių monarchija jau gavo tautos titulą, bet vis delto vyriausybės galva, karalius, turėjęs savo galią paveldėjimu be jokios personalinės delegacijos akto. Pagaliau „trečiojoje respublikoje" buvo šiuo atžvilgiu sugrįžta į revoliucinę III metų konstitucijos konstrukciją: respublikos prezidentas (nebe paveldėtinis karalius, bet ir ne kolegialinė Direktorija) yra parlamento (tiksliau sakant, vadinamojo Tautinio Susirinkimo, susidedančio iš visų abiejų rūmų narių, sueinančių į bendrąjį posėdį) renkamas tam tikram konstitucijos nustatytam laikotarpiui. Šiuo vyriausybės paritetas su parlamentu yra apsaugojamas, o tuo pačiu palaikomas yra ir funkcionalinio suskirstymo dėsnis.

Bet svarbesnė šiuo atžvilgiu yra antrojo, veiklaus, parlamentinės vyriausybės veiksnio, ministerio kabineto, personalinė būklė. Ir štai: kas ten viena ranka organizuojama ir apsaugojama, čion antra ranka dezorganizuojama ir griaunama. Konstitucinės monarchijos metu tas dar nėra žymu; karaliaus skiriamas ministerių kabinetas kad ir yra reikalingas parlamento pasitikėjimo, nenustoja paritetinio su parlamentu pobūdžio, nes dar veikia klasikiška angliškoji parlamentarizmo tezė, jog parlamento (rūmų) nepasitikėjimas kabinetu turi ne kategoriško kabineto atsistatydinimo, bet alternatyvinių padarinių: arba šio atsistatydinimo arba parlamento (rūmų) paleidimo. Bet jau trečiojoje respublikoje ši klasikiška, apsaugojanti vyriausybės paritetą, tezė nusigyvena: nepasitikėjimo išvada iš alternatyvinės pamažu virsta kategoriška, — pareikštas nepasitikėjimas imperatyviškai veikia ministerių ka-

bineto atsistatydinimą; tiesa, Prancūzijoje tai nėra rašytosios konstitucijos nuostatas; pagal rašytąją konstituciją, vietoje kabineto atsistatydinimo galėtų įvykti ir rūmų paleidimas; bet nusistovėjusiu konstituciniu įpročiu kabineto atsistatydinimas virto kategorišku teisiniu imperatyvu (visoje eilėje naujausiųjų kontinentinių konstitucijų, pradedant nuo Suomijos 1919 m. konstitucijos, šis imperatyvas virto formaliu rašytosios konstitucijos nuostatu; tas pats yra ir pas mus Lietuvoje, kai kuriose net ir ministerių skyrimas pavedamas parlamentui). Šis konstitucinis prancūzų trečiosios respublikos įprotis, ardąs funkcionalinį administracijos ir įstatymų leidimo suskirstymą parlamento hegemonijos (o ten, kur neveikia tiesioginis demokratinis valdymas, tai ir parlamento diktatūros) naudai, — yra palaikomas to Prancūzijos rašytosios konstitucijos nuostato, kuris parlamento (žemesniųjų jojo rūmų) paleidimo neatiduoda vyriausybei (prezidentui) betarpiškai, bet daro priklausomą nuo to paties parlamento aukštesniųjų rūmų (Senato) sutikimo; jau tuo pačiu klasikiškos nepasitikėjimo išvados alternatyvas iš tikrųjų rimtai veikti negalėtų, nes vyriausybė pati savo savaimingu nusistatymu negalėtų pasirinkti vienos iš dviejų išvadų, pareiškusių nepasitikėjimą rūmų paleidimo; tada jai lieka antroji išvada — kabineto atsistatydinimas, kurį konstitucinis įprotis ir padarė kategoriškai privalomą.

Stovis skyrium 1871 — 1875 m. konstitucinis Prancūzijos režimas didelės reikšmės šiuo atžvilgiu neturi. Nors jis, ypač nuo 1871 — 1873 m., laikinai buvo visiškai panaikinęs vyriausybės paritetą su parlamentu, pavertęs patį respublikos prezidentą priklausomu parlamento agentu, reikalingu parlamento pasitikėjimo ir pašalinamu parlamento nepasitikėjimu; bet kadangi, kaip mes buvome nurodę, anos gadynės „parlamentas“ — Tautinis Susirinkimas — buvo ne įsteigtuoju konstituciniu organu, ne parlamentu tikra prasme, bet steigiamosios galios organu, tai tokio organo diktatūra nieko nepaprasto neturi; tokio organo veikimo režimas visai neįeina į klasikišką Didžiosios Revoliucijos sudarytąją nuolatinės įsteigtosios valdžios konstrukciją, — tad negali būti ir išimtimi. Gal ši laikinoji vyriausybės pavergimo parlamentui (ar steigiamajam organui) tvarka tiek teturėjo reikšmės klasikiškos revoliucinės konstrukcijos iškreipimo atžvilgiu, kad ji pratino žmones žiū-

rėti į vyriausybę, kaip į žemesniąjį veiksnį. Vyriausybės hegemonijos išbandymas nuverstame režime (antrojoje imperijoje), davusiame tokius karčius vaisius valstybei (pralaimėtas 1870—1871 m. karas su vokiečiais, teritorijos dalies nustojimas, karo kontribucija, vidaus bruzdėjimas — Paryžiaus komuna), juo labiau galėjo paskatinti tęsti 1871 — 1873 m. pavyzdį ir kristalizuoti naują konstitucinį įprotį, kuriuo vyriausybės paritetas buvo paaukotas parlamento hegemonijai ir diktatūrai.

17. Įstatymų leidimo hegemonija Rousseau ir Didžiosios Revoliucijos sąvokomis.

Be abejo, pasiektoji konstitucinės evoliucijos išdava, kontinentinis prancūziškas trečiosios respublikos parlamentarizmas, kuris per parlamentinį ministerių kabinetą daro vyriausybę priklausomą parlamentui, — iškreipė kategoriško administracijos ir įstatymų leidimo suskirstymo dėsnį ir šiuo žymiai pakeitė Didžiosios Revoliucijos konstitucinę konstrukciją. Bet būtų klaidinga manyti, kad šioje konstrukcijoje jau pačios Didžiosios Revoliucijos metu visiškai nebuvę jokių šio būsimojo iškreipimo grūdų, iš kurių jis būtų išdygęs. Kad Revoliucija ir nesekė visomis Rousseau teorinės konstitucinės konstrukcijos tezėmis, ypač liečiančiomis bendrąją valią ir tiesioginę demokratiją, — bet vis delto Rousseau sąvokų įtaka buvo anos gadynės žmonių sąmonėje žymi. Tiesa, revoliucija, sekdama Montesquieu, o ne Rousseau mokslu ir Amerikos pavyzdžiu (iš dalies ir Anglijos, bent kaip tada buvo kontinente interpretuojama Anglijos konstitucija), buvo nustačiusi tris funkcionalines valdžios kategorijas ir suskirsčiusi jas paritetiniais organais. Bet vis delto šių kategorijų tarpe įstatymų leidimas buvo laikomas lyg aukščiausiuoju, taip sakant, vadovaujančiu dviem kitom kategorijom, ypač administracijai. Rousseau sąvokomis, įstatymų leidimas vienas tereiškiąs bendrąją valią; administracija ar valdymas esą tų įstatymų, tos bendrosios valios, vykdymo funkcija, savaime negalinti išeiti iš vykdytinojo įstatymo ribų. Kitokio valdymo, kaip įstatymų vykdymas, Rousseau iš tikrųjų nebuvo numatęs. Ir Revoliucijos žmonės šiaip suprato valdymą ar administraciją, pavadinę ji „vykdomąja galia". Pavesdami 1791 m. konstitucijoje šią „vykdomąją galią" neatsakingam prieš parlamentą „tautos reprezentantui", karaliui, jie

buvo manę, kad įstatymo viešpatavimas, aprėžiąs pavestą karaliui funkciją, suteiksiąs užtenkamos garantijos prieš eventualų monarchizmo atgimimą. Įstatymų leidimo funkcijos jie karaliui nebūtų pavedę, bet įstatymų vykdymas sudaręs, jų nuomone, iš esmės antraeilę priklausomą pareigą, nepavojingą, kol ji laikysiantis savo esminių ribų, ir todel tokią, kuri galima be ypatingos baimės pavesti kad ir paritetiniam su parlamentu karaliui.

Aplamai žemesnės priklausomos šios „vykdomosios funkcijos" esmės sąvoka buvo populiari Didžiosios Revoliucijos pradžioje; šiuo rėmėsi ir pažiūra į įstatymų leidimą bei jo organą, renkamąjį parlamentą, kaip į vadovaujančią funkciją ir į svarbiausiąjį įsteigtosios valdžios organą. Ši pažiūra dar sustiprėjo Konvento metu, kada parlamentas šiuo savo esminės vadovaujančios funkcijos vardu buvo drąsiai pasiėmęs diktatūrą, nė kiek nemanydamas nusidedąs šiuo Revoliucijai. Ir reakcija prieš revoliucinį griežtumą, nuvedusi pagaliau Prancūziją į imperiją, prasidėjo kaip tik nuo protesto prieš parlamento hegemoniją ir nuo stengimosi iškelti vyriausybės hegemoniją.

Tad trečiosios respublikos įgyvendintas konstitucinis parlamento hegemonijos įprotis, kad jis ir atrodo Revoliucijos konstitucinės „galių suskirstymo" konstrukcijos iškreipimu, iš tikrųjų turi gilių šaknų ir Didžiosios Revoliucijos tęsiamose sąvokose. Ir dabar parlamento hegemonijos arba net diktatūros dėsnį linksta palaikyti ir pagilinti kaip tik griežtesnės kairiosios demokratinės grupės, kuriose gyvesnės yra Didžiosios Revoliucijos tradicijos.

18. Teismo nepriklausomybė Prancūzijos konstitucinėje evoliucijoje. Teisėjų nepašalinamumas ir kitos šios nepriklausomybės garantijos.

Bet jei įsteigtosios valdžios suskirstymo konstrukcija tapo jau mūsų laikais žymiai iškreipta vyriausybės ir parlamento bendradarbiavimo organizacijoje, tai vis delto šis iškreipimas nepalietė arba bent mažai ir tiktai netiesioginai palietė teismą, kuris ypač personaliniu teisėjų nepašalinamumu išgelbėjo ir palaikė savo funkcijos reprezentacinį autonominį pobūdį, darantį teismą iš tikrųjų paritetiniu su parlamentu ir su vyriausybe valdžios veiksniu jojo funkcijos srity. Prancūzijos ir apskritai

naujasis kontinentinis teismas, gal tiktai išskyrus labai nežymias išimtis, yra organizuotas „deleguoto teisingumo“ dėsniais. Be abejo, parlamento hegemonija šiek tiek veikia ji, bet netiesiog, ir žymiau palyti tiktai kai kuriuos jojo funkcijos elementus, kaip, pavyzdžiui įstatymų konstitucingumo kontrolės suvaržymai ir kiti jam panašūs. Bet visur stengiamasi tvirtai palaikyti organizacinė teismo nepriklausomybė, ypač teismų personalo atžvilgiu.

Del personalinės parlamento vyriausybės ir teismo organizacijos Didžiosios Revoliucijos nustatytoje funkcionalinio valdžios suskirstymo konstrukcijoje ir tolimesnės šiuo atžvilgiu evoliucijos — žiūr. Esmein „Eléments de Droit Constitutionnel“, I t., 513—529 pusl.; Hauriou „Précis de Droit Constitutionnel“, 328—365 pusl.; Nézard „Eléments de Droit Public“, Paris, 1922 m., 94—96, 110, 113—114, 116, 121—122 ir 324 pusl.

Čion gal reikėtų dar paminėti, kad teisėjų nepašalinamumas nesudaro vienintelės jų nepriklausomybės garantijų. Kaip teisingai nurodo Nézard, teisėjas gali pasiduoti politiniams skiriančios jį vyriausybės sumetimams ir klastoti jais savo profesinį teisėtumo kontrolės darbą ne tiktai del baimės būti pašalintam, bet ir del noro būti paskirtam į aukštesnę vietą; šio noro vedamas jis gali pataikauti tiems veiksniams, nuo kurių pareina šis paskyrimas; tad jis ir bylas galės spręsti ne įstatymais, ne teisės imperatyvų kriteriumais, bet politiniu vyriausybės nusistatymu. Todel pasirūpinta sutvarkyti tam tikrais teisiniais nuostatais ir šį teisėjų kėlimą į aukštesnes vietas, kad tai vyktų labiau objektyviniais pagrindais ir nepareitų nuo skiriančiųjų nuožiūros ar malonės.

19. Parlamentas ir vyriausybė; jų funkcionalinis kompetencinis suskirstymas Didžiosios Revoliucijos pradžioje; šio suskirstymo iškreipimas Prancūzų parlamentarizme.

Įsteigtosios valdžios suskirstymas buvo Didžiosios Revoliucijos organizuojamas ne tiktai personaliniu, bet ir funkcionaliniu atžvilgiu. Žinoma, pilnas sutapimas formalinio funkcijų suskirstymo su materialiniu arba esminiu jųjų suskirstymu, nors anos gadynės žmonės šių dviejų suskirtymo sąvokų nebuvo aiškiai atskyrę ir buvo pasiryžę formaliniu suskirstymu pasiekti ir materialinį, — nėra pasiekiamas. Pavyzdžiui, tiek

biudžeto nustatymas, tiek vyriausybės (pavyzdžiui, Direktorijos narių) skyrimas, be abejo, iš esmės sudaro valdymo, o ne įstatymų leidimo funkcijos aktus, kad jie ir yra arba būtų pavesti įstatymų leidimo funkcijos organui. Svarbus čion yra ne esminis ar materialinis funkcijų suskirstymas, bet kaip tik formalinis, dirbtinis, pozityvinės teisės užfiksuotas (del šių dviejų materialinės ir formalinės klasifikacijos sąvokų analizo žiūr. Duguit „Traité de Droit Constitutionnel", II t., 182—198 ir 228—239 pusl.). Funkcionaliniu atžvilgiu formalinio suskirstymo konstrukcija bus nuosekli ir griežta tada, kada tarp kelių atskirų organų sistemų, sudarytų šiuo suskirstymu, dirbtinės funkcijos kategorijos bus taip suskirstytos, kad vienos sistemos organai neturės jokios galios ir tuo pačiu negalės kištis į jokius kitos sistemos funkcijos elementus.

Šiuo atžvilgiu Didžiosios Revoliucijos sudarytoji konstrukcija buvo kategoriška ir griežta. Jei pažvelgsime šiuo atžvilgiu pirma į parlamento ir vyriausybės funkcijų klasifikaciją, tai pamatysime, kad dvi konstitucijos, kurios ypač buvo šia suskirstymo konstrukcija susirūpinusios — 1791 m. ir III m. konstitucijos, stengiasi griežtai išlaikyti klasifikaciją. Iš vienos pusės parlamentas negali kontroliuoti vyriausybės darbo ir neturi sankcijų, kuriomis jis galėtų veikti vyriausybę ir versti ją vykdyti savo funkciją jojo nusistatymu, išskyrus, žinoma, įstatymų leidimą bei biudžetą, kurie savaime turi aprėžti vyriausybės veikimą, iš kitos — vyriausybė neturi parlamento leidžiamųjų įstatymų iniciatyvos (pagal III m. konstituciją, Direktorijos nariai negali ir patariamuoju balsu dalyvauti parlamento posėdžiuose ir debatuose); vyriausybė negali būti sudaroma ir negali skirti savo valdininkų (nė ministerių) iš parlamento narių tarpo, negali paleisti parlamento.

Vienintelę ryškią išimtį iš šio suskirstymo griežtumo sudaro karaliaus reliatyvinis veto parlamento priimtų įstatymų atžvilgiu, kurį nustatė 1791 m. konstitucija. Bet jau III m. konstitucija šios galios kištis į įstatymų leidėjo darbą Direktorijai nepaveda.

Šiuo funkcionaliniu suskirstymo atžvilgiu tolimesnė konstitucinė Prancūzijos evoliucija, galutinai jau mūsų laikais nustačiusi abiejų veiksnių, parlamento ir vyriausybės, bendradarbia-

vimą parlamentiniame režime, giliai pakeitė Revoliucijos sudarytąją konstrukciją. Kaip jau aukščiau sakėme, parlamentas įgijo tikrosios galios į vyriausybės funkciją, iš kitos pusės vyriausybė, kurios ministeriai gali būti ir dažniausiai yra imami iš parlamento narių, įgijo įstatymų iniciatyvos ir dalyvavimo įstatymų svarstyme. Tiesa, kontinentinis parlamentarizmo iškreipimas, veikiąs vyriausybės nenaudai, naujausiais laikais žymiai susiaurino Prancūzijoje du svarbiu šiuo atžvilgiu josios funkcijos elementu, kuriais ji galėtų parlamentiniame režime paremti savo paritetą su parlamentu, būtent — parlamento paleidimo galią ir veto teisę, — bet šių dviejų konstitucinių institucijų nykimas visai čion nereiškia funkcionalinio suskirstymo atgaivinimo; priešingai, tai čion reiškia parlamento hegemonijos, jei jau ne diktatūros, tvirtėjimą.

20. Teisėjų galios varžymas. Uždraudimas teismams kištis į įstatymų leidimo funkciją. Reglamentacinės teismų galios panaikinimas

Bet svarbiausia mūsų rašto temai bus toji valdžios funkcionalinio suskirstymo konstrukcijos sritis, kuri liečia teismą ir ypač funkcionalinę teismo ir administracijos („vykdomosios galios") klasifikaciją. Ji mums teks atidžiai išžiūrėti. Teismo funkcijos atžvilgiu Didžiosios Revoliucijos organizuotas funkcionalinis įsteigtosios valdžios suskirstymas ne tiktai buvo labai kategoriškas, bet ir mažiausiai iki šiol buvo pakeistas.

Aš jau nurodžiau į teisėjų personalinės reprezentacinės nepriklausomybės pastovumą visoje konstitucinėje Prancūzijos ir kontinento naujų laikų evoliucijoje. Ši nepriklausomybė buvo apdrausta įvairiomis teisinės teisėjų padėties institucijomis, liečiančiomis ypač jų skyrimą, nepašalinamumą, perkėlimą iš vienos vietos į kitą, pakėlimą į aukštesnę vietą, ir teisėjo pareigų nesuderinamumą (incompatibilité", rusiškai „nesovmestimost") su kitokia valstybės tarnyba. Kategoriškas „deleguoto teisingumo" pobūdis, apsaugotas šiomis institucijomis, daro kontinentinį teisėją beveik tiek pat nepriklausomą, kaip kad Anglijos teisėjai. Naujausia Amerikos tendencija, besireiškianti atskiruose štatuose, bet iki šiol nepalietusi federacinių teismų, veikianti „recall'o" ir panašiomis institucijomis ir paverčianti

teisėją priklausomu piliečių-rinkikų agentu (žr. šio rašto III skyriaus 24 skyrelį), Europos kontinento demokratijoje visai nėra žymi.

Betgi už tai išskirtos ir sudarytos „deleguoto teisingumo" pagrindais teismo funkcijos ribos yra kontinentinėje konstrukcijoje žymiai siauresnės, negu Anglijoje ir Amerikoje, o tas, be abejo, turi didelės reikšmės ir teismo galiai bei teisėjų įtakai ir jųjų socialinei bei teisinei būklei.

Aš jau turėjau progos nurodyti į tai, koki plati buvo teismų galia Prancūzijoje prieš Didžiąją Revoliuciją (žr. šio rašto II skyriaus 16 skyrelį). Teismai imdavosi spręsti apie karaliaus leidžiamųjų įstatymų „teisėtumą", taikindami šitam „teisėtumui" matuoti teisės kriteriumus, paskolintus ne tiktai iš įpročių teisės, bet ir iš ypatingos jų pačių kuriamos teisėjų teisės, savinosi šiuo atžvilgiu be jokio įstatyminio titulo — veto galios, leisdavo „reglamentus" arba vykdomuosius nuostatus, kuriais jie aiškino, dėstė, plėtė ir dažnai kreipė įstatymų tekstą. Šiuo jie tiesiog kišėsi į įstatymų leidimą, o eventualiai į tą funkciją, kuri ir šiandien Revoliucijos sudarytame režime yra iš įstatymų leidėjo atimta, bet pavesta ne teismui, o administracijai; tai yra dėstančių įstatymą dekretų ir privalomųjų įsakymų leidimo funkcija, iš esmės sudaranti įstatymų leidimo elementą, bet oportunistiniais sumetimais klasifikuojama į administraciją (pastarajam reikalui žr. Hauriou op. cit., 123—130 pusl.).

Šituos aktus monarchijos teismai darė ne spręsdami ginčus del teisės arba baudžiamąsias bylas, bet skyrium, kaip tam tikrus bendrojo pobūdžio aktus. Prieš tai kovojo jau senajame režime valdovai, stengdamiesi kiek galima sulaikyti teismus ginčų bei baudžiamųjų bylų sprendimo ribose, Bet tai jiems nepavykdavo, nes teismai buvo jau iš dalies virtę jųjų galios bendrininkais, o teisėjų personalinė būklė, jųjų luominė organizacija, kai kurie jųjų teisiniai administracinės kompetencijos elementai, kaip antai karaliaus įsakymų registracija, pagaliau, stipras įpročių ir teisėjų teisės režimas (viešosios teisės, o Prancūzijos šiaurėje ir civilinės teisės srity), buvo palankus šių praktikų tęsimui.

Didžioji Revoliucija iš karto ir labai kategoriškai sustabdė visas šias praktikas. Teismams buvo uždrausta leisti bendrojo pobūdžio reglamentai arba kuriuo nors būdu kištis į įstatymų

leidimą, kritikuoti įstatymai, spręsti apie jų įsiteisėjimą, priešintis įstatymams arba neigti jų teisinė galia. Nebegalėjo būti jokios kalbos apie teisėjų veto. Tautos suverenumo ir teisinis rašytosios konstitucijos režimas griežtai savaime užkirto kelią teisėjų ar bet kurių kitų valdžios organų pretenzijoms savintis bei dalintis su kuo nors suverenine galia. Teismas tegalėjęs būti tam tikra įsteigtosios funkcionalinės valdžios kategorija, nustatyta tam tikrai aprėžtai funkcijai. Šios valdžios funkcionaliniu kategorišku suskirstymu jis buvo įvestas į tam tikrą teisinę funkcionalinę vagą, iš anksto apibrėžtą ir negalinčią būti pačių teisėjų nuožiūra plečiama ar gilinama.

Teismas buvo griežtai įvestas į savo teisinę funkcijos sritį — į ginčų del teisės ir baudžiamųjų bylų sprendimą. Šioje srityje jis tegalėjo veikti. Vadinasi, jo funkcionaliniais aktais buvo tik šie sprendimai, imperatyviniai ir privalomi tiktai išspręstajam santykiui arba dalykui. Tas turėjo iš karto užkirsti kelią bet kuriems bendrojo pobūdžio teismo aktams, nesudarantiems atskiros bylos sprendimo ir pretenduojantiems į pasidavimą valdinių arba kurių nors valdžios organų, nedalyvaujančių išspręstoje byloje.

21. Teisėjų galios nualinimas. Rašytojo įstatymo režimas. Įpročio ir teisėjų teisės nykimas. Rašytojo įstatymo režimo įtaka teismo funkcijai; incidentinis teismo aktų (sprendimų) pobūdis; kontrabandinė precedentinė jųjų galia.

Be to, teismo funkcija ar teisėjų galia buvo iš karto automatiškai nualinta kategoriškai nustatytu įstatymo viešpatavimu, monopolizavusiu visą be išimties teisės galią ir panaikinusiu bet kurią kitokią teisės reiškimosi formą — tiek įprotį, tiek teisėjų teisę. Nebeturėdami šių dviejų pastarųjų teisės reiškimosi formų, teisėjai turėjo nustoti bet kurio kito konkurucjančio su įstatymu teisinio kriteriumo, kuriuo būtų galima pačių leidžiamųjų įstatymų „teisėtumas“ matuoti. Mes jau žinome, kad ypač kaip tik „commun law'u“, kurio vieną elementą sudaro teisėjų teisė (teismo sprendimų precedentų pavidale), — Anglijos bei Amerikos teismai sugeba valdyti tų kraštų teisinę tvarką ir bendradarbiauti su įstatymu normatyvinėje teisės funkcijoje (žr. šio rašto II skyriaus 26 skyrelį). Nieko panašaus negali būti ten, kur visa teisinė tvarka reiškiasi įstatymu.

Jau konstitucinės teisės atžvilgiu aš turėjau progos paaiškinti, koks yra konstitucinių precedentų reikšmės bei teisinės galios skirtumas tarp kompromisinio konstitucinio „commun law" ir rašytosios konstitucijos režimų. Pirmajame šių režimų šie precedentai turi imperatyvinės teisės normų galios, antrajame — jie sudaro sui generis kontrabandinę paralelią quasi-teisę (žiūr. šio rašinio III skyriaus 1 ir 2 skyrelius). Panašus skirtumas liečia ir teismo sprendimų precedentus „commun law'o" (įpročių) ir rašytosios pozityvinės teisės (įstatymo) režimuose.

Ten, kur visa teisė monopolizuojama įstatymo, kurio tekstas yra pozityvus, kategoriškas, galįs būti pareikštas tiktai tokiu pat įstatymu, — ten teismo sprendimas tam tikroje byloje, būdamas, žinoma, imperatyvinis šiai bylai, niekuomet negali teisiniu atžvilgiu konkuruoti su įstatymu, kaipo norma. Būdamas įstatymo pritaikymo aktu, jis neturi jokio normatyvinio pobūdžio, jokios bendros imperatyvinės galios ir nieko viešpataujančiame įstatymo tekste pakeisti, papildyti arba kitokiu būdu nuveikti negali. Jis yra teisiniu incidentiniu šiam sykiui, bet ne teisiniu precedentiniu aktu. Kad būtų kažin kiek sprendimų, dėstančių ir taikinančių tą patį įstatymą, — įstatymas yra vienas, tvirtai užfiksuotas tekste. Bet kuris teismas, spręsdamas iš naujo tą patį (iš tikrųjų ne tą patį, o tokį pat) dalyką, turės iš naujo padaryt logišką išvadą tiesiog iš įstatymo teksto. Jei šį sykį išvada prieštaraus buvusiam sprendimui, ji vis delto turės būti įkūnyta naujan sprendiman, jeigu teisėjai yra įsitikinę, kad ji geriau atatinkanti įstatymų imperatyvą. Jeigu kartais, o iš tikrųjų labai dažnai, teismai vadovaujasi buvusiais, ypač aukščiausiojo teismo, sprendimais, tai jie tai gali daryti ne imperatyviniu ano sprendimo dėsniu, bet tiktai tiek, kiek anojo sprendimo motyvai įtikina teisėjus, jog anasis sprendimas iš tikrųjų atatinkąs įstatymą. O jei kartais aukštesniųjų teismų sprendimai virsta precedentiniais ir be tokio įtikinančio motyvų persvarstymo, tiesiog savo autoritetu, tai tas iš tikrųjų yra kontrabandinis precedentas, kuris vis delto niekuomet nepajėgs kategoriškai pakeisti įstatymo; jei kada nors atsirastų kuris nors teisėjas, kuris prieitų išvadą, kad šis „precedentinis" sprendimas neatatinkąs įstatymo, tai jis turės, nė valandėlės nesvyruodamas, atmesti šį „precedentą" ir pritai-

kinti įstatymą. Vienintelę šiuo atžvilgiu išimtį rašytojo įstatymo režime sudaro kasacinio teismo sprendimas, kuriuo buvo panaikintas žemesniosios instancijos sprendimas; šio kasacinio sprendimo tezės yra privalomos teismui, sprendžiančiam bylą iš naujo, bet ir šio kasacinio sprendimo imperatyvinis, varžąs teismo darbą, pobūdis — neišeina iš tam tikros bylos ribų.

Didžiosios Revoliucijos teisinė sistema, nustačiusi rašytojo įstatymo viešpatavimą, tvirtai nustatė ir šį teismo funkcijos aprėžimą, vadinasi, incidentinį teismo sprendimų pobūdį. Be abejo, teisėjų galia šiuo buvo rimtai susiaurinta. Teismas virto teisės tarnu. Tai yra viena iš tų Didžiosios Revoliucijos teisinės kūrybos išdavų, kurios tvirtai nusistovėjo Europos kontinente ir giliai įsibrovė į kontinentinę teisinę kultūrą. Ir nors naujausiais laikais rašytojo įstatymo monopolio griežtumas buvo kiek nušvelnintas ir apskritai reiškiasi tendencija pripažinti ir įpročiui tam tikros galios (šios tendencijos reiškimasis gauna naujausiais laikais labai įdomių formų), vis delto šis kategoriškas teismo uždarymas ginčų ir baudžiamųjų bylų sprendimo ribose bei incidentinis teismo aktų pobūdis sudaro labai ryškias kontinentinio teismo žymes.

22. Rašytojo įstatymo režimo pagrindai; jojo nusistovėjimas Prancūzijoje ir Europos kontinente.

Šis rašytosios teisės, įstatymo, viešpatavimo griežtas nustatymas, sudaręs vieną labai charakteringą Didžiosios Revoliucijos kūrybos elementą, negali būti išaiškintas tiktai nepasitikėjimu teisėjais ir noru griežtai sulaikyti „senojo režimo" teismų savinimąsi įstatymų leidėjo ir net konstitucinio veiksnio galios. Be abejo, nepasitikėjimas teisėjais, baimė, kad teisėjai savo kuriamąja precedentų teise neiškreiptų Didžiosios Revoliucijos reformų, veikė Revoliucijos žmones. Bet jiems rūpėjo ir kas kita.

Jau didysis XVIII amžiaus žmonių mokytojas ir naujos tvarkos pranašas Rousseau mokė, kad teisė turinti reikštis įstatymu. Pastarasis esąs tikslus suvereninės bendrosios valios reiškinys, teisė gi esanti bendrosios valios kristalizacija. Įstatymo, kaip tikslios valstybės valdžios nustatytos normos, hegemonija rūpėjo dar legistams. Ir jie buvo linkę žiūrėti į ista-

tymą, kaip į geriausį valstybinio bendravimo įrankį, kaip į rimčiausią priemonę socialinei anarchijai nugalėti.

Ne tiktai Rousseau, bet aplamai maždaug visas XVIII amžiaus mokslas pamėgo įstatymą, kaipo lankstų visokių reformų veiksnį, kuris galima sunaudoti bet kuriam sumanymui įgyvendinti ir apdrausti. Anos gadynės racionalizmas ir pasitikėjimas žmogaus protu („raison") ir valia, kaip bet kurios reformos ir tobulos tiesos šaltiniu, vertė ypatingai branginti įstatymą — sąmoningą šio proto ir valios kūrinį — ir su panieka žiūrėti į įprotį, kaipo naikintinų klaidų, prietarų ir netobulos senovės liekanų reiškinį.

Didžiosios Revoliucijos žmonės jutosi esą pamatinės socialinės reformos vykdytojai, būsimosios tvirtos žmonių laimės ir pastovios tobulos tvarkos steigėjai. Šį svarbų savo darbą jie buvo pasiryžę vykdyti įstatymu. Tas dar labiau stiprino jų paveldėtą iš anos gadynės sąvokų pažiūrą į įstatymą, kaip vieninteli teisės normų reiškinį. Ne tiktai aukštesnioji pagrindinė arba konstitucinė valstybės teisė, bet ir visa eilinė teisė turėjusi reikštis vien tik rašytu įstatymu, išleistu tam tikra tvarka. Savaime suprantama, kad šie žmonės, giliai įsitikinę savo darbo amžinumu ir savo realizuojamų idealų tobulumu, kupini entuziazmo, buvo pasiryžę panaikinti visa, kas galėtų jųjų steigiamąją reformą iškreipti arba jai pakenkti. Jie negalėjo palikti savo reformos nuolatiniame pavojuje. Todel jiems ir rūpėjo pašalinti iš veikiančios teisinės tvarkos įprotis, kuriame buvo užfiksuoti kaip tik naikinamieji senosios tvarkos („ancien régime'o") santykiai. Jie gerai suprato, kad įpročių režime slepiasi pavojus jų socialiniam ir teisiniam veikalui.

Šis įstatymo, kaip vienintelio teisės šaltinio (reiškinio), monopolinis viešpatavimas ir griežtas sumariškas įpročių teisės atmetimas buvo Didžiosios Revoliucijos labai kategoriškai ir be jokių svyravimų arba rezervų nustatytas. Tai buvo taip pat viena tų Revoliucijos tezių, kuri tvirtai nusistovėjo Revoliucijoje ir pergyveno visas josios besikeičiančias konstitucines stadijas. Ir pati Napoleono Didžiojo Imperija, — kuri kad ir iškreipusi demokratinę konstitucinę valstybės santvarką, vis delto stambiais socialinės bei teisinės santykių konstrukcijos bruožais tęsė Revoliucijos darbą, — šiuo atžvilgiu liko visai ištikima teisiniam rašytojo įstatymo režimui. Puikus Napoleono

kodifikacijos darbas, vienas rimčiausių Didžiosios Revoliucijos paminklų, kurio priešaky stovi garsieji Civilinis Kodeksas ir Baudžiamasis Kodeksas, buvo kaip tik šio įstatymo režimo padarinys ir įsteigtasis pamatas.

Nuo Didžiosios Revoliucijos Prancūzija virto klasikiška kategoriško rašytojo įstatymo režimo šalimi. Ir šio režimo įtaka Europos kontinentui buvo labai žymi. Nesulaikė jos ir kilusi Vokietijoje prieš revoliucinį racionalizmą vadinamosios istoriškos arba evoliucinės mokyklos reakcija, kurios korifejais teisės mokslo srity buvo ypač įžymus mokslininkai Savigny ir Puchta, rimtai atkreipę dėmesį į evoliucinį ir nacionalinį, lyg organišką, teisės kūrimosi metodą, kuriame įpročių teisei priklausąs be galo svarbus vaidmuo. Nežiūrint istoriškos mokyklos idėjinės įtakos, Europos kontinente rašytojo įstatymo režimas išsiplėtė kartu su demokratine konstrukcija bei parlamentarizmu ir iki šiol jis gali buti laikomas viešpataujančiu, nors naujausiais laikais sąvokos šioje srity ima keistis visai nauja socialinės ir teisinės autonomizacijos kryptimi.

23. Teismo galios suvaržymas įstatymų aiškinimo atžvilgiu.

Kategoriškas teismo „uždarymas" ginčų bei baudžiamųjų bylų sprendimo ribose, teismo aktų (sprendimų) incidentinio pobūdžio nustatymas, rašytojo įstatymo režimas ir įpročių visiškas pašalinimas iš teisinės tvarkos nualino senąją teisėjų galią ir įvedė teismo funkciją į tam tikrą aprėžtą įstatymų tarnybos vagą. Be to, buvo pasirūpinta, kad teismai kitu galu, taip sakant, aplinkiniais keliais negalėtų atgaivinti įpročių ir kliudyti Revoliucijos reformoms. Būtent, buvo suvaržyta teisėjų galia aiškinti įstatymus. Viešpataujančiomis Revoliucijos metu pažiūromis, įstatymo teksto aiškinimas buvo laikomas neįeinančiu į teismo funkciją. Ši funkcija turėjusi reikšti įstatymą ne aiškinimu, bet taikimu. Įstatymų aiškinimo pavedimas teisėjams būtų šiomis pažiūromis lygus teisėjų įleidimui į įstatymų leidimo sritį. Įstatymo tarnas, jojo sankcijų taikintojas, teisėjas, būtų šiuo virtęs įstatymo vertintoju; jis imtų jį kontroliuoti ir arbitrališkai šiaip ar kitaip spręsti apie jo reikšmę, tikslą ir patį imperatyvą. Jei tai būtų leista, tai tame darbe tuojau turėtų apsireikšti subjektyviniai teisėjų palinkimai, jųjų teisinės pažiūros, į kurias gal veikią ir seni panaikinti įpročiai

ir apskritai sąvokos, nieko bendra su Revoliucijos vykdomomis reformomis neturinčios. Teisėjai imtų „taisyti“ ir kreipti įstatymų leidėjo mintį ir nusistatymą. Reformų vaisiai galėtų atsidurti pavojuje.

Žinoma, teismo darbas kad ir būtų kažin kaip susiaurintas ir sulaikytas incidentinių sprendimų vagoje, negali visiškai išvengti įstatymų teksto interpretacijos. Kad jis galėtų įstatymo imperatyvą pritaikinti, teisėjas turi pats įstatymą suprasti, jis turi įsiskaityti į jojo tekstą, atlikti tam tikrą samprotavimo darbą. Tad apie visišką teksto aiškinimo uždraudimą netenka kalbėti, nes tai būtų lygu įstatymo taikymo uždraudimui ir pačios teismo funkcijos panaikinimui. Bet rūpėjo suvaržyti ir susiaurinti šis įstatymų aiškinimas ligi galimų ribų. Ir jau bent kategoriškai buvo reikalaujama iš teisėjų, kad jie teksto aiškinime griežtai laikytųsi teksto ribų ir neremtų savo samprotavimų teisiniais motyvais, pasiskolintais iš įpročių, iš savo sąmonės, iš sprendimų precedentų ir kitų panašių šaltinių, kuriems naujoji teisinė tvarka buvo užginčijusi teisinį pobūdį.

Bet ypač šis įstatymų aiškinimo suvaržymas turėjo galvoj senojo režimo teismų plačiai praktikuojamus bendrojo pobūdžio aiškinimus; tai buvo daroma ypatingais „reglamentiniais sprendimais“ (arrêts de réglament“); tai ir buvo sui generis teisėjų teisės kristalizacija, dar stipresnė ir griežtesnė, negu Anglijos ir Amerikos precedentinė teisėjų teisė. Tai buvo bendrojo pobūdžio atskirų įstatymų aiškinimo nutarimai, virstą imperatyviniais įstatymo priedais, iš tikrųjų dažnai keičiančiais patį tikrąjį įstatymo imperatyvą. Tas buvo griežtai uždrausta teismams. Tais atvejais, kada del ypatingo įstatymo neaiškumo kildavo rimtas teisinės spragos arba teisinės prasmės klausimas, kuris negalima būtų išspręsti paprastais tiesioginio įstatymo taikymo metodais, teismams buvo leista kreiptis į įstatymų leidėją, kad jis pats išaiškintų įstatymą (vadinamasis autentiškas aiškinimas) arba išleistų naująjį, jei jis tai rastų reikalinga.

Taip pat, kaip jau sakiau, iš teismo buvo atimta viskas, kas liečia įstatymo įsigalėjimo ir jo vykdytinumo paruošimą, kaip antai, įstatymo promulgacija, jojo paskelbimas, jojo vykdymo nuostatai. Šiuo atžvilgiu senojo režimo teismai buvo pasisavinę labai plačios galios, siekiančios tikrosios veto teisės. Pri-

klausanti teismams leidžiamųjų įstatymų registracija, kuria senieji teismai ir buvo pasinaudoję šiai savo įstatymų kontrolės galiai išplėsti, — iš pradžios, kol dar pirmoji konstitucija šios tvarkos nepakeitė, buvo teismams palikta, bet tiktai tąja prasme, kad teismai turėjo tiesiog automatiškai perrašyti gautąjį išleistojo įstatymo tekstą į tam tikras regestro knygas ir vienos savaitės laikotarpy paskelbti jį; ši funkcija buvo jiems laikinai palikta, bet su tąja kategoriška pastaba, kad jie negalėsią jokiu, nei tiesioginiu nei netiesioginiu, būdu kištis į įstatymų leidėjo galios vykdymą, nei priešintis arba stabdyti karaliaus sankcionuotų įstatymų vykdymą; už nesilaikymą šių taisyklių buvo grasoma teisėjams bausmėmis. Vėliau, kada ši tvarka buvo galutinai užfiksuota konstitucijoje, iš teismų buvo atimta ir įstatymų registracija bei skelbimas.

Šiaip atrodo pirmoji revoliucinės teismo reformos dalis, liečianti ypač kategorišką teismo funkcijos atskyrimą nuo įstatymų leidimo funkcijos bei teismo uždarymą incidentinio ginčų del teisės ir baudžiamųjų bylų sprendimo ribose (žr. Esmein op. cit., I t., 536—538 pusl., Hauriou op. cit. 257—260 pusl., Nézard op. cit. 327—328 pusl.).

24. Reglamentacinė galia; įosios pavedimas administracijai; įosios pobūdis. Administracinio režimo institucija.

Pamatiniu šios teismo reformos įstatymu buvo Tautinio Susirinkimo išleistas 1790. VIII. 16. įstatymas. Tačiau tuo, kas aukščiau pasakyta, buvo nustatyta tiktai viena, kad ir svarbi, teismo reformos dalis. Ne mažesnės svarbos turėjo ir antroji reformos dalis, liečianti teismo ir administracijos suskirstymą.

Pirma tenka pareikšti, kad maždaug visi tie buvusios teismo galios elementai, kuriuos monarchijos teismai buvo pasisavinę ir kuriuos Revoliucija iš jų atėmė, motyvuodama šį atėmimą kategorišku teismo atskyrimu nuo įstatymų leidimo bei rašytojo įstatymo režimu, buvo ne įstatymų leidėjui grąžintos, bet perkeltos į administraciją („vykdomąją galią"). Aš jau turėjau progos nurodyti, kad veto galia, kurią teismai buvo besisaviną ir bevykiną, taip sakant, aplinkiniu keliu, kontrabanda, buvo pavesta karaliui, kaipo kategoriškas teisinis jo kompetencijos elementas. Kad tai ir buvo ne absoliutinis, o reliatyvinis („suspen-

syvinis"—stabdąs) veto, vis delto jis suteikdavo karaliui tikros galios kištis į įstatymų leidėjo darbą ir varžyti pastarąjį ir šiuo prieštaravo kategoriškam įstatymų leidimo ir administracijos suskirstymui. „Vykdomajai galiai" buvo pavesta ir įstatymų promulgacija bei skelbimas. Pagaliau, kas svarbiausia, „vykdomajai galiai" buvo pavesta ir ši „įstatymų paruošimo vykdymui", arba reglamentacijos, galia, kurios pasisavinimas buvo laikomas teismų nusidėjimu prieš įstatymų leidėjo funkcionalinę autonomiją. Šitoje reglamentacijos galioje glūdi, be abejo, ir toji bendrojo įstatymų aiškinimo galia, prieš kurios pavedimą teismams buvo labai griežtai kovota.

Reglamentacijos, vadinasi, dekretų, privalomųjų bendrojo pobūdžio įsakymų, taisyklių, nuostatų leidimo galia — iš esmės, pagal materialinę valdžios funkcijų klasifikaciją, -- sudaro, be abejo, įstatymų leidžiamosios funkcijos elementą. Ji yra panaši ypač į teisėjų teisę teisiniame įpročių režime. Remiama įstatymų aiškinimu, kaip ir pastaroji, ji, ruošianti „įstatymus vykdymui", dėstanti juos, interpretuojanti ir lengvinanti jųjų vykdymą. Bet tai yra daroma ne atskirais sprendimais, ne incidentiniais ad hoc nutarimais, bet bendrojo pobūdžio normatyviniais ir imperatyviniais nuostatais. Šios iš teismų atimtos reglamentacijos galios pavedimas administracijai buvo remiamas tuo, kad pastaroji, kuri iš esmės esanti įstatymų vykdytoja („vykdomoji galia" ar „vykdomoji" funkcija), tuo pačiu turinti gauti ir visas įstatymui vykdyti priemones, tad jųjų tarpe ir šią įstatymų dėstymo — reglamentacinę galią. Tai neva esąs vykdomosios funkcijos elementas (Esmein taip ją ir supranta, bet kiti aiškiai konstatuoja joje materialinį įstatymų leidžiamąjį elementą).

Iš šito reglamentacijos galios pavedimo administracijai išaugo svarbi ir charakteringa vadinamojo „administracinio režimo" institucija, plačiai išsiplėtusi ypač Prancūzijoje, bet ir apskritai Europos kontinente. Ji čion pavaduoja anglišką ir amerikonišką teisėjų teisę, tarnaudama maždaug tiems patiems tikslams, kaip ir pastaroji. Ji yra „common law" režimo surogatas ar „erzacas".

Ši svarbi reglamentacinė administracijos galia, kuriai pamatai buvo sudaryti pačioje Didžiosios Revoliucijos pradžioje, laikui bėgant buvo Prancūzijoje ne siaurinama, bet plėčiama.

Be abejo, ši ypatingoji galia rimtai stiprino bendrąją administracijos galią į visus pavaldinius, keldavo josios autoritetą ir teikė jai tokio imperiumo, kurio Anglijos ir Amerikos administracija neturi. Nors administracijos „reglamentai" negali išeiti iš įstatymų ribų, negali prieštarauti jiems ir tegali juos dėstyti, taip sakant, detalizuoti ir smulkinti juos jų logiškomis išvadomis, bet svarbu yra tas, kad administracija ir josios valdininkai šiuo virsta tarpininkais tarp įstatymo ir valdinių; įstatymai veikia nebe tiesiog ir betarpiškai, bet administracijos aiškinimu ir dėstymu, dėliai ko imperatyvinė įstatymų galia lyg pereina šiems valdininkams ir tirpsta administracijos valdininkų galioje. Susidaro lyg policinės viešosios globos režimas, charakteringas kontinentinei teisinei tvarkai ir visiškai nežinomas Anglijai ir Amerikai. Vyriausybės ir josios agentų viešasis autoritetas didėja, administracinis valdymas iš grynai teisinio ir kategoriško, koks jis yra Anglijoje, virsta autoritetingu ir arbitrališku, pasiskolindamas imperatyvinės galios iš įstatymo; pagaliau su pačiu valdininko vardu, su pačiu jo tarnybiniu pobūdžiu, o ne tiktai su jo teisiniais kategoriškais aktais, ima žmonių sąmonėje ir net pačioje valstybinių funkcijų organizacijoje jungtis valdžios imperiumo sąvoka, ko, kaip mes matėme, nėra Anglijoje ir Amerikoje (žr. šio rašto III skyriaus 19 skyrelį).

25. Administracinio režimo pagrindai ir plėtimasis Prancūzijoje. Biurokratija. Administracinio režimo apibūdinimas ir įvertinimas; Hauriou. Administracinis režimas ir „self-government".

Teisėtumo atžvilgiu šios prancūziško arba kontinentinio vadinamojo administracinio režimo išvados sudaro, be abejo, tam tikrą pavojų ir yra reikalingos ypatingos šio teisingumo apsaugos organizacijos bei teisinių priemonių, nes angliškoji ir amerikoniškoji bendrojo teismo sistema, esant tokiai teismo ir administracijos teisinei būklei, čion, šiame režime, šiam tikslui netinka ir nepajėgtų jo tikrai pasiekti. Tai visa sudaro tokias sąlygas, kuriose pagaliau, kaip pamatysime, turėjo gimti ir išsirutulioti įdomi ir tiksli kontinentinė administracinio teismo institucija bei teisėtumo organizacijos sistema.

Didžiosios Revoliucijos įsteigtoji administracinės reglamentacijos ir administracinio režimo institucija del įvairių priežasčių rado Prancūzijoje ir ypač josios konstitucinėje evoliucijoje labai patogią dirvą sau plėstis. Iš dalies jau pati priešrevoliucinė Prancūzijos monarchija, kurioje išsirutuliojo lankstus ir drausmingas, nors ir konkuruojantis su karaliaus suverenumu, administracinis aparatas, buvo paruošiusi dirvą šiai administracijos funkcijai išplėsti. Didžiosios Revoliucijos žmonės, žiūrėdami į administraciją, kaip į žemesniąją „vykdomąją" funkciją, pačia savo esme pareinančią nuo įstatymo ir šiose ribose nepavojingą įstatymų leidėjui, nebijojo jai pavesti šios galios, labiau pasitikėdami atsipalaiduojančiais nuo karaliaus ir šiuo atsipalaidavimu palaikančiais Revoliuciją valdininkais, negu senojo režimo teisėjais, kurie jau monarchijoje buvo pasiekę funkcionalinės nepriklausomybės ir didelės galios ir kurie todel buvo linkę labiau palaikyti „senąjį režimą", apdraudžianti ir jųjų galią, ir kurių pagaliau pati funkcija, Revoliucijos žmonių sąvokomis, esanti iš esmės labiau savarankiška ir imperatyvinė, negu „vykdomoji" administracijos funkcija.

Tačiau šis perdidelis pasitikėjimas „esminiu" administracinės „vykdomosios" galios nuolaidumu įstatymų leidžiamajai galiai turėjo apvilti šios konstrukcijos steigėjus. Administracija ir vyriausybė mokėjo pasinaudoti suteikta jai reglamentacine galia ir pastarosios išvadomis, keliančiomis josios autoritetą. Kilusi jau nuo Direktorijos laikų reakcija prieš revoliucinį griežtumą pasirėmė kaip tik stipriąja administracijos būkle ir įsteigė nebe parlamento, bet kaip tik vyriausybės hegemoniją, pasiekusią aukščiausiojo laipsnio Napoleono Bonaparte Imperijoje. Savaime suprantama, kad šis konstitucinis režimas, remiantysis administracijos (vyriausybės) hegemonija, turėjo ne siaurinti, bet palaikyti ir dar labiau plėsti mūsų žiūrimąjį „administracinį režimą" ir jojo svarbiausiąjį elementą — administracinės reglamentacijos galią.

Konstituciniai Prancūzijos režimai, kurie pakeitė pirmąją imperiją ir keitė kits kitą XIX amžiuje, taip pat, kad ir kitais, negu ši imperija, motyvais, buvo palankūs šiai administracijos galiai. Jų daugumos praktikuojamas parlamentarizmas, nustatęs organizuotą vyriausybės bendradarbiavimą su parlamentu ir pavedęs parlamentui administracijos kontrolę, o vėliau — iš-

kreiptame kontinentiniame parlamentarizme — ir tikrąją administracijos priklausomybę parlamentui, darė, kad šis „administracinis režimas", kurio pamatą sudaro reglamentacinė administracijos galia, pačiam įstatymų leidėjui nekenkė ir jokio ypatingo nepatenkinimo iš jo pusės nekėlė. Galėdamas kontroliuoti reglamentacinės administracijos galios vykdymą ir sudrausti administraciją, jeigu josios organų leidžiamieji reglamentai neatatiktų valdančios parlamento daugumos nusistatymo, parlamentinis įstatymų leidėjas nebemato šioje administracijos kompetencijoje jokio savo galiai pavojaus. Kartais jis net bus linkęs pasinaudoti šia institucija, kad pats nusikratytų įstatymų leidžiamosios naštos dalies, pavedęs smulkesnį ir tikslesnį kurių nors reikalų normatyvinį aprūpinimą administracijos reglamentacijai. Šis „administracinis režimas" išauklėjo galingą ir lanksčią administracinę biurokratiją, prityrusią valstybės valdyme ir pajėgiančią orientuotis visais valstybinio gyvenimo klausimais. Kontinentiniame parlamentarizme, pavedusiame parlamentui tarnybinę administracijos (vyriausybės) kontrolę, ši gudri ir prityrusi biurokratija sudaro, be abejo, tam tikrą socialinę galią, kuri šiek tiek paralizuoja parlamento hegemoniją ir apsaugo valstybės funkcijos pastovumą ir tęstinumą nuo neigiamų ir kartais pavojingų nuolatinio parlamento daugumos keitimosi išdavų.

Štai kaip apibūdina ir įvertina šį „administracinį režimą" vienas iš žymiausiųjų Prancūzijos publicistų, prof. Hauriou („Précis de Droit Constitutionnel", 123—130 pusl.):

„Administracinis režimas reiškiasi tuo, kad tam tikra politiškai teisinė galia, būtent, vykdomoji arba administracinė galia, yra įvesta, kaip tarpininkas, tarp įstatymo ir teisėjo, tam, kad įstatymo taikymo atžvilgiu ji atliktų visa, kas nesudaro tiesioginio ginčų sprendimo, vadinasi, lengvintų ir, reikalui esant, verstų piliečius vykdyti įstatymus, vykdydama šį darbą kad įstatymo taikymo atžvilgiu ji atliktų visa, kas nesudaro tam tikra pritaikomąja reglamentacija, viešųjų patarnavimų organizavimu ir atskirais vykdomaisiais nutarimais. Principialiai teisėjui paliekama viskas, kas sudaro ginčų sprendimą ir priverstinąjį įstatymo vykdymą, bet viskas, kas sudaro policiją ir preventyvinės tarnybos darbą įstatymo vykdymui palengvinti, pereina administracijos galiai..."

Toliau, svarstydamas „administracinio režimo“ ydas, Hauriou taip sako:

„Sakoma, kad konstituciniu atžvilgiu jis (administracinis režimas) esąs griežtai smerktinas. Būdamas pavojingas asmens laisvės atžvilgiu ir reikalingas ypatingų apsaugos priemonių, jis turi dar šių piktų („facheuses“) padarinių: a. nuolat administracijos judomi („manoeuvrés“) — piliečiai nustoja atsakomybės jausmo, iniciatyvos ir teisėtumo pajautimo, nes jie niekuomet nesusiduria tiesiog su įstatymu, į kurį jie žiūri per administracinius cirkuliarus; b. jie (piliečiai) yra net bejėgiai prieš valdininkus, kuriuos jie visur užtinka prieš save; tiesa, teoriškai jie galėtų juos (valdininkus) traukti asmeniškon tieson už padarytus nuostolius, bet viskas padaryta vadinamąja administracine valdininkų garantija, kad šis traukimas tieson virstų iš tikrųjų fiktyviniu („illusoire“); tad visoje administracinėje srityje esą jaučiama neatsakingumo atmosfera, sudaranti vieną iš blogiausių pilietinio auklėjimo metodų; c. visų šių netikslumų kaina valdomieji nėra net gerai aprūpinti („servis“); viešieji patarnavimai blogai funkcionuoja, nes ne valdininkai priklauso žmonių („le public“) autoritetui, bet žmonės valdininkų autoritetui, ir tai autoritetui dvigubai sustiprintam neatsakingumu. Atvirkščiai, anglų ir saksų kraštuose,“. tęsia toliau Hauriou, „esti ir valdininkų ir viešųjų patarnavimų, bet šie valdininkai neturi jokios galios („autorité“) į žmones, nes ne jiems pavesta vykdyti įstatymai. Pats pilietis reikalauja iš teisėjo viešosios teisės įstatymų vykdymo, ir teisėjas įsako tai padaryti tam, kuris privalo tai daryti. Todel: a, anglų-saksų pilietis pripranta ir nenustoja iniciatyvos ir atsakomybės bei tiesioginio teisėtumo pajautimo; b. asmens laisvė nėra reikalinga garantijų prieš nesamą administracinę galią; c. del asmeniškos atsakomybės valdininkų, neturinčių jokios asmeniškos galios į žmones, bet priklausančių žmonių autoritetui, viešieji patarnavimai yra geriau atlickami“.

Išdėstęs šiuos daromus „administraciniam režimui“ priekaištus ir pripažinęs jųjų rimtumą Hauriou, kuris pats, matydamas jo neigiamas puses, vis delto yrą šio „režimo“ šalininkas, Hauriou pastebi, kad jei šis režimas taip stipriai yra įsigalėjęs Prancūzijoje ir iš Prancūzijos išsiplėtęs į visą Europos kontinentą, tai esą tenka manyti, kad jis turįs ir rimtų teigiamųjų

pusių ir kad jis atitinkąs kuriuos nors tikrus viešus reikalus, nes kitaip jis, turėdamas tiek ydų, nebūtų palaikomas. Ir iš tikrųjų Hauriou randa ir nurodo šias teigiamas „administracinio režimo“ puses, darančias jį, Hauriou nuomone, sociališkai naudingu. Šias administracinio režimo teigiamas puses arba jojo socialinius nuopelnus jis klasifikuoja šiomis dviem rūšim: **a.** administracinis režimas tinkąs išorinės karinės apsaugos ir vidujinės prieš įvairias faktiškas galybes apsaugos reikalams ir **b.** jis tinkąs svarbiam socialinės drausmės reikalui.

Pridursime dar, kas nesunku bus iš aukščiau išdėstyto suprasti, kad administracinis režimas, augindamas valdančią lanksčią administracinę biurokratiją ir auklėdamas socialinę visuomenės drausmę, bet už tai slopindamas individualinę ir grupinę iniciatyvą ir palaikydamas globojamųjų pasyvumą, turi ryškių centralizacinių tendencijų ir todel labiau tinka centralizuotam valstybės valdymui; jis nėra palankus savivaldybės, socialinės ir teisinės autonomijos bei kategoriškos federacijos režimams, kurie yra reikalingi kaip tik stiprios ir energingos iniciatyvos iš apačios, veiklumo ir atsakomybės jausmo tiek žmonėse tiek pačių socialinių veiksnių tarpe. Ir tai, be abejo, nėra atsitiktinis, „taip sau“ faktas, kad savivaldybė, autonomija ir federacija — garsus anglų „selfgovernment“ visose savo formose — geriausiai plėtojasi ir klesti kaip tik anglų bei saksų visuomenėse, kurių valstybėse mes ir šio kontinentinio „administracinio režimo“ neužtinkame.

26. Reglamentacinės administracijos galios ribos.

Reglamentacinė administracijos galia, kuria remiasi „administracinis režimas“, turi, be abejo, tam tikrų ribų, kurias mes čion trumpai išžiūrėsime, sekdami Nézard'u („Eléments de Droit Public“, 84 pusl.). Pirma — reglamentas yra kategoriškai aprėžtas įstatymų. Jis tegali reikštis įstatymų ribose; jis niekuomet ir jokiu būdu negali prieštarauti įstatymui nei pakeisti kurio nors įstatymo teisės normos imperatyvo. Bet ar pačiose įstatymų ribose gali būti reglamento keliu nustatyta bet kuri taisyklė arba „vykdomoji priemonė?“ Kartais į tai atsakoma teigiamai. Bet kaip nurodo Nézard, pats įstatymas gali arba tiesiog, įsakmiai „expressis verbis“, arba pačia savo kategoriška esme nustatyti sritis, kuriose reglamentas negalės

savo „vykdomuoju“ normavimu imperatyviškai kištis į teisinius santykius. Nézard nurodo pavyzdžius. Taip antai, tiktai įstatymas, bet jokiu būdu ne reglamentas, gali nustatyti bausmes arba mokesčius; tai yra kategoriškai ir įsakmiai tam tikrų įstatymų pareikšta; taip pat, remiantis jau nebe tam tikru įstatymo uždraudimu, bet visų pripažintomis jurisprudencijos tezėmis, įstatymas vienas tegali nustatyti svarbius individualinių teisių, kaip nuosavybės, darbo, laisvės, suvaržymus; reglamentu tai nebūtų galima padaryti. Taip pat, žinoma, reglamentas, dėstydamas įstatymą, negali paliesti tokių dalykų, kurie jau yra kito įstatymo imperatyviškai sutvarkyti.

Be to, būdamas aprėžtas įstatymų ribomis, reglamentas privalo turėti ir įstatyminio pagrindo. Tai reiškia, kad jis gali tiktai dėstyti, aiškinti, interpretuoti ir ruošti vykdymui esamąjį įstatymą, bet negali pavaduoti įstatymo, negali steigti visiškai įstatymo nenumatytų normų, imtis normuoti tai, kas visai nėra jokio įstatymo normuojama, papildyti spragą įstatymuose, veikti ne įstatymui, o už įstatymą — jo vietoje.

Remiantis pačiomis pagrindinėmis Didžiosios Revoliucijos nustatytomis demokratinės konstitucinės konstrukcijos tezėmis, net ir pats parlamentas negalėtų pavesti (deleguoti) savo įstatymų leidžiamosios galios vyriausybei, kuri ją vykdytų reglamento keliu, nes šiuo būtų keičiama kategoriškai pačios konstitucijos viešosios tvarkos motyvais nustatytos atskirų „galių“ kompetencijos, o tuo pačiu tas prieštarautų konstitucijai. Įstatymų leidžiamoji galia ne priklausanti parlamentui, kuris pats nesąs suvereninis, bet esanti jam deleguota vykdyti; tad jis negalįs ir perleisti to, kas jam nepriklausą, bet tegalįs ir privaląs pats vykdyti pavestąją funkciją, kaipo savo tarnybinę pareigą. Nézard cituoja šiuo atžvilgiu pavyzdžius, liečiančius Didžiojo karo laikotarpį, nurodydamas, kad Prancūzijos administracinio teismo praktika vis delto pripažįstanti, kad karo būklė praplečianti reglamentacinės vyriausybės galios ribas.

27. Uždraudimas įstatymų leidėjui kištis į teismo funkciją. Teismo ir įstatymų leidimo suskirstymo išvada įstatymų konstitucingumo atžvilgiu.

Mūsų peržiūrėtas „administracinis režimas“ dar ryškiau pabrėžia visą tai, kas buvo mūsų aukščiau pasakyta del revo-

liucinės teismo reformos įvesto žymaus teismo funkcijos susiaurinimo. Reprezentaciniam autonominiam teismui lieka tiktai incidentinis ginčų bei baudžiamųjų bylų sprendimas. Visas kitas darbas, liečiąs įstatymų vykdymą arba taikinimą, eventualiai jojo vykdymo arba taikinimo ruošimą, liko iš teismo atimtas ir pavestas administracijai. Už tai šitose, kad ir žymiai susiaurintose ribose, teismo funkcija ar „galia" buvo iš tikrųjų apsaugota nuo įstatymų leidėjo įtakos teismo aktams. Administracijos tarnybinis pavergimas įstatymų leidėjo imperatyviniei galiai nė kiek nepalietė teismo, likusio nepriklausomu ir kategoriškai reprezentaciniu savo funkcionalinėje srity. Teismo aktai yra neliečiami. Parlamentas, kuris gali kontroliuoti ir kritikuoti visus administracijos aktus ir kontinentiniame parlamentarizme gali net sudrausti administraciją, gali taikinti vyriausybei imperatyvines sankcijas šios kontrolės išvadomis, negali nei panaikinti nei pakeisti teismo sprendimo arba nutarimo, negali jo net nei kritikuoti nei svarstyti. Jis gali, tiesa, pakeisti įstatymą, priversdamas šiuo ir teismą kitaip spręsti bylas, bet ir įstatymo pakeitimu jis neturėtų keisti jau įvykusių teismo sprendimų, įsigalinčių be jokios parlamento nei vyriausybės intervencijos ar sankcijos, nei keisti teisinių įvykusių sprendimų išvadų.

Vadinasi, taip iš vienos pusės įstatymų leidėjui nebuvo palikta jokio kišimosi į teismo funkciją („galią"), taip iš kitos — teismui nebuvo palikta jokio kišimosi į įstatymų leidėjo funkciją (galią). Iš pastarosios tezės, aiškiai pareikštos jau 1790. VIII. 16 įstatyme ir vėliau užfiksuotos rašytosiose konstitucijose, pagal kurią iš teismų buvo atimta įstatymų promulgacija, skelbimas ir reglamentacinė kompetencija ir pasistengta atimti arba bent kiek galint susiaurinti net įstatymų aiškinimas, prancūzų doktrina ir net teismų praktika padarė išvadą, draudžiančią teismui svarstyti patį taikintinų paprastųjų įstatymų konstitucingumą atsitiktinės quasi-kontrolės metodu (žr. šio rašto II skyriaus 28 skyrelį ir III skyriaus 25 skyrelį). Tai gal ir buvo nuoseklu, nes šis konstitucingumo svarstymas savaime yra reikalingas taikintinų įstatymų aiškinimo ir tam tikra prasme vertinimo (žinoma, grynai teisinio, o ne oportunistinio vertinimo), o jei apskritai teismo galia aiškinti įstatymus yra griežtai susiaurinama, tai ir šis konstitucingumo svarstymas turi atkristi.

28. Atsitiktinė įstatymų konstitucingumo quasi-kontrolė Prancūzijoje. Josios neigimas. Kasacinio Teismo 1833 m. sprendimas. Pro ir Contra.

Duguit („Traité de Droit Constitutionnel", III t., 670 pusl.) cituoja vieną virtusį klasikišku Prancūzijos Kasacinio Teismo 1833 m. sprendimą, kuris galutinai užfiksavo Prancūzijos teisių praktikoje paprastųjų įstatymų konstitucingumo nesvarstytinumą. Aplinkybės bylos, kurią lietė šis 1833 m. kasacinis sprendimas, buvo štai kokios: dienraštis „le National" buvo nubaustas už vieną spaudos nusižengimą pagal 1822. III. 25. įstatymo 16 straipsnį; kasaciniame skunde nubaustasis dienraščio leidėjas (ar redaktorius) rėmėsi tuo, kad nei 1822. III. 25 įstatymo 16 straipsnis nei 1830. X. 8 įstatymas, kuris pirmąjį įstatymą paskelbė tebeveikiančiu, negalį būti šiai bylai taikomi, nes jie esą nekonstitucingi: prieštarauja veikiančios 1830 m. konstitucijos 69 straipsniui, pareiškusiam, jog spaudos nusižengimai priklausą prisiekusiųjų teismo kompetencijai; bet Kasacinis Teismas atmetė kasacijos skundą šiuo motyvu: „kadangi 1830. X. 8 įstatymas priimtas ir paskelbtas konstitucijos numatyta tvarka, sudaro teismų veikimo normą ir negali būti teismuose del nekonstitucingumo atakuojamas"...

Kaip matėme, pagal šią pačių Prancūzijos teismų palaikomą teoriją teismas veikiąs tiktai įstatymais (paprastaisiais, vadinasi — įsteigtojo parlamento leidžiamaisiais), bet ne konstitucija, nes jeigu nekonstitucingas įstatymas sudaro teismui neginčijamąją teisės normą, tai tuo pačiu priešingas pastarajai konstitucijos imperatyvas normatyvinės galios teismui neturįs. Toki koncepcija be abejo žemina konstituciją ir iškreipia visą klasikišką reprezentacinę demokratinę konstrukciją, kurios viena kertinių institucijų yra, kaip esame matę, kaip tik rašytoji konstitucija. Jei laikysimės šios 1833 m. sprendimo tezės, tai turėsime prieiti išvados, kad jokie kategoriški konstitucijos nuostatai nevaržą konstitucinės „įsteigtosios valdžios"; jei ši „įsteigtoji valdžia" pati nepanorės gerbti savo „įsteigimo" („delegacijos") ribų, tai ji įgysianti suvereninio pobūdžio. Tai rodo visą demokratinės konstrukcijos dirbtinumą.

Bet šios tezės šalininkai iš klasikiškos reprezentacinės demokratinės mokyklos atsako šitaip: ne, tai visai mūsų konstrukcijos negriauna ir rašytosios konstrukcijos nežemina; konstitu-

cija tebera rimta ir imperatyvinė įsteigtosios valdžios steigėja ir josios galios ribų valdovė; tiktai ne įsteigtasis teismas yra josios saugotojas ir laidotojas, ir ne jis privalo kontroliuoti, ar paritetinis jam įstatymų leidėjas (parlamentas) peržengė ar neperžengė, nusidėjo ar nenusidėjo kuriam nors konstitucijos imperatyvui; leidžiamųjų įstatymų atžvilgiu konstitucijos imperatyvai yra kreipiami į įstatymų leidėją — į parlamentą, o ne į teismą. Pastarasis esąs išleistųjų įstatymų taikintojas kylančių ginčų bei baudžiamųjų bylų srity. Konstitucinės garantijos prieš įstatymų leidėją esančios kitokios rūšies, jų esanti ištisa sistema: atstovų priesaika, periodiniai jųjų rinkimai, o ypač viešoji nuomonė ir gaivališko suvereninės tautos reprezentanto, — gyvosios tautos kartos arba valstybinės teritorijos gyventojų, — masinis nusistatymas, reiškiąsis jųjų pasidavimu įsteigtosios valdžios aktams arba sukilimu prieš šią valdžią.

Pastaruoju laiku jau ir prancūzų moksle ši klasikiška ar tradicinė pažiūra, remiama funkcionalinio įstatymų leidimo ir teismo suskirstymo, ima keistis. Žymi dalis, o gal ir dauguma geriausiųjų Prancūzijos XX amžiaus publicistų, kaip Duguit, Hauriou, Jèze, Barthélemy, kategoriškai yra nusistatę prieš tradicinę šiuo klausimu doktriną. Jie randa, kad teismai gali ir privalą svarstyti įstatymą, tarp kita ko, ir konstitucingumo atžvilgiu. Jie remiasi tuo, kad įstatymų aiškinimas mūsų laikais jau pilnai esąs pripažintas įeinąs į teismo funkciją, kaip josios esminis elementas. Žinoma, rašytojo įstatymo režime jis esąs incidentinis, o ne precedentinis, kaip ir pats teismo sprendimas, — jis negalįs turėti bendrojo imperatyvinio pobūdžio, — bet jis esąs būtinas ir teisėtas. Tai pripažįstą patys tradicinės pažiūros šalininkai ir teismų praktika. O jei teisėjas gali ir turi aiškinti įstatymą, kuris jam tenka pritaikinti arba į kurį jam bylininkai nurodo, remdami juo savo reikalavimus, tai jis galįs jį ir svarstyti iš visų, taip sakant, pusių, visais atžvilgiais, tarp kita ko ir jojo teisinės galios atžvilgiu; nes jeigu pasirodytų, kad tarp kelių įstatymų esą prieštaravimų, dėliai kurių jie visi negalį būti kartu pritaikinti, tai teisėjas turėtų pasirinkti vieną, būtent, tąjį, kuris turi galios, nes tarp priešingų imperatyvų vienas tegalįs turėti galios. Ir jei teisėjas gali ir privalo tai daryti, kada imperatyvų kolizija apsireiškia tarp kelių paprastų ir, taip sakant, paritetinių įstatymų, tai nesą jokio logiš-

ko nei teisinio motyvo, del kurio jis to negalėtų daryti, kada kolizija apsireiškė tarp iš vienos pusės paprastojo, vadinasi, žemesniojo įstatymo ir iš kitos — rašytos konstitucijos nuostato, kaipo aukštesniojo įstatymo. Konstitucija turinti visų imperatyvinio įstatymo žymių, ji reiškianti teisės normas, ji esanti įstatymas. Esą aišku, kad eventualioje kolizijoje tarp dviejų imperatyvų, kurių vienas priklausąs aukštesnei ir pagrindinei teisei; o kitas — žemesnei, pastarasis turįs nusileisti prieš pirmąjį, nes jis neturįs galios prieš aukštesniąjį; vadinasi, teismas negalėsiąs taikinti nekonstitucingo paprastojo įstatymo. Žinoma, teisėjai turėsią palaikyti didžiausį atsargumą, jie turėsią naudotis šia galia su taktu, bet dėsnis esąs neabejotinas. Jis pagaliau nieko nepaprasto nesudaręs; nes tai esanti tiktai tiesioginė teismo funkcijos esmės išvada, toki pati, kaip ir ta, kuria tarp dviejų priešingų įstatymų teisėjas pasirinksiąs vieną turintį galios ir todel veikianti (taikintiną). Teisėjas nenaikinsiąs nekonstitucingo įstatymo, nes šios galios jis neturįs, bet jis jojo netaikinsiąs. Tai vyksią kaip tik atsitiktinės quasi-kontrolės tvarka.

Vis delto ir šiandien žymių prancūzų publicistų dalis, kaip Nézard (op. cit., 17, 75 ir 115 pusl.) ir Esmein (op. cit., I t., 537—538 ir 592—595 pusl.), laikosi tradicinės pažiūros, neleidžiančios teismams svarstyta priimtų ir paskelbtų tam tikra konstitucine tvarka įstatymų konstitucingumo. Jos laikosi taip pat prancūzų teismų praktika ir daugelio kitų Europos kontinento valstybių tiek doktrina, tiek teismų praktika.

29. Kiti konstitucijos teisminės apsaugos metodai. Atsitiktinės įstatymų konstitucingumo quasi-kontrolės keblumai. Ši problema tiesioginio valdymo režime. Tiksli leidžiamųjų įstatymų konstitucingumo teismo kontrolė. Čekoslovakijos ir Austrijos konstitucinis teismas. Precedentai: Siéyès'o sumanytas „konstitucinis žiuri"; prancūzų konsulato ir imperijos „Senatas konstitucijos saugotojas".

Aš čion paliečiau įstatymų konstitucingumo kontrolės klausimą ir abiejų priešingų pažiūrų samprotavimus tiktai paviršutiniškai — labai bendrais bruožais. Tai iš tikrųjų yra vienas iš painiausiųjų kontinentinės demokratinės konstitucinės teisės

klausimų. Dideli svyravimai, kurie reiškiasi jojo sprendime, ir argumentai, kuriais remiamos dvi priešingos išvados, geriausiai liudija, kaip glaudžiai jis yra surištas su visa Didžiosios Revoliucijos įsteigta reprezentacinės demokratijos konstrukcija.

Ir nors ginčas del šito Didžiosios Revoliucijos veikalo elemento tebeina, bet rodos, kad jis galutinai būsiąs išspręstas nei vienu nei antru iš dviejų siūlomųjų sprendimų, o trečiuoju keliu. Toki bent pradeda reikštis tendencija. Iš tikrųjų abu ginčo dalyviu siūlomu sprendimu remiasi gana rimtais ir dalinai įtikinančiais samprotavimais, bet tiktai dalinai, o už tai abu turi ir ydų. Tiesa, kad atsitiktinė įstatymų konstitucingumo quasi-kontrolė, būdama pavesta bendriesiems teismams, rodos, nebūtų pilnai suderinama su klasikiška reprezentacinės demokratijos konstitucine konstrukcija ir ypač su aiškiu ir kategorišku bendrojo teismo išskyrimu iš valdymo politikos srities, apie ką mums dar teks kalbėti. Bet iš kitos pusės tradicinė pažiūra, paliekanti konstitucijos imperatyvus be jokios teisminės sankcijos ir net be jokios teisinės galios, — nes atstovų priesaika, jųjų periodiški rinkimai, o dar labiau gyventojų sukilimo galia arba sudaro visai kitoniškos kategorijos institucijas arba apskritai jokio teisinio pobūdžio neturi, — vargu galėtų patenkinti tuos, kurie rimtai žiūri į konstitucijos aktą ir kurie mato jame iš tikrųjų privalomą objetyvinę teisės normą, o ne tiktai „deklaraciją“ arba deklamaciją. O ir pati demokratinė konstitucinė konstrukcija remiasi kaip tik teisiniu imperatyviniu, dargi steigiamuoju rašytosios konstitucijos pobūdžiu, tad yra reikalinga rimto šios konstitucijos veikimo. Rašytoji konstitucija yra reikalinga rimtos apsaugos ir rimtos teisinės garantijos. Bet jei šios apsaugos negali jai suteikti bendroji teismo funkcija be pavojaus tai organizacijai, kurią gavo teismas reprezentacinėje demokratinėje valdžios sistemoje, tai kaip gi tai būtų galima pasiekti? Jei šiam netinka bendrasis teismas kontinentinėje jojo konstrukcijoje, tai juo labiau, kad ir kitokiais motyvais, negali jos suteikti ir administracinis teismas del priežasčių, kurios mums bus aiškios, kada mes šios institucijos pobūdį tiksliai pažinsime. Valstybėse, įvedusiose tiesioginę demokratiją ir vartojančiose vadinamojo referendumo institucią paprastųjų įstatymų atžvilgiu, teisinė konstitucijos apsauga tenka piliečių-rinkikų „corpus'ui“, o kadangi pastarasis įsteigtosios valdžios organas yra

išskirtas iš funkcionalinio valdžios suskirstymo ir sudaro lyg bendrą visos įsteigtosios valdžios galvą (ž. šio rašto IV skyriaus 13 skyrelį), tai del jo sankcionuotų įstatymų joki tolimesnė jųjų kontrolė nebėra galima ir gal net nėra reikalinga. Tiesioginės demokratijos konstrukcijoje įsteigtasis piliečių-rinkikų „corpus" esąs tam tikra prasme paritetinis pačiai sutvarkiusiajai jojo veikimą konstitucijai: del jojo sprendimų, konstitucingumas gal ir atkrinta. Tai yra, pavyzdžiui, vienas iš motyvų, kuriais aiškinama neleidimas Šveicarijos teismams svarstyti išleistųjų įstatymų konstitucingumo, nors Šveicarijos konstitucinė konstrukcija neseka Prancūzų Revoliucijos sudarytos tvarkos ir yra savotiška, sudaranti Europos kontinente vieną ryškiausių konstitucinių išimčių.

Tas tretysis ypatingas kelias, kuriuo pradedama organizuoti teisinė ir teisminė rašytosios konstitucijos apsauga, vengiant nepatogumų bei paklydimų, surištų su pavedimu šios funkcijos bendriesiems teismams arba su konstitucijos palikimu be jokios teisinės apsaugos, reiškiasi vadinamojo konstitucinio teismo institucija. Tai yra atskiras išskirtas iš bendrosios teisnių instancijų sitemos aukštas įsteigtosios valdžios organas, turįs reprezentacinio pobūdžio („deleguoto teisingumo" pagrindais), kuriam, tarp kito ko, riklauso tikslį leidžiamųjų įstatymų konstitucingumo teismo kontrolė, savaime tikslesnė ir rimtesnė, negu toji atistiktinė quasi-kontrolė, kuri yra praktikuojama Amerikos Jungtinėse Valstybėse ir dėliai kurios, kaip mes matėme, kyla tiek ginčų Europos kontinente. Valstybės, įvedusios naujausiais laikais šią konstitucinio teismo instituciją, tėra, bent kiek man yra žinoma, vos dvi. Tai yra: Čekoslovakija ir naujoji Austrijos respublika (lietuvių teisės mokslo literatūroje yra paskirtas šiai institucijai vienas straipsnis „Teisės" žurnalo 9 Nr., Tamošaitis: „Austrijos konstitucinis teismas").

Įdomu yra pažymėti, kad šios naujos konstitucinio teismo institucijos ideja buvo pirmą sykį iškelta dar Didžiosios Revoliucijos pradžioje ir, būtent, jos sumanytoju buvo ne kas kitas, kaip Siėyės, tas pats Siėyės, kuris buvo vienas iš žymiausių visos Didžiosios Revoliucijos nustatytos konstitucinės konstrukcijos steigėjų ir reprezentacinės demokratijos ideologų. Šis kontinentinės konstitucinės konstrukcijos idėjinis tėvas nesiūlė nei vienos nei antros išvados paprastųjų įstatymų konstitucingumo

atžvilgiu, del kurių šiandien tebeina mūsų iššiūrėtasis ginčas. Matyti, jis buvo supratęs jų abiejų netobulumą. Kada buvo Konvente svarstoma būsimoji III m. (1795 m.) konstitucija, jis buvo pasiūlęs rašytajai konstitucijai apdrausti įsteigti tam tikrą aukštąjį renkamąjį teismo kontrolės organą, kurį jis buvo pavadinęs „konstituciniu žiūri“ („jurie constitutionnaire“). Siėyės'ui pavyko įvesti šią instituciją į VIII m. konstituciją, virtusią vėliau imperijos konstitucija, bet ši institucija jau buvo iškreipta; ji buvo pavadinta Senatu („Senat conservateur de la Constitution“). Senatas turėjo svarstyti ir spręsti leidžiamųjų įstatymų konstitucingumą; bet kadangi Senatas buvo ne reprezentacinis organas, bet priklausomas vyriausybės, vadinasi, iš tikrųjų buvo valdininkų kolegija, tai pavedimas jam šios įstatymų konstitucingumo kontrolės virto tikrenybėje ne rimtu konstitucijos apsaugos veiksniu, bet priemone, kuria konsulų, o vėliau imperatoriaus vyriausybė naudojosi savo hegemonijai sustiprinti ir savo galiai į įstatymų leidimą išplėsti. Tai buvo iš tikrųjų vyriausybės diktatūros įrankis. Siėyės'o ideja gavo netikėtą funkcionalinę formą ir susikompromitavo reprezentacinės demokratijos šalininkų akyse. Ji atgimsta XX amžiuje Čekoslovakijoje ir Austrijoje.

30. Griežtas teismo ir administracijos suskirstymas. 1789. XII. 22. ir 1790. VIII. 16. įstatymai. Šiuo suskirstymu pasiektos ginčo teismo funkcijos susiaurinimas. Ginčų del administracijos aktų (valdininkų darbų) teisėtumo kategorija, išskirta iš teismo funkcijos. Dvi susiaurintos teismo funkcijos kategorijos a: civilinis ginčo teismas, b. baudžiamasis teismas.

Kaip griežtas buvo teismo ir įstatymų leidimo funkcijų bei galių suskirstymas, taip lygiai griežtas buvo teismo ir administracijos suskirstymas. Visa Didžiosios Revoliucijos įsteigta konstitucinė konstrukcija sudaro logiškąjį vienetą, bet ypač čion, šiame teismo ir administracijos suskirstyme, mes rasime tas organizacines sąlygas, kuriose išdygo ir išsiplėtojo administracinio teismo institucija. Tad mes čion ją prieiname betarpiškai.

Ir šio suskirstymo atžvilgiu pamatinis buvo tas pats 1790. VIII. 16 teismo reformos įstatymas, ir dar prieš jį išleistas 1789. XII. 22 įstatymas.

Senosios monarchijos teismai, kaip žinome (ž. šio rašinio II skyriaus 16 skyrelį), buvo pasisavinę didelės ir plačios galios administracijos atžvilgiu. Senieji „parlamentai“ (tam tikrų kolegialinių teismų pavadinimas) kišėsi į bendrąją administraciją bei policiją, traukė atsakomybėn karaliaus valdininkus, imdavosi ex officio valdininkų darbų teisėtumo kontrolės, siųsdavo jiems raginimus bei įsakymus, liečiančius jų tarnybinių pareigų ėjimą, žodžiu, savindavosi tiesiog administracijos vyresnybės galios. Karalius kovojo su šitomis teismų pretenzijomis, kaip jis kovojo ir su jųjų kišimusi į įstatymų leidimo galią, bet nepajėgė laimėti ir sudrausti teismų pasisavintos galios. Bet ko nepajėgė „absoliutinis“ karalius, tą be ginčų ir ilgų ceremonijų pajėgė iš karto padaryti pirmasis Didžiosios Revoliucijos Tautinis Susirinkimas, veikęs suverenine steigiamąja galia, kuria jis nesidalino su jokiu kitu veiksniu.

1789. XII. 22 įstatymas kategoriškai sulaikė ir uždraudė teismams savintis šią ypatingą administracijos vyresnybės galią. Įstatymo tekstu — „departamentų ir apskričių („districts“) „administracijos savo administracinėse funkcijose negalės būti „jokio teismo akto trukdomos“. Dar plačiau ir griežčiau nustato šį dėsnį pamatinis 1790. VIII. 16 įstatymas, kuris kalba jau nebe tik apie „departamentų ir apskričių administracijas“, bet bendrai apie teismą ir administraciją: „teismo funkcijos yra „skirtingos ir pasiliks visuomet atskiros nuo administracinių „funkcijų. Teisėjai negali jokiu būdu trukdyti administracinių „kolegijų („corps administratifs“) veikimą nei traukti admini„stratorius teismo atsakomybėn del jų funkcijų vykdymo, o „jei jie tai darytų, tai būtų baudžiami“.

Kaip teisingai pastebi Esmein'o (op. cit., I t., 531 pusl.) cituojamas Laferrière, šis griežtas ir šitokioje bendroje formoje pareikštas uždraudimas liečia ne tiktai teismų kišimąsi, jų pačių iniciatyva, į administracijos dalykus, kada teismai iš tikrųjų savinasi tarnybinės administracijos vyresnybės galią, bet ir grynai teisminį (teismo kontrolės) kišimąsi į administracijos darbus teisminių ginčų sprendimo tvarka. Tad šiuo liko uždraustos ne tiktai senųjų monarchijos teismų administracinės praktikos, tikrai nesuderinamos su formaliniu teismo ir administracijos suskirstymu ir jungiančios senų Prancūzijos teismų organuose abi funkcijas, bet ir žymi dalis, ištisa kategorija, gin-

čų del teisės, būtent, toji šių ginčų sritis, kurioje ginčas liečia administracijos valdininkų tarnybinius darbus ir kurių sprendimas ieina iš esmės į kategorišką teismo funkciją (ž. II skyriaus 14, 25 ir 26 skyrelius) ir, kaip rodo Anglijos bei ypač Amerikos teisinės tvarkos sistema, gali būti organizuota „deleguoto teisingumo" dėsniais ir neprieštarauja iš esmės formaliniam funkcionaliniam valdžios suskirstymui (ž. šio rašinio III skyriaus 16—20 ir 24 skyrelius).

Ir iš tikrųjų toki buvo Didžiosios Revoliucijos teismo reformos mintis, toks buvo tikslus ir griežtas šios reformos sumanytojų nusistatymas. Taip ji ir buvo suprasta tiek doktrinos, tiek įkurtosios revoliucinės valdžios praktikos. Taip ją dėstė ir tęsė ir visi besikeičią konstituciniai Prancūzijos režimai bei besikeičiančos tų režimų konstitucijos. Tai, be abejo, buvo visai logiška. Jeigu tai nėra būtina formalinio valdžios funkcijų suskirstymo atžvilgiu, tai už tat tai visai nuosekliai ir tiksliai kombinuojasi su Didžiosos Revoliucijos įsteigtu ir tvirtai tolimesnėje konstitucinėje evoliucijoje nusistovėjusiu mūsų iššiūrėtu prancūzišku, o dabar jau kontinentiniu vadinamuoju „administraciniu režimu" (ž. IV skyriaus 24 ir 25 skyrelius). Įgijusi reglamentacinės galios ir virtusi biurokratine visuomenės globėja, vyriausybė ir apskritai administracija turėjo būti garantuojama nuo viso, kas galėtų žeminti josios autoritetą. Nepriklausoma teismo kontrolė būtų jai nepatogi ir kenktų jos ypatingai būklei. Ir tas ypatingas valdininkų imperium'as, jungiamas šiame „administraciniame režime" su pačiu valdininko asmenimi ir virstąs lyg asmenišku (ž. šio rašinio IV skyriaus 25 skyrelį), atatinka kaip tik tokiai privilegijuotai administracijos būklei teismo kontrolės atžvilgiu.

Šiuo teismo funkcija, kuri jau buvo nualinta rašytojo įstatymo režimo išvadomis, kategoriško incidentinio teismo sprendimų pobūdžio nustatymu, įstatymų aiškinimo suvaržymu ir kitais panaš. dėsniais, nuostatais bei sudarytomis konstitucinėmis ir šiaip teisinėmis institucijomis (ž. IV skyriaus 20, 21 ir 23 skyrelius), buvo dar žymiai susiaurinta kompetenciniu atžvilgiu. Išskyrus iš teismo žinios ginčus, liečiančius tarnybinius administracijos valdininkų darbus arba, kitaip sakant, administracinius aktus, pasiliko jojo žinioje ginčai del teisės tarp privatinių asmenų, tarp valdinių, bei visos baudžiamosios bylos. Ginčai

del teisės valdinių tarpusavių santykių srity sudaro teismo funkcijos kategoriją, vadinamą civiliniu teismu. Vadinasi, teismo funkcija, apkarpyta įvairiais aprėžimais, pasidarė civiliniu ir baudžiamuoju teismu. Kaip bendra taisyklė, viskas, kas neįeina į šias dvi kategorijas, buvo palikta už teismo ribų.

31. Ginčo teismo sulaikymas civilinio teismo ribose. Montesquieu, Thouret, Duport. Šios konstitucijos esmė.

Ir čion, šitame teismo funkcijos susiaurinime, kaip ir kituose šios funkcijos suvaržymuose, Revoliucijos žmonės vadovavosi ne tiktai nepasitikėjimu teisėjais ir stengimusi išskirti iš nepriklausomųjų teisėjų kontrolės administracijos darbą, kuriuo būsią įgyvendinami Revoliucijos sumanymai ir socialinės bei teisinės reformos, bet ir klasikiškomis savo mokytojo Montesquieu tezėmis apie idealinį valdžios funkcijų suskirstymą. Iš tikrųjų šis suskirstymas visiškai nereikalauja, kad tam tikra ginčų del teisės kategorija, reikalinga, kaip ir kiti ginčai, arbitrališko sprendimo, būtų išimta iš tų valstybės valdžios organų, kurie kaip tik specializuojasi ginčų sprendimu, ir kad ji būtų pavesta patiems šių ginčų dalyviams. Bet Montesquieu autoritetas buvo didžiai gerbiamas, juo labiau tada, kada jo tezės atatikdavo kaip tik kitiems įkurtosios konstrukcijos elementams bei kai kuriems oportunistiniams sumetimams.

Montesquieu savo klasikiškoje knygoje „Esprit des lois" buvo apibūdinęs „teismo galią" kaipo „vykdomąją galią dalykų, priklausančių civilinei teisei", ir pareiškęs, kad teismo darbu valdovas (valdovo teisėjas) baudžiąs nusikaltimus ir sprendžiąs ginčus tarp privatinių asmenų („des particuliers"). Tą pačią mintį aiškiai pabrėžia „1789 m. žmonės" Tautinio Susirinkimo debatuose del būsimos valdžios ir ypač teismo organizacijos. Duguit (op. cit., II t., 529 pusl.) ir Esmein (op. cit., I t., 532 pusl.) cituoja kai kurių jųjų žodžius, pasakytus arba parašytus šiuo klausimu. Konstitucijos komisijoje Thouret sako: „Vykdymas įstatymų, liečiančių piliečių veiksmus ir nuosavybes, yra reikalingas teisėjų įsteigimo; nuo to pareina teismai, „kuriuose glūdi teismo galia"; tą patį pareiškia Bergasse. Panašiai išsitaria savo 1790 m. kovo mėn. memoriale Duport: „Tenka atskirti dvi įstatymų rūšys: politiniai įstatymai ir civili-

„nai įstatymai: pirmieji apima individų santykius su visuomene „arba tarpusavius įvairių politinių įstaigų santykius; antrieji „apibudina privatinius individo su individu santykius. Tiktai „pastariesiems įstatymams taikinti yra ypatingai ir išimtinai „steigiami teisėjai. Politinių įstatymų atžvilgiu jųjų vykdymas „niekuomet negali būti pavestas teisėjams be pavojaus viešajai „ir individualinei laisvei... Tad atsižvelgiant tiek į santykį tarp „teismo funkcijos ir laisvės, tiek į gerą teismo funkcijos valdy„mą, reikia uždrausti teisėjams bet kurią viešąją funkciją; tei„sėjams turi tekti vienintelė našta spręsti ginčus, kylančius tarp „piliečių".

Šitoki teismo ir teisėjo, kaip privatinių ginčų, privatinių santykių tarp valdinių sprendėjo, koncepcija — atatinka senoviškai pirminei teismo funkcijai rudimentarinėje valstybėje. Teoriškai ji gal ir yra tiksli (bent ginčo teismo kategorijos srity) ir logikos atžvilgiu visai nėra reikalinga tos išvados, kurią iš jos padarė Revoliucijos žmonės. Mes jau turėjome progos konstatuoti, kad ir Anglijos bei Amerikos teisinės tvarkos sistema, pavesdama teismui administracinių aktų teisėtumo kontrolę ir leisdama kelti ginčus del administracinių valdininkų tarnybinių darbų, turi galvoj ne valstybę ir valdžią, kaipo ginčo subjektą, bet valdininko pilietinį (privatinį) asmenį, kaipo užginčyto darbo autorių ir tuo pačiu kaipo iškeltojo ginčo subjektą (žr. šio rašinio III skyriaus 18 skyrelį). Ten valdininko darbas, kad jis ir būtų jo tarnyboje padarytas, nevirsta savaime valdžios aktu tiktai todel, kad jis yra padarytas valdininko, einančio tarnybos pareigas; jis yra tam tikro asmens darbas, dei kurio gali visuomet kilti teisinis ginčas, priklausąs bendruoju dėsniu teismui: teismas išnagrinės jį, ir jeigu konstatuos, kad tai yra kategoriškas valdžios aktas, tai ginčas bus teisėjo likviduotas, atmetant ieškovo ar skundėjo pretenziją. Vadinasi, ir anoje anglų sistemoje teismas sprendžia ginčus tarp atskirų asmenų, tarp piliečių, bet tarp visų asmenų ir del visų jų darbų teisėtumo, neišskirdamas tų asmenų ar piliečių, kurie eina viešąją tarnybą valstybėje (valdininkai), nei tų darbų, kurie yra šių valdininkų padaryti beeinant tarnybą. Duport'o gi ir kitų Didžiosios Revoliucijos žmonių tezė, remdamasi taja pačia esmine teismo funkcijos koncepcija, daro iš jos išvadą, išskiriančią iš šios teismo kontrolės administracijos valdininkų tarnybi-

nius darbus, iš anksto laikydama juos visus ne šių valdininkų, kaipo atskirų asmenų ir piliečių, darbais, bet valdžios aktais; tai kaip tik yra išvada tos administracinio režimo konstrukcijos, kuri jungia imperium'o sąvoką su pačiu valdininko asmeniu, su pačiu tarnybiniu valdininko darbų pobūdžiu (plg. šio rašinio III skyriaus 19 skyrelį ir IV skyriaus 25 skyrelį).

Ši revoliucinė teismo funkcijos konstrukcija, kuri ginčo teismo kategorijoje daro teismą vien tik civiliniu teismu, palikdama visų administracijos aktų (administracijos valdininkų tarnybinių darbų) vertinimą ir kontrolę, neišskiriant teisėtumo atžvilgio, pačiai administracijai, be abejo, apsaugo viešąją galią ir stiprina josios imperium'ą, bet kodel ji turėtų tuo pačiu apsaugoti ir pačių piliečių laisvę, kaip kad sako Duport, — tai ne visai aišku. Atvirkščiai, ši laisvė čion kaip tik atsiduria pavojuje ir yra reikalinga naujų apsaugos priemonių prieš sustiprintą administracijos valdininkų galią, priemonių, kurias ir organizuoja vadinamasis administracinis teisimas.

32. Teismo funkcijos atskyrimas nuo „politinių galių". Hauriou siūlomoji valstybės valdžios „galių" klasifikacijos teorija.

Tokiu būdu šioje konstrukcijoje teisėjas, virtęs ginčo teismo srity civiliniu teisėju, neturi jokios politinės galios, kuri visa priklauso piliečiams-rinkikams (teisinei tautai), įstatymų leidėjui ir administracijai. Jis negali nei ką nors kurti arba nustatyti politikos atžvilgiu nei veikti valstybės valdžios politiką, nei stabdyti anų politinių veiksnių veikimą. Šita konstrukcija ir šita teismo ir teisėjo būklė valstybės valdžios sistemoje duoda progos jos šalininkui Hauriou siūlyti visai naują moksle, įdomią ir, be abejo, turinčią tam tikrų šioje konstrukcijoje pagrindų valdžios funkcionalinio suskirstymo klasifikacijos teoriją. Jis randa, kad klasikiškoji demokratinės teorijos klasifikacija, skirstanti iš vienos pusės steigiamąją ir įsteigtąją galią, o įsteigtosios galios ribose — įstatymų leidimo, administracijos ir teismo galios (Hauriou, laikydamasis Revoliucijos žmonių sąvokų, laiko šias kategorijas kaip tik atskiromis *galiomis*, o ne tiktai *funkcijomis*, kaip jas supranta mūsų gadynės doktrina),

esanti iš dalies nepilna, o iš dalies klaidinga. Jis tvirtina, kad esą, pagal labai seną ir esminę valstybės vadžios idėją, apsireiškusią dar žiloje senovėje, kada valstybės vos pradėjo organizuotis, tenką tarp įvairių suverenumo galių nustatyti pirmąjį pagrindinį dviejų galių suskirstymą, būtent: **a.** ginčo teismo galios ir **b.** politinių galių; pirmoji šių galių — teismo galia — tvarkanti ginčus, taikydama veikiančią teisę, o politinės galios kuriančios teisę viešojo reikalo naudai ir nepareinamai nuo bet kurio konkretaus ginčo. Ginčų sprendime teisėjas naudojąsis visa veikiančia teise, neišskiriant rašytosios konstitucijos (Hauriou pripažįsta teisėjui galią svarstyti taikintinų įstatymų konstitucingumą); teisėjo galia siekianti net konstitucinius dalykus ir šiuo statanti jį greta steigiamosios galios. Tai esąs vienintelis suskirstymas, kuris esą galima nustatyti tarp steigiamosios galios, esančios, be abejo, politine, ir teisėjo galios: steigiamoji galia kurianti konstitucinę teisę, teisėjas taikinąs ją spręsdamas ginčus. Tokiu būdu tenką nustatyti šitoki klasifikacijos schema.

Suverenumo galia skirstantisi į: **a.** politinių galių visumą ir **b.** ginčo teismo galią; o politinių galių visuma skirstantisi į: **a.** steigiamąją galią ir **b.** įsteigtąja galią, pagaliau politinė įsteigtoji galia skirstantisi į: **a.** vykdomąją galią (administraciją), **b.** įstatymų leidžiamąją galią ir **c.** balsavimo arba rinkimų galią (piliečių-rinkikų funkcija) (žr. Hauriou op. cit. 305—306 pusl.).

Šiame klasifikacijos pasiūlyme Hauriou, tiesa, žymiai skiriasi nuo mūsų cituoto Duport'o ir apskritai Revoliucijos žmonių, sumaniusių ne tiktai pašalinti teisėjus nuo bet kurio kišimosi į „politiką", bet ir uždrausti jiems taikinti „politines" arba viešosios teisės normas, o juo labiau svarstyti įstatymų konstitucingumą. Hauriou palieka teismo galioje naudotis visa teise, neišskiriant konstitucinės teisės, bet tiktai civilinių ginčų sprendimo ribose. Ginčus del administracijos aktų teisėtumo jis iš teismo funkcijos išskiria, nes del politinio šių aktų pobūdžio šių ginčų pavedimas teismui įvestų pastaraji į politinių galių sritį, o tas esą prieštarautų teismo esmei, kuria jis nustato savo siūlomąją galių klasifikaciją.

33. Kategoriškas teismo galios suvaržymas atsitiktinės administracijos aktų teisėtumo quasi-kontrolės draudimu Didžiosios Revoliucijos metu. Šio suvaržymo išdavos.

Iš Didžiosios Revoliucijos įstatymų tekstų, draudžiančių teismui trukdyti ir kištis į administracijos darbą, buvo padaryta ne tiktai ta išvada, kuria teismas ginčo teismo srityje virto grynai civiliniu teismu, neturinčiu galios spręsti ginčus del administracijos aktų (administracijos valdininkų tarnybinių darbų), bet ir kita, dar ryškiau siaurinanti teismo galią. Buvo prieita išvada, kad teismas ne tiktai negalįs spręsti ginčo del administracijos akto, bet negalįs apskritai administracijos akto liesti nei svarstyti jo teisėtumo net ir atsitiktinės quasi-kontrolės būdu (žr. šio rašinio II skyriaus 28 skyrelį). Vadinasi, kadangi kiekvienas administracijos organo aktas esąs imperatyvinis ir kadangi teismas negalįs į administracijos imperium'ą kištis, kontroliuoti jo ir trukdyti, tai jis negalįs **jokiu atžvilgiu,** tad ir teisėtumo atžvilgiu, **niekuomet** jo vertinti; nei civiliniame ginče nei baudžiamojoje byloje, jei teismui teks susidurti su administracijos aktu, jis negalėsiąs svarstyti jo teisėtumo ir negalėsiąs priimti žinion bei svarstyti jokio bylininkų atsikirtimo del šio akto neteisėtumo. Čion jau nebe toks dalykas, kad teismas spręstų apie akto teisėtumą ar neteisėtumą ir apie jojo panaikinimą, kaip neteisėtą, bet toks, ar teismas gali ar negali, rasdamas aktą neteisėtą, nenaikindamas jo, pašalinti jį, taip sakant, nesiskaityti su juo ir nedaryti iš jo teisinių išvadų arba šių išvadų neremti. Į tai buvo atsakoma: ne, jis to negalįs.

Tokią išvadą buvo padarę patys teismai Revoliucijos ir pirmosios imperijos metu. Savaime suprantama, kad šios išvados dėsnis turėjo trukdyti teismo darbą ir apskritai teisėtumo apsaugą, nes jeigu kiekvienas administracijos aktas, kiekvienas bet kurio administracinio organo nutarimas ar įsakymas, išleistas reglamentacinės josios galios titulu, yra teismui privalomas, neatsižvelgiant į jojo teisėtumą, tai labai dažnai turės būti paties teismo įžeistas įstatymas, kuriam šis administracinis aktas prieštarauja. Kadangi reglamentacinis administracijos aktas yra laikomas dėstančiu įstatymą, kuriam jis iš tikrųjų prieštarauja, tai teismas, negalėdamas akto teisėtumo vertinti nei svarstyti, turės jį taikinti, vadinasi, duoti jam pir-

menybę prieš įstatymą. Tai yra visiškas teisino, kaipo įstatyminio teisėtumo apsaugos, funkcijos esmės iškreipimas.

34. Reakcija prieš atsitiktinės administracijos aktų teisėtumo quasi-kontrolės uždraudimą. Kasacinio Teismo 1810 m. sprendimas. Procesinė „nušalinimo del neteisėtumo" („exception d'illégalité") institucija. Reviduoto baudžiamojo Statuto 471 staripsnio 15 punktas. „Viešosios admnistracijos reglamentų" teorija. Atsitiktinės administarcijos aktų teisėtumo quasi-kontrolės ribos.

Toki būklė buvo nepakenčiama. Joje buvo vidujinis prieštaravimas. Išvada naikino pačią tezę. Griežtu suskirstymo nuoseklumu buvo prieita „ad absurdum", ligi teisėtumo karikatūros. Pirmą sykį 1810 m., dar pirmosios imperijos metu, Kasacinis Prancūzijos Teismas drįso suduoti šiai doktrinai smūgį. Šiuo sprendimu buvo pripažinta, kad teismai gali bausti už nusižengimus prieš administracijos reglamentus tiktai tada, kada šie reglamentai iš tikrųjų „vykdo" įstatymą. Bet ši tezė, leidžianti kaltinamajam atsikirsti reglamento (administracijos įsakymo) neteisėtumu, lietė tiktai prefektų ir kitų žemesniųjų administracijos (ir savivaldybės) reglamentus. Ji nelietė ir negalėjo liesti pačios vyriausybės arba „valstybės viršininko" („chef de l'Etat"), tuo laiku imperatoriaus, dekretų, nes einant veikiančia VIII konstitucija apie valstybės viršininko aktų konstitucingumą tegalėjo spręsti „Senatas konstitucijos saugotojas"; vadinasi, imperatoriaus vyriausybės aktai ir dekretai, gavę Senato sankcijos arba apskritai Senato neužprotestuoti (o Senatas iš tikrųjų buvo lanksčiu įrankiu to paties imperatoriaus rankose), buvo teismams absoliučiai be jokių rezervų privalomi.

Kasacinio Teismo 1810 m. sprendimas buvo labai kuklus šiame teismų opozicijos leidime prieš neteisėtus administracijos aktus. Vis delto jis sulaužė viešpataujantį iki tol nuo Revoliucijos pradžios dėsnį ir atidengė kelią vienai svarbiai procesinės teisės institucijai, kuria teismai įgijo atsitiktinės administracijos aktų teisėtumo quasi-kontrolės galią. Ši svarbi procesinė institucija, tai „nušalinimas del neteisėtumo" („exception d'illégalité"), vadinasi, leidimas bylininkams atsikirsti

akto neteisėtumu, pareikšti nušalinimą („exceptio") prieš administracijos aktą del jo neteisėtumo, — o teismas, žinoma, privalo šį pašalinimą iššiūrėti.

Tas buvo žymiai praplėsta Restauracijos metu, kada teismų nepriklausomybė buvo labiau gerbiama, negu imperijos metu, o patys teismai buvo linkę grįžti į senosios monarchijos teismų tradicijas ir kontroliuoti karaliaus aktų teisėtumą. Įsigalėjo teismų praktikoje tezė, leidžianti „nušalinimą del neteisėtumo" prieš visus administracijos organų ir vyriausybės reglamentus, neišskiriant net paties karaliaus įsakymų arba garsiųjų vadinamųjų „ordonansų" („ordonances"). Tuo pat laiku ir tuo pačiu keliu buvo nustatytos tos bendros teisinės reglamentacinės administracijos galios ribos, neleidžiančios šiai galiai liesti kai kurių kategoriškų sričių — apie kurias aš jau buvau sakęs (žr. IV skyriaus 26 skyrelį). „Nušalinimas del neteisėtumo" įsigalėjo tiek baudžiamojo tiek civilinio teismo srity.

Žymią šiuo atžvilgiu pažangą padarė 1832 m., Orleaniečių monarchijos metu, Baudžiamojo Kodekso revizija. Iki tol naujas dėsnis, apsireiškęs „nušalinimo del neteisėtumo" institucija, remiasi tiktai teismų praktika, tiktai teismo sprendimų precedentais, kurie rašytojo įstatymo režime sudaro, kaip mes žinome (žr. šio rašinio III skyriaus 1 skyrelį ir IV skyriaus 21 skyrelį), nepastovią ir netvirtą kontrabandinę teisę. Dabar šis dėsnis, bent tam tikrose ribose, įgijo įstatyminės teisės pobūdžio. Būtent, Reviduoto Baudžiamojo Kodekso 471 straipsnyje atsirado naujas 15 punktas („Nr. 15"), nustatąs piniginę pabaudą už nusižengimą prieš „t e i s ė t a i padarytus" („légalement faits") administracinių organų reglamentus. Vadinasi, teismai, turį skirti šias pabaudas, tuo pačiu buvo įgalioti svarstyti peržengtų administracijos aktų teisėtumą ir daryti tam tikras teisines išvadas iš šio teisėtumo ar neteisėtumo konstatavimo. Tas buvo juo labiau ryšku, kad šiuo nuostatu peržengtojo akto teisėtumas virsdavo objektyviu paties nusikalstomojo darbo sąstato elementu, kuris būtinai turėjo būti kiekvieną sykį nustatytas, nes be to nebūtų ir paties nusikalstamojo darbo.

Tiek Burbonų Restauracijos, tiek Orleaniečių monarchijos metu karaliaus valdžia vis delto stengėsi kiek susiaurinti šį dėsnį; būtent, pasiremdama tam tikru redakciniu skirtumu dve-

juose nebeveikiančios VIII metų konstitucijos išsireiškimuose ji dirbtinai nustatydavo neva esminį skirtumą tarp paprastų administracijos ir karaliaus reglamentų iš vienos pusės ir taip pat karaliaus leidžiamų vadinamųjų „viešosios administracijos reglamentų“ iš kitos. Pastaruoju terminu pradėta vadinti tie karaliaus vyriausybės reglamentai, kurie buvo paremti Valstybės Tarybos nuomone ir išleisti remiantis parlamento nutarimu, pavedančiu vyriausybei (karaliui) juos išleisti. Buvo dirbtinai nukalta teorija, būk šios rūšies reglamentai esą padaryti parlamento „delegavimu“ vyriausybei įstatymu leidimo galios šiam sykiui ir būk todel šie reglamentai turį įstatyminio pobūdžio ir, kaip tokie, nebepriklausą šiai atsitiktinei teismo quasi-kontrolei nei „nušalinimui del neteisėtumo“. Antrosios imperijos metu teismo galia šiuo atžvilgiu dar labiau liko susiaurinta, nes pasistengta išaiškinti, jog minimi Baudž. Kod. 471 str. administracijos reglamentai esą tiktai „policijos reglamentai“, o ne visi aktai.

Trečiosios respublikos metu šie suvaržymai ir susiaurinimai atkrito. Ypač galutinai nusistovėjo tezė, jog apie neva įstatyminį kai kurių administracijos reglamentų pobūdį netenka kalbėti, nes parlamentas apskritai neturįs ir negalįs deleguoti vyriausybei savo įstatymų leidimo galios, kuri jam pačiam esanti konstitucijos deleguota vykdyti, bet ne perleisti kitiems (žr. šio rašinio IV skyriaus 26 skyrelį).

Kaip bendroji taisyklė, galima pareikšti, kad atsitiktinė administracijos aktų quasi-kontrolė, veikianti ypač mūsų išžiūrėtąja „nušalinimo del neteisėtumo“ institucija, yra jau šiandien pilnai pripažinta, kaipo įeinanti į teismo kompetenciją ir galią tose pačiose ribose ir su tais pačiais aprėžimais, kurie liečia ir administracinio teismo galią spręsti ginčus del šių aktų teisėtumo. Žodžiu, kas yra šiuo atžvilgiu skųstina administraciniam teismui, tas priklauso ir šiaip bendrojo teismo atsitiktinei quasi-kontrolei ir gali būti civilinėse bei baudžiamose bylose nušalinamu užginčyta. Šias gi ribas ir aprėžimus mes tiksliai žemiau išžiūrėsime, kalbėdami apie administracinio teismo mechanizmą. Kad nereikėtų kartoti, mes čion šio tuo tarpu smulkiau nedėstysime.

Del šios atsitiktinės administracijos aktų teisėtumo quasi-kontrolės ir del „nušalinimo del neteisėtumo“ institucijos žiūr-

labai gražų ir turiningą Marc'o Reglade straipsnį „L'Exception d'illégalité en France" prancūzų teisės žurnale „Revue du Droit Public et de le science politique", 1923 m., 393 — 425 pusl.

35. Teismas trečiojoje respublikoje; 1875 m. konstitucijos tylėjimas šiuo atžvilgiu. „Aukštasis Teismas", kaip ypatingoji „rezervuoto teisingumo" forma.

Teismo, kaipo atskiros valdžios funkcijų kategorijos, organizacija, sutvarkyta „deleguoto teisingumo" pagrindais, kurią mes čion iššiūrėjome, buvo šiaip nustatyta pačioje Didžiosios Revoliucijos pradžioje. Tai buvo 1789—1791 m. Tautinio Susirinkimo veikalas, kurį, bent bendrais ir pamatiniais konstrukcijos bruožais, palaikė visa tolimesnė konstitucinė Prancūzijos evoliucija ir kuris iš Prancūzijos su įvairiais tam tikrais įvairiuose kraštuose pakeitimais išsiplėtė beveik visame Europos kontinente. 1790. VIII. 16. įstatymo nustatytas santykis tarp teismo ir administracijos, kuris uždraudė tiek teismui kištis ir trukdyti administracijos veikimą, tiek administracijai kištis ir trukdyti teismo veikimą tose ribose, kuriose buvo paliktas veikti „deleguotas teisingumas", buvo palaikomas ir kitų Prancūzijos konstitucijų, kurios keitėsi XVIII amžiaus pabaigoje ir XIX amžiuje. Tiesa, paskutinė tebeveikianti 1875 m. Prancūzijos (trečiosios respublikos) konstitucija — visai teismo funkcijos ir teismų nemini, išskyrus vadinamąjį Aukštąjį Teismą („Haute-Cour de justice"). Bet pastarasis Aukštas Teismas sudaro visai ypatingą baudžiamąjį išimties teismą, kuris turi labai ryškaus politinio pobūdžio. Jis savo konstrukcija maždaug, bet ne visiškai, atatinka Anglijos „impeachment" teismą, iš kurio jis ir pasiskolino pavyzdį. Šio Aukštojo Teismo funkcija tenka aukštesniesiems parlamento rūmams — Senatui; jam priklauso teisti respublikos prezidentas už svarbų valstybės išdavimą („haute trahison") ir eventualiai už kitokius nusikalstamus darbus, ministeriai — už tarnybinius nusikalstamus darbus (jeigu kaltinimas liečia tokį ministerio tarnybinį ar kitokį nusikalstamąjį darbą, kuris yra baudžiamojo įstatymo numatytas, tai ministeris gali būti ir bendrojo teismo teisiamas) ir šiaip piliečiai už nusikaltimus prieš valstybės saugumą (pastarajame atsitikime respublikos prezidento dekretu, pavedan-

čiu bylą Aukštajam Teismui; o dvejuose pirmuose atsitikimuose žemesniųjų parlamento rūmų, t. y. Atstovų Rūmų, kaltinimu).

Aukštasis Teismas sudaro ypatingą „rezervuoto teisingumo" formą parlamentarizme ir iš tikrųjų neturi nieko bendro su „deleguotu" bendrojo teismo „teisingumu". Pastarasis 1875 m. konstitucijoje, kaip sakau, visiškai nėra minimas. Vis delto tai nereiškia, kad veikiančioje Prancūzijos konstitucinėje santvarkoje kas nors būtų pasikeitę teismo organizacijos atžvilgiu. Ši organizacija tiek jau yra nusistovėjusi Prancūzijoje, kad ji ir be paminėjimo jos rašytosios konstitucijos akte sudaro veikiančios konstitucinės teisės elementą. Pagaliau rašytoji konstitucija sudaro tiktai formalinę konstitucinę teisę, kuri neišsėmė visos veikiančios materialinės konstitucinės teisės, reiškiamos ir paprastųjų įstatymų; be to, Prancūzijoje tebeveikia ir visi buvusių konstitucinių režimų įstatymai, pradedant nuo 1789 m., o net ir buvusiųjų konstitucijų nuostatai, kiek jie neprieštarauja ir nėra todel panaikinti arba pakeisti naujos veikiančios konstitucijos nuostatų; jie tebeveikia, virtę tiktai ne formalinės konstitucinės teisės, bet paprastaisiais įstatymais. Iš dalies gi, kiek jų yra reiškiami pamatiniai revoliucinės konstrukcijos teisiniai dėsniai, jie, vadinami „1789 m. pradais", tebėra laikomi turį net superkonstitucinio pobūdžio. Kad 1875 m. konstitucija nemini teismo funkcijos, tai apskritai nėra kuo stebėtis, nes ši konstitucija buvo sudaryta ne sistematiškai, o atsitiktiniais partijų kompromisais ir iš dalies (bent del kai kurių dalyvavusių jos sudaryme grupių) belaukiant monarchijos; tad ji toli gražu nėra pilna ir turi daug spragų (del pastarosios konstitucijos sudarymo ir josios pobūdžio — žiūr. Esmein op. cit., II t., 3—31 pusl. ir mano „Reprezentacija ir mandatas" 73 — 74 pusl.).

36. Administracijos aktų teisėtumo apsaugos klausimas tiesioginio paties suvereno valdymo režimuose ir reprezentaciniame demokratiniame režime. Formalinio valdžios suskirstymo ir administracinio režimo įtaka šiuo atžvilgiu.

Tokiu būdu, kaip matėmė, iš bendrojo arba „deleguoto teisingumo" teismo, virtusio civiliniu ir baudžiamuoju teismu,

buvo išskirta toji ginčų dėl teisės kategorija, kuri liečia tarnybinius valdininkų (ir teisinių valdančiųjų) darbus. Mums čion rūpės ypač tie šių darbų, kurie sudaro formalinius administracijos aktus. Kaip pamatysime, ginčas dėl teisės, liečiąs administracijos aktus, kaip tik ir sudaro administracijos teismo objektą; šių ginčų sprendimas sudaro šio „teismo" kompetenciją; šio sprendimo organizacija sudaro pačią administracinio teismo instituciją. Ji atsirado ir išsirutuliojo ne iš karto.

Kaip gi buvo Didžiosios Revoliucijos manoma sutvarkyti administracijos aktų teisėtumo apsaugos klausimas, išėmus šią apsaugą iš bendrojo teismo funkcijos? Šis klausimas gal nebūtų tiek svarbus kuriame nors despotiškame režime arba absoliutinėje monarchijoje ar tiesioginėje demokratijoje, kurią buvo sugalvojęs Rousseau, nes ten tiek įstatymų leidimas tiek valdymas priklauso pačiam „suverenui", vykdančiam šias „savo" galias arba betarpiškai arba per priklausomus „savo" agentus; jam, „suverenui", (vis tiek, ar „suverenu" būtų valdovas ar „visi piliečiai") gali visiškai nerūpėti pavesti kam nors, kuriam nors trečiajam veiksniui arba ypatingam neprklausomam organui „savo" valdininkų — „savo" administracijos — aktų teisėtumo kontrolė; jis galįs pats šią kontrolę vykdyti tiek, kiek jam apskritai šis teisėtumas rūpi; jis tai darysiąs tarnybinės kontrolės, o evetualiai ir rezervuoto teisingumo metodu (ž. šio rašinio II skyriaus 20, 22 ir 25 skyrelius).

Kas kita Didžiosios Revoliucijos įsteigtajame reprezentaciniame demokratiniame režime. Čion administracijos priešaky pats „suverenas" nestovįs, jis net iš viso esąs bejėgis ir pats veikti negalįs. Visa valdžios konstrukcija esanti sumanyta, kaipo teisinė, kurios viršūnėje esąs pastatytas ne tam tikras asmuo arba kolegija, bet teisės norma, konstitucija. Kadangi norma pati savaime, be žmonių pagalbos, veikti negali, tai kas gi ją apsaugos, jei nebus įsteigtojo šiai apsaugai gyvos žmoniškos jėgos veiksnio: administracija, suorganizuota kaipo „vykdomoji galia", tegalinti šioje koncepcijoje vykdyti įstatymus, vadinasi, jos aktai privalo būti teisėti. Rašytojo įstatymo režimas juo labiau yra reikalingas visų įsteigtosios valdžios veiksnių veikimo teisėtumo. Bet vadžios funkcijų kategoriškas suskirstymas neleidžia pavesti administracijos darbų nei teisė-

tumo nei kitokios kontrolės nei „deleguoto teisėtumo“ teismui nei parlamentui. Bet ir josios eventualus pavedimas pastarajam (parlamentui) nedaug šiuo atžvilgiu gelbėtų, nes parlamentas, kaipo aiškiai politinės galios organas, iškreiptų kategoriškas teisėtumo kontrolės išdavas oportunistinėmis politinio tikslingumo išdavomis. Jam gal kiek daugiau, negu pačiai administracijai, rūpėtų josios aktų teisėtumas, nes jis, kaip įstatymų leidėjas ir tuo pačiu teisėtumo kriteriumo kūrėjas, yra suinteresuotas, kad jo leidžiamieji įstatymai, kuriuose kristalizuojasi jojo nusistatymas, būtų gerbiami, bet kai klausimas liečia įvairius senus, ne jo dabartinio sąstato išleistus įstatymus, kurių jis gal neturėjo progos arba laiko arba del kurių nors oportunistinių politinių sumetimų tiesiog nenorėjo pakeisti, tai ir jis bus dažnai linkęs paaukoti atskirais atsitikimais teisėtumą tikslingumui.

Tad teisėtumo apsaugos organizacija administracijos aktų atžvilgiu sudaro šioje konstrukcijoje svarbią ir rimtą ir kartu sunkią problemą. Ji darosi dar svarbesnė, o kartu ir dar sunkesnė tuo, kad, kaip mes jau matėme (žr. šio rašinio IV skyriaus 21 ir 23 — 25 skyrelius), teismo uždarymas incidentinių civilinių bei baudžiamųjų sprendimų galios ribose, kaipo kategoriško funkcionalinio įsteigtosios valdžios suskirtymo ir rašytojo įstatymo režimo padarinys, nuvedė šios konstitucinės konstrukcijos steigėjus į pakeitimą teisėjų teisės reglamentacine administracijos galia. O pastaroji galia turėjo dar tos išvados, kad josios subjektai, administracijos organai ir valdininkai įgijo asmeniško ir visai ne teisinio imperium'o, apsireiškusio mums jau žinomame vadinamajame administraciniame režime. Rašytojo įstatymo režimas ir greta jojo šis administracinis režimas su asmenišku valdininkų autoritetu ir imperium'u, slegiančiu teisėtumą administracijos srity, tai buvo vienas ryškiausiųjų konstrukcijos nenuoseklumų, vidujinių prieštaravimų josios glėby.

Pačiai valstybei ir socialiniams valdantiems tas gal perdaug baisu nebuvo (bent kiek mes valstybę žiūrėsime, kaip šių valdančiųjų organizacinį veiksnį, kas ne visai atatinka socialinei, kaip tam tikros socialinio bendravimo formos, valstybės esmei). Šie valstybės valdantieji turi užtenkamai priemonių priversti vyriausybę ir jos priklausomą biurokratiją gerbti

teisėtumą tiek, kiek tas yra jų valdžiai reikalinga. Bet teisėtumas turi svarbos ne tiktai valdantiems (valdžiai); jis turi arba bent gali turėti jos ir valdomiems šiaip piliečiams arba opozicijai (žr. II skyriaus 24 skyrelį). Ginčo kėlimu teisme — teisminiu skundu, jei jis yra leidžiamas, piliečiai ir socialiniai junginiai, neišskiriant opozicinių, gauna galios veikti prieš neteisę, apsiginti nuo jos ir kartu apginti viešąjį teisėtumo reikalą. Viešasis ginčo teismas yra, be abejo, viena rimčiausių teisėtumui apdrausti priemonių.

37. Administracijos aktų teisėtumo apsaugos klausimas Didžiosios Revoliucijos pradžioje iki VIII m. konstitucijos. VIII m. konstitucijos reforma; Valstybės Tarybos įsteigimas. Valstybės Tarybos galios ir kompetencijos evoliucija valdymo srity.

Kaip gi sutvarkė administracijos aktų teisėtumo apsaugą Didžioji Revoliucija, išskyrusi iš bendrojo teismo funkcijos ginčus del teisės, liečiančius administracijos aktus? Žinoma, tarnybinė šių aktų tiek tikslingumo tiek teisėtumo kontrolė buvo palaikyta. Bet mes žinome (žr. II skyriaus 22 skyrelį), kiek ji teisėtumo atžvilgiu yra netobula ir neužtenkama. Valdžios funkcijoms esant kategoriškai suskirstytoms, ši kontrolė tegalėjo susikoncentruoti pačios vyriausybės rankose. Baudžiamosios teismo kontrolės mes čion tuo tarpu neliesime. Kas gi turėjo įvykti su ginčo teismo kontrole?

Pačioje Revoliucijos pradžioje, kada tiktai buvo pradėta teismo reforma, konstitucinėje Tautinio Susirinkimo Komisijoje buvo kilęs sumanymas įsteigti tam tikrus ypatingus ir atskirus nuo bendrųjų teismų „administracinius teismus“, kurie būtų sudaryti iš renkamųjų, nepriklausomų nuo administracijos, teisėjų. Šie teismai, kurių būtų buvę po vieną kiekvienam departamentui (departamentais buvo pavadintos administracinės teritorinės sritys, į kurias buvo Revoliucijos suskirstyta valstybės teritorija), neįeiną į bendrojo teismo sistemą, būtų turėję kompetencijos kaip tik spręsti ginčus del administracijos aktų teisėtumo. Bet šis sumanymas pasirodė esąs nepopuliarus ir nepriimtinas.

Vietoje to, Pezons'o pusiūlymu, buvo Tautinio Susirinkimo išleistas 1790. IX. 7 įstatymas. Šiuo įstatymu ginčų

del administracijos aktų sprendimas buvo pavestas tam tikriems administracijos organams, būtent, apskričių bei departamentų vadinamosioms direktorijoms. Jis priklausė, be to, ministeriams. VIII m. konstitucija reformavo šią sistemą. Ji įsteigė prie konsulų vyriausybės patariamąją kolegiją, pavadintą Valstybės Taryba („Conseil d'Etat").

Valstybės Taryba buvo svarbus centro valdžios organas. Tai buvo lyg valdymo ekspertyzos ar patarimo organas. Ji jokios sprendžiančios galios neturėjo, — ji turėjo tiktai teikti savo nuomonę vyriausybei arba valstybės viršininkui — konsulams, vėliau imperatoriui; jos kompetencija apimdavo: **a.** visas pretenzijas ir skundas del administracijos aktų ir **b.** įstatymų bei reglamentų projektus, kuriuos ji ruošė ir aiškino. Įstatymų projektų ruošimas neturėjo, žinoma, jokio kategoriško įstatymų leidžiamojo pobūdžio. Savo paruoštų reglamentų projektų Valstybės Taryba taip pat negalėjo pati išleisti; tai priklausė pačiai vyriausybei. Pagaliau ir tų pretenzijų bei skundų prieš administracijos aktus Taryba pati spręsti negalėjo, ji tiktai juos svarstė ir reiškė savo nuomonę, o sprendė juos patys konsulai, vėliau — imperatorius. Bendroji Valstybės Tarybos kompetencijos formula buvo ši: ji turėjo „konsulams vadovaujant ir sprendžiant („sous la direction des consuls"), rišti visus sunkius klausimus („les difficultés"), kylančius administracijos srity".

Tuo laiku (Revoliucijos VIII metais) įstatymų iniciatyva priklausė vyriausybei. Vėliau, kada parlamento konstitucinis režimas grąžino įstatymų iniciatyvą parlamentui ir pavedė jam ministerių kabineto politikos bei valdymo kontrolę ir įtaką administracijos funkcijai, — Valstybės Tarybos vaidmuo įstatymų sumanymo ir valdymo atžvilgiu sumenkėjo palyginant su šiuo josios vaidmeniu konsulato ir pirmosios imperijos metu. Vėliau trumpam laikui, antrosios respublikos metu, Valstybės Tarybos galia tiek įstatymų leidimo tiek valdymo atžvilgiu žymiai pakilo, — Taryba viena tegalėjo nę tiktai ruošti, bet ir leisti svarbiausius reglamentus, vadinamus viešosios administracijos reglamentais. Pagaliau, trečiosios respublikos metu Valstybės Taryba vėl nustojo žymios savo galios dalies, ypač politinės ir sprendžiamosios galios įstatymų leidimo (ruošimo) ir valdymo srity. Vis delto ji tebeturi rimtų funkcijų, kaipo

patariamosios vyriausybės organas: del kai kurių reglamentų rūšių vyriausybė turi užklausti Valstybės Tarybos nuomonės, o del daugumos paprastų reglamentų ir del vyriausybės ruošiamųjų įstatymų projektų vyriausybė gali, bet ne privalo, jos nuomonės užklausti; bet visais atsitikimais ši Tarybos reiškiamoji nuomonė nevaržo vyriausybės sprendimo, vadinasi — ji niekuomet nėra vyriausybei imperatyvinė.

Šitoki yra Valstybės Tarybos galia ir kompetencija valdymo srity. Mums svarbesnė yra ne šita Valstybės Tarybos kompetencija ir ne šitas jos, kaipo valdžios organo, pobūdis. Mums svarbi yra josios teismo funkcija, kurią mes tuojau išžiūrėsime. Bet vis delto mums reikės visuomet atsiminti, kad, būdama svarbus ir pamatinis administracinio teismo funkcijos organas, Valstybės Taryba veikia kartu ir kaipo veiklaus valdymo arba administracijos centro organas.

38. Valstybės Taryba ir prefektūros tarybos, kaip administracinio teismo organai, nuo VIII m. iki 1848 m. Administracinių ginčų sprendimo kompetencijos koncentravimas Valstybės Taryboje ir prefektūrų tarybose. Kompetencinė veikliosios administracijos ir adminitracinio teismo diferenciacija. Rudimentarinis administracinio teismo branduolis Valstybės Taryboje.

Aš sakiau, kad Valstybės Tarybai iš pat pradžios teko pretenzijų ir skundų del administracijos aktų svarstymo funkcija. Svarstymo ir nuomonės reiškimo, bet ne formalaus sprendimo, kuris buvo rezervuotas pačiai vyriausybei. Be to, VIII m. pliuvijozo 28 d. įstatymas įsteigė kiekviename departamente prie jojo viršininko — prefekto, departamentinę vietos tarybą, pavadintą „Prefektūros Taryba“. Administracinių ginčų (ginčų del teisės, liečiančių administracijos aktus) sprendimo atžvilgiu, šios prefektūrų tarybos gavo panašią kompetenciją ir galią kaip ir Valstybės Taryba. Imperatyvinis galutinis (bent pirmosios instancijos) sprendimas priklausė pačiam prefektui, kuris nebuvo kategoriškai suvaržytas prefektūros tarybos nuomone; prefektūros taryba svarstė ir projektavo sprendimą, bet prefektas galėjo jo ir nepatvirtinti, jei jis buvo kitos nuomonės. Toki buvo bendrais bruožais ši administracijos aktų teisėtumo apsaugos organizacija Didžiosios Revoliucijos metu, išsilaikiusi be žymesnių įstatyminių pakeitimų iki 1848 m. (žr. Nézard

—op. cit. 203 pusl.; Esmein — I t., 533—534 pusl.; Duguit — op. cit., II t., 529—532 pusl. ir III t., 32—34 pusl.).

Kaip tenka vertinti ši organizacija? Koks yra jos tikras pobūdis? Kaip stengiasi įrodyti Esmein (loc. cit.) ir kaip pripažįsta kiti prancūzų publicistai — Valstybės Taryba ir prefektūrų tarybos jau tada turėjusios administracinio teismo pobūdžio. Aš manau, kad su šiuo tenka sutikti ir pasistengsiu šią nuomonę pagrįsti. Tai buvo, žinoma, rudimentarinis dar neišsiplėtojęs administracinis teismas, gal labiau jojo branduolis, negu jis pats, toks, kaip mes jį šiandien suprantame ir pažįstame, bet vis delto jame jau buvo ryškių kaip tik teismo funkcijos ir, būtent, kompetencinio ginčo teismo funkcijos elementų.

Iš pradžios, be Valstybės Tarybos, įsteigtos prie aukščiausio centro vyriausybės organo, ir be prefektūros tarybų, įsteigtų prie profektų departamentuose, kurių tiek pirmoji (Valstybės Taryba), tiek antrosios (prefektūrų tarybos) perėmė administracinių ginčų svarstymo kompetenciją iš atatinkamų veiklios administracijos organų, iš vyriausybės galvos ir iš prefektų, buvo ir kiti veiklios administracijos organai — merai, viceprefektai („sous-prefets") ministeriai, kurie taip pat turėjo tam tikros administracinių ginčų sprendimo kompetencijos, jų vykdomos savarankiškai ir asmeniškai, be jokių kolegialinių tarybų, visiškai prie šių organų neįsteigtų. Bet pamažu visų šių veiklios administracijos organų savarankiška asmeniška teisminė kompetencija buvo siaurinama ir atskiri josios elementai buvo perkelti į prefektūrų tarybas ir Valstybės Tarybą. Tokiu būdu pamažu beveik visa administracinių ginčų svarstymo kompetencija susikoncentravo prefektūrų tarybose ir ypač Valstybės Taryboje. Šiuo buvo pasiekta gana ryški kompetencinė diferenciacija tarp veiklios administracijos organų ir šių teisminių administracijos organų.

Veiklia administracija mes čion, sekdami prancūzų teisės mokslo terminologiją, vadiname tuos administracijos organus, kurie turi tiesioginio valdymo galios, vadinasi, turi iniciatyvos ir kategoriško imperatyvinio administracijos veikimo galios, kurių nutarimai yra privalomi ir vykdytini arba kurie patys savo arba kitų organų nutarimus betarpiškai vykdo. Veiklia administracija mes vadiname taip šiuos organus, taip šią administracinių aktų ar administracinės funkcijos kategoriją, kurioje

reiškiasi imperatyvinis iniciatyvos, kategoriško privalomojo sprendimo, vykdymo, tiesioginio veikimo momentas valdymo srity.

Valstybės Taryba šio veiklios administracijos organo pobūdžio nekuomet neturėjo, išskyrus trumpą 1848 — 1852 m. laikotarpį. Ji, kaip esame sakę, neturėjo jokios imperatyvinės galios, jokios savarankiškos iniciatyvos ir kategoriško sprendimo net toje savo kompetencijos srity, kuri lietė ne administracinių ginčų sprendimą (administracinio teismo funkcija), bet valdymą (įstatymų projektų ruošimą, administracinių reglamentų projektavimą ir svarstymą, teisinių klausimų — įstatymų — reglamentų aiškinimą, nuomonių reiškimą). Ji šiam darbui buvo reikalinga vyriausybės iniciatyvos ir vyriausybės sankcijos. Tas pats liečia prefektūrų tarybas, kurios savo patariamąją funkciją vykdė prefektų iniciatyva ir sankcija. Tiktai šia sankcija Valstybės Tarybos arba prefektūrų tarybų nuomonė ar nutarimas galėjo virsti imperatyviniais, bet jie šia sankcija jau virsdavo nebe šių tarybų, o vyriausybės organo arba prefekto aktais.

Kompetencinis veiklios administracijos ir susikoncentravusio tarybose administracinio teismo suskirstymas tuo laiku dar nebuvo formalus. Iš karto, kai ši VIII m. konstrukcija buvo sumanyta, — apie šitą suskirstymą apskritai dar neteko kalbėti, nes administracinių ginčų sprendimo, kitaip sakant, administracinio teismo funkcija tebepriklausė veiklios administracijos organams — aukščiausiajam vyriausybės organui (konsulams), ministeriams, prefektams, viceprefektams, merams. Nauja buvo tiktai tas, kad du iš šių organų — aukščiausias vyriausybės organas ir prefektai — turėjo vykdyti šią administracinių ginčų sprendimo funkciją, išklausę atatinkamos tarybos nuomonės; šiuos ginčus sprendė ne tiesiog konsulai ir prefektai, bet, taip sakant, „konsulai Valstybės Taryboje“ — „prefektai taryboje“. Kiti organai sprendė juos tiesiog be jokių tarybų.

Pati funkcija turėjo teismo funkcijos pobūdžio todel, kad ji vyko teisinių ginčų sprendimu, o ne tarnybinės priežiūros tvarka; tiesa, buvo vykdoma ir tarnybinė priežiūra, bet pastarojoje teismo funkcija vis delto netirpdavo, nes skundai, kuriais buvo keliami ginčai, buvo kategoriškai svarstytini ir sprėstini,

o šiuo kaip tik ginčo teismo funkcija iš esmės skiriasi nuo tarnybinės priežiūros; pastaroji visuomet remiasi pačios kontroliuojančios vyresnybės nuožiūros iniciatyva, o ginčo teismo funkcija visuomet remiasi kategoriškai spręstinu skundu; nors kartais ir tarnybinėje priežiūroje vyresnybė bei iniciatyva gali pasiremti gautu iš šalies skundu (įskundimu, pareiškimu, denunciacija), bet čion toks „skundas", neturįs teisminio pobūdžio, nėra vyresnybei privalomas: ji gali padaryti iš jo išvadą ir atlikti priežiūros aktą, bet gali ir nepadaryti, — tai pareina nuo jos nuožiūros, — tad ir šiuo atsitikimu formali iniciatyva bus vyresnybės, bet ne skundo arba skundėjo (tas jau buvo mano aiškinama — žr. II skyriaus 25 skyrelį).

39. Administracinio teismo funkcijos nusistovėjimas Valstybės Tarybos ir prefektūrų tarybų veikime prieš 1848 m. Dalinė analogija su mūsų „Ministerijų Jurisconsultų Komisija".

Greta su vykstančiu administracinių skundų svarstymo funkcijos koncentravimu tarybose (prefektūrų tarybose ir Valstybės Taryboje) ir su procesiniu šios funkcijos tvarkymu, konsolidavosi ir tam tikra pažiūra į šią tarybų kompetenciją, kaip į keliamų šiais skundais administracinių ginčų sprendimą. Formaliai, įstatymo tekstu, taryboms priklausė, kaip esu sakęs, tiktai šių ginčų svarstymas, nuomonės pareiškimas, sprendimo paruošimas, — bet ne pats formalus imperatyvinis sprendimas, kuris priklausė vyriausybei ar prefektams. Jei mums tektų ieškoti analogijos šiai organizacijai pas mus Lietuvoje, kur taip pat, kaip anos gadynės Prancūzijoje, nėra (1927 m. rugsėjo mėn.) administracinio teismo, sudaryto „deleguoto teisingumo" pagrindais, o bendrieji teismai teturi civilinio ginčo teismo ir baudžiamojo teismo funkcijos, ir administracijos aktų atžvilgiu jie tegali vykdyti atsitiktinę šių aktų teisėtumo quasi-kontrolę, tai su tam tikromis rezervomis mes gal Lietuvoje galėtume rasti analogijos vadinamojoje „Ministerijų Jurisconsultų Komisijoje": ji taip pat svarsto ir reiškia nuomonę bei ruošia sprendimų projektus, bet pati imperatyvinės sprendimo galios neturi; tiktai mūsų „Jurisconsultų Komisija" nėra konstitucijos sudaryta, ir jos kompetencija, kad ir pačiu administracinių ginčų svarstymu, nėra taip kategoriška, kaip anos gadynės Pran-

cūzijos Valstybės Tarybos, ir pareina labiau nuo faktiško šių ginčų pavedimo jai vyriausybės organų.

Vis delto Valstybės Tarybos reiškiamos nuomonės, kaip ginčų svarstymo išvados, jos sprendimų projektai buvo vyriausybės gerbiami ir sankcionuojami (ir ši praktika yra panaši į mūsų „Juriskonsultų Komisijos" nutarimų gerbimą). Pagaliau tvirtai nusistovėjo praktika, virstanti įpročiu (žinoma, rašytosios konstitucijos ir rašytojo įstatymo režime tai galėjo būti tiktai kontrabandinės teisinės galios įprotis), kuriuo neimperatyviniai Valstybės Tarybos nutarimai iš tikrųjų buvo laikomi administracinių ginčų sprendimais.

40. „Rezervuoto teisingumo" momentas rudimentariniame Prancūzijos administraciniame teisme prieš 1848 m. 1849 m. reforma ir 1852 m. reakcija.

Tai buvo pirmutinė administracinio teismo organizacija. Administraciniu teismu mes vadiname tą išskirtą iš bendrojo teismo funkcijos vieną ginčo teismo sritį, kuri liečia administracijos aktų teisėtumą. Šioje pirminėje organizacijoje šita ginčo teismo sritis yra nustatyta aiškiais „rezervuoto teisingumo" pagrindais. Kad ir ryški jau yra joje tendencija išskirti administracinį teismą iš veiklios administracijos ir sudaryti jai atskirą kompetencinį organą (Valstybės Tarybą, — nors greta šios kompetencijos Tarybai paliekama ir tam tikra veiklaus valdymo ekspertizos kompetencija), bet vis delto šis kompetencinis administracinio teismo organas ne tiktai turi bendrąją hierarchinę vyresnybę su priklausomais veiklios administracijos organais, bet ir kaip tik šioje administracinių ginčų sprendimo kompetencijoje jis turi bendradarbiauti su veiklia administracija ir gauti iš josios, iš veikliosios administracijos, imperatyvinės savo sprendimams galios.

Aiškus „rezervuoto teisingumo" pobūdis šioje administracinio teismo konstrukcijoje turi, žinoma, galvoj ne patį „suverenąį", nes ir pati administracija, kurios glėby randasi šis administracinis teismas, priklausanti įsteigtajai, o ne steigiamajai valdžiai ir, vadinasi, esanti kaip tik „deleguota", bet turi galvoj valdymą. Tai reiškia, kad šis administracinis teismas dar formaliai neišsiskyrė, nesidiferenciavo iš bendrojo valdymo ir lieka jojo elementu (žr. II skyriaus 19 skyrelį).

Antrosios respublikos metu, 1849. V. 3 įstatymu Valstybės Taryba gauna kategoriškos administracinių ginčų sprendimo galios. Josios nutarimai, liečią šiuos ginčus, nebėra tiktai „nuomonėmis", reikalingomis vyriausybės sankcijos, bet virsta imperatyviniais sprendimais, kurių administracinė vyresnybė pakeisti negali. Šiuo Valstybės Taryba gauna autonominės „delegacijos" administraciniams ginčams spręsti ir administracinis teismas įgyja „deleguoto teisingumo" pobūdžio.

Bet ši nauja konstrukcija trumpai gyvuoja; ji miršta kartu su konstituciniu antrosios respublikos režimu, kuris ją įkūrė. 1852 m. konstitucija ir 1852. I. 25 dekretas grąžino senąją būklę. Valstybės Tarybos administracinis teismas vėl grįžta į „rezervuoto teisingumo" vagą (Duguit — op. cit., III t., 34 pusl.).

41. Administracinio teismo reforma 1872. V. 24 įstatymu. „Deleguoto teisingumo" momentas imperatyvinėje Valstybės Tarybos administracinio teismo kompetencijoje. Administracinio teismo ir veikliosios administracijos suskirstymo pobūdis.

Tačiau Steigiamasis Tautinis Susirinkimas, sušauktas 1871 m. įsteigti valstybei naująją konstitucinę santvarką ant antrosios imperijos griuvesių, grįžta šiuo atžvilgiu į antrosios respublikos konstrukciją. 1872. V. 24 įstatymu, sudarančiu organiškąjį administracinio teismo įstatymą ir konstitucinį Valstybės Tarybos statutą, pagaliau buvo tvirtai nustatyta administracinio teismo konstrukcija „deleguoto teisingumo" pagrindais, bent šia prasme, kad Valstybės Taryba gavo imperatyvinės administracinių ginčų sprendimo galios. Trečioji respublika palaikė šią konstrukciją, kuri nuo to laiko galutinai ir nusistovėjo Prancūzijoje.

Šios administracinio teismo funkcijos plėtojimasis, šios įdomios ir svarbios institucijos evoliucija ir mechanizmas bus mūsų tiksliai išnagrinėti atskirajame šio rašinio skyriuje. Čion mes tiktai paliesime jos konstitucinį pobūdį bendrojoje įsteigtosios valdžios sistemoje, ypač gi organizacinį administracinio teismo funkcijos santykį su bendrojo valdymo (veiklios administracijos) ir bendrojo teismo funkcijomis.

1872 m. administracinio teismo reforma kategoriškai atskyrė šį teismą, kaipo funkciją, nuo veikliosios administraci-

jos. Pavestos Valstybės Tarybai administracinio teismo kompetencijos ribose jokie veiklios administracijos organai, neišskiriant pačios vyriausybės, jokios kompetencijos nei tiesioginės galios neturi. Tas pats liečia ir prefektūrų tarybų, kaipo administracinio pirmosios instancijos teismo organų, kompetenciją. Šia tiktai prasme administracinis teismas turi „deleguoto teisingumo" pobūdžio, nes vis delto formaliniu organizaciniu abiejų šių funkcijų organų atžvilgiu tiek veikianti administracija tiek administracinis teismas tebeįeina į tą pačią pamatinio įsteigtosios valdžios funkcijų („galių") suskirstymo kategoriją, būtent į administraciją arba „vykdomąją galią". Administracinio teismo organų būklė veiklios administracijos atžvilgiu nėra lygi tam formaliniam bendrojo teismo ir administracijos suskirstymui, kuris reiškiasi sudarymu abiem suskirstytom funkcionalinėm kategorijom atskirų pagrindinių konstitucinių organų, kits nuo kito nepriklausomų, autonominių kiekvienas savo funkcijoje, kitas kito šioje funkcijoje nekontroliuojančių, nesurištų tarp savęs jokia hierarchijos sistema. Veiklios administracijos ir administracinio teismo suskirstymas tebėra vidujinis, labiau kompetencinis, negu formalinis organizacinis bendrame administracijos glėby. Pagrindinis administracijos organas, vyriausybė, jiems yra bendra.

42. Du Prancūzijos administracinio teismo priklausomybės veikliajai administracijai elementu: a. Valstybės Tarybos ir prefektūrų tarybų bendrojo valdymo kompetencija ir b. personalinė tarnybinė šių organų priklausomybė nuo hierarchinės administracijos vyresnybės. Veiksniai, paralizuoją šią priklausomybę. Valstybės Tarybos Jurisprudencijos įvertinimas.

Ši administracinio teismo organų priklausoma administracijai būklė reiškiasi ypač dviem momentais: **a.** tuo, kad tiek Valstybės Taryba, tiek prefektūrų tarybos, be administracinio teismo kompetencijos, turi įvairių kitų kompetencijų, tiesiog liečiančių valdymą ir darančių jas kartu ir bendrojo valdymo organais, įtrauktais į šios funkcijos mechanizmą; tiesa, ir ši jų valdymo kompetencija, kaip jau esame sakę, neturi veiklumo žymių, nes neturi iniciatyvos bei sprendžiamosios ir tiesioginės imperatyvinės galios, bet vis delto ji sudaro tam tikrą priklau-

somąjį pagalbinį ratelį veiklios administracijos mechanizme, padedantį sukti josios aparatą (žr. šio rašinio IV skyriaus 37 ir 38 skyrelius); b. personaliniu atžvilgiu tiek Valstybės Taryba tiek prefektūros tarybos susideda iš narių — patarėjų, kurie priklauso tarnybinei savo administracinės vyresnybės kontrolei ir nesinaudoja nepašalinamumu, galinčiu iš tikrųjų rimtai apdrausti ne tiktai juos pačius, bet ir jų kompetencinį darbą nuo šios vyresnybės įtakos ir sprendimo.

Tas, o ypač antrasis momentas, kuris iš dalies yra pirmojo padarinys, atima iš administracinio teismo Prancūzijoje reprezentacinį pobūdį ir žymiai mažina šio teismo, kaip „deleguoto administracinio teisingumo", teisinę vertę. Toki bent yra statutinė ar įstatyminė šio administracinio teismo būklė. Tačiau tenka pareikšti ir ypatingai pabraukti, kad, nusistovėjusia Prancūzijos per keliasdešimt paskutinių metų praktika, virtusia tvirtu teisiniu (materialinės konstitucinės teisės) įpročiu — Prancūzijos administracinės Valstybės Tarybos teismas iš tikrųjų jau gali būti laikomas reprezentaciniu „deleguotu teisingumu". Joki besikeičiančių Prancūzijos vyriausybių neleidžia sau daryti spaudimo į Valstybės Tarybos administracinio teismo funkciją arba vartoti Valstybės Tarybos narių, vadinasi, administracinių teisėjų pašalinamumą del josios administracinio teismo sprendimų, kurie yra visų, taip piliečių, taip valdžios, gerbiami ir kurie iš tikrųjų pasiekė labai aukšto rimtumo ir autoriteto. Valstybės Taryba naudojasi savo administracinio teismo galia laisvai, nepriklausomai ir drąsiai, rodydama kartu didelį taktą ir sugebėjimą orientuotis viešosios teisės ir valstybinės tvarkos klausimais. Josios jurisprudencija yra labai įdomi, lanksti ir gyva. Ji sudaro svarbų viešosios teisės turtą, kuriuo naudojasi visas Europos kontinentas ir į kurį atsižiūri ir pradeda juo rimtai domėtis net ir Anglijos bei Amerikos teisininkai. Valstybės Tarybos administracinė jurisprudencija sudaro visų didžiausią prancūzų garbę viešosios teisės srity, kuria Prancūzija tikrai didžiuotis gali.

Ši jurisprudencija nėra tiek paskendusi rutinoje, nėra tiek teisinės tradicijos ir Kodekso (iš dalies ir romėnų teisės) scholastikos prislėgta, kiek yra joje paskendęs ir josios prislėgtas Prancūzijos bendrasis civilinis teismas. Ji tebėra jauna, energinga, kuriamoji. Yra nuomonių, pilnai pagrįstų, kad ir pačiu

administracijos aktų teisėtumo vertinimu Valstybės Tarybos administracinė jurisprudencija yra daug drąsesnė, labiau nepriklausoma ir pažangi, negu bendrųjų teismų civilinė ar baudžiamoji jurisprudencija, kuriai taip pat tenka daryti šis vertinimas atsitiktinės quasi-kontrolės tvarka.

Galima spėti, kad joki prancūzų vyriausybė veikiančiame demokratiniame ir parlamentiniame konstituciniame režime tiesiog nedrįstų daryti spaudimo į šią administracinę jurisprudenciją bei naudotis šiam tikslui savo hierarchinės administracinių teisėjų vyresnybės būkle ir šiuo griauti nusistovėjusią precedentinę administracinio „deleguoto teisingumo" konstrukciją. Toks barbariškas pasikėsinimas, jeigu jis būtų pabandytas, gal būtų tinkamai įvertintas ir nenueitų pačios vyriausybės sveikaton, o Prancūzijos parlamentiniame režime pati vyriausybė yra parlamento kontroliuojama ir imperatyvinėmis šios kontrolės išvadomis laikoma tam tikroje drausmėje.

43. Kontrabandinis „deleguoto" administracinio Valstybės Tarybos „teisingumo" pobūdis. Valstybės Tarybos bendrojo valdymo kompetencijos reikšmė josios administracinio teismo kompetencijai.

Bet iš kitos pusės tenka turėti galvoj ir tai, kas mūsų jau daug sykių buvo priminta, kad šis precedentinis Prancūzijos administracinio teismo, kaip grynai reprezentacinio „deleguoto teisingumo" pobūdis, yra Prancūzijoje, kaip rašytosios konstitucijos ir rašytojo įstatymo valstybėje, kontrabandinis ir teoriškai nepastovus (žr. šio rašinio III skyriaus 1 ir 2 skyrelius ir IV skyriaus 21 skyrelį). Tad jo užfiksavimas tam tikra įstatymine reforma ir, būtent, administracinių teisėjų nepašalinamumu — būtų tikrai svarbus ir naudingas.

O kai del tos Valstybės Tarybos ir prefektūrų tarybų ypatybės, kad šie administracinio teismo organai kartu ir tame pačiame personaliniame sąstate veikia kaipo patariamieji organai bendrojo valdymo srity, tai tas ypatingos neigiamos reikšmės administracinio teismo funkcijai, rodos, neturi. Kartais tas gali būti naudinga, nes šiuo administraciniai teisėjai, palaikydami gyvąjį kontaktą su veiklia administracija, įgyja didesnio prityrimo administracijos ir viešosios teisės klausimuose. Ten, kur veikia administracinis režimas ir kur administracijai

priklauso reglamentacijos galia (žr. IV skyriaus 24—26 skyrelius), administracinio teismo funkcija iš tikrųjų yra reikalinga ypatingo administracinių teisėjų takto, žinių bei prityrimo ir orientavimosi veiklios administracijos ar bendrojo valdymo klausimais. Administracinis teisėjas privalo būti ne tiktai profesiniu teisininku, bet ir profesiniu administratorium. Pavedimas šios ginčo teismo kategorijos bendrajam teismui — teisėjui civilistui ar kriminalistui — šioje konstrukcijoje gal nebūtų visai tikslu. Šiuo ir remiasi administracinio teismo institucija.

Jei administracinio teismo organas dalyvautų pats ir veiklioje administracijoje, tai tas galėtų pakenkti jo teisminei funkcijai. Bet patariamoji, taip sakant, „valdymo ekspertyzos" kompetencija, kuri ypač reiškiasi reglamentų ruošimu ir viešosios teisės aiškinimu bei reglamentaciniu josios dėstymu, negali, rodos, pakenkti administracinio teismo funkcijai, o už tai gali žymiai pakelti administracijos reglamentų teisėtumą.

44. Administracinio ir bendrojo teismų kompetencijos konfliktų problema.

Išskyrus administracinį teismą iš bendrojo teismo funkcijos ir pavedus jam atskirus organus, teko dar sutvarkyti abiejų teismų rūšių kompetencijos konfliktai. Iš tikrųjų dažnai gali kilti abejojimas, ar tam tikras dalykas, del kurio kyla ginčas, priklauso bendrajam ar administraciniam teismui, juo labiau, kad prancūzų doktrina bei praktika skiria vadinamąją asmeniška valdininkų kaltę („faute personnelle") nuo vadinamosios „tarnybos kaltės" („faute de service"); apie šitą klasifikaciją mums dar teks kitoje vietoje kalbėti; kiekviena šių „kalčių" turi kitokių išvadų ir yra pavedama kitokiai teismo priklausomybei: ginčai, liečią tokius valdininkų darbus, kuriuose reiškiasi „asmeniška valdininko kaltė", priklauso bendrajam teismui, o ginčai del tokių jų darbų, kuriuose reiškiasi „tarnybos kaltė", priklauso administraciniam teismui. Tad svarbu yra kiekvienu atveju žinoti, kurios rūšies čion numatoma kaltė. Nuo to pareina pati ginčo priklausomybė, be to, jei kaltės rūšies nustatymas priklausytų tiktai patiems administraciniam ir bendrajam teismams, savarankiškai kiekvienas sau konstatuojantiems keliamojo ginčo priklausomybę, tai, nesant tarp abiejų

teismų kategorijų jokio instancijų ryšio — būtų galėję dažnai atsitikti arba tai, kad abiejų kategorijų teismai būtų priėmę ir kiekvienas skyrium išsprendę tą pačią bylą, arba tai, kad abu teismu pripažintų ją kiekvienas sau nepriklausomą, ir tada, žinoma, neteisė liktų nesudrausta, o nukentėjęs būtų bejėgis ir nerastų teisinės „teisybės". O nustatyti kaltės rūšys ne visuomet yra lengva.

Tad tarp dviejų teismo kategorijų, jei jos turi būti kategoriškai suskirstytos, būtinai turi būti įsteigtas kuris nors arbitrališkas organas, kuris abiem teismam imperatyviškai spręstų kylančius tarp jų priklausomybės konfliktus. Nuo tokio organo konstrukcijos priklausys dviejų teismo kategorijų suskirstymo sankcija. Ši sankcija tiktai tada bus tikra, kada šių priklausomybės konfliktų sprendimo organizacija neužgaus abiejų teismo kategorijų pariteto. Jei šis paritetas būtų užgautas, tai ir suskirstymas šiuo būtų ardomas.

45. Administracinio teismo arba pačios administracijos ir bendrojo teismo kompetencijos konfliktų sprendimo organizacija. Šios organizacijos režimas III metų įstatymu ir VIII metų konstitucija.

Iš pradžios Didžioji Revoliucija buvo šį klausimą išsprendusi šitaip. III m. fruktidoro 21 d. įstatymas nustatė, kad kompetencijos konfliktas tarp teismo ir administracijos organų sprendžia ministeris, kurio nutarimas šiuo klausimu yra „vykdomosios direktorijos" (vadinasi, vyriausybės) tvirtinamas, o jei vyriausybė rastų tai reikalinga, vadinasi, jei ji nedrįstų tai pati savo atsakomybe spręsti, tai ji turi kreiptis į parlamentą („Corps législatif") ir užklausti jo sprendimo; vadinasi, pastarasis sprendžia konfliktą galutinai.

Šioje kompetencijos konfliktų sprendimo konstrukcijoje, kuri apima ne tiktai konfliktus tarp dviejų teismų kategorijų, bet apskritai konfliktus tarp teismo (bendrojo) ir administracijos,— šių dviejų „galių" paritetas be abejo nėra apdraustas. Kad ir numatomas čion trečiasis arbitras — įstatymų leidėjas — parlamentas, kuris sudaro įsteigtosios valdžios „galią" („pouvoir") ir, nepriklausydamas nei teismo nei administracijos, gali būti laikomas bešališkas, bet kreiptis į šitą arbitrą tegali savo nuo-

žiūra administracija, o ne teismas; o jeigu administracija (vyriausybė) nesikreipia, nerasdama tai reikalinga, tai ji viena pati arbitrališkai išsprendžia konfliktą, o šis sprendimas yra teismui imperatyviškas. Tad šių konfliktų atžvilgiu administracijos būklė šioje konstrukcijaje buvo privilegiuota.

VIII m. konstitucija pakeitė šią konstituciją, bet kaip tik administracijos naudai. Tai ir buvo galima tikėtis iš šios konstitucijos, paruošusios administracijos (vyriausybės) hegemoniją, virtusią imperijoje diktatūra. Įsteigusi kompetencinį administracinio teismo organą, Valstybės Tarybą, ši konstitucija jam pavedė ir konfliktų sprendimą. Kaipo patariamam vyriausybės centro organui, turinčiam „spręsti visas sunkenybes, kylančias administracijos srity" (bet spręsti, kaip žinome, tiktai nuomonės reiškimu vyriausybei), Valstybės Tarybai savaime, remiantis šios konstitucijos nuostatais, teko reikšti vyriausybei nuomones arba spręsti ir šie kylančių kompetencijos konfliktų klausimai. Galutinai spręsti turėjo pats aukščiausias vyriausybės organas.

46. VIII metų konstitucijos 75 straipsnis. „Administracinės valdininkų garantijos" institucija. Josios pagrindai, josios pobūdis.

Bet VIII metų konstitucija nuėjo dar toliau. Josios garsusis 75 straipsnis įkūrė tai, kas vadinama „administracinė valdininkų garantija" ir kas iš Prancūzijos buvo įvairių kitų kontinento valstybių pasiskolinta, ypač gi tų valstybių, kuriose, įvykus tarp monarchistinio ir demokratinio veiksnio konstitucinės monarchijos kompromisui, monarchijos rėmėjams rūpėjo apsaugoti, „apšarvuoti", valdovo administracinis valdymas nuo reprezentacinio „deleguoto teisingumo" kišimosi ir nuo imperatyvinių kategoriškų teisėtumo sankcijų. Čia kaip tik ir gimė XIX amžiaus reakcijos mylimoji institucija.

VIII metų konstitucijos 75 straipsnis nustato, kad „vyriausybės agentai", vadinasi, administracijos valdininkai „tegali būti Valstybės Tarybos nutarimu traukiami teismo atsakomybėn (tekste pasakyta: „persekiojami", prancūziškai „poursuivis") už darbus, liečiančius jųjų funkciją; Valstybės Tarybai tai nutarus — atsakomybė vyksta bendruose teismuose". Šis nuostatas liečia tiek ginčo, tiek baudžiamąjį teismą. Kad byla ga-

lėtų būti iškelta teisme prieš valdininką del kurio nors jo darbo, liečiančio jo pareigų ėjimą, reikėjo gauti iš anksto Valstybės Tarybos leidimas. Tai jau nebuvo kilusių kompetencijos konfliktų sprendimas, bet šių konfliktų iš anksto pašalinimas administracinio teismo nutarimais, pavedančiais kiekvieną atskirą šios rūšies bylą bendrojo teismo kompetencijai. Ten, kur vienas iš dviejų organų iš anksto imperatyviškai sprendžia apie kito organo kompetenciją, ten, šių bylų ribose, joks kompetencijos konfliktas, žinoma, kilti negali. O šia tvarka, del administracijos valdininkų teisingumo, bendrieji teismai patys savo kompetencijos konstatuoti negalėjo: ją jiems konstatuodavo administracinis teismas. Kaip nurodo Hauriou, ši sistema pagaminusi procesinį kiekvienos valdininko bylos, priklausančios bendrajam teismui, dualizmą. Vieną sykį keliamoji byla buvo nagrinėjama Valstybės Taryboje bendrojo teismo kompetencijos nustatymo klausimu, o jau antrąjį sykį pačiame kompetentingame bendrajame teisme iš esmės. Ši netikusi tvarka padariusi daug skandališkų faktų. Valdininkų vyresnybė mėginusi gelbėti savo agentus ir suteikti jiems galimybės išvengti teisinių sankcijų, o kadangi Valstybės Taryba pati tuomet buvo ryškiai priklausoma vyriausybės, tai šios kenkiančios teisėtumui praktikos dažnai pavykdavusios (Hauriou, op. cit., 134 pusl.).

Aišku, kad ši sistema prieštaravo paritetiniam teismo ir administracijos suskirstymui, nes ji pačią teismo kompetenciją arba, tiksliau sakant, teismo galią vykdyti savo kompetenciją darė priklausomą administracijos leidimo, bent tose ribose, kuriose teisėtumo kontrolės funkcija galėjo kelti konfliktus tarp iš vienos pusės tarnybinės ar administracinio teismo kontrolės ir, iš kitos pusės, bendrojo teismo kontrolės.

Tačiau šios sistemos šalininkai rėmė ją kaip tik neva administracijos ir teismo suskirstymu, kurį jie esą pasiryžę palaikyti. Šiai tezei pagrįsti buvo nurodoma į 1791 m. konstitucijos tekstą, kuriame tarp kito ko buvo pareikšta, jog teismams draudžiama „traukti prieš savo administratorius del jų pareigų ėjimo". Jeigu draudžiama traukti, tai administracijos valdininkai tegalį atsakyti prieš teismą tada, kada pati administracija, konstatavusi, jog inkriminuojamame valdininko darbe randasi jo paties kaltė, pavelysianti teismui teisti bylą. Šitas 1791 m.

konstitucijos nuostatas buvo laikomas integralia Didžiosios Revoliucijos įvykdyto įsteigtos valdžios „galių“ suskirstymo dalimi, o VIII metų konstitucijos 75 straipsnio norma — teisine šio nuostato išvada. O kadangi be šio samprotavimo šis nuostatas dargi buvo patogus visiems konstituciniams Prancūzijos režimams, pakeitusiems pirmąją imperiją, išskyrus tiktai antrąją respubliką, tai jie visi, — Restauracija, Orleaniečių monarchija, antroji imperija, — palaikė ji, nors pati VIII metų konstitucija jau buvo nustojusi savo formalinio konstitucinio pobūdžio, o didžiausioje dalyje ir iš viso buvo panaikinta.

47. Konfliktų Tribunolas. 1848 m. konfliktų sprendimo organizacijos reforma. 1870. IX. 19 dekretas ir 1872. V. 24 įstatymas. Konfliktų Tribunolo sistemos pagrindai: ne trečiųjų teismo arbitražas, bet konfliktų subjektų kompromisas. Paritetinė Konfliktų Tribunolo organizacija. Paritetinio kompromiso iškreipimas veikliosios administracijos naudai: teisingumo ministerio pirmininkavimas; šio pirmininkavimo susiaurinimas.

Antrosios respublikos 1848 m. konstitucija ir du — 1849 ir 1850 m. — įstatymu pakeitė šią tvarką, įsteigę kompetencijos konfliktams spręsti tam tikrą organą, vadinamąjį „Konfliktų Tribunolą“ („Tribunal des Conflits“). Bet, kaip esu sakęs, antroji imperija grįžo į VIII m. konstitucijos 75 str. sistemą. Ir tiktai 1871 — 1875 m. Tautinis Susirinkimas, kuris įkūrė trečiąją respubliką, atgaivino Konfliktų Tribunolą tais pačiais 1872 metais, kuriais jis ir Valstybės Tarybą reformavo (1872. V. 24 įstatymu). Dar prieš tai „administracinė valdininkų garantija“ buvo panaikinta laikinosios vadinamosios „Tautos Gynimo“ („Défense nationale“) vyriausybės 1870. IX. 19 dekretu, bet vėliau šis dekretas buvo pripažintas neteisėtu ir neveikiančiu, nes esą „Tautos Gynimo“ vyriausybė negalėjusi panaikinti valdžios „galių“ suskirstymo dėsnio, kuris būtų užgautas, jei „administracinės garantijos“ institucija būtų tiesiog panaikinta be pakeitimo jos kitokia suskirstymo sankcija. Tad Konfliktų Tribunolo sistema ir turėjo pakeisti šią administracinės garantijos instituciją. Į šitą reformą buvo žiūrėta ne kaip į pačios 1789 — 1791 m. valdžios suskirstymo konstrukcijos (ir aukš-

čiau pareikštos 1791 m. konstitucijos nuostato) panaikinimą, o kaip į naują, kitokią šios konstrukcijos sankciją. Ir tenka pripažinti, kad ši naujoji sankcija, pakeitusi „administracinę valdininkų garantiją", iš tikrųjų apsaugojo abiejų suskirstytų įsteigtosios valdžios funkcijų, administracijos ir teismo, arba tiksliau sakant, dabar jau dviejų suskirstytų teismo kategorijų — bendrojo teismo ir administracinio teismo — paritetą, o tuo pačiu iš tikrųjų sankcionuoja jųjų formalinį suskirstymą.

Konfliktų Tribunolo sistema, tvirtai nusistovėjusi trečiojoje respublikoje, remiasi kompromisinio arbitražo dėsniu kompetencijos konfliktams spręsti. Tai nėra joks „trečiasis sprendėjas" arba „trečiųjų teismas", bet pačių konflikto subjektų kompromisas. Toki bent yra šios sistemos ideja. Tai matyti iš to, kad Konfliktų Tribunolas susideda iš: a. trijų Kasacinio Teismo teisėjų, to teismo renkamų, b. trijų Valstybės Tarybos patarėjų, tos tarybos renkamų ir c. dviejų narių, kuriuos kooptuoja (pasirenka) anieji nariai (nurodyti raidėmis a. ir b.) balsų dauguma. Tokiu būdu čion yra išlaikytas pilnas abiejų veiksnių — bendrojo teismo ir administracinio teismo — paritetas. Vienintelis šios konstrukcijos nenuoseklumas, užgaunąs paritetą ir tuo pačiu kompromisinį sistemos pobūdį, yra tas, kad Konfliktų Tribunolo pirmininku yra ex officio teisingumo ministeris, vadinasi, administracijos ir dargi veikliosios administracijos veiksnys. Bet, kaip nurodo Esmein, vyriausybė faktiškai šia privilegija beveik nesinaudojo. Teisingumo ministeris pirmininkauja Konfliktų Tribunolo posėdžiuose ir balsuoja konfliktų bylų sprendime tiktai tais atvejais, kada Tribunolo narių balsai yra pasidalinę lygiomis. Žinoma, ir susiaurinta ligi šio atvejo administracijos prerogatyva vis delto užgauna paritetinio kompromiso dėsnį, juo labiau, kad šie lygaus balsų pasiskirstymo atsitikimai dažniausiai kaip tik liečia tas bylas, kuriose dviejų teismo kategorijų kompetencinis konfliktas yra rimčiausias ir principinis ir kuriose todel pariteto dėsnis turėtų būti daugiausia apsaugotas. Kaip nurodo tas pats Esmein, del vieno šių atsitikimų (kunigo Brunet byloje — 1908 m.) buvo net iškeltas Atstovų Rūmuose įstatymo sumanymas panaikinti šią administracijos (vyriausybės) pirmininkavimo prerogatyvą. Tačiau iš viso per penkiasdešimt Konfliktų Tribunolo veikimo metų šių lygaus balsų suskirstymo atsitikimų buvę tiktai

keturi. Vicepirmininką Konfliktų Tribunolas pats sau iš savo narių tarpo pasirenka.

Del visos šios kompetencijos konfliktų sprendimo organizacijos ir josios evoliucijos — ž. Hauriou op. cit., 133 — 135 pusl.; Duguit op. cit., III t., 53 — 58 pusl.; Esmein op. cit., 1 t., 508 — 510 pusl.; Nézard op. cit. 331 pusl.

48. Kompetencijos konfliktų sprendimo mechanizmas. Kompetencijos konfliktų rušys: a. pozityvus konfliktas ir b. negatyvus konfliktas. Dvi pozityvaus konflikto kategorijos: a. priklausanti administraciniam teismui byla patenka į bendrąjį teismą; b. priklausanti bendrajam teismui byla patenka į administracinį teismą. Pozityvaus pirmosios kategorijos konflikto sprendimo mechanizmas: konfliktų iškėlimas veikliosios administracijos iniciatyva; prefekto vaidmuo; prefekto „konflikto nutarimas"; Konfliktų Tribunolo sprendimas.

Kompetencijos konfliktų sprendimo mechanizmas yra šitoks (sekant Nézard'u — op. cit., 332 — 333 pusl.). Konfliktas gali būti arba a. pozityvus, kada abu — tiek administracija, tiek bendrasis teismas — laiko kiekvienas save kompetentingu tam tikrai bylai, arba b. negatyvus, kada nei administracinis nei bendrasis teismas, kiekvienas jųjų rasdamas, kad byla priklausanti kitam, nepriima bylos spręsti.

Pozityvus kompetencijos konfliktas įvyksta arba a. kada priklausanti administraciniam teismui byla patenka į bendrąjį teismą, kuris ją pripažįsta priklausančia sau ir ima spręsti, arba b. kada priklausanti bendrajam teismui byla patenka į administracinį teismą, kuris ją pripažįsta priklausančia sau ir ima spręsti.

Pozityvus pirmosios kategorijos konfliktas yra tas, kuriam iškelti yra nustatyta tam tikra tiksli ir gana paini tvarka, apsaugojanti administraciją nuo teismo savinimosi nepriklausančios jam galios. Būtent, administracijai, ir tai kaip tik veikliajai administracijai, pavedama galia gintis prieš tokią teismo uzurpaciją. Veikliosios administracijos organui, galinčiam iškelti administracinio ir bendrojo teismų kompetencijos konfliktą del bendrojo teismo priimtos savo sprendimui bylos, yra prefektas. Jis šį, taip sakant, „konflikto ginčą" tegali iškelti,

kol byla nėra galutinai teismo iš esmės išspręsta, vadinasi, kol ji randasi pirmosios ar apeliacinės instancijos teisme ir iki apeliacinės instancijos sprendimo; kada byla pateks į kasacinę instanciją, jis jo iškelti nebegali. Šį „ginčą" jis turi iškelti, kreipdamasis per valstybės gynėją į teismą tam tikru pareiškimu, vadinamu „kompetencijos nukreipimo" pareiškimu (déclinatoire de compétence). Šį pareiškimą teismas turi išžiūrėti ir išspręsti tam tikru nutarimu, kuris yra skyrium nuo bendrosios iš bylos esmės apeliacijos ir kasacijos skųstinas apeliacijos ir kasacijos tvarka. Jeigu bendrieji teismai patenkins prefekto „kompetencijos nukreipimo" pareiškimą, tai joks konflik tas nekyla: byla bus bendrajame teisme nutraukta, o ieškovas ar skundėjas galės ją kelti iš naujo administraciniame teisme.

Bet jeigu bendrasis teismas vis delto pripažins save kompetentingu bylai spręsti ir atmes prefekto pareiškimą, tai prefektas gali padaryti vadinamąjį „konflikto nutarimą" apie bylos priklausomybę administraciniam teismui. Bendrasis teismas, gavęs per valstybės gynėją prefekto „konflikto nutarimą", sustabdo bylos sprendimą, o valstybės gynėjas perduoda bylą (bylos aktus) teisingumo ministeriui, kuris ją paveda Konfliktų Tribunolui. Pastarasis gi dviejų mėnesių laikotarpy išsprendžia konfliktą; bylos esmės jisai nežiūri; konfliktą jis sprendžia prefekto „konflikto nutarimo" ribose ir arba naikina šį nutarimą arba patvirtina jį; jei prefekto nutarimas yra panaikintas, byla yra tęsiama bendrajame teisme, jeigu gi nutarimas yra patvirtintas, bendrajam teismui ji nepriklauso, ir ieškovas ar skundėjas tegalės iškelti ją iš naujo administraciniame teisme.

49. Pozityvus antrosios kategorijos konfliktas. Bendrojo teismo kompetencijai apsaugos organizacijos stoka. Administracijos ir bendrojo teismo nelygybė kompetencijos apsaugos ir konfliktų kėlimo atžvilgiu. Šios nelygybės pagrindai. Negatyvus kompetencijos konfliktas.

Pozityvus antrosios kategorijos konfliktas, kada priklausanti bendrajam teismui byla patenka į administracinį teismą neturi šioje konstrukcijoje jokios sprendimo organizacijos. Nei pats bendrasis teismas, kuriam byla turėtų priklausyti, nei apskųstoji administraciniame teisme šalis neturi jokio tiesiogi-

nio kelio iškelti kompetencijos konfliktą Konfliktų Tribunole. Jei administracinis teismas, į kurį pateko priklausanti bendrajam teismui byla, pripažins save kompetentingu ir ims ją spręsti, tai jis ir išspręs ją. Kad negali iškelti konflikto pats kompetentingas bendrasis teismas, tai tas nieko ypatingo nesudaro, nes teismas apskritai pats, ypač ginčo teismo srity, savo iniciatyva nesiima spręsti bylų, kol nėra gavęs tam tikro pareiškimo (ieškinio, skundo), sudarančio formalų teismo funkcijos veikimo pagrindą. Bet negali šio iškelti nei bylininkas nei kas kitas — joks organas, kuris, kaip kad pirmame atsitikime veikiąs administracijos vardu prefektas, galėtų pasirūpinti apsaugoti bendrojo teismo funkciją nuo administracijos (administracinio teismo) funkcionalinės uzurpacijos.

Šita nelygybė administracijos ir bendrojo teismo funkcijos apsaugoje, reiškiantisi veikiančioje Prancūzijoje kompromisinio konfliktų sprendimo sistemoje, yra Nézard'o aiškinama tuo, kad esą apskritai Didžiosios Revoliucijos žmonės, įsteigdami administracijos ir teismo suskirstymo konstrukciją, buvę del ypatingo ir mums žinomo (ž. šio rašinio II skyriaus 16 skyrelį ir IV skyriaus 20 skyrelį) senosios monarchijos teismų galios išsiplėtimo susirūpinę administracijos ar „vykdomosios galios" apdraudimu nuo teismo pasikėsinimų kištis į ją ir uždėti jai savo hegemoniją ir savo vadovybę; o kadangi esą 1872. V. 24 įstatymo reforma tesudaranti organizacinį revoliucinės suskirstymo konstrukcijos išplėtimą, kuris esą visuomet reikalinga aiškinti sąryšy su pačia pamatine konstrukcija ir su josios tendencijomis, tai esą suprantama, kodel ir šiuo atžvilgiu buvo ypatingai apsaugota administracija, o buvo visiškai be apsaugos bendrasis teismas. Apie bendrojo teismo funkcijos apsaugą tiesiog nebuvę pagalvota.

Kad tokios buvo Didžiosios Revoliucijos tendencijos ir rūpesčiai, tai tiesa; mes į tai jau patys buvome nurodę; nepasitikėjimas teisėjais ir teismo funkcijos įtarimas uzurpaciniu politinės galios savinimusi iš tikrųjų paveikė visą konstrukciją ir atsiliepė visoje kontinentinėje teisėtumo apsaugos organizacijoje. Bet vis delto 1872 m. reforma, pertvarkiusi administracinį teismą beveik „deleguoto teisingumo" pagrindais (ž. IV skyriaus 41 skyrelį) ir įkūrusi Konfliktų Tribunolą, sudarytą paritetinio kompromiso dėsniu (ž. šio rašinio IV skyriaus 47

skyrelį), negali būti laikoma visai nuosekliu ir aklu visos Didžiosios Revoliucijos šiuo atžvilgiu tendencijų ir net prietarų tęsiniu. Aš manau, kad į šią sistemą, palikusią bendrojo teismo funkciją be ypatingos apsaugos prieš administracinio teismo bendrojo teismo bylų savinimąsi, turėjo veikti ir tas, kad bylose, nepriklausančiose administraciniam teismui, bylos dalyviu arba proceso subjektu yra kaip tik pati administracija, kaip autonominė reprezentacinė valstybės valdžios funkcija, arba „galia". Tad jai, kaip proceso subjektui, arba atstovaujančiam ją prefektui, ir leista kelti konfliktas arba iš tikrųjų konflikto ginčas, kad ji galėtų apsiginti nuo pasidavimo iškreiptajai kompetencijai. Jeigu administracinis teismas sudaro rimtesnę administracinių bylų sprendimo ir viešosios teisės garantiją, kurios esąs reikalingas administracinis režimas, tai logiška yra leisti administracijai gintis prieš kompetencijos iškreipimą ir suteikti jai atatinkamų procesinių priemonių. Bendrojo gi, ypač civilinio teismo, kompetencija šios ypatingos viešosios teisės garantijos pobūdžio neturi, bent tąja ypatinga prasme, kuria jo turi administracinis teismas. Šios konfliktų kėlimo galios pavedimas prefektui, vadinasi veikliajai administracijai, o ne pačiam administraciniam teismui, rodos, patvirtinęs šį šios procesinės institucijos įvertinimą.

Pagaliau, kaip nurodo Nézard'as, bendrojo teismo bylų bylininkai šiandien, kada administracinis teismas veikia „deleguoto teisingumo" dėsniais (žr. šio rašinio IV skyriaus 41 skyrelį), nesą perdaug suinteresuoti tuo, ar jųjų byla bus išspręsta vienos ar kitos kategorijos teismo. Kai del negatyvaus konflikto, kada taip bendrasis taip administracinis teismas nepriėmė bylos, pripažindami kiekvienas save nekompetentingu, — ieškovas ar skundėjas gali tiesiog kreiptis į Konfliktų Tribunolą, kuris nustatys kompetentingą teismą.

V. Prancūzų administracinio teismo sistema.

1. Administracinio teismo organų klasifikacija. Ryškiausias kasacinis žymios šio teismo funkcijos dalies pobūdis. Instancijų problema administraciniame teisme. Bendrasis administracinio teismo organas — Valstybės Taryba. Bendrieji žemesnieji siauresnės kompetencijos organai — prefektūrų tarybos.

Kaip buvome sakę (žr. šio rašinio IV skyriaus 37 ir 38 skyrelius) centraliniu administracinio teismo organu Prancūzijoje yra Valstybės Taryba („Conseil d'Ėtat"), jo gi vietos organai yra „prefektūrų tarybos" po vieną kiekviename departamente, į kuriuos yra padalinta valstybės teritorija. Čion iš karto del pačios administracinio teismo organų klasifikacijos tenka pareikšti kelios pastabos. Del ypatingos administracinio teismo funkcijos, ypač gi del to, kad didelėje jo veikimo dalyje (žemiau tas bus tiksliau išnagrinėta) jis žiūri ne kuriuos nors santykius ir reikalus iš esmės, taikindamas jiems tiesiogines teisės sankcijas, bet žiūri to, kas jau yra veikliosios administracijos išspręsta, ir tiktai kontroliuoja anų veikliosios administracijos „sprendimų" teisėtumą, — jojo funkcija, bent šiose ribose, yra kiek panaši į kasacinę bendrojo teismo funkciją; šiose ribose, kas kasaciniam teismui yra žemesnės teismo instancijos, sprendžiančios bylą iš esmės, tas administraciniam teismui yra veikliosios administracijos organai, kurių nutarimus arba kitokius teisinius aktus (įsakymus, reglamentus) jisai svarsto jųjų teisėtumo atžvilgiu. Šiuo tenka išaiškinti, kad teismo instancijų sistema, kuri sudaro vieną iš bendrųjų ir pamatinių tikslios teismo organizacijos dėsnių, nėra kategoriškai ir nuosekliai išlaikyta administracinio teismo organizacijoje. Kasacinė teismo funkcija paprastai tėra vienai aukščiausiai ar bent aukštesnei instancijai pavedama.

Tad mes ir matome Prancūzijoje, kad josios įdomiame ir didelės teisinės vertės administraciniame teisme instancijų siste-

ma nėra pilnai išplėsta. Žymiausiose administracinio teismo kompetencijos srityse centro organas — Valstybės Taryba — sudaro pirmąją ir vienintelę teismo instanciją; žemesniųjų gi ir ypatingų administracinio teismo organų kompetencijos srityse ji sudaro antrąją instanciją, kurios funkcijų pobūdis yra apeliacinis arba kartais kasacinis.

Tad centriniu ir bendruoju administracinio teismo organu yra Valstybės Taryba. Bendraisiais šio teismo organais, siauresnėje kompetencinėje srity, yra taip pat „prefektūrų tarybos", kurių kompetencija yra vietinė ir kurios šioje srity sudaro žemesniąją instanciją.

2. Ypatingieji administracinio teismo organai ir jųjų instancinis ryšys su Valstybės Taryba. Kolonijų „ginčo tarybos". „Atskaitomybės teismas". „Viešojo mokymo tarybų" sistema. „Revizijos tarybos". Įvairūs ypatingi Didžiojo Karo meto administracinio teismo organai.

Bet be šių bendrųjų administracinio teismo organų yra dar visa eilė ypatingų jojo organų, kurių kompetencinės sritys atatinka kai kurias atskiras, kartais labai ryškiai specializuotas, veikliosios administracijos šakas. Mes šiame mūsų rašinio skyriuje tiksliai žiūrėsime tiktai bendrųjų administracijos teismo organų, ypač Valstybės Tarybos, veikimo mechanizmo, o šiuos ypatingus organus tiktai čion trumpai paminėsime.

Kai kurie šių ypatingų administracinio teismo organų yra surišti su Valstybės Taryba instancijų santykiu, vadinasi, jųjų sprendimai yra Valstybės Tarybai skųstini apeliacijos arba kasacijos tvarka. Kiti turi visai atskiros kompetencijos, jie yra paralelūs Valstybės Tarybai be jokio instancijų ryšio su jąja, išskirdami savo kompetenciją iš josios bendrosios kompetencijos.

Ypatingais administracinio teismo organais, sudarančiais žemesniąją instanciją, kurios sprendimai yra apeliacijos arba kasacijos tvarka skųstini Valstybės Tarybai, yra: a. „Ginčo tarybos" („Conseils du contentieux") kolonijose ir b. „Atskaitomybės teismas" („Cour des comptes"). Kolonijų (išskyrus Alžirą) „ginčo tarybos" yra kolonijose bendraisiais administracinio teismo pirmosios instancijos vietos organais, kaip kad pačioje Prancūzijoje „prefektūrų tarybos", nuo kurių jos skiriasi

ypač tuo, kad joms priklauso pirmojoje instancijoje visi administraciniai ginčai, liečią koloniją, nepaliekant nieko pačiai Valstybės Tarybai, kuri šių ginčų ribose teturi apeliacinio administracinio teismo kompetencijos. „Atskaitomybės teismas", kuris susideda iš nepašalinamų teisėjų ir turi ryškaus „deleguoto administracinio teisingumo" pobūdžio (jis buvo įsteigtas 1807 m. ir įgavo šį pobūdį iš karto), kontroliuoja ir sprendžia apie valstybės sąskaitų teisėtumą; bet teisdamas pačias sąskaitas šis teismas negali skirti jokių sankcijų, vadinasi, negali teisti šių sąskaitų autorių ar subjektų, vadinasi, tų, kurie jomis atsiskaito; apie pastebėtus žymius atsiskaitančiųjų neteisėtumus, apie nusikalstamus darbus, apsireiškusius sąskaitose, jis tegali pranešti Finansų Ministerijai, kuri turi rūpintis kaltininkus patraukti tieson. „Atskaitomybės teismo" sprendimai apie sąskaitų teisėtumą ar neteisėtumą yra skųstini Valstybės Tarybai kasacijos tvarka.

Tarp ypatingų administracinio teismo organų, paralelių Valstybės Tarybai ir nesurištų su jąja instancijų ryšiu, yra šie: a. „Viešojo mokymo tarybos" („Conseils de l'enseignement public"), kurių yra ištisa sistema — „departamentinės tarybos", „akademiškos tarybos", „vyresnioji viešojo švietimo taryba" („Conseil supérieur de l'Instruction publique"); be baudžiamosios drausmės (disciplinarinės) kompetencijos, šios tarybos taip pat sprendžia adminstracinius ginčus del administracijos priešinimosi laisvųjų (privatinės ar visuomeniškos iniciatyvos) mokyklų įsteigimui; b. „revizijos tarybos" („Conseils de révision"), kurios sprendžia ginčus del administracinių aktų, liečančių karinę prievolę, kaip naujokų šaukimas, karo tarnybos atlikimo atidėjimas, atleidimas ir t. t. Be to, yra sudaryta visa eilė ypatingų administracinio teismo, ypač laikinojo pobūdžio organų, įsteigtų Didžiojo 1914 — 1918 m. Karo metu ir sąryšy su šiuo Didžiuoju Karu, kaip „Vyresnioji Karo pelno Komisija", „Departamentinis pensijų Tribunolas" ir „Sritinis (rajoninis — „régional") pensijų teismas", „Karo nuostolių Trobunolas" ir „Vyresnioji Karo nuostolių Komisija" ir t. t. Pastarųjų karo meto organų sprendimai yra skųstini kasacijos tvarka Valstybės Tarybai (del šių ypatingųjų administracinio teismo organų žr. Nézard — „Eléments de Droit public", Paris, 1922 m. 301 — 302 ir 346 — 348 pusl.).

3. Prefektūrų tarybos. Jųjų atributyvinė kompetencija.

Svarbiausios žemesniosios administracinio teismo instancijos vietos organais yra, kaip esame sakę, „prefektūrų tarybos". Mes jas pavadinome bendraisiais, o ne ypatingais šio teismo organais tąja prasme, kad jos yra skiriamos ne tam tikrai administracinių aktų sričiai, bet visokioms sritims tiek, kiek įstatymas jas joms pavestų. Tačiau ir šie administracinio teismo organai nėra, taip sakant, paprastieji ir esminiai visai administracijai. Galima pasakyti, kad kompetencijos atžvilgiu tarp Valstybės Tarybos, kaip pirmosios ir vienintelės instancijos, ir „prefektūrų tarybų" skirtumas yra tas, kad pirmajam priklauso visi ginčai del administracijos aktų teisėtumo, išskyrus tuos, kurie yra įstatymo iš jos kompetencijos įsakmiai išskirti, o prefektūrų taryboms priklauso tie šios kategorijos ginčai, kurie yra įstatymo jųjų kompetencijai įsakmiai priskirti. Toki kompetencija yra vadinama „atributyvinė kompetencija" („compétence d'attribution") tąja prasme, kad ji yra reikalinga įsakmaus įstatyminio kiekvieno josios elemento įskyrimo („attribution" „attribuer").

Šita „atributyvinė" prefektūrų tarybų, kaipo administracinio teismo organų (mes žinome, kad šios tarybos, kaip ir pati Valstybės Taryba, kartu yra skiriamos ir kompetentingoms „nuomonėms"— „avis" — reikšti, arba, kitaip sakant, kompetentingoms „konsultacijoms" bendrais valdymo klausimais, — žr. IV skyriaus 37 skyrelį), kompetencija kategoriškai apima šiuos dalykus: a. valstybės turtų, domėnų, pardavimus, b. viešųjų darbų dalykus, c. ginčus, kylančius del tiesioginių mokesčių, d. ginčus del komunalinių ir apskričių („arrondissements") tarybų narių, merų ir jųjų padėjėjų („adjoints") ir senatorių rinkėjų rinkimų; be to, prefektūrų tarybos turi kai kurių represyvinių (baudžiamojo teismo) funkcijų tam tikrų smulkių nusižengimų atžvilgiu ir pagaliau sprendžia apie komunalinių bei viešųjų įstaigų sąskaitų teisėtumą, bet tiktai tų komunų ir viešųjų įstaigų, kurių pelnas (pajamos) nėra aukštesnės, negu 300.000 frankų; pastaroje prefektūrų tarybų kompetencijos srity (del sąskaitų teisėtumo) — tarybų sprendimai yra skųstini apeliacijos tvarka ne Valstybės Tarybai, o „Atskaitomybės teismui" (Nézard. op. cit., 346 pusl.).

4. Administracinio teismo reformos sumanymai: a. vyriausybės 1921 m. įstatymo projektas; b. senatoriaus Servain'o įstatymo projektas; c. Senato komisijos 1922 m. projektas. 1923. III. 1 Valstybės Tarybos Reformos įstatymas.

Kylančiuose pastaruoju laiku administracinio teismo reformos sumanymuose Prancūzijoje nuolat yra keliama žymaus prefektūrų tarybų ir jųjų administracinio teismo kompetencijos pertvarkymo mintis. Šie įvairūs sumanymai pastaruoju laiku buvo užfiksuoti ypač trijuose įstatymų projektuose, kurie visi trys susikoncentravo aukštesniuosiuose parlamento rūmuose — Senate; tai yra: a. vyriausybės 1921 m. projektas, paruoštas pačiai Valstybės Tarybai bendradarbiaujant ir įneštas į Senatą. b. senatoriaus Servain'o 1921 m. projektas, įteiktas Senato „bendrosios administracijos komisijai", ir c. pačios šios Senato komisijos 1922 m. projektas.

Svarbiausiasis praktiškas sumanymų tikslas yra tas, kad būtų pasiektas toks techniškas administracinio teismo lankstumas, kuris duotų galimybės skubiai spręsti bylas ir atpalaiduoti šio teismo organus nuo nuolatinio užsilikusių neišspręstų bylų skaičiaus augimo. Dalykas toks, kad del nuolatinio administracinio teismo funkcijos plėtimosi bei tobulinimosi, o iš kitos pusės del kuone visos šio teismo kompetencijos sukoncentravimo viename visai valstybei centro organe — Valstybės Taryboje, augant bendram bylų skaičiui, teisiog skandališkai auga ir neišspręstų bylų skaičius; žinoma, bylų išsprendimas dėliai šios priežasties vėlinasi; yra pavyzdžių, kad bylos, įstojusios Valstybės Tarybon pavyzdžiui 1914, o net ir 1913 m., buvo sprendžiamos tiktai 1922 m.; laikraščiuose buvo nurodoma, kad, pav., byla del tam tikros mokyklos įsteigimo teisėtumo, pradėta 1913 m., buvo sprendžiama tada (1922 m.), kada buvę šioje mokykloje vaikai jau senai yra bet kurią mokyklą išėję; užsilikusių neišspręstų bylų skaičius Valstybės Taryboje 1922. VIII. 15. siekė 6600 Nr. Nr. ir šis skaičius kasmet didėjo.

Šituose administracinio teismo reformos sumanymuose paliečiama, tarp kita ko, prefektūrų tarybos. Projektuojama arba visiškai panaikinti prefektūrų tarybas, kaip administracinio teismo organus, ir jų vieton įsteigti tam tikras vadinamųjų rajoninių „administracinių tarybų" skaičius (vyriausybės

1921 m. projektas); šių naujų specialinių administracinio teismo organų kompetencija būtų, kaip ir „prefektūrų tarybų“ kompetencija, — atributyvinė; joms tektų visa dabartinė prefektūrų tarybų kompetencija ir dar visa eilė naujų kompetencijos elementų, perkeltų iš dabartinės Valstybės Tarybos kompetencijos; administracinių tarybų kompetencijos ribose Valstybės Tarybai tektų apeliacinio, o kai kuriais atsitikimais kasacinio administracinio teismo funkcija; arba — palikti prefektūrų tarybos, bet praplėsti jųjų kompetencija, paliekant Valstybės Tarybai apeliacinę funkciją visos šios kompetencijos byloms (Servain'o projektas); arba panaikinti prefektūrų tarybos ir pavesti jųjų administracinio teismo kompetencija bendriesiems ir civiliniams teismams, kurie spręstų šios kompetencijos bylas administracinio teismo tvarka, o apeliacijos del šių sprendimų eitų į Valstybės Tarybą (Senato komisijos 1922 m. projektas).

Svarstant šiuos reformos projektus, kurių buvo liečiama ir pačios Valstybės Tarybos reorganizacija, buvo Senato debatuose iškelta, tarp kita ko, ir mintis apie visišką administracinio teismo organų panaikinimą ir pavedimą administracinio teismo funkcijos, kaipo vis delto atskiros teismo funkcijos kategorijos, bendrojo teismo organams, įsteigiant „administracinius rūmus“ (administracinį skyrių) bendrajame Kasaciniame Teisme (senatoriaus Chastenet sumanymas); bet pastaroji mintis nebuvo rimtai svarstoma.

Iš visų šių sumanymų bei projektų tuo tarpu gimė tiktai 1923. III. 1. įstatymas, kuris liečia tiktai Valstybės Tarybos organizaciją, prefektūrų gi tarybų visai nepalietė. Kalbėdamas apie Valstybės Tarybą, aš jį turėsiu galvoj. Neturėdamas galimybės susipažinti su pastarųjų dviejų metų Prancūzijos įstatymų leidimu, aš nežinau, ar nebuvo vėliau išleista ir prefektūrų tarybų reformos novela; todel aš, kiek man teks kalbėti apie prefektūrų tarybas, turėsiu galvoj jųjų konštrukciją bent iki 1925 m., kuri, kaip man rodos, dar tebeveikia (del administracijos teismo reformos sumanymų bei 1923. III. 1. įstatymo žr. „Revue du Droit public“, 1923 m., 84—99 pusl., André Guillois — „L'organisation de la juridiction administrative. projets de réforme“ ir 301—303 pusl., „Notes de Droit public: Le Conseil d'Etat“).

5. Valstybės Tarybos paprastas ir nepaprastas personalas. Prefektūrų tarybų personalinis sąstatas.

Valstybės Tarybos personalas yra dvejopas — paprastas ir nepaprastas. Paprastasis personalas susideda iš I klasės ir II klasės „auditorių".

II klasės „auditorių" vietai užimti skelbiamas konkursas, I klasės „auditoriai" skiriami dekretu iš II klasės „auditorių" tarpo, iš vadinamųjų „skundų meisterių" arba „metrų" („maîtres des requêtes", kurių skaičiaus ¾ dalys skiriama iš I klasės auditorių tarpo, o ¼ dalis — iš tarpo žmonių 30 m. amžiaus, ištarnavusių civilinėje ar karo tarnyboje bent 10 metų — kitų kvalifikacijų nereikalaujama), ir iš „valstybės patarėjų" („conseillers d'Etat"), skiriamų respublikos prezidento vadinamuoju „dekretu ministerių taryboje", ⅔ bendro jų skaičiaus — iš „metrų" tarpo, likusioji — iš politinių veikėjų ir buvusiųjų prefektų tarpo, bet ne jaunesnių kaip 40 metų amžiaus; be to, yra vienas generalinis sekretorius ir vienas specialus administracinio teismo sekretorius. Nepaprastasis Valstybės Tarybos personalas susideda iš ministerių (jų tarpe teisingumo ministeris yra Valstybės Tarybos pirmininkas ex officio) ir vadinamųjų „nepaprastos tarybos valstybės patarėjų" („Conseillers d'Etat en service extraordinaire"), susidedančių iš aukštųjų administracijos valdininkų ir ministerijų direktorių. Šis nepaprastas Valstybės Tarybos personalas, priklausąs veikliajai administracijai, nedalyvauja Valstybės Tarybos administracinio teismo funkcijoje (ž. Nézard — op. cit., 203—204 pusl. ir 1923. III. 1. įstatymo 7 str.).

Prefektūrų tarybų personalas susideda iš trijų patarėjų, kurių vienas yra tarybos vicepirmininkas, ir pirmininko; pirmininkas ex officio yra prefektas. Patarėjai yra skiriami ir šalinami dekretu; patarėjų amžiaus cenzas — 25 metai; jie yra skiriami arba iš teisių mokslo „licenciatų" („licencié en droit"), arba iš žmonių, ištarnavusių bent 10 metų administracijoje arba teisme. Nusistovėjusiu ir tvirtai palaikomu įpročiu prefektūros tarybos pirmininkas — prefektas, kaipo veikliosios administracijos organas, nedalyvauja prefektūros tarybos administracinio teismo funkcijoje, nors joks įstatymas to nedraudžia (žr. Nézard — op. cit., 208 pusl.).

6. Ginčų sprendimo organizacija Valstybės Taryboje: „Mažasis ginčų teismas". „Ypatingas ginčų sprendimo skyrius". „Didysis ginčų teismas". „Ginčų sprendimo skyrius", jojo komitetai ir skyreliai. „Viešasis ginčų sprendimo susirinkimas".

Administracinių ginčų sprendimo organizacija yra Valstybės taryboje štai koki. Visa Valstybės Tarybos administracinio teismo funkcija yra skirstoma dviem nelygiom rūšim: a. vadinamasis „mažasis ginčų teismas" („le petit contentieux") ir b. vadinamasis „didysis ginčų teismas" („le grand contentieux").

„Mažajam ginčų teismui" priklauso ginčai del tiesioginių mokesčių ir panašių jiems rinkliavų ir del rinkimų. Visi kiti dalykai priklauso „didžiajam ginčų teismui".

„Mažojo ginčo teismo" srity skundas („le recours" — reikalavimas, pretenzija, skundas) yra paduodamas paties skundėjo betarpiškai arba per advokatą iš tarpo akredituotų prie Valstybės Tarybos, vadinasi, turinčių teisės vesti Valstybės Taryboje bylas, advokatų („avocat au Conseil d'Etat"). Skundo nuorašas įteikiamas įskųstajam ir ministeriui, kurio sričiai priklauso ginčijamas administracinis aktas. Tas pats liečia ir skundus „didžiojo ginčų teismo" srity, bet ten, išskyrus kai kurias ginčų kategorijas, skundas tegali būti pareikštas per advokatą.

Valstybės Taryba, kuri bendrojo valdymo funkcijai susideda iš 4 skyrių (įstatymų leidimo skyrius, vidaus reikalų skyrius, finansų skyrius ir viešųjų darbų skyrius), administracinio teismo funkcijai turi du skyriu: a. vadinamasis „ypatingas ginčų sprendimo skyrius" („section spéciale du contentieux"), kuriam priklauso „mažojo ginčų teismo" kompetencija, ir b. „ginčų sprendimo skyrius" („section du contentieux"), kuriam priklauso „didžiojo ginčų teismo" kompetencija.

„Ypatingo ginčų sprendimo skyriaus" organizacija yra sutvarkyta 1910. IV. 8. įstatymo; 1923. III. 1. įstatymas jos nepalietė. Ji susideda iš pirmininko ir 12 valstybės patarėjų, kurie kartu dalyvauja ir bendrojo valdymo skyriuose, taip pat iš „metrų" ir „auditorių". Teisėjais yra tiktai valstybės patarėjai. Bylų tardymas, ruošimas ir sprendimas yra atliekamas

tiek pačios sekcijos, tiek trijų josios skyrelių („sous-sections"), kurių kompetencija yra toki pat, kaip ir paties skyriaus. Bylų nagrinėjimas vyksta viešajame skyriaus arba skyrelių posėdyje tiktai tada, kada skundėjas pavedė skundą palaikyti advokatui; kitais atsitikimais sprendžiama ne viešai.

Antrojo ir svarbesniojo — „ginčų sprendimo skyriaus" — organizacija yra nustatyta 1923. III. 1. įstatymo. Šis skyrius, kaip ir anasis, susideda iš pirmininko ir 12 valstybės patarėjų (teisėjų) ir reikalingo „metrų" ir „auditorių" skaičiaus. Šiame skyriuje tardymas ir bylos rengimas yra atskirtas nuo bylos sprendimo. Skyriuje yra 4 komitetai ir 2 skyreliai. Kiekvienam skyreliui atatinka 2 komitetu. Komitetai veda tardymą ir paruošia bylos pranešimą („rapport"), skyreliai gi sprendžia bylas. Kiekvienas komitetas susideda iš trijų valstybės patarėjų, kurių vienas yra dekreto skiriamas komiteto pirmininku; kiekvienas gi skyrelis susideda iš 6 valstybės patarėjų, o abiejų skyrelių pirmininku yra paties skyriaus pirmininkas. Tokiu būdu, kadangi skyriuje yra iš viso 12 valstybės patarėjų, tai kiekvienas jųjų dalyvauja kuriame nors skyriaus komitete (4 komitetai po 3 narius = 12 komiteto narių) ir viename dviejų skyrelių (2 skyreliu po 6 narius = 12 skyrelių narių). Bylos ar kompetencija skirstoma tarp skyrelių ir komitetų ne ipso jure ir ne paties skyriaus ar skyrelių nuožiūra ar nutarimu, bet „viešosios administracijos reglamentu" („viešosios administracijos reglamentu" yra vadinamas toks, kuris yra respublikos prezidento leidžiamas ar dekretuojamas pagal įsakmų parlamento pasiūlymą ar pavedimą ir kuris turi būti Valstybės Tarybos paruoštas).

Visos „ginčų sprendimo skyriaus" bylos yra nagrinėjamos viešuose posėdžiuose. Posėdžiuose dalyvauja „vyriausybės komisarai" („comissaires du gouvernement" — jųjų funkcija yra panaši į valstybės gynėjų-prokurorų funkciją kasaciniame teisme), kurie reiškia savo nuomones ar išvadas raštu.

Reikalaujant Valstybės Tarybos vicepirmininkui ar „ginčų sprendimo skyriaus" pirmininkui ar vyriausybės komisarui arba šio skyriaus skyrelio ar tardymo komiteto nutarimu — bylos sprendimas iš skyrelio yra perkeliamas į patį skyrių arba į vadinamąjį „Viešąjį Valstybės Tarybos ginčų sprendimo susirinkimą". Šis „viešasis susirinkimas" susideda iš Valsty-

bės Tarybos vicepirmininko, „ginčų sprendimo skyriaus“ pirmininko bei narių-patarėjų ir penkių valstybės patarėjų, parinktų iš keturių bendrojo valdymo skyrių ir renkamų kasmet „Bendrojo Valstybės Tarybos Susirinkimo“. Sprendžiamų administracinių teisėjų kvorumas (sąstatas) Valstybės Tarybos posėdžiuose yra labai aukštas: „viešajame susirinkime“ šiam kvorumui sudaryti reikalinga mažiausia 11 narių, „ginčų sprendimo skyriuje“ — 7 nariai, skyrelyje — 5 nariai; be to, kvorumui yra būtinas neporinis teisėjų skaičius; jeigu dalyvaujančių teisėjų skaičius pasirodo porinis, tai kviečiama dalyvauti teisėjų sąstate vienas (seniausias) „skundų metras“ (del šios organizacijos žr. Nézard — op. cit. 204 ir 344—345 pusl. ir 1923. III. 1 įstatymas).

7. Administracinio teismo kompetencija: ginčai del administracinių aktų ir, būtent, administracinių formaline, o ne materialine prasme, vadinasi, del aktų, padarytų administracijos organų, neatsižvelgiant į materialinę šių aktų klasifikaciją.

Peržiūrėkime dabar bendrąją Valstybės Tarybos, kaipo administracinio teismo, kompetenciją. Šita jos kompetencija, kartu su tais elementais, kurie priklauso mūsų iššiūrėtai prefektūros tarybų ir ypatingų administracinio teismo organų kompetencijai, nustato ir pačios administracinio teismo funkcijos ribas.

Bendroji taisyklė yra ta, kad šiai kompetencijai priklauso visi ginčai del administracinių aktų teisėtumo. Čion terminu „administraciniai aktai“ vadinami visi administracijos funkcijos organų aktai. Vadinasi, šiuo atžvilgiu svarbus yra ne materialinis, arba esminis, valstybės valdžios funkcijų klasifikacijos dėsnis, ne tas, ar tam tikras aktas iš esmės priklauso įstatymų leidimo, valdymo ar teismo sričiai, bet grynai formalinis, dirbtinis valdžios funkcijų suskirstymas tarp trijų suskirstytų valdžios organų kategorijų ar autonominių konstitucinių „galių“ — įstatymų leidėjo, administracijos ir teismų (žr. šio rašinio II skyriaus 3 skyrelį ir IV skyriaus 19 skyrelį). Mes žinome, kad materialinė ar esminė funkcijų klasifikacija niekuomet neatatinka ir atatikti negali formaliniam jųjų suskirstymui atskiromis organų sistemomis ar kategorijomis; vadinasi, niekur ir

niekuomet nėra įvykdyta ir apskritai nėra pasiekiama toki formalinio valdžios funkcijų suskirstymo organizacija, kurioje kiekvienos suskirstytos funkcijos organams priklausytų viskas, kas iš esmės įeina į šią funkciją, ir tiktai vien tas, be jokių esminių kitos funkcijos elementų.

Rinkdamas respublikos prezidentą, svarstydamas ministerių kabineto deklaraciją, priimdamas ir svarstydamas interpeliaciją kabinetui, pareikšdamas vyriausybei pasitikėjimą ar nepasitikėjimą, parlamentas šiuo ne įstatymus leidžia, bet atlieka tam tikrą valstybės valdymo aktą, — aktą, kuris iš esmės, materialiniu atžvilgiu, priklauso administracijos funkcijai; vyriausybė, leisdama dekretus, reglamentus, privalomus bendrojo pobūdžio įsakymus, atlieka tam tikrus imperatyvinių teisės normų formulavimo aktus, kurie iš esmės turi įstatymų leidžiamojo pobūdžio; tokiu būdu nei įstatymų leidėjas (parlamentas) nevykdo visos įstatymų leidimo funkcijos, nes kai kurie josios elementai yra administracijos organų vykdomi, nei administracija nevykdo visos valdymo funkcijos, nes kai kurie josios elementai yra parlamento vykdomi, o iš kitos pusės tiek pirmasis, tiek antroji vykdo ne tiktai savo esminę funkciją; teismas taip pat vykdo įvairius valdymo ar administracijos esminio pobūdžio aktus (pavyzdžiui, įsakymas suimti kaltinamąjį, kardomosios priemonės skyrimas, liudininkų šaukimas); be tam tikrų grynai administracinių veikimo elementų būtų tiesiog neįmanomas pats ginčų sprendimo arba baudžiamųjų sankcijų skyrimo neteisei (baudžiamųjų bylų sprendimo) darbas.

Tad administraciniais aktais čion vadinama ne visi valstybės valdžios valdymo ar administracijos aktai, kurie iš esmės yra tokie, neatsižvelgiant į tai, kurios kategorijos organų ar kurios suskirstytų „galių" jie yra padaryti; bet visi valstybės valdžios aktai, kurie yra administracijos organų — vyriausybės ir jos priklausomų valdininkų (bei savivaldybių ir autonomizuotų tarnybų) — padaryti, kad jie ir būtų iš esmės ne valdymo, bet kitokio materialinio funkcionalinio pobūdžio.

Bet kuris mėginimas rasti tikslią logišką formalinių administracinių aktų esmės formulą yra bergždžias, nes šie aktai neturi bendrosios esmės, kuri kartu skirtų juos nuo formalinių teismo arba įstatymų leidėjo aktų. Kompetencijos kategorijų suskirstymas tarp trijų suskirstytų funkcionalinių organų siste-

mų yra dirbtinis, tad ne nuosekliai logiškas, pagrįstas ne tiek griežtomis akademiškos esminės klasifikacijos išvadomis, kiek oportunistiniais valdžios organizacinės politikos samprotavimais. Tai tenka tvirtai nustatyti. Formalinė administracinė funkcija ir josios „administraciniai aktai" yra tiktai daugiausia, bet ne išimtinai ir nepilnai materialinė administracijos funkcija, o tas pats liečia ir kitas formalinio suskirstymo funkcijas.

Tad administraciniam teismui priklauso administraciniai aktai kaip tik šia formaline prasme. Tai yra bendroji taisyklė ir Prancūzijos Valtsybės Tarybos administracinio teismo kompetencijai. Toliau: administraciniam teismui priklauso tiktai šie administraciniai aktai. Tai taip pat galima laikyti bendra taisykle, nors šiuo atžvilgiu gali būti ir būna išimčių konkrečioje administracinio teismo organizacijoje (apie tai bus žemiau).

8. Nei įstatymų leidėjo, nei teismo aktai į administracinio teismo sritį neįeina.

Jeigu bendrąja taisykle administraciniam teismui priklauso tiktai administraciniai aktai nurodyta formaline prasme, tai negali priklausyti dviejų kitų formalinių funkcijų ar funkcionalinių „galių" — įstatymų leidėjo (parlamento) ir teismo — aktai.

Ir iš tikrųjų jokie parlamento ir jojo organų, komisijų ir t. t., aktai, kad jie ir būtų materialinio administracinio pobūdžio, nepriklauso administracinio teismo kontrolei. Jie tegali būti kitos teismo kategorijos kontrolės objektais, būtent, konstitucinio teismo (žr. IV skyriaus 29 skyrelį). Žinoma, kartais konstitucinio teismo funkcija galėtų būti sujungta viename organe su administracinio teismo arba net ir civilinio teismo funkcijomis; tas, žinoma, nėra neįmanoma, nes funkcionalinė organizacija yra dirbtinis dalykas, bet vis delto konstitucinis teismas į administracinio teismo sąvoką neįeina.

Kitas dalykas yra mūsų pavadinta „atsitiktinė" parlamento aktų teisėtumo ir net jo leidžiamųjų paprastų įstatymų konstitucingumo „quasi - kontrolė", kuri nesudaro iš esmės konstitucinio teismo sąvokos elemento ir kuri galėtų būti vykdoma tiek administracinio, tiek civilinio ir baudžiamojo teismo, taip pat, kaip dviejų pastarųjų yra vykdoma analogiška atsitiktinė administracinių aktų teisėtumo quasi - kontrolė (žr. II skyriaus

28 skyrelį, III skyriaus 25 skyrelį ir IV skyriaus 28, 33 ir 34 skyrelius).

Prancūzijoje net ir ši atsitiktinė parlamento aktų quasi-kontrolė nėra leista nei bendrajame nei administraciniame teisme. Juo labiau yra neleistina tiksli šių aktų teismo kontrolė (konstitucinis teismas). Valstybės Taryba, kaip administracinis teismas, šios kontrolės, žinoma, neturi. Reprezentacinėje demokratinėje valdžios konstrukcijoje uždraudimas bet kuriam teismui svarstyti ir spręsti ginčus del parlamento aktų teisėtumo remiasi ne tiktai tuo, kad, pavyzdžiui, administracinis teismas kaip mes aiškinome, tegali spręsti formalinių administracinių aktų teisėtumą, bet ir kitu motyvu, — būtent tuo, kad teisinės tautos (piliečių-rinkikų corpus'o) išrinktasis parlamento personalas esąs gavęs pačios tautos pasitikėjimą ir kad pati teisinė tauta viena teturėsianti galios naujais rinkimais pasmerkti arba pagirti jojo atliktus darbus; todel parlamento aktai esą neliečiami ir nekontroliuotini kitų įsteigtosios valdžios organų. Tiesą pasakius, šis motyvas ne visai yra tinkamas, nes juo būtų galima išskirti ir teismo kontrolės ir bet kuris vyriausybės aktas, kadangi demokratinėje konstrukcijoje teoriškai ir vyriausybė turinti reprezentacinio pobūdžio, kad ji ir nebūtų tiesiog piliečių-rinkikų renkama, o parlamentiniame režime būtų galima išskirti iš administracinio teismo kontrolės ministerių aktai tuo motyvu, kad esą ši kontrolė reikštų kišimąsi į tautos renkamojo parlamento kompetenciją kontroliuoti vyriausybę visais atžvilgiais, vadinasi, ir josios aktų teisėtumo atžvilgiu. Vienok nei reprezentacinės demokratijos tezė nei parlamentinis režimas nekenkia vyriausybės ir josios agentų darbų teisėtumo teismo (administracinio teismo) kontrolei. Vadinasi, jei parlamento aktai yra iš administracinio teismo kompetencijos išskiriami, tai tik del šio teismo funkcionalinės esmės, kaipo būtent administracinio, o ne kitokio, teismo.

Taip pat ir tais pačiais motyvais išskiriama iš administracinio teismo kompetencijos teismo aktų teisėtumo kontrolė. Tas liečia ne tiktai teismo sprendimus — tiek bendrojo, tiek paties administracinio teismo, nes teismo sprendimai apskritai yra skųstini tik teismo instancijų tvarka, (apie tai mes jau buvome kitose vietose sakę — žr. II skyriaus 26 skyrelį ir III skyriaus 16 skyrelį), o įsiteisėjęs teismo sprendimas turi impe-

ratyvinio teisės normos pobūdžio išspręstajam dalykui ir tegali būti pajudintas tam tikra bylos atnaujinimo, bet nekuomet ne ginčo del teisės tvarka, o teismo sprendimo teisėtumo kontrolė prieš jam įsiteisėjus sudaro ypatingą kasacinio teismo funkciją, — bet tas liečia ir visus apskritai teismo aktus.

Juo labiau reprezentacinėje demokratinėje konstrukcijoje administracinio teismo kompetencija negalėtų liesti jokių steigiamosios galios aktų. Pagaliau tenka išskirti iš josios piliečių-rinkikų corpus'o aktai, kurie, kad ir atliekami konstitucijos numatyta tvarka, kaip įstegtosios valdžios organo aktai, vis delto demokratinėje konstrukcijoje turi savy suvereninio pačios tautos valios pobūdžio ir bendradarbiauja su konstitucija visų kitų įsteigtosios valdžios organų įsteigime (žr. IV skyriaus 13 skyrelį). Administraciniai ginčai, liečią rinkimus, iš tikrųjų liečia administracinę rinkimų tvarkymo operaciją, pavedamą tam tikriems administracijos ar savivaldybių organams, bet ne patį piliečių-rinkikų corpus'o balsavimo aktą.

Lieka formaliniai administraciniai aktai, del kurių teisėtumo ir keliami administraciniai ginčai, sprendžiamieji administracinio teismo (žr. Nézard — op. cit., 372 — 373 pusl.; prof. W. L. Jaworski'o straipsnis „Akt administracyjny" knygoje „Ankieta o konstytucji z 17 marca 1921 r.", Krokuva, 1924 m., 284 ir kt. pusl.).

9. Teisiniai administraciniai aktai ir materialiniai administraciniai aktai administracinio teisingumo atžvilgiu. Materialinių administracinių aktų pavertimas teisiniais: 1900. VII. 17 įstatymas.

Tačiau kyla klausimas, ar leistini yra visi ginčai del visų administracinių aktų, o jei ne, tai kodel kai kurie jųjų nėra spręstini ir kurie, būtent, yra, o kurie nėra spręstini. Pradėsime peržiūrinėti, ar yra tokių administracinių aktų kategorijų, kurių dėliai apskritai ginčai būtų neleistini.

Kartais šiuo atžvilgiu pasiremiama skirtumu tarp, iš vienos pusės, tokių administracijos organų veiksmų ar aktų, kuriuose reiškiasi formalus nutarimas, formali užfiksuota tam tikro teisinio samprotavimo išvada, — ir, iš kitos pusės, visų kitų administracijos organų ar valdininkų veiksmų, padarytų beeinant tarnybą ir sudarančių, taip sakant, paprastus materialinius tarnybinio administracinio veikimo faktus. Šita klasifi-

kacija apskritai gana plačiai yra išsirutuliojusi administracinės teisės moksle. Ji, be abejo, turi reikšmės ir savaime nėra atmestina. Tie, kurie kreipia į ją ypatingo dėmesio, yra linkę vadinti administraciniais aktais arba formaliniais ar teisiniais administraciniais aktais tiktai pirmąją šios klasifikacijos kategoriją, į kurią įeina visi reglamentacinės admmistracijos galios aktai (reglamentacinė galia priklauso ne visiems, o tiktai tam tikriems administracijos organams) ir visi formalūs incidentiniai administracijos organų nutarimai, kad ir liečią atskirus, taip sakant, individualinius atsitikimus ar klausimus. Paties pavadinimo atžvilgiu man ši klasifikacija nerūpi. Aš čion bendru žodžiu „administraciniai aktai" vadinau ir vadinsiu visus administracijos organų ar valdininkų tarnybinius darbus, palaikydamas pirmajai jųjų kategorijai (reglamentacinės galios aktams bei formaliems nutarimams) tikslesnį ir siauresnį „teisinio administracinio akto" vardą, o kitiems, kiek tektų jie apibrėžti ir skyrium kas nors del jų sakyti, teiksiu „materialinių administracinių aktų" ar „materialinių tarnybinių valdininkų (ir teisinių valdančiųjų) darbų" vardą.

Bet šiuo atžvilgiu, kurį mes čion turime galvoj, pasistatę klausimą, ar yra kurios nors administracijos aktų arba administracijos organų tarnybinio veikimo kategorijos, kurios nėra administracinio teismo kompetencijos liestinos, ši klasifikacija svarbos neturi. Sakyti, jog administraciniam teismui tegalinti priklausyti teisinių administracinių aktų kategorija, mano supratimu, yra klaidinga. Žinoma, tai gali pareiti nuo administracinio teismo konstrukcijos šioje ar kitoje valstybėje, bet tai nereiškia, kad tai būtų absoliutinė kategoriška tezė. Ir patys faktai šiam prieštarauja. Tiesa, kai kurios procesinės administracinio teismo funkcijos formos, kaip antai skundai del galios peržengimo („excès de pouvoir"), numato kaip tik teisinius administracinius aktus (reglamentai, nutarimai), bet nuostolių atlyginimo skundai, kurie irgi tam tikromis sąlygomis įeina į administracinio teismo kompetenciją, gali būti keliami ne tiktai del teisinių administracinių aktų, bet ir del mūsų pavadintų materialinių tarnybinių valdininkų darbų.

Pagaliau prancūzų įstatymų leidėjas pasirūpino, kad ir tos administracinio teismo formos, kurios yra skiriamos tiktai skundams prieš nutarimus ar reglamentus, galėtų būti suinte-

resuotų asmenų panaudotos ir prieš tą neteisę, kuri reiškiasi materialiniais valdininkų darbais. Būtent, del šių darbų galima, žinoma, skųstis valdininkų vyresnybei tarnybinės priežiūros tvarka, kuri šių ribų neturi. Jeigu vyresnybė, kuriai kas skųstųsi priežiūros tvarka, padarytų nutarimą, kuris nepatenkina skundėjo, tai jau šiuo nutarimu, kaipo teisiniu administraciniu aktu, skundėjas gautų galimybę skųstis administraciniam teismui. Bet mes žinome, (žr. II skyriaus 25 skyrelį), kad vyresnybės vykdomoji tarnybinė priežiūra nėra suvaržyta gaunamais įskundimais ir gali nereaguoti į juos, gali jų nežiūrėti ir neprivalo nieko skundėjui pranešti. Tad būtų galimas dalykas, kad skundėjas nebūtų sulaukęs jokių savo skundo padarinių, jokio šios vyresnybės nutarimo skundžiamuoju dalyku, ir tuo pačiu negautų galimybės iškelti administracinį ginčą toje formoje, kuri jam iškelti yra reikalinga formalaus veikliosios administracijos nutarimo. O kartais kaip tik ši administracinio teismo forma gali jam del ypatingų jos išvadų rūpėti. Ir štai 1900. VII. 17 įstatymas nustatė, kad jei skundėjas, padavęs tam tikro valdininko vyresnybei skundą tarnybinio įskundimo tvarka, per 4 mėnesius nuo skundo padavimo negauna iš šios vyresnybės jokio atsakymo apie skundo likimą, tai toks tylėjimas yra lygus skundo atmetimui ir, sudarydamas teisinį administracinį aktą, yra skųstinas administracinio teismo tvarka visai taip pat, kaip kad yra skųstini visi formalūs administracijos nutarimai.

10. Administracinių aktų klasifikacijos bandymas administracinio teisingumo atžvilgiu politinių tikslų arba parlamento sankcijos kriteriumu: „valdymo aktai“ ir paprastieji „administraciniai aktai“.

Svarbesni yra kiti administracinių aktų klasifikacijos bandymai, kurių buvo mėginama iš šių aktų išskirti privilegijuoti ir administracinio teismo neliestini aktai. Mes jau kitoje vietoje (žr. šio rašinio IV skyriaus 34 skyrelį) buvome nurodę į vadinamųjų „viešosios administracijos reglamentų“ teoriją, kuria Restauracijos ir Orleaniečių monarchijos metu buvo mėginama išskirti tiek iš tikslios administracinio teismo kontrolės, tiek iš atsitiktinės teismo quasi-kontrolės ištisa kategorija reglamentinių vyriausybės aktų. Ši klasifikacija buvo dirbtinė, remiama ne kuriuo nors esminiu, bet grynai formaliniu, besireiš-

kiančiu jųjų sudarymo forma, šių aktų skirtumu nuo kitų aktų. Ši teorija senai griuvo ir jau nebekeliama.

Kitas, rimtesnis klasifikacijos bandymas reiškiasi vadinamųjų valdymo aktų („actes de gouvernement") skyrimu nuo paprastųjų administracinių aktų. Prancūzų kalboje žodis „gouvernement" reiškia ir „valdymas" (ypač vyriausias valdymas arba valdančiųjų valdymas) ir „vyriausybė"; tad „actes de gouvernement" būtų galima lietuviškai išversti ir „valdymo aktai" ir „vyriausybės aktai". Ir iš tikrųjų žodžiu „gouvernement" maždaug apimamos abi sąvokos, nes čion kaip tik turima galvoj pačios vyriausybės valdymas. Tad šia teorija „valdymo aktai" būtų administracinio teismo neliečiami, taip pat kaip parlamento aktai. Administracinis teismas ginčo skundo tvarka tegalėtų žiūrėti „administracinių aktų", vadinasi, priklausomų valdininkų aktų teisėtumą.

Iš pradžių į šią klasifikaciją buvo dedama kiek kitoki prasmė. Būtent, „valdymo aktais" („actes de gouvernement") buvo vadinami aktai, padaryti „politiniu tikslu", arba aktai, kuriems pritarė parlamentas tam tikru nutarimu (jei, pavyzdžiui, būtų dėliai kurio nors jųjų iškelta interpeliacija, pasibaigusi tiesioginiu ar netiesioginiu pasitikėjimo nutarimu). Vadinasi, jei jau parlamentas rado kurį aktą esant tvarkoje ir sankcionavo jį savo reprezentaciniu autoritetu, tai nebetenka teismo kontrolei kištis ir abejoti jųjų teisėtumu; parlamento autoritetas padengia bet kuriuos tokių sankcionuotų aktų trūkumus; kaip nėra leistina administraciniam teismui išplėsti savo kompetencija į paties parlamento aktus, taip esą neleistina kontroliuoti iš naujo tai, kas jau yra sykį parlamento patikrinta, nes kitaip šiuo būtų, kad ir netiesioginai, uždėta kontrolė pačiam parlamentui ir žeminama jojo reprezentacinė aukšta būklė, kaipo pačios teisinės tautos betarpiškai jam pavesta.

Nekalbant jau apie šios konstrukcijos nepastovumą ir atsitiktinumą, nes, žinoma, ne tiktai pačios vyriausybės, bet ir bet kurio administracijos organo aktas gali būti parlamento peržiūrėtas ir pasitikėjimo nutarimu padengtas, o tada teismingų ir neteismingų aktų klasifikacijos kriteriumas neturėtų jokio ryšio su šių aktų šiokiu ar kitokiu pobūdžiu, tenka turėti galvoj ir tas, kad parlamentinės kontrolės tikslai ir pagrindai yra savotiški ir su teismo funkcija, apsaugojančia kategorišką teisė-

tumą, neturi, taip sakant, organiško ryšio ir todel neturėtų pastarajai kliudyti, ypač jai bus laikomasi funkcijų suskirstymo ir reprezentacinio jųjų kiekvienos pobūdžio.

Dar mažiau pastovus ir iš tiesų be galo lankstus būtų „politinio tikslo" kriteriumas. Kuriame gi administraciniame akte nebūtų galima šis „politinis tikslas" surasti? Tai būtų beveik lygu administracijos arbitrališkumui sankcionuoti ir pavesti teisėtumas laisvosios politinės nuožiūros globai, kas kaip tik prieštarautų patiems administracinio teismo pagrindams, ypač valstybėje, kurios įsteigtosios valdžios konstrukcija esanti bent teoriškai taip teisinė, kaip kad ji yra teisinė reprezentacinėje demokratijoje.

11. „Valdymo aktų" ir paprastųjų „administracijos aktų" klasifikacija valdžios organų kriteriumu: „valdymo aktai" — „vyriausybės aktai", o paprastieji „administracijos aktai" — „valdininkų aktai". Šios klasifikacijos netinkamumas administracinių aktų esminio teisingumo klausimu. Oportunistinis teisingų ir neteisingų adminstracinių aktų klasifikacijos pobūdis.

Vėliau buvo mėginama paremti „valdymo aktų" ir „administracijos aktų" klasifikacija kitokiu kriteriumu. „Valdymo aktais" būtų teisinių valdančiųjų arba vyriausybės, vadinasi, respublikos prezidento ir ministerių aktai, o „administracijos aktais" — valdininkų (priklausomų vyriausybės agentų) aktai. Bet pamažu šis klasifikacijos kriteriumas buvo atmestas pačios administracinės jurisprudencijos (taip pat bendrųjų teisių jurisprudencijos, kiek ši klasifikacija ir šis josios kriteriumas buvo taikomi „nušalinimo del neteisėtumo" riboms nustatyti (žr. šio rašinio IV skyriaus 34 skyrelį).

Šio atmetimo pagrindas yra tas, kad konstitucinėje demokratinėje konstrukcijoje, remiamoje rašytąja konstitucija ir konstitucine funkcionaline įsteigtąja valdžia, joki įsteigtoji „galia" nesanti suvereninė ir kiekviena jųjų esanti „teisinė" — aprėžta tam tikrais tvarkančiais jos funkciją teisės imperatyvais; tiesa, iš šitos tezės prancūzų jurisprudencija ir įstatymų leidėjas iki šiol nėra padarę nuoseklios išvados, kad tuo pačiu kiekvienos suskirstytų „galių" en bloc ir kiekvieno atskiro jųjų organo, neišskiriant pagrindinių, veiksmas turįs būti teisėtas ir

kad todel ne tiktai administracijos, bet ir parlamento veikimas galįs būti teisėtumo (konstitucingumo) atžvilgiu kontroliuojamas teismo kontrolės metodu (iš tikrųjų tai ir yra pasiekiama vadinamuoju konstituciniu teismu, kurio Prancūzija nėra priėmusi); bet jau administracinės ar valdymo „galios" atžvilgiu prancūzų jurisprudencija ir mokslas, neišskiriant tų srovių, kurios griežtai atmeta šią tezę parlamento aktų (ir įstatymų) teisėtumo kontrolės atžvilgiu, šią išvadą yra padarę: administracija ar valdymas plačiąja prasme, kaipo tam tikra valstybės valdžios funkcija, kurią dargi (kad ir ne visai tiksliai, nes ji iš tikrųjų yra platesnė) priprasta vadinti „įstatymų vykdymo" funkcija, teisinėje valstybėje tegalįs vykti teisės (įstatymo) ribose; ši funkcija iš pačios savo esmės turinti nusileisti įstatymų leidžiamajai ir laikytis ne tiktai konstitucijos, bet ir įstatymų leidėjo nustatomų teisės normų; o iš kitos pusės (žr. II skyriaus 6 ir 9 skyrelius) visa valdžios organizacija, visa jos organų santvarka, o demokratinėje įsteigtosios valdžios funkcionalinių „galių" suskirstymo konstrukcijoje visa kurios nors vienos funkcijos, sakysime, valdymo ar administracijos organizacija, sudaro organizacinį arba net korporatyvinį (Jellinek'o teorija) vienetą, kuris hierarchijos dėsniu apima visą valdžios ar atskiros funkcionalinės „galios" organų daugybę ir pagaliau tarnybinės kontrolės metodu suveda visų žemesniųjų priklausomų organų kompetencijas į vieną vyriausiąjį pagrindinį organą, kurio kompetencija sudaro viso išsišakojusio atskiromis smulkesnėmis ir tikslesnėmis atskirų žemesniųjų organų kompetencijų kategorijomis funkcionalinės galios vienumo branduolį.

Tad funkcijos esmės atžvilgiu nėra galima nustatyti esminis skirtumas tarp pagrindinių valdymo funkcijos organų arba valdančiųjų, konkrečiai gi vyriausybės kompetencijos iš vienos pusės ir valdininkų — iš kitos; ir vyriausybė ir valdininkai, kad jie ir skiriasi galios, iniciatyvos ir panašių elementų atžvilgiu, vis delto sudaro vieną administraciją, vis delto įeina į vienos funkcijos sąvoką. O jei ši funkcija nėra suvereninė, bet yra teisinė, turinti vykti konstitucijos ir įstatymo ribose, tai nėra jokio logiško pagrindo, kuriuo būtų galima pripažinti teismingais, vadinasi, kontroliuotinais teismo tvarka, tiktai valdininkų aktai, o nekontroliuotinais — vyriausybės aktai. Žino-

ma, tai būtų galima padaryti, jei tai būtų rasta naudinga, bet tai tebūtų dirbtinis, o ne kuris nors esminis teisingumo klasifikacijos dėsnis. Tai būtų padaryta ne todel, kad tai būtų neva logiškas būtinumas, neva esminio „valdymo aktų“ ir „administracijos aktų“ skirtumo išvada, o tiesiog tam tikro patogumo ir oportunizmo sumetimais.

Ir pagaliau, jeigu jau iš tikrųjų teisinių valdančiųjų arba vyriausybės aktai būtų laikomi neteisingais neva tiesiog iš esmės --- del kurio nors ypatingo neva esminio jųjų pobūdžio, tai tada iš tikrųjų nuoseklumas reikalautų, kaip tas ir turi būti nustatyta nuoseklioje absoliutinėje monarchijoje arba Rousseau tiesioginėje demokratijoje, kad ir priklausomųjų valdininkų aktai būtų tuo pat dėsniu iš teisingumo išskirti ir kad visa be išimčių administracijos sritis būtų josios aktų teisėtumo kontrolės atžvilgiu pavesta arba tarnybinei vyresnybės kontrolei arba „rezervuotam teisingumui“; nes jei nepriklausomas ir veikiąs „deleguotu teisingumu“ teismas galės kištis į administracijos valdininkų darbus, tai jis šiuo, be abejo, varžys ne tiktai šiuos valdininkus, bet ir jųjų vyresnybę, vadinasi, ir pačius pagrindinius administracijos organus, pačią vyriausybę, kuri nebebus vienintelė visos administracijos funkcijos šeimininkė ir kurios galia, valdanti visą funkciją tarnybinės kontrolės keliais, pasijus esanti teisėtumo suvaržyta ir susiaurinta.

Iš tikrųjų teismo kontrolės metodu ne teismas, bet teisėtumas ar teisė varžą administraciją. Ir jei norima pasiekti, kad administracija būtų ne suvereninė, o teisinė ir teisėta, tai kalbėti apie esminės teismo kontrolės ribas, skiriančias valdininkų aktus nuo vyriausybės aktų, netenka. Reikia arba iš viso išskirti administracija iš teismo kontrolės ir pasitenkinti jos aktų teisėtumo kontrolei „rezervuotu teisingumu“, kaip kad buvo padariusi Didžioji Revoliucija, arba nustačius „deleguotąjį teisingumą“ administraciniam teismui, išsižadėti esminių ribų tarp valdininkų darbų ir vyriausybės darbų teisingumo, prie ko ir yra priėjusi prancūzų administracinio teismo jurisprudencija bei doktrina, ir pasitenkinti oportunizmo nustatytomis ribomis. Taip štai ir griuvo „valdymo aktų“ ir „administracinių aktų“ esminės klasifikacijos teorija. O kadangi socialinio ir valstybinio oportunizmo motyvai įtikino prancūzus žengti teisėtumo gilinimo bei stiprinimo keliais, tai nesant šiuo atžvilgiu

esminės sienos tarp valdininkų ir vyriausybės aktų, administracinio teismo kompetencija buvo išplėsta ir į vyriausybės — ministerių ir net paties respublikos prezidento — aktus, nors ir ne į visus iš karto.

„Valdymo aktų" ir „administracijos aktų" klasifikacija pasiliko jau ne kaipo esminė, neleidžianti administraciniam teismui liesti jokių vyriausybės aktų, kaip tokių, bet kaipo oportunistinė ar konstruktyvinė, neleidžianti tam tikrais nepaprastais viešosios tvarkos motyvais liesti tiktai kai kurių tam tikrų vyriausybės aktų

12. Tikroji „arbitrališkų", arba „diskrecinės galios", „valdymo aktų" ir paprastųjų, arba „suvaržytos kompetencijos", administracijos aktų" klasifikacijos prasmė.

„Valdymo aktų", arba arbitrališkų administracinių aktų, iš vienos pusės ir „administracijos aktų", arba paprastųjų administracinių aktų, iš kitos pusės klasifikacija turi administracinėje teisėje dar kitos prasmės. Ji atitinka tą klasifikaciją, kurią aš kitoje vietoje (žr. šio rašinio II syriaus 23 skyrelį) apibūdinau terminais „suvaržytoji kompetencija" ir „diskrecinė galia". Kadangi ne viskas gali būti iš anksto įstatymų leidėjo numatyta ir įstatymais sutvarkyta ir kadangi perdaug griežtas stengimasis viską iš anksto suformuluoti ir sulaikyti tam tikrose vagose būtų net kenksmingas, tai visuomet lieka plati valdymo sritis, kurioje valstybės administracija gali ir privalo veikti savo laisva, nevedama kategoriškais teisės imperatyvais, nuožiūra. Tai yra josios „diskrecinės galios" sritis; šios srities aktai ir yra kartais vadinami „valdymo aktais" ar „arbitrališkais administracijos aktais", kurie yra imperatyviniai, nesiskolinę šio imperatyvo iš teisės normų, ir yra tikslingumo gaminami. Kaip tik del šios „diskrecinės galios", — kuri yra neišvengtina valdyme ir kuri mėginti panaikinti būtų nesąmonė, — valdymui ar administracijai netinka „įstatymų vykdymo" pavadinimas. Bet aš jau ten pat buvau nurodęs, kad tas visai nereiškia, jog „diskrecinės galios" aktai būtų galėję visiškai atsipalaiduoti nuo teisėtumo veiksnio: jie neina teisės imperatyvais, bet jie teisės imperatyvams prieštarauti negali. Tad ir jie gali būti teisėtumo atžvilgiu kontroliuojami. Taigi ir ši klasifikacija, kad ji ir nėra

atmestina, o kai kuriais atžvilgiais yra visai rimta ir administracijos esmei pažinti, be abejo, naudinga, netinka šiam mūsų žiūrimam reikalui.

13. Neteismingų valdymo aktų kategorijos Prancūzijoje.

Tokiu būdu visi šie ypatingieji vyriausybės aktai, kuriė liekа išskirti iš administracinio teismo kontrolės ir kuriems teikiama įvairūs „politinių aktų", „valdymo aktų", „viešosios galios aktų", „diskrecinės galios aktų" ir kitokie panašūs pavadinimai, nesudaro jokios ypatingos esminės neteismingų aktų kategorijos, bet tiktai konvencionalinę oportunistinio pobūdžio neteismingų aktų kategoriją. Jųjų skaičius ir sąrašas, kaip sako prancūzų administracinės teisės žinovas prof. Nézard, kasdien eina siauryn.

Štai sąrašas šių neteismingų „valdymo aktų", kurių dėliai Prancūzijoje nėra leidžiama kelti ginčas del teisės administraciniame teisme (aš šį sąrašą imu iš Nézard'o — op. cit., 374 pusl.):

a. Visi aktai, kuriais sudaromi vyriausybės su parlamentu santykis, pavyzdžiui, rūmų sušaukimas, sesijos atidarymas ir uždarymas, rūmų paleidimas.

b. Apgulos ir karo stovio paskelbimas; bet tų valdžios organų, kuriems pavesta šis stovis įvykdyti, nutarimus prancūzų administracinė jurisprudencija leidžia skųsti administraciniam teismui.

c. Tarptautinio pobūdžio ir apskritai diplomatiniai aktai, pavyzdžiui, tarptautinės sutartys, valstybės teritorijos praplėtimai (aneksijos), neutralaus laivo sulaikymas blokados metu ir t. t. Bet jei diplomatinio agento aktas neturi iš esmės diplomatinio akto pobūdžio, tai jis ir šia neteisingumo privilegija nesinaudoja. Šitaip diplomatinio agento daromieji įvairūs civilinės būklės registracijos aktai, notariniai aktai ir kiti panašūs — priklauso bendrųjų teismų kontrolei lygiai taip pat, kaip notarų, antstolių, civilinės būklės registracijos valdininkų ir kitų analoginių administracijos agentų aktai.

d. Savųjų piliečių užsieniuose globos aktai.

e. Respublikos prezidento bausmės dovanojimo ar sumažinimo aktai.

f. Viešojo saugumo aktai, liečią svetimšalius (svetimų valstybių pavaldinius Prancūzijos teritorijoje), pavyzdžiui, svetimšalių šalinimas iš valstybės teritorijos, jųjų internavimas ir talpinimas koncentracijos stovyklose ir kiti panašūs aktai.

Oportunistinis šių aktų neteismingumo pagrindas yra tas, kad jųjų pavedimas viešajam ginčui teisme sudarytų pavojų valstybės saugumui.

14. Vadinamųjų „dekretų-įstatymų" rūšis. Laikinųjų vyriausybių aktai revoliucijos bei perversmo metu ir kuriantis naujai valstybei. Šių aktų neteisingumo pagrindas.

Tačiau be šių „valdymo aktų", kurių sąrašą mes čion patiekėme, yra dar kelios administracinių aktų kategorijos, del kurių neteisingumo privilegija yra jurisprudencijos pripažinta arba del kurių ši privilegija tebėra jurisprudencijoje ir moksle ginčytina. Šių aktų tenka išvardyti trys kategorijos: a. vadinamieji Prancūzijoje „dekretai-įstatymai" („décrets — lois"), b. tam tikri valstybės reglamentai, kuriuos prancūzų teorija vadina reglamentais, padarytais „iš paskutiniosios" (réglements de nécessité") ir c. karo meto aktai („actes d'état de guerre"). Pasistengsime išaiškinti, kuriais pagrindais yra remiama kiekvienos šių aktų rūšių neteisingumas ir kiek jis yra pripažintas.

„Dekretais - įstatymais" vadinami Prancūzijoje įvairių susidariusių revoliucijos ar perversmo metu laikinųjų faktiškų vyriausybių reglamentai (privalomieji įsakymai, nuostatai, dekretai), liečią dalykus, kurie paprastai pavedami įstatymų leidžiamajai galiai. Prancūzijoje, pergyvenusioje XVIII amžiaus pabaigoje ir XIX amžiuje visą eilę revoliucijų bei konstitucinių perversmų, šių dekretų teisinės galios klausimas yra opus. Ar jie yra ginčytini teisėtumo atžvilgiu? Ar, jei jie pasikartotų, būtų galima kelti prieš juos ginčą del teisės administraciniame teisme ir ar yra leistina atsikirsti prieš jųjų imperatyvines išvadas „nušalinimu del neteisėtumo" („exception d'illégalité")? Į tai doktrina ir jurisprudencija atsako neigiamai. Įvairių buvusių Prancūzijoje laikinųjų vyriausybių dekretai, kiek jie arba jųjų nuostatai nebuvo vėliau panaikinti ar pakeisti naujojo įstatymo, naujos rašytosios konstitucijos arba naujojo tos pačios arba kitos laikinosios vyriausybės dekreto, yra laikomi turį galios, lygios įstatymų galiai.

Ši išvada yra visiškai nuosekli ir pilnai suprantama. Nes kas gi yra laikinoji vyriausybė laimėjus revoliucijai arba konstituciniam perversmui ir kuriuo teisės kriteriumu būtų galima matuoti josios aktų teisėtumas? Įsigalėjusi revoliucinė ir priešinga veikusiai konstitucijai žmonių grupė arba žmogus, kuri arba kuris visuomet sudaro reprezentacinį kurių nors socialinių veiksnių organą, sugebėjusį paimti į savo rankas viešąją valstybinio bendravimo galią, sudaro šio bendravimo viešpataujančią valdžią, kuri, nesant jokios kitos aukštesnės ar paralelios valdžios ir jokių kitų paritetinių valdžios organų nei jokių veikiančių pozityvinės konstitucinės teisės normų, sudaro diktatūros režimą. Laimėjus revoliucijai ar perversmui, visa veikusi iki tol pozityvinė konstitucinė teisė, kiek ji yra priešinga šio laimėjimo išdavoms, yra nuversta, bejėgė ir panaikinta. Čion mes kaip tik užtinkame ryškiausį valstybės valdžios suverenumo fenomeną, — suverenumo, kurį mes apibūdiname kaipo teisės normų šaltinį valstybėje (žr. šio rašinio II skyriaus 10 skyrelį). Be suvereninės valdžios galios nėra teisės normos valstybėje. Diktatūros režimas koncentruoja visą suvereninę valstybės valdžią vieno vyriausiojo valdžios organo galioje; šis organas gali būti vieno asmens ar kolegialinis, jis gali būti vienlypis ar sudėtinis (kelių organų kompromisinė kombinacija, kaip Anglijos parlamentas), jis gali būti kurio nors vieno kategoriško socialinio veiksnio reprezentantu arba kompromisine kelių socialinių veiksnių reprezentacija, — tai diktatūros pobūdžio nekeičia. Kaip apie suvereninį Anglijos Parlamentą dar XVIII amžiuje buvo pasakyta, kad jis galįs padaryti visa, išskyrus vieną dalyką, būtent, padaryti moterį vyru ir atvirkščiai, taip tas pats galima pasakyti apie bet kurios diktatūros organą: jojo įsakymas yra įstatymas, jojo valdžios aktas — rašytas ar nerašytas, — yra imperatyvinė teisės norma. Esant diktatūrai, viskas, kas jai prieštarauja, neturi jokios galios, jokios imperatyvinės teisinės reikšmės. Tad nėra teisės kriteriumo, kuriuo būtų galima spręsti apie diktatoriaus aktų „teisėtumą". Diktatūros režime, revoliucijos ir perversmo metu, nėra taip pat funkcionalinio įsteigtosios valdžios suskirstymo, nes ir pati valdžia nėra „įsteigtoji" tikslia šios sąvokos prasme. Laikinosios diktatūros režime vyriausybės leidžiamieji aktai, pavadinti dekretais, įsakymais ar bet kaip kitaip, nėra tiktai vyriausy-

bės, vadinasi, valdymo, administracijos ar „vykdomosios galios“ aktais, bet yra kartu ir įstatymais ir, būtent, įstatymais, kurie turi pilnos imperatyvinės galios ir nesiskirsto į „konstitucingus“ ir „nekonstitucingus“, nes neturi konstitucingumo kriteriumo.

Ar šie aktai galėtų pasidaryti ginčytini ir kontroliuojami administracinio teismo arba kitokia teismine tvarka, įsikūrus naujai pastoviai konstitucinei santvarkai, pakeitusiai revoliucinę diktatūrą ir paremtai rašytąja konstitucija? Jei ši naujoji konstitucinė santvarka nebūtų kontrevoliucijos laimėjimu ir senosios konstitucinės būklės grąžinimu, tai negalėtų; negalėtų ypač tada, kada naujoji konstitucinė santvarka būtų anosios revoliucijos ar perversmo ir josios laikinojo diktatūros režimo vaisius, nes šiuo laikinosios vyriausybės aktų „teisėtumo“ užginčymu, kuriam, be to, trūktų pastovaus teisinio kriteriumo, būtų pakertamas pats teisinis naujosios santvarkos titulas. Argi galėtų būti, pavyzdžiui, užginčytas buv. laikinosios vyriausybės dekretas apie rinkimus į steigiamąjį seimą, nustačiusį naują veikiančią rašytąją konstituciją, nors šio dekreto nuostatai neturėtų kito teisinio ar konstitucinio titulo, kaip laikinosios vyriausybės „sic volo — sic jubeo“? Sugriovus šį dekretą, tektų sugriauti ir visa veikianti konstitucinė konstrukcija. Viešpataujanti demokratinė teorija įteisina laikinosios revoliucinės (logika reikalauja, kad tuo pačiu titulu pasinaudotų ir kontrevoliucinė) vyriausybės aktus, — „suvereninio tautos (gyvos tautos kartos) pasidavimo“ titulu, aš gi linkčiau remti šį įdomų teisės fenomeną socialiniu ar visuomenišku valstybės ir josios valdžios pobūdžiu (žr. šio rašinio II skyriaus 9 ir 10 skyrelius), bet tas čion esminės svarbos neturi, nes išvada abiem pagrindais gaunama ta pati.

Bet ir kontrevoliucijai laimėjus ne visuomet ir ne visais atžvilgiais patogu griežtai griauti visa revoliucijos meto tvarka; tad ir tada dažnai tenka prieiti ta pati išvada del teisinių laikinųjų revoliucinių vyriausybės dekretų išdavų neliečiamumo ir šių dekretų neteismingumo. Prancūzijoje, kur šis klausimas buvo ypatingai opus, šių „dekretų-įstatymų“ neteismingumo dėsnis yra kategoriškai nusistovėjęs.

Prie progos tenka pabrėžti, kas mums, kaipo naujai valstybei, yra svarbu, kad panašiais teisiniais samprotavimais reikia

pripažinti neteisingais ne tiktai revoliucinės laikinosios vyriausybės aktai, bet ir aktai tos faktiškos valdžios, kurią mes užtinkame besikuriančioje ar naujai įsikūrusioje valstybėje, dar nesusitvarkiusioje tam tikra pozityvine savo konstitucinės ir šiaip teisės kristalizacija.

Tačiau ši revoliucinės ar perversmo vyriausybės aktų neteisingumo tezė, kad ir tiksli ir pagrįsta, būtų gal nepatogu formuluoti įstatymu ateičiai, nes tai būtų lyg įsteigtosios teisės negerbimas ir revoliucijos raginimas. Veikianti valstybės teisė negali būti valstybės valdžios iš anksto paskelbta naikintina perversmais bei revoliucijomis. Tad ši tezė yra nustatoma tiktai esamiems buvusiųjų laikinųjų vyriausybių aktams.

15. Vadinamieji vyriausybės aktai, padarytieji „iš paskutiniosios". Šių aktų teisėtumo ir teisingumo klausimas.

Kita iš eilės administracinių aktų rūšis, del kurių yra kartais keliamas neteisingumo privilegijos reikalingumas, tai vyriausybės reglamentai, padarytieji „iš paskutiniosios" (réglements de nécessité). Marc Réglade apibūdina juos šitaip: tai esą reglamentai, išleistieji teisinės (ne jokios laikinosios ir diktatoriškos) vyriausybės, spaudžiant skubiam ir būtinam reikalui, ir liečią įstatyminius dalykus, pavyzdžiui, kuriam nors įstatymui pakeisti ar panaikinti, tuo metu, kada parlamentas neveikia ir kada negalima jis sušaukti arba kada nepaprastas reikalo skubotumas nepakęstų parlamentinės procedūros ir formalybių vilkinimo. Del šios rūšies aktų neteisingumo doktrinoje eina ginčas. Kad šie aktai yra neteisėti pačios savo formos atžvilgiu, visai jau neatsižvelgiant į jųjų turinį, negali kelti jokių abejonių. Leisti kelti administraciniame teisme ginčai del jų teisėtumo ir pavesti teismui spręsti jie bendrais teisės imperatyvų kriteriumais, tai būtų lygu jųjų iš anksto pasmerkimui, nes teismas tegali arba visiškai jųjų teisėtumo nežiūrėti arba pripažinti juos neteisėtais. Tačiau gali atsitikti tokios aplinkybės, kad iš tikrųjų vyriausybė, kad ir kažin kaip būtų nusistačiusi laikytis konstitucingumo ir teisėtumo ir vengti perversmo, gali atsidurti prieš dilemą: arba griebtis griežtų imperatyvinių priemonių, kurios neįeina į josios kompetenciją ir yra rezervuotos įstatymų arba net konstitucijos leidėjui, vadinasi, peržengti konstitucingumą ir teisėtumą, arba leisti pačiai valstybei suirti.

Ką ji tada turi daryti? Pavyzdžiui, didžiausi teritorijos dalis yra priešo okupuota, nėra tiesiog jokio galimumo sušaukti parlamentą, o reikia veikti kategoriškai ir imperatyviškai: tuo tarpu kuris nors įstatymas kliudo veikti taip, kaip reikėtų, pakeisti gi jis numatyta konstitucine tvarka — negalima; nejaugi vyriausybė turėtų palaikyti formalų teisėtumą, net jeigu tas grestų pačiam valstybiniam bendravimui galutinės suirutės pavoju?

Vis delto doktrinos dalis nedrįsta įteisinti šitų nepaprastų neteisėtų aktų ir kategoriškai suteikti jiems neteismingumo privilegijos kaipo vienintėlės jųjų apdraudimo priemonės. Už tai kiti šią privilegiją jiems pripažįsta ir įteisina juos, bet dviem sąlygom, kurios esą tenka del kiekvienos šios rūšies aktų kategoriškai kiekvieną sykį nustatyti: a. kad iš tikrųjų būtų nustatyta negalimumas sušaukti parlamentą ir pareikalauti iš jo įstatymo ir b. kad, pasinaudojus pirma proga sušaukti parlamentą, būtų, susirinkus jam į sesiją, pavesta jam išleistas reglamentas patvirtinti.

16. Karo meto aktai. Karo meto aktų teisėtumo ir teisingumo klausimas Didžiojo 1914—1918 m. Karo metu. Prancūzijos administracinė jurisprudencija šiuo klausimu.

Pagaliau karo meto reglamentai tesudaro anosios „reglamentų iš paskutiniosios“ rūšies rūšelę. Kaip tik karo metu daugiausia esti tokių atsitikimų, kada reikalas yra skubus, teisinis suvaržymas labai nepatogus ir kartais tikrai kenkiąs valstybinės valdymo funkcijos lankstumui, o visų teisinių formalybių atlikimas ir parlamentinio aparato veikimas sunkus.

XIX-jo amžiaus pabaigoje ir XX-jo amžiaus pradžioje administracinio teismo doktrina ir jurisprudencija jau buvo pašalinusi daugumą tų konstrukcijų, kurios įvairiais „valdymo aktų“, „politinių aktų“ ir kitais vardais buvo mėginusios varžyti ir siaurinti iš esmės adminstracinio teismo funkciją. Bet štai paskutiniojo Didžiojo Karo metu šios sąvokos vėl ėmė kilti ir veržtis į jurisprudenciją, kad ir nepalaikomos doktrinos. Ypač gi pradėta, kaip tas nesunku suprasti, daryti išimtis „karo meto reglamentams“. Ypatingoji privilegija buvo suteikta vyriausybės aktams, išleistiems pačioje karo pradžioje, kada parlamentas neveikė; tas liečia aktus, išleistus 1914 m. nuo rugpiūčio iki gruodžio mėn. Šių aktų privilegijai ir doktrina buvo kiek pa-

lanki. Bet Valstybės Taryba keliais sprendimais pasirūpino dar labiau praplėsti vyriausybės karo meto reglamentų neteisingumą jųjų teisėtumo atžvilgiu, paskelbdama net jųjų esminį teisėtumą, lygų įstatymams. Ji rado, kad privilegija galinti būti suteikta net tokiems šios rūšies aktams, kurie buvo išleisti jau veikiant parlamento sesijai. Keliais 1915 m. sprendimais ji pripažino, kad konstitucinė respublikos prezidento galia ir pareiga užtikrinti įstatymų vykdymą esant nepaprastoms karo aplinkybėms, neleidžiančioms valstybės valdžiai normaliai funkcionuoti ir suderinti visų įstatymų imperatyvų vykdymą, įteisinanti respublikos prezidentą „paaukoti" menkesnį įstatymą svarbesniajam (suprask: peržengti įstatymų imperatyvą reglamentu); arba kad respublikos prezidentas savo konstitucinės delegacijos vardu, kuria jam pavesta įstatymų taikinimas aprūpinti, turis galios įstatymus stabdyti.

Tos pačios Valstybės Tarybos buvo Didžiojo Karo metu pripažintas neleistinas administracinis ginčo skundas del galios peržengimo prieš respublikos prezidento dekretą, paremtą valstybės saugumo („raison d'Etat") reikalu. O vienu 1916 m. spendimu Konfliktų Tribunolas praplėtė šią privilegiją į karo vyresnybės reglamentus, padarytus karo metu, nustatęs, kad prieš šiuos reglamentus nėra priimtinas nei svarstytinas teismuose „nušalinimas del jųjų neteisėtumo"; šią tezę jis motyvavo tuo, kad šie reglamentai esą aktai viešosios galios, privalančios nepaprastose karo meto aplinkybėse aprūpinti valstybės gynimo reikalus: pastaroji pareiga esanti teisinė, ir tas, kas josios vardu ir josios tikslu yra padaryta, esą teisėta (žr. Marc Régalde — „L'exception d'illégalité en France" žurnale „Revue du Droit public", 1923 m., 404 — 408 pusl.).

17. Kompetencijos suskirstymo tarp administracinio ir civilinio teismo kriteriumo klausimas. Griežtas kompetencinis civilinio teismo srities susiaurinimas Didžiosios Revoliucijos ir imperijos metu. Tendencija praplėsti civilinio teismo sritį pradedant nuo Burbonų restauracijos laikų.

Aukščiau mes stengėmės pažinti ir nustatyti administracinių aktų teisingumo ribas, kuriomis prancūzų jurisprudencija ir doktrina aprėžia administracinio teismo organų kompetenciją

ir tuo pačiu to teismo funkciją. Dabar mes pasistengsime pažinti ir nustatyti dėsnius, kuriais toji pati jurisprudencija ir doktrina suskirsto administracinių aktų teisingumą tarp administracinio ir bendrojo teismų kompetencijos. Tas liečia ginčo teismo funkciją, nes baudžiamosios teismo funkcijos priklausomybė bendriesiems teismams nėra ginčytina.

Mes jau esame sakę, kad esant administraciniam teismui, bendrasis teismas ginčo teismo funkcijos srity virsta civiliniu teismu. Kuriuo gi kriteriumu skirstoma administracinio ir civilinio teismo sritys? Kaip mes žinome (žr. šio rašinio IV skyriaus 30 skyrelį), jau pačioje Didžiosios Revoliucijos pradžioje (1790. VIII. 16 įstatymas), kai tik pradėta organizuoti formalinis funkcionalinis valdžios suskirstymas ir varžyti išsiplėtusi teismų galia, buvo kategoriškai uždrausta teismams „bet kuriuo būdu trukdyti" administracijos organų veikimas ir traukti „administratoriai" teismo atsakomybėn „dėliai jų funkcijos vykdymo". Tai buvo griežtai pareikšta ir to griežtai laikytasi. Iš šito dėsnio ir buvo padaryta išvada dviejų teismo sričių, administracinio ir civilinio, klasifikacijai.

Tiek Didžiosios Revoliucijos, tiek pirmosios imperijos metu, buvo tvirtai nusistovėjusi teorija ir praktika, jog visi ginčai del teisės tarp privatinių asmenų priklausą bendriesiems teismams ir todel juose turi būti keliami, o visi kiti, kuriuose dalyvauja arba yra betarpiškai suinteresuoti, kaipo jųjų subjektai, administracija arba viešasis iždas, priklausą pačiai administracijai ir turį būti keliami administracinėse tarybose (Valstybės Taryboje ir prefektūrų tarybose); o kai del pačių valdininkų, būtent, del jųjų darbų, padarytų sąryšy su jųjų tarnyba, vadinasi, padarytų valdininkų, veikė, kaip mes žinome, „administracinių valdininkų garantijų" institucija (žr. IV skyriaus 46 skyrelį). Mes žinome (žr. IV skyriaus 4 skyrelį), kaip netobula buvo tuo laiku Valstybės Tarybos ir prefektūrų tarybų administracinio teismo organizacija, paremta „rezervuoto teisingumo" dėsniu ir nesuteikianti bylinėjantiems su administracija ar su josios valdininkais jokių tikros teisėtumo apsaugos garantijų. Tad pačių bylininkų tarpe, o vėliau ir doktrinoje pradėjo reikštis tendencija įvairiais būdais ir samprotavimais praplėsti bendrųjų teismų kompetenciją arba civilinio teismo funkcijos sritį ir kiek galint daugiau išplėsti iš administracinių ta-

rybų (administracinio tesimo) kompetencijos bendrųjų teismų kompetencijos naudai .

Ši tendencija ypač apsireiškė Burbonų restauracijos metu, kada, be to, ir del bendrų politinių naujos valdžios sumetimų buvo stengtasi prisiartinti prie senos priešrevoliucinės santvarkos arba bent kiek atgaivinti seno režimo tradicijos, kurios buvo palankios teismo galiai. Kaipo šių tendencijų išvada, pamažu į civilinio teismo sritį, sudarančią bendrųjų teismų kompetenciją, buvo iš administracijos kompetencijos perkelti ginčai, liečią vadinamąjį „privatinį domėną" („domaine privé" — šiuo terminu vadinamas valstybės ir savivaldybių valdomas nuosavybės teisėmis nekilnojamas ir kilnojamas turtas, skolos ir kredicialiai) ir nuostolius, padarytus piliečių nuosavybei.

18. Viešpataujanti XIX amžiaus pabaigoj moksle ir jurisprudencijoje kompetencinių admanistracinio ir civilinio teismo sričių suskirstymo teorija. Garsioji Laferrière'o doktrina: „autoriteto aktų" ir „reikalų vedimo aktų" klasifikacija; administraciniai „autoriteto aktai", priklausą administracinio teismo, o administraciniai „reikalų vedimo aktai", priklausą civilinio teismo sričiai.

Šis civilinio teismo srities, o tuo pačiu ir bendrųjų teismų kompetencijos praplėtimas ėjo XIX amžiuje ir toliau. XIX amžiaus pabaigoje šis praplėtimas pasiekė kulminacinio punkto. Tuo laiku buvo iškelta tam tikra teorija, kuria ištisa plati administracinių aktų kategorija turėtų tekti ir iš tikrųjų teko civilinio teismo sričiai, būdama išplėšta iš administracinio teismo srities. Praktišką pamatą šiai teorijai padėjo pati Valstybės Tarybos jurisprudencija, bet josios apdirbimas ir suformulavimas priklauso ypač Laferriere'ui, išdėsčiusiam ją savo garsiojoje knygoje „Traité de la juridiction administrative et des recours contentieux", kurios pirmoji laida pasirodė 1887 m.; Laferriere'o doktrina, atatinkanti anos gadynės jurisprudencijos nusistatymui, turėjo didžiausio pasisekimo ir kuriam laikui virto tiesiog klasikiška administracinio teismo teorijoje.

Laferriere klasifikuoja administracinius aktus dviem rūšim, kurias jis apibūdina terminais: a. „administraciniai autoriteto aktai" („actes administratifs d'autorité") ir b. „administraci-

niai reikalų vedimo aktai" („actes administratifs de gestion"). Tiktai pirmieji prklausytų ipso jure administraciniam teismui, visi teisiniai ginčai del antrųjų būtų sprendžiami bendrųjų teisnių, kaip įeiną į civilinio teismo sritį.

„Nereikia, sako jis, laikyti ipso jure nepriklausomu bendrojo „teismo kompetencijai kiekvienas administracijos padarytas ak- „tas, kiekvienas josios pačios ir josios įsakymu atliktasis viešuo- „ju reikalu veiksmas, bet reikia laikyti tokiais tiktai tie iš šių „aktų ir veiksmų, kurie turi ryšio su viešosios galios („puissan- „ce") vykdymu ir kurie šiuo galios titulu viršija piliečių jėgas... „Vien tik viešosios galios aktai ipso jure nepriklauso bendrojo „teismo kompetencijai. Kitoki yra taisyklė reikalų vedimo ak- „tams, vadinasi, tiems aktams, kuriuos administracija daro, „kaipo viešųjų patarnavimų („services publics") vedėja ir tvar- „kytoja, o ne kaipo suverenumo galios nešiotoja... Kaip būtinas „yra įstatymas tam, kad būtų išimties keliu suteikta bendrie- „siems teismams kompetencija viešosios galios aktų atžvilgiu, „taip būtinas yra įstatymas tam, kad ši kompetencija būtų iš „jų atimta reikalų vedimo akto atžvilgiu. Ginčo teismas del „viešosios galios aktų yra iš esmės administracinis; ginčo teis- „mas del reikalų vedimo aktų tėra administracinis įstatymo „nuostatu" (neturėdamas Laferriere'o knygos originalo cituoju iš Duguit — „Traité de Droit Constitutionnel", 1923 m., III t., 35 — 36 pusl.).

Žodžiu, viešosios galios, arba autoriteto, aktai esą tie administraciniai aktai, kuriais administracija, kaipo veikianti imperiumu valdžia, ką nors liepianti arba įsakanti valstybės valdiniams ir naudojantisi valdžios prerogatyvomis, kurios nepriklauso šiaip piliečiams. Santykis, susidaręs šiais aktais tarp įsakančios valdžios ir pasiduodančių įsakymams valdinių, nesąs paremtas lygybe, tad ir ginčas del šių aktų nesiremiąs ginčo subjektų paritetu, kuriuo esąs sukonstruotas bendrasis ar civilinis ginčo teismas. Čion ryškus esąs formalaus autoriteto, arbitrališkumo momentas. Už tai reikalų vedimo aktais administracija veikianti tais pačiais teisiniais metodais, kaip kad veikia šiaip piliečiai, ir pasiduodanti tiems patiems įstatymų imperatyvams, kurie liečia ir tvarko teisinius santykius tarp šiaip piliečių (privitanių asmenų); tai esąs civilinis sutarčių ir pasižadėjimų metodas, numatąs šalių (administracijos ir piliečių,

kaipo dviejų paritetinių santykio dalyvių) lygybę tiek pačiame santyky, tiek kylančiame del jojo teisiniame ginče.

19. Laferrière'o doktrinos del „autoriteto aktų" ir „reikalų vedimo aktų" klasifikacijos kritika. Šios doktrinos nusigyvenimas. Reakcija administracinio teismo ir griežtųjų Didžiosios Revoliucijos tezių naudai XX amžiuje. Hauriou.

Ši XIX amžiaus pabaigoje viešpatavusi doktrinoje ir jurisprudencijoje teorija, kurios rimčiausiu reiškėju buvo Laferrière'as, pradedant nuo XX amžiaus nustoja įtakos. Ji yra laužoma jurisprudencijos ir nyksta moksle. Nuosekliai jos tebesilaiko moksle, rodos, vienas Barthélemy. Nurodoma, kad Laferrière'o klasifikacija esanti dirbtinė ir iš tikrųjų nenustatanti jokio neva esminio skirtumo tarp šių dviejų administracinių aktų rūšių, nes iš vienos pusės valstybė ir josios valdžia niekuomet nenustojanti savo viešpataujančio viešosios galios pobūdžio, vadinasi, savo „autoriteto", ir nevirstanti šiaip privatiniu asmeniu bendrajame ir visuotiname pavaldinių tarpe, o iš kitos pusės ir šis valstybinis „reikalų vedimo" („gestion") veikimas esąs reikalingas tam tikros reglamentacijos, kurioje reiškiantisi kaip tik viešoji galia, autoritetas ir t. t. Ir valstybės (administracijos, iždo) santykiuose su pavaldiniais reiškiąsis ne bendro pasidavimo valdžiai paritetas, o josios sutartyse ir pasižadėjimuose — ne kompromisas, kurio išdavos esančios priverstinai vykdytinos, bet tų pačių viešųjų patarnavimų momentas, ta pati viešosios socialinio bendravimo galios esmė. Kaip valstybės sutarčių vykdymas ir sudarymas einąs tam tikrais reglamentiniais nuostatais ir tam tikra viešųjų patarnavimų aprūpinimo funkcija, taip ir valstybės pasižadėjimų išteséjimas sudaręs tą pačią kategorišką viešųjų patarnavimų funkciją; ne pasidavimu ir sankcijomis, bet kategoriškomis savo viešosios socialinės funkcijos imperatyvais valstybė ir josios valdžia dalyvaujanti sutartyse ir vykdanti jųjų išdavas; tad ne civilinė teisė ir ne civilinis teismas šiems santykiams spręsti tinkąs, ne sankcijų taikinimas neteisei ir ne pavaldinių drausmė turį vadovauti šių ginčų del administracinių „reikalų vedimo" aktų teisėtumo sprendime, bet valstybinės funkcijos teisinis kategoriškumas ir jojo teisinių išvadų nustatymas. Be to, šiems ginčams del administracinių aktų spręsti esą reikalinga ypatingų

prityrimo ir žinių viešosios teisės srity, kurių esą nereikalaujama iš civilinio teisėjo.

Šiais maždaug samprotavimais griaunama Laferriere'o doktrina ir josios siūlomoji administracinių aktų bei jųjų teisėmingumo klasifikacija. Tenka vis delto pareikšti, kad ne visi ne tiktai jurisprudencijoje, bet ir moksle drįsta taip griežtai šiuos tvirtinimus teigti ir daryti iš jų griežtas, visai nuoseklias išvadas, reikalaudami visų aktų ir sutarčių, kuriuose dalyvauja valstybė ir kurie turi administracinio akto pobūdžio, išskyrimo iš civilinio teismo srities bei bendrųjų teismų kompetencijos. Nuoseckliausias ir griežčiausias moksle yra šiuo atžvilgiu Hauriou. Jisai skelbia tezę, jog turi būti perkelta į administracinio teismo sritį ir tas, kas dar yra Prancūzijoje likę bendrųjų teismų kompetencijoje ir kas liečia administracinius aktus. Jis atstovauja srovei, kuri šių dviejų ginčo teismo kategorijų, administracinio ir civilinio teismo, kompetencijų suskirstymu norėtų grįžti į griežtą ir kategorišką Didžiosios Prancūzų Revoliucijos klasifikaciją, bet tiktai — žinoma — negrąžinant administracinio teismo „rezervuotam teisingumui", kaip kad tas buvo Didžiosios Revoliucijos nustatyta.

Ir, be abejo, naujausi administracinio teismo jurisprudencija eina Hauriou nurodoma vaga arba bent tąja kryptimi, kad ir ne taip griežtai iš karto ir ne taip drąsiai. Kaip teisingai nurodo Nézard (op. cit. 329 pusl.) nauji veikią administracinio teismo organizacijos ir proceso įstatymai, o aš pasakyčiau — dar labiau naujausi tvirtai nusistovėjusi įpročių teisė šioje srity (žr. IV skyriaus 42 — 43 skyrelius), ne tiktai padarė iš Valstybės Tarybos ir kitų organų tikrus teismus, bet ir suteikė jųjų funkcijai rimtų bešališkumo ir kategoriškos kompetencijos garantijų, del kurių bylininkai, turį ginčų del teisės su administracija ir įvertindami administracinio teismo lankstesnį ir pigesnį procesą, negu bendrųjų teismų, bei gyvą ir pasiekusią aukštojo laipsnio Valstybės Tarybos jurisprudenciją, yra linkę labiau pasitikėti savo ginčams šiuo, negu bendru civiliniu teismu. Tad kaip pradedant nuo Restauracijos laikų buvo apsireiškusi tendencija siaurinti administracinio teismo kompetenciją bendrųjų teismų (civilinio teismo) naudai ir keisti šia kryptimi kategorišką Didžiosios Revoliucijos suskirstymą, taip naujausiu laiku apsireiškė ir tebėra tęsiama reakcija prieš buvusią tendenciją, —

reakcija kaip tik administracinio teismo kompetencijai praplėsti.

20. Viešpataujanti „viešųjų patarnavimų" („services publics") kaipo administraicinio teismo srities kriteriumo tėzė. Nézard'o kompetencinių civilinio ir administracinio teismo sričių klasifikacijos Prancūzijoje schema: A. ginčai del teisės, priklausą civiliniam teismui a. iš esmės ir b. įstatymo nuostatais, B. ginčai del teisės, priklausą administraciniam teismui a. iš esmės ir b. įstatymo nuostatais.

Vietoj atmestos Laferriere'o doktrinos viešpataujanti yra šiandien tezė, jog administracinio teismo sričiai priklausą viskas administracijos veiksmu, kas liečia šiuos patarnavimus („services publics") ir būtent ne tiktai jųjų organizavimą, bet ir jųjų funkcionavimą, kad tai ir būtų „reikalų vedimas" („gestion"). Vis delto žymi dalis santykių, kylančių iš sutarčių, kad jie ir liestų viešuosius patarnavimus, ir santykiai del „privatinio domeno" tebepriklauso bendrajam civiliniam teismui, kad ir reiškiasi administraciniais aktais (Nézard — op. cit. 329 pusl.; Jaworski — op. cit. 264 — 265 pusl.; Duguit — op. cit., III t. 34 ir tol. pusl.).

Pagaliau tarp abiejų ginčo teismo rūšių kompetencija yra suskirstyta ne tiktai esminiu atskirų ginčų pobūdžiu, bet ir dirbtiniu tiksliu atskirų ginčų išskyrimu vienos ar kitos teismo rūšies kompetencijon paties įstatymo imperatyvu. Tai reiškia, kad yra tokių ginčų, kurie iš esmės turėtų priklausyti vienos teismo rūšies kompetencijai, bet įstatymo buvo pavesti kitos rūšies kompetencijai. Pasiremdamas šiuo Nézard'as nustato šitokią administracinio ir bendrojo teismo kompetencijos klasifikacijos schemą:

A. Bendrųjų teismų kompetenciją sudarą:

a. ginčai, priklausą bendrajam teismui iš esmės; čion įeina visi ginčai tarp privatinių asmenų (tarp valdinių), ginčai liečią privatinio domeno valdymą ir jojo reikalų vedimą („gestion"), privatinį administracinių įstaigų ūkį ir jųjų sutartis civilinės teisės pobūdžio, skiriamus joms legatus ir dovanas, pagaliau, asmeniską valdininkų kaltę;

b. ginčai, priklausą bendrajam teismui įstatymo nuostatais; čion įeiną ginčai, leidžiamieji išimties keliu ir tiesioginiu

įstatymo leidimu del tam tikros teisėjų atsakomybės už teismo aktus (šie ginčai nėra laisvi, jų kėlimas yra suvaržytas tam tikromis formomis ir sąlygomis, sudarančiomis ypatingą instituciją, vadinamą „prise à partie"), taip pat kai kurie administraciniai ginčai, įsakmiai tam tikrų įstatymų pavesti bendriesiems teismams spręsti, kaip antai: atlyginimo reikalavimai už privatinio turto nusavinimą ir už kiekvieną administracijos padarytą žalą privatiniam nekilnojamajam turtui, taip pat atlyginimo reikalavimai už nuostolius, kilusios del karinės rekvizicijos ir del istorinių paminklų klasifikacijos, varžančios subjektyvines privatinių asmenų teises, ginčai del rinkimų sąrašų, del pašto ir geležinkelių patarnavimų, del valsčių ir miestų („komunų" — „communes") atsakomybės kai kuriais tam tikrais atžvilgiais, del netiesioginių mokesčių, ir kai kurie kiti.

B. Administracinių teismų kompetenciją sudarą:

a. ginčai, priklausą administraciniam teismui iš esmės; čion įeiną visi ginčai, liečią viešųjų patarnavimų funkcionavimą ir numatą administracinės teisės nuostatų taikinimą, kiek jie nėra įsakmiai įstatymo pavesti bendrajam teismui; tai esą ginčai del nuostolių, kilusių iš viešųjų patarnavimų, ginčai del viešųjų darbų, del tiekimo ir rengimo sutarčių („des marchés de fourniture"), del tiesioginių mokesčių, del viešosios skolos („dette publique"), del algų ir pensijų, ginčai del viešosios galios aktų panaikinimo ir kiti;

b. ginčai, priklausą administraciniam teismui įstatymo nuostatais; čion išimties keliu įeiną ginčai, kurie iš esmės turėtų priklausyti bendrajam teismui, bet kuriuos įstatymų leidėjas radęs reikalinga pavesti administraciniam teismui, pavyzdžiui, privatinio domeno pardavimai, mineralinių versmių nuoma, koncesijos privatiniame valstybės domene ir kai kurie kiti dalykai (Nézard — op. cit. 329 — 330 pusl.).

21. Trys administracinio teismo proceso tvarkos Prancūzijoje: a. „skundų dėl naikintinumo" procesas, b. „pilno teisingumo skundų" procesas ir c. „interpretacijos" procesas. Dviejų pirmųjų procesų atsiradimo ir esmės apibūdinimas.

Pažinę administracinio teismo srities ribas, taip sakant išorines ribas, mes turime dar pažinti šio teismo funkcijos formas

ir metodus šiose ribose. Tai bus svarbiausia ir įdomiausia administracinio teismo problemos dalis.

Bendrai Prancūzijoje veikia trys administracinio teismo funkcijos metodai arba tvarkos. Šios procesinės tvarkos nėra tiksliai įstatymo įkurtos; jos, taip sakant, atsirado, išsiplėtė ir nusistovėjo savaime praktikos ir evoliucijos keliu, būdamos pagamintos tų valdžios funkcijų suskirstymo bei administracinio režimo sąlygų, kurias nustatė mūsų iššiūrėta Didžiosios Revoliucijos valdžios konstrukcijos reforma. Jos plėtėsi kartu su pačia administracinio teismo institucija, kaip josios elementai, o įstatymas ne tiek kūrė ir steigė, kiek sankcionavo šios evoliucijos išdavas.

Šios trys procesinės administracinio teismo tvarkos Prancūzijoje yra štai kokios (vadinu jas vartojamais Prancūzijoje terminais): **a.** „skundų del naikintinumo" procesas („recours en annulation"), **b.** „pilno teisingumo skundų" procesas („recours de pleine juridiction") ir **c.** „interpretacijos skundų" procesas („recours juridictionnels en interprétation"). Svarbiausiu yra du pirmi.

Kaip mes jau žinome, Didžioji Revoliucija, uždraudusi teismams kištis į administracijos veikimą ir pavedusi administracijai plačią reglamentacinę galią, iš karto nebuvo įsteigusi administracinio teismo tikrąją šio termino prasme (žr. šio rašinio IV skyriaus 24, 30, 33 ir 37 skyrelius). Tad iš pradžios piliečiai, kurių teisės ar reikalai būdavo paliesti ir užgauti įvairių administracijos įsakymų ar kitokių aktų, negalėdami kreiptis į teismą ir kelti prieš juos ginčus jųjų teisėtumo atžvilgiu, tegalėjo kreiptis į pačią veikliąją administraciją tam tikrais prašymais arba įskundimais priežiūros tvarka, jie galėjo šiuo būdu kreiptis arba į tą patį administracijos organą, kuris yra išleidęs įsakymą ar padaręs aktą, arba į jojo hierarchinę vyriausybę (įskundimai priežiūros tvarka). Šiais įskundimais galima buvo prašyti vyriausybė arba panaikinti tam tikrą žemesniojo valdininko ar organo aktą arba atstatyti senąją būklę, eventualiai atlyginti padarytąją nukentėjusiam skundėjui žalą ir nuostolius. Tokiu būdu iš esmės, savo turiniu, savo siekiamu tikslu tarnybinės priežiūros arba hierarchiniai skundai buvo dviejų rūšių: skundai del panaikinimo akto (įsakymo) arba skundai del atlyginimo, del grąžinimo to, ką neteisėtai skundėjas yra nustojęs.

Kada VIII-siais Revoliucijos metais buvo įsteigtos administracinės tarybos (Valstybės Taryba ir prefektūrų tarybos), kaipo administracinio „rezervuoto teisingumo“ patariamieji (konsultatyviniai) organai, anieji hierarchiniai skundai, kiek jie lietė įskundžiamųjų administracinių aktų teisėtumą ir formulavo kuriuos nors skundėjų reikalavimus ar prašymus, pateko į šių tarybų kompetenciją — apsvarstyti, nuomonę pareikšti ir paruošti atatinkamam veikliosios administracijos organui (vyresnybei) motyvuotą jojo sprendimo rezoliucijos projektą.

Laiksti administracinė Valstybės Tarybos jurisprudencija, pasiremdama aukščiau nurodytu esminiu šių skundų reikalavimo skirtumu, klasifikavo juos dviem kategoriškom arba dviem procesinėm tvarkom ir kiekvienai kategorijai ar tvarkai įskyrė tam tikras ginčų formas, tam tikras jųjų rūšis. Tokiu būdu buvo pamažu įkurta ir sutvarkyta labai įdomi ir tiksli procesinė administracinio teismo sistema, labai originali ir pasiekusi didesnio tobulumo, negu bet kur kitur pasaulyje.

Hierarchiniai skundai, kuriais buvo siekiama įskųstojo administracinio akto panaikinimas, davė pagrindą procesinei kategorijai, vadinamai „skundų del naikintinumo“ procesu, o iš hierarchinių skundų, kuriais buvo siekiama žalos ir nuostolių atlyginimas arba grąžinimas („restitutio“) senosios teisinės ir teisėtos būklės, buvo išrutuliotas vadinamasis „pilno teismingumo skundų“ procesas. Esminis šių dviejų procesų administracinio teismo kategorijų skirtumas yra ypač tas, kad pirmoji tvarka yra labiau panaši į tai, kas civilinio ir baudžiamojo teismo srity yra vadinama kasaciniu procesu arba kasacijos tvarka, teismo funkcijos galia teisėtumo kontrolės atžvilgiu tegali čion panaikinti skundžiamojo administracinio akto, jeigu ras jį neteisėtą, arba atmesti skundą, jei įskųstasis aktas pasirodys teisėtas, bet panaikinus aktą, ji negali pati nieko jo vieton nustatyti, negali iš esmės nieko tuo reikalu, kurį lietė naikinamas aktas, nuspręsti; už tai „pilno teisingumo skundų“ procesas yra labiau panašus į apeliacinį arba bylos esmės sprendimą civilinio ir baudžiamojo teismo srity; todel jis ir yra vadinamas „pilno teisingumo“ arba „pilnos kompetencijos“ („de pleine juridiction“) procesu; čion teismo galia yra platesnė ir įsikiša į pačią dalyko bei reikalo esmę: ji ne tiktai naikina tai, kas yra neteisėta, bet ir imperatyviškai nustato tai, kas turi būti padaryta

panaikinto vieton; ji patenkina teisėtą reikalavimą iš esmės, ji duoda skundėjui „satisfakciją“; ji ne tiktai stabdo veikliąją administraciją, įsivariusią į neteisėtą kelią, bet ir uždeda jai konkrečią pozityvaus senosios teisinės ir teisėtos padėties atstatymo („restitutionis“) arba skriaudos (žalos ir nuostolių) atlyginimo pareigą.

Kiekvieną iš šių dviejų procesinių administracinio teismo tvarkų mes žemiau tiksliai peržiūrėsime.

22. „Interpretacijos skundų“ procesas. Jojo prejudicialė reikšmė Didžiosios Revoliucijos metu ir dabar.

Tuo tarpu paminėsime dar keliais žodžiais trečiąją tvarką, kurią pagal prancūzų terminologiją, pavadinome „interpretacijos skundų“ procesu. Šiandien ji didelės svarbos neturi.

Didžiajai Revoliucijai uždraudus teismams (civiliniams ir baudžiamajam teismui) ne tiktai aktyviai kištis į administracijos veikimą, bet ir svarstyti bei aiškinti administracijos aktus ir reglamentus (lygiai tai pat, kaip jiem buvo uždrausta aiškinti įstatymai), jei teismo byloje kildavo koks klausimas del administracinio akto prasmės, teismas, negalėdamas pats šio atlikti, turėjo sustabdyti bylos sprendimą ir leisti suinteresuotam bylininkui kreiptis į administraciją ir prašyti jos išaiškinti atatinkamą administracinį aktą; jis galėjo kreiptis šiuo reikalu į pati administracinio akto autorių (į išleidusį jį administracijos organą) ir hierarchiniu skundu į jojo vyresnybę; o kadangi, pagal tarnybinės hierarchijos tvarką, aukščiausia ir galutinė visų administracijos organų vyresnybė yra pati vyriausybė, tai įsikūrus Valstybės Tarybai, kaipo konsultatyviniam vyriausybės organui, vyriausybė, kuriai tekdavo galutinai interpretacijos klausimu išsitarti, turėjo pavesti Valstybės Tarybai apsvarstyti klausimą ir pareikšti nuomonę; tokiu būdu administracinių aktų aiškinimo ar interpretacijos funkcija teko Valstybės Tarybai. O kada Valstybės Taryba iš konsultatyvinio administracijos organo virto administracinio teismo organu ir įgijo galios nebe tiktai nuomonę reikšti, bet kategoriškai ir imperatyviškai spręsti tą, kas jai pavesta, tai ir ši administracinių aktų interpretacijos funkcija bei galia įėjo į josios teisminę kompetenciją, vykdomą sprendimais. Tai buvo, ypač tuo laiku, kada bendrųjų

teismų procese dar nebuvo nusistovėjusi vadinamoji „pašalinimo del neteisėtumo“ institucija (žr. šio rašto IV skyriaus 34 skyrelį), tam tikra svarbi procesinė administracinio teismo kategorija. Ginčai del administracinių aktų interpretacijos, kaip administracinio teismo elementas, sudarydavo tam tikrą prejudicialų teismo darbą.

Bet kada bendrieji teismai įgijo galios ne tiktai svarstyti ir aiškinti įstatymus, kurie jiems tenka taikinti, ir juo labiau administracinius aktus, su kuriais jie savo darbe susidurdavo, bet ir vykdyti jųjų atžvilgiu mūsų pavadintą atsitiktinę teisėtumo quasi - kontrolę (žr. šio rašto II skyriaus 28 skyrelį ir IV skyriaus 34 skyrelį), tai šis interpretacijos skundų procesas administraciniame teisme, nustojęs savo prejudicialės teismo funkcijos reikšmės, nustojo svarbiausios savo funkcionalinio pagrindo dalies. Taigi mes apie jį nebekalbėsime. Tai nėra gyvas ir rimtas administracinio teismo elementas, į kurį reikėtų kreipti didesnį dėmesį (žr. Nézard — op. cit., 352 ir 370 — 371 pusl.).

23. Dvi stambiosios „skundų del naikintinumo“ proceso rūšys: a. instancinė kasacijos tvarka ir b. skundų del „galios peržengimo“ tvarka. Instancinės kasacijos tvarkos administraciniame teisme apibūdinimas. Kai kurios josios ypatybės.

„Skundų del naikintinumo“ procesas („recours en annulation“) susideda ypač iš dviejų stambių rūšių. Viena šių rūšių sudaro paprastąją instancinę kasacijos tvarką. Antroji, gana įdomi, kuri mums teks tiksliau iššiūrėti, apima vadinamuosius „skundus del galios peržengimo“ (recours pour excès de pouvoir“).

Del instancinių kasacijos skundų beveik nieko ypatingo netenka pareikšti. Tai yra kasacijos skundai prieš įvairias žemesniąsias administracinio teismo instancijas (žr. šio rašinio V skyriaus 2 skyrelį). Ši kasacinė tvarka veikia bendrais bruožais taip pat, kaip analoginė tvarka bendruose teismuose. Ji veikia pilnai tais atsitikimais, kada įstatymai, nustatą žemesniųjų bei ypatingųjų administracinio teismo organų kompetenciją, įsakmiai paveda Valstybės Tarybai kasacinės instancijos funkciją; jei del kurio nors tų ypatingųjų organų tokio

įrakmaus šios funkcijos pavedimo Valstybės Tarybai nėra, tai ji vis delto turi šios kasacinės funkcijos, bet tada tiktai viena atžvilgiu, būtent, tų ypatingų teismų kompetencijos peržengimo atžvilgiu (o ne del įstatymo įžeidimo). Nuo kasacinės bendrųjų teismų tvarkos ši Valstybės Tarybos kasacinio proceso tvarka skiriasi tiktai tuo, kad pirmasis kasacinis Valstybės Tarybos sprendimas, kuriuo panaikinamas žemesniojo organo sprendimas iš esmės, yra iš karto imperatyvinis šioje byloje tam žemesniajam organui, kuriam yra Valstybės Tarybos pavesta iš naujo spręsti byla; šito pirmojo kasacinio Valstybės Tarybos sprendimo tezės yra privalomos sprendžiančiam bylą iš naujo teismui ir turi jam „rei judicatae" autoriteto (pas mus šis nuostatas liečia ir bendrųjų teismų kasacinį procesą, bet Prancūzijos bendruose teismuose pirmas kasacinis sprendimas nėra sprendžiančiam bylą iš naujo teismui imperatyvinis; šis teismas galės ir nesilaikyti juridinių kasacinio sprendimo tezių, kurios jo teisėjų nuomonės nevaržo; tad jis galės ir pakartoti kasuoto sprendimo teisinius samprotavimus, neišskiriant tųjų, del kurių anasis kaip tik buvo kasuotas; ir tiktai jau antras kasacinis sprendimas, kuriuo antrą sykį kasuojamas žemesniosios instancijos sprendimas, virsta kategoriškai imperatyviniu).

24. Procesinė „skundų del galios peržengimo" („recours pour excés de pouvoir") rūšis. Josios apibūdinimas. Skundų del galios peržengimo svarstytinumo sąlygos: a. procesinės skundėjo kvalifikacijos, b. akto skųstinumo kvalifikacijos, c. paralelaus procesinio kelio stoka ir d. formalinės skundo sąlygos.

Įdomesnė yra antroji „skundų del naikintinumo" proceso rūšis, kurią sudaro „skundai del galios peržengimo" („recours pour excès de pouvoir"). Tai yra svarbiausia ir tipiška administracinio teismo funkcijos kategorija, panaši, kaip esame sakę, į kasacinę civilinio ir baudžiamojo teismo tvarką; kaip kasacinėje tvarkoje žiūrima žemesniojo teismo sprendimo teisėtumo, taip čion žiūrima administracijos nutarimų teisėtumo ir naikinama tie nutarimai (aktai), kurie bus rasti neteisėtais, peržengiančiais kurio nors įstatymo imperatyvą. Tad ši administracinio teismo proceso rūšis liečia tiktai mūsų pavadintus (žr. V skyriaus 9 skyrelį) teisinius administracinius aktus, bet ne ma-

terialinius aktus, ne paprastus materialinius administracijos agentų veiksmus. Bet mes žinome (žr. ibidem), kad 1900. VII. 17 įstatymu kiekvienas materialinis aktas gali būti hierarchinio skundo tvarka paverstas teisiniu administraciniu aktu; tai pareina nuo paties skundėjo, norinčio iškelti administraciniame teisme bylą šiąja tvarka.

Sios tvarkos išplėtimas Prancūzijoje į kuone visus administracijos valdininkų ir pačios vyriausybės aktus, išskyrus kai kurias ne perdaug žymias išimtis (žr. šio rašto V skyriaus 13 — 16 skyrelius), o iš kitos pusės tikrai nepaprastai platus šių „skundų del galios peržengimo" leistinumas ir jųjų konstrukcijos lankstumas, duodąs galimumo susekti šį neteisėtumą įvairiose jo reiškimosi formose, rimtai sulaiko administracinę valstybės valdžios funkciją arba valstybės valdymą teisinės drausmės vagoje ir apdraudžia teisines valstybinio socialinio bendravimo formas.

Gavusi „skundą del galios peržengimo", apsireiškusio apskųstajame administraciniame akte, Valstybės Taryba svarsto skundo priimtinumą, o radusi jį priimtiną sprendžia apie jo patenkinimą (įskųstojo akto panaikinimą) arba atmetimą. „Skundo del galios peržengimo" priimtinumo sąlygos yra keturios, arba keturių rūšių: **a.** procesinės paties skundėjo kvalifikacijos, **b.** įskųstojo akto skųstinumo kvalifikacijos, **c.** kitokių teisinių priemonių reaguoti prieš akto neteisėtumą stoka ir **d.** formalinės skundo sąlygos.

25. Pirmoji skundų del galios peržengimo svarstytinumo sąlyga: procesinės skundėjo kvalifikacijos. Subjektyvinės teisės arba įžeistosios subjektyvinės teisės klasikiškasis kriteriumas civiliniame teisme. Bendrojo teisiumo kriteriumas ir bet kurio intereso kriteriumas šioje procesinėje administracinio teismo rūšyje.

Įdomiausia ir žymiai kelianti socialinę (visuomenišką) šios proceso tvarkos svarbą skundų del galios peržengimo priimtinumo ir svarstytinumo sąlyga yra pirmoji, liečianti procesines skundėjo kvalifikacijas. Be abejo, kaip tai savaime suprantama, skundėjas privalo turėti visas bendras kvalifikacijas, leidžiančias asmeniui veikti teisme; bet to neužtenka; paprastai,

bylai kelti teisme yra reikalinga tam tikrų skundėjo ar ieškovo kvalifikacijų, liečiančių jo paties ryšį su skundžiamuoju dalyku, jojo ypatingą tam tikrą būklės santykį, iš kurio ar del kurio yra kilęs teisminis ginčas. Šių paties skundėjo kvalifikacijų konstrukcija yra paprastai ginčo teismo atžvilgiu priimta ši: skundėjo subjektyvinė teisė ir pastarosios įžeidimas. Tai yra klasikiška ir kartu šabloniška procesinė ginčo teismo skundėjo kvalifikacija. Tam tikrą konkretų ginčą del teisės prieš neteisę gali kelti teisme ne bet kas, ne kiekvienas, kas tiktai turi bendrų kvalifikacijų veikti teisme, bet asmuo, kurio subjektyvinė teisė yra skundžiamos neteisės įžeista. Kad ir kažin kokią neteisę matyčiau, aš vis delto, jeigu ši neteisė nesudaro nusikalstamojo darbo, negalėsiu jos apskųsti teismui, negalėsiu kelti del jos ginčo del teisės, kol ji neužgavo, neįžeidė mano subjektyvinės teisės. Tiek ieškovas civiliniame teisme, tiek skundėjas kitose administracinio ginčo teismo procesinėse tvarkose („pilno teismingumo skundų" procese) turi įrodyti neteisės įžeistąją savo teisę, kaipo ginčo kėlimo ir reikalavimo titulą.

Administracinis „skundų del galios peržengimo" ginčo procesas Prancūzijoje nereikalauja iš skundėjo šio šabloniško subjektyvinio titulo, ir tai yra jo įdomiausia ypatybė, kurios aš nesiliaunu pabrėžti. Tai yra labai rimta prancūzų administracinio teismo ypatybė, kuria jis skiriasi nuo administracinio teismo konstrukcijos kitose valstybėse. Tvirtai nusistovėjusiomis Prancūzijos Valstybės Tarybos jurisprudencijos teisinėmis tezėmis iš skundėjo šiame procese reikalaujama tiktai, kad jis būtų suinteresuotas ginčo iškėlimu, kad jis turėtų čia bet kurio intereso. Vadinasi, bendras teisminis teislumas ir bet kuris interesas — štai skundėjo procesinės kvalifikacijos.

26. „Intereso" kriteriumo atsiradimas. Hierarchinio skundo procesinė įtaka šios institucijos atsiradimo atžvilgiu. Interesas, kaipo vidutiniškas kriteriumas tarp siauresniojo įžeistosios subjektyvinės teisės kriteriumo ir pilnos bei visiškos įskundimo laisvės.

Mes žemiau nurodysime, ką reiškia šis „interesas" ir kuo jisai skiriasi nuo formalinės subjektyvinės teisės bei kurios yra išdavos to, kad subjektyvinės teisės kvalifikacija pakeičiama

intereso kvalifikacija. Tuo tarpu paliesime bent keliais žodžiais, iš kur ir kaip ši tezė atsirado prancūzų administracinio teismo institucijoje. Tai yra ypatingos šios institucijos evoliucijos Prancūzijoje išdava. Valstybėse, kuriose administracinio teismo institucija yra steigiama įstatymu, dirbtinės reformos keliu, gal labiau laikomasi tam tikrų šabloniškų tezių, jų tarpe ir tokios klasikiškos ginčo teismo tezės, kaip kad ginčai iškelti esą reikalinga turėti tam tikros formalės subjektyvinės teisės, kuri būtų konkrečiai neteisės įžeista arba bent į rimtą pavojų įvesta. Bet Prancūzijoje, kaip mes matėme, administracinio teismo institucija nebuvo iš karto įstatymo įkurta; ji ten gimė ir išaugo, o vėliau išsiplėtė iš tokių teisinių institucijų, kurios jųjų steigėjų sumanymu buvo skiriamos visai kitokiai funkcijai negu tiksli administracinio teismo funkcija. Administracinio teismo augimo, tvarkymosi ir plėtimosi atžvilgiu įstatymas Prancūzijoje visuomet vėlinosi, jis visuomet su dideliu pavėlavimu tiktai sankcionavo ir stiprindavo tai, kas jau buvo praktikoje įkurta ir kas buvo nusistovėję be jo; tas yra žymu net ir dabar: geriausias pavyzdys — galutinai nesutvarkytas formaliniais įstatyminiais nuostatais administracinio teismo „deleguoto teisingumo" pobūdis (administracinių teisėjų nepašalinamumo atžvilgiu — žr. IV skyriaus 42 skyrelį); ir įvairiais kitais savo veikiančios konstrukcijos elementais administracinis teismas Prancūzijoje tvarkosi labiau įpročiais ir jurisprudencija, negu įstatymu, kuris yra atsilikęs. Tad į besiplečiančią Prancūzijos administracinio teismo instituciją yra įsibrovę daug tokių elementų, kurie yra gimę ne ginčo teismo teorijoje bei praktikoje, bet grynai veikliosios administracijos konstrukcijoje. Kartais kai kurie šių elementų, kilusių svetimoje funkcionalinėje valstybės valdžios srity, kurioje glūdi ir paties prancūzų administracinio teismo kilmė, pasirodė vis delto labai kai kuriais atžvilgiais naudingi šiai institucijai: tada jie nebuvo šalinami, tiktai kartais buvo pertvarkomi ir derinami su vykstančia administracinio teismo evoliucija. Tas pats buvo ir čion.

Tarnybinės priežiūros ir hierarchinių skundų tvarka niekuomet nereikalavo ir nereikalauja iš skundėjų įžeistosios formalės subjektyvinės teisės kvalifikacijos, kaip kad kategoriškai reikalavo jos ginčo teismo (tarp kita ko civilinio teismo) procesinė tvarka. Hierarchiniu skundu ar įskundimu skųstis ga-

lėjo kiekvienas asmuo. Kiekvienas gali kreipti valdininko vyresnybės dėmesį į tai, kas, jo nuomone, esą peiktina arba neteisėta šio valdininko darbe. Tai nėra formalaus ginčo kėlimas, tiktai vyresnybės įspėjimas, josios dėmesio kreipimas. O administracinio teismo (Valstybės Tarybos) funkcija išsirutuliojo, kaip mes žinome, kaip tik iš josios konsultatyvinės valdymo funkcijos, del kurios jai buvo pavedama svarstyti ir reikšti savo nuomonę vyriausybei visais kylančiais ir reikalingais teisinio suformulavimo ir teisinių išvadų klausimais, jųjų tarpe ir visais vyriausybės, kaipo valdininkų aukščiausios vyresnybės, gaunamais skundais. Tad ir šie hierarchiniai skundai, virtę pamažu formaliais teisminiais ginčo pareiškimais, kaip jie iš karto nebuvo reikalingi įžeistos subjektyvinės skundėjo teisės kvalifikacijos, taip ir liko laisvi, nesuvaržyti šiuo jųjų svarstytinumo kriteriumu, klasikišku ginčo teisme.

Tiesa, administracinio teismo funkcijai išsirutuliojus ir aiškiai išsiskyrus iš veikliosios administracijos, o vėliau ir iš konsultatyvinės valdymo funkcijos, turėjo apsireikšti ir apsireiškė taip pat diferenciacija tarp formalaus administracinio ginčo skundo ir neformalaus hierarchinio skundo ar įskundimo (denunciacijos). Formalus administracinio ginčo skundo pobūdis pasirodė reikalingas tam tikro neaprėžtos skundimo laisvės suvaržymo. Įskundimas tarnybinės priežiūros tvarka (denunciacija) nėra reikalingas jokio suvaržymo nei sąlygų, nes iš kitos pusės ir vyresnybė, kuriai įskundžiami josios priklausomų valdininkų darbai, neturi reaguoti į bet kurį įskundimą; ji pati sprendžia, ar įskundimas yra rimtas ar ne, ir reaguoja į jį arba visai nereaguoja savo nevaržoma nuožiūra (žr. šio rašto II skyriaus 20 skyrelį); tad ir nerimti įskundimai jos darbui perdaug nekenkia ir negaišina josios laiko bei energijos; ši gi įskundimų laisvė yra jai tuo naudinga, kad kartais be jokio formalaus pagrindo jai gali būti pranešta kas nors rimto ir svarbaus, ko ji be to gal nebūtų sužinojusi; tai yra vienas josios informavimosi šaltinių, pageidaujamų tarnybinės kontrolės tikslams. Kas kita administracinis teismas, kuriam skundas sudaro formalų veikimo pagrindą; absoliutinė skundų laisvė galėtų labai apsunkinti pačią funkciją nevaisingu darbu.

Tad ir buvo pasirūpinta procesiniu skundėjo kvalifikacijų kriteriumo nustatymu. Iš vienos pusės skiriant administra-

cinį procesą nuo kategoriško ginčo teismo (civilinio teismo) proceso — ypač kad iš karto Valstybės Tarybos administracinio teismo funkcija dar tebuvo rudimentarinė, pusiau konsultatyvinė, tad teoriškai administracinė, o ne teisminė — nebuvo pasiskolinta (bent šiai „skundų del galios peržengimo" proceso tvarkai) klasikiškas įžeistosios subjektyvinės teisės kriteriumas, bet iš kitos — skiriant šiuos formalinius ir bent quasi-teisminius skundus nuo paprastų hierarchinių skundų ir įskundimų, vis delto buvo padaryti kai kurie žingsniai absoliutinei šių skundų laisvei suvaržyti. Ir štai buvo priimtas kvalifikacijų kriteriumas tarp klasikiško formalaus įžeistosios subjektyvinės teisės kriteriumo ir visiškos įskundimo laisvės. Tai ir buvo iš vienos pusės bendras skundėjo teisiumo kriteriumas, o iš kitos pusės šiek tiek tikslesnis ir siauresnis skundėjo „intereso" kriteriumas, kad ir subjektyvus, bet vis delto daug platesnis, ne tiek egoistinis ir leidžiąs šiuose skunduose daug žymiau reikštis socialiniam solidarumui, negu įžeistosios subjektyvinės teisės kriteriumas bendrajame ginčo teisme ir kitose administracinio teismo proceso tvarkose.

27. „Labai svarbaus" arba „sustiprinto" intereso, taip pat „tiesioginio" ir „asmeniško" intereso kriteriumas. Šio kriteriumo pakeitimas „bet kurio" intereso kriteriumu. „Bet kurio intereso" kriteriumas, kaipo skundo rimtumo apsauga. Šis skundas kaipo „actio popularis".

Ir čion tenka dar pridurti, kad šis „intereso" kriteriumas, nusistovėjęs prancūzų administraciniame teisme skundų del galios peržengimo procese, iš karto buvo nustatytas daug siauresnėje plotmėje, negu jis yra taikomas dabar. Vadinasi, tvirtėjant administraciniam teismui, aiškiau išsiskiriant jam iš veikliosios administracijos, ne tiktai nerodoma tendencijos siaurinti šį kriteriumą ir artintis šiuo atžvilgiu prie klasikiškų procesinių ginčo teismo elementų, bet kaip tik atvirkščiai: žengiama skundų laisvės kryptimi ir nebijoma žymesnio šiuo atžvilgiu panašumo į grynai administracinę hierarchinių skundų tvarką.

Koks gi tai buvo ar yra šis skundėjo „intereso" („intérêt") kriteriumas. Iš pradžios, kaip esu sakęs, jojo sąvoka buvo gana siauri. Iš vienos pusės buvo reikalaujama, kad šis „interesas", nors jis ir nesutaptų su formalia subjektyvine skundėjo tei-

se, vis delto būtų labai „svarbus“; šita „didelės svarbos“ žymė buvo nustatoma, kaipo faktiška bylos aplinkybė, paties teisino, arbitrališkai sprendžiančio, ar iš tikrųjų „interesas“ yra „labai svarbus“, ir todel skundas yra iš esmės svarstytinas ar nėra toks. Toks „labai svarbus interesas“, vis delto kiek platesnis, negu formali subjektyvinė teisė, buvo vadinamas terminu „sustiprintas interesas“ („intérêt renforcé“). Iš kitos pusės buvo kategoriškai reikalaujama, kad šis „interesas“ būtų paties skundėjo „tiesioginis“ ir „asmeniškas“.

Už tai naujausia evoliucija nuėjo, kaip sakiau, šio „intereso“ ribų praplėtimu. „Sustiprinto intereso“ teorija buvo visiškai atmesta. Visiškai užtenka „bet kurio“ arba „bet kokio“ intereso (intérêt quelconque), jis gali būti lygiai taip pat materialinis ar piniginis, kaip grynai moralinis ir psichinis. Kaip nurodo Nézard (op. cit., 354 pusl.), lygiai taip pat būsiąs vertinamas ir saugojamas kiekvieno mokesčių mokėtojo interesas, kad nebūtų nustatyta neteisėta rinkliava, prieš kurios nustatymą jis galįs pareikšti administracinį ginčo skundą del galios peržengimo, nors ši rinkliava jo tiesiog nepaliestų, kaip moralinis tikinčio kataliko interesas, kad nebūtų atimta iš tikybinio kulto ir pavesta kitam naudojimuisi vietos bažnyčia, nors materialiniu atžvilgiu jis del šio nenukentėtų ir jokios subjektyvinės teisės į šią bažnyčią jis neturįs, o niekas nesąs kompetentingas spręsti, ar šis jojo interesas yra „svarbus“ ar ne.

Kai del „tiesioginio“ ir „asmeniško“ intereso, tai ir šiuo atžvilgiu pažanga yra rimta. Seniau nebuvo leistini (svarstytini) skundai, jeigu skundėjo „interesas“ buvo ne grynai jo asmeniškas, bet kolektyvinis, liečiąs jį ne individuališkai, o kaipo tam tikros socialinės grupės, kolektyvo, junginio ar organizacijos dalyvį. Šiandien kad ir reikalaujama, kad skundėjas pats būtų savo keliamu ginču asmeniškai suinteresuotas, bet vis delto Valstybės Tarybos jurisprudencija pilnai pripažįsta asmenišku ir svarstytinu tokį skundėjo „interesą“, kuris yra bendras jam ir kitiems tam tikro kolektyvo (junginio, grupės, organizacijos) dalyviams. Šiuo atžvilgiu Nézard (ibidem) cituoja, kad, pavyzdžiui, Valstybės Taryba priėmusi svarstyti vieno piliečio-rinkiko skundą prieš jo gyvenamojo valsčiaus („commune) suskirstymą rinkimų atžvilgiu, skundus piliečių, turinčių teisinių kvalifikacijų tam tikrai viešosios tarnybos vietai užimti, prieš

nekvalifikuoto kandidato paskyrimą į šitą vietą (remiantis šiuo dėsniu, pavyzdžiui, kiekvienas, turįs tam tikro stažo, teisininkas galėtų iškelti administracinio ginčo skundą prieš teisingumo ministerio ar respublikos prezidento aktą apie neturinčio reikalingo stažo ar mokslo cenzo žmogaus paskyrimą teisėju), taip pat skundus mokesčių mokėtojų prieš valsčiaus tarybų („conseils municipaux") nutarimus, neteisėtai eikvojančius valsčiaus lėšas, ir kit. Šiuo remiąsis taip pat, kaip nurodo Nézard, Valstybės Tarybos jurisprudencijos suteikiamas leidimas profesiniams sindikatams ir draugijoms naudotis administraciniu teismu savo narių arba ir ne narių profesiniams interesams ginti prieš administracijos įsakymus tuo pagrindu, kad šie interesai esą bendri visiems šių organizacijų nariams ir kad todel įskundžiamieji administraciniai įsakymai liečią ir jųjų interesus. Žodžiu, čion jau „interesas" yra ne tiktai „asmeniškas", o, be to, jis čion nėra ir „tiesioginis".

Tokiu būdu prieita pagaliau tezės, jog šis „bet kurio intereso" („intérêt quelconque") reikalavimas neturįs kitokios prasmės, kaip tiktai skundo rimtumo sąlygą, kuria administracinio teismo funkcija būtų apsaugota nuo įvairių nerimtų fantastiškų skundų, paduodamų įvairių mėgėjų skųstis ir galinčių kartais virsti sui generis sportu. Anglijoje prieš administracijos darbo trukdymą nepagristais ginčais bendruosiuose teismuose ginamasi teismo brangumu, ieškinių kainos kėlimu, — Prancūzijoje, kur administracinis teismas yra pigus, ginamasi „bet kurio intereso" reikalavimu. Šiuo tesiskiria šie „skundai del galios peržengimo" nuo žinomos ir kai kuriais atžvilgiais praktikuojamos romėnų teisėje „actionis popularis", kuri buvo prieinama kiekvienam piliečiui be jokios skundui paduoti skundėjo kvalifikacijos. Tad šia administracinio teismo proceso tvarka administracijos valdininkų ir net teisinių valdančiųjų darbų teisėtumo kontrolės subjektais, be jųjų vyresnybės ir parlamento, virsta beveik visi piliečiai, bent tiek, kiek šis darbas kuriuo nors būdu palyti kuriuos nors jųjų interesus; jie šią kontrolę vykdo tiksliu ir tobulu teismo keliu.

Taip pat, kaip nurodo Nézard, šis „intereso" sąvokos ribų praplėtimas pasiekęs to, kad savivaldybių veikimo teisėtumo kontrolė Prancūzijoje perėjusi kuone ištisai iš veikliosios administracijos (prefektų) rankų į rankas Valstybės Tarybos,

vykdančios jąją administracinio teismo tvarka valsčių ir miestų gyventojų skundais (plg. Nézard — op. cit. 353—354 pusl., Jaworski — op. cit. ir ypač 271 pusl.).

28. Kitos skundų del galios peržengimo svarstytinumo sąlygos. Skųstinieji aktai. Reikalavimas, kad nebūtų kito paralelaus skundo kelio tam pačiam skundėjo tikslui pasiekti: seniau ir dabar. Formos ir sąlygos.

Tiek del procesinių skundėjo kvalifikacijų. Kai del skundžiamųjų aktų skųstinumo kvalifikacijų, tai jos mums maždaug jau yra žinomos (žr. šio rašto V skyriaus 7, 8, 10, 11 ir 13—16 skyrelius). Vadinasi, yra skųstini visų administracijos organų (pradedant nuo respublikos prezidento ir baigiant žemesniaisiais valdininkais, bet ne įstatymų leidėjo ir ne teismų aktai) išskyrus tam tikras jųjų kategorijas, kurioms, kaip esame sakę, pripažįstama neteisingumo privilegija, bet skųstini šiąja procesine tvarka yra tik teisiniai administraciniai aktai (žr. šio rašto V skyriaus 9 skyrelį) ir tiktai vienapusiški arba arbitrališki administracijos aktai, o ne sutarties pobūdžio aktai (pastariesiems yra skiriamos kitokios administracinio teismo proceso tvarkos, kaip ypač „pilno teisingumo skundų" procesas); pagaliau reikalaujama dar, kaipo skųstinumo šiąja tvarka sąlyga, kad tai būtų vykdytinieji aktai, vadinasi — tokie reglamentai ar nutarimai, kurie ką nors įsako arba varžo piliečius, nes apskritai tiktai jie gali liesti piliečių interesus (taigi, kaip nurodo Nézard, nebūtų skųstinos, pavyzdžiui, administracinės ankietos arba ministerių tarnybiniai aplinkraščiai, skiriamieji tiktai jo priklausomiems valdžios agentams, arba net vykdymo rezoliucija ankščiau padarytam ir neapskųstam administracinio teismo tvarka vykdytinam nutarimui).

Trečioji „skundų del galios peržengimo" svarstytinumo sąlyga liečia šio skundo, taip sakant, tikslumą. Būtent ši procesinė skundo tvarka yra laikoma ne pagalbine arba alternatyvine, o visai savarankiška, kaipo sui generis toki teisėtumo apsaugos institucija, kuri šio tikslo pasiekianti tiktai jos vienos organizuojamomis ir vartojamomis priemonėmis. Tad jei jos siekiamoji išdava gali būti pasiekta kitokiomis priemonėmis ir kitokiu procesiniu administracinio ar bendrojo teismo metodu, tai ji veikti neprivalanti. Vadinasi, jei būtų rasta, kad skundė-

tracijos arba josios šakos organo, kuriam tas yra konstitucijos, įstatymo arba kitokiu teisiniu kategorišku kompetencijos suskirstymu (pavyzdžiui, teisėto reglamento, dekreto, įsakymo) pavesta. Kompetencija yra teisinė valstybės valdžios funkcijos kategorija, tad teisinėje valdžios konstrukcijoje josios įžeidimas bus visuomet draustinas, o valdžios suskirstymas organais, kuris sutampa su pačiu funkcijų suskirstymu, nes organai ir kompetencijų kategorijos tai iš tikrųjų yra tas pats, daro nekompetentingo organo darbą neteisėtu darbu. Personalinis nekompetentingumas bus ir tada, kada tarp nekompetentingo organo, sudariusio aktą, ir organo, kuris yra kompetentingas šios rūšies aktams, nėra tiesioginio hierarchinio santykio, ir tada, kada žemesnysis priklausomas organas daro be tam tikros teisinės ir teisėtos „delegacijos" (pavedimo) aktą, įeinantį į jojo tarnybinės vyresnybės kompetenciją (kad ir būtų kartais kuriam žemesniajam organui jojo vyresnybės pavesta padaryti ar atlikti tam tikras aktas, įeinąs į šios vyresnybės kompetenciją, tai vis del to, jei vyresnybės organas turi šio akto atžvilgiu tiesioginės delegacijos, kurią jis patsai privalo vykdyti, tai ir šis pavedimas nesuteiks žemesniajam organui kompetentingumo ir nepadengs šio akto teisėtumo ydos), ir pagaliau kartais net tada, kada vyresnysis organas daro aktą, konstitucijos ar įstatymo įsakmiai pavestąjį žemesniajam (žemesniojo organo kompetencija gali būti kategoriškai pavesta, būtent, jam pačiam, o jojo kompetencijos priklausomybė vyresniojo organo kompetencijai gali reikštis visai ne tiesioginiu žemesniojo kompetencijos vykdymu, daromu vyresniojo organo, bet tarnybine žemesniojo organo darbų kontrole). Pagaliau teritorinis nekompetentingumas būsiąs tada, kada aktas yra sudarytas tokio pat organo, bet ne tos vietos, kur aktas yra arba turėjo būti padarytas, organo; pastarasis nekompetentingumas liečia vietos organų veikimą.

Yra dar kita nekompetentingumo klasifikacija, kuri taip pat turi tam tikros reikšmės „galios peržengimo" atžvilgiu. Būtent, nekompetentingumas gali būti **a.** pozityvus arba **b.** negatyvus. Jis bus pozityvus, kada administracijos valdininkas daro aktą, kuris neįeina į jojo kompetenciją, o jis bus negatyvus, kada valdininkas (valdžios organas) atsisako padaryti aktą, kuris į jojo kompetenciją įeina ir kurį jis turi padaryti.

30. Teisinių administracinio akto formų įžeidimas, kaipo „galios peržengimo“ kategorija. Teisėtų administracijos reglamentų ir „rei judicatae“ įžeidimas.

Dar mažiau pasakysiu apie antrąją „galios peržengimo“ rūšį, apie teisinių akto formų įžeidimą. Įstatymo kategoriškai nustatytoji šio arba kito akto forma, liečianti akto sudarymo laiko ir vietos sąlygas bei tam tikrų formalybių atlikimą, pavyzdžiui, tam tikrą ypatingų formulų vartojimą, tam tikros tvarkos laikymąsi ir t.t., gali būti tiek svarbi ir gali sudaryti tokį akto esmės elementą, be kurio pats aktas, kaipo neatatinkąs tam tikrų garantijų, bus naikintinas, kaip neteisėtas.

Trečią „galios peržengimo“ rūšį sudaro įstatymo įžeidimas. Gal tektų ši sąvoka plačiau apibūdinti, kaipo ne tiktai „įstatymo“, bet apskritai „teisės“ įžeidimas. Administracinis aktas, kuris prieštarauja arba laužo bet kurios teisės normos imperatyvą, yra neteisėtas ir, kaipo toks, naikintinas. Svarbiausias čion yra, žinoma, įstatymo imperatyvas, bet Valstybės Tarybos jurisprudencija leidžia naudotis šia proceso tvarka ir naikina administracinius aktus „del galios peržengimo“ ne tiktai tais atvejais, kada aktas prieštarauja formalinei įstatyminei teisei, įstatymų leidėjo išleistajai, bet ir tais atvejais, kada aktas prieštarauja teisėtiems ir nepanaikintiems pačios administracijos reglamentams, o net ir ankstyvesniems to paties organo aktams, nustatantiems teisines kurio nors būsimojo akto sąlygas (pas Nézard'ą — op. cit., 358 pusl., — mes randame tokius pavyzdžius: administracijos paskelbtas konkursas tam tikrai viešosios tarnybos vietai užimti, o paskui skiriamas yra šiai vietai kandidatas, nesilaikant paskelbtų konkurso sąlygų bei nuostatų, — paskyrimo aktas būsiąs neteisėtas del teisinių konkurso sąlygų įžeidimo ir būsiąs naikintinas „del galios peržengimo“; skųstini ir naikintini būsią šiąją tvarka ir šiuo pagrindu, pavyzdžiui, kurie nors policijos aktai, varžą administracinio reglamento nustatytas prekybos laisvės sąlygas ir t. t.). Naikintini šiąja tvarka ir šiuo pagrindu būsią ne tiktai aktai, sąmoningai ir tiksliai laužą teisės imperatyvus, bet ir tie, kurie laužo juos del teisės normos taikinimo arba aiškinimo klaidos, taip pat aktai, įžeidžią „rei judicatae“ imperatyvus. Šis šio pagrindo praplėtimas į administracinių reglamentų ir

teismo sprendimų („rei judicatae") įžeidimą remiasi tuo, kad ir administraciniai reglamentai sudaro iš esmės arba materialiniu atžvilgiu kad ir žemesniąją, bet vis delto teisę (teisės normas), o kiekvienas teismo sprendimas sudaro imperatyvinę teisės normą ad hoc išspręstajam dalykui, lygią įstatymo imperatyvui ir turinčią tos pačios teisinės galios.

31. „Galios iškreipimo" kategorija. „Galios iškreipimo" kontrolės įvertinimas, kaip neva tikslingumo arba administracinės dorovės apsauga arba kaip „administracijos policija" (Hauriou). Įstatymo tikslo įžeidimas.

Visų keturių „galios peržengimo" rūšių, kad ir ne būtinai svarbiausia, bet vis del to įdomiausia yra toji rūšis, kuri Prancūzijoje vadiname „galios iškreipimas" („détournement de pouvoir"). Ji kartu yra ir daugiausia ginčytina. Kai kurie publicistai mato šitoje administracijos organų „galios iškreipimo" kontrolėje kaip tik pačios teismo funkcijos iškreipimą. Jie, kad ir būdami patys šios „galios iškreipimo" kontrolės šalininkai, vis delto tvirtina, kad šiuo teisėjai išeiną iš klasikiškos *teisėtumo* kontrolės ribų ir virstą valdžios (administracijos veikimo *tikslingumo* arba ten *„administracinės dorovės"* — etikos, moralės — sargais ir sprendėjais (Lenkijoje Jaworski — op cit. 271 pusl.; Prancūzijoje Hauriou — „Droit Administratif", 10 laida, 424 pusl.; pastarasis šią teismo kontrolės formą vadina net „administracijos policija", šiuo pabrėždamas, kad čion jau esą įžengiama į kitokios, būtent, ne teismo — kategorijos funkciją). Bet, kaip teisingai, bent mano supratimu, nurodo kiti autoriai, vargu su tuo būtų galima sutikti. Ir pati Valstybės Tarybos jurisprudencija, išplėsdama šią savo teismo kontrolės rūšį, aiškina ir kategoriškai remia ją ne kuriais nors kitais, kaip tiktai teisėtumo sumetimais.

Kas gi tat yra ši „galios iškreipimo" sąvoka ir kuo reiškiasi administracinio teismo funkcija šiuo atžvilgiu? O gi čion žiūrima, ar įskųstasis administracinis aktas nėra įžeidęs jau nebe patį įstatymo tekstą, bet jojo mintį, jojo prasmę, jojo socialinį tikslą. „Galios peržengimu" vadinamas „naudojimasis savo teisine galia kitam tikslui negu tas, kurį turėjęs gal-

voj ir kurio norėjęs įstatymų leidėjas bei kuriuo ši galia buvusi pavesta". (Nézard — op cit., 358 pusl.).

32. Duguit'o „galios iškreipimo" apibūdinimas.

„Nauoji viešoji teisė — sako Duiguit („Traité de Droit „Constitutionnel", II t., 293 pusl.) — paveda tikslui viešajame „akte vietą, kurios svarba nuolat auga, ir šiuo ji ypatingai „tiksliai apsaugoja individą (aš pridėčiau: ir atskirus socialiniius visuomenės veiksnius valstybėje; *M. R.)* prieš viešųjų „agentų arbitrališkumą. Prancūzų jurisprudencija, sankcionuota pozityvinės teisės (1872. V. 24. įstatymas), įkūrė ir „organizavo nepaprastai energingą teisinį kelią visiems objektyvinės teisės įžeidimams sudrausti ne tiktai tiek, kiek šie „teisės įžeidimai liečia valdininko kompetenciją arba akto „objektą. bet ir tiek, kiek jie liečia tikslą, kuriuo valdininkas „turi vadovautis, atlikdamas savo kompetencijos aktą. Tai „yra skundas del galios peržengimo, kuris, būdamas pagrįstas „tikslo neteisėtumu, yra vadinamas skundu del galios iškreipimo.

„Svarbiausias dalykas, kuris tenka iš karto pabrėžti, yra „tas, kad *viešojo agento padarytas aktas turi būti pagrįstas „viešojo patarnavimo tikslu* ir *kad jeigu to nėra, jis tuo pačiu,* „kad jis ir būtų padarytas viešojo agento, *nustoja viešojo akto „pobūdžio*... (visur mano pabraukta).

„Sociališkai kalbant — tęsia Duiguit (ibidem, 294 pusl.) — „aktas visuomet gauna savo tam tikrą pobūdį ne iš valios, iš „kurios jisai plaukia, bet iš tikslo, kuriuo jis yra padarytas. „Tai yra tiesa del visų teisinių aktų, kaip ir del visų apskritai „valios aktų...

„Taip pat *viešojo agento padarytas aktas nėra viešas to- „del, kad jisai jo yra padarytas. Jis tėra viešas aktas būdamas „padarytas turint galvoje viešojo patarnavimo tikslą;* daugiausia, „kas galima pasakyti, tai kad viešojo agento padarytas aktas turi „būti prezumuojamas esant viešuoju aktu. Bet suinteresuotas as- „muo visuomet turi turėti galimumo tvirtinti ir įrodyti, kad iš „tikrųjų agentas, kurio yra padarytas aktas, veikęs svetimu, „ne viešojo patarnavimo tikslu; kad todel, kad aktas ir atro-

„dytų viešuoju aktu, jis vis delto iš esmės nesąs toks ir su-
„daras tai, kas tenka vadinti galios uzurpavimu arba galios
„naudojimu („abus de pouvoir"), keliančiu asmeniską agento
„atsakomybę, kas jau priklauso bendrųjų teismų kompeten-
„cijai...

„Sprendžiamojo tikslo sąvoka ir jojo esminis vaidmuo
„teisinio akto pobūdžio atžvilgiu turi dar vieną itin svarbų pa-
„darinį. Kad viešasis aktas būtų teisėtas („régulier") — ne-
„užtenka, kad darydamas jį viešasis agentas vadovautųsi bet
„kurio viešojo patarnavimo tikslu; reikia dar, kad tai būtų tas
„pats tikslas, kurį turėjo galvoj objektyvinė teisė, suteikdama
„šiam agentui kompetencijos jį padaryti. Tam tikras aktas
„gali būti teisėtas jo liečiamojo dalyko atžvilgiu, nes jis liečia
„kaip tik tą patį dalyką, kuris įeina į agento kompetenciją.
„Pastarasis (agentas), darydamas aktą, galėjo veikti viešojo
„patarnavimo tikslu. O tačiau aktas bus neteisėtas, jeigu vie-
„šojo patarnavimo tikslas, kuriuo vadovavosi agentas, buvo ne
„tas, kurį įstatymas turėjo galvoj, pavesdamas jam šiuo da-
„lyku kompetenciją.

„Šitoki yra išvada, kuri betarpiškai rišasi su tikslia tei-
„sinio akto koncepcija ir su aiškia sąvoka to vaidmens, kuris
„kiekviename valios akte tenka tikslo elementui. Kada eina
„kalba apie viešąjį aktą ir kada agentas, kad ir neabejotinai,
„veikė viešojo patarnavimo tikslu, bet vis delto ne tuo tikslu,
„kurį įstatymas turėjo galvoj, pavesdamas jam kompetenciją,
„tai tada sakoma, kad čion esąs galios iškreipimas. Bet aišku,
„kad čion neteisėtumas nėra taip svarbus, kaip pirmuoju atsi-
„tikimu, kur agentas veikė tikslu, neturinčiu nieko bendro su
„viešuoju patarnavimu. Čion bus paprastas galios iškreipi-
„mas, o ne galios uzurpavimas. Asmeniška agento atsakomy-
„bė čion nebus keliama, ir akto panaikinimas tegali būti admi-
„nistracinio teismo nuspręstas.

„Šis kompetencijos suvaržymas ne tiktai akto dalyko, bet
„ir jojo tikslo atžvilgiu sudaro labai stiprią garantiją prieš vie-
„šųjų agentų arbitrališkumą. Šito suvaržymo išvada yra ta,
„kad nieko nebepaliekama diskreciniam administracinio agento
„įvertinimui ir kad jau nebėra to, kas seniau vadinta diskreci-
„niais arba grynos administracijos aktais".

Taip dėsto teisinio tikslo ir galios iškreipimo teoriją žymus prancūzų mokslininkas Duguit, ir ši jojo koncepcija be abejo atatinka Prancūzijos administracinio teismo jurisprudenciją. Tenka pabrėžti, kad terminu „agentas" ar „viešasis agentas", kurį mes randame šiose Duguit'o teksto citatose, Duguit vadina valstybės valdininkus ir teisinius valdančius, vadinasi, tiek priklausomus administracijos organus, tiek vyriausybe — ministerius ir net patį respublikos prezidentą (tai atatinka Duguit bendrąją valstybės ir josios valdžios teoriją, kuria remdamasis jisai pačią valstybę laiko „socialinės teisės" apdraudimo aparatu arba visuomenės „armatūra", o visus valdančius ir jųjų priklausomus valdininkus — šios „socialinės teisės" vykdytojais, tad — visuomenės agentais (žr. II skyriaus 7 skyrelį).

33. „Galios iškreipimo" kontrolė skiriama ne etikai ir ne policijai, bet teisėtumui apdrausti. Kategoriško teisinio valdžios akto sąvoka „galios iškreipimo" kontrolėje. „Galios uzurpacijos" ir „galios iškreipimo" klasifikacija Duiguit'o apibūdinime. „Galios iškreipimo" pavyzdžiai.

Be abejo, Duguit pareikštos išdėstytose citatose mintys labiau ir tiksliau atatinka jurisprudencijos nusistatymą šiuo galios peržengimo klausimu, negu kad atatinka jį Hauriou šios institucijos įvertinimas, laikąs šį administracinio teismo funkcijos elementą administracijos etikos kontrole arba „administracijos policijos" vykdymu. Čion ne dorovė ir policija rūpi administraciniam teisėjui, bet teisinis nuoseklumas ir plačiau suprastas teisėtumas. Tai tėra tiesioginė teisėtumo apsaugos pagilinimo ir sustiprinimo išvada. Bet ginčas tarp Hauriou ir kitų šio administracinio teismo funkcijos elemento vertintojų iš tikrųjų nėra esminis ir svarbus. Tiek Hauriou, tiek kiti teigiamai vertina „galios iškreipimo" kontrolės instituciją ir pripažįsta ją vienu rimčiausiu teisinės tvarkos veiksniu valstybėje.

Čion yra įdomu konstatuoti, kad prancūzų jurisprudencija ir teisės mokslas, kad ir kitokiais teisiniais metodais, kitokiomis teismo organizacijos ir apskritai valdžios kontrukcijos institucijomis, prieina pagaliau tą pačią išvadą, kurią mes jau tu-

rėjome progos (žr. šio rašinio III skyriaus 19 skyrelį) konstatuoti Anglijos teisinės tvarkos režime: ne tas suteikia valdininko aktui valdžios akto pobūdžio, kad jis yra valdininko padarytas, bet tas, kad jis *tiek kompetencijos objektu, tiek savo tikslu yra kategoriškas teisinis aktas.*

Mūsų cituotame Duguit'o išdėstyme mes randame taip pat gana aiškią ir tikslią asmeniškos valdininko ir kategoriškos akto teisminio atsakingumo klasifikaciją bei tikslų „galios iškreipimo" sąvokos aprėžimą šios administracinio teisino proceso tvarkos funkcijai; jeigu administracijos organo padarytasis aktas ir savo objektu ir savo tikslu visiškai išeina iš šio organo kompetencijos ir dargi neturi nieko bendro su viešuoju patarnavimu, tai jisai, sudarydamas valdžios ar galios „uzurpaciją", būsiąs teismingas bendrajame teisme ir galėsiąs net sudaryti tarnybinį nusikalstomąjį darbą. Jeigu jisai, kad ir turėdamas viešojo patarnavimo tikslą, vis delto įžeidžia objektyvinę padariusio jį organo kompetenciją, tai, kaip mes žinome, (žr. V skyriaus 29 skyrelį), jis bus naikintinas „del galios peržengimo" kompetencijos atžvilgiu procesine „skundo del naikintinumo" tvarka. O tąja pačia tvarka jis būsiąs naikintinas *„del galios iškreipimo"* tais atsitikimais, kada jis kompetencijos atžvilgiu bus pilnai tvarkoje, bet tikslo atžvilgiu prieštaraus įstatymui.

Štai keli galios iškreipimo pavyzdžiai: *a.* prefektas, tvarkydamas reglamentu judėjimą prie geležinkelio stoties, draudžia visiems vežimams, išskyrus vienos transporto įmonės vežimus, įvažiuoti į stoties kiemą; be abejo, judėjimo prie geležinkelio stoties tvarkymas įeina į prefekto kompetenciją ir gali būti prefekto reglamentu atliktas; bet keleivių transporto monopolio nustatymas vienos transporto įmonės naudai prieštarauja tam tikslui, kuriuo įstatymas pavedė šį dalyką prefekto kompetencijai; tad čion yra galios peržengimas, ir šiuo pagrindu prefekto reglamentas yra naikintinas procesine „skundo del naikintinumo" tvarka; *b.* meras uždraudžia tiktai vienai muzikos draugijai eiti į viešąjį kelią, visoms gi kitoms draugijoms leidžia; *c.* ministeris pasinaudoja savo teise vertinti profesines viešųjų darbų įmonininko kvalifikacijas tam tikslui, kad pašalintų nuo varžytynių laimėjimo rengimo sutarčiai sudaryti savo politinį priešą, ir t. t. Visuose šituose atsitikimuose bus

tipingas galios iškreipimas, vadinasi, galios („imperii“) panaudojimas, kad ir kompetencijos ribose, bet ne tam tikslui, kuriuo ši kompetencija yra tam tikram organui pavesta.

Valstybės Tarybos praktika yra šiuo atžvilgiu labai turtinga įdomiais galios peržengimo pritaikinimo precedentais. Galios iškreipimo pagrindas yra taikintinas visiems visų administracijos organų teisiniams aktams, kurių kontrolė apskritai priklauso administraciniam teismui (žr. šio rašinio V skyriaus 10—16 skyrelius), ir del kurių ginčai yra svarstytini visais kitais skundų del galios peržengimo pagrindais. Galios iškreipimas, kaip administracinių aktų naikintinumo pagrindas, buvo vartojamas Valstybės Tarybos jurisprudencijoje jau XIX amžiuje; tad jis nėra naujas administracinio teismo padaras; visa eilė naujesnių XX amžiaus sprendimų išplečia jį ir tiksliau formuluoja.

34. Diskrecinės galios sąvoka. „Galios iškreipimo“ kontrolės ribos.

Vienu atžvilgiu ne visai galima, mano supratimu, sutikti su aukščiau cituotu Duguit dėstymu. Tai liečia, būtent, diskrecinės galios sąvoką. Duguit linksta ją kategoriškai neigti ir „galios iškreipimo“ instituciją laiko kaip tik aiškiausiu įrodymu prieš administracijos diskrecinę galią. Be abejo, išskyrus neteisingus administracinius aktus (nors ir jie nėra pilna žodžio prasme diskreciniai) tenka konstatuoti, kad ypatingos „diskrecinės galios“ aktų kategorijos administracinių aktų tarpe nėra. Kiekvienas teisingas administracinis aktas gali būti įskųstas ir gali būti galios iškreipimo pagrindu panaikintas, jei pasirodytų, kad jis padarytas su tikslu, prieštaraujančiu įstatyminiam tikslui. Tai tiesa. Tačiau iš to, kad nėra ypatingos tokių aktų kategorijos, negalima, man rodos, daryti išvados, kad jau ir pačios diskrecinės galios valstybės valdyme ir ypač administracijos funkcijoje nėra. Nes vis delto ir teisinių tikslų, kurių įžeidimas daro aktą naikintiną galios iškreipimo pagrindu ribose lieka plati iniciatyvos priemonių pasirinkimo ir jųjų tikslingumo vertinimo laisvė, kuri priklauso nevaržomai administracijos galiai, o tat ir sudaro „diskrecinį“ josios galios elementą, kurio ir pats Duguit iš esmės neneigia (ibidem,

301 — 303 pusl.), nors ir laiko jį, eidamas bendromis savo doktrinos tezėmis, „socialinės normos“ vykdymu; bet neneigdamas iš esmės šios iniciatyvos priemonių pasirinkimo ir tikslingumo vertinimo laisvės, žinoma — teisinės kompetencijos ir teisinių tikslų ribose, jis nesutinka tiktai vadinti ją „diskrecine galia“. Bet tai yra labiau terminologijos, negu dalyko esmės ginčas.

Žinoma, nėra teisės imperatyvo, kuris neturėtų jokio socialinio tikslo. Taip pat nėra ir negali būti kompetencijos arba viešosios funkcijos, kuri neturėtų jokio socialinio tikslaus ir tikslingo pagrindo; tad šio pagrindo, šio socialinio ir kartu teisinio tikslo iškreipimo klausimas visuomet gali būti keliamas ir gali sudaryti teisėtumo ar neteisėtumo kriteriumą. Bet šio socialinio ir teisinio pagrindo ribose paliekama kartais platesnė, kartais siauresnė diskrecinė galia (šiuo klausimu žiūr. dar II skyriaus 23 skyrelį ir V skyriaus 12 skyrelį). Kartais įstatymas, nepasitenkindamas bendromis kompetencijos ar funkcijos tikslumo ir tikslingumo ribomis, dar nustato kuriai nors pareigai ar tarnybiniam administracijos organo aktui specialų tikslą arba reikalauja ypatingų akto tikslumo ir tikslingumo motyvų. Tada, žinoma, diskrecinės galios ribos lieka siauresnės, o už tai galios iškreipimo kontrolė darosi platesnė (žr. šiuo atžvilgiu Roger Bonnard'o „Le pouvoir discrétionnaire des autorités administratives“ žurnale „Revue de Droit public“, 1923 m., 263—292 pusl., ir Michoud — „Etude sur le pouvoir discrétionnaire de l'administration“ 1923 m.).

Bet administracinio akto naikintinumas del galios iškreipimo turi administraciniame teisme dar tam tikrų ypatingų ribų, kurias nustato jam pats šios proceso tvarkos pobūdis, analogiškas, kaip esame sakę, civilinio ir baudžiamojo teismo kasacinei proceso tvarkai (žr. V skyriaus 1 ir 23—24 skyrelius). Teismas tegali konstatuoti galios iškreipimą tiek, kiek tas matyti iš bylos dokumentų, pačios administracijos pripažinimo arba ypač iš paties įskųstojo akto, bet jis negali daryti šiuo reikalu kvotos arba tardymo iš esmės. Faktiška klaida gali būti taip pat galios iškreipimo elementu. Jeigu įstatymas nustato tam tikram aktui ypatingą tikslą arba reikalauja jam tam tikrų motyvų, tai akto padarymas, be motyvų nurodymo, savaime sudaro galios iškreipimą.

35. Sprendimo pobūdis ir jojo išdavos administraciniame „del galios peržengimo“ procese.

Mes peržiūrėjome visas procesines skundo del galios peržengimo sąlygas ir visas jojo rūšis. Mums lieka dar peržiūrėti jojo teisinius darinius ar išdavas. Jomis ši procesinė tvarka skiriasi nuo kasacinės civiliniame ir baudžiamajame teisme. Joms turi įtakos administracinis šio ginčo pobūdis ir ypatingoji šios tvarkos kilmė; ši proceso tvarka yra kilusi, kaip mes esame sakę, iš hierarchinio skundo.

Ginčas del teisės bendruose teismuose ir jojo išdavos liečia tiktai ginčo dalyvius, ir teismo sprendimas jiems tėra privalomas; del visų kitų (trečiųjų) asmenų jis yra nesamas. Administracinio gi teismo ginčas del galios peržengimo gali būti užbaigtas sprendimu, kuris turi privalomos galios „erga omnes“ ir kuriuo gali naudotis visi piliečiai.

Administracinis teismas gali visiškai panaikinti įskųstąją administracinį aktą; šis panaikinimas ne tiktai padarys jį neprivalomą skundėjui, bet padarys jį visai nesamą lygiai taip pat, kaip kad jis būtų paties akto autoriaus atšauktas arba jojo tarnybinės vyresnybės panaikintas. Bet administracinis teismas negali padaryti nieko daugiau: jis negali šia proceso tvarka priteisti nuostolių atlyginimo. Jei nukentėjęs norės ieškoti nuostolių, jis tegalės iškelti naują ginčą „pilno teismingumo skundu“, bet jau sprendimas, padarytas pastaruoju skundu, nebeturės tų „erga omnes“ padarinių. Administracinis teismas, panaikinęs administracinį aktą „del galios peržengimo“, negali taip pat pakeisti šio akto — reglamentą arba nutarimą — nauju iš esmės reglamentu ar nutarimu; vadinasi, jis tegali aktą panaikinti, bet negali pats jo pakeisti, nes jis nėra veikliosios administracijos organas ir pats valdymo aktų daryti negali. Tuo pačiu veikliosios administracijos ir administracinio teismo suskirstymo dėsniu jis negali nustatyti to, ką turės padaryti veiklioji administracija, eidama jojo sprendimu, vadinasi, kurias išvadas ji turės padaryti iš šio sprendimo; jeigu, pavyzdžiui, administracinis teismas savo sprendimu panaikina del galios peržengimo neteisėtą valdininko pašalinimą nuo vietos, tai vis delto jis negali nuspręsti grąžinti jam šią vietą arba priimti jį atgal į tarnybą. Bet iš tikrųjų administracija visuomet pasiduoda Valstybės Tarybos sprendimui ir pati

padaro iš jo visas logiškas išvadas; pagaliau kad ir neturi administracinis teismas galios priversti administraciją pasiduoti jojo sprendimui ir padaryti iš jo išvadas, bet už tai atatinkamo kompetentingo administracijos valdininko atsisakymas įvykdyti teismo sprendimą sudarytų jo paties kaltę, už kurią jis būtų atsakingas prieš teismą.

Jeigu gi administracinis teismas atmeta skundą del galios peržengimo, tai aktas, žinoma, lieka galioje, bet šis atmetimas nekliudo kitiems, nedalyvavusiems išspręstajam ginče, asmenims iš naujo kelti tą patį ginčą tąja pačia procesine tvarka. Skundo atmetimo sprendimas sudaro „rem judicatam" tiktai to paties skundėjo atžvilgiu ir tai tik tiek, kiek jis mėgintų iš naujo kelti tą patį ginčą tąja pačia proceso tvarka. Vadinasi, skundo atmetimo sprendimas nebeturi galios „erga omnes" ir pasiduoda bendroms įsiteisėjusio teismo sprendimo galios taisyklėms (žr. Nézard op. cit. 359 — 360 pusl.).

36. „Pilno teisingumo" procesas administraciniame teisme. Jojo analogija su civilinio teismo ginčų sprendimu iš esmės. „Pilno teisingumo" sprendimo pobūdis ir išdavos.

Kita iš eilės ir paskutinė administracinio proceso tvarka reiškiasi vadinamojo „pilno teisingumo skundais" („recours de pleine juridiction"). Aš šią tvarką vadinsiu tiesiog „pilno teisingumo" procesu. Kaip aš jau turėjau progos sakyti (žr. šio rašinio V skyriaus 21skyrelį) — šis pilno teisingumo procesas skiriasi nuo „skundų del naikintinumo" proceso (kasacija ir skundai del galios peržengimo) tuo, kad jis numato ir sprendžia iš esmės ginčą tarp administracijos ir nukentėjusiojo ne tiktai del paties administracinio akto, bet ir del padarytos skriaudos, vadinasi, del žalos atitaisymo arba del nuostolių atlyginimo. Šiuo jis yra panašus nebe į kasacinį bendrųjų teismų procesą, bet į civilinio teismo ginčų sprendimą iš esmės.

Todel ir jo išdavos yra kitokios negu mūsų ką tik peržiūrėtos „skundų del galios peržengimo" proceso išdavos. Eidamas šiuo procesu administracinis teismas gali savo sprendimu jau ne tiktai panaikinti įskųstąjį aktą del jo neteisėtumo, bet ir nustatyti

naują teisinę būklę tarp bylininkų, priteisdamas iš administracijos, pavyzdžiui, nuostolių atlyginimą tam tikrame kiekyje. Aname mūsų aukščiau iššiūrėtame procese administracinio teismo sprendimas, naikindamas neteisėtą aktą, nelietė jokių panaikinimo padarinių santyky tarp bylininkų, — jam rūpėjo tik pats aktas, o santykio tarp skundėjo ir administracijos, susidariusio del šio akto ir del jojo panaikinimo, jis nelikvidavo. Čion gi sprendimui pavedama kaip tik šio santykio likvidavimas iš esmės.

Bet už tat čion sprendimas, eidamas gilyn į pačią santykio esmę, neina tiek toli platyn. Jis, kaip ir civilinio proceso sprendimas iš esmės, teturi galios tarp ginčo dalyvių, liečia tik tą vieną jo tvarkomąjį iš esmės santykį ir neturi jokio autoriteto „erga omnes". Tretieji asmens juo pasinaudoti negali; jei jie turi kokių nors pretenzijų prieš administraciją, kad ir tuo pačiu pagrindu, jie turi iškelti naują ir atskirą ginčą.

37. Įžeistoji skundėjo subjektyvinė teisė „pilno teisingumo" procese.

Taip pat ginčui (skundui) iškelti šis procesas, kaip ir civilinis bendruose teismuose, reikalauja iš skundėjo tos siauresnės kvalifikacijos, kurios nereikalauja „skundų del galios peržengimo" procesas (žr. V skyriaus 25—27 skyrelius), būtent įžeistosios skundėjo subjektyvinės teisės. Ne tiktai „bet kurio intereso", kaip aname procese, bet ir jokio tam tikro intereso, čion jau neužtenka, jeigu tiktai nėra įžeistosios subjektyvinės teisės. Nėzard, nurodydamas į šį šio proceso elementą, cituoja šiuos du pavyzdžiu, labai vaizdžiai rodančiu šį skirtumą: *a.* įsteigtos prie turgavietės kavinės savininkas negalįs iškelti administraciniame teisme skundo prieš miesto („commune") „pilno teisingumo" proceso tvarka, reikalaudamas nuostolių atlyginimo už tai, kad meras (prancūzų meras atatinka mūsų viršaitį valsčiuje ir burmistrą mieste) perkėlė turgavietę į kitą aikštę ir šiuo pakeitė kavinės prekybinei įmonei, nustojusiai savo nuolatinės lankytojų klientūros; *b.* vesdama viešuosius darbus administracija per apsirikimą iškasė akmenis iš mano akmenų kasyklų („carrière"), ir aš galėsiu administraciniame teisme reikalauti iš jos nuostolių atlyginimo, kaip tik šia „pilno teisingumo" pro-

ceso tvarka (Nézard op. cit. 361 pusl.). Kuo gi remsis šis procesinės kvalifikacijos skirtumas tarp kavinės savininko pirmame pavyzdy ir akmenų kasyklos savininko — antrajame? Kai del žalos ir nuostolių, tai kavinės savininko nuostoliai gali būti net daug didesni, negu akmenų kasyklos savininko; bet dalykas toks, kad kasyklos savininko bus įžeista subjektyvinė nuosavybės teisė, o kavinės savininko joki subjektyvinė teisė nėra įžeista, nes jis jokios apskritai subjektyvinės teisės nei į prekyvietę nei į kavinės laikymą šioje, o ne kitoje miesto aikštėje, nei į lankytojų klientūrą — neturėjo. Bus paliestas kavinės savininko interesas, be abejo, jis bus paliestas gal rimtai ir skaudžiai, bet ne subjektyvinė teisė. Kadangi, kaip mes žinome, „bet kuris interesas" suteikia suinteresuotam asmeniui procesinės kvalifikacijos kelti administraciniame teisme skundą del akto naikintinumo, tai šia tvarka kavinės savininkas, be abejo, galės kelti ginčą prieš mero įsakymą perkelti turgavietę, bet reikalaudamas ne senos padėties atstatymo arba žalos ir nuostolių atlyginimo, bet tiktai įsakymo panaikinimo, ir jeigu pasirodytų, kad mero įsakymas tikrai esąs kuriais nors pagrindais neteisėtas, tai kavinės savininkas skundą laimės; bet jeigu mero įsakymas pasirodytų teisėtas, tai skundas bus atmestas, visai neatsižvelgiant į nuostolių įrodymą, kuris anąja tvarka yra visiškai nesvarstytinas.

38. Administracinių aktų skųstinumo kvalifikacijos „pilno teismingumo" procese. Teisiniai administraciniai aktai. Hierarchinių instancijų išsėmimas. Administracinio teismo institucijos. Skundų formos sąlygos.

Kai del skųstinųjų „pilno teismingumo" proceso tvarka administracinių aktų, tai čion lyg ir nebūtų tikro ir esminio pagrindo laikytis šių aktų klasifikacijos į teisinius aktus ir materialinius aktus ir leisti kelti skundus tiktai del pirmųjų, nes ir antrieji, lygiai kaip ir pirmieji gali padayti piliečiams žalos ir nuostolių ir iš tikrųjų kaip tik iš jųjų daugiausia šie nuostoliai kyla. Tačiau Prancūzijoje ir ši administracinio teismo proceso tvarka numato tiktai teisinių aktų, bet ne paprastų materialinių aktų, skųstinumą. Bet veikiant 1900. VII. 17 įstatymui, kuriuo kiekvienas materialinis administracinis aktas gali būti, visai neatsižvelgiant

į veikliosios administracijos ir padariusios aktą vyresnybės sutikimą, paverstas teisiniu administraciniu aktu (žr. V skyriaus 9 skyrelį), šis aprėžimas didelės svarbos neturi. Be to, reikalaujama, kad prieš ginčo iškėlimą administraciniame teisme būtų pereitos hierachinės veikliosios administracijos instancijos ar laiptai ir tokiu būdu ginčo skundas patenka į administracinį teismą, kada jau veiklioji administracija galutinai atmetė skundėjo reikalavimus. Nézard (op. cit. 361 pusl.) aiškina šitą hierarchinių veikliosios administracijos „instancijų" ar laiptų išsėmimo reikalavimą paskutiniu užsilikusiu garsu senosios administracinės teorijos, laikiusios ministerius administracinio teismo funkcijos bendrosios kompetencijos teisėjais (grynai „rezervuoto teisingumo" šios funkcijos konstrukcijoje); pagal šią pažiūrą administracinio teismo organai būtų tiktai apeliacinėmis instancijomis skundams prieš veikliosios administracijos teismą. Bet kad ši teorija ir nebėra palaikoma, šis josios likutis procesinėje administracinio teismo organizacijoje, kaip konstatuoja Nézard, yra praktiškai pagrįstas tuo motyvu, kad esą tas apsaugo administracinį teismą nuo nereikalingų ginčų balasto, nes dažnai ginčas ir pretenzijos likviduosiąsi hierarchinėje pačios veikliosios administracijos veikimo eigoje.

Pats administracinis teismas šios proceso tvarkos atžvilgiu yra del kai kurių ginčų rūšių suskirstytas instancijomis (prefektūros tarybos, Valstybės Taryba); dalykai, kurie patenka į žemesniąją administracinio teismo instanciją (prefektūros tarybas), hierarchiniais veikliosios administracijos laiptais neina aukščiau prefekto, vadinasi, nepatenka į centro vyriausybės organus.

Kai del kitų paduodamų šia procesine tvarka skundų svarstytinumo sąlygų, tai tenka pareikšti del skundo padavimo termino, kad skundams, paduodamiems tiesiog Valstybės Tarybai, įstatymas nustato dviejų mėnesių terminą, skaitomą nuo skundžiamojo galutinio veikliosios administracijos nutarimo, bet už tai skundams, paduodamiems prefektūros taryboms, joks įstatymas jokio termino nenustato, o todel jurisprudencija taikina čion bendrąjį procesinį įsisenėjimo terminą, kuris yra Prancūzijoje labai ilgas — 30 metų!

39. „Pilno teisingumo“ proceso pobūdis ir jojo pavedimo administraciniam teismui pagrindai. Laferrière. Hauriou.

Pilno teisingumo procesas sudaro vieną prancūzų administracinio teismo ypatybę, kurią mes kitur retai užtiktume. Svarbiausia šio proceso dirva, tai piniginė administracijos (iš tikrųjų valstybės, savivaldybių ir eventualiai patrimonizuotų autonominių tarnybų, kaipo administracinių teisinių asmenų) atsakomybė už padarytus valdomiems nuostolius. Čion ir gludi žymiausias skirtumas dviejų stambiųjų prancūzų administracinio teismo funkcijos kategorijų, kurias atatinka šios dvi proceso tvarkos — skundų del naikintinumo procesas ir „pilno teisingumo“ procesas. Pirmas turi galvoj ir sprendžia tiktai objektyvinį administracinio akto teisėtumo klausimą, jo sprendimai yra lyg akademiški; antrasis įsikiša į santykį ir žiūri subjektyvinės teisės. Aš pavadinau pirmąjį procesą klasikišku ir tipingu administracinio teismo funkcijos elementu, nes iš tikrųjų jisai ne tiktai savo metodais, bet ir savo pobūdžiu bei išvadomis sudaro ypatingąją ginčo teismo rūšį; tuo tarpu „pilno teisingumo“ procesas yra, kaip esu sakęs, labai panašus iš esmės į tąją bendrųjų teisių ginčų sprendimo tvarką, kuria vadinama civiliniu teismu. Jei jis yra pavestas administracinio teismo organams, tai gal ne tiek del esminių savo žymių, kiek iš vienos pusės del formalaus valdžios funkcijų („galių“) suskirstymo, kas negali turėti reikšmės ten arba tol, kur arba kol administracinis teismas dar galutinai neatsipalaidavo nuo kai kurių „rezervuoto teisingumo“ žymių, nes kitaip jis organizaciniu atžvilgiu nebūtų artimesnis veikliajai administracijai, negu paprastieji teismai, o iš antros pusės del samprotavimų, panašių į tuos, kuriais iš bendrųjų civilinių teismų kompetencijos yra kartais išskiriama tam tikros ginčų rūšys ir pavedama specializuotiems paraleliams autonominiams teismo organams, kaip pavyzdžiui tam tikri prekybiniai (komerciniai) tesmai.

Šiam „pilno teisingumo“ procesui priklauso kaip tik daugiausia tie administraciniai „reikalų vedimo“ aktai („actes de gestion“), sudarą kurių nors tęstinų administracijos vedamų viešųjų reikalų aprūpinimo operacijų elementus; tai yra daugiausia įvairūs administraciniai įsakymai, liečią arba kilę, pav.,

iš rengimo ir tiekimo operacijų, valstybinio ar savivaldybių turto pardavimo, viešųjų darbų ir t. t.; iš tokių ypač įsakymų dažniausiai kyla įvairios pretenzijos, nuostolių atlyginimo reikalavimai, subjektyvinių teisių įžeidimai; šie įsakymai daugiausia liečia sutartinio (kontraktinio) pobūdžio santykius tarp administracijos ir atskirų asmenų; tai yra, kaip mes turėjome progos sakyti (žr. šio rašinio V skyriaus 18 ir 19 skyrelius), tie aktai, del kurių Laferrière'o ir kitų buvo, o iš dalies tebėra reikalaujama, kad kylą del jų ginčai, liečią ypač subjektyvinių teisių sritis, būtų perduoti bendriesiems civiliniams teismams. Bet jurisprudencija ir legislatūra eina Prancūzijoje kitokiu keliu, įskirdama juos į administracinio teismo kompetenciją, vykstančią kaip tik „pilno teisingumo" procesu, o lanksti ir rimta Valstybės Tarybos šių ginčų esmės sprendimo jurisprudencija pateisina šią tvarką ir duoda pagrindo manyti, kad bendrieji civiliniai teismai nebūtų pajėgę geriau šį darbą atlikti, o gal nebūtų sugebėję jį ir lygiai gerai atlikti. Ir kas svarbiausia, patenkinti yra šia tvarka ne tiktai administracijos reikalų gynėjai, arba valdininkai, bet ir patys ginčų su administracija bylininkai, pati palanki administraciniam teismui viešoji nuomonė, žiūrinti ne tiktai valstybės, kaipo viešosios galios ir fisko, bet ir piliečių subjektyvinių teisių ir visuomenės veiksnių reikalus. Doktrinoje gi šalininkai šios tvarkos, jų tarpe ypač Hauriou, nurodo į tai, kad visi šių ginčų tarp piliečių arba visuomenės veiksnių ir administracijos dalykai esą reglamentuoti, o tų reglamentų mokėjimas, tikslus orientavimasis juose nesąs lengvas ir negalįs būti reikalaujamas iš paprastojo civilinio ar baudžiamojo teisėjo, turinčio reikalo su civiliniu ir baudžiamuoju statutais ir apsunkinto dargi visa ir nuolat augančia painia novelų našta; esanti reikalinga specializacija, esanti reikalinga viešosios administracinės teisės sąvoka; administracinis teisėjas, kuriam priklauso ginčų del administracinių aktų naikintinumo sprendimas, turįs geriausių šios specialybės kvalifikacijų ir administraciniams pilno teisingumo ginčams spręsti; jis ir sugebėjimu orientuotis ir bendrų teisėtumo garantijų atžvilgiu geriausiai tinkąs šiai funkcijai. Be to, nurodoma į tai, kad naujų visuomenių socialinio gyvenimo ir bendravimo sąlygos ryškiai plečiančios ir didinančios kaip tik valstybės administracijos funkcijas; šis

plėtimasis savaime turėsiąs iškovoti ir savo ypatingas institucijas, jųjų tarpe ir specializuoto administracinio teismo instituciją visiems kylantiems del šių išplėstų funkcijų teisiniams ginčams.

40. Žalos ir nuostolių atlyginimas „quasi ex delicto“ problema.

Įdomus nuostolių atlyginimo klausimas mums čion teks kiek tiksliau išžiūrėti, ypač del kylančių ne iš sutarties santykių tarp administracijos (valstybinės administracijos, savivaldybių ir atskirų administracinių tarnybų, veikiančių kaip administraciniai teisiniai asmens) ir administruojamųjų (šiaip valdinių ir teisinių asmenų). Teisiniai ginčai piliečių su administracija gali liesti ne tiktai jų tarpusavių sutarčių vykdymą, kada iš tikrųjų santykis yra panašus į santykį tarp dviejų lygių asmenų, bet gali liesti ir tuos atsitikimus, kada administracijos veikimas ir kuris nors josios organų veiksmas, įžeisdamas subjektyvinę valdinio teisę, pačios valstybės jam pripažintą, daro jam nuostolių. Čion kyla ne sutarties vykdymo ir ne sutarties (pasižadėjimų) padarinių klausimas, bet atsakomybės „ex delicto“ arba „quasi exdelicto“ klausimas, kaipo antras nuostolių atlyginimo del įžeistos subjektyvinės teisės pagrindas. Kyla klausimas, ar kas atsako už šiuos nuostolius, administracijos ir josios organų padarytus valdomiems, o jei atsako, tai kas, būtent, ir kaip atsako.

Bendroje civilinėje teisėje veikia šiuo atžvilgiu tam tikras nuostatas, kuris sako, kad kiekvienas turi atlyginti kitam nuostolius, padarytus kuriuo nors jo darbu (veiksmu). Prancūzijoje šis nuostatas yra pareikštas veikiančio Napoleono Kodekso 1382 straipsnyje (jojo tam tikrą išplėtimą reiškia dar 1383 ir 1384 str.). Šis nuostatas turi ribų: **a.** reikia, kad būtų įžeista nukentėjusio subjektyvinė teisė, ir **b.** reikia, kad padaręs nuostolį būtų išėjęs iš savo subjektyvinės teisės ribų. Ar šis nuostatas yra taikintinas administracijos padarytiems nuostoliams?

Aplamai šiandien pripažįstama, kad administracija (vaistybė, savivaldybė, administraciniai teisiniai asmens) atsako už jos padarytus pavaldinių subjektyvinių teisių įžeidimais

nuostolius, jeigu, žinoma, šis įžeidimas nesudaro tiesioginio įstatymo imperatyvo vykdymo (bet tada jau netenka kalbėti apie subjektyvinės teisės įžeidimą, nes subjektyvinė teisė negali prieštarauti įstatymo imperatyvui), bet del šios atsakomybės konstrukcijos tenka padaryti daug labai rimtų pastabų: ji nėra taip aiški ir paprasta, kaip kad bendrosios civilinės piliečių atsakomybės konstrukcija, už tai kai kuriais atžvilgiais ji yra platesnė ir tiksliau apsaugo nukentėjusių reikalus.

Mes žinome (žr. šio rašinio III skyriaus 17—21 skyrelius), kad Anglijoje administracija, personifikuojamoji tobulios ir suvereninės karūnos, už jokius nuostolius „ex delicto" arba „quasi-delicto" neatsako; ji yra pilnai padengiama asmeniška valdininkų (ir ministerių) atsakomybe; tiktai del nekilnojamojo piliečių turto ir santykiams iš sutarčių yra pripažįstama valstybės quasi - atsakomybė prieš teismą („petiton of Right" institucija), kuri vis delto nėra kategoriška ir pareina nuo paties karaliaus, kaipo teisinio karūnos (valstybės, administracijos) reprezentanto, leidimo (žr. III skyriaus 23 skyrelį).

Ir Prancūzijos naujame režime, Didžiosios Revoliucijos nustatytame, ši atsakomybė ne iš karto buvo pripažinta. Ilgą laiką tai buvo griežtai neigiama bent del tos administracijos ar valdymo aktų kategorijos, kuri buvo vadinama „viešosios galios" aktais arba įvairiais kitais pavadinimais, turinčiais apibūdinti imperatyvinio įsakymo ir viešpatavimo pobūdį, besireiškiantį šiuose imperiumo ar viešosios galios aktuose ir neleidžiantį valdiniams kelti prieš juos arba del jų jokių ginčų. Motyvai buvo panašūs į anglų motyvavimą. Nukentėjusių atžvilgiu būklė buvo sunkesnė, negu Anglijoje, nes Anglijoje nukentėjęs valdinys, negalėdamas ieškoti teisme nuostolių iš administracijos (valstybės, karūnos), gali laisvai, nieko nevaržomas, kelti teisme ginčą del nuostolių atlyginimo prieš valdininką arba net patį ministerį, tuo tarpu Prancūzijoje del veikusios „administracinių garantijų" institucijos (žr. IV skyriaus 46 skyrelį), jis ir šiuo atžvilgiu buvo bejėgis; iškelti teisme bylą del nuostolių atlyginimo prieš valdininką jis tegalėjo gavęs leidimą iš tos pačios administracijos, turinčios pilnos galimybės nei pačiai neatsakyti nei leisti nukentėjusiam ieškoti nuostolių iš valdininko.

Mes žinome, kaip pamažu griuvo viena po kitos visos šios neteismingų „viešosios galios", „valdymo" ir kit. pavadinimų aktų konstrukcijos (žr. V skyriaus 10 — 12 skyrelius) ir kas iš jų beliko (žr. šio rašinio V skyriaus 13—16 skyrelius). Vėliau, Laferrière'o doktrinos metu, kada jau ši valstybės ar administracinių teisinių asmenų atsakomybė buvo pripažįstama, buvo, kaip mes žinome, mėginta klasifikuoti administraciniai aktai jųjų teisingumo atžvilgiu, kad ir panašiu kriteriumu, bet kitokia prasme. „Autoriteto aktų" („actes d'autorité") ir „reikalų vedimo aktų" („actes de gestion") klasifikacija (žr. šio rašinio V skyriaus 18 skyrelį) buvo iš esmės panaši į senąją „valdymo", „viešosios galios" ir t. t. aktų iš vienos pusės ir paprastųjų „administracijos aktų" iš kitos pusės klasifikciją. Bet čion jau abi kategoriji buvo laikomos teisingomis. Tačiau jųjų teisingumas turėjęs būti nevienodas. Tendencija buvo šitoki: „autoriteto aktai" teisėtumo kontrolės atžvilgiu priklausą administraciniam teismui, vykdančiam šią funkciją „ginčų del naikintinumo" ir „del galios peržengimo" tvarka; gi „reikalų vedimo aktai", kuriems atatinką ginčai del sutarties vykdymo bei del pasižadėjimų padarinių ir del nuostolių atlyginimo „ex delicto" (iš tikrųjų „quasi-ex delicto"), priklausą šiuo atžvilgiu bendriesiems civiliniams teismams, sprendžiantiems atatinkamus ginčus bendrais Civilinio Kodekso nuostatais (civilinių sutarčių ir pasižadėjimų bei 1382 str. nuostatais).

Šita Laferrière'o doktrinos išdava, Prancūzijos administracinės jurisprudencijos jau atmesta, tebėra aplamai populiari Europos kontinente. Ji, kaip matome, administracinio teismo funkcijoje nepalieka vietos „pilno teisingumo" ginčams, liečiantiems kontraktinius santykius ir nuostolių atlyginimo reikalavimus iš administracijos „quasi ex delicto". Pastarieji ginčai patenka bendrąja tvarka į civilinį teismą, o administraciniame teisme liktų ginčai „del aktų (išimtinai arba ypač „autoriteto aktų") naikintinumo".

Prancūzijoje ginčams su administracija del nuostolių atlyginimo laimėjo „pilno teisingumo" procesas administracinio teismo funkcijos ribose (del išimčių iš šio dėsnio žr. V skyriaus 20 skyrelį). Laferrière'o doktrina ir josios išdavos buvo nugalėtos. Ir kas svarbiausia, „pilno teisingumo" procesas

yra taikintinas tiek „reikalų vedimo", tiek „autoriteto" aktams. Šis procesas liečia tiktai pačios administracijos (valstybės, savivaldybių, administracinių asmenų), bet ne asmeniška valdininkų atsakomybę. Asmeniška valdininkų atsakomybė del šių nuostolių („ex delicto" ir „quasi ex delicto") priklauso bendriesiems teismams. Kadangi administraciniai aktai, iš kurių kyla šie nuostoliai, yra kartu padariusiųjų juos valdininkų darbais, tai esant atskirai ir atskira tvarka vykdomai iš vienos pusės pačios administracijos, o iš kitos — valdininkų atsakomybei už šiuos nustolius, kyla klausimas, kaip ir kuriais dėsniais ši atsakomybė yra tarp jų suskirstoma ir kada nukentėjęs turi kreiptis į bendrąjį teismą ieškoti atlyginimo iš valdininko, o kada — į administracinį teismą („pilno teisingumo" skundu) — į administracinį teismą ieškoti atlyginimo iš pačios administracijos. Mums teks žemiau šis klausimas išžiūrėti. Tuo tarpu paliesime dar pačios administracijos (valstybės ir t. t.) atsakomybės pagrindus ir formas.

41. Pačios administracijos atsakomybė nuostolių atlyginimo atžvilgiu; senasis šios atsakomybės pagrindas: tiesioginis įstatymo nuostatas. Atsakomybė bendruoju dėsniu. Nézard'o siūlomoji pačios administracijos atsakomybės pagrindų klasifikacija. Pralobimas be teisinio titulo.

Tenka pareikšti, kad ir pirma, kada dar galiojo senos „valdymo aktų", „viešosios galios aktų" ir panašios koncepcijos, išskiriančios pačios administracijos atsakomybę už nuostolius del įžeistosios subjektyvinės teisės, buvo atskiri šios atsakomybės kazusai, įsakmiai paties įstatymo nustatyti. Taigi skirtumas tarp anosios būklės ir dabartinės yra tas, kad tada ši atsakomybė tebuvo leidžiama tiesioginiu įstatymo nuostatu, kaipo išimtis, šiandien gi ji yra leidžiama savaime bendruoju dėsniu; ji tegalėtų būti išskirta tiesioginiu įstatymo nuostatu. Kuris gi yra šis bendrasis dėsnis? Plačiausia prasme jis galėtų būti apibūdintas viešuoju reikalu ir viešuoju valstybės organizuojamų patarnavimų pobūdžiu. Analizuodamas šį plačiausiąjį apibūdinimą, Nézard (op. cit. 362—366 pusl.) siūlo šią, mano supratimu, gana tikslią ir priimtiną šio bendrojo dėsnio klasifikaciją: pačios administracijos atsakomybės pagrinde

glūdį: **a.** tarnybos kaltė („faute du service"), **b.** pralobimas be teisinio titulo arba pagrindo („enrichissement sans cause"), **c.** lygybės prieš viešąją naštą įžeidimas („violation de l'égalité devans les charges publiques") ir **d.** socialinis rizikas („risque social"). Aš juos išdėstysiu nesilaikydamas nurodytos čion eilės, nes del pirmojo ir ketvirtojo elemento man teks truputį plačiau pasisakyti, tad pradėsiu nuo antro ir trečio, kuriuos išdėstysiu besilaikydamas Nézard'o dėstymo.

Pralobimas be teisinio titulo sudaro vieną iš keturių pačios administracijos atsakomybės už nuostolius pagrindų. Šis valstybės, savivaldybių vieneto arba kurios nors patrimonizuotos administracijos tarnybos turto pralobimas, kad jis ir būtų pasiektas visai taisyklingu ir teisėtu administracijos veikimu („viešosios galios" vykdymu) be jokios kieno nors (asmeniškos valdininko arba pačios tarnybos) „kaltės" arba teisinės klaidos, remiantis prancūzų administracinės teisės ir administracinės jurisprudencijos nustatytomis tezėmis, uždedas administracijai pareigą atlyginti pilietį, tapusį šios administracinės operacijos auka ir suteikusį valstybei (savivaldančiam miestui, valsčiui ir t. t.) šį pralobimą. Šiuo pagrindu, pav., įstatymas suteikia atlyginimo savininkui, kurio turtas yra nusavinamas arba rekvizuojamas. Tuo pačiu pagrindu ir be tiesioginio įstatymo teksto, administracinė Prancūzijos jurisprudencija suteikia nukentėjusiam turto atžvilgiu piliečiui atlyginimą visais tais atsitikimais, kada įvyksta netiesioginis nusavinimas (pav., atliekant kurią nors viešąją statybą, viešąjį kelią, tiltą ir t. t. — užgrobta per apsirikimą svetimos nenusavintos tam tikra tvarka žemės sklypas; nuosekliai, bendrais civilinės teisės nuostatais, turėtų būti leista užgrobtojo sklypo savininkui reikalauti statybą nukelti; jei tas būtų pavesta civiliniams teismams, vadovaujantiesiems civiliniu Napoleono Kodeksu, ši išvada turėtų būti padaryta; bet administracinės jurisprudencijos aiškinimais administracinė teisė tokios išvados padaryti neleidžianti — savininkas tegalįs reikalauti nuostolių atlyginimo „pilno teisingumo" skundu) arba aplamai nuosavybės teisės suvaržymas; taip pat, pav., tais atvejais, kada del atliktų viešųjų darbų piliečio turtui bus padaryta nuolatinė žala arba kada del kurio nors fisko monopolio įvedimo yra naikinamos privatinės įmonės ir t.t.

42. Lygybė viešosios naštos atžvilgiu.

Kai del pavaldinių lygybės, kuri yra saugojama tiek įstatymo ir teisių atžvilgiu, tiek uždedamos socialinio bendravimo dalyviams viešųjų pareigų ir viešosios naštos atžvilgiu, josios įžeidimas reikalauja tam tikro nukentėjusiojo atlyginimo; nesą titulo, kuriuo vienas valdinys privalėtų del viešųjų patarnavimų kentėti tai, ko nekenčia kiti; jeigu, pavyzdžiui, kuris nors atliktas viešasis darbas padarė žalos kurio nors piliečio namams ta prasme, kad šių namų vertė sumažėjo, kad jie pasidarė netinkami gyvenimui arba kad gyvenimas juose nebe taip patogus, kaip buvo prieš tai, namų savininkas galės reikalauti teisingo atlyginimo. Bet jeigu nuostolis kilo del bendrojo visiems piliečiams įstatymo arba reglamento, tai šitas bendrasis įstatymo arba reglamento pobūdis, liečiąs visus piliečius, esančius tam tikrose sąlygose, neduoda pagrindo reikalauti atlyginimo, pavyzdžiui, jei įstatymas ar reglamentas įsako visiems namų savininkams padaryti tam tikrus įtaisymus ar įrengimus, arba kada, pavyzdžiui, įstatymas draudžia tam tikrų nuodų vartojimą tam tikroje pramonės šakoje, nuo ko, žinoma, kenčia šių nuodų gamintojai. Tiesa, dažnai pats įstatymų leidėjas, leisdamas tokį įstatymą, pasirūpina įstatymo keliu pripažinti tam tikrą atlyginimą tiems piliečiams, kuriems teks nukentėti dėliai šio įstatymo; Nézard'o nuomone tai esanti įstatymo leidėjo malonė, o ne teisinė pareiga; tačiau yra ir priešingų nuomonių (Duguit), randančių, kad leidžiančioji įstatymus valstybė turinti pareigos atlyginti piliečiams, nukentėjusiems del išleistojo įstatymo.

43. „Tarnybos kaltė" kaipo pačios administracijos atsakomybės pagrindas. „Tarnybos kaltė" Nezard'o apibūdinimu. Pačios administracijos atsakomybės šiuo pagrindu praplėtimas į visus teisingus administracinius aktus.

Du peržiūrėtu pačios administracijos atsakomybės už nuostolius pagrindu — pralobimas be titulo ir lygybės įžeidimas—neturi tos svarbos, kurios turi du kitu pagrindu—vadinamoji tarnybos arba administracijos kaltė, kitaip vadinama „tarnybos faktu", ir vadinamasis socialinis rizikas. Mes sakė-

me, kad Nézard siūlo priimti visus šiuos pagrindus, skirstydamas tarp jų įvairius šios atsakomybės momentus. Jis šiuo mėgina lyg sutaikinti įvairias priešingas pažiūras, stengiančiąsias paremti visą šią atsakomybę kuriuo nors vienu iš šių pagrindų, ypač gi vienu iš dviejų paskutinių — tarnybos kaltės ir socialinio riziko; jis nori šiuo taip pat laikytis ne tiek doktrinalinio racionalizmo, reikalaujančio vieno kategoriško kriteriumo, vieno bendrojo dėsnio, kiek Valstybės Tarybos jurisprudencijos, vengiančios, bent šiuo atžvilgiu, kategoriškumo ir remiančios šios procesinės tvarkos sprendimus įvairiais pagrindais. Kategoriškame ginče tarp „tarnybos kaltės" tezės ir „socialinio riziko" tezės, du pirmu mūsų iššiūrėtu pagal Nézard'ą pagrindu, pralobimas be titulo ir lygybės įžeidimas, yra vienos ir kitos tezės šalininkų įtraukiama į jųjų ginamą šią arba tą tezę.

Kalbėdami apie vadinamąją „tarnybos kaltę" mes iš pradžios iššiūrėsime ją toje josios konstrukcijoje, kurią patiekia Nézard. Tai esąs bet kuris administracijos veikimo netaisyklingumas („irrégularité"), reiškiąsis veiksmu arba susilaikymu nuo veiksmo, daręs kam nors nuostolius ir padarytas ne nutarimu, bet vykdomuoju kurio nors viešojo patarnavimo aktu. Šitas netaisyklingumas ir sudarąs „tarnybos kaltę". Bet ši tarnybos kaltė nykstanti ten, kur yra arba grynai pripuolamas atsitikimas, kurio nebuvo galima iš anksto numatyti („cas fortuit"), arba pašalinė nenuveikiamoji jėga, teisinėje terminologijoje vadinamoji „vis major" („force majeure"), arba paties nukentėjusiojo kaltė, arba pagaliau asmeniška valdininko kaltė. Netaisyklingumas, be kurio nesą tarnybos kaltės, niekuomet nesąs prezumuojamas, jis turįs būti kiekvieną sykį įrodytas.

Kaip nurodo Nézard, ši tarnybos kaltė galinti sekti tiek „ex contracto", tiek „quasi ex delicto". Ji būsianti „ex contracto", kada administracija, išleisdama tam tikrą arbitrališkąjį „autoriteto" aktą („acte d'autorité" — žr. Laferrière'o klasifikaciją—šio rašinio V skyr. 19 skyrelį), apsunkina įvykdymą sutarties, sudarytos tarp valstybės ir koncesijos įmonininko arba rangovo, jeigu tik nėra nustatyta, kad sutarties sudarymo metu tas jau buvę šalių numatyta, kaipo galimas dalykas, kurio išdavos būsiančios šalims privalomos; jei nėra galima nustatyti, kad koncesijos laikytojas (rangovas ir t.t.) iš anksto buvo suti-

kęs pasiduoti tokio vienpusiško administracijos akto išdavoms, tai administracija turėsianti atlyginti jam tai, ko jis šio dėliai bus nustojęs. Administracijos atsakomybė nurodytomis ribomis del tarnybos kaltės „quasi ex delicto" remiantisi administracinės teisės teze, laikančia valdininką (ir teisinį valdantį) administracinio asmens (valstybės, valsčiaus, miesto ir t.t.) *organu*, tirpstančiu, taip sakant, administracijos asmeny. Jei kaltė negali būti inkriminuota pačiam valdininkui, kaipo atskiram asmeniui, jei ji nėra jo asmeniška, jei ji yra *organo* kaltė, tai turis tiesiog atsakyti tas viešasis teisinis asmuo, kurio organas tai yra padaręs, nes organas su asmenimi sudaro vienetą.

Valstybės Tarybos jurisprudencija pamažu praplėtė pačios administracijos atsakomybę šiuo tarnybos kaltės pagrindu į visus viešuosius patarnavimus, neišskiriant policijos, kuri ilgiausiai gynėsi prieš šį praplėtimą. Pavyzdžiui, pagal veikiančią dabar jurisprudenciją, administracijai tenka piniginė atsakomybė už nuostolius, padarytus nusikalstamuoju darbu pabėgusio kalinio, kurio kalėjimo administracija nesugebėjo sulaikyti kalėjime, arba už nuostolius del žaizdos, padarytos praeiviui gatvėje policininko, besistengusio sulaikyti vagį. Šitos atsakomybės praplėtimas šiuo titulu palietė ir savivaldybės ir viešąsias įstaigas ir aplamai visus administracinius teisinius asmenis. Tai virto bendrąja taisyklė, kuri nėra reikalinga tam tikrojo kiekvienam atsitikimui įstatyminio titulo. Atvirkščiai šiandien, jei įstatymų leidėjas norėtų atleisti kurią nors tarnybą arba kurią nors administracinę operaciją nuo šios atsakomybės, jis turi tai įsakmiai įstatymu pareikšti. Atleidimas nuo šios atsakomybės niekuomet nėra prezumuojamas.

44. Tarnybos kaltės ir asmeniškos valdininko kaltės klasifikacijos svarba.

Aukščiau išdėstytas Nézard'o patiektas „tarnybos (arba administracijos) kaltės" apibūdinimas bendrais bruožais atatinka šios „kaltės" sąvoką, kurią pagamino administracinė jurisprudencija ir kurią doktrinos dalis yra linkusi laikyti vieninteliu universaliu pačios administracijos atsakomybės pagrindu. Mes matėme, kad ši „kaltė" turi tokių ribų: a. pripuolamas atsitiki-

mas, kurio nebuvo galima numatyti, b. „vis major", c. paties nukentėjusiojo kaltė ir d. asmeniška valdininko kaltė. Kur yra vienas šių keturių elementų, ten „tarnybos kaltė" atkrinta, o tuo pačiu atkrinta ir pačios administracijos atsakomybė nuostolių atlyginimo atžvilgiu. Del trijų pirmųjų elementų nieko ypatingo pareikšti netenka: jie, šio pagrindo teorija, ne tiktai naikina pačios administracijos atsakomybę, bet ir apskritai likviduoja patį nuostolių atlyginimo reikalavimą. Kitas dalykas — del ketvirtojo elemento — del asmeniškos valdininko atsakomybės. Čion nuostolių atlyginimo reikalavimas lieka, bet atsakomybė krinta pačiam valdininkui asmeniškai, tuo pačiu atleisdama pačią administraciją nuo atsakomybės už savo organą; nes jei kaltė yra *asmeniška,* jei tai atskiras valdininko *asmuo,* o ne administracijos organas, yra nusikaltęs ir jei atsakomybė už nuostolius yra jungiama kaip tik su kalte, tai žinoma, negali būti jokio titulo administracijai atsakyti.

Bet kadangi nuostolių atlyginimo reikalavimas lieka, o administracinis aktas visuomet yra kartu ir tam tikro valdininko darbas, tai ir tenka nustatyti metodai ir kriteriumai, kuriais būtų galima kiekvienu atveju konstatuoti ar — jei tiktai kaltė ir nuostoliai yra — tai yra asmeniška valdininko ar pačios administracijos kaltė ir atsakomybė.

Valdininko asmeniškos atsakomybės už „asmenišką kaltę" ir pačios administracijos atsakomybės už „tarnybos kaltę" tezė senai jau yra nusistovėjusi administracinėje jurisprudencijoje ir virto klasikiška. Kaip sakiau, doktrinoje yra stipri srovė, laikanti šią „tarnybos kaltę" vieninteliu pačios administracijos atsakomybės pagrindu.

Be to, ši asmeniškos ir tarnybinės kaltės klasifikacija turi dar tos svarbos, kad su ja jungiasi ir bylos priklausomybės klasifikacija, nes asmeniška atsakomybė vyksta bendrąja civiline tvarka bendruose teismuose civiliniu arba baudžiamuoju procesu (civilinis ieškinys baudžiamoje byloje), pačios gi administracijos atsakomybė vyksta administraciniame teisme „pilno teisingumo" procesu (išskyrus ginčus, kylančius iš privatinių domėnų valdymo, ir kai kuriuos kitus — žr. V skyriaus 20 skyrelį).

45. Asmeniškos valdininkų kaltės sąvoka. Josios nusistovėjimas jurisprudencijoje ir doktrinoje. Senoji praktika „administracinių garantijų" režimo metu. Konfliktų Tribunolo jurisprudencija. Laferrière. Jèze. Hauriou. Duguit. Nézard.

Kyla klausimas, kada gi yra asmeniška kaltė? Kaip, kuriomis žymėmis ji galima pažinti? Klasifikacija, žinoma, turi būti šiek tiek dirbtinė, nes kiekviename netaisyklingame administracijos akte yra asmeniškas valdininko darbas ir kieno nors klaida; ir tarnybos kaltėje bus tam tikras kaltės autorius gyvųjų fizinių valdininkų tarpe. Mes matėme, kad Anglijoje visai nuosekliai prieita išvada, kad kaltė visuomet tegali būti valdininko, bet niekuomet pačios administracijos (valstybės, karūnos), kuri tegalėtų reikštis kategoriškais teisiniais aktais (žr. šio rašinio III skyriaus 21 skyrelį). Jei Prancūzijoje ši „kaltė" arba klaida suskirstoma tarp valdininkų ir administracijos, tai kuriuo gi dėsniu, kuri valdininkų darbo klaidų dalis arba rūšis bus įskirta į asmeniškąją jųjų kaltę?

Atsakymas į šį klausimą, kaip ir kiekvienas dirbtinėje konstrukcijoje, nėra lengvas nė savaime aiškus. Jurisprudencijoje seniau, kol veikė „administracinių garantijų" institucija (žr. šio rašinio IV skyriaus 46 skyrelį), šis klausimas teko spręsti pačiai administracijai, kuri iš tikrųjų galėjo ir valdininką nuo atsakomybės išgelbėti ir pati, jeigu panorėtų, apsisaugoti, spręsdama pati savo ginčą „rezervuoto teisingumo" metodu (žr. šio rašinio IV skyriaus 40 skyrelį). Jurisprudenciją, ypač valdininkų gelbėjimo atžvilgiu, buvo arbitrališka ir dažnai kazuistinė. Vėliau, pradedant nuo 1872 m., šis klausimas teko spręsti Konfliktų Tribunolui, nes kilus bendrajame teisme civiliniam ginčui del nuostolių atlyginimo prieš valdininką, prefektas, veikdamas administracijos vardu ir norėdamas apsaugoti valdininką, galėjo iškelti kompetencijos ginčą, spręstiną Konfliktų Tribunole (žr. šio rašinio IV skyiraus 48 skyrelį), kuris turėjo galutinai kiekvienu atsitikimu išsitarti, ar kaltė yra asmeniška ar tarnybos. Jokių įstatyminių nuostatų šiai klasifikacijai nebuvo; jurisprudencijai teko pačiai jos tezės nustatyti. Bendradarbiavo ir bendradarbiauja su ja šiame darbe doktrina. Buvo svyravimų, buvo įvairių klasifikacijos sistematizavimo bandymų. Buvo mėginta remtis esmine kaltės klasifikacija

sunkiosios ir lengvosios kaltės rūšimis. Laferrière savo garsiojoje knygoje taip pat bandė išspręsti šią klasifikaciją, bet jokių tikslių sąvokų nenustatė.

1909 m. Jèze („Revue du Droit Public" 1909 m. 274 pusl) pasiūlė tokią klasifikaciją, paremtą nuodugniu ir tiksliu jurisprudencijos analizu šiuo klasimu. Asmeniška kaltė esanti arba tada, kada galima konstatuoti valdininko „blogas noras" („mauvaise intention") arba kada kaltė yra „sunki"; „sunki" gi esanti kaltė šiais atsitikimais: *a.* kada valdininkas didžiai („grossiérement") suklydo vertindamas faktus, kuriais jisai parėmė savo pasielgimą, *b.* kada valdininkas didžiai („grossièrement") paklydo savo teisinės galios ribų atžvilgiu ir *c.* kada valdininkas įžeidė baudžiamąją teisę.

Hauriou ir Duguit (tai yra labai retas atsitikimas, kada šie du rimtu mokslininku, bent iš dalies, susitinka bendrojoje nuomonėje) kreipia ypatingo dėmesio į vieną ypač momentą, būtent į tai, ar aplinkybės arba faktai, sudarą valdininko klaidą, gali būti išskirti iš administracinio akto; jeigu gali, jeigu valdininko veiksmas yra, bent būtų normalinėmis aplinkybėms, nors nebūtų konkrečiai, išskirtinas iš paties administracinio akto, tai jis sudaraąs asmeniška valdininko kaltę (Hauriou — „Précis de Droit administratif", 372 pusl.). Duguit cituoja šiuo atžvilgiu kelis pavyzdžius iš Konfliktų Tribunolo jurisprudencijos: mokesčių inspektorius, darydamas reviziją tabako sandėly, konstatuojąs įvairius tvarkos peržengimus; tai esąs jo funkcionalinis administracinis aktas; bet prie šios progos jis kaltinąs vieną šio sandėlio tarnautoją nesąžiningu veikimu ir viešai vadinąs jį vagimi; pastarasis veiksmas esąs padarytas sąryšy su tarnybiniu aktu, bet esąs pilnai atskirtinas nuo tarnybinio ir sudaraąs, be abejo, asmeniška mokesčių inspektoriaus kaltę. Atskirtinas nuo administracijos akto valdininko veiksmas sudaraąs vieną asmeniškos kaltės rūšį. Kitą rūšį Duguit randa valdininko veiksme, glūdinčiame pačiame administraciniame akte, kaip jojo neatskirtinos esmės elementas, ir liečiančiame arba akto dalyką arba akto tikslą: tai esąs arba kompetencijos peržengimas arba galios uzurpavimas, kada aktas padarytas su tikslu, nieko bendro su tarnyba ar su viešuoju patarnavimu neturinčiu (Duguit — op. cit. III t., 280—284 pusl.; žr. taip pat šio rašinio V skyriaus 32 skyrelį).

Taigi būtų perdaug drąsu sakyti, kad prancūzų jurisprudencija ir doktrina jau būtų pajėgusi tvirtai nustatyti visus šios asmeniškos ir tarnybos kaltės klasifikacijos elementus. Klasifikacija tebelieka kazuistinė ir gana arbitrališka. Nézard (op. cit. 367 pusl.) pripažįsta, kad ji esanti netvirta arba, kaip jisai sako, „delikatinė" („delicate"); pats jis šitaip neaiškiai ir nedrąsiai apibūdina „asmeniską kaltę": „asmeniška kalte tai „esanti ne tiktai padaryta už tarnybos ribų, bet dargi kaltė, padaryta „tarnyboje, kurios nebūtų padaręs vidutinio uolumo valdininkas pagal funkcijos „įpročius, o taip pat kaltė, kuri rodo blogą jųjų autoriaus norą („mauvaise intention").

46. Asmeniškos kaltės klausimas aktuose, padarytuose vyresnybės įsakymu.

Vieną ypatingą asmeniškos kalbės klausimo elementą sudaro kaltės klausimas aktuose, valdininko padarytuose jojo vyresnybės įsakymu. Kai del kariškos administracijos (kariuomenės), tai Prancūzijoje veikia kategoriškas dėsnis, jog aktas, padarytas vyresnybės įsakymu, visuomet sudaro tarnybos, o ne asmeniską kario kaltę. Tai tvirtai nustato kariuomenės vidaus Reglamentas. Tai yra remiama kariškos drausmės reikalavimais, nes jeigu kareivis turėtų asmeniškai atsakyti prieš teismą už savo vyresnybės įsakymų vykdymą, tai gavęs įsakymą, jis kartais imtų abejoti jojo teisėtumu ir nevykdytų jojo, o sunku yra iš kiekvieno kareivio reikalauti, kad jis greitai ir tiksliai orientuotųsi ne visuomet aiškiais akto teisėtumo klausimais.

Painesnis yra šis klausimas civilinės administracijos atžvilgiu. Seniau, kol veikė „administracinių garantijų" režimas, Valstybės Taryba, nuo kurios tai parėjo, niekuomet neduodavo leidimo traukti teismo atsakmybėn valdininką už aktą, padarytą jojo vyresnybės įsakymu. Konfliktų Tribunolo jurisprudencija šiuo klausimu yra linkusi praplėsti asmeniškos valdininko kaltės ribas, bet vis delto lieka kazuistinė. Anglų sistemos dėsnis, jog joks vyresnybės įsakymas neatleidžia valdininko nuo asmeniškos atsakomybės už jojo padarytus tarnybinius aktus, toli gražu nėra Prancūzijoje jurisprudencijos priimtas, nors doktrinoje pav., Duguit (op. cit., III t., 283—290 pusl.) kategoriškai pasisako už asmeniską atsakomybę tose pačiose ribose, kuriose jisai ją ap-

skritai formuluoja (žr. V skyriaus 45 skyrelį), bet tenka turėti galvoj, kad, kaip pamatysime, Duguit'o sąvokomis asmeniška valdininko kaltė neatleidžianti pačios administracijos nuo atsakomybės. Del asmeniškos kaltės aktuose, padarytuose vyresnybės įsakymu, viena tėra tvirtai Konfliktų Tribunolo jurisprudencijos nustatyta tezė: jei yra baudžiamosios teisės įžeidimas, jei valdininko veiksmas turi nusikalstamojo darbo žymių, tai kaltė visuomet esanti asmeniška, ir joks vyresnybės įsakymas nedaraąs jos tarnybos kalte (Nézard — op. cit., 367—368 pusl.).

47. Klasikiškoji kategoriško dviejų — pačios administracijos ir asmeniškos valdininko — atsakomybių suskirstymo teorija.

Valdininkų asmeniškos kaltės teorija yra prancūzų administracinės jurisprudencijos ir doktrinos priimta be ginčų. Visų yra pripažįstama, kad ši asmeniška kaltė sudaranti asmeniškos valdininkų atsakomybės „ex delicto" ir „quasi ex delicto" pagrindą. Ginčytina ir neaiški tebėra šios asmenišos kaltės kvalifikacija, bet ne pats dėsnis. Už tai didžiausią ginčą kelia pačios administracijos atsakomybės pagrindo ir šios atsakomybes ribų klausimas. Klasikiška tenka laikyti toji šiuo klausimu teorija, kuri pačios administracijos atsakomybės pagrindą numato „tarnybos kaltėje" ir kategoriškai suskirsto atsakomybę už padarytus administraciniais aktais nuostolius *tarp* pačios administracijos (jei yra „tarnybos kaltė") ir valdininkų (jei yra „asmeniška kaltė"). Kas tai yra „tarnybos kaltė", tai mes jau žinome iš mūsų patiektojo Nézard'o apibūdinimo (žr. šio rašinio V skyriaus 43 skyrelį). Galima dar pasakyti, kad, kaip tas išeina iš to apibūdinimo ir iš asmeniškos valdininko kaltės sąvokos,— „tarnybos kaltės" sąvoka yra grynai negatyvi, nes tai esą tas, kas lieka išskyrus asmenišką kaltę. Vadinasi, jei aktas yra neteisėtas ar netaisyklingas, jei kas nors jame yra netvarkoje ir jei jo padaryti piliečiui nuostoliai įžeidžia subjektyvinę piliečio teisę, o šie nuostoliai negali būti pavesti pripuolamam netikėtam atsitikimui arba nenuveikiamai jėgai („vis major") arba paties nukentėjusio kaltei, ir jei iš kitos pusės nėra asmeniškos valdininko kaltės, tai tas ir būsianti „tarnybos kaltė", kaipo blogas, netikslus. klaidingas, *netikęs* viešųjų patarnavimų funkcionavimas, už

kurio padarinius šios funkcijos organizatorė ir vedėja — valstybė, valsčius, miestas, autonominis vienetas, tarnyba, įstaiga — turinti atsakyti.

Pagal klasikišką teoriją, atsakomybė kategoriškai susiskirsianti tarp valdininkų ir pačios administracijos: aut-aut, — arba valdininko atsakomybė civiliniame teisme bendrais civilinės teisės nuostatais esant asmeniškai kaltei, arba pačios administracijos atsakomybė administraciniame teisme „pilno teisingumo" procesu administracinės teisės nuostatais esant tarnybinei kaltei; niekuomet negalinčios sutapti iš karto abi atsakomybės, nei viena iš dviejų kalčių (asmeniška ir tarnybos) išskiriant kitą. Tokios tai yra klasikiškos teorijos tezės.

48. Opozicija doktrinoje prieš klasikiškos teorijos „tarnybos kaltės" dėsnį. Duguit. Pačios administracijos atsakomybės „quasi ex delictio" neigimas. Šio neigimo pagrindai.

Tačiau prieš klasikiškos teorijos tezes kilo doktrinoje opozicija, kuri pasižymi nepaprastu griežtumu ir palyti iš karto abi josios išvados: tiek pačią „tarnybos kaltės" sąvoką, tiek kategorišką atsakomybės suskirstymą. Opozicijos priešaky stovi mums žinomas, rimtas ir originalus mokslininkas — publicistas Duguit.

Duguit pradeda nuo pačios „tarnybos kaltės" sąvokos kritikos, pajuokia patį terminą, kuriame jis mato aiškią nesąmonę. „Negalima aplamai, sako jis (op. cit., III t., 434 pusl.), kalbėti „apie kurio nors kolektyvo kaltę. Kolektyvų asmenybė tai yra „fikcija. Galima tvirtinti, jog toji (ši asmenybė: M. R.) esąs pa„togus teisinės technikos padaras... Bet jokiu būdu negalima „sakyti, jog kolektyvas nusikalstąs. Tiesa, dažnai kalbama „apie kurios nors tautos arba kitokio kolektyvo nusikaltimus, „bet tai esanti paprasta literatūros formula, negalinti būti sunau„dota teisinės sistemos konstrukcijai. Vien tik žmogus — indi„vidas turi sąmoningos valios. Jis vienas tegali įžeisti teisę, jis „vienas gali nusikalsti ar civiliniu deliktu ar baudžiamuoju nusi„kalstamuoju darbu. Kalbėti apie kolektyvų nusikaltimus, apie „jųjų kaltes yra gryniausia metafora, ir to negali būti leista „pozityvinėje teisės konstrukcijoje".

Be abejo, pats terminas „tarnybos kaltė" arba „administracijos kaltė" nėra logiškas; nes nei tarnyba nei administracija tai

nėra net kolektyvai: tai tėra funkcijos, tai tėra sąvokos. Bet ir jeigu mes žodį „tarnyba“ ar „administracija“ pakeisime žodžiais „valstybė“, „miestas“, „valsčius“ ir t.t., vadinasi, įvesime į šį terminą tam tikrų kolektyvų, korporacijų, socialinių junginių ir vienetų sąvokos, ir laikysimės klasikiškos teisės mokslo srovės, laikančios ar pripažįstančios šiems kolektyvams, korporacijoms ir t. t. teisinę asmenybę, tai vis delto ir tada terminas „valstybės kaltė“, „miesto kaltė“ ir t.t.—nebus visiškai nuoseklus, nes ši dirbtinė teisinė šių socialinių vienetų asmenybė yra grynai reprezentacinė ir statutinė, tegalinti reikštis kategoriškų savo reprezentacinių atstovų veikimu, kuris, kaipo kategoriškas ir teisinis, negali „nusikalsti“. Neturėdami realios psichinės valios nei fizinio kūno šie kolektyvai arba teisiniai asmenys patys betarpiškai veikti negali, o tas, kas yra teisinėmis fikcijomis laikoma jųjų veikimu, tai tėra tam tikri kategoriškieji teisiniai jųjų reprezentantų veiksmai. Reprezentantanto darbas, išeinąs iš šių kategoriškų teisinių ribų, nustoja reprezentacinio pobūdžio ir virsta asmeniškų, bet ne kolektyvinio teisinio asmens, o gyvo žmogaus asmens darbu. Ir tiktai šitame gyvo žmogaus darbe, kuriame reiškiasi jo paties sąmoninga valia, gali būti kaltė. Tai gerai supranta ir žino visi, kurie naudojasi teisinių asmenų konstrukcija, ir todel teisės moksle tvirtai yra nustatyta tezė, jog apie baudžiamąją teisinių asmenų atsakomybę, kuri be kaltės nėra įmanoma, netenka kalbėti.

Nurodydamas į tai, Duguit, griaudamas klasikišką „tarnybos kaltės“ konstrukciją, sako, kad esanti nesąmonė skirstyti kaltę į „asmenišką“ ir „neasmenišką“, nes pastaroji negalinti būti; tas, kas vadinama „tarnybos kaltė“ — jei tiktai kaltė yra — esanti taip pat asmeniška: gal ji esanti daugybės valdininkų arba nesusektų valdininkų kaltė, bet vis delto arba ji esanti asmeniška arba visai jos nesą, ir tada apie jokią „kaltę“ netenka kalbėti.

Pats Duguit priima „asmeniškos valdininko kaltės“ sąvoką, kaipo asmeniškos valdininko atsakomybės pagrindą (žr. šio rašinio V skyriaus 45 skyrelį), bet jis neigia, kad būtų galima laikyti tai, kas neįeina į šią sąvoką, kažkokia neasmeniška kolektyvo „kalte“. Jo sąvokomis, kas neįna į asmenišką kaltę, tas visai jokios „kaltės“ nesudaro. Tiems, kurie paveda valstybei (arba bet kuriam kitam socialiniam vienetui) atsakomybę

„neasmeniškos“ arba „tarnybos kaltės“ titulu, jis nurodo, kad esą šiai „neasmeniškai kaltei“ esant visuomet iš tikrųjų arba daugybės asmenų arba nesusektų asmenų *asmeniška* kalte, nes tai išeiną iš pačios kaltės sąvokos ir iš teisinių asmenų konstrukcijos, nesą galima rasti jokios teisinio ar teisingo titulo, kuriuo būtų galima uždėti teisiniam asmeniui atsakomybė už gyvųjų trečių asmenų kaltę tiktai todel, kad jie, anieji tikri kaltininkai, nėra susekti arba kad jų yra labai daug.

Tad „tarnybos kaltė“, kaipo neva pačios administracijos (valstybės ir t.t.) atsakomybės „quasi ex delicto“ pagrindas, esąs, Duguit'o samprotavimais, nepriimtinas net pačios klasikiškos doktrinos sąvokomis, pripažįstančiomis kolektyvų (tarp kita ko ir valstybės) teisinę asmenybę.

49. Klasikiškos teorijos nusileidimas: ne „tarnybos kaltė“, bet „administracinis faktas“.

Viešpataujančios klasikiškos teorijos šalininkai, gal iš dalies ir patys suprasdami „tarnybos kaltės“ sąvokos dirbtinumą bei teisinį nenuoseklumą, būtų gal sutikę nusileisti šiai Duguit'o kritikai: jiems ne perdaug rūpi pats terminas „kaltė“ („tarnybos kaltė“), kuriuo jie mano išreikšti ne tiek subjektyvinį tarnybos arba administracinio teisinio asmens „nusikaltimą“, kiek objektyvinį *netikusio* tarnybos funkcionavimo momentą. Tad jųjų raštuose terminas „tarnybos kaltė“ dažnai pakeičiamas terminu „tarnybos faktas“ arba „administracinis faktas“ („fait de service“ „fait administratif“). Atsakomybės suskirstymą tarp valdininkų ir pačios administracijos jie nustato šitokiu atsakomybės pagrindo suskirstymu: *a.* asmeniška valdininko kaltė — asmeniška valdininko atsakomybė ir *b.* tarnybos arba administracinis faktas — pačios administracijos atsakomybė. „Tarnybos faktu“ arba „administraciniu faktu“ būtų toks faktiškas netikusio administracinės tarnybos funkcionavimo reiškinys, kuriame nesą galima konstatuoti asmeniška valdininko kaltė aukščiau nurodyta prasme (žr. V skyriaus 45 skyrelį).

Bet Duguit'o šis nusileidimas nepatenkina. Nes iš tikrųjų jam ne tiek rūpi „tarnybos kaltės“ sąvokos kritika, kiek iškėlimas naujo visai kitokios rūšies teisinio pačios administracijos atsakomybės pagrindo.

50. Naujo pačios administracijos atsakomybės pagrindo iškėlimas. Socialinis rizikas. Šio pagrindo dėsniai Duguit'o doktrinoje. Duguit'o išvados.

Jei Duguit kritikuoja ir įrodo „tarnybos kaltės" konstrukcijos nepriimtinumą, remdamasis pačiomis viešpataujančios doktrinos sąvokomis, pripažįstančiomis valstybę teisiniu asmenimi, o administraciją šio asmens organu, tai juo labiau jis turi neigti šią konstrukciją remdamasis pagrindinėmis savo doktrinos sąvokomis. Dalykas toks, kad Duguit, kovodamas prieš jo nemėgiamas teisines fikcijas (nors, tiesą pasakius, jis pats kartais tai pat naudojasi fikcijomis), atmeta visą eilę tokių nusistovėjusių teisinių konstrukcijų, kaip, pav., suverenitetas, organizuotų socialinių vienetų, jų tarpe ir valstybės, teisinė personifikacija, subjektyvinės teisės ir kitos. Taigi jojo doktrina kolektyvinių dirbtinių teisinių asmenų nepripažįsta. Duguit nuosekliai neigia teisinę valstybės asmenybę ir tuo pačiu atmeta visas teisines šios asmenybės išvadas. Jojo sąvokomis, valstybė nesanti joks suvereninis viešpats, joks monarchistinio arba demokratinio viešpatavimo („imperii") Leviathanas, valdąs valdinius, joki absoliutinė galia nei kita panaši baisenybė, bet ji tesanti viešųjų patarnavimų organizacija, tam tikros visuomenės „armatūra", josios lankstus funkcionalinis (tarnybinis) aparatas, sudarytas josios saugumui užtikrinti, socialinės teisės, socialinės normos — veikimui tarnauti. Ši socialinė teisė draudžianti kenkti socialiniam žmonių bendradarbiavimi, verčianti visus žmones, tiek dalyvaujančius šiame bendravime, tiek atsitiktinai susiduriančius su juo, gerbti šio bendravimo tvarką; pagaliau ji įsakanti visiems savo jėgomis uoliai prisidėti į bendrąjį darbą ir tarnauti bendriesiems tikslams. Socialinis žmonių bendravimas, arba visuomenė, esąs lyg didysis tarpusavių patarnavimų pasikeitimo mechanizmas, paremtas pajėgų suderinimo ir darbo suskirstymo solidarumu, gaminąs tam tikrą savo tvarką, normą, teisę; o valstybė esanti šio mechanizmo organizacija, šios socialinės teisės vykdymo aparatas ir šio solidarumo įmonė.

Ir štai šioje valstybės koncepcijoje kyla socialinio riziko, kaipo valstybės atsakomybės pagrindo, ideja. „Valstybės atsa-„komybė — sako Duguit (op. cit., III t, 435 pusl.) — tegalima „pagrįsti tam tikro socialinio apdraudimo ideja, draudimo, kuri

„atlieka kolegialinis iždas naudai tųjų, kurie yra nukentėję del „socialinių patarnavimų funkcionavimo, daromo visų žmonių „naudai. Pati sąvoka jungiasi su kita ideja, giliai įsiskverbusia „į šios gadynės tautų teisinę sąmonę, būtent, su visų žmonių „įvygybės viešosios naštos atžvilgiu ideja. Valstybės veikimas „cina viso kolektyvo reikalais; jojo našta neturi daugiau sver- „ti vieniems žmonėms, negu kitiems. Todel, jeigu iš valstybės „intervencijos susidaro kai kuriems ypatingi nuostoliai, kolek- „tyvas privalo juos atlyginti, vis tiek, ar būtų viešųjų agentų „kaltė ar jos visai nebūtų. Valstybė tam tikra prasme yra ap- „draudėja to, kas dažnai vadinama socialiniu riziku, t. y. rizi- „ku, kylančiu iš socialinio veikimo, besireiškiančio valstybės in- „tervencija. Valstybės atsakomybė visuomet yra pagrįsta šia „ideja net ir tada, kada yra josios agentų kaltė. Jei valstybė „tada yra atsakinga, tai visai ne todel, kad ji pati būtų nusikal- „tusi per savo agentų organus, bet, ir išimtinai, todel, kad „ji apdraudžia administruojamus nuo bet kurio socialinio riziko, „nuo bet kurios žalos, einančios iš josios intervencijos — ar tai „pastaroji būtų taisyklinga ir visais atžvilgiais tiksli ir tinkama, „arba, juo labiau, kada ji būtų lydima viešųjų agentų kaltės ar „apsileidimo. Administruojamas yra šiuo būdu apdraustas nuo „nuostolių ir žalos, kylančių apskritai iš valstybinio veikimo ir „ypatingai iš tokio veikimo, kuriame reiškiasi funkcionalinė „agento kaltė".

51. Socialinis rizikas, kaip pačios administracijos atsakomybės pagrindas, įstatymuose ir jurisprudencijoje.

Socialinio riziko ideja, kaipo pačios administracijos (valstybės, miestų, valsčių ir t.t.) atsakomybės pagrindas, jau nebėra šiandien Prancūzijoje tiktai tam tikros doktrinos srovės prasimanymas. Ji paskutiniais laikais pradeda jau kategoriškai reikštis įstatymuose; jau ir jurisprudencija kad ir be ypatingų nurodymų įstatymo tekste, bent kartais, pradeda orientuotis šia kryptimi.

Šios idejos pėdsakų galima susekti jau viename 1884. V. 5 įstatyme, kuris uždeda valsčiams ir miestams („communes") civilinę atsakomybę už žalą ir nuostolius, padarytus ginkluotos ar neginkluotos minios sunkiais ar paprastais nusikaltimais („cri-

mes et délits") prieš piliečių asmenis ar viešąjį arba privatinį turtą: bet ryškiau ir tiesiog kategoriškai nustato šį riziko dėsnį naujas 1914. IV. 16. įstatymas, keičiąs anąjį 1884. IV. 5. įstatymą; 1914 m. įstatymas uždeda šią atsakomybę net tiems valsčiams, kurie neturi savo žinioje policijos (1884 m. įstatymas atleido šiuos valsčius nuo atsakomybės), šiuo pabrėždamas, kad ši atsakomybė nieko bendro su valsčiaus „kalte" arba su „netikusiu" josios administracijos funkcionavimu neturi, nes valsčius, neturėdamas policijos, negali, žinoma, atsakyti „tarnybos kaltės" arba „administracinio fakto" pagrindu už tai, kas visai nuo jo nepareina; 1914 m. įstatymas eina dar toliau: jis šios atsakomybės pusę perkelia iš valsčiaus į valstybę ir šį perkėlimą aiškiai ir įsakmiai motyvuoja kaip tik socialiniu riziku (Duguit — op. cit., III t., 436 pusl. ir Nézard — op. cit., 364 — 365 pusl.).

Tas pats socialinio riziko pagrindas yra nustatytas dviem įstatymais—1914. XII. 26 ir 1919. IV. 17. įstatymais, kurie tuo pačiu titulu uždeda valstybei atsakomybę už piliečių turto žalą ir nuostolius, kilusius iš karo veiksmų (liečia tiek savosios, tiek priešo kariuomenės veiksmus). Iki Didžiajam Karui ši atsakomybės rūšis del karo įvykių nebuvo žinoma (Duguit ir Nézard — ibidem).

52. Socialinio riziko išdavos: a. pačios administracijos atsakomybės praplėtimas; b. dviejų — pačios administracijos ir asmeniškos valdininko — atsakomybių sutapimas.

Socialinio riziko ideja, kurią gina Duguit, turi tos didelės reikšmės mūsų svarstomam klausimui, kad ji ne tiktai keičia pačios administracijos atsakomybės pagrindą, bet, kas svarbiausia, žymiai keičia šios atsakomybės ribas, kurias buvo jai nustačiusi klasikiškoji „tarnybos kaltės" arba „administracinio fakto" teorija, o taip pat šios teorijos išvadas, liečiančias kategoriškąjį dviejų atsakomybių dviem kaltėm suskirstymą.

Jei tai tik būtų grynai formalus ir, taip sakant, scholastiškas pagrindo pakeitimas, be jokios įtakos išvadų pakeitimui, tai apie tai nevertėtų daug kalbėti. Bet savo išvadomis dalykas yra daug rimtesnis. Pirma, del pačios administracijos atsakomybės ribų. Socialinis rizikas jas žymiai praplečia

bent į tą pripuolamų atsitikimų („cas fortuit"), o gal ir nenuveikiamos pašalinės jėgos (vis major" — „force majeure") sritį, iš kurios ši atsakomybė buvo kategoriškai išskirta josios „tarnybos kaltės" pagrindu.

Antra, praplėsdama ją ir į priešingą ribų pusę, į asmeniškos valdininko kaltės sritį, ji kartu griauna kategorišką klasikiškos teorijos dviejų atsakomybių suskirstymą. Kaip mes esame sakę (žr. V skyriaus 47 skyrelį), klasikiškoji teorija, operuodama dviejų viena antrą išskiriančių „kalčių" sąvokomis, nuosekliai prieina išvadą, kad ten, kur yra asmeniška kaltė, del kurios kyla asmeniška valdininko atsakomybė, ten jau kartu negalinti vykti pačios administracijos atsakomybė, o už tai ten, kur „kaltė" yra pačios „tarnybos", ten negalinti vykti asmeniška valdininko atsakomybė.

Tuo tarpu socialinio riziko dėsniu tas visai nėra aišku nei logiška. Žinoma, kur nėra asmeniškos kaltės, ten negali būti ir asmeniškos valdininko atsakomybės. Šiuo atžvilgiu niekas nekeičiama. Tezė lieka socialinio riziko išvadų nepaliesta. Bet kad pačios administracijos atsakomybė būtų savaime būtinai išskirta tais atsitikimais, kada yra asmeniška kaltė, tas, remiantis socialiniu riziku, visai nėra aišku. Kaip tik atvirkščiai: socialinis rizikas (valstybinis apdraudimas nuo žalingų viešųjų patarnavimų išdavų) logiškai apima ir asmeniškos valdininko kaltės sritį. Argi ne vis tiek valstybės apdraudžiamam nukentėjusiam piliečiui, ar žala ir nuostoliai jam yra padaryti del valdininko asmeniškos kaltės ar be josios?

Ir jei mes įsiskaitysime į mūsų aukščiau cituotą Duguit'o socialinio riziko motyvavimą (žr. V skyriaus 50 skyrelį), tai mes pastebėsime, kad jis net kelis sykius ten yra pasisakęs ir pabrėžęs, kad socialiniu riziku valstybė atsakanti kaip tik ir už nuostolius, padarytus del asmeniškos valdininko kaltės. O kitoje vietoje Duguit dar ryškiau šitą pabrėžia. Jis net sako, kad jau jeigu tektų kalbėti apie „administracijos kaltę", kaipo pačios administracijos atsakomybės pagrindą, tai esą kaip tik šis pagrindas tiktų asmeniškos kaltės atsitikimams, nes esą tuo kaip tik administracija ir būtų daugiausia „kalta", kad ji pavedusi tam tikrą darbą netikusiam savo agentui, nusikaltusiam ir padariusiam nuostolius.

Žodžiu, socialiniu riziku Duguit kategoriškai praplečia pačios administracijos atsakomybę į asmeniškos kaltės sritį, neišskirdamas šiuo ir asmeniškos nusikaltusio valdininko atsakomybės. Vadinasi, šiuo pasiekiama ne dviejų atsakomybių suskirstymo, kaip kad moko klasikiškoji teorija, bet jųjų sutapimas asmeniškos kaltės srity. Šiam dviejų atsakomybių sutapimo klausimui Duguit paveda visą savo plačios knygos skyrių (op. cit., III t.).

53. Dviejų — pačios administracijos ir asmeniškos valdininko — atsakomybių sutapimas doktrinoje (Duguit, Jèze) ir jurisprudencijoje (Valstybės Tarybos 1918. VII. 26. sprendimas). Administracijos regresas prieš nusikaltusį valdininką.

Dviejų atsakomybių sutapimo klausimas yra vienas iš naujausių administracinio teismo doktrinoje ir juo labiau jurisprudencijoje. Jį buvo pirmą sykį iškėlęs Jèze 1910 m. žurnale „Revue du Droit public". Iš karto šiai idejai buvo priešingas ir pats Duguit, kuris ją šiandien karštai ir kategoriškai gina. Antrą sykį tas pats Jèze 1914 m. tame pačiame žurnale buvo ją iš naujo pakėlęs. Į Jèze'o iškeltą mintį atkreipė dėmesį. Kilo ginčai, klausimas pasidarė opus moksle. Pagaliau į Jèze'o nurodytą kelią pradėjo pamažu orientuotis ir jurisprudencija, nors, bent iki šiol, ne kategoriškai. Bet jau atskirais atsitikimais yra jurisprudencijoje precedentai. Ypač charakteringas yra šiuo atžvilgiu pasidaręs garsus Valstybės Tarybos 1918. VII. 26. sprendimas Lemonnier'o byloje, kuriuo Valstybės Taryba sankcionavo dviejų atsakomybių sutapimo tezę.

Plačiau į šios tezės smulkmenas aš nesigilinsiu. Nurodysiu tiktai, kad tie, — kurie šią tezę priima su Jèze'u ir Duguit'u priešaky, pripažindami šio dviejų atsakomybių sutapimo atsitikimuose nukentėjusiam galią pasirinkti savo nuožiūra vieną ar kitą atsakovą, nusikaltusį valdininką arba pačią administraciją (valstybę, valsčių ir t. t.), ir iškelti arba ieškinį prieš valdininką „ex delicto", arba „quasi ex delicto" bendrajame teisme, arba administracinio ginčo skundą prieš pačią administraciją „pilno teisingumo" procesu administraciniame teisme. arba net iš karto abiem keliais prieš vieną ir prieš kitą atsakovą (tiktai vykdymas būtų alternatyvinis), — leidžia ad-

ministracijai, iš kurios būtų priteistas nuostolių atlyginimas, regresą prieš nusikaltusį valdininką. Jie pripažįsta taip pat nepilną asmeniską valdininko kaltę ir todel nepilną atsakomybę, leisdami tada administracijos regresą tam tikroje atatinkančioje kalčiai dalyje.

54. Opozicija moksle prieš dviejų — pačios administracijos ir asmeniškos valdininko — atsakomybių sutapimą. Hauriou. Nézard. Šios opozicijos motyvavimas pavojumi teisėtumui.

Bet siūlomoji dviejų atsakomybių sutapimo institucija randa rimtų priešų doktrinoje, kurie kelia prieš ją protestą ne tiktai ir ne būtinai klasikiškos dviejų kalčių ir dviejų atsakomybių suskirstymo teorijos vardu, bet ir del svarbių teisėtumo apsaugos ir valstybes tvarkos bei valdininkų drausmės motyvų. Į tai nurodo tiek Hauriou, tiek Nézard.

Jie, ypač Hauriou, nurodo į tai, kad toks atsakomybių sutapimas praktikoje turėtų tos išdavos, kad nukentėję, galėdami patys pasirinkti atsakovą, visuomet, išskyrus gal nežymius atsitikimus, pasirinksią pačią administraciją, nes iš jos jie būsią tikri išieškoti priteistąjį jiems atlyginimą, o ieškojimas jo iš valdininko ir jojo privatinio turto būtų jiems ne tiek patogus; tai žymiai apsunkinsią valstybės, valsčių, miestų ir t. t. biudžetą neproduktingomis išlaidomis, o regresas valstybės, valsčių ir t.t. naudai mažai sversiąs ne tik todel, kad dažnai nebūsią iš ko šis regresas realizuoti, bet ypač todel, kad, kaip jau esanti parodžiusi buv. „administracinių garantijų" režimo praktika, administracija esanti linkusi padengti ir gelbėti savo valdininkus, tad ji šio regreso dažniausiai arba del apsileidimo arba del nusistatymo globoti savo valdininkus visiškai nekelsianti. Tai atgaivinsią skandališkas nelemto „administracinių garantijų" režimo praktikas dar blogesnėje formoje, brangiai kainosią visuomenei, o pagaliau, kas dar svarbiau, tas padarysią, kad valdininkai nustosią atsakomybės jausmo ir dar labiau apsileisią. Riziko veiksnys turįs būti rišamas ne su viešąja visuomenės funkcija, o kaip tik su viešuoju paties valdininko veikimu — su jojo asmeniška atsakomybe (Hauriou — op. cit., 136 pusl, Nézard — op. cit., 369 — 370 pusl.). Hauriou konstatuoja, kad ši socialinio riziko tezė vedanti į išdavas,

griežtai priešingas Anglijos sistemai: Anglijoj visuomet valdininkas pilnai padengia administraciją (žr. III skyriaus 18 ir 19 skyrelius), čion gi visuomet administracija turėtų pilnai padengti valdininką. Tai demoralizuotų valdininkus ir mažintų atsakomybės pajautimą ir teisėtumo drausmę administracijos aparate.

Šiuo aš baigiu plačiausią šio mano darbo dalį, kuri liečia administracinio teismo instituciją Prancūzijoje, kur jos plėtimasis buvo ir yra įdomiausias, turiningiausias tiek doktrinos, tiek jurisprudencijos atžvilgiu, ir kartu lanksčiausias. Man rodos, kad aš paliečiau ir užtenkamai tiksliai išnagrinėjau visas kylančias del administracinio teismo funkcijos problemas, o taip pat visa, kas liečia šios funkcijos vykdymo mechanizmą.

VI. Pabaiga.

1. Bendrojo administracinio teismo institucijos kitose valstybėse statutinis nelankstus pobūdis, kuriuo ji skiriasi nuo gyvos ir lanksčios prancūzų administracinio teismo institucijos.

Rengdamasis baigti šį darbą aš dar, kad ir labai trumpai ir tiktai keliais bruožiais, paliesiu administracinio teismo instituciją keliose stambesnėse Europos centro ir rytų valstybėse, ypač Vokietijoje, Austrijoje, Čekoslovakijoje ir Lenkijoje, nurodydamas, kaip šis dalykas yra tvarkomas pas artimesnius, stambesnius mūsų kaimynus. Aš nebekartosiu to, kas jau mano yra plačiau pasakyta sąryšy su prancūzų administracinio teismo kilme, evoliucija bei sistema ir kas sudaro bendrojo pobūdžio klausimus mano rašto tema. Tariu, kad skaitytojas, perskaitęs pirmus penkis skyrius, bus jau pakankamai pasiruošęs orientuotis visais administracinio teismo klausimais ir kad jam užteks kelių trumpų žodžių tam, kad pajėgtų suprasti šios institucijos organizaciją šioje ar kitoje valstybėje. Tat, žinoma, tenka turėti galvoje viskas, kas buvo aukščiau gana plačiai išdėstyta.

Administracinio teismo atžvilgiu, rodos, visoms kitoms valstybėms bendra yra tas, kad ši institucija atsirado jose ir išsiplėtė ne tuo, taip sakant, organiško kūrimosi metodu iš pačios konstitucinės tų valstybių konstrukcijos, kaipo plečiantisi pastarosios išdava, kaip kad ji išdygo ir išsiplėtė savo tėvynėje, Prancūzijoje, kur įstatymų leidėjui teko tiktai pasiektųjų išdavų kristalizavimo ar, daugiausia, tvarkymo darbas, bet kaip tik dirbtiniu josios steigimu, josios, taip sakant, dekretavimu įstatymais. Tas atsiliepė mažesniame šios institucijos lankstume tose valstybėse, kur ji buvo įgyvendinta šiuo dirbtiniu statutinio steigimo metodu, menkesniame socialiniame ir konstituciniame jautrume, tam tikrame funkcionaliniame ir organizaciniame kietume.

2. Administracinis teismas Vokietijoje nuo 1848 m. iki Didžiajam Karui.

Kai del Vokietijos, tai pačiame josios naujos konstitucinės santvarkos branduoly, vadinamame Frankfurto 1848 — 1849 m. Parlamente, apsireiškė administracinio teismo institucijos neigimas. Reaguodamas prieš įsigalėjusias senojoje Vokietijoje policinės valstybės tradicijas ir nepasitikėdamas administracija, su kuria buvo iki tol jungiama administracinių ginčų sprendimo funkcija, Frankfurto Parlamento priimtoji 1849 m. konstitucija buvo paskelbusi ypatingos administracinės justicijos panaikinimą ir bendrąjį dėsnį, jog apie visus teisės peržengimus sprendžia tiktai teismai (t. y., bendreji teismai).

Kilusi po to politinė reakcija šio bendrojo dėsnio įgyvendyti neleido, išskyrus Hamburgą ir kitus laisvuosius miestus. Administracinių ginčų sprendimas liko veikliosios administracijos žinioje. Pamažu daugely sudarančių Vokietiją smulkiųjų valstybių buvo įkurti atskirieji administraciniai teismai, kurių žemesniosius institucijos sutapdavo su veikliosios administracijos organais.

1863 m. buvo įkurtas pirmas administracinis teismas Badene; apie 1872 — 1873 m. steigiama administracinių teismų sistema Prūsuose; 1900 m. Saksonijoje ir t. t. Kaip bendroji taisyklė, aukštesnieji šio administracinio teismo organai buvo įkurti „deleguoto teisingumo“ dėsniais; bet tiktai aukštesnieji. Jie buvo atskirti nuo veikliosios administracijos, jųjų nariai teisėjai naudojosi tarnybiniu nepašalinamumu, iš jų buvo reikalaujama tam tikrų teisės (ir teismo) bei administracijos specialybės ir stažo kvalifikacijų. Žemesniosios instancijos, apygardų ir apskričių komitetai buvo, bendrai imant kartu ir administracinių ginčų sprendimo (administracinio teismo) ir administracijos organai; bet ginčams spręsti buvo įvedami į jųjų personalinį sąstatą savivaldybių atstovai ir, be to. jie turėjo laikytis tam tikrų procesinių teismo formų.

Bendro visos Imperijos administracinio teismo Vokietijoje nebuvo. Tiktai atskiromis, įeinančiomis į pačios Imperijos kompetenciją, valdymo sritimis buvo steigiamos administraciniams ginčams spręsti ypatingos įstaigos, kurios ir vykdė tam tikrame ypatingame sąstate administracinio teismo funkci-

jas, pav., imperinė draudimo valdyba (darbininkų socialinio draudimo srity), imperinė geležinkelių valdyba ir t. t. (prof. A. I. Jelistratov „Očerk administrativnogo prava", Maskva, 1923 m. 176 — 178 pusl.).

3. Administracinis teismas vokiečių Reicho 1919. VIII. konstitucijos 107 straipsniu. Administracinio teismo funkcija pavedama subjektyvinės atskirų asmenų teisės apsaugai. „Actionis popularis" išimtinais atsitikimais pavyzdžiai.

Kai del veikiančios Vokietijos respublikoje administracinio teismo konstitucijos tenka pareikšti štai ką. Administracinio teismo įsteigimas įstatymų leidimo keliu tiek pačiame Reich'e (federacijoje), tiek atskirose, įeinančiose į Reich'ą valstybėse arba „žemėse", kaip jos vadinamos konstitucijoje, numatomas pačios 1919. VIII. 11. Reicho konstitucijos (šios konstitucijos 107 straipsnis). Ši privaloma, pačios federalinės konstitucijos imperatyviškai visiems federacijos nariams įsakyta, administracinio teismo institucija, konstitucijos žodžiais, skiriama tam, kad ji gintų atskirus asmenis nuo administracinių įstaigų įsakymų ir reikalavimų (suprask: neteisėtų įsakymų ir neteisėtų reikalavimų). Jau šitame konstituciniame administracinio teismo funkcijos apibūdinime žymus yra josios susiaurinimas: ji skiriama ne objektyvinei teisinei tvarkai ar teisėtumui palaikyti valstybėje, bet atskirų asmenų arba valdinių reikalams ginti, vadinasi, ji turėsianti ne tiek viešojo, kiek privatinio pobūdžio.

Tad ji neturi to svarbaus ir plataus viešojo valstybinio pagrindo, kurio ši institucija turi Prancūzijoje ginčo „del galios peržengimo" formoje; ten skundėjas, iš kurio, kaip mes žinome, reikalaujama tiktai „bet kurio intereso" kvalifikacijos, kaipo skundo rimtumo, o ne subjektyvinio funkcijos momento garantijos, virsta veikliu objektyvinio teisėtumo apsaugos agentu, teisinės tvarkos rūpintoju, veikiančiu „actionis popularis" titulu be jokios subjektyvinės teisės titulo ir josios įžeidimo sąlygos (žr. šio rašinio V skyriaus 27 skyrelį). Vokiečių administraciniame teisme to, kaip bendrosios taisyklės, nėra; konkrečioje administracinio teismo organizacijoje, įsteigtoje atskirose „žemėse" visai nuosekliai laikantis šios Reicho kon-

stitucijos tezės, reikalaujama skundui pareikšti (administraciniam ginčui iškelti) kaip tik įžeistosios subjektyvinės skundėjo teisės kvalifikacija. Tiktai kai kuriais atsitikimais padaryta išimtis ir leista „actio popularis“: pav., viešojo kelio išvedimas arba panaikinimas gali būti kiekvieno piliečio administracinio teismo tvarka apskųstas, arba taip pat kiekvienam piliečui leidžiama kelti administracinis ginčas prieš rinkikų sąrašą arba prieš rinkimų išdavas. Išskyrus šiuos nežymius atsitikimus, kuriuose administracinio teismo funkcijos pobūdis buvo praplėstas, ir taip sakant, objektyvizuotas ir kurie del tam tikrų savo ypatybių (kaip viešojo kelio ar masinių politinių rinkimų atsitikimuose) iš tikrųjų buvo būtinai reikalingi šios išimties, visais kitais atsitikimais tvirtai yra palaikytas įžeistosios subjektyvinės teisės dėsnis, daręs šios funkcijos konstrukciją visai iš esmės panašią į subjektyvinę civilinio ginčo teismo konstrukciją.

4. Vokiečių administracinis teismas turi aiškaus „deleguoto teisingumo“ pobūdžio. Instancijų klausimas vokiečių administraciniame teisme. Jojo žemesniosios instancijos sutampa su veikliąja administracija; „Verwaltungsstreitverfahren“. Pilietiškas elementas Prūsų administraciniame žemesniųjų instancijų teisme.

Vokiečių administracinio teismo organizacijoje pastebimas aiškus formalinis administracinio teismo organų atskyrimas nuo veikliosios administracijos organų ir tuo pačiu kategoriškas teisinis „deleguoto teisingumo“ nustatymas administracinio teismo funkcijoje, kas Prancūzijoje iki šiol nėra taip kategoriškai suformuluota (žr. šio rašinio IV skyriaus 41 ir 42 skyrelius) ir kas, be abejo, sudaro formalės teisėtumo garantijos pažangą. Bet tas kategoriškai liečia tiktai aukštesniąsias administracinio teismo instancijas.

Išskyrus Brunsviką, kuriame aiškiai tėra vienas administracinio teismo organas, kaipo vienintelė instancija, kitose Reicho valstybėse ar žemėse instancijos (bent taja prasme, kad ir kai kurie neišskirti iš veikliosios administracijos organai turi kategoriškų administracinio teismo funkcijų, kad ir vykdomų „rezervuotu teisingumu“) yra kelios (2 — 3); tačiau

kai kuriose žemėse (pav., Oldenburgas, Anhaltas) ir žemesniosios instancijos yra sukonstruotos „deleguoto teisingumo“ pagrindais. Ten, kur žemesniosiomis instancijomis yra veikliosios administracijos organai, pastarieji vykdo administracinio teismo funkciją tam tikru administracinio ginčo teismo procesu (vadinamu „Verwaltungsstreitverfahren“). Aukštesnysis administracinis teismas veikia tiktai išsėmus veikliosios administracijos instancijas, sudarančias tokiu būdu žemesniąsias jojo instancijas.

Ypatingai Prūsuose, be Aukščiausiojo administracinio teismo, veikia, kaip žemesniosios instancijos, apygardų ir apskričių komitetai ar skyriai („Kreisausschüsse“ ir „Bezirkausschüsse“), kurie sudaro vadinamųjų garbės valdininkų („Ehrenbeamten“) kolegijas, pirmininkaujant tam tikram valstybės valdininkui; šios kolegijos susideda iš pilietiško veiksnio (piliečių ar visuomenės atstovai; apygardos skyriuose tikrųjų valdininkų skaičius didėja, bet vis delto jis neperžengia pilietiško veiksnio skaičiaus). Instancijų laiptai nėra nuosekliai ir vienodai išlaikyti (kartais del tam tikrų dalykų ginčas visai nepasiekia Aukščiausio administracinio teismo ir tuo pačiu neišeina iš administracijos ribų (žr. „Ankieta o Konstytucji z 17 marca 1921“, Kraków, 1924, prof. Wł. L. Jaworski — „Sądownictwo administracyjne“, 262—264 pusl.)

5. Atributyvinė vokiečių administracinio teismo kompetencija; išimtis. Kai kurie administracinio teismo funkcijos à priori veikimo atsitikimai. Kasacinės administracinių aktų kontrolės tvarka.

Administracinių teismų kompetencija yra Vokietijoje atributyvinė (ž. šio rašinio V. skyriaus 3 skyrelį); vadinasi, teismas sprendžia ne aplamai visus administracinius ginčus, kurie gali kilti, kaip kad ValstybėsTaryba Prancūzijoje, bet tiktai tuos, kurie jam yra įsakmiai tam tikrojo įstatymo pavesti. Kiekvienas administracinis įstatymas privalo nustatyti, ar kylantieji iš jo ginčai del teisės yra teismingi ar ne. Tiktai Prūsuose, ypatingai policijos ir mokesčių dalykuose, administracinio teismo kompetencija yra ne atributyvinė, o bendroji.

Vokiečių administracinio teismo funkcijoje yra atsitikimų (tiesa, išimties keliu), kada ši funkcija veikia à priori, o ne tiktai žiūri admnistracinių aktų teisėtumo — à posteriori. Šis administracinio teismo funkcijos vykdymas à priori sudaro labai svarbų teisėtumo apsaugos momentą; tas reiškia, kad administracinis aktas tegali įvykti teismo leidimu (sprendimu), vadinasi, jojo teisėtumas yra jau pačiame akto sumanyme konstatuojamas. Bet tai tiktai nežymi išimtis; pavyzdžiui, kai kuriose Vokietijos žemėse pramonės koncesija tegali būti atimta administracinio teismo nutarimu.

Šiaip jau administracinio ginčo teismo funkcija vyksta Vokietijoje kasacine (įstatymo saugojimo) administracinių aktų teisėtumo kontrolės tvarka (Jaworski op. cit., ibidem).

6. Vokiečių Reicho konstitucijos 131 straipsnis. Socialinio riziko dėsnis. Pačios administracijos atsakomybė apima ir asmeniškos valdininko kaltės sritį, tačiau ši atsakomybė vyksta civilinio, o ne administracinio teismo tvarka.

Pagaliau įdomu yra konstatuoti, kad atsakomybės klausimu už administracijos padarytus piliečiui nuostolius naujoji vokiečių teisinė tvarka kategoriškai sankcionavo socialinio riziko dėsnį, kuriuo ši atsakomybė pilnai tenka valstybei (eventualiai tam viešosios teisės teisiniam asmeniui ar „korporacijai", kuriam ar kuriai priklauso padariusi nuostolius administracija). Dėsnis, del kurio, kaip matėme (žr. V skyriaus 50, 51 ir 54 skyrelius), kyla tiek ginčų ir taip griežtai kovojama naujausioje prancūzų doktrinoje, naujoje pozityvinėje vokiečių teisėje, kuri, apskritai, įvykus 1918 m. revoliucijai, toli nužengė pirmyn socializacijos keliu, rado labai kategorišką išsprendimą. Tiesa, Vokietijoje tai neįeina į administracinio teismo funkciją, nes tas, kas Prancūzijoje sudaro „pilno teismingumo" procesą administraciniame teisme (žr. šio rašinio V skyriaus 36 skyrelį), ką prancūzų doktrinoje ypač karštai palaiko Hauriou ir kas jau ten yra nusistovėję, Vokietijoje tebepriklauso bendriesiems „civilinio" ginčo funkcijos teismams, bet mums vis delto tenka tai paliesti, nes iš esmės tai liečia administracinio teisėtumo problemą. Šis socialinio rizko dėsnis, kaipo pačios administracijos atsakomybės pagrindas, buvo Vokietijoje net pačioje rašytoje federacinėje konstitucijoje užfiksuotas ir virto for-

maliniu konstituciniu visos federacijos nuostatu, varžančiu tiek federacinį įstatymų leidėją, tiek visų dalyvaujančių Reiche „žemių“ (kraštų) teisinę tvarką. Tai yra Reicho konstitucijos 131 straipsnis, kuris šitaip skamba: „Jeigu valdininkas, vyk„dydamas įtikėtą jam viešąją galią, peržengs savo tarnybinę „pareigą trečiojo asmens atžvilgiu, tai principialiai atsakomy„bė už tai tenka valstybei arba korporacijai, kurių tarnyboje „šis valdininkas randasi. Paliekama regresas prieš valdininką. „Kreipimasis į bendruosius teismus negali būti užkirstas. „Smulkmenos bus tam tikro įstatymo nustatytos“.

7. Administracinis teismas buvusioje Austrijos Imperijoje. Administracinio teismo funkcijos apibudinimas teismo Sutvarkymo Įstatyme. 1875. X. 22., 1894. III. 12. ir 1905. IX. 21. įstatymai apie administracinį teismą. Šios konstrukcijos pasiskolinimas naujoje Austrijos respublikoje, Čekoslovakijoje, Slavonijoje ir Italijoje („paveldėtiems“ iš Austrijos kraštams).

Buv. Austrijos Imperijoje administracinio teismo funkcija buvo suskirstyta tarp administracinio Teismo, Imperijos Teismo („Reichsgericht“) ir kelių ypatingųjų administracinių teismų. Administracinio teismo funkcijos pamatas buvo nustatytas pagrindiniame Teismo Galios Sutvarkymo Įstatyme, kurio 15 str. 2 p. šiaip apibūdindavo šią funkciją: „Jeigu kas tvir„tina, kad del administracinės valdžios nutarimo ar įsakymo „esančios įžeistos jo teisės, tai jam leidžiama siekti savo preten„zijų administraciniame teisme prieš administracinės valdžios „atstovą“.

Šiuo apibūdinimu būtų galima sukonstruoti administracinio teismo funkcija ne tiktai tuo procesu, kuris Prancūzijoje vadinamas procesu „del aktų naikintinumo“ („en annulation“) ir kuris, kaip *maximum*, tegali nutarti įskųstojo neteisėto akto panaikinimą (žr. V skyriaus 35 skyrelį), bet ir tuo procesu, kurį mes Prancūzijoje pažinome „pilno teismingumo“ procesą („de pleine juridiction“) vardu ir kuris paveda šiai funkcijai santykio sutvarkymą „in merito“ — iš esmės (žr. šio rašinio V skyriaus 36 skyrelį). Bet šiuo atžvilgiu visų išvadų iš šios tezės nebuvo padaryta. Pareikštoji tezė aiškiai suformulavo

subjektyvinės teisės apsaugos dėsnį, šiuo išskirdama objektyvinio teisėtumo dėsnį.

Pasiremiant šiuo pagrindu buvo išleistas 1875. X. 22. įstatymas apie Administracinį Teismą, papildytas dviem — 1894. III. 12. ir 1905. IX. 21 — novelom. Subjektyvinės skundėjo teisės įžeidimas ir administracinių ginčų sprendimas kasacine tvarka — à pasteriori, vadinasi, išsėmus visas veikliosios administracijos instancijas, apibrėždavo šio Administracinio teismo funkciją. Šią konstrukciją su tam tikrais pakeitimais, liečiančiais tiek kompetenciją, tiek administracinių teisėjų būklę („delegуoto teisingumo" dėsnio išplėtimo kryptimi) pasisavino tiek naujoji Austrijos respublika (1919. II. 6. įstatymas ir 1920 X. 1. konstitucija) tiek Čekoslovakija (1918. XI. 2. įstatymas), tiek valstybės, „paveldėjusios" buv. Austrijos teritorijos dalis, būtent, išskirtiesiems iš Austrijos kraštams (1919. XI. 14. dekretas Italijos anektuotoms buv. Austrijos provincijoms, tautinės vyriausybės Liublianoje 1919. XI. 14 įsakymas Slavonijai).

8. Buvusis Imperijos Teismas Austrijoje. Trys jojo kompetencijos elementai: a. kompetencijos konfliktų sprendimas, b. pretenzijų prieš valstybę ir prieš kraštus sprendimas ir c. ginčai del politinių piliečių teisių įžeidimo. Kompetencijos konfliktų sprendimo tvarkos apibūdinimas; josios likimas naujoje Austrijos respublikoje (Konstitucinis Teismas) ir Čekoslovakijoje.

Žymesnį objektyvinio teisėtumo apsaugos dėsnį mes galime konstatuoti buv. Imperijos Teismo („Reichsgericht") kompetencijoje, kiek pastaroji turi administracinio teismo funkcijos pobūdžio. Šis teismas ir jojo kompetencija buvo tvarkoma pagrindinio 1867. XII. 27. ir organizacinio 1869. II. 18. įstatymų. Imperijos Teismo kompetenciją sudarydavo: a. kompetencijos konfliktų sprendimas tarp teismų ir veikliosios administracijos, taip pat tarp atskirų autonominių kraštų, seimų ir „kraštų skyrių" (sui generis autonominė atskirų kraštų vietos vyriausybė) iš vienos pusės ir valstybės ministerijų — iš kitos, pagaliau tarp įvairių kraštų seimų ir įvairių „kraštų skyrių"; b. galutinis ir in merito, iš esmės, atskirų kraštų pretenzijų prieš valstybę, valstybės prieš atskirus kraštus, atskirų

kraštų vieno prieš kitą ir valdinių prieš valstybę ir atskirus kraštus sprendimas; c. ginčų sprendimas piliečių skundais del konstitucijos suteiktų ir garantuotų jiems jųjų politinių teisių įžeidimo.

Šie trys svarbūs Imperijos Teismo kompetencijos elementai sudarydavo lyg tris atskiras proceso tvarkas. Kai del pirmos — kompetencijos konfliktų sprendimo, tai buvo gal ne tiek administracinio teismo tikrąja prasme, kiek formalaus įsteigtosios valdžios funkcionalinių galių suskirstymo apsaugos bei kontrolės funkcija, iš esmės einanti gal labiau į konstitucinio, negu administracinio teismo funkciją. Naujoje Austrijos respublikoje ji teko naujai įsteigtajam labai įdomiam Konstituciniam Teismui („Verfassungsgerichtschof"; del šio Konstitucinio Teismo žr. P. Tamošaičio straipsnį Lietuvos Teisininkų Draugijos leidžiamame žurnale „Teisė", 1926 m. Nr. 9; pažymėsiu, kad be kompetencijos konfliktų sprendimo funkcijos, perimtos iš buv. Imperijos Teismo, ir be pagrindinės konstitucinio teismo funkcijos, liečiančios paprastųjų įstatymų bei valstybės arba „Sąjungos" ir žemių vyriausybių aktų konstitucingumo kontrolės, šiam Konstituciniam Teismui priklauso iš administracinio teismo funkcijos srities skundai prieš ministerius ir rinkimų teismo kompetenciją). Čekoslovakijoje šitas buv. Imperijos Teismo kompetencijos elementas (kompetencijos konfliktų sprendimas), — padalinus kompetencijos konfliktų sprendimą tarp teismų ir veikliosios administracijos, o taip pat tarp bendrųjų ir Aukščiausio Administracinio Teismo, paritetiniam kompromisiniam skyriui ar „senatui", analogiškam Prancūzų Konfliktų Tribunolui (žr. IV skyriaus 47 skyrelį) ir, būtent, susidarančiam iš trijų Aukščiausiojo (bendrojo kasacinio) Teismo ir trijų Aukščiausiojo Administracinio Teismo teisėjų, pirmininkaujant vyriausybės paskirtajam trejiems metams pirmininkui, — nustojo svarbos; jis nustojo svarbos todel, kad Čekoslovakijai virtus unitarine respublika, jokių autonominių seimų ir autonominių vietos vyriausybių, o todel ir jųjų kompetencijos konfliktų nėra (išimtį sudaro Karpatų Rusės teritorija Čekoslovakijos suverenumo ribose, bet tai yra ypatingas sui generis valstybinio bendravimo santykis, tvarkomas ypatingais dėsniais ir nesudaras bendros kraštų autonomizacijos klausimo).

9. Pretenzijų prieš valstybę ir prieš kraštus sprendimo tvarka; josios apibūdinimas; josios likimas Austrijos respublikoje ir Čekoslovakijoje. Ginčų del politinių piliečių teisių įžeidimo sprendimo tvarka; josios apibūdinimas; josios likimas Austrijos respublikoje ir Čekoslovakijoje. Ypatingieji administraciniai teismai Austrijoje.

Antrasis buv. Imperijos Teismo kompetencijos elementas ar antroji jojo funkcijos tvarka, liečianti pretenzijų prieš valstybę ir kraštus sprendimą, buvo iš esmės panaši į žinomąjį mums „pilno teisingumo" procesą Prancūzijoje (žr. V skyriaus 36 ir sek. skyrelius). Austrijos respubl.koje ji dabar taip pat teks Konstituciniam Teismui, nors iš esmės sudaro administracinio, jeigu ne civilinio, kaip kad kai kurie mano, teismo funkcijos sritį (tai yra ginčytina tarp administracinio ir civilinio teismo sritis) (žr. V skyriaus 39 skyrelį). Čekoslovakijoje ši sritis buvo šitaip sutvarkyta: tie šios rūšies ginčai, kurie yra perėję visus veikliosios administracijos hierarchijos laiptus (quasi-instancijas), patenka į Administracinį Teismą, tie gi, kurie netinka eigai hierarchiniais administracijos laiptais, priklauso tiesiog bendriesiems teismams.

Pagaliau trečioji buv. Imperijos Teismo funkcijos tvarka, ginčų del konstitucijos garantuojamų politinių piliečių teisių įžeidimo procesas, turėjo buv. Austrijos Imperijoje tos ypatybės, kad Teismas, žiūrėdamas šiuos ginčus išsėmus visas administracines „instancijas", negalėjo savo sprendimu naikinti atatinkamų skundžiamųjų administracinių aktų, įžeidžiančių šias politines teises, o tiktai *konstatuodavo* sprendimu jųjų teisėtumą ar neteisėtumą (sui generis teisėtumo ekspertyzos, o ne teisėtumo kontrolės ir realios apsaugos — garantijos funkcija). Austrijos respublikoje ir ši kompetencija teko Konstituciniam Teismui, kuris sprendžia kasacijos tvarka. Čekoslovakijoje gi ji teko Administraciniam Teismui, išskyrus politinių rinkimų teisių įžeidimo ginčus, pavestus ypatingajam Rinkimų Teismui (del Rinkimų Teismo Čekoslovakijoje žr. mano „Reprezentacija ir mandatas" 114 ir tol. pusl.).

Be to, Austrijos respublikoje yra keli ypatingi administraciniai teismai, kaip antai patentų teismas, invalidų atlygi-

nimo teismas ir kiti įsteigti administraciniams ginčams, liečiantiems kai kurias atskiras tam tikras valdymo šakas (žr. Jaworski — op. cit., 257—262 pusl.).

10. Konstituciniai administracinio teismo funkcijos pagrindai Lenkijoje. Lenkijos 1921. III. 17. konstitucijos 73 straipsnis. Instancijų sistema. Pilietiško veiksnio bendradarbiavimas su profesiniu teisėjų veiksniu administracinio teismo funkcijoje. Objektyvinės teisinės tvarkos, o ne subjektyvinės teisės dėsnis. Išskyrimas iš administracinio teismo funkcijos administracijos padarytų nuostolių atlyginimo sprendimo.

Pagrindinis įstatymo tekstas, kuriuo remiasi administracinio teismo funkcija Lenkijoje — tai Lenkijos 1921. III. 17. konstitucijos 73 str., kuris skamba šitaip: „Padarytųjų tiek valstybinės, tiek savivaldybių administracijos srity administracinių aktų teisėtumui spręsti tam tikras įstatymas įsteigs administracinę justiciją, savo organizacijoje pagrįstą pilietiško ir teisėjų veiksnio bendradarbiavimu su aukščiausiuoju Administraciniu Tribunolu viršūnėje". Pažymėtina, kad šis 73 str. randasi konstitucijos trečiame skyriuje, pavadintame „vykdomoji valdžia" („władza wykonawcza"), prieš patį IV-jį skyrių, pavadintąjį „teismas" („Sądownictwo").

Iš šito konstitucijos teksto matyti, kad administracinis teismas Lenkijoje, kai jis bus galutinai sutvarkytas, susidarys iš kelių organų, kurie, matyti, bus surišti tarp savęs kuriuo nors instancijų santykiu, nes jųjų vienas, vadinamas Aukščiausiuoju administraciniu Tribunolu („Najwyższy Trybunał Administracyjny") stovės visos sistemos viršūnėje. Be to, šio teksto analizas rodo, kad administracinių teismų organų sąstate Lenkijoje, kaip ir Prūsuose, be profesinių teisėjų dalyvaus ir „pilietiškas", vadinasi, renkamasis elementas; toliau, kas iš tikrųjų nieko nepaprasto nesudaro, matyti, kad administracinio teismo funkcija liečia tiek valstybinę administraciją, tiek savivaldybių veikimą. Už tai šiame konstituciniame nuostate labai įdomu yra konstatuoti tai, kad administracinio teismo funkcija yra aiškiai ir kategoriškai skiriama kaip tik administracinių aktų teisėtumo kontrolei, vadinasi, yra remiama ne subjektyvinių teisių reikalais, bet objektyvinės teisinės tvarkos

apsauga. Žinoma, negalima neigti, kad ir subjektyvių teisių gynimo metodu pasiekiama objektyvinio teisėtumo apsaugos, bet, be abejo, daug siauresnėse ribose ir tai būtent, siauresnėse dviem atžvilgiais: **a.** tuo, kad kai kurie objektyvinės teisės ar teisinės tvarkos įžeidimai administracijos veikime, kurie jokios „subjektyvinės" kieno nors „teisės" tiesiog neužgauna, būtų visiškai išsisukę iš šios teisėtumo kontrolės, vykdomos administracinio teismo tvarka, o tuo pačiu, būdami del tos pačios priežasties nepasiekiami ir civilinio teismo, būtų likę už bet kokio teismo kontrolės ribų (jei tik jie nesudaro baustinojo nusikalstamojo darbo) ir **b.** tuo, kad subjektyvinės teisės įžeidimas, kaipo administracinio ginčo kėlimo sąlyga, mažina šių ginčų galimybę, išskirdama iš administracinio teismo funkcijos visus tuos ginčus, kurie būtų kilę kitokiu pagrindu.

Administracinio teismo funkcijos nevaržymu subjektyvinės teisės momentu Lenkijos konstitucinis nuostatas, liečiąs tos funkcijos konstrukcijas, žymiai ir, be abejo, teigiamai skiriasi nuo administracinio teismo funkcijos konstrukcijos tiek Vokietijoje, tiek Austrijoje ir Čekoslovakijoje (žr. VI skyriaus 3 ir 7 skyrelius). Tai duotų galimybės organizuoti administracinio teismo procesą Lenkijoje taip pat, kaip kad yra organizuotas mūsų iššiūrėtas „del galios peržengimo" procesas Prancūzijoje, kuris pasitenkina „bet kuriuo interesu", kaip administracinio ginčo pagrindu, pavesdamas kuone visiems piliečiams administracinės teismo funkcijos ir teisinės tvarkos apsaugos agentų kompetenciją ir galią (žr. šio rašinio V skyriaus 25—27 skyrelius).

Pagaliau iš šio Lenkijos konstitucinio nuostato išeina dar viena išvada del numatomos administracinio teismo funkcijos konstrukcijos; būtent, kad administraciniam teismui manoma pavesti tiktai spręsti apie administracinių aktų teisėtumą ar neteisėtumą, bet ne apie administracijos padarytų nuostolių atlyginimą ir ne apie įžeistojo arba suardyto neteisėtu administraciniu aktu santykio atstatymą arba likvidavimą iš esmės. Vadinasi, toji administracinio teismo funkcijos sritis, kuri sudaro Prancūzijoje „pilno teisingumo" procesą (žr. V skyriaus 36, 38—41 skyrelius), lieka išskirta iš administracinio teismo funkcijos Lenkijoje. Ar išskyrus ją iš administraci-

nio teismo funkcijos, ji ir be ypatingo asmeniškos valdininku kaltės pagrindo bus išskirta iš civilinio teismo funkcijų, kaip kad tas buvo įvykdyta dargi labai plačiais socialinio riziko pagrindais Vokietijoje (vokiečių Reicho konstitucijos 131 straipsnis — žr. šio rašinio VI skuriaus 6 skyrelį) — tas iš Lenkijos konstitucijos teksto sprendžiant nėra aišku . Kyla įtarimas, kad tai bus Lenkijoje palikta „rezervuoto teisingumo" funkcijai.

Toki yra administracinio teismo funkcijos konstrukcija Lenkijoje pagal josios konstitucinius pagrindus. Ji vienu atžvilgiu yra sumanyta plačiai ir drąsiai, kitu — yra siaurinama be tam tikros kompensacijos civilinio ginčo teismo srities išplėtimu.

11. 1922. VIII. 3. įstatymas apie Aukščiausiąjį Administracinį Tribunolą Lenkijoje. Žemesniųjų administracinių instancijų įsteigimo klausimas. Aukščiausiojo Administracinio Tribunolo personalinis sąstatas.

Bet ne visuomet konstitucijos nuostatas arba konstitucinė kurios nors viešosios funkcijos ar institucijos konstrukcija atatinka veikiančiai konstrukcijai. Ir tas kaip tik įvyko Lenkijoje. Tuo tarpu visa konstrukcija dar nėra įgyvendinta, o tas, kas jau buvo įgyvendinta, ne visais atžvilgiais laikosi konstitucinio nuostato. Pilna administracinio teismo organų ir instancijų sistema, kaip tas yra konstitucijoje numatyta, dar nėra įsteigta. Dar nėra šiuo atžvilgiu išleistas įstatymas ir nematyti, kad tas būtų manoma greitu laiku padaryti. Tuo tarpu yra išleistas tiktai 1922. VIII. 3. įstatymas apie Aukščiausiąjį Administracinį Tribunolą, ir tuo tarpu nei mokslas nei jurisprudencija daugiau nieko nereikalauja. Ir iš tikrųjų, jeigu administracinio teismo funkcija bus skiriama tiktai administracijos aktų teisėtumo kontrolei kasacine tvarka išsėmus veikliosios administracijos hierarchinius laiptus ir jeigu ji neapims „pilno teisingumo" proceso, tai administracinio teismo instancijų steigimas bus visiškai nereikalingas. Kelios kasacinės instancijos, tai yra nesąmonė. Geriau yra ištobulinti vienas organas, negu dauginti instancijos. Jei stambiojoje valstybėje vienam organui tektų perdaug darbo arba jeigu atsi-

rastų specializacijos reikalas, tai jau būtų tiksliau išskirti keli paralelūs ypatingi organai kai kurioms reikalingoms specializacijos valdymo sritims, negu gaminti naujos kasacinės instancijos.

Įsteigtas 1922. VIII. 3. įstatymu Aukščiausiasis Administracinis Tribunolas („Najwyższy Trybunał Administracyjny") yra sudarytas tiktai iš nuolatinių teisėjų. Jokio „pilietiško" elemento jame nėra. Konstitucijos komentatoriai, su kuriais sutiko ir įstatymų leidėjas, randa, kad „pilietiškas" elementas administraciniame teisme, apie kurį kalbama konstitucijos 73 str., esąs konstitucijos numatytas tiktai del žemesniųjų šio teismo instancijų, kaip kad tas yra Prūsuose, o kadangi tų žemesniųjų instancijų tuo tarpu nėra, tai ir pilietiškas elementas netenka įvesti (reikia pažymėti, kad vis delto, bent vienoje Lenkijos daly, žemesnieji administracinio teismo organai yra, būtent, atvaduotuose iš Vokietijos provincijose, kurios priklausė Prūsams ir kuriose tebeveikia tokie pat apygardų ir apskričių „skyriai", kaip Prūsuose — žr. šio rašinio VI skyriaus 4 skyrelį; 1922. VIII. 3. įstatymas paliko šiuos organus).

Aukščiausiojo Administracinio Tribunolo teisėjai naudojasi visomis teisėjų nepriklausomybės garantijomis, kurias konstitucija suteikia bendrųjų teismų teisėjams; 1922. VIII. 3. įstatymas tai jiems užtikrina. Šio Tribunolo prezidentas („pierwszy prezes"), pirmininkai ir teisėjai yra sulyginami su Aukščiausiojo (kasacinio) Teismo („Sąd Najwyższy") prezidentu, pirmininkais ir teisėjais. Jie yra respublikos prezidento skiriami ministerių kabinetui pristatant iš tarpo kandidatų, paties Aukščiausiojo Administracinio Tribunolo bendrojo susirinkimo renkamų (kiekvienai vakansijai renkami trys kandidatai, kurių tarpe ministerių kabinetas pasirenka vieną). Gali būti skiriami tiktai diplomuoti teisininkai; bent pusė teisėjų privalo turėti bendrų kvalifikacijų teisėjo vietai užimti (net ir sekretoriai privalo būti išėję teisių mokslą teisininkai). Prezidentu ir pirmininkais tegali būti skiriami asmenys, ištarnavę mažiausia dvejus metus to paties Tribunolo teisėjais. Tad Aukščiausias Administracinis Tribunolas yra sudarytas ir veikia ryškiais „deleguoto teisingumo" pagrindais.

12. Administracinio teismo funkcija 1922. VIII. 3. įstatymu Lenkijoje. Įžeistosios subjektyvinės teisės dėsnis ir pareigos uždėjimas be teisinio pagrindo. Aukščiausiojo Administracinio Tribunolo kompetencijos pobūdis. Išskirtų iš šios kompetencijos administracinių aktų rūšys. Aukščiausiojo Administracinio Tribunolo sprendimo pobūdis ir išdavos.

Kai del pačios administracinio teismo funkcijos, tai 1922. VIII. 3. įstatymas žymiai ją susiaurino sulyginant su konstitucijos 73 straipsnio nuostatais. Kaip aš jau esu nurodęs (žr. šio rašinio VI skyriaus 10 skyrelį), konstitucija neaprėžė administracinio ginčo įžeistosios subjektyvinės teisės kriteriumu ir iškėlė objektyvinės teisinės tvarkos apsaugos dėsnį. Už tai 1922 m. įstatymas susiaurino administracinio teismo funkcijos ribas remdamasis įžeistosios subjektyvinės teisės dėsniu. Pastarąjį dėsnį jis šiek tiek praplėtė, įvesdamas dar antrąjį kriteriumą: būtent, ginčas administraciniame teisme prieš administracinį aktą jojo teisėtumo atžvilgiu leidžiama iškelti ne tiktai tada, kada skundžiamu aktu yra įžeista subjektyvinė skundėjo teisė, bet ir tada, kada skundėjui be teisinio pagrindo uždedama pareiga (našta).

Aukščiausio Administracinio Tribunolo kompetencija yra ne atributyvinė, bet bendroji. Jam priklauso viskas administracinių ginčų sritv, vadinasi, visų administracinių aktų teisėtumo kontrolė, išskyrus tuos, kurie yra įstatymo įsakmiai iš jojo kompetencijos išskirti. 1922. VIII. 3. įstatymas pats griežtai išskyrė iš šios kompetencijos šias administracinių aktų rūšis:

a. dalykai, liečią valstybės ir piliečių išorinį atstovavimą (diplomatiniai aktai);

b. dalykai, liečią karo veiksmus, karo pajėgų organizaciją ir mobilizaciją, išskyrus kariuomenės aprūpinimą ir sąstato papildymą;

c. paskyrimai viešojon tarnybon, kiek šiuo nėra užgauti įstatymų nuostatai, liečią vietų užėmimą ir kandidatų pristatymą;

d. administracijos diskrecinės galios dalykai;

e. bylos, priklausančios bendrųjų arba ypatingųjų teismų kompetencijai;

f. drausmės (disciplinarinės) bylos.

Savo sprendimu Aukščiausias Administracinis Tribunolas negali nieko kito padaryti, kaip arba įskųstąjį administracinį aktą panaikinti arba palikti jį galioje, atmesdamas skundą. Jeigu administracinis aktas yra šiuo sprendimu panaikintas, tai tas administracinis organas, kuris buvo padaręs panaikintą aktą, turi padaryti jo vieton naująjį; darydamas naująjį aktą, jis yra suvaržytas teisiniais Tribunolo sprendimo samprotavimais, vadinasi, sprendimas jam yra imperatyviškas (Jaworski — op. cit., 253 — 257 pusl.).

13. Kompetencijos Tribunolas Lenkijoje. Administracinių bausmių skųstinumas teismui (Lenkijos konstitucijos 72 str.).

Tenka paminėti, kad kompentencijos konfliktams spręsti tarp bendrųjų teismų ir administracijos Lenkijos konstitucija (86 str.) numato ypatingąjį organą, kurį vadina Kompetencijos Tribunolu („Trybunal Kompetencyjny"). Pastarasis Tribunolas iki šiol nėra įsteigtas.

Pagaliau tenka paminėti dar konstitucijos 72 straipsnis, kuris skamba šitaip: „Įstatymai aprūpins dėsnį („przeprowadzą zasadę"), kad prieš visus baudžiamuosius administracijos organų nutarimus, padarytus antrojoje instancijoje, šalys naudosis teise skųstis atatinkamam teismui". Pati ši tezė, kiek ji liečia administracinių bausmių skųstinumą teismui, yra aiški, bet nėra visai aišku, kurį teismą konstitucija vadina „atatinkamu" („właściwy sąd"), ar bendrąjį baudžiamąjį ar administracinį. Lenkų mokslininkų tarpe eina šiuo klausimu ginčas (ž. „Ankieta o Konstytucji 17 marca 1921" Kraków, 1924 m. 227 — 231 pusl., prof. Till — „Odwołanie się od karnych orzeczeń administracyjnych a Konstytucja" ir 232 — 235 pusl.: prof. E. St. Rappoport — „Orzecznictwo karno - administracyjne w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej"). Kyla klausimas, ar čion konstitucijos labiau turėta galvoj bendrojo normalaus, vadinasi, šiuo atžvilgiu baudžiamojo teismo garantijos užtikrinimas kaltinamajam (bet tada menkiems dalykams būtų sudarytos trys instancijos, tuo tarpu net stambiesiems nusikalstamiems darbams tėra dvi), ar tiktai baudžiamojo administracinio akto kontrolė, kuriai labiau tiktų administracinis teismas ir kuri taip pat sudarytų teisėtumo garantiją kaltinamajam.

14. Mano išvadų de lege ferenda Lietuvoje devynios tezės.

Aš stengiaus, kad šis mano darbas turėtų mokslo darbo pobūdžio. Tad aš norėčiau vengti politikos ir kuo mažiausiai kalbėti *de lege ferenda* Lietuvoje šiuo administracinio teismo klausimu. Išvados de lege ferenda Lietuvoje galės padaryti patys šio mano darbo skaitytojai, jei jų tarpe, be Lietuvos Universiteto studentų, atsiras politikų, o gal kartais ir mūsų įstatymų leidėjų. Jų, o ne mano, dalykas bus apsvarstyti tos išvados ir pasistengti suderinti jas su bendrąja Lietuvos konstitucine santvarka ir su socialine mūsų būkle.

Vis delto, baigdamas šį raštą, aš bent keliais žodžiais pareikšiu savo mintis *de lege ferenda* Lietuvoje administracinio teismo klausimu. Kad reikalas yra opus, kad tenka rimtai susidomėti šiuo klausimu ir išspręsti jis įstatymo keliu, jei iš tikrųjų mums rūpi ne policinė šios ar kitos laimėjusios partijos diktatūros Lietuva, bet teisinė Lietuva, to, rodos, jau įrodinėti nebetenka, nes tą turėtų suprasti ir vakarykščios ir šios dienos mūsų valdantieji.

Tad štai šie mano keli žodžiai de lege ferenda:

1. Būsimas Lietuvoje administracinis teismas turi būti organizuotas iš karto nuosekliais kategoriškais „deleguoto teisingumo“ dėsniais; jei jis turės „rezervuoto teisingumo“ pobūdžio, jis savo tikslo — teisėtumo įgyvendinimo ir jojo apsaugos valstybės valdyme — neatsieks; tas ypač svarbu Lietuvoje, nes mes dar esame persisunkę policinės valstybės tendencijomis, ir jei mes sudarysime administracinį teismą priklausomą nuo vyriausybės, tai mes, aš bent manau, nesugebėsime gerbti jo ir nesikišti į jojo funkciją įvairiomis įtakos ir spaudimo priemonėmis, kaip kad sugebėjo tai padaryti prancūzai; jau kai kurie liūdni mūsų bendrojo teismo gyvenimo pavyzdžiai rodo mums, kaip pavojinga ir nerimta yra pasitikėti mums valdančiųjų ir politinių partijų nusistatymu gerbti teismą be teisinių formalių šios pagarbos garantijų.

2. Ar administracinio teismo organas bus įsteigtas visai skyrium, ar jis bus sujungtas su aukščiausiuoju bendrojo teismo organu, kuriame jis sudarys „administracinį skyrių“ ar „administracinį departamentą“ (event. „administracinį senatą“) —

tas didelės svarbos neturi, nors aš būčiau linkęs siūlyti atskirą organą. Bet jei tai bus ne atskiras organas, o skyrius, tai aš randu, kad tiek kompetencija, tiek procesu, tiek personaliniu sąstatu jis turi būti paties įstatymo kategoriškai organizuotas, nepalickant šitų dalykų paties bendrojo organo reguliaminui.

3. Administraciniams teisėjams turėtų būti tiksliai nustatytos ypatingos kvalifikacijos, liečiančios, be bendrojo teisių mokslo, arba ypatingos viešosios (ypač konstitucinės ir administracinės) teisės žinias arba administracinį stažą; galima būtų įvairių kvalifikacijų cenzas suskirstyti tam tikromis proporcijoms tarp administracinio teismo personalo. Vad. „pilietiškojo elemento", aš manyčiau, bent į aukščiausiąjį administracinio teismo organą nemėginti įvesti.

4. Administracinio teismo kompetencija turėtų būti bendra, o ne atributyvinė. Iš josios būtų išskirti administraciniai aktai tiktai tųjų valdymo sričių, kurios būtų įsakmiai įstatymo išskirtos.

5. Administracinis teismas turėtų veikti abiem procesais, kuriuos mes konstatavome Prancūzijoje ir kuriuos mes pavadinome, pagal prancūzų terminologiją, „skundų del aktų naikintinumo" procesu ir „pilno teismingumo" procesu. Del pirmojo abejonių, rodos, nekyla; jis turėtų apimti ir ginčus „del galios iškreipimo". Del antrojo, kuris labiau yra ginčytinas, aš jį vis delto palaikyčiau tiek del to, kad tos rūšies ginčai yra reikalingi ypatingų administracinės teisės žinių ir negali būti bendrais civilinės teisės nuostatais tinkamai išspręsti, tiek del to, kad pas mus šios rūšies ginčai (pav., tarp valdininkų ir valstybės) ir dabar nepriklauso civiliniam teismui ir lieka visiškai neaprūpinti teisminės valstybės funkcijos — jie lieka nepaprastoje extra legem būklėje.

6. Antrajam administracinio teismo procesui („pilno teismingumo" procesui), kuriuo yra sprendžiami nuostolių atlyginimo ir teisėtos būklės atstatymo ginčai iš esmės, aš manyčiau, kad tektų sudaryti, be aukščiausiojo organo, dar žemesniųjų instancijų organai. Pirmajam procesui, kuriuo sprendžiama tiktai akto teisėtumo klausimas kasacinė ar quasi-kasacinė tvarka, užtenka vienos instancijos, aukščiausio bendros administracinių ginčų kompetencijos organo.

7. Pirmajame procese ginčo kėlimo pagrindu turėtų būti ne įžeistoji subjektyvinė skundėjo teisė, bet — kaip Prancūzijoje skundams „del galios peržengimo“ — „bet kuris interesas“; tas rimčiau apsaugo objektyvinę teisinę tvarką; bijoti šito išplėtimo aš nerandu pagrindo. Jeigu jau nebūtų galima pakeisti „įžeistoji subjektyvinė teisė“ „bet kuriuo interesu“, tai tektų bent, ka p kad Lenkijoje (1922. VIII. 3. įstatymu), be subjektyvinės teisės priimti dar antrą ginčo kėlimo kriteriumą — pareigos uždėjimą be teisinio pagrindo.

8. Kaipo pačios administracijos (valstybės, savivaldybių, autonomizuotų administracinių įstaigų ir t. t.) atsakomybės už nuostolius pagrindą, tariuosi reikėtų priimti pas mus klasikiškos prancūzų teorijos „tarnybos kaltės“, o ne keliamąjį „socialinio riziko“ dėsnį. Aš manau, kad pastarasis, kurį teoriškai aš priimu, būtų pas mus dar per anksti įvesti, nes mūsų valdininkų aparatas dar nėra užtenkamai disciplinuotas ir jųjų kategoriškos atsakomybės palaikymas „asmeniškos kaltės“ dėsniu būtų tuo tarpu sveikas. Tad manau laikytis klasikiško kategoriško dviejų — pačios administracijos ir asmeniškos valdininko — atsakomybių suskirstymo ir neleisti padengti valdininko kaltės pačios administracijos atsakomybe.

9. Kompetencijos konfliktų likvidavimą tarp bendrųjų ir administracinio teismo aš tarčiau reikėtų pavesti paritetiniam kompromisui „konfliktų teismo“ metodu (tai galėtų būti ne atskiras teismo organas, bet tam tikras paritetinis skyrius).

Šiuo ir baigiu.

TURINIO RODYKLĖS.

Prakalba . . . . . V.
Literatūra . . . . . IX.

I. Įžanga.

Pusl.
1. Teisėtumo ir teisinės valstybės problema. Šio rašinio metodai . . . . . 1.
2. Dvi teisėtumo problemos sprendimo sistemos: **a.** Anglų-Amerikos — bendrojo teismo — sistema; **b.** Europos kontinentinė — administracinio teismo — sistema. Šio rašinio planas . . . . . 2.

II. Bendrosios sąvokos ir bendrieji dėsniai.

1. Teisės funkcija socialiniame bendravime ir valstybėje. Įpročių teisė ir statutinė (įstatymų) teisė. Įprotis ir įstatymas valstybėje. Įstatymų leidžiamoji valstybės valdžios funkcija . . . . . 5.
2. Teismas kaipo valstybės valdžios funkcija ir bendrojo valdymo elementas . . . . . 7.
3. Teismas ir valdymas. Teismas materialinėje ir formalinėje valdžios funkcijų klasifikacijoje . . . . . 9.
4. Teismo sprendimų precedentai arba teisėjų teisė. Teisėjų teisė įpročių režime . . . . . 10.
5. Teisėtumo problema valdžios organų veikimo atžvilgiu . . 11.
6. Valdantieji ir valdžios agentai, arba valdininkai. Hierarchinė valdžios organų sistema. Valdančiųjų kompromisas ir valdininkų tarnybinė drausmė . . . . . 12.
7. Įvairios valdančiųjų ir valdininkų, arba valdžios organų, klasifikacijos konstrukcijos. Ši konstrukcija pagal Duguit'o mokslą . . . . . 15.
8. Valdančiųjų ir teisinės valdžios problema. Tiesioginio suvereno valdymo sąvoka: legistų (Bodin'o) doktrina, Rousseau doktrina, Anglijos suvereninio parlamento konstitucinė koncepcija . . . . . 17.

Pusl.

9. Valdančiųjų ir teisinės valdžios problema pagal viešpataujančios demokratinės doktrinos mokslą. Steigiamosios suvereninės ir įsteigtosios konstitucinės galios tezė; reprezentacinių valdančiųjų ir suvereninio pasidavimo (sukilimo) sąvokos . . . . . 19.
10. Demokratinės suverenumo ir valdžios konstrukcijos kritika. Ne suverenas ir ne suvereninė subjektyvinė teisė į valdžią, bet valstybės valdžios suverenumas, kaipo tam tikra josios žymė (Jellinek). . . . . 21.
11. Visuomenė valstybėje. Socialinis jungimasis ir skirstymasis, socialiniai junginiai; jų varžymasis del valdžios valstybėje. Valdantieji socialiniai veiksniai; vadai. Konstituciniai arba teisiniai valdantieji 22
12. Valdančiųjų socialinių veiksnių teisinė būklė. Kompromisinės konstitucijos klasikiškas pavyzdys (Anglijoje) . . . 26.
13. Valdančiųjų problema rašytos konstitucijos valstybėse . . 28.
14. Ginčo teismas, kaipo pirmoji teismo funkcijos kategorija. Ginčas del teisės. Ginčo teismo sritys ir ribos. Civilinis teismas, kaipo pirmoji ginčo teismo sritis . . . . . 30.
15. Baudžiamasis teismas, kaipo antroji dviejų stambiųjų teismo funkcijos kategorija. Kvalifikuotoji neteisė — nusikalstamasis darbas: jojo žymės. Baudžiamojo teismo sąlygos ir organizacija . . . . . 37.
16. Teismo skyrimasis nuo bendrojo valdymo. Prancūzijos monarchijos administracinis režimas; jo konstitucinis pobūdis. Teisėjų valdžios įsigalėjimas senuose Prancūzijos parlamentuose . . . . . 40.
17. Kompetencinis ir formalinis teismo ir administracijos suskirstymas. „Deleguoto teisingumo“ („justice déléguée“) institucija Prancūzijos monarchijoje; reprezentacinis karaliaus teismas . . . . . 43.
18. „Rezervuoto teisingumo“ („justice retenue“) institucija Prancūzijos monarchijoje; tiesioginis karaliaus ir jojo agentų teismas . . . . . 48.
19. „Deleguoto“ ir „rezervuoto teisingumo“ klasifikacija administracijos atžvilgiu . . . . . 48.
20. Tarnybinė valdininkų darbų priežiūra, arba kontrolė, josios metodas, kuriuo ji skiriasi nuo abiejų teismo kontrolės kategorijų (ginčo teismo ir baudžiamojo teismo): vyresnybės nuožiūra — valdančiųjų oportunistiniai sumetimai . . . . 50.

Pusl.

21. Tarnybinė valdininkų darbų tikslingumo kontrolė . . . . 52.
22. Tarnybinė valdininkų darbų teisėtumo kontrolė; tikslingumo motyvų įtaka šiai kontrolei . . . . . 53.
23. Suvaržytos kompetencijos ir diskrecinės galios klasifikacija. Teisėtumo problema liečia ir diskrecinės galios sritį. . . . . 56.
24. Teisėtumo svarba valdantiems ir opoziciniams socialiniams veiksniams . . . . . 58.
25. Valdininkų darbų teismo kontrolė (ginčo teismo ir baudžiamojo teismo formoje). Palikimas šios teismo kontrolės valdininkų vyresnybės rankose ir apskritai jos pavedimas „rezervuotam teisingumui". Šios sistemos kritika . . . . 61.
26. Valdininkų darbų teismo kontrolės sutvarkymas „deleguotu teisingumu". Autonominio „deleguoto" teismo konstrukcijos ypatybė: kiekvienas šio teismo organas patiesprendimo atžvilgiu yra pagrindinis reprezentacinis; tarnybinės hierarchijos tvarkos pakeitimas instancijų tvarka. Šios tvarkos išvados ir svarba . . . . . 66.
27. Administracinio teismo problema . . . . . 70.
28. Administracijos aktų teisinis vertinimas teismo darbe sprendžiant bylas: atsitiktinė valdininkų darbų teisėtumo quasikontrolė . . . . . 70.
29. „Deleguoto" ir „rezervuoto teisingumo" problema baudžiamajame teisme. Prokuratūra; vad. „administracinių garantijų" institucija; disciplinarinė valdininkų atsakomybė . . . . . 73.

III. Teisėtumo organizacija Anglijoje.

1. Statutinė (įstatymo) ir precedentinė konstitucinė teisė. Kotrabandinė konstitucinių precedentų teisė rašytos konstitucijos valstybėse . . . . . 76.
2. Kuriamoji suvereninių konstitucinių precedentų galia lanksčioje kompromisinėje Anglijos konstitucijoje. Pozityvinė statutinė teisė kaipo konstitucinės teisės elementas Anglijoje. Teisinės konstitucinės fikcijos ir konstitucinė Anglijos „Commun law" . . . . . 79.

Pusl.

3. Anglijos konstitucijos pradžia. Valdovo ir visuomenės teisinis dualizmas viduramžy. Valstybinis bendravimas kaipo valdovo ir visuomenės teisių išdava; sutarties pradas. Anglijos karaliaus tarybos; tarybos, kaipo derybų ir kompromiso veiksniai. Rūmai ir parlamentas, kaipo valstybės suvereninės valdžios galios organas . . . . . 81.
4. Anglijos parlamento veiksniai. Rūmai ir karalius. Valdžios funkcijų suskirstymo tarp rūmų ir karaliaus pobūdis; visų veiksnių visomis funkcijomis bendradarbiavimas . . 83.
5. Rūmų ir karaliaus varžymasis del valdymo funkcijos. Karaliaus prerogatyvinis valdymas. Reprezentacinės karaliaus galios ir karaliaus karūnos prerogatyvos sąvokos . . 85.
6. Karalius ir karūna . . . . . 88.
7. Rūmų kišimasis į karaliaus valdymo sritį vad. prerogatyvos režimo metu. Kazuistinis šio kišimosi pobūdis. Rūmų peticijos ir derybos del lėšų valdymo reikalams. „Impeachment'o teismas . . . . . 91.
8. Anglijos parlamentarizmas. Parlamentinis ministerių kabinetas. Pasitikėjimo ir parlamentinės valdymo kontrolės institucija. Alternatyvinė nepasitikėjimo sankcija aut-aut— arba kabineto atsistatydinimas, arba Bendruomenės Rūmų paleidimas . . . . . 94.
9. Parlamentinės kontrolės pobūdis klasikiškame Anglijos parlamentarizme; tai nėra tarnybinė kontrolė, bet kategoriško bendradarbiavimo institucija. Bendruomenės Rūmų ir ministerių kabineto santykis — ne hierarchinis, bet paritetinis . . . . . 97.
10. Ministerių kabinetas ir karalius; jųjų paritetinis bendradarbiavimas. Dvilypė vyriausybė: „karalius taryboje". Karalius ir kabinetas kaipo dvi karūnos reprezentacijos prerogatyvinio valdymo srity . . . . . 98.
11. Karaliaus teismas kaipo karaliaus valdymo elementas. Teismo tvarkymas jo emancipacijos kryptimi . . . . . 102.
12. Teisės hegemonija ir rūmų pastangos suvaržyti karaliaus valdininkus kaipo teismo autonomijos veiksniai . . . . 102.
13. Teismas — autonominė karūnos prerogatyvos sritis. Teisėjai — karūnos reprezentantai. Teismas ir karalius. Statutinis teismo reformos pobūdis . . . . . 105.

Pusl.

14. Teisėjų reprezentacinės neatsakomybės ribos. „During good behaviour“ institucija . . . . . 106.
15. Kai kurios ypatingos teismo formos. „Magni Concilii“ teismo liekanos: „impeachment“ ir „Lordų Rūmų apeliacija“; naujausia pastarosios formos konstrukcija. „Privatinės Tarybos“ teismas „Equity“ . . . . . 109.
16. Trys išskyrimai iš teismo kontrolės visuotinumo: **a.** parlamento aktai **b.** karaliaus veiksmai ir **c.** paties teismo aktai . 111.
17. Administracinis aktas kaipo ginčo del teisės objektas Anglijoje . . . . . 114.
18. Anglijos administraciniai aktai teisėtumo atžvilgiu priklauso ginčo teismo kontrolei ne kaip valdžios aktai, o kaip valdininkų darbai; tai yra visuotinės teismo kontrolės, liečiančios visus visų asmenų darbus, išvada . . . . . 115.
19. Anglų teisinėmis sąvokomis — imperatyvinė esanti valdžia, bet valdininkas „imperii“ neturis. Administracijos valdžios funkcija esanti teisinė, o ne arbitralinė; valdininkų darbai virstą valdžios aktais ne del kategoriškų valdininkų ypatybių, bet teisės imperatyvais, besireiškiančiais tam tikruose kategoriškuose valdininkų darbuose . . . . 117.
20. Anglų rašytojų Jenks'o ir prof. Dicey'o teikiamoji Anglijos administracijos valdininkų bei ministerių teismingumo charakteristika . . . . . 118.
21. Valstybės neteismingumas ir neatsakingumas už valdininkų darbus Anglijoje. Teisiniai šio dėsnio pagrindai. Motyvai, kurių dėliai ginčas del teisės tarp valstybės ir pavaldinio esąs neįmanomas: **a.** viešpatavimo ir pasidavimo santykis, išskiriąs bet kurio ginčo galimybę; **b.** valstybės valdžios aktams esant kategoriškiems ir teisiniams jų teisėtumo klausimas savaime atkrintąs; **c.** karūnos teismas negalįs karūnos aktų teisti, nes teisėjas ir teisiamasis sutampą viename teisiniame asmeny; **d.** karūna esanti tobula ir negalinti bloga daryti . . . . . 120.
22. Tam tikros rūšies „actio popularis“ Anglijos teisinėje sistemoje: teisės ginčai del valdininkų neveiklumo . . . . . 122.
23. Turto nuosavybės ir sutarčių santykių tarp valstybės ir valdinių tvarkymas Anglijoje. „Petition of Right“ institucija . . . . . 123.

Pusl.

24. Bendrojo teismo sistema Šiaurės Amerikos Jungtinėse Valstybėse: josios suderinimas su veikiančia konstitucine konstitucija. Autonominės teismo konstrukcijos iškreipimo veiksniai Amerikoje: tiesioginės demokratijos plėtimasis . . 127.
25. Atsitiktinė įstatymų konstitucingumo quasi-kontrolė Amerikoje . . . . . 129.
26. Teisėjų teisė Anglijos ir Amerikos teisiniame režime. Josios pagrindai. Teismo sprendimų precedentai; jų imperatyvinė galia . . . . . 131.

IV. Teisėtumo organizacija Prancūzijoje.

1. Demokratinė Prancūzijos konstitucinė kūryba. Prancūzijos įtaka naujajai Europos kontinento konstitucinei teisei . . . 137.
2. Viduramžio anarchijos nugalėjimo forma Prancūzijoje. Absoliutinė monarchija. Valdovo galia pagal legistų ir Bažnyčios mokslą; socialinis funkcionalinis momentas šių abiejų mokslų sąvokose . . . . . 139.
3. Kiti absoliutinės monarchijos suvaržymo veiksniai. Karūna. Administracinė monarchija. „Trečiasis luomas“ . . . . . 142.
4. „Trečiojo luomo“ ruošimasis į revoliuciją; racionalizmas, drąsa, pasitikėjimas savimi, naujienų pamėgimas, paradoksų skleidimas . . . . . 144.
5. Senosios monarchijos nelankstumas; parazitinių socialinių veiksnių koncentracija po monarchijos vėliava . . . . . 146.
6. Mokslo ginčas prieš legistų doktrinos tezes. Įgimtosios teisės ir įgimtųjų individualinių teisių doktrina. Hugo Grotius, Locke, Puffendorf. Suvereninio žmogaus, suvereninės sutarties sąvokos. Vienalypės suvereninės tautos formula. . 147.
7. Mėginimas sunaudoti įgimtųjų teisių ir suvereninės žmonių sutarties sąvokas absoliutinei monarchijai paremti. Hobbes . 150.
8. Visuomenės sutarties doktrina. Rousseau . . . . . 151.
9. Publicistų raštų įtaka; Montesquieu, Blackstone, de Lolme. Mably. Prancūzų XVIII amžiaus rašytojai: Voltaire, Diderot. Enciklopedistai . . . . . 152.
10. Ikurtosios Amerikos demokratijos įtaka. Prancūzų revoliucija ir anglų evoliucija . . . . . 154.

Pusl.

11. Didžiosios Revoliucijos konstitucinio darbo tęstinumas. Idealinių konstitucinių sąvokų pertvarkymas praktiškai konstitucinei konstrukcijai. Siėyės. Klasikiškos demokratinės konstrukcijos kertinės konstitucinės institucijos: *a.* esminės žmogaus ir piliečio individualinės teisės; *b.* Tautos suverenumas; *c.* steigiamoji ir įsteigtoji valdžia; *d.* rašytoji konstitucija; *e.* valdžios funkcijų suskirstymas. Reprezentacinis pradas . . . . . 155.

12. Žmogaus ir Piliečio Teisių Deklaracija; josios idealinis pobūdis; Rousseau sąvokų įtaka. Deklaracijos tezės. Jųjų nesuderinimas su Revoliucijos įkurtosios reprezentacinės demokratinės konstrukcijos tezėmis . . . . . 157.

13. Funkcionalinio valdžios suskirstymo tezės: suskirstytos organų sistemos ir kompetencinė kiekvienos sistemos autonomija. Suskirstymas teliečia „įsteigtąją valdžią". Piliečių—rinkikų „corpus" kaip įsteigtosios valdžios organas; ypatingoji pastarojo organo konstitucinė būklė . . . . . 161.

14. Įstatymų leidimas — parlamentas; administracija („vykdomoji galia", valdymas) — vyresnybė; teismas (funkcija) — teismai (organai) . . . . . 163.

15. Funkcionalinis suskirstymas parlamento, vyriausybės ir teismų personalo atžvilgiu. Rinkimų dėsnis Didžiosios Revoliucijos pradžioje. Išimtis — paveldėtinio karaliaus, kaip tautos reprezentanto, vyriausybė. Renkamasis vienerių rūmų parlamentas. Teisėjų ir šiaip valdininkų vietų patrimonizacija senojoje monarchijoje. Renkamieji teisėjai . . . . . 164.

16. Tiesioginių vyriausybės ir teisėjų rinkimų panaikinimas. Vyriausybės ir teismų personalo sudarymo evoliucija. Skiriamieji reprezentaciniai teisėjai, Vyriausybės sudarymo tvarka. Kontinentinio parlamentarizmo šiuo atžvilgiu tendencijos. Dvi vyriausybės personalo konstrukcijos stadijos; pirmoji stadija: *a.* plebiscitinė arba quasi-plebiscitinė abiejų imperijų vyriausybė, *b.* renkamoji antrosios respublikos vyriausybė. Antroji stadija — parlamentinio režimo vyriausybė: *a.* pirmasis šios vyriausybės veiksnys — Restauracijos ir Orleaniečių monarchijos karalius ir trečiosios respublikos prezidentas, *b.* antrasis šios vyriausybės veiksnys — konstitucinės monarchijos ir trečiosios respublikos

Pusl.

ministerių kabinetas. Vyriausybė konstituciniame 1871 — 1875 m. režime . . . . . 166.

17. Įstatymų leidimo hegemonija Rousseau ir Didžiosios Revoliucijos sąvokomis . . . . . 172.

18. Teismo nepriklausomybė Prancūzijos konstitucinėje evoliucijoje. Teisėjų nepašalinamumas ir kitos šios nepriklausomybės garantijos . . . . . 173.

19. Parlamentas ir vyriausybė; jų funkcionalinis kompetencinis suskirstymas Didžiosios Revoliucijos pradžioje; šio suskirstymo iškreipimas Prancūzų parlamentarizme . . . . . 174.

20. Teisėjų galios varžymas. Uždraudimas teismams kištis į įstatymų leidimų funkciją. Reglamentacinės teismų galios panaikinimas . . . . . 176.

21. Teisėjų galios nualinimas. Rašytojo įstatymo režimas. Įpročio ir teisėjų teisės nykimas. Rašytojo įstatymo režimo įtaka teismo funkcijai; incidentinis teismo aktų (sprendimų) pobūdis; kontrabandinė precedentinė jųjų galia . . . . . 178.

22. Rašytojo įstatymo režimo pagrindai; jojo nusistovėjimas Prancūzijoje ir Europos kontinente . . . . . 180.

23. Teismo galios suvaržymas įstatymų aiškinimo atžvilgiu . . 182.

24. Reglamentacijos galia; josios pavedimas administracijai; josios pobūdis. Administracinio režimo institucija . . . . 184.

25. Administracinio režimo pagrindai ir plėtimasis Prancūzijoje. Biurokratija. Administracinio režimo apibūdinimas ir įvertinimas: Hauriou. Administracinis režimas ir „selfgovernment“ . . . . . 186.

26. Reglamentacinės administracijos galios ribos . . . . . 190.

27. Uždraudimas įstatymų leidėjui kištis į teismo funkciją. Teismo ir įstatymų leidimo suskirstymo išvada įstatymų konstitucingumo atžvilgiu . . . . . 191.

28. Atsitiktinė įstatymų konstitucingumo quasi - kontrolė Prancūzijoje. Josios neigimas. Kasacinio Teismo 1833 m. sprendimas. Pro ir contra . . . . . 193.

29. Kitokie konstitucijos teisminės apsaugos metodai. Atsitiktinės įstatymų konstitucingumo quasi - kontrolės keblumai. Ši problema tiesioginio valdymo režime. Tiksli leidžiamųjų įstatymų konstitucingumo teismo kontrolė. Čekoslovakijos ir Austrijos konstitucinis teismas. Precedentai: Siéyès'o sumanytas „konstitucinis žiuri“; Prancūzų konsulato ir imperijos „Senatas — konstitucijos saugotojas“ . . . . . 195.

Pusl.

30. Griežtas teismo ir administracijos suskirstymas. 1789. XII. 22. ir 1790. VIII. 16. įstatymai. Šiuo suskirstymu pasiektas ginčo teismo funkcijos susiaurinimas. Ginčų del administracijos aktų (valdininkų darbų) teisėtumo kategorija, išskirta iš teismo funkcijos. Dvi susiaurintos teismo funkcijos kategorijos: **a.** civilinis ginčo teismas, **b.** baudžiamasis teismas 198.

31. Ginčo teismo sulaikymas civilinio teismo ribose. Montesquieu, Thouret, Duport. Šios konstrukcijos esmė. . . . 201.

32. Teismo funkcijos atskyrimas nuo „politinių galių". Hauriou siūlomoji valstybės valdžios „galių" klasifikacijos teorija . 203.

33. Kategoriškas teismo galios suvaržymas atsitiktinės administracijos aktų teisėtumo quasi-kontrolės draudimu Didžiosios Revoliucijos metu. Šio suvaržymo išdavos . . . 205.

34. Reakcija prieš atsitiktinės administracijos aktų teisėtumo quasi-kontrolės uždraudimą. Kasacinio Teismo 1810 m. sprendimas. Procesinė „nušalinimo del neteisėtumo" („exception d' illégalité") institucija. Reviduoto Baudžiamojo Statuto 471 straipsnio 15 punktas. „Viešosios administracijos reglamentų" teorija. Atsitiktinės administracijos aktų teisėtumo quasi-kontrolės ribos . . . . . 206.

35. Teismas trečiojoje respublikoje; 1875 m. konstitucijos šiuo atžvilgiu tylėjimas. „Aukštasis Teismas", kaip ypatingoji „rezervuoto teisingumo" forma. . . . . 209.

36. Administracijos aktų teisėtumo apsaugos klausimas tiesioginio paties suvereno valdymo režimuose ir reprezentaciniame demokratiniame režime. Formalinio valdžios suskirstymo ir administracinio režimo įtaka šiuo atžvilgiu . . . . 210.

37. Ádministracijos aktų teisėtumo apsaugos klausimas Didžiosios Revoliucijos pradžioje iki VIII m. konstitucijos. VIII m. konstitucijos reforma; Valstybės Tarybos įsteigimas. ValstybėsTarybos galios ir kompetencijos evoliucija valdymo srity 213.

38. Valstybės Taryba ir prefektūros tarybos, kaip administracinio teismo organai, nuo VIII m. iki 1848 m. Administracinių ginčų sprendimo kompetencijos koncentravimas Valstybės Taryboje ir prefektūros tarybose. Kompetencinė veikliosios administracijos ir administracinio teismo diferencija. Rudimentarinis administracinio teismo branduolis Valstybės Taryboje . . . . . 215.

Pusl.

39. Administracinio teismo funkcijos nusistovėjimas Valstybės Tarybos ir prefektūros tarybų veikime prieš 1848 m. Kai kuri analogija su mūsų „Ministerių Juriskonsultų Komisija“ . 218.
40. „Rezervuoto teisingumo“ momentas rudimentariniame Prancūzijos administraciniame teisme prieš 1848 m. 1849 m. reformą ir 1852 m. reakciją . . . . . 219.
41. Administracinio teismo reforma 1872. V. 24. įstatymu. „Deleguoto teisingumo“ momentas imperatyvinėje Valstybės Tarybos administracinio teismo kompetencijoje. Administracinio teismo ir veikliosios administracijos suskirstymo pobūdis . . . . . 220.
42. Du Prancūzijos administracinio teismo priklausomybės veikliajai administracijai elementu: *a.* Valstybės Tarybos ir prefektūros tarybų bendrojo valdymo kompetencija ir *b.* personalinė tarnybinė šių organų priklausomybė hierarchinės vyriausybės. Veiksniai, paraližuoja šią priklausomybę. Valstybės Tarybos jurisprudencijos įvertinimas . . . . . 221.
43. Kontrabandinis „deleguoto“ administracinio Valstybės Tarybos „teisingumo“ pobūdis. Valstybės Tarybos bendrojo valdymo kompetencijos reikšmė josios administracinio teismo kompetencijai , , , ... 223.
44. Administracinio ir bendrojo teismų kompetencijos konfliktų problema . . . . . 224.
45. Administracinio teismo arba pačios administracijos ir bendrojo teismo kompetencijos konfliktų sprendimo organizacija. Šios organizacijos režimas III metų įstatymu ir VIII metų konstitucija . . . . . 225.
46. VIII metų konstitucijos 75 straipsnis. „Administracinės valdininkų garantijos“ institucija. Josios pagrindai, josios pobūdis . . . . . 226.
47. Konfliktų Tribunolas. 1848 m. konfliktų sprendimo organizacijos reforma. 1870. IX. 19. dekretas ir 1872. V. 24. įstatymas. Konfliktų Tribunolo sistemos pagrindai: ne trečiųjų teismo arbitražas, bet konflikto subjektų kompromisas. Paritetinė Konfliktų Tribunolo organizacija. Paritetinio kompromiso iškreipimas veikliosios administracijos naudai: teisingumo ministerio pirmininkavimas; šio pirmininkavimo susiaurinimas . . . . . 228.

Pusl.

48. Kompetencijos konfliktų sprendimo mechanizmas. Kompetencijos konfliktų rūšys: *a.* pozityvus konfliktas ir *b.* negatyvus konfliktas. Dvi pozityvaus konflikto kategorijos: *a.* priklausanti administraciniam teismui byla patenka į bendrąjį teismą; *b.* priklausanti bendrajam teismui byla patenka į administracinį teismą. Pozityvaus pirmosios kategorijos konflikto sprendimo mechanizmas: konfliktų iškėlimas veikliosios administracijos iniciatyva; prefekto vaidmuo; prefekto „konf.ikto nutarimas"; konfliktų Tribunolo sprendimas . . . . . 230.

49. Pozityvus antrosios kategorijos konfliktas. Bendrojo teismo kompetencijos apsaugos organizacijos stoka. Administracijos ir bendrojo teismo nelygybė kompetencijos apsaugos ir konfliktų kėlimo atžvilgiu. Šios nelygybės pagrindai. Negatyvus kompetencijos konfliktas . . . . . 231.

V. Prancūzų administracinio teismo sistema.

1. Administracinio teismo organų klasifikacija, Ryškiausias kasacinis šios teismo funkcijos pobūdis. Instancijų problema administraciniame teisme. Bendrasis administracinio teismo organas — Valstybės Taryba. Bendrieji žemesnieji siauresnės kompetencijos organai — prefektūros tarybos . . . 234.

2. Ypatingieji administracinio teismo organai ir jųjų instancinis ryšys su Valstybės Taryba. Kolonijų „ginčo tarybos". „Atskaitomybės teismas". „Viešojo mokymo tarybų" sistema. „Revizijos tarybos". Įvairūs ypatingi Didžiojo Karo meto administracinio teismo organai . . . . . 235.

3. Prefektūros tarybos. Jųjų atributyvinė kompetencija . . 237.

4. Administracinio teismo reformos sumanymai: *a.* vyriausybės 1921 m. įstatymo projektas; *b.* senatoriaus Servain'o įstatymo projektas; c. Senato komisijos 1922 m. projektas. 1923. III. 1. Valstybės Tarybos Reformos įstatymas . . . 238.

5. Valstybės Tarybos paprastas ir nepaprastas personalas. Prefektūros tarybų personalinis sąstatas . . . . . 240.

6. Ginčų sprendimo organizacija Valstybės Taryboje: „Mažasis ginčų teismas": „Ypatingas ginčų sprendimo skyrius". „Didysis ginčų teismas": „Ginčų sprendimo skyrius", jojo komitetai ir skyreliai; „Viešasis ginčams spręsti susirinkimas" . . . . . 241.

Pusl.

7. Administracinio teismo kompetencija: ginčai del administracinių aktų ir, būtent, administracinių formaline, o ne materialine prasme, vadinasi, del aktų, padarytų administracijos organų, neatsižvelgiant į materialinę šių aktų klasifikaciją . . . . . 243.

8. Nei įstatymų leidėjo, nei teismo aktai į administracinio teismo sritį neįeina . . . . . 245.

9. Teisiniai administraciniai aktai ir materialiniai administraciniai aktai administracinio teismingumo atžvilgiu. Materialinių administracinių aktų pavertimas teisiniais: 1900. VII. 17. įstatymas . . . . . 247.

10. Administracinių aktų klasifikacijos bandymas administracinio teismingumo atžvilgiu politinių tikslų arba parlamento sankcijos kriteriumu: „valdymo aktai" ir paprastieji „administraciniai aktai" . . . . . 249.

11. „Valdymo aktų" ir paprastųjų „administracijos aktų" klasifikacija valdžios organų kriteriumu: „valdymo aktai" — „vyriausybės aktai", o paprastieji „administracijos aktai" — „valdininkų aktai". Šios klasifikacijos netinkamumas administracinių aktų esminio teismingumo klausimu. Oportunistinis teismingų ir neteismingų administracinių aktų klasifikacijos pobūdis . . . . . 251.

12. Tikroji „arbitrališkų", arba „diskrecinės galios", „valdymo aktų" ir paprastųjų, arba „suvaržytos kompetencijos", „administracijos aktų" klasifikacijos prasmė . . . . . 254.

13. Neteismingų valdymo aktų kategorijos Prancūzijoje . . . 255.

14. Vadinamųjų Prancūzjoje „dekretų - įstatymų" rūšis. Laikinųjų vyriausybių aktai revoliucijos, perversmo metu ir naujajai valstybei įsikuriant. Šių aktų neteismingumo pagrindas . . . . . 256.

15. Vadinamieji vyriausybės aktai, padarytieji „iš paskutiniosios". Šių aktų teisėtumo ir teismingumo klausimas . . . 259.

16. Karo meto aktai. Karo meto aktų teisėtumo ir teismingumo klausimas Didžiojo 1914—1918 m. Karo metu. Prancūzijos administracinė jurisprudencija šiuo klausimu . . . . 260.

Pusl.

17. Kompetencijos suskirstymo tarp administracinio ir civilinio teismo kriteriumo klausimas. Griežtas kompetencinis civilinio teismo srities susiaurinimas Didžiosios Revoliucijos ir imperijos metu. Tendencija praplėsti civilinio teismo sritį pradedant nuo Burbonų Restauracijos laikų . . . . . 261.
18. Viešpatavusi XIX amžiaus pabaigoj moksle ir jurisprudencijoje kompetencinių administracinio ir civilinio teismo sričių suskirstymo teorija. Garsioji Laferrière'o doktrina: „autoriteto aktų" ir „reikalų vedimo aktų" klasifikacija; administraciniai „autoriteto aktai", priklausą administracinio teismo, ir administraciniai „reikalų vedimo aktai", priklausą civilinio teismo sričiai . . . . . 263.
19. Laferrière'o doktrinos bei „autoriteto aktų" ir „reikalų vedimo aktų" klasifikacijos kritika. Šios doktrinos nusigyvenimas. Reakcija administracinio teismo ir griežtųjų Didžiosios Revoliucijos tezių naudai XX amžiuje. Hauriou . . . 265.
20. Viešpataujanti „viešųjų patarnavimų" („services publics"), kaipo administracinio teismo srities kriteriumo tezė. Nézard'o kompetencinių civilinio ir administracinio teismo sričių klasifikacijos Prancūzijoje schema: *A.* ginčai del teisės, priklausą civiliniam teismui *a.* iš esmės ir *b.* įstatymo nuostatais, *B.* ginčai del teisės, priklausą administraciniam teismui *a.* iš esmės ir *b.* įstatymo nuostatais . . . . . 267.
21. Trys administracinio teismo proceso tvarkos Prancūzijoje: *a.* „skundų del naikintinumo", *b.* „pilno teisingumo skundų" procesas ir *c.* „interpretacijos skundų" procesas. Dviejų pirmųjų procesų atsiradimo ir esmės apibūdinimas . . . . 268.
22. „Interpretacijos skundų" procesas. Jojo prejudicialė reikšmė Didžiosios revoliucijos metu ir dabar . . . . . 271.
23. Dvi stambios „skundų del naikintinumo" proceso rūšys: *a.* instancinė kasacijos tvarka ir *b.* skundų del „galios peržengimo" tvarka. Instancinės kasacijos tvarkos administraciniame teisme apibūdinimas. Kai kurios josios ypatybės . . . 272.
24. Procesinė „skundų del galios peržengimo" („recours pour excès de pouvoir") rūšis. Josios apibūdinimas. Skundų del galios peržengimo svarstytinumo sąlygos: *a.* procesinės skundėjo kvalifikacijos, *b.* akto skųstinumo kvalifikacijos, *c.* paralelaus procesinio kelio stoka ir *d.* formalinės skundo sąlygos . . . . . 273.

Pusl.

25. Pirmoji skundų del galios peržengimo svarstytinumo sąlyga: procesinės skundėjo kvalifikacijos. Subjektyvinės teisės arba įžeistosios subjektyvinės teisės klasikiškas kriteriumas civiliniame teisme. Bendrojo teisėtumo kriteriumas ir bet kurio intereso kriteriumas šioje procesinėje administracinio teismo rūšyje . . . . . 274.

26. „Intereso" kriteriumo atsiradimas. Hierarchinio skundo procesinė įtaka šios institucijos atsiradimo atžvilgiu. Interesas, kaipo vidutiniškas kriteriumas tarp siauresniojo įžeistosios subjektyvinės teisės kriteriumo ir pilnos ir visiškos įskundimo laisvės . . . . . 275.

27. „Labai svarbaus", arba „sustiprinto", intereso, taip pat „tiesioginio" ir „asmeniško" intereso kriteriumas. Šio kriteriumo pakeitimas „bet kurio" intereso kriteriumu. „Bet kurio" intereso kriteriumas, kaipo skundo rimtumo apsauga. Šis skundas, kaipo „actio popularis" . . . . . 278.

28. Kitos skundų del galios peržengimo svarstytinumo sąlygos. Skųstinieji aktai. Reikalavimas, kad nebūtų kito paralelaus skundo kelio tam pačiam skundėjo tikslui pasiekti: seniau ir dabar. Formos sąlygos . . . . . 281.

29. Keturios „galios peržengimo" rūšys: *a.* kompetencijos įžeidimas, *b.* teisinių akto formų įžeidimas, *c.* įstatymo įžeidimas, *d.* galios iškreipimas. Materialinis, personalinis ir teritorinis nekompetentingumas. Pozityvus ir negatyvus nekompetentingumas . . . . . 283.

30. Teisinių administracinio akto formų įžeidimas, kaipo „galios peržengimo" kategorija. Įstatymo įžeidimas, kaipo „galios peržengimo" kategorija. Teisėtų administracijos reglamentų ir „rei judicatae" įžeidimas . . . . . 285.

31. „Galios iškreipimo" kategorija. „Galios iškreipimo" kontrolės įvertinimas kaip neva tikslingumo arba administracinės dorovės apsauga arba kaip „administracijos policija" (Hauriou). Įstatymo tikslo įžeidimas . . . . . 286.

32. Duguit'o „galios iškreipimo" apibūdinimas . . . . . 287.

33. „Galios iškreipimo" kontrolė skiriama ne etikai ir ne policijai, bet teisėtumui apdrausti. Kategoriško teisinio valdžios akto sąvoka „galios iškreipimo" kontrolėje. „Galios uzurpacijos" ir „galios iškreipimo" klasifikacija Duguit'o apibūdinime. „Galios iškreipimo" pavyzdžiai . . . . . 289.

Pusl.

34. Diskrecinės galios sąvoka. „Galios iškreipimo“ kontrolės ribos . . . . . 291.
35. Sprendimo pobūdis ir jojo išdavos administraciniame „del galios peržengimo“ procese . . . . . 293.
36. „Pilno teisingumo“ procesas administraciniame teisme. Jojo analogija su civilinio teismo ginčų sprendimu iš esmės. „Pilno teisingumo“ sprendimo pobūdis ir išdavos . . . 294.
37. Įžeistoji skundėjo subjektyvinė teisė „pilno teisingumo“ procese . . . . . 295.
38. Administracinių aktų skųstinumo kvalifikacijos „pilno teisingumo“ procese. Teisiniai administraciniai aktai. Hierarchinių instancijų išsėmimas. Administracinio teismo instancijos. Skundų formos sąlygos . . . . . 296.
39. „Pilno teisingumo“ proceso pobūdis ir jojo pavedimo administraciniam teismui pagrindai. Laferrière. Hauriou . . 298.
40. Žalos ir nuostolių atlyginimo „quasi ex delicto“ problema . . . . . 300.
41. Pačios administracijos atsakomybė nuostolių atlyginimo atžvilgiu; senasis šios atsakomybės pagrindas: tiesioginis įstatymo nuostatas. Atsakomybė bendruoju dėsniu. Nézard'o siūlomoji pačios administracijos atsakomybės pagrindų klasifikacija. Pralobimas be teisinio titulo . . . . 303.
42. Lygybė viešosios naštos atžvilgiu . . . . . 305.
43. „Tarnybos kaltė“ kaipo pačios administracijos atsakomybės pagrindas. „Tarnybos kaltė“ Nézard'o apibūdinimu. Pačios administracijos atsakomybės šiuo pagrindu praplėtimas į visus teisingus administracinius aktus . . . . . 305.
44. Tarnybos kaltės ir asmeniškos valdininko kaltės klasifikacijos svarba . . . . . 307.
45. Asmeniškos valdininkų kaltės sąvoka. Josios nenusistovėjimas jurisprudencijoje ir doktrinoje. Senoji praktika „administracinių garantijų“ režimo metu. Konfliktų Tribunolo jurisprudencija. Laferrière . Jèze. Hauriou. Duguit. Nézard . . . . . 309.
46. Asmeniškos kaltės klausimas aktuose, padarytuose vyresnybės įsakymu . . . . . 311.
47. Klasikiškoji kategoriško dviejų — pačios administracijos ir asmeniškos valdininko — atsakomybių suskirstymo teorija . . . . . 312.

Pusl.

48. Opozicija doktrinoje prieš klasikiškos teorijos „tarnybos kaltės“ dėsnį. Duguit. Pačios administracijos atsakomybės quasi ex delicto“ neigimas. Šio neigimo pagrindai . . . . 313.
49. Klasikiškos teorijos nusileidimas: ne „tarnybos kaltė“, bet „administracinis faktas“ . . . . . 315.
50. Naujo pačios administracijos atsakomybės pagrindo iškėlimas. Socialinis rizikas. Šio pagrindo dėsniai Duguit'o doktrinoje. Duguit'o išvados . . . . . 316.
51. Socialinis rizikas kaipo pačios administracijos atsakomybės pagrindas įstatymuose ir jurisprudencijoje . . . . . 317.
52. Socialinio riziko išdavos: *a.* pačios administracijos atsakomybės praplėtimas; *b.* dviejų—pačios administracijos ir asmeniškos valdininko — atsakomybių sutapimas . . . . 318.
53. Dviejų — pačios administracijos ir asmeniškos valdininko — atsakomybių sutapimas doktrinoje (Jèze, Duguit) ir jurisprudencijoje (Valstybės Tarybos 1918. VII .26. sprendimas). Administracijos regresas prieš nusikaltusį valdininką 320.
54. Opozicija moksle prieš dviejų — pačios administracijos ir asmeniškos valdininko — atsakomybių sutapimą. Hauriou, Nézard. Šios opozicijos motyvavimas pavojumi teisėtumui 321.

V. Pabaiga.

1. Bendras administracinio teismo institucijos kitose valstybėse statutinis nelankstus pobūdis, kuriuo ji skiriasi nuo gyvos ir lanksčios prancūzų administracinio teismo instancijos . . 323
2. Administracinis teismas Vokietijoje nuo 1848 m. iki Didžiajam Karui . . . . . 324.
3. Administracinis teismas einant Vokiečių Reicho 1919. VIII. 11. konstitucijos 107 str. Administracinio teismo funkcija pavedama subjektyvinės atsikrų asmenų teisės apsaugai. Keli „actionis popularis“ atsitikimai . . . . . 325.
4. Vokiečių administracinis teismas turi aiškaus „deleguotc teisingumo“ pobūdžio. Instancijų klausimas vokiečių administraciniame teisme. Jojo žemesniosios instancijos sutampa su veikliąja administracija; „Verwaltungsstreitverfahren“. Pilietiškas elementas Prūsų administraciniame žemesniųjų instancijų teisme . . . . . 326.

Pusl.

5. Atributyvinė vokiečių administracinio teismo kompetencija; išimtis. Kai kurie administracinio teismo funkcijos á priori veikimo atsitikimai. Kasacinės administracinių aktų kontrolės tvarka . . . . . 327.

6. Vokiečių Reicho konstitucijos 131 straipsnis. Socialinio rizikо dėsnis. Pačios administracijos atsakomybė apima ir asmeniškos valdininkų kaltės sritį; tačiau ši atsakomybė vyksta civilinio, o ne administracinio teismo tvarka . . . 328.

7. Administracinis teismas buvusioje Austrijos Imperijoje. Administracinio teismo funkcijos apibūdinimas Teismo Sutvarkymo Įstatyme. 1875. X. 22., 1894. III. 12. ir 1905. IX. 21. įstatymai apie administracinį teismą. Šios konstrukcijos pasiskolinimas naujoje Austrijos respublikoje, Čekoslovakijoje, Slavonijoje („paveldėtiems“ iš Austrijos kraštams) . 329.

8. Buvęs Imperijos Teismas Austrijoje. Trys jojo kompetencijos elementai: *a.* kompetencijos konfliktų sprendimas, *b.* pretenzijų prieš valstybę ir prieš kraštus sprendimas ir *c.* ginčai del politinių piliečių teisių įžeidimo. Kompetencijos konfliktų sprendimo tvarkos apibūdinimas; josios likimas naujoje Austrijos respublikoje (Konstitucinis Teismas) ir Čekoslovakijoje . . . . . 330.

9. Pretenzijų prieš valstybę ir prieš kraštus sprendimo tvarka; josios apibūdinimas; josios likimas Austrijos respublikoje ir Čekoslovakijoje. Ginčų del politinių piliečių teisių įžeidimo sprendimo tvarka; josios apibūdinimas; josios likimas Austrijos respublikoje ir Čekoslovakijoje. Ypatingieji administraciniai teismai Austrijoje . . . . . 332.

10. Konstituciniai administracinio teismo funkcijos pagrindai Lenkijoje. Lenkijos 1921. III. 17. konstitucijos 73 straipsnis. Instancijų sistema. Pilietiško veiksnio bendradarbiavimas su profesiniu teisėjų veiksniu administracinio teismo funkcijoje. Objektyvinės teisės apsaugos dėsnis. Išskyrimas iš administracinio teismo funkcijos administracijos padarytų nuostolių atlyginimo sprendimo . . . . . 333.

11. 1922. VIII. 3. įstatymas apie Aukščiausiąjį Administracinį Tribunolą Lenkijoje. Žemesniųjų administracinių instancijų įsteigimo klausimas. Aukščiausiojo Administracinio Tribunolo personalinis sąstatas . . . . . 335.

Pusl.

12. Administracinio teismo funkcija pagal 1922. VIII. 3. įstatymą Lenkijoje. Įžeistosios subjektyvinės teisės dėsnis ir pareigos uždėjimas be teisinio pagrindo. Aukščiausiojo Administracinio Tribunolo kompetencijos pobūdis. Išskirtų iš šios kompetencijos administracinių aktų rūšys. Aukščiausiojo Administracinio Tribunolo sprendimo pobūdis ir išdavos . . . . . 337.

13. Kompetencijos Tribunolas Lenkijoje. Administracinių baudžiamų skundinumas teismui (Lenkijos konstitucijos 72 straipsnis) . . . . . 338.

14. Mano išvadų *de lege ferenda* Lietuvoje devynios tezės . . 339.